
FAIRE SANS DIRE

BIBLIOTHECA

CLASSICA LATINA

SIVE

COLLECTIO

AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM

CUM NOTIS ET INDICIBUS

On souscrit, à Paris,

Chez N. E. LEMAIRE, Éditeur, rue des Quatre Fils, n° 16, au Marais.
DEBURE frères, libraires du Roi, rue Serpente, n° 7.
TREUTTEL et WURTZ, libraires, rue de Bourbon, n° 17.
F. DIDOT, imprimeur du Roi et de l'Institut, rue Jacob, n° 24.
BOSSANGE père, libraire, rue Richelieu, n° 60.
DONDEY-DUPRÉ, impr.-lib. rue Richelieu, n° 47 *bis*.
BRUNOT-LABBE, libraire de l'Université, quai des Augustins, n° 33.
Jul. RENOUARD, libraire, rue de Tournon, n° 6.
MONGIE aîné, libraire, boulevard Italien, n° 10.
H. VERDIÈRE, libraire, quai des Augustins, n° 25.
ARTHUS-BERTRAND, libraire, rue Hautefeuille, n° 23.

Et chez tous les Libraires de France et des pays étrangers.

CAII PLINII SECUNDI

HISTORIÆ NATURALIS

LIBRI XXXVII

EXCUDEBAT A. FIRMINUS DIDOT,
REGIS ET GALLICARUM ACADEMIARUM TYPOGRAPHUS.

CAII PLINII SECUNDI

HISTORIÆ NATURALIS

LIBRI XXXVII

CUM SELECTIS J. HARDUINI, DALECAMPII, BODÆI, GERARDI, SPRENGELII, ATQUE ALIORUM NOTIS ET EXCURSIBUS

PARS QUARTA CONTINENS REM HERBARIAM

CURANTE L. DESFONTAINES

REGIÆ SCIENTIARUM ACADEMIÆ SOCIO, NECNON IN HORTO REGIO PARISIENSI BOTANICES PROFESSORE

VOLUMEN SEXTUM

PARISIIS

COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE

POESEOS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXXIX

C. PLINII SECUNDI

NATURALIS HISTORIÆ

LIBER XVII.

I. (I.) NATURA arborum, terra marique sponte sua provenientium, dicta est. Restat earum, quæ arte et humanis ingeniis fiunt verius [1], quam nascuntur. Sed prius mirari succurrit, qua retulimus penuria [2] pro indiviso [3] possessa a feris, depugnante cum iis homine circa caducos fructus, circa pendentes vero et cum alitibus, in tanta deliciarum pretia venisse, clarissimo (ut equidem arbitror) exemplo L. Crassi atque Cn. Domitii Ahenobarbi [4]. Crassus 1 2

I. 1. *Fiunt verius*. Adoptione, insitione, connubio. HARD.

2. *Qua retulimus penuria*. Mirari subit ea quæ ab feris hominibusque pariter et ex æquo possidentur, ut ante retulimus, hoc est, arborum fructus, perinde ac si annonæ penuria communicare alimenta cum feris homines cogat, tantis olim veniisse pretiis, in tantis fuisse deliciis. — *Qua*, etc. Sincerissima hæc est omnium codicum lectio, Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, Th. Chifflet. aliorumque, nunc primum a nobis restituta: quum interpolatorum scelere in vulgatis libris ita legeretur: *quæ abstulimus penuria*, vel *pæne injuria*, labefactata prorsus hujus loci sententia. Innuit enim Plinius haud obscure docuisse se aliquanto prius arborum fetus non hominum modo, sed et ferarum quoque, volucriumque usibus destinatos. Atque id sane verbis conceptis prodidit ipso libri superioris exordio, ubi de pomiferis arboribus agens, « id munus etiam, inquit, feris volucribusque dedimus. » HARD.

3. *Pro indiviso*. Vide quæ de hac voce diximus lib. IX, et lib. XVI, c. 59. HARD. — *Possessa*. Ex MSS. Regg. Ambrosian. post Rezzonicum Broterius edidit *possessas*, scil. in æquo, vel ex æquo. ED.

4. *Atque Cn. Domitii Ahenobarbi*. Val. Max. lib. IX, cap. 1 de Lux. et Libid. DALEC. —*Ahenobarbi*. Sic enim in nummis scribitur apud Patin. in gente Domitia, p. 99: CN. DOMITIVS. IMP. et ex adversa parte, AHENOBARBVS. Sic etiam antiquæ inscriptiones apud Gruterum, pag. 113 et 119. A rutila barba, ærique assimili nomen. In hunc dixit Lici-

orator[5] fuit in primis nominis romani : domus ei magnifica : sed aliquanto præstantior in eodem[6] Palatio, Q. Catuli[7], qui Cimbros cum C. Mario fudit. Multo vero pulcherrima consensu omnium ætate ea in colle[8] Viminali C. Aquilii, equitis romani, clarioris[9] illa etiam, quam juris civilis scientia, quum tamen objecta Crasso sua est. Nobilissimarum gentium[10] ambo, Crassus atque Domitius, censuram[11] post consulatus[12] simul gessere, anno conditæ

nius Crassus orator, is ipse de quo mox sermo, non esse mirandum quod æneam barbam haberet, cui esset os ferreum, cor plumbeum. Sueton. in Nerone, c. 1, 11. H.

5. *Crassus orator.* Is est qui cum Antonio a Cicerone introducitur in libris de Oratore : idem M. Crassi patruus, ejus qui Romanorum ditissimus appellatus est, et cum Pompeio et Cæsare triumviratum iniisse dicitur. Hard.

6. *In eodem Palatio.* Monte Palatino, regione Urbis decima, in qua Palatium fuit. P. Victorius in descriptione Urbis : « Regio X Palatium... Domus Q. Catuli. Domus Ciceronis. » Hard.

7. *Catuli.* Quum Marius pro Catulo rogantibus dixisset, ei moriendum esse, inclusus domi Catulus accensis se carbonibus suffocavit. Dalec. — *Catuli.* Q. Luctatius Catulus Mario adversus Cimbros collega datus a senatu, cum eo vicit ac triumphum egit. Plutarchus in Mario, pag. 413, 421 et 431, et Velleius, lib. II, num. 22. Hard.

8. *In colle Viminali.* P. Victor. in descript. Urbis : « Regio V Exquilina, cum turri et colle Viminali... Domus Aquilii Jurisconsulti, Q. Catuli, et M. Crassi. » Aquilii crebra mentio apud Tullium, cujus collega in prætura fuisse dicitur. H.

9. *Clarioris.* Qui clarior ob illam domum fuit, quam ob juris civilis scientiam. Hard.

10. *Nobilissimarum gentium.* Crassus, Liciniæ : Domitiæ, Ahenobarbus. Nobilissimi jam tum dicebantur viri discreti genere illustri a cæteris : quamvis in nummis antiquis Cæsarum primus inscribitur Nobilissimus : M. IVL. PHILIPPVS. NOB. CAES. hoc est, nobilissima gente Marciorum Philipporum, quæ esset vetustior quam Cæsarea. Trahebat enim genus ex Anco Marcio rege Romanorum. Unde et *nobilitas Philippi* alterius, ex eadem gente celebratur a Plinio, lib. IX, cap. 69, et *Marcia princeps Romanarum*, lib. II, cap. 52. Hard.

11. *Censuram.* Censorum nomina, L. LIC. CN. DOMIT. in denariis quinque signata exstant apud Patinum, loco citato. In Fastis, C. Claudio Pulchro, M. Perpenna Coss. lustrum fecisse dicuntur LXVI. H.

12. *Post consulatus.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Chiffl. *post consulatum* Gr. et al. Ed. — Quum ante censuram consulatum quisque gessisset : Crassus quidem an. U. C. 659, Ahenobarbus, 658. Ahenobar-

Urbis DCLXII, frequentem jurgiis propter dissimilitudinem morum. Tum Cn. Domitius, ut erat vehemens natura, 3
præterea accensus odio, quod ex æmulatione avidissimum est, graviter increpuit tanti censorem habitare, pro domo ejus sestertium millies[13] identidem promittens. Et Crassus, ut præsens ingenio semper, et faceto lepore solers, addicere se respondit, exceptis sex arboribus. Ac ne uno quidem denario, si adimerentur, emptam volente Domitio: Crassus, Utrumne igitur ego sum, inquit, quæso, Domiti, exemplo gravis[14], ab ipsa mea censura notandus, qui in domo, quæ mihi hereditate obvenit, comiter[15] habitem: an tu, qui H-S millies[16] sex arbores æstimes? Eæ fuere loti, patula ramorum opacitate lascivæ, Cæcina Largo e proceribus crebro in juventa nostra eas in domo sua ostentante; duraveruntque, quoniam et de longissimo ævo 4
arborum diximus[17], ad Neronis principis incendia, quibus cremavit Urbem[18], annis CLXXX. Postea cultu virides ju-

bi consulatus mentio apud Gruter. in Inscr. p. 113. HARD.

13. *Sestertium millies.* In MSS. *sestertium* tantum legas: numerus tum hoc loco, tum paulo inferius desideratur. Valer. Max. lib. IX, cap. 1, num. 4, scribit a Domitio Crassi domum æstimatam in illo jurgio sexagies sestertium fuisse: mox interrogatum a Crasso, quanto minoris eam æstimaturus esset, decem arbusculis detractis, Domitium tricies sestertium dixisse. Sunt porro sestertium millies centena millia (id enim, ut sæpe monuimus, subintelligendum est), gallicæ monetæ, libræ 10,000,000, seu decem milliones. Sexagies, 600,000 libræ. Tricies, libræ 300,000. HARD. — *Sestertium millies.* Sic perperam emendatum in recentioribus editionibus, pro *sestertium sexagies*, quæ verissima, Broterio judice, lectio est, ut ex Valerio Maximo patet, loc. supra cit. ED.

14. *Gravis.* Vet. apud Dal. *gravi.* Gron. et al. adjecta una vocula, *gravis et ab.* ED. — *Exemplo.* Ob pravum exemplum minime ferendus. HARD.

15. *Comiter.* MS. *communiter*, id est, communi et populari modestia. ED.

16. *Qui H-S millies.* Sic perperam emendatum pronuntiat Broterius, pro *sestertium sexagies.* ED.

17. *Diximus.* Lib. sup. cap. 85 sq. HARD.

18. *Cremavit Urbem.* Quo de incendio multa flebiliter Tranquillus in Nerone, cap. XXXVIII. Liberat porro ab eo crimine Christianos Plinius, dum Neronem unum incusat. HARD.

venesque, ni princeps ille accelerasset etiam arborum mortem. Ac ne quis vilem de cætero Crassi domum, nihilque in ea jurgante Domitio fuisse dicendum præter arbores judicet, jam columnas quatuor[19] Hymettii[20] marmoris, ædilitatis gratia ad scenam ornandam advectas, in atrio ejus domus statuerat, quum in publico nondum essent ullæ marmoreæ. Tam recens est opulentia; tantoque tunc plus honoris arbores domibus afferebant, ut sine illis[21] ne inimicitiarum quidem pretium servaverit Domi-
5 tius. Fuere ab iis[22] et cognomina antiquis: Fronditio militi illi, qui præclara facinora, Vulturnum transnatans, fronde capiti imposita, adversus Hannibalem edidit: Stolonum[23] Liciniæ genti[24]; ita appellatur[25] in ipsis arboribus fruticatio inutilis; inde et pampinatio[26] inventa primo Stoloni dedit nomen. Fuit et arborum cura legibus priscis: cautumque est XII tabulis[27], ut qui injuria cecidisset alienas,

19. *Columnas quatuor.* Sex omnino quidem in ea domo fuere, ut Plinius ipse prodit lib. XXXVI, cap. 3 et 24, et Val. Max. loc. cit. sed non omnes in scenam ædilitatis gratia ornandam advectæ. MSS. constantissime, *quatuor.* Hard.

20. *Hymettii.* Ex Hymetto, Atticæ monte, de quo in Geographicis egimus. Hard.

21. *Ut sine illis.* Ut sine illis ne stare quidem ingenti pretio Domitius voluerit, quod ex inimicitia et æmulatione pro Crassi domo condixerat. Hard.

22. *Fuere ab iis.* Fuere ab arboribus imposita etiam cognomina antiquis. Hard.

23. *Stolonum.* In nummis Liciniæ gentis apud Patinum, pag. 151 et 152: P. LICINIVS. STOLO. IIIVIR. A. A. A. F. F. De Stolonibus iterum dicetur lib. XVIII, cap. 4. Hard.

24. *Lic. genti.* Varro, I, 2. Dal.

25. *Ita appellatur.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. MS. *ita enim* apud Gron. et al. Ed. — *Ita appellatur.* Stolo igitur, quasi stolida fruticatio ex arborum radicibus. Unde vox ipsa *stolo*, μεταφορικῶς pro stolido sumitur ab Auson. Ep. IV, 94: « Sed jam non potes, o stolo, doceri. » Hard.

26. *Pampinatio.* Effossio fruticantium stolonum circa arborum radices. Hard.

27. *XII tabulis.* Verba legis, tab. II, c. 4 de arboribus furtim cæsis, sunt ejuscemodi: « Si injuria alienas arbores cæsit, in singulas XXV æris luito. » Hoc est, asses XXV, qui gallicæ monetæ efficiunt asses omnino ex ære vicenos. (Immo hujus ætatis asses XXV efficiunt monetæ nostræ libras XIII. Brot.) Capitale fuisse supplicium arbores alienas

lueret in singulas æris xxv. Quid existimamus, venturasne[28] eas credidisse ad supradictam æstimationem illos, qui frugiferas tanti taxaverant? Nec minus miraculum in 6
pomo est, multarum circa suburbana fructu annuo addicto binis millibus nummum[29]: majore singularum reditu, quam erat apud antiquos prædiorum. Ob hoc insita, et arborum quoque adulteria excogitata sunt, ut nec[30] poma pauperibus nascerentur. Nunc ergo dicemus; quo[31] maxime modo tantum ex his vectigal contingat, veram colendi rationem absolutamque prodituri. Et ideo non vulgata tractabimus, nec quæ constare animadvertimus[32]; sed incerta atque dubia, in quibus maxime fallitur vita. Nam diligentiam in supervacuis affectare, non nostrum est. Ante omnia autem in universum, et quæ ad cuncta arborum genera pertinent in commune, de cælo terraque dicemus.

II. (II.) Aquilone maxime[1] gaudent, densiores ab afflatu 1
ejus lætioresque, et materiæ firmioris. Qua in re[2] plerique

incidere ait Servius ad illud Virg. Ecl. III, vs. 11: « Atque mala vites incidere falce novellas. » Adde his quæ Paulus, Caius, Ulpianus, cæterique Jurisperiti de eo argumento afferunt, Digest. lib. XLVII, tit. 7, arborum furtim cæsarum. HARD.

28. *Venturasne.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. Chiffl. Gronov. et al. *futurasne.* ED. — *Venturasne.* An putamus credidisse Veteres, venturas lotos ad H-S millies, qui frugiferas æris xxv taxassent? HARD. —Jam supra monuimus, not. 13, cum Brot. legendum esse, ex Val. Maximi testimonio, *sestertium sexagies*, non *sestertium millies*, quam emendationem si receperis, immane tamen et fere incredibile videbitur sex arbuscularum pretium. ED.

29. *Binis millibus nummum.* Sive sestertiorum. Nostræ monetæ libras ea ducentas efficiunt. HARD.

30. *Ut nec poma.* Ut poma divitibus tantum nascerentur, qui poma inserere varia, ac veluti fetus arborum adulterare vario insitorum genere nossent. HARD.

31. *Quo.* Vet. *quonam.* ED.

32. *Animadvertimus.* MSS. omnes, *animo advertimus.* HARD.

II. 1. *Aquilone maxime.* Theophr. de Caus. lib. II, c. 4. Aquilonem interim a septemtrione diversum esse scito, uti docuimus II, 46. H.

2. *Qua in re plerique.* Columellæ hæc oratio est, lib. IV, cap. 16: « Palus sic ponendus, ut frigorum et aquilonum excipiat violentiam, vitemque protegat, etc. » HARD.

falluntur, quum in vineis pedamenta non sint a vento[3] eo opponenda, et id tantum a septemtrione[4] servandum. Quin immo tempestiva frigora plurimum arborum firmitati conferunt, et sic optime germinant : alioquin, si blandiantur Austri, defatiscentes, ac magis etiam in flore. Nam si quum defloruere[5], protinus sequuntur[6] imbres, in totum poma depereunt : adeo ut amygdalæ et piri, etiam si omnino[7] nubilum fuit, Austrinusve flatus, amittant
2 fetus. Circa Vergilias[8] quidem pluere inimicissimum viti et oleæ : quoniam tunc coitus est earum[9] : hoc est illud quatriduum oleis decretorium, hic articulus Austrinus nubili spurci, quod diximus[10]. Fruges quoque pejus maturescunt Austrinis diebus, sed celerius. Illa sunt noxia frigora, quæ septemtrionibus[11], aut præposteris fiunt horis. Hiemem quidem[12] Aquiloniam esse, omnibus satis utilis-
3 simum. Imbres vero[13] tunc expetendi evidens causa est, quoniam arbores fetu exinanitas, et foliorum quoque

3. *A vento eo.* Adversus vim ejus venti. Hard.

4. *A septemtrione.* Varro de Re Rust. lib. I, cap. 26 : « In omni vinea diligenter observant, ut ridica vitis ad septemtrionem versus figatur. » Hard.

5. *Nam si quum defloruere.* Est hoc apud Theophr. de Caus. II, 3.

6. *Sequuntur.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. MS. At Gron. et vulg. *sequentur.* Ed.

7. *Etiam si omnino.* Si vel nubilum fuerit, Austrinusve flatus : sereno tantum gaudent. Libro sup. c. 46 : « Perdunt facillime fructum, ante maturitatem : amygdala, malus, pirus..... Pirus et amygdala, etiamsi non pluat, sed fiat Austrinum cælum, aut nubilum, amittunt flores, et primos fructus, si quum defloruere, tales dies fuerint. » H.

8. *Circa Vergilias.* Hoc est, circa earum exortum, de quo l. XVIII, cap. 66. Hard.

9. *Coitus est earum.* Primus conceptus, de quo lib. XVI, cap. 39, sive germinatio. Et cap. 42 : « At vites et oleæ... concipiunt Vergiliarum exortu : hoc sidus illarum est. » Hard.

10. *Quod diximus.* Libro XVI, cap. 46. De quatriduo autem oleis decretorio dicetur libri hujus cap. 30. Hard.

11. *Septemtrionibus.* Ab Aquilone septemtrionem differre supra monuimus. Hard.

12. *Hiemem quidem.* Theophrast. de Caus. lib. II, c. 1, p. 232. H.

13. *Imbres vero.* Theophrastus iterum loc. cit. Hard.

amissione[14] languidas, naturale est avide esurire[15]. Cibus autem earum imber[16]. Quare tepidam esse hiemem, ut absumpto partu arborum, sequatur protinus conceptus, id est, germinatio, ac deinde alia florescendi[17] exinanitio, inutilissimum experimentis creditur. Quin immo si plures ita continuentur anni, etiam ipsæ moriantur arbores, quando nemini[18] dubia pœna est in fame laborantium. Ergo qui dixit[19] hiemes serenas optandas, non pro arboribus[20] vota fecit: nec per solstitia imbres vitibus 4
conducunt. Hiberno quidem[21] pulvere lætiores fieri messes, luxuriantis[22] ingenii fertilitate dictum est. Alioqui vota

14. *Amissione.* Chifflet. codex, *emissione.* Ed.

15. *Naturale est avide esurire.* Veteres τὰ δένδρα καὶ λάχανα πεινῆν dixerunt, arbores, olera, et alias plantas esurire. Hinc apud Varron. de Re Rust. lib. I, cap. 23: « In pingui rectius quæ cibi sunt majoris, ut olus, triticum, siligo, linum. » Dalec.

16. *Cibus autem earum imber.* Theophrastus non quidem imbrem cibum esse ait, sed alimenti copiam imbrem frequentem præbere. Dal.

17. *Florescendi.* Florum emissio, quo vis omnis arborum exhauriatur. Hard.

18. *Quando nemini.* Quando dubium nemini est, quin defatiscant ea tandem, quæ in labore careant naturali, familiari, et assueto cibo. Cibus autem arborum imber est. H.

19. *Ergo qui dixit.* Virgilium notat ita canentem, Georg. I, 100: « Humida solstitia, atque hiemes orate serenas, Agricolæ; hiberno lætissima pulvere farra. » Hard.

20. *Non pro arboribus.* Sane: sed pro farre ac frugibus. Nam de arboribus libro tantum Georgicorum sequenti Virgilius agit, ut ipsius carminis principia indicant, Georg. II, initio: « Hactenus arvorum cultus et sidera cæli; Nunc te, Bacche, canam, nec non silvestria tecum Virgulta, et prolem tarde crescentis olivæ. » Plinium hoc loco nonnulli reprehendunt, ac Virgilium aliter interpretantur, quos tu vide apud Lacerdam, in Georgic. lib. I, vers. 100. Hard.

21. *Hiberno quidem.* Festus, verbo *Flaminius*: « Habetur, inquit, in antiquo carmine, quum pater filio de agricultura præciperet: Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra metes. » Macrobius, Sat. lib. V, cap. 20: « In libro vetustissimorum carminum, inquit, qui ante omnia quæ a Latinis scripta sunt, compositus ferebatur, invenitur hoc rusticum vetus canticum: Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra, Camille, metes. » Hard.

22. *Luxuriantis.* Non utique vera dicentis, si ubique pulverulentam hiemem segetibus optandam putavit. Galliæ certe plurimisque orbis

arborum frugumque communia sunt, nives diutinas sedere. Causa, non solum quia animam terræ[23] evanescentem exhalatione includunt et comprimunt, retroque agunt in vires frugum atque radices: verum quod et liquorem sensim præbent, purum præterea levissimumque; quando nix aquarum cælestium spuma est. Ergo humor ex his non universus[24] ingurgitans diluensque, sed quomodo sititur[25] distillans, velut ex ubere alit omnia quæ non inundat.
5 Tellus quoque illo modo fermentescit[26], et succi plena, ac lactescentibus satis non effeta, quum tempus[27] aperit, tepidis arridet horis. Ita maxime frumenta pinguescunt, præterquam ubi calidus semper aer est, ut in Ægypto. Continuatio[28] enim et ipsa consuetudo, idem quod modus aliubi efficit; plurimumque prodest, ubicumque non esse quod noceat. In majore[29] parte orbis, quum præcoces excurrere germinationes, evocatæ indulgentia cæli, secutis frigoribus exuruntur. Qua de causa serotinæ hiemes[30] noxiæ, silvestribus quoque: quæ magis etiam dolent

regionibus est id e re agraria maxime, ut, quemadmodum Plinius ait, diutinæ nives sedeant. Nutriri hoc nivium frigore repercutiente semina terræ commissa, agnoscunt et agricolæ nostri: et ex nivium copia futuras lætas messes præsagiunt. H.

23. *Animam terræ*. Terrenos halitus, qui radicibus fovendis et nutriendis prosunt: itemque calorem concludens nix coquit arvum. H.

24. *Non universus*, etc. Οὐκ ἀθρόως, non confertim illisus et diffluens, sed paulatim colliquescens et terram subiens. Theophrast. Dalec.

25. *Quomodo sititur*. Pro modo sitis. Hard.

26. *Fermentescit*. Fermentum, putris maza est. Et quoniam putria omnia terram, ut ita dicam, stercorant, ac pro lætamine sunt, *fermentescere* dictum puto pro lætificari, succi plenam fieri, pinguescere. Turneb. Adversar. X, cap. 3, interpretatur: « diluitur, remollescit, putris et soluta redditur. » Dalec.

27. *Quum tempus aperit*. Quum solvuntur nives, et jam ver aperit terras: « Zephyrique tepentibus auris Laxant arva sinus, » ut Virgilius canit Georg. II, vers. 330. H.

28. *Continuatio*. Caloris, et mollioris cæli. Hæc vero de conditione cæli solique Ægyptii, etiam Theophrast. habet, de Caus. l. II, c. 2, p. 233. Hard.

29. *In majore*. Theophr. loc. cit. totidem plane verbis. Hard.

30. *Serotinæ hiemes*. Quæ intempestive et serius adveniunt: διὸ καὶ

urgente umbra sua[31], nec adjuvante medicina : quando vestire teneras intorto stramento in silvestribus non est. Ergo tempestivæ[32] aquæ hibernis primum imbribus, deinde 6 germinationem antecedentibus. Tertium tempus est, quum educant poma : nec protinus, sed jam valido fetu. Quæ fructus suos diutius continent, longioresque desiderant cibos[33], his et serotinæ aquæ utiles; ut viti, oleæ, punicis. Hæ jam pluviæ generis cujusque arboribus diverso modo desiderantur, aliis alio tempore maturantibus. Quapropter 7 eisdem imbribus aliqua lædi videas, aliqua juvari, etiam in eodem genere, sicut in piris : alio die hiberna quærunt pluvias, alio vero præcocia, ut pariter quidem omnia desiderent. Hibernum tempus est ante germinationem, quæ Aquilonem Austro utiliorem facit[34]. Ratio eadem mediterranea maritimis præfert : sunt enim plerumque frigi-

ὄπισθεν χειμῶνες χαλεποὶ τοῖς δένδροις. Theophr. l. c. HARD.

31. *Umbra sua*. Ramorum densitate solem haud admittente: quum et silvestres arbores nemo sit qui curet, nemo qui his medeatur, nemo qui stramento, dum sunt adhuc teneræ, circumvestiat, ut defendat a frigore. Cato, cap. XL : « Stramentis circumdato, alligatoque, ne gelu noceat. » Περιδοῦντες φλοιοῖς καὶ καλάμοις, καὶ τοιούτοις, ὅπως μὴ ψύχηται, μηδ' ὑποξηραίνηται, *ne frigeant*, *vel subarescant*, inquit Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 18. HARD.

32. *Ergo tempestivæ*. Tempestivi omnium maxime imbres hiberni notantur : deinde qui germinationem antecedunt, tertium obtinent locum, qui postquam arbores defloruerunt, accesserint : pabulum enim, consummationemque fructibus præstare incipiunt, quum non confestim sequuti sunt, sed ubi fructus convaluerunt. Hæc totidem verbis Theophrast. de Caus. l. II, cap. 3, ubi et singulorum causam investigat. HARD.

33. *Desiderant cibos*. Imbres. Theophrast. loc. cit. Ὧν δὲ οἱ καρποὶ χρονιώτεροι, καὶ πλείονος δεόμενοι τροφῆς καὶ πέψεως, τούτοις ὡραῖα καὶ τὰ ὀψιαίτερα (ὕδατα), καθάπερ ἀμπέλῳ, ῥοᾷ, ἐλαίᾳ, τοῖς ἄλλοις. « Quibus vero fructus diuturniores, plusque alimenti coctionisque desiderantes, his seriores etiam imbres tempestivi accedunt : ut viti, punicæ, oleæ cæterisque. » HARD.

34. *Quæ Aquilonem Austro util. facit*. Expende an sit verior lectio, « quam Aquilo, quam Auster utiliorem facit : » quoniam, ut superius ostendit, fruges quoque pejus maturescunt Austrinis diebus, et paulo supra, « Hiemem Aquiloniam esse, omnibus satis utilissimum. » PINT.

diora : et montuosa planis, et nocturnos imbres[35] diurnis. Magis fruuntur aquis sata, non statim auferente eas sole.
8 Connexa et situs vinearum, arbustorumque ratio est, quas in oras debeant spectare. Virgilius[36] ad occasus seri damnavit. Aliqui sic maluere[37], quam in exortu. A pluribus meridiem probari adverto : nec arbitror perpetuum quidquam in hoc præcipi posse. Ad soli[38] naturam, ad loci ingenium, ad cæli cujusque mores[39] dirigenda solertia est.
9 In Africa[40] meridiem vineas spectare, viti inutile, colono

35. *Nocturnos imbres.* Quoniam humorem ebibere largius plantæ valent, quum is a sole non prorsus absumitur. Theophrast. loc. cit. H.

36. *Virgilius.* Ea de re Columella, lib. III, cap. 12, pag. 109 : « Cæli regionem quam spectare debeant vineæ, vetus est dissensio. Saserna maxime probante solis ortum, mox deinde meridiem, tum occasum. Tremellio Scrofa præcipuam positionem meridianam censente : Virgilio de industria occasum sic repudiante : Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem. » Libro nempe Georg. II, vers. 298. Hard.

37. *Aliqui sic maluere.* Democrit. Geopon. lib. V, c. 4 : Μᾶλλον μέντοι τὰ ἀνατολικά... Ἐνίοτε δὲ τὰ δυτικὰ ἔσται αἱρετώτερα μᾶλλον, ὅταν μακρὰν ὄντα τῆς θαλάσσης ἐπιπνέοντα ἔχει τὸν ζέφυρον. « Magis tamen orientales... Aliquando vero et occidentales potiores erunt, quum procul a mari dissitæ Favonium adspirantem habent. » Hard.

38. *Ad soli.* Columell. loc. cit. « Nobis in universum præcipere optimum visum est, ut in locis frigidis meridiano vineta subjiciantur, tepidis orienti advertantur, si tamen non infestabantur Austris, Eurisque... Sin autem regiones prædictis ventis fuerint obnoxiæ, melius Aquiloni, vel Favonio committentur. » Hard.

39. *Ad cæli..... mores.* Statum, habitumque aeris. Prius legebatur insulse, *minores*. At præterquam *mores* habent exemplaria omnia manu exarata, Reg. Colb. Thuan. est usu recepta Latinorum ea forma loquendi, *cæli mores*, Plinioque ipsi, lib. XIV, cap. 3, ubi cæli mores dixit, solique ingenia. Virgilio quoque Georg. I, vers. 51 : « Ventos, et varium cæli prædiscere morem Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum. » Cæli statum dixit Columella de Re Rust. lib. I, cap. 1. Hard.

40. *In Africa.* Columella Plinio suffragatur, de Re Rust. lib. III, cap. 12 : « Ferventibus provinciis, ut Ægypto et Numidia uni septemtrioni rectius opponeatur, » vineta scilicet. Quapropter visa longe est potior scriptura codicum MSS. in quibus *colono insalubre* legitur, quam editorum, in quibus, plane contra scriptoris mentem, et a veritate prorsus abhorrente sententia, *colono salubre.* Irrepserat et alterum paulo post insigne mendum, præ-

insalubre est, quoniam ipsa meridianæ subjacet plagæ: quapropter qui ibi in occasum aut septemtriones conseret, optime miscebit solum cælo. Quum Virgilius occasus[41] improbet, nec de septemtrione relinqui dubitatio[42] videtur. Atqui in Cisalpina Italia magna ex parte vineis ita positis, compertum[43] est esse fertiliores[44]. Multum rationis obtinent et venti. In Narbonensi provincia atque Liguria, et parte Etruriæ, contra Circium[45] serere imperitia existimatur; eumdemque obliquum accipere, providentia.

postera interpunctione, quam nos omnium primi sanavimus. Sic enim libri editi exhibent: « Quapropter qui ibi, in Africa, in occasum aut septemtriones conseret, optime miscebit solum cælo, quum Virgilius occasus improbet. Nec de septemtrione relinqui dubitatio videtur. Atqui in Cisalpina Italia magna ex parte vineis positis, compertum est, nullas esse fertiliores. » Cui vero, amabo, idonea ea ratio videatur, cur probetur occasus in Africa, quod Virgilius occasum improbet? Scribi nempe, ut curavimus, oportuit: « Optime miscebit solum cælo. Quum Virgilius occasus improbet, nec de septemtrione relinqui dubitatio videtur: » quam emendationem et ipsa orationis series, et interpretatio nostra corroborat. H.

41. *Quum Virgilius occasus improbet.* Versus est Virgilii, Georg. II, 298: « Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem. » Dalec.

42. *Nec de septemtrione relinqui dubitatio videtur.* MSS. Reg. etc. *reliqua.* Non est, inquit, dubitandi locus, quin vineta male septemtrioni opponantur: quandoquidem magis noxius est septemtrionalis situs, quam sit occidentalis: occasum autem improbat Virgilius. Atque nihilominus in Italia Cisalpina, etc. Cisalpinam vocat, non eam quæ cis Apenninum est, spectatque Inferum mare: nam quis Transalpinam quoque Italiam dici posse quisquam arbitretur, quæ trans Apenninum altero latere in Superum seu Adriaticum vergit? sed plane censemus *Italiam Cisalpinam* dixisse eum, pro Gallia Cisalpina, quod sit illa Italiæ pars: quam et Subalpinam idem appellat, lib. sup. cap. 22. Hard.

43. *Compertum est esse fertiliores.* Franzius *nullas esse fertil.* Vocem *nullas* Harduinus Broteriusque ignorant. Ed.

44. *Fertiliores.* Apposite Pallad. lib. I, cap. 6: « Aquilo vites sibi objectas fecundat: Auster nobilitat. Ita in arbitrio nostro est, utrum plus habeamus, an melius. » Aquilonem Palladius pro septemtrione usurpat. Præiverat Columel. l. c. « Democrito et Magone, inquit, laudantibus cæli plagam septemtrionalem: quia existiment ei subjectas feracissimas fieri vineas, quæ tamen bonitate vini superentur. » Hard.

45. *Contra Circium.* De eo diximus lib. II, cap. 46. Hard.

Is namque æstates ibi temperat : sed tanta[46] plerumque violentia, ut auferat tecta. (III.) Quidam cælum[47] terræ parere cogunt : ut quæ in siccis serantur, orientem ac septemtriones spectent[48] : quæ in humidis, meridiem. Necnon ex ipsis vitibus causas mutuantur, in[49] frigidis
11 præcoces serendo, ut maturitas antecedat algorem. Quæ poma vitesque rores oderint, contra ortus, ut statim auferat sol : quæ ament, ad occasus, vel etiam ad septemtriones, ut diutius eo fruantur. Cæteri fere rationem naturæ sequuti, in Aquilonem obversas vites et arbores poni suasere : odoratiorem etiam fieri talem fructum Democritus putat[50]. (IV.) Aquilonis situm, ventorumque reliquorum, diximus secundo volumine[51], dicemusque

46. *Sed tanta plerumque violentia*, etc. Circio ædificia quassanti tamen incolæ gratias agunt, tanquam salubritatem cæli sui debeant. Divus certe Augustus templum illi, quum in Gallia moraretur, et vovit, et fecit. DALEC.

47. *Quidam cælum.* Quidam cælum solo, qualecumque illud sit, servire cogunt : nam quum ratio fere suadeat, ut, quemadmodum paulo ante dictum est, cælum solo misceatur, et quæ seruntur in humido, orienti opponantur, qui siccior est : quæ in sicco, meridiei, hoc est, Austro, qui humidus est : hi contra cælum terræ servire cogunt : atque etiam e sicco solo cæliquestatu uvas ac fruges exposcunt : et ex humido pariter solo cæloque. HARD.

48. *Orientem ac septemtriones spectent.* Legendum puto *occidentem*, non *orientem*. Nam quum sol exsiccandi facultate præditus sit, ut statim sequitur, si ea quæ in siccis seruntur locis, et rore indigent, in orientem vergant, magis sitient, humorisque magis expertia erunt. PINT.

49. *In frigidis*, etc. Columella, lib. III, cap. 1 : « Frigidæque aut nebulosæ cæli qualitati duorum generum vites aptabit : seu præcoques, quarum maturitas frugum præcurrit hiemem : seu firmi durique acini, quarum inter caligines uvæ deflorescunt, et gelicidiis ac pruinis, ut aliæ caloribus, mitescunt. » Sic idem l. V, c. 10 de ficis : « Locis frigidis, autumni temporibus, et aquosis, præcoques ponito, ut ante pluviam fructum deligas. » Forte, *ante brumam* : quanquam et libro de arboribus, cap. 21, etiam *ante pluviam* legitur. HARD.

50. *Democritus putat.* Alio id certe loco prodidisse necesse est, quem a Columella paulo ante laudari vidimus. HARD.

51. *Secundo volumine.* Libro II, cap. 46 et 47. HARD.

proximo plura cælestia. Interim manifestum videtur salubritatis argumentum, quoniam in meridiem etiam spectantium semper ante decidant[52] folia. Similis et in maritimis 12
causa. Quibusdam locis afflatus maris noxii, in plurimis iidem utiles: quibusdam satis[53] e longinquo adspicere maria jucundum: propius admoveri[54] satis halitum[55], inutile. Similis et fluminum stagnorumque ratio. Nebulis[56] adurunt, aut æstuantia refrigerant. Opacitate, atque etiam rigore gaudent, quæ diximus[57]. Quare experimentis optime creditur.

III. A cælo proximum est terræ dixisse rationem haud 1
faciliore tractatu: quippe non eadem arboribus convenit et frugibus plerumque: nec pulla[1], qualem habet Campania, ubique optima vitibus: aut quæ tenues[2] exhalat nebulas: nec rubrica multis laudata. Cretam in Albensium[3] Pom-

52. *Decidant.* Vet. apud Dalec. *decidunt.* Ed.

53. *Quibusdam satis.* Quibusdam frugibus. Hard.

54. *Admoveri.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. Cb. At Gron. et vulgg. *admovere.* Ed.

55. *Halitum.* Scilicet *maritimum* afflatum. Hard.

56. *Nebulis adurunt.* Emittunt enim flumina stagnaque nebulas, aurasque frigidas, quæ rubigines deinde creent, vitibus admodum satisque noxias, si ea nempe viciniora sint: eadem alibi, sata in æstu refrigerant. Quare ad soli naturam dirigenda solertia est. Ita fere Democritus in Geopon. lib. V, cap. 5. Locum hunc partim ope codicum ante laudatorum refinximus, partim ex indubitata conjectura aliter, quam olim interpunximus. Sic enim prius legebatur: « Nebulis adurunt, et æstuantia refrigerant opacitate, atque etiam, etc. » In MSS. omnibus *aut.* Atqui prior pars hujus orationis, *nebulis adurunt*, etc. ad flumina et stagna spectat, ut diximus. Posterior *opacitate atque etiam rigore*, etc. ad arbores, quæ varios cæli situs postulant. Hard.

57. *Quæ diximus.* Lib. XVI, cap. 30 et 31. Hard.

III. 1. *Nec pulla.* Columella in Præf. « Atque in aliis regionibus nigra terra, quam pullam vocant, ut in Campania, est laudabilis: in aliis pinguis rubrica melius respondet, etc. » Et lib. II et X: « Putre solum, quod Campani pullum vocant. » Hard.

2. *Aut quæ tenues.* Virgilium notat ita canentem, Georg. II, 217: « Quæ tenuem exhalat nebulam, fumosque volucres... Illa tibi lætis intexet vitibus ulmos, etc. » H.

3. *Albensium.* Ab Alba Pompeia, de qua lib. III, cap. 7. Hard.

peianorum agro, et argillam, cunctis[4] ad vineas generibus anteponunt, quanquam præpingues, quod excipitur[5] in eo genere. Invicem sabulum album in Ticinensi, multisque in locis nigrum, itemque rubrum, etiam pingui terræ per-
2 mixtum, infecundum est. Argumenta[6] quoque judicantium sæpe fallunt. Non utique[7] lætum solum est, in quo proceræ arbores nitent, præterquam illis arboribus. Quid enim abiete procerius? aut quæ vixisse[8] possit alia in loco eodem? Nec luxuriosa[9] pabula pinguis soli semper indicium habent: nam quid laudatius Germaniæ pabulis? et tamen statim subest arena tenuissimo cespitum[10] corio. Nec semper[11] aquosa est terra, cui proceritas herbarum: non hercules magis, quam pinguis, adhærens[12] digitis,

4. *Cunctis*. Cunctis terrarum generibus, quæ vineis putantur *idonea*. Hard.

5. *Quod excipitur*. Quum ea pinguitudo ad vites plerumque damnetur. Columella, lib. III, cap. 11: « Cretosa humus utilis habetur viti: nam per se ipsa creta, qua utuntur figuli, quamque nonnulli argillam vocant, inimicissima est. » H.

6. *Argumenta*. Virgilii nunc fere placita reprehendit, de signis terrarum. Hard.

7. *Non utique*. Ut Virgilius censuit, lib. II, vs. 207: « Aut, unde iratus silvam devexit arator, Et nemora evertit multos ignava per annos, etc. » Hard.

8. *Aut quæ vixisse... in l. eodem?* Nempe, quod abietis umbra, ut dicetur inferius c. 18, subditis fruticibus noverca est: et quæcumque attigerit, non dubie venenum est. Hard.

9. *Nec luxuriosa*. Quæ Virgilius laudat Georg. II, 219: « Quæque suo viridi semper se gramine vestit.... Illa tibi lætis, etc. » Hard.

10. *Cespitum corio*. Arenam integit tenuissimus cespes instar cutis aut crustæ, vel corii. « In Africa quoque ac Numidia, teste Colum. in Præf. putres arenæ fecunditate vel robustissimum solum vincunt. » Hard.

11. *Nec semper*. Virgilii versus eodem libro, vers. 251: « Humida majores herbas alit, ipsaque justo Lætior. » Hard.

12. *Adhærens*. Idem vers. 248: « Pinguis item quæ sit tellus, hoc denique pacto Discimus: haud unquam manibus jactata fatiscit, Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo. » Virgilio tamen subscribit Columella, l. II, c. 2: « Itaque considerandum erit, ut solum quod excolere destinamus, pingue sit. Per se tamen id parum est, si dulcedine caret, quod utrumque satis expedita ratione contingit discere. Nam perexigua conspergitur aqua gleba,

quod in argillis arguitur. Scrobes[13] quidem regesta in eos 3
nulla complet, ut densa atque rara ad hunc modum deprehendi possit : ferroque omnis[14] rubiginem obducit. Nec gravis[15] aut levior justo deprehenditur pondere : quod enim pondus terræ justum intelligi potest? Nec fluminibus[16] aggesta semper laudabilis, quando[17] senescant sata quædam aqua. Sed neque illa quæ laudatur, diu, præterquam salici[18], utilis sentitur. Inter[19] argumenta stipulæ crassitudo est, tanta alioqui in Laborino Campaniæ nobili campo, ut ligni vice utantur : sed idem solum ubicumque arduum opere, difficile cultu, bonis suis[20] acrius pæne quam vitiis posset, affligit agricolam. Et[21] carbunculus 4

manuque subigitur : ac si glutinosa est, et quovis levissimo tactu pressa inhærescit, et « picis in morem ad digitos lentescit habendo », ut ait Virgilius, eademque illisa humo non dissipatur : ea res admonet nos, inesse tali materiæ naturalem succum et pinguitudinem. » Idem Palladius, lib. I, cap. 5. Hard.

13. *Scrobes... in eos.* In eos scrobes regesta, unde effossa est. Columella, loc. cit. « Sed et si velis, scrobibus egestam humum recondere, et recalcare, quum aliquo quasi fermento abundaverit, certum erit eam esse pinguem : quum defuerit, exilem : quum æquaverit, mediocrem, etc. » Simile est quod Virgilius præcipit, Georg. II, vers. 226 : « Nunc, quo quamque modo possis cognoscere, dicam : Rara sit, an supra morem si densa requires : Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho... sin in sua posse negabunt Ire loca, et scrobibus superabit terra repletis, Spissus ager ; glebas cunctantes, crassaque terga Exspecta, et validis terram proscinde juvencis. » Hard.

14. *Ferroque omnis.* Quum tamen eam solam Virg. damnet, eod. lib. vs. 220 : « Nec scabie et salsa lædit rubigine ferrum. » Hard.

15. *Nec gr.* Virg. eod. lib. v. 254 : « Quæ gravis est, ipso tacitam se pondere prodit, Quæque levis. » H.

16. *Nec flum.* Virgil. eod. lib. vs. 184 : « At quæ pinguis humus... Huc summis liquuntur rupibus amnes, Felicemque trahunt limum. » At *videntur aquaticæ* arbores *celerius interire*, ut Plinius ait, lib. XVI, cap. 90. Hard.

17. *Quando.* Quandoquidem senescunt quædam, quæ sunt in aquis sata. Hard.

18. *Præterquam salici.* Nam, ut alibi diximus, cum Virgilio, vers. 110, *fluminibus salices* nascuntur. H.

19. *Inter.* Inter *optimæ terræ* argumenta, crassitudo stipulæ *censetur.* Hard.

20. *Bonis suis.* Bonitate sua magis fatigat agricolam, quam si magis vitiosum foret. Hard.

21. *Et carbunculus.* Quatuor illa

terra, quæ ita vocatur, emendari vite macra putatur. Nam tofus[22] scaber natura friabilis, expetitur quoque ab auctoribus. Virgilius[23] et quæ filicem ferat, non improbat vitibus; salsæque[24] terræ multa melius creduntur, tutiora a vitiis innascentium animalium. Nec colles[25] opere nudantur, si quis perite fodiat. Nec campi[26] omnes minus soles

verba : *terra*, *quæ ita vocatur*, delenda; sunt enim manifeste adjecta a lectore exponente quid esset *carbunculus*. Pint.—*Carbunculus*. Carbunculus Vitruvio, lib. II, cap. 6, arenæ genus, quod in Etruria, adusta nimium vehementia vaporis materia, procreatur. Id terræ vitium quomodo vite macra sanetur, docet Cato, cap. xxxvii : « Vinea, inquit, si macra erit, sarmenta sua concidito minute, et ibidem inarato, aut suffodito. » H. — *Carbunculus terra*, *quæ ita vocatur*, etc. Arenæ genus quæ solis ardore, et magis adhuc volcanicis ignibus, carbonis colorem induit. Brot.

22. *Tofus*. Quamlibet á Virg. damnatus, eod. lib. vs. 214 : « Et tofus scaber, et nigris exesa chelydris Creta. » Tofus est lapidis genus molle ac friabile, de quo dicetur uberius lib. XXXVI, cap. 48. Refellere non vacat novitium hominis eruditi commentum, tofum existimantis uliginosam esse palustremque terram. Colum. lib. III, c. 2 : « Quis enim, inquit, vel mediocris agricola nesciat, etiam durissimum tofum, vel carbunculum, simul atque sunt confracti, et in summo regesti, tempestatibus, geluve, nec minus æstivis putrescere caloribus ac resolvi : eosque pulcherrime radices vitium per æstatem refrigerare, succumque retinere? quæ res alendo surculo sunt accommodatissimæ. » Hard.

23. *Virgilius et quæ filicem ferat, non improbat*. Georg. lib. II, vs. 189 : « Et filicem curvis invisam pascit aratris; Hic tibi prævalidas olim multoque fluentes Sufficiet Baccho vites; hic fertilis uvæ, Hic laticis, qualem pateris libamus et auro. » Hard.

24. *Salsæque*. A Virgilio tamen damnatæ, ibid. 238, quod saporem vini corrumpit, et incrementa vitium virentium veluti quadam scabra rubigine coercet, inquit Colum. lib. III, c. 1, ubi et Virgilii versus ipse recitat : « Salsa autem tellus, et quæ perhibetur amara, Frugibus infelix (ea nec mansuescit arando, Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina servat). » At certe in terra salsa palmas seri oportere docet auct. Geop. II, 9, ipseque Plinius, lib. XIII, cap. 8, et libri hujus cap. 47, palmas ait et lentiscum salsis aquis ali. Alia multa etiam Theophr. de Caus. II, 7. Hard.

25. *Nec colles*. Vet. *nec colles vano opere*. Al. *Nec colles temere*. Ed. — *Nec colles*. Nec in collibus male opera collocatur, quanquam hos Virgilius improbat, v. 179 : « Difficiles primum terræ, collesque maligni. » Hard.

26. *Nec campi*. Id nempe reprehendit quod vulgus jactitat, venit-

atque perflatus, quam opus sit, accipiunt. Et quasdam pruinis ac nebulis pasci diximus [27] vites. Omnium rerum sunt quædam in alto secreta, et suo cuique corde pervidenda [28]. Quid quod mutantur sæpe judicata quoque ac diu comperta? In Thessalia [29] circa Larissam emisso lacu frigidior facta ea regio est, oleæque desierunt, quæ prius fuerant. Item vites aduri [30], quod non antea, Ænos [31] sensit

que in usum proverbii, et est apud Nasonem, ut citari quidem ab aliis video, tantummodo *perflare altissima ventos*. Hard.

27. *Nebulis pasci diximus vites.* Nempe in Ravennate agro, lib. XIV, cap. 4. Hard.

28. *Pervidenda.* Vet. apud Dal. *prævidenda.* Ed.

29. *In Thessalia.* Hæc Theophr. de Caus. lib. V, cap. 20. Hard.

30. *Item vites aduri, quod non antea.* Hæc verba ad præcedentia spectant, ex Theophrasto, de Caus. Plant. lib. V, cap. 20. Proinde cum minore littera scribendum, « item vites aduri, quod non antea. » Theophrasti verba sunt : « Ut apud Larissam Thessaliæ. Prius enim, quod aqua stagnante pigraque campus repletus esset, aer crassior et calidior erat : postea vero aqua educta colligique prohibita, aer frigidior est redditus, et gelationes plures sequutæ sunt. Cujus rei argumentum afferunt, quod tunc oleæ tum alibi, tum in Larissa oppido, magnæ et optimæ aderant, nunc autem nusquam habentur, et vites quoque tunc numquam congelabantur, nunc persæpe. » Item lego commutatis verbis, « vites aduri, quod non antea sensit. Thracia admoto, etc. » Pint.—*Item vites... Ænos sensit admoto Hebro.* Cætera singularum ejuscemodi mutationum causas erudite græcus scriptor prosequitur. De Æno oppido, Hebroque amne, et Philippis diximus in Geographicis, lib. IV. Hard.

31. *Thracia sensit admoto Ebro.* Sic alii leg. Sed *Ænos sensit*, non *Thracia sensit*, vetus præfert lectio. Ænon autem Thraciæ nobilem urbem ad Ebrum fluvium sitam, omnes geographi et fere historici celebrant. Sciendum tamen est locum hunc a Theophrasto libro citato, misere ibi decurtatum esse, non minus in codice græco quam latino : unde contagione morbus Plinium invasit. Verba Theophrasti subtexam ex tralatione Theodori, ut post collationem cum Plinianis constet, quomodo utrobique legendum sit : « Aqua autem non semper agrum reddi frigidiorem, sed etiam his quæ prius jam diximus, argumentum, quod circa evenerat; hæc enim tepidior nunc esse putatur, quia Ebrus amnis propior. » In his Theophrasti verbis desiderari puto civitatis nomen *Ænos*, legendumque, « Argumentum quod circa Ænon evenit. Hæc enim, etc. » In Plinio vero plura adjicienda ad sensus integritatem videntur. Quæ autem ea sint, liberum unicuique jus censendi esto : mihi satis sit locum indicasse. Pint.

admoto Hebro. Et circa Philippos [32] cultura siccata regio mutavit cæli habitum. At in Syracusano agro [33] advena cultor, elapidato [34] solo, perdidit fruges luto, donec regessit lapides. In Syria [35] levem tenui sulco imprimunt
6 vomerem, quia subest saxum exurens æstate semina. Jam in quibusdam locis similes æstus immodici, et frigorum effectus. Est fertilis Thracia frugum, rigore ; æstibus, Africa et Ægyptus. In Chalcia [36] Rhodiorum insula locus quidam est in tantum fecundus, ut suo tempore satum demetant hordeum, sublatumque protinus serant, et cum aliis frugibus metant. Glareosum [37] oleis solum aptissimum in Venafrano, pinguissimum in Bætica. Pucina vina [38] in saxo coquuntur. Cæcubæ vites in Pontinis [39] paludibus madent. Tanta est argumentorum [40], ac soli varietas, ac dif-
7 ferentia! Cæsar Vopiscus [41], quum causam apud censores

32. *Et circa Philippos.* Theophr. loc. cit. HARD.

33. *At in Syracusano agro*, etc. Theophrast. de Causis Plant. lib. III, cap. 25 : « Quod illi evenerat qui ex Corintho Syracusas profectus, culturam Corinthii agri in Syracusano servavit : quum enim lapides e segete frugali legisset, reddidit multo deteriorem; frumentum enim exarescebat, quum exemptis lapidibus, nihil haberet quo se protegeret. » DAL.

34. *Elapidato solo.* Quum lapides ex agro sustulisset. HARD.

35. *In Syria.* MSS. et ipse auctor, lib. XI, cap. 6. Theophrast. loco proxime citato. HARD.

36. *In Chalcia.* Sive Chalce, de qua lib. V, cap. 36. HARD.

37. *Glareosum.* Columell. V, 8, pag. 194 : « Aptissimum genus terræ est oleis, cui glarea subest, si superposita creta sabulo admixta est. Non minus probabile est solum, ubi pinguis sabulo subest, etc. » HARD.

38. *Pucina vina.* Crescunt, inquit, maturanturque vina Pucina in solo saxoso. Plinius, XIV, 8 : « Livia Augusta LXXXII annos vitæ Pucino vino retulit acceptos..... Gignitur in sinu Adriatici maris, non procul a Timavo fonte, saxeo colle, maritimo afflatu, paucas coquente amphoras. » In quibusdam libris *Punica* perperam legas. H.

39. *In Pontinis.* Sive Pomptinis, de quibus lib. III, cap. 9. HARD.

40. *Argumentorum.* Vet. apud Dalec. *agrorum.* ED.

41. *Cæsar Vopiscus.* Varro de Re Rust. lib. I, cap. 7 : « Cæsar Vopiscus ædilitius, causam quum ageret apud censores, campos Roseæ Italiæ dixit esse sumen, in quo relicta pertica postridie non appareret propter herbam. » HARD.

ageret, campos Roseæ[42] dixit Italiæ sumen esse, in quibus perticas[43] pridie relictas gramen operiret: sed non nisi ad pabulum probantur. Non tamen[44] indociles natura nos esse voluit, et vitia confessa fecit, etiam ubi bona certa non fecerat. Quamobrem primum crimina dicamus.

(v.) Terram amaram[1], sive macram, si quis probare velit, demonstrant eas atræ degeneresque herbæ: frigidam autem, retorride[2] nata: item uliginosam[3], tristia: rubricam oculi, argillamque, operi difficillimas, quæque rastros ac vomeres ingentibus glebis onerent: quanquam non quod operi, hoc et fructui sit adversum. Item e contrario cineraceam, et sabulum album. Nam[4] sterilis 8

42. *Campos Roseæ.* De quibus egimus lib. III, cap. 17. HARD.

43. *In quibus perticas pridie relictas gramen operit.* Ex M. Varrone hoc, de Re Rust. lib. I, cap. 7, ad cujus normam si locum hunc dirigas, sic leges, « in quibus perticas relictas postridie gramen operiret. » PINT. — Conf. Varronis loc. pag. 18, not. 41. ED.

44. *Non tamen.* Non tamen nescire natura nos voluit, quæ sciri oporteret. HARD.

1. *Terram amaram*, etc. Legendum: «Terram amaram probaverim demonstrantia raræ degenerisque herbæ: frigidam autem retorride nata: item uliginosam, tristitia rubricam oculis: argillam, quæ operi difficillima; quæque rastros aut vomeres ingentibus glebis oneret, quanquam non quod operi, hoc fructui adversum: item e contrario cinericiam et sabulum album. » SALMAS. — *Terram amaram, sive macram.* H. e. sive amaram salsamque, sive macram (sunt enim diversæ) iisdem signis deprehendes. — *Terram*, etc. Sic totidem plane litteris et apicibus Colbert. 2, 3, et Par. nisi quod *eam* habent, non *eas*. At in Reg. 1, 2, Colbert. 1, Thuan. et aliis, *eas* legitur. In his tamen posterius appellatis mutila sententia est in hunc modum: « Terram amaram probaverim, demonstrant eas, etc. » Unde Salm. ita refingit in Solin. pag. 114: « Terram amaram probaverim demonstrantia, etc. » HARD.

2. *Retorride nata.* Velut frigore adustæ herbæ, et ut Palladius ait, lib. I, cap. 5, ubi vim ejus vocis explanat, naturalis succi egentes. HARD.

3. *Uliginosam.* Semper humidam, quod in loco præsertim æquo contingit, quum aquæ non habent delapsum, ut loquitur Varro de Re Rust. lib. I, cap. 6. Quod si modice humida terra sit, tunc *dulci uligine læta* intelligitur, qualis e Virgilio laudatur, Georg. lib. II, vs. 184. HARD.

4. *Nam sterilis.* Nam quæ sterilis est terra, densa est, ac *duritie* quæ

densa callo facile deprehenditur, vel uno ictu cuspidis. Cato breviter atque ex suo more vitia determinat: Terram cariosam cave[5], neve plaustro, neve pecore impellas. 9 Quid putamus hac appellatione ab eo tantopere reformidari, ut pæne vestigiis quoque interdicat? Redigamus[6] ad ligni cariem, et inveniemus illa, quæ in tantum abominatur, vitia, aridæ, fistulosæ[7], scabræ, canescentis, exesæ, et pumicosæ. Plus dixit una significatione, quam possit ulla copia sermonis enarrari. Est enim interpretatione vitiorum quædam, non ætate[8] (quæ nulla in ea intelligi potest), sed natura sua, anus terra: et ideo infecunda 10 ad omnia, atque imbecilla. Idem agrum[9] optimum judicat ad radicem montium planitie in meridiem excurrente; qui est totius Italiæ[10] situs: terram vero teneram[11] quæ vo-

calli instar est, facile deprehenditur. Hard.

5. *Terram cariosam cave*, etc. Cariosam et variam terram Colum. lib. II, cap. 4, exponit nimbis exiguis semimadidam, quum post longas siccitates levis pluvia glebarum superiorem partem madefecit, inferiorem non attigit. Dal. — Colum. ipsum audias inf. n. 7. Ed.—*Terram cariosam*, etc. Cato de Re Rust. II, 5, pag. 11: «Terram cariosam caveto ne ares, neve plaustrum, neve pecus impellas: si ita non caveris, quo impuleris, triennii fructum amittes.» H.

6. *Redigamus.* Sic em. Hard. cum Pint. ex MSS. *redeamus* Gronov. et al. Ed.

7. *Aridæ, fistulosæ.* Columell. II, 4, p. 47: «Quam terram rustici variam cariosamque appellant, ea est, quum post longas siccitates levis pluvia superiorem partem glebarum madefacit, inferiorem non attingit... Quæ sic subacta sunt arva, continuo triennio sterilitate afficiuntur.» Vide quæ de terra varia dicturi sumus lib. XVIII, cap. 49. Hard.

8. *Non ætate, quæ nulla.* «Falso credidit Tremellius, inquit Colum. II, 1, parentem omnium terram, sicut muliebrem sexum, ætate anili jam confectam, progenerandis fetibus esse inhabilem, etc.» H.

9. *Idem agrum.* Cato, cap. 1: «Si poteris, sub radice montis siet, in meridiem spectet.» H.

10. *Qui est totius Italiæ.* Plin. III, 6, de Italia: «Incedit per maria, cæli regione ad meridiem quidem: sed si quis id diligenti subtilitate exigat, inter sextam horam, primamque brumalem.» H.

11. *Terram vero teneram.* Cato, cap. cli: «Quo pacto cupresseta seri oporteat..... Per ver serito in loco, ubi terra tenerrima erit, quam pullam vocant.» Hard.

cetur pulla. Erit igitur hæc optima et operi[12], et satis. Intelligere modo libeat dictam mira significatione teneram[13]: et quidquid optari debet, in eo vocabulo invenietur. Illa temperatæ ubertatis, illa mollis facilisque culturæ, nec madida, nec sitiens, illa post vomerem nitescens : qualem fons ingeniorum Homerus[14] in armis a Deo cælatam dixit, addiditque[15] miraculum nigrescentis[16],

12. *Et operi, et satis*, etc. Et rastris vomeribusque facilis, et frugibus læta. In ed. Parm. *et operi sativa.* Hermolaus, *et operi satior.* Reg. 1 et Colb. ac Chifflet. *et operi satis.* Reg. 2 et Tol. *et operiet sata.* Unde Pintiani conjectura fuit, quam consecuti sumus, *et operi, et satis.* Conjecturam egregie firmamus, ex auctore Geop. II, 8, ita statuente, laudatissimum esse solum terræ nigræ, quia et ad sata percommoda sit, nec repugnet operi, καὶ πρὸς σπόριμα ἐπιτηδείως ἔχουσα, καὶ μὴ δυσεργής. Sed et haud paulo validiore argumento, ex ipsius Plinii verbis, qui paulo ante, quum de argilla et rubrica ageret, ubi operi difficillimas has esse dixit, subjecit idem : « Quanquam non quod operi, hoc et fructui sit adversum. » Unde liquido intelligas in probatione terræ dotem hanc geminam ab eo desiderari, scil. ut et operi optima sit, et satis, seu frugibus. Hard.

13. *Teneram*, etc. Facilem et modice resolutam. Colum. lib. II, cap. 2, et lib. I, cap. 11. Pullæ Cato meminit lib. XXIV. Idem terram tenerrimam pullam vocat cap. CLI. Virgil. *putre solum* vocat : « putre solum, namque hoc imitamur arando. » De cujus verbi significatione Victor. lib. XII, cap. 23. Pint. — Virgilius iterum in Georgicis: *Zephyro putris se gleba resolvit.* Turneb. Advv. XVIII, cap. 27. Dal.

14. *Homerus*, etc. Iliados Σ, vs. 541 : Ἐν δ' ἐτίθει νειὸν μαλακὴν, πίειραν ἄρουραν, Εὐρεῖαν, τρίπολον· πολλοὶ δ' ἀροτῆρες ἐν αὐτῇ Ζεύγεα δινεύοντες ἐλάστρεον ἔνθα καὶ ἔνθα. Οἱ δ' ὁπότε στρέψαντες ἱκοίατο τέλσον ἀρούρης, Τοῖσι δ' ἔπειτ' ἐν χερσὶ δέπας μελιηδέος οἴνου Δόσκεν ἀνὴρ ἐπιών· τοὶ δὲ στρέψασκον ἀν' ὄγμους, Ἱέμενοι νειοῖο βαθείης τέλσον ἱκέσθαι. « In eo etiam ponebat novale molle, pingue solum, latum, etc. » Noctem e Terra genitam fabulis proditur, quod terræ soli objectæ densitati Mathematici tribuunt, qua de causa poetæ γῆν μέλαιναν Rhodig. lib. XXV, cap. 16. Dal.

15. *Addiditque*. Ibid. vs. 548 : Ἡ δὲ μελαίνετ' ὄπισθεν, ἀρηρομένῃ δὲ ἐῴκει, Χρυσείη περ ἐοῦσα· τὸ δὴ περὶ θαῦμ' ἐτέτυκτο. « Novale, quod erat proscissum, nigrescebat a tergo : et aratæ terræ simile erat, quamvis in auro id exhiberetur : id vero ingens miraculum fuit. » Hard.

16. *Nigrescentis*. Nigram apud Theophrastum probat Leophanes. Dalec.

quamvis fieret in auro[17]. Illa quam recentem exquirunt improbæ alites, vomerem comitantes, corvique[18] aratoris
11 vestigia ipsa rodentes[19]. Reddatur hoc in loco luxuriæ quoque sententia et aliqua in propositum. Certe Cicero, lux doctrinarum altera[20]: « Meliora, inquit, unguenta sunt, quæ terram[21] quam quæ crocum sapiunt. » Hoc enim maluit dixisse, quam redolent. Ita est profecto: illa erit optima, quæ unguenta sapiat. Quod si admonendi sumus, qualis sit terræ odor, ille qui quæritur, contingit, sæpe etiam quiescente ea[22] sub occasum solis, in quo loco arcus[23] cælestis dejecerit capita sua: et quum a siccitate continua immaduit[24] imbre: tunc emittit illum suum halitum divinum ex sole conceptum, cui comparari suavitas nulla possit. Is esse odor in commota debebit, repertusque neminem fallet: ac de terra odor optime judicabit. Talis fere est in novalibus cæsa vetere silva[25], quæ

17. *Fieret in auro.* MSS. omnes, *ex auro*. Hard.

18. *Corvique.* Id vero corvis familiare idcirco potius quod semina, quam quod recentem terram exquirant. Nam, ut Macrobius ait, Saturn. VII, 5: « corvos videmus universis inhiare seminibus »: quod et sacri codices commemorant, Luc. XII, 24. Hard.

19. *Rodentes.* Vet. *radentes*. Ed.

20. *Lux doctrinarum altera.* Post Homerum, qui, ubi dictum proxime, fons ingeniorum fuit. Hard.

21. *Quæ terram.* Vide quæ jam antea diximus lib. XIII, cap. 4. H.

22. *Quiescente ea.* Nec aratro scissa, aut commota. Hard.

23. *In quo loco arcus.* Egimus de ea re jam dudum, lib. XII, cap. 52. Hard.

24. *Immaduit imbre.* Martial. lib. III, ep. LXV: « Pallidus Eoo thure quod ignis olet: Gleba quod æstivo leviter quum spargitur imbre, etc. » Hard.

25. *Talis fere est in novalibus cæsa vetere silva.* Legend. *incensa vetere silva*, non *cæsa*, ex Theophr. evidenter, lib. VI de Caus. Plant. cap. 25, his verbis: « Siccitas enim est quæ odores vel omnium, vel certe aliquorum facere possit, quod obiter in terra quoque perspicuum est, ubi tempore æstivo solo adusto imbres accesserint. Humor enim admissus, ferventique pulveri permixtus, odorem generat, quod idem in cæteris etiam facit. Nam et quod de arcu cælesti referunt, arbores et loca reddere odorata ubicumque constiterit, tale est: reddit enim non in omnibus modis odorata, sed si qua materia

consensu laudatur. Et in frugibus quidem ferendis eadem 12
terra utilior intelligitur, quoties intermissa cultura quievit: quod in vineis non fit: eoque diligentius eligenda est, ne vera exsistat opinio eorum [26], qui jam Italiæ terram existimavere lassam. Operis quidem [27] facultas in aliis generibus constat et cælo: nec potest arari post imbres aliqua, ubertatis vitio [28] lentescens. Contra, in Byzacio [29] Africæ illum

combusta proxime sit. Nec id forsitan per se agit, sed quodammodo per eventum: impluit enim locis ubi constiterit. Quippe materiæ combustæ admixtus humor vaporem quemdam odoremque excitat, neque enim aquæ multum descendit, sed magna parte guttæ irrorant, ita ut caliditatis siccitatisque modus non desit. » Hæc Theophr. Patrocinatur etiam correctioni nostræ Aristot. duodecima Problematum sect. 4, quæst. 3: « Provenit, inquit, odoris ille affectus, non qualitercumque se materies habeat, neque enim in viridi, neque in arida, sed in usta post aquam quæ arcui supervenerit, certam reddi suavitatem odoris pastores referunt. » Pint. — *Vetere silva.* Quam potissimum Virgilius laudat, ut diximus paulo antea, « Unde iratus silvam devexit arator, Et nemora evertit, etc. » Hard.

26. *Opinio eorum*, etc. Etiamque Tremellii Scrofæ aliorumque, quos Columella appellat; cujus perelegans de hoc argumento oratio est, tum in præf. operis, tum lib. II, cap. 1: « Quæris, inquit, ex me, Publi Silvine, cur, priore libro Veterum opinionem ferme omnium, qui de cultu agrorum locuti sunt, a principio confestim repulerim, falsamque sententiam repudiaverim, censentium longo ævi situ, longique jam temporis exercitatione fatigatam et effetam humum consenuisse. Nec te ignoro, quum et aliorum illustrium scriptorum, tum præcipue Tremellii auctoritatem revereri, qui quum plurima rusticarum rerum præcepta simul eleganter et scite memoriæ prodiderit, videlicet illectus nimio favore priscorum, de simili materia disserentium, falso credidit parentem omnium terram, sicut muliebrem sexum, ætate anili jam confectam, progenerandis esse fetibus inhabilem, etc. » De Scrofa Tremellio egimus in Auctorum Indice. Hard.

27. *Operis quidem.* Arandi proscindique soli facilitas in aliis terrarum generibus a cælo pendet. H.

28. *Ubertatis vitio.* Ob pinguitudinem, quæ ubertatem facit, quum vomere scinditur, lentescit, nec friabilis est, solubilisque in pulverem. Hard.

29. *In Byzacio.* De eo jam diximus lib. V, cap. 3; sed ibi centesima tantum fruge reddere fenus terra dicitur forte mendose, pro centena quinquagena. Quum lib. XVIII, cap. 21, « e modio, ut ait ipse, in Byzacio Africæ campo,

centena quinquagena fruge fertilem campum, nullis, quum siccus est, arabilem tauris, post imbres vili asello [30], et a parte altera jugi, anu vomerem trahente, vidimus scindi. Terram enim terra emendari (ut aliqui [31] præcipiunt) super tenuem pingui injecta, aut gracili bibulaque super humidam ac præpinguem, dementia operæ est. Quid [32] potest sperare qui talem colit?

1 IV. (VI.) Alia est ratio, quam Britannia et Gallia invenere alendi [1] eam ipsa: quod genus vocant margam [2]. Spissior [3] ubertas in ea intelligitur. Est autem quidam terræ adeps, ac velut glandia in corporibus, ibi densante [4] se pinguitudinis nucleo. (VII.) Non omisere et hoc Græci: quid enim intentatum illis? Leucargillon [5] vocant candidam argillam, qua in Megarico agro utuntur, sed tantum
2 in humida frigidaque terra. Illam Gallias Britanniasque locupletantem cum cura dici convenit. Duo genera fue-

centeni quinquageni modii reddantur. » Hard.

30. *Vili asello.* De asinorum ministerio in arando diximus lib. VIII, cap. 68. Hard.

31. *Ut aliqui.* Apud Theophrast. de Causs. III, 25, quod et ipse Theophrastus probat, argumentis non adeo pœnitendis. Atque id quidem Ubios, quanquam gentium solos, usurpare cap. seq. dicetur. Hard.

32. *Quid potest.* Sic ex MSS. em. Hard. Gronov. et al. *quod enim potest.* Ed.

IV. 1. *Alendi eam.* Terram terra alendi. Hard.

2. *Margam.* Ita MSS. omnes. Posteriores *margilam*, mox et *marlam*, unde nostri *marle*, *margne* et *marne*. Edictum Pictense Caroli Calvi, laudatum a D. Du Cange, § 29: « Margilam, et alia quæque carricare. » Multa de ea Cæsius de Mineral. II, 2, p. 144, et Georg. Agricola de Nat. Fossil. II, p. 185, 189. Fossas unde marga seu marla eruitur, Galli vocant *marnières*. H. — *Margam.* Ejus usum apud nos restituit Bernardus Palissy. Brot.

3. *Spissior.* Major frugum ubertas in marga posita esse deprehenditur. Hard.

4. *Ibi densante.* Ibi densante se et cogente velut in nucleum callumque terræ pinguitudine. Hard.

5. *Leucargillon.* Voce conflata e duabus, λευκὸς et ἄργιλλος. H. — Argilla candida, nobis *terre à pipe*; et mox *marga* alba, *la marne blanchâtre*; rufa, *rougeâtre*; columbina, *brune*; tofacea, *marne pétrifiable*, *tofeuse*; arenacea, *marne pétrifiable*, *sablonneuse*. Brot.

rant. Plura nuper exerceri cœpta proficientibus ingeniis. Est enim alba, rufa, columbina, argillacea, tofacea, arenacea. Natura duplex : aspera, aut pinguis. Experimenta utriusque in manus[6]; ususque geminus, aut ut fruges tantum alant, aut edant et pabulum[7]. Fruges alit tofacea alba, quæ si sit inter fontes reperta, est ad infinitum fertilis : verum aspera tractatu, et si nimia injecta est, exurit
solum. Proxima est rufa, quæ vocatur acaunumarga[8], 3
intermixto lapide terræ minutæ, arenosæ. Lapis contunditur[9] in ipso campo : primisque annis stipula[10] difficulter cæditur propter lapides. Impendio tamen minimo levitate[11], dimidio minoris quam cæteræ, invehitur. Inspergitur rara : sale eam misceri putant. Utrumque hoc genus semel injectum in L annos[12] valet, et frugum, et
pabuli ubertate. (VIII.) Quæ pingues esse sentiuntur, ex 4
his præcipua alba. Plura[13] ejus genera. Mordacissimum, quod supra diximus. Alterum genus albæ cretæ argentaria est. Petitur ex alto, in centenos pedes actis plerumque

6. *In manus*. Manu, ac tractatu, differentia utriusque agnoscitur. H.

7. *Aut edant et pabulum*. Non frugum modo fertiles sint, verum etiam et pabuli. Sic glissomarga versa vice mox dicetur pabuli, quam frugum, fertilior. Dal. — *Fruges alit tofacea alba, quæ si sit*, etc. E MSS. Reg. 1, 2, et editione principe, Broterius edidit « tofacea : albaque, si inter fontes, etc. » Et sic legendum jam optime viderat eruditus Petavius. Ed.

8. *Acaunumarga*. Sic MSS. Reg. Colbert. Thuan. Chiffl. non *capnumargos* (ut in Gronovio perperam legitur). Hoc est, citra amarorem marga, ab α privativo, et καυνὸς, amarum, atque ob id malum. H.

9. *Contunditur*. Plerique nunc sinunt gelu resolvi, et tempestatibus. Hard.

10. *Stipula*. Ægre stipula secatur, messisque peragitur, occursu assiduo lapidum. Hard.

11. *Levitate*. Ob levitatem, dimidio minore quam cæteræ sumptu invehitur. Hard.

12. *In L annos*. In Gallia ad decem tantum, hac ætate. Hard.

13. *Plura ejus genera*. Margæ nimirum albæ : alterum genus mordacissimum, quod et asperum, et exurens solum, de quo proxime dictum est; pingue alterum, e genere albæ cretæ, argentarium vocatur, quoniam nitorem argento reddit, ut dicetur lib. XXXVI, cap. 58; non, uti Cardanus somniavit, quod ex ea creta possit ar-

puteis, ore angustatis[14]: intus[15], ut in metallis, spatiante vena. Hac maxime Britannia utitur: durant[16] annis LXXX; neque est exemplum ullius qui bis in vita hanc eidem injecerit. Tertium genus candidæ, glissomargam[17] vocant. Est autem creta fullonia[18] mixta pingui terra, pabuli quam frugum fertilior; ita ut messe sublata ante sementem alteram lætissimum secetur[19]. Dum in fruge est, nullum aliud[20] gramen emittit. Durat XXX annis: densior justo Signini modo[21] strangulat solum. Columbinam Galliæ suo

gentum detrahi. Utuntur ea fabri argentarii, ad argentea vasa polienda; ut Tripoli, seu Tripolitana terra, ad aurea æreave. HARD.

14. *Puteis, ore angustatis.* Sic editio princeps aliæque. Broterius ex MSS. Regg. 1 et 2, *puteis; ore angustatur.* ED.

15. *Intus*, etc. Intus exspatiante fossura, ut in fodinis metallicis; quarum os pariter angustum, subterranei deinde meatus longissime exspatiantur. HARD.

16. *Durant.* Ita MSS. Albæ nimirum cretæ geminæ. HARD. — Gronov. veteresque editt. *durat.* ED.

17. *Glissomargam.* Sic restituimus eam vocem, ex fide codicum Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, Th. Chiffl. etsi in editis *Glischomargon* legitur, quod ex Anglico *Glister* fulgere, deduci volunt, qui vocum origines sectantur. Alii a γλύσσων deducunt, quam vocem Aristophanes pro γλυκύτερος, *dulcior*, usurpavit: ut hoc margæ genus videlicet, cum altero collatum, quod acaunumargam Veteres dixere, hoc est, sine amaritudine, dulcius eo esse intelligatur. HARD.

18. *Creta fullonia.* Creta illa, *la marne à foulons.* BROT.

19. *Lætissimum secetur.* Gr. et al. *lætissimam.* ED. — *Lætissimum secetur.* Nempe pabulum. HARD.

20. *Nullum aliud.* Gramen aliud nasci non sinit. HARD.

21. *Signini modo.* Glissomarga, inquit, quum densius quam par est, injecta fuerit, Signini operis modo, strangulat, consternit, occluditque solum, ut sata, veluti suffocatum, haud proferat. Signini operis pavimentique faciendi ratio a Plinio traditur, lib. XXXV, cap. 48. Prius legebatur, *cymini modo.* Cyminum vero nocere solo nusquam legere me memini. Neque vero *cymini* habent MSS. ulli codices, sed, uti curavimus edi, *Signini*, Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, Th. Chiffl. vet. Dal. Glissomargam vero recte intelligimus, quum densius justo immittitur, instar pavimenti Signini sua spissitate hoc afferre incommodi, quod Theophr. de Causs. lib. III, cap. 20, p. 293, creari monet ab humido limosoque solo, quum siccatur, ut commissa semina oblinat, obstruatque, adeo ut transmittendi potestatem adimat. Signini operis densitatem, præter ea quæ sumus alibi dicturi, illud Columellæ dictum arguit ex lib. I,

nomine eglecopalam appellant [22] : glebis excitatur [23] lapidum modo : sole et gelatione ita solvitur, ut tenuissimas bracteas faciat. Hæc ex æquo fertilis [24]. Arenacea utuntur, si alia non sit : in uliginosis vero, et si alia sit. Ubios gentium solos novimus [25], qui fertilissimum agrum colentes, quacumque terra [26] infra tres pedes effossa, et pedali crassitudine injecta lætificent. Sed ea non diutius annis x prodest. Hedui et Pictones calce uberrimos fecere agros: quæ sane et oleis, et vitibus utilissima reperitur. Omnis 6
autem marga arato injicienda [27] est, ut medicamentum rapiatur : et fimi desiderat aliquantulum, quæ primo plus aspera, et quæ in herbas non effunditur : alioqui novitate, quæcumque fuerit, solum lædet, ne sic quidem primo post anno fertilis. Interest et quali solo quæratur. Sicca enim

cap. 6 : « Solum terrenum ... velut Signinum opus, paviculis condensatur. » Hard.

22. *Eglecopalam appellat.* Quidam legunt *Aiglipeliam*, id est, splendidam et lividam : αἰγλήεις, lucidus; πελιὸς, lividus. Cæterum ea vox græca potius fuerit quam gallica. In vetusto legitur, *suo nomine e græco* (lego, *sed et græco*) *Pelian* appellat. Dalec. — *Eglecopalam.* Ita MSS. omnes. Celticum nomen esse Plinius aperte monet; quare displicet Hermolai conjectura legentis e græco *pelian :* ut sit sententia, Gallias a græco acceptum nomen corrupisse in suum. Græce enim πελειὰς columba dicitur, quæ livido colore : unde et nomen margæ columbinæ. Hard.

23. *Glebis excitatur lapid. modo ; sole et gelatione*, etc. E terra majores ejus margæ moles seu glebæ extrahuntur, ut lapides e lapidicinis : eædem in tenues bracteas sole ac gelu solvuntur. Hard. — *Glebis*, etc. Inde columbina illa marga dicitur quoque *la marne pierreuse.* Brot.

24. *Hæc ex æquo fertilis.* Pabuli nimirum ac frugum. Hard.

25. *Ubios gentium solos novimus.* Ubii Germanica gens erat, sed in Gallicam ripam a Romanis traducta, quo loco nunc est celeberrima Agrippinensis colonia. Gelen.

26. *Quacumque terra infra tres pedes effossa, et pedali crassitudine injecta lætificent.* Lætum agrum, inquit, uberemque faciunt, quum terram infra tres pedes effossam steriliori solo injiciunt pedali crassitudine. Hard.

27. *Omnis autem marga arato injicienda est, ut medicamentum rapiatur*, etc. Ubi jam solum aratum est : ut terra facilius vim margæ medicatam et salubrem hauriat. In libris quibusdam *aratro*, male. Hard.

humido melior, arido pinguis. Temperato[28] alterutra, creta vel columbina, convenit.

1 V. (IX.) Transpadanis cineris[1] usus adeo placet, ut anteponant fimo jumentorum : quod quia levissimum est, ob id exurunt. Utroque tamen pariter non utuntur in eodem arvo, nec in arbustis cinere, nec quasdam ad fruges, ut diximus[2]. Sunt qui pulvere[3] quoque uvas ali judicent, pubescentesque pulverent, et vitium arborumque radicibus aspergant. Quod certum est Narbonensi provinciæ, et vindemias certius sic eo coqui, quia plus pulvis ibi, quam sol, confert.

1 VI. Fimi plures differentiæ : ipsa res antiqua. Jam apud Homerum[1] regius senex agrum ita suis manibus[2] lætifi-

28. *Temperato.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. MS. Gr. et al. *temperatæ.* Ed.

V. 1. *Cineris usus.* De quo Virg. Georg. I, 80 : « Ne saturare fimo pingui pudeat sola; neve Effetos cinerem immundum jactare per agros. » Quæ porro traduntur a Virgilio agricolationis præcepta, ea sunt ex Italiæ Circumpadanæ ritu petita, ut Plinius adnotavit lib. XVIII, cap. 30. Hard.

2. *Ut diximus.* Cap. 3, his verbis : « Quippe non eadem arboribus convenit et frugibus plerumque. » Hard.

3. *Sunt qui pulvere.* Hanc pulveris excitationem, quæ fossione fit, quum pubescunt uvæ, hoc est, quum nigrescere incipiunt, laudat etiam Theophr. de Causs. III, 22, p. 285 : Τὴν δὲ ὑποκόνισιν ... ὅταν ἄρχωνται περκάζειν οἱ βότρυες, etc. H.

VI. 1. *Ap. Homerum*, etc. Laertes. Cic. de Senect. cap. 54 : « Quid de utilitate loquar stercorandi? Homerus ... Laertem lenientem desiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, et eum stercorantem facit. » Homeri versus est ejuscemodi, Odyss. Ω, v. 225 : Τὸν δ' οἶον πατέρ' εὗρεν ἐϋκτιμένῃ ἐν ἀλωῇ, Λιστρεύοντα φυτόν. Ubi illud λιστρεύοντα *stercorantem* Cicero et Plinius reddiderunt. Hard.

2. *Suis manibus lætificans reperitur.* Homer. Odyss. Ω : ἐϋκτιμένῃ ἐν ἀλωῇ λιστρεύοντα φυτόν. In pomario bene structo circumfodientem, radentem, lævigantem arborem (tot enim λιστρεύειν significat : unde λίστρον rusticum instrumentum quo id peragitur). Cicero in Catone et Plin. hoc loco aut obliviose, aut negligenter λιστρεύειν, κοπρίζειν, stercorare et lætificare exposuerunt. De Ulysse id dicitur, qui patrem sic occupatum deprehendit. Ælianus, Hist. lib. VII, cap. 5, recte significatum ejus verbi reddidit : Καὶ Λαέρτης αὐτουργῶν ὑπὸ τοῦ παιδὸς πεφώραται, καὶ φυτὸν ξύων, καὶ

cans reperitur. Augeas[3] rex in Græcia excogitasse traditur: divulgasse vero Hercules in Italia, quæ regi suo Stercuto[4] Fauni filio ob hoc inventum immortalitatem tribuit. M. Varro[5] principatum dat turdorum fimo ex aviariis: quod etiam pabulo[6] boum suumque magnificat: neque alio cibo celerius pinguescere asseverat. De nostris[7] moribus bene sperare est, si tanta apud majores fuere aviaria, ut ex his agri stercorarentur. Proximum[8] Columella 2
columbariis, mox gallinariis facit, natantium alitum da-

τοι γηράσκων βαθύτατα. « Laertes, quamvis jam extrema senectute, in opere a filio deprehensus est, arborem radens. » A priscis tamen illis stercoratos fuisse agros cognoscimus ex Odyss. P : ὄφρ' ἂν ἄγοιεν Δμῶες Ὀδυσσῆος τέμενος μέγα κοπρήσοντες. Brod. cap. 13. Victor. Observ. XXVIII, cap. 4. Adscribendos alios versus Homeri putavi, qui ad hanc rem pertinent : Δὴ τότε κεῖτ' ἀπόθεστος ἀποιχομένου Ὀδυσῆος Ἐν πολλῇ κόπρῳ, ἥ οἱ προπάροιθε θυράων Ἡμιόνων τε, βοῶν τε ἅλις κέχυτ', ὄφρ' ἂν ἄγοιεν, etc. Dal.

3. *Augeas*. Ille Eleorum rex, quem Hercules sustulit. Inde parœmia, *Augiæ stabulum*. Hard.

4. *Stercuto*. Ita MSS. non *Stercutio*. Isidorus, Origg. XVII, 1 : « Stercorandi agri rationem primus induxit quidam nomine Stercutus in Italia, cujus ara a Pico dedicata est Romæ. » Sed rectius forte *Sterculus*, uti legimus apud Tertull. Apol. c. 25, et lib. II ad Nat. cap. 9, et apud Prudentium, in hymno S. Laurentii, v. 450. Macrobius, Sat. lib. I, cap. 7, pag. 218, Saturnum hunc fuisse censet, « Stercutum dictum, quod primus stercore fecunditatem agris comparaverit. » Hard.

5. *M. Varro*. De Re Rust. I, 38 : « Stercus optimum scribit Cassius esse volucrum, præter palustrium ac nantium. De hisce præstare columbinum, quod sit calidissimum, ac fermentare possit terram. Id ut semen aspergi in agro oportere, non ut de pecore acervatim poni. Ego arbitror præstare ex aviariis turdorum ac merularum: quod non solum ad agrum utile, sed etiam ad cibum, ita bubus, ac suibus, ut fiant pingues. » Hard.

6. *Quod etiam pabulo boum*. Ad pabulum et cibum boum suumque. Hard.

7. *De nostris*. Non adeo damnandi mores nostri videntur. Hard.

8. *Proximum*. Colum. de Re Rust. II, 15: « Tria igitur stercoris genera sunt præcipua; quod ex avibus, quod ex hominibus, quod ex pecudibus confit. Avium primum habetur, quod ex columbariis egeritur: deinde, quod gallinæ cæteræque volucres edunt, exceptis tamen palustribus aut nantibus, ut anatis et anseris : nam id noxium quoque est. Maxime tamen columbinum probamus..... Secundum deinde, quod homines faciunt, etc. » H.

mnato. Cæteri auctores[9] consensu humanas[10] dapes ad hoc
inprimis advocant. Alii ex his[11] præferunt hominum potus,
in coriariorum officinis pilo madefacto. Alii per sese[12], aqua
iterum, largiusque etiam, quam quum bibitur, admixta.
Quippe plus jam ibi mali[13] domandum est, quum ad virus
illud vini homo accesserit. Hæc sunt certamina, quibus
invicem ad tellurem quoque alendam utuntur homines.
Proxime[14] spurcitias suum laudant. Columella[15] solus
damnat. Alii cujuscumque quadrupedis ex cytiso : aliqui
3 columbaria[16] præferunt. Proximum deinde[17] caprarum est,
ab hoc ovium, deinde boum, novissimum jumentorum.
Hæ fuere apud priscos differentiæ, simulque præcepta (ut

9. *Cæteri auctores.* Theophr. Hist. VII, 5. Varro et Colum. ll. cc. H.

10. *Humanas dapes.* Sic alvi proluviem et lotium circumloquitur. Eadem locutione usus est, qui dixit, « Reliquias cibi, et humorem quem profundimus, » Theophr. Hist. lib. II, cap. 9. Dalec.

11. *Alii ex his.* Alii, inquit, humanum lotium anteponunt, cum pilo qui in coriariorum officinis fuerit eo lotio madefactus. Hæc coriariorum retrimenta sordesque cum lotio pariter commendat inprimis auctor Geop. II, 20, p. 59 : Καὶ ὃ μέγιστόν ἐστι, καὶ καθ' ἑαυτὸ μεῖζον ὠφελοῦν πάντα τὰ φυτά... τὸ οὖρον τὸ ἀνθρώπειον... ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν σκυτοδεψῶν ἀκαθαρσίαν. Quin et Theophrastus addit, de Causs. II, p. 287, eo stercore nonnulla ex silvestrium numero in urbanum habitum transiisse. Hard.

12. *Alii per sese.* Alii lotium seu urinam adhibent solam, ac sine coriariorum retrimentis admixtis, tantum aqua, ne agrum perurat. Colum. II, 15 : « Aptior est tamen surculis hominis urina, quam sex mensibus passus fueris veterascere : si vitibus aut pomorum arboribus adhibeas, nullo alio magis fructus exuberat ; nec solum ea res majorem facit proventum, sed etiam saporem et odorem vini pomorumque reddit meliorem. » Hard.

13. *Q. plus jam ibi mali.* Plus, inquit, vitii corrigendum emendandumque est : quum ad virus, quod vinum habet in se, etiam illud accesserit, quod ex humano traxit corpore, per quod potus transmeat. In quibusdam libris *male*, pessime. Hard.

14. *Proxime spurcitias.* Theophr. l. c. Hard.

15. *Columella solus.* E Latinis : nam e Græcis auctor Geop. I, 29 ; Columellam secutus est Palladius, lib. XXXIII. Hard.

16. *Al. columbaria.* Colum. l. c. Geop. auctor, p. 57. Hard.

17. *Proximum deinde caprarum est.* Cato, cap. XXXVI ; Varro, loc. cit. Auctor Geop. loc. cit. pag. 58. Hard.

invenio) re tali utendi, quando et hic vetustas[18] utilior: visumque jam est apud quosdam provincialium, in tantum abundante geniali[19] copia pecudum, farinæ vice[20] cribris superinjici, fœtore aspectuque, temporis viribus[21], in quamdam etiam gratiam mutato. Nuper repertum, oleas gaudere maxime cinere e calcariis[22] fornacibus. Varro 4
præceptis[23] adjicit, equino, quod sit levissimum, segetes alendas: prata vero graviore, et quod ex hordeo fiat, multasque gignat herbas. Quidam etiam bubulo jumentorum[24] præferunt, ovillumque caprino[25], omnibus vero asininum[26], quoniam lentissime mandunt. E contrario usus

18. *Vetustas utilior*. Utilius est vetustiorum sequi præcepta. Cave enim de stercoris vetustate accipias. Enim vero, ut recte Colum. II, 15: « Stercus omne, quod tempestive repositum, anno requieverit, segetibus est maxime utile: nam et vires adhuc solidas habet, et herbas non creat. Quanto autem vetustius sit, minus prodest, quoniam minus valet: itaque pratis quam recentissimum debet injici, quod plus herbarum progeneret, etc. » Quæ Pallad. lib. XXXIII, de sterquilinio, totidem fere verbis exscripsit. Hard.

19. *Geniali*. Fecunda. Hard.

20. *Farinæ vice cribris superinjici*. In modum farinæ cribro agris superinjici. Hard.

21. *Temporis viribus*. MS. *vicibus*. Ed. — *Temporis viribus*. Progressu temporis ac vetustate. Hard.

22. *Oleas gaudere maxime cinere e calcariis*, etc. Quin et calcem ipsam ad emendandum terræ vitium, in qua olea seritur, Columella adhibet, lib. V, cap. 9: « Solent etiam, inquit, vitio soli fructum oleæ negare: cui rei sic medebimur. Altis gyris ablaqueabimus eas, deinde calcis pro magnitudine arboris plus minusve circumdabimus, sed minima arbor modium postulat. » Hard.

23. *Varro*. De Re Rust. lib. I, cap. 38: « Minime bonum equinum, sed in segetes: in prata enim vel optimum, ut cæterarum veterinarum, quæ hordeo pascuntur, quod multam facit herbam. » H.

24. *Jumentorum*. Ut equinum, mulinum. Sic Colum. l. II, c. 15, p. 71. Hard.

25. *Ovillumque caprino*. *Suillum*, non *ovillum* præfert nostrum exemplar. Pint.

26. *Omnibus vero asininum*. Desiderari hic puto verbum hoc, *Columella*, ut repetas verbum ante dictum, *præfert*: sequitur enim « e contrario usus adversus utrumque pronunciat. » In quibus verbis illud *utrumque* non haberet quo referretur, nisi hic adderes *Columella*. Præfert autem Columella stercus asininum cæteris omnibus quæ ex pecudibus fiunt, l. II, c. 15. Dal.

adversus utrumque[27] pronunciat. Inter omnes[28] autem constat nihil esse utilius lupini segete, priusquam siliquetur[29], aratro vel bidentibus versa, manipulisve desectæ, circa radices arborum ac vitium obrutis. Etiam ubi[30] non sit pecus, culmo ipso, vel etiam filice, stercorare arbitrantur. Cato[31]: Stercus unde fiat, stramenta, lupinum, paleas, fabalia[32], ac frondes ilignas, quernasque[33]. E segete evellito ebulum, cicutam, et circum salicta herbam[34] auctam, ulvamque: eam substernito ovibus, frondemque putidam[35]. Vinea si[36] macra erit, sarmenta sua comburito,

27. *Adversus utrumque*. Varronis scilicet et Columellæ placitum modo allatum. Hard.

28. *Inter omnes*. Colum. II, 14: « De lupino nihil dubito, atque etiam de pabulari vicia: si tamen eam viridem desectam confestim aratrum subsequatur, et quod falx reliquerit, priusquam inarescat, vomis rescindat, atque obruat: id enim cedit pro stercore, etc. » In eodem habitat argumento, c. 16. Hard.

29. *Siliquetur*. Priusquam siliquas faciat. Hard.

30. *Etiam ubi*. Colum. II, 15: « Nec ignoro quoddam esse ruris genus, in quo neque pecora, neque avis haberi possint: attamen inertis est rustici eo quoque loco deflci stercore. Licet enim quamlibet frondem, licet e vepribus compitisque congesta colligere: licet filicem sine injuria vicini, etiam cum officio decidere, et permiscere cum purgamentis cortis. » H.

31. *Cato*. De Re Rust. c. xxxvii, pag. 32: « Stercus unde facias: stramenta, lupinum, paleas, frondem iligneam, querneam. Ex segeti vellito ebulum, cicutam, et circum salicta herbam altam, ulvamque: eam substernito ovibus, bubusque frondem putidam. » Ita libri omnes, etiam Pliniani MSS. non *putridam*. Hard.

32. *Fabalia*. Fabales alas, ut Varro, lib. I, cap. 31, Rei Rust. et Cato, cap. vii, locuti sunt, vel acera fabarum, τὰ ἄχυρα κυάμινα. In Geoponicis: Τὴν δ' ἁλμυρὰν γῆν ἐν ἀρχῇ χειμῶνος, ὑετοῦ περιγενομένου κινήσας ἀρότροις μικροῖς, ἀχύροις διαπάσεις, κάλλιον μὲν κυαμίνοις. Dalec. — *Fabalia*. Stipulæ fabales. Hard.

33. *Ilignas quernasque*. Broterius, ex MSS. Regg. et editione principe, *iligneas querneasque*. Ed.

34. *Herbam auctam*. Ex MS. Reg. 2, Broterius reposuit *herbam mactam*, hoc est, herbam quæ adolevit. Ed.

35. *Frondemque putidam*. Sic quoque Chiffl. *putridam* Gronov. et alii. Mox pro *vinea si. macra erit*, exhibet Gronov. *vin. si macruerit*. Ed.

36. *Vinea si*. Cato, cap. xxxvii: « Vinea si macra erit, sarmenta sua concidito minute, et ibidem inarato, aut infodito. » Hard.

et ibidem[37] inarato: itemque ubi[38] saturus eris frumentum, oves ibi delectato.

VII. Nec non et satis quibusdam ipsis pasci terram 1
dicit. Segetem[1] stercorant fruges; lupinum, faba, vicia. Sicut e contrario cicer, quia vellitur, et quia salsum est: hordeum, fenum Græcum, ervum: hæc omnia segetem exurunt, et omnia quæ velluntur: nucleos in segetem ne indideris. Virgilius[2] et lino segetem exuri, et avena, et papavere arbitratur.

VIII. Fimeta[1] sub dio concavo loco, et qui[2] humorem 1

37. *Et ibidem.* Bene MS. Reg. 1, *et indidem inarato.* Brot.

38. *Itemque ubi.* Cato, cap. xxx: « Ubi sementim facturus eris, ibi oves delectato. » Apud Catonem alii legunt *delegato.* Sententia hæc est: oviarium septum, caulasque campestres ibi statuito, ubi fimo locum stercorent. Fimum Latini lætamen appellant, ut inferius dicturi sumus, lib. XVIII, c. 40. H.

VII. 1. *Segetem.* Cato, c. xxxvii: « Quæ segetem stercorent fruges. Lupinum, faba, vicia. » Et paulo ante: « Cicer, quod vellitur, et quod salsum est, eo malum. Hordeum, fenum Græcum, ervum, hæc omnia segetem exurunt, et omnia quæ velluntur. Nucleos in segetem ne indideris. » A Catone et Plinio stat et Saserna apud Colum. de Re Rust. II, 14, pag. 69. Hard.

2. *Virgilius.* Georgic. I, vs. 77: « Urit enim lini campum seges, urit avenæ; Urunt Lethæo perfusa papavera somno. » Vide et Colum. l. c. H. — *Virgilius et lino segetem exuri.* Broterius vocem *lino* prorsus ignorat. Gronov. edidit *et ligno et segetem.* Ed.

VIII. 1. *Fimeta.* Varr. de Re Rust. lib. I, c. 38: « Sterquilinium secundum villam facere oportet... In eo si in medio robustea aliqua materia sit depacta, negant serpentem nasci. » Colum. II, 15: « Licet depressa fossa, qualem stercori reponendo primo volumine fieri præcepimus, cinerem, cœnumque cloacarum, et culmos, cæteraque, quæ everruntur, in unum congerere. Sed eodem medio loco robusteam materiam defigere convenit: namque ea res serpentum noxam latere in stercore prohibet. » Hard.

2. *Et qui humorem.* Proditum illud et a Colum. I, 6: « Sterquilinia quoque duo sint: unum quod nova purgamenta recipiat, et in annum conservet, alterum, ex quo vetera vehantur. Sed utrumque more piscinarum devexum leni clivo, et exstructum, pavitumque solum habeat, ne humorem transmittant. Plurimum enim refert non adsiccato succo fimum vires continere, et assiduo macerari liquore: ut si qua interjecta sint stramentis aut paleis, spinarum vel graminum semina intereant, nec in agrum

colligat, stramento intecta, ne in sole arescant, palo e robore[3] depacto fieri jubent : ita fore ne innascantur his serpentes. Fimum miscere terræ, plurimum refert Favonio flante, ac luna sitiente[4]. Id plerique prave intelligunt a Favonii ortu faciendum, ac februario[5] mense tantum : quum id pleraque sata aliis postulent mensibus. Quocumque tempore facere libeat, curandum ut ab occasu æquinoctiali flante vento fiat, lunaque[6] decrescente ac[7] sicca. Mirum in modum augetur ubertas effectusque ejus observatione tali.

1 IX. (x.) Abunde prædicta ratione cæli ac terræ, nunc de his arboribus dicimus, quæ cura hominum atque arte

exportata segetes herbidas reddant. Ideoque periti rustici quidquid ovilibus stabulisque conversum progesserunt, superpositis virgeis cratibus tegunt, nec arescere ventis sinunt, aut solis incursu patiuntur exuri. » Hard.

3. *Palo e robore*, etc. Robusta aliqua materia in medio depacta. Varro et Colum. Dal.

4. *Luna sitiente*. Hoc est, sicca, ut Plinius ipse ait, hoc cap. et 24, fine, non imbrifera. Nugantur qui sitientem, aut siccam dici autumant, Turnebum sequuti, quod lunam aquis ali, sive fluviatilibus, sivi marinis Stoici putarent : sitire, quum expers luminis foret : udam, quum plena esset : uti nos siccum pro sobrio, pro ebrio madidum dicimus. Apud Caton. hodie non *sitiente*, sed *silente* legitur : tamen *sitiente* exhibent Plin. MSS. omnes. Catonis verba sunt, cap. XXIX : « Stercus sic dividito... quartam partem in pratum reservato : idque tum maxime opus erit, ubi Favonius flabit : evehito luna silenti, pro *sitienti*. » Itaque *sitiente luna* eodem significatu dici nunc a Plinio palam est, quo ipse prius, lib. XIII, cap. 7, *anno sitienti* dixit : et quo Colum. II, 8, *sitienti solo*, et *sicco solo*, hoc est, imbrium experte. Hard.

5. *Ac februario*. Columellæ hæc oratio est, lib. II, 18 : « Sed in totum curandum est, ut secundum Favonii exortum, mense februario, circa idus, immixtis seminibus feni, macriora loca, et utique celsiora stercorentur. » Hard.

6. *Flante vento fiat, lunaque decrescente*. Sic Geop. auctor, II, 19, et Colum. II, 16. Item Pallad. in Febr. tit. 20. Hard.

7. *Ac sicca*. Hoc est, minime pluvia, ut diximus. Usus est ea voce Propert. II, eleg. 17 : « Nec licet in triviis sicca requiescere luna. » Et eleg. 28 : « Incipit et sicco fervere terra Cane. » Ubi Sirio exardescente carere pluviis æstatem haud obscure significat : sive, ut Tibullus ait, lib. I, el. 4 : « Æstivi tempora sicca Canis. » H.

proveniunt. Nec pauciora [1] prope sunt genera : tam benigne naturæ gratiam retulimus. Aut enim semine [2] proveniunt, aut plantis radicis, aut propagine, aut avulsione, aut surculo, aut insito et consecto [3] arboris trunco. Nam [4] folia

IX. 1. *Nec pauciora.* Nec pauciora serendi genera ars hominum et cura invenit, quam natura : quæ tribus modis arbores edit, ut diximus lib. XVI, cap. 58. Sponte, aut semine, aut radice : semine, inquam, fortuito labente ex arbore, non facta ex arte et industria seminatione. Sic naturæ paria retulimus. HARD.

2. *Aut enim semine.* Modos sex enumerat, quibus arbores per artem proveniant : hos et Virgilius fere recenset, Georg. lib. II, vs. 23. Theophrastus Plinio consentit, Hist. lib. II, 1. 1° Seminationem. 2° Plantarum cum radice translationem e seminario in alium locum ; hunc modum Theophrastus ἀπὸ ῥίζης vocat : plantas radicum Galli, *du plant.* 3° Propagationem, quæ præsertim in vitibus nota est, *provigner, faire des provins.* 4° Avulsionem, qua stolones, *les rejetons*, una cum fibris et radiculis e stirpe aut corpore arboris abscinduntur, et sulcis seu scrobibus mandantur : quod in arboribus ferme omnibus usurpatur. 5° Surculum, sive taleam e cacumine rami amputatam, quæ infossa sine radice crescit ac virescit : vulgo *planter des scions.* 6° Insitionem, quum surculus unius arboris alteri immittitur, quæ quasi in ejus naturam transit : *enter.* HARD.

3. *Aut insito et consecto.* Hoc est, insitione, quæ fit etiam secto ac fisso arboris summo trunco, quo vel unus, vel plures surculi in fissuram inserantur, *enter en fente.* Forte sincerior lectio Reg. 2 et Tol. quem Pintianus laudat, « aut insito in consecto arboris trunco. » De eo inserendi modo Virg. Georg. II, 78 sq. « Aut rursum enodes trunci resecantur, et alte Finditur in solidum cuneis via ; deinde feraces Plantæ immittuntur : nec longum tempus, et ingens Exiit ad cælum ramis felicibus arbos, Miraturque novas frondes, et non sua poma. » Alteram simul inserendi viam, quæ fiebat semine, uti dictum est cap. 22, subobscure Plinius indicat : quum et altera ratione, hoc est, et consecto arboris trunco, fieri insitionem docet. Cave porro Dalecampium audias, hæc verba, *consecto arboris trunco*, sic interpretantem, *conciso frustulatim et in terram demisso :* quod quemadmodum fieri possit nemo, qui agricolationi studuerit, novit ; etsi Dalecampium hac parte Virgilii quosdam interpretes sequutos intelligimus. HARD. — *Aut insito et consecto.* Broter. *insito in consecto ;* neque adeo pœnitendum censet MS. Reg. 1 lectionem, *aut insito, aut consecto*, quæ omnia exprimit insitionum genera. ED.

4. *Nam folia palmarum apud Babylonios seri.* Vix credit Theophrastus iis, qui etiam e virgis ἀπὸ τῶν ῥάβδων ἐν Βαβυλῶνι palmas provenire aiunt, Histor. lib. II, cap. 2. HARD.

palmarum apud Babylonios seri, atque ita arborem provenire, Trogum credidisse demiror. Quædam autem pluribus generibus[5] seruntur, quædam omnibus.

1 X. Ac pleraque ex his ipsa natura docuit, et in primis semen serere, quum decidens exceptumque terra vivesceret. Sed quædam non aliter[1] proveniunt, ut castaneæ, juglandes : cæduis[2] dumtaxat exceptis. Ex semine autem, quanquam dissimili, ea quoque, quæ et aliis modis seruntur : ut vites, et mala, atque pira. Namque iis pro semine nucleus, non ut supra dictis fructus ipse. Et mespila[3] semine nasci possunt. Omnia hæc[4] tarda proventu, ac degenerantia, et insito[5] restituenda. Interdum etiam castaneæ.

1 XI. Quibusdam[1] natura contra omnino non degenerandi, quoquo modo serantur : ut cupressis, lauris[2] : namque et laurus pluribus modis seritur. Genera[3] ejus diximus. Ex his Augusta, et baccalis, et tinus, simili modo seruntur. Baccæ mense januario, Aquilonis afflatu siccatæ leguntur, expanduntque raræ, ne calefiant acervo. Postea qui-

5. *Pluribus generibus.* Pluribus modis e sex proxime appellatis. H.

X. 1. *Sed quædam non aliter.* Quam semine. Virgil. Georg. II, 14 : « Pars autem posito surgunt de semine: ut altæ Castaneæ. » H.

2. *Cæduis.* Quæ succisæ, rursus e stirpibus aut radicibus renascuntur. Hard.

3. *Et mespila.* Palladius in Martio, tit. *Mespilum :* « Seritur et semine : sed in longiorem speratur ætatem. » Hard.

4. *Omnia hæc.* Virgil. Georg. II, 57 sq. « Jam, quæ seminibus jactis se sustulit arbos, Tarda venit, seris factura nepotibus umbram ; Pomaque degenerant succos oblita priores. » Vide et Palladium, l. III in Febr. tit. 25. Theophrast. Hist. lib. II, c. 3 : Ὅσα δὲ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τῶν δυναμένων καὶ οὕτω βλαστάνειν, ἅπανθ' ὡς εἰπεῖν χείρω, τὰ δὲ καὶ ὅλως ἐξίσταται τοῦ γένους· οἷον ἄμπελος, μηλέα, συκῆ, ῥοά, ἄπιος, etc. « Quæ semine quoque proveniunt, ea fere deteriora redduntur. Quædam etiam omnino degenerant, ut vitis, malus, ficus, punica, pirus. » Hard.

5. *Et insito.* Insitione. Hard.— Vet. apud Dalec. *insitu.* Ed.

XI. 1. *Quibusdam.* Theophrast. Histor. lib. II, cap. 3, hæc paulo enucleatius. Hard.

2. *Cupressis, lauris.* Vet. *cupressis, palmis, lauris.* Ed.

3. *Genera ejus diximus.* Lib. XV, cap. 39. Hard.

dam fimo[4] ad satum præparatas, urina madefaciunt. Alii
in qualo pedibus in profluente deculcant, donec auferatur
cutis. Alioquin uligo[5] infestat, nec patitur nasci. In sulco 2
repastinato[6] palmi altitudine vicenæ fere acervatim mense
martio[7]: eædem et propagine seruntur; [8]triumphalisque
talea tantum. Myrti genera[9] omnia in Campania baccis
seruntur, Romæ propagine Tarentina. Democritus[10] et
alio modo seri docet, grandissimis baccarum tusis leviter,
ne grana frangantur, eaque intrita reste[11] circumlini,
atque ita seri: parietem fore[12] densitatis, ex quo virgulæ
differantur. Sic et spinas sepis causa serunt, tomice[13]

4. *Postea quidam fimo*. Sic paulo post fimo diluto macerari semen jubet. In quibusdam libris, *fumo*, male. Hard.—*Ad satum præparatas*. Vet. apud Dalec. *ad serendum paratas*. Ed.

5. *Alioquin uligo*. Cuticulæ, quæ baccas vestit, nimius humor erumpere semen inclusum non patitur. H.

6. *Repastinato*. Refosso. Hard.

7. *Mense martio*. Palladius mense februario seri jubet, l. III, sive febr. tit. 23. Hard.

8. *Triumphalisque*. Laurus triumphalis, de qua cum reliquis generibus, lib. XV, cap. 39, talea tantum sive surculo seritur, qui modus est e sex enumeratis quintus. H.

9. *Myrti genera omnia in Campania baccis seruntur, Romæ propagine Tarentina. Democritus et alio modo seri docet*. Scribo diversa distinctione et lectione: « Myrti genera omnia in Campania baccis seruntur, Romæ propagine. Tarentinam Democritus, etc. » Nam genus esse myrti Tarentinam supra Plinius docuit, l. XV, cap. 29. Pint.—*Myrti genera*. De his egimus, lib. XV, cap. 37. H.

10. *Democritus*. Et Florentinus in Geop. XI, cap. de Plantatione myrti: Οἱ δὲ τῷ σπέρματι προσφάτως ληφθέντι περιστρέψαντες σειρὰν ἐκ βουτόμου πεπλεγμένην εἰς τάφρον ἐμβάλλουσιν. « Sunt qui baccis recens lectis (sic enim interpretandum. Ed.), restem e palustri herba tortum (quam butomum vocant), circumligent: et sic in fossam injiciunt. » H.

11. *Reste circumlini*. Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Chiffl. *restem circumlini* Gronov. et al. Ed.

12. *Parietem fore*. Sic fore sepem e myrto densissimam, parietis vice, e qua surculi deinde cædi plures possint, qui alio transferantur. H.

13. *Tomice*. Hoc est, junceo, lineo, palmeove funiculo, moris, quæ rubi vel spinæ ferunt, suntque nunc seminis vice, circumligato. Palladius, in Febr. tit. 24 de Hortis: « Circa idus februarias sepes hortorum ex congesto in funibus spinarum semine facienda est, sicut dictum est, quum de munimine loqueremur hortorum. » Nempe, lib. I, tit. 34 de locis horti, pomarii et sepibus: « Alii spinarum

3 moris spinarum circumlita. Pilas autem[14] laurus et myrti inopia a trimatu tempestivum est transferre. Inter ea quæ semine seruntur, Mago in nucibus[15] operosus est. Amygdalas in argilla molli meridiem spectante seri jubet; gaudere[16] et dura, calidaque terra : in pingui aut humida mori, ac sterilescere. Serendas[17] quam maxime falcatas,

plantas ac semina in munitione disponunt. Sed melius erit rubi semina, et spinæ, quæ rubus caninus vocatur, matura colligere, et cum farina ervi ex aqua macerata miscere : funes dehinc sparteos veteres hoc genere mixtionis sic inducere, ut intra funes semina recepta serventur usque ad verni temporis initia. Tunc ubi sepes futura est, duos sulcos tribus a se pedibus separatos sesquipedis altitudine faciemus : et per utrosque, funes cum seminibus obruemus levi terra.» H.

14. *Pilas autem.* Baccas intelligit laurus ac myrti, tomice sive reste, ut proxime dictum est, in pilæ modum circumlitas, atque ita satas: has, ubi cogit inopia, statim a trimatu ait tempestive transferri.—Sic libri omnes, tum exarati manu, tum typis editi. Has vero *pilas* concoquere Dal. quum minime posset, nec capere quid eæ sibi vellent, quid ea vox valeret, sic immutare, seu verius pessumdare locum hunc omni ope nitebatur: «Pullas autem lauros et myrtos œnopas, a trimatu, etc.» Lauros deinde ac myrtos, ait, quum sint grandiores, a colore subnigro οἰνωπὰς vocari. Quosdam legere addit idem : «Pullos autem lauri et myrti in inopia.» Alios, *pullulos autem.* Sed nec a germana hujus loci scriptura, quam exemplaria omnia præ se ferunt, discessisse oportuit, et quid pilæ essent, decuit indagare solertius. Est enim hujus loci sententia, ut diximus, baccas lauri myrtique, reste, seu tomice, ut dictum est, circumlitas, atque adeo pilarum effigiem exhibentes, atque ita satas, ubi cogit inopia, statim a trimatu tempestive transferri. Myrtum quidem ita seri, non ex Plinio modo, hoc ipso capite liquet, sed et ex Florentino, in Geop. ut diximus prioribus notis. Sic Palladius in Martio, tit. de Citreo : «Potest hinc trima planta transferri.» Hard.

15. *In nucibus.* Amygdalinis, juglandibus, pineisque. Hard.

16. *Gaudere*, etc. Palladius a Magone facit, in Jan. l. II, tit. 15 : «Amant, inquit, agrum durum, siccum, calculosum, cælum calidissimum: et quia mature florescere consueverunt, ita statuendæ sunt, ut arbores ad meridiem spectent.» Hard.

17. *Serendas.* Palladius, loc. cit. «Sed ipsa amygdala ad ponendum, et nova legamus, et grandia. Quæ antequam ponamus, pridie mulsa aqua ita ut ne nimis maceremus, ne germen exstinguat ex multo melle mordacitas. Alii prius fimo liquido per triduum nuces eas macerant : deinde die et nocte esse patiuntur in mulsa, sed quæ suspicionem tantum possit habere dul-

et e novella, fimoque diluto maceratas per triduum, aut pridie quam serantur, aqua mulsa. Mucrone[18] defigi, aciem lateris in Aquilonem spectare: ternas simul serendas triangula ratione, palmo inter se distantes: denis diebus[19] adaquari, donec grandescant. Juglandes 4
nuces porrectæ seruntur commissuris[20] jacentibus. Pineæ nucleis septenis fere in ollas perforatas additis: aut ut laurus[21], quæ baccis seritur. Citrea grano[22] et propagine: sorba semine[23], et a radice planta[24], et avulsione proveniunt. Sed illa in calidis[25]: sorba et in frigidis et humidis.

cedinis.» Sic et Florent. in Geop. lib. X, cap. 57, pag. 282. Hard. — *Quam maxime falcatas*, etc. Maxime curvas, et e novella arbore. Brot.

18. *Mucrone*. In carinæ similitudinem composita amygdala est: carinæ acumen Plinio mucro est: acies lateris, carina ipsa ima, latusque, qua falcis aciem imitatur. Aliter tamen Pallad. loc. cit. tit. 16: «Ponemus nuces transversas, ut latus, id est, carina ipsa figatur in terra: cacumen ipsum, quum ponimus nucem, in Aquilonis partem dirigemus.» Stare a Plinio Damogeron videtur, Geopon. lib. XVII, cap. 53. Hard. — *Mucrone defigi*, etc. Amygdalæ defiguntur mucrone, *la pointe;* ita ut acies lateris, *le taillant du côté*, in Aquilonem spectet. Brot.

19. *Denis diebus*. Decimo quoque die. Pallad. loc. citat. tit. 25: «Quum in seminario amygdala disponimus, si siccitas intercesserit, ter in mense rigemus, et herbis nascentibus circumfodiendo sæpe purgemus.» Hard.

20. *Commissuris*. Qua parte bifores putaminum valvulæ connectuntur. Hard. — *Porrectæ seruntur commissuris jacentibus*. Juxta suam longitudinem seruntur juglandes nuces, ita ut earum commissuræ, *leurs jointures*, jaceant. Brot.

21. *Aut ut laurus*. Quæ quemadmodum baccis seratur, dictum est principio capitis hujus. Hard.

22. *Citrea grano*. Pallad. lib. IV in Martio, tit. 10: «Mense martio citri arbor quatuor modis seritur: semine, ramo, talea, clava..... Si granis velis serere, ita facies: terram in duos pedes fodies, cinerem miscebis, etc.» Hard.

23. *Sorba semine*. Pallad. in Jan. tit. 15: «Mense januario, februario et martio, locis frigidis... sorba seruntur egregie, ita ut matura in seminario ipsa poma pangantur... Plantas etiam si quis ponere voluerit, habebit arbitrium... Amat loca humida, montana, et frigidis proxima, et solum pinguissimum, etc.» Hard.

24. *Et a radice planta*. Seu plantis radicis, qui secundus modus e sex recensitis serendi generibus. H.

25. *Sed illa in calidis*. Palladius,

1 XII. Natura et plantaria demonstravit, multarum[1] radicibus pullulante sobole densa, et pariente matre quas enecet[2]. Ejus quippe umbra turba indigesta premitur : ut in lauris[3], punicis, platanis, cerasis, prunis. Paucorum in hoc genere rami parcunt soboli, ut ulmorum, palmarumque. Nullis vero tales pulluli[4] proveniunt, nisi quarum radices amore solis atque imbris in summa tellure
2 spatiantur. Omnia ea non statim moris est in sua[5] locari, sed prius nutrici dari, atque in seminariis adolescere, iterumque migrare. Qui transitus mirum in modum mitigat etiam silvestres : sive arborum quoque, ut hominum natura, novitatis ac peregrinationis avida est : sive discedentes virus relinquunt, mansuescuntque tractatu, ceu feræ, dum radici avellitur planta[6].

de Citreo, loc. cit. « Amat terram rarioris naturæ, cælum calidum, humoremque continuum..... Sed si quis hoc genus, ut in regione frigida nutriatur, extorquet; loco vel parietibus munito, vel in meridianam partem verso disponat hanc arborem, etc. » Hard.

XII. 1. *Multarum radicibus*. E multarum arborum radicibus. Secundum serendi genus superius memoratum explicat. Hard.

2. *Quas enecet*. Ramorum opacitate. Virgil. Georgic. II, vs. 53 : « Nec non et sterilis, quæ stirpibus exit ab imis... Nunc altæ frondes, et rami matris opacant, Crescentique adimunt fetus, uruntque ferentem. » Hard.

3. *Ut in lauris*. Virg. Georg. II, vers. 17 : « Pullulat ab radice aliis densissima silva : Ut cerasis, ulmisque; etiam Parnassia laurus Parva sub ingenti matris se subjicit umbra. » Hard.

4. *Tales pulluli*. Stolones. Pullos et Cato vocat, cap. LI : « Propagatio pomorum, aliarumque arborum. Ab arbore abs terra pulli qui nascentur, eos in terram deprimito, extollitoque primorem partem, uti radicem capiat, etc. » Nos vulgo, *rejetons*. Hinc verbum *pullulare* deductum, quasi pullulos emittere, quod et pullulascere Columell. IV, 21, dixit. Hard.

5. *Non statim moris est in sua locari*. Ita MSS. Reg. Colbert. etc. In sua terra, stabili, certa, in qua semper consistant, unde transferri nefas. Hard.

6. *Dum radici avellitur planta*. Certior lectio, ni fallor, *dum radicis avellitur planta*. Appellat enim *radicis plantam*, viviradicem, ut in initio hujus cap. « Aut enim semine proveniunt, aut radicis plantis. » Pint. — *Dum radici avellitur*. Dum ei terræ eripitur, ubi radices primum egit. Hard.

XIII. Et aliud genus[1] simile natura monstravit, avulsique arboribus stolones[2] vixere. Quo in genere et cum perna[3] sua avelluntur, partemque aliquam e matris quoque corpore auferunt secum fimbriato[4] corpore. Hoc modo[5] plantantur punicæ, coryli, mali, sorbi, mespili, fraxini, fici, in primisque vites. Cotoneum ita satum degenerat. Ex eodem[6] inventum est surculos abscissos serere. Hoc primo[7] sepis causa factum, sambucis, cotoneo, et rubis depactis: mox et culturæ, ut populis, alnis, salici, quæ vel inverso surculo[8] seritur. Jam eæ ibi disponuntur, ubi libeat esse eas. Quamobrem seminarii curam ante convenit dici, quam transeatur ad alia genera. 1

XIV. Namque ad id[1] præcipuum eligi solum refert, quoniam nutricem[2] indulgentiorem esse, quam matrem, 1

XIII. 1. *Et aliud genus.* Quod ἀπὸ παρασπάδος Theophrast. vocat, Histor. lib. II, cap. 1, avulsione stolonum, sive a radice, sive a corpore. Quartum id serendi genus supra memoratum. A Virgilio tactum, Georgic. II, vs. 23: « Hic plantas tenero abscindens de corpore matrum Deposuit sulcis. » H.

2. *Avulsique arboribus stolones*, etc. Ἀπὸ παρασπάδος Theophrastus, Hist. lib. II, cap. 1. In genere stolones hic tam adnati radici, quam revulsi a matris corpore. Theophr. φυτευτήρια. Dalec.

3. *Cum perna.* Cum parte corporis, seu matricis, quæ sic avulsa pernæ similitudinem habet. Calcem idem ipse appellat, cap. 35. H.

4. *Fimbriato.* Sive fibrato, hoc est, cum quibusdam radicum fibris. Theophrast. Histor. lib. II, cap. 7, ὑπόῤῥιζα. Hard.

5. *Hoc modo plantantur punicæ*, etc. Theophrastus, loc. cit. Hard.

6. *Ex eodem.* Ex cotoneo, quod talea quoque et cacumine deciso e ramis, satum provenit. Hic quintus serendi modus e sex superius laudatis. Theophr. Hist. lib. II, c. 1, ἀπὸ κλωνός. Virg. Georg. II, vs. 28: « Nil radicis egent aliæ; summumque putator Haud dubitat terræ referens mandare cacumen. » Pallad. in Febr. tit. de Malo: « Serunt aliqui cotoneum cacuminibus et talea: sed tardus est in utroque proventus. » Hard.

7. *Hoc primo.* Theophrastus, de Caus. lib. I, cap. 1. Hard.

8. *Vel inverso surculo.* Ita ut pars acuminatior in terram abdatur: εἰς τἀνάπαλιν τίθεσθαι appellat Theophrast. Hist. lib. II, cap. 8. H.

XIV. 1. *Namque ad id.* Seminarium, sive plantarium. Hard. — Vet. apud Dalec. « Namque et hic principio eligi solum refert. » Ed.

2. *Quoniam nutricem.* Nutrix ea tellus appellatur, cui primum se-

sæpe convenit. Sit ergo[3] siccum, succosumque, bipalio subactum, advenis hospitale, et quam simillimum terræ, in quam transferendæ sint. Ante omnia elapidatum, munitumque ad incursum etiam gallinacei generis : quam minime rimosum, ne penetrans sol exurat fibras : intervallo[4] sesquipedum seri : nam si inter se contingant, præter alia vitia, etiam verminosa[5] fiunt : ideo sarriri convenit sæpius, herbasque evelli. Præterea semina ipsa fruticantia
2 supputare, ac falcem pati consuescere. Cato[6] et furcis crates imponi jubet, altitudine hominis, ad solem[7] recipiendum : atque integi culmo ad frigora arcenda : sic pirorum[8] malorumque semina nutriri, sic pineas nuces, sic cupressos[9] semine satas et ipsas. Minimis[10] id granis constat, ut vix perspici quædam possint, non[11] omittendo naturæ miraculo, e tam parvo gigni arbores : tanto majore

mina committuntur, qualis in seminariis est : mater in quam translatæ omni deinde ævo degant. H.

3. *Sit ergo.* Cato, c. XLVI, p. 38 : « Seminarium ad hunc modum facito : Locum quam optimum, et apertissimum, et stercorosissimum poteris, et quam simillimum genus terræ ei ubi semina positurus eris, etc. » Hard.

4. *Intervallo.* Cato, loc. citat. « In sesquipedem quoquoversum taleam demittito, opprimitoque pede. » H.

5. *Verminosa.* Columell. lib. V, c. 10 : « Si eodem scrobe duas aut tres arbusculas voles constituere, curato ne inter sese contingant : quoniam mutuo contactu aut putrescent, aut vermibus interibunt. » Hard.

6. *Cato.* Cap. XLVIII : « Eam terram tabula aut pedibus complanato : furcas circum affigito : eo perticas intendito : eo sarmenta, aut crates ficarias imponito, quæ frigus defendant et solem : ubi subtus homo ambulare possit, facito. » H.

7. *Solem recipiendum.* Ut quum crates eæ solem receperint, a satis defendant. Hard.

8. *Sic pirorum malorumque semina.* Cato, loc. cit. Hard.

9. *Sic cupressos.* Cato, cap. CLI : « Semen cupressi quando legi, seri, propagarique oporteat, etc. » H.

10. *Minimis.* Varro, de Re Rust. lib. I, c. 40 : « Quædam ad genendum sunt usque adeo parva, ut sint obscura, ut cupressi. Non enim galbuli qui nascuntur, tamquam pilæ parvæ corticeæ, id semen : sed in his intus primigenia semina dedit natura. » Habet eadem Theophrast. de Caus. loc. cit. Hard.

11. *Non omittendo*, etc. Seneca, Quæst. Natur. lib. II, cap. 6; Cicero quoque, de Natura Deorum, lib. II. Dalec.

tritici et hordei grano: ne quis fabam reputet. Quid simile 3
originis suæ habent malorum pirorumque semina? His principiis respuentem secures materiam nasci, indomita ponderibus immensis prela, arbores velis[12], turribus murisque impellendis arietes? Hæc est naturæ vis, hæc potentia. Super omnia erit, e lacryma nasci aliquid, ut suo loco dicemus[13]. Ergo e cupresso femina (mas enim, ut diximus[14], non gignit) pilulæ collectæ, quibus docui[15] mensibus, siccantur sole: ruptæque emittunt semen, formicis mire expetitum: ampliato etiam miraculo, tantuli animalis cibo absumi natalem tantarum arborum. Seritur 4
mense[16] aprili, area æquata[17] cylindris, aut volgiolis, densum[18]: terraque cribris supercernitur pollicis crassitudine. Contra immane pondus attollere se non valet, torqueturque[19] sub terra. Ob hoc pavitur[20] vestigiis. Leniter rigatur

12. *Arbores velis.* Arbores pro malis dixit, e quibus antennæ et vela pendent. Hard.

13. *Suo loco dicemus.* Ut de hipposelino, lib. XIX, cap. 48; de lilio, lib. XXI, cap. 11. Hard.

14. *Ut diximus.* Lib. XVI, cap. 47. Hard.

15. *Quibus docui.* Nempe c. 11, hoc est, mense januario, februarioque. Hard.

16. *Seritur mense.* Per ver seri Cato ait, loc cit. « Semen cupressi Tarentinæ per ver legi oportet: maturum est, ubi hordeum flavescit. Semen ubi legeris, in sole ponito, id purgato, id aridum condito... Per ver serito in loco, ubi terra tenerrima erit, quam pullam vocant, etc. » Hard.

17. *Area æquata.* Complanata solo, vel cylindro, vel pavicula. Columella in Hort. X, 319: « Ocyma comprimite, et gravibus densate cylindris. » Cylindrus, columna est lapidea rotatilis, qua rei rusticæ scriptores aream æquari jubent. A volubilitate nomen accepit: κυλινδεῖν enim volvere est. Simile instrumentum pavicula est. Utrumque a Catone copulatur, c. CXXIX: « Ubi bene comminuta terra fuerit, cylindro aut pavicula coæquato. » Quamobrem *volgiolis*, vel ut in MSS. scribitur, Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, etc. *vulgioalis*, de pavicula accipiendum putamus. Hard.

18. *Densum.* Cato, c. CLI: « Semen serito crebrum, ita ut linum seri solet: eo cribro terram incernito: dimidiatum digitum terram altam succernito. » Hard.

19. *Torqueturque.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. MS. Gron. et Al. *retorquetur.* Ed.

20. *Ob hoc pavitur.* Complanatur pedibus, non rursum cylindro æquatur. Sinceriorem hanc arbitrati

a solis occasu in trinis[21] diebus, ut æqualiter bibat, donec erumpant. Differuntur[22] post annum dodrantali filo, custodita temperie, ut viridi cælo[23] serantur, ac sine aura: mirumque dictu, periculum eo tantum die est, si roraverit[24] quantulumcumque imbrem, aut si afflaverit. De reliquo tutæ sunt perpetua securitate, aquasque[25] odere. Et zizipha[26] grano seruntur mense aprili. Tuberes[27] melius inseruntur in pruno silvestri, et malo cotoneo, et in calabrice[28]: ea est spina silvestris. Quæcumque[29] optime et myxas recipit, utiliter et sorbos[30]. (IX.) Plantas ex se-

sumus Chiffl. codicis lectionem, quam librorum hactenus editorum, *ob hoc pariter vestigiis:* Catonis inprimis auctoritate adducti, a quo manasse hæc videntur. Is enim de Re Rust. cap. CLI, ubi terram supercerni seminibus cribratam jussit; «id bene tabula, inquit, manibus aut pedibus complanato:» quibus verbis gravius onus excipitur. HARD.

21. *In trinis diebus.* Tertio quoque die, ut cap. 11 denis diebus, pro decimo quoque die. HARD.

22. *Differuntur.* Ita etiam MSS. Transferuntur, inquit, post annum, quum jam caule sunt dodrantali, seu pollicum novem. Filum cupressi tenerum caudicem vocare videtur, uti in asparago cymam Columella, lib. XI, cap. ult. stylum vocat. Et in Hortulo, lib. X: «Et asparagi corruda simillima filo.» Vel potius transferri ait in cupresseta post annum, ita ut intervallum dodrantale servetur inter eas, ut de ulmis dicetur cap. seq. quod verius arbitramur. HARD.

23. *Ut viridi cælo.* Sudo ac sereno, et a nubibus ita puro, ut viride appareat. HARD.

24. *Si roraverit..... si afflaverit.* Broterius ex MSS. Reg. 1, 2, *si roravit... si afflavit.* ED.

25. *Aquasque odere.* Plinius, lib. XVI, cap. 31: «Aquas odere cupressi.» Et Theophr. Hist. II, 8.

26. *Et zizipha.* Pallad. in Aprili, tit. 4: «Locis calidis aprili mense ziziphum conseremus, frigidis vero maio vel junio. Amat loca calida, aprica. Seritur ossibus, etc.» Grana Plinio, Palladio ossa sunt. HARD.

27. *Tuberes.* Pallad. II in Jan. tit. 16, p. 47: «Hoc mense tuberes inseruntur cydoneo.» Et lib. X in Septembri, tit. de pomis: «Mense januario, vel februario, tuberum surculus mirabiliter proficit cydonio insitus. Inseritur autem malis omnibus, et piris, et prunis, et calabrici, melius trunco fisso, quam cortice, etc.» HARD.

28. *Calabrice.* Est *Rhamnus infectorius* (*Pentand. monog.* gen. 532, Pers. *Rhamn.* Juss.) ED.

29. *Quæcumque.* Cuilibet spinæ apte inseruntur myxæ. Pallad. III in Febr. tit. 25: «Myxa inseruntur mense martio sorbis, vel spinis.» H.

30. *Et sorbos.* Saltem spina alba. Pallad. l. II in Jan. tit. 15: «Mense

minario transferre in aliud [31], priusquam suo loco ponantur, operose [32] præcipi arbitror, licet translatione folia latiora fieri spondeant.

XV. Ulmorum [1], priusquam foliis vestiantur, samara 1
colligenda est circa martias kalend. quum flavescere incipit. Deinde biduo in umbra siccata serenda [2], densa in refracto [3], terra super minutatim cribrata, [4] crassitudine quæ in cupressis. Pluviæ si non adjuvent, rigandum [5]. Deferendæ [6] ex arearum venis post annum [7] in ulmaria, intervallo pedali [8] in quamque partem. Maritas ulmos [9] au- 2

aprili sorba inseruntur in se, in cydoneo, in spina alba, vel trunco, vel cortice. » Hard.

31. *Transferre in aliud.* In alterum seminarium. Hard.

32. *Operose præcipi arbitror.* Cato cap. XLVI. Dalec.

XV. 1. *Ulmorum.* Colum. lib. V, c. 6: « Samaram deinde, quæ jam rubicundi coloris erit, et compluribus insolata diebus, ut aliquem tamen succum et lentorem habeat, injiciemus areis, et eas totas seminibus spisse contegemus: atque ita cribro putrem terram duos alte digitos incernemus, et modice rigabimus, etc. » Digna sunt cætera quæ legantur: longiora, quam ut exscribi hic oporteat. Hard.

2. *Serenda, densa in refracto, terra super minutatim cribrata.* Vetus lectio « serenda densa inarefacta, terra super minuta incribrata. » Pint.

3. *In refracto.* Hoc est, in terra bipalio pastinata, diligenter occata et resoluta, et in aream demum composita. His enim verbis Colum. vim ejus verbi explanat, l. c. H.

4. *Crassitudine.* Pollicari, ut dictum est cap. sup. in cupressis. H.

5. *Rigandum.* Columell. loc. cit. « Æstate deinde, priusquam sol oriatur, aut ad vesperum, seminaria conspergi potius, quam rigari debent. » Hard.

6. *Deferendæ.* Ex areolis, ubi crevere, et sulcis iis, in aliud seminarium post annum transferendæ, ut de cupressis dictum est cap. sup. Venas arearum vocat areas ipsas longo tractu ductas. Sic venas in metallis dicimus. Ita porro MSS. R. Colbert. etc. non *differendæ.* Ulmarium Galli vocant, *une ormaie*, locum ulmis consitum. Hard.

7. *Post annum.* Columell. l. c. « Quum ternum pedum plantæ fuerint, in aliud seminarium transferri debent. » Hard.

8. *Pedali.* Columell. « Oportebit non maximos scrobiculos sesquipede inter se distantes fodere. » H.

9. *Maritas ulmos autumno.* Queis vites aptius maritantur, ut sunt ulmi Atiniæ, quæ excelsissimæ, ut dictum est l. XVI, c. 29. Colum. loc. citat. « Possunt etiam collectæ cum stirpibus plantæ eadem ratione disponi: quod in Atinia ulmo fieri necesse est, quæ non seritur

tumno serere utilius, quia carent semine[10]: nam eæ e plantis seruntur. In arbustum[11] quinquennes sub[12] Urbe transferunt[13], aut (ut quibusdam placet) quæ vicenum pedum esse cœperunt. Sulco, qui novenarius[14] dicitur, altitudine pedum trium, pari latitudine, et eo amplius, circa positas[15], pedes terni undique e solido adaggerantur. Arulas id vocant in Campania. Intervalla[16] ex loci natura
3 sumuntur. Rariores[17] serendas in campestribus convenit. Populos et fraxinos, quia festinantius germinant, disponi quoque maturius convenit, hoc est, ab idibus feb. plantis et ipsas nascentes. In disponendis arboribus, arbustisque ac vineis, quincuncialis[18] ordinum ratio vulgata et neces-

e samera. Sed hæc ulmus autumni tempore melius quam vere disponitur, etc. » Has plantis radicum seri dictum est, l. XVI, c. 29. H.

10. *Quia carent semine.* Cato, cap. XXVIII. Hard.

11. *In arbustum.* Arbustum locus est arboribus consitus ad sustinendas vites : qui et arbustinus idcirco locus Columell. dicitur, lib. III, cap. 13, unde et arbustina vitis. H.

12. *Sub urbe.* In agro Romano. H.

13. *Transferunt.* Chifflet. *transferuntur.* Ed.

14. *Qui novenarius.* Novenum pedum ambitu : quum sit latitudine, ternum. Columell. l. V, c. 6 : « Igitur in resoluta terra ternum pedum quoquoversus faciendi scrobes : at in densa, sulci ejusdem altitudinis, qui arbores recipiant, præparandi. » Hard.

15. *Circa positas.* Circa arbores novissime translatas, terra adaggeratur e vicino solo, atque sulco. Hunc aggerem Campanuli arulam vocant, quasi brevem humilemque aram. Hard.

16. *Intervalla.* Arborum inter se distantia. Hard.

17. *Rariores.* Laxius serendæ.— *Rariores.* Hoc est, versu et ordine laxiore. In libris hactenus editis, *aridiores* perperam. In MSS. Reg. Colb. Thuan. et Tolet. *ariores :* unde nos *rariores* elicuimus. Antecedit enim, « Intervalla ex loci natura sumuntur. » Vox autem *rariores* spatii et intervalli laxitatem notat. Sic ipse Plinius, cap. 35, pluvio et caliginoso tractu rariores vineas poni jubet, sicco densiores. Et, quod caput rei est, sicut rariores hoc loco monet serendas in campestribus arbores, sic versa vice cap. 19 hujus libri, *per se colles minora arborum quærere intervalla* docet : quod Theophrasti quoque calculo, ipsaque experientia comprobatur. H.

18. *Quincuncialis ordinum ratio vulgata et necessaria, non perflatu modo utilis*, etc. Quincuncialis figura, sive quincunx, ita dicebatur a figura quinti numeri V, quam singuli trianguli exprimunt : fuitque maxime commendata in dispo-

saria, non perflatu[19] modo utilis, verum et aspectu grata, quoquo modo[20] intueare, in ordinem se porrigente versu. Populis[21] eadem ratio semine, qua ulmos serendi: transferendi quoque e seminariis eadem et silvis.

XVI. Ante omnia igitur in similem[1] transferri terram, 1
aut meliorem oportet. Nec e tepidis[2] aut præcocibus in frigidos aut serotinos situs, ut neque ex his in illos. Præfodere scrobes ante (si fieri posset) tanto prius, donec pingui cespite obducantur. Mago ante annum[3] jubet, ut solem pluviasque combibant: aut si id conditio largita non sit, ignes in medio fieri ante menses duos, nec nisi post imbres in his seri. Altitudinem eorum in argilloso,
aut duro solo, trium cubitorum esse in quamque[4] partem: 2

nendis arboribus, ab antiquis rei rusticæ magistris. *En échiquier.*

Quincunx.

o o o o o o
o o o o o
o o o o o o
o o o o o
o o o o o o

19. *Non perflatu.* Ventorum flatui admittendo aptior. Hard.

20. *Quoquo modo.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. MS. et Chiffl. Gron. et Al. *quocumque.* Ed.

21. *Populis eadem.* Forte legendum *Opulis*, ex Columell. lib. V, cap. 5. Populi enim aut nullum, aut rarissime semen ferunt. Vitem vero maxime opulus videtur alere, deinde ulmus, post etiam fraxinus, inquit Colum. Hard.

XVI. 1. *Ante omnia igitur in similem.* Theophrast. Hist. l. II, c. 7: Δεῖ τὰ φυτὰ λαμβάνειν, inquit, ἐξ ὁμοίας γῆς εἰς ἣν μέλλεις φυτεύειν, ἢ οὐ χείρονος. Dalec. — *Ante omnia.* Columell. lib. de Arbor. cap. 20, et lib. III, cap. 9. Virgilius quoque Georgic. II, vers. 255, et Geop. Auct. II, 46, p. 81. Hard.

2. *Nec e tepidis.* Uti fere « neque homini ex salubri loco in gravem, neque gravi in salubrem transitus satis tutus est, » inquit Cels. lib. I, cap. 3. Hard.

3. *Mago ante annum.* Et Colum. lib. V, c. 10, et lib. de Arboribus, cap. 19: « Ante annum, quam pomaria disponere velis, scrobes fodito: ita sole pluviaque macerabuntur: et quod posueris, cito comprehendet. Sed si quo anno scrobes feceris, etiam semina ponere voles, minimum ante duos menses, fodito scrobes, postea stramentis eos completo et incendito. » Hard.

4. *Trium cubitorum esse in quamque partem.* Ita quidem libri omnes scripti et editi. Videtur tamen, ut conjecit eruditus Petavius, emendandum: « Altitudinem eorum in argilloso, aut duro solo, trium cubitorum, et duorum pedum latitudinem esse in quamque partem. » Aliter quis intelliget fossuras illas

in pronis[5] palmo amplius : et ubique caminata[6] fossura ore compressiore sint. Nigra[7] vero terra duo cubita, et palmum, quadratis angulis. Eadem mensura græci auctores consentiunt, non altiores quino semipede[8] esse debere, nec latiores duobus pedibus. Nusquam vero[9] ses-

esse ore compressiores, et mensuram cum græcis auctoribus consentire? Brot.

5. *In pronis.* In locis declivibus. In libris hactenus editis modo *pruinis*, modo *prunis* legitur. Nos ex indubitata conjectura *pronis* admisimus : scrobium enim distinctionem ex terreni diversitate facit : præcessit enim : « Altitudinem earum in argilloso, aut duro solo trium cubitorum esse : » unde apposite sequitur, *in pronis* vero *palmo amplius*. Et plane constat Columell. lib. III, c. 13, acclivibus locis semipedem amplius fodiendum, quam campestribus, præcipere. « Campestris locus, inquit, alte duos pedes et semissem infodiendus est : acclivis regio, tres. » Hard.

6. *Caminata.* In modum fornacis, fornicisque arcuata fossura, angusto ore, latiore fundo, Colum. V, 10 : « Scrobs clibano similis fiat, cujus imum summo patentius est, ut laxius radices vagentur, ac minus frigoris hieme, minusque æstate vaporis per angustum os penetret : etiam ut clivosis locis terra, quæ in eum congesta est, a pluviis non abluatur. » Quæ totidem fere verbis repetit, lib. de Arboribus, cap. 19. Plinius supra, cap. 4 : « Puteis ore angustatis, intus spatiante vena. » Hard.

7. *Nigra. Ubi* vero terra nigra fuerit, *ibi scrobes fient alti* cubita duo, et palmum, et erunt quadrati. Hard.

8. *Quino semipede.* Hoc est, duobus integris pedibus, et semisse, non, uti Dalecampius putavit, et Casaubonus ad Theophrast. Char. pag. 113, quatuor pedibus et semisse. Xenophon similia tradit, cujus hæc oratio de scrobibus in Œconomico, pag. 864 : Τίνα οὖν αὐτῶν εἶδες βαθύτερον τριπόδου; οὐδὲ μὰ Δί' ἔγωγε, ἔφην, πενθημιποδίου. « Vidistine, inquit, scrobem tribus pedibus altiorem? Sed neque mehercule, inquam, duobus pedibus et semisse. » Πενθημιπόδιον vertere Plinius potuisset sestertium pedem, ut erat in XII Tabulis, teste Volusio Mæciano : sed græco more maluit, *quino semipede* dicere. Pergit porro idem Xenophon de latitudine pronunciare pariter cum Plinio : Τί δὲ, τὸ πλάτος ἤδη τινὰ τριπόδου πλέον εἶδες; οὐδὲ μὰ Δί', ἔφην ἐγὼ, διπόδου. « Quid autem? numquam vidisti scrobem aliquando, cujus latitudo tres pedes excederet? Immo, inquam, non supra duos pedes. » Hard.

9. *Nusquam vero.* Pintianus frustra reponere nititur, *Non numquam vero*, contraria plane sententia. Plinius græcos scriptores sequitur, quorum placita de scrobibus exscribi nunc a se ipso prodit. Sic certe Xenophon, loc. cit. Ἴδε δὴ καὶ τόδε ἀπόκριναί μοι, ἤδη τινὰ εἶδες τὸ βά-

quipede minus altos, quoniam in humido[10] solo ad vicina aquæ
perveniat. Cato[11]: si locus aquosus sit, inquit, latos[12] pedes 3
ternos in faucibus, imosque palmum et pedem, altitudine
quatuor pedum: eos lapide consterni[13], aut si non sit, perti-
cis salignis viridibus: si neque eæ sint, sarmentis: ita ut
in altitudinem[14] semipedem trahantur. Nobis adjiciendum

θος ἐλαττονα ποδιαίου; οὐδὲ μὰ Δί', ἔγωγε, τριημιποδίου. « Age vero, etiam hoc mihi respondeto, numquam vidisti scrobem, quæ non esset pedem unum alta? Immo vero, nullam, quæ non tertium semipedem, hoc est, sesquipedem alta foret, inquam ego. » Ac paulo post denique colligit scrobem fodi nullum, duobus pedibus ac semisse profundiorem, hoc est, quino semipede: nullum sesquipede: Οὔτε βαθύτερον πενθημιποδίου· οὔτε βραχύτερον τριημιποδίου. Theophr. quoque Hist. lib. II, cap. 7, τριῶν ἡμιποδίων dixit, ubi recte Gaza, *ternis semipedibus*, hoc est, sesquipede. Sic lib. XXVI, cap. 46, sesquiobolum Plinius dicit, ubi Dioscorid. lib. IV, cap. 177, τρία ἡμιωβόλια. Hard.

10. *Quoniam in humido.* Si nempe ultra sesquipedem fodias. Dalecampius contra fidem omnium exemplarium, contra scriptoris sententiam, atque adeo contra rem ipsam, scribit, « quamvis in humido solo. » Negat Plinius ultra sesquipedem proferri fossuram oportere, in humido solo, quoniam ibi nocet aquæ vicinitas. Græcorum disciplinam, ac Xenophontis instituta amplectitur, qui totidem fere verbis l. c. Ἐπεὶ ἔν γε τῇ ὑγρᾷ ὀρύττων βαθὺν, ὕδωρ ἂν εὑρίσκοις, καὶ οὐκ ἂν δύναιο ἔτι ἐν ὕδατι φυτεύειν. Suffragatur etiam Columell. lib. III, cap. 13, p. 112: « Nisi tamen, si scaturigo palustris obvia, sicut in agro Ravennate, plusquam sesquipedem prohibeat infodere. » Hard.

11. *Cato.* Cap. XLIII, cui titulus est: Vites et oleæ, quomodo infodiantur. « Sulcos, si locus aquosus erit, alveatos esse oportet, latos summos pedes tres, altos pedes quatuor, infimum latum pedem unum et palmum. Eos lapide consternito. Si lapis non erit, perticis saligneis viridibus quoquoversus collatis consternito. Si pertica non erit, sarmentis colligatis itidem facito. » Hard.

12. *Latos pedes.* Lati sint scrobes ternos pedes in summa sui parte, in ima palmum et pedem. H.

13. *Eos lapide consterni, aut si non sit, pert. salignis*, etc. Ut aquæ pluviæ ibi receptæ, detentæque, temporibus siccis refrigerandæ arbori sufficere possint: atque ob eam causam alii sarmenta substernunt, etc. Ita Theophr. de Caus. l. III, cap. 5. Hard.

14. *Ita ut in alt.* Ita ut sarmenta semipedis altitudine exstent. Hoc illud est, quod ait Columell. lib. de Arborib. cap. 20: « Quum semina depones, dextra ac sinistra singulis, usque in imum scrobem, fasciculos sarmentorum brachii humani crassitudine deponito: ita ut supra terram paululum exstent: per quos

videtur ex prædicta arborum natura, ut altius demittantur ea quæ summa tellure gaudent, tamquam fraxinus, olea.
4 Hæc et similia quaternos pedes oportet demitti. Cæteris sat est, si altitudinis pedes ternos effecerint. Excide[15], inquit, radicem istam, Papirius[16] Cursor imperator, ad terrorem Prænestinorum prætoris. Destringi secures jussit. Est innoxium[17] abradi partes, quæ se nudaverint. Testas, aliqui lapides[18] rotundos subjici malunt, qui et contineant

æstate parvo labore aquam radicibus subministres. » Hard.

15. *Excide, inquit, radicem istam*, etc. Contra Samnites feliciter is dimicavit, quamvis a pullario monitus pullos non addicere, quum votum fecisset, si superior discederet, vini pocillum Jovi se libaturum, supra lib. XIV, cap. 13; Val. Max. lib. VII, cap. 1; Alex. ab Alexand. cap. 29. Livius lib. IX : « Prænestinus prætor, inquit, per timorem segnius suos ex subsidiis duxerat in primam aciem : quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset, lictorem expedire securem jussit : ad quam vocem exanimi stante Prænestino, Agedum lictor, excide radicem hanc, inquit, incommodam ambulantibus. » Dal. — *Excide, inquit, radicem*, etc. Verba hæc ab ordine et instituto rerum propositarum manifeste abhorrent : quod vidit et Hermolaus, sed is agnoscit ea ac legitima ducit, magno, ut ego puto, errore. Pint. — *Excide*, etc. Est jocus Papirii Cursoris, quem Plinius refert, ut doceat quæ radices sint exscindendæ. In hujus loci distinctione Ill. Huetium sum sequutus; melior enim est ejus distinctio. Brot. — Sic distinguit Broterius : « Excide, inquit, radicem istam, Papirius Cursor imperator. Ad terrorem Prænestinorum prætoris, destringi secures jussit. » Ed.

16. *Papirius*. Aur. Vict. lib. de Viris Illustr. cap. xxxi : « L. Papirius Cursor a velocitate... comis et jocorum studiosus, quum Prænestinum prætorem gravissime increpuisset! Expedi, inquit, lictor, secures. Et quum eum metu mortis attonitum vidisset, incommodam ambulantibus radicem excidi jussit. » Hard.

17. *Est innoxium*. Subintellige, est nempe innoxium radices excidere, quæ se terra nudaverint. Hoc et Theophrast. de Caus. III, 11. In aliquibus MSS. *adradi*. Hard.

18. *Testas, aliqui lapides*. Ita rescripsimus admonitu codicum Reg. Colb. cæterorumque, quum prius perverse legeretur *terra*. *Aliqui lapides*. Haud dubie Plinius Virgilium notat in Georg. II, vs. 348 : « Aut lapidem bibulum, aut squalentes infode conchas : Inter enim labentur aquæ, tenuisque subibit Halitus, atque animos tollent sata. Jamque reperti, Qui saxo super atque ingentis pondere testæ Urgerent : hoc effusos munimen ad imbres : Hoc, ubi hiulca siti findit Canis æstifer arva. » Hard.

humorem[19], et transmittant : non item[20] planos facere, et a terreno arcere radicem existimantes. Glarea substrata inter utramque sententiam fuerit. Arborem nec minorem bima, nec majorem trima transferri quidam præcipiunt : alii, quum annum impleat. Cato[21] crassiorem quinque digitis. Non omisisset[22] idem, si attineret, meridianam cæli partem signare in cortice, ut translata in iisdem et assuetis statueretur horis : ne Aquiloniæ meridianis[23] oppositæ solibus finderentur, et algerent meridianæ Aquilonibus. Quod e diverso[24] affectant etiam quidam in vite, ficoque, per-

19. *Qui et contineant humorem.* Qui et quantum satis est, contineant : et quod abundat, lente transmittant. Hard.

20. *Non item.* Existimant *enim* planos lapides non idem præstare : ac *præterea* arcere radicem, ne terræ adhærescat. Hard.

21. *Cato.* Cap. xxviii : « Post hæc arbores crassiores digitis quinque quæ erunt, eas præcisas serito, etc. » Hard.

22. *Non omisisset.* Dum plurimum Catoni tribuit, gravissimorum scriptorum auctoritati detrahit, qui ita censuerunt facto opus esse. Theophrast. Hist. l. II, c. 7, et Virg. Georg. II, vs. 269 : « Quin etiam cæli regionem in cortice signant; Ut, quo quæque modo steterit, qua parte calores Austrinos tulerit, quæ terga obverterit axi, Restituant; adeo in teneris consuescere multum est! » Quod imitatus deinde Columell. lib. V, cap. 6, pag. 188 : « Hanc observationem, inquit, non solum in vitium positione, sed in ulmorum, cæterarumque arborum præcipio : uti quum de seminario eximuntur, rubrica notetur una pars, quæ nos admoneat, ne aliter arbores constituamus, quam quemadmodum in seminario steterint. Plurimum enim refert, ut eam partem cæli spectent, cui ab tenero consueverunt. » H.

23. *Ne Aquiloniæ meridianis.* Id quoque præcipiunt Theophr. Hist. Plant. lib. II, cap. 7; Cato de Re Rust. cap. xlv; Virgil. Georg. II, vers. 265; Columell. l. V, cap. 6. Ea est suprema apud Sinenses arborum cultores lex. Mirum ergo est legem illam tantopere a nobis negligi. Brot.

24. *Quod e diverso affectant etiam quidam in vite*, etc. Theophrast. Hist. lib. II, cap. 8. Græca sunt ejuscemodi : Συμβαίνειν δὲ τοῦτό φασι καὶ ἐπὶ τῆς συκῆς. Οὐ γὰρ ἀποβάλλειν ἀνάπαλιν φυτευθεῖσαν· ἔτι δὲ εὐβατοτέραν γίνεσθαι, etc. « Hoc idem fieri in fico aiunt : nam si in contrarium permutata seratur, fructum non amittere, scansilemque fieri pronunciant. » Verum permutari in contrarium non idem Theophrasto ac Plinio est : illi est, inverso surculo seri, ut de salice diximus cap. 13. Isti, latus arboris aversum ab ea cæli parte statuere, cui prius adversum erat. Hard.

6 mutantes in contrarium. Densiores enim folio ita fieri, magisque protegere fructum, et minus amittere: ficumque sic etiam scansilem[25] fieri. Plerique id demum cavent, ut plaga deputati cacuminis meridiem spectet, ignari[26] fissuris nimii vaporis opponi. Id quidem in horam[27] diei quintam vel octavam spectare maluerim. Æque latet non negligendum, ne radices[28] mora inarescant, neve a septemtrionibus, aut ab ea parte cæli usque ad exortum brumalem vento flante effodiantur arbores, aut certe non adversæ iis ventis radices præbeantur: propter quod emoriuntur, ignaris causæ agricolis. Cato omnes[29] ventos, et imbrem quoque in tota translatione damnat. Et ad hæc proderit[30] quamplurimum terræ, in qua vixerint, radicibus cohærere, ac totas cespite circumligari: quum ob id Cato[31] in corbibus transferri jubeat, procul dubio utilis-

25. *Scansilem.* Εὐβατωτέραν γίνεσθαι, Theophr. loc. citat. Scansilis arbor dicitur, quæ assurgit, ut scandi facile possit: contra δύσβατος inaccessa. HARD.

26. *Ignari.* Non intelligunt, vel sic opponi nimio calori, quo finditur cortex. HARD.

27. *Id quidem in horam*, etc. Hoc est, in regionem cæli, quæ est inter meridiem et ortum brumalem, id est, inter Austrum et Vulturnum, atque adeo inter Austrum et Phœnica sive Euronoton. Vel inter meridiem et occasum hibernum, id est, inter Africum et Austrum, vel Libonoton. Geographi, et rei rusticæ scriptores, cæli regiones terrarumque situs ac positionem per horas vulgares designant: primam horam ab ortu æquinoctiali numerantes, sic ut sexta cadat in meridiem, duodecima in occasum: decima octava in septemtrionem: vigesima quarta in ortum redeat. Vide lib. VI, cap. 3 et 32. DALEC. — *In horam diei.* Hoc est, in eam cæli regionem obverti maluerim, ubi sol, quum undecima est, vel post meridiem secunda, stare videtur. Vide quæ diximus ad l. VI. HARD. — *Horam diei quintam vel octavam.* Hora diei quinta est Euronotus, *le Sud-Sud-Est*; octava, Africus, *le Sud-Ouest.* BROT.

28. *Ne radices.* Ne diuturniore mora, jaceant humi semina cum radicibus, et radices interim inarescant. HARD.

29. *Cato omnes.* Cap. XXVIII: «Caveto autem, ne quum ventus siet, aut imber, effodias, aut seras: nam id maxime cavendum est.» H.

30. *Et ad hæc proderit.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. MS. Gr. et Al. *et hoc proderit.* ED.

31. *Quum ob id Cato.* Loc. citat. «Oleas, ulmos, ficos, poma, vites,

sime. Idem summam terram[32] contentus est subdi. Quidam punicis[33] malis substrato lapide non rumpi pomum in arboribus tradunt. Radices inflexas poni melius[34]. Arborem ipsam ita locari, ut media sit totius scrobis, necessarium. Ficus, si in scilla[35] (bulborum hoc gėnus est) 8
seratur, ocyssime ferre traditur pomum, neque vermiculationi obnoxium : quo vitio carent[36] reliqua poma si-

pinos, cupressos quum seres, bene cum radicibus eximito, cum terra sua quamplurima, circumligatoque uti ferre possis : in alveo aut in corbula ferri jubeto. » Hard.

32. *Idem summam terram.* Loco citato : « In scrobe quum pones, summam terram subdito : postea operito terra, etc. » Sic etiam Columella, lib. V, cap. 6 : « Arbores ita conserendæ sunt, ut summam terram, quæ aratro subacta sit, semipedem alte substernamus, radices omnes explicemus, et depositas stercoremus, ut ego existimo : si minus, terra subacta operiamus, etc. » Hard.

33. *Quidam punicis.* Palladius, lib. IV in Martio, tit. 10 : « Qui in scrobe deponit, si tres lapillos in ipsa radice constituat, providebit ne poma findantur. » Et ante eum Columell. lib. V, cap. 10 : « Mala punica, ne in arbore rumpantur, remedio sunt lapides tres, etc. » H.

34. *Radices inflexas poni melius.* Theophrast. Hist. lib. II, cap. 7 : Καὶ τὰ μὲν ἔχοντα ῥίζας, ὀρθὰ ἐμβάλλειν, ubi περὶ φυτευτηρίας agit. Dal. — *Radices inflexas.* Leviter flexas. Sic alibi, ut notavimus, insectum prosecto dixit. Falluntur enim, qui *inflexas* nove ab eo dictum putant, quasi *non flexas :* etsi Theophrasti auctoritate tueri id omni ope nituntur, ex Hist. lib. II, cap. 7. Tutior in hoc negotio agricolarum fides, quam eruditorum conjecturæ. H.

35. *Ficus, si scilla*, etc. Colum. lib. V, cap. 10, ne tinea molesta sit ficulneis seminibus, in imum scrobem lentisci taleam demitti jubet, inverso cacumine. Dalec. — *Ficus, si in scilla.* Theophrast. Hist. l. II, c. 7 : Ἡ συκῆ δὲ ἐὰν ἐν σκίλλῃ φυτευθῇ, θᾶττον παραγίνεται, καὶ ἧττον ὑπὸ σκωλήκων κατεσθίεται « Ficus, si in scilla seratur, ocyus crescit, minusque a vermibus infestatur. » Pallad. in Mart. tit. de ficu : « Aliqui multum prodesse confirmant, ut generosiora poma producat, si plantam fici diviso squillæ bulbo intersitam, strictamque vinculis collocemus. » Didymus quoque in Geop. lib. X, cap. 46, pag. 276. Latini veteres *squillam* pro *scilla* scripsere. De scilla dicemus lib. XIX, cap. 30. H.

36. *Quo vitio carent.* Vel ipsa orationis structura clamat superfluere negationem, quæ hoc loco irrepserat, *quo vitio non carent.* Eam igitur intrepide erasimus, non admonitu modo codicum Reg. Colb. Thuan. aliorumque, a quibus ea abest, sed Theophrasti magis, docentis, de Caus. lib. V, c. 7 et 11, quæ lentisco aut scillæ inserta terræ mandantur, et meliora evadere, nec vermiculationem sentire : ὅσα δὲ ἐν

militer sata. Radicum ejus magnam adhibendam[37] curam, ut exemptas appareat, non evulsas, quis dubitet? Qua ratione et reliqua confessa omittimus: sicuti terram circa radices fistucato[38] spissandam, quod Cato[39] primum in ea re esse censet: plagam quoque a trunco[40] oblini fimo, et foliis præligari præcipiens.

1 XVII. (XII.) Hujus loci pars est ad intervalla pertinens. Quidam punicas[1], et myrtos, et lauros densiores seri jusserunt, in pedibus tamen novenis. Malos[2] amplius paulo, vel magis etiam piros, magisque amygdalas, et ficus: quod optime dijudicabit ramorum amplitudinis ratio, locorumque, et umbræ cujusque arboris: quoniam has quoque observari oportet. Breves sunt, quamvis magnarum arborum, quæ in orbem ramos circinent, ut in malis pirisque. Eædem enormes cerasis, lauris.

1 XVIII. Jam quædam umbrarum proprietas. Juglandium gravis[1] et noxia, etiam capiti humano, omnibusque

σχίνῳ φυτεύουσιν, ἢ σκίλλῃ, πάντα τῆς εὐβλαστίας ἕνεκα καὶ εὐτροφίας φυτεύουσιν... ἐν σχίνῳ δὲ φυτευόμενα, πάνθ' ἧττον σκωληκόβρωτα. Hard.

37. *Radicum ejus magnam adhibendam curam.* Verbum *ejus* puto adjectum esse ab aliquo, qui putavit Plinianum documentum non complecti omnes arbores, sed ficum tantum, quod falsum est. Pint.

38. *Fistucato.* Fistucatione. Fistuca machina est utrimque ansata, qua pavitores utuntur, ut pavimenta magna vi in terram adigantur. Pavitores Galli vocant *hie*, aut *demoiselle*. Hard.

39. *Quod Cato.* C. XXVIII: « Oleas, ulmos, ficos,.. in scrobe quum pones... operito terra radicibus feni, deinde calcato pedibus bene, deinde fistucis, vectibusque calcato, quam optime poteris. Id erit ei primum. Post hæc arbores crassiores digitis quinque quæ erunt, eas præcisas serito, oblinitoque fimo summas, et foliis alligato. » Hard.

40. *A trunco.* A summo trunco, ubi plaga deputati cacuminis. H.

XVII. 1. *Quidam punicas*, etc. Hæc Theophrast. Hist. l. II, c. 7, et ubi prolixius multo tractantur, de Caus. lib. III, c. 8, p. 272. H.

2. *Malos amplius.* Theophrast. ll cc. Hard.

XVIII. 1. *Juglandium gravis.* Nervorum afferre solutionem (paralysin vocant) scribit Aldrovandus. Grevinus de Venenis, lib. II, cap. 22, refrigerationem membrorum, maximumque ac diuturnum capitis dolorem: somnia dura, defluviumque capillorum. Marcellus Donat.

juxta satis. Necat gramina et pinus[2] : sed ventis utraque resistit, qua jam[3] et protecta vinearum ratione egent. Stillicidia pinus, quercus, ilicis, ponderosissima. Nullum cupressi[4], umbra minima, et in se convoluta. Ficorum

Hist. Med. Mir. lib. I, cap. 1. H.

2. *Necat germina et pinus*. Theophrastus, de Caus. lib. III, c. 15 : « Pinus omnibus benigna, laurum et myrtum sub se satas fovet, et crescere patitur. » Dalec.—*Necat gramina*. Dissidere videtur a Plinio nostro Pallad. in Novembr. l. XII, tit. 7, cap. de pinu : « Pinus creditur prodesse omnibus quæ sub ea seruntur : » plantis fortasse robustioribus lauro, myrto, non gramini. Hard.

3. *Qua jam*. Quo genere arborum ideo jam protecta vinearum egent: hoc est, et earum propterea arborum opposita vineæ jam percommode proteguntur. — *Necat gramina et pinus : sed utraque* (pinus et juglans) *ventis resistit: qua*. Non uno vitio laborabat hic locus, antequam ei medicinam faceremus. Editi hactenus libri, *necat germina :* at MSS. omnes *gramina* incredibili consensu exhibent : et mox auctor ipse graminis se in primis rationem habuisse suadet, quum ait : « Jucunda et platani umbra : licet gramini credere, haud alia lætius operiente toros. » Partem deinde alteram hujus loci sic libri omnes tum exarati manu, tum editi, repræsentant : « Quoniam et protecta vinearum ratione egent.» Quibus verbis quum nulla subesse legitima sententia possit, alii aliter emendare conati. In editione Elzeviriana satis sane confidenter, vocum sedibus permutatis, nec satis tamen feliciter, quum nulla ob id elici sententia probabilis possit, legitur : « ventis quoniam resistit, protecta vinearum ratione egent. » Fuit quum legendum putarem, « quoniam protectis (vel *protectu*), vinearum rationes egent, » Pellicerium sequutus in notis MSS. Sed in ea voce *quoniam*, indicari causam cur ventis resistat, vis quidem vocabuli exigit; at reddi hoc loco nec oratio patitur, nec ratio. Itaque non infelici, ut remur, conjectura *qua jam* pro *quoniam* restituimus: qua levissima mutatione jam sua constat orationi Plinianæ integritas sententiaque. Vult enim eo nomine, quod ventis arbos utraque resistit, utroque illo genere protecta vinearum egere. Sunt autem *protecta* (sive *projecta*, ut quidam MSS. exhibent, quod idem valet; nam est vox utraque ejus significatus :) quæcumque imbres aut ventos arcent. Sic l. XVI, cap. 14, *projecta*, sive *protecta tuguriorum :* est enim protegere, tectum projicere, ut ex Tullio discimus in Topicis. Usus ea voce Ulpianus, leg. Quemadmodum, dig. Ad legem Aquiliam : « Si protectum meum, quod supra domum tuam, et nullo jure habebam, recidisses, etc. » Porro, *qua ratione*, neque enim id omitti debet, familiaris Plinio loquutio est, ut ex Indice apparebit. Hard.

4. *Nullum cupressi*. Feminæ nimirum, quæ in metam fastigiatur, ut dictum est lib. XVI, cap. 60. Hæc nullum mittit stillicidium. H.

levis[5], quamvis sparsa : ideoque inter vineas seri non vetantur.
2 Ulmorum lenis, etiam nutriens, quacumque opacat. Attico[6] hæc quoque videtur e gravissimis : nec dubito, si emittantur in ramos. Constrictæ[7] quidem ullius noxiam esse non arbitror. Jucunda et platani, quanquam crassa : licet gramini[8] credere non soli, haud alia lætius operiente toros. Populo nulla ludentibus foliis : pinguis alno, sed pascens sata. Vitis sibi sufficit, mobili folio, jactatuque crebro solem umbra temperans, eodem gravi[9] protegens
3 in imbre. Omnium fere levis umbra, quorum pediculi longi. Non fastidienda hæc quoque scientia, atque non in ultimis ponenda, quando quibusque satis umbra aut nutrix, aut noverca est. Juglandium quidem, pinorumque, et picearum, et abietis, quæcumque attigere, non dubie venenum est.

1 XIX. Stillicidii brevis definitio est. Omnium quæ projectu[1] frondis ita defenduntur, ut per ipsas non defluant imbres, stilla sæva est. Ergo plurimum[2] intererit hac

5. *Ficorum levis.* Umbra. Hard.

6. *Attico.* Julio Attico, de quo in Auctorum Indice. Hard.

7. *Constrictæ.* Cui arbori compactiores rami sunt, hujus umbra gravis non est. Hard.

8. *Licet gramini.* Quam sit umbra platani jucunda, vel ex gramine intelligimus, quod sub nulla alia arbore tam læte provenit : nulla alia arbos felicius operit graminum et herbarum toros. Hard.—*Licet gramini credere non soli.* Eruditus Petavius optime explicavit locum hunc, quem nemo hactenus intellexit. Quam jucunda et utilis sit platani umbra, non ex sole, sed ex gramine ipso judicium capiendum est. Nam nulla alia lætius operit graminum herbarumque toros. Brot.

9. *Eodem gravi.* Eodem folio in gravi imbre se vitis protegit. H.

XIX. 1. *Omnium quæ projectu frondis ita defenduntur ita*, etc. Exemplum statuit Pallad. lib. II in Januario, tit. 16 in nuce juglande: « Desiderat, inquit, intervalla majora, pro arboris magnitudine : quia stillicidiis foliorum suorum, proximis, vel sui generis, nocebit arboribus. » In quibusdam libris perperam *diffunduntur.* Defenduntur projectu frondis arbores eæ, quarum per folia non perpluit, nec madefit imbre, aut ipsius arboris corpus caudexve, aut circumjecta tellus. Hard.

2. *Ergo plurimum.* Plurimum interest in hac inquisitione prospicere quodnam genus arborum ea

inquisitione[3], terra in qua seremus, in quantum arbores quasque alat. Jam per se colles[4] minora quærunt intervalla[5]. Ventosis locis crebriores seri conducit. Olea[6] tamen maximo intervallo, de qua Catonis italica[7] sententia est: in xxv pedibus minimum, plurimum xxx seri. Sed hoc variatur locorum natura. Non alia major in Bætica arbor. In Africa vero (fides penes auctores erit) milliarias vocari 2
multas narrant a pondere olei, quod ferant annuo proventu. Ideo LXXV pedes Mago[8] intervallo dedit undique: aut in macro solo, ac duro, atque ventoso, quum minimum XLV. Bætica quidem uberrimas messes inter oleas metit. Illam inscientiam pudendam esse conveniet, adultas interlucare justo plus[9], et in senectam præcipitare, aut

terra alat, in qua serere quidpiam aliud libuerit. HARD.

3. *Inquisitione*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. MS. *in quæstione* Gr. et Al. ED.

4. *Jam per se colles*. Locis montuosis intervalla breviora, quam planis relinquenda sunt: montibus enim minus radices et comæ augescunt, inquit Theophr. de Caus. III, 8, p. 273: Ἐν γὰρ τοῖς ὀρεινοῖς ἐλάττους (ἀποστάσεις) ἢ ἐν τοῖς πεδινοῖς· ἐπ' ἔλαττον γὰρ αἵ τε ῥίζαι προαύξονται, καὶ ἡ κόμη. HARD.

5. *Minora quærunt intervalla*. Vel quia pinguiores, vel ut densiores arbores ventorum injuriæ, qui in edita magis sæviunt, fortius resistant. DAL.

6. *Olea tamen*. Vide Colum. V, 9, p. 198. HARD.

7. *Catonis italica*. Hoc est, pro cæli solique italici ratione. Sic libri omnes, etiam MSS. Quanquam non placet ea lectio Pintiano, qui legendum censet, « de qua catholica sententia. » Nam Catonis ut legatur, inquit, nullo pacto procedit: quum apud Catonem hoc præceptum nusquam appareat. At apparet sane: nam exstat illud planissime, cap. XVI: « Hoc genus, inquit, in XXV aut XXX pedes conserito. » Id vero placitum italico tantum cælo congruere Plinius admonet, quum subjungit statim, « sed hoc variatur locorum natura: » agitque de Bætica deinde, et Africa. H.

8. *LXXV pedes Mago*. Et ex Magone Colum. loco citato. HARD.

9. *Adultas interlucare justo plus*. Interlucari autem arbores dicuntur, quoties adempta ramorum parte, quantum opacitati earum detrahitur, tantum luci accedit, unde et *interlucare* dictum. GELEN. — *Interlucare*. Plinius, cap. 35 libri hujus: « Interlucata densitate ramorum, qui sint supervacui, etc. » Vide quæ de vocibus *conlucare* et *sublucare* dicturi sumus in calce hujus libri. HARD.

(plerumque ipsis, qui posuere, coarguentibus imperitiam suam) totas excidere. Nihil est[10] fœdius agricolis, quam gestæ rei pœnitentia, multo[11] jam ut præstet laxitate delinquere.

1 XX. (XIII.) Quædam autem[1] natura tarde crescunt, et in primis semine tantum nascentia, et longo ævo durantia. At quæ cito[2] occidunt, velocia sunt, ut ficus, punica, prunus, malus, pirus[3], myrtus, salix: et tamen antecedunt divitiis. In trimatu enim ferre incipiunt, ostendentes et ante. Ex his lentissima pirus. Ocyssima omnium cyprus[4], et pseudocyprus frutex. Protinus enim floret, semenque profert. Omnia vero celerius adolescunt stolonibus ablatis[5], unamque in stirpem redactis alimentis.

1 XXI. Eadem natura et propagines docuit. Rubi namque curvati gracilitate et simul proceritate nimia, defigunt rursus in terram capita, iterumque nascuntur ex

10. *Nihil est.* In eam sententiam egregie Colum. I, 8: « Nam quum multum prodest perite quid facere, tum plus obest perperam fecisse. Unum enim ac solum dominatur in rusticatione: quidquid exigit ratio culturæ, semel facere. Quippe quum emendatur vel imprudentia, vel negligentia, jam res ipsa decoxit: nec in tantum postmodum exuberat, ut et rem amissam restituat, et quæstum temporum præteritorum resarciat. » Hard.

11. *Multo.* Ut jam multo satius sit *initio* peccasse; positis laxius olearum ordinibus. Hard.

XX. 1. *Quædam autem.* Virg. Georg. II, 57: « Jam, quæ seminibus jactis se sustulit arbos, Tarda venit, etc. » Varro de Re Rust. I, 41: « Omnia minuta et arida, ad crescendum tarda; et quæ laxiora, ea et fecundiora: ut femina, quam mas: ex proportione in virgultis item. Itaque ficus, malus punica, et vitis, propter femineam mollitiem ad crescendum prona. Contra palma, et cupressus, et olea, in crescendo tarda, etc. » Hard.

2. *At quæ cito.* Plinius, XVI, 51: « Omnia autem celerius senescunt præfecunda. » Hard.

3. *Malus, pirus.* Ita recte: non, *pinus.* Sequitur enim, « Ex his lentissima pirus. » Hard.

4. *Cyprus.* Frutex, sive arbor, de qua lib. XII, 51. Hard.—*Cyprus et pseudocyprus.* Gronov. et Vulgg. *Cypirus et pseudocypirus.* Ed.

5. *Stolonibus ablatis.* Stolo in arboribus, fruticatio inutilis est, ut dictum est cap. 1, succum omnem matri, veroque arboris fetui adimens. Hard.

sese : repleturi omnia, ni resistat cultura : prorsus ut possint videri homines terræ causa[1] geniti : ita pessima atque exsecranda res propaginem tamen docuit, ac[2] viviradicem. Eadem autem natura est ederis. Cato[3] propagari præter 2
vitem tradit ficum, oleam, punicam, malorum genera omnia, laurum, prunos, myrtos, nuces avellanas, et prænestinas, platanum. Propaginum duo genera : ramo ab arbore depresso in scrobem quatuor pedum quoquo, et post biennium amputato flexu, plantaque translata post trimatum : quas si longius[4] ferre libeat, in qualis statim, aut vasis fictilibus defodere propagines aptissimum, ut in iis transferantur. Alterum genus[5] luxuriosius, radices in ipsa arbore sollicitando, trajectis per vasa fictilia vel qualos ramis, terraque circumfartis[6] : atque hoc blandimento impetratis radicibus, inter poma[7] ipsa et cacumina (in summa etenim cacumina hoc modo petuntur) audaci in-

XXI. 1. *Terræ causa.* Ut terram colerent, ac perpurgarent, quod eam ruborum alias silva occuparet, et obrueret. Hard.

2. *Ac viviradicem.* Plantas, quæ cum viva radice seri possint. Hard.

3. *Cato.* Cap. LI : « Propagatio pomorum, aliarumque arborum. Ab arbore abs terra pulli qui nascentur, eos in terram deprimito, extollitoque primorem partem, uti radicem capiat : inde biennio post effodito, seritoque. Ficum, oleam, malum punicum, cotoneum, aliaque mala omnia, laurum, myrtum, nuces Prænestinas, platanum; hæc omnia a capite propagari, eximique, serique eodem modo oportet. » Hard.

4. *Quas si longius.* Cato, c. LII : « Quæ diligentius propagari voles, in aulas aut in qualos pertusos propagari oportet, et cum iis in scrobem deferri oportet. » H.

5. *Alterum genus.* Et illud Cato pariter habet, cap. CXXXIII his verbis : « In arboribus radices uti capiant, calicem pertusum sumito tibi, aut quasillum : per eum ramulum transerito : eum quasillum terra impleto, calcatoque : in arborem relinquito : ubi bimum erit, ramum tenerum infra præcidito : cum quasillo serito. Eo modo quodvis genus arborum facere poteris uti radices bene habeant. » H.

6. *Circumfartis.* Sic MSS. omnes, non, ut editi, *circumpactis*, nulla plane sententia. Hard.

7. *Inter poma.* Inter ipsa poma, atque in ipso arboris cacumine : nam vel ex ipso summo cacumine rami ad propaginem seliguntur. Hard.

genio arborem aliam longe a tellure faciendi : eodem, quo supra, biennii spatio abscissa propagine, et cum qualis illis sata. Sabina herba propagine seritur et avulsione[8]. Tradunt fæce vini, aut e parietibus latere tuso mire ali. Iisdem modis rosmarinum seritur, et ramo, quoniam neutri semen[9]. Rhododendron, propagine et semine.

1 XXII. (XIV.) Semine quoque[1] inserere natura docuit, raptim avium fame devorato, solidoque, et alvi tepore madido, cum fecundo fimi medicamine abjecto in mollibus arborum lecticis[2], et ventis sæpe translato in aliquas corticum rimas : unde vidimus cerasum in salice[3], platanum in lauro, laurum in ceraso, et baccas simul discolores. Tradunt et monedulam condentem semina in thesauros cavernarum ejusdem rei præbere causas.

1 XXIII. Hinc nata inoculatio[1], sutoriæ simili fistu-

8. *Avulsione*. De qua diximus cap. 9. Hard.

9. *Neutri semen*. Fallitur Plinius. Sabina baccifera est : semen autem rosmarinus gerit. Dalec.

XXII. 1. *Semine quoque*, *etc*. Insitionum hi fere sunt modi, Inoculatio, et quæ generis nomine appellatur Insitio. Inoculatio (ἐνοφθαλμισμὸς) eaque duplex ; prisca altera, quæ fit surculo in gemmam subula apertam indito ; nova altera, quæ et Emplastratio dicitur, fitque in gemmæ locum indita. Insitio (ἐμφυτεία, ἐμφυτισμὸς), et hæc quoque duplex in truncum et in corticem; in truncum rursus duplex : altera terebra circumacta (terebratio, sive ἐγκεντρισμὸς), vel stimulo perforata medulla (medullarum applicatio), altera trunco per medium fisso : in corticem vero nostra memoria inventa, corticis fistulosi circumjectus. Dal. — *Semine quoque*. Acinis nucleisve mali, piri, cerasi, in aliarum arborum rimas immissis. Hunc locum Car. Stephanus in Prædio Rustico, p. 215, perperam interpretatur. Hard.

2. *Arborum lecticis*. Sic partem eam arboris vocat, et caudicis, unde se rami dividunt in brachia. H.

3. *Cerasum in salice*. Theophr. de Caus. lib. II, cap. 23, et lib. V, cap. 4. Dal.

XXIII. 1. *Inoculatio*. Græcis ἐνοφθαλμισμὸς, et inde ἐνοφθαλμίζειν. Recessit omnino nobis hoc inserendi genus ab usu. Altera hæc insitio est, quam Colum. affert, l. V, c. 11, de insitione arborum, p. 203 : « Tria genera porro, inquit, insitionum Antiqui tradiderunt. Unum quo resecta et fissa arbor resectos surculos accipit. Alterum, quo resecta inter librum et materiam semina admittit... Tertium quo ipsas gemmas cum exiguo cortice in partem

la [2] aperiendi in arbore oculum [3] cortice exciso, semenque includendi eadem fistula sublatum ex alia. In ficis autem et malis hæc fuit inoculatio antiqua. Virgiliana [4] quærit sinum [5] in nodo gemmæ expulsi corticis, gemmamque ex alia arbore includit. Et hactenus natura ipsa docuit.

XXIV. Insitionem autem casus, magister alius, et 1
pæne numerosior, ad hunc modum. Agricola sedulus casam sepis munimento cingens, quo minus putrescerent sudes, limen subdidit ex edera. At illæ [1] vivaci morsu apprehensæ, suam ex aliena fecere vitam, apparuitque [2] truncum esse pro terra. Aufertur ergo serra æqualiter

sui delibratam recipit, quam vocant agricolæ emplastrationem, vel ut quidam, inoculationem. » H.

2. *Fistula*. Acuto scalpro seu ferramento, quale sutores habent (fistulam vocant), cortex exciditur simul cum oculo sive gemma : non eximitur tamen : in eam deinde plagam semen alterius arboris includitur, eadem fistula sublatum. Est autem hoc loco semen, non acinus nucleusve, qualis in malis, piris, ac cerasis intelligitur : sed surculus ipse inserendus ; quo significatu familiaris ea in primis Columellæ vox. *Une greffe*. Theophrasto de Caus. I, ἔνθεμα. Sic idem Plinius iterum inferius, cap. 35, de vitium surculis agens : « Interesse, inquit, oportet in plantario sesquipedes inter bina semina. » Hard.

3. *Oculum*. Germina, quibus in flores aut folia arbos protuberat, oculum et gemmam vocant : oculum in primis propter corrugationem corticis, quæ circumplicatam oculorum cuticulam imitatur. *Un bourgeon*. Hard.

4. *Virgiliana*. Georg. II, vs. 73 : « Nec modus inserere, atque oculos imponere simplex. Nam, qua se medio trudunt de cortice gemmæ, Et tenues rumpunt tunicas, angustus in ipso Fit nodo sinus : huc aliena ex arbore germen Includunt, udoque docent inolescere libro. » H.

5. *Sinum*. Fissuram. Hæc Virgiliana ratio, nec Veterum inoculatio fuit, nec Posteriorum emplastratio : quanquam ita Dalecampio, aliisque visum est. Hard.

XXIV. 1. *At illæ vivaci morsu apprehensæ, suam*, etc. At illæ *sudes fissura et quasi morsu* viventis ederæ comprehensæ, ex ea ipsa edera vitam traxere, fuitque ederæ truncus, et *alimenti* vice. Hard.

2. *Apparuitque*. Proditum hoc et a Theophr. de Caus. II, 19 : Ὥσπερ γὰρ γῆ χρῆται τῷ ὑποκειμένῳ τὸ ἐμφυτευόμενον καὶ ἐνοφθαλμιζόμενον. « Surculus qui inseritur, vel inoculatur, truncum subditum loco telluris usurpat, » inquit Gaza. Quod et ante idem Theophr. dixerat, de Caus. I, 6, p. 204 : Ὥσπερ γὰρ γῆ χρῆται τῷ ὑποκειμένῳ στελέχει τὰ ἐμφυτευόμενα. Hard.

2 superficies: lævigatur falce truncus. Ratio[3] postea duplex: et prima inter corticem lignumque inserendi. Timebant prisci truncum findere: mox imperare[4] ausi medio: ipsique in eo medullæ calamum[5] imprimebant, unum inserentes, neque enim plures capiebat medulla. Subtilior postea[6] ratio vel senos adjicit, mortalitati[7] eorum et numero succurrere persuasa, per media trunco leniter fisso, cuneoque tenui fissuram custodiente, donec cuspidatim
3 decisus descendat in rimam calamus. Multa in hoc servanda. Primum omnium, quæ patiatur coitum talem arbor, et cujus arboris calamus. Varie quoque et non iisdem in partibus subest omnibus succus[8]. Vitibus[9] ficisque

3. *Ratio*. Ratio postera *inserendi* gemina. HARD.

4. *Mox imperare*. Sic MSS. omnes, non, ut editi, *inforare:* quam vocem eo significatu, pro *perforare*, Latium non agnoscit. Est enim *inforare* Plauto, in forum vocare. At si pro *perforare* diceretur, *medium* postea, non *medio* subsequi verius foret. At imperare viti, arvis, arboribusque, hoc est, cogere ut id ferant quod volumus, Virgilio, Plinio, et aliis familiare est. Denique nec forari hoc loco truncum, sed findi necesse est. HARD. — *Imperare*. MSS. Regg. 1, 2, et editio princeps, *inforare*. Miror eruditum Harduinum laudare consensum MSS. codicum in verbo, *imperare*. BROT.

5. *Calamum*. Surculum vocant qui inseritur. *Une greffe*. HARD.

6. *Subtilior postea ratio*. Insitio hæc est, quæ fit in scissura trunci, vel fisso trunco, *enter ou greffer en fente:* in quem si plures in orbem surculi immittantur, vulgo appellant, *enter en couronne*. Hæc pariter Colum. V, cap. de insitione arborum, ipso fere principio. HARD.

7. *Mortalitati*. Plures idcirco calami surculive in rimam inseruntur, ut imbecillitati eorum numerus succurrat, ac si quis casus, cælive injuria perdat ex iis aliquos, vel unus superstes remaneat. In quibusdam MSS. *ex numero*, non improbabili lectione. HARD.

8. *Subest omnibus succus*. Humorem Columella vocat, lib. V, 10: « Itaque custodiemus, ut a prædictis locis, quos humorosos rustici vocant, semina legamus, etc. » Gallis, *la sève*. HARD.

9. *Vitibus*. Vitibus et ficis media pars *flagelli seu rami* siccior: et in summa parte vis *omnis* concipiendi est. Sentire contra Colum. videtur, l. c. « Feracissima autem semina sunt: non ut veteres auctores tradiderunt extrema pars ejus, quod caput vitis appellant: id est, ultimum ac productissimum flagellum, etc. » HARD.

media sicciora, et e summa parte conceptus, ideo illinc surculi petuntur. Oleis circa[10] media succus: inde et surculi: cacumina sitiunt. Facillime coalescunt[11], quibus eadem corticis natura, quæque pariter florentia ejusdem horæ germinationem succorumque societatem habent. Lenta enim res est, quoties humidis repugnant sicca, 4 mollibus corticum duri[12]. Reliqua observatio, ne fissura in nodo fiat[13]: repudiat quippe advenam inhospitalis duritia. Ut in parte[14] nitidissima, ne longior multo tribus digitis, ne obliqua, ne translucens. Virgilius[15] ex cacu-

10. *Oleis circa.* Sic ex MSS. em. Hard. Cons. Chiffl. Gr. et Alii *Oleis circa medias.* Ed.

11. *Facillime coalescunt.* Eadem habet Theophr. de Caus. I, 6. Columella vero, l. c. « Omni arbori inseri potest, si non est ei, cui inseritur, cortice dissimilis. Si vero etiam similem fructum, et eodem tempore affert, sine scrupulo egregie inseritur. » Et post quædam interjecta: « Sed quum antiqui negaverint posse omne genus surculorum in omnem arborem inseri, et illam finitionem, qua nos paulo ante usi sumus, veluti quamdam legem sanxerint, eos tantum surculos posse coalescere, qui sint cortice ac libro et fructu consimiles iis arboribus, quibus inseruntur: existimavimus errorem hujus opinionis discutiendum, tradendamque posteris rationem, qua possit omne genus surculi omnibus arboribus inseri, etc. » Hard.

12. *Corticum duri.* Broterius ex editione principe, *corticum dura.* Ed.

13. *In nodo fiat.* In arboris nodo, hoc est, crassiore callo eo, circa quem colligati simul se rami projiciunt. Hoc vero præcepit etiam Virgilius, Georg. II, 78: « Aut rursum enodes trunci resecantur, et alte Finditur in solidum cuneis via: deinde feraces Plantæ immittuntur: nec longum tempus, et ingens Exiit ad cælum ramis felicibus arbos. » Hard.

14. *Ut in parte.* Colum. l. c. « Arborem quam inserere voles, serra diligenter exsecato ea parte qua maxime nitida, et sine cicatrice est: dabisque operam, ne librum lædas. Quum deinde truncum recideris, acuto ferramento plagam levato: deinde cuneum tenuem ferreum vel osseum inter corticem et materiam ne minus digitos tres, sed considerate demittito, ne lædas aut rumpas corticem, etc. » Et mox: « Si pusillam arborem inserere voles, imam abscindito.... et medium truncum acuto scalpello permodice findito, ita ut fissura digitorum trium sit in ea, etc. » Hard.

15. *Virgilius.* Loco mox allato, quum plantas solum feraces in hos usus adhiberi jussit: quales fere surculi non sunt, qui cacumen obti-

mine inseri vetat: certumque est, ab humeris arborum orientem æstivum[16] spectantibus surculos petendos, et e feracibus, et e germine novello, nisi vetustæ arbori inserantur: ii enim robustiores esse debent. Præterea ut prægnantes, hoc est, germinatione[17] turgentes, et qui parere illo speraverint anno. Bimi utique, nec tenuiores digito minimo. Inseruntur autem et universi[18], quum id agitur, ut minor[19] altitudo in latitudinem se fundat. Ante omnia

nent, sed qui humeros potius, seu media arborum. Sic Colum. lib. de Arb. c. III, ad vites serendas semina ait optima haberi a lumbis, secunda ab humeris, tertia summa in vite lecta, quæ feraciora quidem, sed celeriter senescunt. Hard.

16. *Orientem æstivum.* Colum. l. c. « Quum primum germina tumebunt de ramulis anniculis qui solis ortum spectabunt, et integri erunt, eos legito, etc. » (Vide inf. not. 17.) Et lib. de Arboribus, cap. XX: « Semina si ex arboribus sumes, de iis potissimum sumito, quæ omnibus annis bonos et uberes ferunt fructus. Observabis autem ab humeris, qui sunt contra solem orientem, ut eosdem decerpas. » Hard.

17. *Hoc est, germinatione.* De germinatione ea dictum abunde est lib. XVI, cap. 39, 40 et 41. — Ita rescripsimus tum ope codicum R. Colb. Th. et Chiffl. tum ipsius Columellæ, libro nempe sexto, c. de insitione arborum: « Ex qua arbore, inquit, inserere voles, et surculos ad insitionem sumpturus es, videto, ut sit tenera, et ferax, nodisque crebris: et quum germina tumebunt, de ramis anniculos, qui solis ortum spectabunt, et integri erunt, eos legito crassitudine digiti minimi. Surculi sint bifurci, vel trifurci, etc. » Prius legebatur: *Hoc est, gemmatione turgentes... digito medio*: quum in MSS. codicibus *germinatione* et *minimo* planissime scriptum sit. Nec tamen *gemmatione* legi penitus improbamus, quum ipsam *gemmam* legi oporteat, ut ait Colum. l. c. « quæ bene apparebit, certamque spem germinis habebit. » Et Pallad. in Mart. tit. 10, de Pomis: « Melius provenient, si ponendus ramus gemmata jam matre sumatur. » Et in Febr. tit. 17: « Ubi incipit gemma arborum turgescere. » Sed veterum exemplarium vestigiis integra fide insistere magis placet. Hard.

18. *Inseruntur autem et universi.* Broterius ex codicibus Reg. 1, 2, et edit. principe, *et inversi*, quod servat Gronovius. — *Bimi utique... minimo.* Ita codd. Hard. Dal. et Ch. Gronovius vero et al. ante Hard. *Bimi utrique... medio.* Ed.

19. *Ut minor altitudo in latitudinem se fundat.* Ut instar pumilarum arborum humiles sint, et in latitudinem se fundant: inversi seruntur calami, ita ut pars acutior in truncum immittatur: exstet ea, quæ crassior. Hard.

gemmantes nitere conveniet, nihil nusquam hulcerosum esse, aut retorridum[20]. Spei favet medulla[21] calami commissuræ, si in matre[22] ligni corticisque jungatur. Id enim satius, quam foris cortici æquari. Calami exacutio[23] medullam ne nudet. Tenui tamen fistula detegat, ut fastigatio lævi descendat cuneo, tribus non ampliore digitis. Quod facillime contingit, tinctum[24] aqua radentibus. Ne exacuatur in vento, nec cortex a ligno decedat alterutri. Ca- 6
lamus ad corticem usque suum deprimatur. Ne luxetur dum deprimitur : neve cortex replicetur in rugas. Ideo lacrymantes[25] calamos inseri non oportet, non hercule magis, quam aridos : quia illo modo labat humore nimio cortex : hoc, vitali[26] defectu non humescit, neque concorporatur. Id etiam religionis servant, ut luna[27] crescente, ut calamus utraque deprimatur manu. Et alioqui in hoc opere duæ simul manus minus nituntur, necessario tem-

20. *Retorridum*. Non sole, vel æstu, vel gelu etiam torridum et corrugatum. Hard.

21. *Spei favet medulla*, etc. Id est, quod ait Cato, cap. XLI : « Quos inseres, medullam cum medulla committito. » Dalec. — *Spei*. Spei commissuræ medulla calami favet, si in matre, *sive arbore in quam inseritur*, ligno *simul* corticique jungatur. Hard.

22. *Si in matre*. Sic arborem vocat, in quam inseritur calamus. Nostri vulgo, *le sauvageon*. H.

23. *Calami exacutio medullam ne nudet*. Calamus ita acuatur, ut ne medulla ejus nudetur : tenui tamen fistula, hoc est, scalpello, ut dictum est, deradendus : ut in morem cunei acuminatus, seu fastigatus, leviter trunci fissuram descendat, trium fere digitorum altitudine. Ita fere Colum. l. c. et Theophr. de Caus. I, 6. Hard.

24. *Tinctum*. Si tinctus aqua calamus radatur. Hard.

25. *Ideo lacrymantes*. Qua de causa vitem aliquot antea diebus præsecant, ut lacryma effluat, neque putrescat, neque vermiculetur, inquit Theophr. de Caus. I, 6, p. 205. Hard.

26. *Hoc vitali*. Hoc modo, vitalis humoris defectu non humescit, nec cum matre coalescit. Hard.

27. *Luna crescente*. Palladius, in Febr. tit. 17 : « Sed hoc utrumque genus insitionis vernum est, et fit crescente luna, ubi incipit gemma arborum turgescere. » Sequitur Columellam, lib. de Arb. cap. 26 : « Omnes arbores, inquit, simul atque gemmas agere cœperint, luna crescente inserito. » Hard.

peramento. Validius enim demissi tardius ferunt, fortius
durant contrarii, ex diverso[28]. Ne hiscat nimium rima,
laxeque capiat, aut ne parum : et exprimat[29], aut com-
pressum necet. Hoc maxime præcavendum, ut prævalide
7 accipientis trunco in media fissura relinquatur. Quidam
vestigio[30] fissuræ falce in truncis facto, salice præligant
marginem ipsum. Postea cuneos figunt, continente vin-
culo libertatem dehiscendi. Quædam in plantario insita
eodem die transferuntur. Si crassior[31] truncus inseratur,
inter corticem et lignum inseri melius, cuneo optime osseo,
ne cortice[32] rumpatur laxato. Cerasi[33] libro dempto fin-
duntur. Hæ solæ[34] et post brumam inseruntur. Dempto[35]
libro habent veluti lanuginem, quæ si comprehendit in-

28. *Contrarii, ex diverso.* Eorum e contrario diversa ratio est, qui fuerint lentius imbecilliusque demissi : nam et ocyus ferunt ii, intereuntque celerius. Hard. — Broterius ex MSS. Regg. 1, 2, et editione principe, *fortius durant; contraria, ex diverso;* ita ut sensus sit : calami validius demissi, tardius ferunt, fortius durant. Contra vero calami levius demissi, citius ferunt, minus durant. Ed.

29. *Et exprimat.* Premendo ejiciat, excludatque surculum : aut comprimat : necetque, si angustius habitet. Hard.

30. *Quidam vestigio.* Antequam truncus findatur, quidam fissuræ vestigium in ipso falce signant : deinde truncum ipsum in margine vinculo saligneo præligant. Palladius in Febr. tit. 17 : « Plerosque delectat strictum primo sectæ arboris truncum vinculis arctioribus, in medio findere, et ibi surculos ex utraque parte rasos in modum cunei, ut integra sit medulla, demergere, præmisso ante cuneolo : quo subducto depositus surculus, redeunte in plagam materia, possit adstringi. » Hard.

31. *Si crassior.* Si in crassiore trunco fiat insitio. Hard.

32. *Ne cortice.* Ne truncus cortice laxato rumpatur. Hard.

33. *Cerasi.* Truncus nimirum, in quem insitio fit. Hard.

34. *Hæ solæ et post brumam inseruntur.* Pallad. lib. XI, in Octob. titul. 12, pag. 152 : « Inseritur (cerasus) mense novembri melius : vel, si necesse sit, extremo januario. Alii et octobri inserenda esse dixerunt. » Hard.

35. *Dempto.* Pallad. l. c. « Cerasum Martialis in trunco inseri jubet : mihi inter corticem et lignum feliciter semper evenit. Qui in trunco inserunt, sicut Martialis dicit, omnem lanuginem, quæ circa est, auferre debebunt : quæ si remanserit, insitis nocere manifestat. » H.

situm, putrefacit. Incolume[36] cuneo adactum utilissime adstringitur. Inserere[37] aptissimum quam proximum terræ, si patiatur nodorum truncique ratio. Eminere[38] calami sex digitorum longitudine non amplius debent. Cato[39] ar- 8
gillæ, vel cretæ arenam, fimumque bubulum admisceri, atque ita usque ad lentorem subigi jubet, idque interponi et circumlini. Ex iis[40] quæ commentatus est, facile apparet illa ætate inter lignum et corticem, nec alio modo inserere solitos, aut ultra latitudinem duum digitorum calamos demittere. Inseri autem præcipit pira ac mala per ver, et post solstitium diebus L et post vindemiam: oleas[41] autem et ficos per ver tantum, luna sitiente, hoc est, sicca. Præterea post meridiem, ac sine vento Austro.

36. *Incolume.* Si cuneo, vel malleo insitum adigatur, ita ut non lædatur, sed sit incolume, utilissime tum adstringitur. — Ita MSS. omnes R. Colb. Par. Th. Alii obscuriore, vel plane nulla sententia *incolumi cuneo* legunt. Nostram emendationem interpretationemque adjuvat egregie Theophr. de Caus. II, 6, pag. 205 : Καὶ ὅταν σχίσαντες ἐντιθῶσι τὸ ἔνθεμα, σφηνοειδὲς ποιήσαντες, ἐν σφύρᾳ ἐλαύνουσιν, ὅπως ὅτι μάλιςα προσαχθῇ. Hoc est, interprete Gaza: « Quumque trunco leviter fisso inserendum jam est, surculum cuspidatim decisum malleo adigunt, ut quam maxime deprimatur, et committatur. » Hard.

37. *Inserere.* De pumilis præsertim arboribus ita Colum. l. c. « Si pusillam arborem inserere voles, imam abscindito, ita ut sesquipede a terra exeat. » Hard.

38. *Eminere calami sex digitorum longitudine.* Colum. loc. cit. « Surculos sic inserito, ut semipede, nec amplius de arbore exstent. » Sunt autem in pede digiti sedecim. Hard.

39. *Cato.* Cat. c. xl : « Argillam, vel cretam coaddito, arenæ paululum, et fimum bubulum: hæc una bene condapsito, quam maxime uti lentum fiat: capito tibi scissam salicem : ea stirpem præcisum circumligato, ne liber frangatur. » H.

40. *Ex iis.* Cato, c. xl: « Surculum aridum præacutum inter librum et stirpem arctito primores digitos duos. Postea capito tibi surculum, quod genus inserere voles: eum primorem præacuito obliquum primores digitos duos, etc. » *Arctito*, est inserito, immittito. Hard.

41. *Oleas.* Cato, cap. xl: « Ficos, oleas, mala, pira, vites inseri oportet luna silenti post meridiem, sine vento Austro. » De luna sive silente, sive sitiente, diximus cap. 8. Sed ex Plinio *sitienti* legi oportere palam est. Hard.

9 Mirum quod non contentus insitum munisse, ut dictum est[42], et cespite ab imbre frigoribusque protexisse, ac mollibus bifidorum viminum[43] fascibus, lingua[44] bubula (herbæ id genus[45] est) insuper obtegi jubet, eamque illigari opertam stramentis. Nunc abunde arbitrantur paleato luto[46] libro sarcire, duos digitos insito exstante. Verno inserentes tempus urget, incitantibus[47] se gemmis, præterquam[48] in olea, cujus diutissime oculi parturiunt,

42. *Ut dictum est.* Nempe proxime, argilla, creta, etc. Hard.

43. *Bifidorum viminum.* Scissam salicem dixit Cato, l. c. Hard.

44. *Lingua bubula.* Miror valde Plinium bubulam herbam, τὸ βούγλωσσον, exposuisse, quum Cato ligulam e corio bubulo factam intelligat: et alioqui sit absurdum linguam bubulam herbam insuper librum alligari, ne cadat, quod ait Cato. Dalec. — *Lingua bubula.* Catonis hæc verba loco proxime citato: « Salicem Græcam amplius circumligato, luto depsto, stirpem oblinito. digitos crassos tres: insuper lingua bubula obtegito, si pluat, ne aqua in librum permanet: eam linguam insuper librum alligato, ne cadat. Postea stramentis circumdato, alligatoque, ne gelu noceat. » Hard. — *Lingua bubula.* Herba illa buglossum est, *la buglose;* neque Cato hic agit de corio bubulo, ut quibusdam placuit. Brot.

45. *Herbæ id genus.* Plinius βούγλωσσον accepit, de qua dicetur lib. XXV, 40. Hac muniri ac circumlini insita voluit, ut superius, cap. 11, tomice mora spinarum, baccasque lauri. Hard.

46. *Paleato luto.* Cum luto palea admixta plagam sarcire vimine circumligato, ita ut surculus qui inseritur, duobus digitis exstet. Sic MSS. omnes: prius legebatur, nulla prorsus sententia, aut falsa, *libros sarcire.* Emendationem nostram Columella constabilit, lib. de Arb. cap. 26: « Quum omnes surculos, quos arbor patietur, demiseris, libro ulmi vel vimine arborem adstringito. Postea paleato luto bene subacto oblinito totam plagam et spatium quod est inter duos surculos, usque eo, ut duobus digitis insita exstent. » H. — *Libro sarcire.* Ita male MSS. Regg. edit. princeps et recentiores. Bene mediæ editiones et Ill. Huetius, *libros.* Nec aliter suadet Cato. Id etiam apud nos viget. Insertos enim calamos firmamus libris, *des écorces*, quos paleato luto obducimus. Quis ferat latine dici, *paleato luto libro sarcire?* Brot.

47. *Incitantibus se.* Erumpentibus, prorepentibus. Sic Columel. lib. IV, 4: « Palmes quem vitis mox in germinatione citaverit. » Hard.

48. *Præterquam in olea.* Hæc iisdem verbis Theophr. de Caus. I, 6, p. 206: Ἔτι δὲ τοῖς μὲν ἄλλοις βραχὺς ὁ καιρὸς, διὰ τὸ ταχεῖαν εἶναι τὴν βλάστησιν. Τῇ ἐλαίᾳ δὲ πλείων χρόνος, διὰ τὸ πλείω χρόνον ποιεῖν τοὺς ὀφθαλ-

minimumque succi habent sub cortice, qui nimius insitis nocet. Punicam[49] vero et ficum, quanquam alias sicca 10
sint[50], recrastinare minime utile. Pirum[51] vel florentem inserere licet, et in maium quoque mensem protendere insitionem. Quod si longius afferantur pomorum calami, rapo infixos optime custodire succum arbitrantur: servari inter duos imbrices juxta rivos, vel piscinas, utrimque terra obstructos. (XV.) Vitium[52] vero in scrobibus siccis stramento opertos, ac deinde terra obrutos, ut cacumine exsistant.

XXV. Cato vitem[1] tribus modis inserit. Præsectam 1
findi[2] jubet per medullam, in eam surculos exacutos (ut dictum[3] est) addi, medullas jungi[4]. Altero[5], si inter sese vites contingant, utriusque in obliquum latere contrario

μούς. » Sed et cæteris tantum temporis datum propterea est, quia germen celeriter exit. Oleæ plus temporis destinatum est, quum diutius suos parturiat oculos. » H.

49. *Punicam vero*. Theophr. l. c. Χρὴ δὲ καὶ τῆς ὑγρότητος τῶν αὐτῶν συμμετρίαν τινὰ ὑπάρχειν· διὸ καὶ τὴν μὲν ἄμπελον προαποτέμνουσιν ἡμέραις τισὶ πρότερον, ὅπως προαποῤῥυῇ τὸ δάκρυον, καὶ μὴ σήπηται, μηδ' εὐρωτιᾷ. Ῥοὰ δὲ καὶ συκῆ, καὶ ὅσα τούτων ἐστὶ ξηρότερα, παραχρῆμα. « Sed succi quoque et humoris eorum modum observari quemdam oportet. Qua de causa vitem aliquot ante diebus præsecant, ut lacryma effluat, neque putrescat, neque vermiculetur. Punicam, et ficum, quæque his sicciora sunt, protinus inserere solent. » HARD. — *Punicam vero*. Broterius ex MSS. Regg. 1, 2, et edit. princ. *punica*. ED.

50. *Quanquam alias sicca sint*. Ita editio princeps. MSS. Reg. *quamque alia sicca sunt*. Broterius certissime emendandum putat, *quæque alia s. sunt*, ex Theophr. loco sup. laudato: καὶ ὅσα τούτων ἐστὶ ξηρότερα. ED.

51. *Pirum*. Sic Pallad. in Febr. tit. 25. HARD.

52. *Vitium vero*. Subintellige calamos, sive surculos. Gallis, *marcottes*. Habet hæc etiam Colum. lib. IV, cap. 29. Hos ait in scrobibus rite servari, dum inserantur. H.

XXV. 1. *Cato vitem*. Cap. XLI. Eadem habet etiam Colum. l. c. H.

2. *Præsectam findi*, etc. Truncum vitis præsectum, in quem surculus inserendus. HARD.

3. *Ut dictum est*. Sup. cap. H.

4. *Medullas jungi*. Cato: « Quos inseres, medullam cum medulla componito. » HARD.

5. *Altero*. Cato: « Altera insitio est: si vitis vitem contingat, utriusque vitem teneram præradito obliquo, et inter sese medullam cum medulla libro colligato. » H.

adraso junctis medullis colligari. Tertium[6] genus est, terebrare[7] vitem in obliquum ad medullam, calamosque addere longos pedes binos, atque ita ligatum insitum, in-
2 tritaque illitum operire terra[8], calamis subrectis. Nostra ætas[9] correxit, ut gallica uteretur terebra, quæ excavat, nec urit; quoniam adustio omnis hebetat : atque[10] ut gemmascere incipiens legatur calamus : nec plus quam binis ab insito[11] emineret oculis, ulmeo vimine[12] alligatus, binaque circumcideretur acie a duabus partibus : ut inde potius distillaret mucor[13], qui maxime vites infestat. Deinde quum evaluissent flagella pedes[14] binos, vinculum insiti incideretur, ubertati crassitudine permissa. Vitibus[15] inse-

6. *Tertium.* Cato et Colum. ll. cc. Græcis est ἐγκεντρισμός. H.

7. *Terebrare.* Ἐγκεντρίζειν Græcis. Dal.

8. *Intritaque illitum operire terra.* Argilla subacta cum fimo et arena.

9. *Nostra ætas*, etc. Colum. hæc multo uberius, lib. IV, cap. 29: «Sed aliud est ferramentum, quo priores vitem perforabant, aliud quod ipse usu nunc magis aptum comperi. Nam antiqua terebra, quam solam veteres agricolæ noverant, scrobem faciebat, perurebatque eam partem, quam perforaverat: deusta porro raro revirescebat, vel cum priore coalescebat... Nos terebram, quam Gallicam dicimus, ad hanc insitionem commenti longe habiliorem, utilioremque comperimus, etc. » Didymus quoque in Geop. lib. IV, cap. 12, hunc insitionis modum explanans, τερέτρῳ τῷ καλουμένῳ Γαλλικῷ utitur: unde recentiorem hunc esse scriptorem apparet. Ea terebra Gallis modo *villebrequin*, *vrille*. Hard.

10. *Atque ut gemmascere.* Colum. de Arbor. 8: « Quum vitem inserere voles, optimi generis sarmenta fructuaria tum, quum gemmas agere incipiant, vento Austro a matre præcidito. » Hard.

11. *Ab insito.* Ab insitione non plus quam gemmæ duæ exstarent. Plinius, cap. 35: « Oculi, inquit, in arborum surculis proprie vocantur unde germinant. » Hard.

12. *Ulmeo vimine.* Non abludit ab hac ratione Colum. l. c. «Quidquid inserueris viti, diligenter libro ligato, atque luto subacto paleato oblinito ... Infra insitionem et alligaturam falce acuta leviter vitem vulnerato ex utraque parte, ut ex his potius plagis humor defluat, quam ex insitione ipsa abundet: nocet enim nimius humor, nec patitur surculos insertos comprehendere. » Hard.

13. *Mucor.* Humor, seu lacryma, ut dictum est ex Theophr. cap. sup. et proxime ex Columella. H.

14. *Pedes binos.* Dalec. *ad pedes.* Ed.

15. *Vitibus inserendis.* Colum.

rendis tempus dedere ab æquinoctio autumno[16] ad germinationis initia. Sativæ plantæ silvestrium radicibus inseruntur natura siccioribus. Si sativæ[17] silvestribus inserantur, de- 3
generant in feritatem. Reliqua cælo constant. Aptissima insitis[18] siccitas. Hujus enim[19] remedium appositis fictilibus vasis modicus humor per cinerem distillans. Inoculatio rores[20] amat leves.

XXVI. (XVI.) Emplastri ratio[1] et ipsa ex inoculatione 1
nata videri potest. Crasso autem maxime cortici convenit, sicut est ficis. Ergo amputatis omnibus ramis, ne succum avocent, nitidissima in parte, quaque præcipua cernatur hilaritas, exempta scutula[2] (ita ne descendat ultra fer-

lib. IV, cap. 29: « Tempus inserendi Julius Atticus tradidit ex kalendis novembribus in kalendas julias, quoad posse custodiri surculum, sive gemmam affirmat. » Ut ab illo deinde dissideat, edisserit: locum vide. Hard.

16. *Ab æquinoctio autumno.* Sic MSS. omnes, ac rursum inferius, lib. XIX, cap. 33, et XXI, cap. 12, etc. Autumnum scilicet pro autumnali Veteres dixere: *Autumnum tempus*. Manilius: *Autumnum frigus*. Naso Metam. lib. III: *Autumnam tempestatem*. Gellius, lib. IX, c. 7: *Autumnos fetus*. Cod. Theod. lib. II, tit. 8, de Feriis, lege 2. Hard.

17. *Si sativæ.* Varro de R. Rust. lib. I, cap. 40: « Si in pirum silvaticam inseveris pirum quamvis bonam, non fore pirum tam jucundum, quam si in eam quæ silvestris non sit. » Hard.

18. *Apt. insitis.* Colum. lib. V, cap. 11: « Hoc genus insitionis æstivo tempore optime usurpatur. » Hard.

19. *Hujus enim.* Nam pro remedio adversus siccitatem, *si nimia sit*, apponuntur *tantum* vasa fictilia, ex quibus modicus humor per cinerem *leniter* distillet. Hard.

20. *Inoculatio rores.* Theophr. de Caus. I, 6: Τὸ δ' ὕδωρ τῷ μὲν ἐνοφθαλμισμῷ πολέμιον, etc. « Aqua inoculationi vehementer officit: putrefacit enim, etc. » Hard.

XXVI. 1. *Emplastri ratio.* Quam et inoculationem quidam, ut auctor est Columella, sed perperam, appellabant. « Tertium, inquit lib. V, cap. 11, insitionis genus est, quo ipsas gemmas cum exiguo cortice in partem sui delibratam recipit arbos, quam vocant agricolæ emplastrationem, vel ut quidam, inoculationem. » Galli, *enter en écusson*. Hard. — *Emplastri ratio.* Sic MS. Reg. 1 et edit. princeps. Cæteris ex libris Broterius, *emplastratio*. Ed.

2. *Exempta scutula.* Scutulam corticeam eximimus, lignum tamen non offendentes: alia deinde similis ex altera arbore in locum prioris imprimitur. Quod in scutulæ formam

rum) cortici, imprimitur ex alia cortex par, cum sui
germinis[3] mamma: sic compage densata, ut cicatrici locus
non sit, et statim fiat unitas, nec humorem, nec afflatum
recipiens: nihilominus tamen et luto munire, et[4] vinculo
2 melius. Hoc genus non pridem repertum volunt, qui novis
moribus favent. Sed id etiam apud veteres Græcos inve-
nitur, et apud Catonem[5], qui oleam ficumque sic inseri
jussit, mensura etiam præfinita secundum reliquam dili-
gentiam suam: cortices scalpro excidi quatuor digitorum
longitudine, et trium latitudine, atque ita coagmentari,
3 et illa sua intrita[6] oblini: eadem ratione et in malo. Qui-
dam huic generi miscuere fissuram[7] in vitibus, exempta
cortici tessella, surculo a latere plano adigendo. Tot modis
insitam arborem vidimus juxta Tiburtes Tullias[8], omni
genere pomorum onustam, alio ramo nucibus, alio bac-
cis, aliunde vite, ficis, piris, punicis, malorumque ge-
neribus. Sed huic brevis fuit vita. Nec tamen omnem
experimentis assequi naturam possumus. Quædam enim

cortex eximitur, inde Galli insitioni huic nomen fecere. Quod id ipsum, quod inseritur, veluti emplastrum quoddam est, inde Latinis emplastratio dicta est. Hard.

3. *Cum sui germinis mamma.* Mammæ appellatione parvam illam corticis exuberantiam intelligo, unde primum rami prosiliunt ac germina. Hard.

4. *Et vinculo.* Lineo, vel, ut olim vimineo: vel tilia denique: nam et e tilia vincula, ut dictum est libro superiore, cap. 25. Hard.

5. *Apud Catonem, qui oleam ficumque sic inseri.* Cap. xlii, p. 36. Ficos et oleas altero modo inserito: « Quod genus aut ficum, aut oleam esse voles, inde librum scalpro eximito: alterum librum cum gemma de eo fico, quod genus esse voles, eximito: apponito in eum locum, unde exsecaveris in alterum genus, facitoque uti conveniat. Librum longum facito digitos III. S. (Hoc est, tres et semis. Plinius quatuor solidos dixit:) latum digitos tres: ad eumdem modum oblinito, integito: uti cætera. » Hard.

6. *Illa sua intrita.* Luto paleato, uti Plinius ipse ait, cap. 24. H.

7. *Miscuere fissuram.* Vites inseruere gemina ratione: primo fisso cortice in tessellæ modum, quæ emplastratio est: et præterea terebrato trunci latere, insertoque surculo, qui Græcis ἐγκεντρισμὸς, a nobis sup. cap. explicatus. H.

8. *Tullias.* MSS. *Thulias.* Sunt qui *tiliam* scribant. Hard.

nasci, nisi sponte nullo modo queunt: eaque immitibus
tantum et desertis locis proveniunt. Capacissima[9] insitorum 4
omnium ducitur platanus[10], postea robur: verum utraque
sapores corrumpit. Quædam omni genere[11] inseruntur, ut
ficus et punicæ. Vitis non recipit emplastra: nec quibus
tenuis, ac caducus, rimosusque cortex: neque inoculationem siccæ, aut humoris exigui. Fertilissima omnium
inoculatio, postea emplastratio[12]. Sed utraque infirmissima.
Et quæ cortice nituntur tantum, vel levi aura ocyssime deplantantur. Inserere firmissimum[13], et fecundius, quam
serere. (XVII.) Non est omittenda raritas unius exempli. 5
Corellius[14] eques rom. Ateste genitus, insevit castaneam
suometipsam[15] surculo in Neapolitano agro. Sic facta est
castanea, quæ ab eo nomen accepit inter laudatas. Postea
Etereius[16] libertus Corellianam iterum insevit. Hæc

9. *Capacissima.* Quæ plures diversorum generum surculos admittere in se ac recipere possit. H.

10. *Ducitur platanus.* Sic ex MSS. em. Hard. consent. Ch. *dicitur* . . . *corrumpunt* Gr. et Al. Ed.

11. *Quædam omni genere.* Omni insitionum genere, quas hactenus attigimus. H.

12. *Emplastratio.* Columel. c. 11, inoculationem ab agricolis vocari emplastrationem tradit: Plinius tamen videtur hanc ab illa distinguere. Dal.

13. *Inserere firmissimum.* Colum. de Arb. cap. 20: « Arbos insita fructuosior est, quam quæ insita non est: id est, quam quæ cum ramis aut plantis ponitur. » Hard.

14. *Corellius.* In Inscript. Gruteri, *Corellus*, non semel. Diversus certe a Corœlio Rufo, cujus obitum Plinius alter deflet, ep. l. XII. H.

15. *Suometipsam.* Castaneam insevit exempto surculo ex ea ipsa arbore quæ inserebatur. Hard.

16. *Postea Etereius.* In libris hactenus editis, « postea hæres ejus . . . hæc Corelliana melior. » In MSS. Reg. Colb. Thuan. Par. etc. « Postea hereteius . . . hæc terreiana melior. » Quæ etsi sunt amanuensium vitio inquinata, vestigia tamen nobis monstravere lectionis sincerioris eruendæ: neque hujus tantum loci, sed et alterius, castigandi viam aperuere, lib. XV, nempe cap. 25, in quo quum ad hunc diem legeretur: « Laudatior Corelliana castanea, et ex ea facta, quo dicemus in insitis modo, Meterana; » indubitata conjectura *Etereiana* reposuimus: hunc enim a Plinio signari locum, quem tractamus, minime dubium est. Ex Inscriptionibus Gruteri, p. 678, *Etereius* et *Etereia* familiæ Romanæ nomen fuisse intelligimus. H.

est inter eas differentia : illa copiosior, hæc Etereiana melior.

1 XXVII. Reliqua genera casus ingenio suo excogitavit, ac defractos serere ramos docuit, quum pali defixi[1] radices cepissent. Multa sic seruntur[2], inprimisque ficus, omnibus aliis[3] modis nascens, præterquam[4] talea : optime quidem[5], si vastiore ramo pali modo exacuto adigatur alte, exiguo super terram relicto capite, eoque ipso arena cooperto. Ramo seruntur[6] et punica, palis laxato[7] prius meatu : item myrtus. Omnium horum longitudine trium pedum, crassitudine minus brachiali, cortice[8] diligenter servato, trunco exacuto.

— *Insevit.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. MS. et Chiffl. *inseruit* Gron. et Al. Ed.

XXVII. 1. *Pali defixi. Des pieux.* Hunc signare modum Virgilius videtur, Georg. lib. II, v. 24, quum ait : « Hic stirpes obruit arvo, Quadrifidasque sudes et acuto robore vallos. » Hard.

2. *Multa sic seruntur.* Theophr. Hist. lib. II, c. 7, et de Caus. lib. I, cap. 6; Col. lib. V, cap. 10. Dal.

3. *Omnibus aliis.* Sex modis superius recensitis, cap. 9. Hard.

4. *Præterquam talea.* Hoc est, præciso exacutoque ab utraque parte ligno, quod in terram depangitur. Græci ξύλον. Varro de Re Rust. lib. I, cap. 40, taleam et clavolam vocat : Galli, *bille :* et talia serere, *planter de bille.* — *Præt.* Sic libri omnes etiam manu exarati, quos vidimus : etsi contrario sensu, *præterque talea*, reponere nititur Pintianus. Cum Plinio hoc loco, ut fere alias, Theophrastus facit, cujus hæc verba Hist. lib. II, cap. 1: Συκῆ δὲ τοὺς μὲν ἄλλους τρόπους φύεται πάντας· ἀπὸ δὲ τῶν πρέμνων καὶ τῶν ξύλων οὐ φύεται. Ficus quoque omnibus modis emergit, præterquam ramo avulso, et taleo. » H. — *Talea, une bouture.*

5. *Optime quidem.* Subintellige, nascitur. Hæc totidem verbis Theophr. Hist. lib. II, cap. 7 : Φυτεύεται καὶ ἡ συκῆ, ἐάν τις κράδην παχεῖαν ἀποξύνας σφύρᾳ παίσῃ, ἄχρις οὗ ἂν ἀπολίπῃ μικρὸν ὑπὲρ τῆς γῆς, εἶτ' ἐπ' αὐτὸν ἄμμον βαλὼν ἄνωθεν ἐπιχώσῃ. « Seritur ficus, et si quis ramum vastiorem exacutum malleo adigat, quoad super terram paulum exstet, ac deinde arena superinjecta operiat. » Hard.

6. *Ramo seruntur.* Theophrast. Hist. lib. II, cap. 7 : Ἡ ῥοὰ τῆς ῥάβδου. Hard.

7. *Palis laxato.* Palo prius laxari ac dilatari scrobem seu foramen necesse est, quo ramus immittitur. Prius paxillo perforato solo, inquit Colum. lib. IV, cap. 16. H.

8. *Cortice diligenter.* Theophr. Hist. lib. II, cap. 7 : Καὶ τὸν φλοιὸν προσεῖναι, *cortice minime detracto.*

XXVIII. Myrtus et taleis[1] seritur: morus talea[2] tantum, quoniam in ulmo[3] eam inseri religio fulgurum prohibet. Quapropter de talearum satu nunc dicendum est. Servandum in eo[4] ante omnia, ut taleæ ex feracibus fiant arboribus : ne curvæ, neve scabræ, aut bifurcæ : neve tenuiores, quam ut manum impleant : ne minores pedalibus : ut illibato cortice : atque ut sectura[5] inferior ponatur semper, et quod erit ab radice : accumuleturque[6] germinatio terra, donec robur planta capiat. 1

XXIX. (XVIII.) Quæ custodienda in olearum cura[1] Cato 1

Crassitudinem vero rami brachialem et in olea Columella requirit, lib. V, cap. 9. — *Trunco exacuto.* Pali trunco, qui in terram defigi debet, parte nimirum durissima exacuta. Hard.

XXVIII. 1. *Myrtus et taleis.* Etiam taleis. Theophrast. l. c. Καὶ γὰρ ὁ μύῤῥινος ἀπὸ τῶν ξύλων καὶ τῶν πρέμνων φύεται. Hard.

2. *Morus talea.* Pallad. lib. III, in Febr. tit. 25 : « Morus serenda est taleis vel cacuminibus : melius autem taleis sesquipedalibus, etc. » Hard.

3. *Quoniam in ulmo.* De hac religione fulgurum diximus lib. XV, cap. 17. Sincerissima hæc omnium librorum scriptura est, Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, Thuan. Par. etc. vetustiorumque etiam editionum, Parm. Ven. et Brix. ante Hermolaum, qui *quoniam ramo eam seri* maluit: quod subsequuti deinceps editores ultro amplexi sunt : sed frustra. Non serendi, sed inserendi modum Plinius notat, quem fulgurum religio prohibet: quoniam, ut dictum est lib. XV, cap. 17 : « Non omnia insitu misceri fas est: » ac ne morus in primis ulmo inseratur, etiam nunc hodie servari audio : et Pallad. in Febr. tit. 25, p. 78, id confirmat, veluti hunc locum subsignans : « Inseritur autem, inquit, morus in fico, et in se tantum sub cortice; ulmo insita comprehendit: sed parturit magnæ infelicitatis argumenta. » H.

4. *Servandum in eo.* Columell. lib. V, cap. 8, cui titulus est : « De seminariis olivarum. » Hard.

5. *Atque ut sectura.* Ut parte ima, et crassiore, et radici propiore, qua secta est ab arbore, et exacuta, terram : cacumine, cælum spectet. Columell. l. c. H.

6. *Accumuleturque.* Dum arbos germinat, terra assidue aggeratur, ad robustam usque ætatem, βλαςανόντων δὲ ἀεὶ προσχωννύειν, ἄχρις οὗ ἂν γένηται ἄρτιον. Theophrast. l. c. Hard.

XXIX. 1. *Cura Cato.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. Ch. *cultura* Gr. et Al. Ed. — *Cato.* Cap. XLV: « Taleas oleagineas, quas in scrobe saturus eris, tripedaneas decidito, diligenterque tractato, ne liber laboret, quum dolabis, aut secabis, etc. » Pedales circiter Varro facit de Re Rust. lib. I, c. 40. H.

judicaverit, ipsius verbis optime præcipiemus. Taleas oleagineas, quas in scrobe saturus eris, tripedaneas facito: diligenterque tractato, ne liber[2] laboret quum dolabis, aut secabis. Quas in seminario saturus eris, pedales facito: eas sic inserito: locus[3] bipalio subactus sit, beneque glutus[4]. Quum taleam[5] demittes, pede taleam opprimito. Si parum descendat, malleo aut mateola[6] adigito: cave-
2 toque, ne librum scindas[7], quum adiges. Palo prius[8] locum si feceris, quo taleam demittas, ita melius vivet. Taleæ ubi trimæ sunt, tum denique curæ sint, ubi liber[9] se vertet. Si in scrobibus, aut in sulcis seres, ternas taleas ponito:

2. *Ne liber laboret.* Hoc est, ut ait Colum. lib. V, cap. 9: « Ne corticem lædas, aliamve partem, quam quæ serra præciderit. » Ut ipse Cato, cap. XL: « Ne librum convellas. » HARD.

3. *Locus bipalio.* Bipalium Græcis σκαπάνη, instrumentum est ad fodiendum. *Une houe.* HARD.

4. *Beneque glutus.* Cato, cap. XLV: « Beneque glutus siet. » Hoc est, unitus, æquatus, complanatus. H. — *Glutus.* Teste Festo, *glittus*, seu *glutus*, est subactus, levis, tener. Nos dicimus, *terre bien meuble.* BROT.

5. *Quum taleam.* Cato: « Quum taleam demittes, pede tantum opprimito, etc. » HARD.

6. *Mateola.* Nos mateolam, bipalii manubrium interpretamur: aliter alii. HARD.

7. *Ne librum scindas, quum adiges.* Sic post Dalecampium, ex MSS. em. Hard. « Ne librum scindas. Quum adigis palo prius locum feceris. . . ita melius vivet talea. Et ubi trimæ sunt, etc. » Gr. et Al. ED.

8. *Palo prius locum ne feceris* (sic enim in vett. libris legebatur). Catonis vulgata exemplaria negationem non habent: agnoscunt tamen eam codex scriptus et impressi omnes: vereorque ut in Catone sit error. Nam si in loco subacto palo prius sit locus, quid attinet pede taleam opprimere, et si parum descendat, malleo aut mateola adigere? DAL. — *Palo.* Cato, l. c. totidem apicibus ac syllabis. Plinius supra, cap. 27: « Palis laxato prius meatu. » H. — *Locum si feceris.* Harduini emendationem rejiciendam censet Broterius, qui Regiis ex codicibus et editione principe, *locum ne feceris* reposuit. ED.

9. *Ubi liber se vertet.* Cato: « Ubi liber sese vertet. » Catonis sententia est, ut quidem remur, oleas, quum trimæ sunt, priusquam transferantur, rubrica notandas, ut quum serentur, easdem cæli partes liber aspiciat, sive cortex, quas etiam in seminario conspexerat: alioqui frigore vel calore laboraturas ab ea parte, quas præter consuetudinem sub alio tractu expositas habuerant. Ita enim Colum. lib. de Arb. cap. 17, de olivetis. H.

easque divaricato[10] supra terram, ne plus quatuor digitos transversos emineant, gemma vel oculo servato[11]. Diligenter eximere oleam oportet, et radices quam plurimas cum terra ferre. Ubi radices bene operueris, calcare bene ne quid noceat[12].

XXX. Si quis quærat[1] quod tempus oleæ serendæ sit, agro sicco per sementem, agro læto per ver. Olivetum diebus[2] XV ante æquinoctium vernum incipito putare. Ex eo die[3] dies XL recte putabis. Id hoc modo putato. Qua locus recte ferax erit[4], quæ arida erunt, et si quid ventus interfregerit, inde ea omnia eximito. Qua locus ferax non erit, id plus concidito[5], aratoque bene, enodatoque[6], stirpesque leves facito. Circum oleas[7] autumnitate ablaqueato, 1

10. *Eas divaricato supra terram, ne plus quatuor digitos transversos emineant.* Scriptum exemplar, « easque divaricato supra terram ne plus quatuor digitos transverso semine vel oculis serito. » Scribo, « easque divaricato. Supra terram ne plus quatuor digitos transversos emineant gemma vel oculo servato, » ex Catonis loco citato. DAL.

11. *Emineant, gemma vel oculo servato.* Gr. et Al. « Emineant, vel oculos serito. » ED.—*Gemma vel oculo servato.* Oculo uno, seu gemma exstante a terra. Ita ex Catone rescripsimus, quum prius insulse legeretur, *vel oculos serito.* Oculum servari, hoc est, gemmam e terra exstare unam præcipit. Sic ipse Plinius de vite imperat, cap. 25 libri hujus, ut gemmascere incipiat calamus, nec plus, quam binis ab insito emineat oculis. HARD.

12. *Calcare bene ne quid noceat.* Cato ibidem : « Calcato bene, ne aqua noceat. » DAL.

XXX. 1. *Si quis quærat.* Cato, c. XXVII et XL, et Colum. lib. V, c. 9 : « Plantæ autem in oliveto disponentur optime, siccis minimeque uliginosis agris, per autumnum : lætis et humidis verno tempore, paulo antequam germinent. » H.

2. *Olivetum diebus.* Cato, c. XLIV. H.

3. *Ex eo die.* Cato : « Ex eo die dies quadraginta quinque recte putabis. » HARD.

4. *Qua locus recte ferax erit. Qui,* non *qua,* in Catone, eodem capite. Et paulo post eodem modo legito. DAL.

5. *Concidito.* Diligentius scilicet fodito, subigito, aratro proscindito. DAL.

6. *Enodatoque.* Ramos inutiles amputato : arborem interlucato : stirpem onere levato. Cato totidem verbis ac Plinius. HARD.

7. *Circum oleas.* Cato, cap. V : « Circum oleas autumnitate ablaqueato, et stercus addito. » MSS. etiam Pliniani omnes *autumnitate,* non *autumno* habent. Usus ea voce iterum Cato, cap. CLV. H.

et stercus addito. Qui olivetum[8] sæpissime et altissime miscebit, is tenuissimas radices exarabit. Radices si sursum abibunt, crassiores fient, et eo[9] in radices vires oleæ abibunt.

2 Quæ genera olearum, vel in quo genere terræ vivere et seri debeant, quoque spectare oliveta, diximus in ratione olei[10]. Mago[11] in colle et siccis, et argilla, inter autumnum et brumam seri jussit. In crasso aut humido, aut subriguo, a messe ad brumam. Quod præcepisse eum Africæ intelligitur. Italia quidem nunc vere maxime serit. Sed si et autumno libeat, post æquinoctium XL diebus ad Vergiliarum occasum, quatuor soli dies sunt, quibus seri noceat[12]. Africæ peculiare quidem in oleastro est inserere. Quadam æternitate consenescunt[13] proxima adoptioni[14] virga emissa, atque ita alia arbore ex eadem[15] juvenescente:

8. *Qui olivetum.* Cato, cap. LXI: « Qui olivetum sæpissime et altissime miscebit, is tenuissimas radices exarabit. Si male arabit, radices sursum abibunt, crassiores fient, et in radices vires oleæ abibunt. » HARD.

9. *Et eo.* Et ea re, ob eam rem. H.

10. *Diximus in ratione olei.* Lib. XV, cap. 6. HARD.

11. *Mago.* Et post eum Colum. de Arb. c. 17, de olivetis, ubi Magonem laudat. HARD.

12. *Quatuor soli dies, quibus seri noceat.* Oleas nimirum. Sed quum in libris fere omnibus legatur, *XIV soli dies sunt*, evenisse id librariorum incuria haud temere suspicamur, qui pro *quatuor* legerint *quatuordecim.* Nec felicior Pintiani conjectura, qui levissimis ductus argumentis, *VIII soli dies* scribi censet oportere. Detegit utrorumque errorem ipse Plinius, cap. 2 huj. lib. « Circa Vergilias quidem pluere, inquit, inimicissimum vitis et oleæ, quoniam tunc coitus est earum: hoc est illud quatriduum oleis decretorium, etc. » Et lib. XVIII, c. 69, illud ipsum argumentum persequutus: « Aliud hoc, inquit, quatriduum est... decretorio die florentibus oleis, vitibusque, etc. » H.

13. *Quadam .... consenescunt.* Æterno fere ævo oleæ durant, quoniam virgas seu stolones emittunt quotannis, qui seri alio et transferri possint. Simili sententia Columell. lib. IV, cap. 17: « Neque enim ea quæ seruntur a nobis immortalia esse possunt: attamen æternitati eorum sic consulimus, ut de mortuis seminibus alia substituamus, etc. » H.

14. *Adoptioni.* Sic ex MSS. em. Hard. Gron. et Al. *adoptione.* ED.

15. *Atque ita alia arbore ex eadem juvenescente.* Scribo *vivescente*, non *juvenescente*, ex vetere exem-

iterumque et quoties opus sit, ut ævis eadem oliveta constent. Inseritur autem oleaster calamo[16], et inoculatione.

Olea, ubi quercus[17] effossa sit, male ponitur : quoniam vermes, qui raucæ[18] vocantur, in radice quercus nascuntur, et transeunt. Non inhumare[19] taleas, aut siccare prius quam serantur, utilius compertum. Vetus olivetum ab æquinoctio verno intra Vergiliarum exortum interradi alternis[20] annis, melius inventum : item muscum[21] circum-

plari. Utitur hoc verbo alias Plinius persæpe, ut in præcedentibus ostensum est. Dalec.

16. *Inseritur... calamo.* Hoc est, surculo, quo dictum est modo initio capitis 24. Hard.

17. *Olea, ubi quercus.* Amplius eo Varro dicit de Re Rust. l. I, c. 16, dum ait : « Si ad limitem quercetum habet ager, non posse recte secundum eam silvam seri oleam, etc. » Aliquid similius Colum. l. V, c. de generibus olearum : « Potest, inquit, olea in agro frumentario seri, vel ubi arbutus, aut ilex steterant. Nam quercus etiam excisa radices noxias oliveto relinquit, quarum virus enecat oleam. » Sed de vermibus idem expressius, libro extremo de Arbor. c. 17 de olivetis: « Si olivam posueris eo loco, unde quercus effossa est, morietur : ideo quod vermes quidam sunt, qui in radice quercus nascuntur, et educantur, iique maxime semina oleæ consumunt. » Hard.

18. *Qui raucæ.* Ita etiam MSS. Sunt qui *erucæ* malint : sed imperite, ac nimium confidenter. H.

19. *Non inhumare taleas.* Quamquam ita fieri præcipit Columella, lib. V, cap. 9 : « Sed oportebit talearum capita et imas partes mixto fimo cum cinere oblinire, et ita totas eas immergere, ut putris terra quatuor digitis alte superveniat. Sed binis indicibus ex utraque parte humantur, etc. » In Chiffl. codice *infumare*, male. Hard. — *Inhumare.* Broterius ex Columella loc. citat. et MS. 2, *infumare*. Brot.

20. *Interradi alternis.* Quid sit interradi diximus l. XV, c. 2 (vide et ad hunc locum Excurs. nostr. II de oleæ cultura). Somniant vocàbulorum concinnatores, qui hac voce præcipi putant, ut qui solet innasci arboribus muscus eradatur. Quod Plinius alternis annis interradi hoc loco ait, tonsuram oleæ alternam vocat ipse, c. 45, quum alternis nimirum annis amputari ramos inutiles olearum vetustiorum jubet, ne alimentum omne in materiem insumatur. Sic Columella, l. V, c. 9 de seminariis olivarum : « Quin etiam, inquit, compluribus interpositis annis olivetum putandum est... Quod tamen satis erit octavo anno fecisse, etc. » Hard.

21. *Item muscum.* Colum. l. XI, c. 2 : « Hoc eodem mense (maio) in pastinato seminario novissima positio est olearis taleæ : eamque oportet, quum panxeris, fimo et cinere mixtis oblinire, et super-

dare radici. Circumfodi autem omnibus annis a solstitio duum cubitorum scrobe pedali altitudine: stercorari [22] tertio anno.

4 Mago idem [23] amygdalas ab occasu Arcturi ad brumam seri jubet. Pira non eodem tempore omnia, quoniam non æque floreant. Eadem oblonga, aut rotunda ab occasu Vergiliarum [24] ad brumam. Reliqua genera media hieme ab occasu Sagittæ, subsolanum, aut septemtriones spectantia. Laurum ab occasu Aquilæ ad occasum Sagittæ. Connexa enim de tempore serendi æque ratio est. Vere et autumno id magna ex parte fieri decrevere. Est et alia hora circa Canis ortus, paucioribus nota, quoniam non omnibus locis pariter utilis intelligitur; sed haud omittenda nobis, non tractus alicujus rationem, verum naturæ

5 totius [25] indagantibus. In Cyrenaica regione sub Etesiarum [26] flatu conserunt: nec non et in Græcia: oleam maxime in Laconia. Cos insula et vites tunc serit [27]: cæteri apud Græcos, inoculare et inserere non dubitant; sed arbores non serunt: plurimumque in eo locorum natura pollet: namque in Ægypto omni serunt mense, et ubicum-

ponere muscum, ne sole findatur, etc. » HARD.

22. *Stercorari.* Columell. loc. cit. « Tertio quoque anno fimo vel pabulandæ sunt oleæ. » HARD.

23. *Mago idem.* Et Palladius in Jan. lib. II, tit. 15: « Amygdalus seritur mense januario, et februario: item locis callidis octobri et novembri. » De occasu Arcturi, lib. XVIII, cap. 74. De occasu Vergiliarum, lib. XVIII, cap. 59. Sagittæ, cap. 74. Aquilæ demum, cap. 69. HARD.

24. *Ab occasu Vergiliarum*, etc. Columellæ Vergiliæ oriuntur VI idus novembris, id est, circa diem undecimum. Sagitta vero oritur octavo kalend. martii, id est, circa vigesimum februarii, qua ratione occidit circa vigesimum augusti. Aquila oritur septimo idus decembris, id est, circa septimum diem ejus mensis: qua ratione occidit circa septimum maii. DALEC.

25. *Verum naturæ totius.* In MSS. *potius.* HARD.

26. *Sub Etesiarum.* De his egimus lib. II, c. 47, dicemusque iterum lib. XVIII, cap. 68. HARD.

27. *Cos insula et vites tunc serit.* Sic ex MSS. emend. Hard. Gron. et Al. *Cos insula et vites: tunc seri apud Græcos.* ED.

que imbres æstivi non sunt [28], ut in India et Æthiopia. Necessario [29] post hæc autumno seruntur arbores.

Ergo tria [30] tempora eadem germinationis, ver, et Canis, Arcturique ortus. Neque enim animalium tantum est ad coitus aviditas, sed multo major est terræ ac satorum omnium libido : qua tempestive uti, plurimum [31] interest conceptus. Peculiare utique in insitis, quum sit mutua cupiditas utrimque coeundi [32]. Qui ver probant, ab æquinoctio statim admittunt, prædicantes germina parturire, ideo faciles [33] corticum esse complexus. Qui præferunt autumnum, ab Arcturi ortu [34], quoniam statim radicem quamdam capiant, et ad ver parata veniant, atque non protinus germinatio auferat vires. Quædam tamen [35] statutum tempus anni habent ubique, ut cerasi et amygdalæ circa brumam, serendi vel inserendi. De pluribus locorum situs optime judicabit. Frigida enim et aquosa verno conseri oportet, sicca et calida autumno. 6

Communis quidem Italiæ ratio tempora ad hunc modum 7

28. *Æstivi non sunt.* In MSS. *æstivi sunt.* Male. Idem Plinius, l. XIX, cap. 4 : « In desertis adustisque sole Indiæ, ubi non cadunt imbres. » Sic etiam Ctesias in eo volumine, quod de Indicis rebus conscripsit, cujus exstant fragmenta apud Photium in Bibl. quæ sunt sæpius laudata a nobis in hoc opere. HARD.

29. *Necessario.* Columell. lib. V, cap. 10 : « Arbores ac semina cum radicibus autumno serito, hoc est, circa kalendas et idus octobris. » H.

30. *Ergo tria tempora eadem germinationis*, etc. Plinius, lib. XVI, cap. 41 : « Sunt aliæ naturales quibusdam (germinationes), præterque vernas, quæ suis constant sideribus..... Hiberna, Aquilæ exortu : æstiva, Canis ortu : tertia, Arcturi : ri. Has duas quidam omnibus arboribus communes putant, etc. » H.

31. *Plurimum.* Plurimum interest ad conceptum *arborum ac germinationem.* HARD.

32. *Utrimque coeundi.* Vel, ut in MSS. *utrique*, surculo, arborique. HARD.

33. *Ideo faciles.* Ideo cortices, arboris pariter ac surculi insiti, facile coire. HARD.

34. *Arcturi ortu.* De eo dicemus lib. XVIII, cap. 74. HARD.

35. *Quædam tamen.* Columella, lib. XI, cap. 2 : « Possunt etiam his diebus (mense decembri exeunte) cerasi, et tuberes, et Armeniacæ, atque amygdalæ, cæteræque arbores, quæ primæ florent, inseri commode. » HARD.

distribuit : moro ab idibus[36] februariis in æquinoctium, piro autumnum : ita ut brumam quindenis nec minus diebus antecedant. Malis æstivis, et cotoneis, item sorbis, prunis, post mediam hiemem in idus februarias. Siliquæ Græcæ[37], et Persicis, ante brumam per autumnum. Nucibus[38], juglandi, et pineæ, et avellanæ, et græcæ, atque castaneæ, a kalendis martiis, ad idus easdem[39]. Salici, genistæ, circa martias[40] kalendas. Hanc in siccis[41] semine, illam in humidis virga seri diximus.

8 (XIX.) Est etiam nunc nova inserendi ratio, ne quid sciens quidem prætercam, quod usquam invenerim, Columellæ[42] excogitata, ut affirmat ipse, qua vel diversæ insociabilesque naturæ arborum copulentur, ut fici atque oleæ. Juxta hanc seri ficum jubet non ampliore intervallo, quam ut contingi large possit ramo oleæ quam maxime sequaci átque obedituro; eumque omni interim tempore edomari meditatione[43] curvandi. Postea fico adepta vires

36. *Moro ab idibus*. Columella, lib. V, c. 10 : « Mala, sorba, pruna, post mediam messem usque in idus februar. serito. Mororum ab idibus febr. usque ad æquinoctium vernum satio est. » HARD.

37. *Siliquæ græcæ*. De quibus diximus lib. XV, cap. 26. Columell. loc. cit. « Siliquam græcam, quam quidam κεράτιον vocant, et Persicum, ante brumam per autumnum serito. » HARD.

38. *Nucibus*. Columell. loc. cit. « Quum ferula fuerit enata, eam findito, et in medulla ejus sine putamine nucem græcam, aut avellanam abscondito, et ita adobruito. Hoc ante kalendas martias facito, vel etiam inter nonas et idus martias. Eodem tempore juglandem, et pineam, et castaneam serere oportet. » De his nucum generibus dictum est lib. XV, c. 24. HARD.

39. *Ad idus easdem*. Hoc est, martias. HARD.

40. *Salici, genistæ, circa martias kalend*. Columell. lib. de Arbor. cap. 29 : « Salicem et genistam crescente luna vere circa kalendas martias serito. Salix humida loca desiderat, genista etiam sicca. » H.

41. *Hanc in siccis*. In montibus genistas sponte nasci Plinius ante admonuit, lib. XVI, cap. 30. In fluminibus salices, vel depacto temere surculo, ejusdem libri c. 46, 67, 68. HARD.

42. *Columellæ excogitata*. Columell. locus est, l. V, c. 11. DALEC.

43. *Meditatione curvandi*. Assuetudine. Ut assidue curvata, fissuræ assuefiat. HARD.

(quod evenire trimæ, aut utique quinquenni solet), detruncata superficie[44], ipsumque[45] deputatum, et ut dictum est, adraso cacumine, defigi in crure fici, custoditum vinculis, ne[46] curvatura fugiat. Ita quodam propaginum insitorumque temperamento, triennio communi inter duas matres[47] coalescere. Quarto anno abscissum totum adoptantis esse, nondum vulgata ratione, aut mihi certe satis comperta.

XXXI. Cætero eadem illa de calidis frigidisque, et humidis et siccis supra dicta ratio[1], et scrobes[2] fodere mon- I

44. *Detr. sup.* Arboris fici præsecto cacumine. Colum. V, 9: « Tum arborem fici detrunca, plagamque læva, et mediam cuneo finde. Cacumina deinde olivæ, sicuti matri cohærent, ex utraque parte abrade, et ita fissuræ fici insere, cuneumque exime, diligenterque ramulos colliga, ne qua vi revellantur. Sic interposito triennio convalescet ficus cum olea : et tum demum quarto anno, quum bene coierint, velut propagines, ramulos olivæ a matre resecabis. » Hard.

45. *Ipsumque.* Ipsum oleæ ramum, matri adhuc adhærentem : sed deputatum tamen, hoc est, ex utraque parte cuspidatim decisum, ut dictum est cap. 24, defigi jubet in ficum, qua parte facta est fissura : hanc μεταφορικῶς crus appellant: alias truncum. Hard.

46. *Defigi in crure fici, custoditum vinculis, ne*, etc. Scribend. videtur *constrictum*, non *custoditum*, ex Columellæ libro tertio, cap. vigesimo, ex cujus auctoritate credo verba illa, « in crure fici constrictum vinculis, ne curvatura fugiat, » errore librariorum e proprio loco avulsa esse, et in totum legendum sic : « eumque omni interim tempore edomari meditatione curvandi in crure fici constrictum vinculis, ne curvatura fugiat. Postea fico adepta vires, etc. » Columellæ verba apponam ut lectoribus quærendi labor adimatur : « In scrobem deinde fici arbusculam deponito, diligentiamque adhibeto, ut robusta et nitida fiat. Post triennium aut quinquennium quum jam satis amplum incrementum ceperit, ramum olivæ qui videatur nitidissimus deflecte, et ad crus arboris ficulneæ religa, atque ita amputatis cæteris ramulis ea tantum cacumina quæ inserere voles, relinque. Tum arborem fici detrunca, plagamque leva, et mediam cuneo finde. Cacumina deinde olivæ, sicut matri cohærent, utraque parte abrade, et ita fissuræ fici insere, etc. » Pint.

47. *Communi inter duas matres coalescere.* Brot. e sententia Huetii, *communiter duas matres evalescere.* Ed.

XXXI. 1. *Supra dicta ratio.* Sup. cap. 7. Hard.

2. *Scrobes fodere monstravit.* Theophrast. de Caus. l. III, c. 5. Dal.

stravit. In aquosis enim neque altos, neque amplos facere expediet : aliter in æstuoso solo et sicco, ut quam maxime accipiant aquam, contineantque. Hæc et veteres arbores colendi ratio est. Ferventibus enim locis accumulant[3] æstate radices operiuntque, ne solis ardor exurat. Aliubi ablaqueant[4], perflatusque admittunt. Iidem hieme cumulis a gelu vindicant. Contra illi[5] hieme aperiunt, humoremque sitientibus quærunt. Ubicumque circumfodiendi arbores ratio in circuitu[6] pedes in orbem ternos: neque id in pratis, quando amore solis humorisque in summa tellure oberrant. Et de arboribus hæc quidem fructus gratia serendis inserendisque in universum sint dicta.

1 XXXII. (xx.) Hinc restat earum ratio[1], quæ propter alias seruntur, ac vineas maxime, cæduo ligno. Principatum in iis obtinent salices, quarum satio fit loco[2] madido: tamen refosso[3] duos pedes et semipedem, talea[4] sesqui-

3. *Accumulant.* Accumulantur terra radices. Græci προσχωννύειν vocant, ut Theophrastus a nobis laudatus, cap. 28. Hard.

4. *Aliubi ablaqueant.* Circum radices terra foditur, ut illæ aere ventisque perflentur. Hard.

5. *Contra illi hieme aperiunt, humoremque*, etc. Columell. lib. V, c. 5 : « Ubi semina jam corroborata fuerint, nihil dubium est, quin cælestibus aquis plurimum juventur. Itaque locis quibus clementia hiemis permittit, adapertas vites relinquere, et tota hieme ablaqueatas habere conveniet. » Hard.

6. *In circuitu pedes.* Τὸ *in circuitu*, puto hic supervacuum esse, quum verbi *circumfodiendi* significatio id satis explicet. Dalec. — *In circuitu.* MSS. *in circuitum.* Hard.

XXXII. 1. *Hinc restat earum ratio.* MSS. Reg. Colb. *natio*, haud ita sincere, ut remur. Hard.

2. *Loco madido.* Vide quæ dicta sunt cap. 30. Hard.

3. *Tamen refosso duos pedes et semipedem.* Columella item de viminali salice, lib. IV, cap. 30 : « Ita enim præcipiunt Veteres in duos pedes et semissem salicto destinatum solum. » Hard.

4. *Talea... vel pertica.* Utroque enim modo seritur viminalis, ut mox dicetur. Et de eo genere Columella, lib. IV, cap. 30 : « Atque hæ, inquit, vel cacuminibus, vel taleis deponuntur. Perticæ cacuminum modicæ plenitudinis, quæ tamen dipondiarii orbiculi crassitudinem non excedant, optime panguntur... Taleæ sesquipedalea terreno immersæ paullulum obruuntur. » Hard.

pedali, vel pertica, quæ utilior, quo plenior. Intervallo
esse[5] debent pedes seni. Trimæ[6] pedibus binis a terra pu-
tatione coercentur, ut se in latitudinem fundant, ac sine
scalis tondeantur. Salix enim fecundior est, quo terræ
propior. Has quoque omnibus annis confodi[7] jubent mense
aprili. Hæc est viminalium cultura. Perticalis et virga[8], et 2
talea seritur, fossura eadem. Perticas ex ea cædi justum
est, quarto fere anno. Et eæ autem[9] senescentium pro-
pagine resarciunt[10] locum, pertica immersa, ac post an-
num recisa. Salicis[11] viminalis jugera singula sufficiunt xxv
vineæ jugeribus. Ejusdem rei[12] causa populus alba seritur
bipedaneo[13] pastinatu, talea sesquipedali, biduo[14] siccata,

5. *Intervallo esse.* Colum. loc. cit. « Riguus locus spatia laxiora desiderat, eaque senum pedum per quincuncem recte faciunt, etc. » H.

6. *Trimæ.* Etiam anniculæ, vel si fuerit ager siccior, bimæ inquit, Col. IV, 31. Hard.

7. *Confodi jubent.* Sunt qui *configi* legant ex quibusd. MSS. male, quum sequatur statim, « perticatis, et virga, et talea seritur, fossura eadem, » nempe quæ in viminali recepta est, de qua nunc sermo. Et Columell. IV, cap. 30: « Fodienda sunt primo triennio salicta crebrius, ut nonnulla vineta: quum deinde convaluerint, tribus fossuris contenta sunt: aliter culta celeriter deficiunt. » Hard.

8. *Et virga.* Hoc est, surculo, de quo dictum est cap. 9, uti de talea, cap. 27. Columell. loc. citat. « Perticalis fere eumdem agrum, quem viminalis, desiderat: melior tamen riguo provenit: atque ea taleis conseritur... crebroque foditur, atque exherbatur... sic culta quarto demum anno cæditur. » Hard.

9. *Et eæ autem.* De viminalibus tradit Colum. l. IV, c. 30, p. 162, mergis in terram curvatis defossisque, et post annum decisis a stirpe propagari eas: quod multo est de perticali verius. Hard.

10. *Resarciunt locum.* Broterius ex MS. Reg. 1 et editione principe, *præsarciunt.* In MS. Reg. 2, *sarciunt.* Ed.

11. *Salicis viminalis.* Columella, loc. cit. « Viminalium, ut Atticus putat, singula jugera sufficere possunt quinis et vicenis jugeribus ligandæ vineæ: arundineti singula jugera vicenis jugandis: castaneti jugerum totidem palandis, quot arundineti jugandis. » Hard.

12. *Ejusdem rei.* Vineæ ligandæ. Hard.

13. *Bipedaneo.* Terra duos pedes refossa. Pastinare est terram fodere. Hard.

14. *Biduo siccata.* Priusquam seratur: contra quam de oleis præceptum est, cap. 31: « Taleas non siccare priusquam serantur, utilius compertum. » Hard.

palmipede intervallo[15], terra superinjecta duorum cubitorum crassitudine.

1 XXXIII. Arundo[1] etiamnum dilutiore, quam hæ, solo gaudet. Seritur[2] bulbo radicis, quem alii oculum vocant, dodrantali[3] scrobe, intervallo duum[4] pedum et semipedis: reficiturque ex sese vetere arundineto exstirpato, quod utilius repertum, quam castrare[5] sicut antea: namque inter se radices serpunt, mutuoque discursu nentur[6]. Tempus conserendi[7], priusquam oculi arundinum intumescant,

15. *Palmipede intervallo.* Serantur arbores palmi unius inter se et pedis intervallo. Palmipedalem mensuram vocat Columella, lib. III, cap. 19. Hard.

XXXIII. 1. *Arundo.* Columella eleganter lib. IV, c. 32: « Arundo, inquit, quum sit vivacissima, nec recuset ullum locum, prosperius resoluto, quam denso: humido, quam sicco... vallibus, quam clivis: fluminum ripis et limitibus ac vepretis commodius, quam mediis agris deponitur. » Dilutum solum, madidum humidumque intellige. H

2. *Seritur.* Columell. loc. citat. « Seritur bulbus radicis: seritur et talea calami: nec minus toto prosternitur corpore. » Διὰ τῶν βολβῶν, Geopon. auct. lib. V, cap. 51. De arundinis oculis egimus lib. super. cap. 67. Hard.

3. *Dodrantali.* Pollicum novenum. Hard.

4. *Intervallo duum.* At Columell. loc. cit. « Bulbus tripedaneis intervacantibus spatiis obrutus, anno celerius maturam perticam præbet. » Hard.

5. *Quam castrare.* Vet. apud Dalecamp. *quam castrato.* Ed. — *Quam castrare.* Qui mos Columellæ ævo obtinuit. Is castrare quid hoc loco sit, aperit. « Ea est autem (arundineti) senectus, inquit loco citato, quum vel exaruit situ, et inertia plurium annorum: vel ita densatum est, ut gracilis et cannæ similis arundo prodeat. Sed illud de integro refodi debet: hoc potest intercidi et disrarari, quod opus rustici castrationem vocant, etc. » Castrari igitur arundinetum aiunt, quum ubi densius quam par est satum fuerit, evelluntur e silva eæ quæ minus utiles censentur, et sic laxiores arundinum ordines fiunt. H.

6. *Discursu nentur.* Implicantur invicem, dum per terram serpunt discurruntque. Tamen in MSS. *decursu necantur*, ut legendum videatur, *decussu necantur:* sitque sententia, unius arundinis avulsione, quod in castratione fit, et proximas quoque decuti et interire, ob mutuam radicum implicationem. Hard. — *Nentur.* Broterius ex MSS. Reg. et editione principe, *necantur.* Ed.

7. *Tempus conserendi.* Sic MSS. Reg. Colbert. etc. non uti hactenus est editum, *inserendi.* Et sane Columell. IV, 32: « Tempus repastinandi et conserendi est priusquam oculi arundinum egerminent. »

ante kalendas martias. Crescit[8] ad brumam usque : desinitque, quum durescere incipit : hoc signum tempestivam habet cæsuram. Et hanc autem[9] quoties et vineam fodiendam putant. Seritur et transversa[10], non alte terra condita : erumpuntque e singulis oculis totidem plantæ. Seritur et deplantata[11] pedali sulco : binis obrutis gemmis, ut tertius nodus terram attingat : prono cacumine, ne rores concipiat. Cæditur decrescente luna. Vineis anno siccata utilior, quam viridis. 2

XXXIV. Castanea pedamentis[1] omnibus præfertur facilitate tractatus, perdurandi pervicacia, regerminatione cædua vel salice lætior. Quærit[2] solum facile, nec tamen 1

Tamen et *inseri* dictum alibi a Plinio pro *conseri* scimus. Hard.

8. *Crescit*, etc. Columel. l. IV, cap. 32 : « Cæditur deinde post brumam : nam usque in id tempus incrementum capit : at tum compescitur, quum obriguit hiberno frigore. » Geop. lib. V, cap. 51. H.

9. *Et hanc autem*. Columell. loc. cit. « Fodiendum, quoties et vineta, etc. » Hard.

10. *Seritur et transversa*. Diversum ab isto genus, quod affert Theophr. Hist. lib. II, cap. 2 : Φύεται δέ τις καὶ κάλαμος ἐάν τις διατέμνῃ τὰς ἠλακάτας πλαγίας, ἢ καὶ κατακρύψῃ κόπρῳ καὶ γῇ. « Provenit etiam quoddam arundinis genus, si quis in obliquum colos præcisas fimo terraque abscondat. » Quanquam Dalecamp. idem putavit. Sed Pliniana hæc arundinis satio a Columella improbatur ad fructum, l. de Arbor. cap. 29 : « Sunt qui arundines integras sternant, quoniam ex omnibus nodis satæ arundines emittunt : sed fere hoc genus evanidam, exilemque et humilem arundinem affert. » Idem lib. IV, pag. 32, *toto tum prosterni corpore* arundinem dixit. Hard.

11. *Seritur et deplantata*. Translata in sulcum pedalem ita ut gemmæ duæ obruantur, tertia exstet a terra, etc. Colum. lib. IV, cap. 32 : « Sive recisæ in dipondium et semissem taleæ, sive totæ arundines prostratæ deponantur, exstent earum cacumina oportet : quod si obruta sunt, totæ putrescunt. » Hard.

XXXIV. 1. *Castanea pedamentis*. Pedamenta sunt sustentacula viti fulciendæ, *des échalas*. Columella, lib. IV, cap. 33 : « Castanea roboribus proxima est, et ideo stabiliendis vineis habilis. » Hard.

2. *Quærit*. Columella, loc. citat. « Ea pullam terram et resolutam desiderat : sabulonem humidum, vel refractum tophum non respuit... opaco et septemtrionali clivo lætatur : spissum solum et rubricosum reformidat. » Pallad. in Novembr. cap. de castaneis : « Amant solum molle et solutum, non tamen arenosum. In sabulone proveniunt, sed

arenosum[3] : maximeque sabulum humidum, aut carbunculum[4] vel tofi etiam farinam, quamlibet opaco, septemtrionalique et præfrigido situ, vel etiam declivi. Recusat eadem glaream[5], rubricam, cretam, omnemque terræ fecunditatem. Seri nuce diximus[6] : sed nisi ex maximis non provenit, nec nisi quinis[7] acervatim satis. Perfringi solum debet supra[8], ex novembri mense in februarium : quo solutæ sponte cadunt ex arbore, atque subnascuntur.
2 Intervalla sint pedalia[9], undique sulco dodrantali. Ex hoc seminario transferuntur in aliud, bipedali intervallo, plus

humecto. Nigra terra illis apta est, et carbunculus, et tophus diligenter infractus, etc. » Hard.

3. *Nec tamen arenosum.* Sic MSS. Reg. Colbert. et Chifflet. ipseque Pallad. loc. cit. In editis perperam, *nec non arenosum.* Ex eorum hæc emendatio officina prodierat, qui sabulonem, quo lætari castanea mox dicitur, ab arena putarunt nihil discrepare : quum sabulum sit arena tenuior, minutiorque. A Varrone cæterisque latinitatis auctoribus, arena, sabulo, ceu genera diversa terrarum simul appellantur. De sabulo accipiendum illud est auctoris Geopon. lib. X, cap. 63 : Τὸν κάστανον, ὅ τινες Διὸς βάλανον καλοῦσι, ψαμμώδει γῇ καὶ ψυχροῖς τόποις χαίρει. H.

4. *Carbunculum.* De eo diximus cap. 3. Hard.

5. *Recusat eadem glaream.* De castanea loquitur. In libris ad hunc diem editis legitur, *Gallicam.* In MSS. Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, et vet. Dal. *galleam :* nos *glaream* certissima conjectura admisimus, adstipulante Palladio in Novembr. l. XII, c. de castanea : « In spisso agro, inquit, et rubrica vix provenit : in argilla et glarea non potest nasci. » Columella quoque ipse, l. IV, c. 33 : « Dumosi glareosique montes, atque ea genera terræ quæ diximus (spissum et rubricosum) glandem magis quam castaneam postulant. » Hard.

6. *Seri nuce diximus.* Lib. XV, c. 25, ubi castaneas excellentiores satu factas Διὸς βαλάνους appellatas scribit. Hard.

7. *Nec nisi quinis.* Colum. loc. cit. « Spissius autem semen propter varios casus deponitur : nam interdum priusquam enascatur, aut siccitatibus nux inarescit, aut aquæ abundantia putrescit : interdum subterraneis animalibus, sicuti muribus et talpis infestatur, etc. » Hard.

8. *Perfringi solum debet supra, ex novembri mense*, etc. Supra caudicem, procul ab arboris trunco, quo nuces ex arbore solutæ decidant. Colum. loc. cit. « Seritur ab novembri mense per totam hiemem sicca terra, etc. » Hard.

9. *Intervalla sint pedalia.* Ita etiam MSS. omnes. At Colum. loc. citat. « Nuces in ordinem semipedalibus spatiis... in altitudinem dodrantis depressis sulcis committuntur, etc. » Hard.

biennio. Sunt et propagines[10], nulli quidem faciliores. Nudata enim radice, tota in sulco prosternitur. Tum ex cacumine supra terram relicto renascitur, et alia ab radice. Sed translata[11] nescit hospitari, pavetque novitatem. Biennio fere postea prosilit. Ideo nucibus potius, quam viviradicibus, plantaria cædua implentur. Cultura non alia, quam supradictis[12], fodiendis supputandisque per biennium sequens: de cætero ipsa se colit, umbra stolones supervacuos enecante. Cæditur[13] intra septimum annum. Sufficiunt[14] pedamenta jugeri unius vicenis vinearum jugeribus, quando[15] etiam ea bifida stirpe fiunt: durantque ultra alteram silvæ suæ cæsuram. Esculus similiter pro- 3
venit, cæsura triennio senior, minus morosa[16] nasci. In

10. *Sunt et propagines.* Propagine, inquit, facilius quam cæteræ arbores, castaneæ proveniunt. Hæc etiam Columell. loc. cit. p. 165. H.

11. *Sed translata.* Colum. loc. cit. « Melius pertica (mergi more) declinata propagata, quam exempta reseritur: hæc enim velut immota sua sede vehementer germinat. At quæ radicitus exempta et deposita est, biennio reformidat. Propter quod compertum est commodius nucibus, quam viviradicibus ejusmodi silvas institui. » Hard.

12. *Cultura... quam supradictis.* Salici et arundinibus. Columella, loc. cit. « Cultus ejusdem est fossionis positionisque, qui vineæ: supputari debet bima, quin etiam trima, etc. » Hard.

13. *Cæditur.* Columell. loc. cit. « Post quinquennium cæsa more salicti recreatur. » Hard.

14. *Sufficiunt.* Columell. lib. IV, c. 30, laudatus a nobis c. 32. H.

15. *Quando etiam.* Paulo aliter Atticus Julius, apud Columellam, lib. IV, cap. 23: « Taleæ propius stirpem recisæ quadrifidas plerumque: ac deinde secundæ taleæ ejusdem arboris bifidas ridicas subministrant: quod genus fissilis adminiculi manet diutius, quam teres palus. » Hard.

16. *Minus morosa.* Sincerior hæc visa lectio est codd. Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, Par. et vet. Dalec. quam librorum hactenus editorum, *nimis morosa.* Sententia enim est, esculum non uti castaneam, recusare glaream, rubricam, cretam; sed, ut proxime subjungitur, *in quacumque terra seri.* Plinius, l. XVI, c. 60 de cupresso, *natu morosæ.* Post paulo, ubi prius legebatur, *læsumque maxime fruticat*, nos *cæsumque* rescripsimus, tum quorumdam admonitu codicum, ipso Dalec. attestante, tum ita postulante inprimis loci illius sententia. Est enim id ab auctore eo loci idcirco additum, quod prolixe subsequatur: « Præter hæc, sunt cædua quæ diximus. » Denique cap. sq. quæ cap. 35 est, sic MSS.

quacumque terra seritur, nascitur e balano[17], sed non nisi esculi: scrobe dodrantali, intervallis duorum pedum: seritur leviter[18] quater anno. Hoc pedamentum minime putrescit, cæsumque maxime fruticat[19]. Præter hæc, sunt cædua quæ diximus, fraxinus, laurus, persica, corylus, malus, sed tardius nascuntur: terramque defixa vix tolerant, non modo humorem. Sambucus contra firmissima ad palum taleis seritur, ut populus: nam de cupresso satis diximus[20].

1 XXXV. (XXI.) Et prædictis velut armamentis vinearum, restat ipsarum natura præcipua tradenda cura.

Vitium surculis[1], et quarumdam arborum, quibus fungosior[2] intus natura est, geniculati[3] scaporum nodi intersepiunt medullam. Ferulæ ipsæ breves et ad summa bre-

omnium exemplarium fide edidimus: « Et in fico quidem dodrantales paxilli solo patefacto seruntur: » quum prius legeretur, « et in fico quidem dodrantales paxillo solo patefacto seruntur: » quod ipsum quoque nihilominus tolerabile est, ut sententia sit dodrantales circulos (nam hæc vox subintelligi ex superiori sententia commode potest), paxillo prius facta scrobe seri. Sic enim Plinius, c. 27: « Ramo seruntur et punica, palis laxato prius meatu. » Et cap. 29. Ex Catone: « Palo prius locum si feceris, quo taleam demittas, ita melius vivet. » Columella quoque, l. IV, cap. 16: « Vel defodiendus est, vel prius paxillo perforato solo altius adigendus. » HARD.

17. *E balano*. E glande. Eadem porro ferme de quercu prodidit Columella, lib. IV: « Potest enim quercus simili ratione seri: verum biennio tardius quam castanea deciditur. » HARD.

18. *Seritur leviter*. Glande una, aut altera, non quinis, aut pluribus, ut in castanea, acervatim satis. HARD.

19. *Cæsumque maxime fruticat*. Quanto sæpius cæditur, tanto fruticosior planta in querceto resurgit. DALEC.—Sic ex MSS. emend. Hard cons. Vet. et MS. Gronov. et Al. *læsum*. ED.

20. *Satis diximus*. Lib. XVI, cap. 60. HARD.

XXXV. 1. *Vitium surculis*. Sic ex MSS. emendavit Hard. vulgg. *surculi;* et mox Gronov. aliique, *geniculatis scaporum nodis*. ED.

2. *Quibus fungosior*. Uti est sambuco, quemodmodum dictum est, lib. XIII, cap. 42. HARD.

3. *Geniculati*. Genicula, sive nodi, quibus scapi, seu flagella constant, medullam includunt. Ferulacei vitium caules ipsi breves, sed in summa parte breviores, nodis sive articulis duobus includunt *singula* internodia. HARD.

viores, articulis utique duobus internodia includunt. Medulla[4], sive illa vitalis anima est, ante se tendit longitudinem[5] impellens, quamdiu nodi pervia[6] patet fistula. Quum 2
vero concreti ademere transitum, repercussa erumpit, ab ima sui parte, juxta priorem nodum alternis laterum semper inguinibus, ut dictum[7] est in arundine ac ferula: quorum dextrum ab imo intelligitur articulo, lævum in proximo, atque ita per vices. Hoc vocatur in vite gemma, quum ibi cespitem fecit[8]. Ante vero quam faciat, in concavo oculus[9]; et in cacumine ipso, germen. Sic palmites, nepotes, uvæ, folia, pampini[10] gignuntur: mirumque firmiora esse in dextra parte genita.

3 Hos ergo in surculis nodos[11], quum seruntur, medios secare oportet, ita ne profluat medulla. Et in fico quidem dodrantales paxilli solo patefacto seruntur, sic ut descendant quæ proxima arbori fuerint, duo oculi extra terram emineant. Oculi autem in arborum surculis proprie vo-

4. ***Medulla***. Columell. lib. III, cap. 10: « Reliquas trunci partes humor omnis et alimentum, quod a solo ministratur, transcurrit, dum ad ultimum perveniat. Naturali enim spiritu omne alimentum virentis, quasi quædam anima, per medullam trunci, veluti per siphonem quem διαβήτην vocant mechanici, trahitur in summum: quo quum pervenerit, ibi consistit, atque consumitur. » HARD.

5. *Longitudinem*. Palmitis eam longitudinem, quæ inter nodos geminos intercedit. HARD.

6. *Nodi pervia*. Pervia, quæ in ipso nodo est fistula, per quam medulla meat. HARD.

7. *Ut dictum est*. Lib. XVI, cap. 65 in fine, de arundine; de ferula, lib. XIII, cap. 42. HARD.

8. *Quum ibi cespitem fecit*. Quum ibi medulla erumpens globulum fecit, *un bourgeon*. HARD.

9. *Oculus*. Oculus, *l'œil*, *le bouton*. Germen, *le germe*. Palmites, *les sarments*. Nepotes, *les rejetons*. Uvæ, *les grappes*. Pampini, *les pampres*, *les tenons*, *les vrilles*. BROT.

10. *Palmites, nepotes, uvæ, folia, pampini*, etc. Vitium ii sarmenta sunt, sic appellata, quod in modum palmarum humanarum virgulas quasi digitos edunt. Nepotes, virgæ sunt quas e radicibus aut caudicis lateribus vitis ciet, quasi nepotum partu gravida: alii sobolem, alii suffraginem dixere. HARD.

11. *Hos ergo in surculis nodos*. Surculi, *les marcottes*, *les boutures*. Inter duos nodos secandi sunt, ne profluat medulla. BROT.

cantur, unde germinant. Hac de causa et in plantariis aliquando eodem anno ferunt, quos fuere laturi fructus in arbore: quum tempestive sati prægnantes, inchoatos conceptus[12] aliubi pariunt. Ita satas ficos, tertio anno transferre facile. Hoc pro senescendi[13] celeritate attributum huic arbori, ut citissime proveniat.

4 Vitium numerosior satus. Primum omnium nihil seritur ex his, nisi inutile, et deputatum in sarmento. Opputatur autem quidquid proxime tulit fructum. Solebat[14] capitulatus utrimque e duro[15] surculus seri: eoque argumento malleolus vocatur[16] etiam nunc. Postea avelli cum sua calce[17] cœptus est, ut in fico: neque est aliud vivacius. Tertium genus adjectum etiamnum expeditius sine calce, propter quod sagittæ vocantur[18], quum intorti panguntur:

12. *Inchoatos conceptus.* Conceptos jam fetus. Sup. cap. 20, *plurimum interest conceptus*, hoc est, fetus. HARD.

13. *Hoc pro senescendi.* Omnia nempe celerius senescunt præfecunda, ut ait lib. XVI, cap. 51. H.

14. *Solebat.* Sed hic mos postea exolevit, damnatusque est ab agricolis: malleoli tantum mansit appellatio. Colum. lib. III, cap. 17: «Malleolus sic ab antiquis pangebatur, ut novello sarmento pars aliqua veteris hæreret. Sed hanc positionem damnavit usus: nam quidquid ex vetere materia relictum erat, pressum atque obrutum celeriter humore putrescebat... Mox Julius Atticus, et Cornelius Celsus... cum suo capitulo sarmentum depresserunt.» HARD.

15. *E duro.* E duriore sarmento, sive trunco: surculus cum vetere sarmento junctus. Virgam e duro pariter appellat Columell. lib. III, c. 6. E duro natam virgam, c. 10, atque alibi passim. HARD.

16. *Malleolus vocatur.* Columell. lib. III, cap. 6: «Malleolus autem novellus est palmes, innatus prioris anni flagello, cognominatusque a similitudine rei: quod in ea parte quæ deciditur ex vetere sarmento prominens utrimque, malleoli speciem præbet.» Gallis, *marcotte*, *crossette*, *mailleton.* HARD.

17. *Cum sua calce.* Cum sua perna dixit, cap. 13. Vide quæ ibi adnotavimus. HARD. — Dalecamp. *suo.* ED.

18. *Sagittæ vocantur.* Columell. lib. III, cap. 17: «Sagittam rustici vocant novissimam partem surculi: sive quia longius recessit a matre, et quasi emicuit, atque prosiluit: seu quia cacumine attenuata prædicti teli speciem gerit.» At Plinio *sagitta* is ipse surculus est, quum intortus pangitur, ut mox dicetur. HARD.

iidem quum recisi nec intorti, trigemmes[19]. Plures autem ex eodem surculo hoc modo fiunt. Serere e[20] pampinariis sterile est, nec nisi fecundo[21] oportet. Quæ raros habet nodos, infecunda judicatur. At densitas gemmarum, fertilitatis indicium est. Quidam seri vetant, nisi eos qui floruerint, surculos. Sagittas serere[22] minus utile, quoniam

19. *Trigemmes.* Colum. lib. III, cap. 19 : « Malleolus non ab eo trigemmis dictus est, quod omnino trium oculorum est : quum fere circa plagam qua matri abscissus est, plenus sit gemmarum : sed, quod his exceptis, quibus est frequens in ipso capite, tres deinceps articulos, totidemque gemmas habeat. » H.

20. *Serere e pampinariis.* E pampinario palmite sagittas serere. Quis palmes ita vocetur, dicemus inferius hoc cap. Interim ex Columell. lib. III, cap. 10, pampinarium sarmentum scito appellari, quod est ex duro trunco enatum. Columell. loc cit. « Hoc, inquit, præceptum a magistris vinitor accepit, ne pampinariam virgam deplantet. » Et mox : « Quamquam et hos surculos seram non in totum sterilitate affectos. Nam confiteor pampinarios quoque, quum e duro prorepserint, tempore anni sequentis acquirere fecunditatem : et ideo in resecem submitti et progenerare posse. » Vinitores nostri vocant, *drageons qui sortent du tronc.* Hard.

21. *Nec nisi fecundo.* Nec malleolum serere oportet, nisi qui fructum tulerit. Columella, lib. III, c. 10 : « Nos autem primum rationem sequuti, nunc etiam longi temporis experimentum, non aliud semen eligimus, nec frugiferum esse ducimus, nisi quod in parte genitali fructum attulerit. Nam illud quidem, quod loco sterili latum robustumque sine fetu processit, fallacem fecunditatis imaginem præfert, nec ullam generandi vim possidet. » Et paucis deinde interjectis : « Itaque ut ad consuetudinem agricolarum revertar, ejusmodi surculos, qui nihil attulerint, spadones appellant : quod non facerent, nisi eos suspicarentur inhabiles frugibus : quæ et ipsa appellatio rationem mihi subjecit non eligendi malleolos, quamvis probabili parte vitis enatos, si fructum non tulissent. » Hæc Plinius mirabili brevitate contractius. Hard.

22. *Sagittas serere.* Sagittæ vocantur ii surculi, qui intorti panguntur. De his cum Plinio facit Colum. lib. III, cap. 18 : « Vitiosa est, inquit, Julii Attici satio, quæ contortis capitibus malleolum recipit : ejusque rei vitandæ non una ratio est. Primum, quod nulla stirps ante quam deponatur, vexata et infracta, melius provenit, quam quæ integra et inviolata sine injuria deposita est : deinde quidquid recurvum, et sursum versus spectans, etc. » Et cap. 10 : « Majores nostri pampinarium et sagittam velut inutiles ad deponendum prudentissime damnaverunt. » Hard.

5 in transferendo facile rumpitur quod intortum fuit. Seruntur pedali[23], non breviores, longitudine, quinque sexve nodorum. Pauciores[24] tribus gemmis in hac mensura esse non poterunt. Inseri[25] eodem die, quo deputentur, utilissimum. Si multo postea necesse sit serere custoditos, uti præcepimus[26], caveri utique, ne extra terram positi sole inarescant, ventove aut frigore hebetentur. Qui diutius in sicco fuerint, prius quam serantur, in aqua pluribus diebus revirescant.

6 Solum apricum et quam amplissimum in[27] seminario, sive in vinea, bidente pastinari[28] debet ternos pedes[29] bi-

23. *Seruntur pedali.* Columella, lib. III, cap. 19, et lib. de Arbor. cap. 3. HARD.

24. *Pauciores.* Colum. loco prius allato. HARD.

25. *Inseri.* Seri, conseri, pangi. HARD.

26. *Uti præcepimus.* Si nempe longius afferantur, ut de pomorum calamis dictum est in fine cap. 24. Colum. lib. III, cap. 19 : « Super cætera illud quoque, sive viviradicem, sive malleolum ferentem præmoneo, ne semina exarescant, immodicum ventum solemque vitare, qui uterque non incommode arcetur objectu vestis, etc. » HARD.

27. *In seminario.* Ex Columella, lib. III, cap. 13, hunc locum sic restituito : « In seminario sive vinea, bidente et bipalio pastinari debet, in longitudinem ternos pedes, terraque rejici, ita ut in pedes binos fossa procedat (alii, *descendat*), quantum patitur latitudo ferramenti. » Bipalium instrumentum ad fodiendum, pala duplo latius, unde nomen. DALEC.

28. *Bidente pastinari.* Columella, lib. III, c. 18 : « Quidquid emoti soli vineis præparatur, repastinatum vocant. » Gallis, *houer la vigne*. Bidens instrumentum fossorium a gemino dente sic appellatum, *un hoyau à deux dents*. HARD.

29. *Ternos pedes bipalio alto : marra*, etc. Bipalium bidentis pars ferrea est, qua terra foditur. Col. lib. V, cap. 5, « Bipalio terram pastinabimus. » Et lib. IX, cap. 2 : « Bipalio, cui est altitudo duorum pedum. » « Bipalium non altum, idem Colum. lib. XI, cap. 9, minus quam duos pedes ferramentum, » vocat, *altum* Plinius, cui terni pedes. Colum. rursum, lib. de Arbor. cap. 1 : « Ejusmodi bipalio..... si eodem loco, quo vineam ordinaturus es, facere voles seminarium, tribus pedibus alte repastinabis jugerum. » De marra idem Columell. lib. X de cultu hortorum : « Mox bene cum glebis vinacem cespitis herbam Contundat marra, vel fracti dente ligonis, Putria maturi solvantur ut ubera campi. » Plinius, lib. XVIII, cap. 43, marris herbas radi ad solum dixit. Italis, *marra*.

palio alto : marra rejici quaternum pedum[30] fermento, ita ut in pedes binos[31] fossa procedat. Fossum[32] purgari, et extendi, ne crudum[33] relinquatur : verum et exigi mensura[34]. Male pastinatum deprehendunt scamna[35] inæqualia. Metienda est et ea pars, quæ interjacet[36] pulvini. Surculi seruntur et in scrobe, et in sulco longiore, super

Gallis, *houe* et *marre de vigneron*. Papias in Vocabul. « Marræ, sappæ, instrumenta rusticorum. » HARD.

30. *Quaternum pedum fermento*. Ita MSS. omnes, non *ferramento*. Hoc est, humus e fossa duum altitudinis pedum extracta, ad pedum quatuor altitudinem debet crescere, quum laxior facta est, pastinationis ope. Colum. l. IV, c. 1 : « Quid quod repastinata humus, dum est recens soluta, laxataque, velut fermento quodam intumescit? quum deinde non longissimam cepit vetustatem, condensata subsidit, etc. » Iterumque : « Ager, si bipalio movetur, altitudo bipedanea fit : deprimuntur deinde semina in regesto, quod est fermentatum plus dupondio semisse : nam semper in plano refusius egesta humus tumidior est, quam gradus soli crudi. » HARD.

31. *Ita ut in pedes binos*. Hæc fossæ altitudo est. Colum. lib. III, cap. 5 : « Ergo mediocris et modice siccus ager vitiario est aptissimus, isque bipalio prius subigi debet, quæ est altitudo pastinationis, etc. » HARD.

32. *Fossum purgari*. Terra, quæ effossa est, stirpibus, herbisque noxiis liberanda. HARD.

33. *Ne crudum*. Immotum, quod non sit probe pastinatione solutum et fermentatum. Pallad. lib. II in Januar. tit. 10 : « Pastini vero quod omne versabitur, trium vel duorum semis pedum altitudine terra universa fodietur, in quo erit diligentia, ne crudum fraude occulta fossor includat. » HARD.

34. *Exigi mensura*. Ad certam regulam, seu mensuram exigi, cujus ad altitudinem humus omnis emota pertingat æqualiter. Hæc multo uberius Colum. l. III, c. 13, cujus verba utique plurimum lucis orationi Plinianæ sunt allatura. « Opus est, inquit, perito ac vigilanti exactore, qui ripam erigi jubeat, sulcumque vacuari, ac totum spatium crudi soli cum emota jam terra committi..... Sed huic operi exigendo quasi quamdam machinam commenti majores nostri, regulam fabricaverunt : in cujus latere virgula prominens ad eam altitudinem, qua deprimi sulcum oportet, contingit summam ripæ partem. Id genus mensuræ ciconiam vocant rustici. » HARD.

35. *Scamna*. Columella, lib. II, cap. 2 : « Nec ubi crudum solum et immotum relinquat, quod agricolæ scamnum vocant. » Et l. III, c. 13 : « Nec ubi scamna emittantur, et quod est durum summis glebis obtegatur. » Scamna rustici in Gallia vocant *des veaux*, *des barres*. H.

36. *Quæ interjacet pulvini*. Agri effossi et pastinati quæ pars inter scrobes interjacet. HARD.

7 quos tenerrima ingeritur terra. Sed in gracili solo frustra, nisi substrato pinguiore. Nec minus quam duos integi oportet, et proximam attingi terram : eodem [37] paxillo deprimi et spissari. Interesse in plantario sesquipedes inter bina [38] semina in latitudinem, in longitudinem semisses [39]. Ita satos [40] malleolos quarto et vicesimo mense recidere ad imum articulum [41], nisi ipsi parcatur. Oculorum inde materia emicat, cum qua sexto ac tricesimo mense viviradix transfertur.

8 Est et luxuriosa [42] ratio vites serendi, ut quatuor malleoli vehementi vinculo colligentur in parte [43] luxuriosa : atque ita vel per ossa bubuli cruris, vel per colla [44] fictilia trajecti, obruantur binis eminentibus gemmis. Humescunt

37. *Eodem paxillo.* Sive bipalio. H.

38. *Inter bina.* Inter binos surculos. Hard.

39. *Semisses.* Semipedes. Ut Latini veteres pro integra quacumque re assem dixere, sic pro dimidia semissem. Hard.

40. *Ita satos.* Sic Colum. lib. de Arbor. cap. 3. Hard.

41. *Articulum, nisi ipsi parcatur.* Nodum. Imum articulum quum integrum et illæsum servare volunt, quia sit ad germinationem cæteris fecundior, ei proximum ferro non attingunt, ut is sui projectu injurias, quæ offendere possunt, arceat, et depellat. Dalec.

42. *Est et luxuriosa.* Quam luxuria monstravit. Tradit hunc modum Columella, quo tales uvæ creantur, in quibus varii generis colorisque reperiantur acini, lib. de Arborib. c. 9 : « Hoc autem, inquit, ratione tali efficitur. Quatuor vel quinque, sive etiam plures voles, virgas diversi generis sumito, easque diligenter et æqualiter compositas colligato : deinde in tubulum fictilem, vel cornu, arcte inserito, ita ut aliquantum exstent ab utraque parte, easque partes, quæ exstabunt, resolvito : in scrobem deinde imponito, et terra stercorata obruito, et rigato, donec gemmas agant. Quum inter se virgæ cohæserint, post biennium, aut triennium, facta jam unitate, dissolves tubulum : et circa medium fere crus, ubi maxime videbuntur coisse, vitem serra præcidito, et plagam lævato, terramque minutam aggerato, ita ut tribus digitis alte plagam operiat. Ex eo caudice quum egerit caules, duos optimos submittito, reliquos dejicito : sic uvæ nascentur, quales proposuimus. » Hard.

43. *In parte luxuriosa.* Maxime læta, ac viridi. Hard.

44. *Colla.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Chiffl. Gronov. et Al. *coacta.* Ed. — *Colla fictilia.* Tubos fictiles. Hard.

hoc modo, recisique palmitem emittunt. Postea fistula
fracta[45] radix libere capit vires, uvaque fert omnium[46] cor-
porum suorum acinos. In alio genere inventu novitio fin-
ditur malleolus[47], medullaque erasa, in se colligantur ipsi
caules, ita ut gemmis parcatur omni modo. Tum malleolus 9
in terra fimo mixta seritur, et quum spargere cœpit caules,
deciditur, foditurque sæpius. Talis uvæ acinos nihil intus
ligni habituros Columella[48] promittit, quum vivere se-
mina[49] ipsa perquam mirum sit, medulla adempta. Nasci
surculos[50] etiam, quibus non sit articulatio arboris, non

45. *Fistula fracta*. Seu osse bubulo, seu collo tubuloque fictili, quo inclusi surculi tenebantur. H.

46. *Uvaque fert omnium*. Sic ex MSS. emend. Hard. Gronov. et Al. *uvamque fert et omnium*. Ed.—*Corporum suorum*. Hoc est, omnium surculorum, qui sunt pariter colligati. Tot generum acinis uva constabit, quot fuerint malleoli simul conjuncti : si quaterni, erunt quaternum generum grana in uva : si quini, quinum. Columella, loco citato. Hard.

47. *In alio genere inventu novitio finditur malleolus*. Columell. loc. cit. « Ut autem uvæ sine vinaceis nascantur, malleolum scindito, ita ne gemmæ lædantur, medullamque omnem eradito : tum demum in se compositum colligato, sic ne gemmas allidas : atque ita terra stercorata deponito et rigato. Quum caules agere cœperit, sæpe et alte refodito. Adulta vitis tales uvas sine vinaceis creabit. » Hard.

48. *Columella*. Loc. citat. Adde et Pallad. lib. III in Febr. tit. 29, ubi hic modus fuse describitur : et e Græcis Theophrast. de Caus. V, 5, ac Democrit. in Geop. lib. IV, cap. 6. Hard.

49. *Semina*. Surculos. Hard.

50. *Nasci surculos*. Nasci surculos inter se colligatos (ut de vite dictum est proxime), etiam qui sint ex ea arbore, quæ careat medulla, quam articuli nodique intersepiant, quales in vite esse docuimus initio hujus cap. haud omittendum videtur. De hac articulatione rursum l. XVI, c. 41.—*Medulla*. Prius legebatur : « Medulla adempta nasci. Surculis etiam quibusnam sit articulatio arboris, etc. » Nostram emendationem tum MSS. exemplarium confirmat auctoritas, in quibus pertinaciter legitur, *quibus non*, non *quibusdam*, tum loci ipsius sententia, quæ hactenus inexplicata, nunc primum nitori suo restituitur. Nam uti prius perquam mirum esse dixit, vivere semina medulla adempta : ita nunc vicissim haud omittendum videri miraculum ait, etiam surculos arboris, cui nulla ea medulla sit, ut in buxo accidit, simul depactos colligatosque provenire. Sequitur enim ejus placiti statim id exemplum : « Namque e buxi tenuissimis

omittendum videtur: namque e buxi tenuissimis quinis senisve colligatis depacti proveniunt. Quondam in observatione erat, ut defringerentur ex imputata buxo, aliter vivere non crediti: detraxere hoc experimenta.

10 Seminarii curam sequitur vinearum ratio. Quinque generum hæ: sparsis[51] per terram palmitibus, aut per[52] se vite subrecta, vel cum adminiculo[53] sine jugo, aut pedatæ simplici jugo[54], aut compluviatæ quadruplici. Quæ pedatæ ratio erit, eadem intelligitur ejus quoque, in qua sine adminiculo vitis per se stabit. Id enim non fit, nisi pedamenti inopia. Simplici jugo constat porrecto ordine, quem canterium[55] appellant. Melior ea vino[56], quando sibi ipsa non obumbrat, assiduoque sole coquitur, et afflatum magis sentit, et celerius rorem dimittit: pampinationi
11 quoque et occationi omnique operi facilior. Super cætera

quinis senisve surculis colligatis depacti proveniunt. » Buxo medullam esse nullam, observatum est libro sup. cap. 72. Hard.

51. *Sparsis. Vignes courantes*, de quibus jam egimus, l. XIV, c. 4. De his Columell. lib. V, cap. 4: « Ultima est conditio stratarum vitium, quæ ab enata stirpe confestim velut projectæ per humum porriguntur. » Hard.

52. *Aut per se.* Ὀρθάμπελος, de qua lib. XIV, cap. cit. « Velut arbusculæ brevi crure per se stantes, » inquit Colum. lib. V. cap. 4. H.— *Vite subrecta. Vigne basse, non échalassée.* Ed.

53. *Vel cum adminiculo*: *Vigne échalassée*, ut jam superius diximus loc. cit. Hard.

54. *Simplici jugo.* Quæ pedaminibus adnixa, inquit Columella, loc. cit. jugo imponitur. Jugum in vineis quid sit, diximus lib. XVI, cap. 68. Ubi jugum simplex esset, jugata vinea dicebatur, *simple treille:* quales eæ sunt, quibus hortorum parietes vestiuntur: ubi quadruplex, compluviata: a compluviis ducta metaphora, hoc est, ab ædium cavo, quo pluviæ aquæ confluunt, *treille à quatre pentes*. Quadrato quasi circumfirmatam agmine vocat Columell. lib. IV, cap. 17. Hard. — *Cum adminiculo sine jugo*, etc. Adminiculum sine jugo, *l'échalas.* Simplex jugum, *la perche en travers.* Quadruplex jugum, *quatre rangs de perches en travers.* Tales vites vidi in Germaniæ et Italiæ finibus. Ed.

55. *Quem canterium.* Et canteriatas vites Colum. loc. cit. Hard.

56. *Melior ea vino, quando sibi ipsa non obumbrat*, etc. Hæc totidem fere verbis Columella, lib. XVI, cap. 19. Hard.

deflorescit utilius. Jugum fit pertica[57], aut arundine, aut crine, funiculove, ut in Hispania, Brundisiique[58]. Compluviata copiosior vino est, dicta a cavis ædium compluviis. Dividitur in quaternas partes totidem jugis. Hujus serendi ratio dicetur, eadem valitura in omni genere, in hoc vero numerosior tantum.

His vero tribus[59] seritur modis : Optime in pastinato, 12
proxime in sulco[60], novissime in scrobe. De pastinatione dictum est. (XXII.) Sulco latitudo palæ[61] satis est, scrobibus[62] ternorum pedum in quamque partem. Altitudo in quocumque genere tripedalis[63], ideo nec vitis minor transferri debet exstatura[64] etiamnum duabus gemmis. Emolliri[65] terram minutis in scrobe imo[66] sulcis, fimoque misceri, necessarium. Clivosa[67] altiores poscunt scrobes,

57. *Jugum fit pertica*, etc. Columell. lib. IV, cap. 17. Hard.

58. *Brundisiique*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. Chiffl. Gronov. et Al. *Brundisioque*. Ed.

59. *His vero tribus*. Colum. l. V, cap. 4. Hard.

60. *Proxime in sulco*. Palladius, lib. II in Januar. tit. 10 : « Sulcis melius erit, quia humorem in tota spatia pastinata transmittunt. » H.

61. *Palæ*. Pala, *la pelle*. Brot.

62. *Scrobibus*. Scrobes ternarios appellat Columell. id est, quoquo versus pedum trium, lib. de Arb. cap. 4. Hard.

63. *Altitudo in quocumque genere tripedalis*. Sive in sulco, sive in scrobe. Columell. lib. V, c. 5 : « Scrobs in longitudinem altitudinemque defossus, tripedaneus abunde est : latitudine tamen bipedanea: vel si quaternum pedum spatia inter ordines relicturi sumus, commodius habemus eamdem quoquoversus dare mensuram scrobibus, non amplius tamen quam in tres pedes altitudinis depressis. Cæterum quatuor angulis semina applicabuntur subjecta minuta terra, et ita scrobes adobruentur. » Pallad. quoque loc. cit. Hard.

64. *Exstatura*. Colum. lib. III, cap. 3 et 16 : « Duabus gemmis tantum supra terram relictis. » H.

65. *Emolliri*. Columella, lib. de Arbor. cap. 4 : « Quum semina depones, imum scrobem, vel sulcum bidentibus fodito, mollemque reddito. » Hard.

66. *Scrobe imo*. Gronov. et Al. *scrobe ima*. Ed.

67. *Clivosa*. Columell. loc. citat. « Campestris locus alte duos pedes et semissem infodiendus est : acclivis regio tres : præruptior vero collis in quatuor pedes vertendus : quoniam quum a superiore parte in inferiorem detrahitur humus, vix justum pastinationi præbet regé-

præterea pulvinatis[68] a devexitate labris. Qui ex his longiores fient, ut vites binas accipiant e diverso, alvei vocabuntur. Esse vitis radicem in medio scrobe oportet : sed ipsam innixam solido in orientem[69] æquinoctialem spectare : 13 adminicula prima e calamo[70] accipere. Vineas[71] limitari decumano XVIII pedum latitudinis ad contrarios vehiculorum transitus, aliisque transversis limitibus denum pedum distingui per media jugera. Aut si major modus sit, totidem pedum cardine[72], quot decumano, limitari. Semper vero quintanis seminari[73], hoc est, ut quinto quoque palo singulæ jugo paginæ includantur.

14 Solo spisso, non nisi repastinato, nec nisi viviradicem

stum, nisi multo editiorem ripam quam in plano feceris. » Hard.

68. *Pulvinatis.* Attumulata tellure in pulvini morem, inferiore labro seu ripa scrobis, qua parte vergit in devexitatem clivus. Hard.

69. *In orientem.* Colum. loc. cit. « Vitem quam ponis, fac ad orientem spectet, adminiculo religata. » Hard.

70. *E calamo.* Ex arundine. H.

71. *Vineas limitari decumano XVIII pedum latitud.* Vineas, inquit, æquum est in hortulos ita dividi, ut singularum modus omnis in semijugera dirimatur. Limitentur eædem via seu itinere XVIII pedum latitudinis, ab ortu in occasum procedente (hoc decumanum vocant) : ut occurrentia e diverso vehicula faciles transitus habeant. Sint et aliæ semitæ denum pedum transversæ, quibus media vinearum jugera distinguantur, e meridie in septemtrionem : has cardinem appellant. Vide Columell. lib. IV, c. 18, et lib. III, cap. 20, ubi vineas singulas sit in proprios hortos digerendas, semitisque ac decumanis distinguendas esse. Hard.

72. *Cardine, quot decumano.* De limite decumano et cardine, dicetur lib. XVIII, cap. 77. H. —*Totidem pedum cardine, quot decumano.* Ut videre est apud Festum : « Decumanus appellatur limes, qui sit ab ortu solis ad occasum ; alter ex transverso currens appellatur cardo. » Brot.

73. *Semper vero quintanis seminari... ut,* etc. Surculos ita poni in jugata vite et compluviata præcipit, ut compluviato quoque palo seu pedamento, cui suum semen surculusve innititur, jugum imponatur : atque is vineæ jugatæ modus, pagina nuncupatur. Hard.— *Quintanis seminari.* Broterius ex MSS. Regg. 1, 2, 5, et edit. principe, *semitari.* Vineæ quintanis sunt semitandæ, id est, post quintanos palos distinguendæ sunt semita, *un sentier.* Quinque pali jugo juncti efficiunt paginam, *une perchée.* Ed.

seri : tenero et soluto[1], vel malleolum, sulco, vel scrobe. In colles sulcos[2] agere transversos, melius quam pastinare, ut defluvia palis eorum contineantur. Aquoso cælo, vel sicco solo malleolos serere autumno, nisi si tractus ratio mutavit. Siccus enim[3] et calidus autumno poscit seri, humidus frigidusque etiam veris exitu. In arido solo[4] viviradix quoque frustra seritur. Male et in siccis malleolus, nisi post imbrem. At in riguis, vel frondens vitis, et usque ad solstitium recte, ut in Hispania. Quiescere ventos sationis die utilissimum. Plerique austros optant, Cato abdicat[5].

Interesse[6], medio temperamento, inter binas vites opor- 15
tet pedes quinos : minimum autem læto solo pedes quaternos : tenui, plurimum octonos. Umbri[7] et Marsi ad vicenos intermittunt arationis gratia in his, quæ vocant porculeta[8]. Pluvio et caliginoso tractu rariores poni[9], sicco

1. *Tenero et soluto.* Columell. lib. III, cap. 14 : « Potest malleolus in vicem viviradicis conseri, soluta et facili terra. » HARD.

2. *In colles sulcos.* Non declives a vertice collis ad radices, sed ab uno latere transversos ad alterum latus : ut aquarum eluvione terram defluentem pali malleorum, seu viviradicum, contineant. In MSS. R. 1, *ut defluvia tales ;* Reg. 2, *defluviatiles.* HARD.

3. *Siccus enim.* Colum. lib. III, cap. 14 : « Vere melius, si aut pluvius aut frigidus status cæli est, aut ager pinguis, aut campestris, aut uliginosa planities. Rursus autumno, si sicca, si calida est aeris qualitas, si exilis atque aridus campus, si macer præruptusve collis. »

4. *In arido solo.* Theophrast. de Caus. lib. III, cap. 17 : Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τὰ μοσχεύματα δεῖν ἐς τὰς ἐπομβρίους μᾶλλον ἐμβάλλειν, etc. « Qua de causa viviradices quoque solo pluvio deponendas potius censent, etc. » HARD.

5. *Cato abdicat.* Cap. XL : « Ficos, oleas, mala, pira, vites inseri oportet luna silenti post meridiem, sine vento Austro. » HARD.

6. *Interesse.* Paulo aliter Colum. lib. III, cap. 15, pag. 115. H.

7. *Umbri... ad vicenos.* Vicenum ii pedum intervallo vitium ordines distinguunt, arationis gratia, quoniam in eo spatio frumenta serunt. HARD.

8. *Porculeta.* Ita pulvinos et areas appellabant agricolæ, in quibus diversi generis olera conserebantur. HARD.

9. *Rariores poni.* Ut solem admittant. DAL.

densiores congruit[10]. Subtilitas[11] parcimoniæ[12] compendia invenit, quum vinea in pastinato seritur obiter seminarium faciendi; ut et viviradix loco suo, et malleolus qui transferatur, inter vites et ordines seratur. Quæ ratio[13] in
16 jugero circiter sedecim millia viviradicum donat. Interest autem[14] biennium fructus, quo tardius in sato provenit, quam in translato[15]. Viviradix posita in vinea post annum resecatur[16] usque ad terram, ut unus tantum emineat oculus, adminiculo juxta affixo, et fimo addito. Simili[17] modo et secundo anno reciditur, viresque concipit, et intra se

10. *Densiores congruit.* Ut a sole defendantur. Dal.

11. *Subtilitas.* Affinis huic est ea parcimoniæ ratio, quam affert Colum. lib. III, cap. 13: « Avarius quidam ... viviradices, vel decisos quam recentissimos palmites novellos erigunt, consitis compluribus inter ordinaria seminaria malleolis, etc. » Et aliquanto planius, cap. 16: « Coæquato solo, deinceps pastinato, malleolus ordinariis vitibus interserendus est : eumque sat erit medio spatio, quod vacat inter vites per unam lineam depangere ... In eadem deinde linea in qua viviradix obtinebit ordinem suum, præsidii causa, quorum ex numero propagare possit in locum demortuæ vitis, quinque malleoli pangendi sunt.... Tali consitioni Julius Atticus abunde putat esse malleorum sedecim millia. » H.

12. *Parcimoniæ compendia.* Compendium, lucrum est temporis, pecuniæ, operæ. » Hard.

13. *Quæ ratio.* Jul. Atticus apud Colum. lib. III, cap. 16, sedecim malleolorum, non viviradicum, millia abunde putat esse: « Nos tamen, inquit ille, plus quatuor millibus conserimus, quia negligentia cultorum magna pars deperit, et interitu seminum cætera quæ virent, rarescunt. » Et cap. 3: « Nos jam enim vicena millia malleolorum per vineæ jugerum inter ordines pangimus. Ille (Jul. Atticus) minus quatuor millibus deponit, etc. » Adjicitque singula millia viviradicis sestertiis sexcentis rusticos mercari solitos (hoc est, circiter gallicæ monetæ 112 fr. Ed.) Hard.

14. *Interest aut. bienn. fructus, quo tardius in sato provenit.* Columell. lib. III, cap. 4: « Biennii spatium longum esse minime existimandum est, intra quod utique tempestivitas seminum respondet, etc. » H.

15. *Quam in translato.* Nam dum transfertur sæpius versata et subacta terra ad fruticandum vitem incitat. Dal.

16. *Resecatur usque ad terram.* Varro, lib. I, cap. 31. Dal.

17. *Simili modo et secundo anno reciditur*, etc. Damnare hoc Columella videtur, lib. IV, cap. 11, quanquam Virgilio, Sasernæ, Stoloni, et Catoni probatum. H.

pascit suffecturas[18] oneri : alias festinatione[19] pariendi gracilis atque ejuncida[20], ni cohibeatur castigatione tali, in fetum[21] exeat tota. Nihil avidius nascitur : ac nisi ad pariendum vires serventur, tota fit fetus.

Pedamenta optima, quæ diximus[22], aut ridicæ[23] e ro- 17
bore, oleaque : aut si non sint, pali e junipero, cupresso, laburno[24], sabuco[25]. Reliquorum[26] generum sudes omni-

18. *Suffecturas oneri.* Tum oneri sarmentorum, tum fructui ferendo, ut loquitur Colum. lib. IV, cap. 17; Varro de Re Rust. lib. I, cap. 31. Hard.

19. *Festinatione pariendi*, etc. Sarmenta et flagella. Dal.

20. *Ejuncida.* Junci instar tenuis, macilenta, exilis. Ita scribimus, pro *emucida* (quam vocem latinitas numquam agnovit, neque hic locus recipit). Sane *ejuncida* in MSS. legitur, Reg. 1, 2, Colb. Th. etc. Et ea vox tenuitatem, maciem, exilitatemque, qualis in junco deprehenditur, peraccommodate exprimit. Enimvero apud Varronem de Re Rust. lib. I, cap. 31 (quem locum Plinius, dum hæc scriberet, habuit certe ante oculos), ita ex optima Stephani editione legitur : « In vitiario primitus quum exit vitis, tota resecari solet, ut firmiore sarmento e terra exeat, atque in pariendis caulibus vires habeat majores. Ejuncidum enim sarmentum propter infirmitatem sterile, neque ex se potest ejicere vitem, quam vocant minorem flagellum : majorem etiam unde uvæ nascuntur, palmam. » Eodem sensu paulo post ipse Plinius : « vitis evocata ad fructum ejuncescit, ac moritur. » Sic palmarum genus a prælonga gracilitate junceum superius appellatum vidimus, lib. XIII, cap. 9. Hard.

21. *In fetum.* In materiem et sarmenta. Hard.

22. *Quæ diximus.* E castanea scilicet, esculo, cæterisque arboribus antea appellatis, cap. 34. H.

23. *Aut ridicæ.* Ridicæ appellantur pedamenta ex olea et robore : ex alia quavis materia, pali. *Des échalas.* Colum. lib. IV, cap. 26 : « Sequitur adminiculandæ jugandæque vineæ cura : cui stabiliendæ melior est ridica palo : neque ea quælibet : nam est præcipua cuneis fissa olea, quercus, et suber, et si qua sunt similia robora. Tertium obtinet locum pedamen teres, idque maxime probatur ex junipero, et lauru, et cupressu. Recte etiam faciunt ad eam rem silvestres pinus : atque etiam sambuci probabilis usus, etc. » Hard.

24. *Laburno.* De eo diximus lib. XVI, cap. 31. Ex eo sane pedamenta optima, et perpetuo durantia factitari scimus apud D. Claudii fanum Sequanorum, ad Vogesum montem, et tractu Segusiano, et Brixino : arcus etiam meliores, quam e taxo fieri, Brixiæ Galliæ togatæ docent. Hard.

25. *Sabuco.* Sic ex MSS. em. Hard. *sambuco* Gr. et MS. Ed.

26. *Reliquorum . . . reciduntur.*

bus annis reciduntur. Saluberrima[27] in jugo arundo connexa fasciculis, durat quinis annis. Quum breviores palmites sarmento junguntur inter se funium modo, ex hoc arcus[28] funeta dicuntur.

18 Tertius vineæ annus palmitem velocem robustumque emittit, et quem facit ætas vitem. Hic in jugum insilit. Quidam tunc excæcant eum, supina falce auferendo oculos, ut longius evocent, noxia injuria[29]. Utilior enim consuetudo pariendi[30], satiusque[31] pampinos adjugatæ detergere, usque quo placeat roborari eam. Sunt[32] qui vetant tangi proximo anno quam translata sit : neque ante LX mensem falce curari : tunc autem ad tres gemmas recidi. Alii et proximo quidem anno recidunt, sed ut ternos quaternosve singulis annis adjiciant articulos, quarto demum

19 perducant ad jugum. Id utrumque[33] fructum tardum,

Post putationem vitium retractandæ sunt, partesque eorum putres dedolandæ, inquit Colum. l. c. H.

27. *Saluberrima*. Colum. lib. IV, cap. 17 : « Quum jugum in fascem pluribus arundinibus alterna cacuminum vice ordinatum est, fere quinquennii præbet usum. » H.

28. *Ex hoc arcus*. Ex hoc palmitum, ceu funium, nexu, quum ficus in arcum flectitur, Funetum vocant. Hard.

29. *Noxia injuria*. Sic paulo post hoc cap. *suffocante injuria*. H.

30. *Utilior enim consuetudo pariendi*. Ut robustior et firmior vitis evadat. Dal.

31. *Satiusque*. Satius est non ante vineam pampinare, quam fuerit jugata. Sic loquutus etiam Colum. lib. V, cap. 5 : « Insequitur pampinator, et supervacuos deterget, etc. » Hard.

32. *Sunt qui vetant tangi proximo anno quam translata*. Colum. lib. IV, cap. 11, pag. 134 : « Illam veterem opinionem damnavit usus, non esse ferro tangendos anniculos malleolos, quod aciem reformident : quod frustra Virgilius, et Saserna, Stolonesque et Catones timuerunt, etc. » Hard.

33. *Id utrumque*. Hæc utraque ratio, inquit, et eorum qui proximo anno tangi vetant, et eorum qui tum recidunt, fructum tardum reddit : hoc est, sarmentorum incrementum lentius facit, idemque nodosum ac retorridum, quale est in pumilis arboribus. *Scabras et retorridas* plantas Colum. vocat, lib. III, cap. 12, quæ propter nimiam siccitatem naturali destituuntur alimento. Scabras, jejunas, aridas, macilentas, perustas vox ea significat. Hard.

præterea retorridum et nodosum reddit, pumilionum incremento. Optimum autem, matrem esse firmam, postea fetum audacem. Nec tutum[34] est quod cicatricosum, magno imperitiæ errore. Quidquid est tale, plagis[35] nascitur, non e matre. Totas enim habet illa vires dum roboratur[36] : et annuos accipit tota fetus, quum permissum fuerit[37] nasci. Nil natura[38] portionibus parit. Quæ quum excreverit, satis firma protinus in jugo collocari debebit : sin etiamnum infirmior erit, sub ipso jugo hospitari recisa. Viribus, non ætate decernitur. Temerarium est, ante crassitudinem pollicarem viti imperare[39]. Sequenti anno[40] palmites sal-

34. *Nec tutum est quod cicatricosum.* In veterana vinea restituenda Columella, lib. IV, cap. 22, inter tertium et quartum pedem a terra viridissimam partem corticis acuto mucrone ferramenti vulnerat, ut e plaga pampinus fundatur, cicatriceque germen procedat. Id est scilicet quod Plinius innuit : non esse eliciendum e cicatricosa plaga sarmentum, quamvis id fiat in vite seniore. DAL. — *Cicatricosum.* Quod ex cicatrice repullulascit. Vitem quoque cicatricosam dixit Colum. lib. IV, cap. 27, et lib. V, cap. 5 : « Quidquid circa cicatricem citaverit. » HARD.

35. *Plagis.* Per *vim* et plagas, non *sponte* ex matre nascitur. H.

36. *Roboratur.* Putatione, fossione, ablaqueatione, etc. DAL.

37. *Quum permissum fuerit nasci.* Nisi detrahantur oculi. DAL.

38. *Nil natura.* Nihil natura interruptis vicibus parit. HARD.

39. *Viti imperare.* Vitem vel quo lubet flectere, vel resecare, vel quovis modo cogere. Sic Colum. lib. IV, cap. 11 : « Nam post largos fructus parcendum est vitibus, et ideo anguste putandum : post exiguos, imperandum. » HARD.

40. *Sequenti anno ... salventur.* Serventur incolumes, cæteris excisis. In libris hactenus editis, *salutentur.* Dalecampius *summittantur*, reponere nititur : atque eo pertinere putat Columellæ locum ex lib. IV, cap. 16. Ubi aliud plane tractat argumentum ab eo, in quo nunc Plinius habitat. Nos unius litterulæ obliteratione *salventur* rescripsimus, et orationi alioqui obscuræ lucem addidimus. Usus hac voce, ne quis barbaram putet, Tullius ipse, orat. in Pison. n. 78 : « Me posse iterum rempublicam salvare, si cessissem : infinitam cædem fore, si restitissem. » Nostram emendationem tum ipsa loci sententia, tum Columellæ verba constabiliunt. Sic enim ille, lib. IV, cap. 21 : « Quum aliquot annis quasi juvenilem ætatem vineæ ceperint, quot palmites relinqui debeant, incertum est. Nam loci lætitia plures, exilitas pauciores desiderat, etc. » HARD. — *Salventur.*

ventur pro viribus matris singuli aut gemini. Iidem et sequuto[41], si coget infirmitas, nutriantur : tertioque demum duo adjiciantur. Nec sunt plures quaternis unquam permittendi; breviterque, non indulgendum est, et semper inhibenda fecunditas. Ea est enim natura, ut parere malit, quam vivere. Quidquid materiæ adimitur, fructui accedit. Illa semina[42] mavult, quam fructum gigni, quoniam fructus caduca res est. Sic perniciose luxuriat: nec ampliat se, sed egerit[43].

21 Dabit consilium et soli natura. In macro, etiamsi vires[44] habebit, recisa intra jugum moretur, ut omnis fetura sub eo exeat. Minimum id esse debebit intervallum, ut attingat jugum, speretque, non teneat : adeo non recumbat in eo, nec delicate se spargat. Ita temperetur hic modus ut crescere etiam[45] malit, quam parere.

22 Palmes duas[46] tresve gemmas sub jugo habere debet, ex quibus materia nascatur : tunc per jugum mergi, alligarique, ut sustineatur[47] jugo, non pendeat. Vinculo mox adstrictus a tertia gemma alligari : quoniam et sic coercetur[48] impetus materiæ, densioresque citra pampini ex-

Barbarum hoc esse, nec latinum ait Broterius, qui emendandum pronuntiat, *serventur*. MSS. Regg. et vulg. *salutentur*. Ed.

41. *Iidem et sequuto*. Anno sequenti etiam nutriendi, hoc est, crebris putationibus in justam materiam educandi, ut loquitur Columella, palmites ii qui anno priore servati sunt, si nondum pleni sunt, ac justæ crassitudinis. H.

42. *Illa semina*. Surculos qui seminari possint. Hard.

43. *Sed egerit*. Temere vim omnem in sarmenta effundit. H.

44. *Vires*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. Vet. *vites* Gr. et Alii. Ed.

45. *Etiam*. Broterius ex MSS. Regg. et editione principe, *etiamnum malit*. Ed.

46. *Palmes duas*. Hæc apud Colum. lib. V, cap. 6. Hard.

47. *Ut sustineatur*. « Jugo superponatur, ut potius innixa perticæ, quam e vinculo pendeat » inquit Colum. lib. IV, cap. 26. H.

48. *Coercetur*. Lego, *concitatur*. Nam quod ait Columel. lib. V, cap. 6, pars palmitis præcipitata fructu induitur : at quæ vinculo supra tertiam vel quartam gemmam adnexa sursum tendit, anno sequente materias præbet. Dalec. — *Coercetur*. Ne sursum tendat, sed

sultant: cacumen religari vetant. Natura hæc est[49]: dejecta pars, aut præligata, fructum dat, plurimumque ipsa curvatura[50]. Quod citra est[51], materiem mittit, offensante[52] crebro spiritu, et illa, quam diximus[53], medulla. Quæ ita emicuerit materia, fructum dabit anno sequente. Sic duo 23
genera[54] palmitum: quod e duro exit[55], materiamque in proximum annum promittit, pampinarium vocatur: at ubi supra cicatricem est, fructuarium. Alterum ex anniculo

citra vinculum densiores se palmites citent. Hard.

49. *Natura hæc est.* Hæc apud Columellam exstant, l. IV, c. 20. H.

50. *Ipsa curvatura.* Colum. l. c. « Ex eo loco quod proximum jugo ligatum est, brachia disponuntur in diversas partes: palmæque superpositæ deorsum versus curvantur a vinculo. Itaque id quod jugo dependet, fructu impletur: rursusque curvatura juxta vinculum materiam exprimit. » Hard.

51. *Quod citra est.* Quod infra vinculum, inquit Colum. lib. IV, cap. 24. Hard.

52. *Offensante.* Inhibentibus nodis in curva distortaque vite, et ipso flexu cursum terreni humoris, seu medullæ, ac vitalis spiritus, per quem ceu quodam itinere matris alimenta meant, veluti salebris retardante, inquit Columel. lib. VI, cap. 20. Hard. — *Crebro spiritu.* Broterius ex MSS. Regg. et editione principe, *offensante*, *credo*, *spiritu.* Ed.

53. *Quam diximus.* Hoc ipso capite his verbis: « Medulla, sive illa vitalis anima est, ante se tendit, longitudinem impellens, quamdiu nodi pervia patet fistula. » Hard.

54. *Sic duo genera.* Colum. lib. V, cap. 6: « Sed ipsorum palmitum duo genera sunt. Alterum, quod ex duro provenit: quod quia primo anno plerumque frondem sine fructu affert, pampinarium vocant. Alterum, quod ex anniculo palmite procreatur, quod quia protinus creat, fructuarium appellant: cujus ut semper habeamus copiam in vinea, palmitis partes ad tres gemmas religandæ sunt, ut quidquid intra vinculum est, materias exigat. » Hard.

55. *Quod e duro exit, materiamque in proximum annum promittit, pampinarium vocatur: at ubi supra cicatricem est, fructuarium.* Quinque illa verba: *at ubi supra cicatricem est*, videntur mihi non esse legitima auctoris; patetque id ex Columellæ loco in nota superiore citato. Pint. — Ratio dubitandi non apparet. Nisi forte nimis ad verbum exscripta videntur Columellæ dictata. Sed ut jam sæpe monuimus, ac præsertim Exc. II ad Plin. vit. nullatenus sibi hoc vitio vertendum existimavit Noster, præsertim qui in elencho, inter suos ad hunc librum auctores, Columellam diserte nuncupaverit. Ed.

palmite, semperque fructuarium. Relinquitur[56] sub jugo et qui vocatur custos. Hic est novellus palmes, non longior tribus gemmis, proximo anno materiam daturus, si vitis luxuria se consumpserit. Et alius juxta eum, verrucæ magnitudine, qui furunculus[57] appellatur, si forte custos fallat.

24 Vitis antequam septimum annum a surculo compleat, evocata ad fructum ejuncescit[58], ac moritur. Nec veterem placet[59] palmitem in longum, et ad quartum usque pedamentum emitti, quod alii dracones[60], alii juniculos vocant,

56. *Relinquitur.* Colum. lib. IV, cap. 24: « Una tantummodo materia jugo proxima, et unus infra eam custos erit summittendus, qui vitem mox in annum renovet. » Idem, cap. 21: « In pollicem tondeatur, quem quidam custodem, alii resecem, nonnulli præsidiarium appellant: id est, sarmentum gemmarum duarum vel trium, ex quo quum processere fructiferæ materiæ, quidquid est supra vetusti brachii amputatur: et ita ex novello palmite vitis pullulascit. » H.

57. *Qui furunculus.* « Plerumque germen de cicatrice procedit, » inquit Colum. lib. IV, cap. 22, « quod sive longe prosiluerit, in flagellum summittitur: sive brevius, in pollicem: sive admodum exiguum, in furunculum. » Et cap. 24: « Ne verrucæ similis furunculus relinquatur, nisi si jugo superjecta vitis desiderabit ab inferiore parte revocari. » Iterumque: « Sed si resecis facultas non erit, circumspiciendus est furunculus, qui quamvis angustissime præcisus in modum verrucæ proximo vere materiam exigat, quam vel in brachium, vel in fructuarium remittamus. » Hard.

58. *Ejuncescit.* Gracilescit, in junci morem. Ita MSS. R. Colb. non, ut editi, *evanescit.* Hard.

59. *Nec veterem placet.* Causam hujus placiti mox ipse affert: quoniam quum vitis induruit, operosum est traducere, seu propagare. Traditum istud et a Colum. lib. IV, cap. 22: « At si duramenta (vitis) longius excesserint, aut in quartum, vel etiam in quintum statumen proreperserint, majore sumptu restituentur mergis. His namque, quod nobis maxime placet, propagata celerrime provenit. Hoc tamen, si vetus et exesa est superficies trunci, majorem: at si robusta et integra, minorem operam desiderat. » H.

60. *Quod alii dracones, alii juniculos vocant.* Ita vocamus, inquit ipse paulo post hoc cap. palmites emeritos, pluribusque induratos annis. Colum. l. c. *duramenta.* Masculeta vero dici videntur consita vitibus masculis loca, hoc est, iis quæ non sint subactæ ut alios emittant palmites, sed crescunt altius, et attollere se permittuntur. Hard.

ut faciant quæ masculeta appellant. Quum induruit vitis, pessimum in vinea traducere[61]. Quinto anno et ipsi palmites intorquentur, singulæque e singulis materiæ emittuntur[62], ac deinde e proximis : prioresque amputantur. Semper custodem relinqui melius : sed is proximus viti esse debet, nec longior[63] quam dictum est : et si luxuriaverint palmites, intorqueri : ut quatuor materias, vel duas, si unijuga[64] erit vinea, emittat.

Si per se vitis[65] ordinabitur sine pedamento, quale- 25
cumque initio adminiculum desiderabit, dum stare condiscat et recta surgere. Cætera a primordio[66] eadem. Dividi autem putatione pollices[67] æquali[68] examine undique, ne prægravet fructus parte aliqua, obiter[69] idem depri-

61. *Traducere.* MSS. *transducere* : hoc est, mergis propagare : quum, uti explicat Colum. IV, cap. 15, vitis curvatur, atque ex alto scrobe summersa perducitur ad vicinum palum, etc. Hard. — *Traducere.* *Provigner, faire des provins.* Brot.

62. *Materiæ emittuntur.* Novelli palmites crescere sinuntur. H.

63. *Nec longior.* Nec longior tribus gemmis, ut paulo ante dictum est. Hard.

64. *Unijuga erit vinea.* Simplici jugo fulta, canteriata. Dalec.

65. *Si per se vitis.* Si jam vitis erectæ et per se stantis ὀρθαμπέλου ratio exigitur, quæ sine pedamento est. Colum. lib. V, cap. 5 : « Depositam ergo stirpem, id est, malleolum, vel viviradicem formare sic convenit, ut vitis sine pedamine consistat. Hoc autem protinus effici non potest. Nam nisi adminiculo teneræ viti atque infirmæ contribueris, prorepens pampinus terræ se applicabit. Itaque posito semini arundo adnectitur, quæ velut infantiam ejus tueatur, atque educet, producatque in tantam staturam, quantam permittit agricola, etc. » H.

66. *Cætera a primordio.* Cultura reliqua a prima terræ pastinatione, eadem quæ hactenus explicata est in hoc ipso capite. Hard.

67. *Dividi autem pollices.* Palmites e brachiis enatos, quos et custodes, et reseces, et præsidiarios vidimus paulo ante a Columella vocari. Hoc illud porro est, quod idem Columella ait, lib. IV, cap. 24 : « Sed meminisse oportebit, ne in eadem linea, unoque latere brachii esse duas materias, pluresve patiamur : namque id maxime vitem infestat, ubi non omnis pars brachii pari vice laborat, atque æqua portione succum proli suæ dispensat, sed ab uno latere exsugitur : quo fit, ut ea vena, cujus omnis humor assumitur, velut icta fulgure arescat. » Hard.

68. *Æquali.* Æqua portione ab utroque latere. Hard.

69. *Obiter idem.* Idem utique fru-

mens prohibebit in excelsum emicare[70]. Huic vineæ trium pedum altitudo excelsior[71] nutat: cæteris a quinto, dum
26 ne excedat hominis longitudinem justam. Iis quoque quæ sparguntur in terra, breves ad innitendum cannas[72] circumdant, scrobibus per ambitum factis, ne vagi palmites inter se pugnent occursantes: majorque pars terrarum ita supinam in tellure vindemiam metit. Siquidem et in Africa, et in Ægypto, Syriaque, ac tota Asia, et multis locis Europæ hic mos prævalet. Ibi ergo juxta terram comprimi debet vitis, eodem modo et tempore nutrita radice, quo in jugata vinea: ut semper pollices[73] tantum relinquantur: fertili solo, cum tribus gemmis: graciliore, quinis: præstatque multos esse, quam longos. Quæ de natura soli diximus, tanto potentiora sentientur, quanto propior fuerit uva terræ.

ctus deprimens vitem eam, prohibebit in excelsum emicare. H.

70. *In excelsum emicare*. MSS. R. et Colb. forte sincerius, *emittere*. H.

71. *Huic vineæ trium pedum altitudo excelsior*. Hoc est, quæ ternos pedes excedat. Et hanc loquendi formam latinitas recipit. Nam Colum. de Arb. cap. 16, non minorem decem pedum vitem dixit: et a Plinio rursum inferius hoc ipso capite dicitur, « Nulla fere xx, pedum altiore arbore. » Hard.

72. *Cannas circumdant*. *Cannas* certe, non *caveas*, ut libri omnes pertinaciter retinent, legi oportere ratio ipsa, oratioque Pliniana clamat. Nam caveis qui tandem possit vitis inniti, quamvis id gallicus interpres velit? At cannis potest. Sic Palladius lib. III in Feb. tit. 11: « Aliud genus est, in quo cannis pluribus circa dispositis, ipsa vitis per cannas sarmentis ligatis in orbiculos flectitur se sequentes. » Et tit. 14: « Vites autem, quæ cannis in orbem cinguntur, etc. » Hard. — *Cannas*. Broter. ex MSS. Reg. et editione principe, *caveas*; nec emendatione opus esse judicat. Ed.

73. *Ut semper pollices*, inquit Columella, lib. V, cap. 5: « Jacenti viti, breviores materiæ submitti debent: reseces quoque angustius in modum furunculorum relinqui. » Dal.—*Ut semper pollices*. Seu custodes, et reseces, uti dictum est paulo ante. Colum. lib. V, cap. 5: « Nec magna est putationis differentia cubantis, et stantis rectæ vineæ: nisi quod jacenti viti breviores materies summitti debent: reseces quoque (pollices Plinius, et custodes vocat) angustius in modum furunculorum relinqui. » H.

Genera separari[1], ac singulis conseri tractibus utilissimum. Mixtura enim[2] generum etiam in vino, non modo in musto discors: aut si misceantur, non alia, quam pariter maturescentia, jungi necessarium. Juga altiora[3], quo lætior ager, et quo planior: item roscido, nebuloso, minusque ventoso conveniunt. Contra, humiliora gracili et arido, æstuoso, ventisque exposito. Juga ad[4] pedamentum quam arctissimo nodo vinciri oportet, vitem levi[5] contineri. Quæ genera[6] vitium, et in quali solo cæloque essent conserenda, quum enumeraremus naturas earum et vinorum, notavimus. 27

De reliquo cultu vehementer ambigitur. Plerique æstate tota post singulos rores confodi jubent vineam. Alii vetant[7] gemmantem: decuti enim oculos, tractuque[8] intrantium deteri: et ob id arcendum[9] procul omne quidem 28

1. *Genera separari.* Colum. lib. III, c. 20: « Nihil dubito quin per species dirigendæ vites, disponendæque sint in proprios hortos, semitis ac decumanis distinguendæ. » Horti Columellæ, Plinio tractus sunt. Hard.

2. *Mixtura enim.* Prolixe hæc, et uti solet, eleganter Colum. lib. III, cap. 21. Plinius, lib. XIV, cap. 9: « Dulcia utique inter se non congruunt. » Hard.

3. *Juga altiora.* Hujus rei causas affert, easque probabiles, Colum. lib. IV, cap. 19. Hard.

4. *Juga ad pedamentum.* Sive, ut loquitur Colum. lib. IV, cap. 16, ad statumen: « Statuminibus, inquit, firmiora juga sunt alliganda, eaque vel saligneis perticis, vel compluribus quasi fasciculis arundinum connectuntur, ut rigorem habeant, nec pandantur onere fructuum. » Hard.

5. *Vitem levi.* Colum. lib. IV, cap. 13: « Vinculi genus quale sit, quo religantur semina vitium, plurimum refert: nam dum novella vinea est, quam mollissimo nectenda est: quia, si viminibus salicis aut ulmi ligaveris, increscens vitis se ipsam præcidit. Optima est ergo genista, etc. » Hard.

6. *Quæ genera.* Supra lib. XIV, cap. 4 et 5. Hard.

7. *Alii vetant.* Colum. lib. IV, cap. 27: « Si palmis incipientibus, progemmantibusque fossorem immiseris, magnam partem vindemiæ decusseris. Igitur antequam gemment, per divortium veris atque hiemis quam altissime fodiendæ vineæ sunt, quo lætius atque hilarius pullulent. » Hard.

8. *Tractuque.* Ita MSS. recte: non *tactu.* Attractu vestium, ac lanarum decuti gemmas indicat. H.

9. *Et ob id arcendum.* Id vero

pecus, sed maxime lanatum, quoniam facillime auferat gemmas. Inimicos et pubescente uva[10] rastros: satisque esse vineam ter anno confodi[11], ab æquinoctio verno: ad Vergiliarum[12] exortum, et Canis ortum, et nigrescente[13] acino.

29 Quidam ita determinant: veterem semel a vindemia ante brumam, quum alii ablaqueare[14] et stercorare satis putent. Iterum ab idibus aprilis, antequam concipiat, hoc est, in VI idus maias. Deinde prius quam florere incipiat, et quum defloruerit, et variante se uva. Peritiores affirmant, si justo sæpius fodiatur, in tantum tenerescere acinos, ut rumpantur. Quæ fodiantur[15], ante ferventes horas diei fodiendas convenit: sicuti lutum neque arare, neque fodere. Fossione[16] pulverem excitatum contra soles nebulasque prodesse.

30 Pampinatio[17] verna in confesso est, ab idibus maiis,

acceptum a Virgilio, Georg. lib. II, vs. 371: « Texendæ sæpes etiam, et pecus omne tenendum, Præcipue dum frons tenera: imprudensque laborum, etc. » Hard.

10. *Pubescente uva.* Quum nigrescere incipit, variante se uva. Pubescentem et quasi adolescentem dixit Colum. lib. IV, cap. 28. H.

11. *Ter anno confodi.* Colum. l. c. « Non inficior plerosque ante me rusticarum rerum magistros tribus fossuris fuisse contentos: ex quibus Græcinus... Celsus quoque et Atticus consentiunt tres esse motus in vite, seu potius in omni surculo, naturales: unum, quo germinet: alterum, quo floreat: tertium, quo maturescat. Hos ergo motus censent fossionibus concitari. » H.

12. *Ad Vergiliarum.* De hoc exortu, quem præpostere assignat Dalecampius, dicemus lib. XVIII, cap. 66. Hard.

13. *Nigrescente acino.* Acinum uvæ nos granum appellamus. H.

14. *Quum alii ablaqueare.* Colum. lib. V, cap. 4, cujus verba retulimus cap. 31. Hard.

15. *Quæ fodiantur.* Colum. lib. de Arb. cap. 12: « Simul atque uva variari cœperit, fodito tertiam fossuram; et quum jam maturescet, ante meridiem, priusquam calere incipiet, et quum desierit, post meridiem fodito, pulveremque excitato: ea res et a sole, et a nebula, maxime uvam defendit. Lutulentam terram, neque arare, neque fodere oportet: quia valde durescit, et finditur. » Hard.

16. *Fossione.* Colum. l. c. et lib. IV, cap. 28. Hard.

17. *Pampinatio.* Pampinorum, seu foliorum vitis, quæ supervacua sunt, avulsio. Vineas pampinare, *épamprer la vigne, ôter les feuilles et les bourgeons superflus.*

intra dies x utique antequam florere incipiat : et eam infra jugum debere fieri. De sequente[18] variant sententiæ. Quum defloruerit, aliqui pampinandum putant : alii sub ipsa maturitate. Sed de his Catonis præcepta decernent. Namque et putationum tradenda ratio est.

Protinus[19] hanc a vindemia, ubi cæli tepor indulget, 31
adoriuntur. Sed hoc fieri[20] numquam debet ratione naturæ[21] ante Aquilæ exortum[22], ut in siderum causis docebimus proximo volumine. Immo vero Favonio, quoniam anceps[23] culpa sit præproperæ festinationis. Si saucias recenti medicina[24] mordeat quædam hiemis[25] ruminatio, certum est gemmas earum frigore hebetari, plagasque

De pampinationis tempore facit cum Columella Plinius, l. c. et Pallad. lib. VI, in Maio, tit. 2 : « Hoc mense, inquit iste, pampinari conveniet : sed tunc est opportuna pampinatio, quum teneri rami digitis stringentibus crepabunt sine difficultate carpentis. » H.

18. *De sequente*. De secunda pampinatione. Hard.

19. *Protinus*. Colum. lib. IV, cap. 10 : « Putandi autem duo sunt tempora : melius autem, ut ait Mago, vernum. » Et extremo capite : « Sed nec utique verno omnibus regionibus melior putatio est : ubi vero aprica loca sunt, mollesque hiemes, optima et maxime naturalis est autumnalis, etc. » Item cap. 23 : « Placet ergo, si mitis ac temperata permittit, in ea regione, quam colimus, cæli clementia, facta vindemia secundum idus octobris auspicari putationem : quum tamen æquinoctiales pluviæ præcesserint ... nam siccitas seriorem putationem facit. » Geop. auctor, lib. V, cap. 23, μετὰ τρύγητον, *post vindemiam*. Vineam putare, gall. *tailler la vigne*. Hard.

20. *Sed hoc fieri*. Plinius, lib. XVIII, cap. 69, ubi de exortu Aquilæ dixit, statim subjungit : « Nec patitur ratio naturæ quidquam in satis ante eum diem spei esse certæ. » Hard.

21. *Ratione naturæ*. Ob occultas, quas habet natura, causas. H.

22. *Aquilæ exortum*. De quo dicemus lib. XVIII, cap. 69. Et de Favonii flatu, eodem libro, c. 59. H.

23. *Quoniam anceps*. Quoniam dubitari possit, an præpropera festinatione peccatum sit, quum post exortum Favonii contingere adhuc possit quædam hiemis iteratio, quæ suo frigore gemmas hebetet, plagasque findat : prohibeatque ne cortex moveatur, qui cicatricem consanet, ut loquitur Colum. lib. IV, cap. 29. Hard.

24. *Recenti medicina*. Recenti putatione. Hard.

25. *Hiemis ruminatio*. Iterata hiemis acerbitas. Hard.

32 findi, et cæli vitio exuri oculos lacryma distillante. Nam gelu fragiles fieri quis nesciat? Operarum ista[26] computatio est in latifundiis, non legitima naturæ festinatio. Quo maturius [27] putantur aptis diebus, eo plus materiæ fundunt: quo serius, eo fructum uberiorem. Quare macras[28] prius conveniat putare[29], validas novissime. Plagam[30] omnem obliquam fieri, ut facile decidant imbres: et ad terram verti quam levissima cicatrice acie falcis exacta[31], plaga-

26. *Operarum ista.* Quod gemmæ sic frigore interdum adurantur, non id naturæ tribuendum, sed agricolis, qui in latifundiis nimis præpropere festinant. Namque « ubi ruris vastitas (sic loquitur Colum. lib. IV, cap. 23) electionem temporis negat, valentissimam quamque vineti partem frigoribus deputant. » Hard.

27. *Quo maturius.* Colum. l. c. « Nec dubium, quin sit horum virgultorum natura talis, ut quanto maturius detonsa sint, plus materiæ: quanto serius, plus fructus afferant. » Hard.

28. *Quare macras.* Colum. l. c. « Valentissimam quamque partem vineti, frigoribus; macerrimam, vere, vel autumno. » Hard.

29. *Prius conveniat putare.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. Ch. *convenit* Gr. et alii. Ed.

30. *Plagam omnem obliquam fieri, ut... decid. imbres.* Colum. lib. IV, cap. 9: « Medio fere internodio ea plaga obliqua falce fit; ne, si transversa fuerit cicatrix, cælestem superincidentem aquam contineat. » Et cap. 24: « Plagæ, quas in duro vitis accipit, obliquæ rotundæque fieri debent, etc. » Hard. — *Et ad terram.* Colum. loc. cit. « Sed nec ad eam partem, qua est gemma, verum ad posteriorem plaga declinatur, ut in terram potius devexa, quam in germen delacrymet; namque defluens humor cæcat oculum, nec patitur frondescere. » H.

31. *Cicatrice acie falcis exacta, plagaque conlævata.* Ductu nempe falcis acutæ sic effici debet, ut sit levissima cicatrix, et uno vestigio allævetur. « Duris enim, ut ait Col. lib. IV, cap. 24, et acutissimis ferramentis totum istud opus exsequendum est, obtusa et hebes, et mollis falx putatorem moratur, etc. » Et cap. 25: « Tutior et utilior putatio est, quæ ductu falcis, non ictu conficitur. Nam ea plaga quæ sic efficitur, uno vestigio allævatur. » Quo ex loco intrepide, *plagaque conlævata* rescripsimus in Pliniano contextu, quum prius *convelata* legeretur: nulla prorsus, aut inextricabili certe sententia. Sic idem Colum. lib. V, cap. 6, de stirpe arborum: « Post annum præcidi et allævari oportet. » Et mox: « Si fieri poterit, uno ictu arborem præcidi: si minus, serra desecari, et plagam falce allævari oportet », hoc est, lævigari, seu læviorem fieri. Id acuto ferramento fit, ut ait idem lib. V, cap. 11. H.

que conlævata. Recidi[32] autem semper inter duas gemmas, ne sit vulnus oculis in recisa parte. Nigram esse eam existimant, et donec ad sincera[33] veniatur, recidendam: quoniam e vitioso materia utilis non exeat. Si macra vitis 33
idoneos palmites non habeat, ad terram recidi[34] eam, novosque elici utilissimum. In pampinatione non hos detrahere pampinos, qui cum uva sint : id etenim uvas supplantat, præterquam in novella vinea. Inutiles judicantur in latere nati, non ab oculo : quippe etiam[35] uva, quæ nascatur e duro rigescente, ut nisi ferro detrahi non possit. Pedamentum quidam[36] inter duas vites utilius putant statui : et facilius ablaqueantur ita : meliusque est unijugæ[37] vineæ, si tamen et ipsi jugo sint vires, nec flatu infesta regio. In quadripartita[38] quam proximum oneri

32. *Recidi... inter duas*. « Medio fere internodio, inquit Colum. lib. IV, cap. 24, optimum est tondere palmitem, devexamque resectionem facere post gemmam, ne superlacrymet, et gemmantem cæcet oculum. » Et cap. 9 : « Putatio non debet secundum articulum fieri, ne reformidet oculus, sed medio fere internodio ea plaga obliqua falce fit, etc. » Hard.

33. *Ad sincera*. Ad tenera, et viridia, inquit Colum. l. IV, c. 24. H.

34. *Ad terram recidi*. Quod in macra vite fieri sapienter monet, id in omni viviradice faciendum olim putarunt Virgilius, Saserna, Stolo, Cato, qui ut recte Colum. animadvertit, lib. IV, cap. 11 : « Non solum in eo errabant, quod primi anni capillamenta seminum intacta patiebantur, sed et post biennium, quum viviradix recidenda erat, omnem superficiem amputabant solo tenus juxta ipsum articulum, ut e duro pullularet » : quod ipse merito multis nominibus improbat. Hard.

35. *Quippe etiam*. Quippe etiam inutilis est uva, quæ nascatur e duriore, atque ita rigescente trunco, ut nisi ferro detrahi non possit, non digito decuti. Hard.

36. *Pedamentum quidam*. Sive, ut Columella loquitur lib. IV, cap. 16, *medio internodio*. Hard.

37. *Unijugæ*. Quæ jugo simplici constat, ut superius diximus, *simple treille*. Colum. lib. IV, cap. 17: « Potest tamen, si vel parum late disposita vinea, vel parum fructuosa, cælumque non turbidum, nec procellosum habeat, uno jugo contenta esse : nam ubi magna vis et incursus est pluviarum, procellarumque... ibi quasi quadrato circumfirmanda est agmine. » H.

38. *In quadripartita*. Vinea scilicet, quæ unijugæ opponitur, et superius in vinearum divisione

adminiculum esse debet : ne tamen impedimentum sentiat ablaqueatio, cubito abesse[39] non amplius : ablaqueari autem prius, quam putari, jubent.

34 Cato[40] de omni cultura vitium ita præcipit. Quam altissimam vineam facito, alligatoque recte, dum ne nimium constringas, hoc modo eam curato : capita vitium putata circumfodito, arare incipito. Ultro citroque sulcos perpetuos ducito. Vites teneras quamprimum propagato, veteres quam minimum castrato. Potius, si opus erit, dejicito, bienniοque post præcidito. Vitem novellam resecari tum erit tempus, ubi valebit. Si vinea ab vite calvata
35 erit[41], sulcos interponito, ibique viviradicem serito. Umbram a sulcis[42] removeto; crebroque fodito. In vinea vetere serito ocymum[43]. Si macra erit[44], quod granum capit ne serito : et circum capita addito stercus, paleas, vinaceas, aut aliquid horumce. Ubi vinea frondere cœperit,

compluviata cognominata est : Columellæ l. c. quadrato quasi circumfirmata agmine. *Vigne à quatre pentes.* Frustra sunt qui brachiatam Columellæ vitem huc putant attinere, de qua ille lib. V, cap. 5. H.

39. *Cubito abesse.* Pedale modo Columella intervallum assignat, lib. IV, cap. 16 : « Prope truncum si defigitur palus, pedali spatio recedendum est, ne aut premat, aut radicem vulneret, et ut fossor ab omni parte semina circumfodiat. » Hard.

40. *Cato.* De Re Rust. c. xxxiii, quod caput ferme integrum simile huic loco Plinii est. Hard.

41. *Calvata erit.* Calvata vinea appellatur, in qua raræ vites seu trunci sunt : ut calvi homines dicuntur, quibus vel nullus est, vel rarus capillus. Colum. lib. IV, cap. 29, vitis calvitium dixit. Item lib. IV, cap. 33 : « Propter quæ, inquit, sæpe novella castaneta calvescunt, » hoc est, rarescunt, et minus frequentia et densa sunt. H.

42. *Umbram a sulcis.* Sunt hæc etiamnum apud Catonem. Herbam temere reponit Dalecampius pro umbra. A sulcis, hoc est, a vitibus, quæ sunt in sulcis. Hard.

43. *Serito ocymum.* Broterius ex MSS. Regg. et editione principe, *ocinum*, *du fourrage*, ut mox infra dicetur. Ed.

44. *Si macra erit.* Cato : « Si macra erit, quod granum capiat, ne serito » : hoc est, si vitis est macrior, ne vineæ interseras id, quod in frugem et granum solet maturescere : sed pabulum vel farraginem, quæ viridia subsecantur, priusquam spicam capiant. H.

pampinato. Vineas novellas alligato crebro, ne caulis præfringatur. Et quæ jam in perticam[45] ibit, ejus pampinos[46] teneros alligato leniter[47], porrigitoque[48]. Ubi recte steterint, ubi uva[49] varia fieri cœperit, vites subligato.

Vitis[50] insitio una est per ver, altera quum uva floret: 36
ea optima est. Vineam[51] veterem si in alium locum transferre voles, dumtaxat brachium crassum licebit. Primum deputato. Binas gemmas, nec amplius relinquito. Ex radicibus bene effodito. Et cave radices ne saucies. Ita uti fuerit, ponito in scrobe aut in sulco, operitoque, et bene occulcato. Eodemque modo vineam[52] statuito, alligato, flexatoque[53] uti fuerat, crebroque fodito. Ocymum[54], quod in vinea seri jubet, antiqui appellabant pabulum, umbræ patiens, quod celerrime proveniat.

45. *Et quæ jam in perticam.* Cui longiora jam sarmenta seu flagella erunt. Hard.

46. *Pampinos.* Palmites. H.

47. *Leniter.* Broterius ex MSS. Regg. et edit. princ. *leviter.* Ed.

48. *Porrigitoque.* Cato: « Corrigitoque uti recte spectent. Ubi uva varia fieri cœperit, vites subligato, pampinato, etc. » Hactenus ille, cap. XXXIII. Hard.

49. *Ubi uva.* Ubi mutare colorem uva cœperit. H.—*Porrigitoque. Ubi*, etc. Aliter legit distinguitque Broterius ex MSS. Regg. edit. princ. et ipso Catone: *porrigitoque, uti recte stent. Ubi uva*, etc. Ed.

50. *Vitis insitio.* Cato, cap. XLI, pag. 36, totidem verbis. H.

51. *Vineam veterem.* Hæc deinceps Cato, cap. XLIX, plane ad verbum. Hard.

52. *Vineam statuito.* Staturninibus seu pedamentis fulcito. Sic MSS. omnes, et ipse Cato: non, ut libri editi, *statuminato.* Hard.

53. *Flexatoque.* Ita Cato, et MSS. non *laxatoque.* Hard.

54. *Ocymum.* Differt ocymum ab ocimo, de quo Plin. lib. XIX, cap. 35, et alibi. Utrumque distinguit Varro de Re Rust. lib. I, cap. 31: « Ocymum, inquit, dictum a græco verbo ὠκέως, quod valet cito. Similiter quoque ocimum in horto. Hoc amplius dictum ocymum, quod citat alvum bubus, et ideo iis datur, ut purgentur. Id genus pabuli sunt segetes sectæ virides antequam gerant siliquas. » Vult igitur ocymum æque ac ocimum ab ὠκέως, *cito*, nomen traxisse: istud, quod celerrime nascatur, ut Plinius mox cit. illud quod bubus alvum citet. Est igitur ocymum boum, equorum, aliorumve animalium pabulum, ex frugum leguminumque mixtura. Nos farraginem vulgo dicimus, *du fourrage.* Vide quæ de farragine dicturi su-

8[3]

37 (XXIII.) Sequitur arbusti[55] ratio, mirum in modum damnata Sasernæ patri filioque, celebrata Scrofæ, vetustissimis post Catonem, peritissimisque: ac ne a Scrofa quidem, nisi Italiæ, concessa: quum tam longo judicetur ævo, nobilia vina non nisi in arbustis gigni, et in his quoque laudatiora summis, sicut uberiora imis: adeo excelsitate[56] proficitur. Hac ratione[57] et arbores religantur. Prima omnium ulmus, excepta[58] propter nimiam frondem
38 atinia. Deinde populus[59] nigra, eadem de causa, minus densa folio. Non spernunt plerique et fraxinum, ficumque, etiam oleam, si non sit umbrosa ramis. Harum satus cultusque abunde tractatus est. Ante tricesimum[60] sextum mensem attingi falce vetantur. Alterna servantur brachia: alternis putantur annis: sexto anno maritantur. Transpadana Italia, præter supra dictas, cornu, populo[61], tilia, acere, orno, carpino, quercu, arbustat agros[62]. Venetia

mus lib. seq. cap. 10. Catonis locus est e cap. XXXIII, ut ante diximus. HARD. — *Ocymum*. Broterius, *ocinum*. ED.

55. *Sequitur arbusti*. Quid arbustum sit, diximus cap. 15. H. — *Arbusti*. Arbustum (quod retinendum, ut Plinius intelligatur) est locus consitus arboribus ad sustinendas vites. Quinquennes vites in arbustum transferebantur. — *Sasernæ patri*. MS. Reg. 1, et edit. princeps, *a Saserna patre*. BROT.

56. *Adeo excelsitate*. Pallad. lib. III, in Febr. tit. 13: « Qui fructum volunt maximum, materias plures per ramos arboris submittunt; qui vinum melius, sarmenta in cacumen extendunt. » HARD.

57. *Hac ratione*. Sic et arbores, inquit, pati vincula docuimus. Prius *eliguntur* in libris editis legebatur: nos conditiva ac vetusta exemplaria, quæ sunt sinceriora et saniora, sequimur. HARD.

58. *Excepta*. Ne hanc quidem excipit Colum. lib. III, cap. 6. H.

59. *Deinde populus*, etc. De populo nigra et fraxino, eadem Pall. l. c. HARD.

60. *Ante tricesimum*. Col. de Arb. cap. 16: « Ante triennium ferro ne tetigeris... Completis sex et triginta mensibus, ad recipiendam vitem formabis, et supervacuos ramos amputabis, alterna brachia in modum scalarum relinquens, etc. » HARD.

61. *Cornu, populo*. Ita MSS. omnes: De alba populo accipiendum id est; nigræ enim facta jam superius mentio. Alii *opulo* ex Columella hic substituunt. H.

62. *Arbustat agros*. Arbustare,

salice, propter uliginem soli. Et ulmus detruncata a medio in ramorum scamna[63] digeritur, nulla fere xx[64] pedum altiore arbore. Tabulata earum ab octavo pede altitudinis 39
dilatantur in collibus siccisque agris : a xII in campestribus et humidis. Meridianum[65] solem spectare palmæ

est arboribus agrum conserere ad maritandas vites. Itaque salices vinitores Veneti conserunt, quod sint uliginosi in eo tractu agri, hoc est, naturali humore madentes, qui numquam ab ipsis recedit. Sunt autem aquaticæ salices, et in aqua fere satæ, ut dictum est lib. XVI, cap. 17. Hard.

63. *In ramorum scamna.* Scamna ramorum, et tabulata vocat ramos prominentes in arbore, multiplici quasi contignatione in circuitum ordinatos. *Branches disposées en divers étages.* Describit hæc Colum. lib. V, cap. 6 : « Ulmum, inquit, novellam sic formare conveniet : loco pingui octo pedes a terra sine ramo relinquendi, vel in arvo gracili septem pedes : supra quod spatium deinde per circuitum in tres partes arbor dividenda est, ac tribus lateribus singuli ramuli submittendi, primo tabulato assignentur. Mox de ternis pedibus superpositis, alii rami submittendi sunt, ita, ne iisdem lineis, quibus in superiore positi sunt : in eademque ratione usque ad cacumen ordinanda erit arbor. » Et paulo ante : « Tabulata inter se ne minus ternis pedibus absint, etc. » Hard.

64. *Nulla fere XX.* Colum. lib. V, cap. 7, detruncari præcipit ad altitudinem xv pedum : « Potest etiam ulmus sic disponi, ut adhuc tenera decacuminetur, ne altitudinem xv pedum excedat. Nam fere ita constitutum rumpotinetum animadverti, ut ad octo pedes locis siccis et clivosis ; ad duodecim, locis planis et uliginosis tabulata disponantur. » Hard.

65. *Meridianum.* A similitudine palmæ, seu volæ manus, palmam vocat in ulmo partem eam teretem trunci, seu caudicis, cujus ab utroque latere rami ceu digiti enascuntur. « Palmites ipsi vitium sarmenta appellantur, inquit Festus, quod in modum palmarum humanarum virgulas quasi digitos edunt. » Palmæ arboris seu caudici primum vitis innititur : mox in ramos etiam palmites diducuntur : ramos spectare orientem solem, vel occidentem convenit, ut meridiano palma objecta sit, vitisque ei applicata plus caloris accipiat, inquit Colum. lib. V, cap. 6, p. 186. Palmas in populo pariter jam superius lib. XIV, cap. 3, Plinius appellavit : « Populus arbor, inquit, cujus tabulata in orbem patula replent, puroque perductæ vites dracone in palmam ejus, inde in subrectos ramorum digitos flagella dispergunt. » Qui palmas hoc loco de sarmentis accipiunt, aut *palmites* legi suadent, nec quo nunc in argumento Plinius habitet, considerant, et inscitiam suam produnt. Nam de palmitibus vitium inferius verbis conceptis agitur. Hard.

debent[66]. Rami[67] a projectu digitorum modo subrigi, tonsili in his tenuium quoque virgultorum barba[68], ne obumbrent[69]. Intervallum[70] justum arborum, si aretur solum, quadrageni pedes in terga frontemque, in latera viceni. Si non aretur, hoc in omnes[71] partes. Singulis[72] denas sæpe adnutriunt vites, damnato agricola minus ter-
40 nis. Maritare[73], nisi validas, inimicum, enecante veloci vitium incremento. Serere[74] tripedaneo scrobe necessarium distantes inter sese arboremque singulis pedibus. Nihil ibi malleolis atque pastinationi, nulla fodiendi impendia: utpote quum arbusti ratio hac peculiari dote præstet, quod in eodem solo seri fruges et vitibus prodest. Superque, quod vindicans se altitudo, non, ut in vinea[75], ad arcendas

66. *Palmæ debent.* Vet. apud Dalec. *palmites*. Ed.

67. *Rami.* Ulmorum, aliarumque arborum, ex quibus arbustum constat: hi sese ab arbore projiciunt. H.

68. *Barba.* Ramuli tenuiores, qui e crassioribus pullulascunt. Virgæ sunt Colum. lib. V, cap. 7: « Plerumque autem ea arbor in tres ramos dividitur, quibus singulis ab utraque parte complura brachia submittuntur: tum omnes pæne virgæ, ne obumbrent, eo tempore, quo vitis putatur, abraduntur. » Hard.

69. *Ne obumbrent. Ne æmula umbra viti noceat,* ut ait Col. lib. V, c. 6. H.

70. *Intervallum.* Colum. lib. V, cap. 7: « Arboribus rumpotinis (hoc est, arbustivis, ut diximus lib. XIV, cap. 3), si frumentum non inseritur, in utramque partem xx pedum spatia interveniunt. At si segetibus indulgetur, in alteram partem xl pedes, in alteram xx relinquuntur. » Hard.

71. *Hoc in omnes.* Id est, viceni pedes in omnem partem, Colum. l. c. et cap. 6. Hard.

72. *Singulis.* Singulis arboribus denas sæpe alligant vites: damnatur incuriæ et imperitiæ agricola, qui tantum ternas applicet. H.

73. *Maritare, nisi validas, inimicum, enecante.* Eleganter Colum. lib. V, cap. 6: « At si teneram ulmum maritaveris, novam sufferet vitem: si vetustam vitem applicueris, conjugem necabit: ita sibi pares esse ætate et viribus arbores vitesque convenit. » Hard.

74. *Serere.* Vites nimirum: quas ab arbore sua distare sesquipedis spatio, Palladius jubet, lib. III in Febr. tit. 10, p. 57. Pedali tantum, ut Plinius, ita et Colum. lib. de Arb. 16. Hard.

75. *Non, ut in vinea.* Et in arbusto quoque, nisi in eodem solo satæ sunt fruges, ab injuria pecoris caveis emuniri vites, caute Columella admonet, lib. V, c. 6. H.

animalium injurias pariete, vel sepe, vel fossarum utique impendio muniri se cogat.

In arbusto [1] e prædictis sola viviradicum ratio, item 41
propaginum, et hæc gemina, ut diximus. Qualorum [2] in ipso tabulato maxime probata, quoniam a pecore tutissima est. Altera [3], deflexa vite, vel palmite juxta suam arborem, aut circa proximam cœlibem [4]. Quod supra terram est e matre, radi jubetur, ne fruticet. In terra non pauciores gemmæ quatuor obruuntur ad radicem capiendam: extra in capite binæ relinquuntur. Vitis [5] in arbusto quatuor pedes in longo constat, omni sulco tres lato, alto duos cum semipede. Post annum propago inciditur ad medullam, ut paulatim radicibus suis assuescat: caulis [6] a capite ad duas gemmas reciditur: tertio totus mergus abscinditur, reponiturque altius in terram, ne ex reciso frondeat. Tolli viviradix a vindemia protinus debet.

1. *In arbusto.* Vitis, inquit, in arbusto, viviradice tantum et propagine seritur, propagine quidem gemina, quam cap. 2 explicuimus. Hard.

2. *Qualorum.* Subintellige, ratio vitem propagandi per qualos pertusos, explicata a nobis cap. 21. Hanc rationem optime Palladius l. c. describit: « Est et aliud, inquit, de transferenda ex arbusto vite compendium. Fit ex vimine parva corbicula ... Hæc ad arborem, cui vitis inhæret, fertur: et in fundi media parte pertunditur, quo sarmenti virgam possit admittere. Inducto itaque sarmento vitis ejus, de qua transferre disponis, corbicula ipsa ex aliqua arboris parte suspenditur, et viva terra repletur, ut sarmentum terra possit includi, quod sarmentum prius intorquetur. Ita, exacto annui temporis spatio, sarmentum, quod clausum est, radices creabit intra prædictam corbiculam. Tunc sub fundo corbis incisum radicatum sarmentum cum ipsa corbe portabitur ad locum, quem vitibus arbustivis destinabis implere, ibique obruetur circa arboris maritandæ radices. » H.

3. *Altera.* Altera serendæ vitis arbustivæ ratio. Hard.

4. *Cœlibem.* Cui maritata vitis nulla sit. Viduam infra vocat. H.

5. *Vitis in arbusto.* Viti in arbusto serendæ sulcus paratur, in quatuor pedes longus, in tres altus, in dupondium et semissem latus, inquit Colum. lib. de Arb. cap. 16, ex quo corrigendus Plinii locus videtur, ac permutandæ invicem latitudinis altitudinisque mensuræ: nisi diversa cæli ac soli ratio habeatur. Hard.

6. *Caulis.* Palmes. Hard.

42 Nuper repertum, draconem serere juxta arborem: ita appellamus palmitem emeritum, pluribusque induratum annis. Hunc præcisum quam maxima amplitudine, tribus partibus longitudinis deraso cortice, quatenus obruatur (unde et rasilem vocant), deprimere sulco, reliqua parte ad arborem erecta: ocyssimum in vite. Si gracilis sit vitis aut terra, usitatum est quam proxime solum decidi, donec firmetur radix: sicut neque roscidam[7] seri, neque a septemtrionis flatu. Vites Aquilonem spectare debent ipsæ, palmites autem earum meridiem.

43 Non est festinandum[8] ad putationem novellæ: sed primo in circulos materies colligenda, nec nisi validæ putatio admovenda: seriore fere anno ad fructum arbusta vite, quam jugata[9]. Sunt qui omnino putari vetant, priusquam arborum longitudinem æquaverit. Prima falce sex pedes a terra recidatur, flagello infra relicto, et nasci coacto
44 incurvatione materiæ. Tres ei[10] gemmæ, non amplius, deputato supersint. Ex his emissi palmites proximo anno imis ingerantur scamnis[11], ac per singulos annos ad superiora scandant, relicto semper duramento[12] in singulis

7. *Sicut neque roscidam.* Colum. lib. V, cap. 6: « Cavendum, ne aut septemtrionalibus ventis, aut rorulentæ, sed siccæ serantur. » H.

8. *Non est festinandum.* Colum. lib. V, cap. 6: « Proxima putatione melius existimat Celsus ferro abstineri, ipsosque caules in modum coronæ contortos, arbori circumdari, ut flexura materias profundat, quarum validissimum sequente anno caput vitis faciamus. Me autem longus docuit usus, multo utilius esse primo quoque tempore falcem vitibus admovere, etc. » Celsum Columella deserit. Hard.

9. *Quam jugata.* Sic ex MSS. em. post Pintianum Hard. « Seriora fere anno ad fructum arbusta, quam vitis jugata » Gr. et vulg. Ed.

10. *Tres ei.* Columella, l. c. « Materiam ferro coercendam esse censeo, usque in alteram vel tertiam gemmam, etc. » Hard.

11. *Ingerantur scamnis.* Ita MSS. Reg. Colb. Chiffl. non *inferantur.* H.

12. *Duramento.* Duriore sarmento, quod duramentum et Col. vocat lib. IV, cap. 21; duramen, cap. 22; materiam lib. V, cap. 6: « Quum palmites primum tabulatum apprehenderint, proxima putatione disponetur vitis omnibus annis: alioqui in superius tabulatum

tabulatis, et emissario[13] uno, qui subeat[14] usque quo placuerit. De cætero putatione omni, flagella quæ proxime tulerunt, recidantur: nova circumcisis undique capreolis spargantur[15] in tabulatis. Vernacula[16] putatio dejectis per ramos vitium crinibus circumvestit arborem, crinesque ipsos uvis: Gallica in traduces porrigitur: Æmiliæ viæ in radices[17] atiniarum ambitu, frondem earum fugiens.

Est quorumdam imperitia sub ramo vitem vinculo sus- 45
pendendi, suffocante injuria[18]: contineri debet vimine, non

excitabitur, relicta semper una materia, quæ applicata trunco cacumen arboris spectet. » Hard.

13. *Et emissario.* Novello palmite, cui in putatione parcitur, ut subeat usque quo placuerit. H.

14. *Qui subeat.* Qui scandat. H.

15. *Capreolis spargantur*, etc. Ταῖς ἕλιξι, veluti vitium cincinnis. A capiendo dictos censet Varro, quod serpant ad capiendum locum ut teneant vitem. Probabile tamen a mollitie et teneritate sic vocatos fuisse, quo modo Græci tenellum quidvis μόσχον dicunt. Homerus μόσχον λύγον, unde Latinis *Mostum* sive *Mustum*, vinum, pomum, ætas, caseus, mustea. Sic ab ὄρχος fit hortus, ab ὄρνιχες, ὄρνιθας, χ in θ mutato. Scalig. — *Capreolis.* « Capreolus, inquit Varro de Re Rust. I, 31, cauliculus est viteus intortus, ut cincinnus: is enim vites ut teneat serpit, ad locum capiundum: ex quo a capiendo capreolus dictus. » Hard.

16. *Vernacula.* Italica putatio ita peragitur, ut per ramos immissis vitium palmitibus, omnis vite circumvestiatur arbos: atque ex ipsis deinde ramis uvæ dependeant: Galli sic deputant, ut simul in traduces vitis deputata porrigatur: qui viam Æmiliam et Bononiensem agrum colunt, vitem circum radices ulmorum atiniarum alligant, frondibus earum applicare reformidant. De via Æmilia vide Strabonem lib. V. Hard.

17. *Æmiliæ viæ in radices.* Prius legebatur, obscura, vel potius nulla plane sententia: « Æmiliæ viæ in radicas, atinearum ambitu frondem earum fugiens. » Colb. 3, « in radices atinearum, » quem ut sequeremur, et codicis ipsius auctoritas, et sententiæ necessitas fecit. H. — *Æmiliæ viæ in radices.* Ita male eruditus Harduinus e Colbert. 3, quanquam et sic legitur in editione principe. MSS. Regg. 1 et 2, *in ridicas.* Vites non possunt porrigi in radices arborum. Recte autem in via Æmilia agroque Bononiensi porrigebantur in ridicas, vel in truncos ambitumque atiniarum ulmorum: earum vero frondes vitabantur, ne nimis obumbrarent, et maturitati nocerent. Brot.

18. *Suffocante injuria.* Sic ante paulo, hoc ipso capite *noxia injuria* dixit. Eadem habet Colum. lib. IV, cap. 25: « Ne vinculum

arctari. Quin immo etiam quibus salices supersunt, molliore hoc vinculo facere malunt, herbaque, Siculi quam vocant ampelodesmon[19]: Græcia vero universa junco, cypero, ulva[20]. Liberatam quoque vinculo per aliquot dies vagari, et inconditam spargi, atque in terra, quam per totum
46 annum[21] spectaverit, recumbere. Namque[22] ut veterina a jugo, et canes a cursu volutatio juvat, ita tum et vitium porrigi lumbos. Arbor quoque ipsa gaudet assiduo levata onere, similis respiranti. Nihilque est[23] in opere naturæ, quod non exemplo dierum noctiumque aliquas vices feriarum velit. Ob id protinus a vindemia putari, et lassas etiamnum fructu edito, improbatur. Putatæ rursus alligentur alio loco: namque orbitas[24] vinculi sentiunt, vexa-
47 tione non dubia. Traduces Gallica cultura[25] bini utrimque lateribus, si pars quadrageno[26] distet spatio: quaterni, si

incidat, truncumque strangulet.» H.

19. *Ampelodesmon.* A liganda vite ei herbæ nomen. Ἄμπελος vitis est, vinculum δεσμός. In Sicilia hodieque *Dis* vocari, auctor est Anguillara part. 12, pag. 214. Hard.

20. *Ulva.* Ulva, herba palustris est. Vox nota Virgilio, et aliis. H.

21. *Quam per totum annum.* Sic libri omnes, etiam MSS. Pelicerius tamen in notis marginalibus admonet, sibi videri vocem eam *annum* adjectam a sciolo quopiam: legi *per torum* oportere, hoc est, e cubili arboris requiescendo: allusionem videri *in terra*, et *per torum*. Toros a Columella, lib. V, cap. 6, appellari partes eas vitis, quibus arbori applicatur. Judicent periti. H.

22. *Namque.* Nam ut veterina *jumenta*, *postquam liberata sunt* a jugo, et canes *post cursum* volutatio juvat *in pulvere*, ita et vitium porrigi *palmites*, *quasi latera* et lumbos. H.

23. *Nihilque est.* Huc spectat illud Nasonis, Heroid. IV, vs. 89: « Quod caret alterna requie, durabile non est. » Hard.

24. *Namque orbitas.* In Colb. 3: « Namque orbita vinculi vexatio est non dubia. » Alii, « namque orbitam vinculi sentiunt, vexationem non dubiam. » Vide Colum. lib. V, cap. 6. Hard.

25. *Gallica cultura.* Ut quidem moris est in arbustis Galliæ Transalpinæ. Traduces sunt palmites ii qui ex una arbore, cui alligantur, deducti, cum palmitibus alterius arboris proximæ connectuntur. H.

26. *Si pars quadrageno.* Si pedibus quadragenis arbores inter se dissideant: quod spatium arationi destinatur. Si vicenis tantum, traduces esse possunt quaterni; quoniam, ut superius dictum est, non ibi aratur. Hoc plane videtur esse quod ait Colum. lib. V, cap. 7, de

viceno[27]: inter se obvii miscentur, alliganturque una conciliati, virgultorum comitatu obiter rigorati[28] qua deficiant: aut si brevitas non patiatur ipsorum, adalligato[29] protenduntur in viduam arborem unco. Traducem bimum præcidere[30] solebant. Oneratis enim vetustate melius donare tempus, ut transilem[31] faciant, si largiatur[32] crassitudo: alias utile toros[33] futuri draconis pasci.

Unum etiamnum genus est medium inter hoc[34] et pro- 48
paginem : totas supplantandi in terram vites, cuneisque findendi, et in sulcos plures simul ex una propagandi, gracilitate singularum firmata circumligatis hastilibus, nec recisis qui a lateribus excurrant pampinis[35]. Novariensis agricola traducum turba non contentus, nec copia ramo-

arbusto Gallico : « Curetur ut novi traduces omnibus annis inter se ex arboribus proximis connectantur, et veteres decidantur. Si tradux traducem non contingit, media virga inter eas deligetur : quum deinde fructus pondere urgebit, subjectis adminiculis sustineatur. » Hard. — *Si pars.* Gronov. aliique, *si pes.* Ed.

27. *Quadrageno ...... viceno.* Quadragenum pedum distantia pingui solo interponitur; cujus beneficio duæ solæ vites sic luxuriant, ut arbori vestiendæ sufficiant. At macro tenuique solo vicenum pedum intervallum est, in quo minus ramosæ frondosæque vites ad arborem quatuor perducuntur. Dal.

28. *Rigorati.* Rigidiores, *firmioresque* facti. Sic Colum. lib. IV, cap. 16 : « Compluribus arundinum fasciculis connectuntur, ut rigorem habeant. » Idem lib. V, cap. 7, quod *rigorari* Plinius, *adminiculis sustineri* dixit, ut proxime ante retulimus. Hard.

29. *Adalligato ... unco. Junco* fortassis sincerius fuerit : quum laudatus a nobis proxime Columella, virgam ad eosdem usus adhibeat. Hard.

30. *Traducem bimum præcidere solebant.* Sensus est : Traducem, id est, sarmentum traductioni destinatum in matre priusquam traducerent, bimum putabant, ut eo temporis spatio crassesceret satis, et in arborem transire posset, quod si bimus non adhuc satis validus aut crassus foret, longius dilatata putatione, ejus toros, id est, robur et firmitatem pascebant, et augebant priusquam traducerent. Dal.

31. *Ut transilem.* Ut deduci commode in vicinam arborem possit. Hard.

32. *Si largiatur.* Broterius ex MSS. Reg. 1 et 2, *ni largiatur*, et consentit Chiffl. Ed.

33. *Toros.* Crassitiem ac robur.

34. *Inter hoc.* Inter traducem et propaginem. Hard.

35. *Pampinis.* Palmitibus. H.

rum, impositis etiamnum patibulis palmites circumvolvit. Itaque præter soli vitia, culturâ quoque torva fiunt vina.
49 Alia culpa juxta Urbem Varracinis[36], quæ alternis putantur annis: non quia id viti conducat, sed quia vilitate, reditum impendia exsuperant. Medium temperamentum in Carseolano[37] sequuntur: cariosasque tantum vitis partes, incipientesque inarescere deputando, cæteris ad uvam relictis, detracto onere supervacuo, pro nutrimento omni est raritas vulneris. Sed nisi pingui solo talis cultura degenerat in labruscam.
50 Arbusta arari quam altissime desiderant, etsi tantum frumenti ratio non exigit[38]. Pampinari ea non est moris: et hoc compendium operæ. Deputantur cum vite pariter interlucata[39] densitate ramorum qui sint supervacui, et absumant alimenta. Plagas[40] ad septemtriones, aut ad meridiem spectare vetuimus: melius, si neque in occasus solis. Diu dolent talia quoque hulcera, et difficile sanescunt, algendo nimis, æstuandove. Non eadem[41] in vite, quæ in arbustis, libertas: quoniam[42] certa latera est fa-

36. *Varracinis*. Ita MSS. At rectius forsan *Tarracinis*, ab urbe Tarracina, de qua lib. III in Geographicis: vel *Marracinis* potius, in quarta Italiæ regione positis, in qua et Carseolani. De utrisque egimus lib. III, cap. 17. Hard.

37. *In Carseolano*. Broterius ex MSS. Regg. et editione principe, *Carsulano*. Ed.

38. *Etsi tantum frumenti ratio non exigit*. Antiquum exemplar: «Tanta etsi frumenti rationem non exigit.» Scribo, «Tametsi frumenti ratio non exigit.» Pint. — *Etsi tantum*. Etsi frumentum, quo interseritur, tam alte arari non postulat. Hard. — Broterius post Pintianum, *tametsi frumenti ratio*. Ed.

39. *Interlucata*. Præcisis ramis, qui ob nimiam densitatem lumini officiunt. De ea voce egimus cap. 19. Hard.

40. *Plagas . . . vetuimus*. Libri hujus cap. 16: «Plerique id demum cavent, ut plaga deputati cacuminis meridiem spectet, ignari fissuris nimii vaporis opponi. Id quidem in horam diei quintam vel octavam spectare maluerim.» Vide et cap. 7. Hard.

41. *Non eadem in vite*. In vinea, sive pedata, sive per se stante. H.

42. *Quoniam certa latera*. Quoniam infirmiora vitium latera in arbustis facile est abscondere, et

cilius abscondere, et detorquere, quo velis, plagas. In arborum tonsura supiniore[43] velut calices faciendi, ne consistat humor.

XXXVI. Viti adminicula addenda, quæ scandat ap- 1
prehensa, si majora sint. (XXIV.) Vitium generosarum pergulas[1] Quinquatribus[2] putandas, et quarum servare uvas libeat, decrescente luna tradunt. Quæ vero interlunio sint putatæ, nullis animalium obnoxias esse. Alia ratione plena luna noctu tondendas, quum sit ea in Leone, Scorpione, Sagittario, Tauro: atque in totum serendas plena, aut crescente utique, censent. Sufficiunt in Italia cultores deni in centena jugera vinearum.

XXXVII. At abunde satu cultuque arborum tractato, 1
quoniam de palmis[1] ac cytiso in peregrinis arboribus affatim diximus, ne quid desit, indicanda reliqua natura sit, magnopere pertinens ad omnia ea. Infestantur[2] nam-

plagas ab æstu et algore, objectu frondium, sub quibus eæ detorquentur, defendere. Hard.

43. *Tonsura supiniore*. Infra cap. 37: « Vitibus in supinum excisis. » Sic tonderi arborem jubet, ut quum tonsura ramorum, sive cæsura, supina sit, hoc est, ita ut cælum spectet, sic falcis cultrive sinu plaga rursum retrahatur, ut cava quodam modo sit: ita enim decidens imber per illud cavum facilius elabetur. « Nam si transversa foret cicatrix, » ut ait Colum. lib. IV, cap. 9, « superincidentem cælestem aquam contineret. » H.

XXXVI. 1. *Pergulas*. *Les treilles*. Vide quæ diximus lib. XIV, c. 3. H.

2. *Quinquatribus*. Feriæ sunt Palladi sacræ, de quibus dicetur lib. XVIII, cap. 56. Hard.

XXXVII. 1. *De palmis ac cytiso*. De palmis quidem lib. XIII, cap. 6; de cytiso, ejusdem libri cap. 47. H.

2. *Infestantur*. Prodita hæc a Theophrasto, Hist. IV, cap. 16, totidem verbis: Νοσήματα δὲ τοῖς μὲν ἀγρίοις οὔ φασὶ ξυμβαίνειν, ὑφ' ὧν ἀναιροῦνται. Φαύλως δὲ διατίθεσθαι, καὶ μάλιστα ἐπιδήλως, ὅταν χαλαζοκοπηθῇ, ἢ βλαστάνειν μέλλοντα, ἢ ἀρχόμενα, ἢ ἀνθοῦντα. Καὶ ὅταν ἢ πνεῦμα ψυχρὸν, ἢ θερμὸν ἐπιγένηται κατὰ τούτους τοὺς καιρούς. Ὑπὸ δὲ τῶν ὡραίων χειμώνων, οὐδ' ἂν ὑπερβάλλοντες ὦσιν, οὐδὲν πάσχειν, ἀλλὰ καὶ ξυμφέρειν, etc. « Morbos silvestribus negant accidere, quibus intereant: tamen eas quoque male affici aiunt: ac præcipue, quum vel paulo post germinaturæ, vel germinare incipientes, vel florentes, grandine vexantur: quumque flatus frigidior aut æstuosior his

que et arbores morbis. Quid enim genitum caret his malis? Et silvestrium quidem perniciosos negant esse, vexarique tantum grandine in germinatione aut flore. Aduri quoque fervore, aut flatu frigidiore, præpostero die : quoniam
2 suo[3] frigora etiam prosunt, ut diximus. Quid ergo? non et vites algore intereunt? Hoc quidem est, quo deprehendatur soli vitium, quoniam non evenit nisi in frigido. Itaque per hiemes[4] cæli rigorem probamus, non soli. Nec infirmissimæ arbores gelu periclitantur, sed maximæ: vexatisque ita cacumina prima inarescunt, quoniam præstrictus gelu non potuit eo pervenire humor[5].

3 Arborum quidam[6] communes morbi, quidam privati generum. Communis[7] vermiculatio est, sideratio, ac dolor

iisdem temporibus successerit : tempestiva autem hieme, nec si violentior fuerit, quidquam lædi : sed omnibus algorem prodesse volunt, etc. » Hard.

3. *Quoniam suo*. Suo die ac tempore. Theophrast. ἀλλὰ καὶ ξυμφέρειν πᾶσι χειμασθῆναι· μὴ χειμασθέντα γὰρ, κακοβλαςότερα γίνεσθαι. « Omnibus algor prodest : quippe nisi alserit, deterius germinant. » In quibusdam MSS. « præpostero die quam suo. Frigora etiam obsunt, ut diximus, » nempe cap. 35, ubi de putatione vinearum. Sed frustra ; nam et prosunt, ut dictum est cap. 2, qui locus a Plinio nunc spectatur. Hard.

4. *Itaque per hiemes*. Hunc locum codex unus MSS. sic exhibet : « Ita per hiemes cæli rigorem probamus. Non solum enim infirmissimæ, etc. » Sed adstipulantur cæteri vulgatis ad hunc diem libris : et recte. Est enim hæc istius loci sententia : soli, hoc est, terræ vitio evenire, ut vites algore intereant : neque enim id accidit, nisi in frigido solo. Itaque per hiemem, inquit, cæli rigorem optamus et probamus : soli vitium seu frigus improbandum damnandumque est. Nec vero infirmissimæ arbores. Hard.

5. *Pervenire humor*. Seu medulla illa vitalis, quæ ab radice serpit ad cacumen, totique arbori præbet alimentum. Hard.

6. *Arborum quidam*. Theophrast. l. c. Ταῖς δὲ ἡμέραις ἐςὶ πλείω νοσήματα. Καὶ τὰ μὲν, ὥσπερ κοινὰ πᾶσιν ἢ τοῖς πλείςοις · τὰ δὲ ἴδια καὶ κατὰ γένη κοινά. « Urbanis arboribus morbi plures eveniunt : alii omnibus quasi communes, aut pluribus : alii privati, per genera arborum. » Sic et de Caus. lib. V, cap. 9, pag. 334, seq. Hard.

7. *Communis*, etc. Morbus hic tergeminus Theophr. Hist. lib. IV, cap. 16, et de Caus. lib. V, cap. 10 : σκωλήκωσις vermiculatio, ἀςροβολησία sideratio, σφακελισμὸς dolor

membrorum, unde partium debilitas : societate nominum quoque cum hominum miseriis. Trunca dicimus[8] certe corpora, et oculos[9] germinum exustos, ac multa simili sorte. Itaque laborant et fame, et cruditate[10], quæ fiunt humoris quantitate. Aliquæ vero et obesitate[11] : ut omnia quæ resinam ferunt, nimia pinguitudine in tedam mutantur : et quum radices[12] quoque pinguescere cœpere, intereunt, ut animalia, nimio adipe : aliquando et pestilentia per genera, sicut inter homines, nunc servitia, nunc plebs urbana, vel rustica.

Vermiculantur[13] magis minusve quædam, omnes ta- 4
men fere : idque aves[14] cavi corticis sono experiuntur. Jam

membrorum cum partium debilitate. Hard.

8. *Trunca dicimus certe*, etc. Ab animalium, et hominum comparatione. Dal.

9. *Oculos . . . exustos*. Frigore hebetatos dixit cap. 35, ubi de putatione vitium, et cæli vitio exustos. Hard.

10. *Et cruditate*. Caloris inopia, non probe percocto humore. In MSS. quibusdam, et *nuditate* : male. Theophr. de Caus. lib. V, cap. 11: δι' ἀπεψίαν, *cruditate*. Et c. seq. Ἀτροφεῖ γὰρ τὸ μὴ κρατοῦν, μηδὲ πέπτον. « Fame laboret necesse est, quod pabulum evincere nequit, et concoquere. » Hard.

11. *Et obesitate*. Theophr. de Caus. lib. V, cap. 15, pag. 340: δι' εὐτροφίαν, καὶ δι' ὑπερβολὴν, nutritionis abundantia et excessu ; affertque exemplum idem de resiniferis arboribus, quæ in tedam mutantur, ut diximus lib. XVI, c. 19. H.

12. *Et quum radices*. Ut in ficu, Theophr. lib. de Caus. cap. 12 : Τῇ δὲ συκῇ νόσημά τι συμβαίνει περὶ τὰς ῥίζας, ὃ καλοῦσι λοπάδα· τοῦτο δ' οἷον μύδησίς τίς ἐστι τῶν ῥιζῶν, καὶ μικρὸν ἐπάνω, διὰ τὴν πολυϋδρίαν. « Ficus morbum quemdam et in radicibus, ac paulo supra radices sentit, quod vocant pinguescere : qui certe morbus ex nimietate humoris solet accidere. » Et Hist. lib. IV, cap. 16 : Καὶ ἐὰν ἐπομβρία γένηται, τά γε πρὸς τὴν ῥίζαν ὥσπερ μυδᾷ. « Ac si nimii imbres fuerint, quæ sunt ad radicem, quasi humectantur : hoc autem vocant pinguescere » : τοῦτο δὲ καλοῦσι λοπάδα vel λιπᾷν. H.

13. *Vermiculantur*. Vermibus infestantur, quos in cortice generant. Hæc Theophr. Hist. lib. IV, cap. 16 : Ἅπαντα γὰρ ὡς εἰπεῖν καὶ σκώληκας ἔχει· πλὴν τὰ μὲν ἐλάττους, τὰ δὲ πλείους, καθάπερ συκῆ, μηλέα, καὶ ἄπιος. « Omnes enim fere vermes etiam gignunt : sed quædam pauciores, quædam plures : ut ficus, malus, pirus. » Hard.

14. *Idque aves*. Maxime vero pici Martii, ut diximus lib. X, cap. 20. H.

quidem et hoc[15] in luxuria esse cœpit : prægrandesque roborum[16] delicatiore sunt in cibo : cossos vocant[17] : atque etiam farina saginati, hi quoque altiles fiunt. Maxime autem[18] arborum hoc sentiunt piri, mali, fici : minus, quæ amaræ sunt et odoratæ. Eorum qui in ficis[19] exsistunt, alii nascuntur ex ipsis : alios parit, qui vocatur cerastes : omnes tamen in cerasten figurantur, sonumque edunt parvuli stridoris. Et sorbus[20] arbor infestatur vermiculis rufis et pilosis, atque ita emoritur. Mespilus[21] quoque in senecta obnoxia ei morbo est.

15. *Jam quidem et hoc.* Hoc cibi genus luxuria excogitavit. H.

16. *Prægrandesque roborum*, etc. Hieronymus contra Jovinianum scribit in Ponto et Phrygia luxuriam esse τὸ ξυλοφάγιον, nimirum cossos e ligno natos. A cossis rugosis vermibus dicti Cossinii et Cossutiani. Dal.

17. *Cossos vocant.* Plinius ipse lib. XI, cap. 38 : « Nec enim cossi tantum in eo, etc. » Festus quoque : « Cossi ab antiquis dicebantur natura rugosi corporis homines, e similitudine vermium ligno editorum, qui cossi appellantur. » Iidem cosses Plinio lib. XXX, cap. 39. H. — *Cossos vocant.* MSS. Reg. et editio princeps *cosses*. Nunc quoque sunt grandes vermes cum pedibus, qui in truncis arborum reperiuntur, lignumque arrodunt, et vocantur *moutone*. Ii delicatiore in cibo habentur, tum apud nigros, tum apud albos insulæ Franciæ, *l'île de France*, incolas. Tanta est et luxuriæ, et inopiæ etiam in saporibus societas. Brot.

18. *Maxime autem ... odoratæ.* Totidem verbis hoc Theophr. l. c. et de Caus. lib. V, cap. 11. Hard.

19. *Eorum qui in ficis exsistunt, alii nascuntur ex ipsis : alios parit, qui vocatur cerastes*, etc. De his egimus lib. XVI, cap. 80. Exstant hæc totidem verbis apud Theoph. lib. IV, cap. 16 : Τῶν δὲ σκωλήκων τῶν ἐν ταῖς συκαῖς, οἱ μὲν ἐξ αὐτῆς γίνονται, οἱ δὲ ἐντίκτονται ὑπὸ τοῦ καλουμένου κεράςου· πάντες δὲ εἰς κεράςην ἀποκαθίςανται· φθέγγονται δὲ οἷον τρισμόν. Cerastes itaque vermis in ficu est. Est et serpens ejus nominis, de quo nos lib. VIII egimus. Hard.

20. *Et sorbus.* Pallad. lib. II in Jan. tit. 15, de sorbo : « Si vermes patietur infestos, qui in ea rufi ac pilosi solent medullæ interna sectari, aliquos ex his sine arboris injuria detractos, vicino crememus incendio : creduntur hoc genere vel fugere, vel interire. » Theophr. quoque Hist. lib. III, cap. 12. H.

21. *Mespilus.* Pallad. lib. IV in Mart. c. de mespilo : « Si vermibus mespilus occupatur, stylo æreo purgandi sunt, et amurca vel humana vetere urina, etc. » Adde et Theophrast. l. c. Hard.

Sideratio[22] tota e cælo constat. Quapropter et grando 5
in his causis intelligi debet : et carbunculatio[23], et quod pruinarum injuria evenit. Hæc enim[24] verno tepore invitatis, et erumpere audentibus satis mollibus insidens, adurit lactescentes[25] germinum oculos, quod in flore carbunculum vocant. Pruinæ[26] perniciosior natura, quoniam lapsa persidet, gelatque, ac ne aura quidem ulla depellitur, quia non fit nisi immoto aere et sereno. Proprium 6
tamen[27] siderationis est, sub ortu Canis[28] siccitatum vapor[29], quum insitæ ac novellæ arbores moriuntur, præcipue ficus, et vites. Olea præter[30] vermiculationem, quam æque ac ficus sentit, clavum etiam patitur, sive fungum placet dici, vel patellam. Hæc est solis exustio. Nocere tradit[31] Cato

22. *Sideratio.* Morbus arborum afflatarum sidere; quocumque id modo acciderit. Hard.

23. *Carbunculatio.* Arborum morbus est, quem vulgari sermone pruinam vocamus : quum flores adussit, carbunculum Latini dixere. *De la bruine.* Hard.

24. *Hæc enim verno*, etc. Carbunculatio, καῦσις. Dal.

25. *Lactescentes.* Lacteo succo turgentes germinum oculos adurit, quod quidem vitium quum florem exussit, carbunculus dicitur. H.

26. *Pruinæ.* Hæc e rore gelido nascitur, a perurendo, quasi perurina dicta, quod fruges perurat : quo genere vites alternis ferme annis in Gallia vitiantur. *La gelée : gelée blanche.* Hard.

27. *Proprium tamen.* Hæc totidem verbis Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 10, p. 335. Hard.

28. *Sub ortu Canis.* Ita MSS. Theophr. ὑπὸ ἄςρον. Hard.

29. *Siccitatum vapor.* Sic læsas arbores ἀςρόϐλητα δένδρα, καὶ σφακελίζοντα Græci vocant : quoniam, ut inquit Aristot. lib. de Juvent. et Senect. τοῦ θέρους ἰσχυρὰ γίνεται καύματα, καὶ μὴ δύναται τὸ σπώμενον ἐκ γῆς ὑγρὸν καταψύχειν· δι' ὃ φθείρεται μαραινόμενον τὸ θερμὸν, καὶ λέγεται σφακελίζειν, καὶ ἀςρόϐλητα γίνεσθαι τὰ δένδρα. Theophr. id fieri tradit, δι' ἀσθένειαν, ὅταν ἡ γῆ ξηρανθῇ, καὶ μὴ ἔχωσιν ἕλκειν ὑγρότητα. Brod. lib. V, cap. 20. Dal.

30. *Olea præter.* Hæc Theophr. Hist. lib. IV, c. 16 : Ἡ δὲ ἐλαία πρὸς τῷ τοὺς σκώληκας ἔχειν (οἱ δὴ καὶ τὴν συκῆν διαφθείρουσιν ἐντίκτοντες), φύει καὶ ἧλον, οἱ δὲ μύκητα καλοῦσιν, ἔνιοι δὲ λοπάδα· τοῦτο δ' ἐςὶν οἷον ἡλίου καῦσις. Hard.

31. *Nocere tradit Cato*, etc. Eo quem diximus loco ad lib. XV. Tradit et Columella lib. V, cap. 9 : « Plerumque etiam locis siccis et humidis arbores musco infestantur : quem nisi ferramento resecueris, nec fructum, nec læ-

9[2]

et muscum rubrum. Nocet[32] plerumque vitibus atque oleis et nimia fertilitas. Scabies communis omnium est. Impetigo[33], et quæ adnasci solent, cochleæ, peculiaria ficorum vitia : nec ubique : sunt enim quædam ægritudines et locorum.

7 Verum ut homini[34] nervorum cruciatus, sic et arbori, ac duobus æque modis. Aut enim in pedes[35], hoc est, radices, irrumpit[36] vis morbi : aut in articulos, hoc est, cacuminum digitos, qui longissime a toto corpore exeunt. Inarescunt[37] ergo : et sunt apud Græcos sua nomina utrique vitio. Undique primo dolor, mox et macies earum partium fragilis, postremo tabes, morsque[38], non intrante succo, aut non perveniente[39] : maximeque id fici sentiunt. Caprificus[40] omnibus immunis est, quæ adhuc diximus. Scabies[41] gi-

tam frondem olea inducet. » HARD.

32. *Nocet*. Theophr. Hist. lib. IV, cap. 16. HARD.

33. *Impetigo ... et locorum*. Hæc omnia Theophr. l. c. Ἡ δὲ ψώρα καὶ οἱ προσφυόμενοι κοχλίαι, συκῆς εἰσιν· οὐ πανταχοῦ καὶ τοῦτο συμβαίνει ταῖς συκαῖς· ἀλλ' ἔοικε καὶ τὰ νοσήματα γίνεσθαι κατὰ τοὺς τόπους, ὥσπερ τοῖς ζώοις. Est autem ψώρα Græcis scabies, ab impetigine haud multum discrepans : corticis nimirum aspera scabrities, imbris rorisque putrescentis contactu excitata. HARD.

34. *Verum ut homini*. Nunc quid sit σφακελισμὸς, seu dolor membrorum, aperit, Theophrasti verbis, l. c. plane congruenter. HARD.

35. *Aut enim in pedes*. Σφακελισμὸς dicitur, quum pedes, seu radices nigrescunt. Κράδος, quum in articulos, hoc est, in ramos, vis morbi erupit, iique denigrantur. Καλεῖται δὲ σφακελισμὸς μὲν, ὅταν αἱ ῥίζαι μελανθῶσι· κράδος δὲ, ὅταν οἱ κλάδοι. Theophrast. loc. cit. qui et illud adjungit, κλάδους appellari ficulneos ramos : unde et græcum huic morbo nomen. HARD.

36. *Irrumpit*. Sic ex MSS. emend. Hard. cons. MS. Gr. et Al. *erumpit*.

37. *Inarescunt*. Ac postea nigrescunt, ὅταν μελανθῶσι, Theophr. H.

38. *Tabes, morsque*. Sic restituimus, pro *tabes morbusque*, tum auctoritate codicum, Reg. 2, Colb. Chifflet. etc. tum ipso admonente Plinio, qui eadem plane sententia de vite dixit, cap. 35, *ejuncescit ac moritur*. HARD.

39. *Aut non perveniente*. Usque ad cacumen arboris et ramorum, digitorumque cacumina. HARD.

40. *Caprificus*. Neque σφακελισμῷ infestatur, neque κράδῳ, neque scabie, nec denique radicibus vermiculatur. Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 16 ; de Caus. l. V, c. 11. H

41. *Scabies*. Theophrast. Histor. lib. IV, cap. 16. HARD.

gnitur roribus lentis post Vergilias[42]. Nam si[43] rariores fuere, perfundunt arborem, non scalpunt scabie. Et grossi cadunt, si vel imbres nimii fuere[44]. Alio modo[45] ficus laborat radicibus madidis.

Vitibus præter[46] vermiculationem et siderationem mor- 8
bus peculiaris articulatio[47], tribus de causis: una, vi tempe-

42. *Post Vergilias.* Nempe post earum ortum. Theophrast. Oriuntur autem Varroni, lib. I, cap. 28, quadragesimo quarto die post æquinoctium vernum, id est, ad vigesimum quintum diem aprilis. Dal.

43. *Nam si rariores.* Si rariores, inquit, fuere rores, arborem totam scabie perfundunt ac vitiant, non eluunt. Eleganter autem Plinius, quum arboris elui scabiem significare vellet, arborem scabie scalpi dixit, quod scalpendo scabies detrahi de corporibus solet. Hactenus legebatur: « Cæterum si cadunt, sive imbres nimii fuere, alio modo, etc. » Plane insulse. Locum miseris modis vitiatum Pintianus exclamat, atque ita refingere nititur, ex Theophrasto: « Nam si rariores fuere, perfundunt arborem scabie. Cæterum si cadunt imbres nimii, eluunt rorem aut scalpunt. » Dalecampius: « Nam si largiores fuere, etc. » tunc enim, inquit, Plinii sequentia verba interpretans, eluunt causam scabiei, non vitiant. Hoc vero est Plinii contextum integerrimum præpostera emendatione depravare, et nihilo meliore interpretatione corrumpere. In MSS. Reg. 1, 2, Colb. etc. constantissime legitur: « Nam si radices fuere, perfundunt arborem, non scalpunt scabiceterossi cadunt, etc. » Unde nos et sinceram lectionem postremæ partis eruimus, et interpretatione, ut remur, sincera priorem fulsimus. De grossis certe, seu ficis, hic esse sermonem, admonente Theophr. didicimus, totum id tradente, Hist. l. IV, c. 16: Ἡ δὲ ψώρα μάλιστα γίνεται, ὅταν ὕδωρ ἐπὶ Πλειάδι μείνηται μὴ πολύ. Ἐὰν δὲ πολὺ, ἀποκλύζεται. Συμβαίνει δὲ τότε καὶ τὰ ἐρινὰ ἀποῤῥεῖν, καὶ τοὺς ὀλύνθους. « Scabies potissimum gignitur, quum aquæ parum post Vergilias incesserit: nam si multum fuerit, causa contrahendæ scabiei omnis abluitur: et accidit tunc, ut et caprificus et grossi decidant. » H.

44. *Et grossi cadunt, si vel imbres nimii fuere.* Gron. et Al. « cæterum si cadunt, sive imbres nimii fuere, alio modo. » Ed.

45. *Alio modo.* Vel alio morbo, qui ad radices pertinet: non ad ramos. Diversum hunc esse morbum putamus ab eo, quo radices pinguescere incipiunt, ut Plinius superius annotavit, cum Theophr. de Caus. lib. V, cap. 12, et Hist. lib. IV, cap. 16. Hard.

46. *Vitibus præter.* Theophrast. lib. IV, cap. 16. Hard.

47. *Articulatio.* Ab articulis, hoc est, palmitum nodis, in quibus hæc potissimum tergemina sentitur injuria, ut mox Plinius asseverat, nomen is morbus habet. Inde evenit, ut fructu vites careant, fronde luxurient, et uti Palladius loquitur,

statum germinibus ablatis: altera, ut notavit Theophrastus, in supinum excisis[48]: tertia, culturæ imperitia læsis. Omnes enim earum injuriæ in articulis[49] sentiuntur. Siderationis genus est in his deflorescentibus, roratio[50]: aut quum acini, priusquam crescant, decoquuntur[51] in callum. Ægrotant[52] et quum alsere, læsis uredine[53] attonsarum oculis.
9 Et calore hoc evenit intempestivo: quoniam omnia modo constant, certoque temperamento. Fiunt[54] et culpa

in Novembri, cap. 9, « pauperiem fetuum compensent ubertate foliorum. » Auctor Geop. l. V, c. 13, ὑλομανεῖν morbum hunc vocat. Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 16, ἡ δὲ ἄμπελος τραγᾷ, *vitis hirculatur.* Unde hirculationem pro articulatione legi hoc loco Turnebus voluit, in explicatione Jocorum Cicer. Sed frustra. Hard.

48. *In supinum excisis.* Subintellige vitibus, seu palmitibus, qui vitium articuli. Theophrast. verba hæc sunt, loc. citat. Ἡ δὲ ἄμπελος τραγᾷ... ἢ ὅταν ὑπὸ πνευμάτων βλαςοκοπηθῇ, ἢ ὅταν τῇ ἐργασίᾳ συμπάθῃ, ἢ τρίτον ὑπτία τμηθῇ. Hard.

49. *In articulis.* In nodis palmitum, unde gemma erumpit. Tullius de Senectute, num. 53: « Ineunte vere in vitibus exsistit, tamquam ad articulos sarmentorum ea quæ gemma dicitur. » Hard.

50. *Roratio.* Quoties uva deflorescente ros frigidior acinos infestarit: tunc enim hi defluunt: ὥςε ἀποῤῥεῖν τὰς ῥᾶγας, inquit Theophr. loc. cit. Vulgus nostrum vocat *coulure; la vigne coule.* Hard.

51. *Decoquuntur.* Durescunt, strigosique fiunt et exiles. Libro seq. cap. 69, caloris nimii vitio *præcoqui in callum acinis* ait: nempe nimio solis vapore. Rura nostra hoc morbi genus in vite vocant *rôtissure*, quod uvæ tum torreantur. Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 13, κράμβος. Hard.

52. *Ægrotant*, etc. Theophrast. iisdem verbis Hist. l. IV, cap. 16: Ἔνια δὲ καὶ ῥιγώσαντα νοσεῖ, καθάπερ ἡ ἄμπελος· ἀμβλοῦνται γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς πρωτοτόμου· καὶ πάλιν ὑποθερμανθέντα· ζητεῖ γὰρ καὶ τούτων τὴν συμμετρίαν, ὥσπερ καὶ τῆς τροφῆς. Ὅλως δὲ πᾶν τὸ παρὰ φύσιν ἐπικίνδυνον. Vide de Caus. l. V, c. 13, p. 338. Hard.

53. *Læsis uredine attonsarum oculis.* Gemmis frigore ac gelu perustis. Hard.

54. *Fiunt et culpa.* Morbi vitium scilicet. Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 16: Μεγάλα δὲ ξυμβάλλεται καὶ τὰ τραύματα, ἢ καὶ αἱ πληγαὶ τῶν περισκαπτόντων, εἰς τὸ μὴ φέρειν τὰς μεταβολὰς, ἢ καυμάτων, ἢ χειμώνων· ἀσθενὲς γὰρ ὂν διὰ τὴν ἕλκωσιν καὶ τὸν πόνον, εὐχειρότατόν ἐςι ταῖς ὑπερβολαῖς. « Vulnera quoque ictus circumfodientium magnopere faciunt, ut mutationes æstuum, vel frigorum minime tolerentur: quum enim propter hulcus et laborem debile fiat, facillime ab excessu caloris frigorisque devincitur. » H.

vites colentium, quum præstringuntur[55], ut dictum est: aut circumfossor injurioso ictu verberavit: vel etiam subarator imprudens luxavit radices, corpusve desquamavit[56]. Est et quædam[57] contusio falcis hebetioris. Quibus omnibus causis difficilius tolerant frigora aut æstus: quoniam in hulcus penetrat omnis a foris injuria. Infirmissima[58] vero malus, maximeque quæ dulcis est. Quibusdam debilitas sterilitatem, non necem, affert: ut si quis pino[59] cacumen auferat, vel palmæ: sterilescunt enim, nec moriuntur. Ægrotant[60] aliquando et poma ipsa per se sine arbore, si 10 necessariis temporibus imbres, aut tepores, vel afflatus defuere, aut contra abundavere: decidunt enim, aut deteriora fiunt. Pessimum est[61] inter omnia, quum deflorescentem vitem et oleam percussit imber, quoniam simul defluit fructus.

Sunt ex eadem[1] causa nascentes et erucæ, dirum ani- 11

55. *Quum præstringuntur*. Quum palmes excæcatur, ablatis supina falce oculis, ut dictum est c. 35. H.

56. *Desquamavit*. Corticem a corpore vi detraxit. Hard.

57. *Est et quædam*. Recte Columell. l. IV, c. 24: « Super cætera illud etiam censemus, ut duris tenuissimisque et acutissimis ferramentis totum istud opus exsequamur. Obtusa enim et hebes, et mollis falx putatorem moratur, eoque minus operis efficit, et plus laboris affert vinitori. Nam si curvatur acies, quod accidit molli; sive tardius penetrat, quod evenit in retuso et crasso ferramento, majore nisu opus est. Tum etiam plagæ asperæ atque inæquales, vites lacerant: neque enim uno, sed sæpius repetito ictu res transigitur. Quo plerumque fit, ut, quod præcidi debeat, perfringatur: et sic vitis laniata scabrataque putrescat humoribus, nec plagæ consanentur. » H.

58. *Infirmissima*. Theophrastus, lib. IV, c. 16: Ἀσθενέςατον ἡ μηλέα ἡ ἠρινὴ, καὶ τούτων ἡ γλυκεῖα. H.

59. *Ut si quis pino*. Hoc etiam Theophrast. loco citato de picea, quam ipse πίτυν vocat: Ἐάν τις τῆς πίτυος ἀφέλῃ τὸ ἄκρον, ἢ τοῦ φοίνικος. In palma porro cacumen intellige, trunci cacumen, in quo cerebrum est: hujus enim decacuminatio integra quidem necem affert, ut dictum est lib. XIII, cap. 9, mutilatio levis, sterilitatem. Theophrast. loc. cit. et de Causs. l. V, c. 24. H

60. *Ægrotant aliquando*. Theophrast. loc. cit. iisdem verbis. H.

61. *Pessimum est*. Theophrastus, loc. cit. et de Caus. l. V, c. 14. H.

1. *Sunt ex eadem*. Theophrastus

mal, eroduntque frondem, aliæ florem [2], olivarum quoque, ut in Mileto : ac depastam arborem turpi facie relinquunt. Nascitur hoc malum tepore humido [3], et lento. Fit aliud ex eodem [4], si sol acrior insequutus inussit [5] ipsum vitium, ideoque mutavit. Est etiamnum peculiare olivis et vitibus (araneum vocant [6]), quum veluti telæ involvunt fructum, et absumunt. Adurunt et flatus [7] quidam eas maxime, sed
12 et alios fructus. Vermiculationem [8] et poma ipsa per se quibusdam annis sentiunt, mala, pira, mespila, punica. In

ll. cc. Erucæ, κάμπαι, *chenilles*. H.

2. *Aliæ florem*. Hoc est, diversi generis erucæ. Theophrast. Histor. lib. IV, cap. 16 : Ἐν Μιλήτῳ δὲ τὰς ἐλαίας, ὅταν ὦσι περὶ τὸ ἀνθεῖν, κάμπαι κατεσθίουσιν, αἱ μὲν τὰ φύλλα, αἱ δὲ τὰ ἄνθη, ἕτεραι τῷ γένει, καὶ ψιλοῦσι τὰ δένδρα. Hard.

3. *Tepore humido*. Austrino tempore, madido quidem, sed et eodem tepido : ὅταν ᾖ νότια καὶ τὰ εὐδιεινά. Theophrast. Hist. l. IV, c. 16. H.

4. *Fit aliud ex eodem*, etc. Hic significari puto κράμβον uvarum, id est, morbosam et vitiosam duritiem, de qua Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 13 : Τὰ δὲ τῶν καρπῶν, οἷον τῶν μὲν βοτρύων ὁ καλούμενος κράμβος, τοῦτο δ' ὅμοιον τῇ ἐρυσίβῃ· γίνεται γὰρ ὅταν ὑπούσης ὑγρότητος μετὰ τὰς ψεκάδας ἐπικαύσῃ σφοδρότερον ὁ ἥλιος, etc. Id est, « Fructuum quoque morbi sunt, ut racemorum Crambus, rubigini similis. Fit is, quum post imbris guttas acrior sol insequutus exurit, etc. » Dalec.— *Fit aliud ex eodem*. Ex eodem tepore humido aliud malum gignitur, quum sol acrior consequutus ipsas erucas inusserit, et immutarit. Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 16, ubi de erucis : Γίνονται δὲ ὅταν ᾖ νότια καὶ τὰ εὐδιεινά. Ἐὰν δὲ ἐπιλάβῃ καύματα, ῥήγνυνται. « Nascuntur tempore austrino et tepido : et si sol acrior sit insequutus, rumpuntur. » Sic vero ruptæ, alia jam ratione arbores ac fructus infestant, fitque vitium aliud haud levius priore. Non est hujus loci κράμβος Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 13. H.

5. *Si sol acrior insequutus inussit*, etc. Sol acrior urit erucas. Tunc enim, teste Theophrasto, loc. cit. disrumpuntur, et pereunt. At mutatum tantummodo est vitium. Putrescentes enim erucarum phalanges, quidquid germinationis reliquum erat in vitibus calida tabe quandoque consumpsere ; ut ipsa experientia Rezzonicum docuit. Brot.

6. *Araneum vocant*. Hoc est, telam araneæ similem. Τὸ ἀράχνιον, Theophrast. loc. cit. et Hist. l. IV, cap. 17. Hard.

7. *Adurunt et flatus quidam eas maxime, sed et alios fr.* Calidi videlicet venti, et æstivi. Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 17 : Ἐπικαύει δὲ καὶ καύματά τινα, καὶ ἐλαίαν, καὶ βότρυν, καὶ ἄλλους καρπούς. Hard.

8. *Vermiculationem*. Theophrast. loc. cit. Hard.

oliva ancipiti eventu, quando sub cute nati[9] fructum adimunt: augent, si in ipso nucleo fuere erodentes eum. Gigni illos[10] prohibent pluviæ, quæ fiunt post Arcturum[11]: eædem si Austrinæ fuere, generant, in drupis quoque[12], quæ maturescentes tum sunt præcipue caducæ. Id riguis[13] magis evenit, etiamsi non cecidere, fastidiendis. Sunt et culicum[14] genera aliquibus molesta, ut glandibus, fico, qui videntur ex humore nasci, tunc dulci subdito corticibus. Et ægrotatio quidem fere in his est.

Quædam temporum[15] causæ, aut locorum non proprie 13
dicantur morbi, quoniam protinus necant: sicut tabes quum invasit arborem, aut uredo[16], vel flatus alicujus regionis proprius, ut est in Apulia Atabulus[17], in Eubœa

9. *Quando sub cute nati.* Hoc est, sub pellicula, quæ fructum circumvestit. Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 13: Ἐὰν μὲν ὑπὸ τὸ δέρμα γένωνται, διαφθείρουσιν· ἐξεσθίουσι γάρ· ἐὰν δὲ ὑπὸ τὸν πύρηνα διαφύγωσιν, ὠφελοῦσιν. Prius hic legebatur, *quando subeant nati.* Hard.

10. *Gigni illos.* Qui nempe sub cute gignuntur, ut ex Theophrasto liquet, mox laudando. Hard.

11. *Post Arcturum.* Post Arcturi ortum, de quo lib. XVIII, c. 74. Sic paulo ante post Vergilias dixit. Theophrast. loc. citat. Κωλύονται δ' ὑπὸ τῶν πνευμάτων εἶναι, ἢ ὑδάτων ἐπ' Ἀρκτούρῳ γενομένων. Et Histor. lib. IV, cap. 17: Κωλύεται δὲ ὑπὸ τῷ δέρματι εἶναι, ὕδατος ἀπ' Ἀρκτούρου γενομένου. Hard.

12. *In drupis quoque.* Theophrast. loc. cit. De drupis egimus lib. XV, cap. 2. Hard.

13. *Id riguis.* Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 17. Hard.

14. *Sunt et culicum.* Theophrast. loc. cit. Ἐγγίνονται δὲ καὶ κνίπες ἔν τισι τῶν δένδρων, ὥσπερ ἐν τῇ δρυΐ, καὶ τῇ συκῇ, καὶ δοκοῦσιν ἐκ τῆς ὑγρότητος συνίςασθαι τῆς ὑπὸ τὸν φλοιὸν συνιςαμένης· αὕτη δέ ἐςι γλυκεῖα γενομένοις. « Gignuntur et culices in quibusdam arborum: ut in robore et fico: et consistere ii ex humore videntur, qui subditus est cortici, dulcisque est illis postquam geniti sunt. » Hard.

15. *Quædam temporum.* Theophr. loc. cit. totidem plane verbis. H.

16. *Aut uredo.* Quum arbores frigidus afflatus exurit, atque adeo aridas siccasque facit, ut ne sol quidem tempusque longum afficere ita possint: quocirca uredinem vocant: Ἄνεμος ψυχρός· ἀποκαίει γὰρ τὰ δένδρα, καὶ οὕτως αὖα ποιεῖ καὶ ξηρὰ, ὡς οὐδ' ἄρ' ὑφ' ἡλίου καὶ χρόνου πολλοῦ γένοιτ' ἄν· διὸ καὶ καλοῦσι καυθμόν. Theophrast. loc. cit. cujus verba cave nunc existimes a Plinio reddi. Hard.

17. *Atabulus.* Vid. Horat. lib. I, Sat. v, vers. 71: « Incipit ex illo montes Appulia notos Ostentare mi-

Olympias[18]. Hic enim, si flavit circa brumam, frigore exurit arefaciens, ut nullis postea solibus recreari possint. Hoc genere[19] convalles et apposita fluminibus laborant, præcipueque vitis, olea, ficus. Quod[20] quum venit, detegitur statim in germinatione: in oliva tardius: sed in omnibus signum est revivescendi, si folia amisere:
14 alioqui, quas putes prævaluisse, emoriuntur. Nonnumquam[21] inarescunt folia, eademque revivescunt. Aliæ in[22] septemtrionalibus, ut Ponto, Phrygia, frigore aut gelu laborant, si post brumam continuavere XL diebus. Et ibi autem, et in reliquis partibus, si protinus editis fructibus gelatio magna consequuta est, etiam paucis diebus necat.

15 Quæ injuria[23] hominum constant, secundas habent causas. Pix, oleum[24], adeps, inimica præcipue novellis. Cortice in orbem[25] detracto necantur, excepto subere[26], quod sic etiam juvatur: crassescens enim præstringit et strangulat.

hi, quos terret Atabulus.» Terret, inquam, quoniam frugibus infestus. Alii *torret* legunt, minus recte. H. — *Atabulus*. Atabulus, *le vent du nord-ouest*. Ed.

18. *Olympias*. De hoc vento egimus lib. II, cap. 46. Circa brumam eum spirare prodidit Theophrast. loco citato: Ἐν Χαλκίδι τῆς Εὐβοίας Ὀλυμπίας ὅταν πνεύσῃ μικρὸν πρὸ τροπῶν, ἢ μετὰ τροπὰς χειμερινάς. H.

19. *Hoc genere*. Theophrast. loc. cit. Πονοῦσι δὲ μάλιστα τῶν τόπων οἱ κοῖλοι, οἱ αὐλῶνες, καὶ ὅσοι περὶ τοὺς ποταμοὺς, καὶ ἁπλῶς οἱ ἀπνευστότατοι· τῶν δένδρων δὲ μάλιστα συκῆ, etc. H.

20. *Quod quum venit*. Theophr. loc. cit. plane ad verbum. Hard.

21. *Nonnumquam*. Theophrast. loc. cit. totidem verbis. Hard.

22. *Aliæ in*. Theophr. loc. citat. In MSS. *aliæ inter*. Nos *in terris* conjicimus. Hard.

23. *Quæ injuria*. Genus alterum morborum in arboribus, inquit, illud est, quod ab hominum injuria oritur. Hard.

24. *Pix, oleum*, etc. Hæc apud Theophrastum, de Caus. lib. V, cap. 21. Hard.

25. *Cortice in orbem detracto necantur*. Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 24, et Hist. Plant. lib. IV, cap. 18, totidem verbis. H.

26. *Excepto subere*. Theophrast. πλὴν εἰ ἄρα φελλοῦ. Et sane placet hic naturæ solertiam demirari, quæ suberi ad decorticationem natæ arbori duplicem corticem attribuit: ut, eo spoliata, adhuc convestita libro, non nuda remaneret. Vide quæ dicta sunt lib. XVI, c. 13. H.

Nec adrachne[27] offenditur, si non simul incidatur et corpus. Alioquin[28] et cerasus, et tilia, et vitis corticem mittunt, sed non vitalem, nec proximum corpori; verum eum, qui subnascente alio expellitur. Quarumdam[29] na- 16
tura rimosus cortex, ut platanis. Tiliæ renascitur paulo minus quam totus. Ergo his[30], quarum cicatricem trahit, medentur luto fimoque. Et aliquando prosunt[31], si non vehementior frigorum aut calorum vis sequuta est. Quædam tardius ita moriuntur, ut robora et quercus. Refert et tempus[32] anni. Abieti enim et pino[33] si quis detraxerit, sole Taurum[34] vel Geminos transeunte quum germinant,

27. *Nec adrachne.* In MSS. *andracle.* De ea egimus lib. XIII, c. 40. Hard.

28. *Alioquin.* Theophrast. Hist. l. IV, c. 18 : Ἐπεὶ καὶ τοῦ κεράσου περιαιρεῖται, καὶ τῆς ἀμπέλου, καὶ τῆς φιλύρας · ἐξ οὗ τὰ σχοινία... ἀλλ' οὐχ ὁ κύριος, οὐδ' ὁ πρῶτος, ἀλλ' ὁ ἐπιπολῆς · ὃς καὶ αὐτόματος ἐνίοτε ἀποπίπτει διὰ τὴν ὑπόφυσιν θατέρου. Hard.

29. *Quarumdam.* Theophr. l. c. Καὶ γὰρ φλοιοῤῥαγία μία τῶν δένδρων ἐςὶν, ὥσπερ καὶ τῆς ἀδράχνης, καὶ τῆς πλατάνου. Hard.

30. *Ergo his.* His quibus cortex rimosus cicatricem facit, luto medentur, etc. Theophrast. loc. citat. Διαπλάττοντες πηλῷ, καὶ περιδοῦντες φλοιοῖς καὶ καλάμοις, καὶ τοιούτοις, ὅπως μὴ ψύχηται, μηδ' ἀποξηραίνηται. Hard.

31. *Et aliquando prosunt.* Medicina ea prodest. Theophr. loc. cit. Καὶ ἤδη φασί που φῦναι... Δεῖ δὲ ἅμα τῇ τῆς χώρας ἀρετῇ, καὶ τῇ τοῦ ἀέρος κράσει τὰ ἐπιγενόμενα τοιαῦτα εἶναι. Χειμώνων γὰρ ἢ καὶ καυμάτων ἐπιγινομένων σφοδρῶν, εὐθὺς ἀπόλλυνται. « Etiam nonnumquam restitui ac regerminare sic aiunt... Sed præter virtutem soli, temperamentumque cæli, reliqua quoque respondeant opus est. Frigora enim, aut calores nimii si superveniant, statim intereunt. » Hard.

32. *Refert et tempus.* Hæc rursum apud Theophrastum, loco citato, Διαφέρουσι δὲ καὶ ὧραι, etc. Hard.

33. *Abieti enim et pino.* Hoc Theophrast. de abiete et πεύκῃ, quæ alias ubique Plinio larix est, non pinus. Sed sunt arbores cognatæ larix et pinus, ut diximus. H.

34. *Sole Taurum*, etc. Recte. Nam Theophr. scripsit, τοῦ Θαργηλιῶνος, ἢ Σκιῤῥοφοριῶνος. Hic ultimus anni mensis est, circa solstitium, ut Suidas prodidit : hunc Θαργηλιὼν antecedit : maium igitur Theophrastus, juniumque designat, quod et Plinius facit. Sic rursum idem Plinius lib. XVI, c. 41, *transeunte Geminos sole* dixit, id quod julio mense peragi intelligitur, ut Theophr. Hist. lib. III, cap. 6, περὶ τὸν Σκιῤῥοφοριῶνα λήγοντα, circiter diem junii XXI. Hard.

statim moriuntur. Eamdem[35] injuriam hieme passæ diutius tolerant. Similiter ilex, et robur, et quercus. Quæ si angusta[36] decorticatio fuit, nihil nocetur supra dictis. Infirmiores[37] quidem et in solo gracili, vel ab una tantum
17 parte detractus interimit. Similem et decacuminatio[38] rationem habet, cupressi, piceæ, cedri : hæ enim detracto cacumine, aut ignibus adusto, intereunt. Similem et depastio[39] animalium. Oleam quidem etiam si lambat capra[40], sterilescere, auctor est Varro, ut diximus[41]. Quædam hac injuria moriuntur[42] : aliqua deteriora tantum fiunt, ut

35. *Eamdem*. Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 18 : Τοῦ δὲ χειμῶνος πλείω χρόνον ἀντέχει· καὶ ἔτι μᾶλλον τὰ ἰσχυρότατα, καθάπερ πρίνος, καὶ δρῦς. Quercum etiam Plinius addidit. Hard.

36. *Quæ si angusta*. Theophrast. loc. cit. Δεῖ δὲ καὶ τὴν περιαίρεσιν ἔχειν τι πλάτος· πάντων μὲν, μάλιςα δὲ τῶν ἰσχυροτάτων. Ἐπεὶ, ἄν τις εὐτελῶς ποιήσῃ, οὐδὲν ἄτοπον τὸ μὴ ἀπόλλυσθαι. « Latitudinem quoque aliquam decorticatio habeat oportet : omnium quidem, sed maxime robustiorem. Nam si angustam feceris, nihil mirum est, si non interierint. » Hard.

37. *Infirmiores quidem et in solo gracili*, etc. Theophrast. loc. cit. totidem verbis. Hard.

38. *Similem et decacuminatio rationem habet, cupressi, piceæ, cedri*. Aliquot arbores hic omissas puto indiligentia librarii. Theophrastus, Hist. lib. IV, cap. 19, et de Caus. Plant. lib. V, cap. 24 : « Quippe, inquit, decacuminatione abies, pinus, larix et palma dumtaxat pereunt : quidam et cedrum et cupressum annumerant. » Pint.

39. *Depastio animalium*. Theophr. de Caus. lib. V, cap. 25. Hard.

40. *Etiam si lambat capra, sterilescere auctor est Varro, ut*, etc. Hac de causa in arcem Athenis capræ non agebantur, præterquam semel ad necessarium sacrificium, ne oleam ibi primum editam violarent : tum etiam caprarum victimas Pallas aversabatur. Dalec.

41. *Ut diximus*. Lib. VIII, cap. 76, et lib. XV, cap. 8. Hard.

42. *Quædam hac injuria moriuntur, aliqua deteriora*, etc. Scribendum procul dubio *incuria*, non *injuria* : et pronomen *hac* adventitium est. Theophrast. de Caus. Plant. lib. II, cap. 20 : « Evidentissima, inquit, et communissima mutationis plantarum causa est negligentia. Omnia namque fere neglecta immitescunt. Interdum etiam fit ut quasi manca læsaque fuerint, in deterius transeant, quum scilicet principio nascens quidquam diminuitur, ceu amygdala ; hæc enim amara ex dulci, et dura ex molli sic redditur. Non tamen desunt quæ diminuta posse meliorescere dicunt, » ut de piro Phocide Chii referunt. » Pint.

amygdalæ[43] : ex dulcibus enim transfigurantur in amaras. Aliqua vero etiam utiliora ; ut apud Chios[44] pirus, quam Phocida appellant. Nam detruncatio[45] diximus quibus prodesset. Intereunt[46] pleraque et fissa stirpe, exceptis vite, malo, fico, punica : quædam vel ab hulcere[47] tantum. Ficus[48] hanc injuriam spernit, et omnia quæ resinam[49] gignunt. Radicibus[50] amputatis mori, minime mirum est. Pleræque tamen non omnibus, sed maximis, aut quæ sunt inter illas vitales abscissis moriuntur.

Necant invicem[51] inter sese umbra, vel densitate, atque 18
alimenti rapina. Necat et edera[52] vinciens. Nec[53] viscum prodest ; et cytisus necatur eo[54], quod halimon vocant

43. *Ut amygdalæ.* Sic Theophr. de Caus. lib. V, cap. 25 : Καὶ γὰρ ἡ ἀμυγδαλὴ πικρὰ γίνεται, etc. Et Pallad. in Jan. tit. 15, de amygdalis : « Servandæ sunt a pecore, quia si rodantur, amarescunt. » Hard.

44. *Ut apud Chios.* Ἔνια δὲ καὶ βελτίω κολουόμενά φασι γίνεσθαι, καὶ καθάπερ οἱ Χῖοι τὴν ἄπιον τὴν Φωκίδα. Theophr. de Caus. l. II, c. 20. H.

45. *Nam detruncatio.* Prodesse quidem palmarum generi cuidam, dictum est lib. XIII; cap. 9. Etiam et oleæ, adnascente stolone, qui in arborem adoptatur, quæ vetustæ succedat, libri hujus cap. 29. H.

46. *Intereunt.* Hæc pariter ad verbum Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 19. Hard.

47. *Quædam vel ab hulcere.* Vel paulo altiore : et in profundo : Ἔνια δὲ, κἂν ἑλκωθῇ, καὶ μεῖζον καὶ βαθύτερον ἀπόλλυται. Theophrastus, loc. cit. Hard.

48. *Ficus*, etc. Theophrast. loc cit. Συκῆ... καὶ ἐξ ὧν δὴ τὰς ῥητίνας συλλέγουσιν, οἷον ἐλάτας, τερμίνθους.

49. *Quæ resinam.* Ut abies, pinus, picea, larix, terebinthus. Hard.

50. *Radicibus.* Theophrast. Hist. lib. IV, cap. 20 : Κοινὴ δὲ φθορὰ πάντων, κἂν αἱ ῥίζαι περικοπῶσιν, ἢ αἱ πλεῖσται, καὶ μέγισται, καὶ κυριώταται τοῦ ζῆν. Hard.

51. *Necant invicem.* Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 22. Plinius, lib. XVI, cap. 47 : « Facit et densitas sterilitatem. » Hard.—*Necant.* Mallet Brot. *necantur invicem.* Ed.

52. *Necat et edera.* Vide quæ dicta sunt lib. XVI, cap. 62. H.

53. *Nec viscum.* Theophrastus, loc. proxime cit. Ἐπεὶ καὶ ἡ ἰξία δοκεῖ, καὶ ὅλως τὰ ἐμβλαστάνοντα, φθείρειν. Hard.

54. *Et cytisus necatur eo.* Ante legebatur, « et cytisus, nec auro, quod halimon, etc. » Salmasius in Solin. pag. 117 : « Et cytisus necat viro, et quod halimon Græci vocant. » Viro, hoc est, succi improbi virtute cytisum, halimonque, necare ea, quæ sibi sunt vicina, interpretans. At vox ea *viro* obsoleta Plinii ævo eruditis videri sane potest : quanquam a Lucretio usur-

Græci. Quorumdam[55] natura non necat quidem, sed lædit odore, aut succi mixtura : ut raphanus[56], et laurus, vitem. Olfactrix[57] enim intelligitur, et tangi odore mirum in modum : ideo quum juxta sit, averti et recedere, saporemque inimicum fugere. Hinc sumpsit[58] Androcydes medicinam contra ebrietates, raphanus ut mandatur præcipiens. Odit et caulem[59], et olus omne; odit[60] et corylum; ni procul absint, tristis atque ægra. Nitrum quidem et alumen, marina aqua calida, et fabæ putamina[61], vel ervi, ultima venena sunt[62].

pata lib. II, vers. 852. In MSS. Reg. Colb. Theophrast. etc. « Et cytisus nec auro quod halimon, etc. » Unde Hermolaus et Gaza *nec aurio* legendum esse confidenter pronuntiarunt : atque aurionem latine appellari, quod ἅλιμον græce. Nos, adjecta litterula, *necatur eo*. Emendationi nostræ, quæ vel sua se simplicitate defendit, Theophr. verba admodum suffragantur, ex Hist. lib. IV, cap. 20 : Χαλεπὸς δὲ καὶ ὁ κύτισος· ἀπόλλυσι γὰρ πάνθ', ὡς εἰπεῖν. ἰσχυρότερον δὲ τούτου τὸ ἅλιμον· ἀπόλλυσι γὰρ τὸν κύτισον. « Molestus et cytisus : nam omnia ferme necat : sed eo valentius est quod halimon vocant : cytisum enim ipsum interimit. » Plin. « Et cytisus necatur eo quod halimon Græci vocant. » Idcirco et Theophrastus idem, de Caus. l.V, c. 22, halimon esse reliquis perniciosius prodidit, quod plus habet salsuginis : ἰσχυρότερον δὲ τὸ ἅλιμον, διὰ τὸ πλείω ἁλμυρίδα ἔχειν. Hard. — *Necatur eo, quod halimon*. Nobis est etiamnunc *Atriplex Halimus* (*Pentand. digyn.* gen. 656, Pers. *Atriplic.* Juss.) Ed.

55. *Quorumdam natura non necat quidem*, etc. Theophr. Hist. Plant. lib. V, cap. 20, totidem verbis. H.

56. *Lædit odore, aut succi mixt. ut raphanus*, etc. Theophr. l. c. οἷον ἡ ῥάφανος καὶ ἡ δάφνη τὴν ἄμπελον. Theophrasto ῥάφανος brassica est : id quod raphanum appellamus, ῥαφανίς. Sed et de raphano id verum esse docebimus lib. XIX, cap. 26. Hard.

57. *Olfactrix*. Sic ex MSS. emi. Hard. cons. Dal. *olfactatrix* Gr. et Alii. Ed. — *Olfactrix*. Ita MSS. De vite loquitur Theophr. l. c. *Et angi* mox rectius, quam *et tangi*. Etsi in Chiffl. *et tingui*. Hard. — *Olfactrix*. Broterius ex codicibus Reg. 1 et 2, *olfactatrix;* et mox pro *et tangi*, ex MS. Reg. 1, *et tingui*. Ed.

58. *Hinc sumpsit*. Et hæc apud Theophr. l. c. Sed ῥαφάνου nomine, ut monuimus, brassicam intellexit.

59. *Odit et caulem*. Hoc est, brassicam. Hard.

60. *Odit et corylum*. Unde præceptum illud Virgilianum manavit Georg. lib. II, vs. 299 : « Neve inter vites corylum sere. » H.

61. *Et fabæ putamina, vel ervi*, etc. Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 21. Hard.

62. *Ultima venena sunt*. Vitium. H.

XXXVIII. (xxv.) Inter vitia arborum[1] est et prodigiis 1
locus. Invenimus enim[2] sine foliis natas : vitem et malum
punicam stirpe fructum tulisse, non palmite, aut ramis:
vitem, uvas sine foliis : oleas quoque amisisse folia baccis
hærentibus. Sunt et miracula fortuita. Nam et oliva in
totum[3] ambusta revixit : et in Bœotia[4] derosæ a[5] locustis
ficus iterum germinavere. Mutantur arbores[6] et colore,
fiuntque ex nigris candidæ, non semper prodigiose[7]: eæ
maxime quæ ex semine nascuntur, ut populus alba in
nigram transit. Quidam et sorbum[8], si in calidiora loca
venerit, sterilescere putant. Prodigio autem[9] fiunt ex 2
dulcibus acerba poma, aut dulcia ex acerbis, e caprifico
fici : aut contra : gravi ostento, quum in deteriora mutantur, ex olea in oleastrum, ex candida uva et fico, in
nigras : ut Laodiceæ, Xerxis adventu platano in oleam

XXXVIII. 1. *Inter vitia arborum.* Divellenda nonnemini pars prior hujusce sententiæ, a posteriore forsitan videatur, et superioribus connectenda in hunc modum : « Nitrum quidem et alumen ... ultima venena sunt inter vitia arborum. Est et prodigiis locus, etc. » vel, « ultima venena sunt, et internecio arborum. Est et prodigiis, etc. » Tolerabilior tamen recepta dudum lectio est : quum inter ipsa prodigia arbores ferantur sine foliis natæ, aliisque similibus casibus obnoxiæ, quæ sane in vitiis non immerito censeantur. Et sane prodigiis arborum ipsis quoque enumeratis subjicit auctor : « Nunc expositis arborum morbis, consentaneum est dicere et remedia : » ut inter morbos arborum ipsa censeri prodigia intelligas. Hard.

2. *Invenimus enim.* Hæc Theoph. Hist. lib. II, cap. 4. Hard.

3. *Nam et oliva in totum*, etc. Pausaniæ in Corinthiacis clava Herculis ex oleastro actis radicibus regerminavit. Dalec. — *Nam et oliva.* Theophr. l. c. Hard.

4. *Et in Bœotia.* Theophr. de olea, simile prodigium l. c. refert. H.

5. *A locustis.* Ὑπ' ἀττελάϐων. Vide infra lib. XXIX, cap. 29. H.

6. *Mutantur arbores et colore*, etc. Theophr. l. c. et de Causs. lib. V, cap. 8. Hard.

7. *Prodigiose : eæ maxime.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. MSS. et Ch. *prodigiosæ et maxime* Gr. et Al. Ed.

8. *Quidam et sorbum, si in calidiora loca venerit, sterilescere putant.* Hæc verba falso hic inserta sunt, nec ad præsens institutum pertinent, sed ad materiam capitis prioris de sterilitate arborum. Pint. — *Sorbum.* Theophr. Hist. lib. II, cap. 3. H.

9. *Prodigio autem.* Theophrast. Hist. lib. II, cap. 4. Hard.

mutata : qualibus ostentis Aristandri apud Græcos volumen scatet, ne in infinitum abeamus : apud nos vero C. Epidii[10] commentarii, in quibus arbores loquutæ quoque reperiuntur.
3 Subsedit in Cumano arbor gravi ostento, paulo ante Pompeii Magni bella civilia paucis ramis eminentibus. Inventum Sibyllinis libris internecionem hominum fore, tantoque eam majorem, quanto propius ab Urbe postea facta esset. Sunt prodigia, et quum alienis locis enascuntur, ut in capitibus statuarum, vel aris, et quum in arboribus[11] ipsis alienæ. Ficus in lauro[12] nata est
4 Cyzici ante obsidionem[13]. Simili modo[14] Trallibus palma in basi Cæsaris dictatoris circa bella civilia ejus. Nec non et Romæ in Capitolio, in capite bis[15] bello Persei enata

10. *C. Epidii.* In quibusdam MSS. *Cepidii*, male. Γάϊον Ἐπίδιον vocat Dio lib. XLIV. Vide quæ in auctorum syllaba diximus. H.

11. *Et quum in arboribus*, etc. Pausaniæ in Arcadicis ex una et eadem radice ilex et olea enatæ sunt. Dalec.

12. *Ficus in lauro.* Sic laurum aliquando in platano provenisse refert Theophr. de Caus. lib. III, cap. 4. Hard.

13. *Ante obsidionem.* Obsidionem intelligit Mithridatis, qui eam civitatem cum quadringentis navibus resistentem oppugnavit cum equitatu multo et peditum CI millibus. Vide Strab. lib. XII. Dalec.

14. *Simili modo.* Valer. Max. lib. I, cap. 6, n. 12 : « Palmam viridem, inquit, Trallibus in æde Victoriæ sub Cæsaris statua inter coagmenta lapidum justæ magnitudinis enatam. » Refert hoc et Jul. Obsequens cap. CXXV, L. Paullo, C. Marcello coss. biennio fere ante Cæsaris dictaturam. Dio quoque lib. XLI, pag. 182. Simile miraculum istud est in quod egregie lusit Philippus epigrammate non inficeto, Anthol. lib. I, tit. 20: Φοῖβον ἀνγ.ναμένη ποτὲ Δάφνη, νῦν ἀνέτειλε Καίσαρος ἐκ βωμοῦ κλῶνα μελαμπέταλον. Ἐκ δὲ θεοῦ θεὸν εὗρεν ἀμείνονα· Λητοΐδην γὰρ ἐχθήρασα, φιλεῖ Ζῆνα τὸν Αἰνεάδην. Ῥίζαν δ' οὐκ ἀπὸ γῆς μητρὸς βάλεν, ἀλλ' ἀπὸ πέτρης. Καίσαρι μὴ τίκτειν οὐδὲ λίθος δύναται. Hoc est, interprete Grotio: « Cæsaris ex ara fundit sua germina Daphne, Quam frustra Phœbi sollicitarat amor. Mutatus meliore Deo Deus : oderat olim Latoiden : Latium nunc amat ecce Jovem. Radicem non fundit humus, sed saxea moles : Cæsaribus partum non negat ipse lapis. » Hard.

15. *In capite bis.* Forte, *in capite Jovis:* nam paulo ante *in capitibus statuarum* dixit. Forte *in ara Jovis:* nam fragmentum Festi, verbo *Religionis præcipuæ*, hæc habet : *In Capitolio in ara... sico nata fuerat:* supple, *bello Persico nata fuerat.* H.

palma[16], victoriam triumphosque portendit: hac tempestatibus prostrata, eodem loco ficus enata est, M.[17] Messalæ, C. Cassii censorum lustro. A quo tempore pudicitiam subversam Piso gravis auctor prodidit. Super omnia, quæ umquam audita sunt, erit prodigium in nostro ævo Neronis principis ruina factum in agro Marrucino, Vectii Marcelli[18] e primis equestris ordinis oliveto universo viam publicam transgresso, arvisque inde e contrario in locum oliveti profectis.

XXXIX. (XXVI.) Nunc expositis arborum morbis, con- 1
sentaneum est dicere et remedia. Ex his quædam sunt communia omnium, quædam propria quarumdam. Communia: ablaqueatio[1], accumulatio[2], afflari radices[3], aut cooperiri, riguis dato potu vel ablato, fimi succo refectis, putatione levatis onere. Item succo emisso quædam veluti detractio sanguinis[4]: circumrasio[5] corticis: vitium

— *In capite bis*. Broterius ex MS. Dalec. *Jovis*. Ed.

16. *Enata palma*. Sic apud Livium, lib. II, Decad. IV, « A P. Sulpitio proconsule litteræ ex Macedonia allatæ nuntiarunt in puppi longæ navis enatam laurum. » Dal.

17. *M. Messalæ*. Lustrum hi fecisse LV dicuntur in Fastis ann. Urb. 600. Hard.

18. *Vectii Marcelli*. Hoc jam superius retulit lib. II, cap. 85. H.

XXXIX. 1. *Ablaqueatio*. Ablaqueatio, σκαπάνη: accumulatio, ἐπίχωσις: potus datus, vel ablatus, ὑδρεία: fimi succo refectio, κόπρωσις: putatione levatum onus, διακάθαρσις, ἀφαίρεσις τῶν αὔων. Dal. — *Ablaqueatio*. Ablaqueantur arbores, vitesque quum circum illas terras foditur, et radices superiores reciduntur: *déchausser la vigne ou les arbres*. Hard.

2. *Accumulatio*. Fit ea quum post hiemem aggeratur terra ac circummuniuntur arbores terra optima, ne calore nimio radices exarescant, *rechausser*. Hard.

3. *Afflari radices*. Radices aperire, ut perflatus ventorum admittant. Hard.

4. *Item succo emisso quibusdam veluti detractio sanguinis*. Emendatius, ut sentio, legeretur, *item succi emissio*, etc. Pint. — *Succo emisso quædam*, etc. Columella lib. V, cap. 6, sic ulmum vetustam propter ramos vulnerat, et usque in medullam cavat. Dal. — *Item succo*. Uti de ulmo dicetur cap. 43, et de amygdalis et fico. Hard.

5. *Circumrasio*. Quum cortici muscus detrahitur, quo infestatur: idquod vere fit, ut dicetur c. 45. H. — *Circumrasio... extenuatio*. Circumradere corticem, *émousser*, *ôter la*

extenuatio[6], et domitura palmitum : gemmarum, si frigus retorridas hirtasque fecerit, repumicatio[7], et quædam po-
2 litura. Arborum iis[8] aliæ magis, aliæ minus gaudent: veluti cupressus et aquam aspernatur et fimum, et circumfossuram, amputationemque, et omnia remedia odit: quinetiam necatur[9] riguis : et vites, et punicæ[10] præcipue aluntur. Ficus arbor[11] ipsa riguis alitur, pomum vero ejus

mousse ; vitium extenuatio, *la taille de la vigne*. Brot.

6. *Vitium extenuatio*. Extenuationem vitium appellat, quam Theophr. de Caus. lib. V, cap. 12, τὴν τῆς τροφῆς ἀφαίρεσιν. Ea fit pampinatione, ἀποφυλλώσει, οἰνάρων ἀποκνίσει, palmitum detractione : περικαθάρσει τῶν ἀνωτάτω ῥιζῶν, summarum radicum purgatione: summissis sarmentis, κλήμασιν ἐπιβαλλομένοις : propaginibus, τοῖς ὑποκατωρύχοις : fossione, τῇ σκάψει, et ablaqueatione, τῇ τῶν ῥιζῶν γυμνώσει. Dal.—*Extenuatio*. Extenuantur vites, domanturque palmites, quum resecantur in pollices, quum hospitari sub jugo coguntur, quum perniciosa luxuries compescitur, ut dictum est superius, cap. 35, et alibi sæpius. Hard. — Mox ἀντὶ τοῦ *gemmarum*, Gronovius et alii *gemmas*, non alio sensu. Ed.

7. *Repumicatio*. Fit ea, quum gemmæ propter frigus retorridæ, hoc est, exustæ, decutiuntur a vite, quæ polituram inde quamdam accipit, quum eæ solæ sunt residuæ, in quibus spes anni est. Texit insignem calumniam adversus Plinium Salmasius in Solin. pag. 517, qui eum legisse asseverat apud Theophr. de Causs. lib. V, cap. 12: ἀποκνήσεις τῶν οἰνάρων τῶν μεγίστων, non ἀποκνίσεις, et repumicationem imprudenter reddidisse : nam si in ea voce Plinius aberravit, et sequentes pariter præpostero sensu accepisse necesse est, τῶν οἰνάρων τῶν μεγίστων, quas de gemmis retorridis a Plinio intellectas esse, sobrius homo nullus dixerit. Quare neque hunc Theophrasti locum Plinius respexit, quum de gemmarum repumicatione scribere instituit : sed alios, quod sæpe facit, auctores sequitur, ipsamque, quod gravius est, experientiam rerum. Hard.

8. *Arborum iis*. Iis remediis. Traduntur hæc a Theophr. Hist. lib. II, cap. 8. Hard.

9. *Quin etiam necatur*. Si, dum novella est, copiosius adaquetur. Theophr. l. c. Οἷον ἡ κυπάριττος, ὥσπερ οὐ φιλόκοπρον, οὐδὲ φίλυδρον, ἀλλὰ καὶ ἀπόλλυσθαί φασι, ἐάν γε νέαν οὖσαν ἐφυδρεύωσι πολλῷ. Ῥοὰ δὲ καὶ ἄμπελος φίλυδρα. Hard.

10. *Et punicæ*. Pallad. lib. IV, in Mart. tit. 10 : « Creduntur, inquit, acida punica fieri, si rigentur assidue : nam siccitas in his et suavitatem præstat, et copiam : cujus tamen nimietati aliquid debet humoris apponi. » Hard.

11. *Ficus arbor ipsa riguis alitur*. Theophr. l. c. Hard.

marcescit[12]. Amygdalæ[13] si colantur fossione, florem amittunt. Nec insitas circumfodere oportet, priusquam validæ ferre cœperint poma. Plurimæ autem[14] amputari sibi volunt onerosa ac supervacua, sicut nos ungues et capillum. Reciduntur[15] veteres totæ, ac rursus a stolone aliquo resurgunt : sed non omnes, nisi quarum naturam pati diximus[16].

XL. Rigua æstivis[1] vaporibus utilia, hieme inimica, 1
autumno varia, et ex natura soli : quippe quum vindemitor[2] Hispaniarum stagnante solo uvas demetat. Cætero majore in parte orbis etiam pluvias autumni aquas erivari convenit[3]. Circa Canis ortum rigua maxime prosunt, ac ne tunc quidem nimia, quoniam inebriatis radicibus nocent[4]. Et ætas modum temperat. Novellæ enim minus sitiunt. Desiderant autem maxime rigari, quæ assuevere. Contra siccis locis genita non expetunt humorem, nisi necessarium.

XLI. Asperiora vina rigari utique cupiunt in Sulmo- 1

12. *Marcescit.* Fructus deterior fit, τὸν δὲ καρπὸν ἴσχει χείρονα. Theophr. Sed ficum idem Laconicam ab eo genere eximit, quæ riguis gaudet in primis. H.

13. *Amygdalæ.* Pallad. in Jan. tit. 15 de amygdalis : « Circumfodi non debent, quoties florent, quia inde flos ejus excutitur. » Sic et Theophr. de Caus. lib. III, c. 23. H.

14. *Plurimæ autem.* Subintellige, arbores. Et hæc Theophr. Hist. lib. II, cap. 8 : Διακαθαίρεσθαι δὲ πάντα ζητεῖ, etc. Hard.

15. *Reciduntur.* Theophr. l. c. H.

16. *Pati diximus.* Ut de lauro inprimis, lib. XVI, cap. 56 : « Itaque quum trunco inaruit, recisa etiam lætius fruticat. » De abiete item, eodem libro, cap. 53. De arundine, cap. 66 ; de alnis, cap. 67 ; de punica et malo, c. 90. H.

XL. 1. *Rigua æstivis vaporibus.* Æstivo calore. Vide lib. II, c. 40. H.

2. *Vindemitor.* Broterius ex MSS. Regg. et editione principe, *vindemiator*, et mox ἀντὶ τοῦ *erivari*, *erivare*. Ed.

3. *Erivari convenit.* Rivis factis educi : quoniam eæ tum satis arboribusque inutiles. Idcirco mense novembri elices et sulcos aquarios fieri Columella præcipit, lib. XI, cap. 2. Hard.

4. *Inebriatis radicibus nocent.* Utitur hac metaphora Theophrast. de Caus. lib. V, cap. 21, ἀλλὰ καὶ τοῦτο (sub. ὕδωρ) ἐνίοτε τῷ πλήθει διαφθείρει, σῆπον τὰς ῥίζας καὶ λίαν ἐμμεθύσκον. Dal.

nensi Italiæ agro, pago Fabiano, ubi et arva rigant[1]: mirumque, herbæ aqua illa necantur, fruges aluntur, et riguus[2] pro sarculo est. In eodem agro bruma, tanto magis si nives jaceant, geletve, ne frigus vites adurat, circumfundunt riguis[3], quod ibi tepidare vocant: memorabili natura in amne solo[4]. Sed idem æstate vix tolerandi rigoris.

1 XLII. (xxvii.) Carbunculi ac rubiginum remedia demonstrabimus[1] volumine proximo. Interim est[2] scarificatio quædam in remediis: quum macie corticis ex ægritudine adstringente se, justoque plus vitalia[3] arborum comprimente, exactam falcis aciem utraque manu imprimentes, perpetuis incisuris deducunt, ac veluti cutem laxant. Salutare[4] id fuisse, argumento sunt dilatatæ cicatrices, et internato corpore expletæ.

1 XLIII. Maguaque[1] ex parte similis hominum medicina

XLI. 1. *Arva rigant*. Sic ex MSS. em. Hard. *rigantur* Gronov. Ed.

2. *Et riguus*. Rivus ex amne ductus, et vitibus circumfusus, dum harum radicibus adnascentes herbas necat, sarculi vice est. H.

3. *Circumfundunt riguis*. Rivis ex amne deductis, cujus aqua hieme tepidior, cujusmodi puteorum fontiumque est. Hard.

4. *In amne solo*. Sulmonenses, de quibus hic agitur, est Sulmo, oppidum Pelignorum, nunc *Solmona*, Ovidii patria. Amnis autem est Sagrus, nunc *Sangro*, laudatus ab Nasone, Trist. IV, x, 3: « Sulmo mihi patria est, gelidis uberrimus undis, Millia qui novies distat ab Urbe decem. » Brot.

XLII. 1. *Demonstrabimus*. Libro seq. cap. 45 et 70. Hard.

2. *Est scarificatio*. Apertio facta scalpello. In indice hujus loci, *castratio legitur*, ex MSS. quos sumus sequuti: at iidem hoc loco, *scariphatio*, præ se ferunt. Scarificatio dicitur a Theod. Prisciano, lib. II, part. II, cap. 1. Hard.

3. *Vitalia arborum*. Pulpam interiorem, materiam, ac medullam. Hard.

4. *Salutare id*. Ad crassitudinem arbori parandam: nam dilatatæ cicatrices expletæ sunt ipso arborum corpore ac ligno, quod ibi natum est. Hard.

XLIII. 1. *Magnaque ex parte similis hominum medicina et arborum est, quando earum quoque terebrantur ossa*. Quinque ultima verba superfluunt ex vetere lectione: prima alio ordine in eadem scripta sunt: « Magnaque ex parte similis est hominum medicina et arborum. » Pint.

et arborum est, quando earum[2] quoque terebrantur ossa. Amygdalæ ex amaris[3] dulces fiunt, si circumfosso stipite, et ab ima parte circumforato defluens pituita abstergeatur. Et ulmis[4] detrahitur succus inutilis, supra terram foratis usque ad medullam in senecta, aut quum alimento nimio abundare sentiuntur. Idem et ficorum turgido cortice incisuris in obliquum levibus emittitur : ita fit ne decidant
fructus. Pomiferis[5] quæ germinant, nec ferunt fructum, 2
fissa radice inditur lapis, fertilesque fiunt. Hoc idem[6] et amygdalis, e robore cuneo adacto. In piris sorbisque, e teda[7], ac cinere et terra cooperto. Etiam radices[8] circumcidisse prodest vitium luxuriantium ficorumque, et circumcisis cinerem addidisse. Fici serotinæ[9] fiunt, si primæ

2. *Earum quoque terebr. ossa.* Ut hominum scilicet, ubi carie vitiata sunt. De terebra ad eos usus idonea, Celsum vide, lib. VIII, c. 3. H.

3. *Amygdalæ ex amaris.* Sic Theophr. Hist. lib. II, cap. 8, et auctor Geop. lib. X, cap. 59. E Latinis Pallad. lib. II, in Jan. t. 15, p. 46. Causam hujus rei aperit idem Theophr. de Caus. lib. II, cap. 19, p. 255. Simile est quod de ceraso Palladius prodit in Octobri, t. 12 : Si cerasus concepto humore putrescit, in trunco foramen accipiat, quo possit educi. » Hard.

4. *Et ulmis.* Columell. lib. V, cap. 6 : « Quum deinde arbor (ulmus) vetustatem fuerit adepta, propter ramum vulnerabitur, ita ut excavetur usque in medullam, qua sit exitus humori, quem ex superiore parte conceperit. » Hard.

5. *Pomiferis.* Theophrast. Hist. lib. II, cap. 8. Hard.

6. *Hoc idem.* Theophr. et Pallad. ll. cc. Hard.

7. *In piris sorbisque e teda.* In his, inquit, e teda fit cuneus, qui adigatur. Colum. lib. V, cap. 10 ; « Pirus ut sit ferax, quum adoleverit, alte eam ablaqueato, et juxta ipsam radicem truncum findito, et fissuram cuneo tedæ pineæ adigito, et ibi relinquito ; deinde absumpta ablaqueatione, cinerem supra terram injicito. » Eadem Palladius habet, l. c. pag. 45, de sorbo : « Si minus ferre cœperit, tedæ cuneus ejus radicibus inseratur ; vel circa partem ultimam fossa facta cumulo ingesti cineris adæquetur. » H.

8. *Etiam radices.* Theophrast. Hist. lib. II, cap. 8, et Pallad. lib. IV in Martio, tit. 10, pag. 98. H.

9. *Fici serotinæ.* Colum. l. c. « Si voles ficum, quamvis non natura, seram facere, tum grossulos, prioremve fructum decutito : iterum alterum edet, quem in hiemem differet. Nonnumquam etiam, quum frondescere cœperunt cacumina fici, ferro summa prodest amputare :

grossi, quum fabæ magnitudinem excessere, detrahantur: subnascuntur enim quæ serius maturescunt. Eædem[10] quum frondere incipiunt, si cacumina rami cujusque detrahantur, firmiores fertilioresque fiunt: nam caprificatio[11] maturat.

1 XLIV. In ea culices[1] nasci e grossis manifestum est: quoniam quum evolavere, non inveniuntur intus grana, quæ in eos versa apparet. Exeundi[2] tanta est aviditas, ut plerique aut pede relicto, aut penna pariter[3] erumpant. Est et aliud[4] genus culicum, quos vocant centrinas, fucis apium similes ignavia malitiaque, cum pernicie verorum et utilium[5]: interimunt enim illos, atque ipsi[6] moriuntur.

2 Vexant et tineæ semina ficorum. Contra quas remedium, in eodem scrobe defodere taleam lentisci[7], inversa parte, quæ fuerit a cacumine. Uberrimas[8] autem ficus rubrica

sic firmiores arbores et feraciores fiunt, etc. » Pallad. item in Martio, lib. IV, t. 10, de ficu. Hard.

10. *Eædem quum*. Colum. et Pallad. ll. cc. Hard.

11. *Nam caprificatio*. Locum ita postulante sententia eo modo interpunximus, divisimus; quum prius conjunctim sic ea legerentur: « Nam caprificatione maturata in ea culices, etc. » MSS. omnes, « caprificatio maturat in ea, etc. » H.

XLIV. 1. *In ea culices*. Hæc ad verbum Theophrast. Hist. lib. II, cap. 9. De his jam antea egimus lib. XV, cap. 21. Hard.

2. *Exeundi tanta*: Theophr. l. c.

3. *Penna pariter erumpant*. Broterius ex MSS. Regg. 1, 2, et editione principe, *pinnæ parte erumpant*. Ed.

4. *Est et aliud*. Theophr. Γένος δέ τι καὶ ἕτερόν ἐςι τῶν ψηνῶν, ὃ καλοῦσι κεντρίνας. Hesychius, Κεντρίναι, γένος τι ζώου. Et MSS. Reg. Colbert. Th. *centrinas*. Et paullo post, *fucis apium*, non, *apum*. H.

5. *Verorum et utilium*. Verorum culicum, qui caprificationi sunt utiles, quos illi qui fucorum malitiam ignaviamque æmulantur, interimunt. Theophr. l. c. Hard.

6. *Ipsi moriuntur*. Theophrast. *intus moriuntur*, ἐναποθνήσκουσιν. H.

7. *Taleam lentisci*. Sic restituere non dubitavimus, etsi libri hactenus editi habeant, *italicam lentiscum*; quum in MSS. Reg. aliisque, *Italiam lentisci*; certioresque sint emendandi auctores, Colum. lib. V, cap. 10: « Ac ne tinea molesta sit seminibus ficulneis, in imum scrobem lentisci taleam inverso cacumine demittito. » Quod iterum repetit lib. de Arb. cap. 20. Palladius quoque lib. IV in Martio, et 10, c. de ficu: « Ne vermes patiatur ficus, ramum terebinthi, vel lentisci taleam cum plantis fici cacumine ponemus inverso. » Hard.

8. *Uberrimas*. Colum. de Re Rust. lib. V, cap. 10: « Semper

amurca diluta, et cum fimo infusa radicibus frondere incipientium, facit. Caprificorum[9] laudantur maxime nigræ, et in petrosis, quoniam frumenta plurima habeant: caprificatio[10] ipsa post imbrem.

XLV. In primis autem cavendum, ne ex remediis vi- 1
tia fiant: quod evenit nimia aut intempestiva medicina. Interlucatio[1] arboribus prodest: sed omnium annorum trucidatio inutilissima. Vitis tantum tonsuram annuam quærit, alternam vero myrtus, punicæ, oleæ, quia celeriter fruticescunt. Cæteræ rarius tondentur, nulla autumno. Ac ne raduntur[2] quidem, nisi vere. Putatione[3] plagæ ad vitalia sunt omnia quæcumque non supervacua.

XLVI. Similis fimi ratio. Gaudent eo, sed cavendum 1
ne in fervore solis admoveatur, ne immaturum, ne validius quam opus sit. Urit vineas suillum, nisi quinquennio interposito, præterquam si riguis diluatur: et e[1] coriario-

conveniet, simul atque folia agere cœperint ficus, rubricam amurca diluere, et cum stercore humano ad radicem infundere: ea res efficit uberiorem fructum et farctum fici pleniorem ac meliorem. » Hard.

9. *Caprificorum*. Sic Theophrast. Hist. lib. II, cap. 7: Τὰ μέλανα τὰ ἐκ τῶν πετρωδῶν χωρίων. Frumenta vero grana sunt ficorum: qua voce jam antea usus, lib. XV, c. 21. H.

10. *Caprificatio*. Post imbrem ea recte peragitur, ὅταν ὕσῃ. Th. H.

XLV. 1. *Interlucatio*. Quid ea sit diximus cap. 19. Hard.

2. *Ac ne raduntur*. Raduntur arbores, ut muscus detrahatur, quibus infestantur: « Muscus, qui more compedis crura vitium devincta comprimit, situque et veterno macerat, distringendus et eradendus est », inquit Colum. lib. IV, cap. 24. Pallad. in Febr. tit. 12: « Muscus radatur, ubicumque repertus. » Idem Colum. lib. XI, cap. 2 in Maio: « Oleæ putantur, et emuscantur. » Salmasium miror, contra librorum omnium fidem, legi hic velle: « Ac ne eradicantur quidem, » quum præsertim tonsuræ ac putationi rasio belle componatur: eradicatio nullo modo. Hard.

3. *Putatione plagæ*. Dum vites, inquit, et arbores putantur, plagæ fiunt usque ad vitalia omnia, quæ non sunt supervacua. Hoc est, lignum omne materiesque demitur in ramis, usque ad eam quæ non sit omnino supervacua. Brevius, deputatur quidquid inutile. H.

XLVI. 1. *E coriariorum*. De his egimus cap. 6. Theophr. de Caus. lib. III, cap. 25, σκυτοδεψική dicitur. Hard.

rum sordibus, nisi admixta aqua : item[2] largius. Justum existimant in denos pedes quadratos, tres modios. Id quidem soli natura decernet.

1 XLVII. Columbino ac suillo plagis quoque arborum medentur. Si mala punica[1] acida nascantur, ablaqueatis radicibus[2] fimum suillum adhibent : eo anno vinolenta, proximo dulcia futura. Alii urina[3] hominis aqua mixta riganda censent quater anno, singulis amphoris : aut cacumina spargi vino lasere diluto. Si findantur[4] in arbore, pediculum intorqueri. Ficis utique[5] amurcam affundi. Cæteris arboribus[6] ægris fæcem vini, aut lupinum circum radices earum seri. Aqua quoque lupini decocti circumfusa pomis prodest. Fici, quum Vulcanalibus tonuit[7], cadunt. Remedium est, ut ante stipula hordeacea areæ stringantur[8]. Cerasos præcoces facit, cogitque mature-

2. *Item*. Item *quodvis fimum vineas urit*, si largius *sit*. Hard.

XLVII. 1. *Si m. punica*. Colum. lib. V, cap. 201 : « Quod si acidum, aut minus dulcem fructum feret, hoc modo emendabitur. Stercore suillo et humano, urinaque vetere radices rigato. Ea res et fertilem arborem reddit, et primis annis fructum vinosum, et post quinquennium dulcem et apyrenum facit. Nos exiguum admodum laseris vino diluimus, et ita cacumina arboris summa oblevimus : ea res emendavit acorem malorum. » Hæc quoque Palladius, aliaque suggerit similia medicamenta, lib. IV in Martio, t. 9. Hard.

2. *Ablaqueatis radicibus*, etc. Colum. lib. V, cap. 10. Dalec.

3. *Alii urina*. Pallad. l. c. H.

4. *Si findantur*. Colum. l. c. « Mala punica ne in arbore rumpantur... ramulos, quibus dependent, intorqueto : eodem modo servabuntur incorrupta etiam toto anno, » Pallad. item l. c. H.

5. *Ficis utique*. Pallad. l. c. tit. 10 de ficu, post Columell. lib. V, cap. 10. Hard.

6. *Cæteris arboribus*. Pallad. lib. XI in Octob. t. 12, de pomis : « Si ægra est arbor, fæces vini veteris ablaqueatæ oportet infundi, etc. » De piro similiter, in Febr. t. 25. H.

7. *Vulcanalibus tonuit*. Vulcanalia Augusto celebrantur : quo tempore fiebat tertia satio. Colum. lib. XI, cap. 3. Dal. — *Vulcanalibus*. De his libro sequente, cap. 35. Hard.

8. *Areæ stringantur*. Sic MSS. editique omnes : recte. Sententia est, adversus vim tonitrui, ne ficus decidant, remedium illud a rusticanis hominibus adhiberi : areas nimirum stipula hordeacea spisse ac dense spargi. Id enim vox ea, *stringi*, hoc loco sonat. Hard.

scere calx admota radicibus. Et hoc autem[9], et omnia poma intervelli melius est, ut quæ relicta sint, grandescant. (XXVIII.) Quædam pœna emendantur, aut morsu[10] exci- 2
tantur, ut palmæ et lentisci. Salsis enim[11] aquis aluntur. Salis vim et cineres, sed leniorem, habent : ideo fici asperguntur[12], rutaque, ne fiant verminosæ, neve radices putrescant. Quin et vitium[13] radicibus, aquam salsam jubent affundi, si sint lacrymosæ : si vero fructus[14] earum decidant, cinerem aceto aspergi, ipsasque illini, aut sandaracha, si putrescat uva. Si vero fertiles[15] non sunt, aceto acri subacto cinere rigari atque oblini. Quod[16] si fructum 3
non maturent, prius inarescentem, præcisarum ad radices plagam, fibrasque, aceto acri et urina vetusta madefacere,

9. *Et hoc autem*. Sic ex MSS. em. Hard. *et hæc ante omnia poma* Gr. et Al. Ed. — *Et hoc autem, et omnia*. Cerasum, inquit, et alia poma. Hoc illud est, quod Palladius ait in Julio, t. 5, « Nunc pira, vel mala, ubi ramos multa poma densabunt, interlegenda sunt quæcumque vitiosa, ut succus qui ingrate his posset impendi, ad meliora vertatur. » Affinis est earum vocum significatio, « interlegi, intervelli, interradi. » Vide quæ de hac postrema diximus lib. XV, c. 2. *Intervelli* dixit pariter Columella, lib. IV, cap. 33. Hard.

10. *Aut morsu*. Si acria affundantur radicibus, quibus hæ quasi morsu ac vellicatione quadam excitantur. Theophr. de Caus. lib. III, cap. 23, p. 287 : Αἱ δὲ ῥίζαι δέονται τῆς ἀναδήξεως... Καὶ γὰρ ταύταις παραχέουσι καὶ τὸν οὖρον, καὶ τὴν σκυτοδεψικὴν παραβάλλουσιν. « Et radices arborum morderi desiderant ... Idcirco his affundunt urinam, et pellium fæces accumulant. » H.

11. *Salsis enim*. Vide quæ diximus cap. 3. Hard.

12. *Ideo fici asperguntur*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. MS. et Ch. « ideo ficis asperguntur ruta, ne » Gr. et Al. Ed.—*Ideo fici... rutaque*. Hoc de ruta speciatim Pallad. in Martio, t. 9. Fico idem, ne verminosa fiat, amurcam affundit, aut veterem urinam. Hard.

13. *Quin et vitium*. Auctor Geop. lib. V, cap. 37 : Περὶ ῥυάδων ἀμπέλων. Hard.

14. *Si vero fructus*. Geop. l. c. H. — *Aspergi*. Broterius ex MSS. Reg. 1 et 2, *conspergi*. Ed.

15. *Si vero fertiles*. Geop. lib. V, cap. 35. Hard.

16. *Quod si fructum*. Geop. lib. V, cap. 32 et 33. Pallad. lib. IV, in Mart. t. 7 : « Ægras vites, vel quibus fructus arescit, circumfodies, et urinam veterem suffundes. Item cinerem sarmenti vel querci aceto mixtum subjice, etc. » Hard.

atque eo luto obruere, sæpe fodere. Olearum [17], si parum promisere fructus, nudatas radices hiberno frigori opponunt, eaque castigatione proficiunt. Omnia hæc annua cæli ratione constant: et aliquando serius poscuntur, aliquando celerius. Nec non ignis [18] aliquid prodest, ut arun-
4 dini: ambusta namque densior mitiorque surgit. Cato [19] et medicamenta quædam componit, mensuræ quoque distinctione, ad majorum arborum radices amphoram, ad minorum urnam amurcæ, et aquæ portionem æquam, ablaqueatis prius radicibus paulatim affundi jubens. In olea hoc amplius, stramentis antea circumpositis: item fico. Hujus præcipue vere [20] terram adaggerari radicibus: ita futurum, ut non decidant grossi; majorque fecunditas, nec scabra proveniat. Simili modo [21], ne convolvulus fiat in vinea,

17. *Olearum*. Plura sterilitatis olearum remedia suggerit auctor Geop. lib. IX, cap. 10. HARD.

18. *Nec non ignis*, etc. Theophr. Hist. lib. IV, cap. 12. DAL.

19. *Cato*. Cap. XCIII: « Olea, si fructum non feret, ablaqueato: postea stramenta circumponito. Postea amurcam cum aqua commisceto æquas partes. Deinde ad oleam circumfundito: ad arborem maximam amphoram committi sat est: ad minores arbores pro ratione indito. Et idem hoc si facies ad arbores feraces, eæ quoque meliores fient: ad eas tamen stramenta ne addideris. » HARD.

20. *Hujus præcipue vere*. Ita MSS. Cato, cap. XCIV: « Fici uti grossos teneant, facito omnia, quo modo oleæ, et hoc amplius. Quum ver appetet, terram adaggerato bene. Si ita feceris, et grossi non cadent, et fici scabræ non fient, et multo feraciores erunt. » Prius insulse veterem terram in libris hactenus editis legebatur. HARD.

21. *Simili modo*. Et hoc Cato totidem verbis, cap. XCV: « Convolvulus in vinea ne siet, amurcam condito, puram bene facito, in vas ahenum indito congios duos: postea igni leni coquito, rudicula agitato crebro, usque adeo dum fiat tam crassum quam mel. Postea sumito bituminis tertiarium, et sulphuris quartarium. Conterito in mortario seorsum utrumque. Postea infriato quam minutissime in amurcam caldam, et simul rudicula misceto, et denuo coquito sub dio. Nam si in tecto coquas, quum bitumen et sulphur additum est, excandescet. Ubi erit tam crassum quam viscum, sinito frigescat. Hoc vitem caput et sub brachia unguito, convolvulus non nascetur. » Convolvulus Græcis ἴξ. ἰκὸς dicitur: vermiculus vitium foliis sese involvens: quocirca in-

amurcæ congios duos decoqui[22] in crassitudinem mellis: rursusque cum bituminis tertia parte, et sulphuris quarta sub dio coqui, quoniam exardescat[23] sub tecto. Hoc vites circa capita ac sub brachiis ungi: ita non fore convolvulum. Quidam contenti sunt fumo hujus mixturæ suffire vineas secundo flatu, continuo triduo. Plerique[24] non minus auxilii et alimenti arbitrantur in urina, quam Cato in amurca, addita modo aquæ pari portione, quoniam per se noceat. Alii volucre[25] appellant animal prærodens pubescentes uvas: quod ne accidat[26], falces, quum sint exacutæ, fibrina pelle detergent, atque ita putant: sanguine ursino liniri volunt post putationem easdem. Sunt arborum pestes et formicæ. Has abigunt[27], rubrica ac pice

volvulum Plautus appellat in Cistel. act. IV, sc. 2, v. 63: « Imitatur nequam bestiam et damnificam. PH. Quamnam? amabo. LA. Involvulum, quæ in pampini folio intorta, implicat se. » Et Festus: « Involvulus, vermiculi genus, qui se involvit pampino. » HARD.

22. *Decoqui.* Sic ex MSS. em. Hard. cons. Ch. *decoctos* Gr. et Alii. ED.

23. *Exardescat.* Ita MSS. sat recte. Cato, haud magis proprie, *excandescet.* HARD.

24. *Plerique non.* Colum. lib. V, cap. 9, de olea: « Sed et sine ablaqueatione adjuvanda est amurca insulsa, cum suilla vel nostra urina vetere; cujus utriusque modus servatur: nam maximæ arbori, ni tantumdem aquæ misceatur, urna abunde erit. » HARD.

25. *Alii volucre.* Diversum a convolvulo animal. Neque enim convolvulus pubescentes prærodit uvas: sed vermiculus erucæ minimæ specie, colore cinereo, ex ipsius erucæ ovis natus. Pedunculos φθεῖρας vocat auctor Geop. lib. V, cap. 30, pag. 147. — *Alii.* Sic MSS. Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, Th. et cæteri omnes. *Volvocem*, ut in libris impressis legitur, plane nullus. Quin et Colum. de Arb. cap. 15, *volucram* vocat. « Genus est animalis, inquit, volucra appellatur: id fere prærodit teneros adhuc pampinos et uvas: quod ne fiat, falces, quibus vineam putaveris, peracta putatione sanguine ursino linito: vel si pellem fibri habueris, in ipsa putatione quoties falcem acueris, ea pelle aciem detergito, atque ita putare incipito. » HARD.

26. *Quod ne accidat.* Colum. lib. de Arb. cap. 15, et Geop. auctor l. c. Pallad. lib. I, cap. 35, p. 28, ursinum adipem pariter ad eos usus laudat. HARD.

27. *Has abigunt.* Pallad. lib. IV in Martio, t. 10, c. de ficu: « Si formicæ molestæ sunt, rubrica, butyro, et pice liquida mixta circa truncum debet induci. Alii coraci-

liquida perunctis caudicibus: nec non et pisce suspenso
6 juxta in unum locum congregant: aut lupino trito cum oleo radices linunt. Multi [28] et talpas amurca necant: contraque erucas [29], et mala ne putrescant, lacertæ viridis felle tangi cacumina jubent. Privatim autem [30] contra erucas ambiri arbores singulas a muliere [31] incitati mensis [32], nudis pedibus, recincta. Item ne quod animal pastu malefico decerpat frondem, fimo boum diluto aspergi folia, quoties imber interveniat, quoniam [33] ita abluatur virus medicaminis: mira quædam excogitante solertia humana. Quippe quum averti carmine grandines credant plerique: cujus verba inserere non equidem serio ausim, quanquam a Catone prodita [34], contra luxata membra, jungenda arundinum fissuræ [35]. Idem arbores [36] religiosas lucosque suc-

num piscem contra formicas in arbore suspendendum esse confirmant. » Idem et lupinum ad eam rem commendat lib. I, t. 35. H.

28. *Multi et talpas.* Alia adversus illas remedia Palladius affert in Martio, tit. 9: « Contra talpas prodest catos frequenter habere in mediis carduetis. Mustelas habent plerique mansuetas Aliqui foramina illarum rubrica et succo agrestis cucumeris impleverunt. Nonnulli juxta cubilia talparum plures cavernas aperiunt, ut illæ territæ fugiant solis admissu. Plerique laqueos in aditu earum setis pendentibus ponunt. » Hard.

29. *Contraque erucas.* MSS. omnes, ubique *urucas* præferunt. H.

30. *Privatim autem.* Vide quæ dicturi sumus lib. XXIX, cap. 13. H.

31. *Muliere incitati mensis.* Mulieri quæ in menstruis est, cui menses fluunt. Hard.

32. *Incitati mensis.* Vet. apud Dalec. cod. *incitatis mensibus.* Ed.

33. *Quoniam ita abluatur.* Quoniam adveniente mox imbre fimo virus omne abluitur. Hard.

34. *A Catone prodita.* Cap. clx de Re Rust. « Luxum si quod est, hac cantione sanum fiet. Arundinem prende tibi viridem p. iv aut v longam. Mediam diffinde, et duo homines teneant ad coxendices. Incipe cantare in malo. S. F. (hoc est, sanitas fracto) motas danata daries dardaries astataries. Dic una pares usque dum coeant... Ubi coierint, et altera alteram tetigerit, etc. » Hard.

35. *Arundinum fissuræ.* Carmini adjungitur arundo fissa: luxato membro applicatur: carmen recitatur, dum arundo gemina coeat. Hard.—*Arundinum fissuræ.* Fissura arundinum est sane quum arundines in assulas finduntur, ut luxata firmentur membra. Hæc nos dicimus *des éclisses.* Arundinibus utebatur

cidi permisit, sacrificio prius facto: cujus rei rationem [37] precationemque eodem volumine tradidit.

Augustus, ut videre est apud Suetonium in August. cap. LXXX. Præter arundinum fissuras, earum quoque radix, aceto illita, luxatis medetur. Vid. Plin. lib. XXIV, cap. 11. BROT.

36. *Idem arbores.* Cato de Re R. cap. CXXXIX: « Lucum conlucare romano more sic oportet. Porco piaculo facito. Sic verba concipito. Si Deus, si Dea es, quojum illud sacrum est, uti tibi jus fiet porco piaculo facere illiusce sacri coercendi ergo, etc. » Luci sacri scilicet erant, incædui. Ovid. Metam. lib. VIII, v. 743: « Ille etiam Cereale nemus violasse securi Dicitur, et lucos ferro temerasse vetustos. » Itaque modum voluit docere Cato, quo rite et sine piaculo id fieret: « Conlucare, inquit Festus (verbo *sublucare*), est succisis arboribus locum implere luce. Sublucare arbores, est ramos earum supputare, et veluti subtus lucem mittere. » Et verbo ipso *conlucare*. « Conlucare dicebant, quum profanæ silvæ rami deciderentur officientes lumini. » Glossæ Græco-Latinæ: Διακαθαίρω δένδρον, conluco. HARD.

37. *Rationem.* Sic ex MSS. em. Hard. *rationem quoque eodem* Gr. et Alii. ED.

C. PLINII SECUNDI

NATURALIS HISTORIÆ

LIBER XVIII.

I. (I.) SEQUITUR natura frugum, hortorumque ac florum, 1
quæque alia præter arbores aut frutices benigna tellure
proveniunt, vel per se[1] tantum herbarum immensa con-
templatione, si quis æstimet varietatem, numerum, flores,
odores, coloresque, et succos, ac vires earum, quas sa-
lutis aut voluptatis hominum gratia gignit. Qua in parte
primum omnium patrocinari terræ, et adesse cunctorum
parenti juvat, quanquam inter initia operis[2] defensæ. Quo- 2
niam tamen ipsa[3] materia intus accendit[4] ad reputationem
ejusdem parientis et noxia, nostris eam criminibus urge-
mus, culpamque nostram illi imputamus. Genuit venena:
ecquis invenit illa præter hominem? Cavere[5] ac refugere
alitibus ferisque satis est. Atque quum arbore exacuant

I. 1. *Vel per se.* Et erat jam sola per se contemplatio herbarum immensa. HARD.

2. *Inter initia operis.* Lib. II, c. 63. HARD.

3. *Quoniam tamen ipsa*, etc. Sensus est: Quoniam ipsa materia (nempe illorum, quæ terra gignuntur) intus nos accendit (animo conceptis odiis, et tacitis nos inflammat, et exagitat) ad reputationem ejusdem parientis, et noxia (ad accusandam naturam, sive terram, quod venena genuerit), etc. Fortassis et melius *imputationem*, quam *reputationem* legemus. DALEC.

4. *Intus accendit ad reputationem ejusdem parientis.* Etiam in ipso progressu, nec tantum initio operis, sed et in interiore libro, argumentum ipsum impellit ad contemplationem ejusdem naturæ, quum parit res noxias. Rhenanus legit, *vitiis accedit*. H. — *Intus accendit.* Broterius ex MSS. Reg. 1, 2, et editione principe, consent. Chiffl. *accedit intus*. ED.

5. *Cavere ac refugere alitibus ferisque satis est.* Venena cavent alites ac feræ: non excogitant: homines soli inveniunt et comminiscuntur. HARD.

limentque cornua elephanti, et uri: saxo rhinocerotes, et utroque apri dentium sicas [6], sciantque ad nocendum se præparare animalia: quod tamen eorum tela sua, excepto homine, venenis tingit? Nos et sagittas [7] tingimus, ac ferro ipsi nocentius aliquid damus. Nos et flumina inficimus, et rerum naturæ elementa. Ipsum quoque quo vi-
3 vitur, aerem [8] in perniciem vertimus. Neque est ut putemus ignorari ea ab animalibus, quæ quidem [9] quæ præpararent contra serpentium [10] dimicationes, quæ post prælium ad medendum excogitarent, indicavimus. Nec ab ullo præter hominem, veneno pugnatur alieno. Fateamur ergo culpam, ne iis quidem, quæ nascuntur contenti: etenim quando plura [11] eorum genera humana manu fiunt. Quid? non et homines [12] quidem ut venena nascuntur? Atra ceu serpentium lingua vibrat, tabesque animi [13] contrectata adurit,

6. *Apri dentium sicas.* Dentes acutissimos, gladiis similes, exsertos. Seneca, de Ira, lib. I, c. 1: « Spumant apris ora, et dentes acuuntur attritu. » Dal.

7. *Nos et sagittas.* Is Scytharum mos est. Dal. — *Sagittas.* Sagittas tinxisse Gallos medicamento, quod venenum cervarium appellabant, dicetur lib. XXVII, cap. 76. Elleboro quoque lib. XXV, c. 25. H.

8. *Aerem in perniciem.* Tum tetro halitu oris, tum emisso letali spiritu e scrobibus, quos homines ipsi fodiunt, tum alias ob causas, tum ut metalla eruant. Hard.

9. *Quæ quidem* desunt in MSS. Reg. 1, 2, et edit. principe. Brot.

10. *Contra serpentium.* Vide lib. VIII, cap. 36, 41, etc. Hard.

11. *Quando plura.* Broterius ex emendatione Huetii, *quanto plura.* Gronov. et al. ante Hard. *etenim complura.* Ed.

12. *Quid? non et homines.* Sic Gronov. et al. vett. Broterius ex cod. Reg. 1, *Quin et homines;* et mox Vet. apud Dalec. non ita improbanda lectione: « Quid? non et homines quidam ad venena nascuntur. » Ed.

13. *Tabesque animi.* Et livor animi adurit omnia quæ contrectat: *livor*, inquam, *hominum*, culpantium omnia, ac dirarum volucrum more, quæ tenebris quoque suis, et ipsi noctium quieti *obstrepunt*, invidentium *cæterorum hominum laudi et quieti*, vel solo gemitu, quæ sola vox eorum hominum est: ita ut inauspicatarum avium ritu, vel occursu suo vetent agere, ac prodesse hominibus. Itaque livor animi, et invidia, omnia quæ contingit, veluti adurens, quando culpat omnia. Hard. — *Contrectata.* Chifflet. cod. *contracta;* Broterius ex eodem Reg. 2, *contacta.* Ed.

culpantium omnia, ac dirarum alitum modo[14], tenebris
quoque suis, et ipsarum noctium quieti invidentium, ge-
mitu, quæ sola vox eorum est: ut inauspicatarum[15] ani-
mantium vice obvii quoque vetent agere, aut prodesse
vitæ. Nec ullum aliud abominati spiritus[16] præmium no- 4
vere, quam odisse omnia. Verum et in hoc eadem naturæ
majestas, tanto plures bonos genuit ac frugi, quanto fer-
tilior in iis quæ juvant aluntque, quorum æstimatione et
gaudio nos quoque, relictis æstuationi suæ[17] istis homi-
num[18] turbis, pergemus excolere vitam: eoque constan-
tius, quo operæ[19] nobis major, quam famæ, gratia expe-

14. *Dir. alitum modo*. Ovid. Met. V, 550: « Ignavus bubo, dirum mortalibus omen. » Noctiluges apud Festum vocat Lucilius. Dal.

15. *Ut inauspicatarum*. Nam inauspicatarum avium animantiumque occursu dirimebantur auspicia, hoc est, irrita fiebant, dissolvebantur, discutiebantur, ac disturbabantur. Plin. lib. II: « Soricum accentu dirimi auspicia, annales refertos habemus. » Et l. X, c. 16: « Bubo funebris, et maxime abominatus publicis præcipue auspiciis, deserta incolit: nec tantum desolata, sed dira etiam et inaccessa: noctis monstrum, nec cantu aliquo vocalis, sed gemitu. Itaque in urbibus, aut omnino in luce visus, dirum ostentum est. » Hard.

16. *Abominati spiritus*. Ingenia detestatione, exsecratione digna. Plin. X, 16: « Bubo abominatus publicis auspiciis. » Horat. Epod. xvi, vs. 8: « Parentibusque abominatus Hannibal. » Hard.

17. *Relictis æstuationi suæ*. MSS. Reg. Colbert. Chiffl. *exustioni suæ*, quod defendi quoque potest, ut respondeat ei, quod prius dixerat, *contrectata adurit*. Hard. — *Æstuationi suæ*. MSS. Reg. Colb. Chiffl. et editio princeps, *exustioni suæ*. Male emendatum in recentioribus editt. *æstuationi*; nec satis latina vox *æstuatio*. Brot.

18. *Hominum turbis*. In MSS. *hominum urbis*. Quid si *hominum umbris* dicam scripsisse Plinium videri? sicut de iisdem paulo ante, *tenebris quoque suis invidentium* dixit? Vel hominum turbas appellat, qui in humano genere turbas cient, ceu faces generis humani. H. — *Hominum turbis*. Bene MS. Reg. 2, *hominum rubis*. Hi homines sunt ut rubi spinis horridi, et flammis pariter addicti. Brot.

19. *Operæ*. Operam *utiliter collocatam*, quam famem *avidius quæsitam* gratulari nobis homines malumus. Huc referenda Livii castigatio, quæ a Plinio facta in præf. ad Tit. « Profiteor mirari me T. Livium... sic orsum: satis jam sibi gloriæ quæsitum... Majus meritum esset, operis amore, non animi causa perseverasse, etc. » Hard.

titur. Quippe sermo circa rura est, agrestesque usus; sed quibus[20] vita honosque apud priscos maximus fuerit.

1 II. (II.) Arvorum sacerdotes[1] Romulus in primis instituit, seque duodecimum fratrem appellavit inter illos, ab Acca Laurentia nutrice sua genitos, spicea corona, quæ vitta alba colligaretur, in sacerdotio eis pro religiosissimo insigni data, quæ prima apud Romanos fuit corona: honosque is non nisi vita[2] finitur: et exsules etiam captosque comitatur. Bina tunc jugera[3] populo romano satis erant, nullique majorem[4] modum attribuit: quo servos paulo ante principis Neronis, contemptis hujus spatii viridariis,

20. *Sed quibus vita honosque.* Quoniam frugibus tantum, non conquisitis epularum deliciis, arentur. Dalec.

II. 1. *Arvorum sacerdotes.* Vide hujus rei historiam apud Lilium Gyraldum. « Arvales sacerdotes, inquit Cujacius, lib. X, cap. 34, et lib. XI, cap. 5 Observat. οἱ περὶ ὅρων δικαςαὶ terminorum sacrorum et finium jurgiis terminandis præerant, et interveniebant. » Dalec. — *Arvorum.* Gellius, lib. VI, c. 7: « Sabinus Masurius in primo Memorialium... Accam Laurentiam Romuli nutricem fuisse dicit. Ea, inquit, mulier ex duodecim filiis maribus unum morte amisit. In illius locum Romulus Accæ Laurentiæ sese filium dedit, seque et cæteros ejus filios Fratres Arvales appellavit. Ex eo tempore collegium mansit Fratrum Arvalium numero duodecim, cujus sacerdotii insigne est spicea corona, et albæ infulæ. » Varro de L. L. lib. IV: « Fratres Arvales dicti sunt, qui sacra publica faciunt propterea, ut fruges ferant arva. » Inde Festus: « Ambarvales hostiæ appellabantur, quæ pro arvis a duobus fratribus sacrificabantur. » Hard.

2. *Non nisi vita.* Sic Auguratus, et Pontificale sacerdotium, perpetua fuere munera, nec nisi cum vita eripi potuerunt. Vide Sueton. in Aug. XXXI, et Senec. de Clem. lib. I, cap. 10. Sic in Galliæ magistratibus summis, cancellarii dignitas, et aliæ quædam ea donatæ prærogativa sunt. Hard.

3. *Bina tunc jugera.* Varro de Re Rust. lib. I, cap. 10: « Antiquus noster ager ante bellum Punicum pendebat bina jugera, quod a Romulo primum divisa dicebantur viritim, etc. » H. — *Bina jugera.* Jugeri longitudo ducenorum et quadragenorum pedum erat, latitudo centenorum vicenorumque. Quare duo jugera, pro nostrate agros metandi ratione, efficiunt 54 *ares*, 98 *centiares*. Ed.

4. *Majorem modum.* Majorem mensuram: modus enim de agri dicitur mensura. Horatius, lib. II, Sat. VI: « Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus. » Hard.

piscinas juvat habere majores: gratumque, si non aliquem et culinas. Numa[5] instituit Deos fruge colere, et 2
mola salsa[6] supplicare: atque (ut auctor est Hemina) far torrere, quoniam tostum[7] cibo salubrius esset. Id uno modo consequutum, statuendo non esse purum ad rem divinam, nisi tostum. Is et Fornacalia[8] instituit farris torrendi ferias, et æque religiosas[9] terminis agrorum[10]. Hos enim Deos tunc maxime noverant: Seiamque[11] a serendo,

5. *Numa instituit deos fruge colere.* Græci hordei primitiis, liboque, et placentis ex hordeo sale consperso; unde κριθολόγοι dicti. DALEC.

6. *Mola salsa.* Far sale mixtum id fuit, ut docet Ovidius, Fast. I, 127: «... Quum cereale sacerdos Imponit libum, mixtaque farra sali.» HARD.

7. *Quoniam tostum.* Ovid. Fast. II, 521: «Usibus admoniti flammis torrenda dedere, etc.» H.

8. *Fornacalia.* Festus: «Fornacalia, feriæ institutæ sunt farris torrendi gratia: quod ad fornacem quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Fornacalia sacra erant, quum far in fornaculis torrebant.» Excogitata simul Fornace dea; quod in fornacibus precarentur farra recte torreri. Ovidius, Fast. II, vers. 525: «Facta dea est Fornax: læti Fornace coloni Orant, ut fruges temperet illa suas. Curio legitimis nunc Fornacalia verbis Maximus indicit, etc.» Non erant hæ feriæ statæ, sed indictitiæ.» H.

9. *Æque religiosas.* Ferias alteras notat, Terminalia appellata, a deo agrorum Termino. Ovid. Fast. II, vers. 639: «Nox ubi transierit, solito celebretur honore, Separat indicio qui deus arva suo. Termine, sive lapis, sive es defossus in agro Stipes, ab antiquis sic quoque numen habes. Te duo diversa domini pro parte coronant; Binaque serta tibi, binaque liba ferunt, etc.» Februario mense Terminalia peragebantur. HARD.

10. *Terminis agrorum.* Ara deo Termino statuebatur a dominis utrimque: ligna concisa foco imponebantur: igni fruges canistro inspergebantur: puella favos porrigebat, alii et vinum. Numæ lege nullum animal immolabatur ex Plutarcho et Halicarn. Ovidius, lib. II Fast. agnam et porcam sacrificari tradit. Horat. Ep. II, 59: «Vel agna festis cæsa Terminalibus.» Prudentius, Terminum cingi fasciis solitum, et rogari pulmone gallinæ scribit. GYRALDUS. — Vetus lex, «Qui Terminum exarassit, ipsus et boveis sacrei sunto.» De ejus sacro, et quibus ex rebus fieret, prolixe Alex. ab Alex. lib. II, cap. 21. DALEC.

11. *Seiamque a serendo.* Infra lib. XXXVI, cap. 22, Fortunæ, quam Seiam appellant, meminit Plinius. DAL. — *Seiamque.* Ita libri omnes, recte. August. de Civ. Dei, lib. IV, cap. 8: «Sata frumenta, quamdiu

Segestam a segetibus appellabant: quarum simulacra in Circo [12] videmus. Tertiam ex his [13] nominare sub tecto

sub terra essent, præpositam voluerunt habere Seiam : quum vero jam super terram essent et segetem facerent, deam Segetiam : frumentis vero collectis atque reconditis, ut tuto servarentur, deam Tutelinam præposuerunt. » Hard.

12. *In Circo*. In Circo maximo, regione Urbis undecima. Hard.

13. *Tertiam ex iis*, etc. Quidam hic τὸν Διόνυσον intelligunt, quem, ut ait Plutarchus, ὑπὸ στέγην οὐκ ὀμνύουσιν, Pithœus *Tertium* legit, et ad Terminum refert, nominateque ad sacra pertinere arbitrantur, ut apud Horat. « male nominatis, Parcite verbis, » id est, irreligiose contra fas et morum sacrorum pronuntiatis. Quidam legendum censent, « Terminum ex XII nominari sub tecto religio est. » Nam de Termino multa duodecim tabulis cauta fuisse cuivis notum, in quas etiam fortassis credibile fuerit, translatam veterem Numæ sanctionem, ut Termino non nisi sub divo sacrificaretur, quod nefas putaret Terminum intra tectum consistere. Hæc ad me D. Reginaldus, vir singularis doctrinæ. Eadem et religio fuit jurandi Dium Fidium, ut ex Catone tradit Nonius. Juraturi enim in compluvium prodibant. Apud eumdem Varro de Lib. educ. « Itaque domi rituis nostri qui per Dium Fidium jurare vult, prodire solet in publicum. » Fortunam Calvam quoque sub tecto nominare religiosum fuisse tradidit Alexand. ab Alex. lib. I, cap. 13. Hanc fortassis Plinius innuit. Dalec. — *Tertiam*. Segestam, quæ ex diis proxime appellatis tertium locum obtinet, nempe post deum agrorum Terminum, Seiamque. Tutelinam, cujus Augustinus et alii meminere, eam esse deam, quam nominare sub tecto religio fuit, existimant Turnebus Advers. lib. XX, cap. 36, et Cœl. Rhod. lib. XXI, cap. 29, quoniam fortassis, ut Macrobius admonet, Sat. lib. I, cap. 16, p. 264 : « Apud Veteres qui nominasset Salutem, Semoniam, Seiam, Segetiam, Tutilinam, ferias observabat. » Verum ex eo ipso Macrobii testimonio plane efficitur, non aliam hac in parte Tutelinæ deæ, quam Seiæ, Segestæque conditionem fuisse : quum tamen dispares eas fuisse hac silentii religione sub tecto, Plinius velit. Eccur autem non liceret Tutelinam nominare, quam et in navi, et in ædibus passim nominari et advocari cernimus apud Petronium in Satyrico? Nam Tertullian. lib. de Spectac. cap. 8 : « Singula, inquit, ornamenta Circi, singula templa sunt... Sessias a sementationibus, Messias a messibus, Tutelinas a tutela fructuum sustinent columnæ. Ante has tres aræ trinis diis parent, magnis, potentibus. Eosdem Samothracas existimant. » Ut igitur Sessia in Seiam, sic Messia dea, quæ altero nomine Segesta appellata fuit, forte in Meiam commutata : propterea quod ea vox putidum quid olet ac sonat, sub tecto eo nomine nominare religio fuit? Sed Segestam ipsam verius, ut arbitror, intellexit, quam nominari sub tecto

religio est. Ac ne degustabant[14] quidem novas fruges, aut vina, antequam sacerdotes primitias libassent.

III. (III.) Jugum vocabatur[1], quod uno jugo boum in die exarari posset. Actus, in quo boves agerentur cum aratro, uno impetu justo. Hic erat cxx pedum : duplica-

idcirco religio fuit, quod ad aliam vocem molliendam, quæ turpicula foret, vel inauspicata, nempe *Egesta*, vel *Egestas*, conficta illa existimaretur. Sic enim et de Siciliæ oppido Festus refert : « Segesta, quæ nunc appellatur, oppidum in Sicilia est, quod videtur Æneas condidisse, præposito ibi Egesto, qui eam Egestam nominavit. Sed præposita ei *s* littera est, ne obsceno nomine appellaretur, ut factum est in Malevento, quod Beneventum dictum est. » Sane si eam, quam nominari sub tecto religio est, non ipse jam appellasset, minime nunc ipse diceret, *Tertiam ex his :* nam quid est aliud, *ex his*, quam ex proxime appellatis diis ? Hard.

14. *Ac ne degustabant*, etc. Fuit et Ambarvale sacrum, quo maturis frugibus quum lacte, vino, favo libatum fuisset, porca gravida, aut vitula immolabatur, velut et Cereri porca præcidanea, priusquam seges meteretur. Alex. ab Alex. lib. III, cap. 12. Vide Scalig. in Festum, voce *Amtermini*. Dalec. — *Ac ne degustabant*. Sic etiam Censorinus in præf. Tibull. I, El. 1, v. 14: « Et quodcumque mihi pomum novus educat annus, Libatum agricolæ ponitur ante deo. » Hard.

III. 1. *Jugerum vocabatur*. Agros, et in agris jugera, perticis olim metati sunt Itali. Propert. « Abstulerat miseras pertica tristis opes. » Barbari vero apud Herod. funibus, quos Romani, *Arvipendia* nominarunt, id est, ut Glossarion vetus exponit, γεωμετρικοὺς σχοίνους : et inde Gallis *arpent*, jugerum, πλέθρον, quasi Arvipennium, *n* pro *d*, ut apud Plautum in Milite, *dispennite*, pro *dispendite*. Scaliger. — Legendum hoc in loco, *jugum*, recte monet ex Varron. de Re Rust. lib. I, c. 10, vir restituendis bonis auctoribus singulari natus fato Fulv. Ursinus. (Ex Variorum notis.) — *Jugum vocabatur*. Aliud jugum, aliud jugerum est. Jugum hodie Arverni vocant, *joug de terre*. — Prius legebatur *jugerum :* at *jugum* scribi oportere vel ex eo est perspicuum, quod de jugero postea agitur. Adde Varronem de Re Rust. cap. 10, ita scripsisse : « Modos, inquit, quibus metirentur rura, alius alios constituit. Nam in Hispania ulteriore metiuntur jugis : in Campania versibus : apud nos in agro Romano ac Latio, jugeris. Jugum vocant, quod juncti boves uno die exarare possunt. Versum dicunt centum pedes quoquoversum quadratum. Jugerum, quod quadratos duos actus habet. Actus quadratus qui et latus est pedes cxx et longus totidem : is modus Acnua latine appellatur. » Lege *Agna*, ex Columella, lib. V, cap. 1, ubi et agna quid sit, et porca, definit. Hard.

tusque in longitudinem[2] jugerum faciebat. Dona amplissima imperatorum ac fortium civium, quam tum quis uno die plurimum circumaravisset. Item quartarii farris[3], aut heminæ, conferente populo. Cognomina etiam prima inde: Pilumni[4], qui pilum pistrinis invenerat: Pisonis, a pi-
2 sendo. Jam Fabiorum[5], Lentulorum, Ciceronum, ut quisque aliquod optime genus sereret. Juniorum familiæ Bubulcum[6] nominaverunt, qui bubus optime utebatur. Quin et in sacris nihil religiosius confarreationis[7] vinculo erat:

2. *In longitudinem.* « Ergo duo actus, inquit Columella, lib. V, cap. 1, jugerum efficiunt longitudine pedum CCXL, latitudine pedum CXX. Galli semijugerum *arepennem* vocant. » Bætici quoque, teste Isidoro, lib. XV, cap. 15. Nunc vero quod Gallis jugerum dicitur, perticis centum constat: perticæ singulæ pedibus octo et decem: jugerum igitur, pedum est MDCCC, *un arpent*. Sed varia est in Galliis pro regionum diversitate arpenti mensura: qua de re Du-Cangium in Glossario consule, verbo *Arapennis*. Notæ, quæ vulgo Tironis dicuntur, pag. 163: *Jugerum*, *Aripennis*, *Juctus*, forte pro *Actus*. HARD.

3. *Quartarii farris.* Hæc vocabantur *Adoreæ dona*, quorum paulo post meminit hoc ipso capite, et cap. 8 ejusdem libri. DALEC. — *Item quartarii.* Fuit quartarius congii pars quarta: uti sexta, sextarius. De congio, lib. XVI, cap. 19. De hemina, lib. XXI, cap. 109. H.

4. *Pilumni.* Pilumnum deum Varro nominat, ac Pitumnum. Vide Politian. Miscell. c. 89. et Lilium Gyraldum. Vide et Sigonium lib. de Nominibus Roman. Rhod. lib. XXIV, cap. 6; Alex. ab Alexand. lib. I, cap. 9. DALEC. — *Pilumni.* De eo Servius, initio lib. I Æneid. « Pilumnus, inquit, pinsendi frumenti usum invenit: unde a pastoribus colitur. Ab ipso etiam pilum dicitur. » HARD.

5. *Jam Fabiorum.* Ergo a fabis serendis Fabiorum, a lentibus Lentulorum, seu *Lentinorum*, ut MSS. habent: Ciceronum, a cicere, non quidem quod in vultu gereret, ut vulgus existimat, sed quod in agro optime sereret gentis ejus auctor, cognomen inventum. At Fabatorum quoque a fabis, quia FABATI legitur in nummo vetere apud Patinum, in Roscia gente, deductum esse, vulgo, sed falso, creditur. H.

6. *Bubulcum.* In Junia gente familiæ unius cognomen Bubulcorum fuit: ex qua C. Junius Bubulcus, bis consul, post dictator et magister equitum, apud Livium, IX. Et inter ædiles anni 297, C. Junius, L. F. C. N. Brutus Bubulcus, in Pighii Fastis. HARD.

7. *Confarreationis.* Usus ea voce Tacitus, lib. IV: « Patricios confarreatis parentibus genitos. » Et mox: « Omissa confarreandi assuetudine, aut inter paucos retenta. » Est autem confarreatio, novorum

novæque nuptæ farreum[8] præferebant. Agrum male colere, censorium[9] probrum judicabatur. Atque (ut refert Cato[10]) quem virum bonum colonum dixissent, amplissime laudasse existimabant. Hinc et locupletes dicebant, loci, hoc est, agri plenos. Pecunia ipsa[11] a pecore appellabatur. Etiam nunc in tabulis censoriis pascua di- 3

conjugum, aut amicorum, adhibito libo farreo, conjunctio. Contra, diffarreatio, conjugii, amicitiæve, auctore Festo, per idem libum farreum dissolutio. Vide Dion. Halic. Ant. Rom. lib. II. Festus: « Farreum, genus libi ex farre factum. » Isidori Glossæ: « Confarreatio, consacrorum communicatio. Confarreatus, consociatus. » Glossæ Philoxeni, *confarreatus*, Συμβιώσεως χάριν ζευχθείς. Vide Glossar. V. Clar. Du-Cangii. Hard.

8. *Novæque nuptæ farreum*, etc. Festo et Boethio matrimonia contrahebantur farreo libo adhibito, Plin. prælato. Itaque farreum hic libum plures ejusmodi exponunt. Servatur mos ille præferendi libum ante prodeuntes sponsas etiamnum apud rusticos Lugdunenses. Fortasse *farreum* hic fictilis est sartago, in qua far torrebatur, τὸ φρύγετον. Julius Pollux: Σόλων δὲ τὰς νύμφας ἰούσας ἐπὶ τὸν γάμον, ἐκέλευσε φρύγετον φέρειν σημεῖον. Tiberius multa de confarreatis parentibus et confarreandi modo disserit. Dionysius sacras illas nuptias tradit, quod illis tantum flamines uterentur. Idem et Boethius in Topicis, uxorem tribus modis haberi solitam scribens, farre, sive confarreatione, quæ peculiaris erat pontificibus: coemptione, quo solo modo dicebatur materfamilias; et usu. « Farre conveniebatur in manum certis verbis, præsentibus decem testibus, solemni sacrificio facto, et adhibito pane farreo, » inquit Ulpianus. Vide Rhodig. lib. XXVIII, cap. 27; Alex. ab Alex. lib. II, cap. 5; Rævardum, Varior. lib. IV, cap. 12 et 16, et apertius exp. 21 in lib. XII tabul. Sigonium, de antiquo jure civ. Rom. lib. I, c. 9. Dalec.

9. *Agrum m. col. censorium probrum judicabatur.* Hoc est, animadversione, ignominia et castigatione censoria dignum. Notationem censoriam dixit Cicero pro Cluentio, n. 128. Castigationem censoriam Plinius hoc libro, cap. 7. Gellius, lib. IV, cap. 12: « Si quis agrum suum passus fuerat sordescere, eumque indiligenter curabat, ac neque araverat, neque purgaverat; sive quis arborem suam vineamque habuerat derelictui, non id sine pœna fuit: sed erat opus censorium, censoresque ærarium faciebant, etc. » Hard.

10. *Ut refert Cato.* Cato in præf. lib. de Re Rust. « Et virum bonum, inquit, quum laudabant, ita laudabant: Bonum agricolam, bonumque colonum: amplissime laudari existimabatur, qui ita laudabatur. » Hard.

11. *Pecunia ipsa.* Vide quæ dicturi sumus lib. XXXIII, cap. 13. Hard.

cuntur omnia, ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat. Multatio [12] quoque non nisi ovium boumque impendio dicebatur: non omittenda priscarum legum benevolentia. Cautum quippe est, ne bovem, priusquam ovem, nominaret, qui indiceret multam.
4 Ludos boum causa celebrantes, Bubetios vocabant. Servius rex, ovium boumque effigie primus æs [13] signavit. Frugem quidem aratro quæsitam furtim noctu pavisse, ac secuisse, puberi XII tabulis [14] capitale erat: suspensum-

12. *Multatio quoque;* etc. Maxima multa non plus XXX bobus et duabus ovibus fuit: minima, ove una. Bos centum assibus æstimabatur: ovis decem. Romani reges, homicidii convictos ariete multabant, qui supplicando diis immolaretur, unde dicta *supplicia*. Alex. ab Alex. cap. LIII. Vide quod notatum est infra in lib. XXXIII, cap. I. Vide et Budæum, cap. V de Asse. Dalec. — *Multatio.* Gell. lib. XI, cap. I: « Multa quæ appellatur suprema, inquit, instituta est in singulos duarum ovium, boum triginta: pro copia scilicet boum, proque ovium penuria... Postea lege Hateria constituti sunt in oves singulas æris deni, in boves æris centeni. Minima multa est ovis unius, etc. » Festus: « Multam osce dici putant pœnam quamdam. M. Varro ait pœnam esse, sed pecuniariam, de qua subtiliter in libro primo quæstionum epistolicarum refert. Maximam multam dixerunt trium millium et viginti assium (monetæ gallicæ libræ sunt 120 cum assibus sedecim): quia non licebat quondam pluribus triginta bobus et duobus ovibus quemquam multari: æstimabaturque bos centussibus, ovis decussibus. » Et verbo *ovibus:* « Ovibus duabus multabantur apud antiquos in minoribus criminibus, etc. » Judiciorum multas in vaccis exsolvi solitas apud Scotos, aliasque nationes, multis comprobat testimoniis Vir Claris. Du-Cangius in Glossario, verbo *Vaccæ*. Hard.

13. *Primus æs signavit.* More Græcorum, ac præcipue Atheniensium, qui pecuniam suam bove signabant. Unde apud eos nata parœmia, *Bovem habet in lingua*, in eos jaci solita, qui accepto pretio libere id quod vere sentiunt, effari non audent. Hesychius, pag. 197: Βοῦς ἐπὶ γλώσσῃ. Παροιμία ἐπὶ τῶν μὴ δυναμένων παῤῥησιάζεσθαι... διὰ τὸ τῶν Ἀθηναίων νόμισμα ἔχειν βοῦν ἐγκεχαραγμένον, etc. Quod et Scholiastes Aristophanis testatur in Avibus, et Eustath. in Iliad. A, vers. 449. Vide quæ dicenda sunt lib. XXXIII, cap. 19. Hard.

14. *XII tabulis.* Ex tabula VII, cap. 2, repetita lex est, « Qui frugem aratro quæsitam furtim nox pavit, secuitque, suspensus Cereri necator: impubes prætoris arbitratu verberator; noxiamque duplione decernito. » Hoc est, ut Gothofre-

que Cereri necari jubebant, gravius quam in homicidio convictum : impubem Prætoris arbitratu [15] verberari, noxiamque duplione decerni. Jam distinctio [16] honosque civitatis ipsius non aliunde erat. Rusticæ [17] tribus laudatissimæ eorum, qui rura haberent. Urbanæ vero, in quas transferri ignominia esset, desidiæ probro. Itaque quatuor [18] solæ erant a partibus urbis, in queis habitabant, Suburrana [19], Palatina, Collina, Exquilina. Nundinis [20] ur-

dus interpretatur : Qui frugem aratro partam furtim noctu paverit immaturam, vel maturam secuerit, Cereri sacer et devotus suspendio necator. Impubes tamen si id fecerit, arbitrio prætoris verberator, damnumque datum in duplum sarcito. Hard.— *Capitale erat.* Brot. ex cod. Reg. 2, cons. Chiffl. *capital erat.* Ed.

15. *Prætoris arbitratu verberari.* Hoc est, judicis, sive consulis. Nam regibus exactis iidem erant prætores, qui consules : iidem quoque a judicando dicti judices. Ita vulgo statuunt eruditi, sed falso, opinor: quæ multo tractata prolixius vide apud Vossium in Etymol. Hard.

16. *Jam distinctio,* etc. Livius, lib. I, in tribuum distinctione non nihil dissentit a Varrone, Festo, Asconio, Plutarcho. De earum cognomine et origine prolixe Alex. ab Alex. lib. I, cap. 17. Vide et Turneb. lib. XXX, cap. 17. Dal.

17. *Rusticæ.* Columella in præf. « At mehercule vera illa Romuli proles... semper rusticam plebem præposuit urbanæ. Ut enim, qui in villis intra consepta morarentur, quam qui foris terram molirentur, ignaviores habiti : sic eos qui sub umbra civitatis intra mœnia desides cunctarentur, quam qui rura colerent... segniores visi. » Hard.

18. *Itaque quatuor.* Tres modo fuisse, aliisque nominibus scribit Asconius Ped. in orat. III contra Verrem, nempe Tatiensem unam a Tatio rege : Ramnensem alteram a Romulo : Lucerem aliam a Lucumone : post de nominibus Sabinarum plures fuisse : ad postremum XXX et quinque factas. Sed Varro de Ling. Latin. lib. IV : « Ab hoc quoque quatuor partes Urbis, tribus dictæ, ab locis : Suburrana, Collina, Palatina. » Et Festus : « Urbanas tribus appellabant, in quas Urbs erat dispartita a Servio Tullio rege : id est, Suburrana, Palatina, Esquilina, Collina. » H.

19. *Suburrana.* Et tribus, et regio Urbis sic est appellata auctore Festo, quasi Succurrana, a stativo præsidio quod solitum esset succurrere Exquiliis, infestantibus eam partem Urbis Gabinis. Fuisse in regione Urbis tertia, auctor est P. Victor. Palatium, a qua Palatina, in regione decima fuit : Exquiliæ, cum porta Collina, in quinta. H.

20. *Nundinis urbem*, etc. Sæculis prioribus nundinæ frequentiores, ac tertio quoque die mercatus frequens. Alex. ab Alex. lib. III, cap.

bem revisitabant[21], et ideo comitia nundinis[22] haberi non licebat, ne plebs rustica avocaretur. Quies[23] somnusque in stramentis erat. Gloriam[24] denique ipsam a farris honore adoream appellabant. Equidem ipsa etiam verba priscæ significationis admiror. Ita enim est in commentariis Pontificum : Augurio canario[25] agendo dies constituantur, priusquam frumenta vaginis exeant[26], et antequam in vaginas perveniant.

1 IV. Ergo iis moribus[1] non modo sufficiebant fruges,

11. — *Ne plebs rustica avocaretur.* Ne a legibus accipiendis, quæ trinundino dabantur, plebs avocaretur : ne interpellarentur nundinatores, ut rusticis in urbem euntibus componere transigereque lites commode liceret. De comitiis Centuriatis, Curiatis, Calatis, Tributis, longam narrationem vide apud Alexandrum ab Alexand. cap. III, IV. Dalec.

21. *Revisitabant*, etc. Vet. apud Dalec. « revisebant, et ideo comitia non nisi nundinis haberi licebat. » Ed.

22. *Et ideo comitia nundinis.* Qui *nisi nundinis* reponi volunt, et omnium exemplarium auctoritati refragantur, et Festo in Fragm. p. 21 : « Nundinas feriatum diem esse voluerunt antiqui, ut rustici convenirent mercandi vendendique causa : eumque nefastum, ne si liceret cum populo agi, interpellarentur nundinatores. » Qui suam emendationem Varronis, Columellæ et Dionysii Halicarnassei testimonio corroboratam putant, recentiorem Urbis morem cum prisco majorum instituto commutant. H. — *Haberi.* Broterius ex MSS. Reg. et edit. principe, *habere.* Ed.

23. *Quies.* Ovidius, Fast. I, vers. 205, de Saturni ævo : « Nec pudor in stipula placidam cepisse quietem, Nec fœnum capiti supposuisse suo. » Et Fast. III, vs. 183, de Romulo : « Adspice de canna straminibusque domum. In stipula placidi carpebat munera somni : Et tamen ex illo venit in astra toro. » Hard.

24. *Gloriam.* Festus : « Adoream laudem, sive gloriam dicebant : quia gloriosum eum putabant esse, qui farris copia abundaret. » Vel potius, qui farre a populo donatus esset : nam, ut Plinius paulo ante, dona populi amplissima fuere quartarii aut heminæ farris. Horatius, Carm. IV, IV, 41 : « Et pulcher fugatis Ille dies Latio tenebris, Qui primus alma risit adorea. » Hard.

25. *Augurio canario.* Sacrum id erat, quod ex rufa cane fiebat, uti fusius docebimus cap. 69. Hard.

26. *Vaginis exeant.* « Primitus spica quum oritur, in vagina est, » inquit Varro, de Re Rust. lib. I, cap. 48. Idem, cap. 32 : « Frumentum dicunt quindecim diebus esse in vaginis, quindecim florere, quindecim exarescere, quum sit maturum. » Hard.

IV. 1. *Ergo iis moribus.* Egregie

nulla provinciarum pascente Italiam, verum etiam annonæ vilitas incredibilis erat. Manius[2] Marcius ædilis plebis primum frumentum populo in modios assibus donavit[3]. Minucius Augurinus[4], qui Sp. Melium coarguerat, farris pretium in trinis nundinis ad assem redegit undecimus plebei tribunus: qua de causa statua[5] ei extra portam Trigeminam[6],

hæc amplificat Columella in præf. p. 7. HARD.

2. *Manius Marcius*. Contigisse id Pighio videtur anno U. C. 298, h. e. M. Val. Maximo, Sp. Virginio Tricosto coss. Exstat hujus M. Marcii nummus ex ære apud Patinum, p. 166, quem Marcum Marcium, pro Manio Marcio falso appellat. HARD.

3. *Assibus donavit*. Tunc æs erat gallicæ monetæ assium 10 1/2. BROT.

4. *Minucius Augurinus*. In denarii vetusti altera parte columna sculpta est, cum duabus spicis ad basim, statua in fastigio, imagine hinc prope columnam Augurini lituum in manu tenentis, illinc Spur. Melii pedem imponentis orbi, cum his litteris: T. MINVCI. C. F. AVGVRINI. In alius denarii aversa parte expressa est eadem columna, cum dimidiato corpore leonum duorum, et spicis duabus ad basim, statua in summo, imagine prope columnam hinc tenentis lituum, illinc panes utraque manu tegentis. DAL. — *Minucius*. Lucius ei prænomen est in codd. Reg. Colb. Thuan. In aliis MSS. et in libris editis nullum habet prænomen. Vide l. XXXIV, cap. 11, ubi *Publius* est. An. U. C. 317, præfectus annonæ Sp. Melii consilia retexit, qui tum regnum largitionibus affectabat. Liv. IV, 16: « L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Melianum, assibus in modios æstimatum plebi divisit. Hunc Minucium apud quosdam auctores transisse a Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum seditionem, motam ex Meliana cæde, sedasse, invenio. » Quum Minucium Plinius tradit undecimum fuisse tribunum plebei, cave propterea credas unicum umquam fuisse, ac sua ipsius ætate, tribunum plebis, non plures simul. H.

5. *Statua ei*. Exstat insigne hujus rei monumentum in vetere nummo familiæ Minuciæ, apud Patinum, p. 179, expressa ei columna, cui imposita viri statua est, adjecto annonæ symbolo, spicis duabus, etc. Dicetur de eo iterum XXXIV, 11. Aurato præterea bove donatum, ut diximus, prodidit Livius, loc. laud. Simile grati animi monumentum in simili beneficio Nervæ nummus exhibet cum hac epigraphe: PLEBEI. VRBANAE. FRVMENTO. CONSTITVTO. HARD.

6. *Trigeminam*. Qua tergemini fratres Horatii exierunt. Inde ei portæ nomen. Eadem Ostiensis ab Ammiano, Procopio, cæterisque ejus ævi scriptoribus appellatur. Hodie porta S. Pauli, ab æde vicina. HARD.

2 a populo stipe collata statuta est. Trebius[7] in ædilitate assibus populo frumentum præstitit : quam ob causam et ei statuæ in Capitolio ac Palatio dicatæ sunt : ipse supremo die populi humeris portatus in rogum est. Verum quo anno[8] Mater Deum advecta Romam est, majorem ea æstate messem[9], quam antecedentibus annis decem, factam esse tradunt. M. Varro auctor est, quum L. Metellus[10] in triumpho plurimos duxit elephantos, assibus singulis[11] farris modios fuisse : item vini[12] congios, ficique siccæ pondo XXX, olei pondo X, carnis pondo XII.
3 Nec e latifundiis[13] singulorum contingebat arcentium vicinos : quippe etiam lege Stolonis Licinii incluso[14] modo

7. *Trebius.* Anno U. C. 345. Trebii apud Gruterum frequens mentio : Treii nulla, quem hoc loco substituere quidam volunt. H.

8. *Verum quo anno.* M. Corn. Cethego, P. Sempronio Tuditano coss. anno U. C. 550, qui belli Punici secundi quintus decimus fuit, inquit Livius, lib. XXIX. Hard.

9. *Majorem ea æstate messem.* Aberat hæc vox postrema *messem*, a libris omnibus ad hunc diem editis, mutila idcirco obscuraque sententia. Adjecimus eam ductu admonituque codd. MSS. Reg. etc. in quibus *majorem ea æstatem esse* legimus : quod et ante nos Turnebus vidit, Advers. lib. I, cap. 20. H.

10. *L. Metellus.* Diximus VIII, 6, contigisse id anno U. C. 604, bello Punico primo. Quia et Catonis ævo, scribens de fertilitate et copia Galliæ Cisalpinæ Polybius, lib. II : « Suis etiam temporibus, ait, medimnum frumenti siculum quatuor obolis veniisse : hordei, duobus : metretam autem vini, tantidem quanti hordeum. » Lipsium vide de Magnit. Rom. lib. IV, cap. 9. H.

11. *Assibus singulis.* Tunc imminutum erat as, et valebat tantum gallicæ monetæ denarios II 3/4. Quanta tum fuit annonæ vilitas! Brot.

12. *Item vini.* Assibus fuisse subintellige, quod et subsequentium mercium tum pretium fuit. De hac annonæ vilitate dictum lib. XV, cap. I. Hard.

13. *Nec e latifundiis.* Nec tanta vilitas annonæ contingebat e latis amplisque fundis, quales nunc singuli possident, qui et vicinos suos arcent, immodica possidendi cupiditate. Hard.

14. *Incluso modo.* Definita agri mensura quingentis jugeribus. Varro de Re Rust. lib. I : « Nam Stolonis illa lex quæ vetat plus quingenta jugera habere civem romanum, et qui propter diligentiam culturæ Stolonum confirmavit cognomen, etc. » Val. Max. lib. VIII, cap. 6, n. 3 : « C. Licinius Stolo... quum lege sanxisset, ne quis amplius quam quingenta agri jugera possi-

quingentorum jugerum, et ipso sua lege damnato, quum
substituta filii persona amplius possideret. Luxuriantis
jam reipublicæ fuit ista mensura. Manii quidem[15] Curii,
post triumphos immensumque terrarum adjectum impe-
rio, nota concio est: «Perniciosum intelligi civem, cui septem
jugera non essent satis.» Hæc autem mensura plebei post
exactos[16] reges assignata est. Quænam ergo tantæ uber- 4
tatis causa erat? Ipsorum tunc manibus[17] imperatorum
colebantur agri: ut fas est credere, gaudente terra vomere
laureato et triumphali aratore: sive illi eadem cura semina
tractabant, qua bella; eademque diligentia arva disponebant,
qua castra: sive honestis manibus omnia lætius
proveniunt, quoniam et curiosius fiunt. Serentem invenerunt
dati honores[18] Seranum, unde cognomen.

deret, ipse mille comparavit: dissimulandique criminis causa, dimidiam partem filio emancipavit. Quam ob causam a M. Popilio Lænate accusatus, primus sua lege cecidit: ac docuit, nihil aliud præcipi debere, nisi quod quisque sibi imperaverit.» Decem millibus æris damnatum a Popilio, hoc est, monetæ gallicæ libris quadringentis, Livius prodidit, lib. VII, p. 126, quod emancipando filium legi fraudem fecisset. Vide et Columellam, lib. I, cap. 3, et Plutarchum in Camillo, pag. 150. Hard.

15. *Manii quidem*. Vide Plutarch. in Apophth. p. 194, Μάνιος Κούριος, etc. Valer. Max. lib. IV, cap. 3, de Manio Curio: «Decretis a senatu decem jugeribus agri populo, sibi autem quinquaginta, popularis assignationis modum non excessit: parum idoneum reipublicæ civem existimans, qui eo quod reliquis tribueretur, contentus non esset.» Idem etiam refert Columella, I, 3, p. 18. De eo jam diximus lib. VII, cap. 15. Hard.

16. *Post exactos reges*. Varro, l. c. «Ejusdem gentis Stolonum C. Licinius tribunus plebis quum esset post reges exactos annis 365, primus populum ad leges accipiundas in septem jugera forensia e comitio eduxit.» Hard.

17. *Ipsorum tunc manibus*, etc. Senec. Epist. LXXXVIII, de Scipione Africano: «In hoc agello ille Carthaginis horror, cui Roma debet, quod tantum semel capta est, abluebat corpus laboribus rusticis fessum. Exercebat enim opere se, terramque, ut mos fuit priscis, subigebat.» Dalec.

18. *Dati honores*. Nempe consulatus, quem gessit is cum Cn. Corn. Blasio, anno U. C. 497. Fuit ei M. Attilius Regulus nomen: cognomen Seranus, a serendo, ut volunt: quo Maro allusit, *Æn*. VI, vers. 844:

Aranti[19] quatuor sua jugera in Vaticano, quæ Prata Quintia appellantur[20], Cincinnato viator attulit dictaturam, et

« Et te sulco, Serane, sérentem. » Tamen in nummis veteribus quam plurimis Atiliæ gentis, Saranum scribi, non Seranum vidimus. Vide et apud Patinum in fam. Atilia, p. 42. Vide Valer. Max. lib. IV, cap. 4. Hard.

19. *Aranti*. Non minus eleganter Livius, III, 26 : « Spes unica imperii populi romani L. Quintius trans Tiberim..... quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innixus, seu quum araret : operi certe, id quod constat, agresti intentus, salute data invicem, redditaque : rogatus ut... togatus mandata senatus audiret, admiratus, rogitansque, Satin' salva essent omnia? togam propere e tugurio proferre uxorem Reciliam jubet : qua simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, etc. » Vide etiam Columellam in Præf. Gessit is dictaturam anno Urbis 296, ut Fasti quidem prodiderunt. Hard.

20. *Prata Quintia appellantur*. Festus : « Quintia Prata dicta sunt a Quintio Cincinnato, quod sibi damnato filio venditis omnibus quatuor jugerum agrum trans Tiberim paraverat. » Fuere hæc prata inter vineam Mediceam et molem Hadriani, sive castellum S. Angeli, hodieque campo ei nomen, *i Prati*. In nummis familiæ Quintiæ ap. Pat. p. 236, num. 3, ex ære mediocri, legitur in ambitu : T. QVINCTIVS. CRISPINVS III VIR. A. A. A. F. F. In medio, sc. In altera parte, intra coronam querceam, ob cives servatos, AVGVSTVS TRIBVNIC. POTEST. Verum perpulchrum et singularem alterum ex auro vidimus nuper in hac urbe, apud D. De Clesves, qui nummus fuit hactenus Antiquariis inexploratus. Prior superficies vultum exhibet hujus Quintii Cincinnati, quem Plinius nunc celebrat : impexa cæsarie, barba velluti haud dudum rasa : sic ut annos præferat vix quadraginta. In altera pagina stat Victoria alata, læva palmam gestans, dextra coronam : qualis omnino pingitur in nummis Alexandri Magni. Latere dextro, QVINCTI, *Quinctius:* sine prænomine, vel cognomine : quæ nota utraque caput hunc fuisse Quintiæ gentis indicat : ut et Victoria, hostium reipublicæ domitorem in dictatura : et capilli sponte flexi, Cincinnatum : quod ei cognomen primo datum ex joco, postea laudi et gloriæ fuit. Quum esset igitur T. Quintius sub Augusto triumvir auro, argento, ære flando feriundo, in honorem illius ex atavis suis, qui esset celebratissimus, et ex quo se genus trahere gloriaretur, nummum cudit aureum istum eximium : fecitque ejusdem ponderis, cujus sunt Alexandri M. aurea numismata. Vultum virorum insignium in nummis feriri Romæ non licuit ante Pompeii tempora : anteriores, quorum vultus in nummis cernimus, ab eorum posteris, siquidem triumviri monetales essent, aut eorumdem jussu vel permissu, si consules; hunc sub Cæsaribus hono-

quidem, ut traditur, nudo [21], plenoque pulveris etiamnum ore. Cui Viator, « Vela corpus, inquit, ut proferam senatus populique romani mandata [22]. » Tales tum etiam viatores erant [23]: quod ipsum nomen inditum est subinde et ex agris senatum ducesque arcessentibus. At nunc [24] eadem illa vincti pedes [25], damnatæ manus [26], inscriptique vultus exer-

rem obtinuere, in auro, vel argento; ut in nummis Sullæ Felicis observavimus. Hard.

21. *Ut traditur nudo*, etc. Turneb. Advers. lib. XXX, cap. 18: *Nodo manus pleno, quæ nuntia morum.* Scilicet manus comprehensione, quoniam is manu stivam aratri tum tenebat. Sed refragantur libri omnes tum scripti, tum editi. Ed.

22. *Viator, Vela corpus, inquit, ut proferam senatus pop. rom. mandata.* In optimo Chiffl. est *perferam.* Nec dubito, quin rectius. Neque enim perlata sunt, priusquam audita et pronuntiata: et pronuntiando traduntur, quod quid aliud, quam perferuntur. Similiter apud Juvenalem, Sat. vi, v. 390, *dictataque verba Pertulit*, genere loquendi Satyram admodum decenti in precibus præsertim parum probatis a sacerdote præeunte *ad deos scilicet secundum consuetudinem*, ut habet Vetus Scholiastes. Non ergo *proferam.* Gron.—*Cui viator. Un huissier.* Columella in Præf. « Illis, ait, temporibus proceres civitatis in agris morabantur: et quum consilium publicum desiderabatur, a villis arcessebantur in senatum. Ex quo, qui eos evocabant, Viatores nominati sunt. » Vide etiam Festum, verbo *Viatores.* Hard.

23. *Viatores erant.* De illorum officio et ministerio Alex. ab Alex. lib. I, cap. 27. Dalec.

24. *At nunc.* Eadem Columellæ conquestio oratione perelegant, præfatione operis: « Nec postbæc reor intemperantia cæli nobis ista; sed nostro potius accidere vitio, qui rem rusticam pessimo cuique servorum, velut carnifici noxiæ dedimus, quam majorum nostrorum optimus quisque tractaverit. » Cætera consule. Hard.

25. *Vincti pedes.* Vinctos olim compeditos, alligatos, deligatos vocaverunt. Apuleius, Apolog. I: « Quindecim liberi homines populum faciunt, totidem servi familiam, totidem vincti ergastulum. » Hoc genus servorum, qui ruri in compedibus agerent, Plautus in Mostellaria lepide *genus ferratile* vocat. Servos autem ruris *instrumenta vocalia* Jurisconsulti esse aiunt, ut plaustra *muta*, boves *semivocalia.* Dalec.

26. *Damnatæ manus.* Sic eos servos appellat, quos Columella, lib. I, et cap. 3, *de lapide noxios*, fures percussores; qui virginem constuprassent, vitiosos, gravis criminis reos, noxæ deditos, venireque ad lapidem ideo jussos; nam præcone in lapide stante, et pretium faciente, venibant servi probi, malique. Plaut. Bacch. IV, 7, 16: « O stulte,

cent[27] : non tamen surda[28] tellure, quæ parens appellatur, colique dicitur ipsa : honore[29] his assumpto, ut non invita ea, et indignata[30], credatur id fieri. Sed nos miramur

stulte, nescis nunc vendi te Atque in eo ipso adstas lapide, ubi præco prædicat.» Græci vocabant πρατῆρα λίθον; Pollux, Plutarchus in Solone: τράπεζαν vero, in quam conscendebant, qui vendebantur, Aristoph. Brod. lib. VI, cap. 5; Alexand. ab Alexand. lib. III, cap. 16. Idem auctor, lib. III, cap. 20, omnia pœnarum genera recenset, quibus nequam servos, maleficos, flagitiosos olim ulcisci solebant, et apud diversas gentes varia servorum nomina : et cap. 25 ejusdem lib. servorum conditionem a Rhodigino descriptam explicat. Dal.

27. *Inscriptique vultus exercent.* Stigmatiæ, vel Stigmatici, mancipia ob insigne aliquod flagitium inustis signis notata, præcipue litteris, quamobrem *litterata* etiam vocaverunt, quomodo, et equos nunc κοππατίας, nunc *samphoras*, a notis K et Σ, Rhodig. lib. VII, cap. 31. Atheniensibus captivis imaginem equi Syracusanos cauterio impressisse notum est : Athenienses vero Samiorum fronti candente ferro inscripsisse noctuam : quamobrem et Samium notatum servum dici idem Rhodiginus censet, lib. XI, c. 11, lib. XV, cap. 27. Samios Atheniensium captivis noctuam inussisse, et Athenienses Samiis Samænam, quod navigii genus est, docet Brod. l. IV, cap. 24; Alex. ab Alexand. lib. IV, c. 18. Plutarch. auctor est Thracas in ultionem Orphei suas uxores notare solitos. Valer. Max. « Servus ab eo vinculorum pœna coercitus, inexpugnabilique litterarum nota per summam oris contumeliam inustus. » Phocylides, Στίγματα μὴ γράψῃς ἐπονειδίζων θεράποντα. Pithœus, lib. II, cap. 9. Ejusmodi servos *stigmaticos* Cicero, Offic. II. *Cicatrice stigmosos* Plinius Junior, Epist. lib. V. *Litteratos* Plautus appellat. « Alexander Phereus quum infinito amore Thebes uxoris teneretur, ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum compunctum notis Threiciis, stricto gladio jubebat anteire. » Val. Max. l. IX, cap. 15. Dal.—*Inscriptique.* Notata frons stigmate, quod inuri servis soleret. Ausonius de Pergamo scriptore servo ac fugitivo : «Tam segnis scriptor, quam lentus, Pergame, cursu Fugisti, et primo captus es in stadio. Ergo notas scripto tolerasti, Pergame, vultu : Et quas neglexit dextera, frons patitur. » De hisce stigmatibus vide Gothofr. in Cod. Theodos. lib. IX, tit. 40, de pœnis, p. 294. Hard.

28. *Non tamen surda.* Quanquam vilissimorum hominum manibus colitur, quod ipsa poscitur, benigne producit. Hard.

29. *Honore.* Honorem iis « nominibus, sibi habitum tellus sumit ultro, eoque contenta est : » ut non ab invita ea et indignata fieri istud credatur, « quod fructus edat quos rogatur, nec surda sit. » Hard.

30. *Et indignata.* Sic ex MSS. emend. Hard. *et indignante* Chiffl. *et indigne ferente* Gronovius et Alii. Ed.

ergastulorum non eadem [31] emolumenta esse, quæ fuerint imperatorum.

V. Igitur de cultura agri præcipere principale fuit et 1
apud exteros. Siquidem et reges [1] fecere, Hiero, Philometor Attalus [2], Archelaus : et duces Xenophon, et Pœnus etiam Mago : cui quidem tantum honorem senatus noster habuit Carthagine capta, ut quum regulis Africæ bibliothecas donaret, unius ejus duodetriginta volumina censeret in latinam linguam transferenda, quum jam M. Cato præcepta condidisset : peritisque linguæ punicæ [3] dandum negotium, in quo præcessit omnes vir clarissimæ [4] familiæ

31. *Ergastulorum non eadem*, etc. Sic μετωνυμικῶς servos appellabant, qui in villarum ergastulis, id est, cellis subterraneis obscuris custodiebantur. Vide Brissonium, l. II, cap. 9. Dalec.

V. 1. *Siquidem et reges*. De his egimus in Auctorum Indice. H.

2. *Philometor Attalus*. Æstimandum sintne duo auctores *Philometor* et *Attalus*, an unus tantum. Nam Plinius hic duos accipere videtur, ut apparet etiam ex Indice præsentis libri, ubi tam in exemplari scripto, quam in impressis sic habetur : « Externis, Hesiodo, Theophrasto, Aristotele, Democrito, Hierone rege, Philometore rege, Attalo rege. » Videtur etiam Columella hujus esse opinionis, lib. I, cap. 1 : « Siculi quoque, inquit, non mediocri cura negotium istud prosequuti sunt, Hieron. et Epicharmus discipulus, Philometor et Attalus. » At M. Varro, lib. I, cap. item 1, unum tantum intelligit Philometorem Attalum his verbis : « Hi sunt quos habere in consilio poteris, quum quid consulere voles : Hiero Siculus, et Attalus Philometor. » A Varrone autem magis sto ; nam Attalus rex Asiæ, studiosus rei rusticæ, amicus populi romani, quem post mortem reliquit heredem, Philometor cognominatus est, ob pietatem puto erga matrem, ut colligitur ex Strabone, l. XIII, et Trogo Pompeio, lib. XXXVI. Pint. — *Philometor Attalus*. Sic et Turneb. At Gron. et al. distinctim, *Philometor*, *Attalus ;* et ita ex MS. Reg. 2, Broterius et Rezzon. Ed.

3. *Peritisque linguæ Punicæ*. MSS. Reg. etc. *peritisque punice*, ut sit adverbium, sicut *græce*, *latine*. H.

4. *Clarissimæ familiæ*. Nam ex ea familia fuere, ut jam diximus, A. Licinius Nerva Silanus, triumvir monetalis sub Augusto : Silanus, Orienti præfectus, in nummis ANTIOXEΩN, sub Tiberio : M. Silanus, nepos neptis Augusti apud Plinium, lib. VII, cap. 11, et ex eo natus Ælius Silanus, frater Nervæ imp. in nummo inscripto AESIL-LAS, quem alibi explicuimus. Clarissimæ igitur familiæ *Decimus Silanus* iste fuit. Hard.

D. Silanus. Sapientes vero complures, quos[5] sequentes prætexuimus in hoc volumine, non ingrate[6] nominando M. Varrone, qui octogesimum[7] primum vitæ annum agens,
2 de ea re prodendum putavit. (IV.) Apud Romanos multo serior vitium cultura esse cœpit. Primoque, ut necesse erat, arva tantum coluere : quorum nobis ratio nunc tractabitur non vulgari modo : verum, ut adhuc fecimus, et vetustis et postea inventis omni cura perquisitis, causaque rerum et ratione simul eruta. Dicemus et sidera, siderumque ipsorum terrestria signa dabimus indubitata : quandoquidem qui adhuc ea diligentius tractavere, quibusvis[8] potius, quam agricolis, scripsisse possunt videri.

1 VI. Ac primum omnium oraculis majore ex parte agemus, quæ non in alio vitæ genere plura certiorave sunt. Cur enim non videantur oracula, a certissimo[1] die maximeque veridico usu profecta? Principium autem a Catone
2 sumemus. (V.) Fortissimi[2] viri et milites strenuissimi ex agricolis gignuntur[3], minimeque male cogitantes. Prædium

5. *Quos sequentes.* Qui priorum tempora subsequuti sunt, quosque hujus operis initio appellavimus, nempe lib. I. In MSS. Reg. 2, *quos sequeremur*, scriptura haud penitus improbanda. HARD. — Broterius, *quos sequeremur*, ex MS. R. 2, edit. principe et Rezzonic. ED.

6. *Non ingrate.* Ex infinito numero libenter Varronem appellamus. In MS. Reg. 2, *non in grege*, quasi extra gregem nominando, quia antecellit. HARD.

7. *Octogesimum primum.* Varro statim in ipso operis progressu, de Re Rust. lib. I, cap. 1 : « Cogitans, inquit, esse properandum, quod (ut dicitur) si est homo bulla, eo magis senex. Annus enim octogesimus admonet me, ut sarcinas colligam, antequam proficiscar e vita. » In quo Varronis loco unitatis notam excidisse e numero annorum Varronis, Fulv. Ursinus in nott. p. 10, recte admonuit. HARD.

8. *Quibusvis potius.* Sic ex MSS. emendavit Hard. *quibusvis oratoribus potius* Gronov. et Al. ED.

VI. 1. *Certissimo die.* Nam dies usum affert, qui optimus omnium est magister. MSS. omnes, *die*, recte : non, *deo*, ut Lipsio visum. In hanc sententiam Colum. egregie, lib. I, cap. 1 : « Usus et experientia dominantur in artibus : neque est ulla disciplina, in qua non peccando discatur, etc. » HARD.

2. *Fortissimi.* Hæc Cato in præf. libri de Re Rust. HARD.

3. *Ex agricolis gignuntur.* Cato,

ne cupide emas. In re rustica operæ ne parcas, in agro emendo minime. Quod male emptum est, semper pœnitet. Agrum paraturos ante omnia intueri oportet aquam[4], viam, et vicinum. Singula magnas[5] interpretationes habent, nec dubias. Cato[6] in conterminis hoc amplius æstimari jubet, quo pacto niteant : in bona enim, inquit, regione bene nitent. Atilius Regulus[7], ille Punico bello[8] bis consul, 3
aiebat, neque fecundissimis locis insalubrem agrum parandum, neque effetis saluberrimum. Salubritas loci non semper incolarum colore detegitur, quoniam assueti etiam in pestilentibus durant. Præterea sunt quædam partibus anni salubria; nihil autem salutare est, nisi quod toto anno

cap. I et II ; Vegetius, lib. I de militum delectu; vide et Alex. ab Alex. lib. I, cap. 20. Dal.

4. *Aquam, viam, et vicinum.* In MSS. Reg. aliisque *aquam, vim.* In editis, *aquarum vim*, male. Cato in præf. de Re Rust. *aquam, viam*, scribendum suggerit. « Loco, inquit, salubri ager siet, bonumque aquarium (alii codd. *boumque aquarium*) oppidum validum prope siet, aut mare, aut amnis, qua naves ambulent, aut via bona celebrisque. » Columella quoque, lib. I, cap. 3 : « Post hæc duo principalia subjungebat Cato illa non minus intuenda : viam, et aquam, et vicinum. Multum conferre agris iter commodum : primum, quod est maximum, ipsam præsentiam domini, qui libentius commeaturus sit, si vexationem viæ non reformidet : deinde ad vehenda et exportanda utensilia... De bonitate aquæ ita omnibus clarum est, ut pluribus non sit disserendum... De vicini commodo non est quidem certum, quem nonnumquam mors, aliæque nobiscum diversæ causæ mutant, etc. » Hard.

5. *Singula magnas interpretationes habent, nec dubias.* Has interpretationes ex Columella dedit Hard. not. 4 sup. Ed.

6. *Cato.* Cato, loc. cit. « Vicini quo pacto niteant, id animum advertito; in bona regione bene nitere oportebit, etc. » Hard.

7. *Atilius Regulus.* Hæc iisdem verbis Columella, de Re Rust. l. I, c. 4 : « In universum tamen quasi testificandum, atque sæpius prædicandum habeo, quod primo jam Punico bello dux inclytissimus M. Atilius Regulus dixisse memoratur : fundum, sicuti ne fecundissimi quidem soli, quum sit insalubris : ita nec effeti sit, si vel saluberrimus sit, parandum. Quod Atilius ætatis suæ agricolis majore cum auctoritate suadebat peritus usu. Nam Pupiniæ pestilentis simul et exilis agri cultorem fuisse eum loquuntur historiæ. » De eo multa Seneca lib. de Consol. ad Helv. cap. 12. H.

8. *Punico bello.* Primo. Hard.

salubre. Malus[9] est ager, cum quo dominus luctatur. Cato[10] inter prima spectari jubet, ut solum sua virtute valeat, qua dictum[11] est positione : ut operariorum[12] copia prope sit, oppidumque validum : ut navigiorum evectus vel itinerum : ut bene ædificatus et cultus, in quo falli
4 plerosque video. Segnitiem enim prioris domini pro emptore esse arbitrantur. Nihil est damnosius deserto agro. Itaque Cato[13] : De bono domino melius emi, nec temere contemnendam alienam disciplinam; agroque, ut homini, quamvis quæstuosus sit, si tamen et sumptuosus, non multum[14] superesse. Ille in[15] agro quæstuosissimam judicat vitem : non frustra, quoniam ante omnia de impensæ
5 ratione cavit. Proxime hortos riguos : nec id falso, si sub oppido sint. Et prata[16] antiqui parata dixere. Idemque

9. *Malus est ager*. Columella, I, 3. Hard.

10. *Cato inter*. Catonis verba loc. cit. « Uti bonum cælum habeat, ne calamitosum siet : solum bonum sua virtute valeat. » Hard.

11. *Qua dictum est*. Quo proxime dictum est, situ, juxta amnem, aut mare, iterque commodum, etc. vel quo dictum est, lib. XVII, cap. 3, agrum optime situm esse oportere. Hard.

12. *Ut operariorum*. Cato, loc. cit. Hard.

13. *Itaque Cato*. Loc. cit. « Caveto alienam disciplinam temere contemnas. De domino bono colono, bonoque ædificatore melius emetur... Videto, quam minimi instrumenti, sumptuosusque ager ne siet. Scito idem agrum, quod hominem, quamvis quæstuosus siet, si sumptuosus erit, relinqui non multum. » H.

14. *Non multum superesse*. Post factas impensas non multum superesse fructuum, et quæstus. Hard.

15. *Ille in agro*. Cato, loc. cit. Varro, de Re Rust. lib. I, cap. 1 : « Cato quidem, inquit, gradatim præponens, alium alio agrum meliorem dicit esse in novem discriminibus : quod sit primus, ubi vineæ possint esse bono vino et multo : secundus, ubi hortus irriguus : tertius, ubi salicta : quartus, ubi oliveta : quintus, ubi pratum : sextus, ubi campus frumentarius : septimus, ubi cædua silva : octavus, ubi arbustum : nonus, ubi glandaria silva. Scrofa : Scio, inquit, scribere illum : sed de hoc non consentiunt omnes, quod alii dant primatum bonis pratis, ut ego quoque : a quo antiqui prata parata appellarunt, etc. » Hard.

16. *Et prata... parata*. « Quod protinus essent parata, inquit Columella, de Re Rust. lib. II, c. 17, nec magnum laborem desiderarent. » Vel quod paratus et annuus

Cato[17] interrogatus, quis esset certissimus quæstus, respondit, si bene pascas. Quis proximus? Si mediocriter pascas. Summa omnium in hoc spectando fuit, ut fructus is maxime probaretur, qui quam minimo impendio constaturus esset. Hoc ex locorum occasione aliter alibi decernitur. Eodemque[18] pertinet, quod agricolam vendacem esse
oportere dixit. Fundum[19] in adolescentia conserendum 6
sine cunctatione, ædificandum non nisi consito agro: tunc[20] quoque cunctanter; optimumque est (ut vulgo dixere) aliena insania frui; sed ita, ut villarum tutela non sit oneri. Eum tamen[21] qui bene habitet, sæpius ventitare

sit hic terræ fetus: nam et idcirco *fenum quoque pratorum*, auctore Festo: « a fenore est appellatum, quando id ipsum manens, quotannis novum parit. » HARD.

17. *Idemque Cato.* Refert id quoque Columella, lib. VI in præfat. « Ut etiam, inquit, M. Cato credidit, qui consulenti quam partem rei rusticæ exercendo celeriter locupletari posset, respondit, si bene pasceret: rursusque interroganti quid deinde faciendo satis uberes fructus percepturus esset, affirmavit, si mediocriter pasceret. » Refert hoc ipsum Tullius, de Offic. lib. II, n. 88. HARD.

18. *Eodemque pertinet.* Cato de Re Rust. cap. II: « Patrem familias vendacem, non emacem esse oportet. » Et paulo ante: « Vendat oleum... vinum, frumentumque quod supersit. Vendat boves vetulos, etc. » H.

19. *Fundum.* Verba Catonis plena elegantiæ, lib. de Re Rust. c. 3: « Prima adolescentia patremfamiliæ agrum conserere statim studere oportet: ædificare diu cogitare oportet, conserere cogitare non oportet: sed facere. Ubi ætas accessit ad annos XXXVI, tum ædificare oportet, si agrum consitum habeas. » HARD.

20. *Tunc quoque cunctanter; optimumque est, ut vulgo dixere, aliena insania frui, sed ita ut villarum tutela non sit oneri.* Pintianus in ordine verborum peccatum fuisse censet, scribendumque pronuntiat: « Tunc quoque cunctanter, et ita ut villarum tutela non sit oneri. Optimumque est, ut vulgo dixere, aliena insánia frui. » Sed minime emendatione opus est, quum sibi optime in vulgg. constet sententia. ED.

21. *Eum tamen.* Cato, cap. IV: « Ruri si recte habitaveris, libentius, et sæpius venies: Fundus melius erit: minus peccabitur, fructus plus capies, Frons occipitio prior, » hoc est, potior, meliorque. Sic ille Persa apud Xenophontem in OEcon. interrogatus, quæ res potissimum saginaret equum, respondit, Oculus domini, δεσπότου ὀφθαλμός. Festive ut semper Phædrus, lib. II, fab. 8: « Cervus nemorosis excitatus latibulis, etc. » Sic Columella, I,

in agrum; frontemque domini plus prodesse quam occipitium, non mentiuntur.

1 VII. (VI.) Modus[1] hic probatur, ut neque fundus villam quærat, neque villa fundum. Non ut fecerunt[2] juxta diversis eadem ætate exemplis L. Lucullus, et Q. Scævola, quum[3] villa Scævolæ fundus careret, villa Luculli agro. Quo in genere censoria castigatio[4] erat, minus arare,

1, eleganter: « Ac ne ipsa quidem præsidia... tantum pollent, quantum vel una præsentia domini: quæ nisi frequens operibus intervenerit, ut in exercitu quum abest imperator, cuncta cessant officia: maximeque reor hoc significantem Pœnum Magonem suorum scriptorum primordium talibus auspicatum sententiis: qui agrum parabit, domum vendat; ne malit urbanum, quam rusticum larem colere. Cui magis cordi fuerit urbanum domicilium, rustico prædio non erit opus. » Et lib. IV, cap. 18: « Oculi et vestigia domini, res agro saluberrima. » H.

VII. 1. *Modus hic.* Ædificandi videlicet. Cato, cap. III: « Ita ædifices, ne villa fundum quærat, neve fundus villam. » Sic et Colum. lib. I, cap. 4, ex Catone. Quærit fundus villam, quum villa minus magna est, quam modus fundi postulat. Quærit villa fundum, quum major est villa: quæ tuenda est sumptu majore. Ita fere Varro de Re Rust. lib. I, cap. 11. Villam hoc loco urbanam intellige, hoc est, eam partem, quam ruri dominus sibi recepit: quæ quia elegantius instrui solet, urbana dicitur, quasi urbani nitoris, *maison de campagne*. Hard.

2. *Non ut fecerunt.* Columella de Re Rust. lib. IV, cap. 20: « Multos enim deerrasse memoria prodidit, sicut præstantissimos viros L. Lucullum et Q. Scævolam, quorum alter majores, alter minus amplas, quam postulavit modus agri, villas exstruxit, quum utrumque sit contra rem familiarem, etc. » Hard.

3. *Quum villa.* Nam et illa Scævolæ fructibus deerat, quum parva nimis esset: villam Luculli ingentem et magnificam vix amplectebatur ager. Hard.

4. *Censoria castigatio erat.* Nam, quod Cicero libro de Legibus ait, censorum officia hæc fuerunt: « Populi avitates, suboles, familiasque censento, cœlibes esse prohibento. » De hac re vide Lipsium, I, 1. Varro, « Censoria nota reprehensus senator, senatu amovebatur: equiti facinoroso equus adimebatur: plebeius in Ceritum tabulas referebatur, nempe ærarius fiebat, et comitiis suffragioque privabatur. » De censorum creatione, et munere prolixe disserit Alexand. ab Alex. cap. XIII. Vectigalia et portoria nova statuere, vetera exigenda mandare; publicanis et conductoribus locare, quantum cuique conferendum æris esset, jubere, censorum munus etiam fuit, ut Athenis τῶν ἀποδεκτῶν. Dal.—Cen-

quam verrere. Nec hoc sine arte quadam est. Novissimus villam in Misenensi[5] posuit C. Marius septies consul, sed peritia castrametandi; sic ut comparatos ei cæteros etiam Sulla Felix cæcos[6] fuisse diceret.

Convenit[7] nec juxta[8] paludes ponendam esse, neque adverso[9] amne: quanquam Homerus[10] omnino e flumine semper antelucanas auras insalubres verissime tradidit. Spectare[11] in æstuosis[12] locis septemtriones debet, meridiem in frigidis: in temperatis exortum æquinoctialem. Agri ipsius bonitas[13], quibus argumentis judicanda sit, quanquam de terræ optimo genere disserentes abunde

soria. Censorum animadversioni obnoxius erat qui lautiorem villam pararet, quæ verri deberet, quam ampliorem agrum, quem araret. H.

5. *In Misenensi*. In Campania. Vide lib. III, cap. 9. De hac Misenensi villa multa disserit Plutarchus in Mario, p. 424. HARD.

6. *Sulla Felix cæcos fuisse diceret*. *Cæcos* ideo, quod quum Marius novissimus in Misenensi villam ædificaret, tamen commodissimo eam situ posuit, quem alii præoccupare neglexissent ob imperitiam eligendi. Id testimonium eo gravius fuit, quia ab inimico prolatum. GELEN.

7. *Convenit*. Columella de Re Rust. lib. I, cap. 5: « Nec paludem quidem vicinam esse oportet ædificiis... quod illa caloribus noxium virus eructat, et infestis aculeis armata gignit animalia, quæ in nos densissimis examinibus involant. Tum etiam natricum serpentiumque pestes, hiberna destitutas uligine, cœno et fermentata colluvie, venenatas emittit, ex quibus sæpe contrahuntur cæci morbi... sed et anni toto tempore situs atque humor instrumentum rusticum, supellectilemque, et inconditos conditosque fructus corrumpit. » Varro de Re Rust. lib. I, cap. 12: « Advertendum etiam si qua erunt loca palustria, et quod arescunt, et quod in iis crescunt animalia quædam minuta, quæ non possunt oculi consequi, et per aera intus in corpus per os ac nares perveniunt, atque efficiunt difficiles morbos. » H.

8. *Nec juxta paludes*. Vitruvius, lib. VI, cap. 8. DALEC.

9. *Neque adverso*. Columella, loc. cit. « Cavendum tamen erit, ut a tergo potius, quam præ se villa flumen habeat... quum plerique amnes æstate vaporatis, hieme frigidis nebulis caligent. » HARD.

10. *Homerus*. Odyss. E, vs. 469, frigidas esse auras antelucanas scribit: Αὔρη δ' ἐκ ποταμοῦ ψυχρὴ πνέει ἠῶθι πρό. HARD.

11. *Spectare*. Columella, lib. I, cap. 5. HARD.

12. *Æstuosis*. Ch. *æstivosis*. ED.

13. *Agri ipsius bonitas*. Columell. lib. I, cap. 3; Theophrastus, de Causs. lib. II, cap. 5. DAL.

dixisse[14] possumus videri, etiamnum tamen traditas notas subsignabimus, Catonis[15] maxime verbis : Ebulum[16], vel prunus silvestris, vel rubus, bulbus minutus, trifolium, herba[17] pratensis, quercus, silvestris pirus, malusque, frumentarii soli notæ. Item nigra terra, et cinerei coloris. Omnis creta coquit, nisi permacra; sabulumque, nisi id etiam pertenue est : et multo campestribus magis, quam clivosis, respondent eadem.

3 Modum[18] agri in primis servandum antiqui putavere : quippe ita censebant; « Satius esse minus serere, et melius arare » : qua in sententia et Virgilium fuisse video. Verumque confitentibus latifundia perdidere Italiam, jam vero

14. *Abunde dixisse.* Libro super. cap. 3.

15. *Catonis.* Hæc apud Catonem hucusque minime reperta. Sunt quædam ex iis apud Columellam, lib. II, cap. 2 : « Plurimos antiquorum, inquit, qui de rusticis rebus scripserunt, memoria repeto, quasi confessa, nec dubia signa pinguis ac frumentorum fertilis agri prodidisse, dulcedinem soli propriam, herbarum et arborum proventum, nigrum colorem vel cinereum, etc. » Et post quædam interposita : « Multa sunt quæ terram frumentis habilem significent, ut juncus, ut calamus, ut gramen, ut trifolium, ebulum, rubi, pruni silvestres et alia complura, quæ etiam indagatoribus aquarum nota, nonnisi dulcibus terræ venis educantur. » Hard.

16. *Ebulum*, etc. De his suo loco dicemus. De bulbo inprimis, XIX, 30. Herba pratensis Catoni, Columellæ ac cæteris gramen est. H.

17. *Herba pratensis.* Lotus vel Medica : nam hæ in pinguissimis agris proveniunt. Gramen Colum. numerat, lib. II, cap. 2, itemque juncum et calamum : ut fortassis eas plantas herbam pratensem vocet Cato. Dalec.

18. *Modum agri.* In eam rem scite et eleganter Columella, l. I, c. 3: « Nos ad certa præcepta illud adjicimus, quod sapiens unus de septem in perpetuum posteritati pronuntiavit, μέτρον ἄριστον, adhibendum modum mensuramque rebus : idque ut non solum aliud acturis, sed et agrum paraturis dictum intelligatur : ne majorem, quam ratio calculorum patiatur, emere velit. Nam huc pertinet præclara nostri poetæ sententia : *Laudato ingentia rura, Exiguum colito.* Quod vir eruditissimus, ut mea fert opinio, traditum vetus præceptum numeris signavit : quippe antiquissimam gentem Pœnos dixisse convenit, imbecilliorem agrum quam agricolam esse debere : quoniam quum sit colluctandum cum eo, si fundus prævaleat, allidi dominum. Nec dubium quin minus reddat laxus ager non recte cultus, quam angustus eximie. » Hard.

et provincias. Sex domini semissem [19] Africæ possidebant, quum interfecit eos Nero princeps : non [20] fraudando magnitudine hac quoque sua Cn. Pompeio, qui nunquam agrum mercatus est conterminum. Agro empto [21] domum vendendam, inclementer atque non ex utilitate publici status Mago censuit, hoc exordio præcepta pandere ingressus, ut tamen appareat assiduitatem desideratam ab eo.

Dehinc peritia villicorum in cura habenda est; multa- 4
que de iis Cato [22] præcepit. Nobis satis sit dixisse, quam proximum [23] domino corde esse debere, et tamen sibimetipsi non videri. Coli rura ab ergastulis pessimum est, et quidquid agitur a desperantibus. Temerarium videatur unam vocem antiquorum posuisse, et fortassis incredibile penitus æstimetur [24] : Nihil minus expedire, quam agrum optime colere. L. Tarius [25] Rufus infima natalium humi- 5

19. *Semissem Africæ.* Mediam Africæ partem, hoc est, Zeugitanæ regionis, de qua dictum est lib. V, cap. 3. Hard.

20. *Non fraudando.* Familiaris scriptori nostro loquendi modus: sic paulo ante, cap. 5, *non ingrate nominando M. Varrone*, etc. Quo loco, inquit, fraudari non debet merita laude Pompeius, etc. H.

21. *Agro empto.* Columella, I, cap. 1 : « Nisi præsentia domini frequens operibus intervenerit, ut in exercitu quum abest imperator, cuncta cessant officia. Maximeque reor hoc significantem Pœnum Magonem, suorum scriptorum primordium talibus auspicatum sententiis : Qui agrum parabit, domum vendat : ne malit urbanum, quam rusticum larem colere : cui magis cordi fuerit urbanum domicilium, rustico prædio non erit opus, etc. » Hard.

22. *Cato præcepit.* Libro de Re Rust. cap. 5. Hard.

23. *Quam proximum domino corde.* Peritia quam simillimum domino esse debere. *Egregie cordatus homo*, egregie peritus. Optime scire oportet villicum, quæ dominus velit, ut obsequatur, et possit aliis præcipere : et tamen sibimetipsi non videri : hoc est quod Cato c. v dicit : « Ne plus censeat sapere se, quam dominum ; consideretque, ut quæ dominus imperaverit, fiant. » H.

24. *Et fortassis incredibile penitus existimetur.* Lego, *fortassis incredibile ut penitus existimetur*, ex vetere exemplari. Dalec. — Sic edidere Gron. et Al. ante Hard. Ed.

25. *L. Tarius Rufus.* Ejus in condemnando parricida filio mitiorem

litate, consulatum militari industria meritus, antiquæ alias parcimoniæ, circiter millies[26] H-S liberalitate Divi Augusti congestum, usque ad detrectationem[27] heredis exhausit, agros in Piceno coemendo, colendoque. In gloria internecionem[28] ergo famemque censemus? Immo hercules, Modum[29] judicem rerum omnium utilissimum. Bene colere necessarium est: optime, damnosum, præterquam sobole[30], suo colono, aut pascendis. Alioqui colente domino aliquas messes colligere non expedit, si[31] computetur impendium operæ. Nec temere[32] olivam: nec quasdam terras diligenter colere, sicut in Sicilia[33], tradunt: itaque decipi advenas.

1 VIII. Quonam igitur modo utilissime colentur[1] agri?

sententiam lege apud Senecam, lib. de Clementia, cap. 15. Dalec. — *L. Tarius Rufus*. Anno U. C. 737, gessit consulatum ex kalendis Juliis, Augusti principatu, ut quidem Fasti tradunt. Hard.

26. *Millies H-S*. Millies centena sestertium millia; quæ gallicæ monetæ faciunt libras, ut vocant, 10,000,000, seu milliones decem. Hard. — Immo millies sestertium sunt gall. monetæ libræ 19,455,025. Brot.

27. *Ad detrectationem*. Ut gerere se pro herede eo mortuo, nemo non detrectaret. Hard.

28. *In gloria internecionem*. Neglectum agri. Numquid satius igitur, ut negligenter agrum colendo dominus esuriat? H. — *Colendoque in gloriam. Internecionem ergo*. Ita bene MSS. Reg. 1 et 2, et editio princeps. Male recentiores, *colendoque. In gloria internecionem ergo*. Brot.

29. *Modum judicem*. Μέτρον ἄριστον esse censuerim. Hard.

30. *Præterquam sobole*. Nisi ad colendum agrum opera liberorum utatur, vel coloni sui, aut aliorum, quos alioqui pasci alique a domino opus sit. Hard.

31. *Si computetur*. Quum sumptus fructum superet, si colere per se dominum ipsum oporteat. H.

32. *Nec temere olivam*. Subintellige, diligenter colere oportet; quoniam non ulla est oleis cultura, uti ex Virgilio observavimus, lib. IV, vers. 28. Hard.

33. *In Sicilia*. Theophrast. Hist. lib. VIII, cap. 6: Παρ' ἄλλοις δὲ τὸ λίαν ἐργάζεσθαι βλάπτει, καθάπερ ἐν Σικελίᾳ. « Apud alios cultus nimius obest, uti in Sicilia. » Adde ejusdem Theophrasti historiam, de Caus. lib. III, cap. 25, de colono illo Corinthio in Syracusani agri cultura aberrante: quam Plinius et antea retulit, lib. XVII, cap. 3, et nunc iterum indicat, quum subjungit, *itaque decipi advenas*. Hard.

VIII. 1. *Colentur*. Brot. ex MS. Reg. 1, *coluntur*. Ed.

Ex oraculo scilicet, malis bonis. Sed defendi æquum est
abavos, qui præceptis suis prospexere vitæ. Nam quum
dicerent malis, intelligere voluere vilissimos. Summum
providentiæ illorum fuit, ut quam minimum esset impen-
dii. Præcipiebant enim ista, qui triumphali[2] denas argenti
libras in supellectile crimini dabant: qui, mortuo[3] villico,
relinquere victorias, et reverti in sua rura postulabant:
quorum prædia[4] colenda suscipiebat respublica; exerci-
tusque ducebant, senatu illis villicante. Inde illa reliqua 2
oracula: Nequam agricolam esse, quisquis emeret, quod
præstare ei fundus posset. Malum patrem familias, quis-
quis interdiu faceret, quod noctu posset, nisi in tempe-
state cæli. Pejorem, qui profestis diebus ageret, quod
feriatis[5] deberet. Pessimum, qui sereno die sub tecto po-
tius operaretur, quam in agro.

2. *Qui triumphali.* Hoc est, triumphali viro. Quem Plinius notet hoc loco indicabimus lib. XXXIII, c. 50. Signat hoc tempus egregio versiculo Ovidii, Fast. lib. I, v. 208: « Quum levis argenti lamina crimen erat. » H. — *Qui triumphales denas.* Ita bene MSS. Reg. 1 et 2, et editio princeps. Frustra in recentioribus emendatum *triumphali.* Id a censoribus crimini datum Cornelio Rufino bis consuli et dictatura functo, anno U. C. 478. Brot.

3. *Qui mortuo.* Atilium Regulum intelligit, qui maritimo ac terrestri prælio fractis Carthaginiensium viribus, postea victus ab iis et in acie captus, anno U. C. duodequingentesimo. Valer. Max. lib. IV, cap. 4, num. 6: « Ejusdem nominis et sanguinis Atilius Regulus, primi Punici belli gloria cladesque maxima: quum in Africa insolentissimæ Carthaginis opes crebris victoriis contunderet, ac prorogatum sibi ob bene gestas res in proximum annum imperium cognosset: consulibus scripsit, villicum in agello, quem septem jugerum habebat, mortuum esse, occasionemque nactum mercenarium amoto inde rustico instrumento discessisse: ideoque petere ut sibi successor mitteretur, ne deserto agro non esset unde uxor ac liberi sui alerentur. Quæ postquam senatus a consulibus accepit, et agrum Atilii illico colendum locari, et alimenta conjugi ejus ac liberis præberi, resque, quas amiserat, redimi publice jussit. » Hard.

4. *Quorum prædia.* MSS. *hærendia.* Forte, *heredia*, ut visum est Turnebo, Advers. lib. XXX, c. 18. Hard. — Heredium, parvum est prædium, quod hereditate obvenit. Ed.

5. *Quod feriatis.* Ut Virgilius ce-

3 Nequeo mihi temperare, quo minus unum exemplum antiquitatis afferam, ex quo intelligi possit, apud populum etiam de culturis agendi morem fuisse, qualiterque defendi soliti sint illi viri. C. Furius Cresinus[6] e servitute liberatus, quum in parvo admodum agello largiores multo fructus perciperet, quam ex amplissimis vicinitas; in invidia magna erat, ceu fruges alienas pelliceret ve-
4 neficiis. Quamobrem a Sp. Albino[7] curuli die dicta, metuens damnationem, quum in suffragium tribus oporteret ire, instrumentum rusticum omne in forum attulit, et adduxit familiam validam, atque (ut ait Piso) bene curatam ac vestitam, ferramenta egregie facta, graves ligones, vomeres ponderosos, boves saturos. Postea dixit:

cinit Georg. I, v. 268 : « Quippe etiam festis quædam exercere diebus Fas et jura sinunt : rivos deducere nulla Relligio vetuit, segeti prætendere sæpem, Insidias avibus moliri, incendere vepres, Balantumque greges fluvio mersare salubri. » « Quanquam pontifices, inquit Columella, negant segetem feriis sepiri debere : vetant quoque lanarum causa lavari oves, nisi propter medicinam..... Feriis autem ritus majorum etiam illa permittit : far pinsere, faces incidere, candelas sebare, etc. » Et Cato, cap. II : « Per ferias vero fossas veteres tergeri, viam publicam muniri, vepres recidi, hortum fodiri, etc. » « M. Porcius Cato, inquit Columella, l. c. mulis, equis, asinis nullas esse ferias dixit, etc. » HARD.

6. *Cresinus.* MSS. *Cresimus.* Apud Gruterum, pag. 35, *Creusina Secundus* legitur. Habet aliquid huic narrationi persimile Plinius, de Remmio Palæmone, lib. XIV, c. 5. Ad hanc gentem Furiam nummus pertinet argenteus e Museo nostro, et apud Patinum, pag. 117, n. 3, in quo Jani bifrontis imago est, cum epigraphe, M. FVRI. L. F.)(. Tropæum portis civitatis impositum : hinc aquila legionaria, inde Roma stans galeata, sinistra hastam gerit, sive sceptrum, dextra coronam imponit tropæo. Retro, ROMA. Inde, PHLI, pro PHILI. Non est hic Furius cognomine Philus. Certe si nomen his litteris designaretur, *Philius* esset, non *Philus* : VT SERGI scribi solet, pro *Sergius*, et cætera similiter omnia. At hic sententia est : *M. Furius Lucii Filius Philippis Legionem Imposuit*, præsidiariam scilicet, post prælium Philippense, anni U. C. 712. HARD.

7. *Sp. Albino.* Sp. Postumio Albino, ædili tum curuli. In hac narratione, quum prius legeretur, *filiam validam*, reposuimus, *familiam validam* : admoniti dicto Catonis, quod ex lib. de Re Rust. cap. 5 desumptum Noster proxime laudat, *Ne familiæ male sit.* HARD.

Veneficia mea, Quirites, hæc sunt : nec possum vobis ostendere, aut in forum adducere lucubrationes meas, vigiliasque, et sudores. Omnium sententiis absolutus itaque est. Profecto, opera, non impensa, cultura constat. Et ideo majores fertilissimum in agro oculum[8] domini esse dixerunt.

Reliqua præcepta reddentur suis locis, quæ propria 5
generum singulorum erunt. Interim communia, quæ suc-
currunt, non omittemus. Et in primis Catonis humanis-
simum utilissimumque : Id agendum[9], ut diligant vicini.
Causas[10] reddit ille : nos existimamus nulli esse dubias.
Inter prima idem cavet, ne familiæ malæ sint. Nihil[11] sero
faciendum in agricultura omnes censent, iterumque suo
quæque tempore facienda. Ex tertio præcepto, præter-
missa frustra revocari. De terra cariosa[12] exsecratio Ca- 6
tonis abunde indicata est. Quanquam prædicere non cessat
is : Quidquid per asellum fieri potest, vilissime constat.
Filix[13] biennio moritur, si frondem agere non patiaris. Id

8. *Oculum domini.* Vide quæ in eamdem sententiam attulimus cap. 6 extremo. Quibus adde hunc Æschyli versum, Ὄμμα γὰρ δόμων νομίζω δεσπότου παρουσίαν. Hard.

9. *Id agendum.* Cato, cap. IV : « Vicinis bonus esto, etc. » Hard.

10. *Causas reddit... ne familiæ,* etc. Ita libri hactenus vulgati, cum Reg. 1 cod. forte propter illud Catonis, cap. IV : « Vicinis bonus esto : Familiam ne siveris peccare, nimirum in vicinos. Si te libenter vicinitas videbit, facilius tua vendes, operas facilius locabis, operarios facilius conduces. Si ædificabis, operis, jumentis, materia juvabunt, etc. » In Reg. 2 cod. haud minus forte sincere, *Ne familiæ male sit.* Propter istud ejusdem scriptoris, cap. V : « Familiæ male ne sit, provideat : ne algeat, ne esuriat, etc. »

11. *Nihil sero.* Cato, c. V : « Opera omnia mature conficias face. Nam res rustica sic est, si unam rem sero feceris, omnia opera sero facies. » His adde quæ ex Columella diximus lib. XVII, cap. 19. Hard.

12. *De terra,* etc. Eam Lugdunenses agricolæ vocant *terre pouilleuse*, quasi pediculorum : quoniam dum palis et ligonibus colitur, intimis venis velut quamdam cariem putrium lignorum ostendit, pediculorum lentiumque sordibus, ac colluviei similem. Dal. — *De terra cariosa.* Diximus de ea lib. XVII, cap. 3. Hard.

13. *Filix biennio.* Columella, II, 2. Hard.

efficacissime contingit, germinantis ramis baculo decussis.
Succus enim ex ipsa defluens, necat radices. Aiunt et circa
solstitium avulsas non renasci, nec arundine sectas, aut
exaratas vomeri arundine imposita. Similiter[14] et arundi-
nem exarari filice vomeri imposita præcipiunt. Juncosus
7 ager verti pala[15] debet, at in saxoso bidentibus. Fruteta[16]
igni optime tolluntur. Humidiorem[17] agrum fossis concidi
atque siccari, utilissimum est : fossas[18] autem cretosis
locis apertas relinqui : in solutiore terra sepibus firmari,
ne procidant : aut supinis[19] lateribus procumbere : quas-
dam[20] occæcari, et in alias dirigi majores patentiores-
que : si sit occasio, silice vel glarea sterni. Ora[21] autem
earum binis utrumque lapidibus statuminari, et alio su-
perintegi. Silvæ exstirpandæ rationem Democritus prodi-

14. *Similiter.* Arundinis cum filice odia et ἀντιπάθειαν altero vide exemplo firmata, lib. XXIV, cap. 50. Habet hæc quoque Dioscorides, lib. IV, cap. 187. Hard.

15. *Juncosus ager verti pala.* Pastinari Columella, l. c. Hard.

16. *Fruteta.* Columella, loc. cit. « Nemorosi, frutetosique tractus duplex cura est, vel exstirpandis radicitus arboribus, et removendis : vel, si raræ sint, tantum succidendis, incendendisque, et inarandis. » Hard. — *Fruteta.* Broter. ex MSS. Regg. 1, 2, et editione principe, *Frutecta.* Ed.

17. *Humidiorem.* Columella, II, 2 : « Si locus humidus erit abundantia uliginis, ante siccetur fossis. Earum duo genera cognovimus, cæcarum et patentium. Spissis atque cretosis regionibus apertæ relinquuntur. Aut ubi solutior humus est, aliquæ fiunt patentes : quædam etiam obcæcantur, ita ut in patentes ora hiantia cæcarum competant, etc. » Hard.

18. *Fossas autem cretosis.* Columella, lib. II, cap. 2, et Theophr. de Caus. lib. V, cap. 7. Dalec.

19. *Aut supinis.* « Declives fossas, inquit Columella, loco citato, et ad imum solum coarctatas, imbricibus supinis similes facere conveniet : nam quarum recta sunt latera, celeriter aquis vitiantur, et superioris soli lapsibus replentur, etc. » Hard.

20. *Quasdam occæcari.* Obtegi nempe, in subterranei cuniculi modum. Hard.

21. *Ora autem earum binis utr. lapidibus statum.* In principio atque exitu fossæ, bina saxa pilarum vice constituantur, et iisdem singula superimponantur, more ponticulorum : ut ejusdem constructio ripam sustineat, ne præcludatur humoris illapsus, atque exitus. Colum. loc. cit. Hard.

dit, lupini flore in succo cicutæ uno die macerato, sparsisque radicibus.

IX. (VII.) Et quoniam præparatus est ager, natura 1
nunc indicabitur frugum. Sunt[1] autem duo prima earum genera. Frumenta, ut triticum, hordeum : et legumina, ut faba, cicer. Differentia vero notior quam ut indicari deceat.

X. Frumenti ipsius totidem genera, per[1] tempora 1
satu divisa. Hiberna, quæ circa[2] Vergiliarum occasum sata terra per hiemem nutriuntur, ut triticum, far, hordeum. Æstiva, quæ æstate ante Vergiliarum exortum seruntur, ut milium[3], panicum, sesama, horminum, irio, Italiæ dumtaxat ritu. Alioqui in Græcia[4] et Asia omnia Vergiliarum occasu seruntur. Quædam autem utroque tempore in Italia. Ex his[5] quædam et tertio, veris scilicet.

IX. 1. *Sunt autem duo.* Ab hisce verbis ad eum locum *Ex hordeo alterum caput*, etc. exhibet omnia Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 1, 2, et quidem cap. 1 : Δύο δὲ γένη τὰ μέγιστα τυγχάνει· τὰ μὲν γὰρ σιτώδη, οἷον πυροὶ, κριθαὶ, etc. Σῖτος igitur frumentum est, *du blé.* Πυρὸς triticum, *du froment.* Κριθὴ hordeum, *de l'orge.* HARD.

X. 1. *Per tempora satu divisa.* Vel *satus :* hoc est, sationis tempore inter se discreta ac divisa Theophrasto : ὧραι δὲ τοῦ σπόρου τῶν πλείστων δύο. « Satus vel sementis tempora ut plurimum duo notantur. » H.

2. *Vergiliarum occasum.* De quo dicetur c. 59 ; de exortu, cap. 66. Columellam et Virgilium sequitur. Is enim de Re Rust. lib. II, cap. 8 : « Placet nostro poetæ, inquit, adoreum, atque etiam triticum, non ante seminare, quam occiderint Vergiliæ : quod ipsum numeris sic edisserit : « At si triticeam in messem, robustaque farra, Exercebis humum, solisque instabis aristis : Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur. » Absconduntur autem altero et trigesimo die post autumnale æquinoctium, quod fere conficitur nono kalendas octobris : propter quod intelligi debet tritici satio diebus sex et quadraginta, ab occasu Vergiliarum, qui fit ante diem IX kalendas novembris, ad brumæ tempora. » HARD.

3. *Milium.* Virg. Georg. I, 215 : « Vere fabis satio ; tum te quoque, Medica, putres Accipiunt sulci : et milio venit annua cura. » Vide Senecam, epist. 87. DALEC.

4. *In Græcia.* In Bœotia, ut dicetur cap. 56. HARD.

5. *Ex his quædam.* Ut milium, ita Virgilio, Georg. I, vers. 215 : « Vere fabis satio... Et milio venit annua cura. » HARD.

Aliqui verna, milium, panicum, lentem, cicer, alicam[6] appellant. Sementiva[7] autem, triticum, hordeum, fabam, napum, rapam. Et in tritici genere pars aliqua pabuli est quadrupedum causâ sati, ut farrago[8]; et in leguminibus, ut vicia. At commune quadrupedum hominumque usui, lupinum.

2 Legumina[9] omnia singulas habent radices, præter[10] fabam, easque surculosas[11], quia non in multa[12] dividuntur : altissimas autem cicer. Frumenta[13] multis radicantur

6. *Alicam*. Frumentum, e quo fit alica : nempe siliginem. Quidam legunt *Arincam*, quidam *Alicastrum*, ex Columella; lib. II, cap. 8. Dal. — *Alicum appellant*. Et genus esse tritici alica hic videtur, ut ait Galen. de Alim. fac. tom. VI, c. 6, pag. 314, τοῦ γένους τῶν πυρῶν ἐςιν ὁ χόνδρος, etc. Nempe alicam Plinius, tum hoc loco, tum lib. XXII, cap. 61, pro ea fruge accipit, ex qua sorbitio, seu puls ejusdem nominis concinnatur. Et a Catone pariter sic videtur accipi, c. LXXVI : « Placentam sic facito : farinæ siligineæ libras II... farinæ libras IV et alicæ primæ libras II. Alicam in aquam infundito, etc. » Et capite rursum 85. Hard.

7. *Sementiva*. Theophrast. Hist. lib. VIII, cap. 1 : Πρωΐσπορα μὲν οὖν ἐστι, πυρὸς, κριθὴ... κύαμος, etc. « Quæ mature seri oportet triticum, hordeum, faba, etc. » Unde intelligas, quæ sementiva proprie appellentur. Hard.

8. *Ut farrago*. Vulgo *du fourrage, de la dragée*, ut diximus superiore libro, cap. 35, de ocymo. Festus : « Farrago appellatur id quod ex pluribus satis pabuli causa datur jumentis. » Colum. lib. II, cap. 11 : « Farraginem in restibili stercoratissimo loco... serere convenit. Ea fit optima, quum cantherini hordei decem modiis jugerum obseritur... Frigoribus quum alia pabula defecerunt, ea bubus, cæterisque pecudibus optime desecta præbetur. » Fit ex farre, hordeo, tritico, vicia, etc. Vide cap. 41. Hard.

9. *Legumina omnia*. Legumina omnia singulari nituntur radice, eamque radicem lignosam habent, quia non in multos superne ramos ea legumina dividuntur, nec numeroso caule et ramulo se attollunt, præter fabam. Frumenta vero e diverso multis radicantur fibris, sed quæ ramos minime mittant. Hæc Plinii, hæc Theophrasti mens, Hist. lib. VIII, cap. 4 : Τὰ μὲν χέδροπα ξυλώδη, μονόῤῥιζα, διὸ καὶ πολύκλαδα, καὶ πολύκαυλα, καὶ πολλὰς ἄνωθεν ἀπὸ τῶν καυλῶν ἀποφύσεις ἔχοντα, πλὴν κυάμου. Τὰ δὲ σιτηρὰ ἐναντίως, πολύῤῥιζα, καὶ ἀπαράβλαστα. H.

10. *Præter fab*. Ea quum se aperit nascendi gratia, nauscire dicitur Festo, quod navi forma tum sit similis. Dalec.

11. *Surculosas*. Lignosas. H.

12. *In multa*. In multos ramos. H.

13. *Frumenta multis*, etc. « Fru-

fibris, sine ramis. Erumpit a primo satu hordeum die septimo: legumina quarto, vel quum tardissime, septimo: faba[14] a xv ad xx; legumina in Ægypto tertio die. Ex hordeo[15] alterum caput grani in radicem exit, alterum in herbam, quæ et prior floret. Radicem[16] crassior pars grani fundit, tenuior florem. Cæteris seminibus eadem pars, et radicem, et florem[17].

Frumenta[18] hieme in herba sunt: verno tempore fasti- 3
gantur[19] in stipulam, quæ sunt hiberni generis: at milium et panicum in culmum geniculatum et concavum, sesama vero in ferulaceum[20]. Omnium[21] satorum fructus, aut spicis continetur, ut tritici, hordei; muniturque vallo aristarum quadruplici[22]: aut includitur siliquis, ut leguminum: aut vasculis, ut sesamæ, ac papaveris. Milium,

menta, inquit Theophrastus, prætenuibus ac multis radicibus nituntur: ideoque surculos non mittunt: legumina vero et ὀροβοειδῆ, ramosa, quia lignosa eorum radix. » Dal. — *Erumpit.* Theophrast. Histor. lib. VIII, cap. 1. Vide et Varronem de Re Rust. I, 45. Hard.

14. *Faba a XV ad XX.* Theophrast. « Faba, inquit, quibusdam in locis die xv, alias etiam vicesimo: hæc enim omnium difficillime provenit; ac si frequens post sationem imber successerit, omnino difficilis proventu redditur. » Κύαμος δὲ ἐνιαχοῦ καὶ πεντεκαιδεκαταῖος· ὅτε δὲ καὶ εἰκοσταῖος, etc. Hard.

15. *Ex hordeo.* Theophrast. Hist. lib. VIII, cap. 2. Hard. — *Alterum in herbam, quæ et prior floret.* Pars altera grani hordeaci, quæ superior est, *prior*, herbam emittit, ex qua flos emicat; pars altera, *inferior*, exit in radicem. Ex notis ineditis Cl. Gerardi. Ed.

16. *Radicem.* Theophrastus, loc. cit. Hard.

17. *Et florem.* Hoc est, ut dictum est proxime, in herbam exit, quæ et prius floret, sive germinat.. Theophrast. loc. cit. « et radicem et caulem seu spicam » dixit. Κύαμος καὶ τὰ ἄλλα χεδροπὰ, οὐχ ὁμοίως, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ τὴν ῥίζαν καὶ τὸν καυλόν. « Faba, cæteraque legumina non eodem modo emittunt: sed eadem ex parte radicem fundunt, et caulem. » H.—Vid. not. 15 fin. Ed.

18. *Frumenta hieme.* Theophrast. loc. cit. et cap. 3. Hard.

19. *Fastigantur in stipulam.* Sic ex MSS. emendav. Hard. *spicantur* Chifflet. cod. *fastigiantur* Gronov. et al. Ed.

20. *In ferulaceum.* Ut et erysimum. Theophr. Dalec.

21. *Omnium satorum.* Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 3. Hard.

22. *Quadruplici.* Vet. *quadrifido.* Alii Vett. *quadripedi.* Ed.

et panicum tantum pro indiviso[23], et parvis avibus expositum est[24]. Indefensa quippe membranis[25] continentur. Panicum[26] a paniculis dictum, cacumine languide nutante, paulatim extenuato culmo pæne in surculum[27], prædensis
4 acervatur granis, cum longissima pedali obba[28]. Milii comæ granum complexæ fimbriato[29] capillo curvantur. Sunt et panico genera : mammosa, e pano[30] parvis racemata paniculis, et cacumine gemino. Quin et colore distinguitur; candido, nigro, rufo, etiam purpureo. Panis multifarie et e milio[31] fit, e panico rarus[32]. Sed nullum

23. *Pro indiviso*. Hoc est, ex æquo. Diximus de ea voce IX, 64. H.

24. *Expositum est*. Gron. et Alii *exposita sunt*. Ed.

25. *Membranis*. Membrana, ἐν ὑμένι. Theophrastus, Hist. lib. I, cap. 18. Dalec.

26. *Panicum a paniculis*. Grani minuti genus, milii instar : nostris *Panis*. Joh. de Janua : « Panicum, a panis derivatur... quoddam genus annonæ, quod in quibusdam locis eo homines sustentantur vice panis ; unde dicitur panicum, quasi panis vicium, quod vice panis fungatur, secundum quosdam. » Gothorum rex Vitiges « de horreis Ticinensibus et Dertonensibus panicum populo esurienti distrahi præcepit, » auctore Cassiod. Varr. lib. XII, ep. 27. H.—*Panicum miliaceum* (*Triand. digyn.* L. gen. 161 Decand. *Gramin.* Juss.), et mox *milium* Plinii *Panicum Italicum* nobis hodie dictum. Ed.

27. *In surculum*. In duritiem ligni. Hard.

28. *Pedali obba*. In MSS. *obfa*. Libentius multo agnoverim, litteris permutatis *foba*, vel potius *phoba*. Est enim φόβη Theophrast. Histor. lib. VIII, cap. 3, arundinacea coma frugum omnium, quæ ad milii similitudinem accedunt : Τὰ μὲν ἔχει στάχυν· τὰ δὲ χεδροπὰ, λοβόν· τὰ δὲ κεγχρώδη, φόβην. Ἡ γὰρ καλαμώδης ἀπόφυσις, φόβη. Hanc latine *pa...* Plinius ipse plane modo vocat. Hard. — Brot. *phoba*. Ed.

29. *Fimbriato capillo*. Instar crinium fimbriarumque, solutæ videri possint. Hard.

30. *Mammosà e pano*. Turneb. et Chiffl. *sunt et pan. mammosa genera e pano*.—*Mammosa*. Sic distinxit ex MSS. Hard. Ed.—Mammosum panici genus est, inquit, cui panus inest racemosus, exiguisque constans paniculis. Panicum est illud sativum Dalecampii in Hist. Plant. pag. 16, et idem vulgare Clusii, pag. 215. Hard.

31. *Et e milio fit*. Milii nunc in pulte usus, qualis olim auctore Festo, « quum puls miliacea ex melle, forma appellaretur : cum lacte non fastidienda, » inquit Columella, II, 9. In panificio raro. Sed is olim usus, teste etiam Columella, II, 9 : « Panis, inquit, e milio fit, qui

frumentum ponderosius[33] est, aut quod coquendo magis crescat: LX pondo panis e modio reducunt, modiumque pultis ex tribus sextariis madidis. Milium[34] intra hos decem annos ex India in Italiam invectum est, nigrum colore, amplum grano, arundineum culmo. Adolescit ad pedes altitudine septem, prægrandibus culmis: lobas[35] vocant: omnium frugum fertilissimum. Ex uno grano terni sextarii gignuntur. Seri debet in humidis.

Frumenta[36] quædam in tertio genu spicam incipiunt concipere, quædam in quarto, sed etiamnum occultam. Genicula autem sunt tritico quaterna, farri sena, hordeo octona. Sed non ante supra dictum geniculorum numerum conceptus est spicæ: qui[37] ut spem sui fecit, quatuor aut quinque tardissime diebus florere incipiunt; totidemque[38] aut paulo pluribus deflorescunt. Hordea[39] vero quum tardissime septem. Varro[40] quater novenis diebus fruges absolvi[41] tradit, et mense nono meti.

antequam refrigescat, sine fastidio potest absumi.» HARD.

32. *Rarus*. Gronov. et al. *rarius*. ED.

33. *Sed nullum frumentum ponderosius*. Nam Plinius milium quoque frumenti genus facit, ut ex quo tum panem rustica plebs conficeret, quum hodie in pulte sit ejus usus, in panificio raro. HARD.

34. *Milium intra hos*. De milio indico eximiæ magnitudinis, culmique arundinei, vide Philostrat. de vita Apollonii, lib. III, cap. 2, pag. 112. Hoc *Surgum* vocari apud populares suos auctor est Scaliger Exercitt. 292, pag. 869. Quidam malunt esse, *le blé d'Inde*. H. — *Holcus Sorghum?* (*Polygam. monœc.* L. *Gramin.* Juss.) Vid. inf. not. 10, p. 201. ED.

35. *Lobas vocant*. Ita MSS. omnes. Rectius tamen *phobas* dixeris, ex laudato proxime Theophrasti loco, qui leguminibus, χεδροποῖς λοβὸν, miliaceis φόβην assignat. H.

36. *Frumenta quædam*. Habet hæc et Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 2; Columella, lib. II, cap. 12. Genua porro, sive genicula, sunt veluti nodi et articuli, quibus herbacei caules et stipulæ distinguuntur. H.

37. *Qui ut spem*. Qui conceptus scilicet, seu spicæ partus. Theophr. loc. cit. HARD.

38. *Totidemque*. Post dies totidem elapsos. Theophrastus, loco citato. HARD.

39. *Hordea vero*. Theophrastus, πυρὸν καὶ κριθὴν, triticum hordeumque. HARD.

40. *Varro*. In libris deperditis.

41. *Absolvi tradit*. Ex quo florere cœperunt. DALEC.

6 Fabæ in folia exeunt, ac deinde caulem emittunt, nullis[42] distinctum internodiis. Reliqua[43] legumina surculosa sunt. Ex his[44] ramosa, cicer, ervum, lens. Quorumdam caules sparguntur in terram, si non habeant adminiculum, ut pisorum. Quod si non habuere, deteriora fiunt. Leguminum[45] unicaulis faba sola, unus et lupinis : cæteris ra-
7 mosus[46] prætenui surculo : omnibus vero fistulosus. Folium quædam ab radice mittunt, quædam a cacumine. Frumentum[47] vero, et hordeum, viciaque, et quidquid in

42. *Nullis distinctum.* Nullis certe geniculis interseptum, glabrum, inanemque caulem fabæ cernimus, etsi Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 2, γονατώδη καυλὸν κυάμου vocat. H. — *Nullis distinctum internodiis.* Si exortum ramulorum spectes, ea tantum parte, qua prodeunt, geniculum revera conspicitur, id quod ait Theophrastus : si vero nodum vocamus articulum, qui omni ex parte caulem ambit, et internodia separat, in fabæ caule nullus est. Itaque quamvis geniculatus is sit, nullis tamen internodiis distinguitur. Quidam legunt, *multis distinctum.* Dalec.

43. *Reliqua... surculosa sunt.* Hoc est, plures e sua radice caules emittunt : τὰ μὲν χεδροπὰ πολύκαυλα. Theophrast. loc. cit. Hard.

44. *Ex his ramosa.* Πολύκλαδα, quorum caulis in plures se fundit ramulos. H.—*Cicer, ervum,* etc. Ne sæpius eadem repetantur, suum cuique leguminum generi nomen a Recentioribus inditum affigemus, quum de unoquoque singulatim Noster, ut solet, tractabit. Ed.

45. *Leguminum unicaulis.* De faba græca loquitur, seu latina : ei enim quam nos fabam vulgo dicimus, caulem non unum ex singulari radice erumpere, ut unicum lupino, experientia commonstrat. H. —*Leguminum,* etc. Quum sit non exigua differentia inter ramosum et surculosum (ut monstrant verba, quæ statim ante præcesserunt : dixit enim, « reliqua legumina surculosa sunt. Ex his ramosa cicer, ervum, lens »); qua ratione consistet hæc sententia? « Cæteris ramosus prætenui surculo ; » videntur enim verba inter se pugnare. Nimirum inverti debent, ut arbitror, dictiones, legendumque, « unus et lupinis prætenui surculo, cæteris ramosus. » Pint. Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 2. Dalec.

46. *Ramosus.* Cæteris, inquit, caulis in ramos spargitur, ligno prætenui, sed eodem instar fistulæ concavo. Hard.

47. *Frumentum.* Prius legebatur : *frumentum et hordeum utrumque :* ubi se torquet mirum in modum Dalecampius, ut quodnam sit hordeum utrumque, explanet. Nos sinceram hanc lectionem ope cod. Colb. 3, et Par. repræsentamus. H. — *Frumentum et hordeum,* etc. Frumentum et hordeum enascitur, ternaque prodit (ἀναφύεται), unico folio :

stipula est, in cacumine unum folium habet. Sed hordeo scabra sunt, cæteris lævia. Multiplicia contra fabæ, ciceri, piso. Frumentis[48] folium arundinaceum, fabæ rotundum, et magnæ leguminum parti. Longiora erviliæ[49], et piso. Faseolis[50] venosa, sesamæ[51] et irioni sanguinea. Cadunt folia lupino tantum, et papaveri. Legumina[52] diutius florent, et ex his ervum ac cicer : sed diutissime faba XL diebus. Non autem singuli[53] scapi tamdiu, quoniam alio desinente alius incipit; nec tota seges, sicut frumenti, pariter. Siliquantur[54] vero omnia diversis diebus, et ab ima primum parte, paulatim flore subeunte.

Frumenta[55] quum defloruere, crassescunt, maturan- 8
turque quum plurimum diebus quadraginta : item faba;

pisum, faba, cicer, multis. Theophrast. Mirum, auctorem de radice frumentaceorum et leguminum nihil prodere. Quod autem aït, *hordeum utrumque*, intellige distichon et polystichon : vel nudum, quod γυμνόκριθον vocant, et gluma sua vestitum. Dalec.

48. *Frumentis*. Theophrast. Hist. lib. VIII, cap. 3. Hard.

49. *Erviliæ*. Ervilia Græcis ὤχρος est, pisum minus est. Nostris, *des pois*. H. — *Vicia Ervilia* (*Diadelph. dec.* gen. 1356 Willd. *Legum.* Juss.) Ed.

50. *Faseolis*. In MSS. rectius *phasiolis*. De his egimus lib. XVI, cap. 92. Hard.

51. *Sesamæ*. MSS. ubique *sesimæ*: Græci tamen σήσαμον vocant, nempe ut Μασσαλίαν Massiliam Latini dixere, et Μιθραδάτην, quem nos Mithridatem. H. — *Sesamæ*, etc. Nusquam, quod sciam Theophrast. horum folia rubere, sed pinguia esse et amara scripsit. Irionis quidem est sanguineus caulis, sed non folium. Dal. — *Sesamum orientale* (*Didyn. angiosp.* L. gen. 119 Willd. *Bignon.* Juss.) Ed.

52. *Legumina diutius*. Theophr. Hist. VIII, 2. Hard.

53. *Non a. singuli*. Theophr. l. c.

54. *Siliquantur*. Siliquas faciunt, Theophrastus, loc. cit. Neque ut frumenti, sic et fabarum scapi singuli, aut seges integra simul floret, sed particulatim. H.—*P. flore subeunte*. Paulatim flos ab ima scapi parte ad summam subit. Ed.

55. *Frumenta*. Theophrast. Hist. VIII, 3. Columella, II, 12, p. 67 : « Omne autem frumentum et hordeum, quidquid denique non duplici semine est, spicam a tertio ad quartum nodum emittit : et quum totam edidit, octo diebus deflorescit ac deinde grandescit diebus quadraginta, quibus post florem ad maturitatem devenit. Rursus quæ duplici semine sunt, ut faba, pisum, lenticula, diebus quadraginta

paucissimis cicer. Id enim[56] a semente diebus XL perficitur. Milium[57] et panicum, et sesama, et omnia æstiva, XL diebus maturantur a flore, magna terræ cælique differentia. In Ægypto enim hordeum sexto a satu mense, frumenta septimo metuntur. In Hellade[58], hordeum. In Peloponneso octavo, et frumenta etiamnum tardius. Grana[59] in stipula crinito textu spicantur. In faba leguminibusque, alternis lateribus siliquantur. Fortiora[60] ad hiemes frumenta, legumina in cibo.

9 Tunicæ frumento plures. Hordeum maxime nudum, et arinca[61], sed præcipue avena. Calamus altior frumento, quam hordeo. Arista mordacior hordeo. In area exteruntur triticum, et siligo, et hordeum. Sic et seruntur[62] pura, qualiter moluntur, quia tosta non sunt. E diverso far, milium, panicum purgari, nisi tosta, non possunt. Itaque hæc[63] cum suis folliculis seruntur cruda. Et far in vaginulis suis servant ad satus, atque non torrent.

1 XI. Levissimum ex his hordeum, raro[1] excedit XV libras, et faba XXII. Ponderosius far, magisque etiamnum

florent, simulque grandescunt.» H. —De frumentis vid. n. 10, p. 201.

56. *Id enim*. Theophr. l. c. H.

57. *Milium*. Theophr. l. c. H.

58. *In Hellade hordeum*. Hoc est, septimo mense metitur. Theophr. Πυροὶ δὲ ἐν τῇ ἑβδόμῳ· περὶ τὴν Ἑλλάδα, κριθαί. HARD.

59. *Grana*. Grana in stipulis spica continentur, *quæ subtiliter texitur*, desinitque in crinem. In faba, et leguminibus, modo dextro latere, modo lævo, siliqua semina continentur. HARD.

60. *Fortiora*. Theophrastus, loc. cit. Validiora, inquit, ἰσχυρότερα contra hiemem, cælique mutationes varias, frumentacea sunt, τὰ σιτηρά. Legumina vero in cibis valentiora putantur, πρὸς δὲ τὴν τροφὴν, τὰ χεδροπά. Vide Celsum, II, 18 : « Ex leguminibus valentior rapa, napique, et omnes bulbi, etc.» HARD.—*Ad hiemes*. Brot. non *ad*, sed *contra* legit ex MSS. ED.

61. *Et arinca*. Dicetur de ea, c. 20. HARD.

62. *Seruntur pura*. Sine suis folliculis. HARD.

63. *Itaque hæc*. Inprimis far, sive adoreum, quod in siccis humidisque locis seri Columella ait, lib. II, cap. 8 : « Quoniam folliculum, quo continetur, firmum et durabilem adversus longioris temporis humorem habet.» HARD.

XI. 1. *Raro excedit*. In singulos nimirum modios. HARD.

triticum. Far[1] in Ægypto ex olyra conficitur. Tertium genus[3] spicæ hoc ibi est. Galliæ quoque suum genus farris dedere, quod illic bracem vocant[4], apud nos sandalam[5], nitidissimi grani. Et alia differentia est, quod fere quaternis libris plus reddit panis, quam far aliud. Populum romanum farre tantum e frumento CCC annis usum, Verrius[6] tradit.

XII. Tritici genera plura, quæ fecere gentes. Italico[1] 1

2. *Far... ex olyra.* Far cibus hoc loco est, non, uti acceptum est hactenus, singulare aliquod frumenti genus. Far e frumento Plinius mox agnoscit, hoc est, ex iis frumenti generibus quæ commemoravit initio capitis superioris. Far ex olyra nunc etiam in Ægypto. Far ex hordeo, Palladius, I, tit. 29, de Phasianis. Modum conficiendi farris docet Archigenes apud Aetium, serm. 9, cap. 45, pag. 124. H. — *Far in*, etc. Cibus et triticea ptisana : molitum et deglubitum granum, ad pultes et hominum cibum idoneum, qualis ex farris grano decorticato in Italia vulgo paratur, vocaturque etiamnunc *farro*. Dalec.

3. *Tertium genus.* Post triticum, hordeumque. Hard.

4. *Bracem vocant.* Ita MSS. Colb. Thuan. Chiffl. non ut editi, *brance*, *le blé blanc du Dauphiné*. Vide Nic. Chorier, Hist. Delphin. pag. 54. H. — *Galliæ quoque suum*, etc. Ex olyra, sive siligine, ut et Ægyptus. Ea vero siligo gallica, e qua brance, sive sandalum, crimni genus fiebat, arinca fortassis est, memorata cap. 8 hujus libri. Arincam autem olyram esse auctor scribit infra lib. XXII, cap. 25. Brancen Galliæ rustici hodie *blanche* vocant. Allobroges *blancheen*. Sandalum quoque inter Italos, præsertim Etruscos, veteris appellationis vestigia retinet, *scandella*. Dal.

5. *Sandalam.* Sic MSS. Colbert. Thuan. aliique libri vulgati *sandalum*. *Sandalium* charta Rogerii regis Siciliæ, anno 1137, apud Ughellum, tom. VII, pag. 564. H.

6. *Verrius tradidit. Varro*, non *Verrius* vetus codex præfert. Pint.

XII. 1. *Italico.* Insignis propterea liberalitas Augustorum fuit, quum triticum plebi romanæ erogarent. Ejusmodi largitionis mentionem faciunt nummi duo inprimis eximii, prave hactenus intellecti. Prior est Pertinacis Augusti, alter Severi Alexandri Cæsaris. Prior est argenteus in Thesauro Regio, a Seguino delineatus, p. 124 primæ editionis: IMP. CAES. P. HELV. PERTIN. AVG. *Imperator Cæsar Publius Helvius Pertinax Augustus* .)(. Stat dea Liberalitas, ut pingi solet in nummis inscriptis, LIBERALITAS AVG. cum tabella, quam dextra manu gerit, quæque modicum tritici pretium indicaret : et cum cornucopiæ, quod lævo brachio tenet. Inscriptio LIBERATIS CIVIBVS. Ejus hæc inscriptio est : LIBERalitas *Augusti Triti-*

nullum equidem comparaverim candore ac pondere, quo maxime discernitur: montanis modo comparetur Italiæ agris externum, in quo[2] principatum tenuit Bœotia[3], deinde Sicilia, mox Africa[4]. Tertium pondus erat Thracio, Syrioque[5], deinde et Ægyptio, athletarum[6] cum decreto, quorum capacitas jumentis similis, quem diximus ordinem fecerat. Græcia[7] et Ponticum laudavit,
2 quod in Italiam non pervenit. Ex omni eadem genere

cum Italicum Suppeditavit CIVIBVS. Alioquin titulus non conveniret cum argumento, sive pictura. Alterius nummi, qui est Severi Alexandri, ingeniosior aliquanto inscriptio est, M. AVREL. ALEXANDER. CAES. Caput nudum.)(. Corona laurea, in qua S. P. Q. R. Hanc tenet Aquila Romana. In circuitu, METROPOLIS. Hoc est, *Munificentissime Erogato Tritico Romanæ Plebi*, *Omnium Liberalitatem Imperatorum Superavit*, scilicet Cæsar Alexander. Est hic nummus, ut prior, argenteus, apud Occonem, pag. 409. H.

2. *In quo principatum*, etc. Theophrasto ex iis, quæ in Græciam convehebantur, gravissimum Siculum fuit: eo tamen gravius Bœoticum, vel eo argumento, quod athletæ quum vix in Bœotia tres semisextarios consumerent, Athenis plus quam quinque esitabant, Hist. lib. VIII, cap. 4. DAL.

3. *Bœotia*. Consentit Theophr. de Caus. lib. IV, cap. 10, p. 310: Τοῦ μὲν ἄλλου πυροῦ δοκεῖ τοῦ Ἀθήναζε καταπλέοντος, ὁ Σικελικὸς ἰσχυρότατος εἶναι· τούτου δ' ἔτι βαρύτερος μᾶλλον ὁ Βοιώτιος, ὥσπερ ἐν ταῖς ἱστορίαις εἴρηται. HARD.

4. *Mox Africa*. Libycum vocat Theophrastus, et in spica brevi manere, calamumque tenuem emittere scribit. Idem auctor Thracium, Syrium, Alexandrinum memorat, nulla facta vel bonitatis mentione, vel ponderis. DAL.

5. *Syrioque*. Defuit anno uno in Syria, quum agris Sidoniorum serendis triticum suppeditavit Antonius Severus Augustus: quamobrem percussere ejus honori nummum ex ære magno, qui est in Cimelio D. DE BOZE, hoc titulo: AETERNVM. BENEFICIVM. SID. DAT. Hoc est, *Sidoniis datum*. Implet nummi aream modius, e quo spicæ emicant. Pars prior, cum Antonini Severi capite, hos exhibet titulos: M. AVREL. ANTONINVS PIVS AVG. PEG. MAX. *Parthicus Britannicus Germanicus Maximus*. HARD.

6. *Athletarum*. Athletis ita censentibus, quorum edacitas, seu voracitas potius, jumentorum similis, hunc quem modo diximus in pondere frumentorum ordinem fecit. Theophrastus, Hist. lib. VIII, c. 4. In Bœotia, inquit, ternos semisextarios tritici absumunt: Athenis Siculi, facile quinos. HARD.

7. *Græcia et Ponticum laudavit*. Ponticum Theophrasto levissimum est, Hist. lib. VIII, cap. 4, et de Caus. lib. IV, cap. 10. DALEC.

grani prætulit dracontiam[8], Strangium, et Selenusium, argumento crassissimi calami: ita pingui solo hæc genera assignabat. Levissimum et maxime inane, seu tenuissimi calami, in humidis seri jubebat, quoniam multo egeret alimento. Hæ fuere sententiæ Alexandro Magno regnante, quum clarissima fuit Græcia, atque in toto terrarum orbe potentissima: ita tamen, ut ante mortem ejus annis fere[9] CXLV, Sophocles poeta in fabula Triptolemo[10] frumen-

8. *Dracontiam*. Pro his tritici generibus Theophrastus affert, Hist. lib. VIII, c. 4, Καγχρυδίαν, Στλεγγὺν, Ἀλεξάνδρειον. Hard.

9. *Fere CXLV*. Egit ergo Sophocles eam fabulam Olympiad. 88 anno quarto, ætatis suæ vicesimo, si Suidæ credimus. Obiit enim Alexander Olympiad. 120 anno primo, Olympiadibus Pliniano calculo computatis, anno U. C. 442. Hard.

10. *Triptolemo*. In ea fabula Triptolemum Ceres edocet, quantum terrarum necesse sit peragrari seminandis a se datis frugibus, Italiamque præ cæteris laudat. Vide Dion. Hal. Ant. Rom. p. 10. H. — *Triptolemo*. Homines olim a Cerere, ut vulgo traditur, frumenti usum edoctos, nemo non novit, qui paulisper volverit veteres poetas, indiligenti etiam manu. Sed inter viros rerum antiquarum peritissimos, sunt qui Triptolemo id muneris acceptum referant; sunt qui dicant frumenta quidem Cererem invenisse, ob id inter deas relatam; Triptolemum vero serendi ea colendique artem edocuisse. Diodorus Siculus frumenta non a Cerere inventa tradit, sed ab Ægyptiaca Iside; neque a cæteris tamen auctoribus dissentit, Polydoro Virgilio teste, quum Ceres ipsa cum Iside eadem sit. Athenienses, prona semper in suas laudes natio, nobilissimam artem in Attica initium cepisse affirmare nulli dubitabant; refragantibus sane Cretensibus, et Siculis, et Ægyptiis, qui eamdem hanc gloriam proprio quasi jure sibi vindicabant. Nec defuere, qui palmam adjudicarent Siculis; Siciliam nempe ex omni memoria patriam Cereris dictam; memoratas antiquissimis carminibus Cereris raptæque filiæ in Sicilia sedes; Siculos primum, tum deinde Græcos, externos homines, a Cerere frugum colendarum artem edoctos; et innumera afferunt ex poetarum figmentis, quibus opinionem stabilire suam sibi videantur. Quod si paucorum sententiæ auscultaveris, Cererem primum ex Sicilia Cretam, ex Creta deinde Græciam migrasse certum fuerit. Quæ mera opinionum commenta, non sine aliqua tamen ratione passim divulgata deprehendes, si credideris, ut non unum Herculem, tam multis decantatum gentibus, sic quoque non unam Cererem exstitisse; nec Plinius ipse noster abnuit, qui aliam Cererem Siculam, aliam Atticam dicit, lib. VII, cap. 57, ni

tum Italicum ante cuncta laudaverit, ad verbum translata sententia :

Et fortunatam Italiam frumento canere candido.

corruptus sit, emendandusque locus. Tandem sunt viri, et hi quidem doctissimi, qui contendant acriter frumenti usum longe apud Ægyptios repertum, antequam ulla in Græcia civitas nobilis exsisteret : nec quidquam esse quod opinioni huic vero similiori opponamus, fateri debemus. Etenim Ægyptus, inter prima humani generis incunabula, multis abhinc sæculis scientiarum laude armorumque gloria florebat, priusquam Græci *Autochthones*, rudes adhuc et vagi, ut ipsi confitentur, ab istis Ægyptiis adventitias artes acciperent. Ægyptus autem, dum res romana viguit, Romæ Italiæque nutrix nuncupabatur; et in nuperiori ætate, ni pæne obliterata esset veteris disciplinæ notitia, frugum copia solique ubertate, terræ cuilibet par videri poterat. Nostris vero temporibus, colitur frumentum in Ægypto, et in ea præcipue quæ nobis dicitur Barbaria, paucisque aliis Africæ tractibus; colitur in omni fere Europa, et in septemtrionali Americæ parte. Inter eas, quæ frumentorum fertilitate gaudent, regiones, honoris causa nominandæ sunt: Anglia, Francia, Polonia, Russici imperii pars meridionalis, cui caput est, celeberrimum jam nunc emporium, Odessa; et fœderatæ Americæ septemtrionalis civitates. Si ad varia respexerimus frumentorum genera, ne leguminum dicam, quæ frugibus Noster adnumerat, apparebit nihil esse quod Græcis Latinisque invideamus. Pliniana frumentorum genera, species aut varietates, hæc fere sunt : 1° *Hordeum*, hibernum nempe et æstivum, seu trimestre; ex quo *polenta* Græcis, et Romanis *ptisana*, cujus usus validissimus saluberrimusque tantopere probabatur. 2° *Triticum*, hibernum ipsum ac trimestre; hoc Græcis *setanion*; ex quo *tragum*, ptisanæ hordeaceæ instar, et *amylum*, in insula Chio inventum : plures laudantur varietates, et in primis triticum Italicum: forsan *robus* Columellæ? triticum *ramosum*, et quod *centigranium* vocabant, utrumque fertilissimum. 3° *Far*, sive adoreum, ex quo non panis olim conficiebatur, sed *puls*, qua longo tempore vixisse Romani feruntur : plures farris memorantur varietates, et in primis *brace*, quæ Galliæ propria; *sandalam* Latini vocabant. 4° *Siligo*, ex qua lautissimus panis, et pistrinarum opera laudatissima. De farre et siligine magna doctos inter viros controversia; quanquam plerisque certum est, nihil aliud quam tritici varietates esse. Ex siligine autem *flos*, ex tritico *similago*. 5° *Arinca*, Plinio tantum memorata; an tritici varietas? an eadem cum olyra? Plinius ipse non satis sibi constat. 6° *Zea*, tritici nostratis species, quam *semen* Campani vocabant; ex ea conficiebatur præstantissima illa et saluberrima *alica*, qua potissimum glo-

Quæ laus peculiaris hodieque Italico est. Quo magis admiror, posteros Græcorum nullam mentionem hujus fecisse frumenti.

riabatur Italia. 7° *Bromos*, solo nomine laudato; an Græcorum *bromos*, seu *avena*? *siligo* Ægyptia; *tragos*; externa omnia, ab Oriente advecta, oryzæ similia. An tritici species? ex quibus Ægyptii conficiebant *similaginem*, et *ptisanam*, quæ apud Indos ex oryza, apud cæteros mortales ex hordeo fiebat. 8° *Olyra*, quam eamdem esse cum oryza Turranius credidit; an *farris* tritici varietas? « Far in Ægypto ex *olyra* conficitur: tertium genus spicæ hoc ibi est. » *Olyram* cum *arinca* eamdem habuisse Plinium sup. vidimus. 9° *Secale*, quod deterrimum frumenti genus, ventrique ingratissimum, delicatiore luxuria in cibis damnatum, Taurini *Asiam* vocabant. 10° *Tiphe*, a Græcis culta: hanc alii ad secale, alii ad triticum referunt. 11° *Sesama*, ex India oriunda; *erysimo* seu *irioni* similis; ejusdem naturæ *horminum*; sed hæc medicaminibus adnumeranda potius quam frugibus. 12° *Milium*, ex quo puls candida panisque prædulcis. Novam milii speciem laudat Noster, grano amplam, arundineam culmo, etc. an *Holcus Sorghum*? 13° *Panicum*, quo Aquitaniæ Transpadanæque Italiæ gentes præcipue in cibo utebantur. 14° *Avena*, Græcis *bromos* dicta: hanc Noster sæpius confudit cum *avena sterili* aut *fatua*, quod primum omnium frumenti vitium est. Non videtur Italiæ Plinioque ipsi satis nota: fiebat tamen frumenti instar; quippe Germaniæ populi non alia vivebant pulte, quam avenæ. 15° *Oryza*, Indis propria ac peculiaris. An eadem cum *olyra*, ut vult Turranius? Rem in ancipiti relinquere satius est, quam nihil certi afferre. Non nostri operis est omnia enumerare frumentorum genera, tum antiquitus cognita, tum recens advecta, quæ nostris temporibus notro in orbe coli solent: attamen hic subsignare libet frumentorum genera et species, ut Latinis olim et Græcis, sic Gallis hodieque nota, ut uno eodemque intuitu pars divitiarum nostrarum aliqua, cum tota Veterum copia conferri possit. Pleraque ex *triandria digynia* Linn. *Gramin.* Juss. Numeri generum et specierum ex *Synopsi Floræ Gallicæ* desumpti, auct. Lamarck et Decandolle. 1° *Hordeum* vulgare, hexastichon, distichon, zeocriton? (gen. 191, sp. 1680-83.) 2° *Triticum* sativum (æstivum, hibernum, pluresque aliæ varietates), compositum? spelta (gen. 187, sp. 1656-58.) 3° *Secale* cereale, villosum? (gen. 188, sp. 1672-73.) 4° *Panicum* Italicum, miliaceum (gen. 161, sp. 1499, 1502). 5° *Avena* sativa, nuda, fatua! (gen. 171, sp. 1545-47). 6° *Holcus Sorghum* (*Polygam. monœc.* L. 7° *Oryza* sativa; sed hæc hexandra est, et tantum in Pedemontio Italiæ contermino colitur. In operis decursu, prout opus fuit, compendii gratia, suum cuique nomen a Recentioribus inditum, frumento affiximus, quod Plinius laudavit. Ed.

3 Nunc ex his generibus, quæ[11] Romam invehuntur, levissimum est Gallicum, atque e Chersoneso advectum: quippe non excedunt in modium vicenas libras, si quis granum ipsum ponderet. Adjicit Sardum selibras[12], Alexandrinum et trientes[13]: hoc et Siculi[14] pondus. Bœoticum totam libram addit: Africum et dodrantes[15]. In Transpadana Italia scio vicenas quinas libras farris modios pendere: circa Clusium[16] et senas. Lex certe naturæ, ut in quocumque[17] genere pani militari tertia portio ad grani pondus accedat: sicut optimum frumentum esse, quod
4 in subactu[18] congium aquæ capiat. Quibusdam generibus per se pondus, sicut Balearico: modio[19] panis pondo xxxv reddit: quibusdam[20] binis mixtis, ut Cyprio et Alexandrino, xx prope libras[21] non excedentibus. Cyprium fuscum est, panemque nigrum facit: itaque miscetur Alexandrinum candidum, redduntque xxv pondo. Thebaicum[22]

11. *Quæ Romam*. MSS. omnes, *Romæ*. H. — Broter. *Romæ*. Ed.

12. *Selibras*. Dimidiam libram. H.

13. *Et trientes*. Gallici, inquit, tritici pondus, non selibra tantum, sed præterea triente, hoc est, tertia libræ parte, ab Alexandrino Siculoque superatur. Hard.

14. *Siculi pondus*. Vide Budæum lib. IV de Asse. Dal.

15. *Et dodrantes*. Et præterea dodrantem, hoc est, libræ partes tres quartas. Hard.

16. *Circa Clusium*. Hoc est, circa Clusium farris modios pendere non vicenas quinas tantum libras, sed et senas: hoc est, vicenas senas. Dalecampius perperam existimat *senas* hoc loco Senensis esse in Etruria oppidi nomen. De farre Clusino, ejusque parandi modo, vide Aetium, serm. 9, cap. 45, p. 325. Columella, lib. II, cap. 6: « Far, quod appellatur Clusinum, candoris nitidi. » Martialis, in Xeniis, lib. XIII, epigr. VIII, *far*: « Imbue plebeias Clusinis pultibus ollas, etc. » Hard.

17. *Ut in quocumque*. Ut cujuscumque frumenti modius in panem subactus militarem, sive castrensem *(le pain de munition)*, triente toto, seu tertia parte ponderosior sit, quam granum ipsum, priusquam molatur, et subigatur in panem. Hard.

18. *Quod in subactu*. Dum subigitur in panificio. Hard.

19. *Modio panis*. Broterius ex cod. Reg. 1, 2, et editione principe *modio tritici panis*. Ed.

20. *Quibusdam binis*. Subintellige pondus est. Hard.

21. *XX prope libras*. Antequam in panem subigantur. Hard.

22. *Thebaicum libras*. Sive gra-

libras adjicit. Marina aqua subigi, quod plerique maritimis in locis faciunt, occasione lucrandi salis, inutilissimum. Non alia de causa opportuniora morbis corpora [23] exsistunt. Galliæ et Hispaniæ [24] frumento in potum [25] resoluto, quibus diximus [26] generibus, spuma ita concreta pro fermento utuntur. Qua de causa levior illis, quam cæteris, panis est.

Differentia est et calami. Crassior quippe melioris est 5
generis. Plurimis [27] tunicis Thracium triticum vestitur, ob nimia frigora illi plagæ exquisitum. Eadem causa et trimestre [28] invenit, detinentibus terras nivibus, quod tertio fere a satu mense et in reliquo orbe metitur. Totis hoc Alpibus notum, et hiemalibus provinciis nullum hoc frumento lætius. Unicalamum [29] præterea, nec usquam capax;

num ipsum per se alteri e duobus istis misceatur, Cyprio, vel Alexandrino: sive cum altero subigatur, libram ad pondus adjicit. Thebaicum porro ex Ægypto intellige. H. — Frumentum Thebaicum reddit libras XXVI. Id quoque apud nos experientia compertum, mixtis farinis, crescere panis pondus. Crescit magis, si tritici et secalis farinæ misceantur. Brot.

23. *Opportuniora morbis corpora.* Non ob salem, qui quidem saluberrimus est: sed ob vitium aquæ marinæ, quæ putrefactorum piscium aliorumque id genus fœditatibus inquinatur. Brot.

24. *Galliæ et Hispaniæ.* Zythum et Curmi intelligit. Dal.

25. *Frumento in potum.* Quum e madida fruge parant sibi potus, zythum scilicet, Gallis *bière*, Hispanis *cerveza*. Hard.

26. *Quibus diximus.* Tritico nempe Balearico, in Hispaniis: in Galliis, farris genere, quod bracem vocabant, ut dictum est, tum isto capite, tum sup. H.—*Spuma ita concreta.* Spuma illa concreta cervisiæ, *la levure*. Qua pro frumento uti iterum cœpimus ab anno 1670, lege senatus Parisiensis. Leviorem quidem panem facit, sed non utiliorem corporibus. Brot.

27. *Plurimis tunicis.* Theophrast. Hist. lib. VIII, cap. 4, ὁ Θράκιος πολυκάλαμος. Hard.

28. *Et trimestre* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Dalecamp. *et trimestria* Gronov. et al. Ed. — *Et trimestre.* Tritici genus, quod intra tres menses, maturescit: bimestre, quod intra binos. De his Theophr. loc. cit. Καὶ τὸ τῶν τριμήνων καὶ τὸ τῶν διμήνων, καὶ εἴ τι γένος ἐν ἐλάττοσιν ἡμέραις τελειοῦται. Trimestre, siliginis genus esse docet Columell. lib. II, cap. 6 de Generibus seminum. Hard.

29. *Unicalamum.* Unicum e ra-

6 seriturque non nisi tenui terra. Est et bimestre[30] circa Thraciæ Ænum, quod quadragesimo die, quam satum est, maturescit: mirumque, nulli frumento plus esse ponderis, et furfuribus carere. Utitur eo et Sicilia, et Achaia, montuosis utraque partibus. Eubœa quoque circa Carystum. In tantum fallitur Columella[31], qui ne trimestris quidem proprium genus existimaverit esse, quum sit antiquissimum. Græci setanion[32] vocant. Tradunt[33] in Bactris grana tantæ magnitudinis fieri, ut singula spicas nostras æquent.

1 XIII. Primum ex omnibus frumentis seritur hordeum. Dabimus et dies serendo[1] cuique generi, natura singulorum exposita. Hordeum Indis sativum et silvestre, ex quo panis[2] apud eos præcipuus, et alica. Maxime qui-

dice calamum trimestre id triticum emittit: nec potest ferre plures. Theophrastus, loc. cit. Τρίμηνοι δὲ πολλοὶ... μονοκάλαμοι, κατὰ τὴν ἔκφυσιν, καὶ τὸ ὅλον ἀσθενεῖς. H.

30. *Est et trimestre.* Theophr. loco citato, etsi de Æno Thraciæ silet: in Eubœa solum reperiri illud affirmat, et in Sicilia, Achaiaque. Hard.

31. *Columella.* Ita etiamnum legitur apud Columellam, lib. II, cap. 9: « Neque enim est ullum, sicuti multi crediderunt, natura trimestre: quippe idem jactum autumno melius respondet. » Non negat is peculiare tritici genus dictum ab antiquis esse trimestre: sed ab eo quod autumno seritur, quodque melius ita provenit, differre negat. Et cap. 6, triticum trimestre, et trimestre alicastrum agnoscit. Hard.

32. *Græci setanion vocant.* Ita MSS. Reg. non *trimenon*, ut editi. Σητάνιος πυρὸς, sive σητάνειος, triticum quod hoc anno, id est, vere ineunte satum est. Vide Robert. Constantin. in Lexico. Hard.

33. *Tradunt in Bactris.* Theophr. loco citato, nucleis olivæ singula Bactrici frumenti grana æquiparat. Hard.

XIII. 1. *Serendo.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Chiffl. *serendi* Gronov. et al. Ed.

2. *Ex quo panis.* Prius legebatur, « panis apud eos præcipuus Italica maxime quidem, etc. » Atque ita sane codices exarati omnes præ se ferunt, sed rejecta interpunctionis nota post vocem *Italica.* Dalecampius scribendum ita conjiciebat: « Oryza quidem maxime ut Itali gaudent. » Alii aliter, Salmasius nihil. Facilis tamen emendatio, vel litterulæ unius immutatione, ut patet. Auctor emendandi Theophr. Hist. lib. IV, cap. 5: « Est, inquit, et hordeum, et triticum: et genus

dem oryza gaudent, ex qua ptisanam[3] conficiunt, quam reliqui mortales ex hordeo. Oryzæ[4] folia carnosa, porro similia, sed latiora : altitudo cubitalis, flos purpureus, radix gemmeæ rotunditatis.

XIV. Antiquissimum[1] in cibis hordeum[2], sicut Athe- 1
niensium[3] ritu Menandro auctore apparet : et gladiatorum cognomine[4], qui hordearii vocabantur. Polentam[5]

quoddam aliud hordei silvestris, ex quo panis præcipuæ suavitatis, et alica perbona. » Κριθαὶ δὲ, καὶ πυροὶ, καὶ ἄλλο τι γένος ἀγρίων κριθῶν, ἐξ ὧν καὶ ἄρτοι ἡδεῖς, καὶ χόνδρος καλός. Peculiaria Indiæ semina ibi græcus scriptor persequitur. Mox subjicit, paucis admodum interjectis : μᾶλλον δὲ σπείρουσι τὸ καλούμενον ὄρυζον, ἐξ οὗ τὸ ἕψεμα· τοῦτο δὲ ὅμοιον τῇ ζειᾷ, καὶ περιπτισθὲν, οἷον χόνδρος. « Maxime quidem oryzam serunt, similem zeæ : tamquam alica pinsitur, etc. » Ex oryza et oleum facere Indos dictum est XV, 7. H.—*Et alica.* Hoc est, ptisana ex hordeo indico, ut ipse loquitur lib. XXII, cap. 66. H. — *Maxime quidem.* Theophrast. Hist. IV, 8. H.

3. *Ex qua ptisanam.* Ptisana pultis genus est, quod ex farina fit hordeacea, aliisque frugibus. Hanc quæ ex oryza conficitur, nostri ipsius oryzæ nomine, *du riz* vocant : quæ ex hordeo, *orge mondé.*

4. *Oryzæ.* Depictam vide apud Dodonæum, p. 500. Hard.

XIV. 1. *Antiquissimum.* Vide Dion. Halic. A. R. II, p. 95. H.

2. *Hordeum.* Κριθὴ ἀπὸ τοῦ διακριθῆναι vocatum, quod eo reperto, et in usum recepto, glandibus spretis, a brutis homines distincti sint. Hordeum siccatum, frixum, mola fractum, Græci κάγχρυν et καγχρύδιον vocant. Rhodig. II, 1. Dal. — *Hordeum vulgare.* Ed.

3. *Atheniensium.* Quoniam in Eleusinio certamine præmium victori hordeum fuit, uti testatur Pindari Scholiastes, Olympiad. od. IX, pag. 93 : Ἄγεται δὲ αὐτόθι (de Eleusine loquitur) ἀγὼν Κόρης καὶ Δημήτερος, ὃς καλεῖται Ἐλευσίνια· οὗ ἔπαθλον κριθαί. Hoc ipsum scribunt Aristides, Suidas, et auctor Etymologici. Hard.

4. *Et gladiatorum cognomine.* Et præterea, inquit, id ex quodam gladiatorum genere intelligitur, qui hordearii appellantur, quod vetustiore ævo eo cibi genere uterentur. Milites etiam *qui* parum « in armorum prolusione profecerant, » inquit Veget. l. XIII, « pro frumento hordeum cogebantur accipere : nec ante eis in tritico reddebatur annona, quam sub præsentia tribunorum experimentis datis ostendissent se omnia, quæ erant in militari arte, complesse. »

5. *Polentam.* Polentam Græci ἄλφιτα vocant, torrefacti hordei farinam. In Gallia vocant, *du gruau.* Spissandis carnium juribus venalis circumfertur : cœpitque et ex avena retorrida fieri, et eadem nominis ambage proferri. Hard.

quoque Græci non aliunde præferunt. Pluribus[6] fit hæc modis. Græci perfusum aqua hordeum siccant nocte una, ac postero die frigunt, deinde molis[7] frangunt. Sunt qui vehementius tostum rursus exigua aqua aspergant, et sic-
2 cent prius, quam molant. Alii vero virentibus spicis decussum hordeum recens purgant[8], madidumque in pila tundunt, atque in corbibus eluunt, ac siccatum sole rursus tundunt, et purgatum molunt. Quocumque autem genere præparato, vicenis hordei libris, ternas seminis lini, et coriandri selibram, salisque acetabulo[9], torrentes ante omnia miscent in mola. Qui diutius volunt servare, cum polline ac furfuribus suis condunt novis fictilibus. Italia sine perfusione tostum in subtilem farinam molit, iisdem additis, atque etiam milio. Panem ex hordeo antiquis usitatum vita damnavit, quadrupedumque fere cibus est.

1 XV. Ptisanæ[1] inde usus validissimus saluberrimusque tantopere probatur. Unum laudibus ejus volumen dicavit Hippocrates[2] e clarissimis medicinæ scientia. Ptisanæ bonitas præcipua Uticensi. In Ægypto vero est, quæ fit ex hordeo, cui sunt[3] bini anguli. In Bætica et Africa

6. *Pluribus fit hæc modis.* Curiosam illam hordei præparandi rationem ex Pherecrate recitat Eustathius his verbis : τὰς κριθὰς δεῖ πτίσσειν, tundere, pinsere : φρύγειν, torrere : ἀποβράττειν, in cerniculo cribrare, aut corbe : ἀνεῖν, aqua rursum aspergere : ἀλέσαι, molere : μάξαι, manu subigere : παραθεῖναι, edendam apponere. Dal.

7. *Deinde molis.* Vide quæ dicenda sunt cap. 23. Hard.

8. *Purgant.* A pulvere, lapillis, et id genus reliquis sordibus. Dal.

9. *Acetabulo.* De hoc mensuræ genere dicetur lib. XXI, cap. 109. Hard.

XV. 1. *Ptisanæ inde.* Πτισσάνην Athenæus, lib. X, dictum vult ἀπὸ τοῦ πτίσσειν καὶ ἀνεῖν, a tundendo et madefaciendo. De ptisana idem auctor hunc gryphum recitat : κριθῆς ἀφλοίου ὀργάσας χυλὸν πίε. « Hordei decorticati et tusi cremorem bibe. » Dal.

2. *Hippocrates.* Hic liber est, qui alias de ptisana, ut auctor est Athenæus, II, p. 57, nunc de victu in morbis acutis, vel contra Cnidias sententias inscriptus legitur, tomo undecimo operum Galeni, qui quatuor in eum librum commentarios edidit. Hard.

3. *Cui sunt bini anguli.* Ex hordeo distícho, cui sunt bini ordines, ut mox loquetur, et versus. Dal.

genus, ex quo fiat, hordei, glabrum appellat Turranius. Idem olyram et oryzam eamdem esse existimat. Ptisanæ conficiendæ vulgata ratio est.

XVI. Simili modo ex tritici semine[1] tragum fit in Campania dumtaxat et Ægypto. 1

XVII. Amylum[1] vero ex omni tritico ac siligine, sed optimum[2] e trimestri. Inventio ejus Chio insulæ debetur; et hodie laudatissimum inde est : appellatum[3] ab eo, quod sine mola fiat : proximum[4] trimestri, quod e minime ponderoso tritico. Madescit[5] dulci aqua ligneis vasis, ita 1

XVI. 1. *Ex tritici semine*. Hoc est, ex zea, ut ipse explicaturus est. Galen. in Comment. I ad librum Hippocratis de victu in morbis acutis, tom. XI, pag. 14 : Ζεῖαι, ἐξ ὧν ὁ καλούμενος τράγος γίνεται. In Indice hujus loci, Plinius, *de trago*. Celsus, lib. IV, cap. 4, de difficultate spirandi, inter cibos non nimium acres, cum lenticula, ptisanaque tragum recenset. Hard. — *Tragum*. Tragos nunc fruges est, alicæ similis Dioscoridi : vulgo *blé turquet* : nunc olyræ ptisana Galeno, lib. de Alimentis, nunc zeæ ptisana, id est, alica Galeno Comment. librorum de ratione victus in acutis : « Ptisanam, inquit, recte præferunt frumentaceis eduliis, pani, chondro et zeæ, ex qua fit tragos. » Hic tragos ptisana est triticea. Cassianus in Geopon. lib. III, cap. 13, tragum conficit ex Alexandrino frumento et olyra. Dal.

XVII. 1. *Amylum vero*. Et ex zea parari amylum scribit Dioscorides, lib. II, cap. 123. Gallis, *amidon*. H.

2. *Sed optimum*, etc. Alii putant id ad siliginem referendum, alii ad triticum. Dal. — *E trimestri*. Hoc est, ex trimestri tritico, de quo cap. 12. Sic Dioscorides loc. citat. Ἄριστον δὲ ἐςὶ τὸ σκευαζόμενον ἐκ πυροῦ σητανίου. Hard.

3. *Appellatum ab eo*. Dioscorid. loc. citat. Ἄμυλον ὠνόμασται διὰ τὸ χωρὶς μύλου κατασκευάζεσθαι. H.

4. *Proximum trimestri*. Sic totidem plane litteris apicibusque Reg. cod. cæterique, quibus usi sumus : et Tolet. quoque, quo Pintianus. Est enim sententia, primas tribui amylo, quod fit e trimestri : dixerat enim proxime antea, « amylum vero ex omni tritico ac siligine, sed optimum e trimestri. » Secundas vero a trimestri tribui amylo, quod fiat e tritico minime ponderoso. Hactenus libri editi sic habuere : « Proximum e trimestri quodam minime ponderoso tritico. » Atqui hanc præcipuam esse tritici trimestris dotem ac laudem, paulo ante Plinius insinuarat, cap. 12, ut nulli frumento plus esset ponderis : ex interpolatorum igitur officina prodit trimestre illud ponderosum non ex Musæo Pliniano. Hard.

5. *Madescit*. Dioscorides, loco citato. Hard.

ut integatur, quinquies in die mutata. Melius si et noctu, ita ut misceatur pariter. Emollitum, prius quam acescat, linteo[6] aut sportis saccatum, tegulæ infunditur illitæ fermento, atque ita in sole densatur. Post Chium[7] maxime laudatur Creticum, mox Ægyptium : probatur autem lævore, et lævitate; atque ut recens sit : jam et Catoni dictum[8] apud nos.

1 XVIII. Hordei[1] farina et ad medendum utuntur: mirumque, in usu jumentorum, ignibus durato, ac postea molito, offisque humana manu demissis in alvum, majores vires, torosque corporis fieri. Spicæ quædam[2] binos ordines habent, quædam plures usque ad senos. Grano ipsi[3] aliquot differentiæ : longius, leviusque, aut brevius, aut rotundius, candidius, nigrius, vel cui purpura est,

6. *Linteo aut sportis saccatum.* Hoc est, per saccum colatum : quomodo vinum Hippocraticum colant pharmacopolæ. Non *siccatum*, ut in libris omnibus legitur, qui sunt hactenus editi. Erroris admonuit Dioscorides, lib. II, cap. 123 de amylo : Καὶ τὸ λοιπὸν διηθήσαντας ἐμβάλλειν εἰς ὑλιστῆρα, διυλίσαντας δὲ εὐθέως ψύχειν· ἐπὶ κεραμίδων καινῶν ἐν ἡλίῳ ὀξυτάτῳ. Ἔνικμον γὰρ, κἂν ἐπ' ὀλίγον μείνῃ, ὀξίζει. « Reliquum vero colo trajiciendum : moxque ut excolatum fuerit, super tegulis novis ardentissimo sub sole siccari, densarique oportet. Namque si paulisper udum manserit, acescit. » Est autem ea vox *saccatum* Plinio cæteroquin perfamiliaris : qua rursum abutitur, XX, 79; XXIX, 39. H.

7. *Post Chium.* Creticum pariter laudat Dioscor. loc. cit. mox Ægyptium : Chii non meminit. Alexandrinum commendat et *Theodorus* Priscianus, lib. IV. Hard.

8. *Catoni dictum apud nos.* Etsi res sit exotica amylum, inquit, jam tum ætate tamen Catonis, Romæ id cognitum est. Verba hæc sunt Catonis, cap. LXXXVII : « Amylum sic facito. Siliginem purgato bene, etc. » Hard.

XVIII. 1. *Hordei farina.* Ad aurium dolorem utitur ea Marcellus Empiricus, cap. IX, pag. 78. In pluribus vero morbis Galenus, quos in Indice Brassavoli leges. H.

2. *Spicæ quædam.* Hordei scilicet. Theophrastus, Hist. l. VIII, c. 4 : Τῶν μὲν κριθῶν αἱ μέν εἰσι δίστιχοι, αἱ δὲ τρίστιχοι... πλεῖσται καὶ ἑξάστιχοι. *Hordeum vulgare* (gen. 191, *Synops.* Decandoll.), flosculis omnibus hermaphroditis, aristatis, indistinctis ordinibus; *H. hexastichon*, flosc. hermaphrod. aristat. spica crassa, sexfariam sulcata; *H. distichon*, flosc. lateralibus masculis, spica elongata, compressa. Ed.

3. *Grano ipsi.* Theophr. l. c. H.

ltimo ad polentam[4]. Contra tempestates[5] candido maxi-ıa infirmitas. Hordeum frugum omnium mollissimum est: ɜri[6] non vult, nisi in sicca et soluta terra, ac nisi læta. alea[7] ex optimis: stramento vero nullum comparatur. Iordeum ex omni frumento minime calamitosum, quia nte tollitur, quam triticum occupet rubigo. Itaque sa-ıientes agricolæ triticum cibariis[8] tantum serunt. Hor-eum[9] sarculo seri dicunt, propterea celerrime redit; fer-ilissimumque, quod in Hispaniæ Carthagine aprili mense ollectum est: hoc seritur eodem mense in Celtiberia, eo-lemque anno bis nascitur. Rapitur omne a prima statim naturitate festinantius, quam cætera. Fragili enim stipula :t tenuissima palea granum continetur. Meliorem[10] etiam ›olentam fieri tradunt, si non excocta maturitate tollatur.

4. *Ultimo ad polentam.* Postre-num, hoc est, purpurascens, im-ıecille in polenta: etsi plurimum ırinæ reddit: Αἱ δὲ ἐπιπορφυρίζουσαι, ὕπερ καὶ πολυάλφιτοι δοκοῦσιν εἶναι. Theophrast. loc. cit. Hard.

5. *Contra tempestates.* Contra hie-nem, ventosque, et cæli mutatio-ıes varias. Theophr. de putrescente ıordeo: Καὶ πρὸς τοὺς χειμῶνας δὲ, :ὰ πνευμάτα, καὶ ὅλως τὸν ἀέρα τῶν ευκῶν ἰσχυρότεραι, candido firmius.

6. *Seri non vult.* MSS. *seri non volet*, forte pro *non volt*. Non placet certe legi, *non valet*. Hard.

7. *Palea ex optimis.* Palea ex tri-ico suavior, quam ex hordeo, quia nollior, et magis succulenta. Theo-ohrastus, Hist. lib. VIII, cap. 4. Didymus in Geop. lib. VIII, cap. 14, pag. 114, ad certos quosdam ısus hanc reliquis anteponit: τῶν δὲ σιτίνων τὰ κρίθινα αἱρετώτερα. H.

8. *Cibariis tantum.* Tantum tritici ɛrunt, quantum ad familiæ cibaria satis est. H.—De tritico tantum egi-mus pag. 201, not. 10, ubi plures laudavimus varietates, de quibus Noster cap. seq. Ed.

9. *Hordeum. Hordeum sacculo*, legit Turnebus, Adversar. lib. I, cap. 24, quod non cibariis, ut tri-ticum, sed loculis seratur, et foris vendatur. Alii legunt *seculo*, quia φιλόζωος, id est, alendis pascendis-que animalibus gratum. Columella, lib. II, cap. 9, hordeum altero sulco seminari tradit. Ex illo au-ctore videtur hæc linea transcripta. *Sarculo*, interpretor, terra levissime mota et tantum suspensa, ut fit sarriendo. Dal —*Hordeum sarculo.* Terra levissime mota, ac veluti suspensa quemadmodum fere fit sarriendo: sarculo opus est, non aratro: atque idcirco celerrime erumpit, et maturescit. « Agros findere sarculo » dixit Horatius, lib. I, Od. 1, vs. 11. Hard.

10. *Meliorem etiam.* Galenus quo-

1 XIX. (VIII.) Frumenti genera non eadem ubique: nec ubi eadem sunt, iisdem nominibus. Vulgatissima, far[1], quod adoreum[2] veteres appellavere, siligo, triticum. Hæc plurimis terris communia. Arinca[3] Galliarum propria, copiosa et Italiæ est. Ægypto autem ac Syriæ, Ciliciæque et Asiæ, ac Græciæ peculiares zea, olyra[4], tiphe.

que lib. de Anim. fac. t. VI, c. 11, p. 317, ex recenti hordeo mediocriter frixo laudatissimam fieri polentam docet: odoris etiam eximii, si arista non omnino sicca: Ἐκ τῶν νέων κριθῶν φρυγεισῶν συμμέτρως τὸ κάλλιστον ἄλφιτον γίνεται..... μάλιστά ἐστιν εὐώδη τὰ ἐκ τῶν ἀρίστων καὶ νέων κριθῶν γιγνόμενα, μὴ πάνυ ξηρὸν ἐχουσῶν τὸν στάχυν. Hard.

XIX. 1. *Far.* Hæc peritiores sic distinguunt, triticum mutica spica est: adoreum, sive far, aristata, apud Vetrium in voce Restibilis. Tritici genera tria Columellæ, robus, ponderosioris, ac nitidioris grani: siligo hiberna, sive sementiva, et siligo trimestris. Farris autem quatuor genera: Clusinum grano nitido et candido. Venuculum rutilum, Venuculum candidum, utrumque ponderosius Clusino: et omnia hæc tria hiberna: adoreum trimestre, sive alicastrum. Dalec.

2. *Adoreum.* Adde et hæc, si libet, hic quæ supra diximus ad cap. 3 hujus libri, de adorea. Adoream Veteres appellarunt omnes fructus, omnem proventum ex agris. Sulpitius apud Varronem: « Plebei rura largiuntur adoreum. » Plautus in Amph. I, 1, 38: « Præda atque agro, adoreaque adfecit populares suos. » Ex eodem Varrone Nonius, adoreum dictum ab eo putat, quod cibi ora, id est, principium sit far: dixerat autem paulo ante far adoreum esse. Dalec. — *Quod adoreum.* Unde *adorea liba* apud Maronem, Æneid. VII, vers. 109. Festus: « Ador, farris genus, edor quondam appellatum ab edendo: vel quod aduratur, ut fiat tostum: unde in sacrificio mola salsa efficitur. » H.

3. *Arinca.* Nunc corrupto veteri vocabulo, in Delphinatu *riguet* id genus tritici appellant. Nic. Chorier, pag. 54. De arinca plura dicemus cap. 20. H.

4. *Zea, olyra, tiphe.* Tiphen et olyram rem alii eamdem esse, alii diversam, Veteres prodiderunt, referente eorum sententias Galeno lib. cap. 13, pag. 319, περὶ τιφῶν καὶ ὀλυρῶν, καὶ ζειῶν. Ipse Galen. t. II in explic. voc. Hippocr. pag. 91, Ζείας, ὀλύρας interpretatur, perinde ac si res una sit, nominibus diversis. Hæc tria tamen et nominibus et re distinguit Anguillara, part. 6, pag. 98. Tipham ait Italis appellari *spelta*: olyram, *scandella*: zeam, *farro*: Asclepiad. apud Galenum, κατὰ τόπους, IX, 3, Φάῤῥος ὃ καλοῦσι ζέαν. Et quod Straboni, l. V, pag. 242, ζέα dicitur, id Plinius, cap. 29, far appellat. Et Dionysius Halic. A. R. lib. IV, p. 95, Φάῤῥος, ὃ καλοῦμεν ἡμεῖς ζέαν. Ægyptios porro panem ἐκ τῶν ὀλυρῶν fecisse auctor est Herodotus, Euterp. l. I, p. 128, n. 77. Hard.

Ægyptus similaginem conficit e tritico suo, nequaquam Italicæ parem. Qui zea utuntur, non habent[5] far. Est et hæc Italiæ in Campania maxime, semenque appellatur. Hoc habet nomen res præclara, ut mox[6] docebimus: propter quam Homerus[7] ζείδωρος ἄρουρα dixit: non ut aliqui arbitrantur, quoniam vitam donaret. Amylum quoque ex ea fit, priore[8] crassius. Hæc sola differentia est. Ex omni 2
genere durissimum far, et contra hiemes firmissimum. Patitur frigidissimos locos, et minus subactos, vel æstuosos[9], sitientesque. Primus[10] antiquis Latio cibus, magno argumento in adoreæ donis, sicuti[11] diximus. Pulte autem[12], non pane, vixisse longo tempore Romanos ma-

5. *Non habent far.* Sed zeam pro farre habent. Nam et ipsa zea far est: nec semen tantum appellatur, ut Plinius ait, sed cum farre nomen alterum commune habet, adoreum, teste Isidoro, lib. XVII, cap. 3: « Adoreum, tritici genus, quod idem vulgo semen dicitur. » H.

6. *Ut mox docebimus.* Cap. 29, ubi e zea quæ conficitur, alicam commendat. Hard.

7. *Homerus.* Iliad. B, τέκε δὲ ζείδωρος ἄρουρα, alma tellus: alii, quod ait Plinius, reponunt βιοδώραν καὶ φερέσβιον. Nonnus in Dionysiacis τὸ ὕδωρ appellavit ζείδωρον, aquam vivificam. Sic Venerem et Empedocles vocavit. Plutarchus in Amatorio. Johannes Grammaticus terram sic dictam putavit παρὰ τὸ ζεῖσθαι καὶ θερμαίνεσθαι ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Rhod. lib. XV, cap. 18. Dal. — *Homerus.* Iliad. B, vers. 548, et alibi passim. Quod ζεῖαν ferret: ἀπὸ τοῦ ζῆν vivere. H. — Zea nunc *Triticum Spelta* gen. 187, sp. 1658. *Decand.*) Ed.

8. *Priore crassius.* Priore amylo, de quo cap. 17. Hard.

9. *Æstuosos.* In MSS. ubique *æstivosos.* Hard.

10. *Primus antiquis.* Vide Dion. Hal. A. R. lib. II, p. 95, ubi far zeam esse docet. Hard.

11. *Sicuti diximus.* Cap. 3. H.

12. *Pulte autem, non pane.* Fiebat puls ex æquis partibus farinæ, frumenti, et fabarum aut hordei. Alex. ab Alex. III, 11. *Pultiphagos* ideo Romanos Plaut. vocat in Mostell. I, 2, 142: « Non enim hæc pultiphagus opifex opera fecit barbarus. » Idem in Prol. Pœnuli, v. 53: « Carchedonius vocatur hæc comœdia, latine Plautus, Patruus pultiphagonides. » Pultem Varro vel a græco πολτὸς ducit, vel a sono quem edit cum aqua ferventi insipitur, i. e. inspergitur, ut ap. Pompon. in Atellana: « Facite ut ignis fervat, ligna insipite, far concidite. » Quum ita sonat, bilbire amphoram Nævius dixit: παφλάζειν. Eupolis apud Athenæum, λοπὰς παφλάζει βαρβάρῳ χαλήματι. Scal. — Juven. Sat. XI, 58: « ... pultes, Coram aliis dictem puero, sed in aure placen-

nifestum, quoniam inde et pulmentaria[13] hodieque dicuntur. Et Ennius antiquissimus vates obsidionis famem exprimens, offam eripuisse[14] plorantibus liberis patres commemorat. Et hodie sacra prisca, atque natalium[15] pulte

tas ». Martial. XIII, 8, 1 : « Imbue plebeias Clusinis pultibus ollas, Ut satur in vacuis dulcia musta bibas. » Juvenal. Sat. XIV, 169 : « ... sed magnis fratribus horum A scrobe vel sulco redeuntibus, altera cœna Amplior, et grandes fumabant pultibus ollæ. » Ap. Plaut. ll. supra cc. Scaliger, vir ob acumen ingenii perspicacissimi, non sine honore laudandus, *pultiphagum* et *pultiphagonidem* Pœnum interpretatur. Pultis enim avidissimam eam gentem fuisse argumento est puls Pœnica, cujus conficiendæ rationem Cato docet cap. LXXXV. Quod vero pertinet ad Martial. distichon, Mustum missum in ollas imbutas farris pulte veluti conditur, ad bonitatem proficit, et ideo commendatur. Theophr. certe lib. de Odorib. scribit, demissis in dolia farris offis vinum domari, mollescere, et cum saporis gratia mitescere. Turneb. Adv. lib. XXV, cap. 28. DAL. — *Pulte autem*. Val. Max. lib. II, c. 5, § 5 : « Erant majores nostri adeo continentiæ intenti, ut frequentior apud eos pultis usus, quam panis esset. » Et ad hunc veterem morem Juvenalis respiciens, Sat. XIV, v. 171 : « Grandes fumabant pultibus ollæ. » HARD.

13. *Pulmentaria*. Varro de Ling. Lat. lib. IV : « Pulmentum, inquit, quod idem cum pulte essent, » hoc est, cum pulte comederent : « inde pulmentarium dictum. » Pulmentarium igitur obsonium quodvis dicebatur, non quod ex pulte esset, ut lexicorum auctoribus videtur ; sed quod, uti postea cum pane, sic olim cum pulte ederetur : inde nomen. Græcis προσφάγιον inde dictum est, quod addatur pani, ut notat Erasmus in cap. 21 Johannis, ubi latinus interpres pulmentarium transtulit. Joh. de Janua : « pulmentum vel pulmentarium dicitur quilibet cibus citra panem. » Apud Phædr. lib. III, fab. 7, vs. 1, canis ad lupum : « Affertur ultro panis ; de mensa sua Dat ossa dominus ; frusta jactat familia, Et, quod fastidit quisque, pulmentarium. » Et Seneca ficus caricas pulmentarii vicem habere dixit, obsonii Plinius, ut annotavimus lib. XV, cap. 21. HARD.

14. *Offam eripuisse*. Offa enim antiquis fuit, auctore Festo quoque, glomerata puls. HARD.

15. *Atque natalium*. Subintellige, natalium sacra. Sequioribus tamen temporibus superstitione crescente, etiam cruentas in natalitiis sacris hostias mactavere. Horat. Od. l. IV, 11, 6, die natali Mæcenatis dicta : « ara castis Vincta verbenis, avet immolato Spargier agno. » Lampridius in Alex. Sev. « Quum ejus natalem aruspices commendarent, dixerunt eum summam rerum tenturum : idcirco quod hostiæ de ex villa, quæ esset Severi Imp. adductæ essent. » HARD.

fritilla[16] conficiuntur; videturque tam puls ignota Græciæ fuisse, quam Italiæ polenta.

XX. Tritici semine avidius[1] nullum est, nec quod plus 1
alimenti trahat. Siliginem[2] proprie dixerim tritici delicias: candor est, et sine virtute, et sine pondere, conveniens humidis tractibus, quales Italiæ sunt, et Galliæ Comatæ. Sed et trans Alpes in Allobrogum tantum Meminorumque[3] agro pertinax: in cæteris ibi partibus biennio in triticum transit. Remedium[4], ut gravissima quæque grana ejus serantur. (IX.) E siligine[5] lautissimus panis, pistrinarumque[6] opera laudatissima. Præcellit in Italia, si Cam- 2
pana Pisis natæ misceatur. Rufior illa, at Pisana candidior, ponderosiorque cretacea[7]. Justum est e grano Campanæ,

16. *Pulte fritilla*. Sic MSS. omnes: forte pro *frictilla*, seu *frictili*, a frigendo, quoniam esset ea puls e farina fricta. An huc pertinet, quod habet Varro, de vita pop. R. lib. IV, apud Nonium, n. 291: « Quod kalendis junii et publice, et privatim fatuam pultem Diis mactat. » Apud Arnobium, VII, pag. 230, *fitilla* dici videtur. HARD.

XX. 1. *Avidius nullum*. Quod ex terra alimenti trahat. HARD.

2. *Siliginem*. Candidi, levissimique tritici genus, vulgo *blé blanc*. Juvenalis, Sat. V, 70: « Sed tener, et niveus, mollique siligine factus Servatur domino, » panis videlicet. Colum. II, 6, de generibus seminum: tritici genera complura cognovimus, « Verum ex his maxime serendum est, quod robus dicitur, quoniam pondere et nitore præstet. Secunda conditio est habenda siliginis, cujus species in pane præcipua pondere deficitur. » Et cap. 9, humido statu cœli recte hanc provenire ait. HARD.

3. *Meminorumque*. Sequanorum: alii, Avernorum. In Sequanorum agro siligo certe frequentissima est, quam ab incolis *blé blanc* appellari diximus: apud Allobrogas *blancheen* ob candorem, vel quasi branoen: supra cap. 7 hujus libri. DAL. — *Meminorumque*. Broterius ex codice Regio 2, et editione principe, *Remorumque agro* (Remi, *Rheims*). MS. Reg. 1, *Memorum*; unde emendatum *Meminorum*. ED.

4. *Remedium*. Colum. II, 9, p. 55, ubi et post tertiam sationem omne triticum solo uligineso converti ait in siliginem. HARD.

5. *Siligine*, etc. Siligine, frumento: vel etiamnum castrata farina. DAL. — *Siliginem* enim nihil aliud quam *Tritici sativi* varietatem esse certum est. ED.

6. *Pistrinarumque*. Vet. *pistorumque opera lautissima*. ED. — *Pistrinarumque*. Huc pertinet CORPVS PISTORVM SILIGINARIORVM, cujus mentio in inscript. veteri ap. Grut. p. 81. H.

7. *Cretacea*. Cui ob candorem

quam vocant castratam [8], e modio [9] redire sextarios quatuor siliginis [10], vel e gregali sine castratura sextarios quinque, præterea floris semodium : et cibarii [11], quod secundarium vocant, sextarios quatuor : furfuris sextarios totidem. E Pisana autem siliginis sextarios quinque : cætera [12] paria
3 sunt. Clusina, Aretinaque etiamnum sextarios siliginis assumunt [13] : in reliquis pares [14]. Si vero pollinem [15] facere libeat, XVI pondo panis redeunt, et cibarii [16] tria, furfurumque semodius. Molæ discrimine hoc constat. Nam quæ sicca moluntur, plus farinæ reddunt : quæ salsa aqua sparsa, candidiorem medullam [17] : verum plus retinent in furfure. Farinam a farre dictam nomine ipso apparet. Siligineæ farinæ modius gallicæ [18] XXII libras panis reddit,

cretæ similem, inditum id nomen videtur : aut cui creta potius Campana admixta est, ad conciliandum alicæ candorem, ut dicetur cap. 29. HARD.

8. *Vocant castratam.* Purgatam, diligentiusque excretam cribro pollinario. *Bluter la farine.* H.

9. *E modio.* Capit modius sextarios sedecim. Nam amphora, seu quadrantale, sextarii sunt duodequinquaginta, inquit Festus : amphora eadem modios tres continet, auctore Volusio Mæciano. De sextariis diximus lib. XIV, cap. 6. H.

10. *Siliginis.* Farinæ scilicet e siligine. HARD.

11. *Et cibarii.* Cibarium appellat farinam crassiorem, quæ post pollinem vel florem excutitur, quam furfures sequuntur. Ex ea panis conficitur, quem cibarium quoque et secundarium vocant, *pain bis.* HARD.

12. *Cætera paria.* Ut in Campana siligine, quæ reddit in modios singulos, floris semodium, cibarii sextarios quatuor, etc. H.

13. *Siliginis assumunt.* MSS. *adsciunt.* Forte, *adjiciunt.* Clusina, inquit, et Aretina farinæ reddunt non sextarios modo quinque, ut Pisana, verum etiam senos. De Clusino farre dictum est cap. 12. HARD. — *Siliginis assumunt.* Broterius ex MSS. Regg. et editione principe, consent. Chifflet. *adsciunt.* ED.

14. *In reliquis pares.* Reddunt nimirum floris semodium, cibarii sextarios quatuor, etc. H.

15. *Si vero pollinem.* Hoc est, si tenuissimam libet farinam excernere, quæ tenuitate etiam id superet, quod florem farinæ siligineæ diximus appellari. HARD.

16. *Et cibarii.* Quid cibarium vocetur, paulo ante diximus. H.

17. *Medullam.* Farinam. H.

18. *Gallicæ.* E gallica siligine, quam arincam et bracem vocant. DALEC.

Italicæ[19] duabus tribusve amplius in artopticio[20] pane: nam furnaceis binas adjiciunt libras in quocumque genere.

(x.) Similago[1] ex tritico fit laudatissima. Ex Africo ju- 4
stum est e modiis redire semodios, et pollinis sextarios quinque. Ita autem appellant in tritico, quod florem in siligine. Hoc ærariæ[2] officinæ chartariæque utuntur. Præterea secundarii sextarios quatuor, furfurumque tantumdem. Panis vero e modio similaginis CXXII[3], et floris modio CXVII. Pretium huic annona[4] media in modios farinæ, XL asses[5]: similagini castratæ octonis[6] assibus amplius, siligini castratæ duplum[7]. Est et alia[8] distinctio similaginis, tempore L. Pauli[9] nata, prima XVII pondo panis reddere visa; se-

19. *Italicæ.* Farina, inquit, e siligine Italica, panis libras reddit XXIV, aut etiam vicenas quinas, si sit artopticius panis. De eo panis genere dicemus cap. 27. H.

20. *Artopticio pane.* Artopticius panis, *pain cuit dans la tourtière.* Ed.

1. *Similago ex tritico*, etc. Σεμίδαλις græce, vulgo *semoule.* Dal. — *Ita autem.* Similaginem, inquit, appellant in tritico, quod in siligine florem. *Fleur de farine de froment.* Hard. — *Appellant in tritico*, etc. Non meminit Plinius superiori capite, de siligine pollen se dixisse. Vide Budæum 5, de Asse. Dal.

2. *Hoc ærariæ . . . utuntur.* Quæ farina cum argilla mixta operum suorum formas effingunt, ut recte Dalecampius. Hard.

3. *CXXII.* Subintellige, pondo, seu libræ redeunt. Hard.

4. *Annona media.* Moderatiore annona, quum nec omnino gravis est, nec omnino laxa. H.

5. *XL asses.* E nostris assibus, asses sunt XXXII. Hard.

6. *Octonis... amplius.* H. e. XLVIII assibus: monetæ nostræ asses efficiunt circiter octo et triginta. H.

7. *Duplum.* Hoc est, asses XCVI, monetæ gallicæ asses circiter LXXVI. Hard. — *Duplum*, etc. Duplum illud non significat asses XCVI, ut placuit erudito Harduino; sed asses tantum sedecim, qui efficiunt gallicæ nostræ monetæ asses XV, cum denariis 4. Brot.

8. *Est et alia.* Est et alia bonitatis distinctio in similagine, semel tempore L. Pauli nata, quum XVII libras panis reddere primum visa est; *secunda* bonitas, quum XVIII: tertia, quando XIX cum triente. H.—Locus hic mirum in modum corruptus est in scriptis editisque libris. Quam meliorem putavi emendandi rationem sum sequutus. Si quis meliora reperire valeat, experiatur. Brot. cujus emendationem, certe claram, sequimur. Ed.

9. Hard. legit *dist. semel temp. L. P. nata, XVII pondo pan. r. visa, XVIII. Tertia*, etc.—Exemplarium MSS. vestigia summa fide sequuti sumus; sic enim habent Reg. 1, 2,

cunda XVIII; tertia[10] XIX cum triente: et secundarii panis quinas selibras, totidem cibarii, et furfurum sextarios sex.

5 Siligo nunquam maturescit pariter, nec ulla segetum minus dilationem patitur, propter teneritatem, iis quæ maturuere, protinus granum dimittentibus. Sed minus, quam cætera frumenta, in stipula periclitatur, quoniam semper rectam habet spicam; nec rorem continet, qui rubiginem faciat.

6 Ex arinca[11] dulcissimus panis: ipsa spissior, quam far, et major spica, eadem et ponderosior. Raro modius grani non XVI libras implet. Exteritur[12] in Græcia difficulter: ob id jumentis dari ab Homero[13] dicta. Hæc enim est, quam olyram vocat. Eadem in Ægypto[14] facilis, fertilisque. Far sine arista est[15]: item siligo, excepta[16] quæ Laconica appellatur. Adjiciuntur his genera, bromos[17], siligo excepta,

Colb. 1, 2, 3, Th. etc. « Semel tempore L. Pollinatam XVII, » cæteraque, ut edidimus: discrepante ab his longissime librorum editorum scriptura, quæ est ejuscemodi: « Similago L. pollin. autem XVII pondo panis reddere visa, tritici XXX, cum triente, etc. » Ambustum nihilominus hunc locum, nec satis adhuc sanum esse non negaverim: sed jactura, ut reor, facili. HARD.

10. *Tritici*. Similago sub. nam ex aliis frugibus, farre et siligine fieri ostendit, quod ait capitis principio, ex tritico fieri laudatissimam. DAL.

11. *Ex arinca*. De ea diximus cap. sup. HARD.

12. *Exteritur*. In area difficulter teritur. HARD.

13. *Ab Homero*. Iliad. E, v. 195: Παρὰ δέ σφιν ἑκάστῳ δίζυγες ἵπποι Ἑστᾶσι, κρῖ λευκὸν ἐρεπτόμενοι καὶ ὀλύρας. Ubi Didymus interpres: Ὀλύρας, εἶδος κριθώδους καρποῦ. Τισὶ μὲν βρίζα, καὶ βριζίον· τισὶ δὲ ζειὰ, καὶ ζέα. Id rursum Homerus habet Iliad. B, v. 560. HARD.

14. *In Ægypto facilis*. Haud difficulter exteritur. HARD.

15. *Far sine arista est*. In Ægypto, non alibi. In Italia triticum muticum est, far aristas habet. DAL. —De farre vid. n. 10, p. 201. ED.

16. *Exceptitia*. *Exceptitiam* vocat a reliquó genere siliginis exceptam, id est, sejunctam, et separatam, ideo quod aristis careat. Aliæ namque siliginis species, illa dempta, aristis spicam horridam gerunt. DAL. — *Siligo excepta*. Ita MSS. non *excepticia*. Laconicam siliginem intelligit, diversi generis a communi siligine, propter peculiarem aristam. HARD.

17. *Bromos*. Hoc est, avena sativa, *de l'avoine*, βρομὸς Galeno de

et tragos, externa omnia ab oriente invecta, oryzæ similia. Tiphe[18] et ipsa ejusdem est generis, ex qua fit in nostro orbe oryza[19]. Apud Græcos est zea; traduntque eam ac tiphen, quum sint degeneres, redire ad frumentum, si pistæ serantur[20]: nec protinus, sed tertio anno.

XXI. Tritico nihil est fertilius, hoc ei natura tribuit, 1
quoniam eo maxime alebat[1] hominem : utpote quum e modio, si sit aptum solum, quale in Byzacio[2] Africæ campo, centeni quinquageni modii[3] reddantur. Misit ex eo loco Divo Augusto procurator ejus ex[4] uno grano (vix

alim. Fac. lib. I, cap. 14, p. 322, t. VI, semen est in Asia frequens, præsertim in Mœsia supra Pergamum : jumentorum cibus, non hominum, nisi in fame. Hard.

18. *Tiphe*. Scaliger Exerc. 292, p. 268, existimat esse nostrum secale, *le seigle* : sed falso. De secali dicemus cap. 40. Hard.

19. *In nostro orbe oryza*. Hoc est, ptisana oryzæ similis. Hard.

20. *Si pistæ serantur*. Hoc est, si purgatæ, sive decorticatæ. Theoph. Hist. lib. II, cap. 5 : Ἡ τίφη καὶ ἡ ζεία μεταβάλλουσιν εἰς πυρὸν, ἐὰν πτισθεῖσαι σπείρονται. Varia hujus vocis πτίσσειν significatio est. Hesychius : Πτίσαι, κόψαι, πτίσει, κόψει, πτίσσατε, ἀποδερματίσατε. Πτίσσειν igitur Græcis est tundere, pinsere, purgare, decorticare. H.

XXI. 1. *Alebat*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. Ch. *alat* Gr. et vulg. Ed.

2. *In Byzacio Africæ*, etc. Ob eam Africæ fertilitatem imperatores romani, qui ei provinciæ præfuerant, aut in ea res gesserant, Africam signabant capite obvoluto pelle elephanti capiti detracta cum promuscide, adjecta spica et subdito aratro, cum cultro. Ursinus, 38. Dal. — *Quale in Byzacio*. Supra, lib. XVII, cap. 3 : « In Byzacio Africæ illum centena quinquagena fruge fertilem campum, etc. » Hard.

3. *Centeni quinquageni modii*. Nunc non tanta est Byzacio fertilitas. Vulgo reddit tantum 12 pro 1. Quandoque tamen major est abundantia, viditque Cl. Shaw in urbe *Alger* octoginta stipulas ex uno grano natas (Shaw, *Voyag*. t. I, pag. 283 et 286). In Etruria anno 1741, post maximam Arni fluminis, *l'Arno*, inundationem quæ anno 1740 contigit, agri prope *Massa* reddidere 30 pro 1, teste Cl. Tozetti, *Viaggi*, tom. I, pag. 3. Brot.

4. *Procurator ejus ex*. Procurator Cæsaris, Dioni lib. XVII, ὁ τὰ αὐτοκρατορικὰ χρήματα διοικῶν, ex equestri origine deligebatur, quod Tacitus in vita Agricolæ monstrat. Ejus officium fuit vectigalia colligere : fisci jura tueri, eaque persequi judicio, cum privatis æquo, in provinciis. Idem munus fuit in

credibile dictu) quadringenta[5] paucis minus germina[6], exstantque de ea re epistolæ. Misit et Neroni similiter CCCLX stipulas ex uno grano. Cum centesimo quidem et Leontini Siciliæ campi[7] fundunt, aliique, et tota Bætica, et in primis Ægyptus[8]. Fertilissima tritici genera, ramosum, aut quod centigranium vocant. Inventus est jam et scapus unus centum fabis onustus.

urbe Præfecti ærarii. Fuit et procurator rei privatæ, sive patrimonii imperatoris. De quo Capitolinus in Macrino, Brissonius, lib. III, cap. 18, 19, 20. DAL.

5. *Quadringenta paucis minus.* Bene MSS. Regg. et editio princeps, *CCCC paucis minus*, etc. Male eruditus Harduinus, *quadraginta*. Anno 1758 in Britannia, *l'Angleterre*, granum unum tritici, sine ulla præparatione, inter cepas natum produxit 5600 grana. Quod, ut recte observant Britanni, non probat soli fertilitatem, sed quid possit tellus ferre, quum læta sunt omnia. Conf. Cl. DUHAMEL, *Elémens d'Agriculture*, t. I, pag. 258. BROT. — « Ces exemples de fertilité extraordinaire, qui nous sont présentés comme particuliers à certaines régions privilégiées, cessent de paraître aussi merveilleux, lorsqu'on prend le parti de les soumettre à un examen attentif. Il est bien prouvé par des expériences répétées de nos jours, qu'un seul grain de blé, planté dans des circonstances favorables, et convenablement traité aux différentes époques de sa végétation, est susceptible de produire chez nous un grand nombre de tiges, et chaque tige une grande quantité de grains; d'où il résulte qu'il est possible d'obtenir avec une culture soignée quelques centaines de grains d'un grain isolé, en observant les précautions convenables pour cet essai, et qu'on néglige généralement dans une culture ordinaire. C'est probablement ce qui est arrivé dans les endroits cités; d'où l'on a pu conclure au général de quelques faits particuliers, dus peut-être au hasard. Ces faits allégués sont au moins suspects d'exagération. » Plura vide apud D. YVART, *Notes sur Olivier de Serres, second titre.* ED.

6. *Germina.* Stipulas, sive culmos. HARD.

7. *Leontini Siciliæ campi.* Ea soli fertilitas Siculos ad omne deliciarum genus sic effudit, ut omnibus voluptatum generibus præter modum addicti forent ac dissoluti. Hinc Platoni *Siculæ mensæ*, ut et *Italicæ* et *Thessalæ*, lautissimæ et maxime opiparæ, quemadmodum et *Asianæ*. — *Centesimo quidem et Leontini*, etc. Vulgo tamen, etiam Ciceronis ætate, messes illæ reddebant tantum 10 pro 1. Cf. Cicer. in Verr. III, 47. BROT.

8. *Ægyptus.* Inde proverbium : « Arenas Libyæ non curat Ægyptus. » Antiphilus, Καρποῖς οὐ σταδίοισιν ἐρίζομεν· οὐδὲ γὰρ αὖλαξ Αἰγύπτου Λιβύης ψάμμου ἐπιςρέφεται. Rhod. XXIX, 11. DAL. — *Ramosum, aut*, etc. Vid. not. 10, p. 201. ED.

XXII. Æstiva[1] frumenta diximus, sesamam, milium, pa- 1
nicum. Sesama[2] ab Indis venit: ex ea et oleum[3] faciunt: color ejus candidus. Huic simile est in Asia Græciaque erysimum[4]; idemque erat, nisi pinguius esset; quod apud nos vocant irionem[5]: medicaminibus annumerandum potius, quam frugibus. Ejusdem naturæ[6] et horminum[7], a Græcis dictum, sed cymino[8] simile, seritur cum sesama: hoc[9], et irione, nullum animal vescitur virentibus.

XXIII. Pistura non omnium facilis: quippe Etruria 1
spicam farris tosti pisente pilo præferrato, fistula[1] serrata,

XXII. 1. *Æst. frumenta diximus.* Initio cap. 10. Hard.

2. *Sesama.* Theophrast. Histor. lib. VIII, cap. 5. Dal.

3. *Ex ea et oleum.* Σήσαμον Diosc. lib. II, cap. 121: Γίνεται δὲ καὶ ἔλαιον ἐξ αὐτοῦ, ᾧ καὶ Αἰγύπτιοι χρῶνται. Hard.

4. *Erysimum.* Ἐρύσιμον Theophr. lib. VIII, cap. 7: Ἐστι δὲ τὸ μὲν ἐρύσιμον ὅμοιον σησάμῳ, καὶ λίπος ἔχει. Hoc de semine accipiendum, non de caule. Gallis *Cameline*, a Dodonæo pingitur, pempt. 4, lib. II, cap. 23, pag. 523. Irio Latinorum est: vidimus in Horto Regio. Hard.

5. *Irionem* Plinius hoc non satis distinguit. Irio Latinorum, Græcorum est erysimum fruges, pingui grano, ut sesama Theophrasto: erysimum vero herba, planta quam a Gallis Velarum dici scribit lib. XXII, cap. ult. Unde etiam hic *irionem*, non *trionum*, legendum esse, contra Turnebi opinionem, qui ex manuscripto id et Theoph. libro de Odoribus probare contendit, manifestum est. Idem enim cum sesama esse, nusquam Theophr. scripsit, sesamæ similem esse et pinguiusculum Hist. lib. VIII, cap. 7. Dal.

6. *Ejusdem naturæ.* Theoph. Hist. lib. VIII, cap. 1 et 7. Dal.

7. *Horminum.* Ὄρμηνον Theoph. Hist. lib. VIII, cap. 10; Diosc. lib. III, cap. 145, ὅρμινον. Nostris *orvale* et *toute-bonne*. A Dodonæo delineatur pag. 290. Genus illius alterum pag. 292. Hard.

8. *Sed cymino.* Theophr. l. c. Τὸ δὲ ὅρμινον κυμινῶδες, μέλαν· σπείρεται δὲ ἅμα καὶ τὸ σησάμον. Hard.

9. *Hoc, et irione.* Hormino scilicet et irione. De sesama quidem et irione id Theophr. asseverat, de Causis, lib. VI, cap. 19, pag. 374. De hormino considerandum ait, Hist. lib. VIII, cap. 7. H.

XXIII. 1. *Fistula serrata.* Fistula in rustico instrumento, quid esset, diximus lib. XVII, 23, sed hæc serrata dicitur, in quo ab illa altera discrepat. Fistulam serrariam appellat Cato, cap. x. Ait igitur Plinius in extremo ambitu præferrati pili fistulam esse serratam, sive cultri serrati similitudinem, præ-

et stella intus[2] denticulata, ut nisi intenti pisant, concidantur grana, ferrumque frangatur. Major pars Italiæ ruido[3] utitur pilo : rotis etiam quas aqua verset obiter, et molat. De ipsa ratione pisendi[4] Magonis proponetur sententia : Triticum ante perfundi aqua multa jubet, postea evalli[5], deinde sole siccatum pilo repeti. Simili modo hordeum. Hujus sextarios xx spargi duobus sextariis aquæ. Lentem torrere prius, deinde cum furfuribus leviter pisi. Aut addito in sextarios xx lateris crudi frusto, et arenæ
2 semodio. Erviliam iisdem modis, quibus lentem : sesamam in calida maceratam exporrigi : deinde confricari, et frigida mergi, ut paleæ fluctuent[6], iterumque exporrigi in sole super lintea; quod nisi festinato peragatur, lurido colore mucescere. Et ipsa autem, quæ evalluntur, variam pisturarum rationem habent. Acus[7] vocatur, quum per se[8] pi-

tereaque in medio denticulatæ stellæ effigiem : ut nisi erecto semper pilo pinsatur, frangi ferrei isti denticuli possint. Hard.

2. *Intus*. In mortario scilicet, in pila. Dalec.

3. *Ruido*. Ferrum non habente, aspero, impolito. *Panis ruidus* Plauto, crustosus, non satis coctus. Vide apud Apuleium lib. IX Asini, elegantem descriptionem pistrini, et servorum, atque adeo jumentorum pistoriorum. Dal.

4. *Pisendi*. Sic MSS. ubique : *pisendi*, et *pisente*, et *pisant*, et *pisi* : nusquam, ut nunc fere usus obtinuit, « pinsendi, pinsente, pinsant, pinsi, etc. » Hard.

5. *Postea evalli*. Vallo suo excludi, deglubi, glumą, corticeque suo spoliari. *Gluma* proprie *hordei tunicula est*, apud Festum. H. — *Gluma* ap. recentiores, eodem sensu ad *gramineas* omnes pertinet. Ed.

6. *Ut paleæ fluctuent*. MSS. omnes, *fluctuentur*. Hard.

7. *Acus*. Inde *far acerosum* Lucilio, Satyr. lib. XX : « Vivere quæ gallam, ac rugas conducere ventris, Farre aceroso, oleo decumano, pane coegit Cumano. » Aurum non acere, sed palea citissime ardescere noster auctor scribit, lib. XXXIII, cap. 3. Dal.

8. *Quum per se*. A calamo, stipula, stramento, decisa ac separata. Acus, aceris, est tritici purgamentum, glumam complectitur, aristam, et spicæ scapum. Græcis, ἄχυρον. Hinc *acerosum far* apud Nonium, ex Lucilio. Festusque, verbo « Obacerare, inquit, obloqui atque alterius sermonem moleste impedire : quod sumptum videtur a paleis, quas Græci ἄχυρα vocant. Itaque et frumentum, et panis non sine paleis, acerosus dicitur : item lutum aceratum, paleis mixtum. » H.

situr spica, tantum aurificum ad usus[9]. Si vero in area teritur cum stipula, palea, ut majore in terrarum parte ad pabula jumentorum. Milii, et panici, et sesamæ purgamenta, apludam[10] vocant, et alibi aliis nominibus.

XXIV. Milio Campania[1] præcipue gaudet, pultemque 1
candidam ex eo facit. Fit et panis[2] prædulcis. Sarmatarum quoque gentes hac maxime pulte aluntur, et cruda etiam farina, equino lacte[3], vel sanguine e cruris venis admixto. Æthiopes non aliam frugem, quam milii hordeique, novere.

XXV. Panico[1] et Galliæ quidem, præcipue Aquitania 1
utitur. Sed et Circumpadana Italia addita[2] faba, sine qua nihil conficiunt. Ponticæ gentes nullum panico præferunt cibum. Cætero æstiva frumenta riguis magis etiam, quam imbribus gaudent. Milium et panicum[3] aquis minime, quum in folia exeunt. Vetant ea inter vites arboresve frugiferas seri, terram[4] emacrari hoc satu existimantes.

9. *Aurificum ad usus.* Forte quoniam, ut Plinius ipse scribit lib. XXXIII, cap. 19, palea citissime ardescit aurum, hoc est, *acere :* nam *acurus, palea est* Varroni. Apud Festum, « et quædam paleæ de frumento acus dicuntur. » H.

10. *Apludam.* Festus : « Apluda est genus minutissimæ paleæ frumenti, sive panici, etc. » Vix Gellium audio, qui lib. XI, *apludum*, ait, « veteres rusticos frumenti furfurem appellasse. » Hard.

XXIV. 1. *Milio Campania.* Vide quæ diximus cap. 10. Colum. lib. II, cap. 9, pag. 56 : « Milium quoque pultem, maxime cum lacte, non fastidiendam præbet. » Hard.

2. *Fit et panis prædulcis.* Vide Galenum de Alim. fac. lib. I, cap. 15, pag. 323, t. VI, et ea adjice quæ diximus cap. 10. Hard.

3. *Equino lacte*, etc. Virg. G. III, 463 : « Et lac concretum cum sanguine potat equino. » Martial. de Spect. III, 3 : « Venit et epoto Sarmata pastus equo. » Sidon. « Aut ad Caucasigenas Alanos, aut ad equimulgos Gelonos. » Brod. V, 31. Dal.

XXV. 1. *Panico.* De eo diximus cap. 10. Hard.

2. *Addita faba.* Paulinus, ep. III, ad Severum : « Fabam intrivit panicio. » Et infra : « Fabam tantum milio, panicioque confundens. » Hard.

3. *Milium et panicum.* Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 7. H. — *Panicum miliaceum* et *Italicum* (gen. 161, sp. 1502 et 1499. *Decand.*), ex India oriunda. Ed.

4. *Terram emacrari.* MSS. Reg.

1 XXVI. (xi.) Milii præcipuus[1] ad fermenta usus[2], e musto[3] subacti in annuum tempus. Simile fit ex tritici ipsius furfuribus minutis et optimis, e musto albo triduo maturato[4] subactis, ac sole siccatis. Inde pastillos in pane faciendo dilutos, cum similagine[5] seminis fervefaciunt, atque ita farinæ miscent, sic optimum panem fieri arbitrantes. Græci in binos semodios farinæ satis esse besses fermenti[6] constituere. Et hæc quidem genera vindemiis[7] tantum fiunt. Quo libeat vero tempore, ex aqua hordeoque bilibres offæ ferventi foco, vel fictili patina torrentur cinere et carbone, usque dum rubeant. Postea operiuntur
2 in vasis, donec acescant: hinc fermentum diluitur. Quum fieret autem panis hordeaceus, ervi aut cicerculæ farina ipse fermentabatur[8]: justum erat, duæ libræ in quinque

Colb. etc. *emactari*. Forte *emaciari*: qua voce Colum. usus lib. II, cap. 10, de lupino. Hard.

XXVI. 1. *Milii præcipuus.* Ita plane Geop. auctor, lib. II, cap. 31: Εἰ δὲ θέλεις εἰς ἔτος ὅλον εἶναι ζύμην, etc. « Si vero in totum annum, inquit, fermentum habere vis, quum in doliis mustum ebullierit, spumosum illud quod efferbuit, eximito, cum farina milii commisceto, diligenterque trita in massas cogito, quas ad solem siccatas in humido loco repones; et inde sufficienti accepta quantitate pro fermento utitor. » Hard.

2. *Ad ferm. usus.* Perlepide Plaut. in Cas. II, 5, 18, de muliere, quæ ira et indignatione exardescebat: « Nunc in fermento tota 'st, ita turget mihi. stal. Ædepol, ego illam mediam diruptam velim. » Sufflatum militem vel gloria turgidum eadem significatione ait in Bacch. IV, 2, 22: « par. Sufflatus ille huc veniet. pist. Diruptum velim. » Dal.

3. *E musto.* Cum musto triti. H.

4. *Triduo maturato.* Musto recenti et triduano. MSS. quidam, *macerato*, male. Hard. — *Musto*, etc. Mustum album triduo maturatum, *le moût*, *l'écume du vin blanc prise dans les premiers jours*. Mirum sane est regiones nostras vitiferas id fermenti genus non experiri. Brot.

5. *Cum similagine seminis.* Ejus frumenti, e quo panis conficitur, vel zeæ, quam semen peculiari nomine vocant. Supra cap. 8 proximo, et mox eod. hoc capite. Dal.

6. *Besses fermenti.* Uncias octo, seu duas tertias, ut vocant, libræ partes. Hard.

7. *Vindemiis.* Vindemiæ tempore. Hard.

8. *Erviliæ aut cicerculæ farina ei præfermentabatur.* Hoc est, erviliæ aut cicerculæ farina fermentum ei præparabatur. Gelen.

semodios. Nunc fermentum fit ex ipsa farina, quæ subigitur prius quam addatur sal, ad pultis modum decocta, et relicta donec acescat. Vulgo vero nec suffervefaciunt, sed tantum pridie asservata materia utuntur: palamque est naturam[9] acore fermentari: sicut et validiora esse corpora, quæ fermentato pane aluntur: quippe quum apud veteres ponderosissimo cuique tritico præcipua salubritas perhibita sit.

XXVII. Panis ipsius varia genera[1] persequi superva- 1
cuum videtur: alias ab obsoniis appellati[2], ut[3] ostrearii: alias a deliciis, ut artolagani[4]: alias a festinatione, ut speustici[5]: nec non a coquendi ratione, ut furnacei[6], vel artopticii, aut in clibanis cocti: non pridem etiam e Par-

9. *Palamque est naturam.* Ita MSS. Reg. cæterique. Naturam vocat subactam farinam, quæ interveniente acore fermentatur. H.

XXVII. 1. *Panis ipsius varia genera.* Athenæo Messapii πανίαν πλησμονὴν vocaverant: πανία πλήσματα, et πανὸν ἄρτον. Olim *panus*, glomus Festo, in sacris crustulum. Græcis τολύπη, qualia memorat Clemens Alexandrinus in Protreptico, σησάμας, πυραμίδην, πόπανα, πολυόμφαλα. Scal.

2. *Appellati.* Chiffl. codex, *appellari*. Ed.

3. *Ut ostrearii.* Quo genere panis vesci cum ostreis Veteres solebant. Hard.

4. *Artolagani.* Delicati panes, quos e vino modico, pipere, lacte, oleo, vel adipe, et farina parari solitos, ait Athenæus, lib. III, p. 113. Ἄρτος panem, λάγανον placentam sonat. Hard.

5. *Speustici.* A σπεύδω, *accelero*: quod nec fermentum apponitur, nec calefit aqua: sed statim subacta farina igni committitur. Is esse videtur, quem Cato, cap. LXXIV, depsticium vocat: « Panem depsticium sic facito. Manus, mortariumque bene lavato. Farinam in mortarium indito: aquæ paulatim addito, subigitoque pulchre: ubi bene subegeris, defingito, coquitoque sub testu. » Hard.

6. *Furnacei.* Qui in furnis coquuntur ἰπνίτας appellat Tryphon apud Athenæum, lib. III, p. 108. Ἀρτοπτίκιοι apud eumdem, p. 113, nomen habent a vase, sive testo, in quo ii excoquebantur, quod et ἀρτοπτεῖον et ἀρτόπτην vocabant. Pollux, lib. X. Denique κριβανίτην (sic enim Attici pronuntiant apud eumdem Athenæum, pag. 109) in clibanis coctum vocant, hoc est, in furnaculo ferreo, æneove, sive testaceo, in quo pruna subjecta, vel superne congesta, panificium coquitur: vulgo, *four de campagne, ou tourtière*. Hard.

this invectus[7] quem aquaticum vocant, quoniam aqua trahitur[8], tenuem et spongiosa inanitate, alii Parthicum.
2 Summa laus siliginis bonitate et cribri tenuitate constat. Quidam ex ovis aut lacte subigunt. Butyro vero[9] gentes etiam pacatæ, ad operis pistorii genera transeunte[10] cura. Durat sua Piceno in panis inventione gratia, ex alicæ materia[11]. Eum novem diebus macerant[12]: decimo ad speciem tractæ[13] subigunt uvæ passæ succo: postea in furnis, ollis inditum, quæ rumpantur ibi, torrent; neque est ex eo cibus, nisi madefacto, quod[14] fit lacte maxime mulso.
1 XXVIII. Pistores Romæ non fuere[1] ad Persicum us-

7. *Invectus.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Chiffl. *invecto* Gron. et al. Ed.

8. *Aqua trahitur.* Dum in panificium massa subigitur, aqua plurima addita diducitur, protrahiturque: et ante coctionem levis spongiosusque redditur. H. — *Tenuem et spongiosa inanitate.* Broterius ex MS. Reg. 1, *a tenui et spongiosa.* Ed.

9. *Butyro vero*, etc. Olei, et, ut ait Cato, unguinis loco. Dal.

10. *Transeunte cura.* Bellorum immunes, ad opera pistoria transferunt curam. Hard.

11. *Ex alicæ materia.* Ex eodem frumenti genere, quo fit et alica. De pane Picentino, Martialis mox appellandus. Hard.

12. *Macerant.* Aqua. « Placentum, inquit Cato, cap. LXXVI, sic facito... Alicam in aquam infundito, etc. » Hard.

13. *Ad speciem tractæ.* Tracta, ut ex Catone liquet, subacta manibus farina est, depsita, agitata, in longum protracta: ut ea agitatione melius fermentetur. Cato, loc. cit. « Alicam in aquam infundito: ubi bene mollis erit, in mortarium purum indito, siccatoque bene. Deinde manibus depsito: ubi bene subactum erit, farinæ libras quatuor paulatim addito: id utrumque tracta facito. In qualo ubi arescant, componito, etc. » Tracta neutro genere Cato pronunciavit: tractam feminino Plinius. Turneb. Advers. lib. XXII, cap. 10, p. 775, putat esse quam *Tarram* vulgo vocant, cui minime nos assentimur. Vide Rob. Constant. in Lexico, verbo Τρακτόν. Hard.

14. *Quod fit lacte mulso.* Hoc est, melle admixto. Eo lacte madefactus panis turgebat eximie, et erat sic in deliciis, Martialis, lib. XIII, ep. XLVII, cujus lemma, *Panes Picentini:* « Picentina Ceres niveo sic nectare crescit, Ut levis accepta spongia turget aqua. » H. —*Lacte maxime mulso.* Vet. *lacte maxime, aut mulso.* Ed.

XXVIII. 1. *Pistores Romæ non fuere.* Varro in ταφῇ Μενίππου, referente Nonio: « Nec pistorem ullum nossent, nisi eum qui in pistrino pinseret farinam. » Et lib. I

que[2] bellum, annis ab Urbe condita super DLXXX. Ipsi panem faciebant Quirites : mulierumque id opus[3] erat, sicut etiam nunc in plurimis gentium. Artoptam[4] Plautus appellat in fabula, quam Aululariam scripsit : magna ob id concertatione eruditorum, an is versus poetæ sit illius; certumque fit, A. Atteii Capitonis sententia, coquos[5] tum panem lautioribus coquere solitos; pistoresque tantum eos,

de vita pop. rom. « Nec pistoris nomen erat, nisi ejus qui far pinsebat, » hoc est, molebat. Nam, ut Festus ait, « Pistum a pinsendo pro molitum Antiqui usurpabant. » Sic Plautus pistor fuit, quum molas trusatiles versando operam locaret. Minutius Felix : « Octavius homo Plautinæ prosapiæ, ut pistorum præcipuus, ita postremus philosophorum. » Ævo tamen subsequente, florente rep. ac deinceps, pistores, ut notum est, ἀρτοποιοὶ appellati. Apud Plautum sane, coquum sæpius, pistorem numquam offendas, nisi pro eo qui far pinsit, hoc est, qui molit. HARD.

2. *Ad P. u. bellum*. Usque ad bellum cum Perseo, Macedonum rege, quod quidem tam illius, quam totius Macedonici imperii clade ac servitute finitum est, anno U. C. 586, Macedonia in provinciæ formam cedente. HARD.

3. *Mul. id op. erat*. Pistrices ejusmodi feminas vocabant. Lucil. in XIII fragment. ex incert. lib. sat. « Pistricem validam, si nummi suppeditabunt, Addas empleuron, mamphulas quæ sciat omnes. » Mamphula, panis Syriacus lautissimus. DAL.

4. *Artoptam Plautus*, etc. Locus Plauti citatus a Plinio est in Aulularia, act. II, sc. VIII, v. 4 : « Ego hinc artoptam ex proxumo utendam peto. » Quidam ineptissime panificam mulierem *Artoptam* exponunt. *Artopta* vas fuit, in quo panis tostus, sive artopticius, coquebatur. Hoc autem vas quum in Quiritium ædibus esset, argumentum est ipsos sibi panem coxisse. Panis certe a ratione diversa coquendi, tria genera fuerunt Athenæo, furnaceus, clibanites, sive testaceus, artopticius. DALEC. — *Artoptam*. In MSS. Plinianis omnibus, *Artoptasiam* hoc loco legitur : ut pro muliere panifica accepta ea vox a Plinio videatur, desumptaque ex alio quopiam Plauti versiculo, qui ex ea fabula nunc exciderit : vel pro ipsa arte coquendi, ut Fulvio Ursino visum, in appendice ad lib. P. Ciacconii, de Triclinio, p. 160. HARD.

5. *Coquos tum*. Ita recte Turneb. emendavit, Advers. lib. XXVIII, cap. 42, pag. 1027, quum prius legeretur, *tostum*. In Reg. 2, *costum*. Non placet Fulvii Ursini conjectura loc. cit. legentis, *testu panem* : etsi Vossius approbat in Etymologico. Quos pistores scilicet posterior appellavit ætas, prisca coquos vocitabat. Festus : « Coquum et pistorem apud Antiquos eumdem fuisse accipimus. Nævius : Coquus inquit, edit Neptunum, Venerem,

qui far pisebant, nominatos. Nec coquos vero habebant in servitiis, eosque ex macello conducebant. Cribrorum genera Galli e setis equorum invenere, Hispani e lino excussoria[6] et pollinaria, Ægyptus e papyro atque junco.

1 XXIX. Sed inter prima dicatur et alicæ ratio[1], præstantissimæ saluberrimæque : quæ palma frugum indubitata Italiam contingit. Fit sine dubio et in Ægypto, sed admodum spernenda. In Italia vero pluribus locis, sicut Veronensi Pisanoque agro : in Campania[2] tamen laudatissima. Campus est subjacens montibus nimbosis, totis quidem XL M. passuum planitie. Terra ejus (ut protinus soli natura dicatur) pulverea summa, inferior bibula, et pumicis vice fistulosa[3] : montium quoque culpa in bonum
2 cedit. Crebros enim imbres percolat atque transmittit: nec dilui, aut madere[4] voluit propter facilitatem culturæ. Eadem acceptum humorem nullis fontibus reddit, sed temperat, et concoquens intra se vice succi continet[5]. Seritur toto anno[6], panico semel, bis farre. Et tamen vere segetes[7], quæ interquievere, fundunt rosam odoratiorem

Cererem : Significat per Cererem, panem : per Neptunum, pisces : per Venerem, olera. » HARD.

6. *Excussoria.* Excussoria sunt, quæ ad excutiendam farinam facta : pollinaria, quæ ad purgandum pollinem. H. — *Excussoria et pollinaria.* Gallice vulgo, *des bluteaux*, *ou des tamis.* ED.

XXIX. 1. *Alicæ ratio.* Alica apud Plinium duo significat : frumentum, *l'épeautre ;* et cibum, *le gruau d'épeautre.* Alicæ usus maxime viguit ætate Augusti. BROT. — *Italiam contingit.* Chiffl. *Italiæ contingit.* ED.

2. *In Campania.* Hinc « alicariæ meretrices, et alicariorum pistrina in Campania, » auctore Festo. H.

3. *Fistulosa.* Sic ex MSS. emend. Hard. *fistulans* Gronov. et al. ED.

4. *Nec dilui aut madere.* Ne si in lutum abiret, non tam facilis esset culturæ. HARD.

5. *Vice succi continet.* MSS. omnes, *vice fusi.* HARD.

6. *Seritur toto anno.* Strabo idem græce, l. V, p. 242, de Campaniæ agro : ἱστορεῖται δ' ἔνια τῶν πεδίων σπείρεσθαι δι' ἔτους, δὶς μὲν τῇ ζέᾳ, τὸ δὲ τρίτον ἐλύμῳ· τινὰ δὲ καὶ λαχανεύεσθαι τῷ τετάρτῳ σπόρῳ. « Traditum memoriæ est quædam Campaniæ arva toto anno conseri : bis zea : tertium panico : quædam etiam quarto satu olera producere. » Ubi far appellavit zeam perspicue Strabo. HARD.

7. *Segetes.* Seges hic ipsa humus

sativa : adeo terra non cessat parere! Unde vulgo dictum, 3
Plus apud Campanos unguenti[8], quam apud cæteros olei fieri. Quantum autem universas terras campus Campanus antecedit, tantum ipsum pars ejus, quæ Laboriæ[9] vocantur, quem Phlegræum[10] Græci appellant. Finiuntur[11] Laboriæ via ab utroque latere consulari, quæ a Puteolis, et quæ a Cumis Capuam ducit.

Alica[1] fit e zea, quam semen[2] appellavimus. Tunditur 4
granum ejus in pila lignea[3], ne lapidis duritia conterat.

est, quæ ad accipiendum semen apta est. Hæc Plinius ait in eo tractu, quum interquievit a frugibus, sponte rosam fundere, quæ sit odoratior sativa. HARD.

8. *Plus..... unguenti.* Quoniam rosæ in unguenta transeunt. H.

9. *Quæ et Laboriæ.* Plinius, III, cap. 9, § 8 : « Ibi Laborini campi sternuntur, et in delicias alicæ populatur messis. » Vide quæ ibi diximus in Notis. HARD.

10. *Phlegræum.* Phlegræum vocant ἀπὸ τοῦ φλέγειν, quod toto illo tractu passim ignis emicet, scaturiant calidi fontes, sulphur conficiatur, tanquam accenso sub terris sulphure deflagret ea regio : illic pugnasse cum gigantibus Herculem narrant, gente fera, et in peregrinos sævissima, ac inter præliandum tonuisse crebro, jactaque de cælo fulmina, unde fabulæ occasio. Alii id gestum ad Pallenen Thraciæ, quæ et Phlegra vocata est, malunt. Rhod. lib. XXX, cap. 38. DALEC. — *Phlegræum.* Campos Phlegræos egregio opere illustravit Clar. HAMILTON, recteque observavit terram illam superne pulveruleam, inferne bibulam, et pumicis instar fistulosam, trahere suam fertilitatem a volcanicis ignibus quibus olim conflagravit. Tot post annos durat adhuc illa fertilitas. BROT.

11. *Finiuntur.* Laborini campi finiuntur, inquit, utrimque via gemina consulari : quarum altera a Capua Puteolos, altera Cumas ducebat. Plinium hoc loco carpit immerito Cluverius, Ital. Antiq. IV, 2. HARD.

1. *Alica.* Alica Plinio genus sorbitionis ac pultis est, cujusmodi fere nos ex oryza conficimus. H.

2. *Fit e zea, quam semen.* Cap. 19. Zeam Strabonis farrem esse Plinianum jam ante monuimus. Idem Strabo loc. cit. fieri alicam e tritico ait in hoc ipso Campaniæ tractu, omni oryza potiorem : Λέγω δὲ τὸν πύρινον σῖτον, ἐξ οὗ καὶ ὁ χόνδρος κρείττων ὢν πάσης καὶ ὀρύζης. Diosc. lib. II, cap. 118, e zea : Ὁ δὲ χόνδρος γίνεται μὲν ἐκ τῆς καλουμένης δικόκκου ζέας, etc. HARD.

3. *In pila lignea.* Pila, sive mortarium, *un mortier*, vas concavum, quo Antiqui siccata frumenta pinsebant, ac contundebant. Cato, cap. XIV, in rustico instrumento recenset, « paululum latam pilam, ubi triticum pinsant, unam : fullonicam, unam : » et c. X : « Pilam

Nobilius, ut notum est, pilo, vinctorum pœnali opera. Primori[4] inest pyxis ferrea. Excussis inde tunicis, iterum iisdem armamentis nudata conciditur[5] medulla. Ita fiunt alicæ tria genera[6]: minimum, ac secundarium: grandissimum vero aphærema[7] appellant. Nondum habent candorem suum quo præcellunt: jam tamen Alexandrinæ præferuntur. Postea (mirum dictu) admiscetur creta, quæ transit[8] in corpus, coloremque et teneritatem affert. Invenitur hæc inter Puteolos et Neapolim, in colle Leucogæo[9] ap-

ligneam unam, fullonicam unam » dixerat. Marcell. Empir. cap. XXVI, ad calculosos: « Hoc medicamentum, inquit, tunditur, vel componitur in pila lignea, et pilo ligneo.» H. — *Ne lapidis.* Ne duritia lapideæ pilæ, ferreique pili farinæ in modum grana conterat: quæ nunc satis est ita contundi, ut suis truncis, aut folliculis spolientur, solaque medulla supersit, detritis utriculis. H.

4. *Primori.* In extrema pili ferrei parte. Hard.

5. *Conciditur medulla.* Non conteritur, ut farina, ad lævorem usque: sed in particulas quaternas, quinasve grana singula franguntur, *concasser.* Hard.—Zea, *l'épeautre*, non in farinam redigebatur, sed in partes concidebatur... Partes minimæ suppeditabant aliculam, a Martiale, XII, epigr. LXXXIII, memoratam: minores, secundariam alicam: majores, alicam, seu *aphærema.* Brot.

6. *Ita... tria genera.* Infra, quod in farinario cribro primum remansit, grandissimum est: quod arctiore deinde cernitur, secundarium vocatur: quod angustissimo, cribrarium ac minimum. Nunc vero grandissimum alicæ genus appellatur, quod leviter tusum est, cui excussæ modo sunt tunicæ: secundarium, medulla ipsa in crassiores partes concisa: minimum, in tenuiores. H.

7. *Aphærema.* Ἀφαίρεμα, forte a cortice, seu tunicis zeæ ablatis. H.

8. *Transit in corpus.* Nempe in corpus et naturam alicæ, cui colorem et teneritatem affert. Sic in fine hujus capitis, candorem alicæ, conferre lactis incocti mixtura, vice cretæ, dicitur. H. — *Creta, quæ transit in corpus.* Non ita mirum cretam esse edulem, et quæ in corpus transeat, quum pisces vermesque terra vescantur. Immo edulis terra videtur ubique diffusa. Vidit Cl. Adansonius Africanos, *les Nègres*, qui terram comederent. Nostras in insulas translati edulem aliam terram reperere, quæ in insula Martinica appellatur *caouac*, et publice venalis est. Brot. — *Transit.* In alicam scilicet. Unde vir alias perspicax Broterius didicit, cretam humano corpori *teneritatem* et *colorem* afferre? Ed.

9. *Leucogæo.* A terræ seu cretæ albedine id ei colli nomen. Vide Camill. Pellegrin. in Campania Felice, pag. 245 et 266. Hard.

pellato: exstatque Divi Augusti decretum, quo annua vicena [10] millia Neapolitanis pro eo numerari jussit e fisco suo, coloniam deducens Capuam: adjecitque causam afferendi, quoniam negassent Campani alicam confici sine eo metallo [11] posse. In eodem reperitur et sulphur; emicantque fontes [12] Oraxi oculorum claritati, et vulnerum medicinæ, dentiumque firmitati.

Alica adulterina [13] fit maxime quidem e zea, quæ in Africa degenerat. Latiores ejus spicæ, nigrioresque, et brevi stipula. Pisunt cum arena, et sic quoque difficulter deterunt utriculos, fitque dimidia [14] nudi mensura: posteaque gypsi [15] pars quarta inspargitur; atque ut [16] cohæsit, farinario [17] cribro subcernunt. Quæ in eo remansit, exceptitia appellatur, et grandissima est. Rursus quæ transit, arctiore cernitur, et secundaria vocatur. Item cribraria, quæ simili modo in tertio remansit cribro angustissimo, et tantum arenas [18] transmittente. Alia ratio ubique adulterandi. Ex tritico candidissima et grandissima eligunt grana, ac semicocta in ollis, postea arefaciunt sole ad initium [19], rursusque leviter aspersa molis frangunt. Ex zea 6

10. *Annua vicena.* In MSS. *anno ad vicena.* Forte *annua ducena.* H.

11. *Sine eo metallo.* Quidquid e terræ visceribus effoditur, id metallum dicitur. Multa affert exempla Rosweydus noster, in Nott. ad Paullin. p. 859. Hard.

12. *Fontes Oraxi.* MSS. *Araxi*, et ita Broterius edidit. Ed.

13. *Alica adulterina.* Prorsus hunc alicæ conficiendæ modum Geop. Auctor expressit, lib. III, cap. 7, pag. 90, tit. Χόνδρου ποίησις. Hard.

14. *Fitque dimidia.* Nudati tunicis suis grani mensura dimidio minor est, quam erat circumvestiti.

15. *Gypsi.* Tenuissime cribrati. Geop. Auct. loc. cit. Hard.

16. *Ut cohæsit.* Ubi cum farina probe permixta est, et in unum corpus veluti coiit. Hard.

17. *Farinario*, etc. Lepide Plautus in Pœn. III, 1, 10, in lentos et tardius ambulantes: « Nam iste quidem gradus succretu' est cribro pollinario, Nisi cum pedicis condidicistis sic hoc grassari gradu. » Dal.

18. *Et tantum arenas.* Admixtas scilicet, ut dictum est prius: *Pisunt cum arena*, etc. Hard.

19. *Ad initium.* MSS. Reg. Colb. Chiffl. *ad initum.* Forte, *ad motum.* Hard.

pulchrius, quàm ex tritico, fit granum[20], quamvis id[21] alicæ vitium sit. Candorem autem ei pro creta lactis incocti mixtura confert.

1 XXX. (XII.) Sequitur natura leguminum, inter quæ maximus honos fabæ[1]: quippe ex qua tentatus sit etiam panis. Lomentum[2] appellatur farina ea, aggravaturque pondus[3] illa, et omni legumine. Jam vero et pabulo[4] venalis fabæ multiplex usus omnium quadrupedum generi, præcipue homini. Frumento[5] etiam miscetur apud plerasque gentes, et maxime panico[6] solida, ac delicatius[7] fracta. Quin et prisco ritu fabacia[8] suæ religionis Diis in

20. *Fit granum*. Vel potius graneum, quod pultis vel ptisanæ genus e tritico fuisse videtur.—*Granum*. MSS. Reg. 1, Colb. 1, *granacum*. Reg. 2, et Thuan. *gracum*. Colb. 2, omnium optime, *granæum*. Cato, cap. LXXXVI: « Graneum triticeum sic facito : Selibram tritici puri in mortarium purum indat, lavetque bene, corticemque deterat bene, eluatque. Postea in ollam indat, etc. » Turnebus, Advv. II, 42, p. 1027, legendum putabat, *Fit tragum*. Sed de trago jam superius pronuntiatum a Plinio est, cap. 16: « Simili modo e tritici semine tragum fit, etc. » Hard.

21. *Quamvis id alicæ*. Quamvis hæc sit alica inferioris notæ, minusque nutriat. Hard.

XXX. 1. *Honos fabæ*. Quæ faba Veterum fuerit, haud ita est proclive statuere : palam enim est non esse eam quam eo nomine vulgus indigitat, *fève* : cui faseoli nomen accommodari verius censet Dodonæus, Pempt. 4, lib. II, cap. 505. Certe Græcorum κύαμον, Latinorumque fabam, et rotundam esse, et exiguæ molis, ex variis Antiquorum testimoniis perspicuum est : quæ dos utraque a faba nostra vulgari abest. H.—*Faba vulgaris* (*Diadelph. decand.* L. *Legum.* Juss.) Ed.

2. *Lomentum*. Farina fabacea, ἐρίγμινον ἄλευρον, et ἄλευρον. H.

3. *Aggravaturque pondus*. Frumenti, vel panici, cui immiscetur in panificio. Hard.

4. *Jam vero et pabulo*. Pellicerius conjiciebat in Nott. sinceriorem forte lectionem fore : « Jam vero et pabulo venalium, fabæ, etc. » Nos vix assentimur. Hard.

5. *Frumento*. Quem morem hodieque Allobroges tenent, ut fiat solidior panis. Hard.

6. *Et maxime panico*. Vide quæ diximus cap. 25. Hard.

7. *Delicatius*. Levius, molliusque fracta, nec in tenuem omnino farinam. Hard.

8. *Fabacia*. A jactandis fabis deducta vox, ut suspicari quidem licet ex eo Varronis loco, de vita populi rom. ap. Nonium, I, 2 : « Quibus temporibus, inquit, in sacris fabam jactant noctu, ac di-

sacro est[9], prævalens pulmentari cibo[10], et hebetare[11] sensus existimata, insomnia quoque facere. Ob hæc Pytha- 2
gorica[12] sententia damnata : ut alii tradidere, quoniam mortuorum animæ sint in ea. Qua de causa parentando[13]

cunt se Lemures domo extra januam jacere. » Fabacia pulte Carnæ deæ, Jani uxori, sacrificari solitum, kalendis juniis, quas fabarias appellabant, auctor est Macrobius, Saturn. I, 12, hunc ritum instituente Tarquinio post exactos reges. In MSS. Reg. Colb. Thuan. non *fabacia*, sed *fabata* legitur : et Græci recentiores fabas coctas hodieque φάβατον vocant : et pultem fabatam Festus appellat, verbo *Refriva*. Apicius tamen, V, 6, fabacias virides, fabacias frictas, fabacias Baianas in obsonium parandi modum edocet. Hard.

9. *In sacro est*. Cato, cap. cxxxiv, in sacro porcæ præcidaneæ far, triticum, hordeum, fabam, semen rapicium adhibet. In Vinalibus pollucebantur suffimenta ex faba, milioque molito, et mulso consperso. Dalec.

10. *Pulmentari cibo*. Pulmentarii vice. Vide quæ diximus cap. 19. Hard.

11. *Et hebetare*. Didymus in Geop. lib. II, cap. 33, pag. 69 : Οἱ δὲ φυσικοί φασι τοὺς κυάμους ἀμβλύνειν τὰς καρδίας τῶν ἐσθιόντων αὐτούς· διὸ καὶ ἐμποδίζειν τὰς εὐθυονειρίας νομίζονται, εἰσὶ γὰρ πνευματώδεις. Hard.

12. *Pythagorica sententia*. Fabæ nomine a Pythagora quidam intellectum *ovum* putant, quod in eo sit ἡ τῶν ζώων κύησις, animalium fetura, ac inde dictum κύαμον. Par scelus Pythagoras esse dicebat ἐσθίειν κυάμους κεφαλάς τε τοκήων. Rhod. XXVII, 17; Cato, cxxxiv. Dalec. — *Pythagorica*. Pythagorici hujusce placiti quæ sententia fuit, fuse disputatur a Gellio, IV, 11, pag. 296. Facit cum Plinio Apollonius, Hist. comm. c. 46, et Tullius de Divin. lib. I, c. 30 : « Jubet Plato, inquit, sic ad somnum proficisci corporibus affectis, ut nihil sit, quod errorem animis, perturbationemque afferat. Ex quo etiam Pythagoricis interdictum putatur, ne faba vescerentur, quod habet inflationem magnam is cibus, tranquillitati mentis, quærentis vera, contrariam. » Et lib. II, n. 119 : « Faba quidem Pythagorici utique abstinuere; quasi vero eo cibo mens, non venter infletur. » Trahit alio eam Pythagoræ sententiam Plutarch. de Educ. puer. p. 12, rursumque in Quu. Rom. pag. 286. Hard. — *Pythagorica sententia*. Broterius ex MSS. Regg. 1 et 2, *Pythagoricæ sententiæ*. Ed.

13. *Parentando utique*. In Lemuribus, quæ maio per trinoctium fiebant, fabam nigram lotis manibus pedibusque nudis, per ora versantes, ære tinniente, post terga rejiciebant, Lemures domo se ejicere clamantes, et ut abirent novies orantes, expiari sic Manes arbitrati : in parentalibus, faba vescebantur : in pervigiliis, cicere : pro ferali, cœna nudo silici sepulchrorum offam ex lente imponebant, quum inferias solverent. Alex. ab

utique assumitur. Varro et ob hæc Flaminem[14] ea non vesci tradit, et quoniam in flore ejus litteræ lugubres reperiantur. In eadem peculiaris religio; namque fabam utique e frugibus referre mos est auspicii causa, quæ ideo referiva[15] appellatur. Et auctionibus[16] adhibere eam lucrosum putant. Sola certe[17] frugum etiam exesa repletur crescente luna. Aqua marina[18], aliave salsa non percoquitur.
3 Seritur ante[19] Vergiliarum occasum leguminum prima, ut antecedat hiemem. Virgilius[20] eam per ver seri jubet, Circumpadanæ Italiæ ritu. Sed major pars malunt

Alex. II, 12. DAL. — *Parentando.* Parentalibus sacrificiis fabas adhiberi solitas, Festus affirmat. Parentalia autem epulæ erant, in parentum aut propinquorum funeribus datæ. HARD.

14. *Flaminem.* Gellius, X, 15, pag. 530, ex Fabii Pictoris Annalibus : « Fabam neque tangere Diali mos est, neque nominare. » Quæ verba Festus transcribens, etiam causas adjicit : « quod ea putatur ad mortuos pertinere : nam et lemuralibus jacitur larvis, et parentalibus adhibetur sacrificiis, et in flore ejus litteræ apparere videntur. » Vide Erasm. Chil. I, Cent. 1, pag. 15, Adag. « A fabis abstineto. » Adde auctorem Geop. II, 33, p. 70. HARD.

15. *Quæ ideo referiva.* Ita MSS. Reg. Colb. Th. non *refrina.* Festus : « Refrina (vel referiva potius), faba dicitur, ut ait Cincius, quæ ad sacrificium referri solet domum ex segete auspicii causa, quasi revocet fruges. Ælius dubitat an ea sit, quæ prolata in segetem domum referatur, an quæ refrigatur, quod est, torreatur. Sed opinionem Cincii adjuvat, quod in sacrificiis publicis, quum puls fabata Diis datur, nominatur refriva. » Dictis Plinius adstipulatur. HARD.

16. *Et auctionibus.* Et in venditionibus publicis, si faba simul proponeretur venalis, lucrum ex ea re, et *ex eo omine*, maximum futurum putabant. HARD.

17. *Sola certe.* Didymus l. c. Φασὶ δὲ τὸν κυάμον ἐκβρωθέντα ἀναπληροῦσθαι πάλιν τῆς σελήνης αὐξομένης. HARD.

18. *Aqua marina.* Didymus l. c. Et pisa nos observavimus puteana etiam aqua vix, fluviali haud ægre coqui. HARD.

19. *Seritur ante.* De Vergiliarum occasu, cap. 59. Pallad. lib. XI, in Novemb. tit. I, pag. 61 : « In principio novembris fabam spargimus, etc. » HARD.

20. *Virgilius.* Georg. I, 215 : « Vere fabis satio. » Seneca, epist. 86, § 15 : « An uno tempore (vere) ista ponenda sint, et an utriusque (fabæ et medicæ) verna sit satio, hinc æstimes licet. Junius mensis est, quo tibi scribo, jam proclivus in Julium : eodem die vidi fabam

fabalia[21] maturæ sationis, quam trimestrem fructum. Ejus
namque siliquæ caulesque gratissimo sunt pabulo pecori.
Aquas[22] in flore maxime concupiscit: quum vero defloruit,
exiguas desiderat. Solum, in quo[23] sata est, lætificat stercoris
vice. Ideo circa[24] Macedoniam, Thessaliamque, quum florere
cœpit, vertunt arva. Nascitur et sua sponte plerisque in 4
locis, sicut septemtrionalis Oceani insulis, quas ob id nostri
Fabarias[25] appellant: item in Mauretania silvestris passim,
sed prædura, et quæ percoqui non possit. Nascitur et in 5
Ægypto[26] spinoso caule[27]: qua de causa crocodili oculis
timentes refugiunt. Longitudo[28] scapo quatuor cubitorum
est, amplissima crassitudo[29]: nec genicula[30] habet, molli

metentes, milium serentes. » Dal.

21. *Fabalia.* Siliquas fabales, seu grandiores culmos, ex quibus siliquæ pendent. Colum. lib. II, c. 10, de faba: « Post brumam parum recte seritur: pessime vere: quamvis sit etiam trimestris faba, quæ mense februario seratur . . . sed exiguas paleas, nec multam siliquam facit. Veteres itaque rusticos plerumque dicentes audio, malle se matura fabalia, quam fructum trimestrem. » Hard.

22. *Aquas in flore.* Theophr. Hist. VIII, 6. Hard.

23. *Solum, in quo.* Theophr. Hist. VIII, 9. Colum. II, 10, pag. 57: « Sunt etiam qui putent in arvis hanc eamdem vice stercoris fungi: quod sic ego interpretor, ut existimem non sationibus ejus pinguescere humum, sed minus hanc quam cætera semina vim terræ consumere. Nam certum habeo frumentis utiliorem agrum esse, qui nihil, quam qui istam siliquam proximo anno tulerit. » Vide etiam Pallad. in Nov. tit. I, p. 161. H.

24. *Ideo circa.* Theoph. l. c. H.

25. *Fabarias.* Vide lib. IV, 17.

26. *Nascitur et in Ægypto.* Hæc Theophr. IV, 10, quæ transcripsit Athenæus, III, p. 27. A solo, in quo provenit, faba Ægyptia vocitatur: sed colocasiam esse cave credas. Hard.

27. *Spinoso caule.* Theoph. l. c. non *caule spinoso* dixit, sed *radice spinosa.* Ἰσχυρὰ γὰρ ἡ ῥίζα, καὶ οὐ πόῤῥω τῆς τῶν καλάμων, πλὴν ἐπακανθίζουσα· καὶ κροκόδειλος φεύγει, μὴ προσκόψῃ τῷ ὀφθαλμῷ, τῷ μὴ ὀξὺ καθορᾷν. Legisse Plinius videtur apud scriptores alios, καυλὸς δ' ἐπακανθίζων. H.—Quæ sit illa faba spinoso caule, definire omnino non possumus; nisi ad quamdam *acaciæ* aut similis cujusdam generis speciem aculeatam referamus. Ed.

28. *Longitudo.* Theophr. l. c. H.

29. *Crassitudo.* Digitalis, πάχος δὲ δακτυλαῖος. Theophr. H.

30. *Nec genicula.* Non habet genicula, sed calamum mollem: ὅμοιος δὲ καλάμῳ μαλακῷ ἀγονάτῳ. Theophr. Hard.

calamo : simile caput papaveri[31], colore roseo : in eo fabæ non supra tricenas[32] : folia ampla : fructus ipse amarus et odore : sed radix[33] perquam lauta incolarum cibis, cruda, et omnino decocta, arundinum radicibus similis. Nascitur et in[34] Syria, Ciliciaque, et in Torone Chalcidis lacu.

1 XXXI. Ex leguminibus[1] autem novembri seruntur lens : et in Græcia, pisum. Lens amat[2] solum tenue magis, quam pingue, cælum utique siccum. Duo genera ejus in Ægypto[3], alterum rotundius nigriusque, alterum sua figura[4]. Unde vario usu translatum est in lenticulas[5] nomen. Invenio apud auctores, æquanimitatem[6] fieri vescentibus

31. *Simile caput papaveri*, etc. Caput simile vesparum rotundo favo : flos duplo major quam papaveris, colore omnino roseo, Theophr. In medio cujusque fabæ amarum quidpiam et viride est, contortum, e quo faba sata caulis prodit laudatum Dioscoridi, Galeno, Celso ad oculorum et aurium dolores, non autem faba tota amara. Dal. — *Simile caput*. Flos scilicet. Τὸ δὲ ἄνθος διπλάσιον, ἢ μήκωνος· χρῶμα δὲ ὅμοιον ῥόδῳ καταχορές. Theophr. Hard.

32. *Non supra tricenas*. Πλῆθος δὲ οἱ πλεῖςοι τριάκοντα. H.

33. *Sed radix*. Theophr. l. c. et Athen. Hard.

34. *Nascitur et in*. Theophr. et Athen. ll. cc. Hard.

XXXI. 1. *Ex leguminibus*. In MSS. Reg. Colb. Th. « Ex leguminibus autumno vere seruntur, » forte pro « autumno et vere. » Nam lentis duas sationes agnoscit Columella, II, 10 : « Sationes ejus duas, inquit, servamus ; alteram maturam, per mediam sementim : seriorem alteram, mense februario. » De februario etiam subscribit Palladius in Febr. III, tit. 4, pag. 51 : « Hoc etiam mense lenticulam seres, etc. » Hard.

2. *Lens amat*. Ita Colum. II, 10, p. 59 : « Lentem sementi media, crescente luna usque in duodecimam, solo tenui et resoluto, vel pingui et sicco maxime loco seri convenit : nam in flore facile luxuria et humore corrumpitur. » H. — *Ervum Lens* (*Diadelph. decand.* gen. 699 L. *Legum*. Juss.), *lentille*. Ed.

3. *In Ægypto*. De ea lente Virgil. G. I, 228 : « nec Pelusiacæ curam adspernabere lentis. » Et Martial. XIII, ep. 9 : « Accipe Niliacam, Pelusia munera, lentem. » H.

4. *Sua figura*. Qualis est lenti vulgari. Hard.

5. *In lenticulas*. Maculas in facie quas et lentigines vocant : Græci φακίας : ut lentem ipsam, cujus a similitudine deductum lenticulæ nomen, φακόν. Hard.

6. *Æquanimitatem*. Auctor Geop. II, 35, pag. 71 : Ἡ δὲ Αἰγυπτία φάκη, εὐθυμίαν παρέχει τοῖς ἐσθίουσι, « Ægyptia lens in cibo sumpta læ-

ea. Pisum[7] in apricis seri debet, frigorum impatientissimum. Ideo in Italia, et in austeriore cælo non nisi verno tempore, terra facili ac soluta.

XXXII. Ciceris natura est gigni cum salsilagine[1]: ideo solum[2] urit; nec nisi[3] madefactum pridie, seri debet. Differentiæ plures[4], magnitudine, figura, colore, sapore. Est enim arietino capite simile, unde ita appellatur[5], album nigrumque[6]. Est et columbinum, quod alii Venerium vo- 1

titiam affert vescentibus ea. » Lenticulam videri volunt sic appellatam, quoniam lenes, et lentos, et moderatos reddit eos, qui eam in cibos adhibent. Hard.

7. *Pisum*, etc. Colum. II, 10, p. 57 : « Similis quoque ratio est pisi : quod tamen facilem et solutam terram desiderat, tepidumque locum, et cælum frequentis humoris. » Vulgo, *pois*. Hard.

XXXII. 1. *Cum salsilagine*. Cum quodam liquore salis, qui ei legumini peculiaris et insitus : quem si nimii imbres abluant, ipsum tabe interit, et ab erucis erosum perit, inquit Theoph. Hist. VIII, 6 : Ἐρέβινθοι ἀποκλυσθείσης τῆς ἅλμης σφακελίζοντες, καὶ ὑπὸ καμπῶν κατεσθιόμενοι. H. — *Cicer arietinum* (*Diadelph. decand.* L. gen. 700. *Legum.* Juss.), *pois chiche*. Ed.

2. *Ideo solum*. Colum. II, 10, pag. 60. Hard.

3. *Nec nisi*. Colum. l. c. Pallad. in Mart. IV, tit. 4, pag. 85, et auctor Geop. II, 34, pag. 78. H.

4. *Differentiæ plures*. Plinius hoc inconsiderate. Cicerum tria genera. arietinum, nigrum, Etruriæ frequentissimum; in quo genere nullum candidum est : orobiæon, columbinum Plinio : malim orobinum aut ervinum, colore, non magnitudine orobi, sicut urinarum ὀροβοειδῆ ὑπόστασιν dixit Hippocrates, in cujus specie nullum album est : tertium ἀνὰ μέσον, colore inter nigrum et orobiæon medio. Præter hæc omnia et album dulcissimum, inquit Theophrast. ἐπὶ πᾶσι : quæ voces Plinium fefellerunt, putantem significari, in omnibus generibus album reperiri, quum significent potius, præter omnia genera memorata candida inveniri. Orobiæon Columella, lib. II, cap. 10, *puniceum* vocat, non, ut vulgo legitur, *Punicum*. Dalec. — *Differentiæ*. Theophr. Hist. VIII, 5. H.

5. *Unde ita appellatur*. Cicer arietinum, Columellæ l. c. Theoph. κριοὶ ἐρέβινθοι. Athen. II, pag. 54 : τῶν ἐρεβίνθων τινὰς καλοῦσι κριούς. Iconem arietini ciceris habet Dodonæus, p. 515. Hard.

6. *Album nigrumque*. In his regionibus non sunt arietini ciceris differentiæ ullæ ex colore : est enim omne ex purpura subnigrum. Neque vero Theophrasti verba ista, quibus similia Plinius hoc loco habet, in arietino genere nigrum candidumque esse persuadent : Οἱ δὲ ἐρέβινθοι καὶ... τοῖς χρώμασι, καὶ ταῖς μορφαῖς διαφέρουσιν·

cant, candidum, rotundum, leve, arietino minus, quod religio pervigiliis adhibet. Est et cicercula[7] minuti ciceris, inæqualis, angulosi, veluti pisum. Dulcissimum autem id, quod ervo simillimum[8]; firmiusque[9] quod nigrum et rufum, quam quod album.

1 XXXIII. Siliquæ[1] rotundæ ciceri, cæteris leguminum longæ, et ad figuram seminis latæ: piso cylindratæ[2]: faseolorum[3] cum ipsis manduntur granis. Serere eos qua velis terra licet ab idibus octobris in kalendas novembres. Legumina, quum maturescere cœperunt, rapienda sunt, quoniam cito exsiliunt, latentque quum decidere, sicut et lupinum; quanquam prius[4] de rapis[5] dixisse conveniat.

οἷον οἱ κριοὶ, ὀροβιαῖοι... ἐπὶ πᾶσι δὲ τὰ λευκὰ γλυκύτερα. Nam ἐπὶ πᾶσι non in omni genere ciceris, album reperiri significat, sed in omni leguminum genere, ut in cicere, lente, aliisque, album nigro antecellere. Hard.

7. *Est et cicercula.* Dioscoridi, II, 126, ἐρέβινθος ὁ ἥμερος, cicer sativum, ut dicemus XXII, 72. Colum. II, 10, pag. 60: « Cicercula, quæ piso est similis. » H.

8. *Quod ervo simillimum.* Ὀροβίαν et ὀροβιαῖον Græci vocant. Hoc ciceris genus Galen. lib. VI. Simpl. et reliqui medici, acre, calidum, et amarum esse tradunt; sed arietinum cæteris διουρητικώτερον εἶναι. Dal. — *Quod ervo.* Unde ὀροβιαῖος ἐρέβινθος a Theophr. appellatur, ab ervi similitudine, quod Græci ὄροβον vocant. Hard.

9. *Firmiusque.* Theophr. Hist. VIII, 6. Hard.

XXXIII. 1. *Siliquæ*, etc. Theophrast. Hist. lib. VIII, 5, totidem verbis: Καὶ οἱ καλούμενοι λοβοὶ, σχεδὸν ἀκόλουθοι τοῖς σπέρμασίν εἰσι, etc. Hard.

2. *Cylindratæ.* Theophr. κυλινδρώδεις, id est, ad similitudinem cylindri. Hard.

3. *Faseolorum.* Subintellige, *siliquæ*. Faseolos porro eos intellige de quibus egimus XVI, 92, valgo *féveroles*. Dioscoridi, II, 176, σμίλαξ κηπαία est, cujus siliquam cum semine, asparagi modo elixam, oleris instar edi pariter prodidit. Græci scriptores alii δολίχους et φασιόλους vocant. Virgilius, vilem faselum, uti ex Plinio liquet, faseolos appellante libri hujus cap. 56, quos poeta faselos vocat. H.—*Phaseolus vulgaris*, de quo jam egimus sup. vol. V, p. 639, ex India oriundus; nunc in hortis olitoriis colitur. Ed.

4. *Quanquam prius.* Quam de lupino dicamus. Hard.

5. *De rapis.* Rapa Varroni, de Ling. Latina, IV, quasi *ruapa*, quod e terra ruantur. Verisimilius est etymon a græco ῥάπυς, confer Athen. lib. IX. Dalec.

XXXIV. (XIII.) In transcursu ea attigere nostri, paulo di- 1
ligentius Græci, et ipsi tamen inter hortensia : si justus
ordo fiat, a frumento protinus aut certe faba dicendis,
quando alii[1] usus præstantior ab his non est. Ante om-
nia[2] namque cunctis animalibus nascuntur, nec in no-
vissimis satiant ruris alitum quoque genera, magisque si
decoquantur aqua. Quadrupedes et fronde eorum gaudent.
Et homini non minor rapaciorum[3] suis horis gratia, quam
cymarum : flavidorum[4] quoque, et in horreis enecatorum,
vel major quam virentium. Ipsa vero durant et in sua terra
servata ; et postea passa[5], pæne ad alium[6] proventum,
famemque sentiri prohibent. A vino, atque messe, tertius 2
hic Transpadanis fructus. Terram non morose eligit, pæne
ubi nihil aliud seri possit. Nebulis, et pruinis ac frigore
ultro[7] aluntur, amplitudine[8] admirabili. Vidi XL[9] libras ex-

XXXIV. 1. *Quando alii*. Quum aliud nullum sit legumen præstantioris usus, quam rapa : de iis statim post frumentum fabamque instituenda videbatur oratio. Rapa Græcis γογγύλις et γογγύλη, nostris *une rave*. HARD.

2. *Ante omnia*. Colum. II, 10, « Boves pascunt, inquit, præcipue in Gallia, etc. » HARD.

3. *Rapaciorum*. Rapacia, sive rapicia, cauliculi sunt teneri raparum, qui decocti sumuntur in cibis : sicuti cymæ, ipso teste Plinio, XIX, 41, sunt brassicæ caulium teneriores pariter, delicatioresque cauliculi. De rapaciis Cato, cap. XXXV : « Rapinam et caules rapicii unde fiant, et raphanum in loco stercorato bene, aut in loco crasso serito. » HARD.

4. *Flavidorum*. Ita MSS. omnes, non *flaccidorum*. Vide quæ de voce *flavescere*, quæ Plinio familiaris est, congessimus lib. XV, c. 36. H.

5. *Postea passa*. Sub dio siccata. HARD.

6. *Ad alium*. Usque ad aliam messem. HARD.

7. *Ac frigore ultro*. Martial. lib. XIII, ep. 16 : « Hæc tibi brumali gaudentia frigore rapa Quæ damus, in cælo Romulus esse solet. » Adde Nicandrum in Georg. II, cujus carmen recitat Athenæus, XIV, pag. 133. HARD.

8. *Amplitudine*. Quoniam incrementum omne, non in folia, sed in radicem vertitur, ut ait Theoph. Hist. lib. VIII, cap. 4. HARD.

9. *Vidi XL*. Matthiolus in lib. II Dioscor. cap. 104, vidisse se innumera scribit, quæ XXX libras penderent, et quibusdam locis centenas : magno certe naturæ miraculo, e tam exiguo semine, tribus fere mensibus tantas radices gigni. HARD.

cedentia. In cibis quidem nostris pluribus modis commendantur: durantque ad alia, sinapis acrimonia[10] domita, etiam coloribus picta, præter suum, sex aliis, purpureo
3 quoque : neque aliud in cibis tingi decet. Genera[11] eorum Græci duo prima fecere, masculum, femininumque, et ea serendi modo ex eodem semine : densiore enim[12] satu masculescere, item in terra difficili. Semen[13] præstantius, quo subtilius. Species vero omnium tres. Aut enim in latitudinem[14] fundi, aut in rotunditatem globari. Tertiam speciem[15] silvestrem appellavere, in longitudinem radice procurrente, raphani similitudine, et folio anguloso scabroque, succo acri : qui circa messem[16] exceptus oculos

10. *Sinapis acrimonia domita.* De conditura illorum vide Columellam lib. XII, cap. 54. Muria condiri tradit Dioscorides. Dal. — *Sinapis.* Ita Nicander in Georg. l. c. Hard.

11. *Genera eorum.* Theophr. l. c. a quo et Athenæus accepit, IX, 369. Hard.

12. *Densiore enim.* Theophr. totidem verbis : Γίνεσθαι δὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ σπέρματος ἄμφω. Πρὸς δὲ το ἀποθηλύνεσθαι, πηγνῦναι δεῖ μανάς. Ἐὰν γάρ πυκνὰς, πάσας ἀπαῤῥενοῦσθαι, τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον, κᾂν ἐν γῇ μοχθηρᾷ σπαρῶσι. Hard.

13. *Semen.* Theophrast. Βέλτιον λεπτόν. Hard.

14. *In latitudinem.* Tale rapi genus, cujus radix oblonga, radiculam nostram imitatur. Itali hodie colunt in hortis. Dal. — *Aut enim in.* Hanc speciem Nicander prætermisit : reliquas expressit eo carmine quod Athenæus recitat l. c. Γογγυλίδος δισσὴ γὰρ ἰδ' ἐκ ῥαφάνοιο γενέθλη, Μακρή τε, στιφρή τε φαίνεται ἐν πρασιῇσι, etc. Tria hæc raporum genera depicta vide apud Dalecamp. Hist. lib. V, pag. 640. H.

15. *Tertiam speciem*, etc. Lapsus hic est Plinii nostri haud dubius, sed memoriæ, ob idque venia dignus : nam quod Theophrastus, lib. VII, cap. 6, et Dioscorides, lib. II, tribuunt lactucæ silvestri, Plinius rapo silvestri tribuit. Erroris causa fuit, quod de utroque Theophrastus pariter disserit : a quo frequenter in hac plantarum commentatione mutuo accipit Plinius. Ejus verba sunt : « Rapa vel radice longa et modo raphani brevique caule consistit. Lactuca folio brevior quam sativa est, idque consummatum aculeatur et caule modo breviore perficitur. Succum acrem ac medicatum habet : nascitur inter arva : liquatur per messem tritici, et purgare aquam inter cutem dicitur, et caliginem arcere ab oculis et argemam auferre cum lacte mulieris. » Pint.

16. *Qui circa messem.* Et hanc vim lactucæ silvestris folio Theophrastus attribuit, l. c. Plinius ex

purget, medeaturque caligini, admixto lacte mulierum. Frigore[17] dulciora fieri existimantur et grandiora[18]: tepore[19] in folia exeunt[20]. Palma in Nursino[21] agro nascentibus. Taxatio in libras sestertii singuli, et in penuria[22] bini. Proxima in Algido[23] natis.

XXXV. Napi[1] vero Amiternini, quorum eadem fere natura, gaudent æque frigidis. Seruntur et ante kalendas martias, in jugero sextarii[2] quatuor. Diligentiores quinto sulco[3] napum seri jubent, rapa quarto, utrumque stercorato. Rapa lætiora fieri, si cum palea seminentur. Serere nudum volunt, precantem sibi et vicinis serere se. Satus utrique generi justus[4], inter duorum numinum dies 1

aliis auctoribus, et raporum succo, qui ex caule exciso excipitur. H.

17. *Frigore*. Nicander, Georg. II, apud Athen. Theophr. Hist. lib. VII, cap. 4, et Martialis allato paulo ante epigrammate. H.

18. *Grandiora*. In radicem alimentum verti. Theophr. Dal.

19. *Tepore*. Austrino tempore incrementum omne et succus abit in folia, non in radicem. Theophr.

20. *In folia exeunt*. In caulem. Theophr. Dal.

21. *Palma in Nursino*. Colum. in Hortulo: « Quin et Tardipedi sacris jam rite solutis, Nube nova seritur, cæli pendentibus undis, Gongylis illustri mittit quam Nursia campo, Quæque Amiterninis defertur bunias arvis. » H.

22. *In penuria bini*. Bini sestertii, monetæ nostræ asses sunt quaterni. Mille aureis rapum emisse a Conone rustico Ludovicum XI, regem Galliarum, ferunt. H.

23. *In Algido*. Mons est in agro Tusculano, conjunctus Albano monti, ab urbe Roma XV mill. pass. quem ab algendo dictum Grammatici volunt. Vide Strabonem, V, pag. 257. Hard.

XXXV. 1. *Napi*, etc. Columella, lib. II, cap. 10. Dalec. — *Napi vero*. Martialis, XIII, ep. 20, cujus lemma, *Napi*: « Nos Amiternus ager felicibus educat hortis; Nursinas poteris parcius esse pilas. » Nursinæ pilæ rapa sunt in rotunditatem globata, de quibus dictum est proximo capite. Napus Græcis, et Columellæ paulo ante laudato, βουνιάς; nostris, *un navet*. Pingitur a Dodonæo, p. 663. Ut olim porro Nursinis, sic modo Sabaudis rapis Lemovicisque palma tribuitur. H. — *Brassica Napus* (*Tetradyn. siliq.* gen. 1245 Willd. *Crucif.* Juss.) Ed.

2. *In jugero sextarii*. Colum. II, 10, p. 61. Hard.

3. *Quinto sulco*. Terram ante quinquies arandam, quam napus seratur. Vide infra cap. 49: *Quarto seri sulco*, etc. Hard.

4. *Satus utrique generi justus*. In locis riguis Columella seri jubet a solstitio: siccis vero ultima parte

festos, Neptuni atque Vulcani[5] : feruntque subtili observatione, quota luna[6] praecedente hieme nix prima ceciderit, si totidem luminum die intra praedictum temporis spatium serantur, mire provenire. Seruntur et vere in calidis atque humidis.

1 XXXVI. (XIV.) Lupino[1] est usus proximus[2], quum sit et homini[3], et quadrupedum generi ungulas habenti, communis. Remedium ejus[4], ne metentes fugiat[5] exsiliendo, ut ab imbre tollatur. Nec ullius[6], quæ seruntur, natura

mensis Augusti, vel prima septembris. Dal.

5. *Neptuni atque Vulcani*. In kalendario rustico apud Gruterum, pag. 139, Augusto mensi Neptunalia : Vulcanalia septembri dicuntur. Et pag. 133, Vulcanalia decimo kalend. sept. Neptunalia decimo kal. Aug. Hard.

6. *Quota luna*. Si tot diebus post Neptuni festum serantur, quota luna fuerat praecedente hieme, quum nix prima cecidit. H.

XXXVI. 1. *Lupino*. Nostri *lupin*, Græci θερμὸν ἥμερον vocant. H. — *Lupinus albus* (*Diadelph. decand*. L. gen. 675 Decand. *Leguminos*. Juss.) Ed.

2. *Usus proximus*. Post rapa, quæ cunctis pariter animalibus nasci diximus cap. 34 : « Boves enim lupinum, inquit Colum. II, 10, pag. 56, per hiemem coctum maceratumque probe alit : Famem quoque, si sterilitate annonæ incessit hominibus, commode propulsat. » Qui *promiscuus* hoc loco quam *proximus* legi malunt, et a MSS. fide, et a Plinii mente desciscunt. H.

3. *Et homini*. Præsertim Cynicis olim, de quibus Horat. Ep. I, vii, 23, « quid dictent æra lupinis. » Legumen enim id in pera semper gestare solebant. Unde Aristoteles, οὐκ ἀπρῶς γὰρ Κράτης, οὐκ οἶδα, φησὶν, πήρα δύναμιν ἡλίκην ἔχει, θερμῶν τε χοίνιξ. Turneb. lib. XXV, cap. 29. Dalec.

4. *Remedium ejus*. Lupinum, inquit Theoph. Hist. VIII, 10, non prius metunt, quam imber incesserit : quoniam alioqui inter metendum e vaginulis exsiliret, atque ita periret semen. Sic etiam auctor Geopon. II, 37, p. 72. Post dies ferventes, aere madefacto, mane demeti oportere scribit Theoph. de Causs. IV, 14, p. 318. H.

5. *Ne metentes fugiat*, etc. Theophrast. Hist. lib. IX, cap. 10. Servius, « Nonnulli proprie calamos lupinorum alas dici putant, ut Ælius : alæ ex lupino, surculi sine foliis. Cato in Originibus, alæ ex lupino. Memini tamen Varronem de Lingua Latina, alam culmum fabæ dicere. » Hæc Servius. Dal.

6. *Nec ullius, quæ seruntur, natura assensu terræ mirabilior est*. Duo illa verba *assensu terræ*, opinor non esse legitima. Pint. — *Nec ullius*. Nec ullius eorum quæ serantur natura, terra ei admodum favente, mirabilior est. Hard.

assensu terræ[7] mirabilior est. Primum omnium[8] cum sole quotidie circumagitur, horasque agricolis etiam nubilo demonstrat. Ter præterea[9] floret : terram amat[10], terraque operiri[11] non vult. Et unum hoc seritur non[12] arato.
Quærit[13] maxime sabulosa, et sicca, atque etiam[14] arenosa. 2
Coli[15] utique non vult. Tellurem[16] adeo amat, ut quamvis frutectoso solo conjectum inter folia vepresque, ad terram tamen radice perveniat. Pinguescere hoc satu arva vineasque diximus[17]. Itaque adeo[18] non eget fimo, ut optimi vicem repræsentet : nihilque aliud nullo impendio constat, ut quod ne serendi quidem gratia opus sit afferre. Protinus seritur[19] ex arvo : ac ne spargi quidem postulat decidens

7. *Assensu terræ*. MSS. *adsensu terræque*. Hard.

8. *Primum omnium*. Hæc totidem verbis Geop. auct. ex Apuleio, l. c. Hard.

9. *Ter præterea*. Geop. l. c. H.

10. *Terram amat*. Theophr. lib. IX, cap. 10, et lib. I, c. 12. Dal.

11. *Terraque operiri*. Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 11 : Καὶ τὸ ὅλον δὲ οὐκ ἐθέλει θέρμος κρύπτεσθαι τῇ γῇ· διὸ καὶ οὐχ ὑπαροῦντες σπείρουσι. Vide et ejusdem scriptoris Hist. lib. I, cap. 12. Hard.

12. *Non arato*. Subintellige, *solo*. Sic etiam Geop. auct. l. c. Colum. II, 10 : « Crudis novalibus licet ingeras : et qualitercumque obruas, sustinet coloni negligentiam. » Hard.

13. *Quærit*. Hoc iterum inculcat cap. 46, ut et Theophr. Hist. VIII, 11. Hard.

14. *Etiam arenosa*. Infra, cap. 17, ultimo hujus libri : « In solo autem rubricoso, vel pullo, vel arenoso, si non sit aquosum, lupinum serendum. » Dal.

15. *Coli*. Theophr. et Geop. auct. ll. cc. Hard.

16. *Tellurem*. Theophr. l. c. H.

17. *Vineasque diximus*. Lib. XVII, cap. 6, 7. Colum. II, 10, de lupino : « Maxime ex iis quæ seruntur, juvat agrum. Nam vineis jam emaciatis, et arvis optimum stercus præbet, etc. » Hard.

18. *Itaque adeo*. Auctor Geop. l. c. Hard.

19. *Protinus seritur arvo*. Scribo *area*, non *arvo*. Theophrastus, lib. VIII, cap. ultimo, « Lupinum, inquit, licet robustissimum sit, tamen nisi protinus ab area terræ mandaveris, male provenit, quemadmodum dictum est. » Et Columella, lib. XI, cap. 10. Pint. — *Ex arvo*. Unde metitur. Ita MSS. omnes, librique editi : non *ex area*, uti reponere nititur Pintianus, contra scriptoris sententiam ; etsi emendationi suffragari Columella videtur, II, 10, p. 56 : « Spargitur, inquit, statim ex area. Atque id solum omnium leguminum non desiderat requiem in horreo,

3 sponte: primumque omnium[20] seritur, novissimum tollitur: utrumque septembri[21] fere mense: quia si non antecessit hiemem, frigoribus obnoxium est. Impune præterea jacet, vel derelictum etiam, si non protinus sequuti obruant imbres, ab omnibus animalibus amaritudine[22] sua tutum. Plerumque tamen levi sulco integunt. Ex densiore[23] terra rubricam maxime amat. Ad hanc alendam post tertium florem verti debet, in sabulo post secundum.
4 Cretosa tantum, limosaque odit, et in iis non provenit. Maceratum[24] calida aqua homini quoque in cibo est. Nam bovem unum[25] modii singuli satiant, validumque præstant: quando etiam impositum puerorum[26] ventribus, pro remedio est. Condi in fumo[27] maxime convenit, quo-

sive septembri mense, etc. » Hard.

20. *Primumque omnium.* Theophr. VIII, 1. Hard.

21. *Septembri.* Colum. l. c. « Sive septembri mense ante æquinoctium, seu protinus a kalendis octobris crudis novalibus ingeras, qualitercumque obruas sustinet coloni negligentiam: teporem tamen autumni desiderat, ut celeriter confirmetur. Nam si non ante hiemem convaluerit, frigoribus affligitur. » Adde Geop. l. c. Hard.

22. *Amaritudine sua.* Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 7; auct. Geop. l. c. Hard.

23. *Ex densiore.* Colum. II, 10, pag. 57: « Lupinum exilem amat terram, et rubricam præcipue: nam cretam reformidat, limosoque non exit agro. » Hard.

24. *Maceratum.* Galen. de Fac. simpl. med. VI, pag. 177: Θερμὸς ἐσθίεται μὲν ἑψηθείς τε, καὶ πολλαῖς ἡμέραις ἐναποθέμενος ὕδατι τὴν πικρότητα. « Lupinum edi potest coctum, multis ante diebus per macerationem amarore in aqua deposito. » Auctor Geop. l. c. farina hordei aut frumenti admixta, panificio aptum esse prodidit. Multum alere id cibi genus, Diphilus Siphnius medicus, apud Athenæum, II, p. 55. Hard.

25. *Nam bovem unum.* Annuo bovis cibario modios lupini sexaginta Cato requirit, cap. LX, pag. 44. Hard.

26. *Puerorum ventribus.* Marcellus Emp. cap. XXVIII, pag. 199: « Farina lupinorum decocta ex aqua, et more cataplasmatis ventri imposita lumbricos vel tineas necat. » Sic etiam auct. Geop. l. c. Τοὺς ἕλμινθας ἐκβάλλουσιν. Galenus autem, non impositum modo, sed etiam ex melle potum, ei morbo mederi scribit, l. c. Ἀναιρεῖ δὲ καὶ ἕλμινθας ἐπιπλαττόμενός τε, καὶ μετὰ μέλιτος ἐκλειχόμενος, etc. Hard.

27. *Condi in fumo.* Colum. II, 10, pag. 56: « Reliquum, quod

niam in humido vermiculi umbilicum ejus in sterilitatem castrant. Si depastum sit in fronde, inarari protinus solum opus est.

XXXVII. (xv.) Et vicia[1] pinguescunt arva, nec ipsa 1
agricolis operosa : uno sulco[2] sata, non sarritur, non stercoratur, nec aliud quam deoccatur[3]. Sationis[4] ejus tria tempora : circa occasum Arcturi[5], ut decembri[6] mense pascat : tunc optime[7] seritur in semen. Æque namque fert depasta. Secunda satio mense januario est : novissima martio : tum ad frondem utilissima. Siccitatem[8] ex omnibus, quæ seruntur, maxime amat : non aspernatur etiam umbrosa. Ex semine ejus, si lecta matura est, palea cæteris præfertur. Vitibus præripit succum ; languescuntque, si in arbusto seratur.

seminis superest, in tabulatum, quo fumus pervenit, optime reponis ; quoniam si humor invasit, vermes gignit, qui simul atque oscilla lupinorum ederunt, reliqua pars nasci non potest. » Palladius quoque lib. VII, in Junio, tit. 3, pag. 123. Rodunt igitur vermes umbilicum (*le germe*) et sterilem reddunt. H.

XXXVII. 1. *Et vicia.* Varro de R. R. I, 31 : « Vicia dicta a vinciendo, quod item capreolos habet, ut vitis, quibuscum sursum vorsum serpit, ad scapum lupini, aliumve ; quem ut hæreat, id solet vincire. » Vide plura apud Vossium in Etym. Gallis, *de la vesce.* Arva ea pinguescere jam diximus, XVII, 7. H.— *Vicia sativa* (*Diadelph. decand.* L. gen. 697 Decand. *Legum.* Juss.) Ed.

2. *Uno sulco.* Terra semel tantum proscissa. Hard.

3. *Deoccatur.* Glebæ confringuntur, et comminuuntur. Varro l. c. « Occare, id est, comminuere, ne sit gleba : quod ita occidunt, occare dicunt. » Rura nostra vulgo, *herser.* Hard.

4. *Sationis.* Duo priora serendi tempora agnoscit etiam Colum. II, 11, pag. 63 ; alterum, circa æquinoctium autumnale ; januario mense alterum, vel serius etiam. H.

5. *Arcturi.* De quo cap. 74. H.

6. *Ut decembri . . . pascat.* Ut eo mense, viciam tenera depascat in herba molle pecus, ut cecinit Virg. Georg. I, 112. Hard.

7. *Tunc optime.* Circa Arcturi occasum. Hard.

8. *Siccitatem.* Colum. de R. R. II, 11, pag. 63 : « Id genus præcipue non amat rores, quum seritur : itaque post secundam diei horam, vel tertiam, spargendum est, quum jam omnis humor sole ventove detersus est : neque amplius projici debet, quam quod eodem die possit operiri : nam si nox incessit, quantulocumque humore, prius quam obruatur, corrumpetur. » Hard. — *Si in arbusto.* Si

1 XXXVIII. Nec ervi[1] operosa cura est. Hoc amplius, quam vicia, runcatur[2] : et ipsum medicaminis[3] vim obtinens. Quippe per ervum Divum Augustum curatum, epistolis ipsius memoria exstat. Sufficiunt[4] singulis boum jugis modii quini sati. Martio mense[5] satum, noxium esse bubus[6] aiunt, item autumno gravedinosum : innoxium autem fieri primo vere satum.

1 XXXIX. (XVI.) Et silicia[1], hoc est, fenum græcum, scarificatione[2] seritur : non altiore quatuor digitorum sulco : quantoque pejus tractatur, tanto provenit melius. Rarum dictu, esse aliquid, cui prosit negligentia. Id au-

in loço serantur, ubi vites sunt arboribus applicitæ. Hard.

XXXVIII. 1. *Nec ervi*. Ervum Græcis ὄροβος, Gallis *ers*, a Dodonæo ciceris sativi nomine describitur, p. 514; a Dalecampio, Hist. Plant. IV, 47, pag. 468. H.

2. *Runcatur*. Runcare segetes, est herbas e segetibus expurgare, quod Græci ὑποτίλλειν et βοτανίζειν vocant : runcationem ipsam βοτανισμὸν, ipso teste Plinio, cap. 47. *Nétoyer les blés, en arracher les méchantes herbes*. Hard.

3. *Et ipsum medicaminis vim*, etc. Ervi medicinas, inde de ervo quædam, et deinceps. Dal. — *Medicaminis*. Vide lib. XXII, cap. 73. H.

4. *Sufficiunt*. Colum. de R. R. lib. II, cap. 11, pag. 64. H.

5. *Martio mense*. Colum. l. c. « Mensem martium universum negant agricolæ huic legumini convenire : quod eo tempore satum pecori sit noxium, et præcipue bubus, quos pabulo suo cerebrosos reddat. » Pallad. in Febr. lib. III, tit. 7 : « Martio ervum serendum non est, ne pastu suo pecoribus noceat, et boves reddat insanos. » Theophr. Hist. II, 5, primo vere satum ait esse innoxium : autumno gravedinosum. Hard.

6. *Noxium esse bubus*. Pabulo suo eos reddere cerebrosos Columella tradit, lib. II, cap. 11, id est, gravedinosos. Dal.

XXXIX. 1. *Et silicia*. In Indice, *silicia*. Columella, lib. II, cap. 11, *siliqua*. Plinio ipsi, lib. XXIV, c. 120, ex MSS. omnibus, *silica*. Gallis, *senegré* vel *fenugrec*. Pingitur a Dodonæo, p. 526. H. — *Trigonella Fenum Græcum* (*Diadelph. decand.* L. gen. 1386 Willd. *Legum.* Juss.) Ed.

2. *Scarificatione*. Hoc est, proscissa leviter tellure, nec alte arata. Columella, loc. cit. de feno græco: « Datur opera, ut spisse terra aretur, nec tamen alte : nam si plus quatuor digitis adobrutum est, semen ejus non facile prodit : propter quod nonnulli prius quam serant, minimis aratris proscindunt, atque ita jaciunt semina, et sarculis adobruunt. » Hard.

tem quod secale ac farrago[3] appellatur, occari tantum desiderat.

XL. Secale Taurini sub Alpibus asiam vocant, deterri- 1
mum, et tantum ad arcendam famem[1]: fecunda, sed gracili stipula, nigritia triste, sed pondere præcipuum. Admiscetur[2] huic far, ut mitiget amaritudinem ejus; et tamen sic quoque ingratissimum ventri est. Nascitur qualicumque solo cum centesimo grano; ipsumque pro lætamine[3] est.

XLI. Farrago[1] ex recrementis[2] farris prædensa seritur, 1
admixta aliquando et vicia. Eadem in Africa fit ex hordeo. Omnia hæc pabularia[3]: degeneransque ex leguminibus quæ vocatur cracca[4]: in tantum columbis grata, ut pastas ea negent fugitivas illius loci fieri.

XLII. Apud antiquos erat pabuli genus, quod[1] Cato 1
ocymum vocat, quo sistebant[2] alvum bubus. Id erat[3] e

3. *Seçale ac farrago.* Res sunt duæ diversissimæ, quod Plinius evidenter ostendit, utriusque historiam seorsim persequutus : et de utroque diversissima prodens. H. — *Secale.* Apud Gallos veteris nomenclaturæ vestigia retinet, *le seigle* : ut recte Dodonæus, a quo pingitur, p. 290, et Joh. Ruellius, aliique. H. — *Secale Cereale* (gen. 188 Decand. *Gramin.* Juss.) Ed.

XL. 1. *Deterrimum et tantum ad arcendam famem utile. Teterrimum*, non *deterrimum*, rectius credo, ut protinus sequentia indicant. Pint.

2. *Admiscetur.* In panificio. H.

3. *Pro lætamine.* Fimi loco est. Nam lætamen pro fimo dicitur, quod agros lætos, hoc est, pingues et uberes facit. Usus est ea voce Pallad. in Febr. tit. 20, aliique. H.

XLI. 1. *Farrago.* De ea diximus c. 10. Ex hordeo quoque cantherino, sive hexasticho, fieri Colum. lib. II, cap. 11, admonet. Hard.

2. *Recrementis.* Purgamentis. H.

3. *Pabularia.* Pabulo animalium nata. Hard.

4. *Cracca.* Sic MSS. omnes, tum hoc loco, tum in Indice. Viciæ id genus adulterinum videtur. H. — *Vicia cracca* (gen. 697 Decand.) Ed.

XLII. 1. *Quod Cato.* Cap. LIV et LX, atque alibi passim. De ocymo egimus lib. XVII, cap. 35. H.

2. *Quo sistebant.* Ita libri omnes : at Varro, de Re Rust. lib. I, c. 31, *quo ciebant.* Varronis verba retulimus lib. XVII, cap. 35. Forte *citabant* hic agnoscendum : aut, quod aliis quoque accidit, alia vis ei inest, si parcius : alia, si sumatur largius. Hard.

3. *Id erat e pabulis, segete viridi*, etc. « Id erat e fabali segete viridi desecta antequam gignat siliquas. »

pabulis, segete viridi desecta, antequam gelaret[4]. Sura Mamilius id aliter interpretatur, et tradit fabæ modios decem[5], viciæ duos, tantumdem erviliæ in jugero autumno misceri et seri solitum. Melius et avena græca[6], cui non cadit semen, admixta. Hoc vocitatum ocymum[7], boumque causa seri solitum. Varro[8] appellatum a celeritate proveniendi, e græco quod ὠκέως dicunt.

1 XLIII. Medica externa etiam[1] Græciæ est, ut a Medis

Ex Varrone ad verbum, lib. I Rei Rust. cap. 31, ocymum Græcis dictum, vel quod crescat et desecetur celeriter, vel quod alvum citet pecudibus. Latinis, farrago, quasi *ferrago*, quod ferro præpropere demetatur, vel a farre, quod far in eum usum principio satum sit. Est autem pabulum quadrupedum, præsertim equorum, mulorum, boum, vere collectum e segete viridi præcisa : Monspessulanis *ferrage*. Fiebat olim a fabali segete sola. Quidam, ut Manilius scripsit, addiderunt viciam et erviliam, utriusque partem quintam : quidam avenam græcam. Varro miscet hordeum, viciam, et alia legumina. Monspessuli tritici, avenæ, hordei, et siliginis, quam *Paumole* vocant, purgamenta mixta seruntur : quum seges in tantum adolevit, ut propemodum caulis tenellus articulis incipiat distingui, pecus alligata fune, et ad statutum palum vel arborem revincta, immittitur quod depascat, ea medicina toto anno, ut credunt, valitura, et a morbis tuta immunisque futura. Dalec.

4. *Antequam gelaret.* Ita MSS. at ex Varrone sincerius, *antequam siliquaret*, vel *generaret siliquas*. Itaque ocymum ex fabali caule, ervo, vicia, cæterisque ejusmodi parabatur, quæ siliquas habent. Hard.

5. *Modios decem.* Modius, sive modium, ea mensura est, quam Parisienses vocant, *un boisseau*. H.

6. *Avena græca.* Non silvestri, quam sterilem Virgilius appellavit. Avena græca bromos : avena cui semen cadit, ægilops. Dalec. — *Avena sativa* (gen. 171 Decand. *Gram.* Juss.) Ed.

7. *Vocitatum ocymum.* Apud Nonium in Cogere. Varro, Virgula Divina, pancarpinion vocat : « Sed pancarpinio ocymo subacto, Libamenta legens caduca veris. » Sic autem vocatum fuit, quod ex quovis frugis, ac leguminis genere seratur. Dalec.

8. *Varro.* Loco proxime citato.

XLIII. 1. *Medica externa etiam*, etc. Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 8. Columella, lib. II, cap. 11. Dalec. — *Medica.* Nunc trifolium magnum vocant, fenumque Burgundicum, *grand trèfle*, vel *foin de Bourgogne*, vel *luzerne* : vulgatiore vero nomenclatura, *sainfoin*. A Clusio pingitur rarior. Plant. VI, p. 242, vocaturque Medica Legitima. H. — *Medicago sativa* (*Diadelph. decand.* gen. 1387 Willd. *Leguminos.* Juss.) Ed.

advecta per bella Persarum, quæ Darius[2] intulit: sed vel
in primis dicenda, tanta dos[3] ejus est; quum ex uno
satu amplius quam tricenis annis duret. Similis est[4] tri-
folio: caule, foliisque geniculata: quidquid in caule[5] as-
surgit, folia contrahuntur[6]. Unum de ea et cytiso volu-
men Amphilochus fecit, confusum. Solum, in quo[7] seratur, 2
elapidatum purgatumque subigitur autumno[8]: mox ara-
tum, et occatum, integitur crate iterum ac tertium, quinis
diebus interpositis, et fimo addito. Poscit autem siccum
succosumque, vel riguum. Ita præparato seritur mense
maio[9]: alias pruinis obnoxia. Opus est densitate seminis
omnia occupari, internascentesque herbas excludi. Id
præstant in jugera modia vicena. Movendum[10] ne adu-
ratur, terraque protinus integi debet. Si sit humidum
solum herbosumve, vincitur, et desciscit in pratum. Ideo 3
protinus altitudine unciali herbis omnibus liberanda est,
manu potius, quam sarculo. Secatur incipiens florere, et
quoties refloruit. Id sexies[11] evenit per annos, quum mini-

2. *Quæ Darius.* Darius Hystaspæ F. vel Xerxes, si credimus Isidor. Origg. lib. XVII, cap. 4: « Medica dicta, quia a Medis translata est in Græciam tempore quo eam Xerxes, rex Persarum, invasit. » H.

3. *Tanta dos.* Vide Columellam, lib. II, cap. 11, p. 62, ex quo Isidorus accepit, loc. cit. et Pallad. in Aprili, tit. 1. Non hi *tricenis*, sed *denis* habent. H. — Medicaginem *denis* durare annis certum est: de *tricenis*, dubitandum. Ed.

4. *Similis est.* Dioscorides, l. II, c. 177. Hard.

5. *Quidquid in caule.* Caule crescente fiunt angustiora folia, προά-γουσα δὲ στενοφυλλότερα γίνεται, etc. Diosc. loc. cit. Hard.

6. *Folia contrahuntur.* Id porro est, quod ait Dioscorides, quum recens prodit, pratensi trifolio similem esse: quum assurgit, foliis angustioribus fieri. Dal.

7. *Solum, in quo.* Iisdem fere verbis Columella, loc. cit. Hard.

8. *Subigitur autumno.* Proscinditur circa kal. octobr. Colum. Dal.

9. *Mense maio.* Mense ultimo aprili, Colum. et Pallad. lib. V in Aprili, tit. 1. Hard.

10. *Movendum.* Semen scilicet, terræ commissum. Ita MSS. non *cavendum*, ut editi. Columella, loc. cit. « Ligneis rastris: id enim multum confert, statim jacta semina obruantur, nam celerrime sole aduruntur. » Hard.

11. *Id sexies.* Colum. et Pallad. ll. cc. Hard.

mum, quater. In semen maturescere prohibenda est, quia pabulum utilius est usque ad trimatum. Verno seri[12] debet, liberarique cæteris herbis : ad trimatum, marris[13] ad solum radi. Ita reliquæ herbæ intereunt sine ipsius damno,
4 propter altitudinem radicum. Si evicerint herbæ, remedium unicum est aratio, sæpius vertendo, donec omnes aliæ radices intereant. Dari non ad[14] satietatem debet, ne deplere sanguinem necesse sit. Et viridis utilior est. Arescit surculose[15], ac postremo in pulverem inutilem extenuatur. De cytiso[16], cui et ipsi principatus datur in pabulis, affatim diximus inter frutices. Et nunc frugum omnium natura peragenda est; cujus in parte de morbis quoque dicatur.

1 XLIV. (XVII.) Primum omnium frumenti[1] vitium avena[2] est : et hordeum in eam[3] degenerat : sicut ipsa

12. *Verno seri debet.* Nullo modo videtur legi posse *seri* : nam dictum ante est seri mense maio, qui æstatis mensis est, non veris : quapropter *sarriri* legendum esse arbitror, non *seri*. Pint. — *Verno seri.* Ita etiam MSS. sed *sarriri* malim. H.

13. *Marris.* Columella, loc. cit. « Atque, ut dixi, ligneis rastris sarriendus, et identidem runcandus est, ne alterius generis herba invalidam medicam perimat. » Hard.

14. *Dari non ad.* Columella, loc. cit. pag. 63 : « Teneram jumentis præbeas, sed inter initia parcius, dum consuescant, ne novitas pabuli noceat : inflat enim, et multum creat sanguinem. » Sic etiam Palladius, loc. cit. Hard.

15. *Arescit surculose.* Utilior est, inquit, dum virescit : nam quum cœpit arescere, lignosa tota est. H.

16. *De cytiso.* Lib. XIII, c. 47. Vid. Excurs. de *Cytiso* ad finem lib. XIII, tom. V, pag. 261. Ed.

XLIV. 1. *Vitium avena.* Non *Avena sativa*, ut credidit Hard. sed *Avena fatua*. Vid. not. 10, pag. 201 fin. Ed.

2. *Avena.* Αἰγίλωψ Theophrast. Avena calamina est tibia. Martialis, VIII, 3, 22 : « Dum tua multorum vincat avena tubas. » Avena est culmus, stipula Virgil. Georg. I, 226 : « Exspectata seges vanis elusit avenis. » Avena, herba segetes necans eidem Virgil. Eclog. V, 37. Symmachus : « Nec rubigo segetibus obfuit, nec avena fruges necavit. » Turneb. XVII, 3. — *Avena est.* Hæc ipsa sativa, ex qua pultem hodieque conficiunt rustici. Græcis βρόμος, ut diximus cap. 20, *l'avoine*. Aliunde certe hæc Plinius hausit, quam a Theophrasto : nam quæ ille de ægilope retulit, Hist. lib. VIII, cap. 8, quæ spectari nunc a Plinio nonnulli putant, eadem, sed aliunde accepta, recitat, ægilopem appellans : quam festucam verius appellari latine ipse monet. H.

3. *Et hordeum in eam*, etc. Nus-

frumenti fit instar : quippe quum Germaniæ populi serant eam, neque alia pulte vivant. Soli maxime cælique humore hoc evenit vitium. Sequentem[4] causam habet imbecillitas seminis, si diutius retentum est terra, prius quam erumpat. Eadem est ratio, si cariosum[5] fuit, quum sereretur. Prima autem statim eruptione agnoscitur, ex quo apparet in radice esse causam. Est et aliud[6] ex vicino avenæ vitium, quum amplitudine inchoata granum, sed nondum matura, prius quam roboretur corpus, afflatu noxio cassum et inane in spica evanescit quodam abortivo[7].

Venti autem[8] tribus temporibus nocent frumento et 2
hordeo : in flore, aut protinus quum defloruere, vel maturescere incipientibus[9]. Tum enim exinaniunt[10] grana : prioribus causis[11] nasci prohibent. Nocet et sol[12] creber e nube. Nascuntur[13] et vermiculi in radice, quum semen-

quam id Theophrast. sed de Caus. lib. IV, cap. 1, triticum et hordeum sola in lolium degenerare scribit. Dal.

4. *Sequentem*. Secunda causa, « cur in avena semen degeneret, » oritur ex imbecillitate seminis. H.

5. *Si cariosum*. Si vetustum, aut exesum fuit. Hard.

6. *Est et aliud*. Avena hæc silvestris est, quæ sativæ similis, asperiores tantum, longioresque aristas habet, et in folliculis fere vacuis semen evanidum. De hac Virg. Ecl. V, 37, cecinit : « Infelix lolium, et steriles dominantur avenæ. » « Steriles, inquit Servius, ad discretionem earum, quæ seruntur. » Avenam hanc inter frumenti vitia Naso quoque enumerat, Fastor. lib. I, v. 691 : « Et careant loliis oculos vitiantibus agri; Nec sterilis culto surgat avena solo. » Hard.

7. *Quodam abortivo*. Ita MSS. omnes; hoc est, quodam abortivo partu, quodam abortu. Hard.

8. *Venti autem*. Hæc Theophr. Histor. lib. VIII, cap. 10. H.

9. *Maturescere incipientibus*. Augescente fructu, συναδρυνομένου τοῦ καρποῦ : quum magna et diuturna flatuum vis fuerit. Theophrastus. Dalec. — *Vel maturescere*. Ἐν τῷ ἁδρύνεσθαι, quum crassescunt, inquit Theophrastus. Hard.

10. *Exinaniunt*. Exsiccat et arefacit grana vis venti vehementior, quæ tunc ingruit, quum maturescere ea cœperunt : ξηραίνει καὶ ἀφαυαίνει. Theophrast. Hard.

11. *Prioribus causis*. Quum vel in flore, vel protinus ubi defloruerint, venti vehementiores incidunt. H.

12. *Nocet et sol*. Theophrastus, loc. citat. Ἀπόλλυσι δὲ καὶ ἥλιος ὁ ἐκνέφελος ἄμφω, hordeum scilicet, triticumque. Hard.

13. *Nascuntur*. Altera ratione,

tem imbribus sequutis[14], inclusit repentinus calor humorem. Gignuntur et in grano, quum[15] spicæ pluviis calor
3 infervescit. Est et cantharis[16] dictus scarabæus parvus, frumenta erodens[17]. Omnia[18] ea animalia cum cibo deficiunt. Oleum, pix, adeps, contraria seminibus, cavendumque ne contacta eis serantur. Imber in herba[19] utilis tantum : florentibus autem frumento et hordeo nocet, leguminibus innocuus, præterquam ciceri. Maturescentia[20] frumenta imbre læduntur, et hordeum magis. Nascitur et herba alba, panico similis, occupans arva, pecori
4 quoque mortifera. Nam lolium[21], et tribulos, et carduos, lappasque, non magis quam rubos[22], inter frugum morbos

inquit, vermis ingignitur, quum humor imbrium effundi nequit conclusus siccitate aeris circumfusi. Tunc enim calor confecta putredine animal contrahit. Theophrastus, de Causs. lib. III, cap. 27, p. 293. H.

14. *Imbribus sequutis.* Theophr. Caus. lib. III, cap. 27, quum post sementem Auster crebro spiraverit. Rationem, quam hic Plinius reddit, Theophrastus affert, cur in ervilia, cicercula et piso vermes nascantur, ὅταν, inquit, ὑγρανθῶσι, καὶ θερμημερίαι γίνωνται. Dal.

15. *Quum... pluviis.* Quum calore imbres sequuto spica fervescit. H.

16. *Est et cantharis.* Hoc tantum Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 10 : Ἐπιγίνεται καὶ ἡ μὲν κανθαρὶς ἐν τοῖς πυροῖς. At sane simile veri est, erodendo plus, quam insidendo, animal id officere frugibus. Est autem id non muscarum generis, quas vulgo cantharidas dicimus : sed scarabæorum, de quibus l. XI, c. 34. Hard.

17. *Frumenta erodens.* Theophr. quidem Hist. lib. VIII, cap. 10, in ervo phalangium, in tritico nasci cantharidem scribit, sed nusquam a cantharide triticum rodi. Dal.

18. *Omnia... cum cibo.* Cibo consumpto ac deficiente intereunt. H.

19. *Imber in herba.* Hæc totidem verbis Theophr. Hist. VIII, 6. H.

20. *Maturescentia.* Theophr. l. c.

21. *Nam lolium.* Habuit hoc Virgilii carmen ante oculos, e Georg. lib. I, vs. 150 : « Mox et frumentis labor additus : ut mala culmos Esset rubigo, segnisque horreret in arvis Carduus : intereunt segetes; subit aspera silva, Lappæque, tribulique, interque nitentia culta Infelix lolium et steriles dominantur avenæ. » H. — De tribulis, carduis, etc. lib. XXII, suo nempe loco fusius agemus. Ed.

22. *Rubos.* Spinas, sentes, quibus terra occupatur, horrescit, squalet, et stat. His pestibus addit Festus, scandulacam, volvuli genus, frugibus inimicum, quod eas ederæ modo implicando necat : quidam orobanchen interpretantur. Idem Festus senticeta ea vepsices

potius, quam inter ipsiùs terræ pestes numeraverim. Cæleste[23] frugum vinearumque malum, nullo minus noxium est rubigo[24]. Frequentissima[25] hæc in roscido tractu, convallibusque, ac perflatum non habentibus : e diverso[26] carent ea ventosa et excelsa. Inter vitia segetum et luxuria est [27], quum oneratæ fertilitate procumbunt. Commune autem omnium satorum vitium urica[28], etiam[29] ciceris, quum salsilaginem ejus abluendo imber dulcius id facit.

Est herba[30], quæ cicer enecat et ervum, circumli- 5
gando se : vocatur orobanche[31] : triticum simili modo

appellari dixit, quoniam spicatæ sunt, id est, aculeis munitæ et armatæ. Dalec.

23. *Cæleste frugum vinearumque.* Theophrastus, Histor. lib. VIII, cap. 10, et de Causs. lib. III, cap. 27. Dalec.

24. *Rubigo.* Vitii genus, quo culmi nigrescunt : *nielle.* E rore nascitur, quum solis superventu excalefactus putrescit. Hard.

25. *Frequentissima.* Tradidit hæc et Theophrastus, Hist. VIII, 10.

26. *E diverso.* Theophrastus, loc. cit. Hard.

27. *Luxuria est.* Non foliorum modo, quod Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 7, φυλλομανεῖν vocat : sed et spicarum, quum « gravidis procumbit culmen aristis, » ut Virgilius canit, Georg. I, v. 111. H.

28. *Urica.* Σφακελισμὸς, Theophrasto. Locus ex cap. 10 hic est : Τῶν δὲ σπερμάτων νοσήματα, τὰ μὲν κοινὰ πάντων ἐςὶν, οἷον ἐρυσίβη, τὰ δ' ἴδια τινῶν οἷον σφακελισμὸς τοῦ ἐρεβίνθου καὶ τὸ ἀπὸ καμπῶν ἐσθίεσθαι, καὶ ὑπὸ ψυλλῶν θηρίων, etc. Dalec. — *Urica.* Ita Veteres appellavere, quam nos erucam dicimus, Græci κάμπην, nostri *chenille*, ut ante monuimus lib. XI, cap. 37. Hard.

29. *Etiam ciceris.* Vide quæ diximus cap. 32. Hard.

30. *Est herba.* Sic Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 8, et Geopon. auct. lib. II, c. 41, p. 75 : Ἡ ὀροβάγχη φθείρει τοὺς κυάμους, καὶ τοὺς ἐρεβίνθους περιπλεκομένη. Hard.

31. *Orobanche.* Orobanches circumplexu necari cicer, et ervum tradit Plinius auctoritate Theophrasti nixus, de Caus. lib. V, cap. 22. Alia orobanche est Dioscoridis, ut ejus descriptio monstrat. Hic tamen ex Theophrasti loco supra citato, contra quam multi putant, censendum est, lolium complexu suo triticum minime necare, sed quod, ut idem diserte ait, simul cum eo proveniat. Vide Histor. lib. VIII, cap. 8. Dalec. — *Orobanche.* Quod ὄροβον ἄγχει, ervum necat, ὀροβάγχη dicta. Sed alia est Dioscoridis ὀροβάγχη, quæ a Dodonæo pingitur, p. 543, ut recte admonuit Anguillara, part. 5, p. 89, et post eum Dodonæus loc. cit. Hanc quæ ervi pestis est, Dodonæus idem delineavit sub aphacæ nomine, p. 535.

æra [32] : hordeum festuca, quæ vocatur ægilops [33] : lentem herba [34] securidaca [35], quam Græci a similitudine [36] pelecinon vocant. Et hæ quidem complexu necant [37]. Circa Philippos [38] ateramnon nominant in pingui solo herbam,

Nam et ἀφάκη Dioscoridis est, non Theophrasti. Est autem hæc, ut arbitror, quæ Festo *scandulaca* dicitur, « genus herbæ frugibus inimicæ. » H.—An *Polygonum convolvulus* (*Octandr. trig.* gen. 785 W. *Polygon.* Decand.)? Ed.

32. *Triticum... æra.* Hoc est, lolium, quæ Græcis αἶρα. Utralibet voce Plinius promiscue utitur, Geopon. auct. loc. citat. Τὸ ζιζάνιον τὸ λεγόμενον αἶρα, φθείρει τὸν σῖτον. H. — *Æra.* Theophrastus, de Causs. lib. V, cap. 22. Lolium non complexu triticum necat, sed, ut ait idem auctor, quia simul provenit. Dal.—*Lolium temulentum* (*Triand. dig.* L. gen. 147 Willd. *Gramin.* Juss.) Ed.

33. *Hordeum... ægilops.* Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 8 : Καὶ ὁ αἰγίλωψ δοκεῖ μᾶλλον ἐν ταῖς κριθαῖς. Geopon. auct. loc. cit. Τὰς δὲ κριθὰς βλάπτει αἰγίλωψ. In eam rem multa egregie Galenus de Alim. fac. tom. VI, cap. 37, p. 333. Rustici in Gallia *coquiole* vulgo vocant. Avenam spica refert, unde et ei aliquando apud Latinos id nomen : glossæ Philoxeni : Αἰγίλωψ, *avena.* Et in Nothis Dioscoridis, p. 472 : Αἰγίλωψ, οἱ δὲ βρόμος, Ῥωμαῖοι ἀβένα. Hard.—*Avena sterilis* (*Triand. digyn.* gen. 142 Willd. *Gram.* Juss.) Ed.

34. *Lentem herba.* Auctor Geop. loc. cit. Φακὴν (lego ex Plinio φακὸν) βλάπτει ἡ πελεκῖνος καλουμένη βοτάνη. In MSS. *securiclata.* Hard.

35. *Securidaca.* Theophrasto, Hist. lib. VIII, cap. 8, securidaca aphacam necat, non lentem. Dal. — *Biserrula pelecinus* (*Diadelph. decand.* gen. 1380 Willd. *Legumin.* Juss.), inter lathyros spontanea. Ed.

36. *A similitudine.* Quoniam ejus siliquæ sunt instar securicularum, quas Græci πελέκεις vocant. Diosc. lib. III, cap. 146. Hard.

37. *Complexu necant.* Non quidem quod circumligent se, ut orobanche : sed quod densitate sua fruges complectantur et obruant. H.

38. *Circa Philippos.* Hoc loco Plinium supinæ negligentiæ arguit Dalecampius, eumque sequutus Salmasius, in eo libro, quem sic inscripsit, *Præfatio ad Plinium.* Ruellius utrique præivit, de Natura stirpium, lib. II, p. 337. Censent enim ii descriptum ac perperam ab eo acceptum hunc locum Theophrasti e lib. IV de Causs. c. 14, p. 316 : Μαρτυρεῖ καὶ τὸ περὶ Φιλίππους συμβαῖνον περὶ τοὺς κυάμους. Ἐκεῖ γὰρ σφόδρα ψυχρὸν πνεῦμα· καὶ ἀτεράμονές τινες γίνονται. « Testatur et illud quod apud Philippos evenit fabis : ventus enim eo loco vehementer frigidus est, ideoque fabæ incoctiles nonnullæ efficiuntur. » Id quod Plutarchus quoque narrat Sympos. VII, quæst. 2, pag. 701 : Ἐνιαχοῦ δὲ καὶ πνεῦμα λιμνωμένοις ἐπιγινομένων, ἀτεράμονας ποιεῖ, διὰ τὸ ψῦχος ὥσπερ ἐν Φιλίπποις τῆς Μακεδονίας ἱστοροῦσιν. « Quum ventus quidam ventilantibus supervenit, fri-

qua faba necatur : teramnon, qua in macro, quum udam
quidam ventus afflavit. Æræ[39] granum minimum est in
cortice aculeato. Quum est in pane[40], celerrime vertigines 6
facit; aiuntque in Asia et Græcia balneatores, quum velint
turbam pellere, carbonibus id semen injicere. Nascitur
et phalangion[41] in ervo, bestiola aranei generis, si hiems
aquosa sit. Limaces nascuntur in vicia; et aliquando e
terra cochleæ minutæ, mirum in modum erodentes eam.
Et morbi quidem fere hi sunt.

XLV. Remedia eorum[1], quæcumque pertinent ad her- 1
bas, in sarculo[2] : et quum semen[3] jactatur, cinere. Quæ
vero in semine et circa radicem consistunt, præcedente
cura[4] caventur. Vino ante[5] semina perfusa minus ægro-

gore suo fruges præduras et incoctiles facit, quod Philippis Macedoniæ oppido aiunt evenisse.» Itaque quum fabas ii dicant alias coctiles esse, alias incoctiles, sive quæ coqui nisi admodum ægre non possent : τεράμονας et ἀτεράμονας Græci vocant : ex his duabus vocibus herbarum duo nomina, vel Plinium, vel libertum ejus, qui græca volumina scriberet, pueriliter somniasse pronuntiant. At longe ex alio fonte hæc hausisse Plinium quam ex Theophrasto, duo præter alia apertissime produnt : primum est, macri pinguisque soli discrimen, cujus apud eum scriptorem nullum vestigium exstat : alterum, quod teramnon ex indiviso pariter, et ateramnon ex vitio dicatur esse : quum fabas coctiles sive τεράμονας ille palam in pretio ponat, nec sane immerito. HARD.

39. *Æræ granum*. Lolii, ut modo diximus. HARD.

40. *Quum est in pane*. Auctor Geopon. lib. II, cap. 41, pag. 75, de æra seu lolio : ἄρτοις δὲ μιγνυμένη, σκοτοῖ τοὺς ἐσθίοντας, «panibus admixtum obducit tenebras vescentium oculis.» HARD.

41. *Nascitur et phalangion*. Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 10. Ælianus quoque Hist. Anim. IX, 39, ὀρόβῳ γεννᾶται φαλάγγια ἄττα. De phalangio lib. XI, cap. 28. H.

XLV. 1. *Remedia eorum*. Colum. lib. II, cap. 9. DAL.

2. *In sarculo*. Instrumentum rusticum, quo purgantur et sarriuntur segetes. *Un sarcloir, un instrument à sarcler*. HARD.

3. *Et quum semen*. Et quando simul cum semine cineres jactantur. Ad illud Virgilianum alludit, Georgic. I, vs. 80 : «Ne saturare fimo pingui pudeat sola; neve Effetos cinerem immundum jactare per agros.» HARD.

4. *Præcedente cura*. Adhibita cura ante sationem. HARD.

5. *Vino ante*. Apuleius in Geop.

tare existimant. Virgilius[6] nitro et amurca perfundi jubet fabam : sic etiam grandescere promittit. Quidam[7] vero, si triduo ante satum urina et aqua maceretur, præcipue adolescere putant[8]. Ter quidem sarritam modium[9] fractæ
2 e modio solidæ reddere. Reliqua semina[10] cupressi foliis tusis si misceantur, non esse vermiculis obnoxia : nec si interlunio[11] serantur. Multi ad milii remedia[12], rubetam noctu arvo circumferri jubent, prius quam sarriatur, defodique in medio inclusam vase fictili : ita nec passerem, nec vermes nocere : sed eruendam prius quam metatur, alioqui amarum fieri. Quin et armo talpæ contacta semina

lib. II, cap. 16, pag. 54 : Τὰ οἴνῳ ἐπιῤῥανθέντα σπέρματα, ἔλαττον νοσήσει, etc. Hard.

6. *Virgilius*. Georg. I, vs. 193 : « Semina vidi equidem multos medicare serentes, Et nitro prius, et nigra perfundere amurca : Grandior ut fetus siliquis fallacibus esset. » Fabarum nempe siliquis. Columella, lib. II, cap. 10, *Priscis rusticis*, etc. Vide locum jam laudatum a Pintiano in animadversione præcedente. Et Palladius, lib. XII in Novemb. tit. 1, p. 161 : « Græci asserunt fabæ semina... nitrata aqua respersa, cocturam non habere difficilem. » Hard.

7. *Quidam vero*. Auctor Geop. lib. II, cap. 16, p. 15. Hard.

8. *Præcipue adolescere putant*. *Præcipuius* forma comparativa, et quidem notanda, in nostro codice legitur. Dal.

9. *Modium fractæ*. E modio fabæ integræ cum tenui cuticula qua involvitur, modium fractæ seu molitæ, sive furfuribus rediturum. Columella, l. II, c. 12 : « Adeoque fabam sarriendam censeo, ut existimem debere ter sarriri. Nam sic cultam comperimus non solum multiplicare fructum, sed exiguam portionem in valvulis habere : fresæque ejus et expurgatæ modium pæne tam plenum esse, quam integræ, quum vix minuatur mensura detractis putaminibus. » Hard.

10. *Reliqua semina*. Auctor Geop. totidem verbis loc. citat. pag. 53 : Εἰ δὲ φύλλα κυπαρίσσων κόψας, ἀναμίξεις τοῖς σπέρμασιν, ἄβρωτα ταῦτα φυλαχθήσεται. Simile quiddam refert Columella, lib. II, cap. 9. H.

11. *Nec interlunio*. Geop. auctor, loc. citat. nec si luna semiplena : ἄβρωτα δὲ μένει καὶ τὰ ἐν διχομηνίᾳ σπειρόμενα. Interlunium de coitu silentis lunæ accipiendum. Hard.

12. *Ad milii remedia*. Ne vermiculi aut passeres milio noceant. Habet hæc totidem fere verbis auctor Geopon. loc. cit. pag. 55. Sed uti circumferendam ait arvo rubetam, priusquam arvum fodiatur, sic et eruendam monet, prius quam seratur, ne fructus amarescat. MSS. omnes, *ad milia*, unde quidam *ad similia* augurantur, male. Hard.

uberiora esse. Democritus[13] succo herbæ, quæ appellatur 3
aizoon, in tegulis nascens tabulisve, latine vero sedum, aut digitellum, medicata seri jubet omnia semina. Vulgo vero, si dulcedo[14] noceat, et vermes radicibus inhæreant, remedium est[15], amurca pura, ac sine sale spargere, deinde sarrire: si in articulum[16] seges ire cœperit, runcare, ne herbæ vincant. Pestem a milio atque panico sturnorum passerumve agmina, scio abigi herba, cujus nomen ignotum est, in quatuor angulis segetis defossa: mirum dictu, ut omnino nulla avis intret. Mures abiguntur cinere mustelæ, vel felis di- 4
luto, et semine sparso, vel decoctarum[17] aqua. Sed redolet virus animalium eorum etiam in pane. Ob id felle[18] bubulo semina attingi utilius putant. Rubigo[19] quidem, maxima segetum pestis, lauri ramis in arvo defixis, transit in ea folia ex arvis. Luxuria segetum[20] castigatur dente

13. *Democritus.* Tradit hoc rursum, cap. 19. De aizoo dicemus lib. XXV, cap. 102. Colum. XI, 3: « Veteres quidam auctores, ut Democritus, præcipiunt semina omnia succo herbæ, quæ sedum appellatur, medicare, eodemque remedio adversus bestiolas uti: quod verum esse experientia nos docuit. » Iterumque lib. II, c. 9, p. 53: « Quædam etiam subterraneæ pestes adultas radicibus subsectis enecant. Id ne fiat, remedio est aquæ mixtus succus herbæ, quam rustici sedum appellant: nam hoc medicamine una nocte semina macerata jaciuntur. » Adde et Geop. auct. XII, 7, et II, 16. Hard.

14. *Si dulcedo.* Soli dulcedo, vermes generans. Hard.

15. *Remedium est.* Colum. l. c. H.

16. *Si in articulum.* Quum genicula seu nodos culmi ostendunt. Columella, lib. II, cap. 12, de sarritione: « Transacto æquinoctio verno statim peragi oportet intra dies viginti, ante quam seges in articulum eat: quoniam serius sarrita corrumpitur insequentibus æstivis siccitatibus et caloribus. » H.

17. *Vel decoctarum.* Mustelæ et felis. Hard.

18. *Ob id felle.* Sic radices arborum felle taurino oblini auctor Geop. jubet, X, cap. ult. ut nec senescat cito, nec vermes producat. Apuleius, ibidem XIII, 5, felle bubulo semina illinit, ne mures attingant. Hard.

19. *Rubigo.* Apuleius in Geop. lib. V, cap. 31, pag. 150: Ἐὰν δάφνης ἐν τῇ ἀρούρᾳ κλάδους βάλῃς, μεταβαίνειν εἰς αὐτοὺς τὴν βλάβην τῆς ἐρυσίβης. « Si lauri ramos in arvum projeceris, transit in ipsos rubiginis noxa. » Hard.

20. *Luxuria segetum.* Sunt et hæc apud Theophr. Hist. lib. VIII, 7,

pecoris in herba dumtaxat : et depastæ quidem, vel sæpius, nullam in spica injuriam sentiunt. Retonsarum etiam[21] semel omnino certum est granum longius fieri, sed inane cassumque, ac satum non nasci. Babylone[22] tamen bis secant, tertio depascunt[23] : alioqui folia tantum fierent. Sic quoque cum quinquagesimo fenore messes reddit exilitas soli[24] : verum diligentioribus cum centesimo[25]. Neque est cura difficilis[26]; quam diutissime aquari gaudet[27], ut præpinguis et densa ubertas diluatur. Limum autem[28] non invehunt Euphrates Tigrisque, sicut in Ægypto Nilus. Nec terra[29] ipsa herbas gignit. Ubertatis[30] tamen tantæ sunt, ut sequente anno sponte restibilis[31] fiat seges, impressis[32] vestigio se-

descripta ex Virg. Georg. I, 111 : « Quid, qui, ne gravidis procumbat culmus aristis, Luxuriem segetum, tenera depascit in herba, Quum primum sulcos æquant sata? » H.

21. *Retonsarum etiam*. Theophr. loc. cit. Hard.

22. *Babylone*. Theophr. l. c. H.

23. *Tertio depascunt*. Hoc est, in segetes pecus immittunt: τὰ πρόβατα ἐπαφιᾶσιν. Sic enim caulem mittit, alioquin foliis tantum luxuriat, φυλλομανεῖ, Theophr. Hard.

24. *Exilitas soli*. Ubi maxime exile solum, et leviter cultum. H.

25. *Cum centesimo*. Theophr. Γίνεται δὲ μὴ καλῶς ἐργασαμένοις πεντηκοντάχοα· τοῖς δὲ ἐπιμελῶς, ἑκατοντόχοα. Hard.

26. *Neque est cura difficilis*. Culturæ modus, inquit Theophr. ut quam diutissime restagnet, et maneat aqua, ejusque mora multus limus fiat, etc. ὥστε πηλὸν (non ὕλην) ποιήσῃ πολύν. Dalec.

27. *Aquari gaudet*. Nempe solum, quod quum per se crassum et pingue sit, dilui copiosa aqua necesse est. — Multo id sincerius visum, uti est in editione Parmensi, quam *aqua rigandi*, ut in cæteris. Favet enim admodum tum ipsa per se orationis structura, tum ipse etiam Theophrastus. Sic enim ille, Hist. VIII : Ἡ δὲ ἐργασία, τὸ ὡς πλεῖστον χρόνον ἐμμένειν τὸ ὕδωρ... πιειρὰν γὰρ οὖσαν καὶ πυκνὴν τὴν γῆν, δεῖ ποιῆσαι μανήν. « Cultura omnis in eo est, ut quam diutissime aqua permaneat : quum enim ea terra crassa, spissaque sit, raram atque solutam reddere opus est. » H.

28. *Limum autem non invehunt*. Theophr. l. c.

29. *Nec terra*. Theophr. H.

30. *Ubertatis*. Theophr. l. c. H.

31. *Restibilis*. Seges restibilis ager appellatur, cujus fecunditas non uno anno exhausta, in sequentem etiam annum perseverat, etiam si segnius aretur. Hard.

32. *Impressis vestigio*. Vel conculcatis, inquit, depressisque seminibus : ut eum exercitu transeunte decussa semina in terram corruunt. Theophrast. loc. cit. H.

minibus: quæ tanta soli differentia admonet terræ genera in fruges describere.

XLVI. Igitur Catonis[1] hæc sententia est: in agro crasso et læto frumentum seri: si vero nebulosus sit idem[2], raphanum, milium, panicum. In frigido[3] et aquoso prius serendum, postea in calido. In solo[4] autem rubricoso, vel pullo, vel arenoso, si non sit aquosum, lupinum. In creta[5] et rubrica, et aquosiore agro, adoreum[6]. In[7] sicco et non herboso, nec umbroso, triticum. In solo[8] valido, fabam. Viciam vero quam minime in aquoso herbidoque. Siliginem et triticum in loco aperto editoque, qui sole quam diutissime torreatur. Lentem in frutectoso et rubricoso, qui non sit herbidus. Hordeum[9] in novali, et in arvo, quod restibile[10] possit fieri: trimestre, ubi sementem maturam facere non possis, et cujus crassitudo sit restibilis. Subtilis[11] et illa sententia: Serenda ea in tenuiore

XLVI. 1. *Igitur Catonis*. Cap. VI, pag. 12. HARD.

2. *Si vero nebulosus sit item, raphanum, milium, panicum.* Adde verbum *rapa*, ex Catone, cap. VI: « Idem rapa, raphanos, milium, panicum, etc. » PINT.—Vid. not. seq. ED.

3. *In frigido*. Hæc a superiore sententia, quicum temere connectebantur antea, divelli sejungique, ex Catone liquet. Sic enim ille, cap. VI, pag. 12: « Ubi ager crassus et lætus est sine arboribus, quum agrum frumentarium esse oportet: idem ager, si nebulosus est, rapa, raphanos, milium, panicum, id maxime seri oportet. » Hæc tantum eo loci affert. Mox legimus cap. XXXIV: « Redeo ad sementim. Ubi quisque locus frigidissimus, aquosissimusque erit, ibi primum serito. In calidissimis locis sementim postremum fieri oportet. HARD.

4. *In solo*. Cato, cap. XXXIV. H.

5. *In creta*. Cato, l. c. H.

6. *Adoreum*. Far, frumentum. Hæc quæ antea, cap. VI, edixerat, cap. XXXIV Cato repetit. DAL.

7. *In sicco*. Cato, l. c. H.

8. *In solo valido*. Quæ deinceps sequuntur, sunt et apud Catonem, cap. XXXV, usque ad ea verba, « Subtilis et illa sententia. » H.

9. *Hordeum in novali*. Plutarchus libro de Causis naturalibus proverbium rusticorum memorat, σῖτον ἐν πηλῷ, κριθὴν δ' ἐν κόνει. In luto triticum, hordeum in pulvere, id est, levi ac solubili terra. DAL.

10. *Q. restibile*. Quod anno etiam sequente ferre fruges possit. H.

11. *Subtilis*. Varronis sententia, loco mox citando, et auctoris Geop. lib. II, cap. 10, pag. 49. H.

terra, quæ non multo[12] indigent succo, ut cytisus : et cicere excepto[13], legumina quæ velluntur e terra, non subsecantur. Unde et legumina appellata, quia ita leguntur.
3 In pingui[14] autem, quæ cibi sunt majoris, ut olus, triticum, siligo, linum. Sic ergo tenue solum hordeo dabitur : minus enim alimenti radix poscit : lenior terra, densiorque tritico[15]. In loco humili[16] far adoreum, potius quam

12. *Non multo... succo.* Succum et Plinius, et Varro appellant alimentum quod seges ad nutritionem attrahit, sugitque e terra. Τροφὴν appellat Theophr. de Caus. III, 26 : Αἱ μὲν γὰρ ἐλάττονος καὶ κουφοτέρας δέονται τροφῆς· αἱ δὲ πλείονος καὶ σωματωδεςέρας. Plinius etiam mox *cibum* vocat. Hard.

13. *Et cicere excepto.* Hæc leguntur et apud Varronem. — Perturbata admodum sententia prius legebatur, « et cicer exceptis leguminibus, etc. » Admonuit erroris Varro : sunt enim hæc illius verba de Re Rust. I, 23 : « Neque in pingui terra omnia seruntur recte, neque in macra nihil. Rectius enim in teneriore terra ea, quæ non multo indigent succo, ut cytisum, et legumina, præter cicer : hoc enim quoque legumen, et cætera, quæ velluntur, legumina dicta. In pingui rectius, quæ succi sunt majoris, olus, triticum, siligo, linum. » Hard.

14. *In pingui.* Varro de Re Rust. I, 23. Hard.

15. *Lenior terra densiorque tritico.* Scribendum puto *lætior*, non *levior*, ut paulo ante dixit ex Catone seri. Nam *levior* et *densior* videntur inter se repugnare. Pint. — *Lenior terra.* Magis tractabilis. — *Lenior.* Ita recte MSS. R. cæterique, non uti prius legebatur in editis, *levior*. Nam pugnant inter se *levior*, *densiorque*. Adde Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 9, emendationi huic mire suffragantem : Πυρὸς, inquit, ἀγαθὴν ζητεῖ χώραν, ἡ δὲ κριθὴ δύναται καὶ ἐν ταῖς ψαφαρωτέραις ἐκφέρειν. Multo expressius Plutarchus in Quu. Natt. Διὰ τί πυροφόρος ἡ πίων καὶ βαθεῖα χῶρα, κριτοφόρος δὲ μᾶλλον ἡ λεπτογέως ; « Quare pinguis et profunda terra tritici ferax est : hordei ea potius quæ tenuior est ? » Quum præsertim, eodem Plutarcho teste, illud agricolis in ore sit : Σῖτον ἐν πηλῷ φυτεύεται, τὴν δὲ κριθὴν ἐν κόνει. « Triticum in cœno serito, hordeumque in pulvere. » Lenior autem terra, uda est, et madida hoc loco, et aqua copiosa diluta, solutaque. Hard.

16. *In loco humili.* Atque adeo humido : namque in loca depressa aquæ confluunt. Colum. II, 6, pag. 49 : « Triticum autem sicco loco melius coalescit : adoreum minus infestatur humore. » Et Varro, I, 9 : « Itaque periti in loco humidiore far adoreum potius serunt. » Quare videndum an in contextu Pliniano *humido* quoque sincerius fuerit. Nam *temperato*, quod proxime sequitur, non humile, sed

triticum, seretur : temperato, et triticum, et hordeum. Colles[17] robustius, sed minus, reddunt triticum. Far et siligo[18], et cretosum, et uliginosum solum sortiuntur. (XVIII.) Et frugibus[19] ostentum semel (quod equidem invenerim) accidit, P. Ælio[20], Cn. Cornelio coss. quo anno superatus est Hannibal : in arboribus enim tum nata produntur frumenta.

XLVII. Et quoniam de frugum terræque generibus abunde diximus, nunc de arandi ratione dicemus, ante omnia Ægypti facilitate commemorata. Nilus ibi coloni vice fungens, evagari incipit, ut diximus[1], solstitio, et 1

humidum opponitur. MSS. tamen omnes, *humili*. HARD.

17. *Colles*. Colum. II, 9, pag. 52 : « Collis enim, quamvis robustius aliquanto, minus tamen tritici reddit. » HARD.

18. *Far et siligo*. Colum. l. c. « Densa, cretosaque, et uliginosa humus, siliginem et far adoreum non incommode alit. » HARD.

19. *Et frugibus . . . semel*. At etiam postea, quo tempore in Numantia res male gestæ, Bononiæ fruges in arboribus natas refert Julius Obseq. cap. LXXXV, p. 45. Iterumque cap. XC, pag. 49. Et Julius Capitolinus in Antonino Pio, inter ostenta, p. 20: « Hordeum, inquit, in Mœsia in culminibus arborum natum est. » HARD.

20. *P. Ælio*. P. Ælio Pæto, Cn. Corn. Lentulo coss. ann. Urb. 553, quo finitum esse bellum Punicum secundum, auctor est Livius, lib. XXX, pag. 367, victo Hannibale a Scipione Africano majore. H.

XLVII. 1. *Ut diximus*. Lib. V, cap. 10. Nilus hic caute coloni vice fungi dicitur, non tamen haberi pro deo dicitur. Itaque cave te fallat nummus ex ære minimo, qui est in Thesauro regio sic inscriptus, DEO SANCTO SERAPIDI. Caput Serapis, cui modius est impositus .)(. DEO SANCTO NILO. Fluvii decumbentis effigies, qua urnæ innititur, arundinem dextra tenet, sinistra Cornu Copiæ. Infra, ALE. Flavii Claudii Juliani Augusti gratia cusus hic nummus est, non Ægyptiæ certe, sed prorsus perelegantis fabricæ, hoc est, Gallicanæ. Cusus, inquam, ALE ; hoc est, *Primæ Lugdunensis Edicto*, ad amnem Rhodanum. Sententia prioris inscriptionis hæc est : *Dudum Expetitum Orbi*, *Servator Primæ Narbonensis*, *Civitatum Tutator Omnium*, SERAPIS *Julianum Dedit Imperatorem*. Ista posterioris : *Dudum Expetitum Orbi*, *Serapis Primæ Narbonensis Civitatum Tutator ; Omnibus Negotiatoribus Julianum Liberatorem Obtulit*. Fluvius hic depictus certe Nilus non est, quum crocodilus hippopotamusque absit : sed Rhodanus est, Ararisve, qui Lugdunensem primam alluunt, vel se-

nova luna : ac primo lente, deinde vehementius, quamdiu in Leone sol est. Mox pigrescit in Virginem transgresso, atque in Libra residet. Si duodecim[2] cubita non excessit, fames certa est. Nec minus, si sedecim exsuperavit. Tanto enim tardius decedit, quanto abundantius crevit, et se-
2 mentem arcet. Vulgo credebatur, ab ejus decessu serere solitos mox sues impellere vestigiis semina deprimentes in madido solo : et credo[3] antiquitus factitatum. Nunc quoque non multo graviora opera[4] : sed tamen inarari certum est abjecta prius semina in limo digressi amnis, hoc est, novembri mense incipiente : postea pauci runcant, quod botanismon[5] vocant. Reliqua pars[6] non nisi

cant. Nihil vatem moramur, qui apud Athenæum, V, pag. 503, cecinit Αἰγύπτιε Ζεῦ Νεῖλε. Nec *Deus Sanctus* quid sit, intellexere falsorum numinum cultores, ac ne sic quidem eorum aliquis verba hæc duo copulavit. Et gravi demum errore ducuntur recentes Grammatici, qui sine teste idoneo scriptore latino, produnt aut ab *Apis* in genitivo casu *Apidis*, aut a *Serapis*, *Serapidis* posse deduci. *Apis* in eo casu Plinius habet, VIII, 71. Strabonem, similesque Græculos, qui Σεράπιδος scripsere, nec tamen ausi sunt Ἄπιδος sic inflectere, haud magni facimus, quum Plinius ipse, XXXVI, 11, *templum Serapis* scribat, non *Serapidis*. Tamen ævo Gallieni et Postumi video nummos inscriptos, SERAPIDI COMITI AVG. sed ex inscitia fortassis Grammaticorum posterioris illius ævi. H. — *Solstitio*, *et nova*. Brot. ex MSS. et edit. principe, *a solst. aut nova*. Ed.

2. *Si duodecim*. Vide quæ diximus loco mox citato lib. V. De Nili fluentis, quum intra duodecimum tantum cubitum excrevisset, ullam aquæ partem elici ruptis aggeribus, sub ignis pœna vetuit Arcadius Imperator anno Christi 409, l. 1, de Nili aggeribus lib. IX Cod. Theod. tit. 23, quo anno fames, seu annonæ penuria ingens Constantinopoli fuit, teste Marcellino, in Chron. Hard.

3. *Et credo ... factitatum*. Ita sane prodidit Herodotus, Euterpe, lib. II, pag. 95, n. 14. Diodorus Siculus Biblioth. I, pag. 52, immitti pecora ait, τὰ βοσκήματα. H.

4. *Graviora opera*. Sic MSS. quos vidi, editique : Dalec. in suis, *graviore opera*, quod non displicet. Hard.

5. *Botanismon*. Βοτανίζειν dixit etiam Theophrast. ὑποτίλλειν τὴν βοτάνην. Rustici Lugdunenses, *herboriser*. Victor. lib. XXXVI, cap. 8. Dalec.

6. *Reliqua pars*. Reliqui, inquit, ne runcant quidem segetes : nec arva revisunt post sementem, nisi cum falce, ad messem. Hard.

cum falce arva visit paulo ante kalendas aprilis. Peragitur autem messis maio, stipula nunquam cubitali : quippe sabulum subest; granumque[7] limo tantum continetur.
Excellentius Thebaidis regioni frumentum, quoniam pa- 3
lustris Ægyptus[8]. Similis ratio, sed felicitas major Babyloniæ Seleuciæ, Euphrate atque Tigri restagnantibus, quoniam rigandi modus ibi manu temperatur. Syria quoque[9] tenui sulco arat, quum multifariam in Italia octoni boves[10] ad singulos vomeres anhelent. In omni quidem parte culturæ, sed in hac quidem maxime, valet oraculum illud : Quid quæque[11] regio patiatur.

XLVIII. Vomerum[1] plura genera : culter[2] vocatur, 1
prædensam, priusquam proscindatur, terram secans, futurisque sulcis vestigia præscribens incisuris, quas resupinus in arando mordeat vomer. Alterum genus est vulgare, rostrati vectis[3]. Tertium in solo facili, nec toto porrectum dentali[4], sed exigua cuspide in rostro. Latior

7. *Granumque... continetur.* Alitur, nutritur, sustinetur. Hard.

8. *Ægyptus.* Pars Ægypti inferior, quæ proprie Ægyptus, et nomine alio Delta. Hard.

9. *Syria quoque.* Theophrast. de Caus. III, 25, et aliud adjicit : καὶ μικροῖς ἀρότροις οἱ Σύροι χρῶνται. »

10. *Octoni boves ad singulos vomeres anhelent.* Non illi quidem sub jugum unum missi, hoc est, alii post alios juncti. Hard.

11. *Quid quæque.* Ad illud Virgilii Georg. I, 53 : « Et quid quæque ferat regio, et quid quæque recuset. » Hæc multo tractat uberius Colum. in præf. operis. H.

XLVIII. 1. *Vomerum.* Vomer, id ferrum dicitur, quod in aratro liras facit, et utrimque vomit : unde nomen. *Soc de charrue.* Hard.

2. *Culter vocatur.* Brevioris vomeris genus, quod nostri agricolæ vocant, *coutre.* In lege Salica, tit. 29, § 12, cultellus dicitur : « Si quis alienum cultellum furaverit, etc. » Hinc *cultellare agrum* Frontino de limitibus agrorum, est « agrum eminentiorem ad planitiem redigere, » et quasi cultello decidere tumores. Hard. — *Prædensam.* Brot. ex MSS. et edit. principe, *inferius prædensam.* Ed.

3. *Rostrati vectis.* Seu pali e ferro rostrati. Hard.

4. *Dentali.* Dentale lignum illud est, ad quod vomer includitur, inquit Servius ad illud Virgilii Georg. I, 172 : « Binæ aures duplici aptantur dentalia dorso. » Usus ea voce Columella, II, 2 : « Celsus, inquit, reformidans impensam,

hæc[5] quarto generi, et acutior in mucronem fastigata, eodemque gladio scindens solum, et acie laterum radices
2 herbarum secans. Non pridem inventum in Rhætia Galliæ[6], ut duas adderent alii rotulas, quod genus vocant planarati[7]. Cuspis effigiem palæ habet. Serunt ita non nisi culta terra, et fere nova. Latitudo vomeris cespites versat. Semen protinus injiciunt, cratesque[8] dentatas supertrahunt. Nec sarrienda sunt hoc modo sata. Sed protelis[9] binis ternisque sic arant. Uno boum[10] jugo cen-

quæ scilicet largior est amplioribus armentis, censet exiguis vomeribus ac dentalibus terram subigere, quo minoris formæ bubus administrari id possit. » Hard.

5. *Latior hæc quarto generi*. Cuspis videlicet. Hard.

6. *In Rhætia Galliæ*. In parte Rhætiæ, quæ Galliæ Togatæ adscripta est, uti Verona, etc. H.

7. *Planarati*. Rectius *plaustrarati*, ob rotulas aratro additas, similitudinemque plaustri vel currus. — Sic libri fere omnes editi, tantum post Frobenium : priores *plammorati* habent. MSS. Reg. Colb. aliique, *Plaumorati*. Goropius Becanus Gallicorum lib. p. 11, mavult *Plomerat* legi : quod Cimbrorum lingua, seu vetere Gallica *Plograt* aratri rotam notet, *Plog met rat* aratrum cum rota. Nos simplicius *Plaustra rati* malumus. Servius ad Georg. I, v. 173, Mantuæ, quæ in Gallia Togata et Cisalpina exsistit, aratra habuisse rotas, ex eo Virgilii versu colligit : « Cæditur et tilia ante jugo levis, altaque fagus. Stivaque, quæ currus a tergo torqueat imos. » « Currus autem dixit, inquit Servius, propter morem provinciæ suæ, in qua aratra habent rotas, quibus juvantur. » Ut minime mirum sit, gentes eas latine composita voce, quæ significatum ejus ac usum exprimeret, *Plaustrarati* extulisse. Rhæti enim, ut Galli Togati, latina lingua, vel Plinii certe tempore, utebantur. Verum non uni huic dumtaxat voculæ, sed et sententiæ integræ medicinam attulimus; quæ prius ita legebatur « Id non pridem inventum in Rhætia. Galliæ duas addiderunt tali rotulas, quod genus vocant planarati. » Hard. — Brot. ex MSS. et edit. principe, *plaumorati*. Ed.

8. *Cratesque*. Crates pro occa accipitur, *une herse*. Quid sit occare diximus cap. 37. Virgilius, Georg. I, 94 : « Multum adeo rastris glebas qui frangit inertes, Vimineasque trahit crates, juvat arva. » H.

9. *Sed protelis*. Ita rescripsimus ex MSS. Reg. Colb. etc. pro *porcellis*. Sic Plinius ipse, IX, 17, « protelis boum extrahi pisces vastæ molis » dixit : ubi vide quæ sunt a nobis adnotata. Hard.

10. *Uno boum jugo censeri anno fac. soli*, etc. Unum boum jugum arandis jugeribus quadragenis, si solum est facile, par est : si difficile, tantum tricenis. Hard.

seri anno facilis soli quadragena jugera, difficilis tricena, justum est.

XLIX. (XIX.) In arando magnopere servandum est Catonis[1] oraculum : Quid est primum ? Agrum bene colere. Quid secundum ? Bene arare. Quid tertium ? Stercorare. Sulco[2] vario ne ares. Tempestive ares. Tepidioribus[3] locis a bruma proscindi[4] arva oportet : frigidioribus ab æquinoctio verno; et maturius sicca regione, quam humida. Maturius densa terra, quam soluta; pingui, quam macra. Ubi siccæ et graves æstates, terra cretosa aut gracilis, utilius inter solstitium et autumni æquinoctium aratur. Ubi leves æstus, frequentes imbres, pingue herbosumque solum, ibi mediis caloribus. Altum et grave solum etiam hieme moveri placet : tenue valde et aridum, paulo ante sationis tempus. 1

Sunt et hic suæ leges : Lutosam[5] terram ne tangito. 2

XLIX. 1. *Catonis*. Cap. LXI, ex veteri cod. Meursii, « Quid est primum? Agrum bene colere. Quid secundum ? Arare. Quid tertium ? stercorare. » HARD.

2. *Sulco*. Varro de Re Rust. II, cap. 39 : « Qua aratrum vomere lacunam fecit, sulcus vocatur (*un rayon*). « Quod est inter duos sulcos, dicitur porca (*un sillon*). » Sulcum varium dicit, qui in terra varia imprimitur, id est, superne tantum et leviter in superficie irrorata, penitius et inferne sicca, quam describit Columella, II, 4, disertissime : « Sed quandocumque arabitur, inquit, observabimus, ne lutosus ager tractetur, neve exiguis nimbis semimadidus, quam terram rustici variam cariosamque appellant. Ea est quum post longas siccitates levis pluvia superiorem partem glebarum madefacit, inferiorem terram non attingit, etc. » Vide quæ de cariosa diximus lib. XVII, c. 3. Theophr. de Caus. III, 28, pag. 293, id terræ genus ἀμφίεργον vocat et vehementer improbat. Catonis verba sunt l. c. « Agrum frumentarium quum aras, bene et tempestive ares : sulco vario ne ares. » H.

3. *Tepidioribus*. Virgil. Georg. I, 43 : « Vere novo, gelidus canis quum montibus humor Liquitur, et Zephyro putris se gleba resolvit, Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro Ingemere, et sulco attritus splendescere vomer. » Vide Colum. lib. II, cap. 4 : « quo anni tempore campi arandi sint. » H.

4. *A bruma proscindi*. Theophr. de Caus. lib. III, c. 35; Cato, cap. XXXV; Colum. lib. III, cap. 2, libro II, capite 4; Virgilius, Georg. I. DALEC.

5. *Lutosam*. Palladius lib. II in

Vi omni arato: prius quam aras, proscindito [6]. Hoc utilitatem habet, quod inverso cespite herbarum radices necantur. Quidam utique ab æquinoctio verno proscindi volunt. Quod vere semel aratum est, a temporis argumento, vervactum [7] vocatur. Hoc in novali æque necessarium est. Novale est [8], quod alternis annis seritur. Araturos boves [9] quam arctissime jungi oportet, ut capitibus sublatis arent: sic minime colla contundunt. Si inter arbores vitesque aretur, fiscellis [10] capistrari, ne germinum tenera præ-

Jan. cap. 3, pag. 38: « Observandum est, ne lutosus ager aretur... Nam terra, quæ lutosa tractatur in primordio, fertur toto anno non posse tractari. » Columellam sequitur lib. II, cap. 4: « Quandocumque arabitur, observabimus ne lutosus ager tractetur, neve exiguis nimbis semimadidus, quam terram rustici variam cariosamque appellant. Nam quæ limosa versantur arva, toto anno desinunt posse tractari; nec sunt habilia sementi, aut occationi, aut sationi. At rursus quæ varia subacta sunt, continuo triennio sterilitate afficiuntur. » HARD.

6. *Proscindito.* Varro, I, 19: « Terram quum primum arant, proscindere appellant. » HARD.

7. *Vervactum. Rudis terra* Varroni, lib. I, cap. 44, quæ jam diu culta non est: *restibilis*, quæ quotannis obsita fuerit: vervactum in exemplaribus Columellæ manuscriptis *veteretum*, quæ requiescit interdum. DALEC. — *Vervactum.* Quasi vere actum, id est, aratum. HARD.

8. *Novale est, quod alternis*, etc. Ager novalis proprie is est, qui numquam antea proscissus, numquam cultus. Sic Plinius ipse alibi vocat agrum novalem, unde vetus silva excisa est: sed usu tamen auctorum jam vox traducta est ad signandum agrum illum, qui alternis cessat, alternis seritur. Gaius, lib. L Dig. tit. de verb. sign. leg. *Silva*: « Novalis est terra præcisa, quæ anno cessavit, quam Græci νέαχιν vocant. » Lege, νέασιν. Glossæ: νέασις, « novalia, novalis terra. » Festus: « Novalis ager, novæ relictus sementi. » Isidor. « Novalis ager est primum proscissus, sive qui alternis vacat, novandarum sibi virium causa. Novalia enim semel cum fructu erant, et semel vacua. » H.

9. *Araturos boves*, etc. Varro, lib. I, cap. 19 et 20. DAL. — *Araturos.* Colum. de Re Rust. II, 2, pag. 42: « Igitur in opere boves arcte junctos habere convenit, quo speciosius ingrediantur sublimes, et elatis capitibus, ac minus colla eorum labefactentur: jugumque melius aptum cervicibus insideat: hoc enim genus juncturæ maxime probatum est. » HARD.

10. *Fiscellis.* Sunt veluti sportæ quædam e viminibus funiculisve contextæ, quibus ora boum, equorum, mulorumque cernimus capi-

cerpant. Securiculam[11] insitivam pendere, qua intercidantur radices. Hoc melius, quam convelli aratro, bovesque luctari[12]. In arando versum peragi[13], nec strigare[14] in 3

strari. Cato, cap. LIV: « Boves fiscellas habere oportet, ne herbam sectentur, quum arabunt. » Græcis φιμὸς dicitur. Hard.

11. *Securiculam*, etc. Falculam rustariam Cato vocat, qua ruri secantur rubi per agrum serpentes. Turn. lib. XIII, cap. 26. *Insitivam* hic quidam exponunt, urvo aut clavo insertam, ut ex eo pendeat. Quidam legunt *incisitivam* ab incidendo, sive, ut ait, intercidendo. Dal. — *Securiculam*. Dolabram vocat Columella, l. c. pag. 45: « Nec minus dolabra, inquit, quam vomere bubulcus utatur, et præfractas stirpes, summasque radices, quibus ager arbusto consitus implicatur, omnes refodiat, ac persequatur. » MSS. omnes, *sericulam*, forte pro *serriculam*, quam serrulam minorem in instrumento rustico Palladius vocat, l. c. ult. Hard. — *Insitivam*. Ita MSS. quidem: sed cum Pintiano malim *in stiva*. Ed.

12. *Bovesque luctari*. Græci ἀμπορεύειν id dicunt, nempe maximo nisu trahere, ἀπὸ τοῦ ἄμπρονος, fune quo boves trahunt, vel ligno jugali, cui collum inserunt. Vide Rhodig. lib. XXVI, cap. 18. Dal.

13. *Versum peragi*. Versus peragitur, quum sulco ad finem perducto, iterum eo reditur, unde arationis principium est susceptum, qua ratione μεταφορικῶς Varro dixit solstitium esse, quum sol ad versum proxime stat: et Pausanias βουςροφηδὸν γράφειν dixit eo modo scribere, contra quam nobis mos sit. Dalec. — Columell. II, 2. H.

14. *Nec strigare*. Nec requiescere, aut cessare imperfecto sulci versu, qui uno veluti spiritu agendus est. Scripserat Hermolaus contra omnium codicum fidem, editionumque Parm. aliarumque vetustarum: « Nec striare in actu sæpius. » Antiquam sinceramque lectionem repræsentamus, ex Reg. 1, 2, Colb. aliisque exemplaribus: eamdem V. Cl. Guil. Pellicerii judicio defendimus, cujus hæc verba Turnebus recitat, Advv. XXIV, 1: « Est, inquit, strigare in actu spiritus, in agendo sulco interquiescere: nam striga, Hygino auctore in libello de castrorum metatione, ordo est et series equorum in castris tendentium. Ut autem in striga quiescunt equi, et ut in strigam dum collocantur, strigare dicuntur: ita quoque quum in versu, qui uno spiritu agendus est ad interspirandum requiescunt, strigare dicuntur. » Utitur in eumdem pæne sensum de labore strenuo, sed gravi, metaphorice strigandi verbo Senec. ep. 31: « Quid ergo bonum? Laboris contemptio. Itaque in vanum operosos culpaverim: rursus ad honesta nitentes, quanto magis incubuerint, minusque sibi vinci ac strigare permiserint, admirabor: et clamabo, Tanto melior surge, et respira: et clivum istum uno, si potes, spiritu exsupera. » Adjicimus et nos ad ea, ne videamur ἀσύμβολοι, lepidam Phædri fabellam, e tertio libro depromptam: *Musca*

actu spiritus. Justum est proscindi sulco dodrantali[15] jugerum uno die, iterari sesquijugerum, si sit facilitas soli: si minus, proscindi semissem[16], iterari assem, quando et animalium labori natura leges statuit. Omne arvum[17] rectis
4 sulcis, mox et obliquis subigi debet. In collibus[18] transverso tantum monte aratur, sed modo in superiora, modo in inferiora, rostrante vomere[19]: tantumque est laboris

in temone sedit, etc. quam ibi consule. Hoc illud est quod pariter præcipit Columella, II, 2, sub finem: « Ne in media parte versuræ *bubulcus* consistat; detque requiem in summa, ut spe cessandi totum spatium bos agilius enitatur. Sulcum autem ducere longiorem, quam pedum cxx, contrarium pecori est, quoniam plus æquo fatigatur, ubi hunc modum excessit. Quum ventum erit ad versuram, in priorem partem jugum propellas, et boves inhibeas, ut colla eorum refrigescant, quæ celeriter conflagrant, nisi assidue refrigerentur, etc. » HARD.

15. *Sulco dodrantali.* Sulco novem pollicibus alto, seu pedis unius, ut vocant, tribus quartis. Inter duos porro sulcos terra eminens, id enim monere operæ pretium est, porca vocatur: hoc est, « medius cumulus, qui inter duos latius distantes sulcos, » ut ait Colum. I, 4, « siccam sedem frumenti præbet. » HARD.

16. *Proscindi semissem.* Hoc est, jugeri partem mediam proscindi: iterari totum. As enim pro integra quacumque re accipitur, quam in semisses duas, unciasque duodecim, et partes alias, ita ut assem, antiqui dividebant. HARD.

17. *Omne arvum.* Præceptum illud Virgilianum est, e Georg. I, 95: « neque illum Flava Ceres alio nequidquam spectat Olympo; Et qui, proscisso quæ suscitat æquore terga, Rursus in obliquum verso prorumpit aratro, Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis. » Adi et Colum. II, 2: « Bubulcum autem per proscissum ingredi oportet, alternisque versibus obliquum tenere aratrum, et alternis recto plenoque sulcare: sed ita necubi crudum solum relinquat et immotum, quod agricolæ scamnum vocant. » HARD.

18. *In collibus.* Aliquanto planius Columella idem, II, 4: « Sed in arando maxime est observandum, semper ut transversus mons sulcetur. Nam hac ratione difficultas acclivitatis infringitur, laborque pecudum et hominum commodissime sic minuitur. Paulum tamen quotiescumque iterabitur, modo in elatiora, modo in depressiora clivi, obliquum agi sulcum oportebit, ut in utramque partem rescindamus, nec eodem vestigio terram moliamur. » HARD.

19. *Rostrante vomere.* Rostrum oblique impingente vomere. Vel rostrato forte vomere dixit, hoc est, simplici, non aurito, quo utuntur in planis, auctore Palladio, l. c. ext. etc. HARD.

homini, ut etiam boum vice fungatur. Certe sine hoc animali montanæ gentes sarculis arant[20]. Arator, nisi[21] incurvus, prævaricatur. Inde translatum hoc crimen in forum. Ibi itaque[22], caveatur ubi inventum est. Purget vomerem subinde stimulus cuspidatus rallo[23]. Scamna[24] inter duos sulcos cruda ne relinquantur, glebæ ne exsultent. Male aratur[25] arvum, quod satis frugibus occandum est. Id demum[26] recte subactum erit, ubi non intelligetur utro vomer ierit. In usu est et collicias[27] interponere, si ita locus poscat, ampliore sulco, quæ in fossas aquam educant.

20. *Sarculis arant.* Ut ante dictum est, cap. 18. HARD.

21. *Arator, nisi.* Proverbii speciem, inquit Erasmus, Chil. 4, Cent. 5, adag. 85, habet quod refert Plinius : Arator, nisi incurvus, prævaricatur. Præcipit ut arator arvum primum rectis sulcis proscindat : mox et obliquis subigat : id fieri vix potest, nisi toto corpore incumbat labori, unde et Virgilio dictus *curvus arator*. Cæterum prævaricari est a recto sulco divertere. Unde et in causis prævaricari dicuntur, qui causam diversam adjuvant. Videlicet hoc est illud quod ait Plinius : « Inde translatum hoc crimen in forum. » H.

22. *Ibi itaque.* In agro, unde in forum translata parœmia. H.

23. *Cuspidatus rallo.* Hoc est, rallo præfixus. Est autem rallum ferramentum, quo raditur vomer, et inhærente terra liberatur, atque purgatur, ut Turnebus admonet, Advv. XXIV, 1. HARD.

24. *Scamna.* Agricolæ scamna appellant grandiores glebas, quæ solent excitari prima aratione, quum in proscisso crudum solum immotumque relinquitur : quod cavendum esse præcipit lex rusticationis. Hac voce utitur Columella, II, 2, ut paulo ante retulimus, et alibi passim. HARD.

25. *Male aratur.* Colum. II, 4 : « Sed et compluribus iterationibus sic resolvatur vervactum in pulverem, ut vel nullam, vel exiguam desideret occationem, quum seminaverimus. Nam veteres Romani dixerunt male subactum agrum, qui satis frugibus occandus sit. » H.

26. *Id demum.* Colum. l. c. « Pingues campi tam frequentibus densisque sulcis arandi sunt, ut vix dignoscatur in utram partem vomer actus sit : quoniam sic omnes radices herbarum perruptæ necantur. » HARD.

27. *Et collicias.* In agris colliciæ sunt sulci ampliores, qui et porcæ dicti, per quos aquam delibrabant. In urbibus colliciæ, sive conliciæ, sive colliquiæ, dicebantur olim canales, qui aquam e stillicidio defluentem excipiebant. Colum. II, 8 : « Cavebitur, ut patentes liras, crebrosque sulcos aquarios, quos nonnulli elices vocant, faciamus, et omnem humorem in colliquias, atque inde extra segetes derive-

5 (xx.) Aratione[1] per transversum iterata, occatio[2] sequitur, ubi res poscit, crate vel rastro; et sato semine iteratio. Hæc quoque ubi consuetudo patitur, crate dentata[3], vel tabula aratro adnexa, quod[4] vocant lirare, operiente semina : unde primum appellata deliratio[5] est. Quarto seri sulco[6] Virgilius existimatur voluisse, quum

mus. » Festus : « Elices, sulci aquarii, per quos aqua collecta educitur e liris. » Simili forma et *inlices* dicti canales, « in quos aqua confluit in viis lapide stratis, ab eliciendo dicti, » ex eodem Festo. H.

1. *Aratione..... iterata. Offringi autem terra dicitur*, auctore Festo, *quum iterum transverso sulco aratur*. Hard.

2. *Occatio*. Occare Verrio ab occædendo, quod grandes glebas cædant et comminuant, quod etiam Varroni lib. I de Re Rust. scriptum est. Ciceroni vero in Catone majore, et Sereno apud Nonium, ab occæcando, quod jactas satasque fruges occulat, abdat, tegat, et quasi occæcet. Prius etymon sequutus Gaza in vertendo Ciceronis Catone βωλοκοπίαν appellavit. Plautus in Captivis : « Sartor satorque scelerum, et messor maxime. B. Non occatorem prius audebas dicere, Nam semper occant priusquam sariunt rustici. » Victor. l. II, c. 24. Scaliger in Festum *occare* dictum putat ab occa, id est, rastro. Dal.— *Occatio sequitur. Occare* Galli, *herser: occa, une herse:* unde *hercia* et *herciare :* de quibus V. Cl. Du-Cangius in Glossario consulendus. Hard.

3. *Crate dentata*. Hinc *bidentare* Veteres occare dicebant quod occa dentata infringebantur iterum glebæ. Glossæ Philoxeni : Σκαφετός. « Fossura, bidentatio, occatio, iteratio. » Hard.

4. *Quod vocant lirare*. Varro de Re Rust. lib. I, cap. 29 : « Tertio quum arant jacto semine, boves lirare dicuntur, id est, cum tabellis additis ad vomerem, simul et satum frumentum operiant in porcis, et sulcant fossas, quo pluvialis aqua delabatur. » Hard.

5. *Deliratio*. Delirare quasi a lira, rectoque sulco discedere. Hard.

6. *Quarto seri sulco*. Hoc est, post quartam arationem, ut dictum est cap. 35. Virgilii locus est e Georgic. I, vers. 47 : « Illa seges demum votis respondet avari Agricolæ, bis quæ solem, bis frigora sensit. » Qua loquendi forma, nihil aliud voluit is intelligi, quam quater sive quatriduo proscindi terram oportere : ut bis diurnum vernæ tempestatis teporem, bis nocturnum ejusdem frigus sentiat. Sed longe aliter hunc poetæ locum vulgus interpretum accipit. Sic Colum. I, c. 11, « primo vel altero sulco seri ciceram dixit, mense martio. » Hoc est, terra semel iterumve arata. Plinius ipse supra, de napis, c. 35 : « Diligentiores quinto sulco napum seri jubent, rapa quarto. » Et cap. 37 : « Vicia uno sulco sata non sarritur, etc. » Atque hoc ipso loco plane statim, *quinto sulco seri*, etc. Hard.

dixit optimam esse segetem, quæ bis solem, bis frigora sensisset. Spissius solum, sicut plerumque in Italia, quinto sulco seri melius est, in Tuscis vero nono. At fabam et viciam non proscisso serere sine damno, compendium operæ est.

Non omittemus unam etiamnum arandi rationem, in 6
Transpadana Italia bellorum injuria excogitatam. Salassi quum subjectos Alpibus depopularentur agros, panicum miliumque jam excrescens tentavere[7]. Postquam respuebat natura, inararunt. At illæ messes multiplicatæ docuere, quod nunc vocant artrare[8], id est, aratrare, ut credo tunc dictum. Hoc fit vel incipiente culmo, quum jam is bina ternave emiserit folia. Nec recens subtrahemus exemplum, in Treverico agro tertio ante hunc annum[9] compertum. Nam quum hieme prægelida captæ segetes essent, reseverunt, resarrientes campos mense martio, uberrimasque messes habuerunt. Nunc reliqua cultura tradetur per genera frugum.

L. (XXI.) Siliginem, far, triticum, semen, hordeum 1
occato, sarrito, runcato, quibus dictum erit[1] diebus. Singulæ operæ[2] cuique generi in jugero sufficient. Sarculatio[3] induratam hiberno rigore soli tristitiam laxat temporibus vernis[4], novosque soles admittit. Qui sarriet[5], caveat

7. *Tentavere.* Subintellige, depopulari, immisso, ut fit, exercitu. Hard.

8. *Artrare.* Hoc est, segetes jam natas rursus arando proscindere. H.

9. *Ante hunc annum.* Qui Urbis annus erat 830, ut diximus XIV, 5. Hard.

L. 1. *Quibus dictum erit.* Cap. 65. Hard.

2. *Singulæ operæ.* Paulo aliter Columella, lib. II, cap. 13, cui titulum fecit, « Pro modo cujusque agri quot operæ desiderentur. » H.

3. *Sarculatio.* Sive sarritio. H.

4. *Soli tristitiam laxat temporibus vernis. Teporibus* verior lectio, quam *temporibus*: præcessit enim *hiberno rigore*. Pint.

5. *Qui sarriet.* Columella, l. II, c. 12. Palladius, lib. II in Januar. c. 9: « Sarculanda frumenta: quod opus plerique negant fieri debere, quia radices eorum detegantur, aut incidantur, et necentur, frigore subsequuto: mihi autem videtur her-

ne frumenti radices suffodiat. Triticum, hordeum, semen, fabam bis sarrire[6] melius. Runcatio[7], quum seges in articulo[8] est, evulsis inutilibus herbis, frugum radicem vindicat, segetemque discernit a cespite. Leguminum[9] cicer eadem, quæ far, desiderat. Faba runcari[10] non gestit: quoniam evincit herbas lupinum, runcatur[11] tantum. Milium, et panicum occatur, et sarritur: non iteratur, non
2 runcatur: silicia[12] et faseoli occantur tantum. Sunt genera terræ, quarum ubertas pectinari[13] segetem in herba cogat (cratis et hoc genus, dentatæ stilis ferreis): eademque nihilominus et depascuntur[14]. Quæ depasta sunt,

bonis locis tantum esse faciendum.» Hard.

6. *Fabam bis sarrire.* Ter sarriendam monet Columella, l. II, c. 12, pag. 66. Palladius, bis: lib. II in Jan. tit. 9. Hard.

7. *Runcatio.* Columella, lib. II, cap. 12: «Subjungenda sarritioni runcatio, etc.» De runcatione dixi cap. 38. Hard.

8. *Quum seges in articulo.* Quum seges in articulum ierit, ut loquitur Columella, loc. cit. hoc est, quum nodum fecerit. Plinius ipse supra, cap. 45: «Si in articulum seges ire cœperit.» Hard.

9. *Leguminum cicer eadem quæ far desiderat. Faba*, non *far*, vetus exemplar. Pint.

10. *Faba runcari.* Cur porro faba runcari non gestiat, in causa est, inquit Columella, lib. II, cap. 12, ex Corn. Celsi sententia, quod internatæ herbæ sero reserventur. At Columella frugibus his detrahi plurimum scribit, si runcatio relinquitur. — *Faba.* Locum hunc sic interpunximus, adducti tum re ipsa, tum scriptorum veterum auctoritate. Columella enim, l. II, c. 12: «Excepto lupino, inquit, cujus semini contraria est sarritio: quoniam unam radicem habet, quæ sive ferro succisa est, seu vulnerata, totus frutex emoritur. Quod etiamsi non fieret, supervacuus tamen esset cultus, quum sola hæc res adeo non infestetur herbis, ut ipsas herbas perimat.» Palladius in Januar. lib. II, tit. 9: «Lupinus vero, qui unam radicem habet, si sarculetur, exstinguitur: quod nec desideras: quia herbas præter auxilium cultoris affligit.» Sic locus ille prius legebatur, ut ea verba, *quoniam evincit herbas*, priori affigerentur sententiæ, quæ de faba est. H.

11. *Runcatur tantum.* Non sarculatur. Hard.

12. *Silicia.* Hoc est fenum græcum, de quo cap. 39. Hard.

13. *Pectinari.* Dentata crate agitari. Ovidius, a quodam citatus in hanc rem: «Et tonsam raro pectine verrit humum.» Hard.

14. *Nihilominus et depascuntur.* Immissis, ut dictum est, in arva pecudibus. Hard.

sarculo iterum excitari necessarium. At in Bactris, Africa, Cyrene, omnia hæc supervacua fecit indulgentia cæli, et a semente non nisi messibus[15] in aream redeunt; quia siccitas coercet herbas, fruges nocturno tactas rore nutriens. Virgilius[16] alternis cessare arva suadet: et hoc, si patiantur 3
ruris spatia, utilissimum procul dubio est. Quod si neget conditio, far serendum, unde et lupinum, aut vicia, aut faba sublata sint, et quæ terram faciant lætiorem. In primisque et hoc notandum, quædam propter alia seri obiter; sed parum provenire. priori diximus[17] volumine, ne eadem sæpius dicantur: plurimum enim refert soli cujusque ratio.

LI. (XXII.) Civitas Africæ in mediis arenis, petentibus 1
Syrtes Leptinque magnam, vocatur Tacape[1], felici super

15. *Non nisi messibus.* Hoc est, messis tempore. — *Et a semente.* In libris hactenus editis, *nonnisi nonis mensibus*. At vox ea *nonis* abest a MSS. exemplaribus, Reg. Colb. Chiffl. etc. palamque est crevisse eam ex superioris vocabuli, *nonnisi*, perquam importuna repetitione. *Messibus* vero haud cunctanter rescribendum esse, ut fecimus, suadet tum Plinius ipse, tum Colum. Is enim, lib. II, cap. 12, ubi de sarritione agit: « Sed nec istud ubique, inquit, fieri censemus; verum incolarum consuetudine uti. Sunt enim regionum propria munera, sicut Ægypti et Africæ, quibus agricola post sementem, ante messem segetem non attingit, quoniam cæli conditio, et terræ bonitas ea est, ut vix ulla herba exeat, nisi ex semine jacto: sive quia rari sunt imbres, seu quia qualitas humi sic se cultoribus præbet. » Præterea facit, ut dixi, id quod ipse Plinius superius insinuavit de Ægypti incolis, c. 47: « Reliqua pars, inquit, non nisi cum falce arva visit, paulo ante kalendas apriles: peragitur autem messis maio. » Quid quod et in MSS. iisdem non *in aream*, sed *in area* legimus? ut *in arva* legi probabilius merito cuipiam videatur. H.

16. *Virgilius.* Georg. I, vers. 71 sq. « Alternis idem tonsas cessare novales, Et segnem patiere situ durescere campum. Aut ibi flava seres, mutato sidere, farra, unde prius lætum siliqua quassante legumen, aut tenues fetus viciæ, tristisque lupini Sustuleris fragiles calamos, silvamque sonantem. » HARD.

17. *Priori diximus.* Libro super. initio cap. 7: « Nec non et satis quibusdam ipsis pasci terram dixit. Segetem stercorant fruges, lupinum, faba, vicia, etc. » HARD.

LI. 1. *Tacape.* Supra lib. XVI, cap. 27, vites etiam triferas esse docens. « Hoc autem, inquit, evenit

omne miraculum riguo solo: ternis fere millibus passuum in omnem partem fons abundat, largus quidem, sed certis horarum spatiis dispensatur inter incolas. Palmæ ibi prægrandi subditur olea, huic ficus, fico Punica, illi vitis: sub vite seritur frumentum, mox legumen, deinde olus, omnia eodem anno; omniaque aliena umbra aluntur.
2 Quaterna[2] cubita ejus soli in quadratum, nec ut a porrectis metiantur digitis, sed in pugnum contractis, quaternis denariis[3] venumdantur. Super omnia est, biferam vitem bis anno vindemiare. Et nisi multiplici partu exinaniatur ubertas, pereunt luxuria singuli fructus. Nunc vero toto anno metitur aliquid; constatque fertilitati non occurrere homines. Aquarum quoque differentia magna riguis. Est in Narbonensi provincia nobilis fons, Orge nomine est: in eo herbæ nascuntur in tantum expetitæ bubus, ut mersis capitibus[4] totis eas quærant. Sed illas in aqua nascentes certum est, non nisi imbribus ali. Ergo suam quisque terram aquamque noverit.

1 LII. (XXIII.) Si fuerit illa terra, quam[1] appellavimus teneram, poterit sublato hordeo milium seri: eo condito rapa: his sublatis, hordeum, vel triticum, sicut in Campania; satisque talis terra aratur, quum seritur. Alius ordo, ut ubi adoreum fuerit, cesset quatuor mensibus hibernis, et vernam fabam recipiat, ita ut ante[2] hiemalem

perpetuo in Tacapensi Africæ agro, de quo plura alias: ea est soli fertilitas.» DALEC.

2. *Quaterna cubita*. Petita mensura ex hominis vendentis cubito, ac ne porrectis quidem digitis, sed iisdem in pugnum contractis. H.

3. *Quaternis denariis*. Id est, monetæ nostræ 2 fr. 80 c. ED.

4. *Ut mersis capitibus*. In Ligeri amne, qua per Vellaunios fluit, passim hoc idem boves faciunt, et in Sebusianorum piscinis. DALEC.

LII. 1. *Quam appellavimus teneram*. Conf. supra lib. XVII, cap. 3. HARD.

2. *Ita ut ante hiemalem*. Ita ut ante hiemalis fabæ proventum duret. Hiemalis faba ea est, quam superius dixit, cap. 30, seri ante Vergiliarum occasum, ut antecedat hiemem. Verna, quam Virgilius seri jubet per ver, Circumpadanæ Italiæ ritu. — *Ita ut*. Sic rescripsi-

ne cesset. Nimis pinguis alternari potest ita, si frumento sublato, legumen tertio seratur. Gracilior, et in annum tertium cesset. Frumentum quidam seri vetant, nisi in ea quæ proximo anno quieverit.

LIII. Maximam hujus loci partem stercorationis obtinet 1
ratio, de qua et priori diximus[1] volumine. Hoc tantum enim in confesso est, nisi stercorato seri non oportere, quanquam et hic leges sunt propriæ. Milium, panicum, rapa, napus, nisi in stercorato non serantur. Non stercorato[2] frumentum potius quam hordeum serito. Item in novalibus, tametsi in illis fabam seri volunt, eamdem ubicumque quam recentissime stercorato solo. Autumno aliquid saturus, septembri mense fimum inaret[3] post imbrem. Utique si verno erit saturus, per hiemem fimum disponat. Justum est[4] vehes octodecim jugero tribui: dispergere autem prius quam arescat[5], aut jacto semine.

mus ex cod. MSS. fide, ita etiam loci ejus postulante sententia. Legebatur ante in editis, « Aut ante hiemalem ne cesset. Nec non minus pinguis, etc. » Sed vocula *nec non* nusquam in MSS. exstat: et de pingui nimium terra nunc agi vel ex eo liquet, quod vel tergeminæ anno uno sationi par esse dicitur: et mox gracilior eidem opponitur, quæ in tertium usque annum e contrario cessare præcipitur. HARD.

LIII. 1. *Priori diximus*. L. XVII, cap. 6. HARD.

2. *Non stercorato*. Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 6. HARD.

3. *Fimum inaret*. Columella, II: « Disjectum protinus fimum inarari et obrui convenit, ne solis halitu vires remittat: et ut permixta humus prædicto alimento pinguescat, etc. » HARD.

4. *Justum est*. Columella, loc. cit. « Jugerum autem desiderat, quod spissius stercoratur, vehes quatuor et viginti: quod rarius, duodeviginti. » Idem lib. XI, cap. 2 in Novembri subdit: « Vehes autem stercoris habet modios octoginta. » Vehis aliud nihil fuit quàm plaustri onus, *une charretée*, et quidem quantum protelo boum vehi solet. Cod. Theod. lib. XIV, tit. 6, leg. 1: « Coctoribus calcis per ternas vehes singulæ amphoræ vini præbeantur: Vecturariis vero amphora..... A Vecturariis etiam trecentos boves præcipimus dari. » HARD.

5. *Prius quam arescat*. Ne solis halitu, ut dictum est, vires remittat: « Itaque, ut subdit Columella, loc. cit. quum in agro disponentur acervi stercoris, non debet major modus eorum dissipari, quam quem

Si hæc omissa sit stercoratio, sequens est[6], prius quam
2 sarriat, aviarii pulvere. Quod ut hanc[7] quoque curam determinemus, justum est singulas vehes fimi denario[8] ire, in singulas pecudes minores: in majores denas: nisi contingat hoc, male substravisse pecori colonum appareat. Sunt qui optime stercorari putent, sub dio nunc retibus[9] inclusa pecorum mansione. Ager[10] si non stercoratur, alget: si nimium stercoratus est, aduritur; satiusque est id sæpe, quam supra modum facere. Quo calidius[11] solum est, eo minus addi stercoris, ratio est.

bubulci eodem die possint obruere. Sed disjectum protinus fimum inarari et obrui convenit, ne solis halitu vires amittat, et ut permixta humus prædicto alimento pinguescat. » Hard.

6. *Sequens est.* Secunda stercoratio fiet ante sarritionem, jacto pulvere ex aviariis.—*Si hæc.* In MSS. Reg. 1, *priusquam seriat;* Reg. 2, *sariat.* In editis, *priusquam serat*, *ante pulverem*, nulla penitus sententia. At Columella, lib. II, cap. 61: « Si tamen aliqua causa, inquit, tempestivam stercorationem fieri prohibuerit, secunda ratio est, antequam sarrias, more seminantis ex aviariis pulverem stercoris per segetem spargere. Si et is non erit, caprinum manu jacere, atque terra sarculis permiscere: ea res lætas segetes reddit. » Quamobrem non jam ullus de nostra emendatione dubitandi locus, quum hæc stercoratio, quæ nunc præcipitur, in subsidium sit prioris, quæ prætermissa fuerit. Nam quum illa prior peracta jam satione fieri opportune potuerit, hæc quæ sequens appellatur, qui fieri tandem possit, priusquam seras? Hard.

7. *Quod ut hanc.* Hoc est, *sed ut hanc.* Cicero, lib. XVI, epist. 4: « Quod utinam minus vitæ cupidus fuissem. » Hard.

8. *Denario.* Hoc est venire denario singulas fimi vehes, quas tricenis diebus singulæ pecudes minores efficiunt: denario item denas, quas pecudes majores pariter mense reddunt. Columella, lib. II, cap. 15: « Parum autem diligentes existimo esse agricolas, apud quos minores singulæ pecudes tricenis diebus minus quam singulas, itemque majores denas vehes stercoris efficiunt, etc. » Hard.

9. *Retibus.* Vel, ut fere fit, cratibus. Hard.

10. *Ager.* Columella, II, 16: « Nec ignorare colonos oportet, sicuti refrigescere agrum, qui non stercoretur: ita peruri, si nimium stercoretur: magisque conducere agricolæ frequenter id potius quam immodice facere. » Hard.

11. *Quo calidius.* Columella, loc. citat. « Nec dubium quin aquosus ager majorem stercoris copiam, siccus minorem desideret: alter, quod assiduis humoribus rigens hoc adhibito regelatur: alter, quod

LIV. (XXIV.) Semen[1] optimum, anniculum, bimum deterius, trimum pessimum, ultra sterile. Et in uno omnium definita genere ratio est: quod in ima[2] area subsedit, ad semen reservandum est. Id enim optimum, quoniam gravissimum: neque alio modo utilius discernitur. Quæ spica per intervalla semina habebit, abjicietur. Optimum granum[3] quod rubet, et dentibus fractum, eumdem habet colorem: deterius, cui plus intus albi est. Certum[4] terras alias plus seminis recipere[5], alias minus: religiosumque inde primum colonis augurium[6], quum avidius accipiat, esurire creditur, et comesse semen. Sationem locis humidis celerius fieri ratio est, ne semen imbre putrescat: 1

per se tepens siccitatibus, hoc assumpto largiore torretur: propter quod nec deesse ei talem materiam, nec superesse oportet. » HARD.

LIV. 1. *S. optimum.* Hæc Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. 11. Eadem habet auctor Geop. lib. II, cap. 14. HARD.

2. *Quod in ima.* Tractat hoc diserte Columella, lib. II, cap. 9: « Optimam quamque spicam legere oportet... et semper quod propter magnitudinem ac pondus in imo subsederit, ad semen reservandum... Neque enim dubium est, ex robusto semine posse fieri non robustum: quod vero protinus exile natum sit numquam robur accipere manifestum est. Ideoque Virgilius, quum et alia, tum et hoc de seminibus præclare disseruit: Vidi ego lecta diu, et multo spectata labore, Degenerare tamen, ni vis humana quotannis Maxima quæque manu legeret: sic omnia fatis In pejus ruere, ac retro sublapsa referri. » HARD. — *Discernitur.* Vet. Dalec. cod. *dispergitur;* et mox pro *dentibus fractum,* exhibet *dein fract.* ED.

3. *Optimum granum.* Columella, lib. II, cap. 9: « Granum autem rutilum, si quum diffissum est, eumdem colorem interiorem habet, integrum esse non dubitamus. Quod extrinsecus albidum, intus etiam conspicitur candidum, leve ac vanum intelligi debet, etc. » H.

4. *Certum terras.* Theophrastus, Histor. lib. VIII, cap. 6. H.

5. *Plus seminis recipere.* Colum. II, 13. DALEC.

6. *Religiosumque inde primum colonis augurium.* Scribendum reor, « Religiosumque id et pessimum colonis augurium. » Theophrastus, lib. VIII, cap. 6: « Quanquam dici soleat alias plus, alias minus eamdem recipere segetem, infaustoque augurio capiant quum plus receperit. Terram enim esurire atque esitare protinus semen existimant. » Addit autem exemplar antiquum verbum *videtur;* « Religiosum id videtur, et pessimum, etc. » PINT. — *Religiosumque.* Ridet id merito Theophrastus, loc. cit. HARD.

siccis serius, ut pluviæ sequantur; ne diu jacens atque
2 non concipiens, evanescat: itemque festinata satione densum spargi semen, quia tarde concipiat: serotina rarum, quia densitate nimia necetur. Artis quoque cujusdam est, æqualiter spargere[7]. Manus utique congruere debet cum gradu, semperque cum dextro pede. Fit quoque[8] quorumdam occulta ratione, quod sors genialis atque fecunda est. Non transferendum est ex frigidis locis semen in calida, neque ex præcocibus in serotina; idque in contrarium præcepere quidem falsa diligentia.

1 LV. Serere in jugera[1] temperato solo justum est, tritici aut siliginis modios v farris, aut seminis (quod frumenti genus ita[2] appellamus) x; hordei vi; fabæ[3] quintam partem amplius quam tritici: viciæ xii[4]; ciceris et cicerculæ[5], et pisi, iii; lupini x[6]; lentis iii, sed hanc cum fimo arido seri

7. *Æqualiter spargere.* Ut in terram æquali copia cadant, et tempore, tám curiosa in hoc Veterum diligentia, ut quæ in projecta vel cornua boum ferirent (κερασβόλα vocabant) existimarent ἄφορα, ἀτελῆ, dura, ἀτέραμνα, et minime bonæ frugis. Theophr. Plutarchus, Rhodigin. lib. XXX, cap. 1, qua ratione et Plato κερασβόλον hominem appellavit horridum, agrestem, inconditum. Hac æqualitate cavent et ἐπισπορίαν, malum ingens, quum exceptum jam terræ semen, alterum injicitur. Dal.

8. *Fit quoque.* Fit ex arte quadam occulta, inditoque a natura solerti membrorum motu, satio læta et fecunda. Hard.

LV. 1. *Serere in jugera.* Colum. lib. II, cap. 9: « Jugerum agri pinguis, plerumque modios tritici quatuor: mediocris, sive temperati, quinque postulat: adorei modios novem, si est lætum solum, etc. » Idem de hordeo: « Jugerum sex modios postulat. » Vide et Varronem, de Re Rust. lib. I, c. 44. H.

2. *Ita appellamus.* Appellavimus sane cap. 19. Hard.

3. *Fabæ.* Ita fere Columella, II, 10. Hard.

4. *Viciæ XII.* Subintellige modios, ut in sequentibus. Hard.

5. *Cicerculæ*, etc. Columella, II, 10: « Cicerculæ, quæ piso est similis... tres modios jugerum implent. » Ac paulo post de cicere: « Jugera modii tres abunde sunt. » De lupino, « Jugerum decem modii occupant. » Et de lente: « Jugerum agri paulo plus quam modius occupat. » Et de faseolis idem cum Plinio sentit: de milio quoque et panico vide rursus eumdem Columellam in Octobri, l. XI, c. 2. H.

6. *Lupini X.* Columella, lib. II, cap. 10 de lupino: « Jugerum de-

volunt : ervi VI[7] ; siliciæ VI[8] ; faseolorum IIII ; pabuli XX ; milii, panici sextarios quatuor. Pingui solo plus, gracili minus. Est et alia distinctio : in denso[9], aut cretoso, aut uliginoso solo, tritici aut siliginis modios sex : in soluta terra nuda, et sicca, et læta, quatuor. Macies enim[10] soli, 2
nisi rarum culmum habeat, spicam minutam facit et inanem. Pinguia arva ex uno semine fruticem numerosum fundunt, densamque segetem e raro semine emittunt. Ergo inter quatuor et sex modios pro natura soli, alii quinque non minus seri, pluresve præcipiunt : item in consito, aut clivoso, ut in macro. Huc pertinet oraculum illud magnopere custodiendum : Segetem ne defruges[11]. Adjecit iis Accius in Praxidico, ut sereretur, quum luna esset in

cem modii occupant. » Et mox de ipso : « Eadem mensura jugerum, vel modio minus quam phaselum, licet obserere. » HARD.

7. *Ervi VI.* Quinque dumtaxat modios desiderat Palladius, lib. II in Januar. cap. 8 de ervo. H.

8. *Siliciæ VI.* Hoc est, feni græci. Ita Palladius, loc. cit. cap. 7. H.

9. *In denso.* Defendit hanc scripturam librorum omnium mira consensio, contra Pintianum, cui *modios quinque* legi verius videtur, quoniam Columella, lib. II, c. 9 : « Siliginis autem, inquit, vel tritici, si mediocriter cretosus, uliginosusque ager est, etiam paulo plus quam, ut prius jam dixi, quinque modiis ad sationem opus est. At si siccus et resolutus locus, idemque vel pinguis, vel exilis est, quatuor, etc. » Sed suo ipsius telo perimitur Pintianus : nam quum paulo plus quinque modiis Columella exposcat : mox vero Plinius inter quatuor et sex pro ratione soli sationis modum definiendum pronuntiet, quis non intelligit *modios sex* hoc loco scribi oportuisse? HARD.

10. *Macies enim.* Columella, II, c. 9 : « Et e contrario macer locus tantumdem seminis poscit. Nam nisi rare conseritur, vanam et minutam spicam facit. Ac ubi ex uno semine pluribus culmis fruticavit, et ex rara segete densam facit. » H.

11. *Segetem ne defruges.* Cato de Re Rust. lib. I, cap. 5 : « Segetem ne defruget : nam id infelix est. » Defrugare segetem videtur, inquit Hermolaus, qui vel nimia fetura exinanivit agros, vel per inscitiam, aut negligentiam perdit. MSS. quidem omnes, *defruges*, præ se ferunt. At Catonis, ut quidam aiunt, antiqui libri, *defrudet*. Atque ut defrugat, sive defraudat genium suum homo, qui sibi non indulget, et misere vivit, et tamquam demenso suo detrahit : idem facit, inquiunt, qui segeti et agro culturam et opera justa non tribuit : sed vel de aratione, vel lætamine, vel semente, deducit. HARD.

Ariete, Geminis, Leone, Libra, Aquario. Zoroastres sole duodecim partes Scorpionis transgresso, quum luna esset in Tauro.

1 LVI. Sequitur huic dilata et maxima indigens cura de tempore fruges serendi quæstio, magnaque ex parte ratione siderum connexa. Quamobrem sententias omnium in primis ad id pertinentes exponemus. Hesiodus, qui princeps omnium de agricultura præcepit, unum tempus serendi tradidit a Vergiliarum occasu. Scribebat enim in Bœotia Helladis, ubi ita seri diximus[1]. Inter diligentissimos convenit, uti in alitum quadrupedumque genitura, esse quosdam ad conceptum impetus et terræ: hoc Græci ita
2 definiunt: quum sit calida et humida. Virgilius[2] triticum et far a Vergiliarum occasu seri jubet, hordeum[3] inter æquinoctium autumni et brumam: viciam vero[4], faseolos et lentem, Boote occidente: quo fit, ut horum siderum aliorumque exortus et occasus[5] digerendi sint in suos dies.

LVI. 1. *Ita seri diximus.* Initio cap. 10. Hard.

2. *Virgilius.* Et eum sequutus Columella, lib. II, cap. 8: « Placet nostro poetæ adoreum, atque etiam triticum, non ante seminare, quam occiderint Vergiliæ: quod ipsum numeris sic edisserit: « At si triticeam in messem, robustaque farra Exercebis humum, solisque instabis aristis: Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur. » Absconduntur autem altero et trigesimo die post autumnale æquinoctium, quod fere conficitur nono kalend. octobris, etc. » Hard.

3. *Hordeum inter.* Virg. Georgic. I, vs. 208; « Libra die somnique pares ubi fecerit horas, Et medium luci atque umbris jam dividit orbem: Exercete, viri, tauros; serite hordea campis Usque sub extremum brumæ intractabilis imbrem. » Hard.

4. *Viciam vero.* Idem, vs. 227: « Si vero viciamque seres, vilemque faselum, Nec Pelusiacæ curam adspernabere lentis: Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes: Incipe, et ad medias sementem extende pruinas. » Hoc est ab occasu Bootæ ad brumam usque seri vicia, lens, faselus potest. Bootæ porro occasum, Arcturi intelligo, quæ stella in Boote est. Dicemus de occasu eo, cap. 74. Hard.

5. *Exortus et occasus*, etc. Hieme sicca et suda, vere pluvio et humido fecundam segetem esse monstrat hoc carmen veteris poetæ apud Festum: « Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra, Camille, metes. »

Sunt qui et ante Vergiliarum occasum seri jubeant, dumtaxat in arida terra, calidisque provinciis: custodiri[6] enim semen, corrumpente humore[7], et a proximo imbre uno die erumpere. Alii statim ab occasu Vergiliarum sequi imbres, a septimo fere die. Aliqui in frigidis ab æquinoctio autumni: in calidis serius, ne ante hiemem luxurient. Inter 3
omnes autem convenit circa brumam serendum[8] non esse: magno argumento, quoniam hiberna semina, quum ante brumam sata sint, septimo die erumpant: si post brumam, vix quadragesimo. Sunt qui properent[9], atque ita pronun-

Expressit et Virgilius illam sententiam his versibus: « . . . . . hiberno lætissima pulvere farra, Lætus ager; nullo tantum se Mysia cultu Jactat, et ipsa suas mirantur Gargara messes. » Cato: « Agro sicco per sementim, læto per ver. » Plutarchus in Quæst. nat. Διὰ τί λέγεται, σῖτον ἐν πηλῷ φυτεύετε, τὴν δὲ κριθὴν ἐν κόνει; ratio est, quod πυροφόρος χώρα πίων καὶ βαρεῖα, κριθοφόρος δὲ μᾶλλον λεπτόγεως. Camillus, παῖς ἀμφιθαλής, puer patrimus matrimusque. Dal.

6. *Custodiri*. Custodiri enim *in arida terra* semen, *quemadmodum e contrario* humore corrumpitur. H.

7. *Corrumpente humore*. Quod alioqui ab humore corrumperetur. Sunt hæc apud Columellam, l. II, c. 8: « Si seri sunt imbres, quamvis sitienti solo recte semen committitur: idque etiam in quibusdam provinciis, ubi status cæli talis est, usurpatur. Namque quod sicco solo ingestum et inoccatum est, perinde ac si repositum in horreo, non corrumpitur. Atque ubi venit imber, multorum dierum sementis uno die surgit. » Eodem fere sensu legi hic posset, *non corrumpente humore*. Hard.

8. *Inter omnes autem convenit circa brumam serendum non esse.* Legendum videtur alterutro modo, aut *citra brumam serendum esse*, aut *ultra brumam serendum non esse.* M. Varro, lib. I, cap. 34: « Post brumam nisi qua necessaria causa coegerit non serere: quod tantum intersit, ut ante brumam sata quadragesimo die vix exeant. » Pint. — *Circa brumam.* Emendat hunc locum Fulv. Ursinus in Nott. ad Varr. pag. 46, ac *citra brumam*, ex Varrone de Re Rust. lib. I, cap. 34, legi præcipit. At quidquid demum aut senserit Varro, aut sentire porro debuerit, defendit egregie librorum omnium constantem scripturam Columellæ locus e lib. II, cap. 8, *Quod sit seminandi tempus:* « Sic enim servant, inquit, prudentes agricolæ, ut quindecim diebus prius quam conficiatur bruma, totidemque post eam confectam, neque arent, neque vitem, aut arborem putent, etc. » Idem Varro, I, 35, diebus ante et post brumam quindecim, quidquam seri vetat, præter ulmos. Hard.

9. *Sunt qui properent.* Columell. de Re Rust. lib. XI, cap. 2: « Sed

tient, festinatam sementem sæpe decipere, serotinam semper. E contrario alii, vel vere potius serendum, quam malo autumno; atque ubi fuerit necesse, inter Favonium[10] et
4 vernum æquinoctium. Quidam omissa cælesti cura, ut inutili, temporibus definiunt. Vere linum[11], et avenam, et papaver: atque uti nunc etiam Transpadani servant, usque in Quinquatrus[12]: fabam, siliginem novembri mense: far septembri extremo usque in idus octobris. Alii post hunc diem in kalendas novembris. Ita his nulla naturæ cura est: illis nimia, et ideo cæca subtilitas: quum res inter rusticos geratur, litterarumque expertes, non modo
5 siderum. Et confitendum est, cælo maxime constare ea: quippe Virgilio jubente prædisci ventos ante omnia, ac siderum mores[13]: neque aliter, quam navigantibus, servari. Spes ardua et immensa, misceri posse cælestem divinitatem imperitiæ[14]: sed tentanda tam grandi vitæ emolumento. Prius tamen sideralis difficultas, quam sensere etiam periti, subjicienda contemplationi est: quo deinde lætior mens discedat a cælo, et facta sentiat, quæ futura prænosci non possint.

1 LVII. (xxv.) Primum omnium dierum ipsorum anni

tum omnia in agricultura strenue facienda sunt, tum maxime sementis. Vetus agricolarum proverbium: Maturam sationem sæpe decipere solere: seram numquam, quin mala sit. » Hard.

10. *Inter Favonium*. Quo tempore Favonii spirent, diximus II, 47. H.

11. *Vere linum*. Virgilius tamen Georg. I, v. 212, lini ac papaveris sationem autumno adjudicat. H.

12. *Quinquatrus*. Dies festus Minervæ fuit: sic dictus, quod esset post diem quintum idus martias, hoc est, XIV kalend. aprilis. Vide Vossiau. in Etymol. De his multa Ovidius, Fastor. lib. III, vs. 810. Festus verbo, *quinquatrus*, aliique. Hard.

13. *Ad siderum mores*. Locus Virgilii est Georgic. I, vers. 204: « Præterea tam sunt Arcturi sidera nobis Hædorumque dies servandi, et lucidus Anguis, Quam quibus in patriam ventosa per æquora vectis Pontus, et ostriferi fauces tentantur Abydi. » Hard.

14. *Miscere posse cælestem divinitatem imperitiæ*. Addendum verbum *rusticæ*, ex codice scripto, *imperitiæ rusticæ*. Pint. — *Sed tentanda tam grandi*, etc. Sic quoque Gron.

solisque motus prope inexplicabilis ratio est. Ad CCCLXV adjiciunt etiamnum intercalarios[1] diei noctisque quadrantes. Ita fit, ut tradi non possint certa siderum tempora. Accedit confessa rerum obscuritas, nunc præcurrente[2], nec paucis diebus, tempestatum significatu, quod προχειμάσιν Græci vocant : nunc postveniente, quod ἐπιχειμάσιν : et plerumque alias citius, alias tardius cæli effectu ad terram deciduo : vulgo serenitate[3] reddita, confectum sidus audimus. Præterea quum omnia hæc statis sideribus 2
cæloque affixis constent, interveniunt motu stellarum grandines[4], imbres, et ipsi non levi effectu, ut[5] docuimus, turbantque conceptæ spei ordinem. Idque ne nobis tantum putemus accidere, et reliqua fallit animalia sagaciora[6] circa

et libri ante Hard. editi. Broterius ex codd. Regg. 1 et 2, et editione pr. *sed contemplanda tam*, etc. Ed.

LVII. 1. *Intercalarios.* Dies intercalarius is est, qui quarto cuique anno vertenti accessit, quem sex horæ appendices quater ductæ, hoc est, diei unius quadrans, seu quarta pars quater repetita colligit. Hard.

2. *Nunc præcurrente.* Nunc maturius et ante sui sideris tempus, ortumve et occasum, hiberna, æstivaque, ac cæteræ deinde tempestates anteveneront: id quod Græci προχειμάσιν : nunc tardius eædem alio anno recurrunt, quod ἐπιχειμάσιν, vel ut alii μεταχειμάσιν vocant. Festus, Paulusve : « Præsiderare dicitur, quum maturius hiberna tempestas movetur, quasi ante sideris tempus. » Vegetius, lib. IV, cap. 40 : « Aut enim circa diem statutum, aut ante, vel postea, tempestates fieri, compertum est : unde præcedentes, προχειμάσιν : nascentes die solemni, ἐπιχειμάσιν : subsequentes μεταχειμάσιν, græco vocabulo nuncupaverunt. » Eleganter Columella, in Præf. « Neque enim semper eumdem cælum et annus velut ex præscripto habitum gerunt : nec omnibus annis eodem vultu venit æstas, aut hiems, etc. » H.

3. *Vulgo serenitate.* Quum a sideribus oriri tempestates vulgus existimet, ubi hæ præteriere, et sua cælo reddita serenitas est, tunc sidus confectum dicitur. Hard.

4. *Interveniunt motu stellarum grandines.* Lege, « Interveniunt motus stellarum, grandinum, imbrium, et ipsi non levi effectu. » Interveniunt motus stellarum, qui et ipsi non levem effectum habent grandinum et imbrium : nam licet siderum motus majore effectu sint, non levi tamen et ipsi sunt stellarum motus, in excitandis imbribus et grandinibus. Salm.

5. *Ut docuimus.* Lib. XVII, cap. 2. Hard.

6. *Sagaciora.* In eo præsensionum genere alioqui sagacissima. Hard.

hoc, ut quo vita eorum constet : æstivasque alites præ-
3 posteri aut præproperi rigores necant, hibernas æstus. Ideo Virgilius[7] errantium quoque siderum rationem ediscendam præcipit, admonens observandum frigidæ Saturni stellæ transitum. Sunt qui certissimum veris indicium arbitrentur ob infirmitatem animalis, papilionis proventum. Id eo ipso anno[8], quum commentaremur hæc, notatum est, proventum eorum ter repetito frigore[9] exstinctum, advenasque volucres[10] a. d. VI kalendas februarii spem veris
4 attulisse, mox sævissima hieme conflictatas. Res anceps: primum, omnium a cælo peti legem : deinde eam argumentis[11] esse quærendam. Super omnia est mundi[12] convexitas, terrarumque globi differentia, eodem sidere alio tempore aliis aperiente se gentibus : quo fit ut causa[13] ejus non iisdem diebus ubique valeat. Addidere difficultatem et auctores diversis in locis observando, mox etiam in iisdem diversa prodendo. Tres autem fuere[14] sectæ: Chaldæa,

7. *Ideo Virgilius*. Georg. I, 335 : « Hoc metuens, cæli menses et sidera serva : Frigida Saturni quo sese stella receptet, etc. » Hard.

8. *Id eo ipso anno*. Urbis 830, ut diximus lib. XIV, cap. 5. H.

9. *Proventum eorum ter repetito frigore exstinctum*. Elegantius et magis ex consuetudine Pliniana casu auferendi, *proventu eorum ter repetito frigore exstincto*, et verba quæ paulo ante præcedunt, *ob infirmitatem animalis*, non esse Pliniana existimo, sed expositionem super verbum *exstincto*. Pint.

10. *Advenasque volucres*. Hirundines. Hard.

11. *Argumentis*. Certis signis H.

12. *Mundi*. Cæli. Hard. — *Convexitas*. Gronov. et al. ante Hard. *convexitate*. Ed.

13. *Causa*. Vis ejus et efficientia.

14. *Tres autem fuere*. Apud Chaldæos astrologiæ inventorem fuisse Abrahamum, auctor est Eusebius Præp. IX, 17, et Berosus apud ipsum, c. 16. De Chaldæis, Ægyptiisque Cicero de Divin. n. 93 : « Ægyptii et Babylonii in camporum patentium æquoribus habitantes, quum ex terra nihil emineret, quod contemplationi cæli officere posset, omnem curam in siderum cognitione posuerunt. » Græci ab utraque gente Calendaria et ἡμερολογεῖα accepere. Sic enim Theon de iis scribit, in Διοσημεῖα Arati : Ἐδέξαντο δὲ αὐτὰ Ἕλληνες παρὰ Αἰγυπτίων, καὶ Χαλδαίων. Chaldaica anni forma, eadem ac Judaica est. De Ægyptia autem et Græca vetere, vide Herodotum, lib. II. Hard.

Ægyptia, Græca. His addidit apud nos quartam Cæsar dictator[15], annos ad solis cursum redigens singulos, Sosigene perito scientiæ ejus adhibito. Et ea ipsa ratio postea comperto errore[16] correcta est : ita ut XII annis continuis non intercalaretur, quia cœperat sidera annus morari, qui prius antecedebat. Et Sosigenes ipse trinis commentationibus, quanquam diligentior cæteris, non cessavit tamen addubitare, ipse semet corrigendo. Auctores prodidere ea, quos prætexuimus[17] volumini huic, raro ullius sententia cum alio congruente. Minus hoc in reliquis mirum, quos diversi excusaverint tractus. Eorum qui in eadem regione dissedere, unam discordiam ponemus exempli gratia : occasum matutinum Vergiliarum Hesiodus (nam hujus quoque nomine exstat Astrologia[18]) tradidit fieri, quum

15. *Cæsar dictator*. Suetonius in Julio, cap. XL : « Fastos correxit, jampridem vitio pontificum, per intercalandi licentiam adeo turbatos, ut neque messium feriæ æstati, neque vindemiarum autumno competerent, annumque ad cursum solis accommodavit, ut CCCLXV dierum esset, et intercalario mense sublato unus dies quarto anno intercalaretur, etc. » HARD.

16. *Et ea ipsa ratio comperto errore correcta est*. Hæc quæ angustiore sermone Plinius contraxit, fusius a Macrobio explicantur. Sacerdotes sibi errorem novum ex ipsa emendatione fecerunt. Nam quum oporteret diem, qui ex quadrantibus confit, quarto quoque anno confecto, antequam quintus inciperet, intercalare, illi quarto non peracto, sed incipiente intercalabant. Hic error sex et triginta annis permansit; quibus annis intercalati sunt dies duodecim, quum deberent intercalari novem. Sed hunc quoque errorem sero deprehensum correxit Augustus : qui annos duodecim sine intercalari die transigi jussit : ut illi tres dies, qui per annos triginta et sex vitio sacerdotalis festinationis excreverant, sequentibus annis duodecim, nullo die intercalato, devorarentur. Post hoc unum diem, secundum ordinationem Cæsaris, quinto quoque incipiente anno intercalari jussit : et omnem hunc ordinem æreæ tabulæ ad æternam custodiam incisione mandavit. Iisdem pæne verbis rem narrat Solinus, cap. I. Vide apud Petav. de Doctr. temp. IV, 3, diagramma, in quo bissextiles dies tam vitiosi, quam emendati apertissime subjiciuntur oculis. HARD.

17. *Quos prætexuimus*. Supra N. V. HARD.

18. *Astrologia*. Laudatur hic Hesiodi liber a Theone, et vocatur Ἀστρι-

æquinoctium autumni conficeretur, Thales vigesimo quinto die ab æquinoctio, Anaximander vigesimo nono, Eucte-
6 mon[19] XLVIII. Nos sequemur observationem Cæsaris: maxime hæc erit Italiæ ratio. Dicemus tamen et aliorum placita: quoniam non unius terræ, sed totius naturæ interpretes sumus; non auctoribus positis (id enim verbosum est) sed regionibus: legentes tantum meminerint, brevitatis gratia, quum Attica nominata fuerit, simul intelligere Cycladas insulas; quum Macedonia, Magnesiam, Thraciam; quum Ægyptus, Phœnicen, Cyprum, Ciliciam; quum Bœotia, Locridem, Phocidem, et finitimos semper tractus; quum Hellespontus, Cherronesum, et continentia usque Atho montem; quum Ionia, Asiam, et insulas Asiæ; quum Peloponnesus, Achaiam, et ad Hesperum[20] jacentes terras. Chaldæi Assyriam et Babyloniam demonstrabunt.
7 Africam, Hispanias, Gallias sileri non erit mirum. Nemo enim observavit in iis, qui siderum proderet exortus. Non tamen[21] difficili ratione dignoscentur in illis quoque terris digestione circulorum, quam in sexto volumine fecimus: qua cognatio cæli, non gentium modo, verum urbium quoque singularum intelligitur, nota ex his terris, quas

κὴ βίβλος: idque Hesiodi genuinum opus fuisse Callimachus docet in Epigrammate, quod exstat in Arati vita, quam Petavius edidit in Uranologio, p. 270. De hac Hesiodi, Thaletisque et Anaximandri sententia eumdem Petavium consule, Varr. Diss. in Uranol. II, 9. H.

19. *Euctemon.* Εὐκτήμων. De eo in Auctorum Indice. Sic libri omnes. Perperam *Eudæmon* reponere nititur Pithœus, Adv. II, 13. H.

20. *Et ad Hesperum.* Elidem, Arcadiam, Messeniam. HARD.

21. *Non tamen difficili ratione dignoscentur*, etc. Tamen in promptu ratio est, qua id noscatur, per segmenta scilicet et circulos, ut est a nobis libro sexto extremo traditum: unde et cæli habitus, et positio non gentium modo, sed quod majoris diligentiæ est, singularum urbium, cognoscitur. Assumpta enim per Africam exempli gratia, aliasve terras, quas observator adierit, convexitate circuli, hoc est, delecto segmento, vel ex gnomone, vel ex quantitate diei et noctis: regionem deinde vel urbem desumet, paribus umbris respondentem: unde pares colliget siderum ortus atque occasus. HARD.

nominavimus, sumpta convexitate circuli, pertinentis ad quas quisque quæret terras, et ad earum siderum exortus, per omnium circulorum pares umbras. Indicandum et 8
illud, tempestates ipsas ardores suos [22] habere quadrinis annis: et easdem non magna differentia reverti ratione solis: octonis vero augeri easdem, centesima revolvente se luna.

LVIII. Omnis autem ratio observata est tribus modis: 1
exortu siderum, occasuque, et ipsorum temporum cardinibus [1]. Exortus occasusque binis modis intelliguntur. Aut enim adventu [2] solis occultantur stellæ et conspici desinunt, aut ejusdem abscessu proferunt se. Emersum hoc melius, quam exortum consuetudo dixisset, et illud occultationem potius, quam occasum. Alio modo [3], quo die incipiunt

22. *Ardores suos habere quadrinis annis*. Legendum reor *cardines*, non *ardores*, ut paulo post: « Cardo temporum quadripartita anni distinctione constat. » Pintian. — *Ardores suos*, etc. Regressus, ac vices majori cum vi et efficientia. Id ex Eudoxi manasse schola ipse antea prodidit, lib. II, cap. 48. Redire vices easdem tempestatum, annorum quaternum circuitu, videtur etiam sensisse Columella, lib. III, cap. 6, extremo: « Quo tempore, inquit, sol in eamdem partem signiferi per eosdem numeros redit, per quos cursus sui principium cœperat: quem circuitum meatus dierum integrorum mille quadringentorum sexaginta unius ἀποκατάστασιν vocant studiosi rerum cælestium. » Hard.

LVIII. 1. *Cardinibus*. Qui cardines anni vocentur, mox aperit. H.

2. *Aut enim adventu*. Aut adventu solis orientis, occultantur stellæ, nec tam is occasus stellarum, quam occultatio dici debet. Aut ejusdem solis occidentis abscessu proferunt sese stellæ omnes, immenso illo cæli tractu quem cernimus: atque is emersus potius quidam dici decet, quam exortus. Nihil dum Plinius hoc loco de ortu matutino vespertinoque stellarum, seu vero, seu heliaco, et apparente: quanquam ita visum viris alias eruditis. Quum nihil aliud velit auctor, quam quod lib. II, cap. 11, dixit, *affixas cælo stellas solis fulgore non cerni interdiu*. Neque in tota hac concertatione subtilitatem nimiam affert, quum, ut ipse præmonuit, cap. 56, res inter rusticos geratur, litterarumque expertes. Hard.

3. *Alio modo*. Hic alter modus ortus occasusque stellarum, bifariam dividitur. Ortus matutinus dicitur, quum apparere stella incipit, paulo ante solis ortum horizontem superans. Ortus vespertinus,

apparere vel desinunt, oriente sole, aut occidente, matutini vespertinive cognominati, prout alterutri eorum mane vel crepusculo contingit. Dodrantes[4] horarum quum minimum intervalla ea desiderant ante solis ortum, vel post occasum, ut aspici possint. Præterea bis[5] quædam exoriuntur et occidunt: omnisque sermo de his est stellis, quas adhærere cælo diximus.

1 LIX. Cardo temporum[1] quadripartita anni distinctióne constat, per incrementa lucis. Augetur hæc a bruma, et æquatur noctibus verno æquinoctio diebus XC, horis tribus. Deinde superat[2] noctes ad solstitium diebus XCIII, horis duodecim, usque ad æquinoctium autumni. Et tum æquata

quum occidente sole ab horizonte ortivo stella emergit. Occasus matutinus, quum stella infra occiduum horizontem conditur, sole exoriente. Occasus vespertinus, quum paulo post solis occasum, in eumdem occiduum horizontem, demergitur. H.

4. *Dodrantes*. Tres horæ quadrantes. HARD.

5. *Præterea bis quædam*. Ut Arcturus maii idibus, juniisque, occidit matutino, ut dicetur cap. 69. Aquila bis exoritur, ut dicemus cap. 69. HARD.

LIX. *Cardo temporum*. Cardinem vocat, unde anni quarta quæque pars incipit: ver, æstas, etc. H.

2. *Deinde superat*. Ita libri omnes, etiam manu exarati: sed manifestissimo mendo locus hic tenetur. Desideratur enim intervalli circumscriptio, quod a solstitio æstivo ad autumnale pertinet. Legendum itaque: « diebus XCIII, horis duodecim: et inde minuitur diebus XCII, horis duodecim, usque ad æquinoctium autumni. » Nam tria intervalla, quæ in vulgatis libris exprimuntur, dies conficiunt 262, horas 18. Ea detracta de diebus 365 1/4 residuos faciunt dies 92, horas 12. Quare ex mente Plinii Julius Cæsar annua hæc intervalla descripsit: Ab æquinoctio verno ad solstitium dies 93, horas 12. A solstitio ad æquinoctium autumnale d. 92, h. 12. A bruma ad vernum æquinoctium, d. 90, h. 3. Quod si æquinoctium vernum statuatur in XXV martii, ut Columella Pliniusque asseverant, additis diebus 93, calculus desinet in 25 junii, 1/2. Ab eo die exclusive, ad æquinoctium autumnale, quod conjicietur in 26 septembris, dies 92, horæ 12. A die 26 septb. ad brumam in 24 decembr. 1/2 dies 89, horæ tres: ut inde exclusive ad vernum æquinoctium 25 martii 1/2 dies reliqui sint 90 1/4, minima aliqua diversitate neglecta. Ita fere Petav. Varr. diss. II, 5, pag. 81, et Riccioli Almag. t. I, lib. III, 135. HARD.

die procedit ex eo ad brumam diebus LXXXIX, horis tribus. Horæ nunc in omni accessione æquinoctiales[3], non cujuscumque diei significantur; omnesque eæ differentiæ fiunt in octavis partibus[4] signorum. Bruma Capricorni, a. d. VIII[5] kalendas januarii fere: æquinoctium vernum, Arietis: solstitium, Cancri: alterumque æquinoctium, Libræ: qui et ipsi dies raro non aliquos tempestatum significatus habent. Rursus hi cardines[6] singulis etiamnum articulis[7] tempo-

3. *Æquinoctiales.* Duodecim, in quas diem prisci Romani diviserunt, quod ut Gal. scribit lib. de peccatorum cujusque cognitione, numerus ille sit commodissimus, quia dimidium contineat, duplum, quartum, sextum, duodecimum, quæ nullus alius, usque ad vigesimum quartum. Quamobrem in erciscunda hæreditate, ponderibus et mensuris, potius quam alius quivis usurpatus est Magius, V, cap. 15. DAL. — *Æquinoctiales.* Græcis ἰσημερινὰς vocant, horas inter se æquales, cujusmodi sunt æquinoctiali die: quum hora qualibet diurna cuilibet nocturnæ per se est æqualis. Aliæ præterea sunt Inæquales dictæ, et Temporales, quarum quælibet duodecima pars est diei cujusvis, noctisve, seu brevior illa, seu longior sit. Harum in Italia hodieque usus. Ex dierum noctiumque inæqualitate, bruma vel solstitio, die vel nocte, horarum hujuscemodi inæqualitas oritur. H.

4. *In octavis partibus.* Quum sol octavum signi cujuspiam gradum perlustrat. Verum quum priscis illis scriptoribus visum est cardines annuos, non in signorum initiis, sed in octavis partibus statuere: non tam eos ad exacta solis æquinoctia, solstitiave, respexisse arbitror, quam uti populo servirent, cui accommodata magis ea ratio fuit, ad tempestatum significatus: quod non in ipso præcise signi capite, sed aliquantum in eo spatio provectus vim suam efficientiamque monstraret. Audi Colum. IX, 14: « Nec me fallit Hipparchi ratio, quæ docet solstitia et æquinoctia, non octavis, sed primis partibus signorum confici. Verum in hac ruris disciplina sequor nunc Eudoxi et Metonis, antiquorumque fastos Astrologorum, qui sunt aptati publicis sacrificiis: quia et notior ista vetus agricolis concepta opinio, etc. » HARD.

5. *A. d. VIII.* Hoc est, ante diem octavum kalend. Ita Sosigenes solis ingressum in Arietem, VIII kal. apr. seu XXV martii: in Capricornum, VIII kal. jan. seu XXV dec. et sic de aliis constituendum censuit: quod quamobrem ita censuerit, explicat erudite Petavius, de Doctr. temp. IV, 27, p. 369. Verus tamen et ἀκριβὴς solis ingressus non in hos dies incidit. H.

6. *Rursus hi cardines.* Hæ quatuor anni partes intervallis aliis et sectionibus singulæ dividuntur. H.

7. *Articulis temporum.* Intervallis

rum dividuntur, per media omnes dierum spatia. Quoniam inter solstitium et æquinoctium autumni, Fidiculæ occasus autumnum inchoat die XLVI[8]. At ab æquinoctio eo ad brumam, Vergiliarum matutinus occasus hiemem die XLIV[9]. Inter brumam et æquinoctium die XLV flatus Favonii[10] vernum tempus. Ab æquinoctio verno initium æstatis die XLVIII[11] Vergiliarum exortu matutino. Nos incipiemus a sementibus frumenti, hoc est, Vergiliarum occasu matutino. Nec deinde parvorum siderum mentione concidenda[12] ratio est, et difficultas rerum augenda, quum sidus vehemens[13] Orionis iisdem diebus longo decedat spatio[14].

et sectionibus temporum. Varro a cap. 27 ad 37 lib. I. Dal.

8. *Inchoat die XLVI.* Ita MSS. Reg. Colb. aliique : sic quoque ratione calculi exposcente. Colum. IX, 2 : « Pridie idus Augusti, Fidis occidit mane, et autumnus incipit. » Hard.

9. *Hiemem die XLIV.* Ita MSS. ipseque Plinius, II, 47, ubi et id tempus in III idus novembr. ait incidere. Etsi Colum. lib. XI, 2 : « Sexto idus novembris, solis exortu, Vergiliæ mane occidunt significat tempestatem, hiemat. Quinto idus novembris, hiemis initium. » Hard. — *XLIV.* Gron. et al. *XLIII.* Ed.

10. *Dies XLV flatus Favonii.* Is dies sextus est ante februarias idus, ut dictum est lib. II, cap. 47. H.

11. *Æstatis die XLVIII.* Colum. XI, 2 : « Septimo idus maias, æstatis initium ... Sexto idus, Vergiliæ totæ apparent. » De matutino exortu hæc accipe. Consule etiam ea quæ dicturi sumus cap. 66. H. — *Exortu matutino.* Gron. et al. *exortus matutinus.* Ed.

12. *Concidenda.* Breviter expedienda. Hard.

13. *Sidus vehemens Orionis.* Maroni, θρασὺς Ὠρίων, Homero σθένος Ὠρίωνος. Sic porro vocaverunt poetæ, quod Pleionem matrem Pleiadum eum persequi tradant, et vim afferat. De Vergiliis vide lib. II, cap. 41. Dal. — *Sidus vehemens.* De quo Maro, Æn. I, 539 : « Quum subito assurgens fluctu nimbosus Orion. » Et Horat. Od. I, 28, ubi austrum pluvium comitem vocat occidentis Orionis : « Me quoque devexi rapidus comes Orionis, Illyricis Notus obruit undis. » Constat id sidus stellis amplius quingentis, telescopio deprehensis : quarum insignes sex eæ sunt, quæ in Orionis ense jam pridem adnotatæ : aliæque tres in cingulo, quas S. Jacobi baculum, vel Tres Reges agricolæ vulgo vocant. De occasu illius dicetur cap. 74. H.

14. *Longo decedat spatio.* Decidat, non *decedat*, in antiquo exemplari, hoc est, occidat. Pint. — *Longo.* Longum cœli spatium decurrat, quum occidit. Hard.

LX. Sementibus tempora plerique præsumunt[1], et ab undecimo die autumnalis æquinoctii fruges serunt, adveniente Coronæ exortu[2], continuis diebus certo prope imbrium promisso. Xenophon[3] antequam Deus signum dederit. Hoc Cicero[4], novembris imbre fieri interpretatus est; quum sit vera ratio non prius serendi, quam folia cœperint decidere. Hoc ipso Vergiliarum occasu fieri putant aliqui, a. d. III idus novembris, ut[5] diximus: servantque id sidus etiam vestis institores[6], et est in cælo notatu facillimum. Ergo ex occasu ejus de hieme augu- 1

LX. 1. *Tempora plerique præsumunt.* Varro, lib. I, cap. 34; Columell. lib. II, cap. 2. Dal. — *Præsumunt.* Antevertunt. Hard.

2. *Coronæ exortu.* Borealis scilicet, sive Gnossiæ, Thesei, aut Ariadnæ. Quo die oriatur dicemus cap. 74. Hunc exortum Coronæ matutinum Virgilius intellexit, ac sementis initium esse voluit, Georg. I, 222: « Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur, Gnosiaque ardentis decedat stella Coronæ, Debita quam sulcis committas semina: quamque Invitæ properes anni spem credere terræ. » Democritus tamen in Geop. II, 12, p. 50, circa Coronæ occasum seri jubet, quia tunc imbres plurimi: Δημόκριτος δὲ ... περὶ τὴν τοῦ Στεφάνου δύσιν σπείρειν συμβουλεύει· τότε γὰρ οὐ μόνον ὄμβροι ἐκπέμπεσθαι πολλοὶ εἰώθασιν, κ. τ. λ. H.

3. *Xenophon.* Legitur in Œcon. pag. 860, de sementis tempore: Ἐπειδὰν γὰρ ὁ μετοπωρινὸς χρόνος ἔλθῃ, πάντες που οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὸν θεὸν ἀποβλέπουσιν, ὁπότε βρέξας τὴν γῆν ἀφήσει αὐτοὺς σπείρειν. « Quum autumni tempus advenerit, homines omnes ad Deum respiciunt, quando, terra irrigata, seminandi potestatem eis facturus sit. » H.

4. *Hoc Cicero.* In MSS. Reg. 1 et 2, *Cicero NR.* At editiones omnes, Romana an. 1470, Parmensis, Veneta, aliæque vetustissimæ, *novembris imbre*, rectissime, ut suadet quod proxime sequitur, *a. d. III idus novembris.* H.

5. *Ut diximus.* Lib. II, 47, Vergiliarum ergo occasus in diem D. Martini festum incidit: qui dies solemnis πιθοιγιῶν, in quo dolia relinuntur, et potum vini recentis gustandum amici propinant. H.

6. *Vestis institores.* Mercatores. Apud Juven. Sat. VII: « institor hibernæ tegetis. » — *Servantque.* Hunc locum ex fide codicum Reg. et Colb. repræsentamus. Præpostera interpunctione perturbata omnia prius erant mirum in modum, quum sic legeretur: « Vergiliarum occasu fieri putant. Aliqui ad III idus novembris, ut diximus, servant? quoniam id sidus, etiam vestis institor est, etc. » Ubi sidus vestis institorem appellari Sipontinus existimavit, aliique post eum. Nugæ meræ. Hard.

rantur, quibus est cura[7] insidiandi negotiatoris avaritia.
2 Nubilo occasu pluviosam hiemem denuntiat; statimque augent lacernarum pretia: sereno asperam, et[8] reliquarum vestium accendunt. Sed ille indocilis[9] cæli agricola, hoc signum habeat inter suos vepres, humumque suam aspiciens, quum folia viderit decidua. Sic indicatur anni temperies, alibi tardius, alibi maturius. Ita enim sentitur, ut cæli locique afficit natura; idque in hac ratione præcellit, quod eadem et in mundo publica est, et unicuique loco
3 peculiaris. Miretur hoc, qui non meminerit ipso brumali die pulegium in carnariis[10] florere: adeo nihil occultum esse natura voluit. Et serendi igitur hoc dedit signum. Hæc est vera interpretatio, argumentum[11] naturæ secum afferens. Quippe sic terram peti suadet, promittitque quamdam stercoris vicem, et contra rigores terram flatusque operiri[12] a se nuntiat, et monet festinare.

7. *Quibus est cura*. Sincerius fortasse ac planius fuerit, « Quibus est cura insidiandi negotiatoribus, avaritia. » Adjectitiam illam esse Pintianus sensit *avaritiæ* voculam: sic Plinius, cap. 74, damnat sævitiam insidiantium caritati annonæ. Hard.

8. *Et reliquarum*. Hoc est, et tum reliquarum vestium pretia augent, annonamque urunt. H.

9. *Indocilis*. Qui cæli signa nosse nequit. Hard.

10. *In carnariis*. Carnarium locus est, ubi salitæ carnes domi reponuntur. Interim id observandum, quod in carnariis suspenso pulegio accidere Plinius ait, id in tectis pariter suspenso contingere ab eodem observatum jam antea, II, 41. — *Carnariis*. Placuit nonnullis, *coronariis* potius legi, quam *carnariis*. Frustra. In carnariis suspendi carnes mos antiquus fuit: quo more et suspendi pulegium nunc Plinius innuit. Colum. XII, 53: « A duodecima die ad lacum salsuram deferri oportebit, et salem prius excuti, deinde aqua dulci diligenter perlui, necubi sal inhæreat, et paululum assiccatam in carnario suspendi. » Varro de Re Rust. I, 54, de uvis pensilibus: « Alia, inquit, quæ in piscinam in amphora picata descendat: alia quæ in aram, ut in carnarium ascendat. » Corrigo, « quæ in horreum, ut in carnariis ascendat. » Hard.

11. *Argumentum*. Signum a natura datum. Hard. — *Quippe sic terram peti suadet*. Quidam, « quippe sic terra se peti suadet promittitque, etc. » Ed.

12. *Operiri*. Foliis cadentibus. H.

LXI. Varro in fabæ[1] utique satu hanc observationem custodiri præcepit. Alii plena[2] luna serendam. Lentem vero a vigesimo quinto ad trigesimum. Viciam[3] quoque iisdem lunæ diebus : ita demum sine limacibus fore. Quidam pabuli causa sic seri jubent, seminis autem vere. Est et alia manifestior ratio, mirabiliore naturæ providentia, in qua Ciceronis[4] sententiam ipsius verbis subsignabimus: 1

Jam vero semper viridis [5], semperque gravata
Lentiscus, triplici solita est grandescere fetu :
Ter fruges [6] fundens, tria tempora monstrat arandi.

LXI. 1. *Varro in fabæ.* Varro de Re Rust. I, 34 : « Fabam optime seri in Vergiliarum occasu. » H.

2. *Alii plena.* Pallad. XII, in Nov. tit. 1, pag. 161. Hard.

3. *Viciam quoque.* Colum. II, 11 : « Viciæ autem duæ sationes sunt. Prima, quam pabuli causa circa æquinoctium autumnale serimus, septem modios ejus in unum jugerum. Secunda, qua sex modios mense januario, vel etiam serius jacimus semini progenerando ... observandum erit, ne ante quintam et vigesimam lunam terræ mandetur. Aliter satæ fere limacem nocere comperimus. » Hard.

4. *Ciceronis sententiam*, etc. Exstat nunc ea in Divin. lib. I, n. 15. Hard.

5. *Jam vero semper viridis.* Constant. in Geoponicis, lib. XI : Ἡ δὲ σχῖνος τρεῖς καρποὺς φέρει, καὶ εἰ μὲν ὁ πρῶτος καρπὸς καλὸς γένηται, τὸν πρῶτον σπορὸν καλῶς καρποφορεῖν σημαίνει, ὁμοίως δὲ ἐπὶ τῶν ἄλλων. Aratus : ... οὐδὲ μέλαιναι Σχῖνοι ἀπείρητοι... Τριπλόα δὲ σχῖνος κυέει· τρισσαὶ δὲ αὖξαι Γίνονται καρποῖο, φέρει δέ τε σήμαθ' ἑκάστη. Ἑξείης ἀρότῳ, καὶ γὰρ ἀροτήσιον ὥρην Τριπλόα μείρονται μέσσην καὶ ἐπ' ἀμφότερ' ἄκρας. Idem et de scilla quam etiam ut lentiscum σχῖνον vocant, prodidit Theophr. Hist. lib. VII, cap. 12, quod et rursum confirmat Aratus his verbis : Ὅσσα δ' ἐπὶ σχίνου ἀροτὴρ ἐπιδράσσατο καρπῷ, Τόσσα καὶ ἐν σκίλλης τεκμαίρεται ἄνθει λευκῷ· « Lentisci in fructu quod servat rusticus, albo In flore et scillæ servandum existimat idem. » Dalec.

6. *Ter fruges.* Ita libri omnes, etiam MSS. ipseque Tullius, apud quem carmen illud occurrit, de Divin. lib. I, n. 15. An vero nihilo minus, *ter flores*, sincerius videri possit, considerandum. Nam post eos versiculos subjicit Cicero statim : « Ne hoc quidem quæro, cur hæc arbor una ter floreat, aut cur arandi maturitatem ad signum floris accommodet. » Tamen Geop. auct. XI, 13 : Ἡ δὲ σχῖνος τρεῖς καρποὺς φέρει, etc. post Aratum, quem Cicero transtulit : Τριπλόα δὲ σχῖνος κυέει, etc. Hard.

Ex his unum hoc erit, idem et lino[7] ac papaveri serendo.
2 Cato de papavere ita tradit: Virgas et sarmenta, quæ tibi usioni supererunt, in segete comburito. Ubi eas combusseris, ibi papaver serito silvestre, quod in miro[8] usu est melle decoctum ad faucium remedia: visque somnifera etiam sativo. Et hactenus de hiberna semente.

1 LXII. (XXVI.) Verum ut pariter omnis culturæ quoddam breviarium[1] peragatur, eodem tempore convenit et arbores stercorare, accumulare item vineas: sufficit[2] in

7. *Lino*, etc. De lino fusius Noster aget initio sequentis libri. ED. — *Virgas..... quæ tibi usioni*, etc. Hoc est, quæ supererunt post tuum usum. In libris vulgatis hactenus legebatur, « quæ tibi in satione superant. » MSS. Reg. 1, *Quæ tibi cisioni*. Reg. 2, *quæ tibi osioni*. Verum ex Catone ipso, qui eadem habet, *usioni* legi oportere, perspicuum est. Sic enim ille, de Re Rust. cap. XXXVIII, pag. 34: « Si ligna et virgas non poteris vendere, neque lapidem habebis, unde calcem coquas, de lignis carbones coquito: virgas et sarmenta, qui tibi usioni supererunt, in segete comburito: ubi eas combusseris, ibi papaver serito. » Usionis autem voce usus est iterum idem Cato, cap. CXLV, ubi de lege oleæ faciundæ: « Si viride oleum fiet, facito accedat oleum et sal suæ usioni, quod satis siet et vasa viminea. » Et rursum cap. CXLIX. Scævola quoque apud Gellium, IV, 1, p. 271: « Quæ longæ usionis gratia contrahuntur et reconduntur. » Sic et abusionem, pro abusu dicimus. H.

8. *Quod in miro usu*. Q. Seren. Samonicus, c. Uvæ, faucibus, etc. medendis: « Disce etiam miram ex humili medicamine curam: Actiaco melli jungas agreste papaver, Decoctumque simul mandes, mansumque vorabis. » De vi papaveris somnifica dicetur inferius suo loco. HARD.

LXII. 1. *Quoddam breviarium*. Quod Veteres summarium, Græci epitomen, nunc vulgus compendium vocat. Hujus vocis usus apud Suet. in Augusto, cap. CI, et in Galba, cap. XII. Seneca, ep. XXXIX, pag. 241: « Commentarios, quos desideras, diligenter ornatos, et in angustum coactos, ego vero componam. Sed vide ne plus profectura sit oratio ordinaria, quam hæc quæ nunc vulgo breviarium dicitur, olim quum latine loqueremur, summarium vocabatur. » HARD.

2. *Sufficit ... opera*. *Opera*, pro diurno opere, seu labore diei unius accipi, tralatitium est. Sic Colum. II, 13: « Pro modo cujusque agri quot operæ designentur. » Et mox: « Legumina occupant opera IX, id est, menses duos. » Et paulo ante: « Segetes sarriuntur sesquiopera. » Et IX, 2, in Octobri: « Antiqui singulis operis singula jugera sarriri et occari volunt: quod an recte fieri possit, affirmare non ausim. »

jugerum opera : et ubi patietur loci ratio, arbusta ac vineas putare, seminariis solum bipalio præparare, incilia[3] aperire, aquam de agro pellere, torcular lavare[4] et recondere. A kalendis novembris gallinis ova supponere nolito, donec bruma conficiatur. In eum diem[5] ternadena subjicito æstate tota, hieme pauciora, non tamen infra novena. Democritus talem futuram hiemem arbitratur, 2
qualis fuerit brumæ dies, et circa eum terni : item solstitio æstatem. Circa brumam plerisque bis septem[6], halcyonum fetura, ventorum quiete, mollius cælum : sed et in his et in aliis omnibus ex eventu significationum intelligi sidera debebunt, non ad dies utique præfinitos exspectari tempestatum vadimonia.

LXIII. Per brumam[1] vitem ne colito. Vina tum de- 1
fæcari, vel etiam diffundi[2] Hyginus suadet, a confecta

Galli dicunt : *par journées*. Hard.

3. *Incilia*. Incilia sunt principia fossarum, quibus e flumine, vel e lacu deduci aquæ possint. Cato, cap. CLV : « Per hiemem aquam de agro depellere oportet. Quum vero pluere incipiet, familiam cum ferreis sarculis exire oportet, et incilia aperire, aquam diducere in vias, et segetem curare oportet, uti fluat. » Elices et sulcos aquarios appellat Columella, l. c. Incilia idem, lib. V, 9 : « Si olea in clivo sit, incilia excitentur, quæ limosam aquam deducant. » Hard.

4. *Lavare*. Sic libri omnes tum publici, tum etiam conditivi, ante Dalecampium, quo auctore in libris deinceps editis *levare* legitur. Sed sane perperam. Nam Columella, II, 11, quum hujus ipsius intervalli rusticum opus definit, « Opercula, cola, et cætera sine quibus probe confici mustum non potest, diligenter lota marina et aqua salsa » tum jubet esse : « Torcularia vero et fora diligenter emundata, lotaque. » Hard.

5. *In eum diem*. Vide lib. X, cap. 74 et 75. Hard.

6. *Bis septem*. Diebus scilicet circa brumam. Id vero plerisque ita visum esse ait, nam aliis aliter. Colum. XI, 2, halcyoneos dies in extremum februarium rejiciente : « VIII kalendas maias, inquit, halcyonei dies vocantur : in Atlantico quidem mari summa tranquillitas notata est. » Hard.

LXIII. 1. *Per brumam*. Varro de Re Rust. I, 35 : « Septimo intervallo inter Vergiliarum occasum, et brumam ... vineas, arbustumque putare : dum in XV diebus ante et post brumam ... ne facias. » Colum. lib. de Arbor. 5 : « Per brumam vitem ne colito, etc. » H.

2. *Vel etiam diffundi*. Quid sit

ea[3] septimo die, utique si septima luna competat. Cerasa[4] circa brumam seri. Bubus glandem[5] tunc aspergi convenit in juga singula modios. Largior valetudinem infestat, et quocumque tempore detur, si minus xxx diebus continuis data sit, narrant verna scabie pœnitere. Materiei[6] cædendæ tempus hoc dedimus. Reliqua opera nocturna maxime vigilia constant, quum sint noctes tanto ampliores. Qualos, crates[7], fiscinas texere : faces incidere[8] : ridicas præparare interdiu xxx, palos LX. In lucubratione[9] vespertina ridicas v, palos x, totidem antelucana.

1 LXIV. A bruma[1] in Favonium Cæsari[2] nobilia sidera

vina diffundi diximus lib. XIV, cap. 16. Hard.

3. *A confecta ea.* Post brumam confectam. Hard.

4. *Cerasa.* Varro de Re Rust. I, 39 : « Circiter solstitium inseri ficus solet : nec non brumalibus diebus cerasus. » Hard.

5. *Bubus glandem.* Cato, cap. CIV : « Ubi sementem patraveris, glandem parari legique convenit, et in aquam conjici. Inde semodios singulis bubus in dies dari oportet, etc. » Colum. XI, 2 in Octobri : « Glandis quoque non inutile est singulis jugis modios singulos dare : nec tamen amplius, ne laborent : nec minus diebus xxx præbueris. Nam si paucioribus diebus detur, ut ait Hyginus, per ver scabiosi boves fiunt. » Hard.

6. *Materiei cædendæ tempus hoc dedimus.* Libro nempe XVI, cap. 74. Hard.

7. *Qualos, crates.* Colum. XI, 2 in Decemb. « Sed etiam longis noctibus ad diurnum tempus aliquid adjiciendum est. Nam multa sunt quæ in lucubratione recte aguntur. Sive enim vineas possidemus, pali et ridicæ possunt dolari, exacuique ... sive palmæ spartivæ fecunda est, fiscinæ, sportæque, seu virgultorum corbes ex vimine, etc. » Hard.

8. *Faces incidere.* Virgilii hoc præceptum est Georg. I, 291 : « Et quidam seros hiberni ad luminis ignes Pervigilat, ferroque faces inspicat acuto. » Hard.

9. *In lucubratione.* Colum. XI, 2 in Febr. pag. 370 : « Item ad lucubrationem vespertinam palos decem, vel ridicas quinque conficere : totidemque per antelucanam lucubrationem, etc. » Hard.

LXIV. 1. *A bruma.* Concinnavit Kalendarium vetus Romanorum, notato ortu occasuque stellarum, ex hoc Plinii libro, e Columella, Ovidiique Fastis, Petavius noster in Uranologio, pag. 102, seqq. H.

2. *Cæsari ... significant.* Ex sententia Cæsaris, tempestatem, aut aliud quidpiam præsignificant. Frequens ea loquutio et familiaris Ptolemæo, lib. de Appar. Καίσαρι ἐπισημαίνει. Καλίππῳ ἐπισημαίνει,

significant, tertio kalend.[3] januarii matutino Canis occidens. Quo die Atticæ et finitimis regionibus Aquila vesperi occidere traditur. Pridie nonas januarii Cæsari Delphinus[4] matutino exoritur, et postero die[5] Fidicula, quo Ægypto Sagitta vesperi occidit. Item ad VI idus januarii ejusdem Delphini vespertino occasu continui dies hiemant Italiæ, et quum sol in Aquarium sentitur transire, quod fere XVI[6] kalendas februarii evenit : VIII kalendas stella regia[7] appellata Tuberoni in pectore Leonis occidit matutino. Et pridie nonas[8] februarias Fidicula vesperi. Hujus 2
temporis[9] novissimis diebus, ubicumque patietur cæli ratio, terram ad rosarum et vineæ satum vertere bipalio oportet. Jugero operæ LX sufficiunt. Fossas purgare, aut

etc. Simplex, at celebris est vox apud Græcos ἐπισημασία, *præsignificatio*, seu simpliciter mavis, *significatio* : quod sidera nempe, prout orirentur, aut occiderent, *significarent*, tum tempestates, quibus arandum, metendum, simile quid agendum foret : tum dies, quibus spераretur, metuereturve pluvia, ventus, aut vis quæpiam in aere. Notanda hic Columellæ verba IX, 2, p. 369 : « Siderum occasus tempestatem facit : interdum tantummodo significat. » HARD.

3. *Tertio kalend.* Colum. l. c. p. 388 : « Tertio kalend. januarias Canicula vespere occidit, tempestatem significat. Quarto kalend. januar. Aquila vespere occidit : hiemat. » De ortu et occasu stellarum matutino aut vespertino abunde egimus, cap. 58. HARD.

4. *Delphinus.* Ovidio, Fast. I, 457, VI idus oritur matutino. H.

5. *Et postero die.* Nempe nonis. Ita Columel. « Nonis januariis Fidis exoritur mane : tempestas varia. » Ovidius quoque Fastorum I, 315 : « Institerint Nonæ : missi tibi nubibus atris Signa dabunt imbres exoriente Lyra. » HARD.

6. *Quod fere XVI.* Columel. l. c. « XVII kal. jan. sol in Aquarium transit : Leo mane incipit occidere XVI : kal. hiemat. » Plinio concinit Ovid. Fast. I, 651. HARD.

7. *Stella regia.* Quæ et Cor Leonis a situ vocatur, et βασιλίσκος, seu regulus : quod quibus ea in ortu præest, ii regiam habere nativitatem videantur, inquit Gemin. Elem. Astron. cap. II, pag. 12. Colum. XI, 2 in jan. « VI kal. jan. Leonis quæ est in pectore clara stella occidit : nonnumquam significatur hiems bipartita. » Ovidio, ut videtur, Fast. I, 655, VIII quoque kal. januarii ea stella occidit. H.

8. *Et pridie nonas.* Columell. *Tertio nonas.* HARD.

9. *Hujus temporis.* Colum. XI, 2 in Febr. pag. 371, 372. H.

novas facere. Antelucanis[10] ferramenta acuere, manubria aptare, dolia quassa sarcire, ipsorumque[11] laminas scabendo purgare, aut novas facere.

1 LXV. A Favonio in æquinoctium[1] vernum Cæsari significat, XIV kalendas martii triduum varie[2]. Et VIII kalendas[3] hirundinis visu[4], et postero die Arcturi exortu vespertino. Item tertio nonas martii Cæsar Cancri exortu id fieri[5] observavit. Major pars auctorum Vindemitoris[6] emersu, VIII idus[7] Aquilonii piscis exortu, et postero die Orionis[8]. In Attica Milvum apparere observatur. Cæsar

10. *Antelucanis*. Colum. l. c. in decembri. Hard.

11. *Ipsorumque laminas*. MSS. omnes, *lanas*. Ut ut est, tabulas, asseresque intelligit, quibus dolia compinguntur. Hard.

LXV. 1. *In æquinoctium*. Varro lib. I, cap. 29. Dal.

2. *Triduum varie*. Per triduum varia tempestas. — *XIV kalend.* Prius legebatur *XVII kalendas*. At sedecim omnino kalendas sunt martiæ, etiam quum intercalatur annus : nam tum *bis sexto kalendas* dicitur. Hard.

3. *Et VIII kalendas*. Subintellige, varia tempestas est, quo die hirundo conspicitur : et postero, quo Arcturus vespertino exoritur. Colum. l. c. *VII kalendas martias, ventosa tempestas : hirundo conspicitur*. Ex quo hic forte, *Et VII kalendas* scribendum, ut dixi II, 47 : « Et prius, IX kalend. mart. Arcturus prima nocte oritur : frigidus dies Aquilone vel Coro interdum pluvia. » Arcturum biduo posterius oriri Plinius facit. Hard.

4. *Hirundinis visu*. Ab hirundinis visu et Chelidoniam, et Ornithiam olim Favonium vocaverunt. Supra lib. II, cap. 47. Dal.

5. *Cancri exortu id fieri*. Variam tempestatem, nunc Africo flante, nunc Austro, nunc ventis septemtrionalibus, nunc Favonio. Colum. Dal. — *Id fieri observavit*. Nempe varium incertumque tempus. Et Colum. l. c. pag. 373 : « IV nonas martii Favonius, interdum Auster hiemat. » Hard.

6. *Vindemitoris*. Ita MSS. Ovidius quoque, Fast. III, 407, « At non effugiet Vindemitor, » quem oriri is ait tertio nonas martias. Colum. sexto, l. c. « VI nonas martii, Vindemiator apparet, quem Græci τρυγητῆρα dicunt. Septemtrionales venti. » Emersum porro intellige matutinum. Hard.

7. *VIII idus*. Subintellige, ut prius, varia tempestas. Colum. l. c. « III idus martii, Piscis Aquilonius desinit oriri. Septemtrionales venti. » De exortu matutino hæc accipe. Hard.

8. *Orionis*. Sidus id Plautus in Amphitruone *Jugulam* vocat, quod, ut ait Festus, cæteris sit amplior nucis juglandis magnitudine. Locus Plauti citatur, lib. II, cap. 8. Dal.

et idus martias ferales[9] sibi annotavit Scorpionis[10] occasu: xv vero kalendas aprilis Italiæ Milvum ostendi[11]: duodecimo kalendas Equum[12] occidere matutino.

Hoc intervallum temporis vegetissimum[13] agricolis, 2 maximeque operosum est, in quo præcipue falluntur. Neque enim eo die vocantur ad munia, quo Favonius flare debeat, sed quo cœperit. Hoc acri intentione servandum est. Hoc illo mense signum Deus habet, observatione minime fallaci aut dubia, si quis attendat. Unde autem spiret is ventus, quaque parte veniat, diximus[14] secundo volumine, et dicemus mox paulo operosius. Interim ab 3 eo die (quisquis ille fuerit) quo flare cœperit non utique VI idus februarii[15], sed sive ante, quando prævernat, sive post, quando hiemat[16]: post eam diem, inquam, innumera rusticos cura distringat, et prima quæque peragantur,

9. *Idus martias ferales.* De idibus martiis, quo die Cæsar in senatu dicitur interfectus, vide Plutarch. in Cæsare, p. 737. Celebratum eo die Cæsaris funus fuisse, Plinius eo verbo indicat. At non eo pertinere nummum inscriptum BRVT. IMP. *Brutus Imperator*, cum vultu Bruti prioris: et altera parte, EID. MAR. cum pileo inter pugiones duos; jamdudum monuimus. H.

10. *Scorpionis occasu.* Nempe vespertino. Colum. l. c. « Idibus martii: Nepa incipit occidere: significat tempestatem. » Nepa, Scorpio est. HARD.

11. *Milvum ostendi.* Oriri matutino Milvum, alii Cycnum et Olorem: Milvium Naso vocat, unoque die ortum ejus stellæ anticipat: assignat enim decimo sexto kalendas aprilis, Fastor. III, 793: « Stella Lycaoniam vergit declivis ad Arcton Milvius: hæc illa nocte videnda venit. Quid dederit volucri, si vis cognoscere, cælum, etc. » H.

12. *Equum occidere.* Colum. l. c. pag. 374: « XII kalendas aprilis, Equus occidit mane. » HARD.

13. *Vegetissimum agricolis.* Opportunissimum, tempestivissimum ad obeunda ruris opera, ὡραιότατον. DALEC.

14. *Diximus.* Lib. II, 46, 47. H.

15. *Non utique sexto idus februarii.* Legendum videtur VII *idus*, non *VI*, ex M. Varrone, lib. I, cap. 23, et Columella, lib. II, cap. 2, quorum traditionem videtur refellere. PINT.

16. *Sed sive ante quando prævernat, sive post hiemem. Quando prævernat*, id est, quando præmature ver incipit. *Quando hiemat*, hoc est, quando hiems nondum desæviit. In priore verbo elegans est compositio: posterius ex græco χειμάζειν translatum est. GELEN.

quæ differri nequeunt. Trimestria[17] serantur. Vites putentur, qua diximus[18] ratione. Oleæ curentur. Poma serantur inseranturque. Vineæ pastinentur. Semina digerantur, instaurentur alia. Arundines, salices, genistæ serantur, cædanturque. Serantur vero ulmi, populi, platani, uti dictum est[19]. Tum et segetes convenit purgare, sarrire hi-
4 bernas fruges, maximeque far. Lex certa in eo[20], quum quatuor[21] fibrarum esse cœperit. Faba vero non antequam trium foliorum[22]. Tunc quoque[23] levi sarculo purgare verius, quam fodere. Florentem utique xv primis diebus non attingere. Hordeum[24] nisi siccum ne sarrito. Puta-

17. *Trimestria*. Hæc hujus intervalli opera, quæ verna dicuntur, eadem Varro præcipit de Re Rust. lib. I, cap. 29 et 30; Columella, lib. XI, cap. 2 in Febr. et Pallad. in Febr. tit. 3. Hard.

18. *Qua diximus*. Lib. XVII, c. 35. Hard.

19. *Serantur vero ulmi, populi, platani, uti dictum est*. Lego *fraxini*, non *platani*, tum quia superius lib. XVII, cap. 11, de populo, ulmo, fraxino disseruit; quem locum videtur hic demonstrare, quum dicit *Uti dictum est*, tum quia patet evidenter desumptum ex Columella hunc locum lib. II, cap. 2: « Populos, inquit, et salices et fraxinos priusquam frondescant, plantasque ulmorum tunc ponere utile. » Porro verbum *vero* superfluit ex codice antiquo. Pint. — *Uti dictum est*. Lib. XVII, cap. 15, et de ulmis ibi, populis, fraxinisque actum est: non de platanis: sed et harum par ratio est: quum seminaria omne genus ut serantur hoc temporis intervallo, Varro præcipiat l. c. H.

20. *Lex certa in eo*. In sarriendo farre. Columella, lib. II, cap. 12: « Triticum et adoreum, quum quatuor fibras habere cœperint, hordeum quum quinque: faba et cætera legumina, quum quatuor digitis a terra exstiterint, recte sarrientur. » Palladius, lib. II in Januar. tit. 9: « Triticum et far sarritur quatuor foliorum: hordeum quinque, etc. » Hard.

21. *Quum quatuor*. Quum quatuor fibras radix habere cœperit. H.

22. *Faba vero non antequam trium foliorum*. Scribo, « faba vero non antequam quatuor digitorum, » ex Columella, lib. II, cap. 2, his verbis: « Sed et faba eadem curam exigit, si jam coliculus ejus in quatuor digitos altitudinis creverit. » Pint.

23. *Tunc quoque*. Hæc vero non ad fabam tantum, verum ad omnia quæ sarriuntur, refert Columella, lib. II, cap. 12, sicut et de florentibus non attingendis. « Curandum, inquit, ne florentem segetem tangamus: sed aut antea, aut mox quum defloruerit. » Hard.

24. *Hordeum*. Columella, loc. cit.

tionem[25] æquinoctio peractam habeto. Vineæ[26] jugerum quaternæ operæ putant alligantque : in arbusto singulæ operæ arbores xv. Eodem hoc tempore hortorum[27] rosa- 5
riorumque cura est, quæ separatim proximis voluminibus dicetur : eodem et topiariorum. Tunc optime scrobes fiunt. Terra in futurum proscinditur, Virgilio[28] maxime auctore, ut glebas sol coquat. Utilior sententia, quæ non nisi temperatum solum in medio vere[29] arari jubet : quoniam in pingui[30] statim sulcos occupant herbæ, gracili insequuti æstus exsiccant : tum namque succum venturis seminibus auferunt. Talia autumno melius arari certum est.

Cato verna[31] opera sic definit : Scrobes fieri, seminaria 6

Locum hunc ope codicum Reg. et Colb. sanavimus, in quibus *sarito* legitur, adstipulante Columella, II, 12 : « At aliæ segetes, quæ vel humidæ moveri possunt, melius tamen siccæ sarriuntur, quoniam sic tractatæ non infestantur rubigine : hordeum vero nisi siccissimum tangi non debet. » Palladio quoque II in Jan. tit. 9 : « Hoc mense serentis et siccis diebus, dum gelicidium non est, sunt sarculanda frumenta... si siccas segetes sarculaveris, aliquid contra rubiginem præstitisti : maxime si hordeum siccum sarrietur. » Prius legebatur, *ne serito*. At de sarritione et purgatione hibernarum segetum hic sermo est, non de satione. Hard.

25. *Putationem*. Columella, lib. XI, cap. 12 : « A kalendis martiis eximia est vitium putatio, usque in decimum kalendarum aprilium, si tamen se gemmæ nondum moveant. » Hard.

26. *Vineæ jugerum*. Columella, lib. de Arbor. cap. 5 : « Jugerum valentis et jam constitutæ vineæ quatuor operis putatur, sex alligatur. Arbusto nihil ejusmodi potest apte finiri, etc. » Hard.

27. *Hortorum*, etc. Columella, loc. cit. « Rosarium serotinum perfossum et cultum habere tempus jam est. » Et paulo ante : « His diebus commode instruuntur horti, etc. » Hard.

28. *Virgilio*. Georg. I, vers. 63 : « Ergo age, terræ Pingue solum, primus extemplo a mensibus anni Fortes invertant tauri, glebasque jacentes Pulverulenta coquat maturis solibus æstas. » Primos anni menses appellat, quod paulo antea ver novum dixerat. Hard.

29. *In medio vere*. Anni tempore jamjam incalescente, inquit Colum. lib. II, cap. 4. Hard.

30. *Quoniam in pingui*. Quæ duo gemino versu complexus est eleganter Virgilius, Georg. I, vers. 69 : « Illic, officiant lætis ne frugibus herbæ : Hic, sterilem exiguus ne deserat humor arenam. » Hard.

31. *Cato verna*. De Re Rust. xl : « Per ver hæc fieri oportet. Sulcos

propagari[32]: in locis crassis et humidis ulmos, ficos, poma, oleas seri: prata stercorari luna sitiente[33]: quæ rigua non erunt: ab afflatu Favonii defendi, purgari, herbas malas radicitus erui, ficus interpurgari[34], seminaria fieri, et vetera sarciri. Hæc antequam vinea florere incipiat: itemque[35] piro florente arare incipiat macra arenosaque. Postea uti quæque gravissima et aquosissima[36]: ita postremo arato.
7 Ergo hæc aratio has habebit notas, lentisci[37] primum fructum ostendentis, ac piri florentis. Erit et tertia in bul-

et scrobes fieri seminariis: vitiariis locum verti. In locis crassis et humectis ulmos, ficos, poma, oleas seri oportet, etc. » Hard.

32. *Scrobes fieri, seminaria propagari*, etc. Vitiatissimus locus, et omissis non paucis verbis mutilatus. Monstrat hoc Cato ipse cap. XL: «Per ver, inquit, hæc fieri oportet: sulcos et scrobes fieri: seminariis vitiariisque locum verti, vites purgari: in locis crassis et humectis ulmos, ficos, poma, oleas seri oportet.» Ex quibus verbis liquet paulo infra post verbum *oleas* addendam esse vocem *seri*. Pint. — *Oleas seri: prata*, etc. Sic ex MSS. emend. Hard. *oleas, prata stercorari* Gron. et Al. Ed.

33. *Luna sitiente*. Cato, cap. L, *luna silente*, ut puto, mendose. De priore voce diximus l. XVII, c. 8. Posteriorem Plinius ipse interpretatur, lib. XVI, cap. 74. Catonis verba hæc sunt, quæ institutam a nobis hujus loci interpunctionem defendunt: «Prata primo vere stercorato, luna silenti, quæ irrigua non erunt. Ubi Favonius flare cœperit, tum prata defendes: depurgato, herbasque malas omnes radicitus effodito... Ficos interputato, et in vinea ficos succidito alte..... Seminarium facito, et vetera resarcito. Hoc facito antequam vineam defodere incipias.» Hard.

34. *Ficus interpurgari*. Scribe, *interputari*. Cato, cap. L, *ficos interputato*. Eodem verbo usus est Varro, lib. I, cap. 30: «Oleam seri interputarique oportet.» Pint.

35. *Itemque piro*. Cato, c. CXXXI: «Dapem pro bubus piro florente facito. Postea verno arare incipito: ea loca primum arato, quæ rudecta arenosaque erunt: postea uti quæque gravissima atque aquosissima erunt, ita postremo arato.» Hard.

36. *Postea utique gravissima et aquosissima; ita postremo arato*. Scribo, *uti quæque*, non *utique*: et *crassissima*, non *gravissima*. Cato eodem cap. L: «Verno arare incipito et loca primum arato quæ siccissima erunt: et quæ crassissima et aquosissima erunt, ea postremum arato, dum ne prius obdurescant.» H. — *Postea uti quæque*. Sic ex MSS. emend. Hard. *postea utique* Gron. et Al. Ed.

37. *Lentisci*. Ut dictum est cap. 61. Hard.

borum satu, scillæ[38]. Item in coronamentorum, narcissi: namque et hæc ter florent[39], primoque flore primam arationem ostendunt, medio secundam, tertio novissimam, quando inter sese alia aliis notas præbent. Ac non in novissimis cavetur, ne fabis florentibus attingatur edera : id enim noxium et exitiale ei est tempus. Quædam vero et suas habent notas, sicuti ficus. Quum folia pauca in cacumine acetabuli modo[40] germinent, tunc maxime serendas ficus.

LXVI. Æquinoctium vernum a. d. VIII kalendas aprilis 1
peragi videtur. Ab eo ad Vergiliarum exortum matutinum, Cæsari[1] significant kalendæ aprilis III, nonas aprilis in Attica Vergiliæ vespere occultantur. Eædem postridie in Bœotia : Cæsari autem et Chaldæis[2] nonis : Ægypto Orion et gladius ejus incipiunt abscondi. Cæsari sexto idus[3] significatur imber Libræ occasu : XIV kalendas maii[4] Ægypto Suculæ occidunt vesperi, sidus vehemens, et terra marique turbidum : decimo sexto Atticæ : XV Cæsari, continuoque

38. *Scillæ*. Subintellige, florentis. Nam uti lentiscum, sic etiam ter florere scillam Aratus prodidit, in Διοσημείᾳ : Ὅσσα δ' ἐπὶ σχίνου ἀροτὴρ ἐπιδράσσατο καρπῷ, Τόσσα καὶ ἐν σκίλλης τεκμαίρεται ἄνθει λευκῷ. De narcisso prodit idem Theophrastus, Hist. lib. VII, cap. 12, ut quidem videtur. Hard.

39. *Hæc ter florent*. Lentiscum et narcissum ter florere, nec verum est, nec aliquis scribit. Lentiscum autem constat, trino veluti conatu, quem concepit, fructum maturare et perficere. Id quod ostendit arandi tria tempora. Dalec.

40. *Acetabuli modo germinent*. Quum frondes e gemma cœperint aperire sese, et explicare : ac caliculorum similitudinem quamdam præ se ferre. Hard.

LXVI. 1. *Cæsari significant*. Tempestatem. Scripserit in kalendario suo Cæsar, *kalendis aprilis : Tempestas*. Hard.

2. *Et Chaldæis nonis*. Postridie Columellæ lib. IX, c. 2 : « Octavo idus aprilis, Vergiliæ vespere celantur. » Hard.

3. *Cæsari sexto idus*. Biduo post Columellæ loc. cit. « Quarto idus aprilis, sole oriente Libra occidere incipit : interdum tempestatem significat. » Hard.

4. *XIV kalend. maii*. Sic etiam Columellæ loc. cit. « XIV kalendas maias, Suculæ se vesperi celant : pluviam significat. » Hard.

2 triduo significat. Assyriæ autem XII kalendas. Hoc est vulgo appellatum sidus Parilicium [5], quoniam XI kalend. maii urbis Romæ natalis, quo fere serenitas redditur, claritatem observationi dedit: nimborum argumento Hyadas [6] appellantibus Græcis has stellas. Quod nostri [7] a similitudine cognominis græci propter sues impositum arbitrantes, imperitia appellavere Suculas. Cæsari a. d. VIII kalendas notatur dies [8]: VII kalendas Ægypto Hœdi exoriuntur: VI kalendas Bœotiæ et Atticæ Canis vesperi occultatur, Fidicula [9] mane oritur: V kalendas Assyriæ Orion totus absconditur, tertio autem [10] Canis: VI nonas

5. *Parilicium.* Gronov. et Alii, *palilicium.* Ed. — *Palilicium.* A Paliliciis feriis, quibus pastores Pali pabuli deæ sacrificabant, ut pecudes a morbis ea tueretur. Dalec. — *Parilicium.* Ita MSS. non *Palilicium.* Quoniam quum sit natura pluvium sidus, tamen XI kalend. maii quo Romæ Parilia, Urbisque natales, celebrantur, serenitatem adducere solebat: ejusque idcirco observatio insignis fuit. *Parilia* melius scribi quam *Palilia*, tum MSS. omnes monent, tum fusius ipsi docebimus lib. XIX, cap. 24. H.

6. *Hyadas.* Hesiodo νύμφαι ἃς ὑάδας καλέουσι φῦλ' ἀνθρώπων, sunt quinque Phæsole, Coronis, Cleia, Phæa, Eudora, Atlantis filiæ. Proclo vero Diadocho septem et diversis nominibus: Stelæno, Sterope, Merope, Electra, Alcyone, Næa, Taygeta. Vide Rhodiginum, lib. XVI, cap. 16, et supra lib. II, c. 39. *Hyadas* dictas putat Rhodig. lib. XXIX, cap. 6, a forma Y, cujus imagine tauri frontem delineant. Vide lib. II, cap. 8. Dal.

7. *Quod nostri.* Cujusdam Tullii Tironis in Pandectis verba Gellius recitat, lib. XIII, cap. 9, p. 567: « Adeo, inquit, veteres Romani litteras græcas nesciverunt, et rudes græcæ linguæ fuerunt, ut stellas, quæ in capite Tauri sunt, propterea Suculas appellarint, quod eas Græci ὑάδας vocant: tamquam id verbum latinum græci verbi interpretamentum sit: quia græce ὗες sues latine dicantur: sed ὑάδες οὐκ ἀπὸ τῶν ὑῶν, ita ut nostri opici putaverunt, sed ab eo quod est ὕειν appellantur: nam et quum oriuntur, et quum occidunt, tempestates, pluvias, largosque imbres cient. Pluere autem et græca lingua ὕειν dicitur. » Ita ille: quem quum Gellius reprehendere conatur, nihil nisi nugas affert. Hard.

8. *Notatur dies.* Tempestatem eo die significat. Hard.

9. *Fidicula mane.* In novum kalendas Fidiculæ ortum conjicit Columell. loc. cit. Hard.

10. *Tertio autem.* Postero die Colum. loc. citat. « Pridie kalendas maias, Canis se vespere celat: tempestatem significat. » Hard.

maii[11] Cæsari Suculæ matutino exoriuntur, et VIII idus Capella pluvialis[12]. Ægypto autem eodem die Canis vesperi occultatur. Sic fere in VI idus maii, qui est Vergiliarum exortus[13], decurrunt sidera.

In hoc temporis[14] intervallo, XV diebus primis agricolæ 3 rapienda sunt ea, quibus peragendis ante æquinoctium non suffecerit, dum sciat inde natam[15] exprobrationem fœdam, putantium vites, per imitationem cantus alitis temporarii[16], quem cuculum vocant. Dedecus enim habetur[17], opprobriumque meritum, falcem ab illa volucre in vite de-

11. *VI nonas maii*. Et Columell. loc. citat. « VI nonas maias Sucula cum sole exoritur. » Hard.

12. *Et VIII idus Capella pluvialis*. Ipsis maii kalendis oriri Ovidius censet, Fast. V, vers. 111 : « Ab Jove surgat opus : prima mihi nocte videnda Stella est in cunas officiosa Jovis. Nascitur Oleniæ signum pluviale Capellæ : Illa dati cælum præmia lactis habet. » Hard.

13. *Vergiliarum exortus*. Nempe matutinus. Columella, loc. citat. « Nonis maii Vergiliæ exoriuntur mane..... VI idus, Vergiliæ totæ apparent. » Ovidius, Fast. lib. V, vs. 599 : « Pleiadas aspicies omnes, totumque sororum Agmen, ubi ante idus nox erit una super. Tum mihi non dubiis auctoribus incipit æstas : Et tepidi finem tempora veris habent. » Hard.

14. *In hoc temporis*. Columella, loc. cit. Hard.

15. *Dum sciat inde natam*. Probro nimirum solebat objici vindemiatoribus, si cuculus eos deprehendisset putantes vineam : et a viatoribus cuculi vocabantur per imitationem cantus hujus avis. Horat. lib. I, sat. VII, v. 28 : « Tum Prænestinus salso multumque fluenti Expressa arbusto regerit convicia, durus Vindemiator et invictus, cui sæpe viator Cessisset, magna compellans voce cucullum. » Ubi Porphyrio : « Solent, inquit, rustici circa viam arbusta vindemiantes, a viatoribus cuculi appellari : quum illi provocati tantam verborum amaritudinem in eos effundunt, ut viatores illis cedant, contenti eos cuculos iterum atque iterum appellare. » Deridebatur itaque vinitor, et appellabatur avis pigra, ac nidi sui immemor. Hard.

16. *Alitis temporarii*. Est enim cuculus, *le coucou*, avis æstiva. Vide quæ dicta sunt lib. X, cap. 11. Hard.

17. *Dedecus enim habetur*. Hoc sumptum est e dicacibus prætereuntium viatorum conviciis, quibus vinitores tanquam serius vitem colentes lacessunt in probrum ignaviæ et desidis otii. Ausonius in Mosella : « ... inde viator Riparum subjecta petens, huic navita labens Probra canunt seris cultoribus. » Turneb. Adv. lib. XI, cap. 7. Dal.

prehendi, ut ob id petulantiæ[18] sales etiam cum primo vere ludantur[19]. Auspicio tamen detestabiles videntur.
4 Adeo minima quæque in agro naturalibus trahuntur argumentis. Extremo autem[20] hoc tempore panici miliique satio est. Justum est hoc seri maturato hordeo; atque etiam in eodem arvo est[21] signum illius maturitati, et horum sationi commune, lucentes vespere per arva cicindelæ[22]. Ita appellant rustici stellantes volatus, Græci vero lampyridas, incredibili benignitate naturæ.

1 LXVII. (XXVII.) Jam Vergilias[1] in cælo notabiles caterva fecerat: non tamen his contenta, terrestres fecit alias, veluti vociferans: Cur cælum intuearis agricola? cur sidera quæras rustice? jam te breviore somno fessum premunt noctes. Ecce tibi inter herbas tuas spargo peculiares stellas[2], easque vespere et ab opere[3] disjungenti ostendo: ac ne possis præterire, miraculo sollicito[4]. Videsne ut fulgor igni similis alarum compressu tegatur, secumque lucem habeat et nocte? Dedi tibi herbas horarum indices: et ut ne sole[5] quidem oculos tuos a terra avo-

18. *Petulantiæ*. Suadet pudor, ut multo malim ex alio te, optime lector, quam ex me discere, quos petulantiæ sales appellet. Itaque, si ita lubet, Erasmum adi, Chil. 4, cent. 5, Ad. 84, *cuculus*, p. 869. H.

19. *Primo vere ludantur*. Id est, ineunte, novo Virgil. πρώτου καὶ νέου ἔαρος: ut medio, vel adulto, ἀκμάζοντος, μεσοῦντος; provecto, senescente, extremo, prono, præcipiti, παυομένου, λήγοντος, ἀπιόντος, φθίνοντος. Summam hiemem, mediam brumam Cicero dixit pro lege Manilia. Hadrian. Junius, l. I, cap. 19. Dal.

20. *Extremo autem*. Confer ista cum iis quæ habet Columella, lib. II, cap. 9, fere sub finem, de milii ac panici satione. Hard.

21. *Atque etiam in eodem arvo est*, etc. Gron. et Al. *atque etiam in eodem arvo. Estque s. i. maturitatis*. Ed.

22. *Cicindelæ*. De his lib. XI, cap. 34. *Stellantes volatus* lepide appellat lucida stellularum instar animalcula, quæ subsiliant, ac volitent. Hard.

LXVII. 1. *Jam Vergilias*. In Galliis vulgus appellat, *la Poussinière*. Hard.

2. *Peculiares stellas*. Nimirum cicindelas. Hard.

3. *Ab opere disjungenti*. Quum vesperi cesses ab opere rustico. H.

4. *Sollicito*. Hoc te *prætereuntem fulgore* sollicito ac moneo. Hard.

5. *Ne sole*. Ne solis quidem cau-

ces, heliotropium ac lupinum circumaguntur cum illo. Cur etiam nunc altius spectas, ipsumque cælum scrutaris? 2
Habes ante pedes tuos ecce Vergilias[6]. In certis eæ diebus proveniunt, durantque fœdere[7] sideris hujusce : partumque eas illius esse certum est. Proinde quisquis æstivos fructus ante illas severit, ipse frustrabitur sese. Hoc intervallo et apicula procedens fabam florere indicat : fabaque florescens eam evocat. Dabitur et aliud finiti frigoris indicium. Quum germinare videris[8] morum, injuriam postea frigoris timere nolito.

Ergo opera[9], taleas olivarum ponere, ipsasque oleas 3
interradere[10], rigare prata, æquinoctii diebus primis. Quum herba creverit in festucam, arcere aquas : vineas pampinare. Et huic lex sua[11], quum pampini quatuor digitos

sa. Ne vel propter solem cælum aspicias. Hard.

6. *Ecce Vergilias*. Cicindelas, quæ quum Vergiliarum tempore oriantur, instar earum esse possint.

7. *Fœdere*. Quasi icto fœdere cum Vergiliis. Hard.

8. *Quum germinare videris*, etc. Theophrast. Caus. lib. I, cap. 21. Dalec. — *Quum germinare*. Ideo sapientissima arborum dicta morus, quod nisi exacto frigore non germinat, ut dictum est lib. XVI, cap. 41. Passeratius in eam rem carmine singulari de moro : « Sit pudor insanis, Morus sapit, illa doloso nil temere credit Zephyro : nam veris adulti Jam certum exspectans solem, non germinat ante, Frigoris infesti quam cuncta recesserit aura : Tum floretque viretque simul : longæque rependit Damna moræ : atque una totam se nocte profundit. » Et mox : « Insidias cæli ne tunc vereare sereni Amplius, et vasto quæ cæca pericula ponto : Ut bene subductam deducas navita pinum, Sint tibi Vergiliæ, videas quum germina mori. » Hard.

9. *Ergo opera*. Varro, lib. I, cap. 30 et 31 ; Cato, cap. xl ; Colum. lib. II, cap. 2. Dal.

10. *Interradere*. Sive ut Cato loquitur, cap. cl, *interputare*. Egimus de hac voce lib. XV, cap. 2. Columella, lib. XI, cap. 2, *Oleæ putantur et emuscantur*. Palladius in maio, tit. 4 : « Nunc locis prægelidis et pluviosis oleæ putantur, et eis muscus abraditur. » H. — *Interradere*. De hac voce vide quid diximus post Cl. Gerardum in Exc. II de oleæ cultura, ad finem lib. XV, tom. V, pag. 472 sq. Ed.

11. *Et huic lex sua*. Columella, lib. de Arborib. cap. 5 : « Vineam novellam omnes gemmas agere sinito : simul atque pampinus instar quatuor digitorum erit, tum demum pampinato, etc. » Hard.

longitudine expleverint. Pampinat una opera jugerum. Segetes iterare[12]. Sarritur vero diebus viginti. Ab æquinoctio sartura nocere et vineæ et segeti æstimatur. Et oves lavandi[13] hoc idem tempus est.

4 A Vergiliarum exortu significant Cæsari, postridie Arcturi[14] occasus matutinus; tertio idus[15] maii Fidiculæ exortus : XII kalendas junii Capella vesperi occidens, et in Attica Canis. XI kalendas Cæsari Orionis gladius occidere incipit : tertio nonas junii Cæsari et Assyriæ Aquila vesperi oritur : octavo idus Arcturus[16] matutino occidit, Italiæ sexto : et quarto idus Delphinus vesperi exoritur : decimo septimo kalendas julii gladius Orionis oritur, quod Ægypto post quatriduum. Undecimo kalendas, ejusdem Orionis gladius Cæsari occidere incipit : VIII kalendas julii vero longissima dies totius anni, et nox brevissima solstitium conficiunt.

5 In hoc temporis intervallo vineæ pampinantur : curaturque ut vinea vetus semel fossa sit, bis novella. Oves tondentur : lupinum stercorandi causa vertitur : terra proscinditur : vicia in pabulum secatur : faba metitur[17], dein

12. *Segetes iterare.* Iterato sarrire. Vide Colum. lib. II, cap. 12. H.

13. *Et oves lavandi.* Columella, lib. XI, cap. 2 in Aprili : « Oves Tarentinæ radice lanaria lavari debent, ut tonsuras præparentur. » H.

14. *Postridie Arcturi.* Hoc est, V idus maias, occidit matutino Arcturus. Et his occasus tempestatem significat. Nam VI idus Vergiliæ oriuntur. H. — Sic ex MSS. emend. Hard. *Arct. occ. matutini* Gron. et Al.

15. *Tertio idus.* Columella, loc. cit. « Tertio idus maias, Fidis oritur, significat tempestatem. » H.

16. *Octavo idus Arct.* Colum. l. c.

17. *Faba metitur, deinde concutitur.* Legendum ex scripto codice, *cuditur*, non *concutitur*, adstipulante etiam Comici proverbio, « In me hæc cudetur faba. » PINT. — *Dein concutitur.* Ita libri omnes, etiam MSS. quos videre licuit : frustra emendando Pintiano, *dein cuditur*, nec merito in eam sententiam illud Comici trahente, « In me hæc cudetur faba. » Nam Palladius hæc ipsa hujus intervalli opera describens, lib. VII in Junio, tit. 3, p. 123 : « Colligemus viciam, inquit, fenum græcum resecabimus ad pabulum. Nunc et faba luna minuente velletur. Ante lucem sane, et ante quam luna procedat, excussa

concutitur. (XXVIII.) Prata circa[18] kalendas junii cæduntur, 6
quorum facillima agricolis cura ac minimi impendii, hæc de se postulat dici. Relinqui debent[19] in læto solo vel humido, vel riguo, eaque aqua pluvia rigari via publica. Utilissimum simul et herbæ arare, deinde cratire, serere florem ex fenilibus, atque ex præsepibus feno dilapsum spargere, prius quam cratiantur. Nec primo anno rigari, nec pasci ante[20] secunda fenisecia, ne herbæ vellantur, obtrituque hebetentur. Senescunt prata[21], restituique de- 7
bent faba in his sata, vel rapis, vel milio. Mox insequente anno frumento, rursusque in prata tertio relinqui. Præterea quoties secta sint, siciliri[22], hoc est, quæ feniseces præterierunt, secari. Est enim in primis inutile, enasci herbas sementaturas[23]. Herba optima in prato trifolii,

et refrigerata ponatur. Ita gurgulio nos non patietur infestos. » H.

18. *Prata circa*, etc. Cato, c. L et LIII; Varro, lib. I, cap. 49; Columell. lib. II, cap. 17, 18, 19; Pallad. cap. 10 Septembris. DAL.

19. *Relinqui debent*. Relinqui dicuntur prata, quum solum nec aratur, nec conseritur, sed ad herbæ fenique proventum summittitur. DALEC. — *Relinqui debent*. Tractat hæc etiam Columella lib. II, c. 17; Pallad. in Sept. tit. 10. H.—*Arare*. Utile est herbæ arare prata, antequam florem ex fenilibus severis; inutilissimum vero, quum jam herba creverit. Hic, ut sæpe alias, cespitavit POINSINET DE SIVRY. Ex Gerardi not. inedit. ED.

20. *Nec pasci ante*. Nec immitti pecora, nisi post fenisecia anni secundi. Columella, lib. II, cap. 18: « Nec pecora quidem oportet teneris adhuc et subsidentibus pratis immittere: sed quoties herba prosiluerit, falcibus desecare: nam pecudes molli solo infigunt ungulas, atque interruptas non sinunt herbarum radices serpere, et condensare. Altero tamen anno minora pecora post fenisecia permittemus admitti.... Tertio deinde, quum pratum solidius ac durius erit, poterit etiam majores recipere pecudes. » H.

21. *Senescunt prata*. Eleganter hæc Columella de Re Rust. lib. II, cap. 18: « Igitur eum locum, quem prato destinaverimus, etc. » HARD.

22. *Siciliri*. Hinc sicilimenta de prato Cato vocat, de Re Rust. c. V, ea desegmina. Veteres *sicilire*, pro *secare* usurpabant. Varro de Re Rust. lib. I, cap. 49: « Quo facto siciliendaprata, id est, falcibus consectanda quæ feniseces præterierunt: ac quasi herba tuberosum reliquerunt campum. » HARD.

23. *Sementaturas*. Sementare est semen producere. Gallis, *grainer*, *venir à graine*. HARD.

proxima graminis, pessima mimmuli[24]: siliquas etiam
8 diras ferentis. Invisa et equisetis[25] est, a similitudine equinæ setæ. Secandi tempus, quum spica deflorescere cœpit, atque roborari: secandum[26], antequam inarescat. Cato[27] fenum, inquit, ne sero seces: prius quam semen maturum sit, secato. Quidam pridie rigant, ubi sunt rigua. Noctibus roscidis[28] secari melius. Quædam partes Italiæ post messem secant.

9 Fuit hoc quoque majoris impendii apud priores. Creticis tantum[29] transmarinisque cotibus[30] notis, nec nisi oleo falcis aciem excitantibus. Igitur cornu propter oleum

24. *Mimmuli.* Quidam *mimmulum* esse volunt herbam latis, longis, magnis, duris foliis, proceram, nascentem in paludosis pratis, quam vix boves comedunt, nedum equi. Rustici vocant *des lèches*. Genus ferme id caricis est. Alii legunt *nummulum*, et herbam esse putant, quam a rotunditate foliorum nummis pari etiamnum officinæ *nummulariam* vocant, tam noxiam pecori, ut ea degustata oves ulceratis pulmonibus tabidæ intereant. Herbam et morbum rura vocant *la clavelée*. Dal.—*Pessima mimmuli.* Haud satis compertum herbæ genus.—*Herba*, etc. Significat non caule modo, sed et siliqua nocere in prato mimmulum. Sunt qui *ranunculi* legi suspicentur commodius posse: vetant MSS. codices: quorum ex fide, quum illi exhibeant diserte, *siliqua etiam dira ferentis*, hunc locum ita expressimus. In libris hactenus editis: « Pessima mimmuli: siliqua etiam dira: fenisecis invisa et equisetis est. » Hard.

25. *Et equisetis.* De qua XXVI, 83: « Equisetum, hippuris a Græcis dicta, et in pratis vituperata nobis, etc. » Hard.

26. *Secandum.* Columella, lib. II, cap. 19: « Fenum autem demetitur optime antequam inarescat: nam et largius percipitur, et jucundiorem cibum pecudibus præbet. » H.

27. *Cato.* Cap. LIII: « Fenum, ubi tempus erit, secato: cavetoque ne sero seces. Priusquam semen maturum fiet, secato: et quod optimum fenum erit, seorsum condito. » Hard.

28. *Noctibus roscidis.* Virgilius, Georg. I, vers. 289: « Nocte leves stipulæ melius, nocte arida prata Tondentur: noctes lentus non deficit humor. » Hard.

29. *Creticis tantum.* Quum ad acuendas falces non nisi Creticis et trans mare vectis cotibus usus foret. De his cotibus lib. XXXVI, cap. 47, ubi et de aquariis dicetur. Hard.

30. *Transmarinisque cotibus.* Ad barbaros eas ferre, tamquam illicitas merces prohibet Brissonius, lib. IV, c. 4, *l. Cotem*, § *illicitarum*, *ff. public.* Dalec.

ad crus ligato fenisex incedebat. Italia aquarias cotes dedit, limæ vicem imperantes ferro. Sed aquariæ protinus virent. Falcium ipsarum duo genera : Italicum brevius, ac vel inter vepres quoque tractabile. Galliarum latifundia ma- 10
joris compendii : quippe medias cædunt herbas, breviores que prætereunt. Italus fenisex dextra una manu secat. Justum est[31] una opera jugerum in die desecari : alligarique manipulos mille ducentos, quaterna pondo. Sectum verti[32] ad solem, nec nisi siccum construi oportet : nisi fuerit hoc observatum diligenter, exhalare matutino nebulam quamdam, metasque mox[33] sole accendi, et conflagrare certum est. Rursus rigari[34] desecta oportet, ut 11
secetur autumnale fenum, quod vocant cordum. Interamnæ in Umbria quater anno secantur : etiam non rigua. Ter vero plerisque in locis : et postea in ipso pabulo[35] non minus emolumenti est, quam a feno. Armentorum id cura,

31. *Justum est.* Colum. XI, 2, in Maio : « Per hos dies fenisecia instituendæ. Bonus operarius prati jugerum desecat, nec minus mille ducentos manipulos unus obligat, qui sint singuli quaternarum librarum. » Hard.

32. *Sectum verti.* Colum. II, 19 : « Nonnumquam etiam quum cecidimus, imber oppressit : quod si permaduit, inutile est udum movere, meliusque patiemur superiorem partem sole siccari : tunc demum convertemus, etc. » H.

33. *Metasque mox.* Colum. II, 19 : « Est autem modus in siccando, ut neque peraridum, neque rursus viride colligatur : alterum, quod omnem succum si amisit, stramenti vicem obtinet : alterum, quod si nimium retinuit, in tabulato putrescit : ac sæpe concaluit, ignem creat et incendium ... Certe quiquid ad eum modum, quo debet, siccatum erit, in metas exstrui conveniet, easque ipsas in acutissimos vertices exacui. Sic enim commodissime fenum defenditur a pluviis ; quæ etiamsi non sint, non alienum tamen est prædictas metas facere, ut si quis humor herbis inest, exsudet, atque excóquatur in acervis. ». Meta porro dicitur feni congeries vel strues in acutissimum verticem exacuta. H.

34. *Rursus rigari.* Colum. II, 17, totidem verbis. Hard.

35. *In ipso pabulo.* Colum. II, 17 : « Pratum, inquit, minimi sumptus egens, per omnes annos præbet reditum : neque eum simplicem ; quum etiam in pabulo non minus reddat, quam in feno. » Hard.

jumentorumque progeneratio suum cuique consilium dabit[36], optimo maxime quadrigarum quæstu.

1 LXVIII. Solstitium[1] peragi in octava parte Cancri, et octavo kalendas julii diximus. Magnus hic anni cardo, magna res mundi. In hoc usque a bruma dies creverunt, sex mensibus. Sol ipse ad Aquilonem scandens, ac per ardua enixus ab ea meta incipit flecti, et digredi ad Austrum, aucturus noctes aliis sex mensibus, ablaturusque
2 diei mensuram. Ex hoc deinde rapiendi convehendique fructus alios atque alios tempus, et præparandi se contra sævam feramque hiemem : decebatque hoc discrimen indubitatis notis signasse naturam. Quam ob rem eas manibus ipsis agricolarum ingessit, vertique jussit ipsa die folia, et esse confecti[2] sideris signum : nec silvestrium arborum remotarumque, ne in saltus devios montesque eundum esset quærentibus signa: non rursus urbanarum, et quæ topiario tantum coluntur, quanquam et in his illa
3 visantur. Vertit oleæ ante pedes satæ, vertit tiliæ ad mille usus petendæ : vertit populi albæ etiam vitibus nuptæ. Adhuc parum, inquit : ulmum vite dotatam habes : et hujus vertam. Pabulo[3] folia ejus stringis, vitem deputas.

36. *Consilium dabit*, etc. Sic ex MSS. em. Hard. « consilium dabit optimum, maxime » Gr. et Al. Ed.

LXVIII. 1. *Solstitium peragi in octava parte..... diximus*. Libri hujus cap. 59. Hard.

2. *Et esse confecti*. Confecti solstitii. Sic XVI, 36 : « Mirum in primis id, quod ulmo, tiliæque, et oleæ, et populo albæ, et salici evenit. Circumaguntur enim folia earum post solstitium : nec alio argumento certius intelligitur sidus confectum. » Vide etiam Varronem de Re Rust. I, 46; Gellium quoque IX, 7 : « Vulgo et scriptum, inquit, et creditum est, folia olearum arborum brumali et solstitiali die converti : et quæ pars eorum fuerat inferior atque occultior, eam supra fieri atque exponi ad oculos, et ad solem, quod nobis quoque semel atque iterum experiri volentibus ita esse propemodum visum est. » Adde et Schol. Nicandri in Ther. p. 32 : Ἡ ἐλαία τὰ γλαυκὰ τῶν φύλλων ἄνω ἔχει ἐν θέρους ὥρᾳ· τὰ δὲ μέλανα, χειμῶνος. Hard.

3. *Pabulo*. Jumentorum. Vide quæ diximus XVI, 38. Stringere porro folia dici pro decutere tralatitium est. Virgilius in Eclogis :

Aspice, et tenes sidus. Alia parte cælum respiciunt, quam
qua spectavere pridie. Salice omnia alligas, humillima 4
arborum, ipse toto capite altior: et hujus circumagam.
Quid te rusticum quereris? Non stat per me, quo minus
cælum intelligas, et cælestia scias. Dabo et auribus signum.
Palumbum utique exaudi gemitus. Transisse solstitium caveto putes, nisi quum incubantem videris palumbum.

A solstitio ad Fidiculæ occasum sexto kalendas[4] julii 5
Cæsari Orion exoritur; zona autem ejus quarto nonas Assyriæ: Ægypto vero Procyon matutino æstuosus: quod sidus apud Romanos non habet nomen, nisi[5] Caniculam hanc velimus intelligi, hoc est, minorem Canem, ut in astris pingitur. Est autem[6] magnopere pertinens, sicut

« Hic ubi densas Agricolæ stringunt frondes. » Hard.

4. *Sexto kalendas junii*, etc. Leg. « Sexto kalendas julii Cæsari Orion exoritur, Zona autem ejus quarto nonas, Assyriæ; Ægypto vero Procyon, etc. hoc est minorem Canem, ut in astris pingitur, ad æstum magnopere pertinens. » Προκύων Græcis μικρὸς κύων dicitur, *minusculum canem* vocat Vitruvius. Ergo Canicula Plinio qui Græcis Προκύων sic dictus, quod ante Canem oriatur, vel quod indicet Canis ortum. Vide Salm. — *Julii*. Vett. editt. *junii*. Ed.

5. *Nisi Caniculam*. Nisi Caniculam, inquit, appelles, quæ vox minorem canem sonat. Caniculam Plinius vocat, quem alii Σείριον, quæ stella est lucidissima et flagrantissima in ore majoris Canis: quæ et Προκύων dicta est, quod ante Canem oritur. Ita Galenus Epid. Hipp. I, Sirium προκύνα vocat. Κύων μὲν γὰρ, inquit, τὸ σύμπαν ἄςρον· ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ γένυος αὐτοῦ Σείριος, ὃν ὀρθῶς ἄν τις ὀνομάζοι τὸν Προκύνα. Sirium addit appellari a nonnullis κύνα, quod totius nomen est sideris: rectius tamen *Antecanem*, Προκύνα appellari, quam canem. Hæc et alia multa Lælius Bisciola soc. Jesu Horar. subces. XII, 2, t. II: « Est enim benignum, » Plinii verbis utor, « et plenum ingenui pudoris, fateri per quos profeceris, non ut plerique faciunt. Scito enim conferentem auctores me deprehendisse, » a Salmasio in Solin. p. 430, hæc aliaque quam plurima ex Bisciola transcripta ad verbum, nec Bisciolam tamen nominatum. Hard.

6. *Est autem*. Magna vis hujus sideris est, lateque pertinet, magnaque efficientia. — De Sirio sive Canicula agitur. Ita porro MSS. omnes, quos quidem vidimus. At scripsit in ora codicis sui Pellicerius, *Ad æstum magnopere pertinens*, ut jamdudum observavit Petavius, Varr. Diss. in Uranol. II, 10. Pertinere ad æstum dicitur, si vera ea lectio est, quod ingentem æstum

6 paulo mox[7] docebimus. Tertio nonas[8] Chaldeis Corona occidit matutino, Atticæ Orion totus eo die exoritur. Pridie idus julii et Ægyptiis Orion desinit exoriri : XVI kalendas Augusti Assyriæ Procyon exoritur. Dein[9] postridie fere ubique confessum inter omnes sidus indicans, quod Canis ortum vocamus, sole partem primam[10] Leonis ingresso. Hoc fit post solstitium XXIII die[11]. Sentiunt id maria[12] et terræ, multæ vero et feræ, ut suis locis diximus[13]. Neque est minor ei veneratio[14], quam descriptis in Deos stellis. Accenditque solem, et magnam æstus obtinet

denuntiat, immo et ex parte facit. Hinc Hor. Od. III, 29 : « Jam Procyon furit, Et stella vesani Leonis, sole dies referente siccos. » Procyonem Horatius, quemadmodum et Plinius, pro Sirio accipit, quoniam prima hæc asterismi Canis stella ante cæteras, adeoque ante totum ipsum Canem apparet. H.

7. *Sicut paulo mox.* His verbis proxime fere sequentibus : « Sentiunt id maria... et magnam æstus obtinet causam. » HARD.

8. *Tertio nonas.* Colum. XI, 2 : « Quarto nonas julias Corona occidit mane. » HARD.

9. *Dein postridie.* Hoc est, XV kalendas Augusti. Sic ipse, II, 47 : « Ardentissimo autem æstatis tempore exoritur Caniculæ sidus, solem primam partem Leonis ingrediente, qui dies XV ante Augustas kalendas est. » Adde his ea, quæ ibi diximus. — *Dein.* Sic libri omnes, etiam MSS. Sic et ratio calculi exigit, uti ex Plinio ipso docuimus. Unde Cæsaris Tabulam emendabis, ex qua Hadr. Junius, et post ipsum Salmasius in Sol. pag. 430, *post triduum* legi malunt. HARD.

10. *Sole partem primam.* Hoc ex Veterum sententia scripsit. Reipsa anno primo Juliano, ortus Sirii matutinus heliacus, de quo nunc sermo est, Romæ contigit in Gradu Leonis 7. 43'. Augusti fere 2. Nunc in Leonis 20. 40'. incurrit, Augusti circiter 14. Itaque Canicularium dierum initium ab ortu illo heliaco descivit : ac semper longius deinde recedet. Hanc μετάπτωσιν orbis stellati, seu progressionem astrorum in consequentia, prisca ætas ignorabat : ideoque designatos semel a majoribus suis ortus occasusque constanter tenebat. HARD.

11. *XXIII die.* Hoc iterum repetit cap. sq. Est igitur is dies XVIII julii, sive, ut dictum est lib. II, 47, XV kalendas Augusti. H.

12. *Sentiunt id maria.* De hoc argumento vide Geminum, cap. XIV, pag. 58, et Petavium Varr. Diss. in Uranol. lib. II, 10. H.

13. *Ut suis locis diximus.* Lib. II, cap. 40; IX, 25. His adde ea quæ Cicero habet de Divin. I, p. 209, et Manil. I, v. 388. HARD.

14. *Ei veneratio.* De sidere Caniculæ et augurio canario vide

causam. XIII kalend. Augusti[15] Ægypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque[16] prodromi flatus incipiunt, quod Cæsar X kalendas sentire Italiam existimavit. Aquila Atticæ[17] matutino occidit : III kalendas regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur[18]. VIII idus Aug.[19] Arcturus medius occidit : III idus Fidicula occasu suo autumnum inchoat, uti is adnotat : sed ut vera ratio id fieri invenit, sexto idus ejusdem. 7

In hoc temporis intervallo res summa vitium agitur, decretorio uvis sidere illo, quod Caniculam appellavimus. Unde carbunculare[20] dicuntur, ut quodam uredinis carbone exustæ. Non comparantur huic malo grandines, procellæ, quæque numquam[21] annonæ intulere caritatem. 8

multa apud Rhodig. lib. XVII, cap. 27. Ejus augurii meminit Festus. Ceos quotannis ortum Caniculæ diligenter servare, conjecturamque capere, ut scribit Ponticus Heraclides, salubrisne, an pestilens annus futurus sit, tradit Cicero, lib. I de Divinat. Cujus moris initia vide apud Victorium, lib. XIX, cap. 21, explicata ex interprete Apollonii II Argonaut. Κέω δ' ἔτι νῦν ἱρῆες Ἀντολίων προπάροιθε κυνὸς ῥέζωσι θυηλάς. Dalec.

15. *XIII kalend. Augusti.* In libris omnibus editis, plurimisque MSS. legitur, *XVIII kal.* At quis hunc diem XVIII kalendas Augustas vidit umquam? Nos audacter, dempta quinarii nota, XIII rescribimus : tum quia series dierum ita postulat : nam dixit antea de XVI kalendas : quare nunc aliquis subsequentium dierum nominari debet : tum quia XIII kalendas Augusti Etesias flare ipse admonuit, II, 47, his verbis : « Post biduum vero exortum, etc. » Hard.

16. *Etesiarumque prodromi flatus incipiunt.* De his egimus lib. II, cap. 147. Hard.

17. *Aquila Atticæ.* Colum. quoque IX, cap. 2 : « Tertio kalendas Augustas Aquila occidit, tempestatem significat. » Hard.

18. *Cæsari immergitur.* Matutinum exortum hæc verba demonstrant, quem pridie Colum. statuit, l. c. « Quarto kalendas Augusti, Leonis in pectore claræ stellæ exoriuntur, interdum tempestatem significat. » In MSS. *immergit.* Mallem, *emergit.* Hard.

19. *VIII idus Aug.* Colum. l. c. « VII idus Augusti Aquarius (*lege* Arcturus) occidit medius : nebulosus æstus. Pridie idus Augusti, Fidis occidit mane, et autumnus incipit. » Hard.

20. *Unde carbunculare.* De carbunculatione diximus lib. XVII, cap. 37. Hard.

21. *Quæque numquam.* Sic MSS. quos vidimus. Forte, *quæque umquam.* Hard.

Agrorum quippe mala sunt illa: carbunculus autem regionum late patentium, non difficili remedio, nisi calumniari naturam rerum homines, quam sibi prodesse, mallent.
9 Ferunt Democritum[22], qui primus intellexit, ostenditque cum terris cæli societatem, spernentibus hanc curam ejus opulentissimis civium, prævisa olei caritate ex futuro Vergiliarum ortu[23], qua diximus[24] ratione, ostendemusque jam plenius[25], magna tum vilitate propter spem olivæ, coemisse in toto tractu omne oleum, mirantibus qui paupertatem et quietem doctrinarum ei sciebant in primis cordi esse. Atque ut apparuit causa, et ingens divitiarum cursus, restituisse mercedem anxiæ et avidæ dominorum pœnitentiæ[26], contentum ita probasse, opes sibi
10 in facili, quum vellet, fore. Hoc postea Sextius[27] e romanis sapientiæ assectatoribus Athenis fecit eadem ratione. Tanta litterarum occasio est: quas equidem miscebo agrestibus negotiis, quam potero dilucide atque perspicue. Plerique dixere rorem inustum sole acri, frugibus rubi-

22. *Ferunt Democritum.* Thaleti hoc Cicero adscribit de Divin. II, p. 201; Aristot. quoque Polit. I, 7, et Laertius in Thalete. Plinius omne oleum coemisse ait: Cicero omnem oleam, antequam florere cœpisset: Aristoteles et Laertius, τὰ ἐλαιουργεῖα, hoc est, trapeta, sive torcularia oleo premendo. H.

23. *Prævisa olei caritate ex futuro Vergiliarum ortu.* Puto luxatum esse verborum ordinem, legendumque, « prævisa olei caritate futura ex Vergiliarum ortu, » quanquam verbum *futura* adjectitium puto. Pint.

24. *Qua diximus.* Initio capitis superioris. Hard.

25. *Ostendemusque jam plenius.* Vetus lectio *planius*, non *plenius*, quod et rectius: quia sequitur paulo infra, « Quas equidem miscebo agrestibus negotiis, quam potero, dilucide atque perspicue. » Pint.

26. *Restituisse mercedem anxiæ et avidæ dominorum pœnitentiæ.* Lege *mercem*, non *mercedem*, ex veteri lectione, et paulo post *Assectatoribus*, non *sectatoribus*, in eadem: et ita sane loqui magis Plinius consuevit. Pint. — *Restituisse mercedem.* Ita MSS. Forte sincerius, *mercem*. Hard.

27. *Sextius e romanis sapientiæ assectatoribus.* De eo Seneca, Ep. 59: « Sextium ecce quum maxime lego, virum acrem, græcis verbis, romanis moribus philosophantem, etc. » *Q. Sextium* patrem appellat, ep. 64. Hard.

ginis causam esse, et carbunculi vitibus : quod ex parte falsum arbitror, omnemque uredinem frigore tantum constare, sole innoxio. Id manifestum fiet attendentibus; nam primum omnium non hoc evenire, nisi noctibus et ante solis ardorem, deprehenditur, totumque lunari [28] ratione constat : quoniam talis injuria non fit nisi interlunio, plenave luna, hoc est, prævalente : utroque enim habitu plena est, ut sæpius diximus [29] : sed interlunio omne lumen, quod a sole accepit, cælo regerit. Differentia utriusque 11
habitus magna, sed manifesta : namque interlunio æstate calidissima est, hieme gelida. E diverso in plenilunio æstate frigidas facit noctes, hieme tepidas. Causa evidens : sed alia redditur a Fabiano, græcisque auctoribus. Æstate enim interlunio necesse est, quum sole nobis proximo circulo currat, igne ejus cominus recepto candens : eademque interlunio absit hieme, quando abscedit et sol. Item plenilunio æstivo procul abeat adversa soli : hieme autem ad nos per æstivum circulum accedat. Ergo per se roscida quoties alget, infinitum quantum illo tempore cadentes pruinas congelat.

LXIX. Ante omnia autem duo genera esse cælestis in- 1
juriæ meminisse debemus. Unum quod tempestates vocamus, in quibus grandines, procellæ, cæteraque similia intelliguntur : quæ quum acciderint, vis major [1] appellatur.

28. *Totumque lunari.* A luna vitium rubiginis oritur. Theophr. de Causs. III, 27 : Ἡ δὲ ἐρυσίβη, σαπρότης τις· οὐδὲν δὲ σαπρὸν ἄνευ θερμότητος ἀλλοτρίας· μάλιστα δὲ ἐρυσιβοῦται σῖτος ταῖς πανσελήνοις. Διὸ καὶ τὴν σελήνην τῇ θερμότητι σήπειν τῆς νυκτός. « Rubigo autem putredo quædam est : nec putridum esse quidquam potest sine alieno calore. Triticum pleniluniis potissimum rubiginem capit. Ratio in calore est, quo etiam noctu luna putrefacere potest. » HARD.

29. *Ut sæpius diximus.* Inprimis lib. II, 6, ubi in ipso *coitu non cerni* lunam admonet, « quoniam haustum omnem lucis aversa illo regerat, unde acceperat. » H.

LXIX. 1. *Vis major.* Græci θεοῦ βίαν vocant; latine vim divinam dixit Ulpianus, leg. *fluminum*, § servus, Dig. *damni infecti.* Idem, leg. 19, Dig. tit. 2, *locati conducti*, § *Ex*

Hæc ab horridis sideribus exeunt, ut sæpius diximus, veluti Arcturo, Orione, Hœdis. Alia sunt illa, quæ silente cælo serenisque noctibus fiunt, nullo sentiente, nisi quum facta sunt. Publica hæc, et magnæ differentiæ a prioribus, aliis rubiginem, aliis uredinem, aliis[2] carbunculum appellantibus, omnibus vero sterilitatem. De his nunc dicimus, a nullo ante nos prodita, priusque causas reddemus.

2 (XXIX.) Duæ sunt præter lunarem, paucisque cæli locis constant. Namque Vergiliæ privatim attinent ad fructus, ut quarum exortu[3] æstas incipiat, occasu hiems, semestri spatio intra se messes vindemiasque et omnium maturitatem complexæ. Est præterea in cælo, qui vocatur lacteus circulus, etiam visu facilis. Hujus defluvio[4], velut ex ubere aliquo, sata cuncta lactescunt, duorum siderum observatione, Aquilæ in septemtrionali parte, et in au-
3 strina Caniculæ, cujus mentionem suo loco fecimus[5]. Ipse circulus fertur per Sagittarium atque Geminos, solis centro bis æquinoctialem circulum secans, commissuras eorum obtinente hinc Aquila, illinc Canicula. Ideo effectus utriusque ad omnes frugiferas pertinent terras : quoniam in

conducto, vim tempestatis calamitosæ. Et § *Culpa autem*, eodem titulo: « Vis major quam Græci θεοῦ βίαν appellant, non debet conductori damnosa esse, si plus quam tolerabile est, læsi fuerint fructus. » Cæli vim majorem appellat Colum. I, 7. HARD.

2. *Aliis carbunculum. Caniculam* legit Turneb. Adversar. lib. XXIV, cap. 23, eamque interpretatur siderationem et carbunculationem qua sata afflantur et ad sterilitatem castrantur, quum Canicula insana messes coquat, æstuosoque impetu suo omnia torreat. DALEC.

3. *Ut quarum exortu æstas incipiat, occasu hiems*, etc. Sic Aratus, et qui Aratum transtulere, Tullius et Avienus. Vide Petavium, Varr. diss. II, 9, in Uranol. p. 100. H.

4. *Hujus defluvio, velut ex ubere aliquo, sata cuncta lactescunt.* Hoc Veterum commentum hodie merito Philosophi rident. Vide DE FROMOND Meteorol. II, art. ult. pag. 86. HARD.

5. *Suo loco fecimus.* Cap. sup. circa initium. Mox centra solis ac terræ vocat, cæli terræque partem mediam a sole signatam, quum circulum æquinoctialem describit. H.

his tantum locis solis terræque centra congruunt[6]. Igitur horum siderum diebus, si purus atque mitis aer genitalem illum lacteumque succum transmiserit in terras, læta adolescunt sata. Si luna, qua dictum est[7] ratione, roscidum 4
frigus asperserit, admixta amaritudo, ut in lacte, puerperium necat[8]. Modus in terris hujus injuriæ, quem fecit in quacumque convexitate comitatus utriusque causæ. Et ideo non pariter in toto orbe sentitur, ut nec dies. Aquilam diximus[9] in Italia exoriri a. d. XIII kalendas januarii. Nec patitur ratio naturæ quidquam in satis ante eum diem spei esse certæ. Si vero interlunium incidat, omnes hibernos fructus et præcoces lædi necesse est.

Rudis fuit priscorum vita atque sine litteris: non 5
minus tamen ingeniosam fuisse in illis observationem apparebit, quam nunc esse rationem. Tria namque tempora fructibus metuebant, propter quod instituerunt ferias, diesque festos, Rubigalia[10], Floralia[11], Vinalia.

6. *Centra congruunt.* Orbis quo sol vehitur, quam terra et suæ conversionis spatio inæqualiter a terra discedit. Solis vero centrum cum terræ centro congruit, quo momento fiunt æquinoctia. Æquinoctiorum enim principia, et, ut aiunt vulgo, puncta, centrum terræ Mathematici vocant, quoniam in his mediam terram æqualiter sol dividit. DAL.

7. *Qua dictum est.* In fine c. sup.

8. *Puerperium necat.* Puerperium de prole quoque ipsa, fetuque, dicitur. Plinius, VII, 9: « Uno partu duodecim puerperia egesta. » Et cap. 3: « Aut puerperæ, aut puerperio. » HARD.

9. *Aquilam diximus.* Ante mensem januarium, sed non appellato die, oriri Aquilam subobscure innuit, lib. XVI, cap. 42, ubi amygdalam concipere Aquila exoriente ait, eamdem florere mense januario. HARD.

10. *Rubigalia.* Varro de Ling. Lat. V: « Robigalia dicta ab Robigo. Secundum segetes huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes. » Paulus ex Festo: « Robigalia, dies festus, septimo kal. maias, quo Robigo Deo suo, quem putabant rubiginem avertere, sacrificabant. » Ovid. Fast. IV, 907: « Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat, Exta canis flammis, exta daturus ovis. Protinus accessi, ritus ne nescius essem, Edidit hæc flamen verba, Quirine, tuus. Aspera rubigo, parcas cerealibus herbis, etc. » Vetus inscriptio apud Reines. pag. 218: ROBIGO. ET. CERERI. ET FLORAE. SACRVM. HARD.

11. *Floralia.* Varro de Re Rust.

Rubigalia[12] Numa constituit anno regni sui XI, quæ nunc aguntur a. d. septimum kalendas maii, quoniam tunc fere segetes rubigo occupat. Hoc tempus Varro[13] determinat, sole Tauri partem decimam obtinente, sicut tunc ferebat
6 ratio. Sed vera causa est, quod post dies undeviginti[14] ab æquinoctio verno, per id quatriduum[15], varia gentium observatione in IV kalendas maii, Canis occidit, sidus et per se vehemens[16], et cui præoccidere[17] Caniculam necesse

I, 1 : « Quarto invoco Rubigum ac Floram, quibus propitiis neque rubigo frumenta, atque arbores corrumpit, neque non tempestive florent. Itaque publicæ Robigo feriæ, Robigalia : Floræ ludi Floralia sunt instituti. » Arnobius advers. gent. IV : « Flora illa genitrix et sancta, obscenitate ludorum bene curat, ut arva florescant. » Ludorum Floralium mentio est in nummo Serviliæ gentis argenteo apud Patinum, in Famil. p. 260, n. 4, et in Museo nostro. Hinc duos exhibet gladiatores : in imo C. SERVIL. M. F. (quas duas postremas litteras Patinus omisit; vidit etiam, ut in nostro sunt, Begerus in Thesauro Brandenburgico, pag. 585). In altera parte caput Deæ Floræ est : retro lituus, insigne C. Servilii auguratus : inscriptio FLORAL. PRIMVS. Quod cave legas, ut vulgo fit, *Floralia primus ?* nam ubi verbum, aut quale subintelligitur ? Lege ergo FLORAL*ia* PR*opriis* IM*pensis* V*eneri* S*acravit* : nempe *Servilius*, cujus nomen in parte nummi priore legitur. In tutela Veneris sunt horti, ut Varro dicit infra, tit. 2. HARD.

12. *Rubigalia.* Varro, lib. I, cap. 1, Agricult. DALEC.

13. *Hoc tempus Varro.* De hac Varronis sententia Petavium vide, Varr. Diss. II, 10. HARD.

14. *Post dies undeviginti.* Ita MSS. omnes : at rectius forte, ut Petavius emendavit, Varr. Diss. II, 10, in Uranol. p. 104, *post dies unum et triginta.* A VII kalendas maias ad quartum, totum hoc quatriduum frugibus decretorium esse Plinius dicit : et ab æquinoctio verno dies numerat undeviginti. At æquinoctium vernum ipse contulit in VIII kal. april. a quo die secundus et trigesimus dies est VI kalend. maias. HARD.

15. *Per id quatriduum.* A VII kalendas ad IV. HARD.

16. *Et per se vehemens.* Ut in ortu suo immodicos æstus excitare Caniculam, sic occidentem frigora et inimicas frugibus pruinas commovere, Plinius his verbis significat. Colum. XI, 2 : « Pridie kalend. maias : Canis se vespere celat, tempestatem significat. » Hoc Manilius voluit, I, 388 : « Subsequitur rapido contenta Canicula cursu, Quo nullum terris violentius advenit astrum. Nec gravius cedit. » H.

17. *Præoccidere Caniculam.* Rutilam canem immolari necesse est ad placandum sidus. — Hac voce

sit. Itaque iidem Floralia quarto[18] kalendas ejusdem instituerunt, Urbis anno DXVI[19], ex oraculis Sibyllæ, ut omnia bene deflorescerent. Hunc diem Varro determinat, sole 7
Tauri partem quartam decimam obtinente. Ergo si in hoc

Caniculam, Sirium hoc loco rursum intelligi, seu Procyonem, pronuntiat Salmasius, in Solin. p. 435, quam stellam ante Canem oriri ait, et occidere. At ejus viri errorem quisquis ad pictam sphæram et globum oculos applicet, quamvis plumbeus sit, intelliget. Etenim quæ ad Boream declinant stellæ, earum quæ ad Austrum vergunt, uti ortus antecedunt, sic occasus sequuntur, præsertim si boreales situ posteriores sunt: ut in Procyone et Cane contingit. Canis quippe hoc tempore positus est in gradu circiter nono Cancri, et ad Austrum declinat: Procyon ad Boream situs est in gradu fere 21 Cancri: ergo ille prius oritur, quam Canis: occidit autem post ipsum. Quod autem Plinius ait canis sideri præoccidere caniculam necesse esse, id rectissime interpretamur de canario sacrificio, in quo ad placandum caniculæ sidus frugibus inimicum, rufæ canes immolabantur, ut fruges flavescentes ad maturitatem perducerentur: unde et *catularia* porta nomen accepit, ut auctor est Paulus ex Festo, verbo *Catularia*. Atque idem Festus in fragm. p. 93: « Rutilæ canes, id est, non procul a rubro colore immolantur, ut ait Atteius Capito, canario sacrificio pro frugibus, deprecandæ sævitiæ causa sideris caniculæ. » Ob unam nominis affinitatem, ea sacra illi delecta hostia est. Ovid. Fast. IV, vs. 939: « Est canis, Icarium dicunt, quo sidere moto Tosta sitit tellus, præripiturque seges: Pro cane sidereo canis hic imponitur aræ: Et quare fiat, nil nisi nomen habet. » In Rubigalibus feriis hæc cerimonia peragebatur, ut Plinius significat, quod in id tempus Caniculæ occasus incideret. Itaque Robigo Deo canis mactabatur, ut rubiginem averteret: Colum. X, de Cultu hort. « Hinc mala rubigo virides ne torreat herbas, Sanguine lactentis catuli placatur, et extis. » Atque ipse Naso, l. c. « Flamen in antiquæ lucum Rubiginis ibat, Exta canis flammis, exta daturus ovis. » Et mox: « Thura focis, vinumque dedit, fibrasque bibentis, Turpiaque obscenæ vidimus exta canis. » HARD.

18. *Floralia quarto kalendas ejusdem instituerunt*, etc. Floralia primus fecit Caius Servilius, Caii filius, anno 545, anno eo magister equitum, dictatore T. Manlio Torquato deinde ædilis curulis. Livius, lib. XXVII. DAL.

19. *Urbis anno DXVI*. Ita libri omnes, quanquam auctor est Velleius, « Torquato, Sempronioque coss. Brundisium » colonos missos esse « et post triennium Spoletium, quo anno Floralium ludorum factum est initium. » Incidit autem prior illi consulatus in annum Urbis 510 ex Liviana chronologia: quo fit, ut triennio interjecto Floralium celebritas ludorum occurrat in annum 513. HARD.

quatriduum inciderit plenilunium, fruges et omnia quæ florebunt, lædi necesse erit. Vinalia[20] priora, quæ ante hos dies sunt IX kalendas maii degustandis vinis[21] instituta, nihil ad fructus attinent : nec quæ adhuc diximus, ad vites oleasque; quoniam earum conceptus exortu Vergiliarum incipit a. d. VI idus maii, ut docuimus[22]. Aliud hoc quatriduum est, quod neque rore sordere velint : exhorrent enim frigidum sidus Arcturi postridie occidens[23]; et multo minus plenilunium incidere.

8 IV nonas[24] junii iterum Aquila exoritur vesperi, de-

20. *Vinalia.* Vinalia, dies quo Jovi calpar, id est, vinum novum demptum ex dolio sacrificii causa, offerebant his verbis apud Catonem, « Macte hocce vino inferio esto, » ne reliquum, unde calpar promptum fuerat, sacrum esset, eripereturque humanis usibus, sed libato calpari religione solveretur. Vocabatur et id Sacrima præsertim quum polluxissent, et adolevissent suffimenta ex faba, et milio molito, sparsa mulso. Vinalia Græcis πιθοίγια, festus dies, inquit Proclus, quo doliis reseratis cum servis et mercenariis vini potum communicabant, precantes ἀβλαβῆ καὶ σωτήριον αὐτοῖς τὴν τοῦ φαρμάκου χρῆσιν, quemadmodum et Romani musto primum gustato dicebant ominis gratia, « Vetus novum vinum bibo, veteri novo morbo medeor. » Johannes Grammaticus πιθοίγια in mensem ληναῖον, vel ληναιῶνα incidere putavit, id est, januarium. Fiebant vero Athenis undecima die Prostaterii. De his sequentes Hesiodi versus exponunt : Ἀρχομένου δὲ πίθου, καὶ λήγοντος κορέσασθαι, Μεσσόθι φείδεσθαι· δειλὴ δ' ἐνὶ πυθμένι φειδώ. Rhodig. lib. XXVIII, cap. 25. Plutarchus Symp. Τοῦ νέου οἴνου Ἀθήνησι μὲν ἑνδεκάτῃ μηνὸς κατάρχονται, πιθοιγίαν τὴν ἡμέραν καλοῦντες· καὶ πάλαι γε, ὡς ἔοικεν, εὔχοντο, τοῦ οἴνου πρὶν ἢ πίνειν ἀποσπένδοντες, ἀβλαβῆ καὶ σωτήριον αὐτοῖς τοῦ φαρμάκου τὴν χρῆσιν γενέσθαι. Idem lib. VIII ejusdem : Γλεύκους δὲ ζέοντος δεῖ ἀφαιρεῖσθαι καὶ τοὺς ἐργάτας δεδιότας ὁρῶμεν. DALEC.

21. *Degustandis vinis.* Et antequam degustarent, libandis. Nam in his festis vinalibus, priusquam e dolio vinum gustarent, Jovi libabant : ni ita fecissent, reliquum omne vinum sacrum fiebat, et usibus humanis eripiebatur. *Festus* : « Calpar, vinum novum, quod ex dolio demitur sacrificii causa antequam gustetur. Jovi enim prius sua vina libabant, quæ appellabant Festa Vinalia. » HARD.

22. *Ut docuimus.* Tum lib. XVI, c. 42, tum hujusce libri c. 66. H.

23. *Postridie occidens.* Nempe X kalendas maii : ut etiam sensit Colum. lib. XI, cap. 2. HARD.

24. *IV nonas.* Columella, loc. cit. « IV nonas julii, Aquila exoritur, tempestas ventosa, et interdum pluvia. » HARD. — Brot. ex MSS.

cretorio die florentibus oleis vitibusque, si plenilunium in eum incidat. Equidem et solstitium VIII kalendas junii simili causa duxerim, et Canis ortum post dies a solstitio XXIII, sed interlunio accidente; quoniam vapore[25] constat culpa, acinique præcoquuntur[26] in callum. Rursus plenilunium nocet a. d. IV nonas julii, quum Ægypto Canicula exoritur; vel certe XVI kalendas[27] Augusti, quum Italiæ. Item XIII 9
kalendas Augusti, quum Aquila occidit, usque in X kalendas ejusdem. Extra has causas sunt Vinalia[28] altera, quæ aguntur a. d. decimum tertium kalendas septembris. Varro a Fidicula incipiente occidere mane, determinat, quod vult initium autumni esse[29], et hunc diem festum tempestatibus leniendis institutum. Nunc Fidiculam[30] occidere a. d. VI idus Augusti servatur.

Regg. et edit. principe, *Julii*. Ed.

25. *Quoniam vapore.* Calore, ut diximus lib. II, cap. 40. Hard.

26. *Acinique præcoquuntur.* Sup. libro, c. 37: « Siderationis genus est in vitibus... quum acini priusquam crescant, decoquuntur in callum. » Hard.

27. *Vel certe XVI kalend.* Biduo ante Columell. loc. citat. hoc est, idibus, Procyonis, sive Caniculæ exortum matutinum assignat. H.

28. *Vinalia altera.* Nempe rustica. Varro de L. L. lib. V, p. 47: « Vinalia a vino. Hic dies Jovis, non Veneris. Hujus rei cura non levis in Latio. Nam aliquot locis vindemiæ primum a sacerdotibus publice fiebant, ut Romæ etiam nunc, etc. » Et pag. 48: « Vinalia rustica dicuntur ante diem XII kal. (lego XIII) septembr. quod tum Veneri dedicata ædes, et horti ejus tutelæ adsignantur, ac tum sunt feriati olitores. » Festus quoque: «Rustica Vinalia appellantur, mense augusto, quarto decimo (leg. XIII, tertio decimo, non XIV), kalend. septembr. Jovis dies festus, quia Latini bellum gerentes adversus Mezentium, omnis vini libationem ei deo dedicaverunt: eodem autem die Veneri templa sunt consecrata... quia in ipsius deæ tutela sunt horti. » Hard.

29. *Autumni esse.* Autumnus ab augendo: unde et Græcis τελεσφόρος ὥρα, et Latinis *autumnitas* fructuum proventus Varro in Quinquatribus: «Cape ad hanc caducam Liberi mollem dapem De fronde Bromiæ autumnitatis nobilem.» Nonius. Scal. — Autumnus, quasi auctumnus, ut fartor, farctor, autor, auctor, sartor, sarctor. Dalec. — *Initium autumni*. Jam id attigit c. 59. H.

30. *Nunc Fidiculam.* Quæ et Lyra dicitur, ut ante monuimus. Pridie idus oriri Columella existimat, loc. cit. Hard.

10 Intra hæc constat cælestis sterilitas. Neque negaverim posse eam permutari arbitrio legentium, locorum æstimantium naturas. Sed a nobis rationem demonstratam esse satis est : reliqua observatione cujusque constabunt. Alterutrum quidem fore in causa, hoc est, plenilunium aut interlunium, non erit dubium. Et in hoc[31] admirari benignitatem naturæ succurrit : jam primum hanc injuriam omnibus annis accidere non posse, propter statos siderum cursus : nec nisi paucis noctibus anni, idque quando futurum sit, facile nosci. Ac ne per omnes menses timeretur, earum quoque lege[32] divisum, æstate interlunia præterquam biduo secura esse, hieme plenilunia : nec nisi æstivis brevissimisque noctibus [33] metui, diebus non idem valere.

11 Præterea[34] tam facile intelligi, ut formica minimum animal interlunio quiescat, plenilunio etiam noctibus operetur. Avem parram[35], oriente Sirio, ipso die non apparere, donec occidat. E diverso vireonem[36] prodire ipso die solstitii. Neutrum vero lunæ statum noxium esse, ne noctibus quidem, nisi serenis, et omni aura quiescente ; quoniam neque in nube, neque in flatu cadunt rores : sic quoque non sine remedio.

31. *Et in hoc mirabilem admirari benignitatem.* (Sic libb. vett. ante Hard. editi). Brevior et magis Pliniana ejusdem lectio : « Et in hoc mirari benignitatem natura succurrit. » Cætera superfluunt. Pint.

32. *Earum quoque lege.* Noctium earum, quæ sunt metuendæ frugibus, hanc legem, hanc conditionem esse : ut interlunia noctu non nisi duo æstate, plenilunia hieme, nisi biduo pariter, metuenda sint : quum uti dictum est supra roscidum frigus luna forsan adspersit, admiscetque amaritudinem satis. H.

33. *Brevissimisque noctibus.* Ut minor sit nocendi mora. Hard.

34. *Præterea... intelligi.* Quando interlunium sit. Hard.

35. *Avem parram.* De parra et vireone vide quæ diximus X, 45. H. — Parra, *moteux*, vel *cu-blanc* ; vireo, *loriot*. Ed.

36. *E diverso vireonem prodire ipso die solstitii.* Scribo *chlorionem*, non *vireonem*, tum ex eodem exemplari, tum ex ipso Plinio, lib. X, c. 29. Aristoteles quoque, de Nat. Anim. lib. IX, cap. 22, *chlorionem* vocat. Theodorus *vireonem* vertit, unde nata est, ut fit sæpius, occasio depravandi Plinii. Pint.

LXX. Sarmenta[1], aut palearum acervos, et evulsas herbas fruticesque, per vineas camposque, quum timebis, incendito: fumus medebitur. Hic e paleis et contra nebulas auxiliatur, ubi nebulæ nocent. Quidam tres[2] cancros vivos cremari jubent in arbustis, ut carbunculi non noceant. Alii siluri[3] carnem leviter uri a vento, ut per totam vineam fumus dispergatur. Varro auctor est, si Fidiculæ occasu, quod est initium autumni, uva picta consecretur inter vites, minus nocere tempestates. Archibius ad Antiochum Syriæ regem scripsit : Si fictili[4] novo obruatur rubeta rana in media segete, non esse noxias tempestates. 1

LXXI. Opera rustica[1] hujus intervalli, terram iterare, arare, arbores circumfodere : ubi æstuosa regio poscat, accumulare. Germinantia, nisi in solo luxurioso, fodienda non sunt. Seminaria purgari sarculo. Messem hordeaceam facere. Aream[2] ad messem creta præparare, Cato- 1

LXX. 1. *Sarmenta.* Nunc remedia proponit adversus rubiginem, quæ et Colum. lib. de Arb. c. 13: « Ne rubigo vineam vexet. Palearum acervos inter ordines verno tempore positos habeto in vinea : quum frigus contra temporis consuetudinem intellexeris, omnes acervos incendito : ita fumus nebulam et rubiginem removebit. » Habet hoc ipsum et Diophanes in Geop. lib. V, cap. 31. Hard.

2. *Quidam tres.* Sic Apuleius in Geop. loc. cit. Hard.

3. *Alii siluri.* Auctor Geop. loc. cit. Τινὲς δὲ σίλουρον τὸν ἰχθὺν κατατεμόντες, καίουσι κατὰ ἄνεμον, κατὰ πᾶν μέρος τοῦ χωρίου τὴν ὀσμὴν ποιοῦντες. « Quidam silurum piscem concisum urunt secundum ventum, ac per omnes regionis partes odorem spargunt. » Hard.

4. *Si fictili novo obruatur rubeta rana.* Ultimum verbum non esse auctoris existimo, sed expositionem præcedentis a lectore insertam. Pint.

LXXI. 1. *Opera rustica.* Varro, lib. I, cap. 33; Columell. lib. XI, cap. 2. Dalec.

2. *Aream...... creta præparare.* Cato, cap. cxxix : « Aream, ubi frumentum teratur, sic facies. Confodiatur minute terra, et amurca bene conspergatur, ut combibat quamplurimum. Ubi bene comminuta terra fuerit, et amurcam combiberit, cylindro aut pavicula coæquato, etc. » Cato cretam non nominat : sed Plinius cretam dixit amurca temperandam. Virgilius vicissim amurcam non nominat, sed cretam : Georg. I, v. 178 : « Area cum primis ingenti æquanda cy-

nis sententia amurca temperata[3], Virgilii operosius. Majore ex parte æquant tantum, et fimo bubulo dilutiore illinunt. Id satis ad pulveris remedium videtur.

1 LXXII. (xxx.) Messis ipsius ratio varia. Galliarum[1] latifundiis valli[2] prægrandes dentibus in margine infestis, duabus rotis per segetem impelluntur, jumento in contrarium juncto : ita direptæ in vallum cadunt spicæ. Stipulæ[3] alibi mediæ falce præciduntur, atque inter[4] duas

lindro, Et vertenda manu, et creta solidanda tenaci, Ne subeant herbæ, neu pulvere victa fatiscat. » H. — *Creta.* Quæ formicarum et herbarum inimica est, talparum venenum. Varro. Dal.

3. *Amurca temperata.* In MSS. Regg. et edit. principe, *amurca temperatam.* Et sic edidit Broterius. Ed.

LXXII. 1. *Galliarum.* « In Galliarum fundis latioribus, fit vehiculum, seu carpentum, in vanni seu valli grandioris modum, cujus in fronte seu margine denticuli plurimi ac rari sint : id duabus rotis brevibus fertur, impellente bove, qui capite in vehiculum verso a tergo ipsius jugo aptetur et vinculis, qui sit mansuetus, nec modum compulsoris excedat. Hic ubi vehiculum per messes cœpit impellere, omnis spica in carpentum denticulis comprehensa decidit, abruptis relictisque paleis : et ita per paucos itus ac reditus brevi horarum spatio tota messis impletur. » Ita fere Pallad. lib. VII in Jun. tit. 2. H.

2. *Valli.* Vallus hoc loco vehiculum nobis esse videtur, vanni grandioris instar, compactum. Vallum pro vanno Varro de Re Rust. lib. I, cap. 52, dixit. Hard.

3. *Stipulæ alibi mediæ falce.* Aliter Varro : « Falce, inquit, secundum terram succidunt stramentum, et manipulum quemque, ut subsecuerunt, ponunt in terra. Ubi eos fecerunt multos, iterum eos percensent, ac de singulis secant inter spicas et stramentum. Spicas conjiciunt in corbem atque in aream mittunt. Stramenta relinquuntur in segete, unde tollantur in acervum. » Dalec. — *Stipulæ.* Varro de Re Rust. lib. I, cap. 56, sub urbe Roma id fieri solitum ait. H.

4. *Inter duas mergitas.* Mergas appellat Columella, lib. II, c. 21, p. 78, ferramenta metendis frugibus idonea. « Sunt autem, inquit, metendi genera complura ; multi falcibus verriculatis, atque iis vel rostratis, vel denticulatis, medium culmum secant : multi mergis : alii pectinibus spicam ipsam legunt, etc. » Festus : « Mergæ, Furculæ, quibus acervi frugum fiunt, dictæ a volucribus mergis, quia ut illi se in aquam mergunt, dum pisces persequuntur ; sic messores eas in fruges demergunt, ut elevare possint manipulos. » Plautus in Pœn. act. V, scen. II, vers. 58 : « Palas vendendas sibi ait, et mergas datas. Ut hortum fodiat, atque ut fru-

mergites spica distringitur. Alibi ab radice vellunt : quique id faciunt, proscindi ab se obiter agrum interpretantur, quum extrahant succum. Differentia hæc : Ubi stipula domos contegunt, quam longissimam servant. Ubi feni inopia est, stramento paleam quærunt. Panici culmo non tegunt. Milii culmum fere inurunt. Hordei stipulam bubus gratissimam servant. Panicum et milium singulatim pectine manuali legunt Galliæ [5]. Messis ipsa [6] alibi tribulis in area [7], alibi equarum [8] gressibus exteritur, alibi [9] perticis flagellatur. Triticum, quo serius metitur, copiosius invenitur : quo celerius vero, hoc speciosius [10] ac robu-

mentum metat. » Johan. de Janua : « Merga a merges dicitur, id est, furca, cum qua cona segetis portatur. » Hard.

5. *Pectine manuali sigillatim legunt Galliæ*. Mergis et pectine quosdam spicas legere, idque facillimum esse in rara segete, difficillimum in densa, Columella scribit. *Pectinem manualem* auctor vocat manubrio affixum. Dalec. — *Pectine manuali*. Cum pectine subdito, ut fit in tondendis hominum capillis, exstantes spicæ præscinduntur, et singulæ quidem, nec, ut fit in frumentis, plures comæ, vel jubæ simul. H. — Sic ex MSS. emend. Hard. *sigillatim* Gron. et al. Ed.

6. *Messis ipsa*. Seges, seu fruges demessæ. Hard.

7. *Tribulis in area*. Tribula, sive tribulum, vehiculum est terendis frumentis destinatum : unde nomen quoque suum habet, velut teribula, quoniam terat et extundat. Virgil. Georg. lib. I, v. 164 : « Tribulaque, traheæque, et iniquo pondere rastri. » Ubi Servius : « Tribula genus vehiculi omni parte dentatum, unde teruntur frumenta, quo maxime in Africa utuntur. » Varro neutrius generis facit de Re Rust. lib. I, cap. 52 : « E spicis, inquit, in aream excuti grana : quod fit apud alios jumentis junctis, ac tribulo : id fit e tabula lapidibus aut ferro exasperata, quæ imposito auriga, aut pondere grandi trahitur jumentis junctis, ui discutiat e spica grana : aut fit ex assibus dentatis cum orbiculis : quod appellant plaustrum Pœnicum. » Nonius feminini cap. 3 : « Tribulæ, inquit, femininum : Virgil. Georg. I : Tribulaque, traheæque, etc. » Hard.

8. *Alibi equarum*. Varro, loc. cit. « Apud alios exteritur grege jumentorum inacto, et ibi agitato perticis, quod ungulis e spica exteruntur grana. » Sic pariter Colum. lib. II, cap. 21. Hard.

9. *Alibi perticis*. Uti nunc maxima parte Galliarum. Has perticas etiamnum flagella vocant, *des fléaux*, baculis extundi, ac tundi fustibus dixit Columella, lib. II, c. 21. H.

10. *Hoc speciosius*. In area et in acervo melius quam in agro fru-

stius. Lex aptissima [11], antequam granum indurescat, et quum jam traxerit colorem. Oraculum vero, biduo celerius messem facere potius, quam biduo serius. Siliginis [12] et tritici etiam ratio in area horreoque. Far, quia difficulter excutitur, convenit cum palea sua condi : et stipula tantum, et aristis liberatur. 3 Palea plures gentium pro feno utuntur. Melior ea, quæ tenuior, minutiorque, et pulveri propior : ideo optima e milio [13], proxima ex hordeo, pessima ex tritico, præterquam jumentis opere laborantibus. Culmum saxosis locis quum inaruit, baculo frangunt, substratu animalium [14]. Si palea defecit, et culmus teritur. Ratio hæc : maturius desectus, muria diu respersus, dehinc siccatus in manipulos convolvitur, atque ita pro feno bubus datur. Sunt qui accendant in arvo et stipulas, magno Virgilii [15] præconio. Summa autem [16] ejus ratio, ut herbarum semen exurant.

menta grandescere, ac si tempestive decisa sint, postea capere incrementum, auctor est etiam Colum. loc. cit. Hard.

11. *Lex aptissima.* Columell. loc. cit. « Recrastinari non debet, sed æqualiter flaventibus jam satis, antequam ex toto grana indurescant, quum rubicundum colorem traxerunt, messis facienda est, ut potius in area et in acervo, quam in agro grandescant frumenta. » Hard.

12. *Siliginis.* Hoc eum arbitror velle, quod statim ex Columella diximus in area et in acervo magis quam in agro, frumenta grandescere. Hard.

13. *Ideo optima e milio.* Ad pabulum scilicet jumentorum. Colum. lib. VI, cap. 3 : « Minus commode tuemur armentum paleis, quæ ubique et quibusdam regionibus solæ præsidio sunt : eæ probantur maxime e milio, tum ex hordeo, mox etiam ex tritico. » Hard.

14. *Substratu animalium.* Ut stramenti vice animalibus substernatur in hiberna stabulatione. H.

15. *Virgilii præconio.* Georg. I, vers. 84 : « Sæpe etiam steriles incendere profuit agros, Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis : Sive inde occultas vires et pabula terra Pinguia concipiunt : sive illis omne per ignem Excoquitur vitium, atque exsudat inutilis humor, etc. » Hard.

16. *Summa autem.* Præcipua, inquit, optimaque ratio Virgilii est, ut herbarum inutilium semina igne exurantur. Hunc igitur intellectum Plinius putavit esse horum verborum, « omne per ignem Excoquitur vitium. » Alii *summa autem ratio*

Ritus diversitatem magnitudo facit messium, et caritas operariorum [17].

LXXIII. Connexa est ratio frumenti servandi. Horrea 1
operose [1] tripedali crassitudine, pariete lateritio, exædificari jubent aliqui. Præterea superne [2] impleri, nec afflatus admittere, aut fenestras habere ullas. Alii ab exortu tantum æstivo, aut septemtrione [3], eaque sine calce [4] construi, quoniam sit frumento inimicissima : nam quæ [5] de amurca præceperint, indicavimus. Alibi contra [6] suspendunt granaria lignea columnis, et perflari undique malunt, atque etiam a fundo. Alii omnino pendente tabulato extenuari 2
granum arbitrantur : et si tegulis subjaceat, confervescere. Multi ventilari [7] quoque vetant : curculionem enim non

legunt, dempta vocula *ejus* : ut sit sententia : prætermissam ab eo vate rationem validissimam, quæ hunc ritum probaret. Sed MSS. omnes reclamant. HARD.

17. *Caritas operariorum*. Sic ex MSS. emend. Hard. Gronov. et Al. *caritas operarum*. ED.

LXXIII. 1. *Horrea operose*, etc. Columella, lib. I, cap. 6 ; Varro, lib. I, cap. 57 ; Vitruv. lib. VI, cap. 9. DALEC.—*Horrea... tripedali*. Bipedali contentus Palladius, l. I, cap. 19, p. 18. H. — Sic ex MSS. emend. Hard. *operosa tripedali* Gron. et Al. ED.

2. *Præterea superne*. Non per fenestras, sed per tabulatum, cameramve, in horreum grana conjici. H.

3. *Aut septemtrione*. Hunc situm approbat Vitruv. lib. I, cap. 4. H.

4. *Eaque sine calce*. Amurcam immiscet calci Columell. loc. citat. ad solum sternendum, pavimentaque coagmentanda. Item Geopon. auctor, lib. II, cap. 25. HARD.

5. *Nam quæ... indicavimus*. Lib. XV, cap. 8. Adde iis Columellam, lib. I, cap. 6 : « Neque me præterit sedem frumentis optimam quibusdam videri horreum camera contectum, cujus solum terrenum priusquam consternatur perfossum, et amurca recenti, non salsa, madefactum, velut Signinum opus, paviculis condensatur. » HARD.

6. *Alibi contra*. Sic libri omnes. Varro de Re Rust. lib. I, cap. 57 : « At triticum condi oportet in granaria sublimia, quæ perflentur vento ab exortu, ac septemtrionum regione, atque nulla aura humida ex propinquis locis adspiret. » Et paulo post : « Granaria in agro quidam sublimia faciunt, ut in Hispania citeriore, et in Apulia : ita ut non solum a lateribus per fenestras, sed etiam subtus a solo ventus regirare possit. » HARD.

7. *Multi ventilari*. Colum. lib. I, cap. 6 : « Sic emunita sola et latera horreorum, ut retuli, prohibent curculionem : quod genus exitii quum incidit, multi opinantur ar-

descendere[8] infra quatuor digitos, nec amplius periclitari. Columella[9] et Favonium ventum conferre frumento præcipit : quod miror equidem, siccissimum[10] alioqui. Sunt qui rubeta rana[11] in limine horrei pede e longioribus suspensa, invehere jubeant. Nobis referre plurimum tempestivitas condendi videbitur. Nam si parum tostum atque robustum collectum sit, aut calidum conditum, inimica in-
3 nasci[12] necesse est : diuturnitatis[13] causæ plures : aut in ipsius

ceri posse, si excessæ fruges in horreo ventilentur, et quasi refrigerentur. Id autem falsissimum est : neque enim hoc facto expelluntur animalia, sed immiscentur totis acervis : qui si maneant immoti, summis tantum partibus infestantur : quoniam infra mensuram palmi non nascitur curculio : longeque præstat id solum, quod jam vitiatum est, quam totum periculo subjicere, etc. » Hard.

8. *Curculionem enim non esse.* Refert hoc ipsum Palladius l. c. ex Columella, Virg. Georg. I, vs. 185 : « populatque ingentem farris acervum Curculio. » Vermis est frumenta corrodens, vulgo *calendre*, *charançon*. Plautus in ea fabula, quam de parasiti cujusdam nomine Curculionem inscripsit, act. IV, scen. IV, vers. 30 : « Ubi nunc Curculionem inveniam ? ca. In tritico facillime Vel quingentos curculiones pro uno faxo reperias. » Hard.

9. *Columella.* Lib. II, cap. 21, pag. 79 : « At ubi paleis immixta sunt frumenta, vento separentur. Ad eam rem Favonius habetur eximius, qui lenis, æqualisque, æstivis mensibus perflat. » Sic etiam auctor Geopon. lib. II, cap. 25. H.

10. *Siccissimum.* Tepidum Favonium, sed subsolano tamen sicciorem esse dixit, lib. II, c. 48. H.

11. *Sunt qui rubeta rana.* Rursus hic et ubicumque post octavum librum adjecta fuerit vox *rana*, persuasum habeo superfluere. Neque enim est brevitatis Plinianæ, quum abunde in octavo descripserit rubetam, ranam, toties in sequentibus inculcare *rubeta rana*, quasi de industria vellet tundere. Pint.

12. *Inimica innasci.* Formicam, et curculionem. Hard.

13. *Diuturnitatis.* Theophrastus, de Caus. lib. IV, cap. 16 : Πρὸς δὲ θησαυρισμὸν ἄριστα μὲν κέγχρος, καὶ ἔλυμος, καὶ σήσαμον, καὶ θέρμος, καὶ ἐρέβινθος. Τὰ μὲν, ὅτι πολυχίτωνα καὶ ξηρὰ, τὰ δ' ὅτι λιπαρά. Ὁ δὲ θέρμος καὶ ὁ ἐρέβινθος πικρότητά τινα ἔχουσι καὶ δριμύτητα· καὶ διατηροῦσι δὲ ταῦτα ἀπαθῆ, ὥσπερ εἴρηται. « Omnium optime recondi possunt, milium, panicum, sesama, lupinum, cicer. Milium et panicum, quia tunica multiplici teguntur, et sicca sunt : sesama, ob succi pinguitudinem : lupinum et cicer amaritudinem quamdam et acrimoniam habent, quæ conservare ea sine noxa possunt, ut dictum est. » Cicerculam Theophrasti ἐρέβινθον dici obiter animadverte. Hard.

grani corio, quum est numerosius, ut milio; aut succi
pinguedine, qui pro humore sufficit tantum, ut sesamæ:
aut amaritudine, ut lupino et cicerculæ. In tritico maxime
crescunt animalia, quoniam spissitate sua concalescit, et
furfure crasso vestitur. Tenuior hordeo palea, exilis et
legumini: ideo non generant. Faba crassioribus tunicis
operitur, ob hoc effervescit. Quidam[14] ipsum triticum
diuturnitatis gratia aspergunt amurca, mille modios qua-
drantali. Alii Chalcidica aut Carica creta, aut etiam ab- 4
sinthio[15]. Est[16] et Olynthi, ac Cerinthi Eubœæ terra, quæ
corrumpi non sinat. Nec fere condita in spica læduntur.
Utilissime tamen servantur in scrobibus, quos siros[17]
vocant, ut in Cappadocia, et in Thraciá. In Hispania et
Africa, ante omnia ut sicco solo fiant, curant: mox ut
palea substernatur. Præterea cum spica sua conduntur.
Ita frumenta si nullus spiritus penetret, certum est nihil

14. *Quidam ipsum.* Varro de Re Rust. lib. I, cap. 57: « Quidam ipsum triticum amurca conspergunt, quum addant in circiter mille modium, quadrantal amurcæ. Item alius aliud adfriat, aut adspergit: ut Chalcidicam, aut Caricam, cretam, aut absinthium. » De quadrantali seu amphora dixi lib. XIV, cap. 5. Hard.

15. *Absinthio.* Coriandrum et conyzam laudat Palladius. Dalec.

16. *Est et Olynthi.* Creditur et terram apud quosdam haberi, inquit Theophrastus, Hist. lib. VIII, cap. extr. qua illitum triticum servari unice potest: Δοκεῖ δὲ καὶ γῆ τις εἶναι παρά τισιν, ἣ διαπαττομένη συντηρεῖ τὸν πυρόν. Ὥσπερ ἥτε ἐν Ὀλύνθῳ, καὶ ἐν Κηρίνθῳ τῆς Εὐβοίας.

17. *Siros.* Cryptas Vitruv. appellat lib. VI, cap. 8. Dalec. — *Quos siros vocant.* Varro, l. c. « Quidam granaria habent sub terris, speluncas, quas vocant σειροὺς, ut in Cappadocia ac Thracia. Alii, ut in Hispania citeriore puteos, ut in agro Carthaginiensi et Oscensi. Horum solum paleis substernunt, et curant ne humor aut aer tangere possit, nisi quum promitur ad usum: quo enim spiritus non pervenerit, ibi non oritur curculio. » Habet eadem Columella, lib. I, cap. 6. Hesych. Σιροῖς, ὀρύγμασιν, ἐν οἷς κατετίθεντο τὰ σπέρματα. Hard. — In calidis regionibus triticum optime servari in his puteis, quos hodieque *silos* appellamus, auctor est Shaw, *Voy.* tom. I, p. 287. Repertum est in Herculanensibus ruinis triticum in fictilibus vasis conditum ante annos 1700. Alia multa habemus exempla tritici per triginta quadragintave, aut etiam centum et decem annos servati. Vid. *Mémoir. de l'A-*

maleficum nasci. Varro[18] auctor est, sic conditum triticum durare annis quinquaginta, milium vero centum. Fabam[19] et legumina in oleariis cadis oblita[20] cinere, longo tempore servari. Idem fabam a Pyrrhi regis ætate, in quodam specu Ambraciæ usque ad piraticum Pompeii Magni bellum durasse, annis circiter centum viginti. Ciceri tantum nullæ bestiolæ in horreis innascuntur. Sunt qui urceis[21] cinere substratis, et illitis acetum habentibus, leguminum acervos superingerant, ita non nasci maleficia[22] credentes. Alii[23], qui in salsamentariis cadis gypso illinant; alii, qui lentem aceto laserpitiato respergant, siccatamque oleo inungant. Sed brevissima observatio, quod vitiis carere velis, interlunio legere. Quare plurimum refert, condere quis malit, an vendere. Crescente enim luna[24], frumenta grandescunt.

cadémie des Scienc. ann. 1708. Ed.

18. *Varro.* Loc. cit. In Bibliotheca Cæsarea Viennæ Austriæ capsulam asservari, scribit Lambecius ei Bibliothecæ præfectus, lib. VI, p. 316, qua in capsula frumentum sit conditum, quod anno 1664, trecentorum jam ac tricenum esset annorum, ut ex affixis ei capsæ publicis instrumentis ac monumentis liquet. Hard.

19. *Fabam et legumina.* Theophr. Hist. lib. VIII, cap. 10, ad Apolloniam maris Ionii, fabam nullo pacto rodi scribit, et ideo quam diutissime servari. Dal. — *Fabam*, etc. Varro de Re Rust. I, 58. H.

20. *Oblita cinere.* Illitus e cinere fiebat, cinere in modum gypsi temperato, id est, aqua spissius diluto et commixto. Columella, lib. XIII, cap. 43. Dalec.

21. *Sunt qui urceis.* Fictilibus, æneisve vasis, coopertis, intus acetum habentibus, foris cinere illitis, inferne cinere rursum substratis. H.

22. *Maleficia.* Bestiolas frugibus inimicas. Hard.

23. *Alii, qui in.* Quod de leguminibus generatim Plinius et universe pronuntiat, hoc in primis de lente Columella, lib. II, cap. 10: « Ea, inquit, ne curculionibus absumatur, in sole siccetur, et radice silphii trita cum aceto adspergatur, defriceturque: atque ita rursus in sole siccata, et mox refrigerata recondatur, si major est modus, in horreo: si minor, in vasis oleariis, salsamentariisque, quæ repleta confestim gypsata sunt. Quandocumque in usus prompserimus, integram lentem reperiemus. Potest tamen etiam citra istam medicationem cineri mixta commode servari. » H.

24. *Crescente enim luna.* Frumenta luna crescente lecta grandescunt in area. Hard.

LXXIV. (xxxi.) Sequitur ex divisione temporum 1
autumnus a Fidiculæ occasu ad æquinoctium, ac deinde Vergiliarum occasum, initiumque hiemis. In his intervallis significant[1], pridie idus Augusti Atticæ Equus oriens vesperi : Ægypto et Cæsari Delphinus[2] occidens. xi kalendas septembris[3] Cæsari et Assyriæ, stella, quæ Vindemitor[4] appellatur, exoriri mane incipit, vindemiæ maturitatem promittens. Ejus[5] argumentum erunt acini colore mutati. Assyriæ v kalendas et Sagitta occidit, et Etesiæ desinunt. Vindemitor Ægypto nonis exoritur, Atticæ Arcturus matutino, et Sagitta occidit mane. Quinto[6] idus 2
septembris Cæsari Capella oritur vesperi. Arcturus vero medius pridie idus, vehementissimo[7] significatu terra

LXXIV. 1. *Significant.* Hoc est, ut sæpe diximus, tempestatum significatus habent dies aut sidera mox appellanda. Hard.

2. *Delphinus occidens.* Occasu vespertino : quem idibus Columella adjudicat : « Idibus Augusti, Delphini occasus, tempestatem significant. » Et postero die, « XIX kal. septembr. ejusdem sideris matutinus occasus tempestatem significat. » Hard.

3. *XI kal. septemb.* Quatriduo post Columellæ, XI, 2 : « VII kal. sept. Vindemiator exoritur mane, et Arcturus incipit occidere : interdum pluvia. » Hard.

4. *Vindemitor.* Sic ex MSS. em. Hard. *Antevindemiator,* προτρυγητὴρ Ptolem. προτρύγητος et *Provindemiator* Vitr. τρυγητὴρ Hesiod. *vindemiator* Gr. et al. Ed.

5. *Ejus argumentum erunt acini colore mutati.* Scribo, *Ejus argumentum erunt vinacea colore mutata.* Columella, lib. II, cap. 2 : « Naturalis autem maturitas est, si quum expresseris vinaceà, quæ acinis celantur, jam infuscata et nonnulla propemodum nigra fuerint. Nam colorem nulla res vinaceis potest afferre nisi maturitas, præsertim quum ita in media parte acinorum sint, ut et a sole æstuante et a ventis protegantur; humorque ipse non patitur ea præcoqui atque infuscari nisi suapte natura. » Pint.

6. *Quinto idus.* Columellæ, « Septima idus Capra exoritur, tempestatem significat. » Hard.

7. *Vehementissimo.* Plautus in Rudente, Prol. v. 69 : « Increpui hibernum, et fluctus movi maritimos. Nam Arcturus signum sum omnium acerrimum : Vehemens sum exoriens : quum occido, vehementior. » Stella est eximie conspicua in signo Bootæ sive Arctophylacis, post caudam majoris ursæ : unde nomen habet, quasi ἄρκτου οὐρά. Cicero in Phænom. de Arctophylace : « Arctophylax vulgo qui dicitur esse Bootes..... Huic autem subter præcordia fixa videtur

marique per dies quinque. Ratio ejus hæc traditur : si Delphino occidente imbres fuerint, non futuros per Arcturum. Signum orientis ejus sideris servetur hirundinum abitus : namque deprehensæ[8] intereunt. Decimo sexto kalendas octobris Ægypto Spica, quam tenet Virgo, exoritur matutino, Etesiæque desinunt. Hoc idem[9] Cæsari XIV kalendas, XIII Assyriæ significant : et XI kalendas Cæsari commissura[10] Piscium occidens, ipsumque æqui-
3 noctii sidus[11] VIII kalendas octobris. Deinde consentiunt (quod est rarum) Philippus, Callippus, Dositheus, Parmeniscus, Conon, Criton, Democritus, Eudoxus, IV kalendas octobris Capellam matutino exoriri, et III kalendas Hœdos. Sexto nonas octobr. Atticæ Corona exoritur mane. Asiæ et Cæsari V kalendas Heniochus occidit matutino. Tertio kalendas Cæsari Corona exoriri incipit; et postridie occidunt Hœdi vesperi. VIII idus octobris Cæsari fulgens in Corona stella oritur. Et III idus Vergiliæ vesperi. Idibus Corona tota. Sexto kalendas novembris Suculæ vesperi exoriuntur. Pridie kalendas Cæsari Arcturus occidit : et Suculæ exoriuntur cum sole. Quarto nonas Arcturus
4 occidit vesperi. Quinto idus novembris gladius Orionis occidere incipit. Deinde III idus Vergiliæ occidunt. In his temporum intervallis opera rustica, napos, raphanos serere, quibus diebus diximus[12]. Vulgus agreste et rapa post ciconiæ[13] discessum male seri putat. Nos omnino

Stella micans radiis, Arcturus nomine claro. » Hard.

8. *Namque deprehensæ*. Quæ ab eo sidere deprehenduntur, nec ante abierint, quam exoriatur, frigore intereunt. Hard.

9. *Hoc idem Cæsari*. Et Columellæ, lib. XI, cap. 2, p. 381 : « XIV kalend. octobr. Spica Virginis exoritur. » Hard.

10. *Commissura Piscium*. Ea tæniola est, qua uterque piscis connectitur, ut quidem in globo pingitur. Columella eodem die Pisces occidere matutino ait. Hard.

11. *Æquinoctii sidus*. Sol æquinoctium faciens. Hard.

12. *Quibus diebus diximus*. Cap. 35, « inter duorum numinum dies festos, Neptuni atque Vulcani. » H.

13. *Post ciconiæ*. De ejus discessu diximus cap. 31. Hard.

post Vulcanalia, et præcocia[14] cum panico. A Fidiculæ autem occasu viciam, faseolos, pabulum[15] : hoc silente luna[16] seri jubent. Et frondis præparandæ tempus hoc est. Unus frondator quatuor frondarias fiscinas complere in die justum habet. Si decrescente luna præparetur, non putrescit : aridam colligi non oportet. Vindemiam[17] an- 5
tiqui numquam existimavere maturam ante æquinoctium : jam passim rapi cerno. Quamobrem et hujus tempora notis argumentisque signentur. Leges ita se habent : Uvam calidam ne legito, hoc est, in ejus siccitate, ac nisi imber[18] intervenerit. Hanc ne legito rorulentam, hoc est, si ros nocturnus fuerit ; nec prius, quam sole discutiatur. Vindemiare incipito, quum ad palmitem[19] pampinus procumbere cœperit, aut quum exempto acino ex densitate intervallum non compleri apparuerit, acinum non augeri. Acinos plurimos[20] fert, si contingat crescente luna vindemiare. Pressura[21] una culeos[22] XX implere de- 6

14. *Et præcocia.* Rapa nimirum, cum panico, quod seri diximus ante Vergiliarum exortum, initio cap. 10. HARD.

15. *Pabulum.* Sive ocymum, ut dictum est lib. XVII, 35 : « Ocymum, quod in vinea seri Cato jubet, antiqui appellabant pabulum, etc. » HARD.

16. *Hoc silente luna.* Hoc est, in interlunio, ut dictum est lib. XVI, 74. Adde Marbodæum, lib. de Lap. pret. cap. 19, qui lunam silentem lunam primam interpretatur. H.

17. *Vindemiam antiqui,* etc. Varro lib. I, cap. 13 ; Columella, lib. XII ; Cato, cap. XXIII ; Palladius, cap. XI Sept. DALEC.

18. *Ac nisi imber.* Simile est quod Cato præcipit, cap. CXII de vino Coo faciendo : « Uvas relinquito in vinea, sinito ut bene coquantur : et ubi pluerit, et siccaverit, tunc deligito, etc. » HARD.

19. *Quum ad palmitem,* etc. Quum vinacea, sive grana acinorum, fusca vel nigra fuerint. Pallad. DALEC.

20. *Acinos plurimos fert.* Sic ex MSS. em. Hard. *acino plurimum refert* Gr. et al. ED.

21. *Pressura.* Pressuram vocat, quantum uvarum in superposita cavea pedibus pressarum lacus vinarius accipit. DALEC.

22. *Culeos.* Culeus 20 amphoras continet, et urnas 40. Fannius : « Est et his decies quem conficit amphora nostris culeus : hoc nulla est major mensura liquoris. » De mensuris liquidorum vide annotat. Philandri in lib. VI Vitruvii, c. 9.

bet. Hic est pes justus[23]. Ad totidem culeos et[24] lacus, xx jugeribus unum sufficit torculum[25]. Premunt aliqui singulis[26], utilius binis; licet magna sit vastitas[27] singulis. Longitudo in his refert, non crassitudo: spatiosa[28] melius premunt. Antiqui[29] funibus vittisque loreis ea detrahebant[30], et vectibus. Intra centum annos[31] inventa Græcanica[32], mali rugis per cochleas bullantibus[33], palis affixa arbori stella, a palis arcas lapidum attollente secum
7 arbore[34]: quod maxime probatur. Intra viginti[35] duos

Dal. — *Culeos.* De culeo diximus XIV, 5; de lacu, cap. 7. Hard.

23. *Pes justus. Pedem justum* dici arbitror, justam exactamque mensuram liquidorum, quæ omnes alias continet (est enim culeus omnium vini mensurarum maxima): ad pedis similitudinem, qui justo modo inferiores alias mensuras colligit, nempe uncias, ut alii volunt, duodecim, ut alii, sedecim: non autem brisam, et vinaceorum scapos sive scipiones cum folliculis, quos pedem Columella vocat lib. XII. Vulgo *le marc.* Dalec.

24. *Et lacus. Pour vingt cuvées.* H.

25. *Unum sufficit torculum.* Vitruvius, lib. VI, cap. 9; Cato, cap. XII, XIII, XVIII; Colum. lib. I, cap. 6; Varro, lib. I, cap. 54. Dalec. — *Torculum. Un pressoir.* Torculum, torcular, torcularium dixere promiscue vetusti scriptores. H.

26. *Premunt aliqui singulis.* Torculis, sive prelis scilicet. Est autem prelum torcularium, *l'arbre du pressoir.* Hard.

27. *Licet magna sit vastitas.* Duobus prelis longitudinem pedum quadragenum Vitruvius assignat, VI, 9; latitudinem XXIV. H.

28. *Spatiosa.* Quæ nempe longiora sunt et eadem latiuscula. H.

29. *Antiqui.* Meminit ejus moris loco cit. Vitruvius: « Ipsum autem torcular, si non cochleis torquetur, sed vectibus, etc. » H.

30. *Detrahebant.* Deprimebant prela. Hard.

31. *Intra centum annos.* Augusti principatu. Hard.

32. *Græcanica.* Subintellige torcula: *pressoir à vis.* Græcanica *torcula*, in quibus rugæ *torcularii mali* per cochleam torquentur: imposita arbori affixaque *ex altero trabis* capite stella *lignea* e palis *decussatim positis*: quibus e palis arcæ lapidum pendeant, quas secum attollat arbos. Hard.

33. *Bullantibus.* Decurrentibus per cochleam spiris crassioribus, torosis, exstantibus, in bullæ morem rotunditatis. Plus etiam dixisse videtur una significatione vocis hujusce *bullantibus*, quam possit ulla copia sermonis enarrari. Hard.

34. *Attollente secum arbore.* Ad æquipondium videlicet, interim dum ex altero capite arbos deprimitur: uti in tollenonibus fieri quotidie promptum est intelligere. De tollenonibus, libro sq. cap. 20.

35. *Intra viginti duos.* Anno igi-

hos annos inventum, parvis prelis, et minori torculari, ædificio breviore, et malo[36] in medio decreto, [37] tympana imposita vinaceis superne toto pondere urgere, et super prela construere congeriem[38]. Hoc et poma colligendi tempus, 8
et observatio, quum aliquod maturitate, non tempestate, deciderit : hoc et fæces exprimendi : hoc et [39] defrutum coquendi silente luna noctu : aut si interdiu, plena : cæteris diebus aut ante exortum lunæ, aut post occasum. Nec de novella vite, aut palustri, nec nisi e matura uva, nec nisi foliis despumandum : quia si ligno contingatur vas, adustum ac fumosum fieri putant. Justum vindemiæ[40] tempus ab æquinoctio ad Vergiliarum occasum dies XLIV. Ab eodem die oraculum occurrit, frigidum[41] picari pro nihilo ducentium. Sed jam et kalendis januarii, defectu 9
vasorum, vindemiantes vidi, piscinisque musta condi, aut vina effundi priora[42], ut dubia[43] reciperentur. Hoc tam sæpe proventu nimio evenit, quam sævitia insidiantium caritati civili. Sed æqui patrisfamilias modus est, annona cujusque anni uti. Id peræque etiam lucrosissimum. Reli-

tur Urbis 808 ; Neronis, tertio : hæc enim auctor commentabatur anno 830. Hard.

36. *Et malo.* Malus torcularius in medio statuitur, *la vis du pressoir.* H.

37. *Tympana.* Asseres planos ac latos, uvis quæ sunt premendæ impositos. Hard.

38. *Congeriem.* Vel tignorum, vel lapidum, quorum gravitas ponderi addat. Dalec.

39. *Hoc et defrutum.* Ita Colum. XII, 19. Hard.

40. *Justum vindemiæ tempus*, etc. Varro de Re Rust. lib. I, cap. 34. Hard.

41. *Frigidum*, etc. Frigido picare pro nihilo duci. Eo sensu, inutile prorsus esse, intempestivum et nihili, vasa, dolia fricare, radere, pice linire, ad excipiendum vinum præparare, quum jam cælum frigidum esse incipit, ut septembri mense, quum autumnus iniit : opus enim id rusticum faciendum est adhuc æstuoso cælo, longe antequam vindemiæ tempus advenerit. Dalec.

42. *Vina effundi priora.* Quum apotheca plena est vini veteris, nec condendo musto vasa parata et vacua sunt. Turn. lib. XXX, cap. 34. Dalec.

43. *Ut dubia.* Nova scilicet, quibus vetusta vina præstant. Sunt enim ea dubiæ bonitatis, quorum tam sera pressura, quæque serius sunt vasis condita. Hard.

qua de vinis affatim dicta sunt. Item vindemia facta olivam esse rapiendam, et quæ ad oleum pertinent, quæque ad Vergiliarum occasum agi debent.

1 LXXV. (xxxii.) His, quæ sunt necessaria, adjicientur de luna [1], ventisque et præsagiis, ut sit tota sideralis ratio perfecta. Namque Virgilius etiam in numeros [2] lunæ digerenda quædam putavit, Democriti sequutus ostentationem [3]. Nos legum utilitas, quæ in toto opere, in hac quoque movet parte. Omnia quæ [4] cæduntur, carpuntur, conduntur, inno-
2 centius decrescente luna, quam crescente fiunt. Stercus, nisi decrescente [5] luna, ne tangito. Maxime [6] intermenstrua dimidiaque stercorato. Verres, juvencos, arietes, hœdos decrescente luna castrato. Ova luna nova supponito. Scrobes luna plena noctu facito. Arborum radices luna plena operito. Humidis locis interlunio serito, et circa interlunium quatriduo. Ventilari quoque frumenta ac legumina, et

LXXV. 1. *Luna* .... De lunari ratione, Varro, lib. I, cap. 37. Dalec.

2. *Virgilius etiam in numeros*, etc. « Ipsa dies alios alio dedit ordine luna, Felices operum: quintam fuge, etc. » Georg. I, 276. Mox *quædam lunæ*, hoc est, quædam de luna. Hard.

3. *Democriti sequutus ostentationem*. Mirum est omissam hac in parte a Plinio Hesiodi mentionem, quem sequutum esse Virgilium in digestione quorumdam operum in numeros lunæ, ex primo Georgicon volumine notum est, et confirmat Servius grammaticus. Quare æstimandum hic est, legine debeat non *ostentationem*, sed *et Hesiodi rationem*. Pint.

4. *Omnia quæ cæduntur*. Theophr. Histor. lib. V, cap. 1. Dal. — *Omnia quæ*. Vide quæ dicta sunt II, 74. Hard.

5. *Stercus, nisi decrescente*. Hoc nimirum est, quod Germanicus Cæsar suis commentariis scribit in Aratum, augmenta detrimentaque lunæ non solum terram sentire, sed et lapides, et cerebra, et lætamina, quæ lunæ crementis ejecta vermiculos pariunt. Denique lunæ crementis abscissa ligna furfuraceis tinearum terebramentis fistulascere. Hadrianus Jun. VI, cap. 20. Dal. — *Stercus*. Auctor Geop. II, cap. 19, p. 59: ὅτι δὲ σελήνης αὐξανούσης οὐ χρὴ κοπρίζειν, etc. Hard.

6. *Intermenstrua*. Sive intermestri, ut dictum est lib. XVI, cap. 75. H. — *Intermenstrua*. De luna intermenstrua vid. Fulv. Ursinus ad Varr. de Re Rust. lib. I, cap. 37. Dalec.

condi circa extremam lunam jubent : seminaria, quum luna supra terram sit, fieri : calcari musta, quum luna sub terra : item materies[7] cædi, quæque alia suis locis diximus. Neque facilior est observatio ac jam dicta a nobis 3
secundo volumine[8] : sed quod intelligere vel rustici possint, quoties ab occidente sole cernetur, prioribusque noctis horis lucebit, crescens erit, et oculis dimidiata judicabitur : quum vero occidente sole orietur ex adverso, ita ut pariter aspiciantur, tum erit plenilunium. Quoties ab ortu[9] solis orietur, prioribusque noctis horis detrahet lumen, et in diurnas extendet, decrescens erit, iterumque dimidia. In coitu vero (quod interlunium vocant) quum 4
apparere desierit. Supra terras autem erit, quandiu et sol, interlunio, et prima tota die: secunda, horæ unius dextante sicilico[10] : ac deinde tertia usque ad quintam decimam, multiplicatis horarum iisdem portionibus : quinta decima tota supra terras noctu erit, eademque sub terris tota die. Decima sexta ad primæ horæ nocturnæ dextantem sicilicum sub terra aget, easdemque portiones horarum per singulos dies adjiciet usque ad interlunium. Et quantum primis partibus noctis detraxerit, quod sub terris agat, tantumdem novissimis ex die adjiciet supra terram. Alternis autem mensibus xxx implebit numeros, alternis vero detrahet singulos. Hæc erit ratio lunaris.

7. *Item materies*. Vide lib. XVI, cap. 74. HARD.

8. *Secundo volumine*. Lib. II, cap. 11. HARD.

9. *Quoties ab ortu*. Quoties ab exortiva cæli parte orietur, sed serius, ita ut nocti suum lumen per aliquot horas neget. HARD.

10. *Dextante sicilico*. Lib. II, cap. 14, lucet dodrantes semuncias horarum. Dextantem sicilicum unius horæ, Budæus lib. I de Asse, decem uncias cum quarta unciæ parte interpretatur. DAL. — *Dextante sicilico*. Secunda die, inquit, luna supra terras erit per dextantem sicilicum unius horæ vesperi, hoc est, 51 min. 1/4, seu per quinque sextas partes unius horæ, et aliquanto amplius. Finge horam unam in partes duodenas tribui: dextans ex illis denas complectitur : sicilicus, partis undecimæ quartam partem. HARD.

1 LXXVI. (XXXIII.) Ventorum[1] paulo scrupulosior. Observato solis ortu quocumque libeat die, stantibus hora diei sexta[2], sic ut ortum eum a sinistro humero habeant, contra mediam faciem meridies, a vertice septemtrio erit. Qui ita limes per agrum currit, cardo[3] appellatur. Circumagi deinde melius est, ut umbram suam quisque cernat : alioqui post hominem erit. Ergo permutatis lateribus, ut ortus illius diei a dextro humero fiat, occasus a sinistro, tunc erit hora sexta, quum minima umbra contra
2 medium fiet hominem. Per hujus mediam longitudinem duci sarculo sulcum : vel cinere lineam, verbi gratia, pedum viginti conveniet; mediamque mensuram, hoc est, in x pede, circumscribi circulo parvo, qui vocetur umbilicus[4]. Quæ pars fuerit a vertice umbræ, hæc erit ventus septemtrionalis. Illo tibi, putator, arborum plagæ ne spectent, neve arbusta vineæve, nisi in Africa, Cyrenis, Ægypto. Illinc flante ne arato, quæque alia[5] præcipimus.

LXXVI. 1. *Ventorum*. Arist. lib. de Mundo, cap. 3. Dal.

2. *Hora diei sexta*. Quæ nobis meridies est, et duodecima diei hora. Hard.

3. *Cardo*. Limiti, fossæ, viæ, quæ a meridie ad septemtrionem ducebatur, cardinis nomen inditum est a mundi cardine, ut Hyginus admonet initio libri de Limitibus constituendis. Hard.

4. *Qui vocetur umbilicus*. Umbilicum Plinius admonet appellari, spatium instar circuli circumscriptum, in medio agro, vel regionis. Sic lib. III, cap. 17, *Cutiliæ lacum* dixit idem a Varrone appellari *Italiæ umbilicum*. Eo sensu etiam in Cantico Canticorum dicitur, VII, 2 : « Umbilicus tuus crater tornatilis, numquam indigens poculis. » Nam ibi populus Juda Hierosolymitanæ toparchiæ præconium facit, et Bethlehem oppidum, quod in medio illius toparchiæ sive regionis est, cisternam dicit habere similem crateri bene tornato, quo nihil effici possit rotundius, nec umquam potus egentem. Cisterna hæc, cujus fit mentio Reg. II, XXIII, 15: « Desideravit ergo David, et ait : O si quis mihi daret potum aquæ, de cisterna, quæ est in Bethlehem juxta portam » ! *Pocula* enim pro ipso potu dixere latinitatis auctores optimi. Sic *viventia pocula* dixit Plinius, lib. XXVIII, 2. Sic etiam Horat. II, Sat. 6, v. 70 : « Siccat inæquales calices conviva, solutus legibus insanis : seu quis capit acria fortis Pocula, seu modicis humescit lætius. » Hard.

5. *Quæque alia præcipimus*. Scribendum haud dubie *præcipiemus*,

Quæ pars lineæ fuerit a pedibus umbræ, meridiem spectans, hæc ventum Austrum dabit, quem a Græcis Notum diximus vocari. Illinc flatu veniente, materiam, vineam- 3
que, agricola, ne tractes. Humidus aut æstuosus Italiæ est. Africæ quidem incendia cum serenitate affert. In hunc Italiæ palmites spectent, sed non plagæ arborum vitiumve. Hunc[6] oliveti metator Vergiliarum quatriduo, hunc caveat insitor calamis, gemmisque inoculator. De ipsa regionis ejus hora præmonuisse conveniet. Frondem media die, arborator, ne cædito. Quum meridiem adesse senties, pastor, æstate contrahente se umbra, pecudem a sole in opaca cogito[7]. Quum æstate[8] pasces, in occidentem 4
specta ante meridiem, post meridiem in orientem : aliter noxium, sicut hieme et vere[9] si in rorulentum duceres. Ne contra septemtrionem paveris supra dictum[10]. Clodunt ita[11], lippiuntve ab afflatu, et alvo cita pereunt. Qui feminas[12] concipi voles, in hunc ventum spectantes iniri cogito.

non *præcipimus :* reservat enim præceptum in caput proximum, ut ex eo constabit. PINT.

6. *Hunc ... quatriduo.* Quo de quatriduo egimus lib. XVII, 2. H.

7. *Æstate contrahente se umbra, pecudem a sole in opaca ducito.* Aliter exhibet vetus codex, « Æstate contrahente se umbra solis, pecudes in opaca ducito. » PINT.

8. *Quum æstate.* Vide quæ in eam rem diximus lib. VIII, 75. Adde Palladium, lib. XIII in Nov. t. 13, pag. 171. HARD.

9. *Sicut hieme et vere.* Morbum hunc lippitudinis seu gravedinis et alvi citæ, non flatui septemtrionis, sed rori hiemis verisque Columella tribuit lib. VII, cap. 3. PINT. — *Sicut hieme.* Colum. loc. cit. « Hieme et vere, matutinis temporibus intra septa contineantur, dum dies arvis gelicidia detrahat : nam pruinosa iis diebus herba pecudi gravedinem creat, ventremque proluit, etc. » Vide et cap. 5 ejusdem libri ; Palladium quoque l. c. HARD.

10. *Supra dictum.* Libentius agnoverim, *sit prædictum :* quasi dicat, prædoctus esto, ut cap. sq. Quo enim loco id ante dixerit, non occurrit. HARD.

11. *Clodunt ita.* Oculos nimirum, ut qui nictatione laborant. Inde fortassis Clodia gens apud Romanos nomen traxit. HARD.

12. *Qui feminas.* Scribendum, « Qui mares concipi voles, etc. » alioquin committes Plinium cum Columella, et quod gravius est,

1 LXXVII. (xxxiv.) Diximus[1] ut in media linea designaretur umbilicus[2]. Per hunc medium transversa currat alia. Hæc erit ab exortu æquinoctiali ad occasum æquinoctialem : et limes qui ita secabit agrum, decumanus[3]

cum Aristotele, ex quibus Columella, lib. VII, cap. 3 : « At si res, inquit, exigit ut plures mares progenerandi sint, Aristoteles vir callidissimus rerum naturæ præcepit admissuræ tempore observare siccis diebus halitus septemtrionales, ut contra ventum gregem pascamus, et eum spectans admittatur pecus. At si feminæ generandæ sunt, austrinos flatus captare, ut eadem ratione matrices ineantur. » Hæc Columella. Aristoteles autem libro de Generatione Animal. IV, c. 2, sic disserit : « Flatibus item aquiloniis magis quam austrinis mares gignuntur. » Et mox paulo post : « Nec non pastores aiunt interesse ad maris ac feminæ pecoris feturam, non solum si ita accidit, ut initus aquiloniis austrinisve flatibus fiat, sed etiam si quum pecus coit, spectat ad Aquilonem aut Austrum. » Probat id quoque auctoritate Didymi Heron græcus auctor lib. Geopon. XVIII. Nec tantum a prædictis scriptoribus Plinius dissentiret, sed quod esset intolerabile, a se ipso, qui capite sequente mares aquiloniis flatibus ; feminas austrinis procreari tradit. Sed persuasum habeo verba hæc Pliniana non esse. Cur enim anticipasset hic Plinius quod statim cap. proximo dicturus erat. Pint. — *Qui feminas ... ventum.* In septemtrionem videlicet, qui noxius est, non in Aquilonem, qui salubrior : in quem quæ spectare coguntur oves, mares edunt, ut diximus ex Aristotele, cæterisque, lib. VIII, 72, dicimusque iterum cap. sq. Hard.

LXXVII. 1. *Diximus.* Cap. sup. Hard.

2. *Umbilicus.* Vide γνώμων in lexico Const. Hæc machina respondere videtur æneo gnomoni (Sextus Pompeius *Gnomam* vocat) in amussis medio collocato, quem Vitruvius describit lib. I, cap. 6. Indagatorem umbrarum, σκιαθήραν, id instrumentum Græci vocant. Dalec.

3. *Decumanus.* Jurisconsultis limites qui populo iter præbent, alii sunt decumani, lati pedes 40; alii cardines, lati pedes 20; alii Actuarii, lati pedes 12; alii subruncivi, lati pedes 8. Cujacius, cap. 2 Observat. Vide Politianum, Miscell. cap. 86. Antiquis *decumanus* dicebatur *dextratus* et *sinistratus*, quod orientem ad dextram habeat, occidentem ad sinistram. Dalec. — *Decumanus vocabitur.* Festus quoque : « Decumanus appellatur limes, qui sit ab ortu solis ad occasum : alter ex transverso currens, appellatur cardo. » Atque eam ob causam, quoniam litteræ X figuram exhibet, quæ nota denarii est, decumano limiti factum id nomen. Alia causa appellationis decumani ovi, decumanique fluctus, apud Festum, quem consule. Vide plura apud Vossium in Etymol. H.

vocabitur. Ducantur deinde aliæ duæ lineæ in decusses
obliquæ, ita ut a septemtrionis dextra lævaque ad Austri
dextram lævamque descendant. Omnes per eumdem cur- 2
rant umbilicum, omnes inter se pares sint, omnium in-
tervalla paria. Quæ ratio semel in quoque agro ineunda
erit, vel si sæpius libeat uti, e ligno facienda, regulis
paribus in tympanum[4] exiguum, sed circinatum, adactis.
Ratione qua doceo, occurrendum ingeniis quoque impe-
ritorum est. Meridiem excuti placet, quoniam semper est
idem : sol autem quotidie ex alio cæli momento, quam
pridie, oritur : ne quis forte ad exortum capiendam putet
lineam. Ita cæli exacta parte, quod fuerit lineæ caput 3
septemtrioni proximum a parte exortiva, solstitialem ha-
bebit exortum, hoc est longissimi diei, ventumque Aqui-
lonem[5], Boream Græcis dictum. In hunc ponito arbores
vitesque. Sed hoc flante ne arato : frugem ne serito : se-
men ne jacito. Præstringit enim atque percellit hic radices
arborum, quas positurus afferes. Prædoctus esto : alia ro-
bustis prosunt, alia infantibus. Nec sum oblitus, in hac 4
parte ventum Græcis poni, quem Cæciam vocant. Sed idem
Aristoteles, vir immensæ subtilitatis, qui id ipsum fecit,
rationem convexitatis mundi reddit, qua contrarius Aquilo
Africo flat. Nec tamen eum toto anno in prædictis timet
agricola. Mollitur sidere[6] æstate media, mutatque nomen,
et Etesias vocatur. Ergo quum frigidum senties, caveto:
ac quacumque Aquilo prædicitur, tanto perniciosior se-
ptemtrio est. In hunc Asiæ[7], Græciæ, Hispaniæ, maritimæ

4. *Tympanum*. Hoc est, tabulam solidam, ac planam. Hard.

5. *Aquilonem*, *Boream*. De varia appellatione ventorum diximus abunde lib. II, cap. 46, etc. H.

6. *Mollitur sidere*. Aquilo nimirum, qui Etesias appellatur : de quo jam antea Plinius, lib. II, cap. 47 : « Aquilones, inquit, quos Etesias appellant. Mollire eos creditur solis vapor geminatus ardore sideris. » H.

7. *In hunc Asiæ*. In Aquilonem, aut Cæciam, non in septemtrionem. Hard.

Italiæ, Campaniæ, Apuliæ, arbusta vineæque spectent. Qui mares[8] concipi voles, in hunc pascito, ut sic ineuntem ineat. Ex adverso Aquilonis ab occasu brumali Africus flabit, quem Græci Liba vocant. In hunc[9] a coitu quum se pecus circumegerit, feminas conceptas esse scito.

5 Tertia a septemtrione linea, quam per latitudinem umbræ diximus, et decumanam vocavimus, exortum habebit æquinoctialem, ventumque Subsolanum, Græcis Apelioten dictum. In hunc salubribus locis villæ vineæque spectent. Ipse leniter pluvius : tamen est siccior Favonius, ex adverso ejus ab æquinoctiali occasu, Zephyrus Græcis nominatus. In hunc spectare oliveta Cato jussit[10]. Hic ver inchoat, aperitque terras tenui frigore saluber. Hic vites putandi, frugesque curandi, arbores serendi, poma inserendi, oleas tractandi jus dabit, afflatuque nutritium exercebit[11].

6 Quarta a septemtrione linea, eadem Austro ab exortiva parte proxima, brumalem habebit exortum, ventumque Vulturnum, Eurum Græcis dictum, sicciorem et ipsum, tepidioremque. In hunc apiaria et vineæ Italiæ, Galliarumque, spectare debent. Ex adverso Vulturni flabit Corus ab occasu solstitiali et occidentali latere septemtrionis, Græcis dictus Argestes, ex frigidissimis et ipse, sicut omnes qui a septemtrionis parte spirant. Hic et grandines infert, cavendus et ipse, non secus ac septemtrio. Vulturnus si a serena cæli parte cœperit flare, non durabit in noctem : at Subsolanus in majorem partem noctis extenditur. Quisquis erit ventus, si fervidus sentietur, plu-

8. *Qui mares..... in hunc.* In Aquilonem adhuc, aut Cæciam. Vide quæ dicta sunt lib. VIII, cap. 72. Hard.

9. *In hunc a coitu*, etc. Scilicet in Africum. Hard.

10. *Cato jussit.* Ut diximus XV, 6. Hard.

11. *Nutritium exercebit.* Tenui frigore nutritium, arborum agricolam exercebit. Hic Pinetus, ut sæpe, cespitat. Hard.

ribus diebus permanebit. Aquilonem prænuntiat[12] terra siccescens repente, Austrum humescens rore occulto.

LXXVIII. (xxxv.) Etenim prædicta ventorum ratione, 1
ne sæpius eadem dicantur, transire convenit ad reliqua tempestatum præsagia, quoniam et hoc placuisse Virgilio[1] magnopere video. Siquidem in ipsa messe sæpe concurrere prælia ventorum damnosa imperitis refert. Tradunt eumdem Democritum metente fratre ejus Damaso[2] ardentissimo æstu orasse, ut reliquæ segeti parceret, raperetque desecta sub tectum, paucis mox horis sævo imbre vaticinatione approbata. Quin immo et arundinem non nisi impendente pluvia seri jubent, et fruges insequuturo imbre. Quamobrem et hæc breviter attingemus, scrutati maxime pertinentia: primumque a sole capiemus præsagia. 2
Purus oriens[3], atque non fervens, serenum diem nuntiat: at hibernam pallidus grandinem. Si et occidit[4] pridie serenus, et oritur, tanto certior fides serenitatis. Concavus oriens[5] pluvias prædicit: idem ventos[6], quum ante exorientem eum nubes rubescunt: quod si et nigræ ruben-

12. *Aquilonem prænuntiat terra*, etc. Legit Robertus Stephanus in Dictionario: « Aquilonem pronuntiat terra siccescens, sed rorescens repente Austrum immiscet humescens in rore occulto. » Unde hanc lectionem eruo: « Aquilonem prænuntiat terra siccescens: humore occulto rorescenti, repente Auster imminet. » Dalec.

LXXVIII. 1. *Virgilio*. Georgic. I, vers. 313: « Sæpe ego ventorum concurrere prælia vidi. » H.

2. *Damaso*. Refert hoc ipsum Cl. Alexand. Strom. lib. VI, p. 631, ubi et Damasum fratrem Democriti vocat: Laertius quoque in Democrito, lib. IX, pag. 247. H.

3. *Purus oriens*, etc. Conf. Theophrast. lib. de Sign. seren. pag. 128. Hard.

4. *Si et occidit*. Theophrast. loc. cit. Hard.

5. *Concavus oriens*. Sol abditus in cavo nubis. Theophrast. lib. de de Sign. vent. p. 118. Virgilius, Georgic. I, vers. 441: « Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum Concavus (*conditus*) in nubem, medioque refugerit orbe, Suspecti tibi sint imbres, etc. » Hard.

6. *Idem ventos*. Festus Rufus Arati interpres, v. 256: « Ignea si fulgor præcurrit plurimus ora, Flamina crebra salis quatiunt vada, etc. » Hard.

tibus intervenerint, et pluvias. Quum orientis[7] atque occidentis radii rubent, coire pluvias. Si circa occidentem
3 rubescunt nubes, serenitatem futuræ diei spondent. Si in exortu[8] spargentur partim ad Austrum, partim ad Aquilonem, pura circa eum serenitas sit licet, pluviam tamen ventosque significabunt. Si in ortu aut[9] in occasu contracti cernentur radii, imbrem. Si in occasu ejus pluet, aut radii in se nubem trahent, asperam in proximum diem tempestatem significabunt. Quum oriente radii non illustres eminebunt, quamvis circumdati nube non sint,
4 pluviam portendent. Si ante exortum nubes globabuntur, hiemem asperam denuntiabunt. Si ab ortu repellentur, et ad occasum abibunt, serenitatem. Si nubes solem circumcludent, quanto minus luminis relinquent, tanto turbidior tempestas erit : si vero etiam duplex orbis fuerit, eo atrocior. Quod si in exortu fiet, ita ut rubescant nubes, maxima ostendetur tempestas. Si non ambibunt, sed incumbent, a
5 quocumque vento fuerint, eum portendent. Si a meridie, et imbrem. Si oriens cingetur orbe, ex qua parte is se aperit, exspectetur ventus. Si totus defluxerit æqualiter, serenitatem dabit : si in exortu longe radios per nubes porriget, et medius erit inanis, pluviam significabit. Si ante ortum radii se ostendent, aquam et ventum. Si circa occidentem candidus circulus erit, noctis levem tempestatem : si nebula, vehementiorem : si candente sole, ventum : si ater circulus fuerit, ex qua regione is ruperit se, ventum magnum.

7. *Quum orientis atque occidentis radii rubent*, etc. Theophr. lib. de Sign. pluv. et vent. pag. 111. Hard.

8. *Si in exortu spargentur partim ad Austrum*, etc. Festus Avienus, v. 242, de sole : « Sed non ora cavo similis, medioque recedens Orbe quasi, vel si radios discingitur ultro, Figat ut australem porrecto sidere partem, Ac Borean rigidi jaculetur luminis igne, Et vento et pluviis reparata luce carebit. » H.

9. *Si in ortu aut in occasu cernentur radii, imbrem*. Ruf. Avienus, loc. cit. Hard.

LXXIX. Proxima sint jure lunæ præsagia. Quartam 1
eam[1] maxime observat Ægyptus. Si splendens[2] exorta
puro nitore fulsit, serenitatem : si rubicunda[3], ventos : si
nigra[4], pluvias portendere creditur. In quinta cornua ejus
obtusa, pluviam : erecta et infesta ventos semper significant : quarta tamen maxime. Cornu ejus septemtrionale
acuminatum atque rigidum, illum præsagit ventum : inferius, Austrum : utraque recta, noctem ventosam. Si
quartam orbis rutilus[5] cingit, ventos et imbres præmonebit. Apud Varronem ita est : Si quarto die luna erit 2
directa, magnam tempestatem in mari præsagiet, nisi si
coronam circa se habebit, et eam sinceram : quoniam illo
modo non ante plenam lunam hiematurum ostendit. Si
plenilunio per dimidium pura erit, dies serenos significabit : si rutila, ventos : nigrescens, imbres. Si caligo 3
orbis nubem incluserit, ventos, qua se ruperit : si gemini
orbes cinxerint, majorem tempestatem. Et magis, si tres
erunt, aut nigri, interrupti atque distracti. Nascens luna,
si cornu[6] superiore obatro surget, pluvias decrescens
dabit : si inferiore, ante plenilunium : si in media nigritia
illa fuerit, imbrem in plenilunio. Si plena circa se habebit

LXXIX. 1. *Quartam eam maxime*, etc. Vide Festum Avienum, v. 135-174. Hard.

2. *Si splendens*. Virg. Georg. I, vers. 432 : « Sin ortu in quarto, namque is certissimus auctor, Pura nec obtusis per cælum cornibus ibit, Totus et ille dies, et qui nascentur ab illo, Exactum ad mensem, pluvia ventisque carebunt. » Hard.

3. *Si rubicunda*. Virgil. Georgic. I, v. 430 : « At si virgineum suffuderit ore ruborem, Ventus erit : vento semper rubet aurea Phœbe. » Hard.

4. *Si nigra*. Virg. Georg. v. 427 : « Luna revertentes quum primum colligit ignes, Si nigrum obscuro comprenderit aera cornu, Maximus agricolis pelagoque parabitur imber. » Hard.

5. *Si quartam orbis rutilus*. Virg. « Sin ortu quarto, namque is certissimus auctor. » Aratus tertium æque ac quartum spectat usque ad διχόμηνον. Theophrastus, τετράδας, ὀγδοάδας, καὶ πανσελήνους. Brod. lib. III, cap. 13. Dalec.

6. *Si cornu. . . . . obatro*. MSS. *obatrato*. Hard. — Bruterius, *obatrato*. Ed.

orbem, ex qua parte is maxime splendebit, ex ea ventum ostendet. Si in ortu cornua crassiora fuerint, horridam tempestatem. Si ante quartam non apparuerit, vento Fa-
4 vonio flante, hiemalis toto mense erit. Si decimo sexto vehementius flammea apparuerit, asperas tempestates præsagiet. Sunt[7] et ipsius lunæ octo articuli, quoties in angulos solis incidit, plerisque inter eos tantum observantibus præsagia ejus, hoc est, tertia, septima, undecima, decima quinta, decima nona, vigesima tertia, vigesima septima, et interlunium.

1 LXXX. Tertio loco stellarum observationem esse oportet. Discurrere eæ videntur[1] interdum, ventique protinus sequuntur, in quorum parte ita præsagivere. Cælum quum æqualiter totum erit splendidum, articulis[2] temporum, quos proposuimus, autumnum serenum præsagibunt, et frigidum. Si ver et æstas[3] non sine riguo aliquo transierint, autumnum serenum et densum, minusque ventosum fa-
2 cient. Autumni serenitas ventosam hiemem facit. Quum repente stellarum fulgor obscuratur, et id neque nubilo, neque caligine, pluvia aut graves denuntiantur tempestates. Si volitare[4] plures stellæ videbuntur, quo feruntur albe-

7. *Sunt... octo articuli.* Octo veluti puncta, seu stationes, ac positus lunæ, unde si una cum sole a terra conspiciatur, diversos tum octo angulos facere ambo videntur. Aspectum octilem astronomi, seu octogonum vocant. Hard.

LXXX. 1. *Discurrere eæ videntur.* Aristot. in Probl. cap. 25. Dalec. —*Discurrere.* Vide quæ in eam rem diximus, lib. II, cap. 6 et 36. H.

2. *Articulis... quos proposuimus.* Cap. 59 his verbis: « Rursus hi cardines singulis temporum articulis dividuntur, per media omnes dierum spatia. Quoniam inter solstitium et æquinoctium autumni, Fidiculæ occasus autumnum inchoat, etc. » Hard.

3. *Si ver et æstas.* Vid. Theophrastus, lib. de Sign. temp. H.

4. *Si volitare.* Virgil. Georgic. I, v. 365: « Sæpe etiam stellas vento impendente videbis Præcipites cælo labi, noctisque per umbras Flammarum longos a tergo albescere tractus. » Recte vero admonuit Seneca, Natt. Quæst. lib. I, cap. 1, p. 832: « Argumentum tempestatis nautæ putant, quum multæ transvolant stellæ: quod si signum ventorum est, ibi est, ubi venti sunt,

scentes, ventos ex iis partibus nuntiabunt. Aut si cursitabunt, certos : si id pluribus partibus fiet, inconstantes ventos effundent. Si stellarum errantium aliquam orbes incluserint, imbres. Sunt in signo[5] Cancri duæ stellæ 3
parvæ, Aselli appellatæ, exiguum inter illas spatium obtinente nubecula, quam Præsepia appellant. Hæc quum cælo sereno apparere desierit, atrox hiems sequitur. Si alteram earum Aquiloniam caligo abstulit, Auster sævit : si Austrinam, Aquilo. Arcus quum sunt[6] duplices, pluvias nuntiant : a pluviis, serenitatem non perinde certam : circuli novi circa sidera aliqua, pluviam.

LXXXI. Quum æstate vehementius tonuit quam ful- 1
sit, ventos ex ea parte denuntiat : contra si minus tonuit, imbrem. Quum sereno cælo fulgetræ[1] erunt et tonitrua, abhiemabit. Atrocissime[2] autem, quum ex omnibus quatuor partibus cæli fulgurabit. Quum ab Aquilone tantum, in posterum diem aquam portendit. Quum a septemtrione, ventum eum. Quum ab Austro, vel Coro, aut Favonio, nocte serena fulguraverit, ventum et imbrem ex iisdem regionibus demonstrabit. Tonitrua matutina ventum significant, imbrem meridiana.

LXXXII. Nubes quum sereno cælo feruntur, a qua- 1
cumque parte id fiet, exspectentur venti : si eodem loco

id est, in aere, qui medius inter lunam et terram est. » Vide etiam Avienum, v. 361 et seqq. HARD.

5. *Sunt in signo.* Geminus in Elem. Astron. c. 11, p. 12 : Ἐν τῷ Καρκίνῳ νεφελοειδεῖ συστροφῇ ἐοικότες καλοῦνται φάτνη· εἰ δὲ πλήσιον αὐτῆς δύο ἀστέρες κείμενοι, ὄνοι προσαγορεύονται. « Quæ stellæ in Cancro nebulosæ, stellarum congregatione similes sunt, vocantur Præsepe : duæ stellæ præsepi vicinæ vocantur Asini. » Vide et Festum Avienum, v. 325 et seqq. et Theophrastum de Sign. pluv. et vent. p. 113. HARD.

6. *Arcus quum sunt.* Aratus in Prognosticis interprete Avieno, v. 371 : « si discolor Iris Demittat gemino se fornice... Pluribus abruptis fundetur nubibus imber. » H.

LXXXI. 1. *Fulgetræ.* Sic ex MSS. emend. Hard. *fulgurat* Vet. *fulget, pluviæ erunt, et tonitrua, et hiemabit* Gron. et Al. ED.

2. *Atrocissime.* Theophrast. lib. de Sign. ventor. pag. 119. H.

globabuntur, appropinquante sole discutientur. Et hoc si ab Aquilone fiat, ventos : si ab Austro, imbres portendent. Sole occidente si ex utraque parte ejus cælum petent, tempestatem significabunt. Vehementius atræ ab oriente, in noctem aquam minantur : ab occidente, in posterum diem. Si nubes, ut vellera[1] lanæ, spargentur multæ ab oriente, aquam in triduum præsagient. Quum in cacuminibus[2] montium nubes consident, hiemabit. Si cacumina pura fient, disserenabit[3]. Nube gravida candicante, quod vocant tempestatem albam, grando imminebit. Cælo quamvis sereno nubecula quamvis parva ventum procellosum dabit.

1 LXXXIII. Nebulæ e montibus descendentes, aut cælo cadentes vel in vallibus[1] sidentes, serenitatem promittunt.

1 LXXXIV. Ab his terreni ignes proxime significant: pallidi namque, murmurantesque, tempestatum nuntii sentiuntur : pluviæ etiam in lucernis fungi[1]. Si flexuose

LXXXII. 1. *Si nubes, ut vellera.* Aratus, loc. citat. « Vellera si cælo volitent, etc. » Theophr. quoque l. de Sign. pluv. et vent. p. 111. H.

2. *Quum in cacuminibus.* Theophr. lib. de Sign. temp. Ὀρέων κορυφαὶ κατεχόμεναι ὑπὸ νεφελῶν, χειμέριον. HARD.

3. *Disserenabit.* Dies serenus erit. Theophrast. lib. de Sign. seren. Τὰ ὄρη..... ὅταν τὰς κορυφὰς καθαρὰς ἔχωσιν, εὐδίαν σημαίνει. « Montes quum habent pura cacumina, serenitatem significant. » HARD.

LXXXIII. 1. *Vel in v. sedentes.* (Sic Gron. et Al. ante Hard. ED.) Verior lectio *sidentes*, ut illud Ovidianum, *subsidere valles.* Favet et vetus exemplar. PINT.

LXXXIV. 1. *Fungi.* Fungus is uligo et favilla est, cum fumo egressa, quæ aeris crassitie cohibita, in lucerna residet ac manet, atrique fungi imaginem reddit. Virgil. in loco infra laudato. Aristophan. ἐν Σφηξί· Κοὐκ ἔσθ' ὅπως οὐχ ἡμερῶν τεττάρων τὸ πλεῖστον Ὕδωρ ἀναγκαίως ἔχει τὸν θεὸν ποιῆσαι· Ἔπεισι γοῦν τοῖσι λύχνοις οὑτοιὶ μύκητες· Φιλεῖ δ', ὅταν ᾖ τουτὶ, ποιεῖν ὑετὸν μάλιστα. Victorius, lib. XVIII, cap. 14, et lib. XXXIII, cap. 21. Aratus, ἢ λύχνοιο μύκητες ἀγείρονται περὶ μύξαν. Callimach. οὔτ' ἂν λύχνου δ' αἰρομένοιο ἄδδην ἐγένοντο μύκητες. Theophrast. libello de Sign. ventor. et pluv. etc. Καὶ οἱ μύκητες, ἐὰν νότια ᾖ, ὕδωρ σημαίνουσι. DALEC.—*In lucernis fungi.* Virg. Georgic. I, vers. 390 : « Nec nocturna quidem carpentes pensa puellæ Nescivere hiemem, testa quum ardente viderent Scintillare

volitet flamma, ventum; et lumina[2] quum ex sese flammas elidunt, aut vix accenduntur. Item quum in eo pendentes coacervantur scintillæ: vel quum tollentibus ollas carbo adhærescit[3]: aut quum contectus ignis e se favillam discutit, scintillamve emittit: vel quum cinis in foco concrescit, et quum carbo vehementer perlucet.

LXXXV. Est et aquarum significatio. Mare si tran- 1
quillum in portu a cursu stabit, et murmuraverit intra se, ventum prædicit. Si identidem, et hiemem, et imbrem. Littora ripæque si[1] resonabunt tranquillo, asperam tempestatem: item maris ipsius tranquillo sonitus, spumæve dispersæ, aut aquæ bullantes. Pulmones marini in pelago, plurium dierum hiemem portendunt. Sæpe et silentio intumescit, flatuque[2] altius solito jam intra se esse ventos fatetur.

LXXXVI. Equidem et montium sonitus, nemorumque 1
mugitus prædicunt: et sine aura, quæ sentiatur, folia ludentia[1]. Lanugo[2] populi, aut spinæ, volitans; aquisque

oleum, et putres concrescere fungos. » Hard.

2. *Et lumina.* Theophrastus lib. de Sign. temp. p. 124. Hard.

3. *Carbo adhærescit.* Apud Aratum et Theophrastum ollæ impositæ suo tripodi complures scintillæ. Dalec.

LXXXV. 1. *Littora ripæque si*, etc. Theophrastus, ἀκτὴν βοῶσαν, αἰγιαλὸν ἠχοῦντα dixit. Dalec. — *Littora ripæque.* Theophrast. loc. cit. et lib. de Sign. vent. p. 118. Virg. Georgic. I, vers. 356: « Continuo ventis surgentibus, aut freta ponti Incipiunt agitata tumescere, et aridus altis Montibus audiri fragor: aut resonantia longe Littora misceri, et nemorum increbrescere murmur. » Hard.

2. *Flatuque altius.* Forte, *inflatuque.* Hard.

LXXXVI. 1. *Folia ludentia.* Virg. Georg. I, vers. 368: « Sæpe levem paleam, et frondes volitare caducas, Aut summa nantes in aqua colludere plumas. » Hard.

2. *Lanugo..... aut spinæ.* Spinæ albæ. Aratus in Διοσημείαις, p. 117: Ἤδη καὶ πάπποι λευκῆς, γήρειον ἀκάνθης. Sic enim apud aliquem græcum scriptorem Plinius legisse intelligitur, et λευκῆς de populo alba accepisse: et quidem recte. Sunt autem albæ spinæ, quam Arati Scholiast. κίναραν vocat, pappi, carduorum flores, ut Festus explanat. Avienus Aratum sic reddidit, vers. 360: « Jamque super latices florum volitare senectam, etc. » Mox *suus*

pluma innatans. Atque etiam in campis tempestatem venturam præcedens suus fragor : cæli quidem murmur non dubiam habet significationem.

1 LXXXVII. Præsagiunt et animalia. Delphini[1] tranquillo mari lascivientes, flatum, ex qua veniunt parte : item spargentes aquam turbato, tranquillitatem. Loligo[2] volitans, conchæ adhærescentes, echini[3] affigentes sese, aut arena saburrantes, tempestatis signa sunt. Ranæ[4] quoque ultra solitum vocales. Et fulicæ[5] matutino clangore. Item mergi, anatesque, pennas rostro purgantes, ventum ; cæteræque aquaticæ aves concursantes.: grues[6] in mediterranea festi-

fragor idem valet, ac peculiaris, qui in campis audiri solet fragor. H.

LXXXVII. 1. *Delphini tranquillo.* De hac re vide multa prodita a Rhodigino, lib. VIII, cap. 6. Dal. — *Delphini.* Cicero, de Div. lib. II, pag. 270 : « Loligines et Delphini exsultantes tempestatem futuram significant. » Hard.

2. *Loligo volitans.* Plutarchus in Quæst. Natt. p. 916 : Διὰ τί τευθὶς φαινομένη σημεῖόν ἐςι μεγάλου χειμῶνος. « Cur loligo conspecta signum est magnæ tempestatis? » Causam ejus rei investigat. Adi et Theophr. lib. de Sign. tempor. p. 124. H.

3. *Echini.* Vide lib. IX, c. 51. H.

4. *Ranæ.* Cicero, lib. II ep. ad Atticum, « Equidem etiam pluvias metuo, si prognostica nostra vera sunt. Ranæ enim ῥητορεύουσι. » Aratus, ἢ μᾶλλον δειλαὶ γενεαὶ ὕδροισιν ὄνειαρ, Αὐτόθεν ἐξ ὑδάτων πατέρες βοάουσι γυρίνων. Mur. Variar. lib. I, cap. 20. Dalec. — *Ranæ quoque.* Sic Aratus, interprete Avieno, loco citato, v. 370 : « Si repetunt veterem ranæ per stagna querelam. » Et Virgilius, Georg. I, vers. 378 : « Et veterem in limo ranæ cecinere querelam. » Hard.

5. *Et fulicæ.* Ἢ τρύζει ὄρθριον ἐρημαίη ὀλολυγὼν, Aratus. Theophrast. vero, καὶ ἐρώδιος ὄρθριον φθεγγόμενος ὕδωρ ἢ πνεῦμα σημαίνει. Turnebus, lib. XXV, cap. 13 : Ἐρώδιον Cicero fulicam, κέπφον. Mergum Virgilius reddit τὴν αἴθυιαν. Item tamen Theophrast. scribit, καὶ ὀλολυγὼν ᾄδουσα μόνη ἐν ἀκρωρείαις, χειμέριον. Dal. — *Et fulicæ.* Idem Arati interpres, v. 350 : « Et quum parva fulix trepido petit arva volatu, Stagna sinens, longasque iterat clangore querelas, Indicat insanis freta mox canescere ventis... Latipedemque anatem cernes excedere ponto Sæpius. » De mergis et anatibus, Theophrast. lib. de Sign. pluv. et ventor. pag. 112, et lib. de Sign. vent. p. 118. Hard.

6. *Grues in.* Aratus, eodem interprete, v. 442 : « ... si Threiciæ per aperta Sponte grues trepidant, nec sese audacibus æthræ Committunt pennis... Mox tempestates et nubila tetra cientur. » Adde et Ælian. Hist. Anim. l. VII, c. 7. H.

nantes : mergi maria[7] aut stagna fugientes. Grues[8] silentio 2
per sublime volantes, serenitatem : sic noctua[9] in imbre garrula : at sereno, tempestatem ; corvique[10] singultu quodam latrantes, seque concutientes, si continuabunt, ventos : si vero carptim vocem resorbebunt, ventosum imbrem. Graculi[11] sero a pabulis recedentes, hiemem. Et albæ aves[12], quum congregabuntur. Et quum[13] terrestres volucres contra aquam clangores dabunt, perfundentes sese ; sed maxime cornix[14]. Hirundo tam juxta aquam

7. *Mergi maria.* Lucanus eleganter, lib. V, vers. 552 : « Nec placet incertus qui provocat æquora Delphin : Aut siccum quod mergus amat : quodque ausa volare Ardea sublimis pennæ confisa natanti. » Adde Virgilium, Georg. lib. I, vs. 360, et Cassiodor. Varr. Ep. lib. III, ep. 48. HARD.

8. *Grues silentio.* Theophrast. de Sign. seren. pag. 128, et Ælian. ll. cc. HARD.

9. *Sic noctua.* Theophr. et Ælian. ll. cc. HARD.

10. *Corvique*, etc. De corvi præsagio Theophrasti editum exemplar mutilum est. Turnebus, lib. XXV, cap. 13, sic legisse visus est : Κόραξ πολλὰς μεταβάλλειν εἰωθὼς φωνὰς, ταύτην ἣν δὶς φθέγξηται, καὶ ἐπιῤῥοιζήσῃ, καὶ αὐτὸν τινάξῃ, ἂν διατελῇ, ἀνέμους σημαίνει· ἐὰν δὲ μιμῆται τῇ φωνῇ τοὺς σαλαγμοὺς, καὶ ἐὰν μὴ τὴν εἰωθυῖαν φωνὴν ἵῃ, καὶ ἐπιῤῥοίβδην, ὕδωρ· ἐπιῤῥοιζεῖν de pennarum susurro et stridore exponit. Avien. de voce his verbis : « ... et tenui quum stridunt gutture corvi. » Ego vero per onomatopœiam interpretor, vocem intra fauces refluentem, revocatam, et quasi strangulatam edere, ut corvi solent interiori gutture murmurantes. DAL. — *Corvique.* Avien. v. 388 : « Agmine quum denso circumvolitare videtur Graculus, et tenui quum stridunt gutture corvi, Convenit instantes prænoscere protinus imbres. » HARD.

11. *Graculi.* Theophr. de Sign. temp. p. 125. HARD.

12. *Et albæ aves.* Theophrastus, loc. cit. et Ælianus. HARD.

13. *Et quum terrestres.* Serv. in Georgic. lib. I, vers. 375 : « Hic locus, inquit, omnis de Varrone est, Atacino scilicet, ille enim sic : Tum liceat pelagi volucres, tardæque paludis Cernere inexpleto studio certare lavandi : Et velut insolitum pennis infundere rorem : Aut arguta lacus circumvolitavit hirundo, etc. » De hirundine etiam Theophrast. lib. de Sign. pluv. et vent. p. 111. HARD.

14. *Cornix.* De cornice Aratus. In terra prope littus eminens, quum tempestas incipit, demisso capite, cornix stat : παρ' ἠϊόνι προυχούσῃ Χείματος ἐρχομένου, χέρσῳ ὑπέκυψε κορώνη. Virg. G. I, 389 : « Et sola in sicca secum spatiatur arena. » Theophr. Κορώνη ἐπὶ πέτρας καθεζομένη (alii, κορυασσομένη, crocitans), ἣν κῦμα κατακλύζῃ, ὕδωρ σημαίνει : in scopu-

volitans, ut penna sæpe percutiat: quæque in [15] arboribus habitant, fugitantes in nidis suis: et anseres [16] continuo clangore intempestivi. Ardea in [17] mediis arenis tristis.

1 LXXXVIII. Nec mirum, aquaticas, aut in totum volucres præsagia aeris sentire. Pecora [1] exsultantia, et indecora lascivia ludentia, eamdem significationem habent. Et boves cælum [2] olfactantes, seque [3] lambentes contra [4] pilum;

lo, vel saxo, quod undæ circumverberant, cornix sedens, pluviam nuntiat. Dalec. — *Maxime cornix.* Geopon. auct. lib. I, cap. 3, p. 7: Καὶ κορώνη ἐπ' αἰγιαλοῦ τὴν κεφαλὴν διαβρέχουσα, ἢ πᾶσα νηχομένη..... ὄμβρους προμηνύει. Lucanus, lib. V, v. 555: « Quodque caput spargens undis, velut occupet imbrem, Instabili gressu metitur littora cornix. » Hard.

15. *Quæque in arboribus.* De querquedula id Varro in Sarrano: « Aut frigidos nimbos aquæ caduciter ruentis, Præinnuere aquatiles querquedulæ natantes. » Scalig. apud Nonium. Dalec.

16. *Et anseres.* Theophr. l. c. pag. 124. Hard.

17. *Ardea in mediis.* Ut milvus. Varro in Sesquiulysse: « Lugere volitans milvos visus, aquam e nubibus tortam indicat fore, ut tegillum sibi sumat pastor. » Nonius. Virg. de ardea: « ... notasque paludes Deserit, atque altam supra volat ardea nubem. » Dal. — *Ardea.* Inter signa tempestatis Lucanus illud affert, V, 549: « quodque ausa volare Ardea sublimis pennæ confisa natanti. » Hard.

LXXXVIII. 1. *Pecora.* Hoc illud est, quod Virgilius dicit, I, 423: « Et lætæ pecudes, etc. » Aratus, interprete Avieno, v. 513: « Pastor id indicium pluvialis frigoris edet, Et si persultans aries lascivius herbas Appetat: aut sese sustollant saltibus hœdi; Vel si juge gregi cupiant hærere, etc. » Hard.

2. *Et boves cælum*, etc. Arist. Histor. Anim. lib. VI, cap. 21. Dal. — *Et boves.* Virg. Georg. I, v. 375: « aut bucula cælum Suspiciens, patulis captavit naribus auras. » Id quod ex Varrone Atacino hausisse Virgilium auctor est Servius in eum locum, ubi Varronis carmen laudat ejuscemodi: « Et bos suspiciens cælum, mirabile visu, Naribus aereum patulis decerpsit odorem. » Theophr. quoque lib. de Sign. pluv. et vent. p. 111. Hard.

3. *Seque lambentes.* Theophrast. καὶ τὴν προσθίαν ὁπλὴν λείξας, et anteriorem ungulam pedis lingens: sententía valde diversa. Dal.

4. *Contra pilum.* Sic pecti capillos dixit Cæl. Aurel. II, 4, nunc pro capillatura, nunc contra capillaturam. MSS. omnes, *contra pluviam.* Diversa paululum sententia Avien. v. 520: « Bubus arator item trahit atræ signa procellæ, Lambere si lingua prima hos vestigia forte Viderit, aut dextrum prosternere corpus in armum. » Hard.

urpesque porci[5] alienos sibi manipulos feni lacerantes; egniterque et contra industriam suam absconditæ formicæ, vel concursantes, aut ova progerentes[6]. Item vermes terreni[7] erumpentes.

LXXXIX. Trifolium quoque inhorrescere, et folia contra tempestatem subrigere certum est. 1

XC. Necnon et in conviviis mensisque nostris, vasa quibus esculentum additur, sudorem repositoriis[1] linquentia, diras tempestates prænuntiant. 1

5. *Turpesque porci.* Explicat id Politianus, in Rust. « Quum sibi non factos sus dissipat ore manipulos. » Hard.

6. *Aut ova progerentes.* Plutarch. de animal. Prud. Τὰς δὲ τῶν σπερμάτων ἐκθέσεις καὶ διαψύξεις ἐκτὸς, τοῦ ποιεῖται σημεῖον Ἄρατος. Καὶ ... λης μύρμηκες ὀχῆς ἐξ ὤεα πάντα ... σσον ἀνηνέγκαντο, etc. Καὶ τινὲς ... κ ὤεα γράφουσι, ἀλλ' ἧἴα, τοὺς ... ποκειμένους καρποὺς, ὅταν εὐρῶτα ... νάγοντας αἴσθωνται, καὶ φοβηθῶσι ... ορὰν καὶ σῆψιν ἀναφέρειν. Idem et Theon Arati interpres. Politianus: Progerit ova cavis patiens formica laborum. » Dalec. — *Aut ova progerentes.* Atacinus Varro, l. c. « Nec tenuis formica cavis non evehit ova. » Virg. Georg. lib. I, vs. 380 : « Sæpius et tectis penetralibus extulit ova, Angustum formica terens iter. » Hard.

7. *Vermes terreni.* Aratus, σκώληκες Κεῖνοι τοὺς καλέουσι μελαίνης ἔντερα γαίης. Dal. — *Item vermes.* Theophr. lib. de Sign. temp. pag. 124. Hard.

XC. 1. *Repositoriis.* Quid repositorium olim diceretur, aperiemus opportunius, lib. XXXIII, cap. 49. Hard.

C. PLINII SECUNDI

NATURALIS HISTORIÆ

LIBER XIX.

I. Siderum quoque tempestatumque ratio, vel imperitis facili, atque indubitato modo monstrata est; vereque intelligentibus non minus[1] conferunt rura deprehendendo cælo, quam sideralis scientia agro colendo. Proximam multi hortorum curam fecere : nobis non protinus transire ad ista tempestivum videtur; miramurque quosdam 2
scientiæ gratia, eruditionis suæ gloriam ex his petentes tam multa præteriisse, nulla mentione habita tot rerum sponte curave provenientium, præsertim quum plerisque earum, pretio usuque vitæ, major etiam, quam frugibus, perhibeatur auctoritas. Atque ut a confessis ordiamur utilitatibus, quæque non solum terras omnes, verum etiam maria replevere; seritur, ac dici neque inter fruges, neque inter hortensia potest, linum[2]. Sed in qua non occurret 3
vitæ parte, quodve miraculum majus, herbam esse[3] quæ admoveat Ægyptum Italiæ; in tantum, ut Galerius a freto Siciliæ Alexandriam septima die pervenerit, Babilius[4]

(Margin number 1 stands beside the first line of the paragraph.)

I. 1. *Non minus*, etc. Vide quæ de hoc argumento præclare et ornate dixit auctor, lib. sup. c. 69. H.

2. *Linum*. Est *Linum usitatissimum* Gen. *Caryophyllæis* affine Juss. *Pent. Pentag.* gen. 590 Willd.). Ed.

3. *Herbam*. Textis ex ea herba velis. Linum Græci, Latini et Galli pariter vocant, herbam vulgo notam, quæ cannabis modo tunditur in lanæ mollitiem, ad linteorum texturas. H.

4. *Babilius*. De eo Seneca, Natt. Quæ. IV, 2 : « Babilius virorum optimus, in omni litterarum genere rarissimus, auctor est, quum ipse præfectus obtineret Ægyptum, Heracleotico ostio Nili quod est maximum, spectaculo sibi fuisse, etc. » Delphinorum pugnam describit cum crocodilis, de qua nos dixi-

sexta, ambo præfecti : æstate vero proxima Valerius Marianus ex prætoriis senatoribus, a Puteolis nono die lenissimo flatu? Herbam esse, quæ Gades [5] ad Herculis columnas septimo die Ostiam afferat, et citeriorem [6] Hispaniam quarto, provinciam Narbonensem tertio, Africam altero: quod etiam mollissimo flatu contigit C. Flavio [7], legato Vibii Crispi proconsulis? Audax vita, scelerum [8] plena! aliquid seri, ut ventos procellasque recipiat : et parum
4 esse fluctibus solis vehi. Jam vero nec vela satis esse majora navigiis. Sed quamvis amplitudini antennarum singulæ arbores sufficiant, super eas tamen addi velorum alia vela, præterque alia in proris, et alia in puppibus pandi, ac tot modis provocari mortem. Denique tam

mus lib. VIII, cap. 38. Favore Agrippinæ Ægypto præfectum a Nerone fuisse auctor est Tacitus Annal. XIII. Babilum astrologum, ut opinor, Suetonius vocat, in Nerone, cap. XXXVI. Prænomen ei Caio fuit. HARD. — Broterius ex MSS. Regg. *Babillus*. ED.

5. *Gades*. Gronov. præeunte Pintiano, *Gadeis*. ED.

6. *Et citeriorem Hisp.* Et merces a citeriore Hispania Ostiam afferat die quarto, etc. HARD.

7. *C. Flavio*. Ita MSS. omnes : non *Flacco*. Is esse omnino videtur, C. FLAV. HEMIS. qui prius fuisse legatus proprætore, LEG. PROPR. legitur in nummo argenteo Q. Cæpionis Bruti imp. Q. CAEP. BRVT. IMP. apud Patinum in Famil. pag. 113. HARD.

8. *Audax vita, scelerum plena*, etc. Legend. « Audax id, at scelerum plenum aliquid seri ut ventos, procellas ut capiat, nec parum esse et fluctibus solis vehi; jam vero nec vela satis esse majora navigiis, sed, etc. tam non alte ab tellure tolli : neque id viribus suis niti, sed fractum tusumque et in mollitiam lanæ coactum injuria ac summa audacia eo pervenire. » Linum, inquit, non suis viribus nititur ut orbem terrarum ultro citroque portet, sed eo pervenit injuria sui, et hominum audacia summa : injuria sui, quod frangitur, tunditur, et in mollitiam lanæ cogitur; semper enim injuria fit melius : audacia summa hominum, qui ad tales usus id converterunt. *Illi robur et æs triplex*. Nulla exsecratio sufficit contra inventorem dictum suo loco nobis. SALM. —*Audax vita*. Audax, ut ille cecinit, Iapeti genus! Nam vitam dicere pro hominibus, seu mortalium genere, familiare Plinio est. Quid hic Salmasius movet, dum pro acri ea oratione, illud jacens et languidum obtrudit, in Solin. p. 260 : « Audax id, at scelerum plenum? » HARD.

parvo semine nasci, quod orbem terrarum ultro citroque
portet, tam gracili avena, tam non alte a tellure tolli,
neque id viribus suis necti; sed fractum tusumque[9] et in
mollitiam lanæ coactum, injuria ac summa audacia, eo
pervenire[10]. Nulla exsecratio sufficit contra inventorem
dictum suo loco[11] a nobis : cui satis non fuit hominem in
terra mori, nisi periret et insepultus. At nos priore 5
libro[12] imbres et flatus cavendos, frugum causa victusque,
præmonebamus. Ecce seritur hominis manu, metitur
ejusdem hominis ingenio, quod ventos in mari optet.
Præterea ut sciamus favisse pœnas[13], nihil gignitur facilius : ut sentiamus nolente id fieri[14] natura, urit[15] agrum,
deterioremque etiam terram facit.

II. (1.) Seritur sabulosis maxime[1], unoque sulco[2] : nec 1
magis festinat aliud. Vere satum[3] æstate vellitur; et hanc

9. *Sed fractum tusumque.* Nam maceratur aqua, tunditurque, semper injuria melius, ut dicetur in fine cap. 3. — Ita rescripsimus ex cod. Reg. 2, quum prius legeretur, *sed passum tusumque* (apud Gronov. et alios). Adstipulatur ei lectioni Apuleius in lib. de remediis salutaribus, quem Salmasius quoque vidit, in Solin. pag. 261. Sic enim Plinianum locum hunc totum compilavit : « Parvo ergo semine nascitur, quod orbem terrarum ultro citroque portet, tam gracili avena, tam non alte a tellure sublata : nec viribus suis nexum, sed fractum tusumque, et in mollitiem lanæ coactum. » H.

10. *Eo pervenire.* Ut nempe orbem terrarum vel sic ultro citroque portet. Hard.

11. *Dictum suo loco.* Lib. VII, cap. 57 : « Vela Icarus, malum et antennam Dædalus invenit, etc. » Huc etiam refer quod habet Horat. Od. I, 3 : « Illi robur et æs triplex, etc. » Hard.

12. *At nos priore libro.* Superiore lib. XVIII, 76, et alias passim. H.

13. *Favisse pœnas.* Hoc est, ea ultro crescere, quæ gignuntur in hominum pœnam. Hard.

14. *Nolente id fieri.* Ita MSS. omnes. Alii, *nolente id seri.* H.

15. *Urit agrum.* Vide quæ diximus, XVII, 7. Hard.

II. 1. *Seritur, sabulosis maxime.* Pingui et læto solo, humidiore, non sitiente. Colum. lib. II, cap. 10. Pinguissimo loco, et modice humido, Pallad. XI, 1. Dalec. — *Sabulosis.* Nec macrum respuit, inquit Columella, loc. cit. H.

2. *Unoque sulco.* Terra vel semel arata. Hard.

3. *Vere satum.* Gratius in Cyneg. v. 57 : « Idcirco et primas linorum tangere messes Ante vetant, quam

quoque terræ injuriam[4] facit. Ignoscat tamen aliquis Ægypto serenti[5], ut Arabiæ Indiæque merces importet: itane et Galliæ censentur hoc reditu? montesque[6] mari oppositos esse non est[7] satis, et a latere Oceani obstare ipsum quod vocant inane[8]? Cadurci, Caleti, Ruteni, Bituriges, ultimique hominum existimati Morini, immo
2 vero Galliæ universæ vela texunt[9]. Jam quidem et Transrhenani hostes[10]: nec pulchriorem aliam vestem eorum feminæ novere. Qua admonitione succurrit, quod M. Varro tradit, in Seranorum familia gentilitium esse, feminas linea veste non uti. In Germania[11] autem defossi atque sub terra id opus agunt. Similiter et in Italia regione[12]

maturis accenderit annus Ignibus, et claro Pleias se prompserit ortu. » Vergiliarum exortu æstatem incipere superiore libro diximus, cap. 69. Hard.

4. *Et hanc ... injuriam.* Quod nempe velli a radice illud oporteat, non ut frumenta meti : quod dum ita fit, terræ succus omnis extrahitur, ut Plinius admonuit libro superiore, cap. 72 : « Alibi, inquit, frumenta ab radice vellunt; quique id faciunt, proscindi ab se obiter agrum interpretantur, quum extrahant succum. » Hard.

5. *Ægypto serenti.* Laudat Ægyptia vela Hermippus apud Athen. I, pag. 27. Hard.

6. *Montesque.* Nec satis fuit, ne maria Galli tentarent, oppositos a natura montes Mediterraneo mari, Alpes ac Pyrenæos : ab Oceani vero parte ipsum inane, spatiumque illud æquoris et aeris immense fusum, in quo nullum occurrere creditur littus adversum, quo possit appelli. Hard.

7. *Non est satis.* Nisi et mari navigando linum serat Gallia. Dal.

8. *Inane.* Inane, et de mari et aere dici, vide apud Turneb. Adversar. lib. XI, cap. 9. Dalec.

9. *Vela texunt.* Vet. apud Dalec. *telas ex eo texunt.* Ed.

10. *Transrhenani hostes.* Batavos, opinor, intelligit, qui insulam Rheni amnis colunt, Cattorum quondam populum, dum trans Rhenum degerent, ut Tacitus ait, lib. de moribus Germanorum. Etiam nunc Hollandicum linum, et candore, et firmitate, et filamentorum exilitate præfertur cæteris omnibus. *Toile de Hollande*, *toile de Frise.* Parisino secunda palma. Hard.

11. *In Germania.* Sed et in Gallia quoque : propter frigus, æstusque, lino inimica. Hard.

12. *Regione Alliana.* Ex qua linis nomen Allianis : quibus post Retovina mox palma defertur. Prius legebatur *ratione alia.* In Reg. 1, 2, *ratione aliena.* In Colb. 2, *regione aliena.* Hard. — Broterius, post Rezzonicum, *regione Aliana.* Regio Aliana, juxta Bernardum Saccum,

Alliana inter Padum Ticinumque amnes, ubi a[13] Setabi tertia in Europa lino palma : secundam enim in vicino Allianis capessunt Retovina[14], et in Æmilia via Faventina.
Candore Allianis semper crudis Faventina[15] præferuntur : 3
Retovinis tenuitas summa densitasque, candor æque ut Faventinis, sed lanugo nulla, quod apud alios gratiam, apud alios offensionem habet. Nervositas[16] filo æqualior pæne quam araneis, tinnitusque, quum dente[17] libeat experiri : ideo duplex, quam[18] cæteris, pretium.

Et Hispania citerior habet splendorem lini præcipuum, 4
torrentis in quo politur natura, qui alluit[19] Tarraconem. Et tenuitas mira, ibi primum carbasis repertis[20]. Non

scriptorem Ticinensem, nunc est *la Laumellina*, adhuc lino celebris. MSS. vett. et edit. princeps, *Aliana*. Ed.

13. *A Setabi*. Setabis oppidum Hispaniæ in edito monte situm, laudatissimi lini proventu nobile, quamvis Strabo et alii quidam fluvium esse dicant. Catullus ob sudaria Setaba per illiberalem jocum surrepta Asinio hendecasyllabos minatur. Had. Jun. lib. IV, cap. 28. Dal. — *A Setabi*. Post lina Setaba, de quibus egimus in Præfat. ad T. Vespas. De Setabi oppido diximus lib. III, cap. 4. Silius Ital. lib. III: « Setabis et telas Arabum sprevisse superba, Et Pelusiaco filum componere lino. » Gratius quoque in Cyneget. vers. 41 : « Hispanique lino spectantur Setabes usu. » H.

14. *Retovina*. Ab oppido Retovio, sive Ritobio, quod Livio dici Libium, lib. XXXII, Cluverius arbitratur in Ital. ant. p. 78. H.

15. *Allianis semper crudis Faventina*. Sic Maro in Æn. IX, 743, cortem crudum dixit pro viridi. H.

16. *Nervositas*. Firmitas ei filo est, æqualitasque, hoc est, lævor, ac perpetua sine ulla offensione politura. Hard.

17. *Quum dente*. Vel *oris*, quod magis probo, vel *pectinis*, ut quidam exponunt. Dalec. — *Quum dente*. Si dente, seu morsu filum prehendas, idemque digito tendas, ac subinde quatias, dente tum tinnitum sentias, sonitumque. Hard.

18. *Duplex, quam*. Hac loquendi forma usus etiam Colum. lib. I, cap. 8. Hard.

19. *Qui alluit Tarraconem*. Flumine Subi allui Tarraconem diximus lib. III, cap. 4. Hard.

20. *Carbasis repertis*. Carbasus lini genus tenuissimi in Hispania repertum, quo texebatur vestis magni pretii, antiquis in deliciis habita, ut sericea nobis. Virg. Æneid. XI, 776 : « ... chlamydemque, sinusque crepantes Carbaseos, fulvo in nodum collegerat auro. » Q. Curt. lib. VIII, 9, 24 : « Carbaso Indi corpora usque pedes velant : eorumque rex aurea lectica, margaritis

dudum ex eadem Hispania Zoelicum[21] venit in Italiam, plagis utilissimum. Civitas ea Gallæciæ et Oceano propinqua. Est sua gloria et Cumano[22] in Campania, ad piscium et alitum capturam. Eadem et plagis[23] materia. Neque enim minores cunctis animalibus insidias, quam nobismetipsis[24] lino tendimus. Sed Cumanæ plagæ concidunt apros[25], et hi casses[26] vel ferri aciem vincunt: vidimusque jam tantæ tenuitatis, ut anulum hominis cum[27] epidromis

circumpendentibus recubat: distincta sunt auro et purpura carbasa, quæ indutus est. » Guill. Quidam id genus linei panni esse putant, quod telam *Baptistæ*, et telam Hollandicam, et telam Cameracensem vocant. Hæc postrema advehitur ex Hispania. Apud Ciceronem Verres æstate summa tabernacula carbaseis intenta velis in littore collocari jubet, ubi totos dies cum impudicis mulieribus perpotaret. DALEC. — *Carbasis.* Velis e tenuissimo. De carbasi voce Servius ad illud Æn. III, 357: « et auræ Vela vocant, tumidoque inflatur carbasus austro. Carbasus genus lini est, quod abusive plerumque pro velo ponitur. » Quam telam Baptistæ, *toile de batiste*, Galli vocant, primæ tenuitatis, hanc latine carbasum merito appellaris. HARD.

21. *Zoelicum.* A Zoelis Hispaniæ populis, de quibus l. III, c. 4. H.

22. *Est et Cumano.* Gratius in Cyneg. v. 34: « Optima Cinyphiæ, ne quid cunctere, paludes Lina dabunt: bonus Æoliæ de valle Sibyllæ Fetus, et aprico Tuscorum stupea campo Messis, etc. » HARD.

23. *Eadem et plagis.* Plagæ, retia sunt ad capiendas feras: quæ retia funibus tenduntur circa imam et summam partem. *Des toiles.* Unde familiares ex venatoribus formulæ, *mettre les bêtes noires dans les toiles: tendre les toiles: tirer les toiles: lever les toiles.* HARD.

24. *Quam nobismet ipsis.* Qui post inventa e lino vela mortem provocamus navigatione mari suscepta, ut dictum est cap. sup. HARD.

25. *Concidunt apros.* Erunt fortassis, quibus magis arrideat, *concludunt.* Est enim concludere in venatione usitata vox. Gratius in Cyneg. vers. 49: « Includas retibus ursos. » Et Seneca de Clem. lib. I: « Sic feras lineis et pinna conclusas contine. » Sed concidi plagis apros quum dixit auctor, concludi eo loco intellexit, in quo concidi nullo negotio deinde possint; quod sola ferri acies præstare non valeret: itaque, ut statim subjungit idem, ferri aciem eo nomine hi casses vincunt. HARD.

26. *Et hi casses.* Prius legebatur, *et hæ cassesve ferri*, etc. MSS. *et etasceve.* Nos ex conjectura ita rescripsimus. In MSS. ve pro *vel* nobis haud semel occurrit, ut alibi rursum admonituri sumus. HARD.

27. *Cum epidromis.* Hoc est, cum imis summisque funibus, quibus tenduntur retia, ipsa per hominis

transirent, uno portante multitudinem qua saltus cingerentur (nec id maxime mirum, sed singula earum stamina centeno quinquageno filo constare) : sicut paulo ante Julio Lupo, qui in præfectura Ægypti obiit. Mirentur hoc ignorantes in Ægyptii quondam regis, quem Amasim vocant, thorace[28], in Rhodiorum insula ostendi in templo Minervæ, CCCLXV filis singula fila constare : quod se expertum[29] nuper Romæ prodidit Mutianus ter consul, parvasque jam reliquias ejus superesse hac experientium injuria. Italia et Pelignis etiamnum linis honorem habet, sed fullonum tantum in usu[30] : nullum est candidius, lanæve similius; sicut in culcitis[31] præcipuam gloriam Cadurci obtinent. Galliarum hoc[32], et tomenta pariter, inventum. Italiæ quidem mos[33] etiam nunc durat in appellatione stramenti.

annulum transibant: itaque nullo negotio vel unus homo cassium multitudini gestandæ par fuit, qua saltus integer cingeretur, ut Julius Lupus fecit. HARD.

28. *Thorace*. Thoraces militum lineos olim fuisse probat hic Alcæi versus apud Athenæum, pag. 310, θώρακές τε νεώλινοι, ex novoque lino thoraces. DALEC.

29. *Quod se expertum*. Vet. apud Dalec. *quod exemplum per se e. n.* ED.

30. *Fullonum tantum in usu*. Vel quod fullones qui fere nudi, et subucula linea tantum tecti, pannos terunt et calcant pedibus, eo lino soli ad indusia conficienda uterentur, vel quod ex eo lino vestes textæ in fulloniis officinis solæ purgarentur et polirentur. DALEC. — Aut quia ex eo lino culcitas concinnabant (fullones), opplebantque deinde stramine, seu tomento. H.

31. *Culcitis*. Gronov. et al. ante Hard. *calcitris*. ED.

32. *Galliarum hoc*, etc. Nimirum tomentum Lingonum, culcita Cadurcorum inventum fuit. Unde alterum *tomentum Lingonicum* et *Lingonicum stramen* dictum est, uti monuimus l.VIII, c. 73, ex Martiali. Culcitam Veteres nomine gentis, quæ invenit, cadurcum vocavere. Juvenal. Sat. VII, v. 221 : « Institor hibernæ tegetis, niveique cadurci. » Idemque, Sat. VI, v. 535 : « Magnaque debetur violato pœna cadurco. » Sulpitia poetria in vetere epigrammate *cadurcas fascias*, e lino cadurcino fascias vocat. « Ne me cadurcis destitutam fasciis Nudam Caleno concubantem proferat. » H.

33. *Italiæ quidem mos*. Ita MSS. Salmasius in Solin. pag. 938, *vox* legi, non *mos* jubet. Frustra. Qui mos fuerit antiquus Italiæ, inquit auctor, vel ex quotidiano sermone palam est : nam torum saltem castrensem vulgo stramentum vocamus, quoniam, ut dictum est lib.

6 Ægyptio lino minimum[34] firmitatis, plurimum lucri. Quatuor ibi genera : Taniticum, ac Pelusiacum, Buticum, Tentyriticum, cum regionum nominibus, in quibus nascuntur. Superior pars Ægypti in Arabiam vergens gignit fruticem, quem aliqui gossipion vocant, plures xylon[35], et ideo lina inde facta xylina. Parvus est, similemque barbatæ nucis[36] defert fructum, cujus ex interiore bombyce[37] la-
7 nugo netur; nec ulla sunt eis candore mollitiave præferenda. Vestes inde sacerdotibus[38] Ægypti gratissimæ.

VIII, cap. 73, « antiquis torus e stramento erat, qualiter etiam nunc in castris, » ubi hæc potissimum stramenti appellatio perseverat. H. — *Stramenti.* Stramentum, quod homini et animalibus quieturis et dormituris substernitur, nempe fenum, vel palea. Dal.

34. *Ægyptio lino minimum.* Gratius in Cyneget. « Vix operata suo sacra ad Bubastia lino, Velatur sonipes æstivi turba Canopi. » Sic autem Isiacos sacerdotes vocat, Saliorum modo per Bubaston urbem saltantes, et sistris personantes : de quibus Plutarch. Οὔτε φιλοσόφους πωγωνοτροφίαι καὶ τριβωνοφορίαι ποιοῦσιν, οὔτ' ἰσιακοὺς αἱ λινοφορίαι καὶ ξύρησις. Ion poeta in Phœnice Ægyptum λίνουλκον vocat. Had. Jun. lib. IV, cap. 29. Dalec.

35. *Xylon.* Ξύλον lignum sonat : quare Ulpianus in leg. *Si cui lana legetur*, Digest. de leg. 3, ἐριόξυλον *ligneam lanam* reddit. Hard.

36. *Barbatæ nucis.* Cujusmodi sunt Ponticæ nuces, quas mollis barba protegit, ut dictum est XV, 24. Sic etiam Jul. Pollux, lib. VII, cap. 17 : Ἤδη δὲ καὶ παρ' Αἰγυπτίοις ἀπὸ ξύλου τι ἔριον γίγνεται, ἐξ οὗ τὴν ἐσθῆτα λίνου ἂν τις μᾶλλον φαίη προσεοικέναι, πλὴν τοῦ πάχους· ἔστι γὰρ παχύτερος· τῷ δένδρῳ καρπὸς ἐπιφύεται, καρύῳ μάλιστα προσεικὼς, etc.

37. *Ex interiore bombyce.* Hoc est, lanugine, quam Itali *bombace* appellant, nos *coton* dicimus : unde *bonbazin* vocamus telas bombacinas, aut lintea ex bombace confecta. Jacobus de Vitriaco, lib. I, cap. 85 : « Sunt ibi in Oriente præterea arbusta quædam quæ seminantur, ex quibus colligunt bombacem, quæ Francigenæ cotonem seu *coton* appellant : et est quasi medium inter lanam et linum : ex quo subtilia vestimenta contexuntur. » Nascitur hic frutex jam in Gallia, ex India delatus : cotonem pariter vocant, *le coton*. In horto Regio pomum vidimus, quod quum patens dehisceret, inculcatum flocci glomum exponeret. H. — De gossypio egimus XII, 21, pag. 33, t. V; et in Exc. ad calcem ejusdem libri, p. 104. Ed.

38. *Vestes inde sacerdotibus*, etc. Apuleius Apologia prima de lineo texto : « Purissimum est rebus divinis velamentum ; quippe lana segnissimi corporis excrementum pecori detracta, jam inde Orphei et Pythagoræ scitis, profanus vestitus est : sed enim mundissima lini

Quartum genus[39], Orchomenium appellant. Fit e palustri velut arundine, dumtaxat panicula ejus[40]. Asia[41] e genista facit lina ad retia præcipua, in piscando durantia, frutice madefacto denis diebus. Æthiopes, Indique e malis[42], Arabes cucurbitis, in arboribus, ut diximus[43], genitis.

III. Apud nos[1] maturitas ejus duobus argumentis in- 1
telligitur, intumescente semine, aut colore flavescente. Tum evulsum, et in fasciculos manuales[2] colligatum, siccatur in sole, pendens conversis superne radicibus uno die, mox quinque aliis, in contrarium inter se versis fa-
scium cacuminibus, ut semen in medium cadat. Inter 2
medicamina huic vis, et in[3] quodam rustico ac prædulci Italiæ Transpadanæ cibo, sed jam pridem sacrorum[4] tan-

seges, inter optimas fruges terra exorta, non modo indutui et amictui sanctissimis Ægyptiorum sacerdotibus, sed opertui quoque inde rebus sacris usurpatur. » Dal. — *Vestes inde*. Ex gossypio, qui regionis illius peculiaris frutex, lini vices habet. Hard.

39. *Quartum genus*, etc. Lego, *Stramenti genus Orchomenium*, etc. Arundinis quidem panicula, ut gluma, et acere, sarciri culcitra potest, perinde ac stramento sive palea, vestes autem texi non possunt. Ex arundinum concisis foliis tomentum factum Circense, quod in Circo pauperibus sternebatur, indicant hi versus Martialis, XIV, ep. 160: «Tomentum concisa palus Circense vocatur: Hæc pro Leuconico stramina pauper habet.» Dalec. — *Orchomenium*. De arundine Orchomenia diximus lib. XVI, c. 66. H.

40. *Panicula ejus*. Lanosam comam in milio, panico, arundine, et qualem in arvis complures herbæ, et in palustribus junci gerunt, Latini paniculam, Græci ἀνθήλην dixere. De ea voce diximus XVI, 64. Hard.

41. *Asia e genista*. Vide quæ dicturi sumus lib. XXIV, c. 40. H.

42. *E malis*. Arboribus lanigeris, in quarum foliis convolutis lanugo nascitur. Dal. — Vide Excursum de gossypio ad calcem libri duodecimi, p. 104, t. V. Ed.

43. *Ut diximus*. Lib. XII, 21. H.

III. 1. *Apud nos*. In orbe romano, qui Arabum Indorumque terris opponitur. Hard.

2. *Fasciculos manuales*. Qui manum impleant. Δειμάτιον χειρόπληθες, fasciculum manualem appellat Hippocrates in Veterin. p. 879. H.

3. *Et in... cibo*. Galen. de alim. Fac. lib. I, cap. 32, tom. VI, lini tosto semine, obsonii vice, quosdam vesci tradit ex sale et garo: itidem melle conspersum edi: panibus denique a nonnullis inseri, ἐπιπάττουσι δὲ ἔνιοι καὶ τοῖς ἄρτοις αὐτό. H.

4. *Sacrorum... gratia*. Forte ad suffimenta, ut quidam volunt: vel

tum gratia. Deinde post messem triticeam virgæ ipsæ merguntur in aquam solibus tepefactam, pondere aliquo depressæ : nulli enim levitas major. Maceratas indicio est membrana laxatior. Iterumque inversæ, ut prius, sole siccantur : mox arefactæ in saxo tunduntur stupario malleo[5]. Quod proximum cortici fuit, stupa appellatur
3 deterioris lini, lucernarum fere luminibus aptior. Et ipsa[6] tamen pectitur ferreis hamis, donec omnis membrana decorticetur. Medullæ[7] numerosior distinctio, candore, mollitia. Linumque nere et viris decorum est. Cortices quoque decussi clibanis et furnis præbent usum. Ars depectendi[8] digerendique : justum e quinquagenis fascium libris quinas denas carminari. Iterum deinde in filo politur, illisum crebro in silice[9] ex aqua ; textumque rursus tunditur clavis[10]; semper injuria[11] melius.

1 IV. Inventum jam[1] est etiam, quod ignibus non ab-

potius ad epulas sacras, quas feriatis diebus privatus quisque domi institueret. Hard.

5. *Stupario malleo*. Quo lina stupæque tunduntur. Hard.

6. *Et ipsa*. Linum ita pectere Galli dicunt, *serancer du lin, du chanvre* : ferreum hamum, *un seran*. H.

7. *Medullæ*. Delicatioris substantiæ, quæ ad nendum reservatur. H.

8. *Ars depectendi*. Margo Varior. *ars est depectendi*. Ed.

9. *In silice*. In alvo siliceo, sive lapideo. Hard.

10. *Clavis*. Capitatis fustibus, clavæ similibus. Dal.

11. *Injuria melius*. Sic de salice pronunciavit, lib. XVI, cap. 69 : « Mirumque contuso ligno alicui majores ad vincula esse vires. » H.

IV. 1. *Inventum... quod ignibus*. De lino asbestino non vetustatis modo plena monumenta sunt, sed et idonea eruditorum hujus ævi testimonia. « Habeo et ego in Museo, inquit Kircherus noster, tom. II Mundi subterr. lib. VIII, p. 87, integrum scrinium asbestinis frustis plenum. Chartam ex hisce confectam habeo, quæ litteris scribendis servit, quas ubi in ignem injeceris, consumptis mox litteris, charta veluti igne lota, integra et candidior exit, novisque litteris inscribendis servit. Donavit et mihi Eminent. Cardinalis de Lugo redimiculum asbestino lino contortum, quod igni injectum, si sordibus pollutum fuerit, inde nitidissimum exit. Memini quoque me ellychnium hujusmodi asbestinum lucernæ inditum ad biennium conservasse, sine ulla sui consumptione, haud dubie perpetuo duraturum, nisi nescio quo

sumeretur[2]. Vivum id vocant, ardentesque in focis conviviorum ex eo vidimus mappas, sordibus exustis splendescentes igni magis, quam possent aquis. Regum inde funebres tunicæ, corporis favillam ab reliquo separant cinere. Nascitur in desertis adustisque sole Indiæ, ubi non 2
cadunt[3] imbres, inter diras serpentes; assuescitque vivere ardendo, rarum inventu, difficile textu propter brevitatem. Rufus de cætero colos, splendescit igni. Quum inventum est, æquat pretia excellentium margaritarum. Vocatur autem a Græcis asbestinum[4] ex argumento naturæ. Anaxilaus auctor est, linteo eo circumdatam arborem, surdis ictibus, et qui non exaudiantur, cædi. Ergo huic lino principatus in toto orbe. Proximus byssino[5], mulierum maxi-

casu id subductum esset, etc.» Vide et Aldrovand. de Metall. IV, 26. H.

2. *Quod ignibus non absumeretur.* Rhodig. lib. XVIII, cap. 31, quo Indorum leges ac mores fuse narrat, scribit illos vestibus ex eo lino textis indui: quod parum crebibile est, quum in tantam longitudinem trahi nequeat, ut vestes ex eo conficiantur. Dalec.

3. *Ubi non cadunt.* Vide quæ diximus lib. XVII, c. 30. Colum. lib. I, c. 6: «Æstas in transmarinis regionibus pluvia caret.» Hard.

4. *Asbestinum.* Tale fuit in aurea lucerna, quam Athenis Callimachus fecit, oleo non nisi post exactum annum dissipato, licet semper arderet. Pausanias in Atticis. Plutarchus, lib. de oracul. Defectu, in Carystia rupe linum id gigni tradit, molli et lapilleo filo, e quo mantilia, retia et reticula capitis tegumenta conficerentur. Dal. — *Asbestinum.* Ἄσϐεςον, quæ vox græca *inexstinctum* sonat. Hard. — *Vocatur a Græcis asbestinum.* Nobis *asbeste*, vel *amiante*. Cf. XXXVII, 54. Ed.

5. *Byssino.* Byssus Suidæ et Theocriti interpreti coloris genus, unde byssina vestis, bysso infecta. Byssus quibusdam pretiosissima lana, colore nitoreque auri. Byssus Philostrato, linum, quod Indi ex arbore legunt, trunco populis simili, foliis salici, etiam Arriano auctore, Apollonioque oculato teste. Rhodig. lib. XXIII, cap. 8. Est et Amorgis lini species, unde Amorgina vestis memorata Æschini contra Timarchum, Aristophani in Lysistrate, Eupolidi. Dal. — *Byssino.* Byssus genus fuit lini tenuissimi, ex quo textæ vestes purpureum colorem non raro imbiberent: unde in sacris paginis toties byssus, et purpura, vel purpura et byssus pro purpurea bysso, per figuram, ἓν διὰ δυοῖν. Inde factum, ut byssus ab Hesychio et Suida pro purpura accipiatur. Rectius vero Pollux, loc. cit. Καὶ μὴν καὶ τὰ βύσσινα· καὶ ἡ βύσσος λίνου τι εἶδος παῤ Ἰνδοῖς. Philostrato de vita Apollon. lib. II,

me deliciis circa Elim[6] in Achaia, genito: quaternis[7] denariis scripula ejus[8] permutata quondam[9], ut auri, reperio. Linteorum lanugo[10], e velis navium maritimarum maxime, in magno usu medicinæ est: et cinis spodii vim habet. Est et inter papavera genus quoddam[11], quo candorem lintea præcipuum trahunt.

1 V. Tentatum est tingi linum quoque, et vestium insaniam accipere, in Alexandri Magni primum classibus, Indo amne navigantis, quum duces ejus ac præfecti in certamine quodam variassent insignia navium; stupueruntque littora, flatu versicoloria implente. Velo purpureo[1] ad Actium cum M. Antonio Cleopatra venit, eodemque effugit. Hoc fuit imperatoriæ navis insigne.

1 VI. Postea in theatris[1] tantum umbram fecere: quod

cap. 9, ex arbore βύσσος legitur, quæ altitudine populi, folio salicis est. Hard.

6. *Circa Elim.* Pausanias in Eliacis prior. negat uspiam tota Græcia byssum nasci, nisi in Eleo agro, de quo egimus, lib. IV, cap. 6. H.

7. *Quaternis denariis.* Monetæ nostræ 2 fr. 80 c. Ed.

8. *Scripula ejus.* Libra scripula continet 288. Hard.

9. *Permutata quondam.* Priorum scilicet Cæsarum ævo, quo denarius aureus argenteis denariis quinque et viginti æstimabatur, ut dicemus lib. XXXIII, cap. 13. Sic Aureliani ævo libra auri libra serici fuit, et auro fila pensabantur, inquit Vopiscus in Aureliano, p. 224. Hard.

10. *Linteorum lanugo.* Ὀθονίων ξύσμα: unde fiunt ξυςοὶ μοτοὶ Galeno III, κατὰ τόπους, in remediis Heraclidæ, quæ sanguinem fluentem e naribus sistunt. Dalec.

11. *Inter papavera genus quoddam.* Heraclæum, sive ἀφρῶδες esse putant, quod et radiculæ sive struthio simile est et semen valde catharticum habet. Ejus nomen facultatis nomen meminit Dioscorides. Dal. — *Est et inter papavera.* De hac re dicemus lib. XX, cap. 79. H.

V. 1. *Velo purpureo.* Alia sunt vela regia purpurea, gemmis et auro intertexta, quibus reges et summi principes in suis palatiis utuntur suspensis, ut et Attalicis aulæis. Rævardus, Varior. lib. V, cap. 11. Dal. — *Velo purpureo.* Huc refer et Agrippæ vexillum cæruleum, de quo Dio lib. LI, p. 458. Hard.

VI. 1. *Postea in theatris.* Hunc morem inducendi vela theatris describit eleganter Lucretius, lib. IV, v. 73: « Et vulgo faciunt id lutea, rufaque vela, Et ferrugina, quum magnis intenta theatris Per malos vulgata trabesque trementia pendent. Namque ibi consessum caveai

primus omnium[2] invenit Q. Catulus, quum Capitolium dedicaret. Carbasina deinde vela primus in[3] theatro duxisse traditur Lentulus Spinter[4] Apollinaribus ludis. Mox Cæsar dictator totum forum romanum intexit, viamque Sacram ab[5] domo sua et clivum usque in Capitolium[6], quod munere[7] ipso gladiatorio mirabilius visum tradunt. Deinde et sine ludis Marcellus Octavia sorore Augusti genitus, in ædilitate sua, avunculo XI consule a. d. kalendas Augusti, velis forum inumbravit, ut salubrius litigantes consisterent : quantum mutatis moribus Catonis censorii, qui sternendum quoque forum[8] muricibus

subter, et omnem Scenalem speciem patrum, matrumque, deorumque Inficiunt, coguntque suo fluitare colore, etc. » Hard.

2. *Quod primus omnium.* Valer. Maxim. lib. II, cap. 4, n. 6 : « Q. Catulus Campanam imitatus luxuriam, primus spectantium consessum velorum umbraculis texit. » Ab eo Capitolium Sylla mortuo dedicatum diximus l. VII, c. 44. H.

3. *Vela primus in*, etc. Inde velaria theatra Juvenali. Dalec.

4. *Lentulus Spinter.* Plus hoc etiam præstitit : nam teste eodem Valerio Max. loc. cit. *argentatis choragiis*, hoc est, scenarum instrumentis, « P. Lentulus Spinter adornavit scenam, quum translatitium antea foret pœnicis indui tunicis. » H.

5. *Viamque Sacram ab.* Sacra quidem ea dicta est, quod fœdus in ea inter Romulum et Tatium ictum fuisset; vel quod per eam sacra in arcem quot mensibus deferrentur : vel quod augurium in ea captaretur. Per eam in Capitolium frequens ter fuit, triumphorum pompa, subactis gentibus, domitisque nationibus, quum præda captiva, et spoliis hostium solemni apparatu procedebat. Dalec.—*Viamque Sacram.* Fuit ea in quarta Urbis regione, teste P. Victore, in Descript. urbis Romæ. Sericis cortinis inumbratam fuisse, auctor est Dio, lib. XLIII, pag. 226 : Παραπετάσματα σηρικὰ ὑπερπέτασαι. Hard.

6. *Et clivum usque in Capitolium.* MSS. Regg. et ita Broterius edidit post Rezzonicum : al. *ad clivum usque Capitolinum.* Ed.

7. *Munere.* Quod munus a Suetonio describitur in Julio, c. XXXIX. Quod vero Plinius addit, kalendis Augusti forum fuisse a Marcello velis inumbratum, Augusto XI consule; significare videtur, id ob recentem appellationem mensis Augusti, qui prius Sextilis dicebatur, factum fuisse : A. U. scilicet 735, vel sequente. Hard.

8. *Forum muricibus censuerat.* Nam Plutarchus, lib. de Fenore, forum esse scribit ἀσεβῶν χώραν : Anacharsis, locum destinatum explendæ avaritiæ, et ad fallendum. Rhodig. lib. XXVIII, cap. 9. Forum triplex

2 censuerat? Vela nuper [9] colore cæli, stellata, per rudentes iere etiam in amphitheatro [10] principis Neronis. Rubent in cavis ædium [11], et muscum a sole defendunt. Cætero [12] mansit candori pertinax gratia. Honor etiam et Trojano

Romæ fuit. Martialis: « Atque erit in triplici par mihi nemo foro. » Id. « Et fora tot numeras Jane quot ora geris. » Seneca: « Adjice nunc publica perjuria gentium, circumscriptiones, fraudes, inficiationes, quibus trina fora non sufficiunt. » Quartum Trajanus addidit. Fuit et forum Domitiani transitorium, quod a Suetonio *Methodium* dictum volunt. Rhod. l. XXVIII, p. 10. Dal. — *Muricibus*. Acutis lapidibus, ne fora litigiosa tam crebro litigantes adirent. Muricem Veteres dicebant saxi acumen. Virg. Æneid. V, 205: « Concussæ cautes, et acuto murice remi Obnixi crepuere, illisaque prora pependit. » Ubi id Servius adnotat; et ejusdem loci auctoritate Nonius Marcellus: « Murices, inquit, vetustas etiam saxorum asperitates dici voluit. » Hard.

9. *Vela nuper*. Vela nuper, inquit, coloris cærulei visa, ac distincta stellis, per rudentes extenta cucurrere, in amphitheatro Neronis. Sunt et rubra in cavis ædium, quæ muscum virentem a solis ardore defendant. Hard.

10. *In amphitheatro*. Hoc amphitheatrum esse censuerim, quod Tranquillus in Nerone, cap. xii, ligneum fuisse dicit, in regione Martii Campi intra anni spatium fabricatum. De quo et Tacit. Annal. XIII, p. 208: « Nerone secundum, L. Pisone coss. pauca memoria digna evenere: nisi cui libeat, laudandis fundamentis et trabibus, queis molem amphitheatri apud Campum Martis Cæsar exstruxerat, volumina implere. » De velis ibi extentis, Dio LXIII, dum res gestas iis diebus enumerat, quibus a Nerone Armeniæ regnum Tiridati concessum est: Τάγε μὲν παραπετάσματα τὰ διὰ τοῦ ἀέρος διαταθέντα, ὅπως τὸν ἥλιον ἀπερύκοι, ἁλουργὰ ἦν· καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἅρμα ἐλαύνων ὁ Νέρων ἐνέςικτο· πέριξ δὲ ἀςέρες χρυσοῖ ἐπέλαμπον. « Vela per aerem extensa, solis arcendi causa, purpurea erant: quorum in medio Nero acu pictus currum agitabat: circa hunc undique sidera lucebant aurea, etc. » H.

11. *Cavis ædium*. Cavædium, seu cava ædium (tot enim modis proferunt) quasi ædium cavea, Varroni lib. IV de Ling. Latin. locus tectus et patulus intra parietes ad omnium communem usum. Ut in theatro cavea locus fuit, e quo sedens populus ludos et publica munera spectabat: sic cavædium ambulatio et porticus, monachorum peristyliis similis, e qua, qui spatiantur, proditurum dominum exspectantes, impluvium, id est, aream in quam impluit, aspiciunt. Græci μέσαυλον vocant: et recte quidem, quoniam in medio est totius ædificii, nempe cœnaculorum, cellarum, et cubiculorum, ut aperte Varro indicat. Dalec.

12. *Cætero*. Diuturnior fuit gratia candoris in lino: sive candor in lino cæteris coloribus potior visus est. Hard.

ɔello. Cur enim non et præliis intersit, ut naufragiis? Tho-:acibus lineis paucos tamen[13] pugnasse, testis est Home-·us. Hinc fuisse et navium armamenta apud eumdem in-:erpretantur eruditiores : quoniam quum sparta[14] dixit, ;ignificaverit sata.

VII. (II.) Sparti quidem[1] usus multa post secula cœptus 1
:st : nec ante Pœnorum arma[2], quæ primum Hispaniæ ntulerunt. Herba et[3] hæc sponte nascens, et quæ non

13. *Thoracibus lineis paucos tamen*, etc. Iliad. B : Λοκρῶν δ' ἡγεμόνευεν Ὀϊλῆος ταχὺς Αἴας Μείων· οὔτι τοσός γε ὅσος Τελαμώνιος Αἴας, Ἀλλὰ πολὺ μείων· ὀλίγος μὲν ἔην λινοθώρηξ. Rursum eodem lib. Τῶν ἦρχ' Ἄδρηστος... καὶ Ἄμφιος λινοθώρηξ. MITALER. — *Homerus*. Λινοθώρηκας ejusmodi bellatores vocat. Et linteam loricam induisse Galbam Tranquillus scribit, cap. XIX, quanquam non dissimulantem parum adversus mucrones profuturam. HARD.

14. *Quoniam quum sparta*. Hic versus ille Homericus, quem respicit ex Iliad. B, vers. 135 : Καὶ δὴ δοῦρα σέσηπε νεῶν, καὶ σπάρτα λέλυνται. Error hic fuit eruditorum illorum, quos Plinius nunc appellat, qui τὰ σπάρτα in eo versu *sata* interpretati sunt, aut funes rudentesque nauticos ex rebus sativis factos, uti ex lino, stupa, cannabe; quia σπείρειν serere significat. Σπάρτα νεῶν Homerus vocat, funiculos e lino vel cannabe, quibus suebantur naves, non quia e sativis rebus nectebantur : sed quia ad nectendum idonei. Nam σπείρειν Græcis, ut *serere* Latinis, non solum terræ semen committere, sed et nectere significat, et conjungere invicem. Τὸ σπαρτὸν est sativum, quod seri potest : at σπάρτον est funis qui seritur, id est, nectitur. HARD.

VII. 1. *Sparti quidem*. Hoc spartum Latinorum diversum est a sparto Græcorum. HARD. — *Sparti*. *Stipæ sc. tenacissimæ* (*Triand. digyn.* gen. 141 W. *Gram.* Juss.). Memoratur a Clusio, Hist. II, pag. 220. An *Lygeum Spartum?* ED.

2. *Pœnorum arma*. Bello Punico secundo, quo totam intra flumen Iberum Hispaniam sibi subjecit Hannibal. HARD.

3. *Herba et*. Spartum duplex est: alterum juncus Ibericus, sive Hispanicus, ἀκάνθης, ἄκαρπος, ἄφυλλος, ad nexus tantum utilis : alterum genista, quam Græci τὴν σπάρτην καὶ τὸ σπάρτον, et τὸ σπάρτιον dixerunt. Et hæc duplex : altera silvestris, sine foliis, in agro Monspessulano frequens, qua olim Asiatici ἐνδέσμευον τὰς ἀμπέλους, vites religabant, unde et ἀμπελοπλοκικῆς nomenclatura, et mulis, bobus, camelis, in attritu pedum subluvie, et aliis id genus morbis calceos et soleas nectebant, quas *crabatinas* Aristoteles videtur appellare, Hist. Anim. lib. II, c. 1. Altera foliosa : et hæc rursum duplex : prior in hortis sata, ejusdem prorsus generis et usus cum supra scripta, sed

queat seri[4], juncusque[5] proprie aridi soli[6], uni terræ[7] dato vitio: namque id malum telluris est: nec aliud ibi seri aut nasci potest. In Africa exiguum et inutile gignitur. Carthaginiensis Hispaniæ citerioris portio[8], nec hæc tota, sed quatenus parit, montes quoque sparto operit. Hinc strata[9] rusticis eorum, hinc ignes facesque, hinc calcea-

cultus mangonio vestita foliis paucis et exiguis, quæ desunt alteri, in aridis et squallentibus locis natæ, floris odore jucundissimo gravissimoque apibus: quamobrem et prope alvearia plantatur, melle nonnunquam ejus odorem referente lib. XI, cap. 8. Genistam Florentinam vocat Gallia: alii Hispanam. Posterior silvestris, in macris et arenosis ubivis luxurians, foliis multis et densius congestis operta, ramulis vietis, prætenuibus, graviter olentibus, quibus etiam ad viciendum uti liceat. Guillandinus non satis diligenter has species distinxit. Ibericos funes sparteos Flaccus vocat: « Ibericis peruste funibus latus: » quamvis ineptum et ridiculum oratorem fuisse scribat, qui pro sparto *herbas Ibericas* dixisset. Turneb. lib. XIV, cap. 9. Dalec.

4. *Et quæ non queat seri.* Contra seri Varro jubet, de Re Rust. lib. I, cap. 32: « Sic ubi cannabim, inquit, seras, linum, juncum, spartum, unde lineas, funes facias, etc. » Sed ægre admodum scimus ex semine pullulare. Hard.

5. *Juncusque.* Ob folia juncea, et aspera. Hard.

6. *Aridi soli.* Siticulosi, aquarum penuria laborantis. Strabo, lib. III, p. 60 de campo spartario: Τοῦτο δ' ἐστὶ μέγα καὶ ἄνυδρον, τὴν σχοινοπλεκτικὴν φύον σπάρτον, ἐξαγωγὴν ἔχουσαν εἰς πάντα τόπον, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἰταλίαν. Hard.

7. *Uni terræ.* Hispaniæ. Præcedenti tamen capite auctor scripsit e genista, id est, sparto, Asiam præcipua lina facere, etc. Auctor, lib. XXIV, c. 9, an genista, spartum sit, dubitat. Vide locum. Dal.

8. *Carthaginiensis Hispaniæ citerioris portio.* Campum amplum et ἄνυδρον. Strabo, lib. VI, vocat nunc Ἰουγκάριον, juncarium latino vocabulo, nunc πεδίον σχοινοῦν, nunc ἁλισχοινοῦν, Marathronio a feniculi copia dicto proximum. Dalec. — *Carthaginiensis.* Gignit nunc quoque hæc regio ab limitibus Granatensis regni, seu Bæticæ fine, usque ad eam urbem, quæ nunc Murcia dicitur. Fuit eo tractu, campus Spartarius, Carthagoque nova, *Carthagena* et ipsa inde a Plinio, XXXI, 43, et ab Isidoro, lib. XV, cap. 1, Spartaria appellata: Καρχηδὼν Σπαρταγενής Appiano, in Iber. p. 261. Crescit et in Valentino Hispaniæ regno spartum. Hard.

9. *Hinc strata.* Eodem est hodie apud Hispanos usu: nam ex crudo exsiccatoque sparto tapetes sive aulæa, storeas, corbes, rudentesque conficiunt. Corbes ii certe, in quibus ficus et uvæ passæ advehuntur, e sparto contexti sunt. Ex eo denique in lini morem aqua macerato, deinde siccato, tusoque, calcea-

mina, et pastorum vestis : animalibus noxium, præterquam cacuminum teneritate. Ad reliquos usus laboriose evellitur, ocreatis cruribus, manu, textisque[10] manicis, convolutum osseis iligneisve conamentis[11]. Nunc jam in hiemem juxta[12]. Facillime tamen ab idibus maiis in junias : hoc maturitatis tempus.

VIII. Vulsum[1] fascibus in acervo animatum biduo, 1
tertio resolutum, spargitur in sole siccaturque, et rursus in fascibus redit sub tecta. Postea maceratur aqua marina optime, sed et dulci, si marina desit; siccatumque sole iterum rigatur. Si repente[2] urgeat desiderium, perfusum calida in solio[3], ac siccatum stans, compendium operæ fatetur. Hoc autem tunditur, ut fiat utile[4], præcipue in aquis marique invictum. In sicco præferunt e cannabi
funes. At spartum alitur etiam demersum, veluti natalium 2

menti genus paratur, quod ipsi *Alpergates* vocant. Hæc omnia ex Clusio, qui vidit, loc. citat. H.

10. *Manu, textisque manicis.* Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Chiffl. Gron. et Al. *manibusque textis manicis.* Ed.

11. *Iligneisve conamentis.* Conamenta ossea ligneave interpretor, ossa, ligneosque fustes teretes, quibus spartum convolvitur, ut vellentium conatus juvetur, et minuatur labor. Ita sane libri omnes etiam MSS. Nugantur, qui *nucamentis*, vel *cum amentis* malunt. Hard.

12. *Nunc jam in hiemem juxta.* Subintellige, vellitur pariter hieme, ut æstate : sed multo facilius ab idibus maiis, etc. Ita porro MSS. omnes : non ut edd. vett. et Gron. *in hiemem vix*. Hard.

VIII. 1. *Vulsum.* Ita libri omnes : hoc est, nondum exanime, sed viride adhuc et integrum : cum eo spiritu, quem exhalat, quum recens est : atque uti de palmæ fructu Plinius ait, lib. XIII, cap. 9, *cum sui ardoris anima*. Resolvi deinde porro necesse est, vertique ad solem, uti de feno dictum est, lib. XVIII, cap. 67, alioqui, ut fenum, sic et spartium incensa illa anima nebulam exhalaret, accendereturque et conflagraret. Dalecampius et post eum Salmasius, legunt *manuatum*, interpretanturque, ut Plinius ipse loquitur initio cap. 3, « in fasciculos manuales colligatum : » quod vereor, ut cuiquam probent. H.

2. *Si repente.* Si statim uti sparto desideras. Hard.

3. *In solio.* Solium pro vase iligneo aut abiegno ponitur. Sic vasa ea, in quibus cum lixivio calido et cinere pannos emaculamus, folia dicimus. Hard.

4. *Ut fiat utile.* Quod ob eum usum σχοινοπλοκικὸν dicunt. Dalec.

sitim[5] pensans. Est[6] quidem ejus natura interpolis; rursusque quam libeat vetustum novo miscetur. Verumtamen complectatur animo, qui volet miraculum æstimare, quanto sit in usu, omnibus terris, navium armamentis, machinis ædificationum, aliisque desideriis vitæ. Ad hos omnes usus quæ sufficiant, minus triginta millia passuum in latitudinem a littore Carthaginis novæ, minusque C in longitudinem[7] esse reperientur. Longius vehi[8] impendia prohibent.

1 IX. Junco Græcos ad funes usos[1] nomini[2] credamus, quo herbam eam appellant: postea palmarum foliis, philuraque[3], manifestum est: et inde translatum a Pœnis sparti usum, perquam simile veri est.

1 X. Theophrastus[1] auctor est, esse bulbi genus circa ripas amnium nascens, cujus inter summum corticem, eamque partem qua vescuntur, esse laneam naturam, ex[2]

— *Utile.* Funibus texendis, cæterisque usibus. Hard.

5. *Natalium sitim.* Quoniam in arido solo, ut dictum est, nascitur.

6. *Est natura..... interpolis.* Ea sparti natura, ut interpolandis, resarciendis, renovandis operibus, quæ ex eo fiunt, aptissime adhibeatur, et vetustum secure misceatur novo. Interpolis mulier a Plauto appellatur ea, quæ se pigmentis interpolat, atque reconcinnat, ut ex vetusta anu nova quasi puella fiat, in Mostellar. Act. I, scen. III, vers. 117. Hard.

7. *Minusque C in longitudinem.* Sic Apuleius in Herbario suo: quod etiam Salmasius vidit, in Solinum pag. 261: « Ad quos omnes usus minus XXX M. pass. in latitudinem e littore Carthaginis novæ... centum in longitudinem nascitur. » H. — Longitudo major esse forte debet. Nam nos docuit Bowles, *Introd. à l'Hist. nat. d'Espagne*, p. 239, spartum crescere in maxima Hispaniæ parte. Brot.

8. *Longius vehi.* Ex interiore Hispaniæ tractu advehi, impendia terrestris itineris vetant. H. — *Vehi.* Nunc Lutetiam advehitur spartum; ibique instituta an. 1776 spartaria officina. Brot.

IX. 1. *Junco Græcos.* Σχοῖνος et funem significat, et juncum: quomodo et spartum nunc restem, nunc plantam e qua restes fiunt. Dalec.

2. *Nomini credamus.* Σχοῖνος. Vide Rob. Constant. in Lexico. Hard.

3. *Philuraque.* Hoc est, tenuissimis arboris tiliæ membranis, seu tunicis; hæc enim φιλύρα Græcis dicitur. Hard.

X. 1. *Theophrastus.* Hist. lib. VII, c. 13, et ex eo Athen. lib. II, p. 64.

2. *Ex qua impilia.* Ita MSS. Reg.

qua impilia vestesque quædam conficiant. Sed neque regionem, in qua fiat, neque quidquam diligentius, præterquam eriophoron[3] id appellari, in exemplaribus, quæ quidem invenerim, tradit; neque omnino ullam mentionem[4] habet, cuncta cura magna persequutus CCCXC annis[5] ante nos, ut jam et alio loco diximus : quo apparet, post id temporis spatium in usum venisse spartum.

XI. Et quoniam a miraculis rerum cœpimus, sequemur 1
eorum ordinem, in quibus vel maximum est, aliquid nasci aut vivere sine ulla radice. Tubera[1] hæc vocantur, undique terra circumdata, nullisque fibris nixa, aut saltem capillamentis, nec utique extuberante loco in quo gignuntur, aut rimas agente : neque ipsa terræ cohærent. Cortice etiam includuntur, ut plane nec terram esse possimus dicere, nec aliud quam terræ callum. Siccis hæc fere et

Colb. Chiffl. Thuan. non, ut editi perperam, *mapalia*. Sunt autem *impilia* socculi. Theophrasto ποδεῖα. Ὑφαίνεται δὲ ἐξ αὐτοῦ, inquit, καὶ ποδεῖα, καὶ ἄλλα ἱμάτια. Ποδεῖα sunt pedum tegumenta, ex coacta lana. Impilia igitur coactilia erunt, pedibus involvendis, calceandisque utilia. *Des chaussons de feutre*. Pollux, lib. II, cap. 4 : Ποδεῖα δὲ τοὺς περὶ τοῖς ποσὶ πίλους. Hesych. Νάκτα, τοὺς πίλους καὶ τὰ ἐμπίλια. Usus hac voce *impilia* Ulpianus. Vide Turneb. Advers. lib. XI, cap. 14. HARD.

3. *Eriophoron*. Ἐριοφόρον, ob tomenti copiam, quam gerit, quæ lanæ modo in stamina deduci potest. Bulbi eriophori geminam iconem exhibet Dodonæus, pag. 681. Ex his alterum in Regio horto vidimus, qualem et Clusius pinxit. Peruanum præterea alterum, et tertium Orientalem appellatum. H. —*Eriophorum angustifolium* (*Triand. mon.* g. 115 W. *Cyperoid.* Juss.). ED.

4. *Neque mentionem*. Ejus nimirum quod nunc describitur. HARD. — *Mentionem habet*. Theophrastus, Histor. lib. I, cap. 8, λινοσπάρτου meminit inter ea, quibus cortex multis tunicis constat. Id autem aliud esse non potest quam spartum pro lino usurpatum ad varios usus vitæ. Quidam eo loco divisim legunt *linum, spartum*. In hac ergo re memoria lapsus Plinius est. DAL.

5. *CCCXC annis*. Nempe A. U. C. 440, ut dictum est lib. XIII, cap. 30, et lib. XV, cap. 1. Hæc vero Plinius commentabatur anno 830, ut ipse fatetur lib. XIV, c. 5. Quare a Theophrasto ad Plinium intervallum fuit 390 annorum, non ut libri hactenus editi exhibent, 490, addita perperam centenarii nota, quæ superfluit. HARD.

XI. 1. *Tubera*. Vulgo, *des truffes*. —Vid. Not. II de Tuberibus. ED.

sabulosis locis, frutectosisque nascuntur. Excedunt sæpe
2 magnitudinem mali cotonei, etiam librali pondere. Duo eorum genera, arenosa dentibus inimica, et altera sincera. Distinguuntur et colore, rufo, nigroque, et intus candido: laudatissima Africæ. Crescant, anne vitium id terræ (neque enim aliud intelligi potest) ea protinus globetur magnitudine, qua futurum est: et vivantne, an non, haud facile arbitror intelligi posse. Putrescendi enim ratio communis est iis cum ligno. Lartio Licinio[2] prætorio viro jura reddenti in Hispania Carthagine, paucis his annis scimus accidisse, mordenti tuber, ut deprehensus intus denarius primos dentes inflecteret: quo manifestum erit, terræ naturam[3] in se globari. Quod certum est, ex iis erunt[4] quæ nascantur, et seri non possint.

1 XII. (III.) Simile[1] est et quod in Cyrenaica provincia vocant misy, præcipuum suavitate odoris ac saporis, sed carnosius: et quod in Thracia[2] iton, et quod in Græcia geranion.

2. *Lartio Licinio.* Vetus inscriptio, sed suspecta illa quidem nobis apud Gruterum, p. 180: LARTIVS. LICINIVS. CVM. GVBERNASSET. HISPAN. HVNC. AQVAEDVCTVM. IVSSIT. AEDIFICARI. Apud Plinium Juniorem, lib. II, epist. 14, Largius Licinius, pro Lartio mendose appellatur. H.

3. *Terræ naturam.* Substantiam tenuiorem, ex qua tuber nascitur, sic in se convolvi, ut incidentia quoque includat. De hoc argumento vide dissertationem D. GEOFFROY Junioris, in Hist. Academiæ Regiæ Scientiarum, anni 1711, p. 23. H.

4. *Ex iis erunt.* Ex eorum genere tubera erunt, quæ seri non possint. HARD.

XII. 1. *Simile est misy.* Tuberis genus, et iton, et geranion. H. — Geranion est *Geranium tuberosum* (*Monad. decand.* L. *Geran.* Juss.) Ed.

2. *Et quod in Thracia.* Mutilus hic locus in libris hactenus editis fuit, hoc modo: « et quod in Thracia ceraunium. » Nos refinximus fideliter, ut remur, ex libri hujus indice in quo diserte legitur, ex MSS. omnium fide, *Misy*, *iton*, *geranion*. Nec paulo sane certius ex ipso Theophr. hæc tria tuberum genera iisdem fere verbis laudante, apud Athenæum, lib. II, p. 62: Λέγει δὲ περὶ αὐτῶν Θεόφραστος. Τ[illegible] ὕδνον ὃ καλοῦσί τινες Γεράνειον, κα[illegible] εἴτι ἄλλο ὑπόγειον. Καὶ πάλιν· ἡ τῶν ἐγγειοτόκων τούτων γέννησις ἅμα κα[illegible] φύσις, οἷον τοῦ τε ὕδνου, καὶ τοῦ φυ[illegible] μένου περὶ Κυρήνην, ὃ καλοῦσι μίσυ. Δοκεῖ δ' ἡδὺ σφόδρα τοῦτ' εἶναι, κα[illegible] τὴν ὀσμὴν ἔχειν κρεώδη. Καὶ τὸ ἐν τ[illegible] Θράκῃ δὲ γενόμενον ἶτον, etc. » D[illegible]

XIII. De tuberibus[1] hæc traduntur peculiariter : quum 1
fuerint imbres autumnales, ac tonitrua[2] crebra, tunc nasci, et maxime e tonitribus : nec ultra annum durare : tenerrima autem[3] verno esse. Quibusdam locis[4] accepta riguis feruntur : sicut Mitylenis negant nasci, nisi exundatione fluminum invecto semine ab Tiaris. Est autem is locus, in quo plurima nascuntur. Asiæ nobilissima circa Lampsacum, et Alopeconnesum : Græciæ vero, circa Elin.

XIV. Sunt et in fungorum genere a Græcis dicti pe- 1
zicæ[1], qui sine radice aut pediculo nascuntur.

tuberibus hæc Theophrastus. Tuber quod geranion quidam nuncupant, et si aliud sub terra generatur. Ac rursum : Eorum quæ sub terra pariuntur, ejusmodi natura est ac generatio : quemadmodum tuberis et misy : sic enim vocant quod circa Cyrenen gignitur, et suavissimi gustus esse credunt, et odore carnis. Est et ejusmodi iton, quod in Thracia effodiunt, etc. » Adde et Apuleium, qui quum librum suum de salutaribus herbarum remediis (ut alii multa sua volumina) ex Plinio concinnarit, hunc locum integrum fere sic repræsentat : ut Salmasius etiam vidit in Solinum, p. 708 : « Simile est quod in Cyrenaica provincia vocant misy, præcipuum suavitate odoris ac saporis : et quod in Thracia iton, et quod a Græcia geranion. » Eustathius in Iliad. Δ, tuber geranium pariter vocari auctor est : Ἐϛὶ γὰρ κατὰ τὸν ...κητα, καὶ τὸ ὕδνον τὸ καὶ γεράνειον κατά τινας. Hard.

XIII. 1. *De tuberibus*. Hæc totidem verbis Athenæus, lib. II, p. ..., ex Theophrasto. Hard.

2. *Ac tonitrua*. Sic etiam sensit Juvenalis, Sat. v, vers. 116. Vide et Plutarch. Sympos. Quæst. l. IV, cap. 2. Hard.

3. *Tenerrima autem*, etc. Τὴν δὲ χρείαν, καὶ τὴν ἀκμὴν ἔχει τοῦ ἦρος. « Verno autem maxime vigent, atque tempestiva sunt. » Ex Athenæo. Dalec.

4. *Quibusdam locis*. Quibusdam in locis tuberum origo debetur aquis, et exundationibus fluminum, semina secum devehentium. Theophrast. apud Athenæum, loc. cit. Οὐ μὴν ἀλλ' ἔνιοί γε ὡς σπερματικῆς οὔσης τῆς ἀρχῆς ὑπολαμβάνουσιν· ἐν γοῦν τῷ αἰγιαλῷ τῶν Μιτυληναίων οὔ φασι πρότερον εἶναι πρὶν ἢ γενομένης ἐπομβρίας τὸ σπέρμα κατενεχθῇ ἀπὸ Τιαρῶν, τοῦτο δ' ἐϛὶ χωρίον ἐν ᾧ πολλὰ γίνεται... Φυέται δὲ καὶ περὶ Λάμψακον, καὶ ἐν Ἀλωπεκοννήσῳ, κἀν τῇ Ἠλείων. Quæ totidem verbis apud Plinium latine legimus. Tiaræ porro collis nomen fuit, imminentis littori Mitylenæorum. In nummis antiquis, ΜΙΤΥΛΗΝΑΙΩΝ scribitur. Hard.

XIV. 1. *Pezicæ*. Πεζίται, inquit Athenæus, ἄῤῥιζοι καὶ ἄκαυλοι ὄντες τυγχάνουσι (non ut legitur, καὶ αὐτοὶ τυγχάνουσι) nec caulem habent, nec radicem : fungus vero ortus sui

1 XV. Ab his proximum dicetur auctoritate clarissimum laserpitium, quod Græci silphion [1] vocant, in [2] Cyrenaica provincia repertum : cujus succum vocant laser [3]; magnificum in usu medicamentisque, et ad pondus argentei denarii pensum. Multis jam annis [4] in ea terra non invenitur : quoniam publicani [5], qui pascua conducunt, majus ita lucrum sentientes, depopulantur pecorum pabulo. Unus omnino caulis nostra repertus memoria, Neroni

principium habet in longum porrectum caulem, et in summo ejus veluti crure distenditur. Pezias Itali vocant *Prugnoti*, Galli *mousserons* (*Helvella* aut *Morchella esculenta?* Spreng.), terræ semper incumbente ac instrato globoso capitulo, nec in caulem aliorum modo se attollente : statim primis veris imbribus erumpentes, et toto genere salubres ac innoxios. Quidam *pezitas* esse volunt ruffos fungos, castaneis potissimum adnascentes, quos *auriculas* Galli vocant. DALEC. — *Pezicæ*. Πέζιας appellat Theophrast. apud Athen. lib. II, p. 61, quasi fungos sessiles dixeris : sunt ii globosæ formæ, et instar rotundi orbis terræ adhærent, nullo pede aut cauliculo fulti : qui dum exsiccati rumpuntur, tenuissimum pulverem instar fumi evomunt : vulgo lupi crepitus (*Lycoperdon*) vocant : nec sunt ii fungi edules. H.

XV. 1. *Græci silphion*. Colum. lib. VI, cap. 17 : « Et radix quam Græci σίλφιον vocant, vulgus autem nostra consuetudine laserpitium appellat. » Aliquando et ea caulis ejus plantæ appellatio fuit. Dioscorides, lib. III, cap. 94 : Ἔνιοι δὲ τὸν μὲν καυλὸν σίλφιον ἐκάλεσαν. Pro tota planta Galenus de Morb. ac. IV, comment. 95 : Τὴν ῥίζαν τοῦ σιλφίου καλεῖν ἔθος τοῖς ἀνθρώποις ὁμωνύμως ὅλῃ τῇ βοτάνῃ. HARD.

2. *In Cyrenaica*. Inde Cyrenas laserpiciferas vocat Catullus, prave, pro *laserpitiferis*. HARD.

3. *Cujus succum vocant laser*. Nempe *Ferulæ Tingitanæ* (*Pent. digyn.* gen. 539 Willd. *Ombellif.* Juss.), de qua vide not. ad calcem hujus libri. ED. — *Laser*. De lasere vid. Exc. III ad calc. huj. lib. ED.

4. *Multis jam annis*. Sic l. XXII, c. 58 : « Exstincto omni Cyrenaico silphio, ut diximus. » Scribonius Largus, qui Tiberii ætate vixit, cap. XVI ad anginam, compos. 67 : « Medicamenta autem simplicia quidam hæc faciunt : Laser Cyrenaicum, si potest inveniri : sin minus, Syriacum aqua dilutum, etc. » H.

5. *Quoniam publicani*. Mancupum avaritia non patitur laserpitium in caulem assurgere, quia illud depopulantur pecorum pabulo : adeo ut unus caulis, qui pecoris aviditatem fefellerat, pro miraculo Neroni sit missus. Statim in herba tenerove caule depascuntur pecudes, neque sinunt in ferulam assurgere. Arcebant prius ipsi incolæ greges ab ea planta, ne florem depascerentur, radicemque suffoderent, teste Arriano, de Exped. Alex. lib. III. H.

principi missus est. Si quando incidit pecus in spem nascentis, hoc deprehenditur signo : ove, quum comederit, dormiente protinus, capra sternuente : diuque jam non aliud ad nos invehitur laser, quam quod in Perside[6], aut Media, et Armenia nascitur large, sed multo infra Cyrenaicum : id quoque adulteratum gummi, aut[7] sagapeno[8], aut faba fracta. Quo minus omittendum videtur, C. Valerio[9], M. Herennio coss. Cyrenis advecta Romam publice laserpitii pondo XXX ; Cæsarem vero dictatorem initio belli civilis, inter aurum argentumque protulisse ex ærario laserpitii pondo M. D[10]. 3 Id apud auctores[11] Græciæ evidentissimos invenimus natum imbre piceo[12] repente madefacta tellure, circa Hesperidum hortos[13] Syrtimque majorem, septem annis ante oppidum Cyrenarum, quod conditum est Urbis nostræ anno CXLIII[14]. Vim autem illam

6. *Quod in Perside.* De lasere Mediæ, Eustathius in Dionys. v. 1017, p. 127. De Syria, Media, Armeniaque Dioscorides, lib. III, cap. 94. Apicius, lib. I, cap. 30, laser *Parthicum* vocat. H. — Est *Ferula Assa fœtida*, de qua vide not. ad calcem huj. lib. Ed.

7. *Aut.* Sic Franzius ex Dalec. Hard. et Brot. omisso τῷ *aut*, *sagapeno*, et *sacopenio*. Ed.

8. *Aut sagapeno.* Sic Dioscorid. lib. III, cap. 94 : Δολοῦται δὲ πᾶς ὀπὸς πρὸ τοῦ ξηρανθῆναι σαγαπηνοῦ μεμιγμένου, ἢ ἀλεύρου ἐρεγμινοῦ, etc.

9. *C. Valerio.* C. Valerio Flacco, de quo Val. Max. lib. VI, cap. 9. Dalec. — *C. Valerio.* In annum Urbis 661 incidit consulatus C. Valerii Flacci, et M. Herennii. Vide Cassiod. Jul. Obseq. et Fragm. Capitol. Hard.

10. *Pondo M. D.* Hoc est, pondo mille quingenta. Ita MSS. Reg. 2, et Colb. non, ut editi, *pondo CXI.* H. — Brot. ex MSS. *CXI.* Ed.

11. *Id apud auctores.* Est et apud Theophrast. Hist. lib. VI, cap. 3. H. — *Evidentissimos.* Vet. ap. Dalec. *vetustissimos.* Ed.

12. *Piceo.* Crasso et nigro picis modo. Dalec.

13. *Hesperidum hortos.* Vide lib. V, cap. 5. Theophrast. loc. cit. ut quidem in libris editis vulgo habetur, περὶ τὴν Σύρτιν ἀπὸ τῶν Ἑσπερίδων, circa Hesperiam, seu Berenicem oppidum Syrti vicinum. H.

14. *Anno CXLIII.* Olympiadis XLV annus hic secundus fuit. Theophrastus loc. cit. conditam Cyrenen ait annis fere trecentis antequam Archon Athenis Simonides foret : fuit autem is Archon Olymp. CXVII anno secundo, urbis Romæ 442. Quare cum Plinio Theophrastus facit, quum a trecentorum annorum numero unicus desideretur. Soli-

per quatuor millia[15] stadium Africæ valuisse. In ea laserpitium gigni solitum, rem feram[16] ac contumacem; et si coleretur, in deserta fugientem[17]: radice multa crassaque, caule ferulaceo, aut simili crassitudine[18]. Hujus[19] folia maspetum vocabant, apio maxime similia. Semen[20] erat
4 foliaceum, folium ipsum vero[21] deciduum. Vesci[22] pecora solita, primoque purgari, mox pinguescere, carne mirabilem in modum jucunda. Post folia amissa[23], caule ipso

nus urbis Cyrenes ortum adscribit Olympiadi v et xl, post Trojam captam ann. 586. Eusebius in Chronico vicennio ante Olymp. xxxvii, ann. 4: « Battus, inquit, Cyrenen condidit. » Hard.

15. *Quatuor millia.* Theophrast. πλείω ἢ τετρακισχιλία σταδία. Sunt ea passuum L millia. Hard.

16. *Rem feram.* Quæ cultum aspernetur omnem, et loca culta fugiat: vel, uti de cupresso dictum est, quæ sit natu morosa. Hard.

17. *In deserta fugientem.* Ἐξαναχωροῦσαν, evanescentem, exarescentem, deserta, derelictaque sua sede. Theophr. Dalec.

18. *Aut simili crassitudine.* Ita MSS. omnes Reg. Colb. Thuan. et Chiffl. non uti hactenus editi, *haud simili.* Favet Theophr. Hist. l. VI, cap. 3: Τὸν δὲ καυλὸν ἡλίκον νάρθηξ, σχεδόν τι τῷ πάχει παραπλήσιον. H.

19. *Hujus folia.* Theophr. l. c. Τὸ δὲ φύλλον, ὃ καλοῦσι μάσπετον, ὅμοιον τῷ σελίνῳ, etc. Pollucis, VI, 10, pag. 287, eadem sententia est, ἡ δὲ ῥίζα σίλφιον ... τὸ δὲ φύλλον μάσπετον. Diosc. vero III, 94, caulem maspetum: Οὗ ὁ καυλὸς μάσπετον καλεῖται, ἐμφερὴς νάρθηκι. Idem nihilominus aliorum sententiam recitat: Ἔνιοι δὲ τὸν καυλὸν σίλφιον ἐκάλεσαν, τὴν δὲ ῥίζαν μαγύδαριν, τὰ δὲ φύλλα μάσπετα. Hard.

20. *Semen ... foliaceum.* Theophr. Σπέρμα δ' ἔχει πλατὺ, φυλλῶδες, οἷον τὸ λεγόμενον φύλλον. Et ipsum quoque semen a planitie foliacea, folium est appellatum, ut ex Galeno dicemus statim. Hard.

21. *Vero.* Hactenus *vere* legebatur: unde arrepta statim a Criticis, quos Salmasius sequutus est in libello, cui titulum fecit Præfationis ad Plinium, p. 104, occasio scribendi, perverse omnino reddita esse a Plinio hæc Theophrasti verba, ex Hist. VI, 3, ἅμα μὲν οὖν τῷ ἦρι τὸ μάσπετον ἀφίησι, quibus ille non amitti vere, sed emitti tum potius folia significat. At suspicionem omnem erroris abstulit sincera lectio codic. MSS. Reg. 1, Colb. Chiffl. etc. in quibus *vero*, non *vere* legitur. Quo porro tempore ea decidant, Plinius ipse paulo post declarat: « Folia aurei coloris pro semine fuisse, cadentia a Canis ortu Austro flante. » Cui sententiæ Theophrastus ipse suffragatur, ut in prioribus Notis monuimus. H.

22. *Vesci pecora.* Theophr. l. c.

23. *Post folia amissa.* Decidere enim ea a Canis ortu, Austro flante, quidam tradidere. Hard.

et homines vescebantur decocto, asso, elixoque [24]: eorum quoque corpora XL primis diebus purgante a vitiis omnibus. Succus duobus [25] modis capiebatur, e radice, atque caule. Et hæc duo erant nomina: rhizias [26], atque caulias vilior illo ac putrescens. Radici cortex niger [27]. Ad mercis adulteria [28], succum ipsum in vasa conjectum, admixto furfure [29], subinde concutiendo, ad maturitatem [30] perducebant; ni ita fecissent, putrescentem. Argumentum erat maturitatis, color, siccitasque sudore finito [31]. Alii tradunt laserpitii radicem fuisse majorem cubitali, tuberque [32] in ea supra terram. Hoc inciso [33], profluere solitum succum,

24. *Asso, elixoque.* Theophr. ἑφθὸν, ὀπτόν. Hard.

25. *Succus duobus.* Theophr. l. c. et Diosc. totidem verbis, καυλίαν vocant succum, qui e caule, ῥιζίαν qui ex radice exprimeretur. H.

26. *Rhizias.* Constans hæc est exemplarium omnium scriptura, Reg. Colb. Th. Chifflet. etc. qua succum cauliam appellatum viliorem esse, præstantiorem esse rhizian, haud obscure declaratur. Favet Theophr. *Hist.* IX, 2, qui eadem habet: Καλοῦσι δὲ τῶν ὀπῶν τούτων τὸν μὲν καυλίαν, τὸν δὲ ῥιζίαν, καὶ ἔςι βελτίων ὁ ῥιζίας, καθαρὸς καὶ διαφανὴς, καὶ ξηρότερος. Ὁ δὲ καυλίας ὑγρότερος. Nequidquam refragante Apuleio, qui dum locum transcriberet ex vitioso codice, in lib. de Remediis herbarum, *vilior ille*, legisse in eo videtur. Hard.

27. *Radici cortex niger*, etc. Eum detrahi solitum scribit Theophrast. quapropter eo relicto mercem ab impostoribus adulteratam interdum fuisse. Dal.

28. *Ad mercis adulteria.* Ad mercem eam sive succum adulterandum. Legit Salmasius in Solin. p. 1024, « ad merces ad ultera, » et ad ultera esse ait, quod Græci εἰς τὰ πέραν dicant. At id quis unus, amabo, dixit idoneus satis latinitatis auctor? Hard.

29. *Admixto furfure.* Theophr. *admixta farina*, ἄλευρα μίξωσι. H.

30. *Ad maturitatem.* Ad perfectionem integritatemque eam, quam hominum industria ac opera obtineret, ut a putredine defenderetur. Hard.

31. *Sudore finito.* Omni humore succi excocto, siccato. Hard.

32. *Tuberque in ea.* In eaque radice extuberare capitulum quoddam, quod sublime penitus exstet, ut fere in summa tellure esse appareat: Οἱ δὲ τοῦ σιλφίου τὴν ῥίζαν φασὶ γενέσθαι πηχυαῖαν ἢ μικρῷ μείζονα. Ταύτην δὲ ἔχειν ἐπὶ τοῦ μέσου κεφάλιον· ὃ καὶ μετεωρότατόν ἐςι, καὶ σχεδὸν ὑπὲρ γῆς, κ. τ. λ. Theophr. l. c. Hard.

33. *Hoc inciso.* Theophr. l. c. Sed quem ex Plinio aliisque sic legas: Μετὰ ταῦτα δὲ τὸν καυλόν· καλεῖσθαι δὲ μαγύδαριν· ἐκ δὲ τούτου

ceu lactis, superenato caule, quem magydarin vocarunt. Folia aurei[34] coloris pro semine fuisse, cadentia a Canis ortu, Austro flante. Ex his laserpitium nasci solitum, annuo spatio[35] et radice, et caule consummantibus sese. Hoc et circumfodi[36] solitum prodidere: nec purgari pecora, sed ægra sanari[37], aut protinus mori; quod in paucis accidere. Persico silphio prior opinio congruit.

1 XVI. Alterum genus[1] ejus est, quod magydaris vocatur, tenerius et minus vehemens, sine succo: quod circa Syriam[2] nascitur, non proveniens in Cyrenaica regione. Gignitur[3] et in Parnasso monte copiosius, quibusdam laserpitium vocantibus: per quæ omnia[4] adulteratur rei saluberrimæ utilissimæque auctoritas. Probatio[5] sinceri

τὸ καλούμενον φύλλον. Quanquam alii, ut diximus, radicem magydarin vocant, non caulem: semen ipsum fructumque Galenus, t. II, in expl. voc. Hipp. pag. 93: Ὀποῦ καρπὸς, σιλφίου σπέρμα, ὅπερ φύλλον ἑνικῶς καὶ μαγύδαρις ὑπό τινων καλεῖται. « Succi fructus, silphii semen dicitur, quod et folium simpliciter, et magydaris a quibusdam vocatur. » Et Jul. Pollux, VI, 10: Σιλφίου τὸ σπέρμα καλεῖται μαγύδαρις, etc. Hard.

34. *Folia aurei.* Foliacea, ut diximus, semina ei sunt: hæc post Canis ortum, Austro flante, decussa novellas silphii seu laserpitii plantas gignunt. Semen silphii folium simpliciter appellatum esse, ex vetustis scriptoribus antea demonstratum est. Theophrasti hæc verba sunt l. c. Τὸ καλούμενον φύλλον εἶναι σπέρμα, ὃ καὶ ὅταν νότος λαμπρὸς πνεύσῃ μετὰ Κύνα, διαῤῥίπτεται· ἐξ ὧν φύεσθαι τὸ σίλφιον. Hard.

35. *Annuo spatio.* Eodem anno radix consummatur, perficiturque, et caulis, τῷ αὐτῷ δὲ ἔτει τήν τε ῥίζαν γίνεσθαι, καὶ τὸν καυλόν. H.

36. *Hoc et circumfodi.* Theophr. Δεῖν ὀρύττειν ἐπέτειον, « pastinari annis singulis oportere. » H.

37. *Sed ægra sanari.* Aut sanari protinus, aut protinus mori: mori autem protinus, rarum. Hard.

XVI. 1. *Alterum genus.* Theophr. l. c. Adde Hesychium, pag. 615: Μαγύδαρις, ὀπὸς σιλφίου· οἱ δὲ ἕτερον τοῦ σιλφίου εἶναι εἶδος μανώτερον. H. —Vid. not. I ad calc. huj. lib. Ed.

2. *Circa Syriam.* Περὶ Συρίας Theophr. At Diosc. III, 94, ἐν Λιβύῃ. H.

3. *Gignitur.* Theophr. l. c. H.

4. *Per quæ omnia.* Per Syriacum, Parnassiumque silphium, verum ac sincerum adulteratur. H.

5. *Probatio sinceri.* Diosc. quoque l. c. Διαφέρει δὲ αὐτοῦ ὁ ὑπέρυθρος, καὶ διαυγὴς, σμυρνίζων... μὴ δὲ ἀπηνὴς, πρὸς τὴν γεῦσιν· εὐχερῶς τε δειμένος ἐπὶ τὸ λευκὸν χρῶμα, etc. « Præfertur modice ruber, atque translucens, myrrhæ æmulus... neque saporis immitis: qui denique

prima, in colore modice rufo, et quum frangitur, candido intus, mox translucente[6]: gutta, aqua salivaque liquescit. Usus in multis[7] medicaminibus.

XVII. Sunt etiamnum duo genera[1], non nisi sordido nota vulgo, quum quæstu[2] multum polleant. In[3] primis rubia tingendis lanis et coriis necessaria. Laudatissima Italica[4], et maxime suburbana; et omnes pæne provinciæ scatent ea. Sponte provenit, seriturque[5] similitudine ervilиæ[6]. Verum spinosus[7] ei caulis: geniculatus hic est, quinis circa articulos in orbe foliis. Semen[8] ejus rubrum

et facile liquescit ac diluitur, et albescit. » Hard.

6. *Mox translucente.* Myrrhæ similis: non porracei: odore valenti, gustu suavi, et quum gustatur, facile diluti in album colorem. Dioscor. Dal.

7. *Usus in multis.* Quæ referuntur inferius, lib. XXII, 48, 49. H.

XVII. 1. *Sunt ... genera.* Earum scilicet plantarum, quarum confessæ sunt utilitates, ut dictum est cap. 1. Hard.

2. *Quæstu multum.* Diosc. de rubia: Ὠφελίμως σπείρεται, διὰ τὸ γίνεσθαι ἐκ τούτου πλείστην πρόσοδον. Hard.

3. *In primis rubia.* Græci ἐρυθρόδανον vocant; Galli, *garance*: officinæ, *rubiam tinctorum.* Radicis liquore apud nos singulis annis in Paschali festo mulieres ova tingunt. A Dodonæo pingitur p. 349, qualem in horto Regio vidimus. A vocabulo gallico deductus garaneus color, cujus Ugutio meminit; qui nempe accedit ad rubiam: cujusmodi est color cervorum: *couleur de cerf, garancé.* Hard. — *Rubia tinctorum* (*Tetrand. monog.* gen. 187 Willd. *Rubiac.* Juss.). Ed.

4. *Italica.* Ravennatem rubiam laudat in primis Diosc. III, 160. H.

5. *Sponte ... seriturque.* Hoc est, una silvestris est, sativa altera, quod et Diosc. l. c. ait: addens et inter oleas et in arvis seri. H.

6. *Similitudine erviliæ.* Semen, inquit, seritur, similitudine erviliæ, seu pisi minoris. De ervilia diximus lib. XVIII, cap. 10. H.

7. *Verum spinosus.* Licenter Plinius asperum caulem *spinosum* vocat. Spinis Erythrodranon carere, Theophrastus aperte scribit Hist. lib. VI, cap. 1. Dalec. — *Verum spinosus.* Τραχὺς, asper. Diosc. Εἰσὶ δὲ αὐτοῦ οἱ καυλοὶ τετράγωνοι, μακροί, τραχεῖς ... ἔχοντες ἐκ διαστημάτων τὰ φύλλα καθ' ἕκαστον γόνυ, ὥσπερ ἀστέρας εἰς κύκλον, περικείμενα. « Foliis in orbem per intervalla, nempe circa singula genicula, stellæ modo decussatim radiatis. » Hard.

8. *Semen ... rubrum.* Semen rotundum, inter initia viride, mox rubrum, postremo quum ematuruit, nigrum inquit Diosc. Καρπὸν στρογγύλον, τὰ πρῶτα χλωρὸν, εἶτα ἐρυθρὸν, εἶτα πεπαινόμενον μέλανα. H.

est. Quos in medicina usus habeat, suo dicemus[9] loco.

1 XVIII. At quæ[1] vocatur radicula, lavandis demum lanis succum habet: mirum quantum conferens candori mollitiæque. Nascitur sativa ubique, sed sponte[2] præcipua in Asia Syriaque, saxosis et asperis locis. Trans Euphratem tamen laudatissima, caule ferulaceo, tenui, et ipso cibis indigenarum expetito, et unguentis[3], quidquid sit, cum quo decoquatur: folio oleæ. Struthion Græci vocant: floret æstate, grata aspectu: verum sine odore, spinosa, et caule lanuginoso. Semen ei nullum, radix magna, quæ conditur ad quem dictum est[4] usum.

1 XIX. (IV.) Ab his superest reverti ad hortorum curam, et suapte natura memorandam, et quoniam antiquitas nihil prius mirata est, quam Hesperidum hortos, ac re-

9. *Suo dicemus.* Lib. XXIV, cap. 56. Hard.

XVIII. 1. *At quæ ... radicula.* Diosc. II, 139: Στρούθιον .... ᾧ οἱ ἐριοπλύται πρὸς κάθαρσιν τῶν ἐρίων. « Struthium sive radicula, qua fullones purgandis lanis utuntur. » Ea est quæ communi officinarum consensu saponaria dicitur, quoniam eluendis vestimentorum maculis, sordibusque lanarum expurgandis, saponis vicem exhibet. Quidam herbam fullonum etiam nominant, *l'herbe au foulon*, quod ea interpolandis vestibus, et mangonio poliendis fullones utuntur. Eadem apud Diosc. in Nothis: Στρούθιον, Ῥωμαῖοις ἕρβα λαναρία, ἢ ῥάδιξ λαναρία. Et Colum. XI, 2, in Aprili: « Oves Tarentinæ radice lanaria lavari debent, ut tonsuræ præparentur. » Hard. — Plerisque botanicis videtur esse Radicula *Gypsophila Struthium* (*Decand. digyn.* gen. 891 Willd. *Caryoph.* Juss.), etsi Cl. Gerardus, e textu Pliniano, nec sine ratione, refragatur; nisi Plinius ipse in interpretandis auctoribus græcis peccaverit. Ed.

2. *Sed sponte.* Hoc est, quæ silvestris est, et alterius fere naturæ, caule nempe ferulaceo et eduli, qualem saponaria non habet: etsi radicem eam Syriacam ῥίζιον quoque et στρούθιον vocant. Hard.

3. *Et unguentis.* Libri hactenus editi *et tingenti.* MSS. omnes Reg. Colb. Th. etiam quos Pintianus vidit, *unguenti*: quod ille approbat, ac veteri more dictum pro *ungenti* putat. Nos ex conjectura, et cibis caulem eum, et unguentis expetitum interpretamur, sit demum cum quo decoquatur, seu rosa, seu lilium, aliudve simile quidpiam, unde unguenta constant: quæ planissima hujus loci sententia est. H.

4. *Ad quem dictum est.* Ad lavandas scilicet lanas. Hard.

gum Adonis[1] et Alcinoi[2] : itemque pensiles[3], sive illos Se-

XIX. 1. *Adonis.* Est hic *Adonis* in genitivo, ex græco Ἄδων, Ἄδωνος. Tamen Adonidis hortos Antiqui vocant, in quibus alsiosæ plantæ educantur, intra περιφορήτους testas, seu dolia. Ἀδώνειοι κῆποι, inquit Suidas, pag. 83, λέγονται οἱ μετέωροι κῆποι. Meminit et Plato in Phædro. Fuit Adonis Cinyræ filius Cypriorum regis, ut fabulæ ferunt. At apud Ezech. VIII, 14, « mulieres plangentes Adonidem, » feminæ sunt lamentantes, velut ob Lunæ morbum, nempe ob virium lunæ imbecillitatem, usque ad ipsam quintam lunam totam : unde die *quinta mensis* factum hoc vidit Propheta, Ez. VIII, 1. Triplex abominatio a Judæis patrata describitur eo capite, et gradatim refertur. Prima est, thurificatio idolorum, v. 9, 10, 11. Altera, planctus Adonidis, 11, 13, 14. Tertia, adoratio solis orientis, 15, 16. Judææ ergo mulieres sic Lunam colebant, ut viri solem, abominatione hi certe majore : nam viros idololatria se contaminare tetrius est, quam feminas. Hæ præterea faciebant *placentas reginæ cæli*, Lunæ scilicet, Jerem. VII, 18. Eidem sacrificabant et viri « in urbibus Juda et in plateis Jerusalem, » acceptum ei referentes, quod *abundarent panibus*, ibidem XLIV, 11, quo nomine et Ceres vocatur a Virgilio, in ipso initio lib. I Georgicon. *Adonis* propterea Luna appellatur, hoc est, Dominatrix : facto nomine eo feminino ex Hebræo masculino *Adon* אדון. Adonis ergo Luna, eo quod in segetes dominatur, ut dictum est. *Quinta mensis* autem hoc se vidisse Ezechiel testatur, quod « sexta die abunde virium habeat Luna, » ut Plinius loquitur, qui propterea ab ea die « mensium annorumque initia » fecisse Druidas in Galliis refert, lib. XVI, c. 95. Quamobrem dies illa *quinta mensis* ab Ezechiele idcirco notata credi potest admodum verisimiliter, quod usque ad eam ipsam totam protraherent mulieres lamentum Adonidis, hoc est, Lunæ. Apud Virgilium autem, Ecl. X, vs. 11, *Adonis* nomen pastoris est, quem *Adoneum* Plautus vocat in Menæchmis, act. I, sc. 2, vs. 34; sed defletum eum a mulieribus aut viris, neuter dicit. Fabulosus alius Adonis est, quem Theocritus, Bion, aliique commemorant. Sed quid cum illo Judæis mulieribus, præsertim Ezechielis ævo? Hard.

2. *Alcinoi.* Phæacum regis in insula Corcyra ditissimi, cujus silvas laudat Virg. Georg. II; *pomaria* Statius, Silv. lib. I, vs. 3; pometum Tertullianus, de Pallio : sequuti omnes Homerum in Odyssea. Hard.

3. *Itemque pensiles.* De pensilibus Babylonis hortis multa poetæ, multa historici narrant. Describit eos luculenter Diod. Bibl. II, 99 : item Philo Byzantius, lib. de septem orbis spectaculis, pag. 3. Berosus lib. III rerum Chald. apud Josephum, Ant. Jud. X, 11, ait saxeas moles fuisse, quæ montium speciem referrent, superne consitas variis arborum generibus, etc. Pendentes recte dixeris in aere silvas. Hard.

miramis[4], sive Assyriæ[5] rex Cyrus fecit, de quorum opere alio volumine dicemus[6]. Romani quidem reges ipsi coluere. Quippe etiam Superbus Tarquinius[7] nuntium illum sæ-
2 vum atque sanguinarium filio remisit ex horto. In XII tabulis legum nostrarum nusquam nominatur villa, semper in significatione ea[8] hortus: in horto vero, heredium[9]. Quam rem comitata est et religio quædam hortoque[10] et

4. *Sive illos Semiramis.* Supersunt ex Berosi annalibus monumenta, proxime apud Josephum laudata, in quibus scriptum est, non Semiramidem, Cyrumve, sed Nabuchodonosorum ex spoliis quæ ex Judæa devastata reportarat, templum Belo exstruxisse, urbemque Babylonem pro majestate imperii auctam coctilibus cinxisse muris: ad hæc hortos aerios, et nemora pensilia fecisse, in gratiam uxoris, quæ in montanis Mediæ educata, silvas spectare, in edito quæ essent, amabat. Berosum sequitur Cedrenus in synopsi historica. Curtius, V, n. 5, « Syriæ (hoc est, Assyriæ) regem Babylone regnantem, quisquis demum is fuerit, hoc opus esse molium, » scribit. HARD.

5. *Sive Assyriæ.* Cujus olim metropolis Babylon fuit. Strabo, XVI, pag. 743. HARD.

6. *Alio volumine dicemus.* Morte præventus non præstitit fidem: neque est illud in Indice voluminum ab eo exaratorum, quem Plinius Junior concinnavit. HARD.

7. *Tarquinius.* Rem narrat admodum eleganter Valer. Max. VII, 4, n. 2, pag. 350. Vide quæ dicturi sumus c. 53. Quum Superbi nomen Plinius Tarquinio præponit, cognomen id ei fuisse admonet in ipso principatu datum, ob magnificentiam. HARD.

8. *In significatione ea.* Festus: « Hortus apud Antiquos omnis villa dicebatur, quod ibi qui arma capere possent, orirentur. » HARD.

9. *Heredium.* In Tabula VIII Legis quartæ hæc tantum hodie verba supersunt: HORTVS... HEREDIVM... TVGVRIVM... Varro de Re R. I, 10: « Antiquus as noster ante bellum Punicum pendebat: bina jugera, quod a Romulo primum divisa dicebantur viritim: quæ quod heredem sequebantur, heredium appellarunt. » Festus: « Heredium, prædium parvulum. » Vide plura apud Vossium in Etymol. verbi *Heres.* HARD.

10. *Hortoque et foco.* Sic totidem plane apicibus ac litteris, teste Dalecampio, Chiffl. codex, sic et alii probatissimi, quos habemus. Prius legebatur: « Hortosque et fores tantum contra invidentium effascinationes dicari videmus, in remedio satyrica signa. » Salmasius Exerc. in Solin. pag. 310, *Hortoque et foro* mavult; cætero a nobis facit. Hortos certe dicari ac fores, nulla Veterum monumenta indicant: dicari signa, tralatitium est: uti vel ex hac inscriptione palam est, quam Gruterus affert, pag. 66, LIBERO.

foco tantum contra invidentium[11] effascinationes dicari videmus in remedio satyrica signa[12], quanquam hortos

AVG. SIGNVM. SILENI. ET. SATYRI. Ut vero *horto et foco*, cum MSS. exemplaribus, quam *horto et foro*, ex Salmasii conjectura, quam nullis ille argumentis constabilit, libentius amplectamur, hæc faciunt. Primum conditivorum exemplarium auctoritas, a quibus discedere religio est. Deinde quod fabri quoque ante caminos ipsi suis suspendere soliti erant signa ejusmodi, resque turpiculas, arcendæ invidiæ causa: Græci προβασκάνια, *mutonia* Latini dixere, in veteri Glossario. Testis Jul. Pollux, VII, 24, pag. 351, Πρὸ δὲ τῶν καμίνων τοῖς χαλκεῦσιν ἔθος ἦν γελοῖά τινα καταρτᾷν, ἢ ἐπιπλάττειν, ἐπὶ φθόνου ἀποτροπῇ· ἐκαλεῖτο δὲ βασκανία, etc. Ut ab interiorum ædium focis ad fabrorum officinas hæc consuetudo transiisse videri possit. Denique quod fluxisse hic mos a nobis credatur, ab illo foci exemplo, quod a Plinio recitatur XXXVI extremo, his verbis: « Non præteribo et unum foci exemplum, romanis litteris clarum. Tarquinio Prisco regnante tradunt repente in foco ejus comparuisse genitale e cinere masculini sexus: eamque, quæ insederat ibi, Tanaquilis reginæ ancillam Ocrisiam captivam, consurrexisse gravidam. Ita Servium Tullium natum, qui regno successit. Inde et in regia cubanti puero caput arsisse visum creditumque Laris familiaris filium. Ob id compitalia et ludos Laribus primum instituisse. » Hoc et alii scriptores referunt, quos ibi appellaturi sumus. Quid porro similius veri, quam ob id quoque foco deinceps dicata signa Satyrica fuisse, quæ ipsa esse τὰ αἰδοῖα in Notis prioribus animadvertimus? H.

11. *Contra invidentium.* Invidiæ magnam vim ad nocendum Antiqui putabant, quum eam sola voluntate, et ipso afflatu, ac contagione, maleficam et venenatam esse, et hominibus, quibus male vellet, obesse graviter censerent. Superstitiose. Hard.

12. *Satyrica signa.* Quidam legunt *Saturnia*, præsertim Scaliger, lib. V Varr. de Ling. Lat. id quod nonnulli exposuerunt, Priapi, quoniam is deus Saturni modo pingeretur cum falce. Turnebus suis adnot. in Varronem legit *Satyrica*, eaque similia fuisse putat Phallis, et Ithyphallis, quos in pompa Bacchi ferebant: universaque hæc omnia *oscilla* Virgilio vocata fuisse G. II, 389: « Oscilla ex alta suspendunt mollia quercu. » Sic inauspicatas aves foribus affixas fascinum depellere vetustas credidit, et alia quædam turpia, ut asinæ cranium. Vide quæ adnotata sunt in lib. XXV, cap. 9, et Lilium Gyraldum in Priapo. Dalec. — *Satyrica signa.* Perinde est, sive Satyrorum intelligat ipsa signa, hoc est, simulacra, Priapive, qualis in eo lapide pingitur, qui in Grutero memoratur, pag. 95, cum hac epigraphe, quæ et effigiem dei et munera luculenter expedit: ΙΘΥΦΑΛΛΩι. ΚΟΡΥΝΗΦΟΡΩι. ΚΗΠΟΦΥΛΑΚΙ. ΚΛΕΠΤΟΜΑΣΤΙΓΙ, etc. Sive τὰ αἰδοῖα tantum virilia, figu-

tutelæ Veneris[13] assignante Plauto[14]. Jam quidem hortorum nomine in ipsa urbe delicias, agros, villasque possident. Primus hoc instituit Athenis Epicurus otii[15] magister. Usque ad eum moris non fuerat in oppidis habitari[16] rura. Romæ quidem per se hortus ager pauperis erat.

3 Ex horto plebei macellum[17], quanto innocentiore victu!

ramque illam, ut Martial. ait Ep. III, LXVIII : « Custodem merito statuit quam villicus horto, Opposita spectat quam proba virgo manu. »

13. *Tutelæ Veneris.* Rustica Vinalia mense Augusto Veneri dicata sunt, illi eadem die consecrata fuit ædes : jumenta, olitores, omnes horti in ejus tutela sunt. Itaque jumenta coronata ab opere cessabant Consualibus, quæ sequenti ac proximo die celebrabantur. Scalig. in Festum, pag. 161. Dalec.

14. *Assignante Plauto.* Quo loco Plautus id prodat, nobis hactenus incompertum. At Varro, tum lib. V de L. L. pag. 48 : « Horti, inquit, Veneris tutelæ assignantur, » hoc est, munditiei, elegantiæ, venustatis; tum lib. I de Re R. c. 1. Et in hortis Sallustianis Romæ fuisse templum Veneris accepimus, cui hæc apposita epigraphe fuerit, pag. 39 : AEDITVI. VENERIS. HORTORVM. SALLVSTIANORVM. Hard.

15. *Otii magister.* In MSS. *hortorum magister.* Emit quidem certe hortum minis octoginta, in eoque philosophiæ ludum aperuit, Laertio teste in ejus vita, lib. X, pag. 271. Meminit Pausanias in Atticis regiunculæ Athenarum, quam *Hortos*, κήπους, fuisse appellatam scribit : eam verisimili conjectura, propter hæc Plinii verba, de hortis Epicuri Gassendus accepit, lib. de vita Epicuri, cap. 6. Si codicum MSS. lectio arriserit, *hortorum Magister* Epicurus sane dicatur, quod in hortis doctrinæ magisterium exercuit. Hard.

16. *In oppidis habitari rura.* Romani veteres etiam in hortis habitarunt. Apud Tacitum, XVI, Thraseas in hortis agebat, quum advesperascente jam die consulis quæstor ad eum missus. Apud Sueton. Claudius, abjecta spe dignitatis, ad otium concessit modo in hortis et suburbano, in Campaniæ secessu delitescens. Hortorum ædificia voluptaria, et amœnitatis gratia exstructa, in quæ sui colligendi causa secedebant, Romani *diætas* vocarunt, Græci *zetas*, ut constat ex Lampridio in Heliogabalo, ἀπὸ τοῦ ζῆν, nisi fallor. Brissonius, lib. III, cap. 13. Dal.

17. *Ex horto plebei macellum*, etc. Ex hortis et oleribus fercula venustissime apud Plautum in Pseud. coquus memorat : « Non item cœnam condio, ut alii coqui, Qui mihi condita prata in patinis proferunt : Boves qui convivas faciunt, herbasque aggerunt : Eas herbas herbis aliis porro condiunt, Indunt coriandrum, feniculum, allium, atrum olus : Apponunt rumicem, brassicam, betam, blitum, etc. » D. — *Ex horto plebei macellum.* Non aliud plebi macellum quam hortus

Mergi enim, credo, in profunda satius est, et ostrearum genera naufragio exquiri, aves ultra Phasidem[18] amnem peti; et fabuloso[19] quidem terrore tutas, immo sic pretiosiores, alias in Numidiam, atque Æthiopiæ[20] sepulcra : aut pugnare cum feris, mandique capientem[21] quod mandat alius. At hercule quam vilia hæc, quam parata voluptati satietatique; nisi eadem quæ ubique, indignatio occurreret! Ferendum sane fuerit exquisita nasci poma, alia 4
sapore, alia magnitudine, alia monstro[22], pauperibus interdicta: inveterari vina, saccisque castrari[23]; nec cuiquam adeo longam esse vitam, ut non[24] ante se genita potet : e frugibus quoque[25] quoddam alimentum sibi excogitasse luxuriam, ac medullam tantum earum; superque[26] pistri-

fuit : non aliunde fercula. Eodem sensu Tullius in Catone, n. 56 : « Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. » Hard.

18. *Ultra Phasidem*. Phasianas intelligit, e Colchis olim peti solitas, ut superius dictum est lib. X, cap. 67. Hard.

19. *Et fabuloso*. Quanquam deterriti ab earum avium aucupio homines poterant jure videri, vel solo terrore, quem de iisdem avibus, totoque cæli tractu quem incolerent, fabulæ injecissent. H.

20. *Atque Æthiopiæ*. Mennonidas aves signat, de quibus lib. X, cap. 37. Quum *in Numidiam* dicit, Meleagridas, de quibus eodem libro, cap. 38. Hard.

21. *Mandique capientem*. Dum apros venatur. Hard.

22. *Alia monstro*. Quorum natura e cæterorum pomorum conditione dispar, ut sunt spadonia, item melofolia, cæteraque, de quibus lib. XV, cap. 15, vel intempestive orta Plinius, XVII, cap. 1 : « Ob hoc insita, et arborum quoque adulteria excogitata sunt, ut nec poma pauperibus nascerentur. » Hard.

23. *Saccisque castrari*. Vina olim tum sacco percolaturum, tum nive frangebantur, ut mitiora lenioraque, defecata et liquida forent, atque ideo plus biberetur; σακκίζειν et σακχελίζειν Græci vocant. Dal. — *Saccisque castrari*. Sacco frangi vini vires, ut dictum est supra lib. XIV, cap. 28.

24. *Ut non*. Ut non et vetustiora multo vina potet. Hard.

25. *E frugibus quoque*. Alicam intelligit, de qua prolixe Plinius, lib. sup. c. 29 : « Sed inter prima dicatur et alicæ ratio, præstantissimæ saluberrimæque : quæ palma frugum indubitata Italiam contingit. » Et : « Alica fit e zea... Nudata conciditur medulla, etc. » Hard.

26. *Superque pistrinarum*. Pistrinarum opera ac cælaturas interpretor, varias rerum imagines, quas panificiis suis, crustulisque, quod

narum operibus et cælaturis vivere[27], alio pane procerum, alio vulgi, tot generibus usque ad infimam plebem descen-
5 dente annona. Etiamne in herbis discrimen inventum est, opesque[28] differentiam fecere in cibo, etiam uno asse venali? In his quoque aliqua sibi nasci tribus negant[29], caule in tantum saginato, ut pauperis mensa non capiat. Silvestres fecerat natura corrudas, ut quisque demeteret passim : ecce altiles[30] spectantur asparagi : et Ravenna ternos libris[31] rependit. Heu prodigia ventris! Mirum esset non licere pecori carduis vesci : non licet plebi. Aquæ quoque separantur, et ipsa naturæ elementa vi pecuniæ discreta sunt. Hi nives[32], illi glaciem potant, pœnasque[33] montium
6 in voluptatem gulæ vertunt. Servatur algor[34] æstibus, excogitaturque ut alienis mensibus nix algeat. Decoquunt[35]

etiam hodie fit, pistores effingunt. Cave enim intelligas, quod visum est nonnullis, pistrinulas ædificari etiam ac cælari solitas, quibus procerum panis moleretur, seorsum a pane vulgi. Hard.

27. *Et cælaturis vivere.* Scalpturis. Nam in lautis illis panificiis, ut a multis etiam hodie fit, pistores varias omnium rerum imagines cælabant. Dalec.

28. *Opesque... in cibo.* In herbis, quæ vix asse veneunt. Hard.

29. *Tribus negant.* Tribuum nomine plebem infimam monet intelligi oportere, cujus mensa saginatos caules, altilesque asparagos minime capiat. Hard.

30. *Ecce altiles.* Ponderosi, quasi ex sagina pingues. Hard.

31. *Et Ravenna ternos libris.* Ravennates asparagi, inquit, ita sunt saginati, ut terni libram pendant. Hard.

32. *Hi nives.* Hujus moris indicia signat Martialis passim, ut lib. IX, ep. 23 : « Nec labris nisi magna meis crystalla terantur, Et faciant nigras nostra Falerna nives. » Et lib. XII, ep. 17 : « Nec nisi post niveam Cæcuba potet aquam. » Sed et nivem meram bibebant, A. Gellius, XIX, 5 : « Is nos aquam multam ex diluta nive bibentes coercebat, severiusque increpabat. » Vel ibi forsan *ex nive*, cum nive admixta sonat, quæ loquendi forma Plinio quoque ipsi familiaris est. Hard.

33. *Pœnasque montium.* Glaciei moles, ac nivium globos, quibus montium juga premuntur. Hard.

34. *Servatur algor.* Nix in fossis eam ob rem cavatis asservatur in æstatem usque. Athenæum vide lib. III, pag. 124. Hard.

35. *Decoquunt alii aquas*, etc. Vide quæ dicenda sunt libro XXXI, cap. 23. H. — *Divitiis.* Divitibus. Hard.

alii aquas : mox et illas hiemant. Nihil utique homini sic, quomodo rerum naturæ placet. Etiamne herba aliqua divitiis tantum nascitur? Nemo Sacros[36] Aventinosque montes, et iratæ plebis secessus circumspexerit : mox enim[37] certe æquabit, quos pecunia separaverit. Itaque hercule nullum

36. *Nemo Sacros.* De secessione plebis in Sacrum montem, ob injurias potentium ac divitum contemptus, vide Livium, II, pag. 32; in Aventinum, lib. III, pag. 59. H.

37. *Mox enim certe.* Nemo, inquit, in tanto divitum fastidio, qui ipsis quoque herbis pauperibus interdicunt, plebis iram secessumque, ut quondam, desideret : mox enim certe intelliget abunde iratam : et quum utrosque componet, divites, pauperesque, æquabit eos inter se, quos pecunia separavit. Nam quum macelli vectigali aliud majus Romæ nullum esset, tanta insequuta est plebis indignatio, tantus clamor, tanta apud omnes principes conquestio, ut portorium mercis hujus remitti oportuerit : compertumque æquas esse fere pauperum ac locupletum opes : pauperumque divitias non in nummo quidem, sed in solo : nec in area reditum, sed sub dio esse. In libris hactenus editis, *mors enim certe*, satis pie quidem, at non sincere : quum in MSS. R. Th. Colb. aliisque, quos Pintianus vidit, *mox* planissime legatur. Aliis *mos* legi placet, nimium subtiliter, nec satis congruenter orationi reliquæ. Vectigalia sibi remitti sæpe flagitavere civitates : remissa sibi sunt sæpe gratulatæ. Testes nummi veteres plurimi, cujus generis sunt isti insignes duo, Carausii Augusti IMP. CARAVSIVS. P. F. AVG. Caput radiatum, in alio laureatum .)(. EXPECTATE VENI. Augustus et civitatis genius dextras jungunt. Argenteus olim apud D. FOUCAULT. Hic si legi oportet, *Expectate veni*, fingi oportet rebellem provinciam aliquam auxilio Carausium evocasse, non per litteras, ut fit, vel per legatos, sed per numisma. At in pictura jam in provinciam et in ipsam Urbem advenisse perhibetur: cur ergo etiam tum diceretur, *Expectate veni;* quum verius tum diceretur, *Expectatus venisti*, ut titulus picturæ responderet? Latet igitur sub his litteris aliqua sententia, nempe ista, qua civitas Augustum alloquitur, cujus dextram tenet : EXPECTat *Adventu Tuo Edua Vectigalium Exemplo Narbonis Immunitatem.* Gallice : *La ville d'Autun s'attend qu'à votre avénement elle sera exempte d'impôts sur le pied de Narbonne.* In alio, qui in Anglia adservatur, scriptum est : EXPECTATE VENIES : hac sententia EXPECTat *Adventu Tuo Edua Vectigalium Exemplo Narbonis Immunitatem Et Securitatem* oratione etiam aliquanto pleniore : quum si legendum sit, *Expectate venies*, congrua omnino non sit oratio. Claudii Gothici nummus est singularis in Cimelio domus Professæ Societatis Jesu Parisiis, hac epigraphe, conspicua maxime in ipsa nummi priore pagina, quæ

macelli vectigal majus fuit Romæ, clamore plebis incusantis apud omnes principes[38], donec remissum est portorium mercis hujus; compertumque non aliter[39] quæstuosius censum haberi aut tutius, ac minore Fortunæ jure, quum credatur pensio ea pauperum[40]. Is in solo sponsor est[41], et sub dio reditus, superficiesque cælo quocumque gaudens.

7 Hortorum Cato prædicat caules. Hinc primum agricolæ æstimabantur prisci, et sic statim faciebant judicium, nequam esse[42] in domo matrem familias (etenim hæc cura feminæ dicebatur[43]), ubi indiligens esset hortus : quippe e carnario, aut macello[44] vivendum esse. Sed nec caules, ut nunc, maxime probabant, damnantes pulmentaria,

vultum Imperatoris exhibet : IMPOCET AVCI. Sententia est *IMPerator Optimus Claudius, Eduorum Tutator, Augustodunensibus Vectigalium Concessit Immunitatem*. In parte nummi aversa litteræ sunt usu detritæ. De titulo Imperatoris Optimi, vide lib. VII, cap. 28, et quæ alibi diximus. Hard.

38. *Principes*. Imperatores. H.

39. *Compertumque non aliter*. Subintellige, non aliter quam si res herbaria immunis ab omni vectigali foret. Hard.

40. *Pensio ea pauperum*. Quoniam ex eo reditu pauperes extunderent, unde capitis tributum penderent. Vide quæ diximus supra lib. XVI, c. 12. Hard.

41. *Is in solo sponsor est*. Nam *prædia* quasi prædes sunt et sponsores dominorum. Vide Turn. Adversar. lib. IV, cap. 12. Dalec. — *Is in solo sponsor*. Hortus, inquit, pro sponsore est, soli bonitate. Satis lauta res familiaris est hominis illius, cui hortus est solo feraci : nec alio is sponsore eget. Hard. — *Cato*. Nunc lib. de Re R. cap. CLVI, CLVII, ubi de brassica. Hard.

42. *Nequam esse*. Hoc est, parum frugi, nec ad rem augendam satis acrem, ut recte Budæus, lib. III, cap. 68. Hard.

43. *Dicebatur*. Sic etiam MSS. non *dicabatur*. Hard.

44. *Quippe e carnario, aut macello*. Carnarium dicebatur is locus, ubi carnes : macellum vero nunc, ubi olera distrahebantur. Varro lib. IV de Ling. Lat. pag. 35 : « Forum olitorium : hoc erat antiquum macellum, ubi olerum copia. Ea loca etiamnum Lacædemonii vocant μακελλῶτας : sed Iones ostia hortorum et castelli, μακέλλους. Secundum Tiberim ad Junium, Forum piscarium... Hæc omnia postquam contracta in unum locum quæ ad victum pertinebant, et ædificatus locus, appellatum macellum, ut quidam scribunt quod ibi fuerit hortus, etc. » Hard.

quæ egerent alio pulmentario. Id erat oleo parcere: nam gari[45] desideria etiam in exprobratione erant. Horti maxime 8
placebant, quia non egerent igni, parcerentque ligno, expedita res et parata semper : unde et acetaria[46] appellantur, facilia concoqui, nec oneratura sensum cibo, et quæ minime accenderent desiderium panis. Pars eorum[47] ad condimenta pertinens fatetur domi versuram fieri solitam; atque non Indicum piper quæsitum, quæque trans maria petimus. Jam quoque in fenestris suis plebs urbana in imagine hortorum quotidiana oculis rura præbebant, antequam præfigi[48] prospectus omnes coegit multitudinis innumeræ sæva latrocinatio. Quamobrem sit aliquis et his honos, 9
neve auctoritatem rebus vilitas adimat, quum præsertim

45. *Nam gari.* De garo dicemus lib. XXXI, cap. 43. Hard.

46. *Unde et acetaria appellantur.* Inepte quidam *acedaria* legunt et intelligunt, quæ sine cura provenirent. *Acetaria* dicta λάχανα, quæ cruda ex aceto edebantur, Græci τρώξιμα appellantur. Salmas.

47. *Pars eorum ad condimenta.* Hortorum scilicet. Ut piper Indicum et condimenta trans mare nascentia sibi gulæ proceres compararent, cogebantur plerumque versuram foris facere, hoc est, pecuniam aliunde mutuari. At homines frugi et sobrios, qui condimentis in horto suo nascentibus erant contenti, domi versuram facere dixit eleganter Plinius, quasi qui domi sumerent, non ex aliena arca, quo cibos suos condirent. Hæc Salmasii interpretatio est, in Confut. Cercoetii, pag. 119. Multo simplicior veriorque Petavii, in Mastigoph. II, pag. 10. Eleganter ille, inquit, versuram domi facere, hoc est, ab horto fenerari scribit eum, qui ut gulæ, tamquam δανειστῇ satisfaciat, non ab alio quam ab horto suo mutuum accipit. Ita versura proprie est creditoris mutatio. Hard.

48. *Præfigi.* Præcludi *pergulas vel fenestras, quibus* prospectus *pateret in vicum.* Præfigere interdum præcludere est. Caius in Dig. VIII, tit. de Servitut. urbanorum prædiorum, lege 6 : « Hæc autem jura. Veluti si ædes tuæ, inquit, ædibus meis serviant, ne altius tollantur, ne luminibus mearum ædium officiatur : et ego per statutum tempus fenestras meas præfixas habuero, vel obstruxero, ita demum jus meum amitto, etc. » Virgil. Georg. III, vs. 398 : « Multi jam excretos prohibent a matribus hœdos, Primaque ferratis præfigunt ora capistris. » Prospectus vero pergulæ est, seu fenestra, seu quilibet situs altus, unde prospicere in vicum licet. Infra lib. XXI, cap. 7 : « Populus, qua præferebatur funus, flores ex prospectu omni sparsit. » H.

etiam cognomina procerum inde nata videamus, Lactucinosque in Valeria familia[49] non puduisse appellari : et contingat aliqua gratia operæ curæque nostræ, Virgilio quoque[50] confesso, quam sit difficile verborum honorem tam parvis perhibere.

1 XX. Hortos villæ jungendos[1] non est dubium, riguosque maxime habendos, si contingat, præfluo amne : si minus, e puteo rota[2], organisve pneumaticis[3], vel tollenonum haustu rigandos. Solum proscindendum a Favonio : in autumnum præparandum est post XIV dies, iterandumque ante brumam. Octo[4] jugerum operis palari[5] justum est, fimum tres pedes alte cum terra misceri, areis distingui, easque resupinis pulvinorum toris[6], ambiri singulas tramitum sulcis, qua detur accessus homini, scatebrisque decursus.

49. *In Valeria familia.* In una gente plures fuerunt familiæ agnominibus distinctæ : Volusiorum, qui et Publicolæ postea appellati : Maximorum, in quibus Lactucæ, seu Lactucini. Apud Diodor. XII, pag. 74, consul legitur M. Valerius Lactuca : Μάρκον Οὐαλέριον Λακτοῦκαν vocat. Eidem et Maximi cognomen fuit : gessit consulatum ann. Urb. 298. Hard.

50. *Virgilio quoque.* Georg. IV, vs. 6 : « In tenui labor. » H.

XX. 1. *Hortos villæ jungendos*, etc. Cassianus, libro XII Geopon. c. 2 et 3. Dalec.

2. *E puteo rota.* Sic recte Turnebus, ex MSS. vestigiis, Advv. lib. XI, cap. 20, quum prius *pertica* insulse legeretur. Rota ea machina est ad hauriendam aquam, quæ a Vitruvio describitur cum tympano, lib. X, cap. 9. Hard.

3. *Pneumaticis.* Inter machinarum genera, πνευματικὸν fuit, seu spiritale, quod vi flatus ac spiritus aquam hauriret et attraheret : cujusmodi fistulæ nostræ sunt, vulgo *pompes*. Aliud κηλώνειον appellatum, juxta puteos positum, ad hauriendam facilius aquam, alteram partem prægravante pondere : tollenonem pariter vocant Festus et Vegetius : Galli, *une bascule*. Vide Vegetium, lib. IV, cap. 21. Hard.

4. *Octo.* Operas octo jugerum unum pastinare æquum est. H.

5. *Palari.* Hoc est, ut Plinius ait, lib. super. cap. 8, verti pila, seu pastinari. Est enim pala rusticum instrumentum ad fodiendam terram. Hard.

6. *Pulvinorum toris.* Sic l. XVII, cap. 35 : « Pulvinatis a devexitate labris. » Pulvinus dicitur areolæ terra elata inter duos sulcos in hortis, a similitudine pulvinorum, in quibus sedemus : idcirco et torus

XXI. In hortis nascentium alia bulbo[1] commendantur, 1
alia capite[2], alia caule[3], alia folio, alia utroque, alia semine, alia cortice[4], alia cute, aut cartilagine, alia[5] carne, alia tunicis[6] carnosis.

XXII. Aliorum fructus in terra est, aliorum et extra, 1
aliorum non nisi extra. Quædam jacent crescuntque, ut cucurbitæ et cucumis. Eadem pendent, quanquam graviora multo etiam iis quæ in arboribus gignuntur : sed cucumis cartilagine. Cortex huic uni maturitate transit in lignum. Terra conduntur raphani, napique, et rapa; atque alio modo inulæ, siser, pastinacæ. Quædam vocabimus ferulacea, ut anethum, malvas : namque tradunt[1] auctores, in Arabia malvas septimo mense arborescere[2], baculorumque usum præbere extemplo. Sed et arbor est malva 2
in Mauretania Lixi oppidi æstuario, ubi Hesperidum horti fuisse produntur cc pass. ab Oceano, juxta delubrum Herculis, antiquius Gaditano, ut ferunt. Ipsa altitudinis pedum xx, crassitudinis quam circumplecti nemo possit. In

dicitur. *Couche de jardins, de melons, de concombres*, etc. » Hard.

XXI. 1. *Alia bulbo.* Rotundæ radices suis membranis tunicatæ, bulbi nominantur : sive pluribus capitulis coagmententur, uno folliculo omnes ambiente, sive quadamtenus distinctæ separentur : quales sunt croci, liliorum, narcissi, scillæ, arundinum. Hæ bulbosæ radices sic sub terra crescunt, ut ad novam quotannis sobolem decerpi aliqua portio possit. Hard.

2. *Alia capite.* Id quod sursum deorsumve in globum extuberat, aut in orbem glomeratur, caput dici consuevit : ut in papavere : si magnitudine cesserit, capitulum : a quo multa herbarum capitulata visuntur fastigia. Radices nonnullæ, ut porri et ceparum, extuberant in capita : unde et capitatum porrum sibi nomen arrogavit. Hard.

3. *Alia caule.* Quem et scapum Latini vocant. Hard.

4. *Alia cortice.* Cortice, ut cucurbitæ : cortice et cartilagine, raphani : ut dicetur inferius, cap. 26. H.

5. *Alia carne.* Ut poma, pira, pepones. Hard.

6. *Alia tunicis.* Ut cepæ. H.

XXII. 1. *Namque tradunt auctores*, etc. Theophrast. Histor. lib. I, cap. 5. Hard.

2. *Malvas septimo mense arborescere, baculorumque usum præbere extemplo.* Theophrast. Histor. lib. I, cap. 5, cultura id fieri auctor est, nulla privatim facta Arabiæ mentione. Dalec.

simili genere habebitur et cannabis[3]. Necnon et carnosa aliqua appellabimus, ut spongias[4] in humore pratorum enascentes. Fungorum enim callum, in ligni arborumque natura diximus[5], et alio genere tuberum paulo ante[6].

1 XXIII. (v.) Cartilaginei generis[1], extraque terram est cucumis[2], mira voluptate Tiberio[3] Principi expetitus. Nullo quippe non die contigit ei, pensiles[4] eorum hortos promoventibus in solem rotis olitoribus; rursusque[5] hibernis diebus intra specularium[6] munimenta revocantibus. Quin

3. *Et cannabis.* Et beta quoque, si Theophrasto fides, loc. cit. H.

4. *Ut spongias.* Confervam intelligit, de qua lib. XXVII, c. 45. H.

5. *Diximus.* Lib. XVI, c. 11. H.

6. *Paulo ante.* Cap. 11, 12, 13 et 14 hujus libri. Hard.

XXIII. 1. *Cartilaginei generis.* Nam radices quædam cartilaginosæ sunt, ut raphani, betæ. Vide l. XX, cap. 1 et 2. Dalec.

2. *Cucumis.* Ut apud Græcos σίκυος, sic apud Latinos cucumis late patentis significatus est: nam et quos proprie cucumeres appellamus, *concombres*: et pepones, *pepons*: et melones denique complectitur, *melons*. Quum magnitudine excesserunt, aut in longitudinem processere, quales multis locis nascuntur, pepones quondam vocari cœperunt, ut inter omnes constat, a maturitate ducto nomine; ita ut veri cucumeres, qui quanto maturescunt magis, tanto solidiore cartilagine constant, lignosaque crusta durantur, in pristinæ nomenclationis ambage remanserint. Sed qui jam mites ac teneri maturitate flaccescunt, pristino nomine defuncti, pepones dici voluerunt: quasi mites et maturitate teneri cucumeres. Sed quum formam et effigiem mali referunt, et humi rotundantur, melopepones Græci vocant, facto ex pepone et malo nomine: quasi inter eos nihil nisi figuræ varietas intersit. Ita fere Ruellius, lib. I, p. 87. Hard.

3. *Tiberio.* Columella, lib. XI, cap. 3: « Possunt etiam cucumeres, si sit operæ pretium, vasis majoribus rotulæ subjici, quo minore labore producantur, et rursus intra tecta recipiantur. Sed nihilominus specularibus integi debebunt, ut etiam frigoribus, serenis diebus, tuto producantur ad solem. Hac ratione fere toto anno Tiberio Cæsari cucumis parabatur. Nos autem leviore opera, etc. » Gustus illa insignis voluptas Tiberio expetita, meloni nostro, quam cucumeri, aptius competit. Hard.

4. *Pensiles..... hortos.* Sic vasa majora vocat, Gallis, *des caisses*, cujusmodi fere sunt, quibus aurei mali continentur. Hard.

5. *Rursus hibernis.* Eadem fere Theophrast. Caus. lib. V, cap. 6, memorat, quo loco docet hieme cucumeris semen in canistris serere, ut celerius fructus proveniat. Dal.

6. *Intra specularium.* De specularibus dicemus lib. XXXVI, c. 45.

lacte mulso[7] semine eorum biduo macerato, apud antiquos Græciæ[8] auctores scriptum est seri oportere, ut dulciores fiant. Crescunt[9] qua coguntur forma. In Italia virides, et 2
quam minimi : in provinciis quam maximi : et cerini[10] aut nigri. Placent copiosissimi Africæ, grandissimi Mœsiæ: quum magnitudine excessere, pepones vocantur. Vivunt hausti[11] in stomacho in posterum diem, nec perfici queunt in cibis, non insalubres tamen plurimum. Natura oleum odere mire: nec minus aquas diligunt. Desecti quoque ad 3
eas modice distantes adrepunt : aut si quid obstet versi pandantur, curvanturque : id vel una nocte deprehenditur, si vas cum aqua[12] subjiciatur a quatuor digitorum

Horum vicem ac similitudinem referunt vasa vitrea, quibus melones integimus, *des cloches*. Lepide conqueritur Martialis, lib. VIII, epig. 14, se pejus ab amico exceptum, quam soleat esse hortus pensilis, in quo tenera arborum semina sunt: ut qui non haberet in cella specularia, quibus vim ventorum, et injurias temporum propulsaret. H.

7. *Quin et lacte mulso.* Hoc est, lacte in quo mel additum. Colum. loc. cit. « Cucumis tener et jucundissimus fit, si ante quam seras, semen ejus lacte maceres : nonnulli etiam, quo dulcior exsistat, aqua mulsa idem faciunt. » Palladius, lib. IV in Martio, tit. 9 : « Nunc melones serendi rarius... semina mulso et lacte per triduum maceranda sunt, et tunc jam siccata ponenda : hinc suaves efficiuntur. Odorati autem fiunt, etc. » HARD.

8. *Apud antiquos Græciæ.* Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 1, et de Caus. lib. III, cap. 12, p. 277. Hodieque id fit in satu nostrorum melonum : quorum genus illud, quod dulcedinem gustui repræsentat, vulgus inde *sucrinos*, quasi saccharinos appellat: *melons sucrés*. Hæc præmaceratio seminis in cucumerum nostratium satu non adhibetur. HARD.

9. *Crescunt.* Pallad. loc. citat. de cucumere : « Si ejus florem sicut in sua vite est, in forma fictili clauseris, ac ligaveris, qualem vultum forma vel hominis vel animalis habuerit, talem cucumis figuram præstabit. » HARD.

10. *Et cerini.* Sic recte Thuanæus codex : minus recte prius, *citrini* legebatur. De ea voce egimus XV, 12. HARD.

11. *Vivunt hausti.* Vide Athen. lib. III, pag. 74, ubi eadem de cucumere Diphilus Siphnius medicus fere commemorat, quæ Plinius. HARD.

12. *Si vas cum aqua.* Palladius, loc. cit. pag. 89 de cucumeribus : « Longi, inquit, et teneri cucumeres fiunt, si aquam in patenti va-

intervallo, descendentibus ante posterum diem: at si[13] oleum eodem modo sit, in hamos curvatis. Iidem in fistula[14] flore demisso, mira longitudine crescunt. Ecce quum maxime nova forma eorum in Campania provenit mali cotonei
4 effigie. Forte primo natum ita audio unum: mox semine ex illo genus factum: melopeponas[15] vocant. Non pendent hi, sed humi rotundantur. Mirum in his[16], præter figuram coloremque, et odorem, quod maturitatem adepti, quanquam non pendentes, statim a pediculo recedunt. Columella suum tradit commentum[17], ut toto anno contingant. Fruticem rubi quam vastissimum in apricum locum transferre, et recidere, duum digitorum relicta stirpe, circa vernum æquinoctium: ita in medulla rubi semine cucumeris insito, terra minuta fimoque circumag-

sculo sub eis ponas, duobus palmis inferiorem, ad quam festinando tales efficiuntur. » Hard.

13. *At si oleum*. Palladius, loc. cit. de cucumere: « Oleum sic metuit, ut si juxta posueris, velut hamus plicetur. » Hard.

14. *Iidem in fistula*. Pallad. loc. cit. « Aliqui florem cucumeris cum viticulæ suæ capite cannæ inserunt, cui prius omnes nodos perforaverint: ibi cucumis nascetur in nimiam longitudinem tensus. » H.

15. *Melopeponas*. Alii melones, ut diximus, quasi μήλωνας, id est, pomosos: quod fere nomen in omnem Italiam et Galliam abiit. Melones Hostienses laudat Jul. Capitol. in Albino, pag. 83. A Theophast. σίκυοι, a Julio Polluce quandoque σπερματίαι, quasi seminarii nominantur. Et Hesychius: Σικυὸς σπερματίας, ὃν ἡμεῖς μηλοπέπονα. H.

16. *Mirum in his*. In melonibus.

17. *Columella tradit suum commentum*. Scribo, « Columella tradit Mendesium commentum. » Columellæ verba sunt, lib. XI, cap. 3: « Nos autem leviore opera istud fieri apud Ægyptiæ gentis populum Mendesium legimus, qui præcipit aprico et stercoroso solo alternis ordinibus ferulas, alternis rubos in hortis consitos habere. Deinde eas confecto æquinoctio paululum infra terram secare, et ligneo stylo luxatis vel rubi vel ferulæ medullis stercus immittere, atque ita semina cucumeris inserere, quæ scilicet incremento suo coeant rubis et ferulis. Nam non sua, sed quasi macerata radice aluntur; sic insitam stirpem frigoribus quoque cucumeris præbere fructum. » Pint.—*Columella.* Et ex Columella Palladius, lib. IV in Martio, tit. 9. H. — *Columella suum tradit commentum*. Excogitatam scilicet a se rationem, ut melopeponas toto anno habere liceat. Hard.

;eratas resistere frigori radices. Cucumerum Græci[18] tria 5
;enera fecere : Laconicum, Scytalicum, Bœoticum. Ex iis tantum Laconicum[19] aqua gaudere. Sunt qui[20] herba, [uæ vocatur culix nomine, trita, semen eorum macera-um seri jubeant, ut sine semine nascantur.

XXIV. Similis et cucurbitis natura[1], dumtaxat in na- 1
cendo. Æque hiemem odere. Amant[2] rigua ac fimum. ieruntur ambo[3] semine in terra sesquipedali fossura, in-er æquinoctium vernum, et solstitium : Parilibus[4] tamen ptissime. Aliqui malunt ex kalendis martii cucurbitas, et ionis cucumeres, et per quinquatrus[5] serere, simili modo eptantibus flagellis scandentes parietum aspera in tectum isque, natura sublimitatis avida. Vires sine adminiculo tandi non sunt, velocitas pernix, levi umbra cameras ac
ergulas operiens. Inde hæc duo prima genera : camera- 2

18. *Cucumerum Græci*. Theophr. VII, c. 4, ubi hæc cucumerum ·ia genera : Λακωνικὸς, Σκυταλίας, οιώτιος. Hard.

19. *Ex his tantum Lacon*. Ex his aconicum melius rigatum prove-ıre : reliqua non rigata præstan-ɔra esse. Τούτων δὲ ὁ Λακωνικὸς ʼρευόμενος βελτίων · οἱ δὲ ἕτεροι ἀνύ-ιευτοι. Theophrast. loc. citat. H.

20. *Sunt qui herba*. Pallad. loc. t. de cucumeribus : « Sine semine ıscentur, si prius eorum semina eo sabino perungantur, et herba , quæ culex dicitur, trita con-icentur. » Ubi pro *oleo sabino*, gimus *oleo sesamino*, ex auctore ɛop. eadem referente, lib. XII, p. 17. Culex porro forsan eadem t, quæ ψύλλιον et pulicaris dicitur, *erbe aux puces*. Hosce cucumeres eventu rei εὐνουχίας appellat Plato ɔmicus apud Athenæum, lib. II, 68. Hard.

XXIV. 1. *Similis et cucurbitis natura*. Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 4, et Causs. lib. V, cap. 6; Columell. lib. XI, cap. 3. Dalec. —*Similis et cucurbitis*. Vulg. *courges*. Hard.

2. *Amant*. Palladius, loc. citat. p. 91. Hard.

3. *Seruntur ambo*. Cucumeres, cucurbitæque. Pallad. loc. cit. H.

4. *Parilibus*. Ita libri omnes, etiam MSS. Sic lib sup. cap. 66, *Parilicium* scribi monuimus oporte-re, non *Palilicium*. Auctor Marius Victorinus, Art. Grammat. lib. I, p. 2470 : « Parilia dicuntur, non Palilia : non a Pale dea, sed quod eo tempore omnia sata, arboresque, et herbæ parturiant, pariantque. »

5. *Quinquatrus*. Columella, IX, cap. 3, pag. 402 de cucumere : « Satio secunda ejus seminis Quin-quatribus observatur. » De quin-quatribus dixi lib. XVIII, 56. H.

rium[6]: et plebeium, quod humi repit. In priore[7] mire tenui pediculo libratur pondus immobile auræ. Cucurbita quoque omni modo fastigatur, vaginis[8] maxime vitilibus, conjecta in eas postquam defloruit; crescitque qua cogitur forma, plerumque et draconis intorti figura. Libertate vero pensili concessa, jam visa est novem pedum longitudinis. Particulatim[9] cucumis floret, sibi ipse superflorescens: et sicciores locos patitur, candida lanugine obductus,
3 magisque quum crescit. Cucurbitarum numerosior usus. Et primus[10] caulis in cibo. Atque ex eo[11] in totum natura diversa. Nuper in balinearum usum venere urceorum vice, jampridem vero etiam cadorum ad vina condenda. Cortex viridi tener: deraditur nihilominus in cibis. Cibos salubres[12] ac lenes pluribus modis existimant, qui perfici humano ventre non queant, sed non intumescant. Semina quæ[13] proxima collo fuerint, proceras pariunt: item ab

6. *Camerarium*. Quod in cameras, testitudinesve, et pergulas scandit. Pergulæ, *des treilles et des cabinets de jardin*. HARD.

7. *In priore*. In camerario genere. HARD.

8. *Vaginis... vitilib.* Forte rectius, *fictilibus*. Nam forma fictili includi cucumeres Palladius jubet, paulo ante laudatus a nobis, ut crescant qua coguntur forma. Vase testaceo auctor Geop. lib. XII, cap. 19. H.

9. *Particulatim*. Non tota simul planta flores emittit, sed partes aliæ deinceps ex aliis flore induuntur. HARD.

10. *Et primus*. Et primus quidem caulis in cibos admittitur. At ex eo tempore, « postquam increvit et induruit, » omnino diversæ naturæ ille est, « nec in cibis ultra recipitur. » Ut in brassicis cymæ, qui delicatiores sunt ipsorum caulium, teneriores que cauliculi, ut dicetur cap. 41. Forte haud perperam leges, « et primus, caulis in cibo. » Primus usus scilicet. HARD.

11. *Atque ex eo*. Sic MSS. omnes: non, ut vulgati libri, « ex eo totum diversa natura: » quæ ne Œdipus quidem explanarit. Familiaris hæc Plinio loquendi formula *in totum*. HARD.

12. *Cibos salubres*. Vide Ruellium, lib. II, p. 378. HARD.

13. *Semina quæ*. Pallad. lib. IV in Martio, tit. 9, p. 91: « Hoc in cucurbitis insigne est, quod longas faciant et exiles semina quæ in earum cervice nascuntur: quæ in ventre fuerant faciunt cucurbitas crassiores: quæ in fundo, latas, si inversis cacuminibus obruantur. » Qua ratione ex eodem seminio hæc va-

imis, sed non comparandas supra dictis : quæ in medio, rotundas; quæ in lateribus, crassas brevioresque. Siccantur in umbra, et quum libeat serere, in aqua macerantur.
Cibis, quo longiores tenuioresque, eo gratiores; et ob id 4
salubriores, quæ pendendo crevere; minimumque seminis tales habent, duritia [14] ejus in cibis gratiam terminante. Eas quæ semini [15] serventur, ante hiemem præcidi non est mos. Postea fumo siccantur, condendis hortensiorum [16] seminibus rusticæ supellectili. Inventa est ratio [17], qua cibis quoque servarentur; eodemque modo cucumis, usque ad alios pæne proventus; et id quidem in muria fit [18]. Sed et scrobe [19], opaco in loco arena substrato, fenoque sicco opertos, ac deinde terra, virides servari tradunt. Sunt et silvestres [20] in utroque genere, et omnibus fere hortensiis : sed et his medica [21] tantum natura est. Quam ob rem differentur in sua volumina.

XXV. Reliqua cartilaginum naturæ terra occultantur 1
omnia. In quibus de rapis abunde [1] dixisse poteramus videri, nisi medici [2] masculini sexus facerent in his rotunda; latiora vero et concava feminini, præstantiora suavitate,

rietas fieri possit, suo carmine Columella demonstrat, lib. X in Hortulo. Hard.

14. *Duritia.* Duritia seminis gratiam in cibis cucurbitis auferente. Hard.

15. *Eas quæ semini.* Pallad. loc. citat. « Quæ seruntur ad semina, usque ad hiemem in sua vite dependeant : deinde sublatæ in sole ponantur, aut fumo : aliter semina putrefacta depereunt. » Hard.

16. *Hortensiorum.* Ita MSS. omnes. Hortensia sunt quæ in hortis seruntur. Hard.

17. *Inventa est ratio.* Describit hanc fuse Nicander in Georgic. II apud Athen. lib. IX, p. 372. H.

18. *In muria fit.* Modum edocet auctor Geopon. loc. cit. p. 344. H.

19. *Sed et scrobe.* Sic etiam auctor Geop. loc. cit. p. 443. Hard.

20. *Sunt et silvestres.* Cucumer silvestris, colocynthis. Dal.

21. *Sed et his medica.* Nullus horum in cibis usus : omnis in medicina. Hard.

XXV. 1. *De rapis abunde.* Lib. XVIII, cap. 34. H. — *Brassica Rapa*, et mox, *Napus*, *Eruca* (*Tetrad. siliquos.* gen. 1245 W. *Crucifer.* Juss.). Ed.

2. *Nisi medici.* Medicis præivit Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 4.

et ad condiendum[3] faciliora; quæ sæpius sata[4] transeunt in marem. Iidem naporum[5] quinque genera fecere: Corinthium, Cleonæum, Liothasium[6], Bœoticum, et quod per se viride[7] dixerunt. Ex iis[8] in amplitudinem adolescit Co-
2 rinthium, nuda fere radice. Solum enim hoc genus superne tendit, non ut cætera in terram. Liothasium[9] quidam Thracium appellant, frigorum patientissimum. Ab eo Bœoticum[10] dulce est, rotunditate etiam brevi notabile, neque ut Cleonæum prælongum. In totum quidem[11], quorum tenuia folia, ipsi quoque dulciores; quorum scabra, et angulosa, et horrida, amariores. Est præterea[12] genus sil-

Medicos fuisse Græcos ipse Plinius admonuit loco proxime appellato. HARD.

3. *Et ad condiendum*. De condiendis rapis vide Pallad. in Decembri, tit. 5. HARD.

4. *Quæ sæpius sata*. Ita MSS. quoque, Theophr. loc. cit. monet si densius spissiusve serantur, in marem transire. Γογγυλίδος δὲ οἱ μὲν φασὶν εἶναι γένη, οἱ δ' οὐ φασίν· ἀλλὰ καὶ τῷ ἄῤῥενι, καὶ τῇ θηλείᾳ διαφέρειν· γίνεσθαι δὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ σπέρματος ἄμφω· πρὸς δὲ τὸ ἀποθηλύνεσθαι, πηγνῦναι δεῖ μανάς. Ἐὰν γὰρ πυκνὰς, πάσας ἀπαῤῥενοῦσθαι. HARD.

5. *Iidem naporum*. Igitur ii medici, quorum nunc placita referuntur, napos appellavere, quos raphanos sive radiculas verius appellassent: nam Theophrast. Histor. lib. VII, cap. 4, quinque hæc ipsa τῶν ῥαφανίδων genera agnoscit, ita prodente Athenæo, lib. II, p. 56, ex quo Theophrasti locus, qui nunc in mendo cubat, refingi debet: Θεόφραςος δὲ ἐν τοῖς περὶ φυτῶν, inquit, γένη ῥαφανίδων φησὶν εἶναι πέντε. Κορινθίαν, Λειοθασίαν, Κλεωναίαν, Ἀμωρίαν, Βοιωτίαν· καλεῖσθαι δ' ὑπό τινων τὴν Λειοθασίαν Θρᾳκίαν, etc. *Des raiforts*. HARD.

6. *Liothasium*. Sic Athen. mox citatus. Theophrastus, loco citato, Λειοθαλάσσιον, cui favere Hesychius videtur, in Ἄπλυτοι ῥαφανίδες. Has ipsas tamen, quæ illorum ἄπλυτοι vocitantur, Θασίας Athenæus vocat. HARD.

7. *Et quod per se viride*. Id videtur esse, quod Ἀμώρειον Athenæus appellat. HARD.

8. *Ex iis*. Theophrast. loc. citat. de raphanis. Εὐαυξεστάτην δέ φασι τὴν Κορινθίαν, ἣ καὶ τὴν ῥίζαν ἔχει γυμνήν· ὠθεῖσθαι γὰρ εἰς τὸ ἄνω, καὶ οὐχ ὡς αἱ ἄλλαι κάτω. HARD.

9. *Liothasium*. Theophrastus, ex Athenæo, loco proxime allato. H.

10. *Ab eo Bœoticum*. Theophrast. loc. cit. iisdem verbis. HARD.

11. *In totum quidem*. Theophrast. loc. cit. Ὅσων δ' ἂν ᾖ λεῖα τὰ φύλλα, etc. HARD.

12. *Est præterea*. Theophrast. Γένος δέ τι παρὰ ταῦτά ἐστιν ὃ ἔχει τὸ φύλλον εὐζώμῳ ὅμοιον. De eruca, lib. XX, cap. 49. HARD.

vestre[13], cujus folia sunt erucæ similia. Palma Romæ Amiterninis[14] datur, inde Nursinis : tertia nostratibus[15]. Cætera de satu eorum in rapis dicta sunt[16].

XXVI. Cortice[1] et cartilagine constant raphani; multis- 1
que eorum cortex crassior etiam, quam quibusdam arborum. Amaritudo[2] plurima illis est, et pro crassitudine corticis. Cætera quoque aliquando lignosa. Et vis mira[3] colligendi spiritum, laxandique ructum : ob id cibus illiberalis, utique si proxime olus mandatur : si vero cum olivis drupis, rarior ructus fit, minusque fœtidus. Ægypto[4] mire celebratur propter olei fertilitatem, quod e semine ejus faciunt. Hoc maxime cupiunt serere, si liceat : quoniam et quæstus plus quam a frumento, et minus tributi est, nullumque copiosius oleum.

Genera raphani[5] Græci fecere tria, foliorum differen- 2

13. *Genus silvestre.* Genus quidem hoc Theophrast. memorat : sed agreste vel esse, vel appellari minime scribit. Dalec.

14. *Amiterninis.* Vide quæ diximus libro superiore, cap. 35. Rapi vero hi proprie sunt, non raphani, ut priores. Hard.

15. *Tertia nostratibus.* Romani agri. Hard.

16. *In rapis dicta sunt.* Lib. sup. cap. 34. Hard.

XXVI. 1. *Cortice..... raphani.* Quas Græci ῥαφανίδας vocant : Galli, *des raiforts.* Radices quæ sunt edendo, multa carne sunt indutæ, velut raphani, napi, rapa : immo nonnullæ quamdam cartilaginis speciem præ se ferre conspiciuntur : quapropter et cartilagineæ nominantur, ut raphani. Hard. — *Raphani sativi* var. (*Tetrad. siliq.* gen. 1247 W. *Crucifer.* Juss.). Ed.

2. *Amaritudo.* Δριμύτης, acrimonia dicitur a Theophr. loc. cit. Sed amaritudinem appellare eum saporem acutum, qualis in raphano sentitur, familiare Plinio est. H.

3. *Et vis mira.* Inflationem habere hunc cibum ait, ac vim ciendi ructus. Quod et Dioscorides edocet, II, 137 : Ῥαφανὶς καὶ αὕτη πνευμάτων γεννητική... ἐρευκτικὴ δὲ, etc. Hard.

4. *Ægypto.* Plinius ipse, XV, 7 : « Plurimum autem in Ægypto fit oleum e raphani semine. » H.

5. *Genera raphani*, etc. Brassicæ. Theophr. Hist. lib. VII, cap. 4.— *Genera raphani.* Genera ejus quod Græci ῥάφανον appellarunt, fecere illi tria. Verum ne quempiam nomenclatio remoretur, attendendum est apud Atticos appellatione raphani brassicam venire : sic Aristophanem, sic etiam Theophrastum, et alios plerosque pro brassica constat usurpasse. Atque ut in Theo-

tia, crispi, atque lævis, et tertium silvestre. Atque huic lævia[6] quidem, sed breviora ac rotunda, copiosaque, atque fruticosa[7]: sapor autem asper, et medicamenti instar ad eliciendas alvos[8]: et in prioribus[9] tamen differentia a semine est; quoniam aliqua pejus, aliqua admodum exiguum ferunt. Hæc vitia[10] non cadunt, nisi in crispa folia.

3 Nostri alia fecere genera: Algidense[11] a loco, longum atque translucidum. Alterum rapi figura, quod vocant Syriacum, suavissimum fere ac tenerrimum, hiemisque patiens. Præcipuum tamen est, quod e Syria non pridem advectum apparet, quoniam apud auctores non reperitur: id autem tota hieme durat. Etiamnum unum[12] silvestre

phrasto potissimum morer, cujus orationem similem esse Plinianæ perspicuum est, sic ille habet Hist. VII, 4: Τῆς δὲ ῥαφάνου τριχῆ διαιρουμένης, οὐ λειοφύλλου τε, καὶ λειοφύλλου, καὶ τρίτης τῆς ἀγρίας, etc. Ea brassicæ, non raphano proprie dicto referuntur: siquidem Marcus Cato ultima voluminis parte, quam brassicæ dicavit, tria fecit eadem illius vestigia: tres pariter notas attulit. Prima est lævis, altera crispa, tertia quæ proprie crambe nominatur: singula deinde genera suis notis describit, quas omnes Theophrasti verbis suffragari constat. Hesychius: Ῥαφανὶς, καὶ ῥάφανος διαφέρει παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς· ῥάφανος μὲν γὰρ ἡ κράμβη· ῥαφανὶς δὲ παρ' ἡμῖν ῥάφανος. Habet eadem Apollodorus Carystius apud Athen. I, pag. 34. Vide plura in eam rem apud Galen. de alim. Fac. II, 44, pag. 361. Hard.

6. *Atque huic lævia.* Theophrast. iisdem verbis, de brassica. Hard.

7. *Atque fruticosa.* Ramosa, πολύκλαδος Theophr. Hard.

8. *Ad eliciendas alvos.* Ad dejiciendam, ad ciendam alvum, et purgandam. De brassica Theophr. l. c. Ἔτι δὲ χυλὸν ἔχουσα δριμὺν καὶ φαρμακώδη· διὸ καὶ πρὸς τὰς κοιλίας αὐτῷ χρῶνται οἱ ἰατροί. Hard.

9. *Et in prioribus.* In crispa, lævique brassica. Theophr. l. c. de brassica: Ὁμοίως δὲ... εἶναι δοκοῦσι διαφοραὶ καὶ ἕτεραι· ἐπεὶ ἄσπερμόν τι γένος αὐτῶν ἐστιν, ἢ κακόσπερμον, etc. Hard.

10. *Hæc vitia.* Seminis parvitas, aut imbecillitas. Hard.

11. *Algidense.* Ab Algido monte Romæ vicino, de quo nos alibi. Sed nunc de Italis vernaculisque raphanis, atque adeo veris et proprie dictis agit, non de brassica. H.

12. *Etiamnum unum.* Raphani nimirum, non brassicæ, silvestre genus. Philoxenus in Glossis: Ῥαφανίδες, *armoracia*. Isidor. XVII, 10, armoraciam esse lapsanam falso putat. Utramque distinguit Colum. IX, 4: « Jam vero, inquit, notæ vilioris innumerabiles nascuntur herbæ... ut vulgares lapsanæ, nec

Græci agrion vocant, Pontici armon, alii leucen, nostri armoraciam, fronde copiosius quam corpore. In omnibus autem probandis maxime spectantur caules : immitium enim rotundiores crassioresque, ac longis canalibus. Folia ipsa tristiora, et angulis horrida.

Seri vult raphanus terra soluta, humida. Fimum odit, 4
palea contentus. Frigore adeo gaudet, ut in Germania infantium puerorum magnitudinem æquet. Seritur post idus febr. ut vernus sit: iterumque circa Vulcanalia[13], quæ satio melior. Multi et martio, et aprili serunt, et septembri. Incipiente incremento, confert alterna folia circumobruere, ipsos vero accumulare[14]. Nam qui extra[15] terram emersit, durus fit atque fungosus. Aristomachus[16] detrahi folia per hiemem jubet; et, ne lacunæ stagnent, accumulare: ita in æstatem grandescere. Quidam prodidere, si palo adacto 5
caverna palea insternatur sex digitorum altitudine, deinde in semen fimumque et terra congeratur, ad magnitudinem scrobis crescere. Præcipue tamen salsis aluntur. Itaque etiam talibus aquis irrigantur, et in Ægypto[17] nitro sparguntur, ubi sunt suavitate præcipui. In totum quoque salsugine amaritudo eorum eximitur, fiuntque coctis similes;

his pretiosior armoracia. » Italia rerum antiquarum parens, adhuc *Aramoraci* et *Remolaci* nominat, teste Anguillara, Part. 7, p. 112. (*Cochlearia Armoracia.*) Dioscor. II, 138 : Ῥαφανὶς ἀγρία, ἣν Ῥωμαῖοι ἀρμορακίαν καλοῦσι, etc. HARD.

13. *Circa Vulcanalia*. Columell. XI, 3 : « Cæterum Augusto circa Vulcanalia, tertia satio est : eaque optima radicis (hoc est, raphani), et rapæ, itemque napi, et siseris, etc. » Ac multo post : « Raphani radix bis anno seritur : februario mense, quum vernum fructum exspectamus : et Augusto mense circa Vulcanalia, quum maturius. Sed hæc satio sine dubio melior habetur. » HARD.

14. *Ipsos vero accumulare*. Aggerare terram, circumfundere. Colum. loc. cit. HARD.

15. *Nam qui extra*. Colum. iisdem verbis, l. c. HARD.

16. *Aristomachus*. Theophr. de Caus. V, 5, pag. 330. HARD.

17. *Et in Ægypto*. Plinius, lib. XXXI, cap. 46 : « Salis vice utuntur ad raphanos nitro Ægyptio : teneriores eos facit : olera viridiora : » ubi raphanos ab oleribus, hoc est, a brassica secernit. H.

namque et cocti dulcescunt, et in naporum vicem transeunt. Crudos medici suadent, ad colligenda acria viscerum, dandos cum sale[18] jejunis esse, atque ita vomitionibus
6 præparant meatum. Tradunt et præcordiis necessarium hunc succum: quando phthisin[19] cordi intus inhærentem non alio potuisse depelli compertum sit in Ægypto, regibus corpora mortuorum ad scrutandos morbos insecantibus. Atque, ut est græca vanitas, fertur in templo Apollinis Delphis adeo cæteris cibis prælatus raphanus, ut ex auro dicaretur, beta ex argento, rapum e plumbo. Scires non ibi genitum Manium Curium[20] imperatorem, quem Samnitium legatis[21] aurum repudiaturo afferentibus, rapum torrentem in foco inventum annales nostri prodidere. Scripsit et Moschion[22] græcus unum de raphano volumen.

18. *Dandos cum sale.* Eadem de raphano Dioscor. lib. II, cap. 137: Ἁρμόζει δὲ καὶ τοῖς ἐμεῖν μέλλουσι προσεσθιομένη. De radicula Celsus, ut dicemus lib. seq. cap. 13. H.

19. *Phthisin.* Lentam ea vox tabem sonat. De hoc cordis vitio egimus lib. XI, cap. 69. — *Phthisin* certe, ut libri omnes editi habent, hoc est, tabem, congruere huic loco aptius, quam phthiriasim, hoc est, morbum pedicularem, nemo, opinor, inficitias ierit. Tamen, ne quid dissimulem, in MSS. Reg. 1, *tiriasin*, in Reg. 2, *phthiriasin* diserte legimus. Quin Plinius alter, Valerianus appellatus, de Re medica, IV, 1, hunc Plinii nostri locum exscribens, legisse sic omnino videtur. Nam de raphani virtutibus disputans, « Contra phthiriasin, inquit, succus ejus adhibetur, qui solus potest tenuitate subtili ad imi corporis liniamenta cor penetrare. Ægyptii enim reges, quibus erat studium scrutari corpora mortuorum, et causas valetudinum occulta fide recognoscere, in corde ipso nasci ejusmodi vitium prodiderunt. » Quid si φθειριάσεως, seu pedicularis morbi causas, quod medicis omnibus adhuc latet, ex pravo cordis habitu repeti jubeat? Hard.

20. *Manium Curium.* Rem narrat eleganter, ut solet, Valer. Maxim. IV, 3, p. 208; Cicero in Catone, cap. 16; Megacles quoque, lib. de Viris illustribus apud Athen. X, p. 419; Plutarch. in Apophth. et Freinsh. Suppl. Liv. l. XIV, c. 49.

21. *Quem Samnitium legatis.* In exercitu duos tantum calones pro servis, famulis, ministris, ei fuisse scribit Alexand. ab Alexand. lib. III, cap. 11. Dal.

22. *Scripsit et Moschion.* Fuit ejus nominis medicus, cujus libellum latine versum vidimus nondum publicatum. Gelen.

Utilissimi in cibis hiberno tempore existimantur; iidemque dentibus semper inimici, quoniam atterant. Ebora certe poliunt. Odium [23] his cum vite maximum, refugitque juxta satos.

XXVII. Lignosiora sunt reliqua, in cartilaginum genere a nobis posita; mirumque, omnibus vehementiam saporis inesse. Ex iis pastinacæ unum [1] genus agreste sponte provenit: staphylinos græce dicitur [2]. Alterum [3] seritur radice vel semine, primo vere vel autumno: ut Hygino placet, februario, augusto, septembri, octobri, solo quam altissime refosso. Annicula utilis esse incipit, bima utilior,

23. *Odium his*. Raphanis scilicet: nec minus brassicæ, uti ex Theophr. vidimus, lib. XVII, cap. 37, et ex Plinio ipso visuri sumus lib. XXIV, cap. 1: « Pernicialia et brassicæ cum vite odia. » Pallad. X in Aug. t. 5: « Raphanum tamen, sive brassicam, constat esse vitibus inimicum: nam si circa se serantur, natura discordante refugiunt. » Ῥάφανον de brassica recte accepit. Sed et raphano proprie dicto, hoc est, ῥαφανίδι vis eadem est. Hard.

XXVII. 1. *Ex iis pastinacæ unum*. Plinius pastinacæ nomine Latinis significari ait plantas quatuor: primam quidem pastinacam sativam: alteram agrestem, in pratis nascentem, quam hibiscum hic vocat, et malachen agriam, lib. XXI, cap. 4: tertiam daucum staphylinum, altilem et hortensem, memoratum Galeno, lib. VI Simpl. vulgo *carottæ*: quartam daucum staphylinum silvestrem, officinis notissimum. Et quoniam hæc romano more tractaverat, subjungit statim Græcos quatuor etiam genera dauci statuere, nempe tria descripta a Dioscoride, et quartum daucum staphylinum, quem post Ligusticum Dioscorides explicat, silvestrem scilicet, nulla usquam facta mentione sativi, aut pastinacæ, vel sativæ, vel agrestis, quasi ignotæ Græcis illæ plantæ fuerint, quamvis staphylinum apud Dioscoridis interpretes vertant pastinacam. Staphylinum tamen suum Dioscorides epitheto peculiari ἄγριον vocat, id est, erraticum, tamquam si et ἥμερον sativum cognovisset. Pastinacam Romani Gallicam vocabant, quod, ut etiam nunc fit, in Gallia tum passim diligentissime coleretur. Dal.

2. *Staphylinos græce dicitur*. Officinis staphylinus agrestis. — *Staphylinos*. Σταφυλῖνος Athen. IX, p. 371. Hæc pastinaca tenuifolia silvestris pingitur a Dodonæo, p. 668. — *Daucus Mauritanicus* (*Pent. dig.* gen. 530 W. *Ombellif.* Juss.). Ed.

3. *Alterum*. Pastinaca sativa, quæ in Gallia vulgo *panais* nominatur. Dodonæo, pag. 669, pastinaca sativa latifolia est. Hard.—*Pastin aca*

gratior autumno, patinisque maxime, et sic quoque virus[4] illi intractabile est. Hibiscum[5] a pastinaca gracilitate distat, damnatum in cibis, sed medicinæ utile. Est et[6] quartum genus in eadem similitudine pastinacæ, quam nostri Gallicam vocant, Græci vero daucon : cujus genera etiam quatuor[7] fecere : inter medica dicendum.

1 XXVIII. Siser et[1] ipsum Tiberius princeps nobilitavit, flagitans omnibus annis e Germania. Gelduba[2] appellatur castellum Rheno impositum, ubi generositas præcipua. Ex quo apparet frigidis locis convenire. Inest longitudine nervus, qui decoctis extrahitur, amaritudinis tamen magna parte relicta : quæ mulso in cibis temperata, etiam in gratiam vertitur. Nervus idem et pastinacæ majori, dumtaxat anniculæ. Siseris satus mensibus februario, martio, aprili, augusto, septembri, octobri.

1 XXIX. Brevior his est, sed torosior[1], amariorque

sativa (*Pent. digyn.* gen. 558 W. *Ombellif.* Juss.). Ed.

4. *Virus*, etc. Scilicet sapor. H.

5. *Hibiscum.* Pastinaca latifolia silvestris Dodonæi hæc est, p. 669. *Panais sauvage.* Hard.

6. *Est et quartum.* In quo genere est illud haud postremum, quod vulgo notum *carotæ* nomine, et dauci officinarum, ut recte Anguillara, part. 7, pag. 129, prædulci radice, odorata, lutea, rufa, vel interdum purpurea, quam cum farina et oleo frigunt ad mensarum usus, aut coctam in aceto et oleo mandunt. Tenuifolia sativa pastinaca dicitur Dodonæo, p. 667. H.

7. *Cujus genera etiam quatuor.* De his dicemus opportunius lib. XXV, cap. 64, inter medica, ut Plinius ait. Hard.

XXVIII. 1. *Siser et.* Dioscorid. II, 139, Σίσαρον. Nostris, *chervis.* Iconem Dodonæus exhibet p. 670. Quanquam an siser Græciæ, cum sisere Geldubæ sive Germanorum sit idem, subdubitat Anguillara, part. 7, pag. 112. H. — *Sium Sisarum* (*Pentand. digyn.* gen. 544 Willd. *Ombellif.* Juss.). Ed.

2. *Gelduba.* Ex Tacito Geldubæ situm agnovimus haud procul fuisse Novesio, *Nuys*, in citeriore Rheni ripa, ubi nunc pagus est cum prisci nominis vestigio *Gelb.* Vide Tacit. Hist. IV, pag. 95 sq. Castra Rheno imposita scito plurima fuisse, in quibus romanæ cohortes præsidii causa excubarent. In Conc. Agrippinensi, anno 346 : « Epistola plebis Agrippinensium, sed et omnium castrorum Germaniæ secundæ. » Hard.

XXIX. 1. *Torosior.* Carnosior.

inula[2], per se stomacho inimicissima : eadem dulcibus mixtis saluberrima. Pluribus modis[3] austeritate victa gratiam invenit; namque et in pollinem tunditur arida, liquidoque dulci[4] temperatur : et decocta posca[5], aut asservata, vel macerata pluribus[6] modis, et tunc mixta defruto, aut subacta melle, uvisve passis, aut pinguibus caryotis. Alio rursus modo cotoneis malis, vel sorbis, aut prunis, aliquando pipere aut thymo variata, defectus præcipue stomachi excitat, illustrata maxime Juliæ Augustæ[7] quotidiano cibo. Supervacuum[8] ejus semen : quoniam[9] oculis 2

2. *Amariorque inula*. H. e. acrioris succi. Sic Horat. Sat. II, II, vs. 44, « acidas inulas » appellat, de quibus idem postea, Sat. VIII, vs. 51 : « inulas ego primus amaras Monstravi incoquere. » Græcis ἑλένιον dicitur : nostris, *de l'aunée*. HARD. — *Inula Helenium*, de qua Noster, XX, 19. ED.

3. *Pluribus modis*. Tres quatuorve inulæ conditura, quibus amaritudinem dimittat omnem, affert Colum. XII, 46. HARD.

4. *Liquidoque dulci*. Liquore aliquo dulci. HARD.

5. *Decocta posca*. Decoqui inulam jubet ex posca. Poscam Latini vocant id quod Græci ὀξύκρατον, quod potionis genus ex aquæ et aceti mixtura fit. Decoqui ex aceto Columella præcipit l. c. quod idem est : nam aceti solius nomine sæpe posca exprimitur. Plautus in Rud. « Sed hic rex cum aceto pransurus est, et sale. » Spartianus in Pescennino : « Jussit vinum in expeditione neminem habere, sed aceto universos esse contentos. » Vulcatius in Avidio : « Præter laridum, et buccellatum, et acetum. » H.

6. *Macerata pluribus*. Præsertim muria ex Columella. Cum succo rutæ, schola Salernitana : « Enula Campana reddit præcordia sana, Cum succo rutæ succus si sumitur ejus, Affirmant ruptis quod prosit potio talis. » HARD.

7. *Juliæ Augustæ*. Quæ Cæsaris Augusti filia, Tiberii Augusti conjux fuit. Vixit illa perhonorifice usque ad quartum saltem Tiberii Augusti annum, teste nummo singulari, ex ære minimo, apud D. Abb. DE FONTENU : hac epigraphe græca in corona laurea TIB. KAICAP. In aversa parte spica erecta, fertilitatis Judææ symbolum : hinc IOY. inde ΛΙΑ. infra L. Δ. *anno quarto* Juliæ Tiberii conjugis, cujus causa imperium ille in Judæa obtinebat. Nam Cæsar ipse fuit et heres Augusti ob illud conjugium. Adde achaten Tiberianum, ut appellant, quem alibi explicuimus; et nummum perrarum argenteum ex Museo nostro, et consecrationis ejus indicem, DIVA. IVLIA. AVGVSTA. ut jam superius diximus ad lib. VII, cap. 46. HARD.

8. *Supervacuum ejus semen*. Sationi inutile. HARD.

9. *Quoniam oculis*. Sine bulbis,

ex radice excisis, ut arundo, seritur. Et hæc autem, et siser, et pastinaca, utroque tempore, vere et autumno, magnis seminum intervallis: inula ne minus[10] quam ternorum pedum, quoniam spatiose fruticat. Siser autem transferre melius.

1 XXX. Proxima[1] his est bulborum natura, quos Cato in primis serendos præcepit, celebrans Megaricos[2]. Verum nobilissima est scilla[3], quanquam medicamini nata, acetoque[4] exacuendo. Nec ulli amplitudo major, sicut nec vis asperior. Duo genera medica: masculum albis foliis, femina nigris. Et tertium[5] genus est cibis gratum: epime-

ut diximus lib. XVI, cap. 67. Palladius in Febr. tit. 24: « Hoc mense inula seritur, quo canneta ponuntur. Seritur oculis, sicut calami, etc. » Hard.

10. *Inula ne minus*. Colum. XI, 3: « Pastinaca, siser atque inula convalescunt alte pastinato, et loco stercorato: sed quam rarissime ponenda sunt, ut majora capiant incrementa. Inulam vero intervallo trium pedum seri convenit, quoniam vastos facit frutices. » Sic enim Palladius l. c. « Seritur inula oculis, sicut calami, quos abscindere, et terra leviter debemus obruere, terra fossa et subacta, excitatis ad lineam pulvinis, quibus ejus oculos oportet infodere: trium pedum inter se spatio separantur. » Hard.

XXX. 1. *Proxima ... bulborum*. Diosc. II, 200, βολβὸς γνώριμος πᾶσιν, ὃν ἐσθίομεν. Bulborum facies notior est visa Dioscoridi, Plinioque, quam quæ deberet repræsentari: nunc incognita omnibus fere quum medicis, tum officinis habetur; quoniam bulbi omnes ii edi jam desiere. Inveniuntur tamen hodieque cepæ modo tunicati bulbi, quibus rura sibi vorandi facultatem moliuntur: miram enim excitant aviditatem: quare *appetitus* appellationem in agris sibi vindicarunt. Hard. — *Proxima*. Vide infra XX, 9, paulo ante finem. Dal.

2. *Megaricos*. Μεγαρῆας βολβοὺς laudat etiam Nicander, apud Athen. II, p. 64. Damnat Ovidius, ob Venerem scilicet, quam mirum in modum stimulat, his numeris, in Rem. Am. 797: « Daunius, an Libycis bulbus tibi missus ab oris, An veniat Megaris: noxius omnis erit. » Hard.

3. *Scilla*. Squillam exemplo Varronis omnes nunc vocant officinæ. Græci σκίλλαν et σκύλλαν. Scilla Hispanica Clusii est, Rarr. Plantt. II, p. 171, radice alba. Vidimus in horto Regio. Hard. — *Scilla maritima* (*Hexand. monog.* gen. 640 W. *Liliac.* Juss.). Ed.

4. *Acetoque*. Fit enim ex ea acetum scillinum, uti dicemus lib. XX, 39. Hard.

5. *Et tertium*. Neque omnem

nidium[6] vocatur, angustius folio, ac minus aspero. Seminis
plurimum omnibus. Celerius tamen proveniunt satæ bulbis
circa latera natis. Et ut crescant[7], folia quæ sunt his am-
pla, deflexa circa obruuntur : ita succum omnem in se
trahunt capita. Sponte nascuntur copiosissime in Baleari-
bus Ebusoque insulis, ac per Hispanias. Unum de iis volu- 2
men[8] condidit Pythagoras philosophus, colligens medicas
vires, quas proximo reddemus libro. Reliqua[9] bulborum
genera differunt colore, magnitudine, suavitate. Quippe
quum[10] quidam crudi mandantur, ut in Cherroneso Tau-
rica. Post hos in Africa[11] nati maxime laudantur, mox Apuli.
Genera Græci[12] hæc fecere; bulbinen, setanion, pythion,
acrocorion[13], ægilopa, sisyrinchion. In hoc mirum[14] imas
ejus radices crescere hieme : verno autem, quum appa-
ruerit viola, minui et contrahi, tum deinde bulbum pin-
guescere. Est inter genera[15], et quod in Ægypto aron vo- 3

cillæ radicem in cibis approbat Theophr. Hist. VII, 11. Sed illius tantum quæ Epimenidia appellatur, ἀλλὰ τῆς Ἐπιμενιδείου καλουμένης, quæ angustiore folio ac læviore est, στενοφυλλοτέρας καὶ λειοτέρας. H.

6. *Epimenidium vocatur.* Theophrastus, Hist. lib. VII, cap. 11.

7. *Et ut crescant.* Theophr. l. c.

8. *Unum de iis volumen*, etc. Ejus mentio fit apud Laertium in Pythagora, quo loco perperam legitur περὶ τῆς κήλης eum scripsisse, non περὶ τῆς σκίλλης. Muretus, lib. IX Variar. cap. 20. Dalec.

9. *Reliqua bulborum.* Theophr. Hist. VII, 13. Hard.

10. *Quippe quum.* Theophr. l. c. et ex eo Athen. lib. II, pag. 64. H.

11. *Post hos in Africa.* Λιβυκοὺς laudat pariter Athenæus, l. c. Libycos, Dauniosque, sive Apulos, Ovidius paulo ante appellatus. H.

12. *Genera Græci.* Theophr. in primis l. c. ubi hæc genera recensentur. Τὸ λευκόϊον, καὶ βολβίνη, καὶ ὁ πυθίων, καὶ κύϊξ, καὶ τρόπον τινὰ τὸ σισυρίγχιον. Rectius forsan, συσιρίγχιον, a rostri suilli similitudine. Hujus iconem apud Dodonæum vide, p. 210. Est et in Eystettensi horto. Hard.

13. *Acrocorion.* An *Acroscorodon*? Ut ut est, bulborum ejuscemodi ignota facies, ut et pythionis. H.

14. *In hoc mirum.* Nempe in sisyrinchio. Hæc Theophr. l. c. H.

15. *Est inter genera.* Nempe bulborum. De aro autem Ægyptiaca loquitur, quæ diversa a Dioscoridis aro vulgari. Ægyptiaca colocasiæ genus est alterum, quod cum faba Ægyptia plerique confuderunt : Plinius apte distinguit. Pin-

cant, scillæ proximum amplitudine, foliis lapathi, caule recto duum cubitorum, baculi crassitudine, radice mollioris naturæ, quæ edatur [16] et cruda. Effodiuntur bulbi ante ver [17], aut deteriores illico fiunt. Signum maturitatis, folia inarescentia ab imo; vetustioresque improbant: item parvos et longos. Contra rubicundis rotundioribusque laus, et grandissimis. Amaritudo plerisque in vertice est. Media eorum dulcia. Bulbos non nasci, nisi e semine, priores tradiderunt. Sed et in Prænestinis campis sponte nascuntur, ac sine modo etiam in Remorum arvis.

1 XXXI (vi.) Hortensiis [1] omnibus fere singulæ radices, ut raphano, betæ, apio, malvæ. Amplissima [2] autem lapatho, ut quæ descendat ad tria cubita. Silvestri [3] minor et

gitur a Dodonæo, pag. 318. Vidimus in horto Regio. Hard.

16. *Quæ edatur*. Theophr. Hist. VII, 11. Hard.

17. *Effodiuntur bulbi ante ver*. Bulbis salaciores fieri ostendunt Martialis versus : « Quum sit anus conjux, quum sint tibi mortua membra, Nil aliud bulbis quam satur esse potes. » Ex iis cum nucleis pineis, eruca, pipere in nuptiali cœna sponso ferculum parari solitum scribit Alex. ab Alex. lib. II, 5, ut apud quosdam e papaveris semine cum lacte et melle, et apud Athenienses, sponsæ, priusquam mariti thalamum adiret, cydonium malum gustare morem fuisse, ut halitu animaque suaviori virum oscularetur. Dalec.

XXXI. 1. *Hortensiis... ut raphano*. Theophr. Hist. Pl. I, 9 : Σχεδὸν δὲ καὶ λαχανωδῶν τὰ πλεῖστα μονόῤῥιζα· οἷον ῥάφανος, τεῦτλον, etc. Ῥάφανος, ut sæpe monuimus, brassica Theophrasto est, non raphanus, quem ille ῥαφανίδα vocat. Verum aut ῥαφανὶς hoc loco scripsit, aut raphanum nunc ipse intellexit : nam brassicam μονόῤῥιζον esse falsum est. Et sane idem, Hist. VII, 2, ubi ea recenset, quæ singulari radice constant, appellat σέλινον apium, τεύτλιον betam, ῥαφανίδα raphanum, γογγυλίδα rapam : ῥάφανον non appellat. Hard.

2. *Amplissima*. Theophr. Hist. VII, 2 : Μονοῤῥιζότατον δὲ τούτων πάντων τὸ λάπαθον... ἔχει γὰρ μείζω τριῶν ἡμιποδίων, « majores habet radices terno semipede, » hoc est, sesquipede. Hard.

3. *Silvestris minor*. Nempe silvestri lapatho. Perperam in libris editis, « silvestris minores tumidæ, » quum sequatur proxime, « effossa quoque diu vivit. » In MSS. Reg. etc. « minore tumida. » Firmat emendationem. Theophr. Hist. VII, 2 : Τὸ δὲ ἄγριον βραχυτέραν. Πολυχρονιώτερόν τε τοῦ ἀγρίου... ἔχει δὲ σαρκώδη τὴν σάρκα, καὶ ἔνικμον. Διὸ δὲ ἐξαιρεθεῖσα ζῇ πολὺν χρόνον. Hard.

humida : effossa quoque diu vivit. Quibusdam tamen capillatæ[4], ut apio, malvæ : quibusdam surculosæ[5], ut ocimo. Aliis carnosæ, ut betæ[6], aut magis etiamnum croco[7] : aliquibus[8] ex cortice et carne constant, ut raphano, rapis : quorumdam geniculatæ[9] sunt, ut graminis. Quæ[10] rectam non habent radicem, statim plurimis nascuntur capillamentis, ut atriplex, et blitum. Scilla autem, et bulbi, et cæpe, et allium, non nisi in rectum radicantur[11]. Sponte nascentium[12] quædam numerosiora sunt radice, quam folio, ut aspalax, perdicium, crocum. Florent confertim[13] ser- 2

4. *Capillatæ*. Quæ fibras habent, hoc est, minores radiculas, oblongas, in capilli modum extenuatas, in quas velut extremas, crassiores effusæ sparguntur. H.

5. *Surculosæ*. Hoc est, lignosæ. Theophr. Hist. lib. VII, 3 : Τῶν δὲ ῥιζῶν ξυλωδέςαται πασῶν αἱ τοῦ ὠκίμου, καθάπερ ὁ καυλός. Addit idem cap. 2, blitum, atriplicem, erucam, anethum, brassicam, coriandrum, et Hist. I, 10, magnam silvestrium partem. Hard.

6. *Ut betæ*. Theophr. Hist. VII, 2. Hard.

7. *Croco*. Theophr. Hist. I, 2: Εἰσὶ μὲν σαρκώδεις καθάπερ ῥαφανίδος, γογγυλίδος, ἄρου, κρόκου. Idem repetit Hist. lib. VII, cap. 3. H.

8. *Aliquibus*. Theophr. Hist. I, 10. Hard.

9. *Geniculatæ*. Geniculatæ radices vocantur, quæ nodis quibusdam interstinctæ protuberant, rotundæ et leviter capitulatæ. Γονατώδεις, Theophr. Hist. I, 10. H.

10. *Quæ rectam*. Theophr. Hist. I, 9. Hard.

11. *In rectum radicantur*. Radicum natura est a lateribus radiculas alias fundere, quas ἐπιφυάδας appellamus, inquit Theophr. I, 10 : at ejusmodi nullam bulbi habent. Omnes enim radices bulborum in rectum tendunt : nec a latere funduntur, sed a capite. H.

12. *Sponte nascentium*, etc. Theophr. Histor. lib. I, cap. 11, τῶν ποωδῶν, earum quæ herbæ vulgari simile folium, id est, longum et angustum habent, quales sunt crocus, perdicium, aspalax. Tamen de perdicio tantum hoc idem scribit, non de croco, aut aspalace. Sed et sunt, qui ejusdem perdicion esse volunt ornithogalon Dioscoridis, et pro aspalace *asphodelum* legant. Utrumque certe ποῶδες est. Dalec.

13. *Florent confertim*. Hoc est, simul universum florem emittunt, non particulatim. — Prius legebatur, « florent cum fraxino. » Atqui florere fraxinum mature, et quidem priusquam serpentes prodeant, ipsemet admonuit, lib. XVI, cap. 24. Sero abrotonum serpyllumque : abrotonum certe æstate, ut ait ipse lib. XXI, cap. 34. Ex Theophrasto medicinam huic loco fecimus. Sic enim ille, Hist. VII, 3 : Ἀνθεῖ δὲ τῶν μὲν ἄλλων ἕκαςον ἀθρόον. Τὸ δὲ κατὰ

pyllum, abrotonum, napi, raphani, menta, ruta : et cætera quidem quum cœpere, deflorescunt : ocimum[14] autem particulatim et ab imo incipit : qua de causa diutissime floret. Hoc et in heliotropio[15] herba evenit. Flos[16] aliis candidus, aliis luteus, aliis purpureus. Folia cadunt[17] a cacuminibus, origano, inulæ, et aliquando rutæ injuria læsæ. Maxime concava[18] sunt cæpæ, gethyo.

1 XXXII. Allium cæpasque inter Deos in jurejurando habet Ægyptus[2]. Cæpæ genera[3] apud Græcos : Sardia,

μέρος κάτω πρῶτον· εἶθ' ὅταν ταῦτα ἀπανθήσῃ, τὰ ἄνω· τὸ δὲ πολυχρόνιον ἐν τῷ ἀνθεῖν καθάπερ κύαμος, καὶ τῆς πόας τὸ ἡλιοτρόπιον, etc. Ubi perspicuum est, tum a græco scriptore, tum a Plinio, opponi ea inter se, quæ confertim, seu primum ab imo florescunt. Id enim latinus auctor statim subjicit, « Ocimum autem particulatim, et ab imo incipit. » Hard.

14. *Ocimum*. Th. Hist. VII, 9.

15. *Hoc et in heliotropio*. Theophr. Hist. VII, 3. Hard.

16. *Flos aliis*. Theophr. Hist. VII, 9. Hard.

17. *Folia cadunt*. Theophr. Hist. I, 15, quem locum Gaza non satis fideliter vertit. Hard.

18. *Maxime concava*. Theophr. Hist. I, 16 : ἴδιον δὲ ἐπὶ τῶν λαχανωδῶν, οἷον κρομμύου, γηθύου, τὸ κοιλόφυλλον. Hard.

XXXII. 1. *Allium cæpasque*. Ægyptii, inquit, quum jurant per deos suos, simul per opes suas jurant, quæ sunt allium et cæpæ. Non dicit inter deos reponi vel coli ab Ægyptiis allium et cæpas : quantumvis scribat Juvenalis, Sat. XV, 1 : « Quis nescit, Volusi Bithynice, qualia demens Ægyptus portenta colat? ... Porrum et cæpas violare, et frangere morsu. O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis Numina! » De his Prudentius quoque eleganter, περὶ στεφάνων, hymno 10 in S. Romanum v. 255, et lib. II in Symmach. v. 866, quem consule. At Horat. lib. I, ep. 12 : « Verum seu pisces, seu porrum, et cæpe trucidas, » jocose dixit atque ironice, pro eo quod est, si nihil aliud occidis in cœnam. Hoc tantum. Hard.

2. *In jurejurando habet Ægyptus*. Zeno Stoicus per capparim jurabat, Teleclides per brassicam. Plutarchus lib. de Isid. et Osir. Cæpam quidem Ægyptii sacerdotes aversabantur, quod lacrymas eliciendo, festos dies celebrantibus molesta sit, et excitata siti incommoda sit iis, qui religionis causa potu ciboque abstinent. Plutarchus ibid. præterea quia luna decrescente viget et augescit. Dalec.

3. *Cæpæ genera*. Theophr. Hist. VII, 4, a quo hæc enumerantur : Σάρδια, Κνίδια, Σαμοθρᾴκια, καὶ πάλιν Σητάνια, καὶ Σχιστὰ, καὶ Ἀσκαλώνια. *Des oignons*. Alsidenorum mentio alibi nulla. Hard.—*Allium sativum*, *Cepa* (*Hexand. monog.*

Samothracia, Alsidena, Setania, Schista, Ascalonia, ab oppido Judææ nominata. Omnibus etiam odor lacrymosus[4], et præcipue Cypriis[5], minime Gnidiis. Omnibus[6] corpus totum pinguitudinis earum cartilagine. E cunctis[7] setania minima, excepta Tusculana, sed dulcis. Schista autem et Ascalonia condiuntur. Schistam hieme cum coma sua relinquunt, vere folia detrahunt, et alia subnascuntur iisdem divisuris : unde et nomen[8]. Hoc exemplo[9] reliquis quoque generibus detrahi jubent, ut in capita crescant potius, quam in semina. Ascaloniarum[10] propria natura. Etenim velut[11] steriles sunt ab radice, et ob id semine seri illas, non deponi jussere Græci. Præterea serius circa ver, quum germinant, transferri : ita crassescere, et tunc properare præteriti temporis pensitatione. Festinandum[12] autem in his est, quoniam maturæ celeriter putrescunt. Si deponantur[13], caulem mittunt et semen, ipsæque evanescunt. Est et colorum differentia. In Isso enim[14] et Sar-

gen. 626 Willd. *Liliac.* Juss.). Ed.

4. *Odor lacrymosus.* Lacrymas ciens. Lucilius Sat. lib. V : « Flebile cæpe simul, lacrymosæque ordine tallæ. » Tallas Festus appellat interiores cæparum tunicas. Vaporem lentum ac tenuem exspirat cæpa, qui ad oculos irreptans lentitia cohæret, et sui tenuitate lancinans dolorem excitat, et sic lacrymas exigit. Vide Ruell. lib. II, pag. 399. Hard.

5. *Cypriis.* Cyprias cæpas laudat Marcellus Empiricus, cap. xv, ad anginam, p. 105. Hard.

6. *Omnibus... cartilagine.* Subintellige, constat : vel *e cartilagine* legito. Hard.

7. *E cunctis.* Theophr. l. c. H.

8. *Unde et nomen.* Ut nempe σχισταί, hoc est, cæpæ fissiles appellentur. Sic Theophr. l. c. H.

9. *Hoc exemplo.* Pallad. lib. III in Febr. tit. 24, p. 68 : « Si capita voluerimus his esse majora, folia omnia debemus auferre, et sic succus ad inferiora cogetur. » Hard.

10. *Ascaloniarum.* Has adhuc hodie nominant *échalottes*, quasi Ascalotas, relictis pristini vocabuli rudimentis. Vide Gloss. Du-Cangii, voce *Aloigna*. Hard.

11. *Etenim velut.* Apud nos tamen et radice melius, seu bulbo seruntur. Hard.

12. *Festinandum.* Cito evellendæ : alioqui putrescunt : Πολὺν δὲ χρόνον ἐαθέντα ἐν τῇ γῇ σήπεται. Theophr. l. c. Hard.

13. *Si deponantur.* Si plantentur, φυτευθέντα. Theophr. Hard.

14. *In Isso enim et Sardibus*, etc.

dibus candidissimæ proveniunt. Sunt in honore et Creticæ, de quibus dubitant, an eædem sint, quæ Ascaloniæ, quoniam satis[15] capita crassescunt : depositis, caules et semina. Distant sapore tantum dulci.
3 Apud nos duo prima genera. Unum condimentariæ, quam illi gethyon[16], nostri pallacanam vocant. Seritur mensibus martio, aprili, maio. Alterum capitatæ[17], quæ ab æquinoctio autumni, vel a Favonio. Genera ejus austeritatis ordine, Africana, Gallica, Tusculana, Ascalonia, Amiternina. Optima autem, quæ rotundissima. Item rufa acrior, quam candida : sicca, quam viridis, et cruda quam cocta, sicca quam condita. Seritur Amiternina frigidis et humidis locis, et sola allii
4 modo capite, reliquæ semine. Proxima quæ æstate nullum semen emittunt, sed caput tantum, quod marescit. Sequenti autem anno permutata ratione semen gignitur, caput ipsum corrumpitur. Ergo omnibus annis separatim semen cæpæ causa seritur, separatim cæpæ seminis. Servantur autem optime in paleis. Gethyum[18] pæne sine capite est, cervicis tantum longæ, et ideo totum in fronde; sæ-

Prius legebatur, « Samo enim et Sardibus. » In MSS. Reg. Colbert. Chiffl. « differentia : amisso enim et Sardibus. » Nostram egregie constabilit conjecturam Theophr. Histar. VII, 4 : Ἐν Ἴσσῳ γὰρ μὲν ἄλλα ὅμοια τοῖς λευκοῖς· λευκὰ δὲ σφόδρα τῇ χροιᾷ. Φέρειν δέ φασιν ὅμοια τοῖς Σαρδιανοῖς. Hard.

15. *Quoniam satis*. Hoc est, quoniam quum seruntur semine, capita eis crassescunt : σπειρόμενον μὲν, inquit Theophr. cui φυτευόμενον opponitur, depositum sive deplantatum. Hard.

16. *Gethyon*. Γήθυον, quod fere sine capite est, cervicis tantum longæ ; ideoque totum in frondem luxuriat. Vulgus nostrum sua consuetudine *cebulam*, quasi *cæpulam* vocat; alii *ciboulam*, *ciboule;* nonnulli *civas*, vel *civones*, quasi cæpinas vernaculo sermone proferunt. Hard.

17. *Alterum capitatæ*. Quod fere citra cervicem in caput extuberat. Hanc vocant unionem veteres rustici, ut testatur Columella, XII, 10 : quod nomen apud Gallos velut triviale hactenus usurpatum est : siquidem quod singulari constat capite, nec pluribus coagmentatur bulbis, unionem gallica lingua nominat, *oignon*. Hard.

18. *Gethyum pæne*. Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 4. Hard.

piusque resecatur, ut porrum. Ideo et illud serunt, non deponunt. Cætero cæpas[19] ter fosso solo seri jubent, exstirpatis radicibus herbarum, in jugera[20] denas libras. Intermisceri[21] satureiam, quoniam melius proveniat. Runcari[22] præterea, et sarriri, si non sæpius, quater. Ascaloniam[23] mense februario serunt nostri. Semen[24] cæparum nigrescere incipiens, antequam marcescat, metunt. 5

XXXIII. Et de porro[1] in hac cognatione dici conveniat, præsertim quum sectivo nuper auctoritatem dederit Princeps Nero, vocis gratia, ex oleo statis mensium omnium diebus, nihilque aliud, ac ne pane quidem vescendo. Seritur semine ab æquinoctio autumno: si sectivum facere[2] libuit, densius. In eadem area secatur, donec deficiat, stercoraturque semper. Si nutritur in capita[3], ante- 1 2

19. *Cætero cæpas*. Columell. lib. XI, cap. 3. Hard.

20. *In jugera*. Denas seminis cæparum libras in singula jugera seri jubet. Hard.

21. *Intermisceri*. Colum. l. c. et Pallad. lib. III in Febr. tit. 24. H.

22. *Runcari*. Colum. loc. cit. H.

23. *Ascaloniam*. Sic Colum. l. c.

24. *Semen..... marcescat*. Colum. « Sed nec patiendum est, ut perarescat, etc. » Hard.

XXXIII. 1. *Et de porro*. Pallad. cap. 24 Februar. Dalec. — *Et de porro*. *Allium porrum*, v. 6 *sectile* (*Hexand. monog.* gen. 626 W. *Liliac.* Juss.). Ed.—*Vocis gratia*. Cui splendorem affert: ut dicetur lib. XX, cap. 21. Hard.

2. *Si sectivum facere*. Colum. lib. XI, cap. 3 : « Porrum si sectivum facere velis, densius satum præceperunt priores relinqui, et ita, quum increverit, secari. Sed nos docuit usus, etc. » Porrum sectivum est, quod sæpius secatur, demetiturque in usum culinæ. *Sectile porrum* Juvenalis appellat: Martialis, *tonsile: sectum*, auctor Moreti. Rursum de hoc Martialis, lib. XIII, epigr. XVIII, cujus lemma : *Porri sectivi*: « Fila Tarentini graviter redolentia porri Edisti quoties, oscula clausa dato. » Hard.

3. *Si nutritur in capita*. Si vis porrum esse capitatum. Capitatum porrum a radice quæ in caput extuberat sibi nomen usurpavit. — *Si nutritur*. Voculam *si*, quam libri hactenus editi omiserunt, magno totius sententiæ detrimento, ex R. cod. et Colb. supplevimus, et quod certius aliquanto est, ex Columella. Sic enim ille, lib. XI, cap. 3 : « In eo autem porro, quod magni capitis efficere voles, servandum est, ut antequam translatum deponas, omnes radiculas amputes, et fibrarum summas partes intondeas. Tum testulæ vel conchæ, etc. »

quam secetur, quum increvit, in aliam aream transfertur, summis foliis leviter recisis ante medullam, et capitibus retractis, tunicisve extremis. Antiqui silice[4] vel tegula subjecta capita dilatabant[5]: hoc item in bulbis. Nunc sarculo leviter convelluntur radices, ut delumbatæ alant, neque distrahant. Insigne, quod quum fimo lætoque solo gaudeat, rigua odit; et tamen proprietate quadam soli constant.
3 Laudatissimus in Ægypto, mox Ostiæ, atque Ariciæ[6]. Sectivi duo genera: herbaceum folio incisuris ejus evidentibus, quo utuntur medicamentarii. Alterum[7] genus pallidioris folii, rotundiorisque, incisuris levioribus. Fama est, Melam[8] equestris ordinis, reum ex procuratione a Tiberio Principe accersitum, in summa desperatione succo porri ad trium denariorum argenteorum pondus hausto, confestim exspirasse sine cruciatu. Ampliorem modum negant noxium esse.

1 XXXIV. Allium[1] ad multa ruris præcipue medica-

Fibras pro foliis eo capite haud raro usurpat. HARD.

4. *Antiqui silice.* Ita Sotion in Geop. XII, cap. 29, pag. 351: Ὁμοίως τὰ πράσα ἔςαι μεγάλα, εἰ μεταφυτεύων αὐτὰ, ὄςρακον ἢ λίθον πλατὺν ὑποθήσεις, καὶ μὴ ποτίσεις. « Similiter porri magni fient, si dum ipsos transfers, testam, latumve lapidem supposueris, nec rigabis. » Columella quoque, lib. XI, cap. 3: « In eo autem quod magni capitis efficere voles, servandum sit, ut antequam translatum deponas, omnes radiculas amputes, et fibrarum summas partes intondeas. Tum testulæ vel conchæ, quasi sedes in singulis subjectæ seminibus adobruuntur, ut fiant capita latioris incrementi. » HARD.

5. *Subjecta capita dilatabant.* Inde κεφαλωτὸν πράσον. Auctor Moreti: « Hic siser, et capiti nomen debentia porra. » In Priapeis: « Crescensve semper in suum caput porrum. » DALEC.

6. *Atque Ariciæ.* Mart. lib. XIII, ep. XIX, cui titulus: *Porri capitati:* « Mittit præcipuos nemoralis Aricia porros, In niveo virides stipite cerne comas. » HARD.

7. *Alterum . . . . pallidioris folii.* Hoc est, dilutioris viriditatis. In MSS. *suavidioris.* Forsan *flavidioris:* qua de voce diximus lib. XVIII, cap. 34, ut viridiori herbaceo opponatur. HARD.

8. *Fama est Melam.* Mela is falso esse creditur cujus Geographici nunc manibus omnium teruntur libri. HARD.

XXXIV. 1. *Allium.* Sim. Sethi

nenta prodesse creditur. Tenuissimis, et quæ separantur, n universum velatur membranis: mox pluribus coagmenatur nucleis[2], et his separatim vestitis. Asperi saporis: juo plures nuclei fuere, hoc est asperius. Tædium huic juoque halitu, ut cæpis: nullum tamen coctis. Generum lifferentia[3] in tempore: præcox maturescit sexaginta dieius: tum in magnitudine[4]. Ulpicum quoque in hoc ge- 2
nere Græci appellavere allium Cyprium, alii antiscoodon, præcipue Africæ celebratum inter pulmentaria[5] ruis, grandius allio. Tritum in oleo et aceto, mirum quanum increscat spuma[6]. Quidam ulpicum et allium in plano eri vetant, castellatimque[7] grumulis imponi, distantibus

ib. de Alim. tit. Σκόροδα ex Galeno, llium vocat θηριακὴν τῶν ἀγροτῶν, *heriacam rusticorum*. Hard.

2. *Nucleis*. ὄνυχας vocat Aetius, ib. XI, cap. 21; σκελλίδας, Paulus Egineta, lib. IV, cap. 33. Dalec. — *Nucleis*. Cohærentes bulbi, in juos allii caput extumuit, quo seorum consiti novam creant sobolem, t nuclei, et spicæ, latinis auctoibus appellantur: sicut Græcis γέλεις et ἄγλιθες grana dicuntur, quiius allii caput compactum est. Theophr. Hist. lib. VII, cap. 4, t Diosc. lib. II, pag. 182. H.

3. *Generum differentia*. Quoniam liud præcox, aliud serotinum, ρώϊον, καὶ ὄψιμον. Theophr. loc. cit. Hard.

4. *Tum in magnitudine*. Differunt etiam magnitudine et parviate. Magnitudine siquidem præstat æteris genus illud quod Cyprium ocant: Καὶ μεγέθει, καὶ μικρότητι. ιαὶ γὰρ τῷ μεγέθει γένος τι διαφέρον τι, μάλιστα δὲ τὸ Κύπριον καλούμενον ιοῦτον. Theophr. loc. cit. Hard. — *Ulpicum*. In eo est illud genere, quod cæteris mole capitis antecellit. Colum. in Hortulo: « Alliaque infractis spicis et olentia late Ulpica. » Et lib. XI, cap. 3: « Ulpicum, quod quidam allium punicum vocant, Græci autem ἀφροσκόροδον appellant, longe majoris est incrementi quam allium . . . habet velut allium plures cohærentes spicas, etc. » Hard.

5. *Pulmentaria*. In moretis utuntur, inquit Gaza illud Theophrasti vertens πρὸς τοὺς μυττωτοὺς χρῶνται. Recte: est enim id pulmentarium ruris moretum, cui allium immixtum intritumque est: inde ei *alliato* nomen. Meminit Plautus in Mostell. act. I, sc. 1, vs. 44: « Tu tibi istos habeas, turtures, pisces, aves: Sine me alliato fungi fortunas meas. » Hard.

6. *Increscat spuma*. Hinc ἀφροσκόροδον, ut arbitror, alii apud Columellam vocant. Hard.

7. *Castellatimque*. Castellatim idem fere quod acervatim, σωρηδόν. Grumulos sive cumulos spicarum allii seri jubet ita, ut cumuli multis in orbem constent granis: inter

inter se pedes ternos. Inter grana digiti interesse debent;
3 simul atque [8] tria folia eruperunt, sarriri. Grandescunt, quo sæpius sarriuntur. Maturescentium [9] caules depressi in terram obruuntur : ita cavetur ne in frondem luxurient. In frigidis [10] utilius vere seri, quam autumno. Cætero, ut odore [11] careant, omnia hæc jubentur seri, quum luna sub terra sit : colligi, quum in coitu. Sine his [12] Menander e Græcis auctor est, allium edentibus, si radicem betæ in pruna tostam superederint, odorem exstingui.
4 Sunt qui et allium, et ulpicum inter Compitalia [13] ac Saturnalia seri aptissime putent. Allium et semine [14] provenit, sed tarde. Primo enim [15] anno porri crassitudinem capite

grana singula digiti unius intervallum sit : ternum pedum inter cumulos singulos : qui cumuli sic dispositi castellorum speciem quamdam referunt. Namque in limitibus Imperii ad finium custodiam adversus incursiones hostium castella statuebantur, aliquot inter se discreta passibus. Anonymus auctor, de rebus bellicis : « Est præterea inter commoda rei publicæ utilis limitum cura, ambientium ubique latus Imperii. Quorum tutelæ assidua melius castella prospicient : ita ut millenis interjecta passibus stabili muro et firmissimis turribus erigantur, etc. » Usus ea voce Livius, lib. XVII, ubi *castellatim dispositos circa collem* milites ait. Aliter seri præcipit Colum. loc. cit. H.

8. *Simul atque.* Colum. lib. XI, cap. 3 : « Quum ternas fibras emiserunt spicæ, sarriantur : nam quo sæpius id factum, majus semina capiunt incrementum. » Sic Pallad. in Novb. t. 6. Hard.

9. *Maturescentium.* Colum. loc. cit. « Ante quam caulem faciant, omnem viridem superficiem intorquere, et terram prosternere conveniet, quo vastiora capita fiant. » Hard.

10. *In frigidis.* Vid. Colum. l. c.

11. *Cætero, ut odore.* Colum. loc. cit. « Sed quandocumque conseremus... servabimus... ut luna infra terram sit : nam sic sata, et rursus sic recondita, existimantur neque acerrimi saporis exsistere, neque mandentium halitus inodorare. » Idem habet Auct. Geop. l. XII, c. 30 : Ἄνοσμα δὲ ἔςαι, etc. Pallad. in Novb. t. 6.

12. *Sine his.* Hoc est, citra hanc operam, sive hac præceptione neglecta, quam proxime attulimus, ut sint allia odoris expertia. H.

13. *Compitalia.* In kalendario rustico ap. Gruter. pag. 133, Compitalia, sexto nonas maii ; Saturnalia, decimo sexto kalendas januarii assignantur. Hard.

14. *Allium et semine.* Theophr. Hist. lib. VII, cap. 4. Hard.

15. *Primo enim.* Theophr. loc. cit. Hard.

ficit : sequenti dividitur [16], tertio consummatur; pulcriusque [17] tale existimant quidam. In semen exire non debet, sed intorqueri caulis satus gratia [18], uti caput validius fiat. Quod si diutius allium cæpamque inveterare libeat, aqua salsa tepida ungenda sunt. Ita diuturniora fient, melioraque usui, sed in satu sterilia. Alii contenti sunt primo super prunas suspendisse, abundeque ita profici arbitrantur, ne germinent: quod facere allium cæpamque extra terram quoque certum est, et cauliculo acto evanescere. Aliqui et allium palea optime servari putant. Allium est et in arvis [19] sponte nascens, alum hoc vocant: quod adversus improbitatem alitum depascentium semina coctum, ne renasci possit, abjicitur; statimque quæ devoravere aves, stupentes manu capiuntur; et si paulum [20] commovere, sopitæ. Est et silvestre [21], quod ursinum vocant, odore molli, capite prætenui, foliis grandibus.

XXXV. (VII.) In horto satorum [1] celerrime nascuntur 1 ocimum, blitum, napus, eruca; tertio enim die erumpunt: anethum quarto, lactuca quinto, raphanus sexto,

16. *Sequenti dividitur.* Hoc est, discernitur in nucleos, γελγιοῦται.

17. *Pulcriusque.* Quum nihil sit eo deterius, quidam tamen præstantius putant, quam si deponatur, sive plantetur : Καὶ οὐδὲν χεῖρον· ἀλλ' ἐνιοί γε καὶ κάλλιόν φασι τοῦ πηκτοῦ. HARD.

18. *Satus gratia.* Nucleis enim serere satius est, quam semine. H.

19. *Allium est, et in arvis.* Illud esse arbitrantur, quod agreste allium et ὀφιοσκόροδον Galen. de Fac. simpl. med. VIII, p. 280; Diosc. II, 182, aliique vocant. Nos suspicamur esse silvestre tenuifolium Dodonæi, pag. 672, quale visum a nobis in Horto Regio. H. — *Allium arenarium* (*Hexand. monog.* gen. 626 W. *Liliac.* Juss.). ED.

20. *Et si paulum.* Si ita satum aves eæ vel paululum commoverint. In MSS. etsi fortasse rectius, *commorentur.* HARD.

21. *Est et silvestre.* Allium silvestre latioris folii, sive allium Ursinum Dodonæi, loc. cit. in prædicto etiam horto observatum a nobis. HARD. — *Ursinum.* Servat nomen. ED.

XXXV. 1. *In h. sator.* Quæ hoc capite continentur totidem fere verbis sunt in Theophr. Hist. VII, cap. 1 : Τάχιστα μὲν οὖν ὤκιμον, etc. Causas singulorum idem investigat, de Caus. IV, 3. HARD.

cucumis et cucurbitæ septimo, prior cucumis : nasturtium ac sinapi quinto, beta æstate sexto, hieme decimo : atriplex octavo, cæpe XIX, aut vigesimo, gethyum decimo, aut duodecimo. Contumacius[2] coriandrum. Cunila quidem[3], et origanum post XXX diem. Omnium autem difficillime apium : quadragesimo enim die quum celerrime,
2 quinquagesimo majore ex parte emergit[4]. Aliquid et seminum[5] ætas confert, quoniam recentiora maturius gignuntur, in porro, gethyo, cucumi, cucurbita : ex vetere autem celerius proveniunt apium, beta, cardamum, cunila, origanum, coriandrum. Mirum in betæ semine : non enim totum eodem anno gignit, sed aliquid sequente, aliquid tertio. Itaque ex copia seminis modice nascitur. Quædam anno tantum suo pariunt, quædam sæpius, sicut apium, porrum, gethyum. Hæc enim semel sata pluribus annis restibili fertilitate[6] proveniunt.

1 XXXVI. Semina plurimis[1] rotunda, aliquibus oblonga, paucis foliacea et lata, ut atriplici. Quibusdam angusta et canaliculata, ut cumino. Differunt et colore, nigro candidoque; item duritie surculacea[2]. In folliculo sunt[3], ra-

2. *Contumacius*. Difficilius, morosius. Causam cur ægre proveniat, aperit Theoph. de Caus. IV, 3. H.

3. *Cunila quidem*. Theophr. Hist. VII, 1 : Θύμβρα δὲ καὶ ὀριγανὸς, etc. Hard.—*De Satureia*, *Thymbra*, etc. vid. cap. 50. Ed.

4. *Majore ex parte emergit*. Idque omnibus sementibus. In omnibus enim quidem densius serunt. Theophr. Dalec.

5. *Aliquid et seminum*. Theophr. loc. cit. Apii vetus semen celerius nasci, novellum serius, scribit etiam Pallad. lib. V in Aprili, t. 3, p. 110. Hard.

6. *Restibili fertilitate*. Assidua plurium annorum fertilitate. Διαμένει χρόνον πλείονα, καὶ οὐκ ἔςιν ἐπέτεια. Theophr. Hard.

XXXVI. 1. *Plurimis*. Hæc deinceps etiam Theophr. Hist. VII, 2. H.

2. *Item duritie surculacea*. Hoc est, lignosa, ut alibi monuimus. Theophr. Hist. VII, 3 : Τὰ μὲν μέλανα, τὰ δὲ λευκότερα, καὶ τὰ μὲν ξυλώδη. Sic enim scripsisse eum oportet : etsi in libris vulgatis trajectione laborat hic locus. Hard.

3. *In folliculo*. Quadruplex seminum genus distinguit : 1° quod in folliculis ; 2° quod nudum ; 3° quod obductum cortice ; 4° quod lanugine continentur. Theophr. loc.

phano, sinapi, rapo. Nudum semen apii[4], coriandri, anethi,
feniculi, cumini. Cortice[5] obducta bliti, betæ, atriplicis,
ocimi. At lactucis[6] in lanugine. Nihil ocimo[7] fecundius:
cum maledictis[8] ac probris serendum præcipiunt; ut læ-
tius[9] proveniat, sato pavitur terra. Et cuminum[10] qui se- 2
runt, precantur ne exeat. Quæ in cortice[11] sunt, difficillime
inarescunt, maximeque ocimum et gith: siccantur[12] om-
nia, ac sunt fecunda. Utique meliora[13] nascuntur acerva-
tim sato semine, quam sparso. Ita certe porrum et allium
serunt in laciniis[14] colligatum. Apium etiam[15] paxillo ca-

cit. ἐλλοβοσπέρματα, ἢ γυμνοσπέρματα, ἢ ἐμφλοιοσπέρματα, ἢ παπποσπέρματα. Ῥαφανὶς μὲν γὰρ, καὶ νάπυ, καὶ γογγυλὶς, ἐλλοβοσπέρματα, etc. H.

4. *Nudum semen apii.* Γυμνόσπερμα Theophrast. Histor. lib. I, cap. 18. DALEC. — *Nudum.* Theophr. loc. cit. Γυμνοσπέρματα, quæ nec folliculo, nec vasculo continentur. HARD.

5. *Cortice.* Theophr. loc. cit. H.

6. *At lactucis.* Θριδακίνη δὲ, παπποσπέρματον. Theophr. HARD.

7. *Nihil ocimo.* Ita libri omnes, etiam manu exarati: reponere frustra curante Pintiano: « Nihil cumino fecundius. » Facit enim pro recepta lectione Theophr. Hist. VII, 3, πολυκαρπότατον δὲ τὸ ὤκιμον. H. — *Ocimum Basilicum* (*Didynam. gymnosp.* gen. 1121 Willd. *Lab.* Juss.). Perperam ad *Polygonum Fagopyrum* retulit Tragus, Hist. II, 25. ED.

8. *Cum maledictis.* Et hoc de cumino Theophr. Hist. VII, 4; de ruta Pallad. lib. IV in Mart. t. 9.

9. *Ut lætius.* Colum. lib. XI, cap. 3: « Fere etiam his diebus ocima seruntur, quorum quum semen obrutum est diligenter, inculcatur pavicula vel cylindro: nam si terram suspensam relinquas, plerumque corrumpitur. » Idem et in Horto repetit. HARD.

10. *Et cuminum.* Theophr. IX, 9.

11. *Quæ in cortice.* Δυσξηραντότερα δὲ τὰ ἐμφλοιοσπέρματα, καὶ τούτων μάλιςα ὤκιμον. Theophr. VII, 3. H.

12. *Siccantur ... fecunda.* Hoc est, atque ita fiunt fecunda. Theophr. Πάντα δὲ ξηρανθέντα πολυκαρπότερα γίγνονται· διὸ καὶ προαφαιροῦντες αὐτὰ ξηραίνουσιν. HARD.

13. *Utique meliora.* Theophr. Εἰς τὸ ἀθρόον τιθέμενα ... οὕτω γὰρ τὸ τοῦ πράσου, καὶ τὸ τοῦ σελίνου τιθέασιν, ἀποδήσαντες εἰς ὀθόνιον. H.

14. *In laciniis.* In linteolo. De apio. Colum. XI, 3: « Quod si quis velit apium lati folii facere, quantum seminis possunt tres digiti comprehendere, raro linteolo illiget, et ita in areolas dispositum releget. »

15. *Apium etiam.* Quum apium transfertur, adigi paxillum tam alte præcipiunt, quam apium fieri magnum placet. Quin etiam et apii semen panniculo exceptum, stercore terraque pleno, in cavernam paxillo jam antea reclusam dimitti. Sic Theophr. Hist. VII, 3. Plinius

3 verna facta, ac fimo ingesto. Nascuntur autem[16] omnia aut semine, aut avulsione[17]. Quædam semine[18], et surculo: ut ruta, origanum, ocimum : præcidunt enim et hoc, quum pervenit ad palmum altitudinis. Quædam[19] et radice, et semine, ut cæpa, allium, bulbi, et si quorum radicem[20] anniferorum relinquunt. Eorum vero[21] quæ a radice nascuntur, radix diuturna et fruticosa est, ut bulbi, gethyi,
4 scillæ. Fruticant alia[22] et non capite[23], ut apium et beta. Caule reciso fere quidem omnia regerminant, exceptis[24]

supra, XVII, 27 : « Pali laxato prius meatu. » Et Colum. IV, 16 : « Prius paxillo perforato solo. » H.

16. *Nascuntur autem*. Theophr. sic ista deinceps Hist. VII, 2. H.

17. *Avulsione*. Avulsionem fieri nunc intellige, quum vel ramus e matre avulsus cum parte radicis aliqua, in terram depangitur, quod in brassica fieri Theophrastus admonet loc. cit. Φύεται δὲ πάντα τοῦ σπέρματος· ἔνια δὲ καὶ ἀπὸ παρασπάδος, καὶ κλωνὸς, καὶ ῥίζης· ἀπὸ μὲν παρασπάδος, ἡ ῥάφανος· ἀεὶ γάρ τι καὶ ῥιζῶδες προσλαβεῖν. H.

18. *Quædam semine*, etc. Theophr. loc. cit. Ἀπὸ δὲ τῶν βλαστῶν, πήγανον, ὀρίγανον, ὤκιμον. Ἀποφυτεύουσι γὰρ καὶ τοῦτο, ὅταν σπιθαμιαῖον ἢ μεῖζον γένηται, τεμόντες εἰς τὸ ἥμισυ. « Ramo seruntur, ruta, origanum, ocimum : transferunt enim et hoc, quum pervenit ad palmum, aut plus altitudinis, mediumque præcidunt. » Apud nos recusat ita provenire ocimum : novo quotannis semine nascitur : plantaque annua est : in Græcia, de qua Theophrastus hæc scripsit, diuturnior. Colum. XI, 3 : « Mense autem februario, vel planta, vel semine ruta, etc. » Hard.

19. *Quædam et radice*. Theophr. loc. cit. Hard.

20. *Et si quorum radicem*, etc. Annifera vocat, τὰ ἐπετειόκαυλα, quorum annuus caulis est : apposite quidem, sed significatu minus proprio, quum *annifera* etiam intelligere possimus, quæ fructum aut florem quotannis ferunt. Dalec. — *Et si quorum*. Hoc est, et quorum radices longiori temporis spatio durant, quanquam annuo tantum caule constant. Sic enim Th. loc. cit. Φύεται δὲ καὶ εἴ τινων αἱ ῥίζαι διαμένουσιν ἐπὶ πλείονα χρόνον, ἐπετειοκαύλων ὄντων. Hard.

21. *Eorum vero*. Theophr. loc. cit. Fruticosa porro radix vocatur, quæ sub terra crescit ita, ut ad novam sobolem decerpi quotannis ex ea portio aliqua possit, ut alii nuclei sive spicæ. Hard.

22. *Fruticant alia*. Theophr. Παραβλαστάνει δ' ἔνια καὶ τῶν μὴ κεφαλοῤῥίζων, χρονιωτέρων δὲ, οἷον σέλινον, καὶ τεύτλιον. Hard.

23. *Et non capite*. Non radice fruticant, quam capitatam non habent : sed coma, quæ secta regerminat. Hard.

24. *Exceptis*. Πλὴν τῶν λειοκαυλῶν. Scilla tamen, apium, lapathumque,

quæ non scabrum caulem habent: et in usum[25] vero ocimum, raphanus, lactuca. Hanc etiam[26] suaviorem putant a regerminatione. Raphanus utique[27] jucundior detractis foliis antequam decaulescat[28]. Hoc et in rapis. Nam et eadem direptis foliis cooperta terra crescunt, durantque in æstate.

XXXVII. Singula genera[1] sunt ocimo, lapatho, blito, nasturtio, erucæ, atriplici, coriandro, anetho. Hæc enim ubique eadem sunt, neque aliud alio melius usquam. Rutam[2] furtivam tantum provenire fertilius putant, sicut apes[3] furtivas pessime. Nascuntur etiam non sata, mentastrum, nepeta, intubum, pulegium. Contra, plura genera sunt eorum quæ diximus, dicemusque: et in primis apio. (VIII.) Id enim quod sponte in humidis nascitur he- 1 2

quæ sunt lævi caule, deciso caule sæpe regerminant. Hard.

25. *Et in usum*. Manifestum vero hæc maxime regerminare caule reciso, quæ in usum quotidianum veniunt: cujusmodi sunt ocimum, raphanus, lactuca. In brassica Theophrastus, non in raphano exemplum posuit: Ἐμφανέςατα δὲ ὥσπερ καὶ εἰς χρεῖαν, ὤκιμον, θρίδαξ, ῥάφανος. Hard.

26. *Hanc etiam*. Theophr. loc. cit. Καὶ τῆς μὲν θρίδακος ἡδίους φασὶ τοὺς παλιϐλάςους εἶναι καυλούς. « Et lactucæ quidem regerminatos caules suaviores esse affirmant. » Hard. — De variis apud Antiquos *lactucæ* speciebus, vid. Excurs. IV ad calcem hujusce libri, ex notis Cl. Gerardi. Ed.

27. *Raphanus utique*. Ut Plinium critici reprehendant, de raphano accepisse ea fingunt, quæ de brassica Theophrastus prodidit, loc. cit. atque omnia fœde miscuisse. Verum tam sunt affinia quæ Theophrastus, et quæ Plinius refert, quam ovum est ovo simile. Quæ de raphano rapisque nunc adstruuntur, sunt verissima, et ex alio fonte, quam ex Theophrasto, hausta. H.

28. *Antequam decaulescat*. Sive caulescat. Nam idem est. Sic ἐκκαυλέω apud Græcos, et erumpere in caulem sonat: et simul est contrariæ significationis: quoniam ἐκκαυλεῖν etiam dicuntur ea, quorum caules marcescunt. Hard.

XXXVII. 1. *Singula genera*. Conf. Theophr. Histor. Plant. lib. VII, cap. 4. Hard. — De his fusius Noster lib. seq. Ed.

2. *Rutam*. Pallad. in Mart. t. 9, p. 90: « Hoc mense ruta seritur... sed ut asserunt, melius furtiva proveniet. Sub fici arboris umbra libentius acquiescit. » Hard.

3. *Sicut apes*. Plin. lib. XI, cap. 15, de apibus: « Et furem odere. » Hard.

lioselinum[4] vocatur, uno folio, nec hirsutum[5]. Rursus in siccis hipposelinum[6], pluribus foliis, simile helioselino. Tertium est oreoselinum[7], cicutæ foliis, radice tenui, semine anethi, minutiore tantum. Et sativi autem[8] differentiæ in folio denso, crispo, aut rariore et leviore[9]: item caule tenuiore aut crassiore. Et caulis aliorum[10] candidus est, aliorum purpureus, aliorum varius.

4. *Helioselinum.* Ἑλειοσέλινον, hoc est, apium palustre, et apium idem officinarum : Gallis, *ache.* A Dodonæo pingitur, pag. 683. A paludibus nomen habet : Theophr. Hist. VII, 6 : Τὸ μὲν γὰρ ἑλειοσέλινον, τὸ παρὰ τοὺς ὀχητοὺς καὶ ἐν τοῖς ἕλεσι φυόμενον, μανόφυλλόν τε καὶ οὐ δασὺ γίνεται. « Paludapium enim, quod apud aquæductus, et in paludibus provenit, folio raro, nec hirsuto constat. » Ubi μονόφυλλον legisse perperam Plinium aiunt. Rectius multo Palladius in Aprili, tit. 3, Theophrastum accurate interpretatus : « Heleoselinon molli folio, et caule tenero, quod nascitur in lacunis, et hipposelinon durius austeriusque » dixit. Hard. — *Helioselinum.* Est *Apium graveolens* (*Pentand. dig.* gen. 563 W. *Ombellif.* Juss.). Ed.

5. *Uno folio, nec hirsutum.* Th. lib. VII, cap. 7, μανόφυλλον, raris foliis, pro quo legit Plinius μονόφυλλον, uno folio. Dalec.

6. *Hipposelinum.* Theophr. loc. cit. Τὸ δ' ἱπποσέλινον, φύλλον μὲν ἐμφερὲς τῷ ἑλειοσελίνῳ, δασὺ δὲ καὶ μεγαλόκαυλον. Officinæ petroselinum Macedonicum vocant. Depingitur a Dodonæo, pag. 686, et a Lobelio in Obss. pag. 406. Hard.

7. *Oreoselinum.* Ὀρεοσέλινον, a locis montuosis, in quibus nascitur, nomen adeptum, Apium montanum : quod delineatur a Dodonæo, pag. 684 ; a Clusio, lib. VI rarior. Plant. p. 195. Pliniana hæc oreoselini descriptio etiam apud Theophrast. est loc. cit. Anguillara, part. VII, pag. 123, existimat esse vulgare *Cerfoglio.* Hard.

8. *Et sativi autem.* Apii videlicet hortensis, quod vulgo *persil* dicimus, seu petroselinum. Iconem apud Dodonæum vide, pag. 681. Aliud crispum, latifolium aliud in horto Regio vidimus. Hard.

9. *Et leviore.* Sic pertinaciter libri omnes habent. Verum, an *levore* rectius? nam læve, nec hirsutum, heleoselini folium paulo ante commendat. An *latiore* sincerius? Nam Theophr. Hist. VII, 4 : « Apii, inquit, tum in foliis, tum in caulibus discrimen constat : aliud enim folio spisso, crispo, densoque : aliud rariore ac latiore, cauleque majore. » Τῶν δὲ σελίνων καὶ ἐν τοῖς φύλλοις, καὶ ἐν τοῖς καυλοῖς αἱ διαφοραί. Τὸ μὲν γὰρ πυκνὸν καὶ οὖλον καὶ δασὺ τὸ φύλλον ἔχει. Τὸ δὲ μανότερον καὶ πλατύτερον · καυλὸν μείζω. Hard.

10. *Et caulis aliorum.* Theophr. Hist. VII, 4, de generibus apii : Τούτων δὲ πάλιν τὰ μὲν λευκόκαυλα, τὰ δὲ πορφυρόκαυλα, ἢ ποικιλόκαυλα.

XXXVIII. Lactucæ Græci[1] tria fecere genera: unum 1
lati caulis, adeo ut ostiola[2] olitoria ex his factitari prodi-
derint. Folium his[3] paulo majus herbaceo, et angustissi-
mum, ut alibi consumpto incremento. Alterum rotundi
caulis: tertium sessile[4], quod Laconicon vocant. Alii co-
lore[5], et tempore satus, genera discrevere. Esse enim ni-
gras, quarum semen mense januario seratur: albas, qua-
rum martio: rubentes, quarum aprili. Et omnium earum 2
plantas post binos menses deferri. Diligentiores plura ge-
nera faciunt: purpureas, crispas, Cappadocas[6], Græcas.
Longioris has folii, caulisque lati: præterea longi et an-
gusti, intubi similis. Pessimum autem genus cum expro-
bratione amaritudinis appellavere picrida[7]. Est etiamnum

XXXVIII. 1. *Lact. Græci.* Th. loc. cit. candidæ lactucæ, quæ dulcior teneriorque est, tria hæc genera esse admonet: Γένη δὲ λευκῆς ἐςιν ἄλλα τρία · τό τε πλατύκαυλον, καὶ ςρογγυλόκαυλον, καὶ τρίτον Λακωνικόν. *Des laitues.* HARD.

2. *Adeo ut ostiola.* Theophr. loc. cit. Τῶν δὲ πλατείων οὕτω τινὲς πλατύκαυλοι γίνονται, ὥς' ἐνίους φασὶ καὶ θύραις χρῆσθαι κηπορικαῖς. « Inter latas lactucas quædam adeo laticaules fiunt, ut pro valvis hortorum his nonnulli utantur. » HARD.

3. *Folium his.* His, inquit, candidis lati caulis lactucis folium oblongius est, quam herbaceis, seu viridioribus: idemque angustum, consumpto alibi, nempe in caulem, nutrimento. Et hic multi falso Plinium coarguunt, quos refellere nec otium fert, nec ingenium. HARD.

4. *Tertium sessile.* Sessilis lactuca dicitur, quæ in altum non assurgit, nec in caulem crescit: sed in latitudinem potius, et in plano se spargit. Græci χαμαίζηλον vocant. Sunt qui sessilem vocent, quam alii capitatam appellant, *laitue pommée*: sed errore illi ducti haud sane levi. Sessiles lactucas Martialis quoque commendat, inter beati copias ruris, lib. III, ep. XLVII. HARD.

5. *Alii colore.* Apud Columellam hæc multo uberius tractata, XI, 3, atque etiam in Hortulo, X, numeris elegantibus, pag. 351: « Altera crebra viret, fusco nitet altera crine, etc. » HARD.

6. *Cappadocas.* Viles Cappadocæ, Martial. V, 79. Colum. in Hort. « Tertia quæ spisso, sed puro vertice pallet, Hæc sua Cappadocæ servat cognomina gentis. » Et lib. XI, cap. 3: « Cappadocia, quæ pallido, et pexo, densoque folio viret, etc. » HARD.

7. *Picrida.* Est enim πικρίζειν Græcis *amarescere*. Exod. 12: Φάγονται τὰ κρέα τῇ νυκτὶ ταύτῃ ὀπτὰ πυρὶ, καὶ ἄζυμα ἐπὶ πικρίδων ἔδονται. Vulgata: « Edent carnes hac nocte

alia distinctio atræ, quæ meconis[8] vocatur, a copia lactis soporiferi, quanquam omnes somnum parere[9] creduntur.
3 Apud antiquos Italiæ hoc solum genus earum fuit, et ideo lactucæ[10] nomen adeptæ. Purpuream maximæ radicis, Cæcilianam[11] vocant. Rotundam vero ac minima radice, latis foliis, astytida: quidamque[12] eunuchion, quoniam hæc maxime refragetur Veneri[13]. Est quidem natura omnibus refrigeratrix[14], et ideo æstate gratæ stomacho fastidium
4 auferunt, cibique appetentiam faciunt. Divus certe Augustus lactuca conservatus in ægritudine[15] fertur prudentia

assas igni, et azymos panes, cum lactucis agrestibus.» Vide quæ diximus VIII, 41. Hard.

8. *Quæ meconis.* Dicemus de ea lib. XX, cap. 26. Hard.

9. *Somnum parere.* Diosc. II, 165, 166, sativam, silvestremque lactucam ὑπνωτικὴν esse pariter admonet. Galen. de alim. Fac. II, 40, pag. 359 t. V, lactucam vespere commanducatam fuisse sibi adversus vigilias remedio singulari prodit. Hard.

10. *Et ideo lactucæ.* Quod abundantia lactis exuberent, inquit Pallad. in Jan. II, t. 14, p. 44. H.

11. *Cæcilianam. Cæcilii de nomine dicta Metelli*, ut canit in Hortulo Columell. pag. 351, ejus nimirum qui primo Punico bello Romæ consulatum gessit, ann. U. 503. H.

12. *Astytida: quidamque.* Astytida legi oportere, non uti prius *Astylida*, Eustathii locus evincit, in Iliad. X, pag. 849. Hard.

13. *Veneri.* Genituræ profluvium cohibere, auctor est Galenus, loco mox citando. Vide et Marcellum, cap. xxxiii, p. 228. Hard.

14. *Natura omnibus refrigeratrix.* Ea de causa Veteribus postrema mensa sumebatur, ut ebrietatem et capitis gravitatem arceret frigiditate. Martialis, XIII, epigr. xiv: «Claudere quæ cœnas lactuca solebat avorum, Dic mihi, Cur nostras inchoat illa dapes?» Rhodig. lib. XXVII, cap. 20 et 26. Apud Athenæum Aristoxenus quum vesperi lactucas œnomelite perfudisset, virides placentas a terra summissas se habere, mane jactabat. In lactuca occultatum Adonin a Venere Callimachus, Phaona Cratinus scribit. Pythagorei lactucam vocant, εὐνοῦχον; Eubulus mortuorum cibum; mulieres ἀστύλιδα, quia τὸν στύλον, id est, penem, arrigere prohibeat. Rhodig. lib. XXVII, cap. ult. Auctor Moreti: «Grataque nobilium requies lactuca ciborum.» Dal. — *Est quidem natura.* Dioscor. II, 165; Galenus de Fac. simpl. med. VI, p. 178, aliique. Hard.

15. *In ægritudine.* Idcirco lactuca Columellæ dicitur ea esse, «Tristia quæ relevet longi fastidia morbi.» In Hortulo, p. 351. Incidit in morbum eum Augustus, ann.

Musæ medici[16], quum prioris Camelii[17] religio nimia eam negaret : in tantum recepta commendatione, ut[18] servari

Urb. C. 731, ipso undecimum, Calpurnio Pisone coss. ut quidem Dio ponit, lib. III, pag. 517, et Sueton. in August. cap. LXXXI. H.

16. *Musæ medici.* Fuit is Antonius Musa, cui idcirco statuam ære collato, juxta signum Æsculapii plebs statuit, ut auctor est Tranquillus in Augusto, cap. LIX. Exstat hujus libellus, de herba Vettonica, cum notis Humelbergii. De eo rursum dicemus lib. XXIX, cap. 5. HARD.

17. *Quum prioris Camelii.* Prioris medici, quo usus ante Musam Augustus, fuisse id nomen videtur — Visa nobis potior ea lectio est, quam quæ recepta hactenus, excogitata ab Hermolao est, « quum priores caverent, religione nunc omni caret. » In codice Reg. 1, « quum priores cameli religio minime omne caret. » Apuleius, lib. de Remediis salutaribus, qui nondum editus in lucem, exstat in Bibliotheca Regia, totus ex Plinii verbis concinnatus, hunc locum ita expressit : « Divus certe hac lactuca conservatus in ægritudine fertur, prudentia Musæ medici, quum prioris Cameli religio nimia ei abnegaret », vel ipso teste Salmasio, qui pariter vidit in Solin. p. 1270. In Chifflet. cod. « Cameli religio nimio omni caret. » Camelii nomen ei medico videtur fuisse ; et in Gruteri sane inscriptionibus Camelium haud semel legimus. Cur in diversam plane conjecturam Hermolaus abiret, causa hæc fuit, quod ab esu lactucæ abstinuisse Veteres existimaret, religione ductos, quoniam sub ea sepultum Adonin ferunt, ab apro interfectum : quam ob rem et mortuorum edulium νεκύων βρῶμα ab Eubulo in Astytis, lactuca nominatur, apud Athen. II, pag. 69. Unde et Pellicerius in Nott. MSS. num restitui locus hic ita posset, ambigebat : « Quum prior ætas eam religione Adonis nimia devitaret. » Sed hæc abesse nobis visa sunt longissime a vestigiis veterum codicum, qui institisse propius videmur. Quanquam et vox illa *prioris* haud facit animo satis delicato ; visumque aliquando satius legi, « Quum Artorii Camelii religio, etc. » Artorium enim Augusti medicum in castris Philippensi prælio fuisse tradunt Eusebius in Chron. Lactant. II, 8 ; Cæl. Aurelian. lib. III, 11, 14 ; Vell. Paterculus, II ; Val. Max. VII, 1. Utrum igitur ita legi præstabilius fuerit, permittimus legentium arbitrio. Ut in lactuca porro, sic in beta ægris danda, priscorum religio fuit, de qua Plinius ipse hujus libri c. 40 : « Medici nocentiorem betam, quam olus esse judicavere. Quam ob rem appositas non memini : degustare etiam religio est, ut validis potius in cibo sint. » HARD.

18. *Ut servari.* Muria condiri solitas auctor est Dioscorides, loc. citato. De usu lactucæ in mensis Veterum, Martial. Epigr. XIII, 14. Vid. sup. not. 14. Conf. Martial. tom. III, pag. 99 editionis nostræ. ED.

etiam in alienos menses eas oxymelite repertum sit. Sanguinem quoque augere creduntur. Est etiamnum, quæ vocatur caprina lactuca, de qua [19] dicemus inter medicas. Et ecce quum maxime cœpit irrepere sativis admodum probata, quæ Cilicia vocatur, folio Cappadocæ, nisi crispum latiusque esset.

1 XXXIX. Neque ex eodem genere possunt dici, neque ex alio intubi [1], hiemis patientiores, virusque præferentes, sed caule non minus grati. Seruntur verno plantæ eorum: ultimo vere transferuntur. Est et erraticum [2] intubum, quod in Ægypto cichorium vocant, de quo plura [3] alias. Inventum omnes thyrsos [4], vel folia lactucarum, prorogare

2 urceis conditos, ac recentes in patinis coquere. Seruntur lactucæ [5] anno toto lætis et riguis, stercoratisque, binis mensibus inter semen, plantamque, et maturitatem. Legitimum tamen, a bruma semen jacere, plantam Favonio transferre: aut semen Favonio, plantam æquinoctio verno. Albæ maxime hiemem tolerant. Humore omnia hortensia gaudent, et stercore præcipue lactucæ, et magis intubi.

19. *De qua dicemus*. Lib. XX, cap. 24. Hard.

XXXIX. 1. *Intubi*. Intybus sativa, sive endivia vulgaris, a Dodonæo pingitur, pag. 623. Cichorium hortense vulgus appellat. De hoc Colum. XI, 3: « Eadem est ratio etiam intybi, nisi quod hiemem magis sustinet: ideoque vel frigidis regionibus autumno seri potest. » Hard.—*Cichorium Intybus* et *Endivia* (*Syngenes. æqual.* gen. 1427 W. *Chicorac.* Juss.). Ed.

2. *Est et erraticum*. Erratica dicuntur, quæ sua sponte nata, omni humano cultu carent, nullaque olitoris lege coercita, libere vagantur et errant. Hard.

3. *De quo plura alias*. Lib. XX, cap. 29; lib. XXI, cap. 52. Hard.

4. *Omnes thyrsos*. Caules, qui in virgulæ modum, seu teli rectitudinem consurgunt, thyrsi nomen sibi vindicant. Hos itaque urceis conditos in alienos quoque menses prorogabant, viridesque servabant: extractosque urceis quasi recentes percoquebant. Vide quæ de brassica dicenda sunt cap. 41, ac de ferulæ semine, cap. 56. H.

5. *Seruntur lactucæ*. Pallad. II in Jan. t. 14, p. 43: « Mense januario lactuca serenda est, vel decembri, ut planta ejus februario seritur, ut possit aprili mense transferri. Sed certum est eam toto anno bene seri, si locus sit lætus, stercoratus, irriguus. » Hard.

Seri etiam[6] radices illitas fimo interest, et repleri[7] ablaqueata humo. Quidam et aliter amplitudinem augent: recisis, quum ad semipedem excreverint, fimoque suillo recenti illitis. Candorem vero[8] putant contingere iis dumtaxat quæ sint seminis albi, si arena de littore a primo incremento congeratur in medias, atque increscentia folia contra ipsas religentur.

XL. Beta hortensiorum levissima est. Ejus quoque[1] a 1
colore duo genera Græci faciunt, nigrum, et candidius, quod præferunt, parcissimi seminis; appellantque Siculum, candoris sane discrimine præferentes et lactucam. Nostri betæ genera faciunt, vernum et autumnale, a temporibus satus, quanquam et junio seritur. Transferuntur autem in planta hæ quoque, et oblini fimo radices suas,
locumque similiter madidum amant. Usus iis et cum lente 2
ac faba, idemque qui oleris: et præcipuus, ut lenitas excitetur acrimonia sinapis[2]. Medici nocentiorem[3] quam

6. *Seri etiam*. Pallad. l. c. « Antequam pangantur, radices ejus resecemus æqualiter, et liquido fimo linamus: vel quæ jam pactæ sunt, nudatæ lætamen accipiant. » Hard.

7. *Et repleri*. Fimo videlicet, sive lætamine, ut Palladius vocat.

8. *Candorem vero*. Pallad. l. c. « Candidæ fieri putantur, si fluminis arena, vel littoris, frequenter spargatur in medias, et collectis ipsæ foliis alligentur. » Hard.

XL. 1. *Ejus quoque*. Theophrast. Hist. lib. VII, c. 4: « Inter betas, inquit, candida sapore præstat nigræ, et paucioris est seminis: hanc Siculam quidam appellarunt. Pari modo in genere lactucarum candida dulcior atque tenerior est. » Εὐχυλότερον δὲ καὶ τῶν τευτλίων τὸ λευκὸν τοῦ μέλανος, καὶ ὀλιγοσπερμότερον, ὃ καλοῦσί τινες Σικελικόν. Ὡσαύτως δὲ καὶ τῆς θριδακίνης· ἡ γὰρ λευκὴ γλυκυτέρα καὶ ἁπαλωτέρα. Gallis, *de la poirée*, *ou bette*. Carnosæ foliorum partes in cibis familiares, *des cardes de poirée*. In officinis vetere retento nomine, beta alba sicla nominatur. Hard. — *Beta Sicla* aut *vulgaris* (*Pentand. digyn.* gen. 498 Willd. *Atripl.* Juss.). Ed.

2. *Acrimonia sinapis*. Condiebant olim vino et pipere. Unde Martial. « Ut sapiant fatuæ, fabrorum prandia, betæ, O quam sæpe petet vina piperque cocus. » Fabris betas parari solitas ostendit et hic Columellæ versus: « Ulpica, quæque habilis beta est fabrilibus escis. » Dal.

3. *Medici nocentiorem*. Galenus quidem, de Aliment. fac. lib. II,

olus[4], esse judicavere. Quamobrem appositas non memini: degustare etiam religio est, ut validis potius in cibo sint. Gemina iis natura, et oleris et capite[5] ipso exsilientis bulbi:
3 species summa in latitudine[6]. Ea contingit[7], ut in lactucis, quum cœperint colorem trahere, imposito levi pondere. Neque alii hortensiorum latitudo major. In binos pedes aliquando se pandunt, multum et soli natura conferente. Hæ quidem in Circeiensi agro amplissimæ proveniunt. Sunt qui betas[8] Punica malo florente optime seri existiment: transferri autem, quum quinque foliorum esse cœperint. Mira differentia[9], si vera est, candidis solvi alvos modice, nigris inhiberi. Et quum brassica corrumpatur in dolio vini sapor, odore betæ foliis demersis restitui.

1 XLI. Olus caulesque, quibus nunc principatus hortorum, apud Græcos in honore fuisse non reperio. Sed[1] Cato

cap. 43, stomacho noxiam ait esse, si largius sumatur. Hard.

4. *Quam olus.* Hoc est, brassicam. Tamen melioris succi esse betam quam brassicam, et magis alere, auctor est Diphilus Siphnius medicus, apud Athenæum, lib. IX, p. 371: Δίφιλος δ' ὁ Σίφνιος τὸ τεύτλιόν φησιν εὐχυλότερον εἶναι τῆς κράμβης, καὶ θρεπτικώτερον. Et sane Pliniani codices MSS. hoc loco *innocentiorem* exhibent: sed *nocentiorem* legi sententia poscere videtur. Hard.

5. *Et capite ipso.* Radicis capite in quo est aliqua similitudo bulbi. H.

6. *In latitudine.* In Priapeis, epigramm. LI: « Nec hortus educat latas meus betas. » Dalec.

7. *Ea contingit.* Imposito lapillo latiore, aut testa fictili, quo ponderculo cohibitam betam in latum se distendere, candoremque contrahere Sotion adseverat in Geop. lib. XII, cap. 15. Hard.

8. *Sunt qui betas.* Colum. lib. XI, cap. 3: « Beta florenti Punico malo semine obruitur, et simul atque quinque foliorum est, in brassica differtur æstate, si riguus est hortus: at si siccaneus, autumno, quum jam pluviæ incesserint, disponi debebit. » Hard.

9. *Mira differentia.* Habet quiddam simile Diphilus Siphnius, loc. cit. quum ait, alvos candida beta magis solvi: nigra vehementius urinas cieri: Εὐκοιλιώτερον δὲ τὸ λευκὸν, τὸ δὲ μέλαν οὐρητικώτερον. Sed aperte Diocles Carystius apud eumdem Athenæum, lib. III, p. 120, hoc discrimen agnoscit: betam candidam egestionem irritare: nigram, cohibere: Τεύτλον τὸ λευκὸν ἐκκρίσεις ποιεῖν· τὸ δὲ μέλαν καθεκτικὸν εἶναι ἐκκρίσεως. Ita et Dioscorid. lib. II, cap. 249. Hard.

XLI. 1. *Sed Cato.* Lib. de Re Rust. cap. CLVI et CLVII. Hard.

brassicæ miras canit laudes, quas in medendi loco reddemus. Genera ejus facit[2] tria : unam extentis foliis, caule magno : alteram, crispo folio, quam apianam[3] vocat : tertiam minutis caulibus, lenem, teneram, minimeque probat. Brassica toto anno seritur, quoniam et toto secatur. Utilissime tamen ab æquinoctio autumni; transferturque, quum quinque[4] foliorum est. Cymas[5] a prima sectione præstat proximo vere. Hic est quidam ipsorum 2
caulium delicatior teneriorque cauliculus, Apicii[6] luxuriæ,

2. *Genera ejus facit.* Cap. CLVI : « Nunc uti cognoscas naturam eorum : prima est lævis, quæ nominatur λεία, grandibus et latis foliis, caule magno : validam hæc habet naturam, et vim magnam habet. Altera est crispa, apiacon vocatur : hæc est natura et adspectu bona : ad curationem validior est, quam quæ supra scripta est. Item est tertia, quæ lenis vocatur (vet. cod. Meursii et ed. Aldi, quæ κράμβη), minutis caulibus, tenera (vet. cod. et Aldus, *tenuioribus foliis*), et acerrima omnium est istarum, tenui succo vehementissima. » HARD.

3. *Apianam.* Ita Reg. cod. At Colbert. Thuan. et Chiffl. *Apiacam.* Σελινοειδὴς a Catone vocatur, cap. CLVII, ob similitudinem apii. Foliorum densitate et crispitudine hæc brassicæ cum apio similitudo constat. Est Dodonæi brassica selinoides, pag. 661, *choux frisés.* H.

4. *Transferturque, quum quinque.* Colum. lib. XI, cap. 3 : « Brassica quum VI foliorum erit, transferri debet, etc. » HARD.

5. *Cymas.* Cymæ quidem sunt scaporum delicatiores, ut Plinius ait, teneriores que cauliculi. Namque ubi vernum tempus appetit, primo quoque foliorum pullulatu, præclusis adhuc florum calicibus, quosdam quasi turiones olus subministrat, in quibus floris primum, mox seminis fetus concluditur. Græci κύημα quasi partum dicunt, teste Galeno de alim. Fac. lib. II, cap. 58, p. 365, et contracte κῦμα, ducta felici translatione a ventrem ferentibus feminis ab brassicam, quæ ineunte vere turgens succo, et plurimum cymosa sobole gravida, cauliculos enititur. Cyma porro licet muliebri sexu frequentius soleat usurpari, nonnumquam genere neutro Græcorum imitatione legitur, ut apud Columell. carmine, quod hortorum cultui nuncupavit, lib. X : « Frigoribus caules, et veri cymata mittit. » Tamen idem et cymam vocat, lib. XI, cap. 3, et lib. XII, cap. 7. H.—*Cymas.* Præcipuas undecim varietates memorat Willd. *Brassicæ oleraceæ* (*Tetradyn. siliq.* gen. 1245; *Crucifer.* Juss.), de quibus nunc Plinius agit. ED.

6. *Apicii.* De eo diximus l. VIII, cap. 77. Est et alter Apicius, cujus libri exstant, de obsoniis et condimentis, sive de arte coquinaria : cymas et coliculos condiendi modum is edocet, lib. III, cap. 9. De

et per eum Druso Cæsari fastiditus, non sine castigatione Tiberii patris. Post cymam ex eadem brassica contingunt æstivi autumnalesque cauliculi, mox hiberni, iterumque cymæ, nullo æque genere multifero, donec sua fertilitate consumatur. Tertia circa[7] solstitium : ex qua si humidior locus est, æstate : si siccior, autumno plantatur. Humor fimusque si defuere, major saporis gratia est : si abundavere, lætior fertilitas. Fimum asininum maxime convenit.

3 Est hæc quoque res inter opera ganeæ : quapropter non pigebit verbosius persequi. Præcipuus fit caulis sapore ac magnitudine, primum omnium si in repastinato seras : dein si terram fugientes cauliculos seces, a terraque attollentes se proceritate luxuriosa exaggerando aliam[8] accumules, ita ne plus quam cacumen emineat. Tritianum hoc genus vocatur, bis computabili impendio, tædioque.

4 Cætera genera complura sunt. Cumanum[9] sessili folio, capite patulum. Aricinum[10] altitudine non excelsius, folio numerosius, quam tenuius. Hoc utilissimum existimatur, quia sub omnibus pæne foliis fruticat[11] cauliculis peculiaribus. Pompeianum[12] procerius, caule ab radice tenui,

his Martialis quoque, lib. V, epigr. LXXIX, inter cœnæ fercula : « Ponetur digitis tenendus unctis Nigra cauliculus virens patella, Algentem modo qui reliquit hortum. » H.

7. *Tertia circa.* Nempe tertia cyma. Hard.

8. *Exaggerando aliam.* Terram aggerando ac circumfundendo. H.

9. *Cumanum.* Brassicarum hæc genera, aliaque commemorat Columella, lib. X, qui de cultu hortorum agit : « Quæ pariunt veteres cesposo littore Cumæ, Quæ dulcis Pompeia palus vicina salinis Herculeis, vitreoque siler qui defluit amni : Quæ duri præbent cymosa stirpe Sabelli, Et Turni lacus, et pomosi Tiberis arva, Brutia quæ tellus, et mater Aricia porri. » Et nostra ætas non pauciora quoque observat, forma vel colore dispari. In horto Regio amplius vicena notata a nobis. Cumanam brassicam, sive rubram, a Dodonæo delineatam, p. 610, Galli vocant *chou rouge.* H.

10. *Aricinum.* Ab Aricino agro, de quo lib. III, cap. 9. Hard.

11. *Fruticat.* Cauliculos edules profert. Id genus esse volunt, quod in Geoponicis Constantinus vocat ἀσπαραγώδη κράμβην. Dal.

12. *Pompeianum.* A Pompeiis, Campaniæ oppido, de quo lib. III, cap. 9, uti ex Columella mox vidimus. Videtur hæc Dodonæo, pag

intra folia crassescit. Rariora hæc angustioraque : sed teneritas in dote, si frigora non tolerat : quibus etiam aluntur Brutiani [13], prægrandes foliis, caule tenues, sapore acuti.
Sabellico [14] usque in admirationem crispa sunt folia, quo- 5
rum crassitudo caulem ipsum extenuat : sed dulcissimi perhibentur ex omnibus. Nuper subiere Lacuturres [15] ex convalle Aricina, ubi quondam fuit lacus, turrisque quæ remanet : capite prægrandes, folio innumeri : alii in orbem porrecti, alii in latitudinem torosi. Nec plus ullis capitis post Tritianum, cui pedale aliquando conspicitur, et cyma nullis serior. Cuicumque autem generi [16] pruinæ plurimum suavitatis conferunt; et nisi obliquo [17] vulnere
defendatur medulla, plurimum nocent. Semini destinati 6
non secantur. Est etiam sua gratia numquam plantæ habitum excellentibus : halmyridia vocant [18], quoniam nisi in maritimis non proveniunt, navigatione quoque longinqua viridibus adservatis. Statim desecti ita ne humum attingant, in cados olei quam proxime siccatos, obturatosque conduntur, omni spiritu excluso. Sunt qui plantam [19] in transferendo

613, brassica cauliflora, *chou-fleur*. Sed peregrina hæc Italiæ est; semenque optimum caulifloræ Alepo Syriæ oppido asportatur, diligenterque coli vult, aut a propria laude degenerat. Hard.

13. *Brutiani*. Frigoribus, inquit, Brutii agri caules aluntur. Hard.

14. *Sabellico*. Huic generi a Sabellis nomen, qua de gente egimus lib. III, cap. 17. Crispa Dodonæi brassica, p. 611. Lobelio in Observ. p. 124, fimbriata. *Chou crépu*. H.

15. *Lacuturres*. Et hoc genus Columellæ superius memoratum vidimus. Ruellius, lib. II, p. 360, hos esse putat quos vulgaris sermo noster *choux cabus*, quasi capitulatos appellat, quoniam in capitis formam extuberant. Hard.

16. *Pruinæ*. *La gelée blanche*. H.

17. *Obliquo*. Quum secantur. H.

18. *Halmyridia vocant*. Eorum meminit Eudemus apud Athen. in lib. IX de Oleribus, gignique tradit Eretriæ, Cumis, Rhodi, Cnidi, Ephesi. Dalec. — Brassica marina ea est, quam Lobelius delineat describitque in Advers. p. 92. Locis Angliæ maritimis nascitur : vidimus et in horto Regio. Italis, *soldanella*, teste Anguill. part. VII, p. 113. H. — *Crambe maritima* (*Tetradyn. silicul.* gen. 1220 W. *Crucifer*. Juss.). Ed.

19. *Sunt qui plantam*. Columella, lib. XI, cap. 3 : « Brassica, quum

alga subdita pediculo, nitrove trito, quod tribus digitis
7 capiatur, celeriorem ad maturitatem fieri putent. Sunt qui semen trifolii [20] nitrumque simul tritum aspergant foliis. Nitrum in coquendo [21] etiam viriditatem custodit : aut Apiciana coctura, oleo ac sale, prius quam coquantur, maceratis. Est inter herbas genus inserendi [22], præcisis germinibus caulis, et in medullam semine ex aliis addito. Hoc et in cucumere silvestri. Nec non olus quoque silvestre est trium foliorum, Divi Julii carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum : alternis quippe versibus exprobravere lapsana [23] se vixisse apud Dyrrachium, præmiorum parsimoniam cavillantes : est autem id cyma silvestris.

sex foliorum erit, transferri debet, ita ut radix ejus liquido fimo prius illita, et involuta tribus algæ tæniolis pangatur : hæc enim res efficit, ut in coctura celerius madescat, et viridem colorem sine nitro conservet. » Refert id quoque Palladius ex Columella, lib. III in Febr. tit. 24. Hard.

20. *Semen trifolii.* Deceptus est Plinius, sive potius ejus libertus scriba, voce τρίφυλλον, quod patet ex hoc loco Constantini, lib. XII, cap. 17 : Εἰδέναι χρὴ ὅτι τὴν κράμβην ἐν ἁλμυρῷ τόπῳ σπείρειν προσήκει· διὸ χρὴ τριφύλλῳ ταύτῃ γενομένῃ νίτρον λεῖον ἢ ἁλμυρίδα γῆν διὰ κοσκίνου κατασεισθεῖσαν πάσσειν, ὡς δοκεῖν αὐτὴν πεπαχνῶσθαι· τούτῳ γὰρ τῷ τρόπῳ καὶ ὑψανωτέρα γίνεται. Pro τριφύλλῳ κράμβῃ Plinius triphylli semen immiscuit. Dalec. — *Sunt qui semen.* Ad celeriorem scilicet maturitatem promovendam. Hard.

21. *Nitrum in coquendo.* Apicius, lib. III, cap. 1 : « Omne olus smaragdinum fiet, si cum nitro coquatur. » Palladius, loc. cit. « Celerius coquitur virore servato, si dum est trium vel quatuor foliorum, nitrum tritum cribello desuper sparges, ut speciem pruinæ candentis imitetur. » Sic totidem fere verbis auctor Geopon. lib. XII, cap. 17. Et Martial. lib. XIII, epigr. xvii, cui lemma, *Cauliculi* : « Ne tibi pallentes moveant fastidia caules, Nitrata viridis brassica fiat aqua. » Hard.

22. *Genus inserendi.* Id Græci vocant ἐπισπείρειν, ut in arboribus ἐμφυτεύειν, et ἐνοφθαλμίζειν, *inseminare* Gellio. Vide Lexic. Constant. Dal.

23. *Lapsana.* Dioscorid. lib. II, cap. 142. Λαμψάνη dicitur olus silvestre, cujus folia caulesque in cibo coquuntur : Λάχανόν ἐστιν ἄγριον... οὗ τὰ φύλλα καὶ ὁ καυλὸς ἐσθίεται ἑφθά. Dion. Exig. in vita S. Pacomii, cap. 8 : « Lapsanas enim, id est, agrestia olera, et herbas alias præter oleum consueverant dare. » Porro præter id olus, quod trium foliorum fuisse Plinius ait, et cymam silvestrem, aliud in cibis Cæsariani milites

XLII. Omnium hortensiorum lautissima cura aspara- 1
gis[1]. De origine eorum in silvestribus curis abunde[2] dictum, et quomodo eos juberet Cato in arundinetis seri. Est et aliud genus incultius asparago, mitius corruda, passim etiam montibus nascens, refertis superioris Germaniæ campis, non inficeto Tiberii Cæsaris dicto, herbam ibi quamdam nasci simillimam asparago. Nam quod in Neside[3] Campaniæ insula sponte nascitur, longe optimum existimatur. Hortensium[4] seritur spongiis[5] : est enim plu-

adhibuere : radicem nimirum eduem, pani conficiendo idoneam, cujusmodi lapsanæ radix non est, ennis et lignosa. Hanc radicem Cæsar ipse de Bell. Civ. lib. III, *charam* vocat. « Est etiam genus radicis, inquit, inventum ab iis qui fuerant cum Valerio, quod appellatur chara, quod admixtum lacte multum inopiam levabat : id ad similitudinem panis efficiebant : ejus erat magna copia. Ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem nostram objectarent, etc. » (*Crambe tatarica?* Willd. Vid. not. V ad calcem hujusce libri. Ed.). Sueton. in Jul. c. LXVIII : « Dyrrachina munitione Pompeius, viso genere panis ex herba, quo sustinebantur, cum feris sibi rem esse dixit. » Diceret fortean *ex radice* commodius : quanquam et eo verbo utitur Appianus, Bell. Civ. lib. II, p. 465, id ipsum narrans, τὴν πόαν ἀρτοποιοῦν. Ea nobis videtur esse pastinaca gallica, quam Dioscorid. in Noth. p. 454, ab aliis χάρας, a Romanis καρόταμ vocitari tradit : quo nomine etiamnum vulgo nota. Insigniter errant, qui hoc trium foliorum olus, de quo nunc agitur, aut cum armoracia confundunt, de qua cap. 26, quæ fronde copiosa est, aut cum eo genere pastinacæ, quod pariter πολύφυλλον. Hard.

XLII. 1. *Asparagis.* Græci ἀσπάραγον et ἀσφάραγον dicunt. Nostri, *asperge.* Apud Dodonæum iconem vide, p. 691, asparagi hortensis. H. — *Asparagus officinalis* (*Hexand. monog.* gen. 646 Willd. *Liliac.* Juss.). Ed.

2. *Abunde dictum.* Lib. XVI, 67. —*Inc. asparago, mitius corruda.* Vid. Exc. VI ad calc. huj. libri. Ed.

3. *In Neside.* Meminit hujus insulæ Seneca, epist. 53, pag. 268. Cicero quoque, epist. ad Atticum, lib. XVI, epistol. 1, statim initio. Hodie *Nisita*, haud procul Puteolis. Vid. Cluver. Ital. ant. p. 1167. H.

4. *Hortensium.* Genus intelligo, quod alii hortense vocant. Hard.

5. *Spongiis.* Radicibus. Pallad. lib. IV in Martio, tit. 9 : « Hoc mense asparagos seremus, circa apriles kalend. Sed expeditior ratio est, si asparagorum spongias ponas, quæ cito fructum ministrent. Hæc sic fient : semina asparagi quanta tribus digitis comprehendere possis, post idus febr. pingui et stercorato solo in singulis fossis ponis, et leviter obruis. His coeuntibus, radix

rimæ radicis, altissimeque germinat. Viret thyrso primum emicante: qui caulem educens, tempore ipso
2 fastigatus in toros[6] striatur. Potest et semine seri. Nihil diligentius comprehendit Cato[7], novissimumque libri est, ut appareat repentinam ac novitiam viro curam fuisse. Locum subigi jubet humidum et crassum: semipedali[8] undique intervallo seri, ne calcetur. Præterea[9] ad lineam grana bina aut terna paxillo demitti: videlicet semine tum tantum serebantur: id fieri secundum æquinoctium vernum. Stercore satiari, crebro purgari, caveri ne cum herbis evellatur asparagus. Primo anno stramento ab hieme protegi: vere aperiri, sarriri, runcari: tertio[10] incendi
3 verno. Quo maturius incensus est, hoc melius provenit. Itaque arundinetis maxime convenit, quæ festinant incendi[11]. Sarriri jubet idem, non antequam asparagus natus fuerit, ne in sarriendo radices vexentur. Ex eo velli asparagum ab radice: nam si defringatur, stirpescere, et intermori: velli, donec in semen eat. Id autem[12] maturescere ad ver, incendique: ac rursus, quum apparuerit asparagus, sarriri ac stercorari. Ac post annos novem, quum jam vetus sit, digeri subacto solo stercoratoque.

connexa nascetur: quæ appellatur spongia, etc.» Implicatas radices, quæ quasi unitatem faciunt, sic illigatas, atque connexas, olitores spongias vocant, inquit Columella, lib. IX, p. 3. Hard.

6. *In toros.* Toros appellat, ut quidem videtur, spicam asparagi maxime cibis expetitam: hæc caro, hæc pulpa asparagi, etc. Hard.

7. *Cato.* Lib. de Re R. c. clxi, ea exstant, quæ Plinius hoc loco refert, ad ea usque verba, *Nec quidquam postea tentatum*, etc. Hard.

8. *Semipedali.* Cato: «Quum areas deformabis, hoc est, delineabis, intervallum facito inter eas semipedem latum in omnes partes, deinde serito.» Hard.

9. *Præterea.* Cato, loc. cit. «Ad lineam palo grana bina aut terna demittito.» Sic Pallad. loc. cit. et Didymus in Geop. XII, 18. H.

10. *Tertio.* Cato: «Post annum tertium quam severis, incendito vere primo.» Hard.

11. *Quæ festinant incendi.* Plin. lib. XVII, cap. 47: «Nec non ignis aliquid prodest, ut arundini: ambusta namque densior mitiorque surgit.» Hard.

12. *Id autem... ad ver.* At Cato

Tum spongiis[13] seri, singulorum pedum intervallo. Quin 4
et ovillo fimo nominatim uti, quoniam aliud herbas creet. Nec quidquam postea tentatum utilius apparuit, nisi quod circa idus[14] februarii defosso semine acervatim parvulis scrobibus serunt, plurimum maceratum fimo. Dein nexis inter se radicibus spongias factas post æquinoctium autumni disponunt pedalibus intervallis, fertilitate in denos annos durante. Nullum gratius his solum quam Ravennatium[15] hortorum. Indicavimus[16] et corrudam. Hunc enim 5
intelligo silvestrem asparagum, quem Græci[17] hormenum, aut myacanthon[18] vocant, aliisve nominibus. Invenio[19] nasci et arietis cornibus tusis atque defossis.

maturum id fieri ad autumnum dixit, ut quidem videtur, rectius, ita rerum natura exigente. Hard.

13. *Tum spongiis.* Hoc est, radicibus, ut ante monuimus. Cato: « Deinde fossulas facito, qua radices asparagi demittas: intervallum sit ne minus pedes singulos inter radices asparagi. » Hard.

14. *Nisi quod circa idus.* Colum. et Pallad. ll. cc. Hard.

15. *Ravennatium.* Vel silvestribus tamen asparagis cedere hos innuit Martialis in Xeniis, lib. XIII, epigr. xxi, cui titulus, *Asparagi:* « Mollis in æquorea quæ crevit spina Ravenna, Non erit incultis gratior asparagis. » Sativus, inquit, asparagus, non erit silvestri gratior. « In totum spina est asparagus, » inquit Plinius, lib. XXI, cap. 54. Hard.

16. *Indicavimus.* Tum lib. XVI, cap. 67, tum etiam libri hujus cap. 19. Corruda porro silvestris asparagus est foliis acutis, qualis a Clusio depingitur, Rarior. Plant. l. V, c. 68, p. 177. Hanc toto Castellæ Granatensique regno nasci prodit: nos hic in Horto Regio vidimus. Sed et sativum asparagum a rusticis corrudam appellari Columella est auctor, lib. XI, cap. 3. Hard.

17. *Græci hormenum.* Apud Hesych. ὅρμηνος legitur. Ὅρμηνος, inquit, ὄνομα κύριον, καὶ πόλις Θετταλίας... οἱ δὲ τὸν ἄγριον ἀσπάραγον. Julius Pollux, lib. VI, cap. 9, non silvestrem, sed sativum ὅρμηνον vocari scribit: nimirum ut corrudæ apud Latinos, sic apud Græcos ὁρμήνου communis utrique generi appellatio fuit. Hard.

18. *Myacanthon.* Quasi muris spinam Dioscorid. lib. II, cap. 152: Ἀσπάραγος πετραῖος, ἣν μυάκανθαν καλοῦσι. Galen. de Fac. simpl. med. lib. VI, p. 160: ἀσπάραγος πετραῖος, ἡ μυακάνθινος. Hard.

19. *Invenio.* Nempe apud auctores haud sane satis idoneos, quorum fidem hac in parte Dioscorides elevat, loc. cit. quamvis suffragari iis videatur Didymus in Geop. l. XII, cap. 18. Hard.

1 XLIII. Poterant videri dicta omnia quæ in pretio sunt, nisi restaret res maximi quæstus, non sine pudore dicenda. Certum est quippe carduos apud Carthaginem magnam, Cordubamque præcipue, sestertium[1] sena millia e parvis reddere areis : quoniam portenta quoque terrarum in ganeam vertimus, etiam ea quæ refugiunt quadrupedes consciæ. Carduos ergo[2] duobus modis serunt : autumno planta, et semine ante nonas martias; plantæque ex eo disponuntur ante idus novembris, aut in locis frigidis circa Favonium. Stercorantur[3] etiam, si diis placet, lætiusque proveniunt : condiuntur que aceto melle diluto, addita laseris radice; et cumini, ne quis dies sine carduo sit.

1 XLIV. Cætera in transcursu dici possunt. Ocimum[1] Parilibus optime seri ferunt : quidam et autumno[2]; jubentque, quum hieme seratur, aceto semen perfundi. Eruca quoque[3] et nasturtium, vel æstate, vel hieme facillime

XLIII. 1. *Sestertium sena millia.* Quæ monetæ nostræ gallicæ efficiunt libras sexcentas. Hard.

2. *Carduos ergo.* Eos intelligit, quorum e genere scolymus est, uti ex oratione Plinii liquet, lib. XX, c. 99, ubi de carduorum medicinis agit, quorum nunc tempora satus explanat, in primisque scolymi, *l'artichaut* (*Cynara Scolymus; Syng. æqual.* gen. 1436 W. *Cynarocoph.* Juss. Ed.), quam Latini cinaram quoque appellarunt. Nam quæ de carduorum satu nunc afferuntur a Plinio, eadem ferme retulit Colum. de cinara, lib. XI, c. 3 : « Cinaræ sobolem, inquit, melius per autumni æquinoctium disponemus : semen commodius circa kalendas martii seremus, ejusque plantam circa kalendas novembris deprimemus et multo cinere stercorabimus: id enim genus stercoris huic oleri videtur aptissimum. » Est et cinara spinosa, quæ Matthiolo in lib. III Dioscorid. p. 667, carduus aculeatus dicitur, *cardon d'Espagne.* H.

3. *Stercorantur.* Pallad. lib. IV in Martio, tit. 9, pag. 87 : « Terram stercoratam et solutam diligit carduus, quamvis in pingui possit melius provenire. » Hard.

XLIV. 1. *Ocimum.* Basilicum Lobelio dictum, in Advv. p. 215, et Gallis quoque *basilic.* A Matthiolo in lib. II Diosc. p. 533, pingitur accurate, et ocimum medium nuncupatur. In horto Regio vidimus. Parilia Romæ celebrata XI kalend. maias, diximus sup. libro, cap. 66. Colum. XI, 3, seri ocimum circa idus jubet. Hard.

2. *Quidam et autumno.* Colum. XI, 3. Etiam aprili quum seritur, ut cito nascatur, aqua calida perfundi Pallad. jubet in Aprili, t. 3.

nascuntur. Eruca[4] præcipue frigorum contemptrix, diversæ est, quam lactuca, naturæ, concitatrix[5] Veneris: idcirco jungitur illi[6] fere in cibis, ut nimio frigori par fervor immixtus temperamentum æquet. Nasturtium[7] nomen accepit a narium tormento[8]. Et inde vigoris significatio proverbio[9] id vocabulum usurpavit, veluti torporem excitantis. In Arabia miræ amplitudinis dicitur gigni.

XLV. Ruta quoque[1] seritur Favonio, et ab æquinoctio autumni: odit hiemem[2], et humorem, ac fimum. Apri- I

3. *Eruca quoque.* Ita Palladius, lib. II in Jan. t. 14, p. 44. Nostris, *roquette.* A Matthiolo pingitur in lib. II Dioscor. pag. 530. H.

4. *Eruca.* In Priapeis : « Nam quamvis videar satis paratus, Erucarum opus est decem maniplis, Fossas inguinis ut teram. » Quin et eruca sacra Priapo est, atque ideo prope eum seritur. Columella in Horto : vid. paulo post. Et in Priapeis : « Et ipse longe nocte dormiat solus, Libidinosis incitatus erucis. » Auctor Moreti : « Intybaque et Venerem revocans eruca morantem. » Ovid. in Amor. « Ex horto quæ venit herba salax. » Idem : « Nec minus erucas aptum est vitare salaces. » Dalec.

5. *Concitatrix.* Sic Diosc. II, 170; Galen. de alim. Fac. II, 53, p. 364. Columella in Hortulo : « Et quæ frugifero seritur vicina Priapo, Excitet ut Veneri tardos eruca maritos. » Marcellus Emp. cap. LXXXIII : « Ad abundantiam seminis præparandam erucam decoctam bibat, quoties quisque inopia seminis se laborare perspexerit: vel potius assidue incoctam manducet. » Idcirco *salaces erucas* Ovidius vocat. Hard.

6. *Jungitur illi.* Lactuca scilicet. Hoc ipsum fieri Galenus præcipit l. c. Hard.

7. *Nasturtium.* « Nasturtium nonne vides, inquit apud Nonium Varro, ab eo dici quod nasum torqueat? » Et auctor Moreti : « Quæque trahunt acri vultus nasturtia morsu. » Porro nasturtii iconem apud Lobelium vide, in Observ. pag. 107. Nostris, *cresson alenois* : Narbonensibus, *nasitort*. H.

8. *Narium tormento.* Κάρδαμον, καρήδαμον, quia caput acri calore suo tentat. Unde in pigros, ignavos, et desides Græcis est proverbium, κάρδαμον ἔσθιε. Nasturtium comede.

9. *Proverbio.* Vossium vide in Etymol. verbo *Nasturtium.* Auctor Geop. lib. XII, 27 : Φασὶ δὲ τοὺς ἐσθίοντας κάρδαμον, ὀξυτέραν τὴν διάνοιαν γίνεσθαι. « Aiunt vescentes nasturtio mentis acumine subtiliores evadere. » Hard.

XLV. 1. *Ruta quoque.* Pingitur a Lobelio ruta hortensis in Observ. p. 506. Gallis, *de la rue*. Et hanc autumno seri, differri mense martio præcipit Colum. lib. XI, cap. ult. Hard.

2. *Odit hiemem.* Theophr. Hist. VII, 5 : « Aquas et fimum, inquit,

cis[3] gaudet et siccis, terra quam maxime lateraria[4]. Cinere vult[5] nutriri : hic et semini miscetur, ut careat erucis. Auctoritas etiam peculiaris apud antiquos ei fuit. Invenio mustum rutatum populo datum a Cornelio Cethego, in consulatu[6] collega Quintii Flaminini, comitiis peractis. Amicitia est ei et cum fico[7], in tantum, ut nusquam lætior
2 proveniat, quam sub hac arbore. Seritur et surculo, melius in perforatam[8] fabam indito, quæ succo nutrit comprehendendo surculum. Seritur et a se ipsa[9] : namque incurvato cacumine alicujus rami, quum attigerit terram, statim radicatur. Eadem et ocimo[10] natura, nisi quod difficilius crescit. Sed durata runcatur non sine difficultate, pruritivis hulceribus[11], ni munitis manibus id fiat, oleove de-

omnia olera diligunt, præter rutam. » Φῦλυδρα δὲ πάντα τὰ ἄλλα λάχανα, καὶ φιλόκοπρα, πλὴν πηγάνου.

3. *Apricis*. Pallad. IV in Martio, t. 9, p. 90 : « Prosequuntur etiam maledictis, et maxime in terra soluti lateris ponunt, quod prodesse certissimum est. » Colum. XI, 3. H.

4. *Terra quam maxime lateraria*. Lateritios parietes dicimus, ex lateribus constructos. *Laterariam terram*, quæ apta sit fingendis lateribus. Gelen.

5. *Cinere vult*. Pallad. l. c. « Hoc mense ruta seritur locis apricis, solius cineris inspersione contenta. » Hard.

6. *In consulatu*. An. U. 421. Sed vitio facti consules abdicarunt, in Fastis quidem est adnotatum. H.

7. *Amicitia est ei et cum fico*. In fico rutam inseri Theophr. refert, lib. V, cap. 7 de Caus. Dal. — *Amicitia*. Pallad. l. c. « Sub fici arboris umbra libentius acquiescit. » Adde et Arist. sect. xx, probl. 18, quærentem : Quam ob causam ruta insita in ficum pulcherrima, plurimaque proveniat? Hard.

8. *Melius in perforatam*. Pallad. l. c. « Nonnulli ramulos rutæ pertusæ fabæ inserunt, vel bulbo, atque ita obruunt, alieno vigore servandos. » Hard.

9. *Seritur et a se ipsa*. Nempe propagine, uti fere de rubis dictum est, XVII, 21. Sic etiam Pallad. l. c. Hard.

10. *Eadem et ocimo*. Ut propagine nimirum, æque atque ruta seratur. Hard.

11. *Pruritivis hulceribus*. Natis hulceribus ex prurigine. In libris hactenus editis, *provenientibus hulceribus*. In MSS. Reg. et Colb. *proritivis*. Unde nos *pruritivis* effecimus. Adjuvat Colum. XI, 9 : « Sed velata manu debet runcari, quam nisi contexeris, perniciosa nascuntur hulcera. Si tamen per ignorantiam nuda manu runcaveris, et prurigo atque rumor incesserit, oleo subinde perunguito. » H.

XLVI. 1. *Ab æquinoctio*. Pallad.

fensis. Conduntur autem et ejus folia, servanturque fasciculis.

XLVI. Ab æquinoctio[1] verno seritur apium, semine 1
paululum in pila pulsato[2]. Crispius sic putant fieri, aut si satum calcetur cylindro pedibusve. Proprium ei, quod colorem mutat. Honos ipsi[3] in Achaia, coronare victores sacri certaminis Nemeæ[4].

XLVII. Eodem tempore[1] seritur menta planta : vel si 1
nondum germinat, spongia. Minus hæc[2] humido gaudet.

V in Aprili, t. 3, et Colum. XI, 3. H.

2. *In pila pulsato.* Hoc est, in vase concavo, sive mortario, pinsi prius necesse est. De pilæ vocis usu, eo intellectu, alibi egimus. Colum. XI, 3 : « Si crispæ frondis apium fieri maluerit, semen ejus inditum pilæ, et saligneo palo pinsitum exspoliatumque in linteolis ligatum obruet. Potest etiam circa hanc operam fieri crispum qualitercumque satum, si quum est natum, incrementum ejus circumvoluto cylindro coerceat. » Sic etiam Pallad. l. c. et Theophr. Hist. II, 5, et de Causs. V, 6. Hard.

3. *Honos ipsi.* Juvenal. Sat. VIII, v. 226 : « Graiæque apium meruisse coronæ. » Idcirco Nemæum apium Nicandro dicitur in Theriac. p. 47; Suid. t. II, p. 213, Νεμέας σέλινα. Plutarch. Symp. V, quæst. 3, quibus adde quæ diximus XV, 5. H.

4. *Nemeæ.* Illic viridi vivoque apio coronantur, in Isthmiis vero arido, rejecta pinu, Herculis instituto. Callimachus apud Plut. in Sympos. Καί μιν Ἀλητίδαι πουλὺ γεγειότερον Τοῦδε παρ' Αἰγειῶνι θεῷ τελέοντες ἀγῶνα Θήσουσι, νίκης σύμβολον Ἰσθμιάδος, Ζήλῳ τῶν Νεμέηθε, πίτυν δ' ἀποτιμήσουσι, Ἣ πρὶν ἀγωνιστὰς ἔστεφε τοὺς Ἐφύρης. Had. Jun. lib. IV, cap. 21. Vide quod adnotatum est lib. XX, cap. 11. Olympicos ludos Hercules in honorem Pelopis instituit. Corona in his fuit ex oleastro, vel olea callistephano. Pythios Delphis Diomedes in honorem Apollinis, qui Pythonem serpentem interemisset. Corona, laurus. Isthmios in Isthmo, et Megarensium sinu, juxta Corinthum, ad Neptuni delubrum, inter Ægæum et Ionium mare, Theseus, æmulatione Herculis. Corona principio ex apio, deinde ex pinu, ac tandem victori præmium centum drachmæ, ut Olympionicis quingentæ. Nemæos in honorem Archemori Lycurgi filii, a serpente necati, quum super apium reptaret, celebrarunt. Corona apium. Alex. ab Alex. V, cap. 8. Dal.

XLVII. 1. *Eodem ... planta.* Transferri mentam in planta ait æquinoctio verno : ac si nondum germinaverit, radice seu spongia, ut diximus. Pingitur a Dodonæo, menta prima, pag. 95. H. — *Menta sativa* (*Didyn. gymn.* gen. 1102 W. *Lab.* Juss.). De hac specie, ut de sqq. fusius agemus in libb. sqq. Ed.

2. *Minus hæc.* Ita sane libri

Æstate viret, hieme flavescit. Genus ejus silvestre mentastrum[3] est. Et hoc propagatur, ut vitis, vel si inversi rami[4] serantur. Mentæ nomen[5] suavitas odoris apud Græcos mutavit, quum alioqui mintha vocaretur, unde veteres nostri nomen declinaverunt. Grato menta mensas odore percurrit in rusticis dapibus. Semel sata, diutina ætate durat. Congruit pulegio[6], cujus natura in carnariis reflorescens sæpius dicta est. Hæc quoque servantur simili
2 genere, mentam dico, pulegiumque, et nepetam[7]. Condi-

omnes. At ego libentius multo agnoverim, « Non minus hæc humido gaudet, » ut ad apium, de quo proxime sermo, respiciat : illud enim perinde ac mentam humido lætari Columella scribit, XI, 3 : « Apium, inquit, præcipue aqua lætatur, et ideo secundum fontem commodissime ponitur. » Et paulo post : « Menta dulcem desiderat uliginem : quam ob causam juxta fontem mense martio recte ponitur. » Nisi forte, id quod simile veri arbitramur, de cælo, non de solo humido, intellexit auctor, quoniam proxime sequitur, *æstate viret*.

3. *Mentastrum*. Diosc. III, 42, ἡδύοσμον ἄγριον, menta silvestris : officinis, alba menta. Iconem exhibet idem Dodonæus, p. 96. Græci καλαμίνθην vocant, inquit Apuleius, cap. 91. Gallis, *menthe sauvage*. In Nothis Diosc. p. 454 : Τὸ δὲ ἡδύοσμον ἄγριον, ὃ Ῥωμαῖοι μεντάστρουμ καλοῦσι. H.— *Mentha silvestris?* Σισυμβρίου, II, 153, var.? Ed.

4. *Vel si inversi rami*. Colum. XI, 3 : « Mentæ si forte semina defecerunt, licet de novalibus silvestre mentastrum colligere, atque ita inversis cacuminibus disponere; quæ res feritatem detrahit, atque edomitam reddit. » Hard.

5. *Mentæ nomen*, etc. Κωκύτιδα νύμφην Oppianus III Ἁλιευτικῶν vocat, quod Mintham Cocyti filiam, Plutonis amicam adventanti Proserpinæ infensam et minitantem, Ceres in κακὴν βοτάνην mutavit. Eadem fere leguntur apud Strab. VIII, de monte Minthe. Improbam herbam vocat Oppiani interpres, quod ante coitum apposita mulierum genitalibus, conceptum impedit; vulnera, si inferatur, curari prohibet; lacti mixta ante coagulum, densari non patitur, quæ Florentinus lib. XII Geoponicon tradit. Rhodig. lib. X, cap. 22. Dal. — *Mentæ nomen*. Diosc. III, 41 : Ἡδύοσμος, οἱ δὲ μίνθην. Et Galen. de simpl. med. Fac. VI, p. 176 : Ἡδύοσμον, ἔνιοι δὲ μίνθην εὐώδη προσαγορεύουσιν. Hard.

6. *Congruit pulegio*. Nostri *pouliot* vocant. Regium vulgatum, *pouliot royal:* delineatur a Lobelio, in Obs. p. 266. De pulegio porro in carnariis reflorescente diximus XVIII, 60. Hard.

7. *Et nepetam*. Quæ silvestre pulegium etiam appellatur, *pouliot sauvage*. Vide Dodonæum, pag. 98.

mentorum tamen omnium fastidiis cuminum[8] amicissimum. Nascitur in summa tellure vix hærens, et in sublime tendens. In putridis et calidis maxime locis, medio serendum vere. Alterum ejus genus silvestre, quod rusticum vocant, alii Thebaicum : si tritum ex aqua potetur, in dolore stomachi[9] prodest. In Carpetania[10] nostri orbis maxime laudatur : alioqui Æthiopico[11] Africoque palma est. Quidam huic Ægyptium præferunt.

XLVIII. Sed[1] præcipue olusatrum miræ naturæ est. 1
Hipposelinum Græci vocant, alii smyrnium. E lacryma caulis sui nascitur. Seritur et radice. Succum ejus[2] colli-

Alia est nepeta vulgaris officinarum, quæ menta cataria, *l'herbe au chat*. Alii nepitam scribunt. H.

8. *Cuminum*. Cuminum Latini juxta et Galli vocant : Hebræi ipsi כמן *cammon* : rura nostra, *cumin*. Utrumque genus sativum et silvestre, quale nos vidimus, a Dodonæo pingitur, p. 298. Hard.

9. *In dolore stomachi*. Adversus tormina et inflationes, bibi tritum ex aqua : ex vino ad imbecillitatem stomachi, jubet Diosc. III, 69. H.

10. *In Carpetania*. Diosc. l. c. in Carthagine Hispaniæ oppido. Toletum in Hispania est Carpetanorum caput. Hard.

11. *Æthiopico*. Quod Hippocrates regium vocat, quoniam illud palmare putat, inquit Diosc. III, cap. 68, secundas defert Ægypto.

XLVIII. 1. *Sed ... olusatrum*. Sive atrum olus, sic dictum a semine et radice atra. Colum. XI, 3 : « Atrum olus, quod Græcorum quidam vocant ἱπποσέλινον, nonnulli σμυρνίον, etc.» Adde Apuleium lib. de Virtutibus herbarum, cap. 107. In Græcis vero Hesychius : Σμύρνιον, τοῦ ἱπποσελίνου ὁ καρπὸς, καὶ αὐτὴ ἡ βοτάνη. Schol. Nicandri in Theriac. pag. 39 : Τὸ Σμύρνειον ὅμοιόν ἐστι τῷ μεγάλῳ σελίνῳ· ὃ καὶ ἱπποσέλινον καλεῖται· σμύρνειον δὲ, ἐπειδὴ ἐμφερές ἐστι τῇ σμύρνῃ κατὰ τὴν ὀσμήν. Et Galen. de Fac. simpl. med. VIII, pag. 230 : Σμύρνιον, οἱ δὲ ἱπποσέλινον ὀνομάζουσιν ἄγριον. Cave porro agi nunc existimes de hipposelino, de quo instituta est oratio cap. 37, quanquam et illud smyrnium nuncupatum sit teste Diosc. III, 78. De smyrnio vere ac proprie dicto nunc sermo est, cui etiam in Cilicia hipposelini tributa est appellatio, ut prodidit ipse Diosc. cap. sq. Hipposelinum illud Theophrasti est, idemque smyrnion Dioscoridis, a Matthiolo delineatum, pag. 773, quale in horto Regio visum a nobis. De eo rursum lib. XXVII, cap. 109. H.

2. *Succum ejus*. Theophr. Hist. VII, 6 : Γίνεται δὲ καὶ τὸ δάκρυον ἐξ αὐτοῦ ὅμοιον τῇ μύῤῥᾳ, οἱ δέ φασιν ὅλως μύῤῥαν. « Lacryma ex eo fluit myrrhæ assimilis : quidam omnino

gunt, myrrhæ saporem habere dicunt: auctorque[3] est Theophrastus, myrrha sata natum. Hipposelinum[4] veteres præceperant in locis incultis, lapidosis, juxta maceriam seri : nunc et repastinato seritur, et a Favonio post æqui-
2 noctium autumni. Quippe quum cappari[5] quoque seratur siccis maxime, area in defossu cavata, ripisque undique circumstructis lapide : alias evagatur per agros, et cogit solum sterilescere. Floret[6] æstate : viret usque ad Vergiliarum occasum, sabulosis[7] familiarissimum. Vitia[8] ejus, quod trans maria nascitur, diximus inter peregrinos frutices.

1 XLIX. Peregrinum et Careum[1], gentis suæ nomine

myrrham id esse asseverant. » E radice potius quam e caule succum manare scimus. Hard.

3. *Auctorque*. Verba hæc sunt Græci scriptoris, Hist. IX, 1 : Καί τινες ἀκούσαντες ὡς ἐντεῦθεν ἡ σμύρνη, ἡγοῦνται βλαστάνειν ἐξ αὐτῆς ἱπποσέλινον. Φυτεύεται γὰρ καὶ ἀπὸ δακρύου τὸ ἱπποσέλινον. « Quum ex hipposelino myrrham nasci quidam audivissent, hipposelinum ex myrrha provenire etiam putarunt, quæ lacryma hipposelini est. Seritur et hipposelinum sua lacryma. » H.

4. *Hipposelinum veteres*. Colum. l. c. de hipposelino, quod et olusatrum et smyrnium pariter appellat : « Pastinato, inquit, loco semine debet conseri, maxime juxta maceriem : quoniam et umbra gaudet, et qualicumque convalescit loco. »

5. *Quippe quum cappari*. Cappari neutro genere dicitur, et *capparis* feminino. Colum. XI, 3 : « Capparis ... si serenda fuerit, siccum locum desiderabit : isque debebit ante circumdari fossula, quæ repleatur lapidibus et calce, vel Punico luto, ut sit quasi quædam lorica, ne possint eam perrumpere prædicti seminis frutices : qui fere per totum agrum vagantur, nisi munimento aliquo prohibiti sint... Et noxium virus habent, succoque suo sterile solum reddunt. » Capparis in Gallia, *un câprier*, vel ut aliis visum est efferre, *un câpier*. Capparis retuso folio apud Lobel. in Observ. pag. 359. Monspelii in hortis pulcre et copiose fruticat. H. — *Capparis spinosa*, de qua fusius Noster agit, XX, 59. Ed.

6. *Floret* ... *viret*, etc. Hæc quoque Theophr. Hist. VI, 5. H.

7. *Sabulosis*. Theophrast. l. c. Χαίρει δὲ ὑφάμμοις καὶ λεπτογείοις χωρίοις. Hard.

8. *Vitia ejus*. Lib. XIII, 44. H.

XLIX. 1. *Careum*. Apicio quoque, VII ; 2, *Careum*. Diosc. III, 66, Κάρος. Pingitur a Dodonæo, pag. 297. In officina *carvi* nominari : apud Germanos Bohemosque, non in Caria modo, unde origo nominis, frequens nasci prodit. H. — *Carum Carvi* (*Pentand. digyn.* gen. 561 Willd. *Ombellif.* Juss.). Vid. Exc. VII ad calc. huj. libri. Ed.

appellatum, culinis principale. In quacumque terra seri vult, ratione eadem, qua olusatrum. Laudatissimum tamen in Caria, proximum Phrygia.

L. Ligusticum[1] silvestre est in Liguriæ suæ montibus: 1
seritur ubique: suavius sativum, sed sine viribus. Panacem[2] aliqui vocant. Cratevas[3] apud Græcos cunilam bubulam eo nomine appellat: cæteri fere conyzam, id est, cunilaginem: thymbram vero, quæ sit cunila. Hæc apud nos habet vocabulum et aliud, satureia dicta[4] in condimentario genere. Seritur mense februario, origano æmula. Nusquam utrumque additur, quippe similis effectus. Sed cunilæ Ægyptium origanum tantum præfertur.

LI. Peregrinum fuit et lepidium[1]. Seritur a Favonio: 1
dein quum fruticavit, juxta terram[2] præciditur; tunc run-

L. 1. *Ligusticum*. Diosc. III, pag. 58: Λιγυςικὸν φύεται μὲν πλεῖςον ἐν Λιγυρίᾳ, ὅθεν καὶ τὴν προσωνυμίαν ἔσχηκεν. Πανακες δὲ αὐτὸ καλοῦσιν οἱ ἐπιχώριοι, etc. Eadem habet Oribasius, lib. XI, f. 204. Siler montanum Dodonæi est, a quo accurate delineatur, quale in horto Regio vidimus, pag. 308. Gallis, *sermontaine*. Officinis nonnullis, *séséli*, sed falso. Hard. — *Ligusticum Levisticum* (*Pentand. dig.* gen. 542 W. *Ombellif.* Juss). Ed.

2. *Panacem*. Quoniam panaci heracleotico et viribus simile est, et radice atque caule, inquit Diosc. l. l. Hard.

3. *Cratevas*. Græcorum inconstantiam in assignandis plantarum nominibus obiter indicat, non usquequaque approbat. Et falso quidem cunilæ bubulæ nomen esse ligustico inditum, diserte monet, lib. XX, 60. Hard.

4. *Satureia dicta*. Thymbra igitur gemina, et utraque affinis alteri: altera Græcorum, Latinorum altera, quæ et satureia, thymbræ quidem æmula, et cunila appellata: sed discrepans tamen a thymbra. Colum. IX, 4: « Thymbræ, vel nostratis cunilæ, quam satureiam rustici vocant. » Et in Hortulo: « Et satureia thymi referens, thymbræque saporem. » Scribonius Largus, Comp. cxxiv: « Cunila, quam satureiam quidam vocant. » Satureiam seu cunilam Galli nunc *sarriette* nominant. Pingitur a Dodonæo, p. 288. Thymbra, p. 287. Utramque Regio in horto vidimus. Thymbra in Græcia frequens, maximeque in Chio, teste Anguillara, part. 12, p. 203. Hard.

LI. 1. *Lepidium*. Gallis, *passerage*. Iconem vide apud Dodonæum, pag. 704: nos plantam ipsam in horto Regio vidimus. Hard.

2. *Juxta terram*. Colum. XI, 3: « Lepidium velut porrum sectivum demetere poteris, rarius tamen, etc. » Hard.

catur, stercoraturque : per biennium hoc. Postea iisdem fruticibus utuntur, si non sævitia hiemis ingravat, quando impatientissimum est frigorum. Exit et in cubitalem altitudinem, foliis laurinis, sed mollibus; ususque ejus non sine lacte[3].

1 LII. Gith pistrinis[1], anisum et anethum culinis et medicis nascuntur. Sacopenium[2] et ipsum in hortis quidem, sed medicinæ tantum.

1 LIII. Sunt quædam comitantia aliorum satus, ut pa-
paver: namque cum brassica seritur, ac portulaca, et eruca
cum lactuca. Papaveris sativi tria genera. Candidum[1], cujus
semen tostum in secunda mensa[2] cum melle apud antiquos
dabatur. Hoc et panis[3] rustici crustæ inspergitur, affuso
ovo inhærens, ubi inferiorem crustam[4] apium githque
cereali sapore condiunt. Alterum[5] genus est papaveris
2 nigrum, cujus scapo inciso lacteus succus excipitur. Ter-
tium genus[6] rhœam vocant[7] Græci, id nostri erraticum.

3. *Non sine lacte.* Columella in horti poemate. Dioscoridi in muria servatum cum lacte estur. Lepidio injecto oxygala fieri scribit Columella, lib. XII, cap. 8. Dal.

LII. 1. *Gith pistrinis.* Gith Diosc. III, 93, μελάνθιον dicitur, cujus semen inspergi gratissime panibus condiendis monet : idcirco pistrinis nascitur. De eo rursum, XX, 71. Sativum melanthium depictum vide apud Dodon. p. 301. Gallis, *de la nielle :* etsi dubitat Anguillara, parte 12, pag. 216. H.

2. *Sacopenium.* De eo dicemus XX, 75. Hard.

LIII. 1. *Candidum. Pavot blanc.* Vide ap. Dodon. pag. 442. Hard.

2. *In secunda mensa.* « Cocetum, inquit Festus, edulii genus ex melle et papavere factum. » H.

3. *Hoc et panis.* Annon idcirco dictum est a Virgilio, *Cereale papaver ?* Hard.

4. *Inferiorem crustam.* Polluci, ἐψιθίας inferior panis crusta, quæ qua furnum attingit et ψαίθιον : crusta vero superior, magna ex parte vesicis bullata, et pustulata ἀττάραχος, sive ἀττάραγος. Dal.

5. *Alterum genus. Pavot noir*, apud eumdem Dodonæum, l. c. H.

6. *Tertium genus.* Quod libro sequente, cap. 77, inter silvestria sativaque medium genus facit. Est illud erraticum Dodonæi, pag. 444; Lobelii quoque, in Observ. p. 143. Apud Gallos, *coquelicot*, vel *pavot sauvage.* Hard.

7. *Rhœam vocant.* Galen. de Fac. simpl. med. VII, p. 207, ῥοιὰς ὀνομάζεται. Et paulo post, ὀνομά-

sponte quidem, sed in arvis[8] cum hordeo maxime nascitur, erucæ simile, cubitali altitudine, flore rufo et protinus deciduo: unde et[9] nomen a Græcis[10] accepit. De[11] reliquis generibus papaveris sponte nascentis dicemus in medicinæ loco. Fuisse autem in honore apud[12] Romanos semper, indicio est Tarquinius[13] Superbus, qui legatis[14] a filio missis decutiendo papavera in horto altissima, sanguinarium illud responsum hac facti ambage reddidit.

LIV. Rursus alio comitatu æquinoctio autumni seruntur coriandrum, anethum, atriplex, malva, lapathum, chærefolium, quod pæderota[1] Græci vocant: et acerrimum 1

...uσι ῥοιάδα. Rhœada sane rectius liceret: sed latino ritu ac sono efferre maluit, quod et alias ei familiare est. Sic Q. Serenus, cap. XXVIII, p. 150, *de ischia* inscripsit, quum *de ischiade* ars Græcorum postulet. HARD.

8. *Sed in arvis*. In segetibus, ἐν ἀρούραις φύεται, inquit Diosc. IV, 64, a quo iisdem fere verbis describitur, uti et a Theophr. Hist. IX, 13. HARD.

9. *Unde et*. Ἀπὸ τοῦ ῥέειν, quod fluere ac decidere sonat. Diosc. Μήκων ῥοιάς· ὠνόμασται δὲ διὰ τὸ ταχέως τὸ ἄνθος ἀποβάλλειν. H.

10. *Nomen a Græcis accepit*. Placet id ἔτυμον Plinii. Dioscoridi sic vocatur, quod ex eo fluat lacteus succus. Cæterum omnibus generibus papaveris id commune est. DALEC.

11. *De reliquis*. Lib. XX, 76. H.

12. *In honore apud*, etc. *Cereale papaver* Virgilius appellat, vel quod Cereris effigies in templis id manu gestaret, vel quod in segetibus agricolæ sererent, ut deæ offerrer. Brodæus, lib. II, cap. 29. DAL.

13. *Tarquinius*. Simile Thrasybuli factum inaudierat, de quo Herod. Terps. V, pag. 324. Vide Livium, I, p. 19; Florum, I, 7, pag. 18; Frontin. Strateg. 1; Valer. denique Max. VII, 4, n. 2. Dissidet a cæteris scriptoribus Ovidius, qui in liliis id factum ait, quod in papaveribus alii, Fastor. II, v. 703, sqq. « Hortus odoratis suberat cultissimus herbis, Sectus humum rivo lene sonantis aquæ. Illic Tarquinius mandata latentia nati Accipit, et virga lilia summa metit. Nuntius ut rediit, decussaque lilia dixit: Filius, Agnosco jussa parentis, ait. Nec mora, principibus cæsis ex urbe Gabina, Traduntur ducibus mœnia nuda suis. » HARD.

14. *Qui legatis a filio*, etc. Tale fuit consilium Thrasybulo datum a Periandro, nimirum, ἡ τῶν ὑπερεχόντων σταχύων κόλουσις: quod ut exsequeretur, ostracismum instituit, qui, ut ait Aristot. in Politicis, τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν, τρόπον τινά, τῷ κολούειν τοὺς ὑπερέχοντας, καὶ φυγαδεύειν. Victorius, IV, c. 5. DAL.

LIV. 1. *Quod pæderota*. Sic Apu-

sapore[2], ignei effectus[3], ac saluberrimum corpori, sinapi[4], nulla cultura, melius tamen planta[5] tralata. Quin e diverso vix est sato semel eo liberare locum, quoniam semen cadens protinus viret. Usus ejus etiam pro pulmentario in patellis decocto, citra[6] intellectum acrimoniæ. Coquuntur et folia[7], sicut reliquorum olerum. Sunt autem trium[8] generum : unum gracile, alterum simile rapi foliis, tertium erucæ. Semen optimum Ægyptium. Athenienses[9] napy appellaverunt, alii thapsi, alii saurion.

leius, cap. 104 : « Græci pæderota vocant... Latini cærefolium. » Colum. in Hortulo : « Jam breve chærephyllum. » Et lib. XI, 3 : « Chærephyllum, itemque olus atriplicis, circa kalendas octobris obrui oportet non frigidissimo loco ... Papaver et anethum eamdem habet conditionem sationis, quam chærephyllum et atriplex. » Gallis, *cerfeuil*. A Dodonæo delineatum pag. 688. Aliud porro ab isto olere acanthi genus est, de quo dicturi sumus, XXII, 34, quanquam et istud aliqui, ut Plinius admonet, pæderota similiter vocant. H.

2. *Et acerrimum sapore*. Ad sinapi hæc pertinent, de quo statim fit mentio, quanquam ad cærefolium Plinius alter retulit, de Remed. IV, 37 : « Cerifolio, inquit, ignea vis et acerrima est. » Falso. Hard.

3. *Ignei effectus*. Impositum certe corpori pustulas, instar ignis, excitat : quod in quibusdam morbis expetitur : atque hæc curatio σιναπισμὸς dicitur, de qua Cælius Aurelianus, Celsusque ipse passim. H.

4. *Sinapi. Moutarde*. Vide iconem apud Lobelium in Obs. pag. 100 : « Sinapi sativum erucæ aut rapi folio. » Hard.

5. *Melius tamen planta*. Pallad. lib. XI in Oct. t. 11, p. 150 : « De quo semen legere disponis, suo loco esse patieris : quod ad escam parabis, robustius facies transferendo. » Hard.

6. *Citra*. Sine ullo sensu acrimoniæ. Hard.

7. *Coquuntur et folia*. Et cymæ, de quibus Columella, lib. XI, cap. 3. Hard.

8. *Sunt autem trium*. Hoc tergeminum sinapis genus, nec Dioscoridi, nec Theophrasto notum. H.

9. *Athenienses*. Νάπυ, Attici, pro σίνηπι dixere, teste Athenæo, IX. De prima appellatione νάπυος, suo loco egimus : θάψι, ob similitudinem cum ferulæ thapsiæ semine; qua de egimus XIII, 45, dici suspicabamur σαύριον, quod acrimonia sua, ceu lacerta, mordeat : est enim Græcis lacerta σαῦρα. Quam ob causam et σαυρίδιον dixere nasturtium, quod nares torquet. Verum pro *thapsi*, num legi *thlaspi* sit satius, considerandum : nam lib. XXVII, 113, thlaspi quidam napy vocant : et Hesychius, Θλασπὶς, inquit, πόα, ἣν ἔνιοι σαύριον. Dictum autem thlaspi tum sinapi fuerit, a θλάω, quod molitur, frangiturque. H.

LV. Serpyllo[1] et sisymbrio montes plerique scatent, sicut in Thracia : utique deferunt ex his avulsos ramos, seruntque[2]. Item Sicyone[3] ex suis montibus, et Athenis ex Hymetto. Simili modo[4] et sisymbrium serunt. Lætissimum[5] nascitur in puteorum parietibus, et circa piscinas ac stagna. 1

LVI. (IX.) Reliqua sunt ferulacei generis, ceu feniculum[1], anguibus, ut diximus[2], gratissimum, ad condienda plurima, quum inaruit : eique perquam similis thapsia, de qua diximus[3] inter externos frutices. Deinde utilissima funibus cannabis[4] seritur a Favonio[5]. Quo densior[6] est, eo 1

LV. 1. *Serpyllo*. Nostri *serpolet* vocant. Pingitur a Matthiolo in Diosc. III, p. 724.—Ita libri omnes : quanquam sunt qui malint : « montes planaque scatent. » Sed non admodum favet ei conjecturæ Theophr. lib. nempe Hist. Plant. VI, cap. 4 : Παρ' ἄλλοις δὲ ὄρη πλήρη καὶ τόποι, καθάπερ ἐν τῇ Θρᾴκῃ. Quod porro proxime sequitur apud Plinium, « Sicut in Thracia : utique deferunt ex iis avulsos ramos, seruntque » : sic restitutum a nobis intelligito, quum prius legeretur, « ubi aquæ deserunt... seruntque », quod insulsum per se apparet. In MSS. « ut eaque deferunt. » At Theophr. l. c. et nostram fulcit emendationem, et quæ sit loci sententia, aperit : Καὶ γὰρ ἑρπυλλός ἐστιν ἄγριος, ὃν κομίζοντες ἐκ τῶν ὀρῶν φυτεύουσι καὶ ἐν Σικυῶνι, καὶ Ἀθήνησιν ἐκ τοῦ Ὑμήττου. « Et serpyllum silvestre est, quod deferunt e montibus, seruntque : item Sicyone ex suis montibus, et Athenis ex Hymetto. » Hard.

2. *Seruntque*. Planta serunt. Pallad. in Mart. t. 9 : « Nunc etiam serpyllum seritur plantis et semine. » Colum. XI, 3 : « Thymum et transmarina cunila et serpyllum ...hæ tres et semine, et plantis circa æquinoctium vernum seruntur. » Hard.

3. *Item Sicyone*. Theophr. Hist. VI, 7. Hard.

4. *Simili modo*. Hoc est, etiam planta. Auctor Geopon. XII, 35. Σισύμβριον Theophr. I, 1. Dicemus de eo lib. XX, cap. 91. Hard.

5. *Lætissimum*. Theophr. Histor. VI, 7 : Εὐαυξέστατος δὲ εἰς φρέαρ. H.

LVI. 1. *Feniculum*. Græcis μάραθρον, *fenouil*, vulgo notum. Pingitur a Dodonæo, pag. 295. Hard.

2. *Ut diximus*. Lib. VIII, 41. H.

3. *De qua diximus*. Lib. XV, 43.

4. *Cannabis*. *Chanvre*. Iconem vide apud Dalec. Hist. Plant. IV, 64, pag. 467. Hard.

5. *A Favonio*. Ultimo mense februario seri Palladius præcipit, lib. III in Febr. tit. 5. Hard.

6. *Quo densior*. Ita scribi oportere, non *tenerior*, rei fides historiaque comprobat, non modo in cannabi, sed in omni plantarum

tenuior. Semen ejus[7] quum est maturum, ab æquinoctio autumni distringitur, et sole, aut vento[8], aut fumo siccatur. Ipsa cannabis vellitur post vindemiam, ac lucubra-
2 tionibus[9] decorticata purgatur. Optima Alabandica[10], plagarum præcipue usibus. Tria ejus ibi genera. Improbatur[11] cortici proximum, aut medullæ: laudatissima est e medio, quæ mesa[12] vocatur: secunda Mylasea[13]. Quod ad proceritatem quidem attinet, Rosea[14] agri Sabini arborum altitudinem æquat. Ferulæ[15] duo genera in peregrinis fruticibus diximus. Semen ejus[16] in Italia cibus est. Conditur quippe, duratque in urceis vel anni spatio. Duo ejus[17] ge-

genere, ut quo densius spissiusque sata sunt, eo graciliora surgant: alioqui quid cannabis teneritate opus, quando in usum cibi planta non veniat? Hard.

7. *Semen ejus.* Prima germinatione, etiamnum pastores in Etruriæ maritimis cerebrum eximunt, qui luteo durato simile, idque linteo vel charta involutum, et sub cineribus assatum, ex pipere et sale comedunt. Non solum gustui cibus is gratissimus est, sed, ut aiunt, ad excitandam Venerem efficax. Dal.

8. *Aut vento.* Gratius in Cyneg. « Illa vel ad flatus Helices appende serenæ, Vel caligineo laxanda reponito fumo. » Hard.

9. *Ac lucubrationibus.* Lucubratione vespertina, vel antelucana, ut dictum est lib. XVIII, cap. 63. Est enim illud e nocturnis operibus, quæ vigilia constant, quum sint noctes tum tanto ampliores. « Malus est autem paterfamilias, ut dictum est lib. sup. cap. 8, quisquis interdiu faceret quod nocte posset, nisi in tempestate cæli. » H.

10. *Alabandica.* Grat. in Cyneg. vers. 46: « At pauper rigui custos Alabandicus horti Cannabias nutrit silvas, quam commoda nostro Armamenta operi! gravis est tutela sed ipsis, Tu licet Æmonios includas retibus ursos. » Valide, inquit, prædam sibi concreditam tuebuntur plagæ ex cannabi: Alabandica, ne qua perrumpat; ne Æmonii quidem ursi. Hard.

11. *Improbatur.* Stupa vocatur, id quod lini cannabisve cortici, vel medullæ est proximum. Hard.

12. *Quæ mesa.* Μέση Græcis media est. Hard.

13. *Mylasea.* A Mylasis oppido Cariæ, de quo lib. V, cap. 29. H.

14. *Rosea.* Id ei cannabi nomen a Roseæ campis, de quibus in agro Sabino dictum est, lib. III, 17, et XVII, 3. Hard.

15. *Ferulæ... diximus.* Lib. XIII, cap. 42. Hard.

16. *Semen ejus.* Sic umbellam vocat, quæ semen complectitur cum cauliculis. Hard.

17. *Duo ejus genera.* Ejus nempe seminis, seu fructus, qui edulis

nera : caules, et racemi. Corymbiam [18] hanc vocant, corymbosque [19] quos condiunt.

LVII. (x.) Morbos hortensia quoque sentiunt, sicut 1
reliqua terræ sata; namque et ocimum [1] senecta degenerat in serpyllum, et sisymbrium in calamintham [2]. Et ex semine [3] brassicæ veteris rapa fiunt, atque invicem. Et necatur cuminum ab limodoro [4], nisi repurgetur. Est autem unicaule, radice bulbo simili, non nisi in solo gracili nascens. Alias privatim [5] cumini morbus scabies. Et oci-

est, duo sunt genera: alterum e caulibus petitum, alterum e racemis quos condiunt. De ferulæ conditura Columellam vide, lib. XIII, cap. 7. Hard.

18. *Corymbiam*, etc. Corymbiam ferulam, quam in caulem surgere permittebant, ut corymbos, sive umbellas nascentes ad condituram colligerent. Nam alioqui caulem gliscentem, tenellum, et adhuc convolutum demetebant, ut vel recentem comederent, vel in condimento servarent. Dal.

19. *Corymbosque*, etc. Corymbi proprie dicuntur ederarum uvæ, dependentibus acinis coactæ : transferuntur tamen ad multos herbarum fructus, quarum fastigia acini jucunda vetustate comant. Hard.

LVII. 1. *Namque et oc.* Pallad. V in Aprili, tit. 3 : « Rem miram de ocimo Gargilius Martialis affirmat, quod modo purpureos, modo albos flores, modo roseos pariat : et ex eo semine frequenter seratur, modo in serpyllum, modo in sisymbrium mutetur. » Hoc vero Theophr. habet de Caus. V, 8. H.

2. *In calamintham.* Quam superius mentastrum, et silvestre mentæ genus vocavit, cap. 47. In mentam mutari, εἰς μίνθην dixit Theophr. Hist. II, 5; VI, 7, et de Caus. II, 8. Uterque recte. H.

3. *Et ex semine.* Hæc totidem verbis Varro de Re Rust. I, 40, p. 65, et Pallad. III in Febr. tit. 24, p. 68. Hard.

4. *Ab limodoro.* Limodorum statim ab radice cumino adnasci, nec caule esse absimili prodidit Theophrast. Histor. VIII, 8, οὐκ ἀπεμφερὲς τῷ καυλῷ, etc. — *Et cuminum.* Hactenus editum, « ab imo dorso », quod plane insulsum est. Auctor emendandi exstitit Theophr. Hist. VIII, 8 : Τὸ δὲ ὑποφυόμενον εὐθὺς ἐκ τῆς ῥίζης τῷ κυμίνῳ... τὸ λιμόδορον, μονόκαυλον... ῥίζαν δὲ ἔχει ὑποςρόγγυλον. « Quod autem statim ab radice cumino subnascitur, et limodorum vocatur, unicaule est... et radice subrotunda innititur. » Sic enim in ed. Ald. et Bas. legitur. Alii αἱμόδορον, ἱμόδερον alii legi malunt, ut Dalecampius in Hist. Plant. p. 485. Sed λιμόδορον omnino scribendum cum Pellicerio sentimus, in notis marginalibus MSS. ad Theophrasti l. c. H.

5. *Alias privatim.* Theophr. Hist. VIII, 10 : Ἔνια δὲ καὶ ψώραις, καὶ ἅλμαις, καθάπερ τὸ κύμινον. « Non-

mum[6] sub Canis ortu pallescit. Omnia vero[7] accessu mu-
2 lieris menstrualis flavescunt[8]. Bestiolarum quoque genera innascuntur. Napis culices[9], raphano erucæ, et vermiculi. Item lactucis et oleri : utrisque hoc amplius, limaces et cochleæ. Porro vero privatim[10] animalia, quæ facillime stercore injecto capiuntur, condentia in id se ; ferroque non expedire tangi rutam, cunilam, mentam, ocimum, auctor est Sabinus Tiro in libro Cepuricon, quem Mæcenati dicavit.

1 LVIII. Idem contra formicas, non minimum hortorum exitium, si non sint rigui, remedium monstravit, limum marinum, aut cinerem[1], obturandis earum foraminibus. Sed efficacissime heliotropio herba necantur. Quidam et aquam diluto latere crudo inimicam eis putant. Naporum medicina est, siliquas una seri[2], sicut olerum cicer[3]: arcet enim[4] erucas. Quo si omisso jam natæ sint, remedium est absinthii succus decocti inspersus, et sedi[5] quam aizoum

nulla etiam scabie atque salsugine pereunt, ut cuminum. » HARD.

6. *Et ocimum*. Theophr. Hist. VII, 5 : Ὑπὸ δὲ τὸ ἄστρον ὤκιμον λευκαίνεται. HARD.

7. *Omnia vero*. Vide quæ diximus lib. XVII, cap. 13. HARD.

8. *Flavescunt*. Ita MSS. recte, ut diximus lib. XV, cap. 36. H.

9. *Napis culices*. Auctor Geop. XII, 7, et Theophr. Hist. VII, 5. HARD.

10. *Porro vero privatim*. Quæ in porro animalia nascuntur, ἐν τῷ πράσῳ, inde πρασοκουρίδες appellantur : hæc stercus avide appetunt, in illudque subeunt, et ibi quiescunt. Tunc venari ea facile est : alias capiendi facultas nulla datur. Theophrast. Hist. Plant. lib. VII, cap. 5. HARD.

LVIII. 1. *Aut cinerem*. Pallad. I, cap. 35, p. 28. HARD.

2. *Siliquas una seri*. Præcipue ervinas Theophrast. loc. cit. Pallad. loc. cit. « Ut olera animalia infesta non generent..... præstare fertur ervum aliquantulum satum, præcipue ubi radices et rapa nascuntur. » Eadem habet Anatolius in Geopon. lib. XII, cap. 7. HARD.

3. *Sicut olerum cicer*. Pallad. loc. citat. « Cicer intra olera, propter multa portenta serendum est. » H.

4. *Arcet enim*. Arcet erucas ab olere cicer. Has tamen ciceri ipsi innasci auctor est Ælianus, Histor. Anim. lib. IX, cap. 39. HARD.

5. *Et sedi*. Subintellige, quam herbam. Id vero jam superius attigit, lib. XVIII, cap. 45. Vide quæ ibi diximus. Columella, lib. XI,

vocant: genus hoc herbæ diximus. Semen olerum si succo
ejus madefactum seratur, olera nulli animalium obnoxia
futura tradunt. In totum vero[6] nec erucas, si palo impo- 2
nantur in hortis ossa capitis ex equino genere, feminæ
dumtaxat. Adversus erucas[7] et cancrum fluviatilem in
medio horto suspensum auxiliari narrant. Sunt qui san-
guineis[8] virgis tangant ea, quæ nolunt his obnoxia esse.
Infestant culices hortos riguos præcipue, si sint arbusculæ
aliquæ. Hi galbano[9] accenso fugantur. (XI.) Nam quod ad 3
permutationem[10] seminum attinet, quibusdam ex iis fir-
mitas major est, ut coriandro, betæ, porro, nasturtio,
sinapi, erucæ, cunilæ, et fere acribus. Infirmiora autem
sunt atriplici, ocimo, cucurbitæ, cucumi; et æstiva
omnia hibernis magis durant: minime autem gethyum.
Sed ex his quæ sunt fortissima, nullum ultra quadrima-
tum utile est, dumtaxat serendo. Culinis[11] et ultra tem-
pestiva sunt.

cap. 3, p. 405: « Ubi apricis regionibus post pluvias noxias incesserunt animalia, quæ a nobis appellantur erucæ, græce autem κάμπαι nominantur, vel manu colligi debent, vel matutinis temporibus frutices olerum concuti... Id tamen supervacuum est facere, si ante sationem semina, uti jam prædixi, succo herbæ sedi macerata sunt: nihil enim sic medicatis nocent erucæ. » Hard.

6. *In totum vero*. Pallad. lib. I, cap. 35, pag. 31: « Omnia semina horti vel agri feruntur ab omnibus malis et monstris tuta servari, si equæ calvaria, sed non virginis, intra hortum ponatur, vel etiam asinæ; creduntur enim sua præsentia fecundare quæ spectant. » H.

7. *Adversus erucas*. Pallad. loc. cit. p. 28: « Aliqui fluviales cancros pluribus locis intra hortum clavis figunt. » Hard.

8. *Sunt qui sanguineis*. E sanguineo frutice, de quo XVI, 30. H.

9. *Hi galbano*. Palladius, lib. I, cap. 35, p. 29. Hard.

10. *Nam quod ad permutationem*. Adversus permutationem, ne mutentur, ne vetustate deteriora fiant. Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 6: Τῶν δὲ σπερμάτων τὰ μὲν ἐστιν ἰσχυρότερα, τὰ δὲ ἀσθενέστερα πρὸς διαμονὴν, etc. Nam quæ reliqua hoc cap. continentur, ea totidem verbis græce habet. Hard.

11. *Culinis*. Ad usum culinarum. Libri antehac editi, *cunilis*, inepte. Errorem Theophrast. retegit, Hist. lib. VII, cap. 6, ubi in eodem argumento habitat: Πρὸς δὲ τὴν μαγει-

1 LIX. Peculiaris[1] medicina raphano, betæ, rutæ, cunilæ, in salsis aquis, quæ et alioqui plurimum suavitati et fertilitati conferunt. Cæteris dulcium[2] aquarum rigua prosunt. Utilissimæ ex iis, quæ frigidissimæ, et quæ potu suavissimæ. Minus utiles e stagno[3], et quas elices[4] inducunt, quoniam herbarum semina invehunt. Præcipue tamen imbres alunt: nam[5] et bestiolæ innascentes necantur.

1 LX. (XII.) His horæ[1] rigandi, matutina atque vespera, ne infervescat aqua sole. Ocimo tantum[2] et meridiana: etiam satum celerrime erumpere putant, inter initia ferventi aqua aspersum. Omnia autem[3] translata meliora grandioraque fiunt, maxime porri, napique. In transla-

ριχὴν χρείαν ἐπὶ πλείω διαμένει. « Ad usum culinarium, sive cibarium, diutius perdurant. » Vidit hoc ante nos Pintianus. Hard.

LIX. 1. *Peculiaris*. Theophrast. de Caus. lib. II, c. 7: « In olerum genere, inquit, humoribus salsis juvantur ῥάφανος, τεύτλιον, πήγανον, εὔζωμος, brassica, beta, ruta, eruca. Hæc enim quum aquis salsis rigantur, longe meliora evadunt. » H.

2. *Cæteris dulcium*. Reliqua deinceps Theophr. Hist. l. VII, c. 5. H.

3. *Minus utiles e stagno*. Pessimæ salsæ, et quæ difficile rarescunt, καὶ δυσμανῆ. Theophrast. Plin. legit καὶ τῆς λίμνης. Legitur et apud Theophrast. utiles esse, εὔχρηστα, quæ canalibus ducuntur, quoniam herbarum semina invehunt. Plinius legit ἄχρηστα: aut fortassis id vocabulum mutandum putavit, quod alienas herbas videret hortis esse noxias, ut id quidem in pratis sit optandum, fugiendum in horto. At Theophrasti mens fuit aquas illas terram etiam nudam herbis vestire invecto earum semine: quod si præstant, multo magis sperandum in horto culto et consito genitales fore, et alioquin quævis aqua, dum cruda non sit, etiam pluvia, tantopere laudata Theophrasto, herbas ubivis gignit. Dal. — *Minus utiles e stagno*. Verba hæc sunt græci scriptoris, loc. citat. Χείριστα δὲ τὰ ἁλυκὰ, καὶ δυσμανῆ. (Theophr. male in Stapel. ed. δυσμενῆ. Ed.). Plin. vero καὶ τῆς λίμνης, aliunde accepit, ut cætera.

4. *Et quas elices*. Elices sunt sulci aquarii, teste Columella, lib. II, cap. 8. Theophrast. loc. citat. Διὸ καὶ ἐκ τῶν ὀχετῶν ἧττον εὔχρηστα· συμπεριφέρει γὰρ σπέρματα τῆς πόας.

5. *Nam et bestiolæ*. Theophrast. Ἀγαθὰ δὲ τὰ ἐκ Διός. Ταῦτα γὰρ δοκεῖ καὶ φθείρειν τὰ θηρία γινόμενα, τὰ γόνιμα κατεσθίοντα. Hard.

LX. 1. *His horæ*. Et hæc Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 5. H.

2. *Ocimo tantum*. Theophrastus, loc. cit. et Pallad. lib. V in Aprili, tit. 3, p. 110. Hard.

3. *Omnia autem*. Theophrastus, loc. citat. qui pro napis, ῥαφανίδας habet, *raphanos*. Hard.

tione[4] et medicina est, desinuntque sentire injurias, ut gethyum, porrum, raphani, apium, lactucæ, rapæ, cucumis. Omnia autem silvestria[5] fere sunt et foliis minora, 2
et caulibus, succo acriora: sicut cunila, origanum, ruta. Solum vero[6] ex omnibus lapathum silvestre melius: hoc in sativis rumex[7] vocatur, nasciturque fortissimum: traditur certe semel satum durare, nec vinci umquam a terra, maxime juxta aquam. Usus ejus cum ptisana tantum in cibis leviorem gratioremque saporem præstat. Silvestre[8] ad multa medicamina utile est. Adeoque nihil omisit cura, ut carmine quoque comprehensum reperiam, in fabis[9] caprini fimi singulis cavatis, si porri, erucæ, lactucæ, apii, intubi, nasturtii semina inclusa serantur, mire provenire. Quæ sunt silvestria[10], eadem in sativis sicciora intelliguntur et acriora.

LXI. Namque et succorum saporumque dicenda dif- 1
ferentia est, vel major in his quam pomis[1]. Sunt autem acres[2] cunilæ, origani, nasturtii, sinapis. Amari, absinthii, centaurei. Aquatiles[3], cucumeris, cucurbitæ, lactucæ. Acuti,

4. *In translatione.* Theophrastus, loc. cit. ubi pro raphano, ῥάφανον in exemplum affert, hoc est, brassicam: quam Plinius vocabulo græco expressit. Hard.

5. *Omnia autem silvestria.* Hæc Theophrast. Hist. lib. VII, cap. 6, ubi pro cunila θύμβραν adducit, de qua diximus cap. 50. Hard.

6. *Solum vero.* Lapathum silvestre, inquit Theophrast. loc. cit. sativo suavius est ad gustum; succo tamen acidiore est: Τὸν δὲ χυλὸν ὅμως ὀξύτερον ἔχει. Hard.

7. *Hoc in sativis rumex.* Quum in hortis seritur. Vide infra lib. XX, cap. 85. Hard.

8. *Silvestre.* Dicemus de eo lib. seq. cap. 85. Hard.

9. *In fabis caprini.* In globulis fimi, fabæ magnitudine, si cujusque generis semina condantur. H.

10. *Quæ sunt silvestria.* Theophr. Histor. lib. VII, cap. 6: Πάντα δὲ καὶ ξηρότερα τῶν ἡμέρων· καὶ ἴσως αὐτῷ τούτῳ πολλὰ καὶ δριμύτερα, καὶ ἰσχυρότερα. Hard.

LXI. 1. *Quam pomis.* Quot in pomis saporum sint genera, dictum est antea, lib. XV, cap. 32. H.

2. *Sunt autem acres.* Theophrast. Hist. lib. I, cap. 19: Οἱ δὲ δριμεῖς, οἷον ὀριγάνου, θύμβρας, καρδάμου, νάπυος· οἱ δὲ πικροὶ, ἀψινθίου, κενταυρίου. Hard.

3. *Aquatiles.* Theophrastus, loc. citat. Ἄλλη δὲ ὑδαρής... οἷον σικύου, κολοκύνθης, θριδακίνης. Hard.

thymi[4], cunilæ. Acuti et odorati[5], apii, anethi, feniculi. Salsus tantum e saporibus non nascitur, aliquando extra insidit pulveris modo[6], ut cicerculis tantum[7].

1 LXII. Atque ut intelligatur vana, ceu plerumque, vitæ persuasio: panax piperis saporem reddit, et magis etiam siliquastrum, ob id piperitidis nomine accepto. Libanotis[1] odorem thuris, smyrnium myrrhæ[2]. De panace[3] abunde dictum est. Libanotis[4] locis putribus et macris ac roscidis

4. *Acuti, thymi.* Prius legebatur, *acuti tantum cunila.* At in MS. R. 1, Colbert. etc. *acuti tami*, etc. In R. 2, *acuti tumi.* Nos *thymi* auctore Theophrast. rescripsimus. Sic enim ille, Histor. lib. I, cap. 19: Αἱ δὲ ἤδη δριμύτητά τινα ἔχουσι· καθάπερ ἡ τοῦ θύμου καὶ θύμβρας. « Nonnulli acrimoniam quamdam sortiuntur, ut thymus et satureia. » Hard.

5. *Acuti et odorati.* Theophrast. loc. cit. Αἱ δὲ καὶ εὐωδίαν, ὥσπερ αἱ τοῦ σελίνου, ἀνήθου, καὶ τῶν τοιούτων. Hard.

6. *Insidit pulveris modo.* Hanc comparationem velut incidentis pulveris Plinius suo sensu excogitavit. Ea nusquam Theophrastus utitur: quamvis multis locis scribat, in ciceris superficie quamdam salsuginem colligi, qua pluviis abluta dum floret, et fructum gerit, planta statim emoritur. Dalec.

7. *Ut cicerculis tantum.* Theophrasti ἐρεβίνθους, Plinius cicerculas ubique vocat. Insigniter corruptus ad hunc diem locus hic exstitit, quum ita legeretur, *et circulis tantum aquæ.* Auctor emendandi fuit Theophr. lib. de Caus. Plant. c. 14, p. 366: Οὐδὲν τῶν φυομένων ἁλυκόν· ὥςε καὶ ἐν ἑαυτῷ τοιοῦτον ἔχειν τὸν χυλόν· ἀλλ' ἐν τοῖς περὶ τὰ ἔξω γίνεταί τις ἁλμυρὸς, οἷον καὶ τοῖς ἐρεβίνθοις. « Nihil in genere plantarum salsum percipitur: scilicet ita ut in se talem habeat saporem. Sunt enim quorum summam partem dumtaxat salsugo quædam obducit, ut cicer. » Hujus loci vitium subodoratus est ante nos Pintianus, qui ex eodem Theophrasti loco legi censuit oportere, « ut ciceris tantum cuti. » H.

LXII. 1. *Libanotis.* Libanotis Diosc. quadruplex: prima folio feniculi, semine, quod cachrin vocant, et radice candidis: secunda folio similis, semine et radice nigris: tertia folio similis, sed absque caule, flore, semine; ἄκαρπος quarta Theophrast. folio lactucæ. Præter has libanotis est coronaria, sive rosmarinus, quam Plinius confundit cum superioribus. Theophrastus tantum duo genera statuit, fructiferam, folio helioselini, semine et radice candidis: et sterilem, folio lactucæ. Dalec.

2. *Smyrnium myrrhæ.* Subintellige, saporem reddit. Prius legebatur, *myrrha myrrhæ*, insulse. Ipsa loci sententia prodit, tergeminam modo plantam laudari, libanotidem, siliquastrum, smyrnium: quarum naturæ deinceps explanantur. H.

3. *De panace.* Lib. XII, c. 58. H.

4. *Libanotis.* Oribasii interpres, lib. XI, cap. 204: « Libanotis vero,

seritur semine. Radicem habet[5] olusatri, nihil a thure differentem. Usus ejus post annum stomacho saluberrimus. Quidam eam nomine alio rosmarinum appellant. Et smyr- 2
nium[6] olus seritur iisdem locis, myrrhamque radice resipit. Eadem et siliquastro satio. Reliqua a cæteris et odore et sapore differunt, ut anethum : tantaque est diversitas atque vis, ut non solum aliud alio[7] mutetur, sed etiam in totum auferatur. Apio[8] eximunt coqui obsoniis acetum : eodem cellarii in saccis odorem vino gravem. Et hactenus 3
hortensia dicta sint, ciborum gratia dumtaxat. Maximum quidem opus in iisdem naturæ restat, quoniam[9] proventus tantum adhuc, summasque quasdam tractavimus. Vera autem cujusque natura non nisi medico effectu pernosci potest, opus ingens occultumque divinitatis, et quo nullum reperiri possit majus. Ne singulis id rebus contexeremus, justa fecit ratio, quum ad alios medendi desideria pertinerent : longis utriusque dilationibus futuris, si miscuissemus. Nunc suis quæque partibus constabunt, poteruntque a volentibus jungi.

quam rosmarinum Romani vocant, qua utuntur ii qui coronas nectunt.» Est seseli Æthiopicum herba Dodonæi, p. 310, non rosmarinum hortense nostrum, quod vulgo *romarin* appellamus. Libanotidem in Horto Regio vidimus. HARD.

5. *Radicem habet*. Foris nigricantem, intus candidam, Dioscorides, lib. III, cap. 87 : Ῥίζα καὶ λευκὴ εὐμεγέθης, ὄζουσα λιβάνου. Et paulo ante, genus libanotidis alterum agnoscit, quod radicem habeat, ῥίζαν, ἐκ μὲν τοῦ ἐκτὸς μέλαιναν· θλασθεῖσαν δὲ λευκήν. HARD.

6. *Et smyrnium*. Illud nimirum, de quo superius dictum est, c. 48. De eo rursum Plinius, lib. XXVII, cap. 109. Radicis « odor myrrhæ habet qualitatem : unde et nomen.» Galen. de alim. Fac. tom. II, cap. 52, p. 363, τὸ σμύρνιον ait, Romæ maxima copia distrahi, et habere quiddam aromaticum, καί τι καὶ ἀρωματῶδες ἔχει. HARD.

7. *Aliud alio*. Alius sapor alio vincitur. HARD.

8. *Apio*. Apio *admixto* in obsoniis coqui mitigant aceti vim. H.

9. *Quoniam proventus tantum*, etc. Quoniam uti quæque proveniant, explicuimus : ac de singulorum natura summatim ac generatim tractavimus. HARD.

EXCURSUS I

DE SPARTO.

Ad ea Plinii verba, lib. XIX, cap. 7, pag. 371:

Sparti quidem usus multa post sæcula cœptus, etc.

Stipa tenacissima (*Triand. digyn.* gen. 141 Willd. *Gramin.* Juss. vel *Lygeum Spartum*, gen. 118), λιγνόσπαρτον est Theophr. Hist. I, 8, spartum Plinio, quo ad conficiendas sportulas et storeas utebantur; alienum plane a σπάρτῳ Aristotelis, Hist. Anim. lib. IX, cap. 40, cujus floribus apes lætentur, quod sine dubio est *Spartium scoparium* (*Diadelph. decand.* gen. 1332 Willd. *Legumin.* Juss.). Classicus autem locus de *stipa* exstat in Strabone, III, 243, ubi de σχοινοπλοκικῇ σπάρτῳ sermo est, quæ inter Saguntum et Setabin Hispaniarum uberrime crescit. Sprengel.

Spartum frequens nascitur in collibus arenosis inter *Vaena* et *Alcalal-Real*, atque aliis Bæticæ locis; sed omnium abundantissime ab initio Granatensis regni, seu Bæticæ limitibus, usque ad Murgim urbem, vulgo *Murçia*, ut non sine causa totus ille tractus Veteribus appellatus sit *spartarius Campus*, quo etiam Nova Carthago, vulgo *Cartagena*, continetur: hæc etiam a nonnullis *Spartaria* cognominata est, ob *sparti*, ut credibile est, in eo agro nascentis abundantiam. Nascitur et Valentino agro, atque illud quidem superiore (græco scilicet sparto) longe uberius et lætius.

Est vero *spartum* hoc, quod Hispanis, apud quos nascitur, etiamnunc *sparto* dicitur; eodem enim in usu hodieque est, quo fuit Plinii temporibus. Nam ex crudo et exsiccato tapetes seu aulæa, storeas, corbes, rudentes aliosque funes Hispani conficiunt: corbes etiam illi in quibus ficus et uvæ passæ advehuntur, ex eo sparto confecti sunt. Sed ex illo quoque aqua instar lini macerato, deinde siccato et tuso, calceamenti genus paratur, quod *alpergates* ipsi appellant, funes etiam et alia subtiliora opera. Præfertur autem quod in regno Valentino crescit. Conf. Clus. Rarior. Plant. Hist. lib. VI, pag. ccxx. Ed.

EXCURSUS II

DE TUBERIBUS.

Ad ea Plinii verba, lib. XIX, cap. 11, pag. 375 :

Et quoniam a miraculis rerum cœpimus, sequemur eorum ordinem, in quibus vel maximum est aliquid nasci aut vivere sine ulla radice. Tubera hæc vocantur, undique terra circumdata, etc.

Idem cap. 12, pag. 376 : *Simile est et quod in Cyrenaica provincia vocant misy... et quod in Thracia iton, et quod in Græcia geranion.*

Iterum cap. 13, pag. 377 : *De tuberibus hæc traduntur peculiariter; quum fuerint imbres*, etc.

Quum omnia hæc similibus fere verbis expresserit Athenæus ex Theophrasto, ut adnotat Harduinus, nobis non inutile visum est, ad locc. citt. interpretationem, nonnulla ex Doct. SCHWEIGAEUSERI commentariis excerpere, quæ Theophrasto, Athenæo Plinioque ipsi non dubiam, ut remur, lucem afferre possunt.

Θεόφραστος. τὸ ὕδνον, ὃ καλοῦσί τινες γεράνειον, καὶ εἴ τι ἄλλο ὑπόγειον. Latus dubitandi locus, si conferas cum his quæ hodie apud Theophr. Hist. Plant. I, 10, sic leguntur : Καὶ τὸ ὕδνον δὲ, ὃ καλοῦσί τινες ἀσχίον, καὶ τὸ οὔϊγγον, καὶ εἴ τι ἄλλο ὑπόγειόν ἐστι, ᾧ οὐδέν ἐστι ῥίζα. Quæ autem mox ex eodem citantur verba, ἡ τῶν ἐγγειοτόκων, etc. eorum prorsus nullum vestigium hodie in Theophrasti libris, quatenus quidem publicam lucem viderunt, comparet : qui quum infinitis locis adeo misere sint corrupti mutilatique, optandum etiam atque etiam est, ut, si qua etiamnum, de quo desperare nemo debet, latent in bibliothecarum umbris remedia, ea in lucem denique protrahantur, et omnino subtiliore quodam judicio, quam a Bodæo factum est (cui quidem viro doctrina minime defuerat), castigata instaurataque summi Philosophi opera ad naturæ cognitionem spectantia a Schneidero aliquo aut Corayo naturæ et bonarum litterarum studiosis hominibus in manus tradantur. Casaubonus, prolatis superioribus Theophrasti ex Hist. Plant. I, 10 verbis, hæc

subjecit : « Disputat eo loci Philosophus de radicis natura, aitque : Si pro radice haberi debeat quidquid sub terra conditum latet, quum alia inter radices fore numeranda..... tum in his etiam tuber quod ἄσχιον vocatur, et vingum, et si quid aliud simile his sub terram gignitur ; quorum omnium nihil est radix. (Nempe ὧν οὐδὲν ἐστι legebat. Salmasius contra in Exercit. Plin. pag. 499, legebat : ὃ οὐδὲν ἐστιν ἢ ῥίζα, *quod nihil nisi radix est*). *Vingum Ægypti* non semel alibi commemorat Theophrastus; *aschium* invenies nusquam : et simul mirum est, vestigium nullum in hac periodo apparere vocis γεράνειον, quam reperisse constat Deipnosophistam in suo codice Theophrasti ». — Pro γεράνειον apud Athenæum κεραύνιον legendum cum Dalec. censuerat Bodæus, pag. 31 sq. nempe ex Plin. XIX, 3, 12. At ibi *geranium* veram esse scripturam, non *ceraunion*, quum ex Indice libri XIX Pliniani, tum ex Apuleii testimonio, qui sua e Plinio hausit, evicit Salmas. Exercit. pag. 498, et Harduin. in Emendd. ad Plin. lib. XIX, num. 4. Quo minus apud Nostrum sollicitari constans librorum scriptura debuit, quam eamdem et paulo ante libri omnes pariter agnoscunt, et ex hoc ipso loco Eustathius repetiit. Jam, quod ait τὸ ὕδνον, ὃ καλοῦσί τινες γεράνειον, id ita accepit Eustath. quasi omne ὕδνον fuisset γεράνειον a nonnullis appellatum : quod quum pugnare videatur cum superioribus, ubi ὕδνον et γεράνειον distinxerat Athenæus, suspicatus est Salmas. pag. 499 legendum esse τὸ ὕδνον καὶ ὃ καλοῦσι, etc. At potest etiam relativum ὃ apud Nostrum restrictive accipi, ut sit « illud genus tuberum, quod geranium nonnulli vocant » : cum quo non utique pugnat, quod paulo superius seorsim nominatum sit primo *tuber*, dein *geranium*. Quæ sequuntur de *misy* et *iton*, quæ apud Theophr. desiderari dixi, habet eadem Plinius, XIX, 3, 12. Inde pro olim edito μίσον, μίσυ se correxisse ait Casaubonus, quod quidem et MSS. ipsius agnoscebant, quibus nostri adsentiuntur. Iidem pariter ἴτον dedere (ut est apud Plin.), pro mendoso ἴστον, quod editiones omnes occupaverat. Præter rationem a Dalecampio huc tractum esse *œtum* Plinio memoratum, XXI, 15, 52, et οἴιγγον, vel potius οὔιτον Theophrasti, I, 11, et alibi, docuere Casaub. et Salmas. Cf. Hesych. in Οὔιτόν. Quod ait τὴν ὀσμὴν ἔχει κρεώδη, non placuit Palmerio, qui καρυώδη legendum contendit, Exercit. lib. II, pag. 485, id est, *nucum* vel *juglandum* habere *saporem;* quod et verum est, inquit, in tuberibus. Sed *carnosum* in tubere, cui *misy* nomen, *odorem saporemque* Plinius pariter adnotavit l. c. Non ferendum fore talem saporem, Palmerius ait. At *morillis* etiam, haud ingratis sane palato, pariter carnosum esse odorem saporemque recte dici posse videtur.

Περὶ δὲ τούτων ἴδιόν τι λέγεται, etc. Hæc, et quæ sequuntur, ad verbum propemodum in latinum sermonem convertit Plinius eodem loco, XIX,

3, 13: « De tuberibus, inquit, hæc traduntur peculiariter: quum fuerint imbres autumnales, ac tonitrua crebra, etc. » ὅταν αἱ βρονταὶ, ὡς ταύτης αἰτιωτέρας οὔσης. « Observa numeri enallagen: nisi malis scribere, ὡς ταύτης τῆς αἰτίας αἰτιωτέρας οὔσης ». Casaub. — De tonitruum vi ad gignenda tubera vulgatam fuisse Veterum opinionem ex Juvenal. V, 116 seqq. docuit idem Casaub. Conf. Plutarch. Sympos. IV, 2: ἀλλ' ἐπίτειον εἶναι. Intellige φυτόν: ni malis ex pervulgata ellipsi pronominis τί, aut nominis χρῆμα, interpretari. Post χώρα ὕπαμμος in editis libris ita legebatur, καὶ γὰρ αἰτίαι τοιαῦται: quæ verba, utpote absurda, in versione prorsus præteriit Daleo. Eadem vero et a Casaub. sine animadversione prætermissa esse mireris. Ex utroque nostrorum codicum enotata est hujusmodi scriptura, αἱ τι cum nescio quo litterarum nexu litteris τι superne adpicto: unde nullo negotio intelligebatur, sic oportuisse ut a nobis est editum, καὶ γὰρ αἱ Τιάραι τοιαῦται, id est, *nam Tiaræ sunt tales*, scil. χώρα ὕπαμμος. Quam eamdem scripturam nunc etiam a sagacissimo Coray ex ingenii conjectura commendatam video. E corruptis verbis ἐν τῇ Ἀκαρνίδῃ, nisi ἔν τε τῇ (vel ἔν τε) Ἀκαρνανίδι aut simile quid oportuit, nihil extrico. Ea ipsa verba apud Plinium l. c. prætermissa sunt, ubi tamen et Lampsacus, et Alopeconnesus, et Elis commemorantur.

In Matronis versu (quem laudat Athenæus: ὄστρεά τ' ἤνεικεν, Θέτιδος Νηρηΐδος ὕδνα. « Ostreaque attulit, Thetidis Nereidis tubera ») doricam ionicamque formam ἤνεικε nostri codices dedere. Iidem, in Diphili verbis, vocabulum φύσει ignorant. In illis, ἐν Ἑλλησπόντῳ, φησὶν, οὔτε ὕδνον γίνεσθαι, οὔτε γλαυκίσκον, οὔτε θύμον, nihil mutant libri: nam quod ex θύμον, *thynnum*, Natalis fecit, ni id prorsus operarum erratum est, ex ingenio interpretis fluxit. Miratus est igitur Casaubonus *glauciscum*, piscem, medium inter duas plantas, *tubera* et *thynnum* nominari; quumque γλαὺξ apud rhizotomos herbæ nomen sit (conf. Hesych. in Γλαὺξ, et ibi Interpp. not. 22), eo inclinabat, ut suspicaretur ab illa voce deductum fortasse nomen γλαυκίσκος quod hic ponitur. Cujus ego quidem vel dubitationis, vel suspicionis nullam causam vidi: *tubera*, et *glaucisci* (pisces) sunt ex eduliis delicatioribus ac paulo pretiosioribus (vide de *glaucisco*, ne longius abeam, III, 102, b. et 103, b.): *thymus*, cæpa, vel allium agreste; vulgatissimus præter mazam, nec is ingratus, tenuiorum Atheniensium cibus; unde de *amicis* et familiaribus inter tenuiores, *eodem thymo vesci*, proverbialiter dictum apud Aristophan. in Plut. 253. Quis deinde sit Nausiclides, qui commemoratur, prorsus mihi incompertum; nisi Ναυσικράτην oportuisse suspicari licet. In hujus dicto, quisquis fuerit, ubi ait μήτε ἔαρ, μήτε φίλους, quod pro φίλους *folia* posuit Natalis, quasi φύλλα legisset; idcirco variare libros, ait Casaubonus, et hanc lectionem sibi perplacere profitetur. In quorum neutro mihi probatur docti

viri ratio : nam nec commendabile quidquam habitura illa lectio videtur, si vel maxime vetus aliquis codex exhiberet ; et Natalis, sic reddens hunc locum, « unde neque ver, neque folia Nausiclidis desertum », satis ostendit, primum, se nullum alium codicem h. l. nisi Venetam editionem ob oculos habuisse ; tum vero, ipsum, quid vel legeret, vel diceret, perinde nescivisse. Corruptam illam scripturam διὸ Ναυσικλείδας ἐρημίαν nullus codex MS. agnoscit : nostri recte cum eis quibus Casaub. usus est, sicut in φίλους consentiunt, ita et in id quod edidi, διὰ Ναυσικλείδην (vel Ναυπικλείδη, ut e suis citat Casaubon.) εἰρηκέναι. Dicto vero illi, de quo quærimus, vocabulo ἔαρ tropica quadam notione accepto, hanc fere vim inesse suspicatus sum : « non licere in illa regione vitam (in juventute præsertim) læte degere ; nec esse ibi amicos, quibuscum aut laute obsonari, aut saltem tenuem cæpam lætus comedere possis ».

Ὑδνόφυλλον, *herbam quæ supra tubera nascatur*, commemoravit etiam Hesych. h. v. An hodie rei herbariæ peritis comperta talis sit herba, quæ tuberum in terra latentium index sit, nescio.

Λειόφλοια, καθάπερ ὕδνον, μύκης, πέζις, γεράνειον. In πύξος, quod corrupte apud Theophr. legitur, latere id fungi genus quod πέζιξ vel πέζις apud Nostrum, apud Plinium *pezica* dicitur, a Casaub. aliisque monitum est, et paulo ante a nobis observatum. Etiam κράνιον in Theophrasti libris haud dubie corruptum est : pro quo γεράνειον ex Athenæo, apud quem mox idem vocabulum eodem modo repetitur, Casaubonus legendum censuit ; a quo parum discessit Salmasius, γεράνιον legens, Exercit. Plin. pag. 498. Esse autem γεράνειον (quam scripturam apud Athen. agnoscit etiam Eustath. ad Iliad. O, pag. 1020, 40) *tuberis* (ὕδνου) speciem quamdam, mox ipse Athenæus declarare videtur.

J. Schweighæuser, *Animadversiones in Athenæi Deipnosophistas*, tom. I, pag. 416, seqq.

EXCURSUS III

DE LASERE VETERUM.

Ad ea Plinii verba, lib. XIX, cap. 15, pag. 378:

Ab his proximum dicitur auctoritate clarissimum laserpitium, quod Græci silphion vocant, in Cyrenaica provincia repertum: cujus succum vocant laser; magnificum in usu medicamentisque, etc.

Assa fœtida, Off. σίλφιον Dioscoridis et Theophrasti, ὀπὸς Hippocratis, ὀπὸς Μηδικὸς, Παρθικὸς, Κυρηναϊκὸς nonnullorum, *laser* et *laserpitium* Plinii et Latinorum, *althit* Avicennæ, σκορδολάσαρον quorumdam recentiorum Græcorum, *hingh* Persarum et Indorum, *stercus diaboli* nonnullorum. Est gummi-resinæ species compacta, ceræ instar lenta et sequax, ex variis splendentibus grumis, partim albicantibus aut flavescentibus, partim rufescentibus, incarnatis aut violaceis, in glebas grandiores coacta; odore viroso, ad allium accedente, sed vehementiore; sapore amaro, acri, mordace. Hujus duæ species prostant in officinis: una impura, turbida ac sordescens; altera pura, subrubens, translucens, quæ multas elegantes, albas lacrymas habet. Ex Persia et India orientali ad nos transportatur. Probatur recens, fragrans et fœtida, non nimis pinguis, lacrymis, seu grumis puris et translucidis referta. Vetus, unctuosa, nigra, opaca; arena, corticibus, similibusque coinquinata rejicienda est.

Celebris fuit ille succus apud Veteres non solum ad medicamenta, sed etiam ad intinctus et embammata. Ejus duæ species distinguebantur, ratione loci ubi nascebatur: alius Cyrenaicus, qui in Cyrenaica Africæ provincia colligebatur, præstantior: alius Medicus et Persicus, qui ex Media et Perside afferebatur, vulgatior, et minoris pretii. Cyrenaicus odorem myrrhæ vehementem spirabat, teste Dioscoride: Persici odor magis virosus, ad allii vel porri odorem accedens, unde scordolasarum dictus fuit. Non multum a sagapeni odore discrepabat; quandoquidem Dioscorides sagapeni odorem medium esse inter silphii et galbani odorem, et silphium sagapeno adulterari narrat. Cyrenaicus itaque a Persico differebat, quod odorem minus virosum haberet, halitum oris,

sicut vulgaris, non adeo inficeret, nec diu odorem in ore superstitem relinqueret.

Succus Cyrenaicus jam Plinii tempore non amplius reperiebatur. Unus tantum caulis laserpitii tunc temporis in Cyrenaica provincia repertus Neroni principi missus fuit. Nec jamdiu Romam aliud invehebatur laser, quam quod in Perside, Media aut Armenia large nascebatur, sicut hodie adhuc ibi nascitur.

Magna fuit inter scriptores controversia de assa fœtida, Off. utrum illa esset silphium, laser, et succus Cyrenaicus Veterum, necne? Hæ autem fuerant eorum dubitandi rationes:

1° Quod laser apud Veteres tanta esset in existimatione, ut Cyrenæi Batto fundatori suo, obsequii et gratitudinis causa, silphii plantam obtulerint; et numisma cusum fuerit, in quo ex una parte Batti effigies expressa erat, ab altera Cyrenæi regnum et silphium Batto offerentes apparebant. Unde proverbia: Batti silphium, et silphio dignus. Iidemque Cyrenæi Delphis Apollini quotannis silphii caulem ex agri sui opibus offerebant.

2° Quod inter condimenta palato magis grata, et inter medicamenta præstantiora, tum Cyrenaicum, tum Persicum et Medicum laser recenserentur. Quod Plinius testatur, lib. XIX, cap. 15: « Ab his (tuberibus nempe et fungis) proximum dicetur auctoritate clarissimum laserpitium, quod Græci silphion vocant, in Cyrenaica provincia repertum: cujus succum vocant laser; magnificum in usu medicamentisque, ad pondus argenti denarii pensum. Multis jam annis in ea terra non invenitur, etc. Diuque jam non aliud ad nos invehitur laser, quam quod in Perside aut Media et Armenia nascitur large, sed multo infra Cyrenaicum, etc. »

3° Quod præstantissimum silphium, Cyrenaicum nempe, odore blando et gustu grato donatum fuisse a pluribus diceretur, in quo longe videretur discrepare ab assa fœtida nostra, utpote graveolente, fœtidissima, et omnibus nunc præsertim Europæis adeo exsecranda, ut stercus diaboli nominetur.

Verum si tanti fuerit pretii silphium apud Cyrenæos, Græcos et Latinos; non minor est apud Persas et Asiaticos populos ferme omnes assæ fœtidæ æstimatio: ea enim cibus deorum ab ipsis nuncupatur. Nec ad illam obtinendam durum illius messis laborem recusant, super aspera montium juga, seu deurentis solis ardoribus per plures dies perrantes.

Nec assa fœtida silphium palato magis gratum fuit, quum odorem adeo virosum et vehementem exhalaret, ut κάκοσμον φυτάριον a nonnullis dictum fuerit. E contra Indi, quibus assæ fœtidæ esus familiaris est, suaveolentem eam judicant et pro re lautissimi saporis habent.

Præterea non exigenda hæc res est ad gustum nostrum. Multa enim, quæ odore, quæ sapore placuisse antiquo ævo liquet, quæ hodie ingrata sunt ac fœtent. Mali citrei odorem plerosque Veterum exsecratos esse scimus. Hæc gustuum morosa diversitas hodie quoque regnat. Multi ab allio in tantum abhorrent, ut halitum eorum pati nequeant, qui id esitaverint; tantum abest ut ipsi gustare sustineant. Aliis tamen adeo sapidum condimentum est, ut in carnes quibus vescuntur, illud passim infarciant: adeo verissimum est super saporibus non movendam esse disputationem. Eamdem in odoribus levitatem nostra vidit ætas. Tam grata ante quinquaginta annos ex Moscho aromata ita obsoleverunt, ut posteris forsan illius indoles obscura futura sit, quibus scilicet ejusdem graveolentiam seu noxium odorem cum pristina suavitate componere difficillimum videbitur.

Nec aliter judicandum est de illo silphio præstantissimo Cyrenaico, cui nonnulli comparative sane odorem blandum et saporem gratum assignaverunt. Dioscorides succum Cyrenaicum Persico minus virosum esse dicit; sed odorem virosum non omnino illi denegat. A Persico in eo tantum differre pronuntiat, quod animum non adeo inficeret, nec diu odorem in ore superstitem relinqueret, et quod lenissimum halitum daret.

Quum igitur de Persia ut loco natali laseris et assæ fœtidæ hodie fere omnes conveniant; quum usus hodie idem sit apud Indos assæ hujus, qui apud Veteres laseris fuit, existimatio eadem; quum assa in Perside hac ætate eodem prorsus modo præparetur, quo olim silphii succus; ac denique quum Cyrenaici silphii succus a Persico non differat, nisi fœtoris remissione: ideo concludendum est silphium, laser et succum Cyrenaicum Veterum, atque fœtidam assam officinarum, non esse succos diversi generis, et inter eos perparum interesse discriminis.

Planta, quæ Græcis silphium dicebatur, Latinis vero laserpitium, secundum Theophrastum et Dioscoridem, radice erat multa crassaque; caule, qui *maspetum* vocabatur, simili ferulæ; folio apio simili; semine lato et foliaceo: unde a quibusdam φύλλον, folium dicebatur; succus vero ex caule et radice profluens a quibusdam Græcorum ὀπὸς per excellentiam, et ὀπὸς σιλφίου, a Latinis laser nominabatur.

Omnes hujus plantæ partes in usum medicum et culinarium veniebant. Non tantum autem succum distinguebant ratione regionum ex quibus advehebatur, sed etiam ratione partis ex qua prodibat; sic alter ex caule καυλίας, alter ex radice ῥιζίας dicebatur: vilior hic est. Sunt, inquit Theophrastus, veluti certæ mensuræ cædendæ radicis, quibus quantum conferre putant ad futuram cæsuram reservantes, reliquum abscindunt;

quæ quidem cædendæ radicis mensuræ adhuc observantur in Persia, ut paulo post videbimus.

Verum enimvero quæ ab illis auctoribus de illo succo ejusque planta scripta sunt, tantum abest ut illius historiam dilucidarent, ut e contra illam majori obscuritatis caligine involverint. Garcias ab Horto folia coryli ipsi tribuit. Jacobus Bontius eumdem succum ex duplici planta extrahit, scilicet ex planta quadam sarmentosa, salici aquaticæ fere simili, et ex alia radicibus crassissimis raphanos referentibus et foliis tithymali. Quidam Mandesso unam esse fruticosam plantam, sarmentosam, foliis parvis orizæ similibus dicit; alteram vero rapi folio, colore viridi folia ficuum referente. Alii philyreæ speciem esse volunt. Ullusque nihil certi de hac planta pronuntiaverat, donec Engelbertus Kæmpferus, dum Persiam et Indiam peragraret, indagandæ hujus herbæ cupidine motus, 40 vel 50 milliarium iter emetiretur laboriosa peregrinatione, ac tandem genuinam et accuratissimam illius historiam et descriptionem in Amœnitatibus exoticis promulgaverit.

Planta sicut et succus in Persia *Hingiseh*, et per Indiam *Hiing* sæpe indiscriminatim nuncupantur. Usitatius tamen est vocabulo *Hingiseh* plantam, *Hiing* ipsam lacrymam exprimere. Itaque *Hingiseh* Persis: umbellifera, levistico affinis, foliis instar pæoniæ ramosis, caule pleno maximo, semine foliaceo, nudo, solitario, brancæ ursinæ vel pastinacæ simili, radice assam fœtidam fundente, Kæmpfer. Amœn. exotic. fascicul. III, 535. Radicem habet ad plures annos restibilem, magnam, ponderosam, nudam, extus nigram, in solo limoso lævem, in sabuloso scabram et quadamtenus rugosam, ut plurimum pastinacæ instar simplicem, sæpe paulo a capite duabus vel pluribus divaricationibus brachiatam, cujus fastigium e tellure prominens fibris setarum instar surrectis, ex fusco rufis, rigidis, confertim stipatur velut in peucedano: cortex ei pinguis est, succosus, facile, dum radicem solo extrahis, abscedens, concavitate glabra et humida: substantiam obtinet ponderosam, instar rapæ solidam candidissimamque, plenam succi pinguis, albissimi, fœtidissimi, porraceo odore nares horride ferientis; qui ex ea collectus, Persis *Hingh*, Europæis assa fœtida appellatur. Folia sero autumno ex vertice progerminant sex, septem, et pro radicis magnitudine plura vel pauciora, quæ per brumam luxuriose vigent, adultoque vere exarescunt. Folium autem est ramosum, planum, longitudinis cubitalis, folii pæoniæ ut plurimum figuram, levistici substantiam, colorem, et lævitatem exhibens: odorem obtinet succi odore remissiorem, saporem cum amaritie et aromatica acredine hircosum. Structura constat ex scapo et ramo: scapus spithamalis et amplius longitudinis est, humano digito tenuior, quadamtenus striatus, nervosus, coloris herbacei, circa basim

ex mutuo complexu canaliculatus, cætera teres. Ramus alas refert impariter adversas quinque, rarius septem, palmaris et amplius longitudinis, oblique surrectas, imas superioribus longiores: alæ utrimque in lobos dividuntur incerto numero plures, inæqualis magnitudinis, oblongos, et quadamtenus ovatos, in aliis plantis perangustos, longiores, ad costam usque et largiori intervallo distinctos, adeoque pauciores et solitarios, quasi singula folia referant; in aliis vero latiores, breviores, et ob parciorem divisionem continuos: sinibus sive incisuris plerumque ovatis vel orbiculatis, pro vario naturæ ludentis genio, qui sæpe in foliis diversarum ejusdem speciei plantarum adeo discrepat, ut ejusdem speciei folia esse vix appareat. Lobi autem oblique surrecti sunt, subtus angusto ductu per costæ latera demissi, coloris ex glauco virentis, læves, exsucci, rigidi, fragiles, prona facie subconcavi, nervo donati unico tenui, qui a costa per longitudinem inæqualiter decurrit, raro lateralibus aliis sociatus: magnitudo incerta est, quam reducere ad longitudinem triuncialem, latitudinem plus minus pollicarem liceat. Ante radicis interitum qui ut plurimum sera ætate evenit, una cum foliorum fasciculo emergit caulis simplex, rectus, teres, quodammodo striatus, glaber, herbaceus, in orgyiæ (*brasse*), sesquiorgyiæ vel majorem longitudinem luxuriose exsurgens, crassitie in imo quanta manus complexum superat, ex qua paulatim factus tenuior in ramos paucos, hi vero in umbellas, ferulaceorum lege, divelluntur. Foliorum vestitur rudimentis per intervalla palmaria alternatim consitis, quorum bases latæ, membranosæ, turgidæ, caulem inæqualiter et utcumque decussatim amplexantur, dipsæque impressis signant vestigiis genicula mentientibus. Medulla farcitur geniculis haud intercepta, copiosissima, candidissima, fungosa, paucis permixta fibris brevibus, vagis, in longum exporrectis. Umbellæ pedali, aliæ spithamali vel breviori stylo nixæ in radios explicantur musculos 10, 15, 20 in orbem dispersos; qui singuli quasi subalternas umbellas reddituri in radiolos paucos alios 5 vel 6 biuncialis longitudinis terminant, axillis brevibus tenuissimisque sustentantes semina nuda e surrecta. Semen est planum, foliaceum, ex fusco rufum, figuræ ratæ, sphondylii vel pastinacæ hortensis semini non absimile, hoc tamen paulo majus et nigrius, quadamtenus pilosum sive asperum, tribus notatum striis, una per mediam longitudinem, reliquis per fimbriam arcuato ductu ad apices utrimque productis: odore donatur exitio, porraceo, sapore gravi, acute amarescente: medullam seu verum semen in medio fovet atram, compressam, figuræ ex ovato mucronatæ. Flores Kæmpferus non vidit, sed ex aliorum relatione præparvos dicit, in albidum pallentes: auctor pentapetalos esse non dubitat.

In Persia hæc planta nascitur; et omnis assa fœtida quæ in Europam

affertur, ex sola Persia venit. Non ubique tamen reperitur, sed in duobus tantummodo hujus regni locis crescit, nempe in campis montibusque circa *Heraat*, emporium provinciæ *Chorasaan*, et in provincia *Laar*, supra montium jugum quod a flumine *Cuur* usque ad urbem *Congo*, secundum Persici sinus tractum extenditur, duabus, tribus, pluribusve parasangis (3600 pas.) a littore. Utrobique tamen succi ferax quocumque loco planta non est: sed circa Heraatum, ea saltem quæ campestre desertum occupat; in tractu Laarensi, tantum illa quæ crescit in montibus vicinis territorio et oppido *Disguun*, quæ his in regionibus ultra citraque germinat, vel succi inops est, non redditura colligenti operæ pretium; vel si redditura fuerit, non colligitur. Ultra Disguunum herba dulcescere dicitur, et fœtorem pæne exuisse; adeo ut caprarum greges foliis vescantur avide, et eorum esu mire pinguescant. Solum amat sabulosum, cum intersperso limo aridum et saxosum. Raro in solo humido aut terra pingui reperitur.

Plantæ duplicem nonnulli constituunt speciem: unam quæ lacrymam stillat parcam, macriorem, odoris et virtutis debilioris, quæ *Hus jeb* dicitur; alteram quæ succum uberiorem profundit, pinguiorem, fœtidiorem, ideoque præstantiorem. Verum Kæmpferus illas plantas non differre nisi ratione soli natalis asserit.

Longævitatem radici miram esse narrant, et æmulam vitæ humanæ; ex quo monstrosam aliquando magnitudinem consequitur. Si loci conditio ferat, nec in ferulam (quod aliquando accidit) prima ætate efferatur, longitudinem ulnæ et paræ humanæ crassitiem assequi affirmant: quum mediæ ætatis est, suræ vel brachii; annuam vero pollicis crassitiem exhibere, cui longitudo proportione semper respondeat. Nulla radix invenitur, quæ ante ferulæ productionem succum non fundat: si vero suo relinquatur fato, in caulem serius ocius assurgit, et semen gignit; quo producto, exhauritur radicis succus, arescit planta, atque radicitus moritur.

Omnis assa fœtida nunc ex radice manat sauciata. Nulla autem ex caulibus, vel sponte fluens, vel ante expressa amplius colligitur; ac proinde nulla est amplius in scapariam et radicariam Veterum divisio. Radix quadriennio minor parum lactescit, et nunquam secatur: quo autem vetustior et major, eo majorem impertitur lacrymæ copiam. In transversum dissecta summum discum perfundit lacteo suo succo: inspecta attentius, duplicem prodit substantiam, aliam firmiorem et fibratam, aliam magis spongiosam, congenerem et mollem. Exsiccatæ radici evanescit omnis mollior substantia; fibrata remanet, et in stupeam quasi medullam contrahitur, dum rugosus cortex de amplitudine sua parum amittit. Succus ex utriculis suis recens emanans, candidissimus, liqui-

dus et pinguis est, cremore lactis exacte similis, adeoque omnis exsors lentoris: ad aeris vero solisve contactum colorem subfuscum induit, et coalescens lentorem quoque. Fœtor virtutis index; quo major est, eo meliorem assam testatur: at ille in recenti lacryma vehementissimus est, et cum eo quem concreta et antiquior redolet, qualem Europa recipit, nullo modo comparandus. Kæmpferus affirmat unam recens effusæ drachmam majorem spargere fœtorem quam centum libras vetustioris, quem siccum aromatarii nostrates venumdant.

Theophrastus in sua Plantarum Historia refert certas esse cædendæ radicis mensuras. Et revera certus modus certæque mensuræ in cæsione radicis ad succi extractionem adhuc in Persia observantur. Ea est autem illius collectionis ratio a Kæmpfero relata, quæ absolvitur quatuor actibus seu excursionibus ex vicinis pagis ad Hingiferorum montium juga.

1° Collectores ad montes affluunt medio aprilis, quo tempore hujus plantæ folia pallescunt, et a vigore suo in marcorem declinant; et per vasta montium spatia secedunt, procul sese dissociantes: ita ut qui ex compacto in communem censum colligere proposuerunt, seu singulæ domus, seu familiæ cognatæ, seu vicatim et a pluribus initæ societates, alium atque alium occupent montis tractum, quem ad messem inibi instituendam sibi assignant. Solet societas quatuor vel quinque hominum sibi vindicare circiter bis mille stirpes. In hoc tractu plantas unusquisque æmula alacritate adortus, primo terram quæ radicem in circuitu proxime ambit, compactam videlicet, ope ligonis quo armatur, ad palmi spithamæve profunditatem eruit; ita ut modica longitudine radix nudam se prodat. 2° Scapos foliorum transversa manu apprehensos intorquendo a radice avellit: ab impedimento quoque fibrarum quæ hirsutam mitram referunt, radicis fastigium repurgat, quo remoto rugosam calvariam exhibet. 3° Terram manu vel ligone rarefactam radici rursus ad verticem usque circumponit. Tum avulsa folia, et si quod aliud herbæ genus adest, in fasciculos aptata his radicibus imponunt, superaddito lapide, ne a vento hic sæpe vehementissimo longe lateque auferantur et dispergantur. Hoc opus est tegumento, quo a radiis solaribus radix nuda tueatur; quia ab iis semel percussa intra diem putrescit. Radicibus sic præparatis (quod intra triduum fere absolvitur), collectores relictis montibus lares repetunt.

Elapso triginta vel quadraginta dierum intervallo, turba colligentium ad montes affluens specialiter secedit in loca quæque sua, ut ex radicibus priori actu præparatis liquoris tributum exigat. Instrumentis ad hoc necessariis muniri debent, scilicet cultro acutissimo pro radice resecanda, spathula pugillari ferrea lata fronte ad abradendam lacry-

mam, patella seu calyculo femori affixo in quo succi ablatam portionem subinde recondant, et gemina corbe ex humero bajulanda pro reponenda et reportanda collecti succi annona. Notandum est societatem unamquamque loci illius tractum quem messi suæ deligit, atque ideo omnem in eo radicum copiam in duas classes dividere, circa quas, missa alternatra, alternis diebus occupetur; quandoquidem, ablato succo, radix unius diei integri intervallum requirit, tum pro recuperando quem transmittat liquore novo, tum pro effusi necessaria quadam inspissatione.

Collectores statim atque ad hunc locum pervenerunt, singuli singulas accurrunt ad radices; remotisque umbraculis, egerunt manu aliquam terræ ambientis portionem, quanta operationi obstaret. Quo facto, radicis verticem, quousque hirsutus fuerat, per transversum abscindunt; ita ut truncus discum exhibeat planum, in quo exsudans liquor post biduum excipiendus, sine defluvii periculo subsistere possit.

Tum ut in priore actu sauciatam radicem a sole rursus defendunt ea cautione, ne fasciculus herbaceus impositus discum attingat, hoc fine in arcum quodammodo cogendus, emanantem succum alioquin discussurus.

Postero die in alterum locum migrant, atque eodem modo radix truncatur, omnique studio rursus operitur. Tertio die in priorem locum regressi, remotis umbraculis, liquorem in superficie depositum spatha extergunt, et subinde deponunt in receptaculum quod femori inhæret. Tunc remota terræ accumbentis portione quanta sectioni obest, arescentem disci superficiem resecant, ablato tantum orbiculo tenuissimo vix culmum avenaceum crasso. Satis enim est, si vel extima, quæ poros claudebat, superficies auferatur, qua non possint præ siccitate occlusi ductus succum dimittere. Collectores subinde patellas deplent, et in receptacula majora, vel in folia humi strata gummosum succum deponunt, ut soli expositus magis indurescat. Sic diversum a nativo candore colorem induit pro partium mollitie, et situ diverso qui torrentes radios inæqualiter admittit; radice cooperta, labor finitus est. Quarto die ad alterius loci radices redeunt. Gummosus succus colligitur; remoto terræ obstaculo, radices rescinduntur, rursusque conteguntur. Sicque secundus actus peragitur, singulas radices alternis diebus ter secando et succum bis colligendo. Tunc radices per octo vel decem dies intactæ relinquuntur; et annona omnis in corbes congesta, humeris incumbente pertica, domum transportatur, singulis quatuor vel quinque hominum societatibus spolium librarum circiter quinquaginta referentibus. Hujus primæ collectionis lacryma non habetur pro assa optima, sed inferioris notæ.

3° Postquam radicibus mora octo vel decem dierum pro recuperando succo indulta est, ad novam messem iterum auspicandam accedunt, ad radices primæ classis; remotisque umbraculis et impedimentis terræ, nova colligitur lacryma; abscissoque summo orbiculo, vulnerata radix herbis operitur. Postero die secundam classem adeunt; et sic alternis diebus eadem operatio per tres vices in eadem radice instruitur, ac tandem radices denuo coopertæ relinquuntur.

4° Exacto domi triduo, collectores ad radices redeunt; et ambæ radicum classes ter alternis diebus resecantur. Denique sectione intermissa, radicum reliquiæ non opertæ relinquuntur, libero aeri et radiis solaribus expositæ, et brevi intermorituræ: sic Hingifera messis ut plurimum absolvitur, Nam si radices grandiores, id est, vicenariis majores reperiantur, non tam cito dimittuntur, nisi postquam fere exhaustæ fuerint.

Prisci medici multas et præclaras virtutes laseri tribuerunt: narrant illud intus sumptum paralysi et nervorum vitiis mederi, menses et urinam ciere, concoctioni ciborum plurimum conferre, mentem ab ægritudine recreare, venena telorum et serpentum exstinguere, corpora pinguefacere, pesti et malignis morbis mederi, hydropi, ictero, pleuretidi, contractionibus spasmodicis, asthmati, respirationi difficili, tussi et raucedini conferre; externe admodum lienes tumidos resolvere, admotum vulvæ menses movere, pedum clavos ferro circumscarificatos mistum ceræ extrahere, venenatis vulneribus, animalium venenatorum ictibus, hulceribus non maturescentibus, carbunculis excrescentibus circa sedem, podagricis doloribus et rheumaticis plurimum conducere.

Garcias ab Horto et alii asserunt nullum medicamentum simplex per totam Indiam majore in usu esse quam fœtidam assam, tum in medicina, tum in condiendis cibis. Eam enim solent Indi fere omnes et præsertim Baneanes suis jusculis et oleribus commiscere, confricato primum ex ea lebete; nec alio condimento utuntur omnibus in cibis. Sumunt quoque assam tamquam medicamentum ad dejecti appetitus fastidia tollenda, stomachum roborandum, flatus discutiendos et venerem excitandam.

Galenus tamen, lib. VIII de Simpl. omnes silphii partes flatulentæ essentiæ esse pronuntiat, ac proinde coctu difficiles; foris tamen impositas corpori efficaciores esse et potissimum succum, cui admodum attrahentem facultatem tribuit, et præterea vim excrescentias emolliendi et liquandi.

Plinius quoque laser cum cibis mistum difficilis coctionis accusat: inflationes et ructus producere, et urinæ noxium esse dicit. Insuper illius usum in odontalgia timet, magno experimento hominis qui se ea

de causa præcipitavit ex alto. Addit etiam laser tauros inflammare naribus illitis. Unde nec temere externe admovendum est.

In Europa assa fœtida non solum ex condimentis procul rejicitur, sed etiam in medicamentis propter odoris gravitatem rarius usurpatur : utiliter tamen in colicis flatulentis, in hystericis affectionibus, quum externe, tum interne præscribitur. Convenit quoque pro pellendis mensibus, lochiis et secundinis : diaphoresim et sudores potenter movet : humores malignos a centro ad circumferentiam pellit, unde plurimum confert in febribus malignis, variolis et morbillis : nervorum quoque affectionibus sicut et paralysi medetur. Præscribitur a granis xij ad ℈j, vel etiam ad ℈ij usque. In asthmate cum ovo sorbili sumpta commendatur, et tamquam efficacissima prædicatur contra vim opii et cæterorum narcoticorum : odore mulieres a suffocatione hysterica liberat : externe admota potenter emollit et resolvit ; unde ad lienis tumores resolvendos commendatur.

Conf. *Tractatus de Materia medica*, auctore Geoffroy, tom. II, pag. 606, seqq. et Garcias ab Horto apud Clusium, *Exotic.*

Laserpitium, Græcis dictum silphion, expressum est in multis Cyrenaicæ provinciæ nummis ; hodieque frequens est in agris circa portum Cyrenarum, nunc *Derne*. Anno 1706 illud vidit observavitque Cl. Le Maire ; diciturque *selphione*, vel *serpissione ;* Arabibus *cefit*, aut alio nomine *zerra*.

Quod ad laser pertinet, in Perside, Media Armeniaque nascens, nobis dicitur *assa fœtida ;* et illa tantis in deliciis adhuc est in Oriente, ut regi Bisnagariæ regionis diceretur cibus deorum, quod in Germania dicitur *stercus diaboli*. Vide P. Angelum *de S. Joseph*, in *Pharmacopœa Persica*. Brot. in notis ad hunc locum.

Post Cl. Geoffroy, nihil fere est quod de *lasere* Antiquorum, aut adjici nobis debeat, aut necessarium omnino videatur : est tamen quod ad Sprengelianam opinionem nos inclinare valeat virorum rei herbariæ peritissimorum auctoritas, qui nempe *laserpitium Cyrenaicum* ad *Ferulam Tingitanam* referunt, *laserpitium* vero *Persicum* ad *Ferulam Assam fœtidam* (*Pentand. digyn.* gen. 539 Wild. *Ombellif.* Juss.) consentiente Sprengelio. Hic autem *Ferulam Persicam* esse dicit, ex qua forte *sagapenum* eliciebatur, ὀπὸς πόας ναρθηκοειδοῦς, γενομένης ἐν Μηδίᾳ, κ. τ. λ. Diosc. III, 95.

Laser tantopere apud Antiquos celebratum, Recentiorum investiga-

tiones fefellisse videbatur, nisi tandem peregrinatoris cujusque in veterum plantarum historia versatissimi, cura accessisset. Plantam olim, quæ in Libya tantum nascebatur, decreto publico ex solo patrio evehi vetabatur. Postea Cyrenæi libere hanc ad peregrinos tractus migrare siverunt; sed quum difficile alio sub cælo viveret, fieretque deterior, *laseri Cyrenaico*, nihil pretii sui detractum est, quanquam olim pari argenti pondere rependebatur. Hic reponere placet, nec sine quadam jucunditate, nostra quidem sententia, lectores adierint, quæ de *lasere* scripsit noster Bernardin de Saint-Pierre, quum laserpitii aliarumque plantarum, quas hodie nomine solo novimus, jacturam deploraret :

« Indépendamment, dit-il, des plantes propres à chaque site, et qui y sont sédentaires, il y en a qui voyagent et qui ne font que parcourir la terre. Ces pérégrinations se conçoivent aisément, si l'on suppose, comme c'est la vérité, que plusieurs d'entre elles ne donnent leurs semences que quand certains vents réguliers soufflent, ou à certaines révolutions des courants de l'Océan. Quoi qu'il en soit, je pense qu'il faut mettre dans ce nombre plusieurs plantes connues des Anciens, et que nous ne trouvons plus aujourd'hui. Tel est entre autres le fameux *laserpitium* des Romains, qui achetaient son jus, appelé *laser*, au poids de l'argent. Cette plante, suivant Pline, croissait aux environs de la ville de Cyrène, en Afrique; mais elle était si rare de son temps, qu'on n'y en voyait presque plus. Il dit qu'on en trouva encore une sous le règne de Néron, et qu'elle fut envoyée à ce prince comme une grande rareté. Nos botanistes modernes croient que le *laserpitium* est la même plante que le *silphium* de nos jardins. Mais il est évident qu'ils se trompent, d'après les descriptions que les Anciens, entre autres Pline et Dioscoride, nous en ont laissées. Pour moi, je ne doute pas que le *laserpitium* ne soit du nombre des végétaux destinés à parcourir la terre, d'orient en occident, et d'occident en orient. Il est peut-être à présent sur le rivage occidental de l'Afrique, où les vents d'est auront porté ses semences; peut-être aussi, par les révolutions du vent d'ouest, sera-t-il revenu au même lieu où il était du temps d'Auguste, ou qu'il aura été porté dans les campagnes d'Éthiopie, chez des peuples qui n'en connaissent pas les propriétés prétendues admirables. Pline cite encore plusieurs autres végétaux qui nous sont également inconnus aujourd'hui. Nous observerons que ces apparitions végétales ont été contemporaines de plusieurs espèces d'oiseaux voyageurs, qui ont pareillement disparu. On sait qu'il y a plusieurs classes d'oiseaux et de poissons qui ne font que parcourir la terre et les mers; les uns, dans une certaine révolution de jours; les autres, au bout d'un certain période d'an-

nées. Plusieurs plantes peuvent être soumises aux mêmes destins. Cette loi s'étend même jusque dans les cieux, où il nous apparaît de temps en temps quelque astre nouveau. La nature, ce semble, a disposé ses ouvrages de manière qu'elle a toujours en réserve quelque nouveauté pour tenir l'homme en haleine. Elle a établi, dans la durée et l'existence des différents êtres de chaque règne, des concerts d'un moment, d'une heure, d'un jour, d'une lune, d'une année, de la vie d'un homme, de la durée d'un cèdre, et peut-être de celle d'un globe : mais celui-là n'est sans doute connu que de l'Être suprême».

Confer. quoque nost. Castel, *Poème des Plantes*, lib. IV, pag. 140. Ed.

EXCURSUS IV

DE LACTUCIS VETERUM.

Ad ea Plinii verba, lib. XIX, cap. 38, pag. 427:

Lactucæ Græci tria fecere genera : unum lati caulis, adeo ut ostiola olitoria ex his factitari prodiderint. Folium his paulo majus herbaceo et angustissimum, ut alibi consumpto incremento. Alterum rotundi caulis : tertium sessile, quod Laconicon vocant.

Voici comme le traducteur, POINSINET DE SIVRY, a rendu ce passage :

« Quant aux laitues, les Grecs en ont distingué trois sortes. La première a la tige si large, qu'on en faisait, à ce qu'ils disent, des portes de jardin. Ses feuilles sont plus longues que celles de la laitue commune, mais fort étroites, parce que la nourriture de la plante a été employée ailleurs. La seconde sorte a sa tige ronde. La troisième est basse, et de forme ronde, ce qui la fait ressembler à un siége. On la nomme laitue de Laconie. »

Les dénominations grecques données à trois sortes de laitues ne devaient pas concerner la forme de leurs tiges, quoique le terme de *caulos* eût été employé comme devant être le sujet des différences qui les caractérisaient. Ce n'est ni par la largeur, ni par la rotondité d'une tige, qu'on a dû distinguer les laitues. Ces distinctions auraient été d'autant plus extraordinaires, qu'elles n'ont jamais existé : car les tiges de toutes ces variétés de laitues ne présentent rien qui leur soit particulièrement affecté, et à quoi on eût pu donner une sorte de préférence. Mais quand même ces variétés n'eussent eu d'autres caractères que ceux de la tige, et que cette partie de la plante eût seule constitué ces différences, il ne serait pas naturel que ces différences provenant de la tige eussent servi de règle à des divisions; parce qu'autrefois, comme aujourd'hui, la tige d'une laitue, considérée comme plante potagère, ou ce qui revient

au même, une laitue qui monte est mise au rebut, et ne peut plus servir que pour la graine.

Je dis donc qu'il est invraisemblable que les Grecs aient choisi le montant de leurs laitues pour marquer les différences qu'on y observait. Dès-lors ces prétendues différences n'ont pas plus existé autrefois qu'à présent; et, en effet, où trouverait-on cette sorte de laitue *platycaulos*, à tige large, c'est-à-dire, aplatie. Oserait-on soutenir que les Grecs en ont cultivé de pareille, et que c'était avec des tiges de cette largeur qu'ils construisaient ces petites portes de leurs jardins. S'il y avait eu effectivement une semblable variété à tige aplatie, pourquoi ne s'est-elle pas conservée jusqu'à nos jours? pourquoi n'en voit-on plus nulle part de pareille? et pourquoi la cause qui l'a produite ne se renouvelle-t-elle plus? c'est que cette variété, comme je l'ai déja dit, n'a jamais existé; parce qu'elle n'est point dans la nature, et qu'il répugne qu'une espèce produise des variétés qui conservent entre elles des oppositions constantes, fondées sur des caractères invariables. Mais, avant d'entrer dans un plus grand détail, je vais éclaircir un fait qu'on pourrait m'objecter: cet éclaircissement servira de réponse à l'objection que je suppose.

Les botanistes se sont servis du mot *fasciatus* pour désigner un accident que des plantes ont quelquefois donné lieu d'observer sur leur tige, qui, quoique naturellement arrondie, s'aplatit au point qu'elle ne présente que deux surfaces. La buglosse, la vipérine, quelques tithymales, et autres plantes, offrent des exemples de cet accident. Sous cet aspect elles ont la forme d'un long éventail, ou d'une large bande dans laquelle se confondent les rameaux de la plante, et dont la surface est parsemée de feuilles et de fleurs qui lui sont adhérentes. Mais ce changement, ou plutôt cette dégénération, qui est l'origine d'un nouveau type, naît d'un accident particulier occasionné par un moule. Qu'on se figure un passage à travers lequel une plante naissante, dont la tige sera herbacée, ne pénétrera que difficilement; si l'espace formé par ce passage est étroit et long, la tige se moulera sur ce vide, et de ronde ou de carrée qu'elle eût dû être, elle sera plate. Mais cet accident se borne à elle seule, et une telle monstruosité cessera pour ne se reproduire que par la même cause.

Cette objection ne servirait de rien, si on la faisait pour réaliser l'aplatissement de la laitue, lequel peut avoir lieu comme celui des plantes dont je viens de parler; mais qui, dans ce cas, ne serait opéré que par le même accident, sans qu'il en résultât une variété propre à se perpétuer par la voie de la génération. Il pourrait donc se faire qu'un individu de laitue acquît une tige large, si cette tige lors de son

premier développement était obligée d'enfiler une ouverture étroite et longue, capable de résister à la force de la plante naissante. Mais une telle laitue ne transmettrait point aux graines qu'elle produirait cette forme aplatie, effet de la gène qu'elle a éprouvée à mesure qu'elle sortait de terre.

Je vais au devant d'une objection qu'on pourrait encore m'opposer. Par exemple, cette variété de la poirée à large côte qui se perpétue, et qui offre une sorte de mets dont on ne fait usage qu'en pareil cas.

Cet exemple est bien différent de celui de la laitue. Dans celle-ci il s'agirait de la tige, et dans la poirée il est question de la côte, qui est naturellement aplatie : ainsi toute la différence consiste dans le plus ou le moins. Quand cette côte devient si large, elle ne fait qu'empiéter sur la feuille, aux dépens de laquelle elle acquiert cette largeur; mais elle ne change rien à sa forme ordinaire; et, sans se dénaturer en aucune sorte, elle obtient une plus grande dimension.

Il n'y a donc rien là qui justifie la prétendue variété de la laitue, d'autant moins vraisemblable, qu'elle répugnerait à tous les principes.

M'alléguera-t-on que cette laitue à tige plate était une espèce et non une variété, je demanderais d'où vient qu'elle ne se trouve plus nulle part, et d'où vient qu'elle n'a d'autre représentant parmi nous que la laitue longue, comme la laitue ronde et la laitue pommée sont les représentans de celles qu'on appelait *rotundicaulis* et *sessilis*.

La laitue considérée comme plante potagère n'est guère recommandable que par sa feuille, encore faut-il qu'elle parte du collet de la racine, et qu'elle soit jeune et tendre, sans quoi elle perd tout son prix. Aucune autre partie de la plante n'a donc pu mériter l'attention de ceux qui ont distingué les variétés dont elle pouvait être susceptible. Autrefois, comme à présent, on a dû être frappé de toutes ces différences. Mais qui s'aviserait aujourd'hui de les rechercher dans la forme d'une tige, au préjudice des marques sensibles qu'offre le feuillage, qui, au premier aspect, se décèle, tandis que la tige ne présente aucun trait remarquable.

S'il était vrai que cette partie, chez les Grecs, eût été le signe distinct de ces laitues pour les reconnaître, il aurait fallu attendre qu'elles eussent poussé leurs tiges, et, ce qui revient au même, qu'elles n'eussent plus été bonnes à manger : or, je demande s'il est vraisemblable qu'une dénomination ait été choisie de préférence sur la tige d'une plante plutôt que sur ses feuilles, tandis que les caractères dérivés de la tige doivent être regardés comme nuls, tandis que l'apparition de cette tige met la plante même au rebut, tandis enfin que nous voyons aujour-

d'hui l'application de ces caractères, faussement tirés de la tige, se produire sur la feuille.

Mais, en tout ceci, il ne s'agit que d'une erreur de mots. Les Grecs, par ceux de *platycaulos*, de *sphærocaulos*, n'ont pas prétendu distinguer leurs laitues par la forme de leurs tiges. J'ai fait voir assez sensiblement que cette distinction ne pouvait avoir eu pour objet une partie si peu sujette à des changements remarquables; et, en effet, je le répète encore, quel cas fait-on d'une laitue montante! quelle sorte de mérite peut-on lui accorder, si on en excepte celui de la propagation!

Il est donc hors de doute que les Anciens n'avaient envisagé en tout ceci que la forme du feuillage de la laitue, et nullement celle de sa tige qui ne se montrait pas encore, quand cette herbe passagère réunissait ses meilleures qualités.

Le mot *caulos* n'était pas uniquement approprié à la tige d'une plante, il désignait le chou par excellence. Chez les Latins (1) ce même terme était synonyme de *thyrsus*, et n'était par conséquent point borné comme le mot français *tige* à exprimer une seule partie de la plante : il avait une signification bien plus étendue, et s'appliquait, comme nous l'avons déja remarqué, à la totalité d'une herbe, ou à quelqu'une de ses parties, telles que les feuilles et les côtes de ces mêmes feuilles.

Pline me fournit une preuve de ce que j'avance :

Inventum omnes thyrsos vel folia lactucarum prorogare urceis conditos.

Il résulte, de ce passage, que le thyrse n'était pas seulement une sorte de tige, mais quelquefois un feuillage. Or, si le *caulos* des Grecs est aussi le *caulis* et le *thyrsus* des Latins, ces thyrses dont parle Pline, et qui ne sont autre chose, selon lui, que des feuilles, n'ont rien qui doive les faire différer de ces laitues qu'il appelle *laticaulis* et *rotundicaulis*, puisque nous venons de dire que ces trois termes de *caulis*, de *thyrsus* ou de *folium* expriment chez Pline la même chose.

Sur cet article le traducteur est en défaut, parce qu'il distingue les thyrses des feuilles, malgré la particule *vel*, qui ne peut être rendue que par celle de *ou*. Voici comment il a traduit cette phrase :

« On a imaginé de conserver dans des pots de terre les tiges et les feuilles de laitue ».

Mais je demande s'il y a apparence qu'on se soit jamais avisé de conserver des tiges de laitue, puisque, comme tout le monde le sait, une laitue montante est une laitue de rebut ; n'est-il pas visible que

(1) *Olus caulesque quibus nunc principatus hortorum apud Græcos, in honore fuisse non reperio.* Plin. lib. XIX, cap. 8.

thyrsus et *folia* signifient ici la même chose, et avec d'autant plus de raison, que la laitue ne poussant ordinairement qu'une tige garnie de plusieurs feuilles, Pline n'aurait pas employé le terme de *omnes* à l'égard de la tige, comme il s'en est servi à l'égard des feuilles qui sont nombreuses dans le sens de cet auteur. *Omnes thyrsos* signifie la plante en entier, qui, dans cet état, n'était composée que d'un assemblage de feuilles.

Par tout ce que je viens de dire, je crois avoir assez établi qu'il n'a pas été question chez les Grecs ni les Romains de la tige de la laitue, par rapport aux différences dont cette plante était susceptible. Mais quelles sont ces parties qui ont dû alors comme aujourd'hui être choisies de préférence ? Ce sont celles sur lesquelles s'impriment principalement ces marques qui les distinguent, marques faciles à reconnaître. Leur simple indication me paraît expliquer un texte jusqu'à présent mal entendu.

La laitue grecque, appelée en latin *laticaulis*, se rapporte à une des laitues longues. Sa feuille, selon Pline, est fort étroite, mais, en revanche, sa côte est très-large, et semble s'être accrue aux dépens de la partie restante, *ut alibi consumpto incremento.* traducteur de Pline, qui a cru que ce mot *laticaulis* signifiait *tige large*, s'est imaginé que les feuilles de cette laitue n'étaient étroites, que parce que la nourriture de la plante avait été employée ailleurs, c'est-à-dire, à la tige : mais s'il était vrai que ces feuilles n'eussent été étroites, que parce que la tige absorbait la plus grande partie de la nourriture de la plante, celles de ces feuilles qui ont précédé la tige, ne devraient pas être étroites, puisque cette cause ne subsistait pas encore : quelle pouvait donc être cette partie de la plante qui, selon Pline, rendait la feuille étroite, *consumpto incremento.* N'est-il pas visible que c'était la côte de la feuille toujours existante, plutôt que la tige, qui, comme nous l'avons si souvent répété, ne pouvait servir absolument qu'à la fructification ; qu'autrefois, comme de nos jours, on ne laissait croître que pour en recueillir la semence.

Cette laitue, que nous appelons longue, est la même que celle des Grecs à large côte. La variété s'en est conservée avec ce principal caractère, qui consiste à avoir une grosse et large côte. *Longioris has (græcas) folii, caulisque lati*, dit Pline quelques lignes plus bas. Sur quoi je remarquerai encore que le mot *caulis*, au lieu de se rapporter à la tige de la plante, se réfère visiblement à la feuille, et que cette prétendue tige de la feuille n'est autre chose que sa côte.

La laitue ronde, *rotundicaulis*, a ses tiges plus arrondies, et ses côtes beaucoup plus étroites que la précédente. Si on traduisait *rotundicaulis*

par *tige ronde*, cette expression ne présenterait aucune idée applicable à la forme de cette laitue, qui n'a reçu cette dénomination qu'à raison du port général de son feuillage, auquel a trait le mot *caulis*, qui, chez les Grecs, avait une acception beaucoup plus générale que chez les Latins, quoique ceux-ci en l'adoptant ne l'aient pas restreinte à la tige, et s'en soient servi pour désigner tantôt le chou en entier, ou d'autres herbes potagères. Quoi qu'il en soit, il est bien certain que la tige de cette laitue ne peut avoir contribué en rien à l'appellation qu'elle avait reçue.

La laitue de Laconie, qui est plus basse que les autres, et que Pline caractérise assez par le mot *sessilis*, n'est pas de forme plate, comme le prétend son traducteur, qui veut encore qu'elle ressemble à un siége. C'est faute d'avoir compris cette signification, qu'on lui en donne une aussi ridicule qu'étrange : car c'est tout comme si l'on disait d'une personne assise qu'elle ressemble à une chaise. Cette laitue de Laconie n'avait été appelée du nom de *sessilis*, que parce qu'elle s'élevait moins que les autres, ce qui la rapprochait de la terre, et l'y faisait paraître comme assise.

Je ne suis entré dans ce long détail, que parce qu'il m'a paru que personne ne s'était occupé jusqu'à présent de fixer l'opinion que les Grecs et les Latins avaient eue au sujet de cette plante potagère, sur laquelle la culture a tant de prise. Mais je ne puis terminer cet article, sans citer un passage qui ne trouvera point de contradicteurs :

« Nam ut vel omnibus coquis notum est, quo vetustior fuerit lactuca, eo amarior evadit, qui fit, ut, quum excaulescere cœperit, epulis non amplius sit idonea, quare tum culinis abdicatur. » Tragi Hist. Plant. pag. 258.

Il ne resterait donc d'autre ressource pour justifier le sentiment qu'on a embrassé, et contre lequel je me suis élevé, que de prouver qu'autrefois les laitues étaient meilleures quand elles avaient développé leurs tiges, à moins qu'on ne prétendît, au défaut de cette preuve, que le goût des Anciens fût différent du nôtre, et que ce qu'ils estimaient alors est aujourd'hui déchu de son mérite.

Plinius, lib. XIX, cap. 39, pag. 430 :

Neque ex eodem genere possunt dici, neque ex alio intubi, hiemis patientiores, virusque præferentes, sed caule non minus grati.

« Sans qu'on puisse dire que les chicorées sont du genre des laitues,

on ne saurait dire non plus qu'elles soient d'un autre genre. Elles supportent mieux l'hiver. Leurs feuilles ont un goût fâcheux; mais leurs tiges ne sont pas moins bonnes que celles de la laitue».

(Conf. Poinsinet de Sivry, ibid. cap. 8, pag. 117.)

Ce que nous venons de dire de la laitue, s'applique encore mieux à la chicorée, dont la tige dure et coriace n'a pas été autrefois plus recherchée qu'elle ne l'est de nos jours. Pour peu qu'on réfléchisse, on jugera qu'il s'agissait de toute autre chose que de la tige, et que cette partie de la plante en était exclue toutes les fois que la chicorée était bonne à manger.

Plinius, lib. XIX, cap. 40, pag. 432:

Species summa (betæ) in latitudine.

«Ce sont les plus larges poirées qu'on estime les plus belles».

(Conf. Poinsinet de Sivry, ibid. cap. 8, pag. 118.)

Quoique Pline ne se soit pas expliqué touchant la partie qui, en s'élargissant, donnait lieu à cette préférence, j'estimerais qu'il s'agissait de la poirée à large côte qu'on mange en friture, et qui a cet avantage sur celle dont la côte est étroite.

Ex notis ineditis Cl. Gerardi.

EXCURSUS V

DE LAPSANA, SIVE CHARA.

Ad ea Plinii verba, lib. XIX, cap. 41, fin.

Nec non olus silvestre est trium foliorum, divi Julii carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum: alternis quippe versibus exprobravere lapsana se vixisse apud Dyrrachium, præmiorum parsimoniam cavillantes: est autem id cyma silvestris.

Locus Cæsaris est, de Bello Civili, III, 48: « Est etiam genus radicis inventum ab iis qui fuerant cum Valesio, quod appellatur chara, etc. » (Conf. Cæsar. t. II, p. 253 edit. nostræ.)

Multa et varia de hoc genere plantarum conjectavere D. Vossius, et Oberlinus, in Mantissa observationum, pag. 828 editionis suæ. Optime, quidquid difficultatis supererat, extricavit Vir Cl. Cuvier, cujus auctoritas, quæ tanti momenti est in his omnibus quæ ad naturalem historiam pertinent, nulli sane hic detrectabitur: « Le *Chara* dont parle César était une racine qui se mangea t cuite dans du lait: et d'après un passage de Pline (liv. XIX, ch. 41), la plante dont les soldats de César se nourrirent près de Dyrrachium, et que Pline nomme *lapsana*, était une espèce de chou sauvage. Or il existe, à l'état sauvage, dans toute la Hongrie, une plante de la famille des choux, dont les racines, longues quelquefois de quatre pieds, et grosses comme le bras, se mangent cuites dans du lait, et servent d'aliment dans les temps de disette. Clusius l'a décrite imparfaitement sous le nom de *Tagaria Ungarica* (Caroli Clusii rariorum Plantarum Hist. lib. VI, pag. 191, cap. 14). M. Jacquin en a donné une meilleure description sous celui de *Crambe Tataria* (Nic. Jos. Jacquin, Miscellanea Austriaca, vol. II, pag. 274). M. Thiébaud de Bernaud a lu en 1814, à l'Académie des Sciences, un Mémoire pour prouver, ainsi que Clusius l'avait soupçonné, que cette plante est le *Chara* de César, et la chose me paraît incontestable. Pour bien entendre le passage de Pline, il faut substituer aux mots *trium foliorum* qui sont dans l'édition de Hardouin, le mot *triumphalis* tiré de quelques manuscrits et approuvé par Daléchamp. Il donne seul un sens raisonnable. Le *Chara* des botanistes modernes, ainsi nommé depuis Vaillant, est une petite herbe aquatique qui n'a rien de commun avec celle de César ». G. Cuvier.

EXCURSUS VI

DE ASPARAGO ET CORRUDA.

Ad ea Plinii verba, lib. XIX, cap. 42, pag. 437 :

Est et aliud genus incultius asparago, mitius corruda, passim etiam montibus nascens, etc.

Poinsinet de Sivry a rendu ainsi ce passage :

« Il y a une autre sorte d'asperge qui ne tient pas tant du cultivé ue celle des jardins, mais qui est plus douce que l'asperge sauvage : lle croît communément sur les montagnes ».

Pline parle visiblement ici de l'espèce naturelle des asperges qui ne liffère de celle des jardins que par le défaut de culture, et qui croît sur es montagnes. Cette espèce, ajoute-t-il, ne se cultive point, et n'est oint piquante comme le *corruda*. Le vrai sens d'*incultius* se trouve déerminé par le lieu natal de cette asperge, qui vient communément sur es montagnes. Il faut, par conséquent, le rendre par le mot *inculte*. Mais cette asperge, quoique inculte, a les feuilles molles, en quoi elle liffère du *corruda*, qui est une autre sorte d'asperge dont les feuilles ont très-roides : il ne faut donc pas traduire *mitius* par *plus douces*, parce ue les feuilles du *corruda*, au lieu d'être douces, sont piquantes. Ainsi es deux termes d'*incultius* et de *mitius*, bien loin d'exprimer un rapport, marquent une différence, et quoiqu'ils soient au comparatif, ils ne loivent cependant avoir qu'une acception positive.

Le *corruda*, comme j'ai dit, est une espèce d'asperge différente de elle qui croît sur les montagnes. Celle-ci est appelée par les botanistes *sparagus silvestris tenuissimo folio*, et ne diffère de celle des jardins que arce qu'elle n'est pas cultivée. L'autre asperge, appelée *corruda*, est '*asparagus foliis acutis*, auquel on peut joindre quelques autres espèces l'asperge qui croissent dans les pays chauds, dont les feuilles ressemlent à des épines, et sont tout aussi piquantes.

On voit par là combien est défectueuse cette version, dans laquelle n suppose 1° que cette asperge de montagne ne tient pas tant de la ultivée que celle des jardins, tandis que son lieu natal exclut toute pparence de culture; 2° qu'elle est plus douce que l'asperge sauvage,

sans qu'on spécifie si cette douceur vient du goût qu'elle a, ou de la nature de la feuille, qui doit être douce au toucher; 3° où l'on traduit *corruda* par asperge sauvage, tandis que l'asperge qu'on oppose à ce *corruda*, bien loin d'être domestique, est à coup sûr sauvage, puisqu'elle croît sur les montagnes.

Voici comme il me paraît que ceci devrait être rendu :

« Il y a une autre sorte d'asperge qui vient sans culture, et qui croît sur les montagnes : elle n'est point piquante comme le *corruda* ».

Cet article a donné lieu à une note, dont voici un extrait :

« L'asperge a à peu près le même nom dans toutes les langues, si ce n'est que les Latins l'appellent aussi *corruda* ».

Le mot asparagus est générique et collectif. Il est générique, en ce qu'il désigne toutes les espèces d'asperges dont l'ensemble constitue le genre. Il est collectif, parce que sous ce nom les Anciens comprenaient les pousses, les bourgeons, les tiges tendres de plusieurs plantes cultivées, et de celles surtout qui ont de l'analogie avec l'asperge, et dont le développement est le même.

Le nom de *corruda* a été donné à quelques asperges, mais non à celle des jardins, ni à celle des montagnes, de laquelle celle des jardins dérive. Celle-ci a conservé le nom d'*asparagus*, et on a donné celui de *corruda* à d'autres espèces qui croissent dans les pays chauds, dont les unes ont leurs feuilles roides, et les autres leurs tiges garnies de piquants ou de feuilles piquantes. C'est donc par défaut d'attention qu'on a prétendu que les Latins appelaient *corruda* toute sorte d'asperges. On aurait dû préalablement distinguer les espèces, assigner le nom de *corruda* à celles qui avaient été ainsi nommées, et ne point donner une signification aussi étendue à un mot inapplicable à l'espèce, et aux variétés qui ont toujours conservé le nom d'*asparagus*.

Ex notis ineditis Cl. Gerardi.

EXCURSUS VII

DE CAREO.

Ad ea Plinii verba, lib. XIX, cap. 49, pag. 446:

Peregrinum et Careum, gentis suæ nomine appellatum, culinis principale. In quacumque terra seri vult, ratione eadem, qua olusatrum. Laudatissimum tamen in Caria, proximum Phrygia.

Dans la supposition que le *careum* de Pline était notre *carvi*, on a jugé à propos de donner la description de cette plante d'après l'auteur d'un dictionnaire d'histoire naturelle. (Conf. Poinsinet de Sivry, c. 8, pag. 142.) Mais comme cette description n'est pas des plus fidèles, j'ai cru devoir relever les inexactitudes qui s'y rencontrent.

« C'est une plante qui pousse plusieurs tiges hautes d'un pied et demi, rondes, rameuses, nouées, carrées et vides ».

Le carvi n'a qu'une tige rameuse; ses branches, qui ne sont point des tiges, ne peuvent être en même temps rondes et carrées : elles sont cylindriques et cannelées.

« Ses feuilles naissent comme par paires le long d'une côte, et découpées menu ».

Les feuilles du carvi sont alternativement comme celles des plantes ombellifères, dont il a tous les caractères. Les divisions de ces feuilles sont d'abord opposées, mais les sous-divisions sont alternes.

« Les fleurs qui sont blanches, disposées en lis, naissent sur des ombelles soutenues aux sommets de la plante ».

Les fleurs du carvi n'ont aucun rapport avec celles du lis, sous quelque aspect qu'on les envisage ; et, de toutes les plantes liliacées, il n'y en a aucune qu'on puisse comparer, je ne dirai pas seulement au carvi, mais encore à quelque ombellifère que ce soit.

Qu'entend-on par des ombelles soutenues au sommet de la plante ? Est-ce que les ombelles ne font pas partie de la plante, et n'en constituent-elles pas la sommité ?

« A ces fleurs de peu de durée succèdent des graines longuettes,

convexes d'un côté, concaves de l'autre, ornées de trois cannelures d'un verd obscur, d'une odeur de fenouil, etc. »

Les graines du carvi ne sont point concaves; elles sont aplaties du côté où elles se touchent. *Hinc gibba, inde plana*, dit Tournefort, et c'est à peu près ainsi que s'exprime Linnée: *inde convexa, inde plana*.

En voilà plus qu'il n'en faut pour juger du mérite de cette description, qui a été calquée sur celle qu'on peut lire dans le traité des drogues de Lemery, passable pour son temps, et qu'on aurait pu absolument parlant faire figurer encore dans ces notes sur Pline. L'auteur de ce dictionnaire n'a pas voulu paraître entièrement copiste de Lemery, et il a eu tort; partout où il a mis du sien ses bévues sont lourdes, nous allons voir.

1° Lemery ne dit point que les tiges du carvi soient rondes et carrées; il les fait seulement carrées.

2° Le même auteur ajoute que ses fleurs sont disposées en fleur de lis; mais cette comparaison n'a point la fleur du lis pour objet, c'est la fleur de lis des armoiries que Lemery désigne, dont tout le monde connaît la forme, qui a des traits assez marqués avec les fleurs de la plupart des ombellifères, dont les pétales sont inégaux, et qu'à raison de cette inégalité on appelle fleurdelisées.

Au lieu de copier exactement Lemery, on a retranché du mot *fleur de lis* celui de *fleur*, et on a dit que les fleurs du carvi étaient disposées en lis, sans même faire attention à la particule *de*, qui indiquait le rapport évident avec la fleur de lis des armoiries.

3° En parlant des sommets qui soutiennent les ombelles, Lemery rapporte ces sommets aux tiges; mais il se garde bien de dire que les ombelles sont soutenues aux sommets de la plante.

4° Et finalement le même auteur n'assure pas que la graine soit concave; mais ce qu'il ne tait point, quoiqu'on n'en dise mot dans cette description que nous venons d'analyser, c'est que la racine du carvi est longue, charnue, assez grosse.

Ex notis ineditis Cl. Gerardi.

EXCURSUS VIII

DE RAPHANO, BRASSICA, NAPO, etc.

Quum in Clar. Gerardi notis ineditis, multa notatu digna nobis viderentur, de raphano, brassica, etc. quæ in notulis nostris locum non obtinerent, operæ pretium fore duximus, omnia hæc uno sub titulo comprehendere, capitibus paginisque accurate notatis.

Plinius, lib. XIX, cap. 36, pag. 425:

Raphanus utique jucundior detractis foliis antequam decaulescat.

« Du moins il est certain que les raiforts sont meilleurs quand on les effeuille, avant qu'ils ne perdent d'eux-mêmes leurs tiges. »

(Conf. Poinsinet de Sivry, ibid. cap. 7, pag. 106.)

Rien de plus déplacé que cette remarque, s'il faut lire *decaulescat;* mais en substituant *caulescat*, elle présente un sens raisonnable. On sait que le raifort, ou pour mieux dire sa racine, n'est plus mangeable quand sa tige est formée, que cette racine devient spongieuse, et perd de sa bonté en proportion de l'accroissement de la tige. Quel avantage retirerait-on de cette pratique, qui consisterait à effeuiller les raiforts avant qu'ils perdissent leur tige, puisqu'il suffit qu'ils commencent à la pousser pour cesser d'être bons à manger. Il paraît donc que Pline doit avoir conseillé d'effeuiller les raiforts avant qu'ils soient montés. Cette manœuvre, en retardant la pousse, tourne au profit de la racine, qui s'accroît davantage; ainsi tout porte à croire que ce passage a été altéré. Selon l'expression du texte adoptée ici, on ne pourrait se défendre de juger qu'autrefois, pour avoir de meilleurs raiforts, on attendait pour les effeuiller, non seulement que leur tige eût acquis une parfaite maturité, mais qu'elle fût même à la veille de se dessécher, ce qui bien loin d'être la marque de leur bonté, n'est qu'un signe de réprobation.

Plinius, lib. XIX, cap. 41, pag. 433:

Genera ejus (brassicæ, Cato) facit tria : unam extentis foliis, caule magno.

«Et quant à leurs differentes espèces (de choux, Caton) il en établit trois : les uns ont la feuille grande et la tige longue.»

(Conf. Poinsinet de Sivry, ibid. cap. 8, pag. 120.)

Ce chou, selon Caton, a une grosse tige, *caule magno*. Cette tige peut même être raccourcie, sans cesser d'être grosse ; ce qui est bien différent d'une longue tige, qui devient souvent d'autant plus grêle, qu'elle s'allonge davantage.

Plinius, lib. XIX, cap. 41, pag. 433 :

Tertiam (brassicam) minutis caulibus, lenem, teneram, minimeque probat.

«Les derniers (choux) dont il fait le moins de cas sont doux et tendres, et ont la tige menue.»

(Conf. Poinsinet de Sivry, ibid. cap. 8, pag. 120.)

Si ces choux étaient doux, c'eût été une marque de leur bonté, qui n'aurait pas dû les faire mettre au dernier rang, puisque d'ailleurs ils avaient la qualité d'être tendres. Mais il s'en fallait de beaucoup qu'ils eussent cette douceur dont on les gratifie d'après l'épithète de *lenis*, laquelle ne concerne uniquement que la surface de la feuille, qui était lisse et douce au toucher. Un passage de Caton plus étendu, et qu'on ose citer, décide la question. Le voici :

« Item est tertia, quæ lenis vocatur, minutis caulibus, tenera tenuioribus foliis, et acerrima omnium est istarum, tenui sulco vehementissima ».

On voit donc bien positivement, par ce que dit Caton, que cette troisième sorte de chou ne pouvait pas être douce, puisqu'elle était *acerrima omnium ;* ce qui n'empêchait pas qu'elle ne fût lisse et tendre : ces deux qualités ne sont pas incompatibles avec l'âcreté qui peut dominer dans une plante.

Plinius, lib. XIX, cap. 41, pag. 433 :

Cymas a prima sectione præstat (brassica) proximo vere. Hic est quidam ipsorum caulium delicatior teneriorque cauliculus.

« Après avoir été coupés une fois, ils poussent (les choux) des tendrons au printemps suivant. Ces tendrons viennent à l'extrémité de la tige, et sont très-délicats. »

(Conf. Poinsinet de Sivry, ibid. cap. 8, pag. 122.)

Si les choux poussent des tendrons après qu'on les a coupés, ces tendrons, qui ne sont que de jeunes tiges selon Pline, ne peuvent point sortir de l'extrémité de la tige du chou, puisqu'on ne les obtient qu'en rasant ce chou. Or, ces tendrons ou tiges naissantes qui remplacent celle qui a été coupée, bien loin de venir de l'extrémité d'une tige, ne peuvent partir que de la racine, ce qui est bien différent.

Plinius, lib. XIX, cap. 41, pag. 434 :

Præcipuus fit caulis sapore ac magnitudine, primum omnium si in repastinato seras : dein si terram fugientes cauliculos seces.

« Celui qui veut avoir des choux bien gros, et d'un bon goût, doit d'abord les semer dans un terroir qui ait eu deux façons ; ensuite il doit leur couper les premières tiges qui sortiront. »

(Conf. Poinsinet de Sivry, ibid. cap. 8, pag. 122.)

Pline ne dit point qu'il faille couper les premières tiges qui sortent, mais celles qui fuient la terre, c'est-à-dire celles qui n'y tiennent presque point, dont les racines sont superficielles, et hors d'état de renforcer une plante naissante. Au surplus, on ne trouve rien dans le latin qui soit applicable à cette pratique, laquelle consisterait à couper les premières tiges des choux, et on ne peut guère comprendre quelle sorte d'avantage elle procurerait.

Plinius, lib. XIX, cap. 41, pag. 434 :

Cætera genera (brassicæ) complura sunt. Cumanum sessili folio, capite patulum.

« Au reste, il y a plusieurs sortes de choux : ceux de Cumes jettent leurs feuilles sans pédicules, et ont la tête grosse. »

(Conf. Poinsinet de Sivry, ibid. cap. 8, pag. 122.)

Le mot *patulus* doit être pris dans un sens différent de celui qu'on a adopté. Pour ne point s'écarter de la signification qu'il eût fallu lui donner, on aurait dû dire que les feuilles qui forment la tête de ce chou sont évasées.

Plinius, lib. XIX, cap. 58, pag. 454 :

Naporum medicina est, siliquas una seri, sicut olerum cicer : arcet enim erucas.

« On garantit les navets de vermine, en les semant avec des caroubes, et les choux, en les semant avec des pois chiches qui éloignent les chenilles. »

(Conf. Poinsinet de Sivry, ibid. cap. 10, pag. 154.)

Cette précaution est indiquée par Théophraste, mais avec la différence qu'au lieu de semer des caroubes pour garantir les navets de la vermine, il veut qu'on sème des ers, autrement dits orobes. Pline, sans avoir fait attention au mot ὄροβος, qui n'était susceptible d'aucune difficulté, crut qu'il fallait lire λοβὸς, qu'il traduisit par *siliquas*. De méprise en méprise, son traducteur s'est figuré que ces siliques devaient être des caroubes.

Ex notis ineditis Cl. Gerardi.

C. PLINII SECUNDI

NATURALIS HISTORIÆ

LIBER XX.

I. Maximum hinc opus naturæ ordiemur, et cibos suos 1
homini narrabimus, faterique cogemus ignota esse, per quæ vivat. Nemo id parvum ac modicum existimaverit, nominum vilitate deceptus. Pax simul in his aut bellum naturæ dicetur, odia, amicitiæque rerum surdarum ac sensu carentium: et, quo magis miremur, omnia ea hominum causa, quod Græci sympathiam appellavere: quibus cuncta constant [1], ignes aquis restinguentibus, aquas sole devorante, luna pariente, altero alterius injuria deficiente
sidere. Atque ut a sublimioribus recedamus, ferrum ad se 2
trahente magnete lapide, et alio rursus abigente [2] a sese:

I. 1. *Quibus cuncta constant.* Mira est, inquit, rerum etiam sensu carentium consensio et conspiratio ad hominum utilitates procurandas; quam conspirationem ac veluti condolentiam et commiserationem Græci συμπάθειαν vocant; etsi ignes et aquæ quibus cuncta constant, sol ac luna, quibus cuncta gignuntur, perpetuum sibi bellum indixisse videantur. Hunc locum Pintianus quum non intelligeret, mutilum esse et vitiatum falso existimavit: et *antipathiam* addi hic oportere. H.

2. *Et alio rursus abigente.* Nempe *Theamede* lapide, de quo XXXVI, cap. 25. Alio nempe lapide, ut diximus, abigente ferrum. Ita MSS. omnes, ipsaque loci sententia ita legi postulat. Frustra sunt Mathiol. Cæsius, aliique, qui *allio* hic scriptum a Plinio autumant, quo ejus viri auctoritate magnetis et allii dissensionem et antipathiam stabiliant: quasi magnes allio confricatus ac perunctus ferrum non trahat. Albertum tamen Magnum scimus ita sensisse, Mineral. lib. II, tract. 2, cap. 11, et ante eum Zoroastrem in Geop. lib. XV, cap. 1, et Joh. Tzetzen, Chiliad. 4, Hist. 140, v. 407. Sed illud haud dubie nunc Plinius spectat, quod alibi planius expressit, nempe lib. XXXVI, cap. 25: « Alius rursus, inquit, in eadem Æthiopia non procul mons gi-

adamantem opum gaudium, infragilem omni cætera vi et invictum, sanguine hircino rumpente, quæque alia in suis dicemus locis, paria, vel majora mira. Tantum venia sit, a minimis, sed a salutaribus ordienti, primumque ab hortensiis.

1 II. (1.) Cucumim[1] silvestrem esse diximus, multo infra magnitudinem sativi. Ex eo fit medicamentum, quod vocatur elaterium[2], succo expresso e semine[3]. Cujus causa nisi maturius[4] incidatur semen, exsilit, oculorum etiam periculo[5]. Servatur autem[6] decerptus una nocte: postero die inciditur arundine. Semen quoque[7] cinere conspergitur,

gnit lapidem theameden, qui ferrum omne abigit, respuitque. De utraque natura sæpius diximus, etc. » et quidem nunc primum de utraque dicit. Hard.

II. 1. *Cucumim... diximus.* Superiore libro, cap. 24. Dioscorides, lib. IV, cap. 154: Σίκυς ἄγριος τῷ καρπῷ μόνῳ διαφέρει τοῦ ἡμέρου σίκυος· ἐλάσσονα πολλῷ ἔχων, etc. H.

2. *Elaterium.* Ita vocatur a Celso, lib. V, cap. 12. Galen. in expl. voc. Hippocrat. tom. II, pag. 89: Ἐλατήριον, οὐ μόνον τὸ ἀπὸ τοῦ ἀγρίου σικύου γιγνόμενον, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ τὴν κάτω κοιλίαν καθαῖρον. « Elaterium non solum ex silvestri cucumere factum, sed etiam omne quod alvum purgat per infernas partes. » Hesychius: ἐλατήριον, φάρμακον καθαρτικόν. Scribonius Largus, Comp. 70: « Elaterium, qui succus cucumeris silvatici. » Ἀπὸ τοῦ ἐλᾷν, pellere, quasi depulsorium, quod vim purgandi habet acrem. Hard.

3. *E semine.* Hoc est, e fructu. Theophrastum consule, ita statuentem, Hist. lib. IX, cap. 10: Τὸ δὲ σπέρμα χυλισθὲν ποιεῖ τὸ ἐλατήριον. « Succus expressus e semine facit elaterium. » At Dioscorid. lib. IV, cap. 155: Τὸ δὲ λεγόμενον ἐλατήριον ἐκ τοῦ καρποῦ τῶν σικύων σκευάζεται, etc. ubi parandi idem artificium fuse edocet, quod a Plinio paulo contractius. Hard.

4. *Nisi maturius.* Ante nimirum quam maturitatem sit assequutus. Nam si maturitas exspectetur, tum tactu vel impulsu tenuissimo pediculus cucumim destituit, facto ostiolo statim internus humor summo cum impetu, una cum semine ejaculatur. Cucumim asininum vocant: ut recte Anguillara, part. 14, pag. 291. Vidimus in Horto Regio: est et in Eystetensi: a Dodonæo pingitur, p. 652. Hard.

5. *Oculorum etiam periculo.* Nam quum exsilit a pediculo, acrem succum emittit, qui oculos contactu lædit. Dal.

6. *Servatur autem.* Diosc. l. c. H.

7. *Semen quoque*, etc. Ad hauriendam protinus succi abundantiam, quidam, ait Dioscorides, cribratos cineres humi inspergunt, et medium cavantes triplicatum lin-

ad coercendam succi abundantiam : qui expressus suscipitur aqua cælesti[8], atque subsidit : deinde sole cogitur in pastillos, ad magnos mortalium usus. Obscuritates[9] et 2
vitia oculorum sanat, genarumque hulcera. Tradunt hoc succo tactis radicibus vitium, non attingi uvas ab avibus. Radix autem[10] ex aceto cocta podagris illinitur, succoque dentium dolori medetur. Arida[11] cum resina impetiginem et scabiem, quæ psoram[12] et lichenas vocant, parotidas[13] et panos sanat[14], et cicatricibus colorem

eum obtendunt, per quod elaterium cum humore suo diffunditur. Id autem siccatum in pila conterunt. Longe aliter hæc Plinius. Dal. — *Semen quoque*. Semen iterum pro fructu usurpat. Nunc Dioscorides parum ab eo discedit. Hard.

8. *Aqua cælesti*. Dioscorides semina cribro jam illisa, aqua dulci perfundit, et rursum exprimit, toties que postea lavat, quoad innatans aqua pura maneat. Dalec.

9. *Obscuritates*. Diosc. l. c. H.

10. *Radix autem*. Diosc. lib. IV, cap. 154; Marcell. Emp. c. xxxvi, p. 250; Plin. Val. lib. III, c. 14. Apuleius, cap. cxiii, tit. 1 : « Ad nervorum dolorem et podagram. Cucumeris silvatici radices in olei librarii pondo tribus decoques ad tertias, et exinde perunges, sanantur. » Et tit. 4 : « Cum aceto decocta radix valet contra podagram. » Accepere isti a Celso, IV, 24 : « Fovere oportet spongia, quæ in aquam calidam demittatur, in qua cucumeris silvestris radix decocta sit. » Hard.

11. *Arida cum resina*. Dioscorid. loc. citat. Μετὰ ῥητίνης τερεβινθίνης. Aridam autem radicem intellige : ξηρὰ δὲ καὶ λεῖα ἀλφοὺς, λέπρας, καὶ λειχῆνας σμήχει. Adde et Theophr. Hist. lib. IX, cap. 10. Hard.

12. *Quæ psoram*. Ψώρα scabiei genus est, corporis summam cutem varia erosione depascens, furfurosaque magis quam squamosa ex se remittens. Vulgo, *le mal Saint-Mein*. At λειχὴν impetiginosi morbi genus, quod mentagram Latinos vocasse Plinius auctor est, l. XXVI, cap. 2, fœdo pariter cutis furfure totos primum vultus, deinde vero et colla, pectusque et manus occupante, oculis tantum immunibus. Martial. lib. XI, cap. 99 : « Nec triste mentum, sordidique lichenes. » Gallis, *dartre farineuse*. H.

13. *Parotidas*. Παρωτίς. « Tumores repentinos sub auribus innatos, parotidas vocamus, » inquit Theod. Priscian. lib. I, cap. 8, de parotidibus. Galli, *parotide*. Hard.

14. *Panos sanat*. Τὰ φύματα, τὰ πολυποειδῆ, tumores pani similes, sub faucibus et auribus, ac inguinibus. Nonius in Optione : « Qui me miserum miseriorem reddidit, quam panus puerum. » Dal. — *Et panos*. Diosc. φύματα ῥήττει. Φῦμα tumor est præter naturam obortus in quacumque corporis parte, cum inflammatione : et hos appellant aliqui

reddit. Et foliorum[15] succus auribus surdis cum acet[o] instillatur.

1 III. Elaterio[1] tempestivus est autumno[2]; nec ullum[3] e[x] medicamentis longiore ævo durat. Incipit a trimatu[4]. S[i] quis recentiore uti velit, pastillos in novo fictili igne lent[o] in aceto domet. Melius, quo vetustius : fuitque jam du-centis annis servatum, ut auctor est Theophrastus[5]. E[t] usque[6] ad quinquagesimum lucernarum lumina[7] exstinguit. Hoc enim veri experimentum est, si admotum prius quam exstinguat, scintillare sursum ac deorsum cogat. Pallidum ac[8] læve herbaceo ac scabro melius, ac leniter amarum

panos. Celso, lib. V, cap. 25, panus dicitur tumor non altus, latus, in quo quiddam pustulæ simile est. Sunt qui φύγεθλον dici græce velint, et a phymate differre. Vide Gorræum in Def. med. Apuleius, cap. CXIII, tit. 3, pro panis tumores dixit. Hard.

15. *Et foliorum*. Diosc. loc. cit. Ἁρμόζει δὲ ὁ τῶν φύλλων χυλὸς ἐνσταζόμενος ὠταλγίαις. Sic et radicis succum ad sonitum aurium emendandum prodesse Celsus monet, VI, 7. Hard.

III. 1. *Elaterio*. Theophr. Hist. lib. IX, cap. 10 : Τίλλεται δὲ τοῦ φθινοπώρου (τὸ σπέρμα), τότε γὰρ βέλτιστον. « Legitur autumno fructus : tunc enim optimus » ad elaterium continuandum. H. — Sic ex MSS. emendav. Harduin. cons. Chifflet. *elaterium tempestivum* Gronovius et Al. Ed.

2. *Autumno*. Nam planta Augusto floret, fructus autem septembri perficitur. Dal.

3. *Nec ullum ex medicamentis longiore ævo durat*. Theophr. Hist. lib. IX, cap. 14. Dal.

4. *A trimatu*. Dioscorides in pro-logo præter veratrum nigrum et al-bum, alia medicamenta scribit in-utilia esse a trimatu : elaterium ve[ro] a bimatu ad decennium utile es[se] dejectionibus. Dalec.

5. *Theophrastus*. Nunc est in Hist. lib. IX, cap. 14. Hard.

6. *Et usque*. Humorem servat ad illud usque tempus : quare eti[am] tum lucernis admotum, lucernas ex-stinguit, ob humoris copiam : ἄχρι πεντήκοντα ἐτῶν σβέννυσι [προσ]αγόμενον τοὺς λύχνους · αἰτία δὲ [ἡ] χρονιότητος ἡ ὑγρότης. Theophr. loc. cit. Hard.

7. *Lucernarum lumina* [exstinguit]. Dioscoridi lucernarum lumin[i] objectum facile flagrat, et ardet. Dalec.

8. *Pallidum ac*, etc. Cum cand[ore] nonnihil humidum. Dal. — P[alli]*dum*. Sic Dioscorides, lib. IV, c[ap.] 154, candidum ac læve, gustu amarum ; λευκὸν, λεῖον, πικρὸν τῇ γεύσει anteponit alteri quod sca-brum est, et porracei herbidive co-loris : Τὸ μέντοι πρασίζον, καὶ [τραχὺ] φαῦλον. Hard.

Putant[9] conceptus adalligato semine adjuvari, si terram non attigerit. Partus vero, si in arietis lana alligatum inscientis lumbis fuerit, ita ut protinus ab enixu rapiatur extra domum. Ipsum cucumim qui magnificant, nasci 2
præcipuum in Arabia, mox in Arcadia, Cyrenis, alii tradunt, similem heliotropio[10], cujus inter folia et ramos provenire magnitudine nucis juglandis. Semen[11] autem esse ad speciem scorpionum cauda replexa, sed candida. Aliqui etiam ab eo scorpionium cucumim vocant, efficacissimum contra scorpionum ictus et semine et elaterio, et ad purgandum uterum alvosque. Modus portione virium ab dimidio obolo ad solidum[12]. Copiosius necat. Sic et contra phthiriasin[13] bibitur, et hydropises[14]. Illitum[15]

9. *Putant conceptus adalligato semine adjuvari, si terram non attigerit.* Et id quidem superstitiosum. Ed.

10. *Similem heliotropio.* Tricocco nimirum, sive scorpiuro heliotropio, de quo lib. XXII, cap. 29. Hæc vero non de cucumere quovis, sed de Arabico, Arcadico, Cyrenaicoque accipienda sunt. H.

11. *Semen.* Semen cucumere illo peregrino inclusum intelligit. H.

12. *Ad solidum.* Ad integrum obolum. Dioscorides, loc. citat. Ἡ δὲ τελεία δόσις, ὀβολός· ἡ δὲ ἐλαχίστη, ἡμιωβόλιον... πλεῖον γὰρ ποθὲν κίνδυνον ἐπιφέρει. Hard.

13. *Phthiriasin.* Φθειρίασις, pedicularis morbus est, in quo pediculi acervatim per cutim erumpunt. Gignuntur vero ii non in superficie cutis, ut furfures : *sed in ejus profundo*, inquit Gorræus in Defens. med. Hard.

14. *Et hydropises.* MSS. omnes, *hydropicis*. Sed *hydropises* legi structura orationis jubet. Est autem hydrops morbus, quem Latini aquam intercutem vocant : ejus tres species Celsus definit, III, 21. H.

15. *Illitum.* Dioscorid. loc. citat. Συναγχικοῖς δὲ διάχρισμα πρακτικὸν μετ' ἐλαίου παλαιοῦ, ἢ μέλιτος, ἢ χολῆς ταυρείας. De angina Celsus, lib. IV, c. 4 : « Pestiferum acutumque morbum in faucibus nostri anginam vocant : apud Græcos nomen, prout species est. Interdum enim neque rubor, neque tumor ullus apparet, sed corpus aridum est, vix spiritus trahitur, membra solvuntur, id συνάγχην vocant. Interdum lingua faucesque cum rubore intumescunt, vox nihil significat, oculi vertuntur, facies pallet, singultusque est, id ὡς συνάγχη vocatur. Illa communia sunt : æger non cibum devorare, non potionem potest : spiritus ejus includitur. Levius est, ubi tumor tantummodo et rubor est, cætera non sequuntur, id παρασυνάγχην appellant. » Hard.

anginas[16] et arterias[17] cum melle et oleo vetere sanat.

1 IV. (II.) Multi hunc esse apud nos qui anguinus[1] vocetur, ab aliis erraticus, arbitrantur. Quo decocto sparsa mures non attingunt. Iidem podagris cum articuli morbis decoctum in aceto illinunt, præsentaneo remedio. Lumborum vero dolori semine sole siccato, dein trito, triginta denariorum[2] pondere in hemina dato aquæ. Sanat et tumores subitos illitum cum lacte mulierum. Purgat eas elaterium: sed gravidis[3] abortum facit. Suspiriosis prodest. Morbo vero[4] regio in nares conjectum. Lentigines[5] ac maculas e facie tollit in sole illitum.

1 V. Multi eadem omnia sativis attribuunt. Magnum etiam in eis momentum: namque et eorum semen, quantum tres digiti apprehenderint, cum cumino tritum, potumque in vino, tussientibus auxiliatur. Sed et phreniticis[1] in lacte mulieris; et dysentericis[2] acetabuli mensura. Purulenta

16. *Anginas.* Morbum faucium gravissimum. Plautus in Mostellar. « In anginam ego nunc me velim verti, ut veneficæ illi Fauces prehendam, atque enecem scelestam stimulatricem. » Lucilius apud Nonium, « Insperato abiit, quem una angina abstulit hora. » Dalec.

17. *Et arterias.* Hoc est, fauces, angina scilicet et suffocatione spiritus laborantes. In faucibus enim aspera arteria est, quæ spiritus conceptaculum, quo vox editur. H.

IV. 1. *Qui anguinus.* Cucumis flexuosus Lobelio, a quo pingitur in Observat. pag. 363, ita dictus a figura fructus, qualem in Horto Regio vidimus. Hard.

2. Brotier legit 20 pro 30. Ed.

3. *Sed gravidis.* Dioscor. lib. IV, cap. 154: Κινεῖ δὲ τὸ ἐλατήριον καὶ ἔμμηνα, καὶ ἔμβρυα κτείνει ἐν προσθέτῳ. « Menses ciet, et partus necat elaterium in pesso subditum. » H.

4. *Morbo vero.* Dioscor. loc. cit. Ἐγχυθὲν δὲ μετὰ γάλακτος εἰς τοὺς ῥώθωνας, ἴκτερον ἀποκαθαίρει, etc. « Cum lacte naribus infusum, regium morbum pellit, etc. » Quis sit regius morbus dicemus cap. 34. Hard.

5. *Lentigines.* Sic etiam Marcell. Empiric. cap. XIX. Hard.

V. 1. *Phreniticis.* Vet. apud Dal. *nephriticis.* Ed.

2. *Et dysentericis.* « Inter intestinorum mala, inquit Celsus, lib. IV, c. 15, tormina esse consueverunt, δυσεντερία græce vocatur. Intus intestina exhulcerantur: ex his cruor manat: isque modo cum stercore aliquo, semper liquido, modo cum quibusdam quasi mucosis excernitur: interdum simul quædam carnosa descendunt. Frequens dejicien-

autem exspuentibus, cum cumino pari pondere, et jocineris vitiis in aqua mulsa. Urinam movet[3] ex vino dulci, et in renum dolore clysteribus simul cum cumino infunditur.

VI. Pepones[1] qui vocantur, refrigerant maxime in ci- 1
bo, et emolliunt alvum. Caro eorum[2] epiphoris oculorum aut doloribus imponitur. Radix sanat[3] hulcera concreta in modum favi, quæ ceria[4] vocant. Eadem contrahit vomitiones[5] : siccatur, et in farinam tusa datur quatuor obolis in aqua mulsa, ita ut qui biberit, quingentos postea passus ambulet. Hæc farina et in smegmata[6] adjicitur.

di cupiditas, dolorque in ano est, etc. » Plin. Valer. lib. IV, cap. 15 : « Semen cucumeris dysentericis ex lacte muliebri acetabuli mensura datum prodest. » Hard. — *Purulenta.* Plin. Val. loc. cit. ad verbum. Hard.

3. *Urinam movet.* Plin. Val. loc. cit. Diocles item Carystius, de tuenda Valetudine, lib. I apud Athen. lib. II, p. 68, cucumim elixum ad ciendam urinam laudat in primis. Hard.

VI. 1. *Pepones.* Ad verbum hæc Plin. Valer. lib. IV, cap. 14. H.

2. *Caro eorum.* Plin. Val. loc. cit. et Dioscorides, lib. II, cap. 164 : Ἡ δὲ τοῦ πέπονος σὰρξ ὀφθαλμοῦ φλεγμονὰς πραΰνει. Hard.

3. *Radix sanat.* Iisdem verbis Marc. Emp. cap. IV, et Plin. Val. lib. III, cap. 22. Dioscor. quoque loc. cit. Ὑγιάζει δὲ καὶ κηρία καταπλασθεῖσα μετὰ τοῦ μέλιτος. Hard.

4. *Quæ ceria.* Κηρία et μελικηρὶς, a favi mellisque similitudine, propter foramina, et mellei coloris emanantem humorem, ut testis Aetius, Serm. VIII, cap. 15. « Tubercula, quæ μελικηρία, id est, favi, » inquit Celsus, lib. V, cap. 18. Hard.

5. *Eadem contrahit vomitiones.* Contraria plane sententia prius legebatur : « Eadem contra vomitiones siccatur. » Quid igitur illa sibi volunt, quæ proxime sequuntur, « Cortex quoque vomitionem movet ? » An non ea aperte significant eamdem modo cortici assignari vim, quæ radici fuerat prius attributa ? Adde Dioscorid. lib. II, cap. 164, ubi de peponis facultatibus : Ἡ δὲ ῥίζα ξηρὰ, inquit, ποθεῖσα σὺν ὑδρομέλιτι < ὁλκῇ, ἐμέτους κινεῖ. « Sicca radix ex mulsa drachmæ bibita, vomitum ciet. » Hard.

6. *Hæc farina et in smegmata.* Etiam et smegmatis vicem obtinet, et faciei nitorem conciliat, succus cum semine, auctore Dioscoride, lib. II, cap. 164 : Ὁ δὲ χυλὸς σὺν τῷ σπέρματι μιγεὶς ἀλεύρῳ καὶ ξηρανθεὶς ἐν ἡλίῳ, σμῆγμα γίνεται ῥυπτικὸν καὶ λαμπρυντικὸν προσώπου. De radice vero in farinam tusa consentit Plinius cum Galeno, de simpl. med. Fac. lib. VIII, p. 426. Est autem σμῆγμα medicamentum ad tergendum. Unde et dentifricia tergendis dentibus sic appellantur. H.

2 Cortex quoque vomitionem movet, faciem purgat. Hoc et folia[7] cujuscumque sativi illita. Eadem cum melle et epinyctidas[8] sanant : cum vino, canis morsus[9]. Item millepedæ[10] : sepa Græci[11] vocant, oblongam, pilosis pedibus, pecori præcipue nocivam[12]. Morsum tumor insequitur, et putrescit locus. Ipse cucumis[13] odore defectum animi. Coctos deraso cortice, ex oleo, et melle, jucundiores esse certum est.

1 VII. (III.) Cucurbita quoque silvestris invenitur, spongos a Græcis[1] appellata, inanis (unde et nomen), digitali crassitudine, non nisi in saxosis nascens. Hujus commanducatæ succus stomacho admodum prodest.

7. *Hoc et folia.* Hoc præstant, inquit, nempe faciem purgant et folia sativi cucumeris, trita et illita. HARD.

8. *Epinyctidas.* Corn. Cels. lib. V, cap. 28 : « Pessima pustula est, inquit, quæ ἐπινυκτὶς vocatur ; colore vel sublivida, vel subnigra, vel alba esse consuevit. Circa hanc autem vehemens inflammatio est : et quum adaperta est, reperitur intus exhulceratio mucosa. Color est humori suo similis, dolor ex ea supra magnitudinem ejus est : neque enim faba ea major est. Atque hæc quoque oritur in eminentibus partibus, et fere noctu : unde nomen quoque a Græcis ἡ ἐπινυκτὶς impositum est. » Hactenus Celsus. Est et alia ei voci vis, de qua dicemus cap. 21. H.

9. *Cum vino, canis morsus.* Plin. Valer. lib. IV, cap. 15. HARD.

10. *Item millepedæ.* Subintellige, morsus sanat. Multipedam vocat idem cap. 20. HARD.

11. *Sepa Græci.* Σῆπα, a tabe quam infligit suo morsu, in quo vis tabifica inest, σηπτικὴ δύναμις. De hac millepeda dicetur uberius lib. XXIX, cap. 39. Alius ab isto seps est, de quo Lucanus, lib. IX, cap. 723, et Dioscorides, lib. II, cap. 70, serpentis nimirum genus, aut lacertæ potius. HARD.

12. *Nocivam.* Sic libri omnes, etiam MSS. Usus et ea voce Phædr. Fab. I, vers. 29 : « Plerumque stulti risum dum captant levem, Gravi distringunt alios contumelia, Et sibi nocivum concitant periculum. » HARD.

13. *Ipse cucumis... defectum animi.* Subintellige, insequitur, ex antecedentibus : hoc est, pellit. Dioscorides, lib. II, cap. 163, de cucumere sativo : Ἀνακτητικὸς λειποθυμιῶν ὀσφραινόμενος, « olfactu defectos animo recreat. » HARD.

VII. 1. *Spongos a Græcis.* Ita MSS. omnes, a fungosa nimirum laxitate, instar spongiæ. Libri editi, *somphos*, quæ vox pariter inanem et fungosum sonat. Marcell. Empir. cap. XII : « Cucurbitæ radix quam Græci sonchon appellant : » forte *spongon*, rectius. HARD.

VIII. Colocynthis[1] vocatur alia, ipsa plena, sed minor 1
quam sativa. Utilior pallida[2], quando ejus sunt medicinæ.
Herbacea[3] arefacta per se inanit alvum. Infusa[4] quoque
clysteribus, intestinorum omnibus vitiis medetur, et re-
num, et lumborum, et paralysi : ejecto semine[5], aqua
múlsa in ea decoquitur ad dimidias : tutissimo[6] infunduntur
oboli quatuor. Prodest et stomacho, farinæ aridæ pilulis
cum decocto melle sumptis. In morbo regio utiliter semina
ejus sumuntur, et protinus aqua mulsa. Carnes ejus[7] cum 2
absinthio et sale dentium dolorem tollunt. Succus[8] vero
cum aceto calefactus mobiles sistit. Item spinæ[9], et lum-
borum, ac coxendicum dolores, cum oleo si infricetur.
Præterea[10], mirum dictu, semina ejus si fuerint pari nu-
mero adalligata febribus, sanare dicuntur, quas Græci
periodicas[11] vocant. Sativæ quoque[12] rasæ succus tepe-

VIII. 1. *Colocynthis*. Sive cucurbita silvestris. Dioscorides, lib. IV, cap. 178 : Κολοκυνθὶς, οἱ δὲ κολόκυνθα ἄγριον, οἱ δὲ σικύαν πικρὰν, κ. τ. λ. Hard.

2. *Utilior pallida*. Sic eligendam cucurbitam Dioscorides, loc. citat. quum cœperit ad colorem pallidiorem vergere, ἀρχόμενον μεταβάλλειν ἐπὶ τὸ ὠχρότερον. Hard.

3. *Herbacea*. Viridior, herbidique coloris. Hard.

4. *Infusa quoque*. Dioscorid. loc. cit. Hard.

5. *Ejecto semine*, etc. Aetius sapam, aut vinum dulce vetus seminibus exemptis infundit, et colatum per panum vinum, calfactumque bibendum dat : Paulus passum, Dioscorides mulsum aut passum incoquit, et sub dio refrigeratum bibi præcipit. Dalec.

6. *Tutissimo*. Ita cod. Chifflet. et lii : quæ lectio ut nobis magis arrideat, quam quæ recepta hactenus, «sic tussienti infunditur obolis quatuor,» facit ipsa orationis series, et medicinæ ratio. Hard.

7. *Carnes ejus*. Decoqui in eum usum cum aceto, nitroque, jubet Dioscorides, lib. IV, cap. 178. H.

8. *Succus*. Plin. Valer. lib. I, cap. 66. Hard.

9. *Item spinæ*. His vero morbis non succum prodesse, sed semen contritum, Marc. Emp. prodidit, cap. xxv. At succum Galenus quoque ischiadicis utilem fatetur, de Fac. simpl. med. lib. VII, et Diosc. loc. cit. Hard.

10. *Præterea*. Superstitiosum. H.

11. *Græci periodicas*. Περιοδικοὶ πυρετοὶ, febres circulares, febrium circuitus, febres reduces, quæ certis statisque diebus recurrunt. H.

12. *Sativæ quoque*. Ita Dioscorid. lib. II, cap. 162; Marcell. Empir. cap. ix, et Plin. Val. lib. IV, c. 6,

factus auribus medetur. Caro ejus interior sine semine, clavis pedum, et suppurationibus, quæ Græci[13] vocant
3 apostemata. Decoctæ autem[14] universæ succus, dentium motus stabilit, et dolores inhibet. Vinum cum ea fervefactum, oculorum etiam impetus. Folia ejus cum recentibus cupressi, contusa, et imposita: ipsa quoque tosta in argilla, ac trita cum adipe anseris vulneribus medetur. Nec non ramentis[15] corticis recentes podagras ·refrigerat, et ardores[16] capitis, infantium maxime. Et ignes[17] sacros,

ubi ejus rei auctorem Galenum laudat. Galeni locus est e lib. VII de alim. Fac. Scrib. Larg. comp. XXXIX: « Ad auriculæ et tumorem, et dolorem sine hulcere, prodest cucurbitæ ramentorum succus tepens per strigilem in foramen auris dolentis infusus. » HARD.

13. *Græci... apostemata.* Diosc. loc. cit. Οἰδήματα καὶ ἀποστήματα πραΰνει. Ἀπόστημα, suppurationem sanat: Galen. in definitionibus ait, esse transitum corporis ab inflammatione ad pus. Gallis dicitur *une apostême*. HARD.

14. *Decoctæ autem.* Dioscorides, loc. cit. et Plin. Val. l. I, c. 36. H.

15. *Nec non ramentis*, etc. Diosc. loc. cit. et Plin. Val. lib. IV, c. 6. In MSS. *recens.* Plin. Valer. *recentis* legisse videtur, hoc est, virides. Sic enim ille, lib. IV, cap. 6, de cucurbita: « Dioscorides, inquit, ramenta corticis viridis in cucurbita laudat, earumque effectus sic tradit: phthiriasin (lege ex Dioscoride, lib. II, c. 162, siriasim) infantum cuti imposita depellunt cum polenta: podagræ æstuanti, et ignibus sacris cum pane subveniunt. » Verba sunt græci scriptoris: Τὸ δὲ ξέσμα αὐτῆς παιδίοις σιριῶσιν ὠφελίμως κατὰ τοῦ βλέγματος καταπλάσσεται. Item Marc. Emp. cap. 1: « Cucurbitæ viridis ramenta cerebro imposita, infantibus quoque, qui ex dolore capitis nauseam patiuntur, validissime prosunt. » HARD.

16. *Et ardores.* Dioscorides et Plin. Valer. ll. cc. Marcell. Empir. cap. 1. Hunc capitis ardorem in pueris Græci σειρίασιν vocant: hoc est, ex vehementi solis æstu capitis inflammationem. Adustionem infantium appellat idem, lib. XXX, cap. 47. HARD.

17. *Et ignes sacros.* Ignis sacer morbi genus ex pustulis perexiguis in quibus semper fere pus est, et sæpe rubor cum calore. Vulgo S. Antonii ignem vocant, *le feu Saint-Antoine.* Sæpius tamen ubi Dioscorides ἐρυσιπέλατα dicit, Plinius qui ex iisdem fontibus hausit, sacros ignes reddit: vix ut aliud morbi genus intellexisse eum existimandum sit. Et in glossis sane græcolatinis MSS. ἐρυσιπέλας, *sacer ignis* dicitur. Sacer autem, hoc est, *crudelis et pessimus*: quomodo Donatus ad Virgil. Æneid. VII, vocem *sacer* interpretatur: « Unde, subdit ille, et ignis sacer dicitur morbus, qui hominem perniciose persequi-

le strigmentis [18], vel his impositis, vel seminibus. Succus ex strigmentis[19], illitus cum rosaceo et aceto, febrium ardores refrigerat[20]. Aridæ cinis[21] impositus mire combusta sanat. Chrysippus medicus damnabat eas in cibis: sed omnium consensu stomacho utilissimæ judicantur, et interaneorum vesicarumque exhulcerationibus.

IX. Est et rapo[1] vis medica. Perniones fervens[2] impo- 1
situm sanat. Item frigus[3] pellit e pedibus. Aqua decocti ejus[4] fervens podagris etiam frigidis medetur: et crudum tusum cum sale, cuicumque vitio pedum[5]. Semen[6] illitum

tur. » Virgil. Georgic. III: « nec longa moranti Tempore, contractos artus sacer ignis edebat. » Liber miraculorum S. Theodos. Abb. Remensis: « Ea tempestate sacer ignis, quem Græci erysipelam dicunt, etc. » Qui eo morbo correpti *ardentes* dicebantur olim: in Gallias sæpe servasit hæc lues: cui D. Genovefæ patrocinium remedium fuit: quare Lutetiæ Parisiorum exstructa ei ædes, *Ardentium* cognomine. Qui ex hoc argumento scripserint auctores, vide apud Du-Cangium in Gloss. voce *ardentes*. HARD.

18. *De strigmentis*. Hoc est, de ramentis. HARD.

19. *Succus ex strigmentis*. Diosc. loc. cit. Ὁ δὲ χυλὸς τῶν ξυσμάτων, κ. τ. λ. Hæc iisdem verbis Plin. Valer. lib. IV, cap. 6. HARD.

20. *Febrium ardores refrigerat*. Adustionem cutis in ardenti febre Ruell. apud Dioscoridem. Ego vero ambustam igni summam cutem, πρὸς καυσουμένην ἐπιφάνειαν. Strigmenta vocat τὰ ξύσματα, ramenta. DALEC.

21. *Aridæ cinis impositus*, etc. Ad verbum hæc quoque idem Plin. Valer. III, 36. HARD.

IX. 1. *Est et rapo*. Plin. Val. iisdem verbis, IV, 34. HARD.

2. *Perniones fervens*. Perniones Moreti auctor eleganter describit hoc versu: « Continuis rimis calcanea scissa rigebant. » DALEC. — *Perniones*. Plin. Val. l. c. Marcell. cap. XXXIV, et Diosc. II, 134. Est autem pernio χίμετλον, morbus pedum ex nimio frigore proveniens, et calcaneum maxime infestans hieme: unde et nomen græcum χίμετλα, perniones, et ambusta frigore. Vulgo, *engelures*. HARD.

3. *Item frigus*, etc. Sic ex MSS. emend. Hard. post Pintian. « Item frigus pellit e pedibus aqua decoctum. Et jus fervens » Gronov. et vulgg. ED.

4. *Aqua decocti ejus*. Iisdem verbis Plin. Val. l. c. « Aqua in qua discocta sunt, frigidis podagris salubre fomentum est. » Dioscorid. quoque l. c. Τὸ δὲ ἀφέψημα αὐτῆς, ποδάγρας καὶ χιμέτλων ἐστὶ κατάντλημα. HARD.

5. *Cuicumque vitio pedum*. Clavis, pernionibus, tumoribus frigore excitatis, et aliis hoc genus.

6. *Semen illitum*. Dioscor. et Plin. Val. ll. cc. HARD.

et potum in vino, contra serpentes et toxica salutare esse proditur. A multis[7] vero antidoti vim habere in vino et oleo. Democritus[8] in totum ea abdicavit in cibis, propter inflationes. Diocles magnis laudibus tulit, etiam[9] Venerem stimulari ab eis professus: item Dionysius: magisque, si eruca condirentur[10]. Tosta quoque[11] articulorum dolori cum adipe prodesse.

1 X. Silvestre[1] rapum in arvis maxime nascitur, fruticosum, semine candido[2], duplo majore, quam papaveris. Hoc ad lævigandam[3] cutem in facie, totoque corpore, utuntur, mixtaque[4] farina, pari mensura, ervi, hordei, tritici, et lupini. Radix ad omnia inutilis.

7. *A multis vero antidoti vim habere*, etc. A Diocle et Dionysio, ut refert Plin. Val. l. c. Adde Galenum de Antid. II, 1. Hard.

8. *Democritus in totum ea abdicavit in cibis*, etc. Ad verbum hæc quoque Plin. Val. IV, 44. Democrito Galenus subscribit de Fac. simp. med. VI, pag. 168. Hinc carmen illud in ore vulgi: « Ventum sæpe rapis, si tu vis vivere rapis. » Et Schola Salernitana: « Rapa juvat stomachum, novit producere ventum, etc. » Hard.

9. *Etiam Venerem*. Dioscorid. et Galen. ll. cc. Hard.

10. *Si eruca condirentur*. Si eruca admisceretur, quæ herba concitatrix Veneris est, ut dictum est superiore libro, cap. 44. Ita Plin. Valer. l. c. Audaculus nescio quis emendabat, « si muria condirentur. » Hard.

11. *Tosta quoque*. Plin. Val. l. c. — Rapa videlicet. Prius *costa* legebatur: ab aliis *cocta*: a Salmas. *Cato quoque*. Nos *tosta*, tum ex MSS. Reg. Colb. etc. tum ex Plin. Val. IV, 34, hæc totidem verbis ac syllabis describente, defendimus. Hard.

X. 1. *Silvestre rapum*. Iisdem verbis Dioscorid. describitur, lib. II, 135, γογγύλη ἀγρία. A Dodonæo pingitur, pag. 163. Hard.

2. *Semine candido*. Foris nigro, intus candido. Dioscor. loc. cit. H.

3. *Ad lævigandam*. Dioscorid. ad detergendam. Q. Serenus, c. XII, de cutis et faciei vitiis propellendis: « Crudaque dulcacido miscebis rapa liquori. » Dulcacidum liquorem acetum vocat. Hard.

4. *Mixtaque*. Naporum videlicet silvestrium radix inutilis. Insigniter corruptus hic locus ad hunc diem fuit: sic quippe legebatur: « mixta urina pari mensura. Ervi, hordei, tritici, et lupini radix ad omnia inutilis. » Quid causæ est, amabo, cur de ervi, hordei, cæterorumque radice agat, ubi tota in rapis oratio habitat? Et lupini radicem, ut cætera omittam, commendat in primis ad pellendam urinam, lib. XXII, cap. 74. Detexit

XI. (iv.) Naporum duas differentias[1] et in medicina Græci servant. Angulosis[2] foliorum caulibus florentis, quod bunion vocant, purgationibus[3] feminarum, et vesicæ, et urinæ[4] utile decoctum, potum ex aqua mulsa, vel succi drachma. Semen dysentericis[5] tostum, tritumque in aqua calida, e cyathis quatuor. Sed urinam[6] inhibet, si non lini semen una bibatur. Alterum genus buniada[7] appellant, et

errorem Dioscorides. Sic enim ille, lib. II, cap. 135, de rapo silvestri: Μίγνυται δὲ σμήγμασι προσώπου καὶ τοῦ ἄλλου χρωτὸς, ὅσα δι' ἀλεύρων γίνεται θερμίνων, ἢ πυρίνων, ἢ αἰρίνων, ἢ ὀροβίνων. « Admiscetur in smegmata, quibus ad detergendam cutem, in facie, reliquoque corpore utuntur; quæ quidem ex lupini, tritici, lolii, aut ervi farina fiunt. » Et de ervo sane diserte Plinius, XXII, 73: « Farina ejus maculas toto corpore emendat. » De lupinorum et ervi farina, ad eosdem usus Hippocr. de Morb. mul. II, 67. Hard.

XI. 1. *Nap. duas differentias.* Bunii et buniadis, quæ negligentius confundit Plinius. Dal.—*Naporum.* Hæc iisdem fere verbis Plin. Val. IV, 33: « Non unam eamdemque virtutem in omnibus napis experta est medicina. Id enim quod angulosis foliorum caulibus ad anethi floret similitudinem, vesicæ laboranti, itemque cessantibus menstruis feminarum decoctum ac aqua mulsa utile existimant, etc. » Has porro differentias, quas in napis Græci agnoscunt, Plinius quidem affert in medium, nec tamen probat. Caute videlicet, nam quod βούνιον vocant, diversa longe planta a napo est: efficit enim, præter cætera, similitudo cum anetho, apioque, quam in bunio Dioscor. IV, 124, et Plin. Valer. proxime laudatus, agnoscunt, ut non aliam esse existimem, quam saxifragam Dodonæi, Pempt. II, lib. V, 21, quæ ob radicis affinitatem napi quoque appellatione venire forte potuerit apud medicos græcos. H.

2. *Angulosis.* Utile, inquit, decoctum foliorum ejus generis, quod est angulosis caulibus: bunion Græci vocant: utile, inquam, purgationibus feminarum, et Dioscor. quoque l. c. caule esse quadrangulo animadvertit, καυλὸν ἀνίησι τετράγωνον. Hard.

3. *Purgationibus.* Galen. de Fac. simpl. med. pag. 164, et Plin. Val. loc. cit. Hard.

4. *Et vesicæ, et urinæ.* Forte, « et vesicæ, et reni », cum Diosc. loc. cit. Σπληνί τε, καὶ νεφροῖς, καὶ κύστει ἐπιτήδειον. Verum et per se urinas ciere, οὐρητικὸν εἶναι, idem prodit. Hard.

5. *Semen dysentericis.* Plin. Val. IV, 33, ad verbum. Hard.

6. *Sed urinam.* Plin. Valer. l. c. totidem verbis. Hard.

7. *Alterum genus buniada.* Diosc. II, 126. Hæc Græcorum βουνιὰς Latinorum napus est, eadem quæ γογγυλίς. Galen. de alim. Fac. II,

raphano et rapo simile : seminis præclari contra venena : ob id[8] et in antidotis utuntur illo.

1 XII. Raphanum[1] et silvestrem esse diximus. Laudatissimus in Arcadia : quanquam et alibi nascitur, utilior urinæ dumtaxat ciendæ. Cætero[2] æstivo usus in Italia, et armoraciam vocant.

1 XIII. Et sativi vero præter ea[1], quæ circa eos dicta sunt, stomachum purgant, pituitam extenuant, urinam concitant, bilem detrahunt. Præterea cortices in vino decocti, mane poti ad ternos cyathos, comminuunt et ejiciunt calculos. Iidem in posca decocti contra serpentium

62 : Εἴτε γογγυλίδα καλεῖν, εἴτε βουνιάδα τὸ φυτὸν τοῦτο λαχανῶδες. De napis egimus lib. XVIII, 35, et XIX, 25. Transcripsit et hunc locum Plin. Val. IV, 33. Hard.

8. *Ob id.* Plin. Val. l. c. Andromachus junior, Andromachi senioris F. ejus qui Neronis ἀρχίατρος exstitit, apud Galen. de Antid. I, 7, βουνιάδος σπερμάτος, e semine buniadis certum adhibet modum, theriacæ e viperis concinnandæ. H.

XII. 1. *Raphanum.* Lib. XIX, c. 26. Hard.

2. *Cætero.* Æstivo nempe raphano. De armoracia diximus lib. XIX, cap. 26.—*Æstivo usus.* Hunc locum ita restituimus ex fide Reg. 2 cod. quum omnia mire perturbata prius, depravataque sic legerentur : « Cætero bilem detrahunt. Præterea cortices in vino. Præterea, quæ circa eos dicta sunt stomachum purgant, pituitam extenuant, urinam concitant. Est et sativi usus in Italia, et armoraciam vocant. Et sativi vero decocti, mane poti ad ternos cyathos, etc. » Proh superi ! Tantumne in bonos auctores aut criticis, aut librariis licuit, ut miscerent omnia ac pessum darent ? Ineamus, si fieri potest, mendorum, quæ scatent, numerum. *Cætero bilem detrahunt.* Orationis structura *detrahit* legi postulabat : antecedit enim : « laudatissimus in Arcadia : quanquam et alibi nascitur.... utilior urinæ. » Mox, « præterea quæ circa eos, etc. » Geminata tam repente ea vox *præterea*, Pliniine stylum et ingenium sapit ? « est et sativi usus in Italia, et armoraciam vocant. » At armoraciam constat esse silvestris generis, quod ipse Plinius diserte confirmavit superiore libro, cap. 26. Deinde, quam frigida rursum repetitio earumdem vocum, « Est et sativi usus », statimque, « Et sativi vero. » In MSS. « Cætero æstivosus. » Pintianus legi volebat, « Cætero æstivosus ipse. » Nos, uti speramus, paulo felicius, « Cætero æstivo usus in Italia, etc. » Hard.

XIII. 1. *Præter ea.* Præter ea remedia, quæ circa raphanos jam dicta sunt. Hard.

morsus illinuntur. Ad tussim[2] etiam mane jejunis raphanus prodest cum melle : semen eorum tostum, ipsumque commanducatum, ad lagonoponon[3] : aquam foliis ejus decoctis bibere, vel succum ipsius cyathis binis contra phthiriases : phlegmoni ipsos illinere tusos, livori vero[4] recenti corticem cum melle : veternosis[5] autem quam acerrimos mandere : semenque[6] tostum, dein contritum cum melle, suspiriosis. Iidem[7] et contra venena prosunt. Cerastis[8] et 2
scorpionibus adversatur : vel ipso[9], vel semine infectis manibus impune tractabis : impositoque[10] raphano scorpiones moriuntur. Salutares et contra fungorum aut hyoscyami venena æque, ut Nicander[11] tradit. Et contra

2. *Ad tussim.* Sic Florentinus in Geop. XII, 22. Nec multum discrepat Dioscor. II, 137 : Ἑφθὴ δὲ ποιεῖ λαμβανομένη βήσσουσι χρονίως, καὶ τοῖς πάχος γεννῶσιν ἐν θώρακι. « Elixa vero si sumatur, valet ad eos qui diuturna tussi infestantur, quique crassiores succos in pectore cumulant. » Hard.

3. *Ad lagonoponon.* Λαγόνων πόνον iliorum dolorem. Hard.

4. *Livori vero.* Plin. Valer. III, 17. Marc. Emp. cap. xix : « Radicis, inquit, quæ manducatur, id est, raphani cortex tritus diligenter, et cum melle permixtus, illitusque, sugillationes atque livores, qui ex ictibus eveniunt, celeriter absterget. » Hard.

5. *Veternosis*, etc. Veternum, sive animi, sive corporis stupiditatem et ignaviam vocant : « stolidum » Catullus, « grave ac funestum » Horat. appellat. Catullus, « Nunc eum volo de tuo ponte mittere pronum, Si potes stolidum repente excitare veternum. » Victorius, lib. XIII, cap. 11. Dal. — *Veternosis.* Veternosus est, qui somno gravi premitur, inquit Festus. Hard.

6. *Semenque.* Plin. Val. IV, 1.

7. *Iidem.* Dioscor. II, 137, et Florent. loc. cit. Hard.

8. *Cerastis.* Legebatur ante, « Cætero et scorpionibus. » In MSS. Reg. 1, 2, etc. *Ceterasseis.* At emendatione locum egere Dioscorides (et Pint. ex Dioscoride) admonuit II, 137, de raphano : ubi contra cerastæ morsum ex vino potum auxiliari tradit : Καὶ πρὸς κεράστου δῆγμα σὺν οἴνῳ πινόμενον βοηθεῖ. Haud penitus tamen improbanda prior scriptura. H.

9. *Vel ipso.* Ita etiam MSS. omnes, sic et Florent. XII, 22 : Εἰ δέ τις χυλῷ ῥαφανίδος ἐπιμελῶς τὰς χεῖρας ἑαυτοῦ χρίσει καὶ τρίψει, ἀφόβως καὶ ἀκινδύνως ἑρπετῶν ἐπιλήψεται. Habet eadem Diophanes, XIII, 9. Hard.

10. *Impositoque.* Florentinus et Diophanes ll. cc. Hard.

11. *Nicander.* Contra hyoscyamum prodesse scribit Nicander in

viscum quoque dari Apollodori duo[12] jubent: sed Citieus semen ex aqua tritum, Tarentinus succum. Lienem[13] item extenuant: jocineri prosunt, et lumborum doloribus. Hydropicis[14] quoque ex aceto aut sinapi sumpti, et lethargicis. Praxagoras et iliosis dandos censet: Plistonicus et cœliacis[15]. Intestinorum hulcera sanant: ac purulenta præ-
3 cordiorum, si cum melle edantur. Quidam ad hæc coquere eos in luto illitos malunt: sic et feminas purgari. Ex[16] aceto

Alexiph. p. 159; adversus fungos, pag. 267. De fungis quoque Diosc. II, 137. Et Scrib. Larg. comp. CXCVIII, ad fungos venenatos: « Adjuvantur autem radice ea quam nos edimus, acri, quamplurima, per se, vel cum sale manducata: ejusque semine, si ipsa non fuerit pota ex vino. » HARD.

12. *Apollodori duo*. De his in Auctorum Indice. HARD.

13. *Lienem item*. Diosc. l. c. semini raphani hanc vim adjudicat, quod ex aceto bibatur. Florentinus quoque l. c. HARD.

14. *Hydropicis quoque ex aceto aut sinapi sumpti, et lethargicis*. Confer Dioscorid. et Florent. locis citatis. HARD.

15. *Et cœliacis*. Cœliacus dicitur, qui morbo ventriculi cœliaco laborat. De quo Celsus, IV, 12: « In ipsius ventriculi porta consistit is, qui et longus esse consuevit, κοιλιακὸς a Græcis nominatur. Sub hoc, venter indurescit, dolorque ejus est. Alvus nihil reddit, ac ne spiritum quidem transmittit: extremæ partes frigescunt: difficulter spiritus redditur. » Aliter et brevius Scrib. Larg. comp. CXCV: « Cœliacus, qui subito universa dejicit. » Marcell. Emp. similiter, cap. XXVII: « Ad cœliacos, inquit, qui subito et multa defundunt. » HARD.

16. *Ex aceto*. Num locus hic mutilus sit, considerandum amplius. Nam Plin. Val. qui totum fere opus suum ex Plinii nostri verbis contexuit, IV, 1, de raphani virtutibus ita habet: « Semine raphani cum melle trito et sumpto, suspirium mitigatur. Solus cum sale sumptus ventris animalia exstinguit. » Nihil tamen sine vade movere ausim. Quod vero ad periodum proxime insequentem attinet, quæ hactenus ita legebatur perpetua serie: « Item ad tertias decocto eorum poto cum vino enterocelis prosunt: » in duas distrahendam esse partes ex Plinio Val. et Marcello Emp. constat: ut prior illa, « ad tertias decocto eorum poto, cum vino, » ad superiorem morbum spectet, nempe ad intestinorum animalia detrahenda: posterior, nova ibi instituta periodo, ad enterocelas. Marcelli hæc verba sunt, c. XXVIII: « Raphanus ex aqua ad tertias decoquitur, eaque vino mixta, ad exstirpandas tineas utiliter bibitur. » Plinii vero Val. II, 21, tineis purgandis: « Raphani decoquuntur ex aqua ad tertias, et ea aqua vino miscetur. » HARD.

et melle sumpti, intestinorum animalia detrahunt. Item[17] ad tertias decocto eorum poto cum vino. Enterocelis[18] prosunt: sanguinem[19] quoque inutilem[20] sic extrahunt. Medius[21] ad hæc et sanguinem exscreantibus coctos dari jubet: et puerperis[22] ad lactis copiam augendam. Hippocrates[23] capitis mulierum defluvia fricari raphanis: et super[24] umbilicum imponi contra tormenta vulvæ. Reducunt[25] et cicatricem ad colorem. Semen[26] quoque ex aqua impositum, sistit hulcera, quæ phagedænas[27] vocant. Democritus[28] Ve-

17. *Idem ad.* Marc. Emp. cap. XXVIII, et Plin. Val. II, 21, ad tineas ejiciendas. Hard.

18. *Enterocelis.* Ἐντεροκήλη, ramex intestinorum, descensus intestini in alterum naturæ locum. Celsus, VII, 18, de scroto loquens: « Interdum vel ex morbo primum inflammatur, deinde postea pondere abrumpitur: vel ex ictu aliquo protinus rumpitur tunica, quæ diducere ab inferioribus partibus intestina debuit: tum pondere ea devolvitur ad omentum, aut etiam intestinum ... ἐντεροκήλην et ἐπιπλοοκήλην Græci vocant, apud nos indecorum, sed commune his herniæ nomen est. » Hard.

19. *Sanguinem.* E pectore. H.

20. *Inutilem.* In vesica concretum et intestinis: ex mariscis, et utero. Dalec.

21. *Medius.* De eo in Auctorum Indice. Suffragatur ei quoque Diosc. II, 137; Marcellus, cap. XVI, et Florent. in Geop. XII, 22. Hard.

22. *Et puerperis.* Plin. Val. IV, 1. Hard.

23. *Hippocrates.* Lib. II de Morb. mul. cap. 67: Ἢν δὲ ῥέωσιν αἱ τρίχες ... καὶ ἢν μαδίσῃ, κύμινον ἐμπλάσσει ἢ ῥάφανον τριπτὴν, κ. τ. λ. Ῥάφανος Hippocrati ubique raphanus est: brassica, κράμβη. Alopecias raphani affrictu sanari scribit et Florent. l. c. Hard.

24. *Et super.* De Morb. mul. II, 78. Hard.

25. *Reducunt.* Sic Florent. l. c. Et ad sugillata tollenda Galenus raphanum commendat, de simpl. med. Fac. VIII, pag. 224. H.

26. *Semen.* Iisdem verbis hæc Marc. cap. IV, et Plin. Val. III, 22; sed apud hunc *faredines* corrupte legitur in libris editis, pro *phagedænas.* Hard.

27. *Phagedænas.* Φαγέδαινα, hulceris nomen ab exedendo. Est autem hulcus, quod huc atque illuc serpendo, cutem ac subjectam illi carnem, sed extimam tantum, et in superficie constitutam, depascitur ac rodit. Celsus, VI, 18, caput inscripsit, de phagedænæ in cole nascentis curatione, aitque esse cancri genus. Vide Pallad. in Hist. Lausiaca, cap. 30, de Stephano abbate. Alia præter istam, phagedæna est, stomachi affectus, de quo alibi dicturi sumus. H.

28. *Democritus.* Et Plin. Val. IV, 1. Hard.

nerem hoc cibo stimulari putat: ob id[29] fortassis voci
4 nocere aliqui tradiderunt. Folia quæ in oblongis dumtaxat nascuntur, excitare oculorum aciem dicuntur. Ubi vero acrior raphani medicina admota sit, hyssopum dari protinus imperant. Hæc antipathia[30] est. At aurium[31] gravitati
5 succum raphani instillant: nam vomituris[32] summo cibo esse eos, utilissimum est.

1 XIV. Pastinacæ[1] simile hibiscum, quod molochen agriam vocant, et aliqui pistolochiam, hulceribus cartilaginis et ossibus fractis medetur. Folia ejus ex aqua pota alvum solvunt, serpentes abigunt. Apum, vesparum, crabronum ictibus illita medentur. Radicem ejus ante solis ortum erutam involvunt lana coloris, quem[2] nativum vocant, præterea ovis quæ feminam peperit, strumisque vel suppuratis alligant. Quidam ad hunc usum auro effodiendam

29. *Ob id fortassis voci nocere al. tradiderunt.* Hoc ipsum auctoritate Florentini tradit auctor Geop. XII, 22. Ex quo intelligis ea quæ libidinem incitant, vocem quoque lædere: uti e diverso, quæ Venerem inhibent, vocem juvare. Nam Plinius, XXVI, 61, auctor est, radicem nymphææ inhibere Venerem, et affluentiam genituræ, ob idque corpus ac vocem alere. H.

30. *Hæc antipathia.* Raphanum humectare, hyssopum vero calidum natura esse, docet Hippocr. de Diæta, II, 25 et 26. Hard.

31. *At aurium.* Marc. Emp. lib. de med. cap. IX: « Raphani quoque, inquit, id est, radicis quæ manducatur, succus infusus auriculæ dolenti, infinitum prodest. » H.

32. *Nam vomituris.* Hoc est, primo cibo, et a jejunio. Diosc. II, 137: Ἁρμόζει δὲ καὶ τοῖς ἐμεῖν μέλλουσι προσεσθιομένη. Atque ipse quidem Plinius, libro sup. cap. 26, de raphanis: « Medici suadent, inquit, dandos cum sale jejunis esse, atque ita vomitionibus præparant meatum. » Ita etiam Cels. I, 3: « Qui vomere post cibum volet, si ex facili facit, aquam tantum tepidam ante debet assumere: si difficilius, aquæ, vel salis, vel mellis paulum adjicere. At qui mane vomiturus est, ante bibere mulsum, vel hyssopum, aut esse radiculam debet. » Quando præterea juvet ex raphano ciere vomitum vide ap. Galen. κατὰ τόπους, II. H.

XIV. 1. *Pastinacæ*, Illud ipsum, de quo egimus lib. sup. cap. 27. Id vero a nonnullis perperam appellari μολόχην sive μαλάχην ἄγριαν, hoc est, malvam agrestem, et πιςολοχίαν obiter admonet. H.

2. *Quem*, etc. Is pullus ac. colos est. De nativis coloribus egimus VIII, 73. Hard.

censent; cavendumque ne terram attingat. Celsus[3] et podagris quæ sine tumore sint, radicem ejus ex vino decoctam imponi jubet.

XV. (v.) Alterum genus est staphylinos[1], quod pasti- 1
nacam vocant[2]. Ejus semen[3] contritum et in vino potum, tumentem alvum, et suffocationes mulierum, doloresque lenit in tantum, ut vulvas corrigat: illitum quoque e passo ventri earum prosit: viris vero prodest, cum panis portione æqua tritum, ex vino potum contra ventris dolores. Pellit et urinam[4]: et phagedænas[5] hulcerum sistit recens cum melle impositum, vel aridum farina inspersum. Radicem[6] ejus Dieuches contra jocineris, ac lienis, ilium, lumborum, et renum vitia, ex aqua mulsa dari jubet.
Cleophantus et dysentericis[7] veteribus. Philistion[8] in lacte 2
coquit, et ad stranguriam[9] dat radicis uncias quatuor: ex aqua hydropicis[10], similiter et opisthotonicis[11], et pleuri-

3. *Celsus*. Lib. IV, 24, de articulorum doloribus in manibus, pedibusque: « Ubi dolor, inquit, vehemens urget, interest sine tumore is sit, an tumor cum calore. Nam si tumor nullus est, calidis fomentis opus est ... ac deinde noctu cataplasmata calefacientia imponere, maximeque hibisci radicem ex vino coctam. » Hard.

XV. 1. *Staphylinos*. Pastinacæ genus agreste intelligit, de quo lib. XIX, 27. Dioscoridi, III, 59, est σταφυλῖνος ἄγριος. Hard.

2. *Pastinacam vocant*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. MSS. *pastinacam erraticam vocant* Gr. et Al. Ed.

3. *Ejus semen*. Plin. Val. IV, 32. Hard.

4. *Pellit et urinam*. Ita Diocles Carystius de tuenda Valetudine, I, apud Athen. IX, p. 371; Galen. de Fac. simpl. med. VIII, p. 231. H.

5. *Et phagedænas*. Galenus l. c. Plin. Val. IV, 32; Diosc. l. c. H.

6. *Radicem ejus*. Plin. Valer. l. c. Hard.

7. *Et dysentericis*. Sic etiam Plinius idem Valer. *dysentericis vetustis*. Hard.

8. *Philistion*. Nempe ad dysenteriam et præterea ad stranguriam: uti ex Plin. Val. intelligimus. H.

9. *Ad stranguriam*. Στραγγουρίαν Græci dixere, urinæ stillicidium, dum scilicet urina nonnisi per intervalla stillis fluit. Hard.

10. *Ex aqua hydropicis*. Plin. Val. l. c. et Dioscor. III, 59. H.

11. *Opisthotonicis*. Ὀπισθοτονικὸς dicitur, cui cervix in posteriorem partem ita contractis nervis diriguit, ut flecti non possit. Plin. XXVIII; 52, *dolorem inflexibilem* ὀπισθότονον definit. Vide et quæ dicturi sumus XXIII, 24. H.

ticis, et comitialibus. Habentes[12] eam feriri a serpentibus negantur: aut qui[13] ante gustaverint, non lædi. Percussis imponitur cum axungia. Folia contra cruditates manduntur. Orpheus amatorium inesse staphylino dixit, fortassis quoniam Venerem stimulari[14] hoc cibo certum est: ideo conceptus[15] adjuvari aliqui prodiderunt. Ad reliqua[16] et sativa pollet. Efficacior tamen silvestris, magisque in petrosis nata. Semen[17] sativæ quoque contra scorpionum ictus, ex vino aut posca, salutare est. Radice[18] ejus circumscalpti dentes, dolore liberantur.

1 XVI. Syria in hortis operosissima est; indeque proverbium Græcis: multa Syrorum[1] olera. Simillimam staphylino herbam serit, quam alii gingidion vocant[2], tenuius tantum et amarius, ejusdemque effectus. Estur[3] coctum

12. *Habentes.* Sic quoque Plin. Val. l. c. Hard.

13. *Aut qui.* Dioscor. loc. citat. item Plin. Val. Hard.

14. *Venerem stimulari.* Diphilus Siphnius apud Athen. IX, p. 371, qui et idcirco ait φίλτρον id a nonnullis appellari. Sic iterum Plin. Val. l. c. Hard.

15. *Ideo conceptus.* Diosc. l. c. Συνεργεῖ δὲ καὶ συλλήψει. Hard.

16. *Ad reliqua.* Diosc. l. c. H.

17. *Semen sativæ*, etc. Plin. Val. IV, 32. Hard.

18. *Radice.* Plin. Val. l. c. H.

XVI. 1. *Multa Syrorum.* Πολλὰ Σύρων λάχανα: quo de proverbio, vide Cæl. Rhodig. XXV, 25, et Erasmum, Chil. I, cent. 8, Adag. 56. Id ad Syrorum ignaviam Cælius refert. Hard.

2. *Gingidion vocant.* Vulgo *bisnaga.* Dal. — *Gingidion.* Galenus de alim. Fac. I, 55, p. 364, t. VI: Πλεῖστον ἐν Συρίᾳ τὸ γιγγίδιον φύεται. Simillimum pastinacæ silvestri pariter Dioscor. facit, II, 167, sed tenuius, amariusque. Græci scriptoris verba sic legenda esse ex Crateva suo prodit Anguillara, part. 7, p. 107: Φύεται πλεῖστον ἐν Κιλικίᾳ τε καὶ Συρίᾳ, βοτάνη σταφυλίνῳ μὲν ἐοικυῖα ἀγρίῳ, λεπτοτέρα δὲ καὶ πυκνότερα, καὶ πικρὰ πρὸς τῇ γεύσει. Vulgo *Visnagha* et *Busnaghe* vocant. A Mathiolo pingitur in Diosc. II, p. 525, quale in horto Regio vidimus. Glossæ Piloxeni: *Cerepulium*, γιγγίδιον: ubi eruditi, *Cerefolium* legi monent oportere: idque adeo esse gingidion censent, quod Galli *cerfeuil* vocitant: falso imperiti Glossarum concinnatoris errore delusi: neque enim cerefolium γιγγίδιον est. Hard.

3. *Estur coctum.* Iisdem verbis Diosc. l. c. Λαχανεύεται δὲ ὠμὸν καὶ ἑφθὸν, καὶ ταριχευθὲν ἐσθίεται. Ἔστι δὲ εὐστόμαχον. Vide et Gal. de simpl. med. Fac. VI, p. 166. H.

crudumque stomachi magna utilitate. Siccat[4] enim ex alto omnes ejus humores.

XVII. Siser erraticum[1] sativo simile est, et effectu: 1
stomachum excitat[2], fastidium absterget, ex aceto laserpitiato[3] sumptum, aut ex pipere et mulso, vel ex garo. Urinam ciet, ut Opion[4] credit, et Venerem. In eadem sententia est et Diocles. Præterea cordi convenire convalescentium, aut post multas vomitiones perquam utile. Heraclides contra argentum vivum dedit, et Veneri[5] subinde offensanti, ægrisque se recolligentibus. Hicesius ideo stomacho[6] utile videri dixit, quoniam nemo tres siseres edendo continuaret[7]: esse tamen utile convalescentibus ad vinum transeuntibus. Sativi privatim succus cum lacte caprino potus sistit alvum.

XVIII. Et quoniam plerosque similitudo nominum 1

4. *Siccat.* Ita libri omnes. Fuit quum *ex alvo* mallem. Sed *ex alto* idem valet atque ex imo ac profundo stomachi recessu, sinuve. H.

XVII. 1. *Siser erraticum.* De sativo dictum est sup. lib. c. 28. H.

2. *Stomachum excitat.* Diosc. II, 139: Stomacho prodest, urinam ciet, appetentiam invitat: εὐςόμαχος, οὐρητικὴ, ὀρέξεως προκλητική. Præpostera interpunctione hic locus ante laborabat, in hunc modum: « Stomachum excitat, fastidium absterget. Ex aceto ... vel garo urinam ciet. » Ut sic restitueremus, auriculam vellit Galenus, et admonuit de alim. Fac. II, 55, de gingidio: Προσφέρονται δ' αὐτό τινες δι' ἐλαίου, καὶ γάρου· τινὲς δὲ καὶ οἶνον ἢ ὄξος ἐμβάλλοντες, καὶ πολύ γε μᾶλλον εὐςόμαχόν τ' ἐςὶ, καὶ τοὺς ἀποσίτους προτρέπει μετ' ὄξους ἐσθιόμενον. « Sunt qui ipsum cum oleo et garo mandant: alii autem vinum etiam, vel acetum injiciunt, multoque magis ita stomachum juvat, collapsamque cibi appetentiam, si cum aceto sumatur, excitat. » H.— *Stomachum excitat*, etc. De vulgari et sativo hæc omnia Diosc. Dal.

3. *Laserpitiato.* Quod fuerit prius laserpitii succo dilutum. H.

4. *Opion.* In MSS. *Opinion.* Nos *Ophelion*, ut in Indice diximus, sincerius arbitramur. Hard.

5. *Et Veneri ... offensanti.* Deficienti. Hard.

6. *Ideo stomacho.* Ita libri omnes. Sunt qui velint *inutile* legi. Frustra: idcirco utile Hicesius stomacho credidit, quod periculi nihil sit, ne largius sumatur: neminem enim esse, qui siseres tres edere continuo possit: modice porro sumptos, prodesse: nocere, si copiosius edantur. Hard.

7. *Continuaret.* Sic Horat. Serm. II, 6: « Continuatque dapes. » H.

græcorum confundit, conteximus et de sili[1] : sed hoc est vulgatæ notitiæ. Optimum Massiliense[2] : lato enim grano et fulvo est. Secundum Æthiopicum, nigrius. Creticum odoratissimum omnium. Radix jucundi[3] odoris est. Semen esse et vultures dicuntur. Prodest[4] homini ad tussim veterem, rupta[5], convulsa, in vino albo potum. Item[6] opisthotonicis, et jocinerum vitiis, et torminibus, et stran-
2 guriæ, duarum aut trium ligularum[7] mensura. Sunt[8] et folia utilia, ut quæ partus adjuvent etiam quadrupedum. Hoc[9] maxime pasci dicuntur cervæ parituræ. Illinuntur et igni sacro; multumque[10] in summo cibo concoctionibus confert, vel folio, vel semine. Quadrupedum quoque alvum sistit, sive tritum potui infusum, sive mandendo

XVIII. 1. *Et de sili.* Veteribus Græcis σῶλι, sive σίλι, idem fuit quod recentioribus deinde σέσελι, Herodoto in Euterpe σιλλικύπριον, quod Diosc. IV, 64, σέσελι Κύπριον. Nec Græcis modo, sed et latinis scriptoribus. Festus: « Silatum antiqui, pro eo quod nunc jentaculum dicimus, appellabant : quia jejuni vinum sili conditum ante meridiem absorbebant. » H.

2. *Massiliense.* Tria hæc genera in horto Regio vidimus. Massiliense a Lobelio pingitur in Obs. p. 437. Creticum, sive tordylion, ab eodem, pag. 425. Æthiopicum seseli frutex a Dodonæo, pag. 310. H.

3. *Radix jucundi.* In triplici nempe genere proxime laudato. Diosc. quoque III, 60, de Massiliensi, ῥίζα μακρὰ, εὐώδης. H.

4. *Prodest.* Diosc. l. c. Hard.

5. *Rupta, convulsa.* Ῥήγματα καὶ σπάσματα Græci dicunt, ut Diosc. Εὐπορ. II, 34. Ῥῆγμα nervorum tendinumque fractura est (alii arteriarum et venarum esse volunt), σπάσμα eorumdem nervorum convulsio, retractio, et quasi quædam complicatio. Hard.

6. *Item.* Orthopnoicis et stranguriæ mederi prodidit similiter Galen. de Fac. simpl. med. VIII, pag. 227. Hard.

7. *Trium ligularum.* In MSS. *trium linguarum.* Lingua, seu ligula, mensuræ genus est, quæ et cochlear dicitur : est autem pars quarta cyathi, de quo lib. XXI, 109. H.

8. *Sunt.* Et semen quoque capris, cæterisque pecudibus ad partum juvandum dari, scribit Diosc. III, 60 : Δίδοται δὲ καὶ αἰξὶ, καὶ τοῖς λοιποῖς κτήνεσι πρὸς εὐτοκίαν ποτόν.

9. *Hoc.* Vide quæ diximus VIII, 50. Hard. — Mox *illinuntur;* Gr. et al. *illinitur.* Ed.

10. *Multumque.* Primo cibo, ut supra, cap. 13. Semen quidem e vino potum, conferre concoctioni plurimum, auctor est Diosc. l. c. Et vinum silatum idcirco ante me-

commanducatum e sale. Boum[11] morbis tritum infunditur.

XIX. Inula quoque[1] a jejunis commanducata, dentes 1
confirmat, si ut eruta est, terram non attingat: condita tussim[2] emendat. Radicis[3] vero decoctæ succus tineas pellit[4]: siccatæ autem in umbra farina tussi, et convulsis, et inflationibus, et arteriis medetur. Venenatorum morsus abigit. Folia ex vino[5] lumborum dolori illinuntur.

XX. Cæpæ silvestres non sunt. Sativæ olfactu ipso et 1
delacrymatione[1] caligini medentur, magis vero succi[2] in-

ridiem bibere solitos Veteres fuisse paulo ante ex Festo diximus. H.

11. *Boum morbis*, etc. Faucibus scilicet. Hard.

XIX. 1. *Inula quoque*. Ad verbum hæc Plin. Val. I, 36, et Apuleius, cap. 95, t. 2. Hard.

2. *Condita*. Nempe condita melle. Plin. Val. I, 58: « Inulæ pulvere, inquit, ligula plena melle mixto, et cocto, unam mane, et alteram sero accipies: hoc tussi medetur, et arterias lenit. » Hard.

3. *Radicis*. In vino videlicet. Nam Marc. Emp. cap. xxviii: « Radix inulæ, inquit, in vino decoquitur, dein succus ejus exprimitur, potuique datur ad tineas enecandas. Sed ea radix posteaquam eruta est, terram non debet attingere. » Eadem habet pæne totidem verbis Plin. Val. II, 21. De foliis Apuleius, cap. 95, t. 3, ad lumbricos: « Herbæ inulæ folia ex vino trita, mirifice quum bibuntur, necant lumbricos. » Hard.

4. *Tineas pellit*. Sive tænias. Ταινίαι vocantur lati longissimique vermes, qui totius intestini longitudinem interdum adæquant. Veteres tænias et tineas indiscrete dixerunt. Sic Cato de Re R. cap. cxxvi: « Si tineæ et lumbrici molesti erunt. » Scrib. Larg. comp. cxl: « Ad tineas et lumbricos necandos. » Apuleius item, cap. 35, t. 4: « Ad lumbricos et tineas. » Plin. Val. II, 21: « Tineæ quoddam vitium ventris est, etc. » Q. Seren. cap. xxxi, de lumbricis et tineis purgandis: « Quid non adversum miseris mortalibus addit Natura, interno cum viscere tinea serpens, Et lumbricus edax, etc. » Alias etiam Plinio nostro tineæ, lib. XI, cap. 41; eæ sunt fere, quas idem blattas appellat, XXIX, 39; quas simul, ceu diversas, appellat Horatius, Sat. II, 3: « Stragula vestis, Blattarum ac tinearum epulæ. » H.

5. *Folia ex vino*. Plin. Val. II, 36: « Lumbis dolentibus curandis: Inulæ foliorum, sive radicis pulveris denarii duo ex vini cyatho uno bibito, emendant. » H.

XX. 1. *Et delacrymatione caligini*, etc. » Significat delacrymationem acrimonia cæparum excitam oculorum caligini prodesse. Gelen.

2. *Succi inunctione*. Sic Diosc. II, 181, et Galen. de Fac. simpl. med. VII, pag. 198. E Latinis Plin. Val. I, 18, Hippocratem sequutus: cujus illud effatum est,

unctione. Somnum[3] etiam facere traduntur, et hulcera oris sanare, commanducatæ cum pane. Et canis[4] morsus, virides ex aceto illitæ, aut siccæ cum melle et vino, ita ut post diem tertium solvantur. Sic et attrita[5] sanant. Coctam in cinere et epiphoris multi imposuere cum farina hor-
2 deacea, et genitalium hulceribus. Succo[6] et cicatrices oculorum, et albugines, et argema inunxere : et serpentium morsus, et omnia vulnera cum melle. Item auricularum cum lacte mulierum : et in[7] iisdem sonitum ac gravitatem emendantes, cum adipe anserino, aut cum melle stillavere: et ex[8] aqua bibendum dedere repente obmutescentibus. In dolore[9] quoque ad dentes colluendos instillavere, et plagis bestiarum omnium, privatim scorpionum. Alope-
3 cias[10] fricuere, et psoras, tusis cæpis. Coctas dysente-

lib. de Diæta, κρόμμυον τῇ ὄψει ἀγαθόν. Hard.

3. *Somnum*. Plin. Val. IV, 26. H.

4. *Et canis*. Diosc. et Plin. Val. ll. cc. Hard.

5. *Sic et attrita*. Attritus nempe calceamentorum. Prius legebatur, *sic et tritæ sanant*. In MSS. *trita*. Emendandi Dioscorides auctor fuit, qui lib. II, 181, contra calceamentorum attritus utiles cæpas esse prodidit : Πρὸς ἐκτρίμματα ὑποδημάτων χρήσιμος. Hard.

6. *Succo*. Diosc. loc. cit. Cicatrix porro νεφέλιον est, vitium scilicet oculorum, quod nubeculam vocant. Paul. Ægin. III, albugines et cicatrices ita distinguit, ut has in superficie consistere dicat, et non solum οὐλὰς, sed et νεφέλια appellari : illas vero λευκώματα dictas, altius progressas cicatrices esse. Ἄργεμα vero tum dicitur, quoties circa orbem iridis, propinquasque ei partes sic exhulceratio fit, ut extimæ iridis partes rubere, interiores vero albescere videantur. Ἄργεμον vocat Hippocrates de Morb. mul. lib. II. Hard.

7. *Et in*. Diosc. II, 181. Marc. Emp. de med. c. VII : « Cæpæ succus cum melle permixtus et auriculæ instillatus, graviter audientes emendat, dolorem sedat, purulenta expurgat, vermes enecat : aquam etiam quæ ingressa fuerit, et omnem humorem educit. » Plin. Val. I, 11 : « Cæpæ succum cum melle, quod in carbonibus calefacies, et auriculæ infundis, mire sanat. » Theod. Prisc. I, 7, *de aurium causatione* : « Sed et cæparum succum, cum anserinis adipibus mixtum similiter injicito, et ovi alborem cum lacte mulieris. » H.

8. *Et ex*. Plin. Val. IV, 26. H.

9. *In dolore*. Plin. Val. loc. cit. H.

10. *Alopecias*. Plin. Val. ll. cc. Marc. Emp. cap. VI, pag. 45. Schola Salernitana : « Contritis cæpis loca

ricis[11] vescendas dedere, et contra lumborum dolores: purgamenta quoque earum cremata in cinerem illinentes ex aceto serpentium morsibus, sepisque[12] multipedæ ex aceto. Reliqua inter[13] medicos mira diversitas. Proximi[14] utiles esse præcordiis et concoctioni, inflationemque et sitim facere dixerunt. Asclepiadis schola, ad colorem[15] quoque validum profici hoc cibo. Et si jejuni[16] quotidie edant, 4
firmitatem valetudinis custodiri : stomacho utiles esse, spiritus agitatione[17] : ventrem mollire, hæmorrhoidas pellere[18], subditas pro balanis[19] : succum cum succo feniculi contra incipientes hydropises mire proficere. Item contra anginas[20], cum ruta et melle. Excitari[21] eisdem lethargicos. Varro, quæ sale, et aceto pista est arefactaque, verniculis non infestari, auctor est.

XXI. (vi.) Porrum[1] sectivum profluvia sanguinis sistit 1

denudata capillis Sæpe fricans, capitis poteris reparare decorem. » E Græcis Dioscor. et Galen. locc. citt. Hard.

11. *Coctas dysentericis*. Plin. Val. loc. cit. Hard.

12. *Sepisque*. Subintellige, morsibus. De sepe multipeda, sive millepeda, superius, c. 6. Hard.

13. *Reliqua inter*. Hæc totidem verbis Plin. Val. IV, 26. H.

14. *Proximi*. Inter medicos novissimi, quos etiam Plin. Val. sequutus est, cap. cit. de cæpis : « Dioscorides, inquit, putat ex cibo earum sitim accendi, inflationes fieri, caput prægravari. » Dioscoridis verba referenda ex lib. II, 181. Hard. — Sic ex MSS. emend. Hard. *inutiles* V. *inutilia* Gr. et Al. Ed.

15. *Ad colorem*. Plin. Val. loc. cit. Schola Salernitana de cæpis : « Non modicum sanas Asclepius asserit illas, Præsertim stomacho, pulcrumque creare colorem. » H.

16. *Et si jejuni*. Plin. Val. loc. cit. Hard.

17. *Spiritus agitatione*. Concitato ructu; nam ructus ventris exercitatio est. Dalec. — *Spiritus*. Ea ratione quod spiritus agitet, inquit Plin. Val. loc. cit. Hard.

18. *Hæmorrh. pellere*. Galen. de Fac. simpl. med. VII, pag. 198. H.

19. *Pro balanis*. Balani sunt glandes, et id quod per glandis formam ad subducendam alvum in podicem manu inditur. Suppositorium vulgus officinarum vocat. Hard.

20. *Anginas*. Diosc. II, 181. H.

21. *Excitari eisdem*. Cæpis scilicet, si largius edantur. Vide Celsum, III, 20, et Diosc. loc. cit. H.

XXI. 1. *Porrum*. Marc. Emp. c. x : « De porro sectivo trito nares fluentes recte obturantur. » Et Plin. Val. de Re med. I, 26 : « Ad profluvium narium : In hoc casu, in-

in naribus contrito eo obturatis, vel gallæ mixto, aut mentæ: item ex abortu profluvia, poto succo cum lacte mulierum. Tussi[2] etiam veteri, ac pectoris et pulmonis vitiis medetur. Illitis foliis sanantur et ambusta, et epinyctides: ita vocatur[3] hulcus, quæ et syce, in angulo oculi perpetuo humore manans. Quidam[4] eodem nomine appellant pusulas liventes, ac noctibus inquietantes. Et alia[5] hulcera cum melle trito: vel bestiarum morsus ex
2. aceto: item[6] serpentium. Aurium[7] vero vitia cum felle caprino, vel pari mensura mulsi: stridores cum lacte mulieris: capitis dolores, si in nares fundatur; dormiturisve[8],

quit, porro sectivo trito nares obturantur. » De galla in hunc usum admiscenda meminit idem Marcellus. Addi mannæ vel thuris micam jubet Diosc. II, 179. Hard.

2. *Tussi.* Plin. Val. I, 63, cui titulus: « Ad sanguinem exscreantes, et phthisicos affectus: Porri sectivi succum cum lacte mulieris, cyathos duos jejuno dabis tepefactum. » Adde et Diosc. II, 179. H.

3. *Ita vocatur.* Alia ἐπινυκτίδος acceptio hæc est, præter eam, quam c. 6, attulimus. Est porro συκὴ, hulcus in capite, superciliis, mento, ac podice, cui a fici similitudine nomen est: tuberculum videlicet hulcerosum, rotundum, subdurum, rubicundum, cum dolore, in partibus præcipue, quæ pilo vestiuntur: capite, palpebris, mento, etc. Σύκωσις Celso dicitur, VI, 3. Et Scrib. Larg. comp. XXXVIII: « Excrescentem carnem, σύκωσιν quam vocant. » Lusit in hoc morbi genus Martialis, lib. I, ep. 66: « Quum dixi ficus, rides quasi barbara verba, Et dici ficos, Cæciliane, jubes... Dicemus ficos, Cæciliane, tuos. » Et *ficos* Plinius non semel de arborum fetu dixit: at feminineo, ut vocant, genere, non virili. H.

4. *Quidam.* Quos inter Celsus a nobis laudatus c. 6. H. — *Pusulas.* Gron. et alii, *pustulas.* Ed.

5. *Et alia.* Theod. Prisc. I, 17.

6. *Item.* Theod. Prisc. I, 22, de apum percussibus, vel scorpionum, cæterorumque serpentium. « Et porrum tritum impositum, statim curat. » Hard.

7. *Aurium.* Plin. Val. I, 10, et IV, 20, de porro. « Aurium quoque dolores, inquit, cum felle caprino, vel pari mensura usi (lege *mulsi*), compescuerunt. » Plinius ipse noster, XXVIII, 48, taurinum fel ad aurium dolores et vitia commendat cum porri succo. Diosc. quoque his adjungendus, II, 179, et Marc. Emp. c. IX. Hard.

8. *Dormiturisve.* Plin. Val. IV, 20, et Marc. Emp. cap. I: « Porri sectivi succum cochlearia duo, et unum mellis, permixta, ituro dormitum, vel in nares, vel in auriculam tepidum infunde, statim proderit. » Hard.

in aurem duobus succi cochlearibus, uno mellis. Succus[9] et ad serpentium scorpionumque ictus bibitur cum mero, et ad[10] lumborum dolores cum vini hemina potus. Sanguinem[11] vero exscreantibus et phthisicis, distillationibus longis, vel succus, vel ex ipso cibus prodest: item[12] morbo 3 regio, vel hydropicis: et ad renum dolores, cum ptisanæ succo acetabuli mensura. Idem modus cum melle, vulvas purgat. Estur vero et contra fungorum venena: imponitur et vulneribus. Venerem[13] stimulat, sitim sedat[14], ebrietates discutit; sed oculorum[15] aciem hebetare traditur: inflationem quoque facere, quæ tamen stomacho non noceat, ventremque molliat. Voci[16] splendorem affert.

XXII. Capitato[1] major est ad eadem effectus. Sanguinem[2] rejicientibus succus ejus cum gallæ aut thuris farina, vel acacia, datur. Hippocrates[3] et sine alia mixtura dari jubet; vulvasque contractas aperire putat: fecunditatem etiam feminarum hoc cibo augeri. Contritum[4] ex melle hulcera purgat. Tussim[5] et distillationes thoracis, 1

9. *Succus*. Diosc. II, 179; Sotion in Geop. XII, 29; Theod. Prisc. loc. cit. Hard.

10. *Et ad*. Marc. Emp. c. xxv, et Plin. Val. II, 36, et IV, 20. H.

11. *Sanguinem*. Marc. Emp. cap. xvi, et Plin. Val. IV, 20. H.

12. *Item*. Plin. Val. II, 59. H.

13. *Venerem*. Diosc. loc. cit. H.

14. *Sitim sedat*, etc. Hoc parum credibile, quoniam calidum et siccum est. Dalec.

15. *Sed ocul.* Diosc. loc. cit. H.

16. *Voci*. Diosc. loc. cit. καθαίρει δὲ καὶ τὴν ἀρτηρίαν. Aristot. sect. 11, probl. 39: Διὰ τί τὰ πράσα συμφέρει πρὸς εὐφωνίαν, ἐπεὶ καὶ τοῖς πέρδιξιν. « Cur porrum voci confert? Nam et perdici in ea re conferre scimus. » Sotion quoque in Geop. loc. cit. Vide quæ de Nerone dicta, XIX, 33.—*Voci*. Chiffl. *vocis*. Ed.

XXII. 1. *Capitato*. Hæc Plin. Val. a nostro plane ad verbum, IV, 20. Hard.

2. *Sanguinem*. Plin. Val. l. c. H. — *Gallæ*. Vet. ap. Dal. *galla*. Ed.

3. *Hippocrates*. De Morb. mul. II, text. 89, pag. 612, ac lib. de Steril. text 13, pag. 630. Item Plin. l. l. In vulvæ præclusione ac duritie, πρὸς μύσιν καὶ σκληρίαν ὑστέρας, porri capitati comam in aceto coctam dari Diosc. jubet, II, 179. H.

4. *Contritum*. Marc. Emp. c. iv, p. 42, et Plin. Val. III, 22, et IV, 20. Hard.

5. *Tussim*. Ad verbum hæc Plin. Val. IV, 20. Marc. Emp. c. xvi: « Porri contusi succus expressus,

pulmonis et arteriæ vitia sanat, datum in sorbitione[6] ptisanæ: vel crudum, præter[7] capita, sine pane, ita ut alternis diebus sumatur: vel si[8] pura exscreentur. Sic[9] et voci, vel Veneri, somnoque multum confert. Capita[10] bis aqua mutata cocta, alvum sistunt, et fluxiones veteres. Cortex decoctus illitusque inficit[11] canos.

1 XXIII. Allio[1] magna vis, magnæ utilitates contra[2] aquarum et locorum mutationes. Serpentes[3] abigit, et scorpiones odore: atque[4], ut aliqui tradidere, et bestiarum omnium ictibus medetur, potu, vel cibo, vel illitu. Privatim[5] contra hæmorrhoidas prodest, cum vino redditum

cum oleo decoctus, et epotus, plurimum tussientibus prodest.» H. — *Arteriæ*. Pint. *arteriarum*. Ed.

6. *Sorbitione*. Sive ptisanæ dicatur, de qua lib. XVIII, 15, sive alicæ de qua lib. eodem, c. 29, nihil interest. Marc. Emp. cap. xv: «Pulticulam ex alica facies, in quam capita porrorum contusa mittes, et simul decoques, et deinde colabis, et sorbitione ea contra faucium molestias, quum volueris, uteris.» Et c. xvii: «Utiles sunt inter initia quamvis molesta, suspiriosis sorbitiones de porro capitato factæ, et ex urtica, et nasturtii semine.» Hausere isti a Celso, IV, 4, qui ad tussim *sorbitiones* commendat, «in quibus porrum incoctum tabuerit: cibumque mollem, ut malvam, et urticam.» H.

7. *Præter*. Demptis capitibus, folia uti cruda edantur. Sic in morbo haud multum absimili, Plin. Val. I, 28: «Ad stillationem narium ex humore: Porri capitati folia cruda sine pane eduntur.» Idem de sectivo Marc. c. xiv: «Uvæ distillationi ... prosunt porri sectivi folia non cocta, sine pane, assidue manducata.» Hard.

8. *Vel si*. Etiam si e thorace pus exscreetur. Diosc. II, 179: Ἀνάγει τὰ ἐκ θώρακος. H. — *Pura*. Gron. et al. ante Hard. *purulenta*. Ed.

9. *Sic et*. Hæc totidem verbis Plin. Val. IV, 20. Hard.

10. *Capita*. Plin. Val. loc. cit.

11. *Inficit*. Canitiem pellit, capillosque denigrat. Hard.

XXIII. 1. *Allio*. Ad verbum hæc Plinius Val. IV, 17. Hard.

2. *Contra*. Plin. Val. loc. citat. «Peregrinantibus esui datum, minime patitur eos aquarum ac locorum mutatione permutari.» H.

3. *Serpentes*. Plin. Val. loc. cit. et Simeon Sethi, lib. de Alim. tit. de allio: Φεύγουσι δὲ τοῦτο καὶ οἱ ὄφεις, ὥσπερ καὶ τὰ πήγανα, etc. H.

4. *Atque*. Plin. Val. loc. cit. et auct. Geop. XII, 30. Hard.

5. *Privatim*. Αἱμοῤῥοῒς non morbi hoc loco, sed serpentis quoddam genus est, ex eo dictum, quod morsu sanguinem eliciat, et dissolutis venarum commerciis, quidquid animæ est, evocet per cruo-

vomitu. Ac ne[6] contra araneorum murium venenatum morsum valere miremur, aconitum, quod alio nomine pardalianches vocatur, debellat : item hyoscyamum : canum[7] morsus, in quæ vulnera cum melle imponitur. Ad 2
serpentium[8] quidem ictus potum cum restibus[9] suis efficacissime ex oleo illinitur; attritisque corporum partibus, vel si[10] in vesicas intumuerint. Quin[11] et suffitu eo secundas partus evocari existimavit Hippocrates, cinere eorum[12] cum oleo, capitis hulcera manantia sanitati restituens. Suspiriosis[13] coctum, aliqui crudum id tritum dedere. Diocles[14] hydropicis cum centaurio, aut in[15] fico duplici

rem, ut refert Solinus, cap. XXVII. De eo Lucanus, IX, 708 : « At non stare suum miseris passura cruorem, Squamiferos ingens hæmorrhois explicat orbes. » Vide Sarraceni notas in Diosc. II, 182. De serpente porro hic agi, non de morbo venarum ani, qui hæmorrhois quoque appellatur, vel ex orationis serie ipsa constat. HARD.

6. *Ac ne*. Diosc. II, p. 182. H.

7. *Canum*. Diosc. loc. cit. et Plin. Val. III, 51 ; IV, 17. HARD.

8. *Ad serp.* Hæc ad verbum Plin. Val. IV, 17. HARD.

9. *Cum restibus*. Cum foliis. H.

10. *Vel si*. Etiamsi partes eæ attritæ, in vesicæ morem intumescant. Plin. Val. loc. cit. « Quæque in vesica (lege, *in vesicas*) tumescunt, lenit impositum. » H.

11. *Quin et*. Et esu quoque allii, secundas evocari auctor est idem Hippocr. de Morb. mul. I, 74. Suffitu vero Plin. Val. loc. cit. ex eodem Hippocrate, et Diosc. II, 182. Secundas porro ὑστέραν, Latini pariter ac Græci membranam eam vocant, qua partus obvolutus utero prodit, quæ et secundina dicitur. Vulgo ab anatomicis, *l'arrière-faix*. H. — *Secundas partus*. Vet. apud Dalec. cod. *secundas, et partus*. Hic autem Gron. ut infra, c. 44, legit *secundos partus*, sed frustra, quum refragentur omnes libri. ED.

12. *Cinere eorum*. Plin. Val. IV, 17, et Marc. Emp. cap. IV : « Allium cum sua veste comburitur, cinisque ejus ex oleo capiti hulceroso imponitur. » HARD.

13. *Suspiriosis*. Vocem hanc *tritum* adjecimus, tum ex MSS. exemplarium fide, tum ex vetustis scriptoribus geminis, quorum alter a Plinio nostro, ab altero Plinius ipse hausisse videtur. Nam Plin. Val. IV, 17, de allio : « Suspiriosis quidem, inquit, per se crudum, aliqui et cum lacte tritum dedere. » Cels. IV, 4, *de difficultate spirandi* : « Datur etiam utiliter frictum allium, dein contritum, et cum melle mixtum. » HARD.

14. *Diocles*. Ad verbum hæc Plin. Val. loc. cit. HARD.

15. *Aut in*. Plin. Val. III, c. de hydropisi : « Allium viride, inquit,

ad evacuandam alvum : quod efficacius præstat viride cum
3 coriandro in mero potum. Suspiriosis[16] aliqui et tritum in lacte dederunt. Praxagoras[17] et contra morbum regium vino miscuit; et contra ileum in oleo et pulte : sic illinens strumis quoque. Antiqui et insanientibus dabant crudum. Diocles[18] phreneticis elixum. Contra anginas tritum imponi, et gargarizare prodest. Dentium[19] dolorem tribus capitibus in aceto tritis imminuit, vel si decocti aqua col-
4 luantur, addaturque ipsum in cava dentium. Auribus[20] etiam instillatur succus cum adipe anserino : phthiriases[21] et porrigines[22] potum, tusum item cum aceto et nitro compescit :

cum fico duplici malum evocat. » Et lib. II, de allio : « Viride cum coriandro et ficu datum, alvum mollire perhibetur. » Ficus duplex ea est quæ reliquis major amplioris que formæ, quæ et marisca appellata est, lib. XV, 19. Vegetius, Art. vet. I : « Addisme novem duplices ficus. » Idem alio loco : « Ficus duplices viginti, rutæ fasciculum. » Horat. Sat. II, 2, vs. 122 : « At nux ornabat mensas, cum duplice ficu. » Hard.

16. *Suspiriosis*. Plin. Val. IV, 17. Hard.

17. *Praxagoras*. Plin. Val. hæc iisdem verbis loc. cit. et lib. II, 59. Q. Serenus, cap. LIX, de regio morbo pellendo : « Allia trita dabis vino madefacta calenti. » H.

18. *Diocles phreneticis elixum*. Et Plin. Val. III, 9. Hard.

19. *Dentium*. Plin. Val. I, 36, et Diosc. II, 182. Hard. — *Imminuit*. Chiffl. cod. *minuit*. Ed.

20. *Auribus*. Plin. Val. IV, 17. Rursum hoc medicamentum proponitur ad aurium vitia, XXIX, 39. Hard.

21. *Phthiriases*. Q. Serenus, cap. VI, de phthiriasi arcenda, pag. 128 : « Sæpius ergo decet mordax haurire sinapi, Vel nitro ac sale permixtis, acidove liquore Laxatis, ut sint simul allia, tangere corpus. » Hard.

22. *Et porrigines*. Porrigo, græce πιτυρίασις, est ubi inter pilos quædam quasi squamulæ assurgunt, eæque acutæ resolvuntur, in modum furfuris, et interdum madent, multo sæpius siccæ sunt. Fere in capillo fit, rarius in barba, aliquando in supercilio. Celsus, VI, 2. Describitur satis eleganter a Q. Sereno, cujus carmen recitabimus c. 84. Prius et *prurigines* legebatur. At erroris admonuit Marc. Emp. cap. IV : « Ad pityriasin, inquit, et porrigines capitis, prodest ungere caput allio trito ex aceto et nitro. » Nec non Diosc. qui lib. II, 82, τὰ πίτυρα allio quoque eximi prodiderit. Adde consensum exemplarium MSS. R. Colb. Chiffl. etc. in quibus *porrigines*, non *prurigines* scribuntur. H. — Gronov. et al. ante Hard. *furfures*, *prurigines*, etc. Ed.

distillationes cum lacte, vel tritum permixtumve caseo molli: quo genere et raucitatem extenuat; vel phthisin, in fabæ sorbitione. In totum[23] autem coctum utilius est crudo, elixumque tosto: sic et voci confert. Tineas[24] et reliqua animalia interaneorum pellit, in aceto mulso coctum. Tenesmo in pulte medetur[25]. Temporum[26] doloribus illitum elixum: et pusulis coctum cum melle, deinde tritum. Tussi[27] cum adipe vetusto decoctum, vel cum lacte: aut si sanguis etiam exscreetur[28], vel pura, sub pruna coctum, et cum mellis pari modo sumptum: convulsis, ruptis, cum sale et oleo. Nam cum adipe tumores[29] suspectos sanat. Extrahit[30] fistulis vitia cum sulphure et re-

23. *In totum autem coctum utilius.* Plin. Val. IV, 17. Hard.

24. *Tineas et reliqua animalia interaneorum.* Marc. Emp. c. xxviii; Plin. Val. II, 21, et IV, 17. Scrib. Larg. comp. cxl: « Ad tineas necandas, ejiciendas, per triduum allium plurimum edat, etc. » Hard.

25. *Tenasmo in pulte medetur.* Sic legunt alii. Scribo *tenesmo*, non *tenasmo*, tum ex archetypo nostro, tum etiam ex Galeno in Diffinitionibus si legitima est fetura, et Isagoge. Item ex Paulo tertio, et Dioscoride sæpe, omnibusque gregatim medicis, ne citando tundam. Dici vero potest et *tenesmos* et *tinesmos*, a verbo græco τείνεσθαι, hoc est, intendi. Paulus libro citato, eleganter, ut omnia, hunc morbum diffinit his verbis: « Tenesmus est continua et implacabilis desidendi cupiditas, qua nihil præter modice cruenta vel mucosa egeritur. » Pint. — *Tenesmo.* Plin. Val. IV, 17. H.

26. *Temporum doloribus illitum elixum, et pusulis coctum cum melle, deinde tritum.* Conf. Plin. Val. loc. cit. Hard.

27. *Tussi.* Crudum coctumve allium in cibo sumptum tussim lenire ait Diosc. II, 182. Q. Seren. cap. xviii: « Interdum fauces tussi quatiuntur acerba: Allia tum sumes decocta, et melle peruncta. » Cels. IV, 4, ubi de tussientibus: « Utilis est, inquit, cibus interdum mollis, ut malva, ut urtica: interdum acer, ut lac cum allio coctum. » Hard.

28. *Aut si sanguis etiam exscreetur, vel purulenta.* Non *purulenta* (sic Gron. et al. ante Hard. Ed.), sed *pura*, in nostro apographo, ut supra etiam notandum est. Pint.

29. *Cum adipe tumores suspectos sanat.* Quos esse pestilentiales jure suspiceris. Hard.

30. *Extrahit.* Ad verbum hæc Plin. Valer. III, 22. Et Marc. Emp. iv: « Allium contritum cum sulphure et resina, hulcerum et fistularum quælibet vitia extrahit. » Hard.

5 sina, etiam[31] arundines cum pice. Lepras[32], lichenas, lentigines exhulcerat, sanatque cum origano, vel cinis[33] ejus ex oleo et garo illitus: sic[34] et sacros ignes. Suggillata[35] aut liventia ad colorem reducit, combustum ex melle. Credunt[36] et comitialem morbum sanari, si quis eo in cibo utatur ac potione. Quartanas[37] quoque excutere potum caput unum cum laserpitii obolo in vino austero. Tussim et alio modo[38], ac pectorum suppurationes quantaslibet sanat, fractæ[39] incoctum fabæ, atque ita in cibo sumptum,
6 donec sanitatem restituat. Facit et somnos, atque in totum rubicundiora corpora. Venerem quoque stimulat cum coriandro viridi tritum, potumque e mero. Vitia[40] ejus

31. *Etiam*. Arundinum infixas corpori assulas. Subintelligo, allium extrahit. Ita libri omnes, etiam MSS. Plane ut suspecta sit fides antiqui exemplaris, ex quo Pintianus *hirudines*, hoc est, sanguisugas, reponere conatus est. Præsertim Marcello Empirico, Plinioque Valeriano, huic lectioni mire suffragantibus: scriptoribus quidem non eruditissimis, sed quibus tamen concedendum in hac parte plurimum, quum opus ambo suum ex Plinii fere sententiis verbisque concinnarint. Et ille quidem, c. XXXIV: « Allium elixum, inquit, cum pice impositum, arundines extrahit corpori adfixas. Filix radix trita arundinem extrahit: rursum arundinis radix, etc. » Iste lib. III, 49: « Ad extrahenda ea quæ corpori infixa sunt: Allium elixum cum pice, arundines extrahit, etc. » H.

32. *Lepras*. Diosc. II, 182. H.

33. *Vel cinis*. Plin. Val. iterum lib. III, cap. 34. Hard.

34. *Sic*. Plin. Val. loc. cit. H.

35. *Suggillata*. Diosc. loc. cit. et Plin. Val. III, 47, iisdem verbis. Suggillata Græcis, τὰ ὑπώπια, partes sunt circa oculos percussionibus contusæ et lividæ; sed et de omni contusione corporis, et livore, in qualibet parte, ea vox tum latina, tum græca effertur. Glossarium: *Suggillare*, πλήσσειν, ὑπωπιάζειν. H.

36. *Credunt et comitialem morbum sanari*, etc. Plin. Val. II, 58. Hard. — *Sanari*. Gronov. et vett. ante Hard. edd. *sanare*. Ed.

37. *Quartanas*. Plin. Val. ad verbum, lib. III, 6. Hard.

38. *Tussim et alio modo*. Sensus est: Tussim et hoc modo sanari, et illo altero remedio, jam contra quartanas dicto. Gelen. — *Tussim*. Præter allatum proxime his verbis: « Tussi cum adipe vetusto decoctum, vel cum lacte. » Hic Gelenius cespitavit. Hard.

39. *Fractæ*. Plin. Val. IV, 17, ubi hæc transcripsit, *in faba coctum* dixit. Hard.

40. *Vitia*. Hæc pariter Diosc. II, 182. Oculos hebetare prodidit etiam Hipp. de Diæta, II, text. 24. H.

unt, quod oculos hebetat, inflationes facit, stomachum ædit copiosius sumptum, sitim gignit. Cætero[41] contra ituitam, et gallinis et gallinaceis prodest mixtum farre 1 cibo. Jumenta urinam reddere, atque non torqueri tra-unt, si trito natura[42] tangatur.

XXIV. (VII.) Lactucæ[1] sponte nascentis primum est enus ejus, quam[2] caprinam vocant, qua pisces in mare ejecta protinus necantur, qui sunt in proximo. Hujus ic[3] spissatum, mox in aceto pondere obolorum duum, djecto aquæ uno cyatho, hydropicis datur. Caule et foliis ontusis, asperso sale, nervi[4] incisi sanantur. Eadem[5] trita c aceto, colluta matutinis bis mense, dentium dolorem rohibent. 1

XXV. Alterum est genus quod Græci cæsapon vo-int[1]. Hujus folia trita, et cum polenta illita, hulceribus 1

41. *Cætero.* Vide quæ diximus . X, cap. 78. Hard.

42. *Natura.* Naturæ nomen pro nitalibus usurpat, verecundiæ usa. Vide inferius XXII, 15; et icangium ad hoc vocab. ubi re-iset illos, qui eo utuntur. Ed.

XXIV. 1. *Lactucæ sponte nascen-*, etc. Hoc est, silvestris, quæ a iva distat. Hard.

2. *Quam.* Hanc eo nomine jam erius indicavit, XIX, 39. Ma-am vocat Cels. II, 12: « La-cæ marinæ lac, inquit, cujus ta pani adjecta abunde purgat. » III, 21, de aqua inter cutem: odest etiam lactucæ marinæ, s grandis juxta nascitur, semen 1 aqua potui datum. » Eadem μαλος est, uti dicetur XXVI, Et testis quoque Celsus, V, 7: actuca marina, inquit, quæ a ecis τιθύμαλος nominatur. » Igi-illud est tithymali genus, quod paralium vocant, purgationibus aptum, de quo lib. XXVI. Plinius ipse ejusdem lib. XVI, 39: « Ti-thymalum nostri herbam lactariam vocant, alii lactucam caprinam, etc. » H. — De ea sup. lib. dictum. Ed.

3. *Hujus lac.* Diosc. II, p. 166, hanc vim eamdem lactucæ silvestris lacti adscribit, eumdemque fere dandi modum imperat: lactucæ marinæ semini, Cels. III, 21. H.

4. *Nervi.* Ad hos usus adhibitum a se tithymali succum Galenus ipse prodidit κατὰ γένη, III, 2. H. — *Caule et foliis contusis... nervi*, etc. Vet. ap. Dal. *caule vero et.* Ed.

5. *Eadem.* Idem fere de tithy-malo Diosc. IV, 165. Hard.

XXV. 1. *Quod Græci esopon vo-cant.* Quod Græci œsopon, οἴσοπον vocant. Nimirum succo turgentem, ἀπὸ τοῦ οἴσειν τὸν ὀπόν. Alii, ἀπὸ τῆς ἄσης, id est, τῆς λύπης, καὶ ὀποῦ, ἄσοπον dictam volunt, quod succo

medentur. Hæc in arvis nascitur. Tertium[2] genus est in silvis nascens; isatin vocant. Hujus[3] folia trita cum polenta vulneribus prosunt. Quarto[4] infectores lanarum utuntur: simile erat lapatho silvestri foliis, nisi plura haberet et nigriora. Sanguinem[5] sistit. Phagedænas et putrescentia hulcera, quæ serpunt, sanat: item tumores ante suppurationem. Contra ignem sacrum radice vel foliis prodest; vel[6] ad lienes pota. Hæc propria singulis.

1 XXVI. Communia[1] autem sponte nascentibus, candor, caulis interdum cubitali longitudine, et ipsi[2], et foliis sca-

sit ob amarorem ingrato : id quod mihi placet. Alii a verbo ἄσαι *implere*, asopon, quasi succa lacteo plenam, dictam malunt. Lactuca ἴσοπις, id est, ὀπώδης, sive ὀποῦ μεστή, endivia silvestris officinarum, quæ folia habet profundissime laciniata et incisa. Pro lactuca silvestri pingit Dodonæus. Dalec. — *Græci cæsapon*. Sic libri omnes etiam MSS. tum hoc loco, tum hujus loci indice. Dalecampius *æsopon* legit : sed in ea voce nugari eum recte Salmasius admonuit, nott. in Solin. pag. 258. Hard. — *Cæsapon*. Sic Chiffl. Vet. ap. Dal. *sesapon*. Gron. et al. ante Hard. *esopon*. Ed.

2. *Tertium*. Lactucæ videlicet : quo nomine nunc comprehenduntur genera herbarum omnia, quæ lacteum succum fundunt. Hanc porro isatin, quam in silvis nasci Plinius admonet, silvestrem intelligi ab eo perspicuum est, atque adeo diversam ab ea qua infectores uti consuevere : hæc enim sativa est, uti mox ex Oribasio docebimus : quod Salmasium fugit, loc. cit. H.

3. *Hujus folia trita*, etc. Sic Diosc. II, 216, nec paulo etiam expressius Galenus de simpl. med. Facult. lib. VI, pag. 179. Hard.

4. *Quarto*. Isati nimirum sativa. Oribas. lib. XI, fol. 199, post Diosc. II, 215, et Galen. de Fac. simpl. med. VI, pag. 179 : « Isatis sativa herba est, qua tingendis lanis infectores utuntur: folia plantaginis habet, pinguiora tamen, et nigriora. Silvestris vero isatis est sativæ similis : folia tantum habet majora ad lactucæ foliorum similitudinem, etc. » De isati plura dicemus XXII, 2. Silvestris iconem exhibet Dodonæus, p. 79. Sativæ idem, et Lobelius in Obs. p. 189. H. — *Quarto*, etc. Sic ex MSS emend. Hard. consent. Chiffl. « quarto inf. utuntur, quod glastum vocant; s. erat... nisi quod plura haberet » Gron. et al. Ed.

5. *Sanguinem*. Hæc totidem verbis Diosc. II, 215, de sativa isati; et Galenus loc. cit. Uterque post Hippocratem lib. de Hulcer. text. 7.

6. *Vel*. Et isati quoque silvestri hanc vim attribuit Diosc. loc. cit.

XXVI. 1. *Communia*. Hoc est, silvestribus, superius explicatis. De sativis inferius. Hard.

2. *Et ipsi*. Et in ipso caule, et in foliis quædam scabrities inest. H.

britia. Ex his rotunda folia et brevia habentem sunt qui hieraciam[3] vocent, quoniam accipitres scalpendo eam, succoque oculos tingendo, obscuritatem, quum sensere, discutiant. Succus omnibus candidus, viribus quoque papaveri similis : carpitur per messes inciso caule, conditur in fictili novo, ad multa præclarus. Sanat[4] omnia oculorum vitia cum lacte mulierum : argema, nubeculas, cicatrices, adustionesque omnes[5], præcipue caligines. Imponitur etiam 2
oculis in lana contra epiphoras[6]. Idem[7] succus alvum purgat, in posca potus ad duos obolos. Serpentium[8] ictibus medetur in vino potus. Et folia, thyrsique triti, ex aceto

3. *Qui hieraciam.* Apuleius, c. 30 : « Græcis thridax agria dicitur, aliis hieracion... Italis lactuca silvatica. » Et tit. 1, *ad oculorum caliginem* : « Dicunt aquilam, quum in altum volare voluerit, prospicere rerum naturas, lactucæ silvaticæ folium evellere, et succo ejus sibi oculos tingere, et maximam inde claritatem accipere. Herbæ igitur lactucæ silvaticæ succum cum vino optimo vetere, et melle acapno, quod sine fumo collectum est, mixtum in ampullam vitream condito, et eo utaris : summam medicinam experieris. » Hoc ipsum refert de accipitre Ælianus H. A. II, 43. Hard.

4. *Sanat.* Apul. loc. cit. et Diosc. II, 166 : Ἀποκαθαίρει δὲ καὶ ἄργεμα ἀχλύν. Ποιεῖ καὶ πρὸς ἐπικαύσεις ἐγχριομένη σὺν γυναικείῳ γάλακτι. Hoc loco ἐπίκαυσις oculorum est sordidum, impurum, crustosumque hulcus. Hard. — *Sanat... argema, nubeculas.* Sic em. ex MSS. Hard. *arcet nubeculas* Gron. et al. Ed.

5. *Adustionesque omnes.* Ἐπικαύσεις Dioscoridi, ἐπικαύματα Æginetæ, nempe hulcera sordida, crusta tecta, qua exempta, oculi humor sæpe effluit. Dalec. — *Adustionesque.* Hulcera oculorum exusta putat hic Dalecampius intelligi : nos ambusta (nisi de iis paulo post sermo foret), hoc est, adustiones a fervente aqua vel igni factas. De his enim Theod. Priscian. I, 17 : « De ustione calidæ, vel ignis... Et lactucæ tritæ cum salibus, pro cataplasmate impositæ, continuo curant... Alumine scisso cum oleo contrito omnes ustiones ungo. » Hard.

6. *Contra epiphoras.* Ἐπιφορὰ, oculi præcipue morbus est, qui fit ab humorum influxu atque impressione. Is quum cætera membra obsidet, partis in quam fit impetus ingruentis humoris semper nomen adjicere consuevit Noster, ventris scilicet, aut uteri, aut testium epiphoras appellando. Hard.

7. *Idem succus alvum purgat, in posca potus.* Diosc. loc. cit. Καθαίρει δὲ μετ' ὀξυκράτου ποθεὶς ὁ ὀπὸς δυοῖν ὀβολοῖν ὁλκὴ, ὑδατώδη κατὰ κοιλίαν. Hard.

8. *Serpentium.* Diosc. loc. cit. *Scorpionum.* Hard.

bibuntur. Vulneri illinuntur maxime contra scorpionum ictus. Verum contra phalangia commixto vino ex aceto. Aliis quoque venenis resistunt, exceptis quæ strangulando necant, aut iis quæ vesicæ nocent: item psimmythio excepto. Imponuntur et ventri ex melle atque aceto, ad detrahenda vitia alvi. Urinæ difficultates, succus emendat. Cratevas eum et hydropicis obolis duobus in aceto et cya-
3 tho vini dari jubet. Quidam[9] et e sativis colligunt succum minus efficacem. Peculiares[10] earum vires partim jam dictæ sunt, somnum faciendi, Veneremque inhibendi, æstum refrigerandi, stomachum purgandi[11], sanguinem augendi. Non paucæ restant: quoniam et inflationes discutiunt, ructusque lenes faciunt. Nec ulla[12] res in cibis aviditatem incitat inhibetque eadem: in causa[13] alterutraque modus
4 est. Sic et alvum copiosiores solvunt, modicæ sistunt. Lentitiam pituitæ digerunt, atque ut aliqui tradiderunt, sensus[14] purgant. Stomachi dissoluti utilissime adjuvantur: in eo usu et oxypori[15] obolis asperitatem addito dulci ad intinctum aceti temperantes: si crassior pituita sit, scillite

9. *Quidam*. Diosc. loc. cit. iisdem verbis. Hard.

10. *Peculiares*. Lib. XIX, 38. Has quoque lactucæ dotes complexus est Diosc. II, 165 et 166. H.

11. *Purgandi*. Immo, *roborandi*. Stomachicis sativam lactucam crudam prodesse tradidit Dioscorides. Dalec.

12. *Nec ulla*. Forte, *nec alia res*. Hard. — Sic ex MSS. emend. Hard. Gronov. et al. « ructusque lenes faciunt, concoctiones adjuvant. Cruditates ipsæ nequaquam faciunt. Nec ulla, etc. » Ed.

13. *In causa*. Utrumque præstat, pro diverso sumendi modo. H.

14. *Sensus*. Sic paulo inf. c. 34, brassicæ esu sensus purgari dicit.

15. *Oxypori*. Lactucis, inquit, stomachi adjuvantur, cum oxyporo, quod oboli mensura capiatur, cujus asperitatem addito passo (γλυκεῖ, dulci) mitigant ad intinctum aceti. Si crassior pituita in stomacho videbitur, non oxyporo dulcibus edomito, sed scillite aceto, aut absinthite vino utendum cum lactucis. ὀξύπορα dicebantur, quæ aceto condita ad intinctus servabantur. Apud Colum. XII, c. postremum inscribitur: *Moretum oxyporum*, vel ut alii, *oxygarum*, *quemadmodum componas*. Muria condiri lactucas auctor est Diosc. II, 165; oxymelite Plin. XIX, 38. Hard.

ıut vino absinthite : et si tussis sentiatur, hyssopite admixto. Dantur cœliacis cum intubo erratico, et ad duritiam præcordiorum[16]. Dantur et melancholicis candidæ copiosiores, et ad vesicæ vitia. Praxagoras et dysentericis dedit. Ambustis quoque prosunt recentibus, priusquam pustulæ fiant, cum sale illitæ. Hulcera etiam, quæ serpunt, 5
coercent, initio cum aphronitro, mox in vino. Tritæ igni sacro illinuntur. Convulsa et luxata caulibus tritis cum polenta ex aqua frigida leniunt. Eruptiones[17] papularum, ex vino et polenta. In cholera quoque coctas patinis dederunt : ad quod utilissimæ quam maximi caulis et amaræ. Quidam[18] lacte infundunt. Defervefacti hi caules et stomacho utilissimi traduntur : sicut somno æstiva[19] maxime lactuca, et amara lactensque, quam meconidem[20] vocavimus. Hoc lac[21] et oculorum claritati cum muliebri lacte utilissimum esse præcipitur, dum tempestive capiti inunguntur. Oculorum[22] quoque vitiis, quæ frigore in iis facta 6
sunt. Miras et alias invenio laudes : thoracis etiam vitiis prodesse, non secus quam abrotonum, cum melle attico.

16. *Præcordiorum*. Hypochondriorum, lienis, et hepatis. Dalec.

17. *Eruptiones*. Quæ Græci ἐξανθήματα. Plinius nunc papulas, nunc eruptiones pituitæ vocat : tubercula videlicet, quæ jejunæ salivæ defrictione curantur. Papulis cutis exasperatur, et rubet, leviterque roditur. Celsum vide, V, c. postremo, tit. *de Papulis*. Hard.

18. *Quidam*. Quidam cum lacte infundunt clysteribus. H. — *Lacte*. Vet. apud Dal. et Ch. *lacti*. Ed.

19. *Somno æstiva*. Sic ex MSS. emend. Hard. cons. MSS. et Chiffl. *Somno sativa* Gr. et Al. Ed.

20. *Quam meconidem*, etc. Μηκωνὶς vero silvestris est et descripta me in Botanico. Amaro gustu, et papaveri viribus esse prorsus similem Dioscorides ait, ideoque nonnullos succum ejus lacteum meconino permiscere. Inde meconis cognominata est. Vide supra lib. XIX, c. 8. Dalec. — *Meconidem vocavimus*. Lib. IX, 37. Μηκωνὶς atræ lactucæ et amaræ genus, cui nomen est a lactis soporiferi copia. Laudat eam Galenus κατὰ τόπους, VIII, 4, p. 577. Hard.

21. *Hoc lac et oculor. claritati*, etc. Diosc. II, p. 166. Hard.

22. *Oculorum*. Adustionibus forte ex frigore, quas ἐπικαύσεις eo loco appellat Dioscorides. H. — *Dum tempestive... Oculorum*, etc. Vet. ap. Dal. *et quum tempora capitis inunguntur, oculorum quoque*, etc. Ed.

Purgari et feminas hoc cibo. Semen sativarum contra scorpiones dari. Semine trito ex vino poto et libidinum imaginationes in somno compesci. Tentantes[23] aquas non nocere lactucam edentibus. Quidam tamen frequentiores in cibo officere claritati oculorum tradiderunt.

1 XXVII. (VIII.) Nec beta sine remedio est utraque. Sive candidæ, sive nigræ radix recens, et madefacta, suspensa funiculo, contra serpentium morsus efficax esse dicitur. Candida[1] beta cocta, et cum allio crudo sumpta contra tineas : nigræ radices ita in aqua coctæ, porriginem[2] tollunt; atque in totum efficacior esse traditur nigra. Succus ejus capitis dolores veteres, et vertigines : item[3] sonitum
2 aurium sedat, infusus iis : ciet urinam. Medetur dysentericis injecta, et morbo[4] regio. Dolores quoque dentium sedat illitus succus; et contra serpentium ictus valet, sed hujus radici dumtaxat expressus. Ipsa[5] vero decocta, pernionibus occurrit. Albæ succus[6] epiphoras sedat, fronte

23. *Tentantes*. Aquas quæ sensum cerebrumque tentent, quales memorantur XXXI, 11, 12, etc. H.

XXVII. 1. *Candida*. Hæc totidem verbis Plin. Val. II, 21. Hard.

2. *Porriginem*, etc. Furfures et lendes, πιτυρὰ καὶ κονίδας. Diosc. Dalec. — *Porriginem*. Marc. Emp. cap. IV : « Betæ viridis contusæ expressæque succo porriginosum caput frequenter in balneo lotum, omni tabe purgatur. » Diosc. II, 149 : Τὸ δὲ τῶν ῥιζῶν καὶ τῶν φύλλων ἀφέψημα, πιτύρων καὶ κονίδων σμηκτικὸν, κ. τ. λ. Hard.

3. *Item*. Plin. Val. I, 10 : « Gummi ederæ, inquit, cum betæ nigræ succo tritum et tepefactum auribus infundis : ita tamen ut et rubi teneri succum misceas ... ventositatem et dolorem tollit. » Hard.

4. *Et morbo*. Cels. III, 42 : « Potui dat ictericis cum aqua betam albam contritam. » H.—Mox *hujus radici*; Vet. apud Dal. *is radice*. Ed.

5. *Ipsa*. Plin. Val. IV, 10, de beta : « Pernionibus in fomento adhibita prodest. » Theod. Prisc. I, cap. de Pernionibus : « Prosunt et decoctiones betarum, quibus alumen scissum infuderis. » Diosc. l. c. Τὸ δὲ τῶν ῥιζῶν καὶ τῶν φύλλων ἀφέψημα χιμέτλης πραϋντικὸν καταντλούμενον. « Decoctum radicum et foliorum perniones fotu mitigat. » Hard.

6. *Albæ succus*, etc. De utraque id Diosc. Dalec. — *Albæ*. Plin. Val. I, 14 : « Ad oculorum dolorem : Beta alba trita fronti imponitur. » H. — Paulo post *aluminis pauco admixto* non ita frequenti

illita : aluminis pauco admixto, ignem[7] sacrum. Sine[8] oleo trita licet, adustis[9] medetur. Et contra[10] eruptiones papularum, coctaque eadem contra hulcera quæ serpunt, illinitur : et alopeciis[11] cruda, et hulceribus quæ in capite manant. Succus[12] ejus cum melle naribus inditus caput purgat. Coquitur[13] et cum lenticula addito aceto, ut ventrem molliat[14]. Validius[15] cocta fluxiones stomachi sistit et ventris.

XXVIII. Est et[1] beta silvestris, quam limonion vo- 1

dicendi forma. Vet. apud Dalec. *alumine pauco admixto*. Ed.

7. *Ignem*. Huic medendi facultatem utriusque betæ radici Dioscorides adjudicat, II, 149. Hard.

8. *Sine oleo*. Forte rectius, *sine oleo trita elixave*. Nam Theodor. Prisc. I, 17 : « De ustione calidæ, vel ignis : Betæ elixæ contritæ imponuntur. » Hard.

9. *Adustis*. Sive ambustis, πυρικαύςοις. Diosc. loc. cit. de radice betæ coctæ. Hard.

10. *Et contra eruptiones papularum*. Diosc. loc. cit. Hard.

11. *Alopeciis cruda*. Scalpello prius vellicatis. Dalec. — *Et alopeciis*. Diosc. l. c. et Plin. Val. IV, 10. Hard.

12. *Succus*. Diosc. loc. citat. et Marc. Emp. c. v. Hard.

13. *Coquitur*, etc. Cibum eum Veteres τευτλοφάκην dixerunt. Dal.

14. *Ut ventrem molliat*. Ut ventrem sistat. Diosc. Hic Plinius in medicinæ præceptis parum exercitatus. Dalec. — *Ut*. Alba nimirum beta quæ mollit alvum : ut dos est nigræ contraria, sistendi : Diosc. loc. cit. Τεῦτλον δισσόν ἐςιν, ὧν τὸ μὲν μέλαν ςαλτικώτερον κοιλίας σὺν φακῇ ἑψηθέν· καὶ μᾶλλον ἡ ῥίζα· τὸ δὲ λευκὸν, εὐκοίλιον. Mart. lib. III, ep. xlvii : « Pigroque ventri non inutiles betas. » Injusta accusatione hoc loco Dalecampius Plinii famæ notam inurit, quem rei medicæ fuisse rudem ait : quod convicium quidem quum ingerit, suam magis inscitiam prodit. Hard.

15. *Validius*. Ut brassicam constat inter auctores, quemadmodum dicetur c. 34, non percoctam alvum solvere, bis coctam sistere : idem et in beta fieri indicat : ut non percocta ventrem molliat, validius cocta sistat. Quare sic et Celsus accipiendus est, qui II, 30, inter ea quæ ventrem adstringunt, lenticulam adfert, cui beta adjecta est, brassicamque bis coctam. Hard.

XXVIII. 1. *Est et*. Hæc iisdem verbis Oribas. lib. XI, cap. 204. Oribasio Dioscorides præivit, IV, 16. Pingitur a Matthiolo λειμώνιον, seu νευροειδὲς in Diosc. IV, p. 980, quale in horto Regio observavimus. Λειμώνιον porro scito vocitari, quod in pratis nascitur, ut Diosc. ait, ἐν λειμῶσιν. Libri hactenus editi, *undecim sæpe caulium*. Repugnat ipsa plantæ natura, quam nos in horto Regio vidimus : ipseque Dioscorides, qui ex nescio quibus fonti-

cant, alii neuroides, multum minoribus tenuioribusque ac densioribus foliis, undecim, sæpe caule lilii. Hujus folia ambustis utilia, gustantium[2] os adstringunt. Semen[3] acetabuli mensura dysentericis prodest. Aqua et e radice coctæ maculas vestium elui dicunt, itemque[4] membranarum.

1 XXIX. Intubi[1] quoque non extra remedia sunt. Succus[2] eorum cum rosaceo et aceto capitis dolores lenit: idemque[3] cum vino potus, jocineris, et vesicæ; et epiphoris imponitur. Erraticum apud nos quidam ambulam appellavere. In Ægypto[4] cichorium vocant, quod silvestre sit. Sativum autem serin[5], quod est minus et venosius.

bus commentatus est, et ea quæ de limonio prodidit, mutuatus, librariorum hac in parte vitium retegit. Sic enim ille, IV, 16: Λειμώνιον, οἱ δὲ νευροειδὲς, τὰ μὲν φύλλα ἔχει ὅμοια σεύτλῳ, λεπτότερα δὲ καὶ μικρότερα, δέκα ἢ πλείω. Καυλὸν λεπτὸν ὄρθιον, ἴσον, ὥσπερ κρίνου. « Limonium, aliis neuroides dictum, folia habet betæ, verum tenuiora et minora, decem aut plura. Caulem tenuem, rectum, liliaceo æqualem, etc. » Hard.

2. *Gustantium*. Prius legebatur, *guttantia adstringunt*, nulla plane sententia. In R. 1, et Colb. 1, 2, *gustantia musati stringant*. In R. 2, *gustantium os adstringant*. Diosc. IV, 16, rem decidit, quum semen limonii prodit gustu adstringere, στύφοντα καρπὸν τὴν γεῦσιν. Hard.

3. *Semen*, etc. Diosc. loc. cit. et Galen. de Fac. simpl. med. lib. VII, pag. 201. Hard.

4. *Itemque*. Pergamenarum membranarum elui sordes ait aqua ea, in qua cum sua radice cocta beta sit. Hard.

XXIX. 1. *Intubi*. Intubus vel intubum Latinis, genera duo complectitur: sativum, sive serin: et cichorium, quod silvestre, sive erraticum. Hard.

2. *Succus*. Plin. Val. ad verbum, IV, 11, de intubo. Hard.

3. *Idemque*. Plin. Val. loc. cit. « Jecoris et vesicæ vitia intubus cum vino haustus emendat. » Theod. Prisc. II, part. 2, c. 13: « Intuba frequenter comesta semper hepaticos juvant. » H. — *Ambulam*. Ita MSS. omnes, quos vidimus, quasi indita appellatione ab ambulando, qua satis apte convenit cum altera erratici intubi nomenclatione. Iidem tamen libri in Indice, *Ambubaia*. Cels. II, 30, *vel intubus*, *vel ambubeia*, non semel. Est cichorium silvestre, sive picris Dodonæi, p. 624. Hard.

4. *In Ægypto*. Erraticum scilicet illud genus, de quo dictum proxime. Ita Galenus de Fac. simpl. med. VIII, p. 227, πικρίδα καὶ κιχώριον vocat silvestre genus, σέριν sativum. Quanquam et ipsum silvestre cichorium Aetius σέριν vocat. H.

5. *Sativum autem serin*. Hoc loco Ægyptiorum consuetudine seris

XXX. Cichorium[1] refrigerat. In cibo sumptum et il- 1
litum collectiones, succusque decocti ventrem solvit. Jocineri, et renibus, et stomacho prodest. Item si in aceto decoquatur, urinæ tormina discutit. Item morbum regium e mulso, si sine febre sit. Vesicam adjuvat. Mulierum quidem purgationibus decoctum in aqua adeo prodest, ut emortuos partus trahat. Adjiciunt Magi, succo totius cum oleo perunctos favorabiliores fieri, et quæ velint, facilius impetrare. Quod quidem propter singularem salubritatem aliqui chreston[2] appellant, alii pancration.

XXXI. Et silvestre[1] genus, alii hedypnoida vocant, 1
latioris folii. Stomachum dissolutum adstringit cocta; crudaque sistit alvum; et dysentericis prodest, magis cum lente. Rupta et convulsa utroque genere juvantur. Item quibus genitura[2] valetudinis morbo effluat.

XXXII. Seris[1] et ipsa lactucæ simillima, duorum ge- 1
nerum est : silvestris melior. Nigra ista, et æstiva; deterior[2] hiberna, et candidior : utraque amara, stomacho

tantum sativa est : paulo post porro et sativa, et silvestris, quam etiam et cichorium, et picrida vocari Diosc. scribit. Dalec.

XXX. 1. *Cichorium*. Erraticum videlicet intubum, sive πικρίς. H.

2. *Aliqui chreston*. Χρηστὸν a bonitate, παγκράτιον ab eximia vi, efficientiaque omnimoda. H.

XXXI. 1. *Et silvestre genus, alii hedypnoida vocant*. Scribo : « Est et silvestre genus alterum : hedypnoida vocant », ex vet. cod. Nam indicatum est alterum genus betæ silvestris quam limonion dicunt, et sequitur paulo infra : « Rupta et convulsa utroque genere levantur. » Pint. — Cichorium latioris folii, apud Dodon. p. 623. Quod in cibo sumptum jucundiorem animam, suavioremque faciat, id apud Græcos nomen invenit, ἡδυπνοΐς. H.

2. *Genitura*. Genitale semen. H.

XXXII. 1. *Seris*. Colum. VIII, 14 : « Genus intubi, quod Græci σέριν appellant. » Sativum videlicet, sive hortense. Hæc duum generum, Dioscoride etiam auctore est, II, 160, quanquam is diversas discriminis notas affert. De vocis hujus *seris* intellectu vide Galen. de alim. Fac. II, 41. Hard.

2. *Deterior*. Quæ a similitudine lactucæ, alba lactuca a Plinio Valeriano dicitur, eo quem mox afferemus loco. Silvestris eadem appellatur, quod est, ut ait Diosc. angustiore folio, et amariore. Hard.

utilissima, præcipue quem[3] humor vexat. Cum aceto[4] in cibo refrigerant vel illitæ; discutiuntque[5] et alios, quam stomachi. Cum polenta[6] silvestrium radices stomachi causa sorbentur : et cardiacis[7] illinuntur super sinistram mammam ex aceto. Omnes hæ et podagricis utiles, et sanguinem rejicientibus : item quibus genitura fluat, alterno[8] dierum potu. Petronius Diodotus, qui Anthologoumena scripsit[9], in totum damnavit serin multis modis arguens. Sed aliorum omnium opinio resistit.

1 XXXIII. (IX.) Brassicæ laudes longum est exsequi, quum[1] et Chrysippus medicus privatim volumen ei dicaverit, per singula membra hominis digestum, et[2] Dieuches: ante omnes autem Pythagoras et Cato non parcius celebrarint. Cujus sententiam vel eo diligentius persequi par est, ut noscatur qua medicina usus sit annis DC[3] rom.

3. *Quem*. Ita MSS. R. Colb. etc. In Chiffl. *quem uror vexat*. Diosc. loc. cit. prodesse ait dissoluto et æstuanti stomacho, ἀτονοῦντα στόμαχον παρηγοροῦσι, καὶ καυσόμενον. H.

4. *Cum aceto in cibo refrigerant*. Diosc. loc. cit. HARD.

5. *Discutiuntque*. Humores videlicet, quæ vox ex antecedentibus subintelligi hoc loco debet. H.

6. *Cum polenta*. Cum farina hordeacea, σὺν ἀλφίτῳ. HARD.

7. *Et cardiacis*. Diosc. loc. cit. et totidem fere verbis Didymus in Geop. XX, 28. Plin. Val. III, 11: « Cardiacis sanandis: Lactucæ albæ nomen est seris : quæ trita et imposita mammæ sinistræ, magnifice sudorem minuit. » Cardiacus dicitur, qui morbo laborat cardiaco. Ait autem Cels. III, 19, cardiacum morbum aliud nihil esse, quam nimiam imbecillitatem corporis, quod, stomacho languente, immodico sudore digeritur. Καρδίαν Veteres stomachum appellabant, id est, os ventriculi. HARD.

8. *Alterno*. Si alternis diebus sumatur. Didymus in Geop. loc. cit. Αἱμοπτυϊκοῖς ὁ χυλὸς ὠφελιμώτατος, εἰ παρὰ μίαν πίνοιεν. HARD.

9. *Petronius Diodotus, qui Anthologoumena scripsit*. Ἀνθολογούμενα (sic enim MSS. R. Colb. et Chiffl. non, ut libri editi, *antilegomena*), hoc est, florilegia. H. — Præerat emendationi Pintianus. ED.

XXXIII. 1. *Quum et Chrysippus medicus privatim volumen*, etc. Transcripsit hæc Plin. Val. de Re med. IV, 29. HARD.

2. *Et Dieuches*. Antiqua lectio, *et Diocles*. Potest autem utroque modo legi, ut patet ex elencho. PINT.

3. *Annis DC*. Quot ab Urbe condita anni fluxere ad Catonis ævum. Elegans est Plinii Valeriani

populus. In tres[4] species divisere eam Græci antiquissimi. Crispam, quam selinoidea vocaverunt, a similitudine apii foliorum, stomacho utilem, alvum modice mollientem. Alteram leam, latis foliis e caule exeuntibus. Unde cau- 2
odem quidam vocavere, nullius in medicina momenti. Tertia est proprie appellata crambe[5], tenuioribus foliis, et simplicibus, densissimisque: amarior, sed efficacissima. Cato crispam[6] maxime probat, dein lævem grandibus foliis, caule magno. Prodesse tradit capitis doloribus[7], oculorum caligini scintillationique, lieni, stomacho, præcordiis, crudam ex aceto et melle, coriandro, ruta, menta, laseris radicula, sumptam acetabulis duobus matutino; tantamque esse vim, ut qui terat hæc, validiorem fieri se sentiat. Ergo vel cum his tritam, sorbendam, vel ex 3
hoc intinctu sumendam. Podagræ[8] autem morbisque arti-

araphrasis in hunc locum, cap. cit. Cato tradit populum romanum, inquit, sexcentis fere annis medicina brassicæ usum: nondum enim in Urbem commeaverant medici, qui in artem redegerunt, quemadmodum magno sanitas constet, et peregrina secum pigmenta attulerunt, ut illis imponerent pretia, quæ vellent. Cæterum militares viri gloriosas cicatrices gratuito ere curabant: eodem horto cura i ad salutem, dum illos pascit, sanat. » Hard.

4. *In tres species divisere eam Græci*, etc. De his actum est lib. p. cap. 41. Græci vocant σελινοειδέα, λεῖαν, sive καυλώδη, κράμβην. Hard.

5. *Crambe.* Vulgatum est Græcis agium, δὶς κράμβη θάνατος. Sic Juven. VII, 154: « Occidit miseros crambe repetita magistros. » Vide Polit. Miscellan. cap. xxxiii. Dal.

6. *Cato crispam.* de Re Rust. cap. clvii. Hard.

7. *Prodesse tradit capitis doloribus.* Athenis puerperis in cibum dabant, veluti τῶν ὀδίνων antipharmacum. Nicander brassicam veluti sacram, μάντιν vocavit. Apud Ananium, Teleclidem, Epicharmum, Eupolin in Baptis, jusjurandum per brassicam concipitur, quo modo Zeno per capparin jurabat. Rhodigin. XXVII, cap. ult. Dalec. — *Prodesse.* Hæc ad verbum Plin. alter Valerianus, IV, 29, ubi hoc Catonis antidotum vocat. H.

8. *Podagræ.* Idem Cato, « Verum morbum articularium nulla res tantum purgat, quantum brassica cruda, si eam edes cum ruta, et coriandro concisam. » Ita etiam Paxamus in Geop. XII, 17, et Plin. Val. l. c. Hard.

culariis[9] illini cum rutæ, coriandri, et salis mica, hordei farina. Aqua[10] quoque ejus decocta, nervos articulosque mire juvari, si foveantur[11] vulnera, et recentia, et vetera, etiam carcinomata, quæ nullis aliis medicamentis sanari possint. Foveri prius aqua calida jubet, ac bis die tritam imponi. Sic etiam[12] fistulas, et luxata, et humores evo-
4 cari, quæque discuti opus sit. Insomnia[13] etiam, vigiliasque tollere decoctam, si jejuni edant quamplurimam ex oleo, et sale. Tormina[14], si decocta iterum decoquatur, addito oleo, sale, cumino, polenta. Si ita sumatur sine pane, magis profuturam. Inter reliqua[15] bilem detrahi per vinum nigrum pota. Quin et[16] urinam ejus qui brassicam esitaverit, asservari, calefactamque[17] nervis remedio esse. Verba ipsius subjiciam, ad exprimendam sententiam:

9. *Articulariis*. Ita MSS. omnes. Plin. Val. *articularibus*. Quædam Catonis exemplaria *articularem* morbum habent. Hard.

10. *Aqua*. Plin. Val. IV, 29. H.

11. *Si foveantur*. Cato, cap. CLVII; Plin. Val. III, 22; Paxamus in Geop. l. c. Hard.

12. *Sic etiam*. Recepta hactenus lectio ejuscemodi, « sic etiam fistulas eluxatas, et tumores evocari. » At quæ fistulæ eluxatæ auditæ umquam fuerint, aut vero esse possint, quive tumores evocandi, non satis intelligo. Locum sanavimus ex auctore gemino. Ille enim qui Plinius Valer. dictus est, IV, 29, de brassica: « Fistulas, inquit, atque luxata discutit, humores aut evocat, aut spargit imposita, insomnia atque vigilias compescit, etc. » Cato vero, cap. CLVII: « Si cancer ater est, is olet, et saniem spurcam mittit; si albus, purulentus est. Sed si fistulosus, subtus suppurat sub carne. In ea vulnera hujuscemodi tere brassicam, sanum faciet ... Et luxatum si quod est, bis die calida foveto, brassicam tritam apponito: cito sanum faciet. » Hard.

13. *Insomnia etiam vigiliasque tollere*. Cato l. c. Hard.

14. *Tormina*. Cato, capp. CLVI et CLVII. Hard.

15. *Inter reliqua bilem detrahi per vinum nigrum pota*, etc. In torminibus, citra febrem, post sumptam brassicam vinum atrum statim Cato dat, et ægrum ita cito sanum fieri asserit. Negligenter hæc Plinius. Dal. — *Inter*. Hæc paulo enucleatius Cato, cap. CLVI. H.

16. *Quin et*. Cato, cap. CLVII. H.

17. *Calefactamque*, etc. Locus hic monstrat legendum apud Catonem: « Et hoc, si quando usu venerit, qui nervis debilis erat, hæc res sanum facere potest, etc. » Dalec.

Pueros[18] pusillos si laves ea urina, numquam debiles fieri. Auribus[19] quoque ex vino succum brassicæ tepidum instillari suadet; idque etiam tarditati audientium prodesse asseverat: et impetigines[20] eadem sanari sine hulcere.

XXXIV. Græcorum quoque opiniones jam et Catonis 1 causa poni convenit, in iis dumtaxat, quæ ille prætermiserit. Biles detrahere non percoctam putant. Item[1] alvum solvere, eamdemque bis coctam sistere. Vino[2] adversari, ut inimicam vitibus. Antecedente[3] in cibis caveri ebrie-

18. *Pueros pusillos, si laves ea urina*, etc. Cato, loc. cit. et Plin. Val. IV, 29. Hard.

19. *Auribus*. Verba hæc sunt Catonis, cap. CLVII, fere extremo: « Auribus si parum audies, terito cum vino brassicam, succum exprimito, in aurem intro tepidum instillato: cito intelliges te plus audire. » Habet hoc ipsum Plin. Val. I, 12, et Paxamus in Geop. XII, 17. Hard.

20. *Et impetigines*. Cato, l. c. « Deinde impetigini parce brassicam apponito, sanam faciet, et hulcus non faciet. » Paxamus in Geop. l. c. Λειχῆνα δὲ ἐξαιρεῖ τὰ φύλλα προσατριβόμενα. Impetigo, fœdatio cutis est, serpens cum pruritu, quam alii scabiem siccam, asperam et prominentem intelligunt: alii morbum similem scabiei squamosum. Plerique λειχῆνα Græcis dici existimant, de quo jam cap. 2 egimus. Delicias Turnebus facit, dum *porcæ petigines* hoc loco legit. H.

XXXIV. 1. *Item alvum solvere, eamdemque bis coctam*, etc. Hæc quoque tradit Galen. de simp. med. Fac. III, 15, p. 70, et Diosc. II, 145, 146: « Brassicam bis decoctam alvum adstringere. » Celsus pariter admonet, II, 30; « movere, si subcruda » est, cap. 20. H.

2. *Vino adversari*. Si quis dum coquitur brassica, vini paululum instillet, minime percoctam iri, ait Geop. auct. V, 11. De hac antipathia rursum cap. 36. H.

3. *Antecedente in cibis caveri ebrietatem, postea... discuti*, etc. Ab eo effectu Græci ἀκραίπαλον vocant, ut amygdalas amaras. In Georgicis Cassiani traditur Lycurgi lacrymis, quem Liber Pater vitibus alligaverat, natam brassicam, eamque propterea vino adversari. Galen. lib. I, κατὰ τόπους, ex Apollonio, succum brassicæ laudat cum rosaceo, et folium ejusdem aqua calida maceratum, et capiti circumpositum, in capitis dolore ex temulentia. Dalec. — *Antecedente*. Hoc pariter auctor Geop. l. c. Theophrastus, Eubulus, Apollodorus, Carystius, Timæus, Nicochares, aliique apud Athen. I, pag. 34. Aristoteles quoque, cap. 3, probl. 27: Διὰ τί ἡ κράμβη παύει τὴν κραιπάλην; E Latinis etiam Cato, cap. CLVI: « Si voles in convivio multum bibere, cœnareque libenter, ante cœnam esto crudam brassicam, quantum voles ex aceto: et item, ubi cœ-

tatem, postea sumpta crapulam discuti. Hunc[4] cibum et oculorum claritati conferre multum: succum[5] vero crudæ vel angulis tantum tactis cum attico melle, plurimum. Facillime concoqui, ciboque eo sensus purgari. Erasistrati schola clamat, nihil esse utilius stomacho nervisque, ideo et paralyticis, et tremulis[6] dari jubet, et sanguinem exscreantibus. Hippocrates[7] cœliacis et dysentericis bis coctam
2 cum sale. Item ad tenesmon, et renum causa: lactis[8] quoque ubertatem puerperis hoc cibo fieri judicans, et purgationem[9] feminis. Crudus[10] quidem caulis si mandatur, partus quoque emortuos[11] pellit. Apollodorus[12] adversus fungorum venena semen aut succum bibendum censet. Philistion opisthotonicis succum ex lacte caprino cum sale et melle. Invenio et a podagra liberatos edendo eam, decoctæque jus bibendo. Hoc et cardiacis datum et comitialibus morbis addito sale. Item[13] splenicis in vino albo
3 per dies XL. Ictericis[14], nec non et phreneticis radicis

naveris, comesto aliqua quinque folia: reddent te quasi nihil ederis, biberisque: bibesque quantum voles. » HARD.

4. *Hunc*. Ita etiam Paxamus in Geop. XII, 17; Diosc. quoque, II, 146. HARD.

5. *Succum*. Marc. Emp. cap. VIII: « Brassica cruda, inquit, trita, cum pane candido madefacto subacta, ac fronti illita, dolorem oculorum plurimum relevat. » H.

6. *Et tremulis*. Diosc. II, 146, Τρομώδεσιν, quibus sunt artus tremuli. HARD.

7. *Hippocrates*. De Morb. mul. II. HARD.

8. *Lactis quoque ubertatem puerperis*, etc. Hippocrat. de Morb. mul. I, text. 73. HARD.

9. *Purgationem feminis*. Decoctum potu menses et alvum ciet. Succus cum lolii farina inditus menses trahit. Diosc. — *Et purgationem feminis*. Hippocrat. de Nat. mul. text. 29 et 31. Item de Morb. mul. I, text. 74. HARD.

10. *Crudus*. Hippocrates l. c. proxime, commanducatam brassicam menses trahere prodidit: affricatam, partum ejicere, p. 377. H.

11. *Partus quoque emortuos*, etc. Flos in pesso subditus abortum facit. DAL.

12. *Apollodorus adversus fungor. venena semen*, etc. Paxamus quoque in Geop. l. c. HARD.

13. *Item*. Hæc pariter Paxamus l. c. et Diosc. σπληνικοῖς ὠφελεῖ, l. c. H. — Vet. apud Dal. *idem*. ED.

14. *Ictericis*. Et his quoque in vino albo dari per dies XL, Paxa-

crudæ succum gargarizandum bibendumque demonstrat. Contra vero singultus cum coriandro et anetho, melle ac pipere, ex aceto. Illitam quoque prodésse inflationibus stomachi[15]. Item serpentium ictibus, et sordidis hulceribus, ac vetustis, vel ipsam aquam cum hordeacea farina : succum ex aceto, vel cum[16] feno græco. Sic aliqui et articulis, podagrisque imponunt. Epinyctidas[17], ac quidquid aliud serpit in corpore, imposita levat. Item[18] repentinas 4
caligines : has et si manditur ex aceto. Suggillata vero et alios livores pura illita. Lepras[19] et psoras cum alumine rotundo ex aceto. Sic et[20] fluentes capillos retinet. Epicharmus testium et genitalium malis hanc utilissime imponi asserit. Efficacius eamdem cum faba trita. Item convulsis cum ruta. Contra ardorem febrium et stomachi vitia cum rutæ semine : et ad[21] secundas. Et muris aranei morsus, foliorum aridorum farina alterutra[22] parte exinanit.

XXXV. Ex omnibus brassicæ generibus suavissima 1
est cyma[1], etsi inutilis habetur, difficilis in coquendo, et

mus præcipit l. c. Sunt autem icterici, qui ictero morbo laborant, quem Varro vocat regium morbum, ut dicemus XXII, 53. Vulgus in Gallia a colore flavo, *la jaunisse*. H.

15. *Illitam quoque prodesse inflationibus stomachi*. Ita libri omnes, etiam MSS. non, ut quidam voluere, inflammationibus. Sunt enim diversæ eæ affectiones stomachi, ut Celsus docet, IV, 5, de Morbis stomachi : « Modo ingens calor, inquit, modo inflammatio, modo exhulceratio afficit. » Hard.

16. *Vel cum*. Cum aceto et feni græci farina, podagricis articularioque morbo prodesse, hulceribus quoque sordidis ac vetustis, auctor est Diosc. II, 146. Hard.

17. *Epinyctidas, ac quidquid aliud serpit*, etc. Diosc. l. c. Hard.

18. *Item*. Diosc. l. c. brassicam ait auxiliari plurimum iis, quibus est obtusior oculorum acies : Ἀμβλυωποῦσι δὲ βοηθεῖ ἐσθιομένη. H.

19. *Lepras et psoras cum alumine rotundo*, etc. Paxamus l. c. iisdem fere verbis. Hard.

20. *Sic et fluentes capillos retinet*. Diosc. l. c. Ἴσχει δὲ καὶ ῥύσιν τῶν ἐν κεφαλῇ τριχῶν. Hard.

21. *Et ad*. Subintellige, ejiciendas : ἐκβαλεῖν χορία, dixit Hipp. de Morb. mul. I, 122. Hard.

22. *Alterutra*. Sive superne vomitum, sive inferne alvum ciendo. Hard.

XXXV. 1. *Cyma*. Dioscoridi,

renibus contraria. Illud quoque non est omittendum, aquam decoctæ, ad tot usus laudatam, fœtere humi effusam. Stirpium brassicæ aridorum cinis, inter[2] caustica intelligitur. Ad coxendicum dolores cum adipe vetusto. At cum lasere et aceto in vicem[3] psilothri evulsis illitus pilis, nasci alios prohibet. Bibitur et cum oleo subfervefactus, vel per se elixus, ad convulsa et rupta intus, lapsumque ex alto. Nulla ergo sunt crimina brassicæ? Immo vero apud eosdem animæ gravitatem facere, dentibus et gingivis nocere : et in[4] Ægypto propter amaritudinem non estur.

1 XXXVI. Silvestris, sive erraticæ, immenso plus effectus laudat[1] Cato : adeo[2] ut aridæ quoque farinam in olfactorio[3] collectam, vel odore tantum naribus rapto, vitia earum graveolentiamque sanare affirmet. Hanc alii pe-

lib. II, cap. 156 : Τὸ κράμβης κύημα εὐστομαχώτερον μὲν, δριμύτερον δὲ, καὶ οὐρητικώτερον. « Cyma utilior stomacho, sed acrior, et ad urinam ciendam efficacior. » Κῦμα Græci dicunt, quasi κύημα. In feminino tamen genere Plinius utitur. Cymas etiam πρωτοτόμους καυλοὺς vocant. Decoctum prototomi caulis ἀντιπαθῶς nephriticos sanare ex Antiocho Galenus testatur, lib. X, κατὰ τόπους. Dalec. — *Cyma.* In omni, inquit, brassicæ genere, cyma quidem suavissima est, ut agnoscunt omnes subtilioris gulæ magistri : est enim, ut dictum est libro superiore, cap. 41, ipsorum caulium tenerior delicatiorque cauliculus : sed idem tamen est medicinæ inutilis: quippe difficilis in coquendo, etc. Cave credas brassicæ genus cymam appellari. Hard.

2. *Inter caustica.* Καυστικὰ medicamenta sunt, quæ adurendi vim habent. Hard.

3. *In vicem.* Ψίλωθρον, φάρμακον πρὸς ψίλωσιν τῶν τριχῶν, medicamentum ad evellendos pilos, quasi depilatorium. Hard.

4. *Et in Ægypto propter amaritudinem.* Dioscor. II, 145. Hard.

XXXVI. 1. *Laudat.* Cato, cap. CLVII. Hard.

2. *Adeo ut aridæ quoque farinam*, etc. Cato, l. c. « Si polypus in naso introierit, brassicam erraticam aridam tritam in malum conjicito, et ad nasum admoveto : ita subducito sursum animam quamplurimum poteris : in triduo polypus excidet, etc. » Hard.

3. *In olfactorio.* « Olfactorium, inquit Johannes de Janua, vas est unguentarium, in quo odoramenta gestantur, » nempe ex Isidoro, XIX, 31. Hard.

træam[4] vocant, inimicissimam[5] vino, quam præcipue vitis fugiat: aut si non possit fugere, moriatur. Folia[6] habet una, parva, rotunda, lævia, plantis oleris[7] similior, candidior
sativa, et hirsutior. Hanc inflationibus mederi, melan- 2
cholicis quoque, ac vulneribus recentibus, cum melle, ita ne solvantur ante diem septimum : strumis, fistulis, in aqua contritam, Chrysippus auctor est. Et alii vero compescere mala corporis quæ serpant : nomas vocant[8]. Item excrescentia absumere. Cicatrices ad planum redigere. Oris hulcera et tonsillas, manducatam et coctam, succo
gargarizato cum melle tollere. Item psoras et lepras vete- 3
res, ipsius tribus partibus cum duabus aluminis in aceto acri illitis. Epicharmus satis esse eam contra canis rabiosi morsum imponi. Melius si cum lasere, et aceto acri. Necari quoque canes ea, si detur, ex carne. Semen ejus tostum auxiliatur contra serpentes, fungos, tauri[9] sanguinem. Folia cocta splenicis in cibo data, et cruda illita cum sul-
phure et nitro prosunt. Item mammarum duritiæ. Radi- 4

4. *Petræam*. Quod in locis petrosis, præruptisque nascitur, ἐν κρημνώδεσι τόποις, ut ait Diosc. II, 147, a quo hæc ἀγρία κράμβη vocatur. Hæc eadem illa est, inquit Ruellius, II, 132, quæ tot exercuit, immo vero occidit Grammaticos, illo Satyrici senariolo vaticinante, quantam crucem nostris criticis olim poneret, « Occidit miseros crambe repetita magistros. » Hard.

5. *Inimicissimam vino, quam præcipue vitis fugiat*. Quippe cui si vitis adseratur, a brassica recedat ea quam possit longissime, ut quidem prodit auctor Geop. V, 11. Paxamus apud eumdem auctorem, XII, 17, pag. 339, ait aut tabe tum brassicam, aut vitem interituram esse. De hac inimicitia iterum Plin. lib. XXIV, cap. 1. Hard.

6. *Folia*. Ita Reg. 1 cod. Alii *bina* legunt : sed falso. *Una* vero idem est, atque unius generis, ac modi. Hard.

7. *Oleris*. Hoc est, brassicæ sativæ. Hard.

8. *Et alii vero compescere mala corporis quæ serpant, nomas vocant*. Aliis multis locis sic reddidit ἕρπητας Dioscoridis. Dal. — *Nomas*. Νομαὶ sunt τὰ νεμόμενα τῶν ἑλκῶν, hulcera serpentia, quæ depascunt. Hard.

9. *Tauri*. Sic ex MSS. emend. Hard. cons. Ch. *fungorum venena*, *tauri* Gr. et Al. Ed. — *Tauri*. Et adversus taurini sanguinis epoti venenum auxiliari brassicæ semen, auctor est Diosc. in Alex. c. 25. H.

cum cinis uvæ in faucibus tumenti tactu medetur : et parotidas cum melle illitus reprimit : serpentium morsus sanat. Virium brassicæ unum et magnum argumentum addemus, et mirabile. Crustæ si occupent intus vasa omnia, in quibus aquæ fervent in tantum, ut non sit eas avellere, si brassica in iis decoquatur, abscedunt.

1 XXXVII. Inter[1] silvestres brassicas et lapsana[2] est, pedalis altitudinis, hirsutis foliis, napi simillimis, nisi candidior esset flore. Coquitur[3] in cibo. Alvum lenit[4] et mollit.

1 XXXVIII. Marina[1] brassica vehementissime ex omnibus alvum ciet. Coquitur[2] propter acrimoniam cum pingui carne, stomacho inimicissima.

1 XXXIX. Scillarum[1] in medicina alba est quæ masculus, femina nigra. Quæ candidissima fuerit, utilissima[2] erit. Huic[3] aridis tunicis direptis quod[4] reliquum e vivo est, consectum suspenditur lino, modicis[5] intervallis. Postea[6]

XXXVII. 1. *Inter silvestres*, etc. Lampsanam, sive ceram, brassicam quoque silvestrem ab Arcadibus vocatam fuisse scribit Theophrast. Hist. lib. IX, cap. 15. Dal.

2. *Lapsana*. De qua sup. libro, cap. 41. Hard.

3. *Coquitur*. Et caulis, et folia, inquit Dioscor. II, 142. H.

4. *Lenit et*. Sic et Ch. *leniter emollit* Gr. et Alii. Ed.

XXXVIII. 1. *Marina brassica vehementissime ex omnibus alvum ciet*. Hæc totidem verbis Diosc. lib. II, cap. 148; Galenus item de Fac. simpl. med. VII, pag. 196. A Lobelio pingitur id brassicæ genus in Observ. pag. 329, quale in horto Regio vidimus. Hard.

2. *Coquitur propter acrimoniam*. Iisdem verbis Dioscor. l. c. Hard.

XXXIX. 1. *Scillar. in medicina, alba est quæ masculus*. Delibata hæc jam superiore libro, cap. 30. H.

2. *Utilissima erit*. Ad parandum acetum scillinum. Dal.

3. *Huic*. Hanc ipsam aceti scillini concinnandi rationem vide apud Colum. XII, 33; Marc. Emp. cap. xx, et apud Diosc. V, 25. H.

4. *Quod*. E medio, quod tenerius, interiusque est. Marc. Emp. cap. xxxiv : « Scillæ bulbi, inquit, quod interius est. » Τὸ μεσαίτατον, quod intimum est medullitium, inquit Dioscor. lib. II, 202. H.

5. *Modicis intervallis*. XL diebus. Diosc. Hard.

6. *Postea arida frusta in cadum aceti*, etc. In umbra siccata. Hæc totidem verbis Diosc. l. c. Sectas taleolas vocat Colum. XII, 33. H.

ırida frusta in cadum aceti quam asperrimi pendentia
mmerguntur, ita ne ulla parte vas contingant. Hoc[7] fit
ınte solstitium diebus XLVIII. Gypso deinde oblitus cadus
ɔonitur sub tegulis, totius diei solem accipientibus. Post 2
ɛum numerum dierum tollitur vas, scilla eximitur, acetum
ransfunditur. Hoc[8] clariorem oculorum aciem facit. Sa-
utare[9] est stomachi laterumque doloribus, parum sum-
ɔtum binis diebus. Sed tanta vis est, ut avidius haustum
ɛxstinctæ animæ momento aliquo speciem præbeat. Pro-
lest et gingivis, et dentibus, vel per se commanducata.
Γineas et reliqua ventris animalia pellit ex aceto et melle
umpta. Linguæ[10] quoque recens subjecta præstat, ne hy-
lropici sitiant[11]. Coquitur[12] plurimis modis: in olla, quæ
:onjiciatur in clibanum aut furnum, vel adipe aut luto
llita[13], aut frustatim in patinis. Et cruda[14] siccatur, deinde 3

7. *Hoc.* Discrepat Columella, ui diebus ante vindemiam XL id eri præcipit. HARD.

8. *Hoc clariorem oculorum aciem.* Diosc. V, 25. HARD.

9. *Salutare.* Stomachicis, et iis ui cibum ægre concoquunt. Diosc. ɔco proxime cit. HARD.

10. *Linguæ.* Plin. Val. III, 12, lane ad verbum; Apuleius quoque, ıp. 42, tit. 4. HARD.

11. *Hydropici sitiant.* Sic ex MSS. n. Hard. cons. Ch. *sitim sentiant* τ. et Al. ED.

12. *Coquitur plurimis modis.* Ita iosc. II, 202. HARD.

13. *Adipe aut luto illita.* Apud ioscorid. est, τῷ σταιτὶ, quod eo co significat, non τὴν πιμελὴν, ɛmpe aut sevum, aut adipem; d farinæ aqua subactæ massam ıratam ad panificium. Hesychius μην, quasi fermentum dicas. DAL. - *Vel adipe.* Diosc. l. c. Σταιτὶ δὲ ἢ πηλῷ περιπλάσσεται, καὶ δίδοται εἰς κλίβανον, ἢ ἄνθραξιν ἐγκρύπτεται, μέχρις ἂν ὀπτηθῇ ἱκανῶς τὸ περικείμενον σταῖς. « Farina subacta, lutove oblinitur, et in clibanum conjicitur, aut prunis obruitur, donec ambiens crusta sufficienter tosta sit. » Ex aliis haud dubie fontibus Plinius hæc hausit. Nam vocem ambiguam σταιτὸς, quæ et adipem, et farinam subactam fermentumve significat, *de la pâte*, cur adipem potius redderet quam farinam, non liquet. Hesychius, pag. 862: Στίατα, ἄλευρα, ζύμη. Στίατος, λίπους. Nisi forte numero solum multitudinis, ut Hesychius innuit, fermentum significet, et farinam: numero singulari, adipem. At adipe involvi, incoquique scillam, minus commodum videtur, quam si id farina fiat subacta. HARD.

14. *Et cruda siccatur, deinde concidicitur*, etc. Hæc quoque Dioscor.

conciditur, coquiturque in aceto, tum serpentium ictibus imponitur. Tosta[15] quoque purgatur, et medium ejus iterum in aqua coquitur. Usus[16] sic coctæ ad hydropicos, ad urinam ciendam tribus obolis cum melle et aceto potæ. Item[17] ad splenicos, et stomachicos (si non[18] sentiant hulcus), quibus innatet cibus. Ad[19] tormina, regios morbos, tussim veterem cum suspirio. Discutit[20] et foliis strumas,

II, 202. Theod. Prisc. I, 22, de apum percussibus, vel scorpionum, cæterorumque serpentium : « Scilla cruda trita imponitur, et statim curat. » Hard.

15. *Tosta*. Plin. Val. III, 12, ad verbum, et Scrib. Larg. comp. LXXVI. Hard.

16. *Usus*. Diosc. l. c. Apuleius quoque, cap. 42, tit. 1, et ante hos Celsus, III, 21. Plin. Val. l. c. « Scillæ bulbus torretur, deinde purgatur, et medium ejus in aqua coquitur : quum madidum est, ex eo tres oboli dantur potui ex melle et aceto : evacuatur per urinam. » Theod. Prisc. IV : « Ad hydropem : Squilla, id est, bulbus sub prunis furno assatur : deinde circumpurgatur, et medietas ejusdem bulbi in aqua coquitur : posteaquam coquendo colorem mutaverit, tollitur. Ex quo bulbo scrupulus unus et dimidius teritur cum oxymelle : tribus cyathis calefactum, bibendum datur : omnem calamitatem per urinam evacuat. » Hard.

17. *Item*. Diosc. l. c. Καὶ στομαχικῶν οἷς ἐπιπολάζει τὰ σιτία. « Stomachicis quibus innatat cibus. » Cels. IV, 9, in lienis morbo « acetum acre sorbere per se, et magis etiam quod scilla conditum sit, expedire » ait. Σπληνικὸς est lienosus, sive qui lienis indurationem patitur. Vide Galen. κατὰ τόπους, IX, 2, pag. 598. Στομαχικὸς, qui stomacho, hoc est, ventriculi orificio laborat, et cibum continere nequit. Vocis hujus alias acceptiones vide apud eumdem Galen. κατὰ τόπ. VIII, 2. Hard.

18. *Si non*. Cavendus enimvero scillæ usus iis, quibus interna quæpiam exhulceratio est, inquit Diosc. II, 202 : Φυλάττεσθαι δὲ αὐτῆς τὴν δόσιν δεῖ, ἐφ' ὧν ἑλκώσίς τίς ἐστιν ἐντός. Hard.

19. *Ad tormina, regios morbos, tussim veterem*. Diosc. l. c. Καὶ ἐν ὑστέρῳ, στροφουμένων, βηττόντων χρονίως ἀσθματικῶν, ἀναφορικῶν. Cels. IV, 4, ad tussim pariter veterem « delingere scillam » jubet. Scrib. Larg. comp. LXXVI : « Ad suspirium faciunt bene inter simplicia quidem acetum squillites, quod vocant, cochleario ter quaterve sumptum in die. Prodest et ipsa scilla, argilla circumdata, et furno cocta, purgatis exterioribus putaminibus, et quod tenerrimum est ejus mellis duabus partibus Attici admixtum et tritum, cochleario semel in die bisve sumptum profuit multis. » Hard.

20. *Discutit*. Theod. Prisc. lib. I, c. 9, ubi de furunculis et strumis. « Scilla quoque, inquit, si contrita in vicem cataplasmatis imponatur,

quadrinis diebus soluta. Furfures [21] capitis, et hulcera manantia illita, ex oleo cocta. Coquitur [22] et in melle cibi gratia, maxime uti coctionem facias. Sic et [23] interiora purgat. Rimas [24] pedum sanat in oleo cocta, et mixta resinæ. Semen ejus lumborum dolori ex melle imponitur. Pythagoras scillam in limine quoque januæ suspensam malorum medicamentorum introitum pellere tradit [25].

quatuor diebus permanens continuis, duritias solvit. » Hard.

21. *Furfures.* Hanc vim bulbis adscribit Dioscor. lib. II, cap. 20, cum nitro cocto. Hard.

22. *Coquitur.* Dioscorid. totidem verbis, lib. II, cap. 202. Hard.

23. *Sic et.* Quoniam sic sumpta, viscida excrementa alvo detrahit, inquit Dioscorides, loc. citat. H.

24. *Rimas.* Diosc. l. c. et Marc. Emp. c. xxxiv, totidem verbis. H.

25. *Pythagoras scillam in limine quoque januæ suspensam, malorum medicamentorum introitum pellere tradit.* Aliter antiquo codice, etsi eodem sensu: « Pythagoras scillam quoque in limine januæ suspensam contra malorum, etc. » Hæc lectio si recipitur, scribendum erit in fine clausulæ non *pellere*, sed *pollere*. Nihilominus existimo locum esse corrosum truncatumque, omissis aliquot verbis, atque adeo aliis inversis. Apponam verba Theophrasti, unde hausit Plinius, deinde aperiam sententiam meam. Is igitur auctor, lib. VII, cap. 12, ita scribit: « Omnia igitur capitata radice vivacia majojorem in modum sentiuntur, sed præcipue scilla, utpote quæ suspensa vivere possit, et quidem plurimum temporis. Potest etiam fructus recondendos servare, ut poma punica detracto pediculo: et satorum nonnulla celerius apud eam germinant. Traditur et ante portas satam remedio esse contra veneficorum noxam. » Ex his Theophrasti verbis apparet aliquot in Plinio verba deesse. Lacunosum igitur locum ad hunc modum fortasse restituemus: « Pythagoras scillam suspensam diu vivere: in limine quoque januæ satam, contra malorum medicamentorum introitum pollere tradit. » Nec me movet citari a Plinio Pythagoram, non Theophrastum: potuit enim idem ab utroque prodi. Pint. — *Pythagoras scillam*, etc. Veneficia solitos arcere, expiareque noxios, priscos homines scilla, ostendunt hi versus Hipponactis, Βάλλοντες ἐν χειμῶνι, καὶ ῥαπίζοντες Κράδησι καὶ σκίλλαισιν, ὥστε φαρμάκοις. Projectas etiam statuas, et simulacra, per contemptum insultantes scilla impetebant. Theocritus in Thalys. v. 105: Κἢν μὲν ταῦθ' ἔρδοις, ὦ Πὰν φίλε, μήτι τὺ παῖδες Ἀρκαδικοὶ σκίλλαισιν, ὑπὸ πλευράς τε καὶ ὤμους Τανίκα μαστίσδοιεν, ὅτε κρέα τυτθὰ παρείη. Scillas prope sepulchra etiam olim serebant. Unde proverbium, *Scillas sepulchro evellere*, de amente et furioso. Theocritus, Σκίλλας ἰὼν γραίας ἀπὸ σάματος αὐτίκα τίλλοις. Dalec. — *Pythagoras.* Et Dioscor. quoque loc. cit. Ἔστι δὲ καὶ ἀλεξιφάρμακον ὅλη πρὸ τῶν θυρῶν κρεμαμένη.

1 XL. Cæterum bulbi ex aceto et sulphure vulneribus in facie medentur. Per se vero triti nervorum contractioni, et ex vino porrigini[1]: cum melle, canum[2] morsibus: Erasistrato placet cum pice. Sanguinem idem eos sistere tradit illitos cum melle. Alii, si e naribus fluat, coriandrum et farinam adjiciunt. Theodorus[3] et lichenas ex aceto bulbis curat: et erumpentia[4] in capite, cum vino austero, aut ovo:
2 et bulbos epiphoris idem illinit, et sic lippitudini medetur. Æque vitia quæ sunt in facie, eorum rubentes[5] maxime, in sole illiti cum melle et nitro, emendant: lentiginem[6] cum vino, aut cucumi cocto. Vulneribus[7] quoque mire prosunt[8] per se: aut ut Damion, ex mulso, si quinto die

Sic etiam Zoroastres in Geoponicis, lib. XV, cap. 1, pag. 406. Quin et vulpes quoque, guara lupo et scillam adversari, pro speluncæ foribus scillam suspendit, quæ lupum ab ingressu arceat, teste Habdarrhamano Ægyptio, cap. XXIII, p. 96. Scilla vim expiandi habere credita olim: quare apud Theophrastum in Charact. superstitiosus subinde se scillæ circumlatione purificat. Vide Casauboni Not. in eum locum. H.

XL. 1. *Porrigini.* Furfuribus, πιτύροις, Dioscorides, lib. II, c. 200, et Marc. Emp. lib. IV, cap. 40. H.

2. *Canum.* Dioscorides, loc. cit. cum melle, ac pipere trito. H.

3. *Theodorus.* Proximum certe licheni et affine malum elephantiasin, hoc medicamento sanari auctor est Plinius Valer. lib. II, cap. 57, et Q. Serenus, cap. XI, huic propellendo malo, inquit, « Non frustra bulbos et sulphura jungis aceto. » Hard.

4. *Et erumpentia.* Subintellige hulcera: ἀχῶρας dixit Diosc. loc. cit. H.

5. *Rubentes maxime.* Silvestres, quibus radicis cortex rubet. Infra lib. XXV, cap. 10, hoc genus procarpum vocat. Dalec. — *Eorum* E bulbis ii maxime, quorum cortex radicis rubet. Dioscorides, lib. II, cap. 200, βολβὸς πυῤῥός. Hard.

6. *Lentiginem.* Cum melle malim Q. Serenus, cap. XII: « Proderit et bulbus mellis dulcedine victus. » H. — *Aut cucumi cocto.* Vet. ap. Dal. *aut cymino cocti.* Ed.

7. *Vulneribus.* Hæc Plin. Val. ad verbum, lib. III, cap. 20. Hard.

8. *Prosunt.* Plinium Valerianum miror, qui et medicus haberi, et dici voluit, dum hunc scriptoris nostri locum exscriberet, tam fœdo errore prolapsum, ut pro mulso muscum legerit, et suum nobis deinde errorem intrepide obtruserit: sic enim ille de Re Med. lib. III, c. 20: « Efficaces, inquit, sunt et bulbi triti per se, ad vulnera glutinanda: adjiciebat tamen illis Damon medicus muscum qui in aqua gignitur, et die quinto solvebat. » At multo certius *ex mulso* legit Marcell. Emp. cap. XXXIII. Hard.

solvantur. Iisdem[9] et auriculas fractas curat, et[10] testium pituitas : in articulorum doloribus miscent farinam. In vino[11] cocti illiti ventri, duritiam præcordiorum emolliunt. Dysentericis[12] in vino ex aqua cælesti temperato dantur. Ad convulsa intus, cum silphio pilulis fabæ magnitudine. Ad sudorem[13] tusi illinuntur. Nervis[14] utiles : ideo et paralyticis dantur. Luxata[15] in pedibus, qui sunt rufi ex 3
his, citissime sanant cum melle et sale. Venerem[16] maxime Megarici stimulant : hortensii[17], partum cum sapa aut passo sumpti : silvestres, interaneorum plagas et vitia, cum silphio pilulis devoratis sedant. Et sativorum semen contra phalangia bibitur in vino. Ipsi ex aceto illinuntur contra serpentium ictus. Semen antiqui bibendum insanientibus dabant. Flos bulborum tritus crurum maculas varietatesque igne factas emendat. Diocles[18] oculos hebe-

9. *Iisdem et auriculas*, etc. Diosc. lib. II, c. 200. Hard.

10. *Et testium*. Sic, opinor, aquosos testium tumores vocat. Dolorem testium simpliciter Marcell. Emp. appellat, c. XXXIII : « Bulbi ex mulso triti atque illiti, dolentibus testiculis medentur. » H.—*Testium pituitas*. Nempe œdematosos, et flatuosos, serososve tumores. Dal.

11. *In vino*. Plin. Val. lib. II, cap. 15 : « Bulbi triti, inquit, inliti ventri, bene molliunt, et præcordiorum tumorem curant. » H.

12. *Dysentericis*. Plinius Valer. lib. II, cap. 28 : « Dysenteriæ compescendæ : per se bulbi triti dantur, et in vino austero potio miscetur. » Hard.

13. *Ad sudorem*. Compescendum. Dioscorid. lib. II, cap. 200. H.

14. *Nervis*. Largiore tamen cibo sumptos nervis nocere bulbos ait Dioscorides, lib. II, cap. 200. H.

15. *Luxata*. Dioscorides, lib. II, cap. 200. Græci ϛρέμματα luxata, seu artus luxatos vocant, quum suo loco mota ossa legitimos naturæ in ea parte motus cum dolore remorantur. Hard.

16. *Venerem*. Hoc de bulbis satis universe prodidit Galenus, de Fac. simpl. med. lib. VI, pag. 164, et Dioscorides, loc. cit. De Megaricis in primis Ovidius a nobis laudatus, lib. XIX, cap. 30. De Regiis appellatis Athenæus, lib. II, p. 64. Referri huc forte potest vulgata illa apud eumdem Athenæum, loc. cit. parœmia : Ἡ δὲ παροιμία φησὶν, Οὐδέν σ' ὀνήσει βολβὸς, ἂν μὴ νεῦρ' ἔχῃς. « Nervis carentem juverit bulbus nihil. » De qua Erasmum consule, Chiliad. 4, cent. 2, Ad. 42. H.

17. *Hortensii*. Iidemque sativi, esculentique appellati. Hard.

18. *Diocles*. Diphilus quoque Siphnius apud Athen. II, 64. H.

tari ab iis putat. Elixos assis minus utiles esse adjicit, et difficile concoqui ex vi uniuscujusque naturæ.

1 XLI. Bulbinem[1] Græci vocant herbam porraceis foliis, rubicundo bulbo. Hæc traditur vulneribus mire utilis dumtaxat recentibus. Bulbus[2] quem vomitorium vocant ab effectu, folia habet nigra, cæteris longiora.

1 XLII. (x.) Utilissimus[1] stomacho cibus asparagi traduntur. Cumino[2] quidem addito inflationes stomachi colique discutiunt: iidem[3] oculis claritatem afferunt. Ventrem[4] leniter molliunt. Pectoris et spinæ doloribus, intestinorumque vitiis prosunt, vino quum coquuntur addito. Ad lumborum[5] et renum dolores, semen trium obolorum pondere, pari cumini bibitur. Venerem[6] stimulant. Urinam[7] cient utilissime, præterquam vesicam[8] exhulcerant.
2 Radix[9] quoque, plurimorum prædicatione, trita, et ex

XLI. 1. *Bulbinem*. Βολβίνη dicitur Theophrasto, Hist. lib. VII, c. 13, et Matroni apud Athenæum, l. II, p. 64. Hard.

2. *Bulbus*. Oribasii interpres, lib. XI, pag. 193, post Diosc. lib. II, p. 201: « Bulbus qui ad ciendum vomitum accommodatus dicitur, folia habet... multo longiora, quam is qui edendo est, etc. » Dioscoridi, βολβὸς ἐμετικὸς, etc. A similitudine, quam folio cum juncis habet, Hispani jonquillas nuncupant: a quibus et Galli, *jonquille; jonquille d'Espagne; grande jonquille; petite jonquille*. Pingitur a Dodonæo, pag. 226. Sed et quisquis bulbus vomitum ciet, vomitorius dici potest. Vide Anguill. part. 7, p. 119. H.

XLII. 1. *Utilissimus*. Hæc Plin. Valer. ad verbum, lib. IV, cap. 30. H. — Vet. Chiffletii cod. *Inter utilissimos stomachi cibos asparagi traduntur*. Ed.

2. *Cumino*. Plin. Val. loc. cit. H.

3. *Iidem*. Plin. Val. loc. cit. H.

4. *Ventrem*. Plin. Valer. loc. cit. Dioscorides, lib. II, cap. 152, et Diocles apud Athenæum, lib. III, pag. 120. Hard.

5. *Ad lumborum*. Plin. Val. lib. II, cap. 36: « Asparagi semen et cumini, inquit, pari pondere tritum, et ex vino vel aqua calida potui datum, emendat lumborum et renum vitia. » Et Q. Seren. c. XXVI de lumbis et renibus sanandis: « Aut caput asparagi cum vino sume vetusto, Seu mavis, appone: modus conducit uterque. » Hard.

6. *Venerem*. Plin. Valer. lib. IV, cap. 30. Hard.

7. *Urinam*. Plin. Val. loc. cit. H.

8. *Vesicam exhulcerant*. Præsertim corrudæ. Dal.

9. *Radix*. Dioscorides, lib. II, cap. 152; Plin. Val. lib. II, cap. 36, l. IV, c. 30, 176, 179; Marc.

vino albo pota, calculos quoque exturbat, lumborum[10] et renum dolores sedat. Quidam[11] et ad vulvæ dolorem radicem cum vino dulci propinant. Eadem[12] in aceto decocta contra elephantiasin proficit. Asparago trito ex oleo perunctum pungi ab apibus negant.

XLIII. Silvestrem asparagum aliqui Libycum[1] vocant. 1
Attici[2] hormenum. Hujus[3] ad supra dicta omnia efficacior vis, et candidiori[4] major. Regium[5] morbum extenuat. Veneris causa aquam eorum decoctam bibi jubent ad heminam. Ad idem et semen valet cum anetho, ternis utriusque obolis. Datur et ad serpentium ictus succus decoctus. Ra- 2
dix miscetur radici marathri inter efficacissima auxilia. Si sanguis per urinam reddatur, semen asparagi, et apii, et cumini ternis obolis in vini cyathis duobus, quinis diebus, Chrysippus dari jubet. Sic et hydropicis contrarium esse,

Empir. cap. xxv, et cap. xxvi. H.

10. *Lumborum.* Dioscor. loc. cit. Marc. Emp. cap. xxv; Plin. Valer. lib. II, cap. 36, lib. IV, cap. 30; Apuleius, cap. lxxxiv, tit. 4. H.

11. *Quidam.* Plin. Val. lib. IV, cap. 30. Hard.

12. *Eadem in aceto decocta contra elephantiasin.* Plin. Valer. loc. cit. « Contra elephantiasim efficax creditur. » Marcell. Empir. cap. xix: « Radix asparagi decocta in aceto, et elephantiacis rationabiliter imponitur. » Apuleius, cap. lxxxiv, tit. 3 *ad elephantiacos:* « Herbæ asparagi radix cocta contrita imponatur elephantiaco, liberabitur. » H.

XLIII. 1. *Silvestrem asparagum aliqui Libycum vocant.* Apuleius, cap. lxxxiv: « Græci myacanthan, alii asparagon agrion, Latini corrudam, alii asparagum agrestem, alii asparagum rusticum, alii asparagum nostrum. » Nostrum quum dicit, Libycum, opinor, intelligit. Fuit enim is ex Africa, oppido Madaura. Hard.

2. *Attici.* Vide quæ diximus sup. lib. c. 42. H.—*Hormenum.* Hormenum ὁρμηνίου, ἀπὸ τοῦ ὁρμᾶν, quia Venerem excitat, ἀφροδισιαστικός ἐστι. Vide supra l. XIX, c. 8, et Athen. lib. II apud quem scribitur perpetuo cum ε, ὅρμενος et ὁρμένιον. Porro apud Juvenal. Sat. 7, *Afrorum hormenia* legendum est, ubi vulgo *epimenia*, vel *epimendia* legitur. Hormenium Avenionenses hodie vocant *Romioconin*, vocabulo ad græcum nomen alludente. Dalec.

3. *Hujus ad supra dicta*, etc. Athen. lib. II, p. 62. Hard.

4. *Et candidiori major.* Candidiores nascuntur locis aridioribus. Dal.

5. *Regium.* Dioscor. lib. II, cap. 152. Hard.

quamvis urinam moveat, docet: item Veneri[6]: vesicæ quoque, nisi decoctum: quæ aqua[7] si canibus detur, occidi eos[8]. In vino[9] decoctæ radicis succum, si ore contineatur, dentibus mederi.

1 XLIV. (xi.) Apio[1] gratia in vulgo[2] est. Namque rami largis portionibus per jura innatant, et in condimentis peculiarem gratiam habent. Præterea[3] oculis illitum cum melle, ita ut subinde foveantur ferventi succo decocti, aliisque membrorum epiphoris: per se tritum, aut cum pane, vel polenta impositum, mire auxiliatur. Pisces quo-
2 que si ægrotent in piscinis, apio viridi recreantur. Verum apud eruditos non aliud erutum terra in majore[4] sententiarum varietate est. Distinguitur sexu. Chrysippus femi-

6. *Item Veneri*. Chrysippum sequutus Dioscorid. loc. citat. docet decoctum radicis asparagi haustum, ποιεῖν ἀτόκιον καὶ ἄγονον, partum impedire ac sterilitatem inducere. H.

7. *Quæ aqua*. Et hoc ex aliorum sententia refert Diosc. loc. cit. H.

8. *Occidi eos*. Dioscorides id tantum fama hominumque sermonibus vulgatum ait. Dalec.

9. *In vino*. Marc. Emp. cap. xii. Apuleius, cap. lxxxiv, tit. 2 *ad dentium dolorem*: « Herbæ asparagi succum in ore oportet continere. » Plin. Val. lib. I, c. 36: « Asparagi silvatici radicem in vino decoques: ex hoc in ore contineas: dolorem sedat: succusque ejus similiter facit. » Adde his Dioscorid. loc. cit. et Galen. de Fac. simpl. med. VI, p. 160. Hard.

XLIV. 1. *Apio*. Sativum intelligit, sive hortense: vulgo *Persilum* dicitur (*Apium petroselinum*): etsi aliter sentire intelligo Aloisium Anguillara, part. 7, p. 121. Hard.

2. *Gratia in vulgo*. Sic ex MSS. emend. Hard. *gratia vulgo est* Gron. et Al. Ed.

3. *Præterea*. Oculorum inflammationibus, πρὸς ὀφθαλμῶν φλεγμονάς, inquit Dioscorides, lib. III, cap. 74. Oculorum epiphoris (quæ Plinii hoc loco mens est, quum sequatur statim, « aliisque membrorum epiphoris »), Apul. c. cxviii, tit. 1 *ad epiphoras oculorum*: « Herba apio trita bene cum pane molli, oculi tegantur: mirifice sanat. » Eadem habet Plin. Val. l. I, c. 14. Oculis tumentibus, vel dolentibus, apium imponi cum lacte mulieris Marcell. Emp. jubet, cap. ix. Th. Prisc. lib. I, cap. 10 *de oculorum causis*: « Et caseus recens, inquit, cum apiorum foliis contritis impositus, sæpe oculos liberavit: et panis mundus vino infusus, et cum oleo roseo tritus, par beneficium præstitit. » Hard.

4. *In majore*, etc. Noxium sit, an innoxium. Dal.

nam esse dicit crispioribus foliis et duris, crasso caule, sapore acri et fervido. Dionysius nigriorem, brevioris radicis, vermiculos gignentem : ambo neutrum ad cibos admittendum, immo omnino nefas : nam id[5] defunctorum epulis feralibus dicatum esse : visus quoque claritati inimicum. Caule feminæ vermiculos[6] gigni : ideoque[7] eos qui 3
ederint, sterilescere, mares feminasque. In puerperiis vero ab eo cibo comitiales[8] fieri qui ubera hauriunt. Innocentiorem tamen esse marem; eaque causa est, ne inter nefastos frutices damnetur. Mammarum[9] duritiam impositis foliis emollit. Suaviores[10] aquas potui incoctum præstat.

5. *Nam id defunctorum*, etc. Apud Plutarchum Timoleontis milites ad ›ugnam castris educti, mulis apium ferentibus obviis infaustum augurium putavere, quoniam apii coronæ sepulchris imponerentur, unde proverbii specie *apio egere* dicitur, qui periculosius ægrotat. Magius, lib. II, cap. 17. Vide quod notatum n lib. XIX, cap. 8, et Alexand. ab Alex. lib. II, cap. 7, explicantem Ciceronis dictum, « prætextam sibi exi apio, » ubi quidam legunt *apio*, et lib. V, cap. 26. Dalec. — *Nam*, etc. In feralibus epulis usi convivæ corona ex apio. Suidas : σελίνου στέφανος. Πένθιμος· τὸ γὰρ σέλινον πένθεσι προσήκει, ὡς ἔφη καὶ ιοῦρις ἐν τῷ Περὶ ἀγώνων. Idem, II, ι. 930, verbo : Τοῦ σελίνου δεῖται, πὶ τῶν ἐσφαλῶς νοσούντων. Καὶ γὰρ ἰώθαμεν τὰ μνήματα στεφανοῦν σελίνοις, ὥς φησι Πλούταρχος. Arnobius contra Gent. lib. V, p. 169 : « Oblivioni etiam Corybantia sacra doentur, in quibus sanctum illud mysterium traditur, frater trucidatus fratribus, interempti ex sanguine pium natum, prohibitum mensis olus illud apponi, ne a manibus mortui inexpiabilis contraheretur offensio. » Hard.

6. *Vermiculos*. Quum e terra erutus soli exponitur. Hard.

7. *Ideoque*. Dissentire a Chrysippo videtur auctor Geop. lib. XII, cap. 13 : Βρωθὲν δὲ τὸ σέλινον καταφερεστέρας εἰς τὰ ἀφροδίσια ποιεῖ τὰς γυναῖκας, etc. Habet eadem Simeon Sethi, lib. de Alim. tit. Σελίνου. H.

8. *Comitiales*. Comitiales fieri, qui apio in cibis utantur, auctor est Simeon Sethi, loc. cit. Galenus tamen in Consilio, pro puero epileptico, tom. X, c. 4, apium smyrniumque, quod genus apii est, degustari ab ejusmodi ægrotis utilissime admonet. Πράσου δὲ καὶ σελίνου, καὶ σμυρνίου προσάψασθαί ποτε συνοίσει, κ. τ. λ. Hard.

9. *Mammarum duritiam impositis foliis emollit*. Dioscorid. lib. II, cap. 74. Mammas, inquit, χονδριώντας, grumoso lacte turgentes reprimit. Hard.

10. *Suaviores*. Hinc ægris, quibus vino interdictum est, vel hydromeli, vel apiatam aquam præ-

Succo maxime radicis cum vino lumborum dolores mitigat.
4 Eodem jure instillato gravitatem aurium. Semine[11] urinam ciet, menstrua, ac secundas[12] partus. Et, si foveantur semine decocto, suggillata reddit colori. Cum[13] ovi albo illitum, aut ex[14] aqua coctum potumque renibus medetur : in frigida tritum oris hulceribus. Semen cum vino, vel radix cum veteri vino vesicæ calculos frangunt. Semen datur et arquatis ex vino albo.

1 XLV. Apiastrum[1] Hyginus quidem melissophyllon appellat. Sed et[2] in confessa damnatione est venenatum in

scribit Theod. Prisc. lib. II, cap. 2 et 6, p. 2. Hard.

11. *Semine*. Dioscorides, loc. cit. Plin. Val. lib. IV, cap. 2 *de facultate apii :* « Nulla res fortius vel urinæ difficultates resolvit, vel feminarum menstruis imperat. » Hard.

12. *Ac secundas*. Ita MSS. Reg. et Colb. 1, ut cap. 23, hoc est, *secundas a partu*. Prius legebatur, *ac secundos partus*, aliena a Plinii mente sententia. Hard.

13. *Cum ovi*. Vel sic suggillatis sanandis, de quibus dictum est proxime, adhiberi jubet Marcell. Emp. cap. xix : « Apium viride, inquit, subtiliter tritum, cum ovi albo illitum, livoribus prodest. » H.

14. *Aut ex*. Hoc vero Marcellus ad verbum exscripsit, c. xxvi. H.

XLV. 1. *Apiastrum*. Μελισσόφυλλον, ab apibus, quæ ea herba plurimum lætantur. Illud est, quod in coronamenta venire dicitur, lib. XXI, cap. 29. Alii citraginem aut melitænam, Galli melissam vocant, *mélisse ou citronelle*. Apiastrum ab Hygino vocari cœpit, eruditissimo alioqui viro, sed quem omnes hac in parte damnent, et quod magis mirere, sequantur tamen. Nam M. Varro ita appellat de Re Rust. lib. III, cap. 16, et Dioscor. in Nothis, p. 457 : Μελισσόφυλλον, οἱ δὲ μελίτταιον, οἱ δὲ μελίφυλλον..... Ῥωμαῖοι ἀπίαστρον, οἱ δὲ κιτράγω, etc. A Matthiolo pingitur in Dioscor. lib. III, pag. 826. In Horto Regio septem melissæ genera diversa vidimus. H.

2. *Sed et*. Damnatur id vero, inquit, quod affinitatem habet nominis cum apiastro seu melissophyllo, quoniam et ipsum apiastrum vocatur : non eo sane, quod sit apibus gratum, ut melissophyllum, de quo proxime diximus : sed quod apium æmuletur : nam quæ ita desinunt, imitationem quamdam, ut grammaticis placet, important. Illud enim ipsum est, quod batrachion, et ranunculum appellant. Agemus de eo iterum lib. XXV, cap. 109. Apuleius, cap. viii de scelerata : « Græci, inquit, batrachion dicunt... alii rhuselinon... alii selinon agrion... Latini apium rusticum, iidem apium risus, iidem apiastellum, etc. » Hæc Sardonia herba, de qua historici multa, et Dioscorid. in Alexandr. cap. 14. Ruellium vide de Natur. stirp. lib. II, cap. 116, pag. 426. Agresti apio, hoc est, apiastro si-

Sardinia. Contexenda[3] enim sunt omnia, ex eodem nomine apud Græcos pendentia.

XLVI. Olusatrum[1], quod hipposelinum vocant, adversatur scorpionibus. Poto semine torminibus, et interaneis medetur: itemque[2] difficultatibus urinæ semen ejus decoctum ex mulso potum. Radix[3] ejus in vino decocta calculos pellit, et lumborum ac lateris dolores. Canis rabiosi morsibus potum et illitum medetur. Succus[4] ejus algentes calefacit potus. Quartum[5] genus ex eodem faciunt aliqui oreoselinon, palmum alto frutice ac recto semine, cumino simili[6], urinæ[7] et menstruis efficax. Heleoselino vis privata contra araneos. Sed et oreoselino[8] feminæ purgantur e vino.

milem herbam eam Sallustius facit. Adversus id venenum remedia plura Sennertus affert, Pract. lib. VI, p. 1055. Hard.

3. *Contexenda.* Etiam ea, inquit, interdum connectimus, quorum tractatio et natura dissimilis, sed nominis affinitas maxima. Sic lib. XXIII, cap. 65, cum erineo, hoc est, caprifico arbore, erinei quoque herbæ vires explicat, *propter gentilitatem*, inquit, hoc est, propter similitudinem nominis. Ea cautione admonet se melissophyllon ab apiastro Sardo secernere: nec alterutrius fieri mentionem alterius admonitione, nisi propter quamdam cognationem nominis. Hard.

XLVI. 1. *Olusatrum.* De quo lib. XIX, cap. 48. Hæc traduntur similiter a Nicandro in Theriac. p. o. Hard.

2. *Itemque.* Dioscorides, lib. III, cap. 78, totidem verbis. Apuleius, cap. cvi, tit. 1 *ad vesicæ dolorem:* Herba olusatrum trita ex passo in potu sumpta, stranguriam potenter emendat. » E Græcis quoque, unus instar omnium Theophrast. Histor. lib. VII, cap. 6. Hard.

3. *Radix.* Et petroselino has vires adsignat Dioscorides, lib. III, cap. 77. At hipposelino, sive olusatro, Theophrast. loc. cit. Hard.

4. *Succus.* Hipposelino suo easdem vires attribuit Dioscorid. III, 78: Θερμαίνει τοὺς ῥιγοῦντας, πινόμενος καὶ ἐγχριόμενος. Hard.

5. *Quartum.* Primum enim genus apii hortensis, seu sativi, statuitur. Alterum apiastri. Tertium, hipposelini. Hard.

6. *Cumino simili.* Non, ut prius editum erat, *simile:* ad ipsum enim semen vox ea refertur, cujus similitudo notatur cum cumini semine. Dioscorides, lib. III, p. 76: Ὀρεοσέλινον, καυλός ἐςι σπιθαμαῖος εἷς ἐκ ῥίζης λεπτῆς... ὁ καρπὸς ἐπιμήκης, δριμὺς, λεπτὸς, εὐώδης, ἐοικὼς κυμίνῳ. Hard.

7. *Urinæ.* Urinæ ciendæ, menstruisque pellendis. Dioscorid. III, 76. Hard.

8. *Sed et oreoselino.* Totidem verbis hoc Dioscorides, loc. cit. H.

1 XLVII. (XII.) Alio genere petroselinon quidam appellant in saxis natum, præcipuum ad vomicas, cochlearibus binis succi additis in cyathum marrubii succi, atque ita aquæ calidæ tribus cyathis. Addidere quidam buselinon[1], differens brevitate caulis a sativo et radicis colore rufo, ejusdem effectus. Prævalere[2] contra serpentes potu et linitu.

1 XLVIII. Ocimum[1] quoque Chrysippus graviter increpuit, inutile stomacho, urinæ, oculorum[2] quoque claritati. Præterea[3] insaniam facere, et lethargos, et jocineris vitia: ideoque capras id aspernari, hominibus quoque fugiendum censet. Addunt[4] quidam, tritum si operiatur lapide, scorpionem gignere: commanducatum, et in sole positum, vermes afferre. Afri[5] vero, si eo die feriatur quispiam a scorpione, quo ederit ocimum, servari non posse. Quin immo tradunt aliqui manipulo ocimi cum cancris decem marinis vel fluviatilibus trito, convenire ad id scorpiones

XLVII. 1. *Buselinon.* Βουσέλινον, quasi majus apium: ut ab hortensi apio, cui brevitas caulis palmum non excedit, magnitudine dirimatur. Nam particula βοῦ in compositione dictiones auget: a bovis magnitudine, qui βοῦς dicitur. Sic enim auctore Festo, « et bulimum Græci magnam famem dicunt, assueti magnis et amplis rebus præponere βοῦ, a magnitudine scilicet bovis. Hinc est, quod grandes pueros bupædas appellant, et mariscam ficum, busycon. » Hard.

2. *Prævalere.* Alii *peculiare* legunt. H. — Et mox *potum et litum.* Ed.

XLVIII. 1. *Ocimum.* Hæc Plin. Val. ad verbum, l. IV, c. 21. H.

2. *Oculorum.* Plin. Val. loc. cit. Copiosiore cibo si sumatur scilicet, oculis nocere prodidit Dioscorides, lib. II, cap. 171. Hard.

3. *Præterea insaniam facere*, etc. Plin. Val. l. c. Hard.

4. *Addunt quidam, tritum si operiatur lapide.* Plin. Val. loc. cit. « Ocimum, inquit, edere nonnulli reformidant, quod commanducatum, et in sole positum vermiculos gignit. » Φυλάσσονται δέ τινες αὐτὸ καὶ οὐκ ἐσθίουσι, διὰ τὸ μασσηθὲν καὶ τεθὲν ἐν ἡλίῳ σκωλήκια γεννᾶν. Quod vero scorpionem gignat, falsum esse Galenus admonet, de alim. Fac. tom. VI, lib. II, cap. 55, p. 365. Vide quæ diximus l. IX, c. 51. H.

5. *Afri.* Plin. Valer. loc. citat. Dioscorides contra loc. citat. Afros ait esse in ea hæresi, ut existiment si scorpione quis feriatur, qui eo die ocimum ederit, incolumem eum fore. Hard. — *Servari non posse* MS. in margine Varior. *quo ederit ocimum, sanari. Quin immo*, etc. Ed.

ex proximo. Diodotus in empiricis, etiam[6] pediculos facere
ocimi cibum. Sequuta[7] ætas acriter defendit : nam id esse 2
capras. Nec cuiquam mentem motam : et[8] scorpionum
terrestrium ictibus, marinorumque venenis mederi ex vino,
addito aceto exiguo. Usu quoque compertum deficientibus
ex aceto odoratum salutare esse. Item lethargicis, et in-
flammatis refrigerationi. Illitum[9] capitis doloribus cum 3
rosaceo, aut myrteo, aut aceto : item[10] oculorum epiphoris
impositum ex vino. Stomacho[11] quoque utile, inflationes[12]
et ructum ex aceto dissolvere sumptum. Alvum[13] sistere
impositum, urinam[14] ciere. Sic et morbo regio et hydro-
picis prodesse. Choleras[15] eo et distillationes stomachi in-
hiberi. Ergo etiam cœliacis Philistion dedit : et coctum
dysentericis, et colicis[16] Plistonicus. Aliqui et in tenesmo,
et sanguinem exscreantibus, in vino : duritia quoque præ-
cordiorum. Illinitur mammis, exstinguitque[17] lactis pro-

6. *Etiam*. Pediculis infestari eos, qui ocimum adhibeant in cibis. H.

7. *Sequuta*. Posteriores medici, inquit, innocuum esse ocimi esum defenderunt, contra Chrysippum : neque officere oculorum claritati, quandoquidem illud capræ edunt, quibus est visus acutissimus, ut dictum est lib. VIII, cap. 76; neque insaniam facere, quum nemini compertum sit motam ex eo cibo mentem esse, etc. Hard.

8. *Et scorp*. Diosc. loc. cit. H.

9. *Illitum*. Apuleius, cap. CXVII, tit. 1, *Capitis dolori medendo :* « Herbam ocimum tritam cum oleo rosaceo, aut myrtino, vel aceto, fronti imponas : mirabiliter capitis dolorem sanat. » Hard.

10. *Item*. Plin. Val. I, 14, ad verbum. Et Apul. cap. CXVII, tit. 2, *Ad epiphoras oculorum :* « Ocimum ex vino optimo tritum, oculis illinitur. » Vide et Diosc. II, 171. H.

11. *Stomacho quoque utile*. Plin. Val. IV, 15. Hard.

12. *Inflationes*. Plin. Val. IV, 20, et Diosc. l. c. Hard.

13. *Alvum*. Plin. Val. l. c. et II, 27. Hard.

14. *Urinam*. Hoc de ocimi semine Diosc. l. c. Hard.

15. *Choleras*. Χολέρα stomachi, intestinorumque pariter vitium est : nam et dejectio et vomitus est, intestina torquentur, bilis supra infraque erumpit : *débordement de bile*. Hard.

16. *Et colicis*. In MSS. « Et contra Plistonicum aliqui : » ut adhuc varietatem et contrarietatem opinionum de ocimo tractet. H.

17. *Exstinguitque*. Quin immo Diosc. auctore, l. c. lactis proventum facit : tanta fuit olim sententiarum de ocimo varietas, ut Plinius

ventum. Auribus utilissimum infantium, præcipue cum
4 adipe anserino. Semen[18] tritum et haustum naribus sternutamenta movet, et distillationes[19] quoque capiti illitum: vulvas purgat in cibo, ex aceto. Verrucas[20] mixto atramento sutorio tollit. Venerem stimulat. Ideo etiam equis
5 asinisque admissuræ tempore ingeritur[21]. (XIII.) Silvestri ocimo[22] vis efficacior ad eadem omnia: peculiaris ad[23] vitia, quæ vomitionibus crebris contrahuntur: vomicisque vulvæ, contraque bestiarum morsus e vino radice efficacissima.

1 XLIX. Erucæ[1] semen scorpionum venenis et muris aranei medetur. Bestiolas[2] omnes innascentes corpori arcet: vitia[3] cutis in facie cum melle illitum. Lentigines[4] ex aceto. Cicatrices[5] nigras reducit ad candorem cum felle

animadvertit, inter vetustos scriptores, ut de ejus viribus discrepantia pugnantiaque prodiderint. H.

18. *Semen.* Plin. Val. IV, 20, iisdem verbis; Diosc. quoque, II, 171. HARD.

19. *Et distill.* Diosc. l. c. ocimi succo fluxiones capitis siccari quoque prodidit. HARD.

20. *Verrucas.* Plin. Val. totidem syllabis, l. c. HARD.

21. *Admissuræ tempore ingeritur.* Præter hæc Plinii, Plutarcho ocimum ab electro non trahitur, ut nec quæ oleo sunt illita. In Symposiac. DALEC.

22. *Silvestri ocimo.* Sic Plinius appellare videtur ocimoides Dioscoridis: quanquam facultates a Plinio memoratas Dioscorides multas taceat. DALEC. — *Silvestri.* Præter sativum ocimum, de quo suo loco egimus, plura alia in horto Regio a nobis sunt diligenter observata: ex quibus quodnam sit illud, quod silvestre Plinius nunc appellat, incertum. Cave interim Dalecampio credas, aienti ὠκιμοειδὴς a Plinio intelligi, de quo Diosc. IV, 28, quum silvestris ocimi radicem Plinius laudet, ὠκιμοειδοῦς supervacuam esse Dioscorides haud obscure testetur. HARD.

23. *Ad vitia.* Ventriculi imbecillitatem. DAL.

XLIX. 1. *Erucæ.* Plin. Val. IV, 13, et Florent. Geop. XII, 26, p. 349. HARD.

2. *Bestiolas.* Pediculos, credo, pulicesque intelligit. Forte et lumbricos: nam Florent. l. c. de eruca, ἕλμινθας ἐξάγει, inquit, *lumbricos educit.* Sed hos numquam Plinius bestiolas vocat. HARD.

3. *Vitia.* Plin. Val. l. c. H.

4. *Lentigines.* Plin. Val. l. c. et Q. Serenus, cap. XII, pag. 131: « Invida si maculat faciem lentigo decoram, Nec prodesse valent naturæ dona benignæ, Erucam, atque acidum laticem simul illine malis. » HARD.

5. *Cicatrices.* Plin. Val. et III, 46, et Florent. l. c. HARD.

bubulo. Aiunt[6] verbera subituris potum ex vino duritiam quamdam contra sensum inducere. In condiendis[7] obsoniis tanta est suavitas, ut Græci euzomon[8] appellaverint. Putant subtrita eruca si foveantur oculi, claritatem restitui: tussim[9] infantium sedari. Radix[10] ejus in aqua decocta fracta ossa extrahit. Nam de[11] Venere stimulanda diximus: tria folia[12] silvestris erucæ sinistra manu decerpta, et trita in aqua mulsa si bibantur.

L. E contrario nasturtium Venerem inhibet[1], animum 1

6. *Aiunt*. Plin. Val. IV, 13, et Florent. l. c. Hard.

7. *In condiendis*. Plin. Val. l. c. H.

8. *Euzomon*. Εὔζωμον, παρὰ τὸ εὖ et ζωμὸς, propter suavitatem, quam juribus præbet, quasi juribus grata. Hard.

9. *Tussim*. Plin. Val. IV, 13. H.

10. *Radix*. Plin. Val. l. c. H.

11. *Nam de*. Lib. XIX, 44. H.

12. *Tria folia*. Non ad stimulandam Venerem, sed ad regium morbum pellendum Florentinus hoc medicamento utitur in Geop. XII, 26: Ἀγρίου δὲ εὐζώμου φύλλα τὸν ἀριθμὸν γ', τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ ληφθέντα, ἴκτερον ἰᾶται. Quin et Plinius alter Valerianus, qui suum opus ex Plinii nostri verbis sententiisque concinnavit, lib. II, 59, ad morbum regium sanandum hæc refert: capitis lemma est, « Regio morbo pellendo: » atque inter medicamenta accensentur, « Erucæ sylvestris tria folia sinistra manu decerpta ex aqua mulsa bibuntur. » Nihil hic porro manuscripti codices juvant: nihil conjectura: quanquam aut mutilatione aliqua verborum, aut trajectione sententiæ laborare hunc locum non levis suspicio est. Ad Venerem non folia, sed semen ipsum erucæ adhibet auctor libri qui falso Kiranus inscribitur, pag. 24. Hard.

L. 1. *Nasturtium Venerem inhibet*. Dioscoridi nasturtii semen συνουσίαν παρορμᾷ. Cassianus in Geoponicis, lib. XII, cap. 27, κάρδαμον φησὶ ἀφροδισίων ἐφεκτικώτερον εἶναι, sicut et Plinius. Κάρδαμον Græci vocant ἀπὸ τῆς καρδίας, quod cordatos et prudentes faciat. Aiunt enim τοὺς ἐσθίοντας κάρδαμον ὀξυτέρους τὴν διάνοιαν γίνεσθαι. Sputum et urinam inhibere iidem tradunt, ob validam siccandi vim: ideoque Persis in usu frequenti esse, qui meiere, spuere, emungi coram aliis turpissimum putant. Rhodiginus, lib. XXVI, cap. 24. Vide supra lib. XIX, cap. 8. Itaque Ammianus Marcellinus scribit, Persarum cadavera ob victus parsimoniam durescere stipitum more, nec in saniem liquari, nostra vero mox cæsa tabescere, ac putrescere, ut mortui nullius facies post quatriduum agnoscatur. Dalec. — *Venerem*. Plin. Val. IV, 12; auctor Geop. XII, 27. At dissentit ab utroque Diosc. II, 185. Conciliare ambos inter se Pseudo-Macer videtur, quum eam vim inhibendi

exacuit, ut diximus[2]: duo ejus genera. Alvum[3] purgat, detrahit bilem potum in aqua x pondere[4]. Cum[5] lomento strumis illitum, opertumque brassica, præclare medetur. Alterum est nigrius, quod capitis[6] vitia purgat. Visum[7] compurgat. Commotas mentes sedat ex aceto sumptum. Lienem[8] ex vino potum vel cum fico. Tussim[9] ex melle,
2 si quotidie jejuni sumant. Semen[10] ex vino omnia intestinorum animalia pellit: efficacius addito mentastro. Prodest et contra suspiria et tussim, cum origano et vino dulci. Pectoris[11] doloribus decoctum in lacte ca-

Venerem nasturtio tum solum adscribit, quum usu frequenti adhibetur. « Dicunt ferventes quod habent nasturtia vires, Et siccas: hac re Venerem ceu ruta coercent, Siccando semen, fuerint si sumpta frequenter. » Hard.

2. *Ut diximus.* Lib. XIX, 44. H,

3. *Alvum.* Illud nimirum, quod minus nigrum est. Nam, alterum genus, ut mox dicetur, est nigrius. De hoc igitur Marcellum Emp. intellige, cap. xxx, cujus lemma est: « Ad ventrem resolvendum, etc. » Sic enim ille, pag. 215: « Prodest et ad hoc nasturtium potum ex vino: nam et calefacit, et mollit viscera, et urinam movet. Prodest et intestinorum doloribus, et inflationibus, etc. » *Album* pro *alvum* legi hoc loco, etsi ita contendente Barbaro, plane nolim, libris invitis. Hard.

4. *X pondere.* Hoc est, denarii argentei pondere. Hard.

5. *Cum lomento.* Hoc est, cum farina fabacea. Florent. in Geop. XII, 27: Καρδάμου σπέρμα μιχθὲν ἀλεύροις κυαμίνοις, προσλαβὼν ςακτῆς μέρος, ἰᾶται χοιράδας .... χρηςέον δὲ ἀντὶ ὀθόνης φύλλοις κράμβης. Plin. Val. III, 29. Cum alumine contritum, inlitum, vel impositum, strumis opitulari ait Marc. Emp. cap. xv. Cum lomento, idem pag. 109, et Apuleius, cap. xx, t. 4. H.

6. *Capitis.* Ope sternutationis, quam provocat. Apul. cap. xx, de nasturtio, tit. 1: « Ad caput deplendum: Herbæ nasturtii succum naribus injicis, caput deplet, et de phlegmate purgat. Hoc nasturtium non seritur, sed per se nascitur. » Ita MSS. Hard.

7. *Visum.* Ita MSS. omnes. H. — Vet. apud Dalec. *visum quoque. Commotas;* omisso sc. τῷ *compurgat,* quod redundare h. l. videtur. Ed.

8. *Lienem.* Ad verbum hæc Plin. Val. IV, 9. Cels. IV, 9: « Nasturtium lienem extenuat. » Diosc. II, 185, ex melle, non ex vino adhibet. Hard.

9. *Tussim.* Plin. Val. loc. c. Florent. in Geop. l. c. Hard.

10. *Semen.* Plin. Val. et Florent. ll. cc. et Diosc. II, 185; sed hic minus distincte, quam cæteri. H.

11. *Pectoris.* Totidem verbis Plin. Val. I, 57, et Florent. in Geop. l. c. Dat Theod. Prisc. II, cap. 17, p. 2, ipsum nasturtium

prino. Panos[12] discutit cum pice, extrahitque[13] corpori aculeos. Et maculas illitum ex aceto. Contra carcinomata adjicitur ovorum album. Et lienibus illinitur ex aceto. Infantibus vero e melle utilissime. Sextius[14] adjicit, ustum serpentes fugare, scorpionibus resistere. Capitis dolores contrito, et alopecias[15] emendari addito sinapi: gravitatem aurium[16] trito imposito auribus cum fico. Dentium[17] do- 3
lores infuso in aures succo. Porriginem[18] et hulcera capitis cum adipe anserino. Furunculos[19] concoquit cum fermento[20]. Carbunculos[21] ad suppurationem perducit, et

ex melle coctum : ac mentæ viridis pariter decoctum laudat. H.

12. *Panos*. Marcell. Emp. cap. XXXII. Hard.

13. *Extrahitque*. Plin. Val. III, 49. Hard.

14. *Sextius*. Et Florent. l. c. et Diosc. II, 185, et Plin. Val. IV, 12. Colum. denique, X, pag. 353 : « Spargantur cæcis nasturtia dira colubris. » Hard.

15. *Et alopecias*. Marc. Emp. iisdem verbis, cap. VI, et Plin. Val. I, 6. E Græcis Florent. et Diosc. ll. cc. Hard.

16. *Grav. aurium*. Marc. Emp. c. IX : « Nasturtium tritum cum fico, atque auriculæ inditum, his qui gravius audiunt, prodesse fertur. » Eadem habet Plin. Val. I, 12. H.

17. *Dentium dolores infuso*, etc. Florent. l. c. et Plin. Val. ad verbum, IV, 12. Hard.

18. *Porriginem et hulcera capitis cum adipe anserino*. Iisdem verbis Plin. Val. l. c. Marc. Emp. cap. IV : « Nasturtii semen mixtum adipi anserino, tritumque, furfures capitis assidua levatione depellit. » Apuleius, cap. XX, tit. 2 : « Ad capitis vitia, porrigines, vel furfures : Herbæ nasturtii semen, etc. » Florent. item l. c. Στέαρ δὲ χήνειον προσλαβὼν, τὰ φυόμενα ἐν κεφαλῇ ἑλκύδρια, καὶ πιτυρίασιν θεραπεύει. Hulcera capitis Plinius intelligit ea, quæ favi dicuntur, κηρία, de quibus cap. 6. Hard.

19. *Furunculos*. Florent. l. c. Δοθιῆνας μετὰ ζύμης πέπαινει. Sic et Plin. Val. III, 32, et Apul. l. c. tit. 5. Diosc. l. c. pro fermento muriam adsciscit. Porro furunculus, ut Celsus ait, V, 28, « Tuberculum est acutum cum inflatione (legi malim, *cum inflammatione*) et dolore : maximeque ubi jam in pus vertit. Qui ubi adapertus est, et exit, super apparet pars carnis in pus versa, pars corrupta, subalbida, subrubra, quem ventriculum quidam furunculum nominant. » Hard.

20. *Cum fermento*. Illitum cum muria. Dioscor. Dalec.

21. *Carbunculos*. Diosc. II, 185. Et Plin. Val. III, 30 : « Carbunculo medendo : Nasturtium fermento mixtum utiliter. » Et IV, 12 de nasturtio : « Fermentum mixtum et appositum furunculos provocat, ac suppurata dirumpit. » Hard.

rumpit. Phagedænas hulcerum expurgat cum melle. Coxendicibus[22] et lumbis cum polenta ex aceto illinitur: item licheni[23]: item unguibus scabris: quippe natura ejus caustica est. Optimum[24] autem Babylonium. Silvestri vero ad omnia ea effectus major.

1 LI. In præcipuis autem medicaminibus ruta est. Latiora sativæ folia, rami fruticosiores. Silvestris[1] horrida ad effectum est, et ad omnia acrior. Succus exprimitur, tusa et aspersa modice, et in pyxide Cypria asservatur. Hic copiosior datus veneni noxiam obtinet, in Macedonia[2] maxime juxta flumen Aliacmonem: mirumque, cicutæ succo exstinguitur: adeo etiam venenorum venena sunt, quando cicutæ succus prodest manibus[3] colligentium rutam. Cætero[4] inter prima miscetur antidotis, præcipueque Galatica. Quæcumque[5] autem ruta et per se pro antidoto
2 valet, foliis tritis[6], et ex vino sumptis. Contra[7] aconitum

22. *Coxendicibus et lumbis cum polenta ex aceto.* Dioscorid. l. c. Marcell. XXV; Plin. Val. II, 36, IV, 12. HARD.

23. *Item licheni.* Dioscorid. loc. citat. HARD.

24. *Optimum.* Diosc. l. c. Κάλλιστον μὲν εἶναι δοκεῖ τὸ ἐν τῇ Βαβυλῶνι κάρδαμον. Nicander, τὸ ἀπὸ Μήδων κάρδαμον laudat in primis. H.

LI. 1. *Silvestris.* Vehemens, acris. Diosc. III, 52: Πήγανον ὀρεινὸν καὶ ἄγριον τοῦ ἡμέρου καὶ κηπευτοῦ δριμύτερον, ἄθετον πρὸς βρῶσιν. « Ruta montana et silvestris acrior est quam sativa et hortensis, et in cibis damnata. » Apul. c. LXXXIX de ruta: « Altera est usualis, altera agrestis ac virtutis acrioris: sed utræque ferventissimæ comprobantur. » H.

2. *In Macedonia maxime juxta flumen Aliacmonem.* Diosc. l. c. Τὸ δὲ ἐν Μακεδονίᾳ φυόμενον παρὰ τὸν Ἀλιάκμονα ποταμὸν, ἀναιρεῖν φασι βρωθέν. HARD.

3. *Manibus.* Alioqui enim, ut Columella est auctor, XI, 3, debet ruta velata manu runcari, quam nisi contexeris, perniciosa nascentur hulcera, prurigo atque tumor incesset, etc. HARD.

4. *Cætero inter prima miscetur.* Diosc. l. c. Galenus de Antidotis, lib. II, cap. 1. HARD.

5. *Quæcumque autem ruta.* Sive sativa, sive silvestris. Dioscor. II, 52. HARD.

6. *Foliis tritis.* De rutæ semine id Dioscorides, non de herba. DALEC.

7. *Contra.* Scribonius Largus, Comp. CLXXXVIII, ad aconitum: « sed adjuvantur facile qui id sumpserint ruta, quam plurima pota cum vino. » Sic etiam Theopompus Chius, apud Athen. III, p. 85. H.

maxime, et viscum[8]. Item[9] fungos, sive in potu detur, sive in cibo. Simili[10] modo contra serpentium ictus, utpote quum mustelæ[11] dimicaturæ cum his, rutam prius edendo se muniant. Valent[12] et contra scorpionum, et contra araneorum, apum, crabronum, vesparum aculeos, et cantharidas[13], ac salamandras, canisve[14] rabiosi morsus: acetabuli[15] mensura succus e vino bibitur, et folia trita vel commanducata imponuntur cum melle et sale, vel cum aceto et pice decocta. Succo vero perunctos aut eam ha- 3
bentes, negant feriri ab his maleficiis; serpentesque[16], si uratur ruta, nidorem fugere. Efficacissima tamen est silvestris radix cum vino sumpta. Eamdem adjiciunt efficaciorem esse sub dio potam. Pythagoras et in hac marem minoribus herbaceique coloris foliis a femina discrevit: eam lætioribus foliis et colore. Idem oculis noxiam putavit: 4
falsum, quoniam scalptores et pictores[17] hoc cibo utuntur

8. *Et viscum.* Hoc est, adversus chamæleonis herbæ venenatum succum, quem ἰξίαν Græci vocant, a visco, quod ad ejus radices quandoque invenitur. Idem de ruta ad ixiam Scrib. Largus prodit, Comp. CXCII. HARD.

9. *Item.* Scribon. Comp. CXCVIII, ad fungos : « Item ruta ex aceto trita et pota proficit. » HARD.

10. *Simili.* Hæc Plin. Val. ad verbum, IV, 3; item Diosc. l. c. H.

11. *Mustelæ.* Vide quæ dicta sunt VIII, 41. HARD.

12. *Valent.* Apul. CXV, tit. 7: « Ad eos, quos scorpio percusserit, rutæ silvaticæ semen contritum ex vino dabis potui : dolorem sedat. » H. — Sic ex MSS. emend. Hard. *scorpionum ictus et araneorum* Gron. et Al. ED.

13. *Et cantharidas.* Scrib. Comp. CLXXXIX, « Ad cantharidas : item oleum irinum ex ruta tritum, et potum. » HARD.

14. *Canisve.* Apul. cap. LXXXIX, tit. 7 : « Ad morsum canis rabidi : Herbæ rutæ pondus denariorum sex ex vino bibatur : plagæ vero imponantur rutæ folia trita cum melle, sale et pice : liberabitur. » H.

15. *Acetabuli.* Dioscor. l. c. H.

16. *Serpentesque.* Odorem rutæ odisse viperam, et alia venenata ait Albert. M. de Animal. VIII, cap. 1, tr. 2. HARD.

17. *Et pictores.* Simeon Sethi, pag. 97, post Aetium, I, 327 : Λέγεται δὲ καὶ ὡς ὀξυδερκές ἐστιν ἐσθιόμενον, καὶ διὰ τοῦτο οἱ πρὶν ζωγράφοι συνεχῶς αὐτοῦ ἀπεγεύοντο. « Dicitur etiam visum comesta acuere : atque idcirco pictores olim eam assidue degustabant. » H.

oculorum causa, cum pane vel nasturtio: capræ[18] quoque silvestres propter[19] visum, ut aiunt. Multi[20] succo ejus cum melle Attico inuncti discusserunt caligines, vel[21] cum lacte mulieris puerum enixæ, vel puro succo angulis oculorum tactis. Epiphoras[22] cum polenta imposita lenit.

18. *Capræ*. In libris hactenus editis sic legebatur: « Idem oculis noxiam putavit falso, quoniam... oculorum causa. Cum pane quoque vel nasturtio sativæ atque silvestris propter visum. Ut aiunt, multi succo ejus, etc. » Quo in loco mire grassata interpolatorum audacia est: nam, ut omittam *falso* pro *falsum*, quod levissimum est, primum voculam *quoque* suo loco movere: adjecere deinde alteram *sativæ*, quæ nusquam in libris conditivis apparet: ac de sativa silvestrique ruta locum hunc accepere: quem errorem Ruellius, Dalecampius, et alii qui Plinium exscripsere, sequuti sunt. Denique et inepta constructione verborum, cui nulla legitima sententia subest, et præpostera interpunctione omnia corrupere. In MSS. omnibus sic plane legitur: « Falsum... cum pane vel nasturtio, atque quoque silvestres propter visum, ut aiunt. Multi, etc. » Unde nos ex conjectura, quam esse certissimam fidenter asseveramus, « capræ quoque silvestres, » legi oportere pronuntiamus, quod uti nunc de ruta Pythagoram, sic ipse Plinius, cap. 47, Chrysippum in ocimo coarguit, quod iste oculorum claritati inimicum aiebat, sequuta deinde ætas cum Plinio falsum esse deprehendit, « nam id esse capras. » Mox paulo eodem cap. ubi prius legebatur, « Epiphoras cum polenta imposito. Lenit autem capitis dolores, » ex MSS. fide rescripsimus, « Epiphoras cum polenta imposita lenit. Item capitis dolores. » Hard.

19. *Propter visum*. Idcirco Ovidius, Remed. Am. « acuentes lumina rutas » appellat. Hard.

20. *Multi*. Sic Florent. in Geop. XII, 25. Diosc. III, 52, cum feniculi succo et melle rutæ succum adhibet. Simeon Sethi, l. c. Τινὲς δὲ καὶ τὸν πηγάνου χυλὸν μέλιτι μιγνῦντες, ὀξυωπὲς ποιοῦσι φάρμακον. Plin. Val. I, 16: « Ad lacrymosos oculos: Ruta sicca et melle Attico æquis ponderibus mixta, oculos inunges: certum est. » Apul. c. LXXIII, tit. 9: « Ad caliginem oculorum: Herbæ rutæ rorem matutinum, aut matutino madentis succos collectos in vasculo habeto, et ex eo inunges. » Hard.

21. *Vel cum lacte mulieris*, etc. Florent. l. c. Hard.

22. *Epiphoras*. Oculorum videlicet. Plin. Val. I, 4: « Ad epiphoras oculorum, et tumores. Ruta in polenta contrita et imposita, lenit dolorem. » Apul. c. LXXIII, tit. 5: « Ad epiphoras oculorum: Herba ruta cum polenta bene trita et imposita lenit epiphoras: nam et radix ejus contusa et inlita eas emendat. » Diosc. III, 52: Τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς περιωδυνίας σὺν ἀλφίτῳ καταπλασθὲν πραΰνει. Hard.

Item[23] capitis dolores pota cum vino, aut cum aceto et rosaceo illita. Si vero sit cephalæa[24], cum farina hordeacea, et aceto. Eadem cruditates discutit, mox[25] inflationes, dolores[26] stomachi veteres. Vulvas[27] aperit, corrigitque[28] conversas, illita in melle, toto ventre et pectore. Hydropicis[29] cum fico, et decocta ad dimidias partes, potaque ex vino. Sic bibitur[30] et ad pectoris dolores, laterumque, et lumborum, tusses, suspiria : pulmonum, jocinerum, renum vitia, horrores[31] frigidos. Ad crapulæ[32] gravedines decoquuntur folia poturis. Et in cibo vel cruda, vel decocta conditave prodest. Item[33] torminibus in hyssopo

23. *Item*. Dioscor. l. c. Apul. c. LXXXIX, tit. 13 : « Ad capitis dolorem : Herba ruta ex vino potui detur, et trita capiti instilletur cum aceto et rosaceo oleo. » Q. Seren. c. VIII de capite purgando : « Aut mixtum rutæ cerebro instillatur acetum. » HARD.

24. *Cephalæa*. Κεφαλαία, capitis dolor est inveteratus, atque ægre cedens, in quo differt ἀπὸ τῆς κεφαλαλγίας. Vide Cels. IV, 2, et Galen. κατὰ τόπ. II, 2, p. 377. H.

25. *Mox*. Marc. Emp. cap. XX : « Rutæ hortensis paululum cibo sumptum, vel in potione dilutum atque epotum, inflationes stomachi compescit. » Sic etiam Apulei. c. LXXXIX, tit. 2. HARD.

26. *Dolores*. Marc. Emp. l. c. Apul. cap. LXXXIX, tit. 9 : « Ad stomachi dolorem : Herbæ rutæ semen cum sulphure vivo, et aceto jejunus gustato : prodesse dicimus. » HARD.

27. *Vulvas*. In eo nempe morbi genere, quod suppressionem mensium medici vocant : cujus morbi causas, signa, curationesque varias Sennertus affert, lib. IV Pract. part. 2, s. 2, cap. 3. Hoc illud est, quod Seren. Sam. cecinit, cap. XXXV, pag. 148 : « Sed si forte cruor clausa remorabitur alvo, Aut molles nepetæ, aut rutæ quæcumque bibantur. » HARD.

28. *Corrigitque*. Mutat enim situm interdum uterus, cum suffocatione. Vide Hippocr. II, 16 et 33. Vulvæ strangulatui mederi rutam, auctor est Diosc. lib. III, cap. 52 : κατὰ τοῦ αἰδοίου ἄχρι δακτυλίου ἐπιτεθέν. HARD.

29. *Hydropicis*. Diosc. l. c. totidem verbis. HARD.

30. *Sic bibitur*. Diosc. l. c. Plin. Val. I, 57 ; Marc. Emp. c. XXII. H.

31. *Horrores*. Rigores febrium circuitu repetentes. Ῥίγη περιοδικὰ, inquit Diosc. l. c. HARD.

32. *Ad crapulæ*. Apuleius, cap. CXV, tit. 6 : « Ad stertentes vino : Rutæ silvaticæ semen cum vino potum mire facit. » HARD. — *Ad crapulæ grav*. Vet. apud Dal. *ad crapulam et gravedines*. ED.

33. *Item*. Marc. Emp. cap. XXVII, ad verbum, et Plin. Val. II, 22. H.

decocta, et cum vino. Sic[34] et sanguinem sistit interiorem, et narium[35] indita : sic et collutis dentibus prodest.
6 Auribus[36] quoque in dolore succus infunditur, custodito, ut diximus[37], modo, in silvestri. Contra tarditatem vero sonitumque, cum rosaceo, vel cum laureo oleo, aut cumino et melle. Succus[38] et phreneticis ex aceto tritæ instillatur in tempora et cerebrum. Adjecerunt aliqui et serpyllum, et laurum, illinentes capita, et colla. Dederunt[39] et lethargicis ex aceto olfaciendum. Dederunt[40] et comitialibus bibendum decoctæ succum in cyathis quatuor ante accessiones, quarum frigus intolerabile est; alsiosisque[41] crudam in cibo. Urinam[42] quoque vel cruentam pellit.
7 Feminarum[43] etiam purgationes, secundasque, etiam emor-

34. *Sic et*. Hoc est, quem ex pectore hæmoptoici rejiciunt: item sanguinem narium, iisdem indita ruta sistit. — Ita libri omnes, etiam manu exarati. Mirum est laborasse nonnullos uti hanc vocem *interiorem*, vel omnino expungerent, vel in deterius immutarent. Alii « sanguinem interioribus indita, » alii « trita et naribus indita, » legi voluere. At « interiorem sanguinem » Plinii sedulus imitator Marcellus Emp. cap. XVII, eruptionem sanguinis ex interioribus partibus vocat. Et Plin. Valer. I, 64, cui titulum fecit : « Sanguinem rejicientium curatio : Aqua, ait, in qua rosa et ruta, et hyssopum decocta sunt, vino miscetur, et ita potui propinatur. » HARD.

35. *Et narium*. Marc. Emp. cap. X : « Ruta sæpius olfacta, vel trita, inlita, sanguinem ex naribus nimis fluentem retundit. » Sic etiam Apul. cap. LXXXIX, tit. I. HARD.

36. *Auribus*. Dioscor. III, pag. 52; Plin. Val. I, 10, et IV, 3. H.

37. *Ut diximus*. Paulo ante; nam copiosior scilicet datus, veneni noxiam obtinet. HARD.

38. *Succus et phreneticis*, etc. Plin. Val. III, 9. HARD.

39. *Dederunt*. Plin. Val. totidem verbis, III, 7. Apul. cap. LXXXIX; tit. 9 : « Ad lethargicos excitandos : Herba ruta trita ex aceto infundatur fronti. » Item Q. Serenus, cap. CXVII, lethargiæ expellendæ, pag. 160. HARD.

40. *Dederunt*. Dioscor. l. c. H.

41. *Alsiosisque*. Alsiosi dicuntur qui naturæ sunt plus nimio frigescentis, quippe facile læduntur a frigore. HARD.

42. *Urinam quoque... pellit*. Apul. cap. CXV, tit. 4. HARD.

43. *Feminarum*. Apul. c. CXV, tit. 5 : « Si mulier intrinsecus aliquid mali habuerit (hoc est, si menstruorum vel secundæ retentione laborat) : Herbæ rutæ silvaticæ semen contritum ex vino austero da bibat, præter partum (hoc est, quando non est gravida)

tuos partus, ut Hippocrati[44] videtur, ex vino dulci nigro pota. Itaque illitam et vulvarum causa etiam suffire jubet. Diocles[45] et cardiacis imponit ex aceto et melle cum farina hordeacea. Et contra ileum decocta farina in oleo, et velleribus collecta. Multi vero et contra purulentas exscreationes siccæ drachmas duas, sulphuris unam et dimidiam sumi censent : et contra cruentas, ramos tres in vino decoctos. Datur et dysentericis cum caseo in vino contrita. 8
Dederunt[46] et cum bitumine infriatam potioni propter anhelitum. Ex alto lapsis seminis tres uncias. Olei libra vinique sextario illinitur cum oleo coctis foliis partibus quas frigus adusserit. Si urinam[47] movet, ut Hippocrati videtur, mirum[48] est quosdam dare velut inhibentem potui, contra incontinentiam urinæ. Psoras et lepras cum melle et alumine illita emendat. Item[49] vitiligines, verrucas, strumas, et similia, cum strichno et adipe suillo ac taurino sevo. Item ignem[50] sacrum ex aceto et oleo, 9

liberabitur. » Adde et Dioscor. lib. III, cap. 52. Hard.

44. *Ut Hippocrati.* De Morb. mul. I, 128. Alia expulsoria idem affert, cap. 110. Hippocratem sequitur Diosc. l. c. Hard. — *Illitam et... suffire.* Vet. apud Dalec. *illini et... suffiri jubet.* Ed.

45. *Diocles.* Iisdem verbis Plin. Val. III, 11. Apul. quoque cap. LXXXIX, tit. 8: « Ad cardiacos : Herbæ rutæ fasciculus cum rosaceo decoquatur : adjecta aloes uncia et olei : perunctio dolorem sistit. » H.

46. *Dederunt.* Hoc medicamentum phthisicis, et iis qui pura exscreant, præcipit Marcellus Emp. cap. XVI : « Rutæ teneræ contritæ, inquit, cum ramusculis suis, et expressæ succus, cum aliquantulo bitumine, ex vino vetere calido, phthisicis celeriter, similiter et empyricis in potu medetur. » H.

47. *Si urinam.* Hippocr. de diæta, II, 26. H.—Gron. *si urina.* Ed.

48. *Mirum.* Quos Diosc. III, 52 sequitur. Hard.

49. *Item.* Dioscor. l. c. H.

50. *Item ignem.* Marc. Emp. cap. IV, sed pro psimmythio sive cerussa, argenti spumam adhibet. Psimmythium prætermisit Apul. c. LXXXIX, tit. 9 de ruta : « Eadem ignem sacrum ex aceto et oleo illinita sanat. » Plin. Val. similiter, III, 34. At idem, IV, 3, de ruta : « Ignes sacros, inquit, cum aceto et oleo rosaceo, et cerussa temperata, illico exstinguit. » Ad erysipelata quoque rutam cum aceto et psimmythio rosaceoque inungi jubet Diosc. l. c. Hard.

vel psimmythio : carbunculum[51] ex aceto. Nonnulli laserpitium una illini jubent, sine quo epinyctidas pustulas curant. Imponunt et mammis turgentibus decoctam, et pituitæ[52] eruptionibus[53] cum cera. Testium[54] vero epiphoris cum ramis laureæ teneris, adeo peculiari in visceribus his effectu, ut silvestri ruta cum axungia veteri illitos ramices[55] sanari prodant. Fracta quoque membra semine trito cum cera imposito. Radix rutæ sanguinem oculis suffusum, et toto corpore cicatrices aut maculas illita emendat. Ex reliquis quæ traduntur, mirum est, quum ferventem rutæ naturam esse conveniat, fasciculum[56] ejus in rosaceo decoctum addita uncia aloes, perunctis sudorem reprimere : itemque generationes[57] impediri hoc cibo : ideo[58] in profluvio genitali datur, et Venerem

51. *Carbunculum*. Ita Plin. Val. III, 30; Apul. cap. LXXXIX, tit. 6, et Theod. Priscian. I, 18 : « Rutæ viridis folia cum aceto. » Hard.

52. *Et pituitæ*. His papularum eruptionibus cum cerato myrteo prodesse rutam sativam auctor est Diosc. l. c. De papulis diximus cap. 26. Hard.

53. *Eruptionibus*, etc. Τοῖς ἐξανθήμασιν, eruptionibus papularum, cum myrto et cerato. Diosc. Dal.

54. *Testium vero epiphoris cum ramis laureæ*. Diosc. III, 52 : Τὰς δὲ τῶν διδύμων φλεγμονὰς σὺν δάφνης φύλλοις καταπλασθὲν ὠφελεῖ. « Testium inflammationibus cum lauri foliis imposita medetur. » H.

55. *Ramices*, etc. Sic herniam carnosam testium τὴν σαρκοκήλην vocat. Ramices autem, pulmonis venas Plautus vocat in Mercatore : « . . . Tua causa rupi ramices : jamdudum sputo sanguinem. Char. Resinam ex melle Ægyptiam vorato : salvum feceris. » In Pœnulo : « Tua causa nemo nostrum est rupturus ramices. » Herniam ἀπὸ τοῦ ἔρνους, et ramicem a ramo, per lasciviam appellarunt, quod intestinum, quum in scrotum descendit, ramum facere videatur. Scaliger.

56. *Fasciculum ejus in rosaceo decoctum*, etc. Hæc Plin. Valer. ad verbum, III, 11. Hard.

57. *Generationes impediri*. Inde πήγανον ea dicitur, ὅτι πηγνύει τὴν γονὴν, quoniam genituram densat et spissat. Dal. — *Itemque*. Plin. Val. l. c. Diosc. III, 52 : Γονήν τε σβέννυσιν ἐσθιόμενον, καὶ πινόμενον. « Seu esitata ruta, seu bibita, genituram exstinguit. » Simeon Sethi, pag. 97 de ruta : Τὴν πρὸς τὰ ἀφροδίσια προθυμίαν ἐπέχει, καὶ ξηραίνει γενναίως. Hard.

58. *Ideo in profluvio genitali datur*, etc. Apul. c. LXXXIX, tit. 12 : « Si fluit semen : Herba rutæ manducetur ex vino cum liquamine. » H.

:rebro per somnia imaginantibus. Præcavendum[59] est gra-idis abstineant hoc cibo : necari[60] enim partus invenio. Ladem ex omnibus satis quadrupedum quoque morbis n maximo usu est, sive difficile spirantibus, sive[61] contra naleficorum animalium ictus, infusa per nares ex vino: ut si sanguisugam exhauserint, ex aceto; et quocumque in imili morborum genere, ut in homine, temperata[62].

LII. (xiv.) Mentastrum silvestris menta est, differens 1
pecie foliorum quæ sunt figura ocimi, pulegii[1] colore. Propter[2] quod quidam silvestre pulegium vocant. Iis commanducatis[3] et impositis sanari elephantiasin, Magni

59. *Præcavendum*. Occurrit huic Plinii cautioni Plinius alter medi-us, IV, 3 : « Stultissime quidam, nquit, rutæ vitia dixere, quod venrem inhibeat, genitale semen extinguat, infantes in utero necet. Facit enim hæc non ipsa, sed qui irtutis ejus obliti, nec modum, nec tempus aspiciunt : ideo tempeare prudentis est, ut de auxilio non fiat venenum. » HARD.

60. *Necari*. Florent. in Geop. XII, 25, pag. 349 : Ὁ καὶ καρπὸς τοῦ ἀγρίου πηγάνου πινόμενος ἡμέρας ε' ἔμβρυα φθείρει. « Semen silvetris erucæ potatum per dies quinlecim, fetus necat, etc. » H.

61. *Sive*. Florent. l. c. Καὶ τὰς κ θηρίων βλάβας μετὰ οἴνου πινόμενον. HARD.

62. *Temperata*. Sic ex MSS. em. Hard. *temperato* Gr. et Al. ED.

LII. 1. *Pul. colore. Dictamni*. Rond. Nam dictamno, ut mentastro folia omentosa, cana, alba : pulegio ero minime talia. At quum Dioscorides hæc de secundo calaminhes genere ad verbum scripserit, et de trium calaminthes specierum acultate in universum tradiderit, quæ Plinius de mentastri viribus prodit, rerum ignoratione mentastrum cum primo calaminthes genere, quod foliis est ocimi, et cum secundo, quod foliis est pulegii, confudisse arbitror Plinium, vocibus μίνθης et καλαμίνθης deceptum. DALEC. — *Pulegii*. Quia nigriora paulo, minusque incana folia, cujusmodi mentastrum est campense et Zwolense Lobelii in Obss. pag. 273; Dalecampii Hist. plant. V, pag. 673. Nos in horto Regio vidimus. Nullum est e tribus calaminthæ generibus, quæ a Dioscoride describuntur, III, 43, etsi vires utrobique vix dispares. Sed menta silvestris, ab eodem delibata, cap. 42, ut diximus lib. XIX, 47. Quare frustra hoc loco Dalecampius censoriam notationem distringit in Plinium. Est tamen Galeni καλαμίνθη, de Fac. simpl. med. VII, 10, p. 176 et 182. HARD.

2. *Propter*. Scholiastes Nicandri, pag. 8, de calamintha : Τινὲς δὲ ἀγρίαν γλήχωνα αὐτὴν καλοῦσιν. Apuleius item, cap. xc. HARD.

3. *Iis commanducatis*, etc. Dioscoridi calamintha esitata prodest ele-

Pompeii ætate, fortuito cujusdam experimento propter pudorem facie illita compertum est. Eadem[4] illinuntur bibunturque adversus scolopendras, et serpentium ictus, drachmis duabus in vini cyathis duobus. Adversus scor-
2 pionum ictus cum sale, oleo, et aceto. Item adversus scolopendras jus decocti : adversus omnia venena servantur folia arida, ad farinæ modum. Substratum[5] vel accensum fugat etiam scorpiones[6]. Potum[7] feminas purgat a partu : sed partus necat. Ruptis[8], convulsis, sed parcius : orthopnoicis[9], torminibus, choleris[10], efficacissimum : item[11] lumbis, podagris impositum. Succus[12] auribus verminosis

phantiacis, si lactis serum postea bibatur. Dalec. — *Iis*. Galenus et Schol. Nicandri ll. cc. Apuleius, cap. xc, tit. 3, ad elephantiosos : « Herbæ mentastri folia frequenter commanducato. Sanare certum est. » Quintus Serenus, cap. xi, de elephantiasi propellenda : « Mentastri folium potu, apposituque salubre est. » Item Marc. Emp. cap. xix : Mentastri folia commanducata, vel contrita adposita, elephantiosis medentur. » Plinius Val. similiter, II, 57. Hoc ipsum de calamintha refert Diosc. III, 43 : Ὠφελεῖ καὶ ἐλεφαντιῶντας βρωθεῖσα, ἐπιπινομένου ὀῤῥοῦ γάλακτος. « Esitata juvat elephantiacos, si serum lactis superbiberint. » Hard.

4. *Eadem*. Galen. l. c. p. 182. H.

5. *Substratum*. Nicander in Ther. pag. 4, et de calamintha Diosc. III, 43. Hard.

6. *Fugat etiam scorpiones*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. Ch. *fugat scorp.* Gr. et Al. Ed.

7. *Potum feminas purgat*. Galen. l. c. et de sua calamintha idem refert Diosc. III, 43. Hard.

8. *Ruptis*. Prioribus verbis prætermissis recepta hactenus lectio id solum exhibuit, « orthopnoicis, torminibus cholericis; » lacunam intrepide supplevimus, tum ex fide codicum MSS. Reg. Colb. et vet. Dal. tum ex Diosc. qui easdem calaminthæ suæ vires adscribit, quas mentastro Plinius. Sic enim ille, lib. III, 43 : Βοηθεῖ δὲ καὶ ῥήγμασι, σπάσμασιν, ὀρθοπνόαις, στρόφοις, χολέρᾳ, καὶ ῥίγει. Hard.

9. *Orthopnoicis*. Ὀρθόπνοια morbi genus est, quum quis spirare non valet, nisi recta cervice spiritus trahatur. Asthmaticis prodesse calamintham scribit quoque Galenus, l. c. Hard.

10. *Choleris*. Sic ex MSS. em. Hard. cons. Chiffl. *cholericis* Gron. et Al. Ed.

11. *Item*. Ischiadicis pariter calamintham suam prodesse Dioscorides tradidit l. c. Hard.

12. *Succus*, etc. Plin. Val. I, 10. Apuleius, cap. xc, 1, « Ad aurium vermes : Herbæ mentastri succus cum vino austero mixtus, et in auriculam conjectus, vermes natos

instillatur. In regio morbo[13] bibitur. Strumis[14] illinitur. Somnia Veneris inhibet. Tineas[15] pellit ex aceto potum. Contra porriginem ex aceto infunditur capiti in sole.

LIII. Mentæ[1] ipsius odor animum excitat, et sapor avi- 1
ditatem in cibis, ideo[2] embammatum mixturæ familiaris. Ipsa[3] acescere, aut coire[4], denserique lac non[5] patitur. Quare lactis potionibus additur, ne hujus coagulati potu strangulentur. Datur in aqua aut mulso: eadem vi resistere generationi creditur[6], cohibendo genitalia[7] denseri. Æque

necare traditur. » Q. Serenus, cap. XIII, pag. 132 : « De aurium vitiis succurrendis : Mentastri liquor expressus conducere fertur. » Adde et e Græcis Galenum, l. c. pag. 183. Vermes minutos, quales in caseis semiputridis inveniuntur, ex auribus prodire, etiam et majores, exemplis compluribus confirmat Schenckius, Obs. med. I, 192. H.

13. *Morbo.* Galen. l. c. et Diosc. III, 53; Schol. Nicandri, p. 8. H.

14. *Strumis.* Marc. Emp. cap. XV, p. 107, cum vino idcirco gargarizari jubet. Hard.

15. *Tineas.* Gal. et Diosc. ll. cc. Plinius ipse superius, cap. 50, ubi de nasturtio : « Intestinorum animalia pellit : efficacius mentastro addito. » Hard.

LIII. 1. *Mentæ ipsius odor.* Plin. Val. IV, 20. Hard.

2. *Ideo embam.* Ἔμβαμμα, jurulentum est, quod ad intinctus paratur : liquidum illud quo panem in vasculis obsoniive aliquid intingimus. Hard.

3. *Ipsa.* Ita Diosc. III, 41. Coire lac, inquit, densarique in caseum non patitur, si folia ei immergantur. Florentinus item in Geop. XII, 24 : Εἰ δὲ καὶ εἰς γάλα ἐμβληθῇ, καὶ μετὰ ταῦτα ἡ πιτύα ἐπιβληθῇ, οὐ παγήσεται τὸ γάλα. « In lac si injiciatur, et coagulum postea immittatur, lac non coagulabitur. » Hard.

4. *Aut coire*, etc. Cassianus quoque, lib. XII, cap. 24 Geoponicon, injecta menta lacti spissari prohibet, etiamsi coagulum immittatur. Idem rebus Venereis incommodam esse tradit, quemadmodum et Hippocrates, lib. II τῆς διαίτης, et Aristotel. Problemat. II, s. 20, contra quam Dioscorides scripsit τὰ ἀφροδίσια ἐρεθίζειν. Dalec.

5. *Denserique lac non.* Ita MSS. R. Colb. etc. non *densare*, vel *densari.* Sic Lucretius, lib. I, vs. 647 : « Nil prodesset enim calidum denserier ignem. » Et vs. 656 : « Denseri poterunt ignes. » Hard.

6. *Resistere et generationi creditur.* Vulvæ ante coitum admota conceptum impedit. Diosc. Idipsum scripsit et Hippocrates, lib. II, de diæta. Dalec.

7. *Genitalia.* Hoc est, vel τὰ αἰδοῖα ἐντείνειν, vel densari potius et velut coagulari genitale semen : nam et c. 84, genitale pro genitura seu semine genitali accipit. Sic Hippocr. de diæta, lib. II, c. 26 : Μίνθη θερμαίνει... καὶ ἢν πολλάκις

maribus ac feminis sistit sanguinem : et purgationes feminarum inhibet : cum[8] amylo ex aqua pota, cœliacorum impetus. Syriation[9] et vomicas vulvæ curavit illa. Jocinerum
2 vitia ternis obolis ex mulso datis. Item[10] sanguinem exscreantibus in sorbitionem. Hulcera[11] in capite infantium mire sanat. Arterias[12] humidas siccat, siccas adstringit. Pituitas corruptas purgat in mulso et aqua. Voci[13] succus sub certamine utilis dumtaxat, qui et gargarizatur uva tumente, adjecta ruta et coriandro ex lacte. Utilis et contra tonsillas cum alumine : linguæ[14] asperæ cum melle.
3 Ad convulsa intus per se, vitiisque pulmonis. Singultus[15] et vomitiones sistit cum succo granati[16], ut Democritus monstrat. Recentis succus narium vitia spiritu subductus emendat. Ipsa trita choleras, in aceto quidem pota. Sanguinis fluxiones intus. Ileum etiam imposita cum polenta : et si[17] mammæ tendantur. Illinitur[18] et temporibus in capitis dolore. Sumitur et contra scolopendras, et scorpiones

ἐσθίῃ τις, τὸν σπόρον αὐτοῦ τήκει, ὥςε ῥέειν καὶ ἐντείνειν κωλύει, καὶ τὸ σῶμα ἀσθενὲς ποιεῖ. « Menta calfacit... et si quis sæpe comedat, semen genitale colliquefacit, ut diffluat, et arrigere prohibet, et corpus debile facit. » Hard. — *Denseri*. Sic ex MSS. emendavit Hard. *densari* Gr. et Al. Ed.

8. *Cum amylo*. Ita fere Q. Serenus, cap. xxvii, pag. 143. Hard.

9. *Syriation*. In MSS. R. et Colb. *Siratione . . . curavit illa*. Medici nomen, vel obstetricis priore vocabulo contineri, haud dubium est : quodnam sit illud, adhuc obscurum. An *Serapion*, de quo nos in Auctorum Indice, tomo priore? Antiochensis medicus scilicet. Inepte nescio quis *Satyriasin* legi hic censuit oportere : voce nec latina, nec Pliniani proinde ingenii. Adde quod si morbi nomen hic latet, quis est, qui *curavit*? H.

10. *Item*. Plin. Valer. IV, 23; Diosc. III, 41. Hard.

11. *Hulcera*. Apuleius, c. cxx, tit. 2. Hard.

12. *Arterias*. Fauces. Hard.

13. *Voci succus*, etc. Musicorum et φωνάσκων. Juvat autem, quia fluxionem sistit in fauces euntem, et raucedines efficientem. Dalec.

14. *Linguæ*. Diosc. loc. cit. H.

15. *Singultus*. Diosc. III, 41. H.

16. *Cum succo granati*. Ternis ramulis potis cum succo granati acidi. Diosc. Dalec.

17. *Et si*. Distentas mammas, et nimio lacte turgentes compescit. Diosc. loc. cit. Hard.

18. *Illinitur*. Plin. Val. IV, 23; Diosc. loc. cit. Hard.

marinos, et ad serpentes. Epiphoris illinitur, et omnibus in capite eruptionibus: item[19] sedis vitiis. Intertrigines[20] quoque, vel si teneatur tantum, prohibet. Auribus[21] cum mulso instillatur. Aiunt et lieni mederi eam in horto gustatam, ita ne vellatur: si is qui mordeat, dicat se lieni mederi, per dies IX. Aridæ[22] quoque farinam tribus digitis apprehensam, et stomachi dolorem sedare in aqua: et similiter aspersam in potionem, ventris[23] animalia expellere.

LIV. Magna societas cum hac ad recreandos[1] defectos animo pulegio, cum surculis suis in ampullas vitreas aceti utrisque[2] dejectis. Qua de causa dignior[3] e pulegio corona Varroni, quam e rosis, cubiculis[4] nostris pronuntiata est: 1

19. *Item.* Sedes a medicis pro natibus accipitur, totaque ea parte corporis, super qua sedentes innitimur. HARD.

20. *Intertrigines.* Intertrigo malum est, quo femina equitatu, aliave simili de causa atteruntur, aduruntur. Alias attrita dicuntur. *Intertrigo*, inquit Varro, de Lingua Latina: « Ab eo quod duo inter se trita. » HARD.

21. *Auribus.* Diosc. III, 41, cum mulsa: Ὠταλγίαις δὲ ὁ χυλὸς σὺν μελικράτῳ ἀρήγει. Plin. Valer. similiter, IV, 3. At MSS. *mulso.* H.

22. *Aridæ.* Hæc iisdem verbis Plin. Val. IV, 23. HARD.

23. *Ventris.* Hoc est, lumbricos. Plin. Val. et Diosc. ll. cc. Theod. Prisc. II, P. 2, c. 17, mentæ viridis decoctum in hoc laudat in primis. HARD.

LIV. 1. *Ad recreandos defectos animo pulegio*, etc. Vel solum pulegium naribus admotum cum aceto, defectos animo recreare, auctor est Diosc. III, 36. HARD.

2. *Utrisque.* Mentæ, pulegiique surculis. HARD.

3. *Dignior e pulegio corona Varroni, quam*, etc. Sincera hæc lectio est R. 2 cod. et Chiffl. In aliis, *contra vartini.* In editis, *corona vertigini*, legitur satis insulse. Et certe *dignior corona cubiculis* quum dicitur, ad cubiculorum magis ornatum, quam ad remedium vertiginis suggerendum spectat haud dubie hæc loquendi formula. Deinde, ne quis temere Varronem a nobis huc insertum putet, in ipso hujus libri Indice, inter primos appellatur. Et justum hoc loco ac verum fuit, auctorem eum qui digniorem e pulegio coronam, quam e rosa pronuntiasset, appellasse. Id vero obiter quoque animadvertendum, non pulegium Veteres, sed extrita littera *g*, *puleium* ubique scripsisse. Mart. XII, ep. XXXII: « Quadrima nigri nec corona puleii. » HARD.

4. *Cubiculis.* In quibus, ut nunc quoque fit, clavis alligabantur acervi florum et herbarum odoratarum

nam et[5] capitis dolores imposita dicitur levare. Quin[6] et olfactu capita tueri contra frigorum æstusque injuriam, et ab siti traditur; neque æstuare eos, qui duos e pulegio
2 surculos impositos auribus in sole habeant. Illinitur etiam in doloribus cum polenta et aceto. Femina efficacior[7]. Est autem hæc flore purpureo: mas candidum habet. Nauseas[8] cum sale et polenta in frigida aqua pota inhibet. Sic et pectoris ac ventris dolorem. Stomachi[9] autem ex aqua item rosiones sistit, et vomitiones cum aceto et polenta. Intestinorum vitia melle decocta et nitro sanat. Urinam[10] pellit ex vino: et si ammineum sit, et calculos[11], et interiores omnes dolores. Ex melle[12] et aceto sedat menstrua, et secundas. Vulvas[13] conversas corrigit. Defun-

ad medicos usus. Petron. in Satyr. « mitia sorba Inter odoratas pendebant texta coronas, Et thymbræ veteres, et passis uva racemis. » H.

5. *Nam et capitis dolores imposita dicitur levare*. Q. Serenus, cap. II, inter remedia capiti medendo: « vel corno ex arbore sertum, Pulegiumque potens una super aure levabis: Aut illud mixto coctum clementer aceto Cauta nare trahes. » Sic etiam Apul. c. XCII, tit. 6. H.

6. *Quin et olfactu capita tueri contra frigorum æstusque injuriam*, etc. Apul. cap. XCII, tit. I: « Capiti ne noceat æstus aut frigus: Herbam pulegium tecum, aut super aurem, aut sub anulo portato: hoc et hieme tota facies: nec gravedinem senties, nec perfrictionem. » Hard.

7. *Femina efficacior*. De hac maris et feminæ distinctione nihil Dioscorides. Dalec. — *Femina*. Apul. c. XCII: « Duo genera ejus sunt, masculus et femina. Masculus florem album habet, femina rubrum, sive purpureum: utrumque utile est et mirabile. » Hard.

8. *Nauseas cum sale et polenta... pota inhibet*. Marc. Emp. cap. XX. Apuleius, c. XCII, t. 3: « Contra nauseam stomachi: Pulegium tritum, vel in aqua maceratum cum aceto potui dabis: nauseam sedas. » Diosc. III, 36, ad nauseam: μετ' ὀξυκράτου ex posca pulegium bibi præcipit. Hard.

9. *Stomachi*. Sive morsus. Diosc. δηγμοὺς στομάχου. Hard.

10. *Urinam*. Marc. Emp. c. XXVI. Id vero vini genus *pulciatum* a Lampridio appellatur in Elagabalo. Græcis οἶνος γληχωνίτης. Hard.

11. *Et calculos, et interiores*, etc. Apul. c. XCII, t. 11. Hard.

12. *Ex melle*. Bibitum ejicere menstrua et secundas, scribit pariter Diosc. loc. cit. Hard.

13. *Vulvas conv. corrigit*. Diosc. lib. III, 36: Πρὸς ὑποστροφὰς ὑστέρας ἁρμόζει. Hard.

ctos[14] partus ejicit. Semen[15] obmutescentibus olfactu ad- 3
movetur. Comitialibus in aceto cyathi mensura datur. Si aquæ[16] insalubres bibendæ sint, tritum aspergitur. Salsitudines[17] corporis, si cum vino tradatur, minuit. Nervorum[18] causa, et in contractione, cum sale et aceto, et melle confricatur in opisthotono. Bibitur[19] ad serpentium ictus decoctum : ad scorpionum et in vino tritum, maxime quod in siccis nascitur. Ad oris exhulcerationes, ad tussim efficax habetur[20]. Flos recentis incensus, pulices[21] necat odore. Xenocrates[22] pulegii ramum lana involutum, in tertianis ante accessionem olfactandum dari, aut stragulis subjici, et ita collocari ægrum, inter remedia tradit.

LV. Silvestri ad eadem vis efficacior est, quod simile 1
est origano, minoribus foliis, quam sativum : et a quibusdam dictamnus vocatur. Gustatum a pecore capris-

14. *Defunctos*. Diosc. loc. cit. Apuleius, c. XCII, tit. 7 : « Si infans in utero mulieris mortuus fuerit : pulegii cauliculos tres recentes, qui adolent suaviter, tritos in vino vetere optimo, sextarii quartario da bibat, liberabitur. » Hard.

15. *Semen*. Illud nimirum est quod Apuleius aliquando planius, c. XCII, t. 14 : «Si mulier obticuerit (nempe in partu) : Pulegium contritum et in pulverem redactum lana convolutum subjiciatur ab obstetrice. » Hard.

16. *Si aquæ*, etc. Præsertim si pigræ et stagnantes. Dalec.

17. *Salsitudines*. Forsan *lassitudines*, rectius. Idcirco enim et tueri capita dicitur, contra æstus frigorumque injuriam, quæ causæ sunt lassitudinum : et idem nervorum confricationi prodesse, quod lassitudinem pariter respicit. Hard.

18. *Nervorum*. Apul. c. XCII, t. 13 : « Contra spasmum : Pulegium in aceti cyathis duobus jejunus bibat, si spasmus molestus fuerit. » Spasmus nervorum distentio est atque convulsio. Tetanus, eorumdem rigor, auctore Celso, II, 1. Opisthotonum spasmum Plinius dixit, XXII, 9. De opisthotono diximus c. 15. Est enim opisthotonos unum e tribus spasmi generibus quæ fusius explanaturi sumus, lib. XXIII, c. 24. H. — *Confricatur in*. Gr. *confricatur opist.* omisso scil. τῷ *in*. Ed.

19. *Bibitur*. Diosc. III, 36. H.

20. *Ad tussim efficax habetur*. *Habentis*, non *habetur*, in vet. cod. Scribo, *habenti*, h. e. si dumtaxat habeatur, ut sæpe alias Plinius. Pint.

21. *Pulices*. Atque inde fortassis pulegii nomen. Hard.

22. *Xenocrates*. Apuleius quoque, c. XCII, t. 6 : « Ad tertianas : Pulegii ramulos tres lana involutos odoret ante accessionem. » Hard.

que, balatum[1] concitat. Unde quidam Græci littera mutata[2] blechona vocaverunt[3]. Natura tam fervens est, ut illitas partes exhulceret. Tussi[4] in perfrictione fricari ante balnea convenit : et ante accessionum horrorem, convulsis[5], et torminibus. Podagris[6] mire prodest. Hepaticis cum melle et sale bibendum datur : pulmonum[7] vitia exscreabilia

LV. 1. *Balatum*. Diosc. III, 36, iisdem verbis : Καλοῦσι δέ τινες αὐτὴν βλήχωνα, ἐπειδὴ τὰ γευσάμενα κατὰ τὴν ἄνθησιν τῶν ποιμνίων, βληχῆς ὑποπίμπλανται. Hard.

2. *Mutata*. Sic ex MSS. emend. Hard. *mutantes* Gr. et Al. Ed.

3. *Unde quidam Græci literas mutantes, blechon vocaverunt*. Scribo, « Unde quidam Græci littera mutata blechonen vocaverunt, » ex vetusto codice rectius, una enim tantum littera est, quæ mutatur, *g* in *b*: *glechon* enim vulgo dicta, ab aliis *blechon* vocata. Est autem locus ex Dioscoride sumptus : cujus interpretes Hermolaus et Marcellus verba Plinii depravata verbis Dioscoridis immiscentes, quum in græcis exemplaribus non habeantur, haud sane recte fecerunt. Neque enim fidus interpres hujusmodi licentiam sibi assumere debet, perniciosam litteris, et mali exempli, quo nomine a Marcello Hermolaus, et Marcellus ab aliis, nec injuria, reprehensi sunt. Illud vero notandum, in codicibus Dioscoridis impressis primæ et secundæ editionis : item in Aetio, lib. I, et Galeno, lib. VI de simplicium Facultate, mendose *glichon* cum *i* in prima syllaba scriptum esse, quum scribi debeat cum *e glechon*, sicque habeat Paulus Ægineta pergamena charta scriptus et vetus, lib. VII, et Oribasius, lib. II, etiam scriptus, quo utroque utor domesticis. Theophrast. item *glechon* nominat cum *e*, in lib. VII, quam dictionem cur Theodorus intactam reliquerit nescio, quum in aliis vertendis sit plus nimio audax ; denique et Marcellus, et Hermolaus tam in Dioscoride, quam in Corollario, et docti omnes non aliter proferunt. Pint. — *Unde*. Hesychius : Βλήχων, γλήχων, καὶ οὕτως λέγεται. Apuleius quoque, c. XCII, ἀπὸ τῆς βληχῆς, quæ vox balatum sonat. Hard.

4. *Tussi*. Eos, inquit, qui tussi laborant, quam ex perfrictione collegerint, ut Marcellus Emp. loquitur, c. XVI, p. 115, silvestri pulegio fricari ante balnea convenit. Perfrictio Græcis περίψυξις vehemens frigus est (a *perfrigesco*), qualis affectio illa est febre laborantium, quæ præcedit horrorem, id est, φρίκην. Hoc frigore pars aliqua una tantum corporis laborat, quo et rigescit, torpescitque : unde κατεψυγμένη καὶ παράφορος γλῶσσα rigens et balbutiens lingua dicitur. H.

5. *Convulsis*. Convulsis, τοῖς σπωμένοις, cum melle et sale auxiliari ait Diosc. III, 36. Hard.

6. *Podagris*. Diosc. loc. cit. H.

7. *Pulmonum*. Cum melle item et sale, Diosc. loc. citat. Vide et Galen. de Fac. simpl. med. VI, p. 167. Hard.

facit. Ad lienem[8] cum sale utile est, et vesicæ, et suspiriis, et inflationibus[9]: decoctum[10] succo æqualiter, et vulvas[11] corrigit: et contra scolopendram terrestrem vel marinam: item scorpiones: privatimque valet contra hominis morsum. Radix contra increscentia hulcera[12] recens potentissima. Arida vero cicatricibus decorem affert.

LVI. Item pulegio est nepetæque societas. Decocta 1
enim in aqua ad tertias discutiunt[1] frigora[2], mulierumque menstruis[3] prosunt. Et æstate sedant calores. Nepeta[4] quoque vires contra serpentes habet. Fumum ex ea nidoremque fugiunt, quam et substernere in metu[5] obdormituris utile est. Tusa[6] ægilopiis imponitur, et capitis doloribus recens cum tertia parte panis temperata aceto illinitur.

8. *Ad lienem*. Diosc. loc. cit. Ex aceto propinat Apuleius ad splenis dolorem, cap. XCII, tit. 17. HARD.

9. *Et inflationibus*. Apul. c. XCII, tit. 15, ad inflationem stomachi, vel intestinorum: « Pulegium ex aqua calida contritum, vel ex vino, vel per se dato: rem miraberis illico. » HARD.

10. *Decoctum*. Decoctum æqualiter prodest succo, et simul vulvas corrigit. H. — *Inflationibus: decoctum*, etc. Dalec. *inflationibus decoctum. Succus*, etc. ED.

11. *Vulvas*. Conversas scilicet, ut dictum est cap. 51. Ad inflationes præterea duritiamque vulvæ egregie facere scribit Diosc. loc. cit. HARD.

12. *Increscentia hulcera*. In quibus scilicet caro supra modum excrescit. DALEC.

LVI. 1. *Discutiunt*. Quæ febrium horrorem antevertunt. HARD.

2. *Frigora*. Quæ accessionum febrilium principiis invadunt. DAL.

3. *Menstruis*, etc. Eam vim pulegio vel soli Q. Serenus vindicat, cap. XXXV: « Pulegii calido purgatur femina potu. » HARD.

4. *Nepeta*. Apuleius, cap. XCIV: « Morsibus serpentum curandis: Herbæ nepitæ montanæ ex vino tritæ succus expressus cum vino potui datur: cujus etiam folia contrita plagæ utiliter imponuntur. » Est hæc fortassis Dioscoridis καλαμίνθη. HARD.

5. *In metu*. In eo loco obdormituris, in quo serpentes metuendæ. H.—Chiffl. *in metu eo dorm*. ED.

6. *Tusa*. Αἰγίλωψ oculi vitium est, quod in angulo oculi, qui est ad nares, fieri omnes testantur: esseque tumentem abscessum, qui in ea parte suppuret, et fistulæ modo distillet. Nostri *Fistule lacrymale* ex ea re vocant: Græci αἰγίλωπας et τὰ αἰγιλώπια, quæ vox oculum caprinum sonat, a vitio scilicet et labe, quæ capris fere propria est et continua. Vide Cels. VII, 7. H.

Succus[7] ejus instillatus naribus supinis, profluvium sanguinis sistit. Item radix, quæ cum myrti semine in passo tepido gargarizata anginis medetur.

1 LVII. Cuminum[1] silvestre est prætenue, quaternis aut quinis foliis veluti serratis. Sed et sativo magnus usus, in stomachi[2] præcipue remediis. Discutit[3] pituitas[4], et inflationes[5], tritum et cum pane sumptum, vel potum ex aqua vinoque: tormina[6] quoque et intestinorum dolores. Verumtamen omne pallorem[7] bibentibus gignit. Ita certe ferunt Porcii[8] Latronis clari inter magistros dicendi, adsectatores, similitudinem coloris studiis contracti imitatos: et paulo ante Julium[9] Vindicem adsertorem illum[10] a Ne-

7. *Succus*. Qui et narium morbis medetur, si Theod. Priscianum audimus. « Naribus vero specialiter sic medeberis », inquit ille, I, 11, de narium morbis: « succum nepitæ, quam Græci calaminthen vocant, frequenter infunde: aut ejusdem siccatæ et contusæ pulverem per canalem exsufflato. » H.

LVII. 1. *Cuminum*. Hæc totidem verbis interpres Oribasii, XI, fol. 102, post Diosc. III, 69. H.

2. *In stom*. Marc. Emp. c. XX: « Cuminum teres, et vino mixtum dabis bibendum jejuno, si non febricitabit: si febricitabit, ex aqua tritum dabis: continuo emendabis stomachi dolorem. » Apud Diosc. III, 68, εὔστομον hodie legitur, hoc est, ori gratum, forte pro εὐστόμαχον. Nam silvestre cuminum, cap. 69, ad stomachi imbecillitatem levandam in primis laudatur. Hard.

3. *Discutit*. Crassiores humores ac pituitosos, per alvum et urinas educit: eosdem a capite evocat. H.

4. *Pituitas*. Vaporosos et crassos spiritus e pituita genitos. Pint.

5. *Et inflationes*. Hæc deinceps iisdem verbis Diosc. tum de cumino sativo, tum de silvestri, III, 68 et 69. Hard.

6. *Tormina*. Dioscorid. loc. citat. Q. Serenus, cap. XXVII, de ventris dolore mitigando: « Quin etiam ex lymphis, tritum potare cuminum Conveniet, quod jam nobis documenta probarunt. » Hard.

7. *Pallorem*. Unde cuminum pallens Q. Sereno, cap. XIV, et Persio, Sat. V. Exsangue cuminum, Horatio, I, ep. 20. Et hoc pariter notat Diosc. loc. cit. Hard.

8. *Porcii*. M. Porcius Latro, genere Hispanus, primus clari nominis professor, ut auctor est Quintilianus, X, 5. Hunc Seneca pater in Præf. Contr. tam egregie commendat, ut egregiis declamatoribus, qui Augusti sæculum illustrarunt, præripuisse gloriam videatur. H.

9. *Julium*. Qui primus adversus Neronem conspiravit: natione Gallus, stirpe regia, ordinis senatorii. Vide Dion. lib. LXIII, p. 724. H.

10. *Adsertorem illum*. Is quum

rone libertatis, captatione testamenti[11] sic lenocinatum. Narium[12] sanguinem pastillis inditum vel ex aceto recens sistit: et oculorum[13] epiphoris per se impositum, tumentibus[14] cum melle prodest. Infantibus imponi in ventre satis est. Morbo[15] regio in vino albo a balineis datur. (xv.) Æthiopicum[16] maxime in posca, et in ligmate[17] cum melle. Africano paulatim urinæ incontinentiam[18] cohiberi putant. Sativum datur ad jocineris vitia tostum, tritum in aceto: item ad vertiginem. Iis vero quos acrior urina mordeat, in dulci[19] tritum vino. Ad vulvarum vitia in vino[20]: præ-

Gallias pro prætore regeret, a Nerone primus omnium, qui exercitibus præerant, defecit. Suetonius in Ner. Dal.

11. *Captatione testamenti.* In captatione testamenti (quum ejus testamentum, ac hereditatem Nero captaret) sic lenocinatum fuisse, Neronis cupiditati et voluptati obsequutum, ut ejus amicitia et benevolentia summos honorum gradus consequeretur, dum pallido colore simularet adversa valetudine se premi, qua brevi periret. Dalec.

12. *Narium sanguinem*, etc. Diosc. III, 68. Hard.

13. *Et oculorum.* Ex Dioscoride, *testiculorum epiphoris*, hoc est, inflammationibus reponere Dalecampius omni ope nititur: vocemque *tumentibus*, quæ mox sequitur, de hernia nescio qua flatuosa accipit: qua in re vereor magnopere, ut suffragatores habeat medicæ rei magistros. Nos qui nihil astutius meditamur, pertinacem omnium codicum consensionem sequuti de oculorum epiphoris, ac tumore accipimus: quum præsertim de testium tumore mox ex ipso cumino medicina præscribatur, quam proinde hoc loco ante delibare, non fuit operæ pretium. Hard.

14. *Tumentibus.* Oculis. Quem morbum ita Serenus expressit, cap. xiv: « Si tumor infestat, rufos et gliscit in orbes: » vel ut alii libri habent: « Si tumor insolitus typho se tollat inani, Turgentes oculos vili circumline cœno. » Hard.

15. *Morbo.* Plin. Valer. lib. II, cap. 59, ad verbum. Hard.

16. *Æthiopicum maxime in posca illinitur.* Aliter in nostro exemplari: « His Æthiopicum maxime in posca et in lignate, etc. » Scribo: « et in ecligmate. » Pint.

17. *In ligmate.* Vel, ut alii, in ecligmate. Ἔκλειγμα arteriaca compositio est, quæ linctu absumitur, non vorando, ut catapotia. Vulgo electuaria vocant. Τὰ ἐκλείγματα, quæ ori apposita sensim liquefiunt, ac deinde deglutiuntur; a λείχειν, hoc est, lingendo. Hard.

18. *Incontinentiam.* Ἀκράτειαν. Nec de hac facultate Dioscorides quidquam prodidit, nec de cumino africano. Dalec.

19. *In dulci primum vino.* Τῷ γλυκεῖ, vino passo. Dal.

20. *In vino.* Ore sumptum. Dal.

terque, impositis vellere foliis : testium[21] tumoribus, tostum, tritumque cum melle, aut cum rosaceo et cera.
3 Silvestre ad omnia eadem efficacius. Præterea ad serpentes cum oleo, ad scorpiones, ad scolopendras. Sistit et vomitionem[22] nauseasque ex vino, quantum apprehenderint tres digiti. Propter colum quoque bibitur illiniturque, vel penicillis fervens[23] adprimitur fasciis. Strangulationes vulvæ potum in vino aperit, tribus drachmis in tribus cyathis vini. Auribus[24] instillatur ad sonitus atque tinnitus cum sebo vitulino, vel melle. Suggillatis[25] illinitur cum melle, et uva passa, et aceto. Lentigini[26] nigræ ex aceto.

1 LVIII. Est cumino simillimum[1], quod Græci vocant ammi. Quidam[2] vero Æthiopicum cuminum id esse existimant. Hippocrates[3] regium appellat[4], videlicet, quia efficacius[5]

21. *Testium*. Testium inflammationibus auxiliari Dioscorides ait, cum uva passa et fabarum lomento, vel cum cerato impositum : Διδύμων δὲ φλεγμοναῖς ἀρήγει σὺν σταφίδι, καὶ ἐρεγμίνῳ ἀλεύρῳ ἢ κηρωτῇ ἐπιτεθέν. Th. Prisc. lib. I, cap. 24 : « Fervores testium, vel indignationes, cuminum cum melle et oleo tritum, et appositum curat. » Hard.

22. *Sistit et vomitionem*, etc. Singultui et stomacho fluctuantis humoris copia exsoluto confert. Diosc.

23. *Vel penicillis fervens*, etc. Hoc est, linteolis concerptis fervens cuminum imponitur, deinde fasciarum ope ventri adprimitur. H.

24. *Auribus*. Marcell. Empiric. cap. IX : « Cuminum silvestre contritum, et succo rutæ immixtum, instillatumque auriculæ, dolorem lenit : ventos quoque interius sonantes removet, atque omne vitium potenter emendat. » Hard.

25. *Suggillatis*. Dioscor. lib. III, c. 9 : Αἴρει δὲ καὶ ὑπώπια μασσηθὲν, καὶ καταπλασθὲν σὺν μέλιτι καὶ σταφίδι. Hard.

26. *Lentigini*. Th. Prisc. lib. I, cap. 32 : « Sunt quibus certis ex accidentibus maculæ in corporibus frequentius inhæserunt. Sunt nigræ, sunt albæ, velut elephantiasim adnunciantes... Cuminum cum aceto tritum sæpe profuit. » Hard.

LVIII. 1. *Est cumino simillimum*. Hæc totidem verbis interpres Oribasii, lib. XI, p. 189, post Diosc. lib. III, cap. 70. Ammi vulgare a Dodonæo pingitur, pag. 299, quo officinæ passim utuntur. Hard.

2. *Quidam*. Diosc. loc. cit. Ἄμμι· ἔνιοι καὶ τοῦτο Αἰθιοπικόν, etc. H.

3. *Hippocrates*. Κύμινον Αἰθιοπικὸν Ἱπποκράτης βασιλικὸν ἐκάλεσε. Dioscorides, lib. III, cap. 68. H.

4. *Regium appellat*. Quæ regum imperio paret. Probabilius est sic dictum per ἀντονομασίαν, quod regia mensa dignum esset. Dal.

5. *Efficacius*. In libris hactenus editis, « quia efficacius in Ægypto

Ægyptio judicavit. Plerique[6] alterius naturæ in totum putant, quoniam sit exilius et candidius. Similis autem et huic usus : namque et panibus Alexandrinis subjicitur, et condimentis interponitur. Inflationes et tormina[7] discutit. Urinas[8] et menstrua ciet. Suggillata[9] et oculorum epiphoras 2
mitigat. Cum lini semine scorpionum[10] ictus in vino potum drachmis duabus, privatimque cerastarum, cum pari portione myrrhæ. Colorem[11] quoque bibentium similiter mutat in pallorem. Suffitum cum uva passa et resina, vulvam purgat. Tradunt facilius concipere eas, quæ odorentur id per coitum.

LIX. De cappari[1] satis diximus inter peregrinos fru- 1
tices. Non utendum[2] transmarino : innocentius Italicum est. Ferunt, eos qui quotidie id edunt, paralysi non periclitari, nec lienis doloribus. Radix[3] ejus vitiligines albas tollit, si trita in sole fricentur. Splenicis[4] prodest in vino

judicavit. » Quid porro istud rei est? Idcirco cuminum Æthiopicum Hippocrates regium appellaverit, quoniam illud in Ægypto efficacius judicarit? An cohærent ista inter se satis apte? In MSS. Reg. Colb. etc. « quia efficacius Ægypto judicavit : » nos ex indubitata (Pintiani) conjectura *Ægyptio* reponimus : cui post Æthiopicum Dioscorides pariter III, 68, secundas partes ac vires adsignat : Κύμινον τὸ ἥμερον εὔςομον · καὶ τούτου μᾶλλον τὸ Αἰθιοπικὸν ὅπερ Ἱπποκράτης βασιλικὸν ἐκάλεσε · δεύτερον τὸ Αἰγύπτιον, etc. H.

6. *Plerique.* Diosc. loc. cit. H.

7. *Tormina.* Diosc. loc. cit. H.

8. *Urinas.* Diosc. loc. cit. H.

9. *Suggillata.* Diosc. loc. citat. Καὶ ὑπώπια καταπλασθὲν σὺν μέλιτι αἴρει. Hard.

10. *Scorpionum.* Omnium venenatorum morsibus opitulatur ex vino, scribit Diosc. loc. cit. Hard.

11. *Colorem.* Et potu, et illitu similiter colorem pallidiorem efficere, ut cuminum, Dioscor. etiam auctor est loc. cit. Hard.

LIX. 1. *De cappari.* Lib. XIII, cap. 44. Hard.

2. *Non utendum.* Africano scilicet eo præsertim quod apud Marmaridas nascitur, vel quod ex Arabia et rubro mari defertur : nam id in ore pustulas excitat, et gingivas osse tenus exedit, etc. Vide Dioscorid. lib. II, cap. 204; Galenum de Fac. simpl. med. lib. VII, p. 185. H.

3. *Radix.* Dioscorid. loc. citat. Ἀλφούς τε λευκοὺς ἀποσμήχει σὺν ὄξει λεῖα, « cum aceto trita lentigines albas tollit. » Sic etiam Galen. de Fac. simpl. med. l. VII, p. 184. H.

4. *Splenicis.* Marcell. Empiricus, cap. xxiii. Plin. Val. lib. II, c. 18 : « Corticis ex radice capparum co-

potus radicis cortex duabus drachmis, dempto balinearum usu[5]: feruntque[6] XXXV diebus[7] per urinam et alvum totum lienem emitti. Bibitur[8] in lumborum doloribus, ac paralysi.
2 Dentium[9] dolores sedat tritum ex aceto semen decoctum, vel manducata radix. Infunditur[10] et aurium dolori decoctum oleo. Hulcera[11] quæ phagedænas vocant, folia et radix recens cum melle sanant. Sic et[12] strumas discutit radix: parotidas[13], vermiculosque[14] cocta in aqua. Jocineris quoque malis medetur. Dant et ad tænias in aceto et melle. Oris exhulcerationes in aceto decocta tollit: stomacho[15] inutile esse inter auctores convenit.

chlear plenum teres, et dabis bibere cum aqua calida, addens, si volueris, permodicum acetum: hocque per triduum facies, et sanus eris. » Aliter Celsus, lib. IV, c. 9, de lienis morbo: « Multis modis huic rei cappari aptum est. Nam et ipsum cum cibo assumere, et muriam ejus cum aceto sorbere commodum est. Quin etiam extrinsecus radicem contritam, vel corticem ejus cum furfuribus, aut ipsum cappari cum melle contritum imponere expedit. » Hard. — *Splenicis*. Hic, ut alias semper, Gron. et al. *spleneticis*. Ed.

5. *Dempto balinearum usu*. Ne splenetici medicamenti vim ab interioribus visceribus ad externas partes evocent, et sic prorsus impediant. Dalec.

6. *Ferunt*. Dioscorid. loc. citat. post dies XL. Galen. loc. cit. spatium dierum nullum assignat. H.

7. *XXXV diebus*. Quadraginta diebus lienem absumi, cruentasque urinas reddi, et alvi purgamenta docet Diosc. Dal.

8. *Bibitur*. Dioscorid. loc cit. H.

9. *Dentium dol. sedat tritum*, etc. Dioscorid. et Galen. ll. cc. Hard.

10. *Infunditur*. Dioscorides, loc. cit. Σκώληκάς τε τοὺς ἐν ὠσὶν ὁ χυλὸς ἐγχυματισθεὶς κτείνει. « Aurium vermiculos infusus succus enecat. » Sic etiam Galen. loc. cit. p. 185. H.

11. *Hulcera*. Dioscor. et Galen. ll. cc. Hard.

12. *Sic et strumas*. Galenus, καὶ χοιράδας διαφορεῖ, loc. cit. p. 184. Sic et Dioscorid. loc. cit. Struma, inquit Celsus, lib. V, c. 28, tumor est, in quo subter concreta quædam ex pure et sanguine, quasi glandulæ oriuntur. Latini etiam scrofulas appellant, vulgo *les écrouelles*. Celsus eas maxime in cervice ait oriri, sed in aliis etiam partibus, inguinibus, lateribusque et mammis feminarum. Hard.

13. *Parotidas*. Th. Prisc. lib. I, cap. 8 de parotidibus: « Capparis corticem in aqua elixa: et cum vino commisces, et cataplasma facies. » Hard.

14. *Vermiculosque*. Aurium scilicet, de quibus dictum est proxime. Hard.—Vet. *auriumque verm*. Ed.

15. *Stomacho*. Κακοστόμαχον et

LX. Ligusticum (aliqui panacem vocant[1]) stomacho[2] utile est. Item convulsionibus et inflationibus[3]. Sunt et qui[4] cunilam bubulam appellaverint, ut diximus[5], falso. 1

LXI. (xvi.) Cunilæ[1] præter sativam plura sunt in medicina genera. Quæ[2] bubula appellatur, semen pulegii habet, utile ad vulnera commanducatum impositumque, ut quinto post die solvatur. Et contra serpentes[3] in vino bibitur, ac tritum plagæ imponitur. Vulnera ab iis facta 1

caulem et fructum perinde esse, auctor est Dioscorid. loc. cit. H.

LX. 1. *Panacem vocant.* Nec abs re, quia panaci Heracleotico, radice, caule, viribus, simile est. Dioscorid. Dal.—*Aliqui.* Ut dictum est lib. XIX, cap. 50. Hard.

2. *Stomacho.* Ita MSS. omnes et Parmensis editio. Diosc. lib. III, c. 58, de ligustico : ἱκανῶς δὲ εὐςόμαχόν ἐςιν, etc. In libris editis perperam ad hunc diem, *inutile*, uti et ex sequentibus liquet. Hard.

3. *Et inflationibus.* Subintellige, utile est. Dioscorides, loc. cit. Δύναμις καὶ τοῦ σπέρματος καὶ τῆς ῥίζης, ἁρμόζουσα πρὸς ἐμπνευματώσεις, καὶ μάλιστα τὰς περὶ τὸν ςόμαχον, etc. Sic etiam Galenus de Fac. simpl. med. lib. VII, p. 203, ἄφυσον ait esse, hoc est, flatus exstinguere. H.

4. *Sunt et qui*, etc. Cratevas ligusticum nomine cunilæ bubulæ vocandum censuit, et falso, quoniam cunila bubula origanum silvestre est. Dalec.

5. *Ut diximus.* Lib. scil. super. cap. 50. Hard.

LXI. 1. *Cunilæ præter*, etc. Cunila sativa, satureia hortensis. Cunila montana, satureia silvestris. Cunila gallicana, origanum Heracleoticum. Cunila bubula, origanum silvestre. Cunilago, conyza. Cratevas ligusticum, quod et panacem dicunt, falso cunilam bubulam vocavit supra lib. XIX, c. 8, circa finem. Hæ sic distinguendæ sunt appellationes. Cum historia cunilæ bubulæ polycnemi descriptionem auctor confundit, quam fusius deinde repetit, lib. XXVI, cap. 14. Cunila capitata, XXXII, 10. Polycnemum, Sereno cephalote. Diosc. Dal.

2. *Quæ.* Cunila hæc bubula, uti indicavimus, lib. VIII, cap. 41, origanum silvestre est, quod ab aliis Heraclei panacis, ab aliis, quos inter Nicander est, teste Dioscoride, lib. III, cap. 34, cunilæ nomen accepit. Exstat adhuc certe Nicandri carmen in Ther. p. 44 : Πανάκτειόν τε κονίλην, Ἥν τε καὶ Ἡράκλειον ὀρείγανον ἀμφενέπουσι. « Nam panactea conila, Quam quidam Heracleon origanon indigitarunt. » Vulgo *origan.* Accurate a Lobelio pingitur, in Obss. p. 263, a quo agrioriganon sive onitis major vocatur. Vidimus in Horto Regio. Est origanon vulgare Matthioli in Dioscoridem, lib. III, p. 701. H.

3. *Et contra serpentes.* Contra venenatorum morsus. Dioscorid. loc. cit. Hard.

perfricantur. Item testudines cum serpentibus[4] pugnaturæ hac se muniunt; quidamque in hoc usu panaceam vocant. Sedat et tumores, et virilium mala, sicca, vel foliis tritis; in omni usu mire congruens ex vino.

1 LXII. Est alia cunila[1], gallinacea appellata nostris, Græcis origanum Heracleoticum. Prodest oculis trita addito sale. Tussim[2] quoque emendat, et jocinerum vitia. Laterum dolores cum farina, oleo et aceto in sorbitionem temperata. Præcipue[3] vero serpentium morsus.

1 LXIII. Tertium[1] genus est ejus, quæ a Græcis mascula, a nostris cunilago vocatur, odoris[2] fœdi, radicis lignosæ, folio aspero. Vires ejus vehementissimas in omnibus[3] generibus earum tradunt. Manipulo[4] quoque ejus abjecto, omnes e tota domo blattas[5] convenire ad eam. Privatim adversus scorpiones ex posca pollere. Tribus[6] foliis ex oleo peruncto homine, fugari serpentes.

4. *Testudines cum serpentibus.* Plutarchus, lib. de solertia Animal. Aristot. Hist. Anim. lib. IX. Dal. — *Item.* Id jam autea indicatum lib. VIII, cap. 41. H. — *In hoc usu.* Vet. apud Dal. *ob hunc usum.* Gron. et al. *in hunc usum.* Ed.

LXII. 1. *Est alia cunila.* Apul. cap. CXXII : « Origanum a Græcis Heracleoticum..... Latini cunilam Gallam (lege ex Plinio, *gallinaceam*, sic enim MSS. omnes) et origanum nominant. » Dioscorides, lib. III, cap. 32 : Ὀρίγανος Ἡρακλεωτικὴ, οἱ δὲ κονίλην καλοῦσι, φύλλον ἔχει ἐμφερὲς ὑσσώπῳ, etc. Delineatum accurate a Matthiolo in Dioscorid. lib. III, p. 699, quale nos vidimus. De eo rursum Plinius, l. XXV, c. 12. H.

2. *Tussim quoque emendat.* Diosc. lib. III, cap. 82, cum melle delingi ad tussim jubet. Apuleius, loc. cit. « Tussi medendo: Herbam origanum commanducet, etc. » Hard.

3. *Præcipue.* Diosc. loc. cit. H.

LXIII. 1. *Tertium.* Hæc conyza mascula est, de qua rursum dicetur lib. XXI, cap. 32. Eadem conyza major Dioscorid. lib. III, cap. 136, cujus iconem Lobelius exhibet in Advv. c. 146; qualem nos in Horto Regio vidimus. Hard.

2. *Odoris.* Βαρύοσμος. Dioscorid. loc. cit. Hard.

3. *In omnibus.* Sive mascula sit, sive femina; sive silvestris, sive sativa. Hard.

4. *Manipulo.* Substratu, suffituque venenatas fugare bestias, abigere culices, pulices necare, tradit Dioscorid. lib. III, cap. 136. H.

5. *Blattas.* Culices abigit, pulices necat. Diosc. Dalec.

6. *Tribus.* Folia serpentium morsibus imponuntur utiliter, inquit Diosc. loc. cit. Hard.

LXIV. E contrario[1] quæ mollis vocatur, pilosioribus foliis ac ramis aculeatis, trita mellis odorem habet, digitis tactu ejus cohærescentibus. Altera[2] thuris, quam libanotidem appellamus[3]. Medetur[4] utraque contra serpentes ex vino vel aceto. Pulices[5] etiam contritæ cum aqua sparsæ necant. 1

LXV. Sativa[1] quoque suos usus habet. Succus ejus cum rosaceo auriculas juvat. Ipsa ad ictus bibitur. Fit ex ea montana[2], serpyllo similis, efficax contra serpentes. Urinam[3] movet : purgat et a partu mulieres. Concoctionem mire adjuvat, et ad cibos aviditatem utraque, vel in cruditate jejunis in potione aspersa. Luxatis quoque utilis. Contra vesparum et similes ictus, ex farina hordeacea et posca, utilissima. Libanotidis[4] alia genera suis dicentur locis. 1

LXIV. 1. *E contrario.* Eadem conyza femina Theophrast. Hist. lib. VI, cap. 2. Conyza minor, Diosc. loc. cit. a Lobelio picta accurate in Advv. p. 146. Visa a nobis in Horto Regio. Hard.

2. *Altera.* Altera conyza, inquit, hoc est, mascula, thuris odorem habet : quapropter et ipsa libanotis appellatur, quanquam id nomen et aliæ plantæ verius sortiuntur. Plinius ipse, lib. XXI, cap. 32 : « Folia feminæ mellis odorem habent. Masculæ radix a quibusdam libanotis appellatur, de qua diximus, » hoc nimirum loco. Hard.

3. *Quam libanotidem appellavimus.* Nihil horum Dioscorides in historia tertiæ conyzæ. Plinius inscienter miscet hæc omnia. Dal.

4. *Medetur.* Diosc. loc. cit. H.

5. *Pulices.* Dioscorid. loc. cit. ut paulo antea diximus. Democritus in Geop. lib. XIII, cap. 11, p. 380, ubi de culicibus necandis, περὶ κωνώπων. Φεύξονται δὲ, εἰ κόνυζαν ἑψήσεις, καὶ τῷ ζέματι ῥανεῖς τὴν οἰκίαν. « Fugient, si conyzam decoxeris, decoctoque domum resperseris. » Et cap. 15 de pulicibus, πρὸς ψύλλας, pag. 374, necari hos ait, κονύζης ἑψηθείσης, τοῦ ζέματος ἐπιῤῥαινομένου. Hard.

LXV. 1. *Sativa.* Nempe cunila : nam, ut dictum est initio cap. 61, cætera genera hactenus, præter sativam, descripta sunt. Hæc est quam θύμβραν aliqui, rectius alii cunilam nostram et satureiam vocarunt, ut diximus lib. XIX, cap. 50. Hard.

2. *Fit et ex ea montana.* De Heracleotico id Dioscorides. Dal. — *Fit ex ea montana.* Satureia montana, quæ thymbra Dodonæi, p. 287, visa a nobis in Horto Regio. H.

3. *Urinam.* Diosc. loc. cit. H.

4. *Libanotidis.* Aliarum herbarum quibus est libanotidis nomen pari-

1 LXVI. (XVII.) Piperitis, quam et siliquastrum appellavimus [1], contra morbos comitiales bibitur. Castor et aliter demonstrabat [2], caule rubro et longo, densis [3] geniculis, foliis lauri, semine albo, tenui, gustu piperis, utilem gingivis, dentibus, oris suavitati, et ructibus.

1 LXVII. Origanum [1] quod in sapore cunilam æmulatur, ut diximus [2], plura genera in medicina habet : onitin [3] vel prasion appellant, non dissimile hyssopo. Privatim [4] ejus usus contra rosiones stomachi in tepida aqua, et contra [5]

ter inditum, genera viresque suis locis dicentur : nempe lib. XXIV, cap. 59, ubi rosmarinum tractabitur, quod alio nomine libanotidem appellari dictum est superiore lib. cap. ultim. ac genera quidem illius duo afferentur. HARD. — *Suis dicentur locis*. De libanotide jam tractavit lib. XIX, cap. 12 et ultim. DALEC.

LXVI. 1. *Appellavimus*. L. XIX, cap. 62. Illud est quod piper Indicum appellant vulgo, quod quidem quadrigemino genere a Dodonæo pingitur, sub nomine Capsici, p. 704, 705, nempe oblongioribus, recurvis, latis, minimisque siliquis. Nostris, *poivre d'Inde*. HARD.

2. *Castor et aliter demonstrabat*. Ut intelligamus alterum piperitidis genus. GELEN. — *Castor*. Alterum intelligi vult piperitidis genus a Castore descriptum. HARD.

3. *Densis geniculis*. Hæc est lepidium. DALEC.

LXVII. 1. *Origanum*. « Origanum, ut diximus, plura genera in medicina habet : onitin, quod sapore cunilam æmulatur, non dissimile hyssopo, et quod prasion appellant. Privatim, etc. » Ex Dioscoride Plinius prasion, quod est secundum tragorigani genus, confundit cum origani speciebus. DAL. — *Origanum*, sive satureiam. HARD. — *Quod in sapore*. Vet. apud Dal. *quod sapore*, omisso τῷ *in*. ED.

2. *Ut diximus*. Lib. XIX, cap. 50. HARD.

3. *Onitin*. Diosc. lib. III, c. 33 : Ἡ δὲ ὀνῖτις καλουμένη, λευκοτέρα τοῖς φύλλοις ἐςὶ, καὶ μᾶλλον ἐοικυῖα ὑσσώπῳ, etc. Sic etiam interpres Oribasii, lib. XII, fol. 209. Galeno de Fac. simpl. med. lib. VII, p. 215, ὀνῖτις scribitur. Marcell. Empiric. cap. XXX, p. 212, « Cunila, quam Græci onitim vocant. » Id ei nomen inditum, quod ab asinis præcipue expetatur : Schol. Nicand. Ὀνῖτιδα λέγει, ὅπερ οἱ ὄνοι ἐσθίουσι. Πράσιον a viridi foliorum colore. Vidimus in Horto Regio. HARD.

4. *Privatim*. Plin. Val. lib. IV, p. 36, de origano : « Ex vino albo tritum, et in potione sumptum, scorpionum et araneorum venenis resistit : cruditates discutit : morsus stomachi ex aqua calida datum lenit. » HARD.

5. *Contra araneas scorpionesque in vino albo*. Dele dictionem *contra* ex apographo nostro, ne repetatur inutiliter. PINT.

cruditates : contra araneos scorpionesque in vino albo : luxata[6] et incussa in aceto, et oleo, et lana.

LXVIII. Tragoriganum[1] similius est serpyllo silvestri. 1
Urinam[2] ciet, tumores discutit, contra[3] viscum potum, viperæque ictum efficacissimum, stomachoque[4] acida ructanti, et præcordiis[5]. Tussientibus[6] quoque cum melle datur, et pleuriticis, et peripneumonicis[7].

LXIX. Heraclium[1] quoque tria genera habet : nigrius, 1
latioribus foliis, glutinosum. Alterum[2] exilioribus, mollius, sampsucho[3] non dissimile, quod aliqui prasion[4] vocare malunt. Tertium est inter hæc medium[5], minus quam cætera efficax. Optimum[6] autem Creticum : nam et jucunde

6. *Luxata et incussa*, etc. Plin. Val. loc. cit. Hard.

LXVIII. 1. *Tragoriganum similius est serpyllo silvestri.* Dioscorid. lib. III, cap. 35 : Τραγορίγανος θαμνίσκος ἐςὶν ὀριγάνῳ ἢ ἑρπύλλῳ ἀγρίῳ τὰ φύλλα καὶ τὰ κλωνία. Ab hircis, quibus gratum illud pabulum est, nomen habere, ut ab asinis onitin, auctor scholiastes Nicandri. Est thymbra legitima Clusii, quam ille pinxit, Hist. rar. Plant. l. III, p. 358 ; nos in Horto Regio observavimus. Hard.

2. *Urinam ciet, tumores discutit.* Diosc. loc. cit. Hard.

3. *Contra.* Hoc est, contra ἰξίαν, ut diximus cap. 51. Dioscorid. loc. cit. Nicander in Alexiph. p. 151, tragoriganum valere ait contra ἰξιόεν εὐλοφόνον. Hard.

4. *Stomachoque.* Dioscorid. loc. cit. Τοῖς κακοςομάχοις, καὶ ὀξυρεγμιῶσι δίδοται, καὶ ἐφ' ὧν ἀλυσμὸς, καὶ ναυτία, καὶ θέρμη ὑποχονδρίων παρακολουθεῖ. « Stomacho male affectis, et acida ructantibus exhibetur, et iis quos qualis ex maris agitatione anxietas, nausea, et præcordiorum æstus comitantur. » Hard.

5. *Præcordiis.* Æstuantibus a marina jactatione. Diosc. Dal.

6. *Tussientibus quoque cum melle.* Dioscorid. loc. cit. Hard.

7. *Et peripneumonicis.* Dioscorid. Βηξί τε καὶ περιπνευμονίαις σὺν μέλιτι ἐν ἐκλειχτῷ δίδοται, in ecligmate. H.

LXIX. 1. *Heraclium.* Sic in Indice hujus loci : « De origano Heraclio : Genera tria. » Illud ipsum quod Heracleoticum appellatum est c. 62, hoc tragorigani genus quoddam lætius Dioscorides appellat lib. III, cap. 35. Hard.

2. *Alterum.* Alterum tragorigani genus apud Dioscoridem, loc. cit. Ἡ δέ τις τραγορίγανος λεπτόκαρπος, καὶ λεπτόφυλλος, ἣν καὶ πράσιον ἔνιοι καλοῦσιν. Hard.

3. *Sampsucho.* Hyssopo. Diosc.

4. *Prasion.* Sive oniten. Diosc.

5. *Tertium est inter hæc medium*, etc. Silvestre. Diosc.

6. *Optimum.* Dioscorid. loc. cit. Ἀρίςη δὲ ἡ Κιλίκιος, καὶ ἡ ἐν Κῷ, καὶ Χίῳ, καὶ Σμύρνῃ, καὶ Κρήτῃ. Hard.

olet. Proximum Smyrnæum[7], odorius. Heracleoticum[8], ad
2 potum utilius, quod onitin[9] vocant. Communis autem usus[10] serpentes fugare, percussis esui dare decoctum, potu urinam ciere, ruptis, convulsis mederi cum panacis radice, hydropicis cum fico, aut cum hyssopo, acetabuli mensuris decoctum ad sextam. Item ad scabiem, pruriginem, psoras, in descensione[11] balinearum. Succus auribus infunditur cum lacte. Tonsillis[12] quoque et uvis
3 medetur, et capitis hulceribus. Venena opii et gypsi exstinguit decoctum[13], si cum cinere in vino[14] bibatur

7. *Proximum Smyrnæum. Deinde Heracleoticum ad potum utilius.* In vet. cod. « Proxim. Zmyrnium odorius. Heracleoticum ad potum utilius. » Legend. videtur *odoratius*, non *odorius*. Pint. — *Smyrnæum.* Ita MSS. Reg. 2, Colbert. 2, Chifflet. etc. ut sit sententia, jucundius Smyrnæum origanum olere, quam Creticum. Sunt qui *Smyrnium* legant, falso : quanquam esse percommode hic possit videri σμύρνιον, sive σμυρνεῖον a σμύρνα, hoc est, a myrrha. Est autem *odorius* ab *odorus*, quæ vox quum sæpius in absoluto gradu apud idoneos latinitatis auctores occurrat, tum vero est in comparativo infrequens. Hard. — *Proximum*, etc. Gron. et al. ante Hard. *prox. Smyrnæum. Deinde Herac.* Ed.

8. *Heracleoticum.* Ex Heraclea Cretæ. Dalec.

9. *Quod onitin.* Hoc est, eo quod onitin vocant. Sincerius, credo, legas, *eo quod onitin vocant* : vel *quam quod onitin vocant.* Discrepat enim onitis, de quo cap. 67, ab Heracleotico, de quo cap. 62. Galenum adde, cujus eadem fere sententia est, de Fac. simpl. med. lib. VII, pag. 215 : Ὀρίγανος ἡ μὲν Ἡρακλεωτικὴ δραστικωτέρα τῆς ὀνίτιδος, *efficacior est onitide.* Subscribit et Diosc. lib. III, c. 33. Atque hanc esse Plinii mentem, vel ex verbis, quæ proxime subsequuntur, perspicuum est : subjicitur enim statim, *Communis autem usus*, utriusque scilicet origani, Heracleotici, onitidisque : quorum forma dispar, ad potum dissimilis usus, eædem in medicina vires. Hard.

10. *Communis autem usus.* Hæc omnia de Heracleotico Dioscorides. Dal. — *Communis.* Communes Heracleotici et onitidis vires. Sic Dioscorid. lib. III, cap. 32, 33. Hard.

11. *In descensione.* Diosc. l. III cap. 32 : Κνησμοὺς δὲ καὶ ψώρας, καὶ ἴκτερον τὸ ἀφέψημα αὐτῆς ἐν λουτρῷ ὠφελεῖ. « Prurigini, psoræ ac morbo regio decoctum ipsius in balneo prodest. » Hard.

12. *Tonsillis.* Dioscorides, loc. cit. Παρίσθμια, καὶ κιονίδας, καὶ ἄφθας, θεραπεύει. Hard.

13. *Venena opii et gypsi exstinguit decoctum.* Datur iis qui cicutam aut opium biberunt, ex passo : qui gypsum aut ephemeron, ex oxymelite. Diosc.

14. *Cum cinere in vino bibatur.* Cinerem hic lixivium appellat. Sic

Alvum[15] mollit acetabuli mensura. Suggillatis[16] illinitur: item dentium dolori, quibus etiam et candorem facit, cum melle et nitro. Sanguinem narium sistit. Ad parotidas decoquitur cum hordeacea farina. Ad arterias asperas cum 4
galla et melle teritur: ad lienem folia cum melle et sale. Crassiores[17] pituitas et nigras extenuat coctum cum aceto et sale, sumptum paulatim. Regio morbo tritum cum oleo[18] in nares infunditur. Lassi perunguntur ex eo, ita ut ne venter attingatur. Epinyctidas cum pice sanat. Furunculos aperit cum fico trito: strumas cum oleo et aceto et farina hordeacea. Lateris dolores cum fico illitum. Fluxiones sanguinis in genitalibus tusum, et aceto illitum. Reliquias purgationum a partu.

LXX. Lepidium[1] inter urentia intelligitur. Sic et[2] in 1
facie cutem emendat exhulcerando, ut tamen cera et rosaceo facile sanetur. Sic et lepras[3], et psoras tollit semper facile, et cicatricum hulcera. Tradunt[4] in dolore dentium adalligatum brachio qua doleat, convertere dolorem[5].

Columella, lib. XII, cap. 22: «Cinis autem odorem picis aufert, et eluit spurcitiam.» Dalec.

15. *Alvum.* Dioscorid. loc. citat. Ξηρὰ δὲ ποθεῖσα ὀξυβάφου πλῆθος σὺν μελικράτῳ, μέλανα κατὰ κοιλίαν ἄγει. «Aridum acetabuli mensura cum aqua mulsa epotum, atros humores per alvum extrahit.» Hard.

16. *Suggillatis.* Marcell. Empir. cap. XIX. Hard.

17. *Crassiores.* Has per alvum extrahit, inquit Diosc. l. c. Hard.

18. *Oleo.* Cum oleo irino in nares infusum caput purgare, scribit Diosc. l. c. Hard.

LXX. 1. *Lepidium.* Diosc. II, p. 205: Λεπίδιον. Δύναμις δέ ἐςι τῶν φύλλων δριμεῖα ἑλκωτική, etc. «Vis foliorum acris et exhulcerans, etc.»

2. *Sic et in facie.* Inde nomen habet, quod faciei nempe maculas, τὰς λεπίδας delet. Servi compuncti notas tollebant lepidio: quare, id ubi animadversum est, candenti ferro inuri eos invecta consuetudo est. Hard.

3. *Sic et lepras.* Dioscor. l. c. H. — *Cicatricum hulcera.* Vet. ap. Dal. *hulcerum cicatrices.* Ed.

4. *Tradunt.* Totidem verbis hæc Diosc. sed collo lepidium jubet appendi. Hard.

5. *Compescere dolorem.* Excitata pustula, quæ humoris impetum dentem vexantis ad brachium revocet. Sic quidam in eo morbo aurium radici medicamenta, quæ pustulas gignunt, admovent. Dal. — *Compescere.* Ch. *convertere.* Ed.

1 LXXI. Gith[1] ex Græcis, alii melanthion, alii melanspermon vocant. Optimum[2] quam excitatissimi odoris, et quam nigerrimum. Medetur serpentium plagis et scorpionum. Illini ex aceto ac melle reperio, incensoque[3] serpentes fugari. Bibitur[4] drachma una et contra araneos. Distillationem[5] narium discutit tusum in linteolo olfactum.
2 Capitis[6] dolores illitum ex aceto et infusum naribus. Cum irino oculorum epiphoras et tumores. Dentium[7] dolores coctum cum aceto[8]. Hulcera oris tritum aut commanducatum. Item lepras[9] et lentigines ex aceto. Difficultates[10] spirandi addito nitro potum. Duritias[11], tumoresque veteres, et suppurationes, illitum. Lacte[12] mulierum auget continuis diebus sumptum. Colligitur succus ejus, ut hyos-

LXXI. 1. *Gith.* Et Celso quoque, II, cap. extr. *git.* Item Scrib. Largo, Comp. 131. Dioscoridi μελάνθιον, cæteris a nigritia seminis, μελάνσπερμον, μήκων ἄγριος μέλας, Ῥωμαίοις παπάβερ νίγρουμ, ut est in Nothis ejusdem, pag. 456. H.

2. *Optimum quam excitatissimi odoris, et quam nigerrimum.* Diosc. lib. III, cap. 93, μέλαν, δριμὺ, εὐῶδες. Hard.

3. *Incensoque serp. fugari.* Diosc. l. c. Hard.

4. *Bibitur.* Contra phalangiorum etiam araneorum morsus: Βοηθεῖ δὲ καὶ φαλαγγιοδήκτοις ὅσον ∠ α' μεθ' ὕδατος ποθέν. Diosc. l. c. H.

5. *Distillationem.* Iisdem verbis Dioscor. l. c. Δεανθὲν δὲ καὶ ἐν ἀποδέσμῳ δεθὲν, καὶ ὀσφραινόμενον, τοὺς καταῤῥοιζομένους ὠφελεῖ. Sic etiam Galen. de Fac. simpl. med. VII, pag. 206, καταῤῥους ἰᾶται, θερμὸν ἐν ὀθονίῳ προσφερόμενον. H.

6. *Capitis.* Dioscor. l. c. Ἁρμόζει δὲ καὶ κεφαλαλγοῦσι καταπλασσόμενον τῷ μετώπῳ καὶ τοῖς ἀρχομένοις ὑποχεῖσθαι, ἐγχεόμενον εἰς τὰς ῥῖνας μετὰ ἰρίνου λεῖον. Hard.

7. *Dentium.* Dioscor. l. c. Ὠφελεῖ δὲ καὶ ὀδονταλγίαν μετὰ ὄξους ... ἑψηθὲν καὶ διακλυζόμενον. Theodor. Prisc. I, 14, « de dentium curationibus: Quibus putres cavernæ obvenerint, melanthium elixum in aceto commixtum. » Hard.

8. *Coctum cum aceto.* Et teda, ac collutum. Diosc. Hard.

9. *Item lepras.* Diosc. Αἴρει δὲ καὶ φακὸν, καὶ λέπρας, etc. Lentigo, φακὸς, macula est subrufa, vel nigricans in facie, ad lentis similitudinem. H.

10. *Difficultates.* Diosc. et Galen. ll. cc. Vide Sarraceni not. in Dioscor. Hard. — *Addito nitro.* Vet. apud Dal. *add. vino.* Ed.

11. *Duritias, tumoresque veteres.* Dioscor. l. c. Hard.

12. *Lacte.* Diosc. l. c. Πινόμενον δὲ πλείους ἡμέρας γάλα ἄγει. *Lacte* porro vetusto more MSS. omnes exhibent, pro *lac*, quod et antea observatum a nobis, et in Plauto aliisque, ad Plinium, XV, 16. H.

cyami[13]: similiterque[14] largior, venenum est, quod mi- 3
remur; quum[15] semen gratissime panes etiam condiat. Oculos quoque purgat: urinam[16] et menses ciet. Quin immo linteolo deligatis[17] tantum granis XXX secundas trahi reperio. Aiunt et clavis in pedibus mederi[18] tritum in urina: culices suffitu necare: item muscas.

LXXII. Et anisum[1] adversus scorpiones ex vino bi- 1
bitur, Pythagoræ inter pauca laudatum, sive crudum, sive decoctum. Item viride aridumve, omnibus quæ condiuntur, quæque intinguntur, desideratum. Panis[2] etiam crustis inferioribus subditum. Saccis[3] quoque additur: cum amaris nucibus vina commendat. Quin[4] ipsum oris halitum jucundiorem facit, fœtoremque tollit manducatum matutinis cum smyrnio, et melle exiguo, mox vino collutum. Vultum juniorem præstat. Insomnia levat suspensum in pulvino, ut dormientes olfaciant. Appetentiam ciborum

13. *Ut hyoscyami.* De quo dicetur lib. XXV, 17. Hard.

14. *Similiterque.* Ut in hyoscyamo evenit, cujus foliis constat mentem corrumpi, ut suo loco dicetur proxime appellato, si plura quam quatuor bibantur. De melanthio Dioscor. l. c. Φασὶ δὲ καὶ ἀναιρεῖν αὐτὸ πλεῖον ποθέν. Hard.

15. *Quum.* Lib. sup. cap. 52. H.

16. *Urinam.* Si nempe pluribus diebus continuis sumatur, ut dicit Dioscor. l. c. Vide etiam Galen. de Fac. simpl. med. VII, p. 206. H.

17. *Deligatis.* Et in pesso subditis. Dal. — Gronov. et al. ante Hard. *alligatis.* Ed.

18. *Clavis in pedibus mederi.* Circumscarificatis, mederi tritum in urina vetere. Dioscorid. Dalec. — *Aiunt.* Diosc. l. c. Καὶ ἥλους περιχαραχθέντας ἐκτινάσσει σὺν οὔρῳ παλαιῷ. « Clavos circumscarificatos excutit cum urina vetere impositum. » Vulgati codices habent σὺν οἴνῳ. At Serapio, ut Plinius, σὺν οὔρῳ habet. Hard.

LXXII. 1. *Et anisum.* Ita Nicander in Ther. pag. 44, ubi ἄννησον scribitur: quod Atticæ consuetudinis esse geminato ν Scholiastes admonet p. 31. Sic etiam Dioscor. III, 65, apud quem ἄνισον vulgari more *de l'anis*. Iconem apud Dodonæum vide, pag. 297. In MSS. omnibus, Reg. Colb. etc. *anesum* legitur. Hard.

2. *Panis etiam crustis.* Ut ammi et melanthium, feniculum. Dal.

3. *Saccis.* Quibus vina saccantur, sive percolantur, ut dictum est XIV, 28; XVIII, 17. Vide Hier. Mercurial. Varr. Lect. II, 27. H.

4. *Quin.* Dioscor. III, 65. H.

præstat, quando id quoque inter artificia deliciæ fecere, ex quo labor desiit cibos poscere. Ob has causas quidam anicetum[5] id vocavere.

1 LXXIII. Laudatissimum[1] est Creticum, proximum Ægyptium. Hoc ligustici[2] vicem præstat in condimentis. Dolores[3] capitis levat suffitum naribus. Epiphoris oculorum Evenor[4] radicem ejus tusam imponit : Iollas ipsum cum croco pari modo et vino, et per se tritum cum polenta ad magnas fluxiones, extrahendisque, si qua in oculos inciderint. Narium quoque carcinodes[5] consumit illitum ex aqua. Sedat anginas cum melle et hyssopo ex aceto gargarizatum. Auribus[6] infunditur cum rosaceo. Thoracis
2 pituitas purgat tostum[7]: cum melle sumptum, melius. Cum acetabulo anisi nuces amaras L purgatas tere in melle ad tussim. Facillime[8] vero anisi drachmæ tres, papaveris duæ miscentur melle ad fabæ magnitudinem, et ternis diebus

5. *Anicetum*. Omnibus aliis medicamentis præcellens. Dalec. — *Anicetum*. Ἀνίκητον, invictum, quod omnibus medicamentis antecellat. Non aniso id nomen, sed anetho in Nothis, p. 455, Pseudo-Dioscorides attribuit. Hard.

LXXIII. 1. *Laudatissimum*. Sic Dioscor. l. l. Auctor libri de Simpl. med. ad Paternianum, qui Galeno adscribitur, tom. XIII, pag. 985 : « Anisum optimum est Creticum, deinde Ægyptium : Gallicum inertissimum, etc. » Hard.

2. *Ligustici*. Sativi, de quo cap. 8 ultim. lib. XIX. Dal.

3. *Dolores capitis levat*. Totidem verbis Diosc. l. c. Hard.

4. *Evenor*. Ita eruimus e vestigiis codicum Reg. Colb. etc. in quibus *Evenenor* legitur. In editis, *e vino* perperam. De Evenore et Iolla in auctorum Indice. Hard.— *Evenor*. Jampridem ex vet. codice locum hunc Pintianus refinxerat, quo nunc exhibetur modo. Ed.

5. *Narium quoque carcinodes*. Cancerosum ulcus, aut polypum. Dalec. — *Narium*. Exstat ea vox apud Cels. VI, de polypo. Καρκινώδης ὄγκος hoc loco intelligitur a Plinio, tumor cancro similis, qui absque exesione est. In MSS. Reg. et Colb. *narium cardines*. H.

6. *Auribus*. Cum rosaceo tritum, inquit Dioscor. III, 65, et instillatum fractis auribus medetur. Καὶ ῥήξεις δὲ τῶν ὤτων λεῖον σὺν ῥοδίνῳ ἐνσταζόμενον ἰᾶται. Hard.

7. *Pituitas purgat tostum*. Crassos et pituitosos succos pulmonibus infarctos, et thoraci. Dal.

8. *Facillime*. Jucundissimo et utilissimo remedio. Dal.

sumuntur. Præcipuum[9] autem est ad ructus[10]: ideo[11] inflationibus stomachi, et intestinorum torminibus, et[12] cœliacis medetur. Singultus et olfactum decoctum, potumque, inhibet. Foliis[13] decoctis digerit cruditates. Succus decocti cum apio olfactus sternumenta inhibet[14]. Potum

9. *Præcipuum.* Ad ructum modice ciendum. Vide quæ de anetho dicenda sunt cap. 74, statim initio. Hard.

10. *Ad ructus.* Quæ sequuntur omnia ex variis auctoribus Plinius coacervat, iisdem facultatibus sæpius etiam repetitis. Horum nihil apud Diosc. Dal.

11. *Ideo.* Diosc. l. c. et Galen. de Fac. simpl. med. cap. 48, pag. 157. Hard.

12. *Et.* Alvum enim sistere scribit Diosc. l. c. Hard.

13. *Foliis.* Ita fere Galen. et Diosc. ll. cc. quum aniso vim pariter digerendi attribuunt, δύναμιν διαφορητικήν. Hard.

14. *Olfactus sternutamenta* (sic olim) *inhibet.* Quanquam omnis hujus cœpti fiducia secundum τὸν δωτῆρα ἐάων nobis sit archetypa Vossiana : non sprevimus tamen adhibere, quas potuimus, et secundi loci membranas, velut Vossianas binas (distinguendi ergo ab dominis, quos antehac alter in fine, alter in principio habuisse sese testantur, Andegavenses et Menapias appellavimus), quartas academiæ, quintas eruditissimi Marquardi Gudii nostri : non illas quidem ætatis ejusdem et fidei, interim utiles; quippe quæ neque repente vetustissima scriptura omni, sed pedetentim et per gradus cumque quo pudore abscessum, et si non plano testimonio, vestigiis quibusdam, veritatem aut ejus revocandæ propiores vias, demonstrarent. Hic igitur et Voss. Academicus, *sternumenta.* Neque hic modo, sed etiam lib. XXI, cap. 13 : « odor alienus sternumenta protinus movens, » et cap. 22, « movet et aridum sternumenta. » Lib. XXIII, 1, « singultus cohibet, sternumenta olfactu. » Lib. XXIV, 7, « destillationibus et sternumentis e pituita. » Acad. noster : « sternumenta pituitas. » Plato in Timæo : Φλέγμα ὀξὺ καὶ ἁλμυρὸν πηγὴ πάντων νοσημάτων, ὅσα γίγνεται καταῤῥοϊκά. Lib. XXV, 5 : « Farina eorum per se et mista radiculæ, qua lanas diximus lavari, sternumentum facit. » Ibidem, « quod celerrime movet sternumenta : et, singultus infinitos aut sternumenta. » Hic adponunt et e Chiffletiano, cap. 11 : « Fit et ex callitriche sternumentum; » cap. 13 : « Eadem sicca concisa sternumentum est. » Hic et e Chiffl. annotant, XXVII, 13, « sternumenta quoque gustatu movet; » XXVIII, 6, « sternumenta pinna gravedinem emendant. » Lib. XXXII, 3, « sternumenta olfactu movent. » Sic omnibus his locis Vossianus : nonnumquam et alii. Idem in suis observasse Cl. Salmasium apparet ex illis, quæ scribit ad Solinum, pag. 29. Gron. — *Sternumenta.* Ita MSS. fere ubique : infrequentius,

somnum concitat[15]; calculos pellit; vomitiones cohibet, et
3 præcordiorum tumores[16] : et pectorum vitiis, nervis quoque[17], quibus succinctum est corpus, utilissimum. Prodest et capitis[18] doloribus instillari succum cum oleo decocti. Non aliud utilius ventri et intestinis putant : ideo dysentericis et in tenesmo datur tostum. Aliqui addunt et opium, pilulis in die ternis lupini magnitudine in vini cyatho dilutis. Dieuches et ad lumborum dolores succo usus est. Semen[19] hydropicis et cœliacis dedit tritum cum menta: Evenor radicem ad renes[20]. Dalion herbarius parturien-

sternutamenta. Aetius quoque, VI, 99, pag. 249, anisum cohibere sternutationem scribit. Hard.

15. *Conchat*. Vet. apud Dalec. *conciliat*. Ed.

16. *Præcordiorum tumores*. Potissimum e flatu natos. Dalec.

17. *Nervis quoque*. Membranis flatu crasso distentis, vel acri lancinatis, quæ viscera et corporis musculos ambiunt. Dal. — *Nervis*. Hoc verborum ambitu septum transversum signat, quod alii præcordia, hoc est περικάρδια, plures διάφραγμα appellant. Id enim membranis constat, quibus cor et pulmo a jocinere et liene dispescuntur. H.

18. *Prodest ejus* (sic olim) *et capitis*. Tò *ejus* non est in optimo : et sine injuria sententiæ tollatur. Gr.

19. *Semen*. Potum semen, inquit Dioscor. III, 65, hydropicis sitim sedat. Hard.

20. *Tritum cum menta e vino, radicem ad renes*. Sigism. Gelenius est auctor τοῦ *e vino* : nam vett. edd. « cum menta verum et radicem ad renes. » MS. bibliothecæ publicæ, Gudianus, Menapius : « cum menta verum radicem et ad renes. » Vossianus Andeg. « cum mente venor radicem et ad : » sed potior, « quum mentæ venor radicem et ad renes. » Nimirum scribendum est : « Semen hydropicis et cœliacis dedit tritum cum menta Evenor, radicem et ad renes. » Habes nomen idem et lib. XXI, 31, « laudatum vero a Diocle et Evenore, a Timaristo etiam carmine. » Et reposcit id Plinius paullo superius hoc ipso, capite 16 : « Epiphoris oculorum e vino radicem ejus tusam imponit Iollas; ipsum cum croco. » Hic quoque Gelenius addidit *e vino*, quo carebant priores editiones. Margo monet in MS. fuisse, *evenor radicem*. Vossiani tres et Academicus, « oculorum evenenor radicem. » Gudianus, *evenor radicem*. Et manus quidem secunda in meliore tentavit, *et venena* : sed vera lectio est : « Epiphoris oculorum Evenor radicem ejus tusam imponit; Iollas ipsum cum croco, pari modo, et vino, etc. » Hæc scripseram confisus Dalecampianæ, et ratus, quidquid esset in superioribus boni, id eum, ut decebat, adoptasse. Dein didici Jacobum Cadomensem nimio minus quam diligenter usum observationibus

tibus ex eo cataplasma imposuit cum apio : item vulvarum dolori; deditque bibendum cum anetho parturientibus. Phreneticis quoque illinivit recens cum polenta. Sic et infantibus comitiale vitium, aut contractiones[21] sentientibus.
Pythagoras quidem negat corripi vitio comitiali in manu 4
habentes; ideoque quamplurimum domi serendum. Parere quoque facilius olfactantes : et statim a partu dandum potui polenta aspersa. Sosimenes contra omnes duritias ex aceto usus est eo, et contra lassitudines, in oleo decoquens addito nitro. Semine ejus poto, lassitudinis auxilium viatoribus spopondit. Heraclides ad inflationes stomachi semen tribus digitis cum castorei obolis duobus ex mulso dedit. Similiter ad ventris aut intestinorum inflationes. Et orthopnoicis, quod ternis digitis prehenderit seminis, tantumdem hyoscyami cum lacte asinino. Multi vomituris[22] ace- 5
tabula ejus, et folia lauri decem trita in aqua, bibenda inter cœnam suadent. Strangulatus[23] vulvæ, si manducetur et linatur calidum, vel si bibatur cum castoreo in aceto et

magni Pintiani : in quibus complura inveniebam præflorata, quæ nunc primum me proditurum speraveram. Jamque adversus ea omnia spongiam parabam : neque enim solemus actum agere : dein præstare visum relinqui, ut erant, nostra; ita tamen, ut quæ ille præceperat, auctori suo redderentur, adjuta codicis hujus auctoritate, quando illius, quæ debuerat, ratio habita non erat. Accedit, quum fere verbo tantum jaceat, *sic legentum*, aut *melius esse*, ut non sit obvium, nedum cuivis, quid viderit, quid sequutus sit, quam ob rem aliud atque aliud præferat, divinare, atque explicatius eadem tradi haudquaquam sit sperandum. Ex omnionibus igitur illis, quos Pintianus ante sæculum, et quod excurrit, quasi avibus cortis objecit, est utroque loco medici nomen. Gron. — *Evenor*. Ita rursum MSS. omnes : non, ut libri editi, *e vino*. H.

21. *Contractiones*, etc. Nervorum σπασμούς. Dalec. — *Aut*. Ad verbum hæc. Hard.

22. *Multi vomituris*. Ut robustior sit ad vomitionem perficiendam ventriculus. Dalec.

23. *Strangulatus*. Ita MSS. non *strangulationes* (ut Gronov. et alii ante Hard.). Uterina suffocatio, quæ Dioscoridi ὑστερικὴ πνίξ, Plinio sæpenumero vulvæ conversio, et vulva convulsa dicitur. Est uteri ad superna decursus, quo fit ut strangulari et suffocari feminæ videantur. Hard.

melle, sedat. Vertigines a partu cum semine cucumeris et lini pari mensura ternum digitorum, vini albi tribus cyathis discutit. Tlepolemus[24] ad quartanas ternis digitis seminis anisi et feniculi usus est in aceto et mellis cyatho uno. Lenit articulares morbos, cum amaris nucibus illitum.
6 Sunt[25] qui et aspidum venenis adversari naturam ejus putent: urinam[26] ciet: sitim cohibet: venerem[27] stimulat: cum vino sudorem leniter præstat: vestes quoque a tineis defendit: efficacius[28] semper recens, et quo nigrius: stomacho tamen inutile est, præterquam[29] inflato.

1 LXXIV. (XVIII.) Anethum[1] quoque ructus movet, et tormina sedat: alvum sistit: epiphoris[2] radices illinuntur ex aqua vel vino: singultus[3] cohibet semen fervens, ol-

24. *Tlepolemus*. Hoc medicamentum dum Q. Serenus a Tlepolemo, Pliniove, transcriberet, pro aniso, anethum reposuit. Sic enim ille, cap. de quartana medicanda: « Sume tribus digitis apprensum semen anethi, Tantumdem marathri, mulsum nec desit aceti: In cujus cyatho prædicta salubriter hauris. » Nisi forte amanuensium id incuria factum est, qui pro *anesi*, ut vetustiores libri omnes manu exarati habent, *anethi* de suo perperam inseruerint. HARD.

25. *Sunt*. Virulentorum animalium venenis adversari ait Dioscor. III, 65 HARD.

26. *Urinam*. Dioscor. l. c. H.

27. *Venerem*. Dioscor. l. c. H.

28. *Efficacius*. Commendat in primis Dioscor. l. c. quod recens, quod odore vehementi, quod plenum, ac minime furfurosum. H.

29. *Præterquam*. Nam prodest ad inflationes, πρὸς ἐμπνευματώσεις, Dioscor. l. c. et Plinius ipse supra.

LXXIV. 1. Nempe, ut anisum, de quo dictum est paulo ante. Plin. Val. id paulo uberius, IV, 27, de anetho: « Stomachi querelas, inquit, coctum in aquæ cyathis tribus potum, miro modo relevat: indicio est ructus, per quem intelligere datur aperta omnia quæ clausa torquebant; digestiones adjuvat: ventrem videtur inhibere. » Diosc. III, 67: Ἀνήθου ξηροῦ τῆς κόμης καὶ τοῦ καρποῦ τὸ ἀφέψημα πινόμενον ... στρόφους τε καὶ ἐμπνευματώσεις παύει. Aquam anethinam cum melle commendat ad sedanda tormina Marc. Emp. c. XXVII, et c. XXVIII. Nostris, *aneth*. Pingitur a Dodonæo, p. 296. HARD. — *Anethum Feniculum* sup. et nunc *graveolens* (*Pentand. digyn.* gen. 560 Willd. *Ombellif.* Juss.). ED.

2. *Epiphoris*. Plinius Valerius, I, 14: « Ad epiphoras oculorum et tumores ... anethi radix ex vino trita illinitur. » Et IV, 27, de anetho: « Tritæ radices et impositæ fervoribus medentur oculorum. »

3. *Singultus*. Diosc. III, 67. H.

factum: sumptum ex aqua, sedat[4] cruditates: cinis[5] ejus uvam in faucibus levat[6]: oculos[7] et genituram hebetat.

LXXV. Sacopenium[1], quod apud nos gignitur, in totum transmarino[2] alienatur: illud[3] enim Hammoniaci lacrymæ simile, sagapenon vocatur: prodest[4] laterum et pectoris doloribus, convulsis, tussibus vetustis, exscreationibusque[5], præcordiorum tumoribus: sanat[6] et vertigines, tremulos, opisthotonicos, lienes, lumbos, perfrictiones[7]: datur[8] et olfactandum ex aceto in strangulatu vulvæ: cæteris et potui datur, et cum oleo infricatur: prodest et contra mala medicamenta.

4. *Sedat*. Plin. Val. IV, 27. Q. Serenus, cap. XIX, p. 137: « At male digestis si crapula sæviet escis, Aut cubitum pergens succum cape tristis anethi, etc. » HARD.

5. *Cinis*. Plin. Val. IV, 27, de anetho: « Cinis ejus suspendit uvam faucibus ingravescentem. » Q. Serenus, cap. XVI: « Si vero afflictam languor dejecerit uvam Tunc horas aliquot pronus recubare memento: Aut illam pulvis tosti relevabit anethi, Aut cinis ex cochlea, vel torrida brassica flammis. » H.

6. *Uvam in faucibus levat*. Condylomata, Dioscoridi; Plinius legisse videtur κιονίδας. DALEC.

7. *Oculos*. Diosc. totidem verbis, III, 57: Ἀμβλύνει τε τὰς ὄψεις, καὶ γονὴν σβέννυσι συνεχῶς πινόμενον. Leontius in Geop. XII, 34, p. 355: Τὸ ἄνηθον ἐσθιόμενον ἀμβλύνει τὴν ὄψιν. HARD.

LXXV. 1. *Sacopenium*. Sagapenum nostras, quod sacopenium Plinius vocat, ut nomine a transmarino dividatur, succus est ferulæ nostratis, qui caule ad radicem vulnerato fluit. Diosc. vide supra lib. XIX, cap. 8. DALEC. — *Ferula Persica?* largitur σαγαπηνὸν, ὀπὸν πόας ναρθηκοειδοῦς, κ. τ. λ. Dioscor. III, 95. SPRENGEL.

2. *Transmarino*. Longe discrepat a transmarino. HARD.

3. *Illud*. Transmarinum videlicet, de quo Diosc. III, 95: Σαγαπηνὸν ὀπός ἐστι πόας ναρθηκοειδοῦς, γεννωμένης ἐν Μηδίᾳ. « Sagapenum ferulaceæ herbæ liquor est, quæ quidem in Media nascitur. » Id et frutici, et liquori, qui manat ex frutice, nomen esse Galenus ait, de Fac. simpl. med. VIII, p. 226. In officinis Sagapenum et Serapinum appellatur, quoniam odore pinum refert. Describitur a Charasio in Pharmac. p. 298. HARD.

4. *Prodest*. Hæc totidem verbis Diosc. III, 95. HARD.

5. *Exscreationibusque*. Quoniam crassos humores pulmoni molestos expurgat, inquit Diosc. loc. cit. H.

6. *Sanat*. Discorid. loc. cit. H.

7. *Perfrictiones*. Δίδοται κατεψυγμένοις, inquit Dioscor. *Datur perfrigeratis*, frigidis, quorum vel pars aliqua corporis, vel totum pariter perfrigescit. HARD.

8. *Datur*. Dioscorid. loc. cit. H.

1 LXXVI. Papaveris[1] sativi tria diximus genera : et sponte nascentis alia promisimus. E sativis albi, calyx ipse teritur, et e vino[2] bibitur somni causa. Semen elephantiasi medetur. E nigro papavere sopor gignitur[3] scapo inciso, ut Diagoras suadet, quum turgescit[4] : ut Iollas, quum deflorescit, hora[5] sereni diei, hoc est, quum ros in eo exa-

LXXVI. 1. *Papaveris*. Lib. XIX, 53. Hard. — *Papaver Rhœas, somniferum, dubium?* (*Polyand. monog.* gen. 881 Linn. *Papaverac.* Juss.). Ed.

2. *Sed sativi albi calyx ipse teritur et e vino.* Rursum τὸ *e vino*, interposuit Gelenius. Vossiani duo *teritur et vino bibitur.* Idque sufficere censeo. Sed præstantior etiam, *et sativis*, ut et *sativi ita diximus*, quod e Chiffletiano quoque notatum. Emenda : « Papaveris sativi tria diximus genera, et sponte nascentis alia promisimus. E sativis albi calyx ipse teritur et vino bibitur somni causa. » Locus quem respicit est lib. XIX, 8 : « Papaveris sativi tria genera : candidum, cujus semen, etc. » Et mox : « De reliquis generibus papaveris sponte nascentis dicemus in medicinæ loco. » Similiter peccatum l. XXI, 6. Partem horum, nempe utrobique legendum. *E sativis*, odoratus est et Pintianus. Gron. — *E sativis.* Hæc pariter Diosc. IV, 65. Hard.

3. *Sapor gignitur scapo.* Saporis vocabulo τὸν χυλὸν Græcorum Plinius voluit exprimere, duplici errore : altero quod liquor is ὀπὸς sit, id est, manans sponte lacryma, non autem χυλὸς, id est, succus herba trita expressus : quod ad id papaveris albi, non nigri, scapus inciditur. Dalec. — *Sopor.* Ita MSS. omnes R. 1, 2, Colb. 1, 2, 3, etc. tum hoc loco, tum in hujus libri indice : non *sapor*. Soporem poetice usurpavit, quem opium vocant, ut mox dicetur. Hard. — *Sapor* Gr. Elzev. et Al. ante Hard. Ed.

4. *Turgescit.* Grandescit, et ad florem properat. Dalec.

5. *Hora diei sereni.* Pintianus e veteri exemplari : *hora sereni diei*, quod etsi leve est, non fastidiendum tamen, quia et sic duo Vossiani. Sed alter horum etiam utilior. Quæ namque illa *hora sereni diei?* circa meridiem, inquit Dalecampius. Immo multo citius. Sic enim membranæ egregiæ : « Hora sereni diei tertia, hoc est, quum ros exaruerit. » Nimirum quum fere πλήθουσα est ἀγορὰ, et ut canit Martialis, *Exercet raucos tertia causidicos.* Sextam autem meridiem intelligimus. Columella, XI, 2 : « Pruinis et gelicidiis nocturnis adhuc rigentes materiæ ferrum reformidant : itaque dum hæ regelare sinuntur usque in horam secundam vel tertiam, poterunt vepres attenuari. » Et ibidem : « Quascumque vineas culturi sumus, ne per æstum, sed mane usque in tertiam, et a decima usque in crepusculum fodiamus. » Gron. — *Hora.* Sic libri omnes, etiam conditivi, quos vidimus : R. Colb. Th. etc. Rectius forsan, ut in suis membranis vidisse Grono-

ruerit. Incidi jubent sub capite[6] et calyce: nec in alio
genere ipsum inciditur caput. Succus et hic, et herbæ 2
cujuscumque lana excipitur: aut si exiguus est, ungue
pollicis, ut[7] lactucis, et postero die magis quod inaruit.
Papaveris[8] vero largus densatur, et in pastillos tritus in
umbra siccatur, non vi soporifera modo[9], verum si copio-
sior hauriatur, etiam mortifera[10] per somnos: opion[11] vo-
cant. Sic scimus interemptum P. Licinii Cæcinæ Prætorii 3
viri patrem in Hispania Bavili[12], quum valetudo impati-

vius contestatur, *hora sereni diei tertia:* si probatæ admodum fidei forent. Certe hora diei tertia, hoc est, medio inter solis exortum et meridiem intervallo, ros inarescere solet, æstusque incipere: quare Columella, XI, 2, in Augusto monet, « Quascumque vineas, etc. » (vid. sup.). Sextam horam, meridiem intelligi oportet. Hard.

6. *Sub capite.* Dioscor. loc. citat. Ὀπίζοντας δὲ δεῖ μετὰ τὸ τὰς δρόσους ἀνικμασθῆναι, περιγράφειν μαχαιρίῳ τὸν ἀστερίσκον, ὡς μὴ εἰς τὰ ἐντὸς διατρῆσαι· καὶ ἐκ πλαγίων δὲ τῆς κωδίας ἐπ' εὐθείας ἐκτέμνειν ἐξεπιπολῆς, etc. « At opii faciendi ratio hæc est: Quum ros exaruerit, stellulam quæ in summo papaveris capite visitur, cultello ita scarificare oportet, ut ne penitus intro adigatur: et a capitis lateribus per directum summam cutem incidere, » et erumpentem lacrymam digito excipere, etc. Hard.

7. *Ut lactucis, et postero die mag. quod inaruit.* Perinde, inquit, ut in lactucis fieri mos est, quum ex iis incisis succus lacteus excipitur. Sic Diosc. IV, 65, δακτύλῳ, digito hunc succum excipi jubet, et in conchulam deinde abstergi. Hunc idem adjicit succo silvestris lactucæ sæpe adulterari. Hard.

8. *Papaveris.* Hæc pariter Diosc. loc. cit. Hard.

9. *Vi soporifera modo.* Virgilius IV Æneidos: « Hesperidum templi custos, epulasque draconi Quæ dabat, et sacros servabat in arbore ramos, Spargens humida mella soporiferumque papaver. » Idem VI, quum ait, « Melle soporatam et medicatis frugibus offam, » medicatas fruges papavere conditas intellexisse videtur. Victorius, IV, c. 3. Dal.

10. *Mortifera per somnum opion vocant.* Voss. duo et Gud. *per somnum sopion vocant:* ut et Acad. nisi quod *sopio.* Scribendum ex optimo: « mortifera per somnos: opium vocant. » Gron.

11. *Opion.* Ὄπιον, succus lacteus, qui papaveris scapo inciso manat. Ὀπὸς succum lacteum sonat, qui non sponte, ut lacryma, id est, τὸ δάκρυον emanat, sed castratione, scarificatione, terebratione, vel alio quovis vulnere effluit. Hard. — De opio vide Excursum ad calcem hujus libri. Ed.

12. *In Hispania Bavili.* Vel *Bajuli* potius: ut nomen id magistratus fuerit, quem nos *baillif* vocamus,

bilis odium vitæ[13] fecisset : item plerosque alios. Qua de

— *P. Licinii.* In MSS. R. 1, 2, etc. *Postlicini.* Forte pro *Postumii Licinii.* Sed quod ad vocem *Bavili* attinet, quam libri omnes pertinaciter retinent, ea si mutari debet, non in Bilbili, quod nomen oppidi quidem in Hispania est, sed quod a veteris scripturæ vestigiis recedit sane longius, quanquam ea fuit Dalecampii conjectura, quam Salmasius avide arripuit, in Solin. p. 876; sed in *Bajuli* potius, quod multo affinius est, quum totidem plane vox ea constet apicibus, converti crediderim oportere. Fuisse enim jam tum videtur in Hispania, ut modo in Gallia, id prætoris nomen : nam quos Ballivos dicimus, a voce *Bajulos* dictos omnino constat, ut egregie observavit V. C. D. Du-Cange in Gloss. p. 436, apud quem et Bajuli vocem pro Ballivo usurpari sæpe, et pro mercatorum Prætore, et pro aliis magistratibus, videre licet. Stabilit egregie conjecturam nostram, quod is ipse qui nunc in Hispania Bajulus appellatur, idem paulo mox, c. 81, Hispaniæ princeps vocatur. Hard.

13. *Quum valetudo impatibilis od. vitæ.* Omnes *impetibilis.* Neque hic modo, sed etiam cap. 20 : « propter impetibiles uvæ morbos. » Et lib. XXV, 5 : « Ne nubilo die detur, impetibiles quippe cruciatus exsistunt. » Notavit et in suis Ferdinandus Nonius Pintianus, ab *impetu* videlicet (inquit), non a *patior.* A quo haud scio an acceperit, sed tamen quum Apuleius in Apologia dixisset, « sceleri adversus parentem nefando, immani, impetibili, » miram hac notione vocem eam pronuntiavit Is. Casaubonus, quam legerent plures intelligentibus : proprie enim *impetibile* esse id, quod petitioni obnoxium est, quod facile potest impeti : sic Solinum de chamæleonte : « Impetibilis est coraci, a quo quum interfectus est, victorem suum perimit. » Nec, nisi fallat memoria, esse antiquiorem Solino, qui eam vocem usurparit. Postea cœpisse accipi de re turpi et reprehensioni obnoxia, ut apud Apuleium et Symmachum, lib. IX, epist. 103. In alia omnia ire Glossarium : *Impetibile*, ἀνεπιχείρητον, δυσεπιτήδευτον · quasi præpositio haberet vim negandi, neque absurde : sed non ita se usurpatum legisse. Sic ille : nec potuit vir tantus labi, quin multis lubricum relinqueret. Neque ego Fr. Juretum moror, qui quod Glossæ, *Impetibile, improbum, sævum*, habent, reddit *scævum* : non Scip. Gentilem, cui *impetibile* ab impetendo, quasi petitioni et reprehensioni obnoxium : non Gev. Elmenhorstium, cui *impetibilis* impurus : non Joh. Pricæum, qui, ut aliquid novi addat, pro impetuoso dictum censet, translatione, ut ait, nimis obvia, quæ sceleribus violentiam tribuat. Ipse Salmasius, p. 876 Solinianum, *impetibilis est coraci*, in eodem ludo edoctus explicat, a coracé impeti solet, obnoxius est impetitioni corvi. Tum, « Alias *impetibile*, inquit, Latini usurpant etiam agentis significatione, pro eo, quod impetere solet, non quod impetitur : » huc Plinii duo refert et Apuleii loca. Deinde, Sane recentiores Latini pro re mala et inhonesta factu,

causa magna concertatio exstitit. Diagoras[14] et Erasistratus in totum damnavere, ut mortiferum, infundi vetantes: præterea, quoniam visui noceret. Addidit[15] Andreas, ideo non protinus excæcari eo, quoniam adulteraretur Alexandriæ. Sed postea[16] usus ejus non improbatus est medicamento nobili, quod[17] diacodion vocant. Semine[18] quoque 4
ejus trito in pastillos, e lacte utuntur ad somnum[19]: item ad capitis dolores cum rosaceo: cum hoc[20] et aurium dolori instillatur. Podagris[21] illinitur cum lacte mulierum.

et nefanda eam vocem posuerunt: *id* probat ex Symmacho. Tandem, quidquid malum esset et odiosum et intolerabile (Βάλλ' οὕτως) sic vocarunt: nam *impetibile*, quod impetit, vel cum impetu venit; non tantum quod impetitur. Qui labor? quantus æstus? et tamen aliud agebat, quum hæc scriberet, ut et cæteri. *Impetibile*, o principes studiorum, nihil est aliud quam *impatibile*, et pro hoc illud receptum est, ut *compecto* et *depectus* a *pacto*, *imperco* et *compercunt* a *parco*, *confessus* a *fassus*, *conspergo* a *spargo*, *dispessis manibus* a *passis*, *defetiscor* a *fatisco*. Una autem ejus significatio antiquissimis, mediis, recentissimis, non ferendum, nimium, intolerandum, sive ob dolorem, sive ob inimicitiam aut dissidentiam, sive ob turpitudinem, crudelitatem, et similia. Jam autem M. Tullius de Finibus, l. II, 17: « Dolorem, quem vos, quum improbis pœnam proponitis, impetibilem facitis; quum sapientem semper boni plus habere vultis, tolerabilem. » Sic est apud me in bonæ fidei membranis, etsi vulgo *impatibilem*. Gronov. — *Valetudo impatibilis odium vitæ fecisset*. In MSS. omnibus *impetibilis*, quod idem valet: hoc est, non ferenda, nimia, intoleranda. Hard.

14. *Diagoras*. Ex Diagora quoque et Erasistrato, opii usum damnat Diosc. IV, 65, tum in aurium doloribus, tum in lippitudine oculorum: quoniam et visus aciem hebetet, et somnum inducat. H.

15. *Addidit*. Dioscor. loc. citat. Ἀνδρέας δέ φησιν, ὅτι εἰ μὴ ἐδολοῦτο, ἐτυφλοῦντο ἂν οἱ ἐγχριόμενοι ὑπ' αὐτοῦ. « Addidit Andreas, protinus excæcatum iri, quo illinirentur, nisi adulteraretur. » Hard.

16. *Sed postea*. Mnesidemus usum dumtaxat olfactandi probavit conciliando somno, Dioscor. Dalec.

17. *Quod*. Διὰ κωδειῶν, ut dicetur c. 79. Hard.

18. *Semine*. Dioscorid. loc. cit.

19. *Ad somnum*. Illito ex aqua fronti et temporibus. Dalec.

20. *Cum hoc*. Hoc est, cum rosaceo, quod et rosam Veteres appellavere, ut ceram pro cerato dixerunt. Marc. c. IX, p. 87: « Virentis papaveris succus cum rosa, vel amygdalino ... infusus dolentibus auribus prodest. » Adhibet Diosc. loc. cit. amygdalinum, myrrham et crocum. Hard.

21. *Podagris*. Diosc. loc. cit. H.

Sic et foliis ipsis utuntur. Item [22] ad sacros ignes et vulnera ex aceto. Ego [23] tamen damnaverim collyriis addi; multoque magis [24] quas vocant lexipyretos [25], quasque pepticas et cœliacas. Nigrum tamen cæliacis in vino datur. Sativum [26] omne majus : rotunda ei capita : at [27] silvestri longa, ac pusilla, et ad omnes effectus valentiora. Decoquitur [28] et bibitur contra vigilias, eademque aqua fovent ora. Optimum in siccis, et ubi raro pluat. Quum [29] capita ipsa et folia decoquuntur, succus meconium vocatur, multum opio ignavior. Experimentum opii est primum in odore: sincerum enim perpeti [30] non est; mox in lucernis, ut

22. *Item*. Diosc. loc. cit. Καὶ πρὸς ἐρυσιπέλατα δὲ, καὶ τραύματα σὺν ὄξει. HARD.

23. *Ego*. Ita Galenus κατὰ τόπους, III, 1, p. 369, collyria ex opio multis fuisse detrimento ait, ut etiam ἀμβλυωπίαν καὶ βαρηκοΐαν visus hebetudinem et aurium gravitatem induxerint. Sunt autem collyria et medicamenta oculorum, et glandulæ quæ ano, et pessi qui vulvæ subduntur, et quæ induuntur naribus. HARD.

24. *Multoque magis, quas*, etc. Subintellige, damnaverim, addi iis, quas, etc. H. — *Magis quas vocant*. Vet. apud Dal. *magis confectionibus quas vocant*. ED.

25. *Quas vocant lexipyretos*. Voss. *lexipyretius*. Voluit, quod vidit Pintianus, *lexipyretus*, græca terminatione. Nimirum ληξιπυρέτους. Male autem provectus ulterius Pintianus facit, ἀλεξιπυρέτους· nam ἀπὸ τοῦ λήγειν dicitur. Marcel. de Medicam. c. XVI : « Prodest et iis, qui sine horrore circuitu febrium vexantur: quamobrem lexipyretos hæc compositio dicitur. » GRON. — *Lexipyretos*. Ληξιπυρέτους medicinæ sunt, quæ febres fugant (vide supra). Alex. Iatros. III, 66 : « Lyxoperita epithimata febrientibus: » lege « Lexipyreta epithemata. » Interpres eo loci in margine, *fervores apta lenire* reddit. Πεπτικαὶ sunt quæ abscessuum collectiones maturant, et quæ stomachi concoctionem adjuvant. Κοιλιακαὶ quæ cœliacis medentur. Succum papaveris nigri, concoctionem eam juvare, et cœliacorum affectibus auxiliari, scribit Diosc. IV, 65. HARD.

26. *Sativum*, etc. Sic ex MSS. em. Hard. *Sativum omne magis rotundat capita. At silvestri longum et pusillum in valentiora* Gr. et Al. ED.

27. *At silvestri longa*, etc. Diosc. loc. cit. HARD.

28. *Decoquitur et bibitur*. Diosc. loc. cit. HARD.

29. *Quum*. Μηκώνιον, sive μηκώνειον parari, tusis papaverum capitibus, prelo expressis, tritis in mortario digestisque demum in pastillos, docet Dioscor. loc. cit. Sed, priusquam torculari exprimantur, excoqui folia et capita juvat. H.

30. *Perpeti*. Quoniam vel solo odore soporem inducit : ἐν τῇ ὀσμῇ

pura luceat flamma[31], et ut exstinctum demum oleat: quæ in fucato non eveniunt. Accenditur quoque difficilius, et crebro exstinguitur. Est sinceri experimentum et in aqua, quoniam[32] in nubila innatat: fictum in pustulas coit. Sed maxime mirum, æstivo sole deprehendi. Sincerum enim sudat, et se diluit, donec succo recenti simile fiat. Mnesides optime servari putat hyoscyami semine adjecto: alii in faba.

LXXVII. (XIX.) Inter sativa et silvestria medium ge- 1
nus, quoniam in arvis[1], sed sponte nasceretur, rhœam vocavimus[2] et erraticum. Quidam id decerptum protinus cum toto calyce mandunt. Alvum[3] exinaniunt capita quinque decocta in vini tribus heminis pota, et somnum faciunt.

LXXVIII. Silvestrium[1] unum genus, ceratitin vocant, 1

καρωτικὸς, inquit Diosc. loc. citat.

31. *Mox*. Hæc omnia pariter Diosc. loc. cit. Hard.

32. *Quoniam*. Quoniam in nubium morem sparsum diluitur, et in aqua innatat: adulteratum contra in grumos coit, instar pustularum. Diosc. loc. cit. « Præstantissimus est ... qui facile aqua diluitur... neque asper, neque grumosus: Κράτιςος δέ ἐςιν ὀπὸς ... εὐχερῶς διειμένος ὕδατι ... οὐ τραχὺς, οὔτε θρομβοειδὴς, etc. Ita porro MSS. omnes: aliis magis placet, *quoniam in nubecula*: qua forma dictum est ab eodem Plinio, XXVIII, 19, de urina: « Mala, et in qua veluti furfures et nubeculæ apparent. » Hard.

LXXVII. 1. *Quoniam in arvis*. Ratio illa est, quod medium genus censeatur, non quod rhœas vocetur. Vide lib. XIX, cap. 8. Dal. — *Quoniam*. Theophrast. Hist. IX, 13: Ἐν ταῖς ἀρούραις, μάλιςα ἐν ταῖς κριθαῖς, maxime inter hordea quæ cibaria sunt et sativa: sed ipsum tamen inter illa sponte, non satu provenit: idcirco medii generis censetur. Hard.

2. *Rhœam vocavimus*, etc. Rhœadem: ῥοιὰ malum Punicum est, ῥοιὰς papaver. Dalec. — *Rhœam*. Lib. XIX, 53, not. 9, sup. 449. Hard. — *Papaver Rhœas*. Ed.

3. *Alvum*. Paulo aliter Diosc. IV, 64. Ait enim capita papaverum quina vel sena, in vini cyathis tribus decocta, dum ad duos redeant, somnum pota inducere: semen autem acetabuli mensura ex aqua mulsa potum, alvum leniter emollire. Theophrast. Histor. lib. IX, cap. 13, hoc tantum, καταίρει δὲ κάτω. Hard.

LXXVIII. 1. *Silvestrium*. Hæc totidem verbis Theophr. l. c. Μήκωνες δ' εἰσὶν ἄγριαι πλείους· ἡ μὲν κερατῖτις καλουμένη, ἡ δὲ μέλαινα, lego, ἡ καὶ μέλαινα. Papaver, ut remur,

nigrum, cubitali altitudine, radice crassa et corticosa, calyculo[2] inflexo, ut cornicula. Folia minora, et tenuiora quam cæteris silvestribus. Semen[3] exile, tempestivum[4] est messibus : alvum[5] purgat dimidio acetabulo in mulso. Folia[6] trita cum oleo, argema jumentorum sanant. Radix[7] acetabuli mensura cocta in duobus sextariis ad dimidias, datur ad lumborum vitia et jocineris. Carbunculis[8] medentur ex melle folia. Quidam hoc genus glaucion[9] vocant, alii[10] paralion : nascitur enim in afflatu maris, aut nitroso[11] loco.

corniculatum violaceum est, quod in horto Regio vidimus, quale depictum est a Clusio, Histor. rar. Plant. V, 6, p. 92. Aliud præterea corniculatum vidimus luteo, aliud phœniceo flore. H. — *Glaucium phœniceum* (*Papaverac.* Juss. *Polyand.* Linn.). Ed.

2. *Calyculo.* Siliqua longa, in corniculi modum inflexa, unde et nomen accepit, inquit Diosc. IV, 66 : Καρπὸν δὲ μακρὸν, καμπύλον ὥσπερ κέρας ... ὅθεν καὶ ἐπωνόμαςαι. Hard.

3. *Semen.* Diosc. IV, 66 : Σπέρμα δὲ μικρὸν, μέλαν, etc. H.

4. *Tempestivum.* Theophr. l. c. Συλλέγεται δὲ περὶ πυροτομίας, *per messem legitur.* Hard.

5. *Alvum.* Theophr. Δύναται δὲ καθαίρειν κοιλίαν. Dioscorid. IV, 66 : Τὸ δὲ σπέρμα πλῆθος ὀξυβάφου ποθὲν σὺν μελικράτῳ, κοιλίαν ἐπιεικῶς καθαίρει. Hard.

6. *Folia trita cum oleo, argema jumentorum.* Theophrast. et Diosc. ll. cc. Hujus verba sunt : Τὰ δὲ φύλλα καὶ τὰ ἄνθη ... ἐγχρισθέντα, τὰ ἐπὶ κτηνῶν ἄργεμα καὶ νεφέλια ἀποκαθαίρει. Hard.

7. *Radix.* Dioscorid. l. c. Hard.

8. *Carbunculis.* Diosc. l. c. Τὰ δὲ φύλλα ... ἐσχάρας περιῤῥήττει καταπλασθέντα σὺν ἐλαίῳ. Illita ex oleo folia crustas emarginant, crustulas hulcerum erodunt, carbunculos rumpunt. Hard.

9 *Glaucion.* Atque idcirco, ut ait Diosc. l. c. Glaucion ex eo factitari (qui succus herbæ est in Syria nascentis, foliis similibus corniculato papaveri, ut idem ait, III, 100) falso existimarunt, decepti quadam foliorum similitudine. H.

10. *Alii.* Diosc. l. c. Μήκων κερατῖτις, οἱ δὲ πάραλιον, οἱ δὲ ἀγρίαν μήκωνα, οἱ δὲ θαλάσσιον, quod nempe in maritimis præsertim sponte nascitur : nunc ubique satum provenit. Galen. de Fac. simpl. med. VII, 208 : Καλεῖται δ' ὑπό τινων παραλία μήκων, ἐπειδὰν τὰ πολλὰ πλησίον τῆς θαλάττης φύεται. H.

11. *Nitroso.* Quoniam nitri natura haud multum a sale, marinique afflatus virtute distat. Ita MSS. Theophrastus, Histor. VI, 13, addit etiam petroso loco provenire : Φύεται δὲ παρὰ τὴν θάλατταν, οὗ ἂν ᾖ πετρώδη χωρία. Hard. — *Nascitur enim*, etc. Ubique sponte provenit. Dal.

LXXIX. Alterum[1] e silvestribus genus heraclion vocatur, ab aliis aphron, foliis (si procul intuearis) speciem[2] passerum præbentibus, radice[3] in summa terræ cute, 1

LXXIX. 1. *Alterum*. Theophr. l. c. Μήκων Ἡράκλεια. Diosc. IV, 67 : Μήκων ἀφρώδης, ὑπὸ δέ τινων Ἡράκλεια κληθεῖσα, etc. « Papaver spumeum : ab aliquibus Heracleum vocatum, etc. » Nisi latino ritu ac sono græca sæpius pronuntiaret Plinius, rectius sane *aphrodes*, ut XXVII, 93, quam *aphron* diceret. Spumeum porro appellatum est a colore : nam spumam candore refert, inquit Galen. l. c. Peplos est, sive esula rotunda picta a Joh. Bauhino, t. III, p. 669, et a Dodonæo, p. 371. Visa a nobis in horto Regio. Nostris vulgo dicitur *réveille-matin des vignes*. Sic etiam Ruellius, pag. 654, et Dalecamp. XVI, pag. 1658. Hard.

2. *Speciem*. Sicuti στρούθιον, hoc est, herba lanaria, sive radicula, de qua XIX, 18, cui id nomen quoque inditum a similitudine aliqua cum ea ave. — *Foliis*. Quoniam Theophrastus, Hist. IX, 31, de papavere Heraclio ita prodidit : Τὸ μὲν φύλλον ἔχουσα οἷον στρουθός, ᾧ τὰ ὀθόνια λευκαίνουσι. Hoc est, « folium habet simile struthio, quo lintea dealbantur. » Idcirco geminum errorem a Plinio nunc admissum clamat Salmasius in libello quem inscripsit, Præf. in Plinium, pag. 110. Primum, quod vocis στρουθὸς ambiguitate deceptus, de passeribus interpretatus est, quod de struthio herba dicere debuit, qua de egimus, XIX, 18. Alterum, quod virtutem eam dealbandi lina, quia ad passerem non poterat, ad heraclium papaver transtulit, quod struthii herbæ proprium ac peculiare est. Sed ne hoc primum a Salmasio animadversum putes, id antea Herm. Barbarus, et Leonicenus Pliniomastix, id deinde Matthiolus in Diosc. IV, pag. 1061, id Dalecampius in Nott. auctori nostro jam pridem objecerant. Sed frustra omnes. Est enim ille tum Plinii mos, tum herbariorum omnium, ut non herbas modo, sed et animalia, resque surdas interdum, ac diversissimas in exemplum afferant. Quod si, ut nominis, ita et formæ similitudinem aliquam cum passere στρούθιον herba habet, quid causæ demum esse potest, cur non et cum eadem ave affinitatem habeat papaver heraclium, quod ei herbæ simillimum ultro agnoscitur, quæ cum ea ave quamdam cognationem formæ ac nominis habeat? Sic enim in silvestris quoque papaveris genere, corniculatum unum dici Theophrastus ipse scribit, quod fructus inflexi, ut cornicula figurantur. Sic quum psyllium describunt herbarii, flores caninis capitibus similes pingunt : quum echion, vipereis : quum antirrhini fructum, vitulinis naribus : quum alectorolophon, cristis gallinaceis. Plura apud Collinutium vide, in defensione Plinii adversus Leonicenum, unde hæc fere decerpsimus. Sunt et apud nos quæ ab hujuscemodi affinitate nomen vernaculum habent, *pied d'alouette*, *gueule de loup*, etc. Hard.

3. *Radice*. Theophr. Histor. IX, 13 : Ῥίζαν δὲ λευκὴν ἐπιπόλαιον.

semine spumeo. Ex hoc lina splendorem[4] trahunt æstate. Tunditur[5] in pila comitialibus[6] morbis, acetabuli mensura in vino albo; vomitionem enim facit. Medicamento, quod diacodion[7] et arteriace[8] vocatur, utilissimum. Fit[9] autem hujus papaveris aut cujuscumque silvestris capitibus[10] CXX in aquæ cælestis sextariis tribus biduo maceratis, in ea-

Diosc. IV, 67 : ῥίζαν δὲ λεπτὴν ἐπιπλέον, lege ex Theophr. ἐπιπόλαιον. Sic ipse Diosc. IV, 66, radicem papaveris corniculati tradidit ἐξ ἐπιπολῆς φυομένην, per summa cespitum nasci. Hard.

4. *Ex hoc lina splendorem*, etc. Suspicor Plinium, quum apud auctorem, unde hæc sumpsit, legisset papaver hoc foliis parvulis esse, similibus struthio, quo æstate lanæ purgantur ab erioplytis, et candorem trahunt, nec assequutus τοῦ ϛρυθίου significatum esset, incogitanter vim purgandi lina tribuisse huic plantæ. Dioscorides ejus facultatis nusquam meminit. Dalec. — *Ex hoc*. Supra XIX, 4: « Est inter papavera genus quoddam, quo candorem lintea præcipuum trahunt. » Hard.

5. *Tunditur*. Hoc est, in mortario, ut alibi monuimus. Hard.

6. *Comitialibus*. Acetabuli mensura, inquit Diosc. l. c. in aqua mulsa sumptum, vomitione purgat: privatimque hujuscemodi purgatio comitialibus prodest. Theophr. hoc tantum : Καθαίρει ἄνω ταύτης ἡ ῥίζα. Χρῶνται δέ τινες πρὸς τοὺς ἐπιλήπτους ἐν μελικράτῳ, ex mulso. Hard.

7. *Diacodion*. Διὰ κωδειῶν, hoc est, ex capitibus papaveris, est enim κώδεια papaveris caput. Compositionis hujus concinnandæ modos multiplices vide apud Galenum κατὰ τόπους, cap. II, pag. 535. H.

8. *Arteriace*. Est arteriace, omne medicamentum ad arteriæ asperæ vitia faciens, ut auctor est Aetius, serm. VIII, cap. 51, p. 38. H.

9. *Fit*. Hic falli Plinium Dalecampius iterum asseverat : quod Dioscorides ex sativo tantum papavere diacodion concinnari dicat. Bene se res habet. Exhausisse naturam omnem, viresque singularum rerum attigisse, Dioscoridem unum putat. Quid igitur fiet Critoni medico, et qui Critonem sequitur, Galeno, qui lib. κατὰ τόπ. VII, 7, p. 535, ad arteriacem parandam κωδείας ἀγρίας desiderat? Quid Damocrati, cujus hæc carmina apud eumdem exstant, pag. sq. Μήκωνος ἣν λέγουσιν οἱ γεωπόνοι Μήκωνα ἀγρίαν· οὐδὲ γάρ πω σπείρεται. Κεφαλὰς ἔτι χλωρὰς, ἃς λέγομεν καὶ κωδύας. Quid denique Scribonio Largo, ut et Latinos afferam, qui Comp. med. XVIII : « Ad tumorem et raucitatem arteriæ, et vocis abscissionem, » n. LXXIII. « Ad tumorem arteriæ, inquit, papaveris silvatici jam maturi, viridis tamen adhuc, capita quam plurima vase fictili conjiciuntur, aquaque superfunduntur, etc. Hoc medicamentum ad arteriæ tumorem et ad tussim facit. » Hard.

10. *Capitibus*. Sequitur fere in arteriace paranda Heræ medici placitum apud Galenum l. c. Hard.

demque discoctis : deinde[11] saccatis, iterumque cum melle decoctis ad dimidias partes vapore tenui. Addidere postea drachmas[12] senas croci, hypocisthidis, thuris, acaciæ, et passi Cretici sextarium. Hæc ostentatione : simplex quidem et antiqua illa salubritas papavere et melle constat.

LXXX. Tertium[1] genus est tithymalon, mecona vo- 1
cant, alii paralion, folio[2] lini, albo, capite magnitudinis fabæ[3]. Colligitur[4] uva florente. Siccatur in umbra. Semen[5] potum purgat alvum, dimidio acetabulo in mulso. Cujuscumque autem papaveris caput viride, vel siccum, illitum epiphoras oculorum lenit. Opium ex vino meraculo si protinus detur, scorpionum ictibus resistit. Aliqui hoc tantum nigro tribuunt, si capita ejus vel folia terantur.

LXXXI. (xx.) Est[1] et porcilaca, quam peplin[2] vocant, 1

11. *Deinde*. Id est, colatis. Sic Heras medicus apud Galen. l. c. p. 563 : Καὶ διηθήσας, κ. τ. λ. Hard.

12. *Drachmas*. Non singulorum, sed omnium simul generum. Sic Heras, Damocrates, Soranus apud Galenum, l. c. Hard.

LXXX. 1. *Tertium*. De quo Diosc. IV, 165 : Ὁ δὲ παράλιος τιθύμαλος, ὃν ἔνιοι τιθυμαλίδα ἢ μήκωνα ἐκάλεσαν. Dicitur de eo rursum, lib. XXVI, 41. In Indice quoque Reg. 1, etc. paralium vocatur. Hard. — *Euphorbia Paralias* (*Dodec. trigyn.* Linn. *Euphorb.* Juss.). Ed.

2. *Folio*. Prius legebatur, *folio lævi*. In MSS. Reg. Colb. etc. *folio leni*. Nos intrepide *lini* rescribimus, a Dioscoride admoniti, cujus hæc oratio est, in describendo tithymalo paralio, lib. IV, 165, φύλλα ἐοικότα λίνῳ. Hard.

3. *Capite magnitudinis fabæ*. Capite in caulis summo rotundo, in quo fructus ervi magnitudine, colore varius : flos albus. Dalec. — *Magnitudinis*. Capite inquit Diosc. l. c. in cacumine orbiculato, in quo semen ervi simile continetur ; Κεφαλὴν δὲ ἐπ' ἄκρου περιφερῆ, ἐν ᾗ ὁ καρπὸς ὡς ὄροβος. Est autem faba, quemadmodum ervum, plane rotunda, ut diximus, XVIII, 30. H.

4. *Colligitur uva florente*. Theophr. Hist. IX, 12. Hard.

5. *Semen*. Dioscor. l. c. πλῆθος ἡμίσους ὀξυβάφου ποτιζόμενα. H.

LXXXI. 1. *Est*. Ita MSS. omnes, tum hoc loco, tum in Indice hujus libri. Editi, « est et portulaca, quam peplion. » Hippocrates tamen peplion vocat, inquit Oribas. XII, pag. 211. Hard.

2. *Quam peplin vocant*. Temere Plinius silvestrem portulacam ejusdem generis ac naturæ cum sativa, nisi quod sponte provenit, confundit cum peplio herba diversissima, ideo tantum, quod peplion

non multum sativa efficacior[3]; cujus memorabiles usus traduntur. Sagittarum venena, et serpentium hæmorrhoidum et presterum restingui : pro cibo sumpta, et[4] plagis imposita, extrahi. Item hyoscyami, pota e passo expresso succo. Quum ipsa non est, semen ejus simili effectu prodest. Resistit et aquarum vitiis[5], capitis[6] dolori, hulceribusque, in vino tusa et imposita. Reliqua hulcera commanducata cum
2 melle sanat. Sic et infantium cerebro imponitur[7], umbilicoque prociduo. In epiphoris vero omnium, fronti temporibusque cum polenta. Sed ipsis oculis, e lacte et melle. Eadem, si procidant oculi[8], foliis tritis cum corticibus fabæ. Pustulis cum polenta et sale et aceto[9]. Hulcera oris tumoremque

agrestem portulacam nonnulli vocaverunt. Quidam legunt *telephion*, quoniam sedum tertium acre et hulcerans Dioscorides, et agrestem portulacam nominari scribat, et telephium. DALEC.—*Euphorbia Peplis*. ED.

3. *Non multum sativa efficacior*. Quod sane mirum : quoniam in reliquis fere herbarum generibus, vis efficacior silvestribus est. Sativa certe, sive hortensis, ac domestica, quæ ἀνδράχνη Dioscoridi, II, 150, ut diximus lib. XIII, 40, vulgatissima est, *le pourpier, le pourpier doré*. Silvestris angustifolia, visa a nobis in horto Regio, a Dodonæo pingitur, pag. 650. De ea Diosc. in Nothis : Ἀνδράχνη ἀγρία ... οἱ δὲ τηλέφιον, Ῥωμαῖοι πορτουλάκαμ, etc.

4. *Et*. Ad hæmorrhois, dipsadisque morsus, portulacam pariter commendat Diosc. in Theriac. cap. 30. Est autem prester serpentis genus non absimile, de quo Lucanus, lib. IX, vers. 722 : « Oraque distendens avidus spumantia Prester. » HARD.

5. *Resistit et aquarum vitiis*. Prohibet ne aquæ potæ noceant. H.

6. *Capitis*. Impositam cum polenta capitis dolori Dioscor. mederi dixit, II, 150 : Καταπλασσομένη μετὰ ἀλφίτων κεφαλῆς ἀλγήμασι καὶ ὀφθαλμῶν φλεγμοναῖς, καὶ ταῖς ἄλλαις, καὶ στομάχου πυρώσεσι, etc. HARD.

7. *Sic et infantium cerebro imponitur*. Inflammato videlicet seiriasi morbo. DALEC.

8. *Procidant oculi*, etc. Sic ex MSS. Hard. cons. Ch. *procident, prodest fol.* Gr. et Al. ED. — *Si*. Subintellige, *tunc imponitur*, ex antecedentibus. Oculorum procidentia, morbus est uveæ tunicæ procidusæ, ab erosione aut ruptura corneæ. Celsus, VI, 6 : « Nonnumquam, inquit, ingens inflammatio erumpit tanto impetu, ut oculos sua sede propellat : πρόπτωσιν id, quoniam oculi procidant, Græci appellant. » Scrib. Larg. Comp. XXVII : « Vastus tumor, quem quia a loco interdum videtur propellere oculum, πρόπτωσιν vocant. » H.

9. *Cum polenta et sale, et aceto*.

gingivarum[10] commanducata cruda sedat: item[11] dentium dolores. Tonsillarum hulcera, succus decoctæ. Quidam adjecere paulum myrrhæ: nam et mobiles dentes stabilit commanducata[12]. Cruditates sedat, vocemque firmat, et sitim[13] arcet. Cervicis dolores, cum galla, et lini semine, 3
et melle, pari mensura sedat. Mammarum vitia, cum melle, aut Cimolia creta. Salutaris est suspiriosis, semine cum melle hausto. Stomachum[14] in acetariis sumpta corroborat. Ardentibus[15] febribus imponitur cum polenta[16]. Et[17] alias manducata refrigerat etiam intestina. Vomitiones sistit. Dysenteriæ[18] et vomicis estur ex aceto, vel bibitur cum cumino. Tenesmis autem cocta, et comitialibus cibo vel potu prodest. Purgationibus[19] mulierum, acetabuli men- 4
sura in sapa. Podagris calidis, cum sale illita, et sacro igni. Succus ejus potus renes juvat, ac vesicas. Ventris[20]

Eruptionibus papularum in capite, cum vino. Diosc. Dalec.

10. *Gingivarum*. Quin « si ex gingivis sanguis exit », inquit Celsus, IV, 4, portulacam manducasse satis est. Hard.

11. *Dentium*. Stuporem, inquit Diosc. l. c. αἱμωδίαν, et Galen. de Fac. simpl. med. IV, 43, post Arist. sect. 4, probl. 38. Marc. Emp. cap. XII: « Portulaca assidue commanducata, stridorem dentium tollit. » Hard.

12. *Commanducata. Cruditates.* Chiffl. *manducata. Cruda.* Ed.

13. *Et sitim*. Auctor Geopon. XII, 42: Τὸ δὲ φύλλον ὑποτιθέμενον τῇ γλώττῃ ἀδιψοτέρους ποιεῖ. « Folium ejus linguæ subditum, sitim arcet. » Hard.

14. *Stomachum*. Marcell. xx, Portulaca, inquit, coquitur diligentissime: et coctum bene edetur ex aceto, ab eo qui stomachum dolebit, vel vitiosum habebit: cito proderit. » Hard.

15. *Ardentibus*. In febribus etiam potu prodesse scribit Diosc. l. c. Impositam ventri et hypochondriis, æstuantes juvare plurimum in febribus hecticis, Galen. de Fac. simpl. med. VI, 156. Hard.

16. *Imponitur cum polenta*. Ventri et hypochondriis. Diosc.

17. *Et alias*. Sic etiam Diosc. II, 150. Hard.

18. *Dysenteriæ*. Hoc est, cruentis exscreationibus: πρὸς αἵματός τε πτύσιν, καὶ δυσεντερίας. Dioscorid. II, 150. Cels. IV, 15, inter dysenteriæ remedia, affert et illud: « Portulacam vel coctam, vel ex dura muria edisse. » Hard.

19. *Purgationibus*. Profluvio mulierum sistendo, commendat Galenus, l. c. Hard.

20. *Ventris*. Diosc. l. c. ἕλμινθας στρογγύλας, *teretes lumbricos*. H.

animalia pellit. Ad vulnerum dolores ex oleo cum polenta imponitur. Nervorum duritias emollit. Metrodorus, qui ἐπιτομὴν τῶν ῥιζοτομουμένων scripsit, purgationibus a partu dandam censuit. Venerem inhibet, Venerisque somnia. Prætorii[21] viri pater est, Hispaniæ princeps, quem scio propter impatibiles uvæ morbos, radicem ejus filo suspensam e collo gerere, præterquam in balineis: ita liberatum incommodo omni. Quin etiam inveni apud auctores, caput illitum ea distillationem anno toto non sentire. Oculos tamen hebetare putatur..

1 LXXXII. Coriandrum[1] inter silvestria non[2] invenitur. Præcipuum tamen esse constat Ægyptium. Valet contra serpentium genus unum, quod amphisbænas vocant, potum impositumque: sanat et alia vulnera. Epinyctidas[3], pustulas, tritum. Sic[4] et omnes tumores collectionesque cum melle, aut uva passa. Panos[5] vero ex aceto tritum. Seminis[6] grana tria in tertianis devorari jubent aliqui ante accessionem: vel plura illini fronti. Sunt[7] qui et ante solis ortum cervicalibus subjici efficaciter putent. Vis[8] magna

21. *Prætorii.* Licinii Cæcinæ, de quo superius, cap. 76. HARD.

LXXXII. 1. *Coriandrum.* Non est, inquit, silvestris coriandri forma dispar a sativo, nec sunt vires diversæ. Alias enim et sponte sua provenit in pratis, campestribusque locis. Et Nicander in Ther. pag. 63, adversus serpentes et scorpiones, laudat inprimis καρπὸν ὀριγενέος κορίοιο, montani coriandri semen. Nicandri Schol. sativum a silvestri quibusdam notis secernit: sed nemine ipsi, quod quidem sciam, suffragante. Nostris æque, ac Latinis, *coriandre.* Pingitur a Dodonæo, p. 300. HARD. — *Coriandrum sativum* (*Pentand. digyn.* gen. 552 W. *Ombellif.* Juss.). ED.

2. *Inter silvestria non invenitur.* Satu tantum, non sponte, nascitur. Nuper tamen silvestre repertum in Hispania. DAL.

3. *Epinyctidas.* Diosc. III, 71, sanari has ait, coriandro, cum melle et uva passa, imposito. H.

4. *Sic.* Plin. Val. iisdem verbis, VI, 4, de testium privatim tumoribus, Th. Prisc. I, 24. HARD.

5. *Panos.* Dioscor. l. c. panos ait et strumas discutere cum faba fresa, μετὰ ἐρεγμοῦ. HARD.

6. *Seminis.* Plin. Val. l. c. H.

7. *Sunt.* Plin. Valer. l. c. H.

8. *Vis magna.* Diosc. III, 71: Δύναμιν ἔχει ψυκτικήν. HARD.

ad refrigerandos ardores viridi. Hulcera[9] quoque, quæ serpunt[10], sanat cum melle vel uva passa : item[11] testes, ambusta[12], carbunculos, aures : cum[13] lacte mulieris epiphoras oculorum : ventris[14] et intestinorum fluxiones semen ex aqua potum. Bibitur et in choleris cum ruta. Pellit[15] animalia interaneorum, cum mali punici succo et oleo semen potum. Xenocrates[16] tradit rem miram, si vera est: menstrua contineri uno die, si unum granum biberint feminæ : biduo, si duo : et totidem diebus, quot grana sumpserint. Marcus Varro, coriandro subtrito cum aceto, carnem incorruptam æstate servari putat. 2

LXXXIII. Atriplex[1] et silvestre, et sativum est. Pythagoras, tamquam faceret hydropicos, morbosque regios, et pallorem, concoqueretur difficillime : ac ne in hortis quidem juxta id nasci quidquam, nisi languidum, culpavit. Addidere Dionysius et Diocles, plurimos gigni ex eo mor- 1

9. *Hulcera*. Plin. Val. l. c. ad verbum. Addit (vid. infra) Dalecampius ex Dioscoride, etiam ignes sacros coriandro sanari, cum pane aut polenta. At eo nomine reprehendi Dioscoridem a Galeno de Fac. simpl. med. VII, pag. 174, bonus medicus nescivit. Id igitur a Plinio caute prætermissum. H.

10. *Quæ serpunt*. Herpetas et ignes sacros sanat cum pane aut polenta : item testes inflammatos. Dioscor. Dalec.

11. *Item*. Plin. Valer. l. c. H.

12. *Ambusta*. Igneas videlicet summæ cutis inflammationes. Dioscor. πυρώδεις φλεγμονὰς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν. Dalec.

13. *Cum*. Plin. Val. l. c. et I, 14 : « Coriandrum viride tritum, et mixtum lacte mulieris, super tumorem oculorum inunges : et statim sanat. » Habet eadem Marc. Emp. cap. VIII. Hard.

14. *Ventris*. Plin. Val. ad verbum, IV, 4. Hard.

15. *Pellit*. Lumbricos videlicet. Ita Diosc. III, 71, et Plin. Valer. l. c. Apul. cap. CII, tit. 1, infundi clysteribus jubet. Hard.

16. *Xenocrates*. Hæc Plin. Val. iisdem verbis, l. c. H. — *Miram*. Hanc vocem omittunt Gr. et al. Ed.

LXXXIII. 1. *Atriplex*. Diosc. II, 145 : Ἀτράφαξις, οἱ δὲ χρυσολάχανον. Cæl. Aurel. Chron. V, 11 : « Atriplex, quam Græci ἀνδράφαξιν vocant. » Genera sedecim diversa in horto Regio observata a nobis. Sativam Galli vocant *arroche* et *bonne-dame*. Iconem sativæ apud Lobelium videsis in Obss. p. 127; silvestrium apud Matthiolum, p. 460, 461, 462. Hard.

bos: nec nisi mutata sæpe aqua coquendum : stomacho contrarium esse, lentigines et papulas gignere. Miror, quare difficulter in Italia id nasci tradiderit Solon Smyrnæus. Hippocrates[2] vulvarum vitiis id infundit cum beta. Lycus Neapolitanus contra cantharidas bibendum dedit.

2 Panos[3], furunculos incipientes, duritias omnes, vel cocto, vel crudo utiliter illini putavit. Item[4] ignem sacrum, cum melle, aceto nitroque : similiter podagras. Ungues[5] scabros detrahere dicitur sine hulcere. Sunt[6] qui et morbo regio dent semen ejus cum melle, arterias et tonsillas nitro addito perfricent, alvum moveant : cocto vel per se, vel cum malva aut lenticula, concitantes vomitiones. Silvestri capillos tingunt, et ad supra scripta[7] utuntur.

1 LXXXIV. (XXI.) E contrario in magnis laudibus malva[1] est utraque, et sativa, et silvestris. Duo[2] genera earum amplitudine folii discernuntur. Majorem[3] Græci

2. *Hippocrates*. De Morb. mul. II, text. 57, pag. 588 : Μητρέων ὀδύνας ἔγχυτον· ἢν ὀδύνη μοῦνον ᾖ σπερχνὴ καὶ βίαιος, ἀχλὺς ἐν τῇσι μήτρῃσιν ἔνι, καὶ οὐκ ἔξεισι τὸ πνεῦμα, ἀλλ' αὐτόθι μένει· κακόν. Δεῖ οὖν οὕτως θεραπεύειν. Ἀνδραφάξιος ἀγρίης καρπὸν, καὶ τεῦτλα τρίψας ὁμοῦ λεῖα, χλιήνας τε ἔγχεον ἐς τὰς μήτρας. « Ad dolorem uterorum medicamentum quod infundi debet. Si dolor solum fuerit vehemens ac violentus, caligo in uteris inest, nec flatus exitum habet, sed manet ibi. Malum. Oportet igitur sic curare : atriplicis silvestris semen, et betas, simul trita ac tepefacta in uteros infundito. » Hæc vulvarum vitia, quam falso Dalecampius, et medicus tamen, inflammationem uteri interpretatus sit, ex Hippocrate liquet, cui similia Plinius refert. H.

3. *Panos*. Hæc deinceps verbis iisdem Plin. Val. IV, 7; Galen. de Fac. simpl. med. VI, p. 161. H.

4. *Item*. Plin. Val. l. c. de atriplice : « Ignes sacros sedat : podagræ fervorem cum nitro et aceto, et cum melle restinguit. » Hard.

5. *Ungues*. Plin. Val. l. c. H.

6. *Sunt*. Ut Dioscor. II, 145; Galenus loco mox citato. Hard.

7. *Scripta*. Sic ex MSS. Hard. Vet. et Chiffl. *diota* Gr. et Al. Ed.

LXXXIV. 1. *Malva*. Sativa, quæ et hortensis appellatur, flore simplici, in Eystetensi horto : eadem malva major unicaulis, apud Matthiolum, p. 457. A colore florum roseo nostris dicitur, *rose d'outremer*, vel *tremière*. Hard.

2. *Duo*. Duo sativæ genera, totidem silvestris. Hard.

3. *Majorem*. Quæ malva horten-

malopen[4] vocant in sativis. Alteram[5] ab emolliendo[6] ventre dictam putant malachen. E silvestribus, cui grande folium et radices[7] albæ, althæa[8] vocatur, ab excellentia[9] effectus: a quibusdam plistolycia[10]. Omne solum, in quo serantur, pinguius faciunt. Huic contra[11] omnes aculeatos ictus ef- 2

sis, multiplici flore apud Dodon. H.

4. *Malopen*. In margine Varior. ex Athen. *molochen*. Ed.

5. *Alteram*. E sativis scilicet: quæ malva hortensis prior Dodonæi, pag. 641. Hard.

6. *Ab emolliendo*. Μαλάχην Græci dixere, ἀπὸ τοῦ μαλάσσειν, a ventre molliendo. Unde Martialis Epigr. III, 89: « Utere lactucis, et mollibus utere malvis; Nam faciem duram, Phœbe, cacantis habes. » Forte dictum in Vespasianum, qui erat vultu veluti nitentis, inquit Suet. in ejus vita, cap. 20. Schola Salernitana: « Dixerunt malvam veteres, quod molliat alvum, etc. » Hard.

7. *Et radices*. Intus albæ, ῥίζαν λευκὴν ἔνδοθεν, inquit Diosc. III, 163. Sed dum is folia althææ attribuit, quæ sint ut cyclamino rotunda, φύλλα περιφερῆ ὥσπερ κυκλάμινος, et cæteris adversatur, nec visam a se althæam prodit. Hard.

8. *Althæa vocatur, ab excellentia effectus: a quibusdam aristalthæa*. (Sic Gron. et al. ante Hard.) E vet. cod. scribo: « althæa vocatur: quibusdam plistolochia. » Porro *althæam* vocatam esse alio nomine plistolochiam Plinius supra ostendit hoc ipso libro, cap. 4, his verbis: « Pastinacæ simile hibiscum, quod molochen agriam vocant; aliqui plistolochiam. » Molochen autem idem esse et Dioscor. III, et Theophr. IX, auctores sunt. Hermolaus tamen *aristalthæam* vocem, ut nos putamus, adulterinam et commentitiam, in Corollario in Dioscor. agnoscit pro vera et legitima a Plinio tantum desumptam; perperam, ut censemus. Certe in exemplari nostro *plistolochia*, non *aristalthæa*, legitur, et neque Dioscorides, neque Galenus, Paulusve, medicorum aut quod sciam ullus, ejus vocis meminit. Pint. — Dioscorid. loc. citat. Ἀλθαία... ἔνιοι δὲ ἰβίσκον καλοῦσι, μαλάχης ἐστὶν ἀγρίας εἶδος... Ὠνόμασται δὲ ἀλθαία, διὰ τὸ πολυαλθὲς καὶ πολύχρηστον αὐτῆς. Apul. cap. XXXVIII: « Græcis appellatur althæa; alii althæan rhizan, alii elæomolochen, alii molochen agriam... Itali ibiscum vocant. » Ibiscus Dodonæi est, pag. 644. Nostris *guimauve*. Capitulare de Villis, cap. 70, *Bismalvas*, *hoc est*, *alteas*. Hard.

9. *Ab excellentia*. Διὰ τὸ πολυαλθὲς, ut ait Diosc. a verbo ἀλθαίνω, sive ἀλθέω, medeor, curo, sano. H.

10. *Plistolycia*. Πλειστολυκία, forte quod instar lycii medicamenta præbeat plurimi effectus. Alii πλειστολοχία malunt: quo nomine et altera nominatur herba, XXV, 54. In Reg. 1, 2, Colb. 2, Chiffl. *plitolicia*. In Indice *plistolocia*. Interpolatores *aristalthæa* hic scripsere, nempe ex Diosc. Hard.

11. *Huic contra*. Hæc Diosc. totidem verbis, loc. citat. Theodor.

ficax vis, præcipue scorpionum, vesparum, similiumque, et muris aranei. Quin[12] et trita cum oleo qualibet[13] earum perunctì ante, vel habentes eas, non feriuntur. Folium impositum scorpionibus torporem affert. Valent[14] et contra
3 venena: aculeos omnes extrahunt illitæ crudæ cum nitro: potæ[15] vero decoctæ cum radice sua, leporis marini venena restinguunt, et, ut[16] quidam dicunt, si vomatur. De eisdem mira et alia traduntur. Sed maxime, si quotidie quis succi ex qualibet earum sorbeat cyathum dimidium, omnibus morbis cariturum. Hulcera[17] manantia in capite sanant in urina putrefactæ, lichenas et hulcera oris cum melle. Radix[18] decocta, furfures capitis et dentium mo-

Prisc. I, 22, de apum percussibus, vel scorpionum, etc. H. — *Efficax.* Sic Vet. et Chiffl. *efficacior* Gron. et al. ante Hard. Ed.

12. *Quin.* Habet eadem Nicander in Ther. pag. 7. Descripsit ab eodem etiam Diosc. II, 144. H.

13. *Qualibet earum*, etc. Nempe silvestrium. Hard.

14. *Valent.* Sic libri omnes editi. In MSS. Reg. 1, Colb. 1, 2: « Valent et contra phystim venena. » In Reg. 2: « et contra psitim venena. » Ut legi videatur oportere: « Valent et contra presterum venena. » Est enim prester e serpentium genere, quarum de venenis in præsenti agitur. Vel certe: « Valent et contra psimmithii venena, » hoc est, cerussæ: nam contra cerussam epotam, valere malvæ cum radicibus decoctum, auctor est Diosc. II, Εὐπορ. cap. 163, pag. 125: Ψιμμυθίου δὲ ποθέντος... μολόχης ἀφέψημα σὺν ταῖς ῥίζαις. Hard.

15. *Potæ.* Plin. Val. III, 54. Avicenna, tit. II, lib. IV, p. 201, semen althææ laudat, contra venenum leporis marini. Alibi juvare ait et malvæ cauliculos, et althææ folia recens elixata. Caules cum radice, Diosc. Εὐπ. II, 156, p. 223. Hard.

16. *Et ut.* Hos sequutus Aetius, serm. xiii, cap. 53, de iis qui leporis marini venena sentiunt: « His, inquit, lac asininum recens mulctum cum passo assidue præbeatur: aut si hoc non adsit, bubulum, aut malvæ decoctum: indeque confestim vomant, etc. » Dioscor. quoque, II, 144. H.

17. *Hulcera.* Diosc. II, 144, et Marc. Emp. cap. iv: « Malva erratica cum urina humana, id est, puerili, trita et imposita, valde siccat capitis humores. » De capitis hulceribus ibi sermo. Hard.

18. *Radix.* Diosc. loc. cit. Q. Seren. cap. iv: « Porrigini depellendæ. Est insensibilis morbus, sed noxia forma, Quum caput immensum pexum porrigine ningit, Copia farris uti frendentibus edita saxis: Hunc poterit malvæ radix decocta levare. » Hard.

bilitates. Ejus[19], quæ unum caulem habet radice circa dentem qui doleat pungunt, donec desinat dolor. Eadem strumas et parotidas panosque, addita hominis saliva, purgat citra vulnus. Semen in vino nigro potum a pituita et nauseis liberat. Radix[20] mammarum vitiis occurrit, ad- 4
alligata in lana nigra. Tussim[21] in lacte cocta, et sorbitionis modo sumpta, quinis diebus emendat. Stomacho inutiles Sextius[22] Niger dicit. Olympias Thebana, abortivas esse cum adipe anseris : aliqui purgari feminas, foliis earum manus plenæ mensura in oleo et vino sumptis. Utique constat parturientes foliis substratis celerius solvi : protinus[23] a partu revocandum, ne vulva sequatur. Dant et succum bibendum parturientibus jejunis, in vino decoctæ hemina. Quin et semen adalligant brachio, genitale[24] non continentium : adeoque eæ Veneri nascuntur, ut semen[25] unicaulis aspersum genitali, feminarum aviditates augere ad infinitum Xenocrates tradat : itemque tres radices juxta adalligatas, tenesmo et dysentericis utilissime infundi :
item[26] sedis vitiis, vel si foveantur. Melancholicis quoque 5
succus datur cyathis ternis tepidus : et insanientibus, quaternis. Decoctæ comitialibus heminæ succi. His et calcu-

19. *Ejus.* Plin. Val. IV, 5 : « Radix unius caulis, inquit, admota denti, pellit dolorem. » Hæc malva major unicaulis Matthioli, de qua superius dictum est. H.

20. *Radix.* Plin. Val. IV, 5. H.

21. *Tussim.* Malvam in cibo commendat pariter ad tussim Celsus, IV, 4. Hard.

22. *Sextius.* Et qui Sextium transcribit, etsi eumdem in præfatione vituperat, Dioscor. II, 144 : Κακοστόμαχος δὲ καὶ εὐκοίλιος, etc. Plin. Val. IV, 5 : « Olympias Thebana abortivas esse putat malvas cum adipe anserino genitali parti subjectas. Sextius Niger et Dioscorides stomacho inutiles arbitrantur. » H.

23. *Protinus a partu.* Removendum a partu medicamentum. H.— *Solvi, protinus a partu revocandum.* Vet. apud Dalec. *solvi, sed protinus a partu revocanda.* Ed.

24. *Genitale.* Seminis profluvio laborantium. Genitale pro semine accipi monuimus c. 53. Hard.

25. *Semen.* Malvæ majoris unicaulis, de qua dictum est superius. Plin. Val. IV, 5, de radice malvæ unius caulis : « Eadem femori alligata stimulat Venerem. Hard.

26. *Item.* Diosc. II, 144. H

losis, et inflatione, et torminibus, aut opisthotonico laborantibus, tepidus illinitur. Et[27] sacris ignibus, et ambustis[28], decocta in oleum folia imponuntur : et ad vulnerum impetus cruda cum pane. Succus[29] decoctæ nervis prodest, et vesicæ, et intestinorum rosionibus. Vulvas et cibo et infusione[30] emollit in oleo : succus decoctæ pori[31] meatus
6 suaves facit. Althææ[32] in omnibus supra dictis efficacior radix : præcipue convulsis ruptisque. Cocta in aqua alvum sistit. Ex vino[33] albo strumas, et parotidas, et mammarum inflammationes[34], et panos[35] in vino folia decocta et illita tollunt. Eadem arida in lacte decocta, quamlibet

27. *Et.* Althææ hanc vim Diosc. attribuit, III, 163; quam et ad hæc morborum genera efficaciorem esse reliquis, Plinius ipse mox tradit. Erysipelatis sanandis malvam idem commendat, II, 144. H.

28. *Et ambustis.* Plin. Val. III, 36 : « Ambustis sanandis : Malvæ folia ex aqua decoquuntur, et ex ea aqua foventur combusta. » Diosc. item, II, 144. Theodor. Prisc. I, 17 : « De ustione calidæ, vel ignis... Malvarum folia elixa, et cum oleo superintrita impones. » Hard.

29. *Succus decoctæ.* Dioscor. II, 144; Apul. cap. XL, tit. 1, ad vesicæ dolorem; et tit. 2, ad nervorum dolorem. Hard.

30. *Et infusione.* Clysteribus. Alii *insessione* legunt, invitis MSS. Diosc. loc. cit. Τὸ δὲ ἀφέψημα αὐτῆς μαλακτικὸν ἐγκάθισμα ὑστέρας· εἴς τε ἐνέματα πρὸς δηγμοὺς ἐντέρων καὶ μήτρας, καὶ δακτυλίου ἁρμόδιον. « Ejus decoctum insessione vulvas emollit : quin et ad intestinorum, vulvæ, sedisque rosiones, commode infunditur. » Hard.

31. *Pori.* Ita libri editi cum Colb. 1. At Reg. 1 et Colb. 1, cum Chiffl. *Permeatus.* Urinæ credo meatum intelligit : nam vesicæ utiles malvæ caules esse prodidit Diosc. loc. cit. οἱ καυλοὶ κύστει ὠφέλιμοι. H.

32. *Althææ..... efficacior.* Plin. Valer. IV, 5. Hard.

33. *Ex vino.* Dioscorid. III, 163: Ἑψηθεῖσα γὰρ ἐν μελικράτῳ ἢ οἴνῳ... ποιεῖ πρὸς τραύματα, παρωτίδας, χοιράδας, ἀποστήματα, μαστοὺς φλεγμαίνοντας, etc. Hard.

34. *Inflammat.* MSS. *inflationes*, quod fere idem valet : quum et inflatione inflammatio fere consequi soleat. Th. Prisc. in Gynæciis, sive lib. III, 1 : « Mamillas cum tensione tumentes vel dolentes, quod post partum mulieribus quam maxime evenire consuevit, quas ex eo etiam gravis dolor inquietat, etc. » Et mox : « Si indignatio illis his minime potuerit prohiberi, et lactis aggregatio maximum fervorem locis incusserit, etc. » H.

35. *Et panos.* Ita Galen. de Fac. simpl. med. VI, p. 170 : Πέπτει φυμάτων δυσπέπτων, panos difficiles concoquit, sive discutit. Hard.

perniciosæ tussi citissime medentur. Hippocrates vulneratis, sitientibusque defectu sanguinis[36], radicis decoctæ succum bibendum dedit : et ipsam vulneribus cum melle et resina : item contusis, luxatis, tumentibus, et musculis, nervis[37], articulis imposuit : et asthmaticis[38] ac dysentericis in vino bibendum dedit. Mirum[39], aquam radice ea addita addensari sub dio[40], atque lactescere. Efficacior[41] autem, quo recentior.

LXXXV. Nec lapathum dissimiles[1] effectus habet. 1
Est[2] autem et silvestre, quod alii oxalidem appellant, sapore[3] proximum, foliis acutis, colore betæ candidæ, radice minima : nostri[4] vero rumicem[5], alii lapathum[6] cantheri-

36. *Defectu sanguinis.* Atrophia videlicet. Dalec.

37. *Nervis.* Ad nervos articulosque vulneratos althææ radicem Galenus commendat, κατὰ γένη, III, 7. Hard.

38. *Et asthmaticis.* MSS. Reg. et Colb. « Imposuit, ut supra : spasticis, dysentericis, etc. » De dysentericis subscribunt Dioscor. III, 163, et Galenus de Fac. simpl. med. VI, 5, p. 170. Hard.

39. *Mirum.* Diosc. III, 163 : Πήγνυσι δὲ ἡ ῥίζα καὶ ὕδωρ, μιγεῖσα λεία, καὶ συνεξαιθριασθεῖσα. Accepit a Theophr. ex Hist. IX, 19. H.

40. *Sub dio.* MSS. omnes, *sub divo.* Hard. — *Lactescere.* Vet. ap. Dalec. *lentescere.* Ed.

41. *Efficacior autem*, etc. Nam peptica et malactica vis spatio temporis elanguescit. Dalec.

LXXXVI. 1. *Nec lapathum*, etc. Non hoc dicit, lapathum herbam esse silvestrem, sed præter sativum esse etiam aliud lapathi genus silvestre. Quare melius legitur adjecto, *et* : « Est autem et silvestre. » Gelen. — *Nec.* Hortense videlicet, Dodonæi lapathum sativum, p. 637. Gallis, *la patience.* Hard.

2. *Est.* Id esse quod gallicum vulgus oxalim adhuc imitatione græca nuncupat, aliqui *ozellam*, *l'oseille* : alii *vinetam* : e recentioribus herbariis plerique asseverant : quibus ut assentiar, vehementer laboro : quum absit ab ozellæ foliis color betæ candidæ : sunt enim e nigro viridia. De hoc genere Diosc. II, 140 : Ἔστι δὲ καὶ τέταρτον εἶδος, ὃ ἔνιοι ὀξαλίδα, ἢ ἀναξυρίδα, ἢ λάπαθον καλοῦσι. H.

3. *Sapore.* Sic ex MSS. Harduin. cons. Chiffl. *sativo proximum* Gronov. et Al. Ed.

4. *Nostri.* Quum in hortis seritur. Sed et alii rumicem silvestre lapathum nominarunt : ut Plin. Val. lib. I, cap. 38. Hard.

5. *Rumicem.* Supra lib. XIX, cap. 12. Lapathum sativum rumex dicitur, non silvestre. Dalec.

6. *Lapathum.* Forte quod cantheriis, hoc est, jumentis pabulo datur. Sic hordeum cantherinum

num, ad strumas[7] cum axungia efficacissimum. Est[8] et alterum genus fere, oxylapathon[9] vocant, sativo idem similius, et acutiora habet folia ac rubriora, non nisi in
2 palustribus nascens. Sunt[10] qui hydrolapathon tradunt in aqua natum. Est et aliud[11] hippolapathon majus sativo, candidiusque, ac spissius. Silvestria[12] scorpionum ictibus medentur, et ferire prohibent habentes. Radix[13] aceto

vocat Columella, lib. II, cap. 9, p. 55, quod et animalia quæ ruri sunt melius quam triticum, et hominem salubrius quam malum triticum pascit. Hard.

7. *Ad strumas*. Num mutata interpunctione legi in hunc modum oporteat, « lapathum cantherinum. Ad strumas cum axungia efficacissimum est et alterum genus fere, etc. » scrupulum Apuleius injicit. Is enim, tom. I, cap. 33 : « Si qua duritia in corpore : Herba oxylapathon, inquit, cum axungia vetere pisata, et cum pane domestico facta quasi malagma, et imposita mirifice sanat. » Sed oxylapathum is pro oxalide accepit haud dubie, quam et oxylapalin appellari prodidit Scholiastes Nicandri in Theriac. p. 39 : ὀξαλις, καὶ ὀξυλάπαλις, καὶ ἀναξυρὶς καλεῖται. Hard.

8. *Est et*. Ita libri omnes : nequidquam *feri*, hoc est, silvestris, reponere tentante Pintiano. Fere hoc genus alterum recte a Plinio dicitur, quod sit nempe sativo, etiam quam illud quod est proxime antea memoratum, similius, affiniusque : vix ut diversi generis esse putes. H.

9. *Oxylapathon*. Id ei nomen ob acutiora folia datum : ob id officinæ nostrates *lapathum acutum* nominant. *Grandem oxillam* officinæ dicunt : vulgus parellam, *parelle*. Lapathum silvestre seu oxylapathum Dodonæi est, p. 637. Hard.

10. *Sunt*. Hanc hippolapatho congenerem herbam esse nemo diffitebitur, quum aquarum vernacula et ea sit, ambæque paludibus exsiliant: sed oleribus repudiatur. Galen. de Fac. simpl. med. lib. VII, p. 201 : ἱππολάπαθον ἐν ἕλεσι γεννᾶται. H.

11. *Est et aliud*. A folii amplitudine id nomen sortitur : ἵππος enim in compositione amplitudinem supra modum designat. Hoc genus plerique Rhabarbarum Monachorum nominant, quod ejus radice rhabarbari loco nonnulli utuntur. Sic Anguillara, part. 7, pag. 110. Pingitur a Dodonæo, p. 637. H.

12. *Silvestria*. Seu semen, seu radix decocta bibatur. Diosc. lib. II, cap. 140. Hard.

13. *Radix*. Si per vas aliquod aut linteolum pauxillatim stillatimque exprimatur. — *Si colluatur*, aliqui legi malunt, ad differentiam bibiti. Sequitur enim, *si vero bibatur, morbo regio*. Favere ei conjecturæ Marcell. Empir. videtur cap. xii : « Lapathi radix, inquit, in aceto acerrimo coquitur, atque eo aceto dentes colluuntur, vel foventur. » Plinius Valer. lib. I, c. 38 : « Agrestis lapathi, quod alii rumicem dicunt, radix... cum aceti cyathis quinque cocta, in ore aceto tento ; dolorem

decocta si coletur, succus dentibus auxiliatur : si vero bibatur, morbo[14] regio. Semen[15] stomachi inextricabilia vitia sanat. Hippolapathi[16] radices privatim ungues scabros detrahunt. Dysentericos[17] semen duabus drachmis in vino potum liberat. Oxylapathi semen lotum in aqua cælesti, sanguinem rejicientibus adjecta acacia lentis magnitudine prodest. Præstantissimos pastillos[18] faciunt ex foliis et radice, addito nitro et thure exiguo. In usu aceto diluunt.

LXXXVI. Sed sativum in epiphoris oculorum illinunt 1
frontibus. Radice[1] lichenas et lepras curant. In vino

dentium tollit. » Dioscorid. quoque lib. II, cap. 140 : Παρηγοροῦσι δὲ... ὀδονταλγίαν ἑψηθεῖσαι ἐν οἴνῳ, καὶ διακλυζόμεναι. Nihilominus omnium exemplarium, quæ videre licuit, fidem sequutus, nihil muto. Colari enim radicis succum oportere Plinius ait ad utrumque medicamentum : sive ad dentium dolorem leniendum, quos eo collui necesse est : sive ad potum, regio morbo pellendo. Plin. Val. lib. II, c. 59 : « Lapathi radices conteres ex vino austero, colabisque, et potui dabis: mire auruginem tollit. » Hard.

14. *Morbo*. Plin. Valer. lib. II, cap. 59, et Dioscor. loc. cit. Item Africanus in Geop. lib. XII, cap. 38. Hard.

15. *Semen*. Stomachi tantum fastidia, ἄσην ϛομάχου, semine poto depelli Dioscorides prodidit loc. cit. Hard.

16. *Hippolapathi*. Plin. Val. IV, cap. 8, *de lapatho* : « Scabros ungues sine injuria detrahit. » Theod. Prisc. lib. I, cap. 30 : « Scabiosos, veluti elephantiosos, si quis forte ungues habuerit..... lapathi agrestis radix in aceto cocta et contrita curat. » Et Dioscorides, lib. II, cap. 140, λειχῆνας, ὄνυχας λεπρούς. Hard.

17. *Dysentericos*. Plin. Valer. loc. cit. et Dioscorid. Πίνεται ὠφελίμως μεθ' ὕδατος ἢ οἴνου πρὸς δυσεντερίας. Galen. quoque de Fac. simpl. med. lib. VII, p. 201. Hard.

18. *Pastillos*. Τροχίσκους Græci vocant ab orbiculari forma. Pastilli medicis arida sunt medicamenta, contrita humore non pingui, aut vino vel aceto incocta, quæ a coctione rursus inaruerunt : quæ, quum utendum sit, subinde ejusdem generis humore diluuntur, deinde vulneribus illinuntur : non autem imponuntur, ut emplastra. Ita Budæus. Hard.

LXXXVI. 1. *Radice meliceridas et lepras curant*. Agnosco *meliceridas*, lib. XXI, cap. 20 extremo. Psellus περὶ καινῶν ὀνομάτων τῶν ἐν νοσήμασιν· Μελικηρὶς, ἀπόϛημα σώματι χλιαρῷ ἐοικός. Sed hic quatuor scripti *radice cherias*, ut erat vulgo ante Hermolaum Barbarum. Princeps liber : « Radici licherias et lepras curant. » Forte *lichenas*. Sic lib. XXI, cap. 19 : « Lichenas et lepras, et furfures in facie emendant. » Lib. XXII,

vero[2] decocta, strumas, et parotidas, et calculos. Pota[3] vino et lienes illita, cœliacos æque, et dysentericos, et tenesmos: ad eademque[4] omnia efficacius jus lapathi: et ructus facit, et urinam ciet, et caliginem oculorum discutit: item pruritum[5] corporis, in solia balinearum additum, aut prius ipsum illitum sine oleo. Firmat[6] et commanducata radix dentes. Eadem decocta cum vino, sistit alvum: folia[7] solvunt. Adjecit Solon (ne quid omittamus) bulapathon[8], radicis tantum altitudine differens, et erga dysentericos effectu, potæ ex vino.

1 LXXXVII. (XXII.) Sinapi[1], cujus in sativis tria genera

c. 22: « Urinam ciere præcipue traditur, sanare lichenas et lepras ex aceto: ibidem Xenocrates et lichenas, et psoras radice in aceto decocta tolli dicit. » Ubi Vossianus: « Xenocrates et lichenas, psoras, lepras radice, etc. » Vide lib. XXVI, cap. 1. Monuerat et Pintianus. Gronov. — *Radice*. In MSS. Reg. 1, 2, etc. *licherias* male. Sed unde *lichenas* erui sincerius a nobis intelligas, quam ab Hermolao, cæterisque, qui sunt deinde subsequuti, *melicerides*. Impetigines sive lichenas radice lapathi cum aceto decocta ad tertias, sanari ait Marc. Emp. cap. XIX. H.

2. *In vino*. Plin. Valer. lib. IV, cap. 8, et Dioscorides, lib. II, cap. 140. Hard.

3. *Pota*. Ita Colbert. 1, recte: non *poto*. Marc. Empir. cap. XXVII: « Herba oxylapathos cum semine suo arida, contrita et ex vino arido pota, magnum incontinentiæ ventris præstat remedium. » Plin. Valer. loc. citat. « Radices ex aceto coctæ et positæ, duritiem lienis confringunt. » Idcirco scilicet, et potari Plinius et illini voluit. Hard. — *Pota vino et lienes illita*. Postremam vocem Gron. omittit. Ed.

4. *Ad eademque*. Plin. Valer. ad verbum, lib. IV, cap. 8. Hard.

5. *Item pruritum*. Ita Dioscorid. loc. cit. Πραΰνει δὲ καὶ κνησμοὺς τὸ ἀφέψημα αὐτῶν ἐπαντλούμενον, ἢ λουτρῷ μιγνύμενον. Radicum decoctum pruritus corporis sedat, vice fotus affusum, aut in solia balinearum additum. Hard.

6. *Firmat*. Ita fere Marc. Empir. cap. XII. Hard.

7. *Folia*. Lapathi folia pariter alvum solvere, semen vero sistere, scribit Galen. de Theriac. ad Pis. 4, p. 935. Hard.

8. *Bulapathon*. Quod idem cum hippolapatho videtur, aut affine certe: nam βοῦς et ἵππος apud Græcos in compositione solam magnitudinem indicant: non similitudinem ullam cum bove: nisi ea forte utraque compositæ vocis parte designetur: ut in βούγλωσσον, et βουκέρως, linguæ cornuque bubuli notatur effigies. Hard.

LXXXVII. 1. *Sinapi*. Lib. XIX, cap. 54. Hard.

diximus, Pythagoras principatum habere ex his, quorum
sublime vis feratur, judicavit, quoniam non aliud magis
in nares et cerebrum penetret. Ad serpentium[2] ictus et
scorpionum tritum cum aceto illinitur. Fungorum[3] venena
discutit. Contra pituitam tenetur in ore[4], donec liquescat,
aut gargarizatur cum aqua mulsa. Ad dentium dolorem
manditur: ad uvam[5] gargarizatur cum aceto et melle.
Stomacho[6] utilissimum contra omnia vitia, pulmonibus-
que. Exscreationes faciles facit in cibo sumptum: datur
et suspiriosis: item comitialibus[7] tepidum cum succo cu- 2
cumerum. Sensus[8], atque sternutamentis caput purgat,
alvum mollit, menstrua et urinam ciet. Hydropicis[9] im-
ponitur cum fico et cumino tusum ternis partibus. Co-

2. *Ad serpentium ictus*, etc. Hæc Plin. Val. ad verbum, lib. IV, cap. 28. Hard.

3. *Fungorum*. Plin. Val. loc. cit. et Dioscorid. Εὐπ. II, cap. 160, et in Alex. cap. 23. Hard.

4. *Contra pituitam tenetur in ore*. Mansum capitis pituitam elicit. Ἀποφλεγματίζει. Dioscorides. Dalec. — *Contra*. Marcell. Empiric. cap. v: « Mellis et sinapis triti æqualiter mixtæ partes tepefiunt: et humor multus e capite post longam gargarizationem deducitur. » Sic Diosc. lib. II, c. 184: Ἀποφλεγματίζει διαμασσηθὲν, « commanducatum ad pituitam capitis eliciendam valet. » Hard.

5. *Ad uvam*. Plin. Valer. lib. I, cap. 43. Hard.

6. *Stomacho*. Marcell. Empiric. cap. xx, p. 150. Hard.

7. *Item comitialibus*. Dioscorides, lib. II, cap. 184. In MSS. non *tepidum*, sed *comitialibus tedis* legitur: unde *tædiis* forsan legendum, ut Pellicerius in Not. MSS. monet. H.

8. *Sensus*. Plin. Valer. lib. IV, cap. 28. Hard.

9. *Hydropicis*. Celsus quoque, lib. III, cap. 21, et ad hydropises crebrius imponi ventri sinapi jubet, donec cutem erodat. Præpostera interpunctione perturbata hactenus omnia hoc loco fuere, et quæ hydropicis adhibita remedia, eadem epilepticis attributa. Sic enim legebatur: « Hydropicis imponitur cum fico et cumino tusum ternis partibus comitiali morbo: vulvarum conversione suffocatas excitat odore, aceto mixto. » Erroris admonuere scriptores duo: alter qui de hydropicis, alter qui de epilepticis, et vulvarum conversione suffocatis eadem prodidere. Plin. Val. lib. III, cap. 12 de hydropisi: « Sinapi, inquit, et ficus, et cuminum, æquis partibus tusa, ventri imponuntur. » Cæl. Aurel. Chron. lib. I, cap. 4 de epilepsia: « Articulos quoque omnes, inquit, ligatione constringentes, sternutamento commoto ex aceto, naribus interius flato,

mitiali[10] morbo, et vulvarum conversione[11] suffocatas excitat odore, aceto mixto : item[12] lethargicos. Adjicitur[13] tordylion. Est autem id semen ex seseli[14]. Et si vehementior somnus[15] lethargicos premat, cruribus aut etiam
3 capiti illinitur cum fico ex aceto. Veteres[16] dolores thoracis, lumborum, coxendicum, humerorum, et in quacumque parte corporis ex alto[17] vitia extrahenda sunt, illitum caustica vi emendat, pustulas faciendo. At in magna

cum sinapi... vel iis quæ ad matricis præfocationes incendenda posuerunt. » Hard.

10. *Comitiali*. Dioscorid. lib. II, c. 184 : Ἐπιληπτικοῖς τε βοηθεῖ, καὶ ὑστερικῶς πνιγομένας διεγείρει. H.

11. *Conversione*. Strangulatu. Dioscorid. Dalec.

12. *Item lethargicos*. Cels. lib III, cap. 20 : « Præcipueque proficit, et ad excitandum hominem, naribus admotum, et ad morbum ipsum depellendum, capiti frontive impositum sinapi. » Quin et in sopore qui ex vulvæ conversione oritur, sinapi jubet idem, lib. IV, c. 20 : « Super imum ventrem tertio quoque aut quarto die imponi, donec corpus rubeat. » Hard.

13. *Adjicitur*. Dioscor. lib. III, cap. 63 : Τορδύλιον, ἔνιοι δὲ σέσελι Κρητικὸν καλοῦσι. Ejusdem nominis fuerit, cum ipsa herba, semen id quod ex ea prodit. De Cretico seseli, sive tordylio, dictum est superius, cap. 19. Ὀρδύλον a Nicandro dicitur in Theriac. p. 60. Additum a Dioscoride articulum ut τόρδυλον diceret, a Nicandro neglectum, ait Anguillara, part. 5, p. 91. Hard.

14. *Est autem id semen ex seseli*. Tordylium quidam Creticum seseli vocant. Diosc. Dalec.

15. *Et si vehementior somnus*. Dioscorid. lib. II, cap. 184 : Καὶ ἐπὶ ληθαργικῶν καταπλάττεται ξυρηθείσης τῆς κεφαλῆς. « Quin et lethargicorum capiti deraso illinitur. » Plin. Val. lib. IV, c. 28 : « Aiunt et lethargos excitari, si pedes eorum simul tritis sinapi et ficu arida perfricentur. » Hard.

16. *Veteres*. Et hic quoque ficus admisceri vult Dioscorid. loc. citat. Μιγὲν δὲ σύκοις, καὶ ἐπιτεθὲν ἄχρι φοινίξεως, ἁρμόζει ἰσχιάδας, σπλῆνας, καὶ καθόλου εἰς πᾶν χρόνιον ἄλγημα. Plinius quoque tacite ficum subintelligit hic adhibendam ; quum proxime sequatur, « At in magna duritia, sine fico. » MSS. omnes paulo post *ustio*, non, ut editi, *urigo* exhibent. Hard.

17. *Ex alto*. Quum ex alto in summam cutem evocare humores animus est, translato scilicet in extimam partem morbo interius latente : Ὅπου μετάγειν τι ἐκ τοῦ βάθους εἰς τὴν ἐπιφάνειαν βουλόμεθα, τῷ τῆς ἑτεροπαθείας λόγῳ. Diosc. lib. *II*, cap. 184. Hanc curationem medici sinapismum vocant : cujus vis hujusmodi est, ut quemadmodum Cælius Aurelianus loquitur II, 1, *corpus valeat papulare lacessendo*, hoc est, pusulas facere. Hard.

duritia sine fico impositum : vel si vehementior ustio timeatur, per duplices pannos[18]. Utuntur[19] ad alopecias cum rubrica, psoras, lepras, phthiriases[20], lithanicos[21], opisthotonicos. Inungunt[22] quoque scabras genas, aut caligantes oculos cum melle: succusque[23] tribus modis exprimitur in fictili, calescitque in eo sole modice. Exit[24] et e cauliculo succus lacteus, qui ita quum induruit, dentium dolori medetur. Semen[25] ac radix, quum immaduere musto, 4
conteruntur, manusque plenæ mensura sorbentur ad firmandas fauces, stomachum, oculos, caput, sensusque omnes: mulierum etiam lassitudines, saluberrimæ[26] genere medicinæ. Calculos quoque discutit potum in aceto. Illinitur[27] et livoribus suggillatisque cum melle et adipe anserino, aut cera Cypria. Fit[28] et oleum ex eo semine madefacto in oleo expressoque, quo utuntur ad nervorum rigores, lumborumque et coxendicum perfrictiones.

LXXXVIII. Sinapis naturam effectusque eosdem habere traditur adarca[1], inter silvas tacta, in cortice calamorum sub ipsa coma nascente. 1

18. *Per duplices pannos.* Supra, « vel per duplicatum pannum. » H.

19. *Utuntur ad alopecias.* Diosc. loc. cit. Hard.

20. *Phthiriases.* Q. Seren. cap. vi de phthiriasi arcenda, pag. 128 : « Sæpius ergo decet mordax haurire sinapi. » Hard.

21. *Lithanicos.* Ita libri omnes. Alii *tetanicos* : ego *lichenas* malim. H.

22. *Inungunt.* Dioscorid. lib. II, cap. 184. Hard.

23. *Succusque.* E semine, radice, cauliculo. De succo eo, qui debet in fictili a sole calescere, Dioscor. loc. cit. Hard.

24. *Exit.* Plin. Val. ad verbum, lib. IV, cap. 28 : « Est et alius succus qui caule colligitur: hic quum expressus fuerit, lacteam facit guttam, utilem dentibus, si in dolore illiniatur. » Hard.

25. *Semen.* Plin. Valer. loc. cit. totidem verbis. Hard.

26. *Saluberrimæ.* Sic MSS. omnes. H. — *Saluberrimæ.* Gronov. et al. ante Hard. *saluberrimo.* Ed.

27. *Illinitur.* Iisdem verbis Plin. Val. lib. III, cap. 47. Hard.

28. *Fit et oleum ex eo semine*, etc. Plin. Valer. ad verbum, lib. IV, cap. 28. Hard.

LXXXVIII. 1. *Adarca.* Hoc est, lib. XVI, quo silvestrium arborum naturæ pertractantur, obiter indicata ibi, cap. 66, in arundinum tractatione, circa quas adarca nascitur. Hard.

1 LXXXIX. Marrubium[1] plerique inter primas herbas commendavere, quod Græci prasion vocant, alii linostrophon, nonnulli philopæda, aut philochares, notius quam ut indicandum sit. Hujus folia semenque contrita prosunt contra serpentes[2], pectorum et lateris[3] dolores, tussim veterem : et iis[4] qui sanguinem rejecerint[5], eximie utile, scopis[6] ejus cum panico aqua decoctis, ut asperitas succi
2 mitigetur. Imponitur[7] strumis cum adipe. Sunt qui viridis semen quantum duobus digitis capiant, cum farris pugillo decoctum, addito exiguo olei et salis, sorbere jejunos ad tussim jubeant. Alii[8] nihil comparant in eadem causa marrubii et feniculi succis ad sextarios ternos expressis, decoctisque ad sextarios duos, tum addito mellis sextario, rursus decocta ad sextarios duos, si cochlearii mensura in die sorbeatur in aquæ cyatho. Et virilium vitiis[9] tusum

LXXXIX. 1. *Marrubium*. Diosc. in Noth. pag. 457 : Πράσιον, οἱ δὲ εὐπατόριον, οἱ δὲ φιλοχαρὲς... Ῥωμαῖοι μαῤῥούβιουμ. Nostris, *du marrube*. H.

2. *Contra serpentes*. Et sane in theriacæ compositionem adsciscitur marrubium virens, ab Andromacho apud Galenum, de Ther. ad Pison. lib. I, cap. 7, p. 939. Hard.

3. *Lateris*. Sic Dioscor. lib. III, cap. 119. Apul. cap. xlv, tit. 1, ad tussim gravem : « Herbam marrubium decoques ex aqua, et dabis bibere eis qui graviter tussiunt : mire sanat. » Et Q. Seren. cap. xxxv. Præivit omnibus Cels. lib. IV, cap. 4, qui ad tussim veterem jubet *porri vel marrubii succum assumi*. Hard.

4. *Et iis*. Plinius Valer. lib. I, cap. 64 *ad exscreationem cruentam*, etc. « Marrubii quoque scopæ cum pane (ex Plinio nostro scribe, *cum panico*) decoquuntur : æque ex aqua bibuntur. » Marc. Emp. cap. xvi : « Marrubii viridis fasciculum, et ambrosiæ fasciculum... postea decoque ad crassitudinem mellis : ex eo uteris jejunus. . . . ad sanguinis rejectionem sedandam, et stomachum confirmandum. » Hard.

5. *Qui sanguinem rejecerint*. Timidis. Diosc. Dal. — Alii, *qui sanguinem rejiciunt*. Ed.

6. *Scopis ejus cum panico*. Consentit cum Dalec. Hard.

7. *Imponitur*. Marcell. Empiric. cap. xv. Apul. cap. xlv, tit. 8, ad *omnem duritiam* : « Herba marrubium tusa cum axungia, et imposita, mire sanat. » Hard.

8. *Alii*. Ita fere Marc. Empiric. cap. xvi. Hard.

9. *Et virilium vitiis*, etc. Folia cum melle illita, sordida hulcera purgant, nomas sistunt. Dioscor. Dalec. — *Et virilium*. Hulceribus sordidis genitalium. Diosc. lib. III, cap. 119. Hard.

cum melle mire prodest. Lichenas purgat ex aceto. Ruptis, convulsis, spasticis[10] nervis salutare. Potum alvum solvit cum sale et aceto: item menstrua[11] et secundas mulierum. Arida[12] farina cum melle ad tussim siccam efficacissima est[13]: item ad gangrænas, et pterygia[14]. Succus[15] vero auriculis, et naribus, et morbo regio[16], minuendæque bili cum melle prodest. Item contra venena[17] inter pauca potens. Ipsa[18] herba stomachum et exscreationes pectoris purgat, cum iride et melle. Urinam ciet: cavenda[19] tamen exhulceratæ vesicæ, et renum vitiis. Dicitur[20] succus et cla-

10. *Spasticis*. Contractis, ac rigentibus. Apuleius, cap. XLV, tit. 9: « Si quis ab opere lassus inciderit in langnorem, et nervorum habuerit dolorem et spasmum : herbæ marrubii succo cum oleo rosaceo permixto perunges eum : sine mora sanabitur. » Hard.

11. *Item menstrua*. Diosc. loc. cit. et Q. Seren. cap. XXXV, pag. 148, ex ed. Pithœi. Hard.

12. *Arida*. Diosc. loc. cit. H.

13. *Ad tussim siccam efficacissima est*. Ob humoris crassitiem. Dal.

14. *Gangrænas et pterygia*. Cels. lib. VI, cap. 19: « In digitis recedere ab ungue caruncula cum magno dolore consuevit : πτερύγιον Græci appellant. » Sunt ab his diversa πτερύγια τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς ungues in oculis orientes : de quibus idem Cels. lib. VII, cap. 7: « Unguis vero, quod πτερύγιον Græci vocant, est membranula nervosa, oriens ab angulo, quæ nonnumquam ad pupillam quoque pervenit, eique officit. Sæpius a narium, interdum etiam a temporum parte nascitur, etc. » De priore πτερυγίου genere, τοῦ ἐν δακτύλοις hic locus accipiendus est. Concinit Plinio Dioscor. lib. III, cap. 119. Hard.

15. *Succus*. Dioscorid. loc. citat. Galen. quoque de Fac. simpl. med. lib. VIII, p. 221. Hard.

16. *Morbo regio*. Naribus morbum regium purgat. Diosc. Dal.

17. *Item contra venena*. Contra aconita, Nicander in Alex. p. 130; Dioscorid. Εὐπ. lib. II, cap. 137, p. 120. Apul. cap. XLV, tit. 1, *contra venenum, si quis sumpsit*: « Herbæ marrubii succum dabis ex vino vetere, etc. » Hard.

18. *Ipsa*. Apuleium adi, c. XLV, tit. 2, *ad stomachi dolorem*: « Herbæ marrubii succus potus, etc. » Prius legebatur, « pectoris purgat. Cum iride et melle urinam ciet. » Vitiosam hanc interpunctionem esse Dioscorides admonuit, cujus hæc verba lib. III, cap. 119, de marrubio agentis: Ἀνάγει καὶ πάχος ἐκ θώρακος, ἴριδος ξηρᾶς μιγείσης. « Crassam quoque pituitam pectore contentam, admixta iride sicca, exscreatione purgat. » Hard.

19. *Cavenda*. Dioscor. lib. III, cap. 119: Κύστει μέν τοι καὶ νεφροῖς ἀθετεῖ. Hard.

20. *Dicitur*. Cum vino et melle inunctus. Diosc. loc. cit. et Galen.

ritatem oculorum adjuvare. Castor[21] marrubii duo genera tradit : nigrum, et quod magis probat, candidum. In ovum[22] inane succum addit is, ipsum quum infundit melle æquis portionibus, tepefactum; vomicas rumpere[23], purgare, persanare promittens : illitis[24] etiam vulneribus a cane factis tuso cum axungia veteri.

XC. Serpyllum[1] a serpendo putant dictum[2] : quod in silvestri evenit[3], in petris maxime. Sativum[4] non serpit,

de Fac. simpl. med. lib. VIII, pag. 221. Oleo quoque in quo marrubii folia maduerint. Theod. Prisc. lib. I, cap. 10, *de oculorum causis*. H.

21. *Castor*. Hoc etiam Dioscorid. loc. cit. hoc et Theophrast. Histor. lib. VI, cap. 2, hoc alii faciunt. Πράσιον candicans a Diosc. describitur, lib. III, cap. 119. Μέλαν πράσιον, quod nigrum est Castoris marrubium, βαλλώτη etiam græce dicebatur : de qua Diosc. idem lib. cit. c. 117 : Βαλλώτη, οἱ δὲ μέλαν πράσιον καλοῦσι. Nigri marrubii formam ac vires persequitur uberius paulo Plinius, lib. XXVII, cap. 30. Hujus iconem Dodonæus exhibet pag. 90. Candidi Matth. in Diosc. lib. III, p. 828. Utrumque in Horto Regio vidimus. Hard.

22. *In ovum*. Marcell. Empir. hoc medicamentum ita digerit, c. XVII : « Ovum incoctum in calycem defunditur, et testa ejus succo marrubii impletur, et in ipsum calycem defunditur, et mellis optimi despumati tantumdem : omnia hæc in se permiscentur, ac tepefacta hauriuntur : miro modo vomicas rumpunt, et ad sanitatem laborantem stomachum perducunt. » Hard.

23. *Vomicas rumpere*. Internos abscessus. Dalec.

24. *Illitis etiam vulneribus*. Ad verbum hæc Plin. Valer. lib. III, cap. 51. Hard.

XC. 1. *Serpyllum*. Et græce ἕρπυλλος ἀπὸ τοῦ ἕρπειν, inquit Diosc. lib. III, cap. 46, quoniam radicatur, quacumque sui parte terram attingit. Hard.

2. *A serpendo putat dictum*. A serpendo putant dictum, quod in sativo evenit in petris maxime (in maceriis demissum prolixius crescit) : silvestre ac voluntarium non serpit, sed ad palmi altitudinem accrescit. Sativum origano simile foliis ramisque, sed candidioribus. Diosc. Dalec.

3. *Quod in silvestri evenit*. Est illud serpyllum vulgare repens, quod a Clusio pingitur Hist. rarior. Plant. lib. III, p. 359, visum a nobis in Horto Regio. Hard.

4. *Sativum*. Ut Theophrast. Hist. lib. VI, cap. 7, sic etiam Plinii sativum serpyllum, sive hortense non aliud est quam silvestre Dioscoridis in hortis satum, uti ante nos Matthiolus, etsi paulo obscurius animadvertit in Dioscorid. l. III, p. 725. Ut intelligas temere Dalecampium censoriam animadversionem hoc loco in Plinium destrinxisse, perinde ac si sativi si-

sed ad palmæ altitudinem increscit[5]. Pinguius[6] voluntarium, et candidioribus foliis ramisque, adversus[7] serpentes efficax, maxime cenchrin[8], et scolopendras terrestres ac marinas, et scorpiones, decoctis ex vino ramis foliisque. Fugat[9] et odore omnes, si uratur. Et contra[10] marinorum venena præcipue valet. Capitis[11] doloribus decoctum in aceto illinitur temporibus[12] ac fronti cum rosaceo. Item[13] phreneticis, lethargicis : contra[14] tormina, et urinæ difficultates, anginas, vomitiones, drachmis quatuor datur. Ex aqua bibitur et ad[15] jocinerum desideria. Folia[16] obolis quatuor dantur ad lienem ex aceto. Ad cruentas exscreationes[17] teritur in cyathis duobus aceti et mellis.

vestrisque serpylli formam imprudenter miscuerit. HARD.

5. *Sed ad palmæ altitudinem increscit.* Parvi : nimirum ad quatuor digitorum, sive trium pollicum altitudinem. DALEC. — *Sed ad palmæ.* Ita recte Colbert. 2, non *palmi*, ut editi : vel *palmum*, ut alii MSS. H.

6. *Pinguius.* Illud ipsum, quod in hortis seritur, quum sponte provenit : quamobrem silvestre, ut diximus, a Diosc. appellatur. HARD.

7. *Adversus.* Dioscorid. lib. III, cap. 46 : Καὶ πρὸς ἑρπετὰ πινόμενός τε καὶ καταπλασσόμενος. HARD.

8. *Maxime cenchrin.* Genus id serpentis est, quod et κεγχρίδιον Diosc. in Ther. nominat, c. 22. Pluribus hanc maculis variatam tingere alvum Lucanus docet lib. IX, vs. 713, quæ quoniam milii seminibus similes sunt, quas fruges Græci κέγχρον vocant, nomen hoc serpenti fecerunt. HARD.

9. *Fugat.* Plin. Val. IV, 38. H.

10. *Et contra.* Leporis marini, draconis, pastinacæ. DAL.

11. *Capitis.* Dioscorid. III, 46. Plin. Val. l. c. et Apuleius, cap. XCIX, tit. 1, ambo iisdem verbis. Scribon. Larg. Composit. med. 1, ad capitis dolorem. HARD.

12. *Illinitur temporibus.* Καταβρέχεται Dioscor. affunditur. DALEC.

13. *Item.* Dioscor. l. c. H.

14. *Contra.* Diosc. et Plin. Val. ll. cc. Marcell. Emp. cap. XXVII : « Serpyllum ad pondus victoriati argentei tritum bene valenti ex vino, febriculento ex aqua potui datum, omnes ventris dolores sedat. »

15. *Ad.* Ad ea omnia, quæ jecur desiderat, quæ opus habet. Sic oris desideria dicit idem, XXII, 50. Thoracis præcordiorumque desideria, XXVII, 109. Corporum desideria, superius, XI, 111. Ad jocineris inflammationes prodesse serpyllum scribit Diosc. l. c. H. — *Desideria.* Vet. ap. Dal. *dolores.* ED.

16. *Folia.* Plin. Val. IV, 38. H.

17. *Ad cruentas exscreationes*, etc. Dioscoridi cruentos vomitus sedat ejus succus, ad drachmas quatuor potus ex aceto. DALEC. — *Ad*, etc. Plin. Val. l. c. HARD.

1 XCI. Sisymbrium[1] silvestre a quibusdam thymbræum appellatum, pedali non amplius altitudine. Quod[2] in riguis nascitur, simile[3] nasturtio est. Utrumque[4] efficax adversus aculeata animalia, ut crabrones, et similia. Quod[5] in sicco ortum, odoratum est, et inseritur coronis, angustiore[6] folio. Sedant[7] utraque capitis dolorem: item epiphoras, ut Philinus tradit. Alii panem addunt: alii per se decoquunt in vino. Sanat[8] et epinyctidas, cutisque vitia in facie mulierum intra quartum diem noctibus impositum, diebus-
2 que detractum. Vomitiones[9], singultus, tormina, stomachi dissolutiones cohibet, sive in cibo sumptum, sive succo potum. Non edendum gravidis, nisi mortuo conceptu;

XCI. 1. *Sisymbrium.* A quibusdam serpyllum silvestre appellatum, inquit Dioscorid. II, 155: Σισύμβριον, οἱ δὲ ἕρπυλλον ἄγριον καλοῦσιν. Theophrastum, credo, indicat, qui Hist. VI, 7, ἕρπυλλον ἄγριον in montibus ait θυμβρώδη nasci, thymbræ similem: atque inde thymbræi appellatio sisymbrio indita. Sisymbrium est hortense Matthioli, in Diosc. lib. II, pag. 485. Hard.

2. *Quod.* Hoc sisymbrium Dioscoridis alterum, II, 156: Σισύμβριον ἕτερον ... ἔνυδρός ἐστι πόα. Prius enim in culto solo oritur, ἐν χέρσοις φύεται. Aquaticum a Dodonæo pingitur, pag. 97; idem sisymbrium silvestre Matthioli in Dioscorid. II, pag. 486. *Menthe sauvage*, quoniam silvestris mentæ genus est. H.

3. *Simile.* Nasturtium gustu repræsentat, atque idcirco cardaminen vocant, inquit Dioscor. II, 156: Καρδαμίνην ἔνιοι λέγουσι, διὰ τὸ ἐοικέναι καρδάμῳ τὴν γεῦσιν. H.

4. *Utrumque efficax adversus aculeata animalia.* Hoc de solo priore quod in sicco nascitur, Dioscorides prodidit, qui concisæ nimium brevitati studens, multa prætermisit. Hard.

5. *Quod*, etc. Hortense Matthioli sisymbrium, ut diximus: quod, quemadmodum Dioscorid. ait l. c. foliis latioribus est, quam menta hortensis, odoratius idem, et coronis inseritur. H. — *Odoratum est* Gron. et alii. Franz. *odorum est.* Ed.

6. *Angustiore.* Quam quod in riguis nascitur. Hard.

7. *Sedant.* Hoc de solo priore rursum Dioscorid. II, 155, sed negligentius, ut opinor: Τὰ δὲ φύλλα ἐπιπλάσσεται πρὸς κεφαλαλγίας κατὰ τῶν κροτάφων καὶ τοῦ μετώπου.

8. *Sanat.* Hoc vero de solo posteriore sive aquatico, Diosc. II, 156: Ἀποκαθαίρει δὲ καὶ φακοὺς καὶ ἔφηλιν καταπλασθέντα δι᾽ ὅλης τῆς νυκτὸς, ἕωθεν δὲ ἀποκλυσθέν. H.

9. *Vomitiones, singultus, tormina, stom. dissolut.* etc. Hæc de priore pariter, quod in sicco oritur, Diosc. II, 155. Galen. de Fac. simpl. med. VIII, pag. 229. Hard.

quippe etiam impositum ejicit. Movet[10] urinam cum vino potum; silvestre[11] et calculos. Quos vigilare opus[12] sit, excitat infusum capiti cum aceto.

XCII. Lini semen cum aliis quidem in usu est: et[1] per 1
se mulierum cutis[2] vitia emendat in facie. Oculorum aciem succo adjuvat. Epiphoras cum thure[3], et aqua, aut cum myrrha ac vino sedat; parotidas[4] cum melle, adipe, aut cera: stomachi solutiones inspersum polentæ modo: anginas[5] in aqua et oleo decoctum, et cum aniso illitum. Torretur, ut alvum sistat; cœliacis[6] et dysentericis imponitur ex aceto. Ad jocineris dolores estur cum uva passa: ad phthisin[7] utilissime e semine fiunt ecligmata. Muscu-

10. *Movet.* Hoc de utroque etiam Diosc. prodit, II, pag. 155, 156; Marc. item Empir. cap. xxvi, et Apul. cap. cv, tit. 1: « Ad vesicæ dolorem, et stranguriam: Herbæ sisymbrii contriti exceptos succos unciis duabus ... ex vino potui dato, etc. » HARD.

11. *Silvestre.* Illud silvestre, quod in sicco oritur, Dioscor. lib. II, cap. 155. HARD.

12. *Quos vigilare opus sit.* Somnolentos nimirum, veternosos, lethargicos. HARD.

XCII 1. *Et per se*, etc. Sine ulla admixtione rei cujuscumque: quo sensu *per se* usurpatur a Scribonio Largo, Comp. II, x, xix, xxiii, clxxxix, etiam et Comp. cviii, *vomitus per se factus*, id est, sponte. H.

2. *Cutis.* Ἐφήλεις etiam, hoc est, vitia cutis in facie ab insolatione, Dioscor. II, 125. HARD.

3. *Epiphoras cum thure.* Omnem inflammationem cum aqua, melle, exiguo oleo, aut cum melle cocto. Dioscor. DAL.

4. *Parotidas.* Iisdem verbis Plin. Val. I, 13. At pro melle lixivium Dioscorides adhibet, l. c. σὺν κονίᾳ. — *Solutiones.* Dal. ut paulo ante, *dissolutiones.* ED.

5. *Anginas.* In MSS. ubique, uti monuimus, hoc loco *aneso* pro *aniso* scribitur. Sed anethum legerunt, Marcell. Emp. cap. xv, pag. 106: « Lini semen, inquit, et anethum, cum sale, et oleo, et aceto decoctum, bene contra faucium dolores gargarizabitur. » Et pag. 108, ad fauces curandas rursum anethum adhibet. Et Plin. Val. I, 52, cui lemma inscriptum, *Anginæ medendo:* « Lini semen, inquit, et anethum in oleo et aqua decoctum ad tertias, imponitur: acetum item et sal gargarizatur. » Et cap. 45, de tonsillarum vitio: « Lini semen, inquit, et anethum in oleo et aqua decoctum imponitur, et acetum gargarizatur. » HARD.

6. *Cœliacis.* Diosc. II, 125. H.

7. *Ad phthisin.* Plin. Val. I, pag. 63. Quid sit phthisis ex Celso disces, III, 22: « Tertia est, inquit, longeque periculosissima species tabis,

lorum, nervorum, articulorum, cervicum[8] duritias, cerebri[9] membranas mitigat farina seminis, nitro, aut sale,
2 aut cinere additis. Eadem cum fico idem concoquit ac maturat. Cum radice[10] vero cucumeris silvestris extrahit quæcumque[11] corpori inhæreant. Sic et[12] fracta ossa. Serpere[13] hulcus in vino decocta prohibet, eruptiones[14] pituitæ cum melle. Emendat ungues scabros cum pari[15] modo nasturtii: testium[16] vitia et ramices cum resina et myrrha: et gangrænas ex aqua. Stomachi[17] dolores cum feno græco sextariis utriusque decoctis in aqua mulsa. Intestinorum et thoracis perniciosa vitia, clystere in oleo, aut melle.

quam Græci φθίσιν nominaverunt. Oritur fere a capite: inde in pulmonem destillat; huic exhulceratio accidit: ex hac febricula levis fit quæ etiam quum quievit, tamen et repetit. Frequens tussis est, pus exscreatur, interdum cruentum aliquid. Quidquid exscreatum est, si in ignem impositum est, mali odoris est. » Educi ea quæ pectori intus hæreut, eo ecligmate etiam Diosc. affirmat, l. c. Et Theodor. Prisc. II, part. 2, cap. 10, de empyicis: « Eclegmate utor, quod ex lini semine frixo, cum nucleis et melle despumato conficitur. » H.

8. *Cervicum.* Rigorem. Marcell. Emp. cap. XVIII, pag. 127: « Farina lini seminis addito nitro ex vino calido, in modum malagmatis temperatur, et imponitur: cervicum dolori statim medetur. » H. *Cervicum*. Vet. ap. Dal. *cervicis*. Ed.

9. *Cerebri.* Inflammatas. Inde est quod ad dolores capitis puerorum lini semen tritum ex aqua commendat Marc. Emp. cap. I, pag. 88. Et phreneticorum, quibus « jugis insomnietas est ex meningis tensione, succo lini seminis irrigari articulos » præcipit Theodor. Prisc. II, p. 2, cap. 2, Hard.

10. *Cum radice.* Ad verbum hæc Marc. Emp. cap. XXXIV, et Plin. Val. III, 49. Hard.

11. *Quæcumque.* Aculeos, spicula. Hard.

12. *Sic et*, etc. MSS. Reg. Colb. Ch. *sic effracta*. Hard.

13. *Serpere.* Plin. Val. III, 22, pariter *in vino decocta*. Marc. Emp. cap. IV, *ex melle adposita*. Hard.

14. *Eruptiones.* Marc. Emp. et Plin. Val. ll. cc. Hard.

15. *Cum pari.* Adjicit Dioscorid. II, 125, et parem etiam mellis mensuram. Hard.

16. *Testium.* Marc. Emp. cap. XXXIII: « Farina lini seminis, cum resi .a et myrrha pari pondere permixta, et imposita testiculis, dolori ac tumori eorum subvenit. » Sic etiam Plin. Val. II, 42. Adde et Theodor. Prisc. I, 25, *ad veretri dolores*. Hard.

17. *Stomachi.* Plin. Valer. iisdem verbis, II, 15. Hard.—Mox *oleo, aut melle*. Gron. *oleo et melle*. Ed.

XCIII. Blitum[1] iners videtur ac sine sapore, aut acrimonia ulla. Unde[2] convicium feminis apud Menandrum faciunt mariti. Stomacho[3] inutile est. Ventrem adeo turbat[4], ut choleram faciat aliquibus. Dicitur[5] tamen adversus scorpiones potum e vino prodesse, et clavis pedum illini: item lienibus, et temporum[6] dolori, ex oleo. Hippocrates menstrua sisti eo cibo putat[7]. 1

XCIV. (XXIII.) Meum[1] in Italia non nisi a medicis se- 1

XCIII. 1. *Blitum*. Ad verbum hæc Plin. Val. IV, 9. Gallis *blettes*, ou *bettes*. Iconem apud Lobelium vide in Obss. pag. 125. In Narbonensi Gallia *turgon* vocant, inquit Ruellius, II, pag. 356. Hard.

2. *Unde*. Plautus in Trucul. act. IV, sc. 4: « Blitea et lutea est meretrix, nisi quæ sapit in vino ad rem suam. » Viles, abjectas, fatuasque mulieres βλιτάδας antiqui vocabant. Suidas, Βλιτάδας οἱ παλαιοὶ τὰς εὐτελεῖς γυναῖκας ἔλεγον. Quod nomen adhuc in nostrum vulgus manavit, socordes ignavosque homines *beliteros* græca imitatione nominans, inquit Ruellius, I, p. 75. Festus: « Blitum, genus oleris a saporis stupore appellatum esse e græco putatur, quod ab his βλὰξ dicatur stupidus. » At Græcis quoque βλίτον est. Hesych. Βλίτον, λαχάνου εἶδος. Schol. Arist. Βλίτον μωρὸν εἶναι δοκεῖ λάχανον. « Blitum videtur esse olus insipidum. » H.

3. *Stomacho*. Tamen bonam alvum facere Dioscorid. vere dixit, II, 143. Hard.

4. *Ventrem adeo turbat*. Theopompus comicus apud Athen. XIV, παῦσαι κυβεύσον, μειράκιον, καὶ τοῖς βλίτοις διαχρῇ τὸ λοιπὸν, κοιλίαν σκληρὰν ἔχεις, τὰ πετραῖα τῶν ἰχθυδίων ἀπέσθιε. Victorius, lib. III, cap. 13. Dalec. — *Ventrem*. Hæc totidem verbis Plin. Val. IV, 9. H.

5. *Dicitur*. Plin. Val. l. c. H.

6. *Temporum*. Sic Apollonius apud Galen. κατὰ τόπ. I, p. 368: Βλίτον τρίψας σὺν ἐλαίῳ δὶς, χρῶ.

7. *Hippocrates*. Ita libri omnes, et Plinius quoque Val. IV, 9: « Hippocrate, inquit, præcipiente ad sistenda omnia menstrua feminarum in cibo dandum. » Hippocrates sane de Diæta, lib. II, cap. 26: Βλιτὸν θερμὸν, οὐ διαχωρητικόν. « Blitum calidum est, non movens alvum. » Hard.

XCIV. 1. *Meum*. Gron. et al. ante Hard. *meu*. Ed.—Diosc. I, 3: Μῆον τὸ καλούμενον Ἀδαμαντικὸν, γεννᾶται πλεῖστον ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἱσπανίᾳ. Galeno de Antid. I, 7, p. 878: Μεῖον Ἀδαμαντικόν. Vidimus in horto Regio, quale depingitur a Dodoneo, pag. 320. Meum in Italia reperiri, et in Calabria quidem ab incolis *Imperatrice* appellari, in montibus Nursinis *spicura*, alibi aliter, scribit Anguillara, lib. de Simpl. part. I, pag. 20; etiam et in Gallia obvium. Describitur a Charasio in Pharm. pag. 134. Nostris officinis, inquit, Ruellius, II, pag. 284, anethum sil-

ritur, et iis admodum paucis. Duo genera [2] ejus. Nobilius Athamanticum vocant, illi tamquam ab Athamante inventum, hi quoniam laudatissimum in Athamante [3] reperiatur; foliis aniso [4] simile, et caule aliquando bicubitali [5], radicibus multis et obnigris [6], quibusdam altissimis: minus rufum, quam [7] illud alterum. Ciet [8] urinam in aqua potum, radice trita vel decocta [9]. Inflationes [10] stomachi mire discutit: item tormina, et vesicæ vitia [11]; vulvarumque [12] articulis cum melle, infantibus [13] cum apio illitum imo ventri urinas movet.

1 XCV. Feniculum [1] nobilitavere serpentes gustatu, ut diximus [2], senectam exuendo, oculorumque aciem succo

vestre hodie vocatur, quod anethum plane videatur imitari foliis, et umbella, et caule: unde quidam herbarii tortuosum anethum appellavere. Hard.

2. *Duo genera ejus.* Macedonicum scilicet et Hispanicum. Non quidem ea duo diversa genera sunt: cæterum iis in locis plurimum gignitur. Dalec.

3. *In Athamante reperiatur.* Monte Phthiotidis Thessaliæ, supra lib. IV, cap. 8. Dal.

4. *Aniso.* Et hic rursum in MSS. omnibus Reg. Colb. etc. ut proxime ante monuimus, *aneso* legitur. Verum haud dubie *anetho* legendum, res ipsa et similitudo mei anethique foliorum admonet. Adde Diosc. I, 3: Μῆον . . . ὅμοιον καυλῷ καὶ τοῖς φύλλοις ἀνήθῳ· παχύτερον δὲ τοῦ ἀνήθου. Habet eadem quoque interpres Oribasii, lib. XI, cap. 206. H.—Vet. ap. Dal. *anetho.* Ed.

5. *Bicubitali.* Sic Dioscor. I, 3, Δίπηχύ που ἀναβαῖνον. Sic Oribasii interpres, l. XI, c. 206. Sic rerum ipsa natura postulare videtur. Tamen MSS. omnes Reg. Colb. Ch. *bipedali.* Hard.

6. *Et obnigris.* In MSS. Reg. Colb. etc. *obolis, nigris.* Forte *oblongis, nigris.* Dioscor. μακραῖς. Oribasii interpres, *longis.* Hard.

7. *Quam illud alterum.* Quam Athamanticum. Hard.

8. *Ciet.* Dioscor. l. c. Galen. de Fac. simpl. med. VII, p. 209. H.

9. *Radice trita vel decocta.* Citra coctionem. Dioscor. Dal.

10. *Inflationes.* Dioscorid. l. c. Galenus quoque l. c. sed hanc exceptionem iste adjicit, quod simul caput lædat: si tamen largius bibatur, inquit Dioscorid. Hard.

11. *Vesicæ vitia.* Farctæ ac præclusæ. Diosc. Dalec.

12. *Vulvarumque articulis.* Subintellige ex sequentibus, illitum urinas movet. Hard.

13. *Infantibus.* Dioscor. I, 3 apium prætermisit. Hard.

XCV. 1. *Feniculum.* Hæc iisdem verbis Plin. Val. IV, 24. Hard.

2. *Ut diximus.* Lib. VIII, 41 Habet et istud Diosc. III, 81 H.

ejus reficiendo: unde intellectum est[3], hominum quoque caliginem præcipue eo levari. Colligitur hic caule[4] turgescente. In sole siccatur, inungiturque ex melle. Ubique hoc est. Laudatissimus[5] in Iberia[6] e lacrymis[7] fit, et ex semine recenti. Fit[8] etiam et e radicibus, prima germinatione incisis.

XCVI. Est et in hoc genere silvestre, quod alii hip- 1
pomarathron, alii[1] myrsineum vocant, foliis majoribus, gustu acriore, procerius, brachiali crassitudine, radice candida. Nascitur in calidis, sed saxosis. Diocles[2] et aliud hippomarathri genus tradit, longo et angusto folio, semine coriandri. Medicinæ[3] in sativo, ad scorpionum ictus et

3. *Unde intellectum est*, etc. Nicander in Theriacis: ... μαράθρου εὐέχυτος ὄρπηξ Βοσκηθεὶς ὠκύν τε καὶ αὐγήεντα τίθησι. Dalec. — *Unde int.* Plin. Val. l. c. Q. Seren. cap. xiv, pag. 133: « Si tenebras oculis obducit pigra senectus, Expressæ marathro guttæ cum melle liquenti Detergere malum poterunt: vel vulturis atri Fella, chelidoniæ fuerint queis gramina mixta. » Adde Galen. de Facult. simpl. med. lib. VII, pag. 206. Hard.

4. *Caule*. Quod fit, quum primo germinat, κατὰ τὴν πρώτην ἐκϐλάστησιν, inquit Dioscor. III, 81. H. — *Caule*. Non solum scapo colligitur, sed etiam foliis ramulisque, ut et recenti semine et radicibus. Dioscorid. Dal.

5. *Laudatissimus*. Dioscorid. l. c. Hard. — Vet. apud Dalec. *laudatissimus tamen*, etc. Ed.

6. *In Iberia*. In Iberia caulem medium, dum floret, demetunt, et igni admovent. Calfactus is succum lacteum (ὀπὸν) exsudat gummi similem, altero succo efficaciorem ad oxydercica et ocularia medicamenta. Dioscor. Dal.

7. *E lacrymis*, etc. Gummoso liquore, quem, igne admoto, caulis veluti lacrymatur. Dalec.

8. *Fit etiam et*. Dioscor. l. c. H. — Gron. τὸ *et* omittit. Ed.

XCVI. 1. *Alii*. Mallem trajecta litterula *smyrneum* legi. Nam Anacreon in lib. Rei herbariæ, seu περὶ ῥιζοτομικῆς, σμυρνεῖον vocari scribit, teste Nicandri Schol. Ther. pag. 28. Smyrnium porro dici potuit, quod, uti de altero smyrnio Plinius refert, XIX, 62, myrrham radice resipit. Vidimus in horto Regio quale describitur a Lobelio in Advv. p. 347. Hard.

2. *Diocles*. Hæc Dioscorid. III, 82, totidem verbis, tacito modo Dioclis nomine; Galen. item de Fac. simpl. med. VII, p. 206. Sed id feniculi genus a nemine adhuc cognitum ait Matthiol. in Dioscor. III, pag. 377. Hard.

3. *Medicinæ*. Iisdem verbis hæc Plin. Val. IV, 24, quæ de feniculo scilicet accipienda sunt. H.

serpentium, semine in vino poto. Succus[4] et auribus instillatur, vermiculosque in his necat. Ipsum condimentis prope omnibus inseritur: oxyporis etiam aptissime. Quin et panis crustis subditur[5]. Semen stomachum dissolutum adstringit[6], vel in febribus sumptum. Nauseam[7] ex aqua tritum sedat. Pulmonibus[8] et jocineribus laudatissimum.
2 Ventrem sistit[9], quum modice sumitur, urinam[10] exciet, et tormina mitigat decoctum, lactisque[11] defectu potum mammas replet[12]. Radix[13] cum ptisana sumpta renes purgat[14], sive decocto succo, sive semine sumpto. Prodest et hydropicis[15] radix ex vino cocta: item convulsis. Illinuntur[16] folia tumoribus ardentibus ex aceto[17]: calculos vesicæ

4. *Succus*. Plin. Val. l. c. Hard.

5. *Quin et panis crustis subditur*. Nempe ut ammi, melanthium et anisum. Dalec.

6. *Stomach. dissolutum adstringit*. Stomachi fervorem exstinguit. Dal. — *Semen*. Iisdem hæc iterum verbis Plin. Val. l. c. Q. Seren. cap. xix, de digestione et stomacho medendo, pag. 136. Hard.

7. *Nauseam*. Plin. Val. l. c. has vires semini pariter Diosc. III, 82, foliorum decocto attribuit. Hard.

8. *Pulmonibus et jocineribus*. Plin. Val. l. c. Hard.

9. *Ventrem sistit*. Hippomarathron scil. radice aut semine poto. Diosc. Dal. — *Ventrem*. Plin. Val. quoque l. c. Hard.

10. *Urinam*. Dioscor. III, 81. Apul. cap. cxxiv: « Urinam movet cibo datum, lac provocat, etc. » Galenus item de Fac. simpl. med. VII, pag. 206. H. — *Exciet*. Vet. apud Dal. *excitat*. Ed.

11. *Lactisque*. Id vero de hippomarathro Dioscor. III, 82. De marathro sativo, seu feniculo, Apul. l. c. et Galen. de Fac. simpl. med. VII, p. 226. Et de semine quidem feniculi, Plin. Val. IV, 24, cum Hippocr. de nat. Mul. text. 88, p. 405, qui parem hippomarathro quoque vim ac dotem asserit. H.

12. *Mammas replet*. Si sativi coma, vel semen cum ptisana sumatur, aut si hippomarathri foliorum decoctum hauriatur. Dioscor. Dalec.

13. *Radix*. Plin. Val. IV, 24, et II, 37: « Radix feniculi cum ptisana decocta, et in cibo data, renum densitates relaxat: et ejusdem radicis succus ad cyathos duos in vino potui datus mirabiliter vitia sanat. » Hard.

14. *Renes purgat*. Renum doloribus prodest. Dal.

15. *Prodest et hydropicis*. Plin. Val. IV, 24. Hard.

16. *Illinuntur*. Plin. Valer. l. c. « Tumores, et quæ ictu vel repentina indignatione commota sunt, folia ex aceto trita dissolvunt. » H.

17. *Ardentibus ex aceto*. Ex incendio factis, vel carbunculis. Dal.

pellunt[18]. Genituræ abundantiam quoquo modo haustum facit. Verendis amicissimum[19], sive ad fovendum radice cum vino cocta, sive contrita in oleo illitum. Multi tumoribus et suggillatis cum cera illinunt. Et[20] radice in succo vel cum melle contra canis morsum utuntur, et contra multipedam ex vino. Hippomarathron ad omnia vehementius. Calculos[21] præcipue pellit: prodest vesicæ cum vino 3
leni[22], et feminarum menstruis hærentibus. Efficacius in eo semen, quam radix: modus in utroque, quod duobus digitis tritum additur in potionem. Petrichus, qui Ophiaca scripsit, et Micton[23], qui rhizotomumena, adversus serpentes nihil hippomarathro efficacius putavere. Sane[24] et Nicander non in novissimis posuit.

XCVII. Cannabis in silvis[1] primum nata est, nigrior 1
foliis, et asperior. Semen[2] ejus exstinguere genituram virorum dicitur. Succus[3] ex eo vermiculos aurium, et quodcumque animal intraverit, ejicit, sed cum dolore capitis:

18. *Calculos vesicæ pellunt*. De hippomarathro id Diosc. Dal.

19. *Verendis amicissimum*. Tumentibus videlicet, hulceratis, pruriginosis. Dalec.

20. *Et*. Plin. Val. l. c. hoc ipsum refert de semine; de radice Diosc. II, 81. Hard. — *Radice in succo*. Vet. ap. Dal. *radicis succo*. Ed.

21. *Calculos*. Diosc. II, 82; Galenus l. c. Hard.

22. *Vesicæ cum vino leni*. Diosc. l. c. Στραγγουρίας ἰᾶται. Hard.

23. *Micton*. In MSS. Reg. Colb. et Ch. *Myccon*: male. Vide auctorum Indicem. Mictoni interim Diosc. suffragatur l. c. Hard. — Gron. et al. *Miction*, et paulo ante, *Petridius*. Ed.

24. *Sane*. Nunc legitur in Ther. p. 43, adversus serpentes: Ἠὲ καὶ ἱππείου μαράθρου πολυαυξέα ῥίζαν. « Aut magnas grandis radices hippomarathri. » Hard.

XCVII. 1. *Cannabis*. Diosc. III, 166: Κάνναβις ἀγρία ... τὰ φύλλα ἔχει ὅμοια τῇ ἡμέρῳ, τραχύτερα δὲ καὶ μελάντερα. H. — *Nigrior*, etc. Gron. *nigriore folio et asperiore*. Ed.

2. *Semen*. Diosc. III, 165, de sativa cannabi: Galenus quoque de Fac. simpl. med. VII, p. 184. H.

3. *Succus*. Ex recenti semine, inquit Diosc. et post eum Galen. ll. cc. sunt qui succum expriment, ad aurium dolores, ex obstructione, ut mihi quidem videtur, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, natos, accommodatum maxime. At Plin. Valer. I, 10, et Marc. Emp. cap. LXXVI, LXXX, hunc Plinii locum summa fide transcribunt, et suo defendunt calculo. H.

tantaque[4] vis ei est, ut aquæ infusa, coagulare eam dicatur. Et[5] ideo jumentorum alvo succurrit pota in aqua. Radix[6] contractos articulos emollit in aqua cocta: item podagras, et similes[7] impetus. Ambustis cruda[8] illinitur, sed sæpius mutatur priusquam arescat.

1 XCVIII. Ferula semen anetho simile habet. Quæ ab uno caule dividitur in cacumine, femina putatur. Caules[1] eduntur decocti, commendanturque musto ac melle, stomacho utiles. Sin[2] plures sumpti, capitis dolorem faciunt. Radix[3] denarii pondere in vini cyathis duobus, bibitur adversus serpentes: et ipsa radix imponitur: sic[4] et torminibus medetur: ex oleo autem et aceto[5], contra sudores immo-
2 dicos, vel in febribus proficit. Succus[6] ferulæ alvum solvit fabæ magnitudine devoratus. E viridi[7] medulla vulvis utilis,

4. *Tantaque vis ei est.* Quum Plin. legisset cannabis silvestris virgas esse althææ similes, oscitanter et incogitanter cannabi tribuit, quod althææ proprium est, ut aquam spisset, quod antea traditum est, c. 21. DALEC. — *Tantaque.* Quam ipse vim experimento non didicit, timide profert, nec audet asseverare. Caute id quidem. HARD.

5. *Et ideo jum. alvo.* Alvum sistit jumentorum, quum est concitatior: quoniam vim spissandi habeat, et desiccandi. HARD.

6. *Radix.* Diosc. III, 166. H.

7. *Similes.* Ἐπιφορὰς, inflammationes et tumores. HARD.

8. *Ambustis cruda illinitur.* Inflammationes mulcet illita, et tumores discutit. Diosc. DALEC.

XCVIII. 1. *Caules.* Vide quæ dicta sunt, XIX, 56. HARD.

2. *Sin.* Sic pariter Dioscorid. lib. III, cap. 91. HARD.

3. *Radix.* Q. Serenus c. de serpentium morsibus: « Aut ferulæ radix potatur in imbre Lyæi. » Diosc. loc. cit. non radicem adversus serpentes, sed medullam commendat. Nicand. quoque in Ther. p. 43. HARD.

4. *Sic.* Hoc de poto semine ait Diosc. loc. cit. HARD.

5. *Ex oleo autem et aceto.* Sudores ciet, cum oleo peruncto corpore. Dioscorid. DALEC. — *Ex*, etc. Plin. Val. III, 9: « Radix item ferulæ ex oleo et aceto perunctione sudorem minuit. » HARD.

6. *Succus.* Sistere congruentius forsan diceret: nam cœliacis medullam epotam prodesse scribit Diosc. loc. cit. nisi succus expressus e ferula, medullaque ipsa, dispares habent facultates. HARD.

7. *E viridi ferula ramunculus*, etc. (sic olim). Barbarus, *E viridi ferula musculus* subjicit, tanquam ex Diosc. apud quem est ἐντεριώνη · insuper esse codices notat, in quibus

et ad omnia ea vitia. Ad sanguinem sistendum[8] decem grana seminis bibuntur, in vino trita, vel medulla. Sunt qui comitialibus morbis dandum putant luna quarta, sexta, septima, ligulæ[9] mensura. Natura ferularum murænis infestissima est : tactæ siquidem ea moriuntur. Castor radicis succum et oculorum claritati conferre multum putavit.

XCIX. Et de[1] carduorum satu inter hortensia diximus: 1
quapropter et medicinam ex iis non differamus. Silvestrium genera sunt duo, unum[2] fruticosius a terra statim : alterum[3] unicaule crassius. Utrique folia pauca, spinosa, muricatis cacuminibus. Sed alter florem purpureum mittit inter medios aculeos, celeriter canescentem[4], et abeuntem

la scribatur, non *musculus*, neque *ramusculus*. Vere ille quidem utrumque: quamvis Diosc. alium effectum ei medullæ tribuat, quam hic Plinius. Verba l. III, 91 : Τεύτου χλωροῦ ὄντος ἐντεριώνη πινομένη αἱμοπτοϊκοὺς καὶ κοιλιακοὺς ὠφελεῖ. At Plinii in membranis, Chiffletianus : « Et viride merulla vultuis utile est. » Quatuor nostri, ut fere ex alio notant : « E viridi medulla vultui utile est, et ad omnia ejus vitia. » Vossianus antiquior : « E viridi medulla vultuis utile est ad omnia ea vitia. » Scribendum censeo : « E viridi medulla vulvis utilis est ad omnia earum vitia. » Nisi etiam *utile* malis retinere, ut *Triste lupus stabulis*. Gron. — *E viridi*. Libri hactenus editi : « Et viridi ferula ramusculus utilis est ad omnia ea vitia. » Reg. 1, 2, Colb. 1, 2 : « Et viride medulla vultui utile est ad omnia ea vitia. » In Ch. *vultuis:* unde nos (post Gronovium tamen) satis feliciter, ut remur, *vulvis* effinximus. Vocibus deinde istis, *omnia ea vitia*, quæ MSS. omnes editique conspirante consensu exhibent, ante dicta morborum genera signari intelligimus. Hard.

8. *Ad sanguinem sistendum*. Hæmoptoicis medullam epotam prodesse scribit Diosc. III, 91. Galenus similiter de Fac. simpl. med. VIII, p. 213. Hard.

9. *Ligulæ*. MSS. Reg. Colb. Ch. *lingulæ*. Sed utrumvis dixeris, nihil interest. Hard.

XCIX. 1. *Et de carduorum*. Lib. XIX, cap. 43. Hard.

2. *Unum*. Scolymos est Theophrasti, de quo XXII, 43. Eryngium item luteum Monspeliensium, visum a nobis in horto Regio, quale a Lobelio delineatur in Obss. p. 478. Hard.

3. *Alterum*. Cinara hæc hortensis aculeata, Dioscoridis σκόλυμος, III, 16. Forte Theophrasti κάκτος, VI, 4, *l'artichaut*. Adstipulatur etiam Anguillara, part 8, p. 136. H.

4. *Celeriter canescentem*. Marcore candicantem, ob id γήρια, γηράμους,

cum aura : scolymon Græci vocant. Hic[5] antequam floreat contusus atque expressus, illito succo alopecias replet. Radix cujuscumque ex aqua decocta potoribus[6] sitim facere narratur. Stomachum[7] corroborat : et vulvis[8] (si credimus) etiam conferre aliquid traditur, ut mares gignantur[9]. Ita enim Chæreas Atheniensis scripsit, et Glaucias, qui circa carduos diligentissimus videtur. Mastiche[10] cardui odorem commendat oris[11].

1 **C. (xxiv.) Sed discessuri ab hortensiis, unam compositionem ex his clarissimam subtexemus, adversus venenata animalia, incisam lapide versibus[1] in[2] limine ædis Æsculapii. Serpylli[3] duum denariorum pondus : opopanacis,**

et γηράματα Græci, ut pappos Latini vocant. Conf. Rhodig. lib. VI, cap. 7. Dalec.

5. *Hic.* Plin. Valer. IV, 16, et Marc. Emp. c. vi, iisdem verbis : « Herbam cardui agrestis in mortario usque ad levitatem terito ; succoque ejus expresso locum alopeciæ novem diebus oblinito : sed bis per dies singulos perunctione renovata. » Hard.

6. *Potoribus.* Plin. Val. IV, 16, de carduo : « Radix ex aqua cocta, cupiditatem bibendi potoribus subministrat. » Columella, lib. de cultu Hortorum, qui decimus operis est, p. 353 : « Hispida ponatur cinara, quæ dulcis Iaccho Potanti veniat, nec Phœbo grata canenti. » H.

7. *Stomachum corroborat.* Si non avidius sumatur, inquit Plin. Val. IV, 16. Hard.

8. *Et vulvis.* Transcripsit et istud Plin. Val. loc. citat. ubi Glauciam pariter laudat auctorem. Hard.

9. *Ut mares gignantur.* Medicorum vulgus chamæleontæ, id est, silvestris cardui florem, ad conceptus efficacissimum esse putat. Dal.

10. *Mastiche.* Mastiche cardui, tenuior ille est, et quodam modo lacteus succus, quem cinaræ radix, ubi defloruit ac durescit, scarificata emittit, ut et experientia docet, et Theophr. conceptis verbis admonuit Hist. VI, 4. Interpolatores sic prius ediderant, *Manducatus carduus.* At in MSS. Reg. 1, 2, Colb. 1, 2, etc. *Mastethe carduis.* Errorem auctore Plinio altero Val. corrigimus, ita scribente, IV, 16 : « Mastiche carduorum odorem oris commendabilem reddit. » Hard.

11. *Odorem commendat oris.* Radix illita, et decocta, in vinoque pota, totius corporis et alarum graveolentiam emendat. Dalec.

C. 1. *Versibus.* Quos recitat Galen. de Antid. II, 14, p. 922, ex Eudemo medico. Sunt omnino sedecim. Hard.

2. *In.* Apud insulam Coum, in templo Æsculapii, inquit Plin. Val. III, 57. Hard.

3. *Serpylli.* Galenus loc. cit. recitatis Eudemi versibus, medica-

et mei[4], tantumdem singulorum, trifolii pondus denarii: anisi, et feniculi seminis, et ammii, et apii, denariorum senum singulis generibus, ervi farinæ duodecim. Hæc tusa cribrataque vino quam possit excellenti, digeruntur in pastillos, victoriati pondere. Ex his singuli dantur ex vini mixti cyathis ternis. Hac theriaca magnus[5] Antiochus rex adversus omnia venena usus traditur.

menta quæ iis continentur, ita breviter colligit: Μήου ῥίζης, ἑρπύλλου, ὀποπάνακος, ἀνὰ ∢ β'. Τριφύλλου σπέρματος. ∢ α'. Ἀνίσου, μαράθρου, ἄμμεως, σελίνου σπέρματος, ἀνὰ ὀξύβαφον. Ἀλεύρου ὀροβίνου λεπτοτάτου, ὀξύβαφα β'. Οἴνου παλαιοῦ εἰς ἀνάληψιν ὅσον ἐξαρκεῖ· Ἀνάπλασσε τροχίσκους, καὶ ξήρανε ἐν σκιᾷ, καὶ δίδου τριώβολον μετ' οἴνου κυάθων γ'. Quæ totidem ferme verbis Plinius habet; modo tantum medicamentorum paululum discrepante. H.

4. *Et mei*. Ita ex Galeno modo laudato rescripsimus: quum prius *milii* perperam legeretur. Plin. Val. III, 57, insulse mel pro *meo* desiderat: et pro ammi amylum, lib. IV, 38. Hard.

5. *Magnus*. Eo nomine secundus, Syriæ regum quintus, Antiochi Θεοῦ sive Epiphanis pater. Hunc Philometora Eudemus vocat iis versibus, quibus hæc theriacæ compositio continetur: Ἴησιν μάθε τήνδε πρὸς ἑρπετά, ἣν Φιλομήτωρ Νικήσας πείρᾳ κέκρικεν Ἀντίοχος. « Hoc cape præsidium ad serpentia, quod Philometor Usu præcipuum repperit Antiochus. » Hard.

EXCURSUS

DE OPIO.

Ad ea Plinii verba, lib. XX, cap. 76, pagg. 596 et 597 :

E sativis (papaveribus), albi calyx ipse teritur, et e vino bibitur somni causa.... E nigro papavere sopor gignitur scapo inciso, ut Diagoras suadet, quum turgescit; ut Iollas, quum deflorescit.... Incidi jubent sub capite et calyce : nec in alio genere ipsum inciditur caput... Succus et hic, et herbæ cujuscumque lana excipitur... Papaveris vero largus densatur, et in pastillos tritus in umbra siccatur, non vi soporifera modo, verum si copiosior hauriatur, etiam mortifera per somnos : opion vocant.

Opium et meconium Off. ὄπιον et μηκώνιον Græcorum, *Afficon* et *Amsion* Arabum. Succus est concretus, resinosus simul et gummosus, ponderosus, densus, lentus, inflammabilis, ex fulvo nigricans, odoris virosi, soporiferi, saporis amari acris, in placentas compactus subrotundas, depressas, unciam circiter crassas, semilibram vel libram ponderantes, et papaverinis foliis involutas. Ex Natolia, Ægypto et India affertur.

Arabes et officinæ Thebaicum, seu quod in Ægypto circa Thebas colligebatur, opium præ cæteris commendarunt. At vero hodie non amplius distinguitur. Ex quocumque loco veniat opium, probatur sincerum, molliusculum, sub digitis lentescens, inflammabile, colore fusco aut nigricante, odore vehemente et viroso stupefaciente. Rejicitur aridum et friabile, aut combustum, terra aut arenulis permixtum, aut aliis sordibus inquinatum.

Apud Veteres duplex succi papaverini genus distinguebatur. Unum erat lacryma ex incisis papaveris sativi capitibus diffluens, et μήκωνος

ὀπός, vel apud medicos per antonomasiam ὄπιον dicta fuit. Alterum, μηκώνειον vel μηκώνιον dictum, succus erat ex tota planta contusa extractus et inspissatus. Meconium opio longe ignavius dicebant. Hodie vero unum tantum genus nobis affertur sub opii nomine, succus nempe ex vulneratis papaveris albi capitibus stillans; neque ulla alia species apud Turcas et Constantinopoli reperitur præter illud idem quod in placentas nobis affertur. Apud Persas tamen lacrymas ex vulneratis capitibus promanantes distinguunt, et primo prodeuntes sedulo excipiunt, et tanquam viribus præstantiores plurimi faciunt, ut infra dicemus.

Planta ex qua succus ille extrahitur, dicitur papaver hortense semine albo, sativum Dioscoridi, album Plinio, *C. B. P.* 170. Radice est digito circiter crassa, amaro lacte sicut et tota planta turgente, caule bicubitali, in alas diviso, lævi plurimum, nonnunquam modice hirsuto; cui folia adnascuntur lactucæ æmula, oblonga, laciniata, crispa, colore glauco, flore rosaceo, quatuor plerumque petalis candidis brevi deciduis, in orbem positis constante: ex cujus calyce bifolio surgit pistillum seu capitellum statim ab initio multis staminibus stipatum, quod deinde abit in fructum unicapsularem seu testam ovatam, capitello ornatam radiato seu stellato, variis per longitudinem intus munitam lamellis parieti pericarpii adnatis, quibus tanquam placentis adhærent numerosa semina minutissima, subrotunda, candida, et sapore oleoso dulci. In diversis Asiæ Minoris provinciis agri conseruntur papavere albo, ut apud nos tritico. Ubi capitula producit, leviter inciduntur; et effluunt aliquæ guttæ humoris lactei, quas concrescere sinunt, et colligunt. Clariss. Tournefortius refert majorem opii quantitatem extrahi ex contusione et expressione eorumdem capitum. At Bellonius de illa capitum contusione et expressione nihil profert, neque Kæmpferus de opio quod in Perside colligitur, disserens. His triplex est opium, sed incisione tantummodo extractum, ut mox dicemus.

In Perside opii collectio celebratur ineunte æstate, propinqua maturitati capita decussatim sauciando per superficiem. Culter huic negotio inserviens quintuplici acie instructus, una sectione quinque infligit vulnera longa, parallela. Ex vulnusculis promanans succus postridie scalpro abstergitur, et in vasculum abdomini præligatum reconditur. Tum altera capitum facies eodem modo vulneratur, ad liquorem pariter proliciendum. Primæ collectionis lacryma *Gobaar* dicta præstantior censetur, et majori pollet cerebrum demulcendi virtute, colorem exhibens albidum vel ex luteo pallentem, sed qui ex longiori insolatione et ariditate infuscari solet. Altera collectio succum promit priori ut virtute, ita et pretio inferiorem, coloris plerumque obscuri vel ex rufo nigricantis. Sunt qui et tertiam instituunt, qua obtinetur lacryma nigerrima et exiguæ virtutis.

Opium scalpro abstersum et asservatum præparant, illud aquæ pauxillo humectando vel melle, spatha crassa lignea continuo et fortiter tractando in patina lignea et plana, donec elaboratissimæ picis consistentiam, tenacitatem et nitorem induat. Ita diu multumque subactum, ultimo manu nonnihil tractatur nuda, et demum in cylindros breves rotatum venale exponitur, forcipe dividendum, quum particulas emptores petunt.

Hac serie pertractatum a Persis nominatur *Theriaack malideh*, id est, theriaca molendo præparata, vel *Theriaack afiuun*, id est, theriaca opiata ad differentiam theriacæ Andromachi, quam *Theriaack faruuk* vocant. Nam his populis opium est poetarum illa γαλήνη, ἱλαρότης, et εὐδία, id est, medicina animo tranquillitatem, hilaritatem et serenitatem conferens, quo olim tergemino elogio theriacale antidotum Andromachi appellatum legimus.

Hic opii præparandi labor perpetuus est propolarum quorumdam, qui in foris et quadriviis sedentes in eo brachia sua strenue exercent.

Nec una est illius succi præparandi ratio. Sæpenumero non aqua, sed melle opium subigitur ea copia admisso, quæ non siccitatem modo, sed etiam amaritiem temperet. Et hæc specialiter *Bæhrs* appellatur.

Insignior præparatio est quæ ex nuce myristica, cardamomo, cinnamomo, maci subtilissime præparatis, et cum opio accurate mixtis conficitur, quæ cordi et cerebro insigniter prodesse creditur: *Polonia*, vel ut alii pronuntiant, *Pholonia* dicitur, puta Philonium Persicum seu Mesuæ. Alii, omissis aromatibus, croco et ambra tantummodo massam infarciunt. Multi suam præparationem ipsi pro libitu in usum proprium domi conficiunt.

Præter has præparationes quæ sola pilularum forma deglutiuntur, de liquore quodam apud Persas celebri *Coconar* dicto Kæmpferus mentionem facit, qui affatim et per intervalla propinatur.

Parant hunc liquorem alii ex papaveris foliis aqua simplici per brevem moram coquendis; alii ex capitibus contusis et aqua macerandis, aut ex iisdem supra colatorium repositis, aquam eamdem septies octiesve superfundendo, admistis pro cujusque placito quæ sapori gratiam concilient.

Tertium opiati genus Kæmpferus addit, quod electuarium lætificans et lætificando inebrians nominat. Illud electuarium cujus basim idem opium etiam constituit, a seplasiariis et medicis varie elaboratur, ac diversis medicaminibus ad roborandos et exhilarandos spiritus dirigitur. Unde diversæ ejus exstant descriptiones, quarum primaria et celeberrima est quæ debetur *Hasjem-begi;* quandoquidem comedentis animum miris perfundere gaudiis, et magicis cerebrum demulcere ideis et voluptatibus dicitur.

Capita papaveris teneriora aceto condita a nonnullis in mensa secunda appetuntur.

De opii qualitatibus non unus est omnium consensus. Alii considerantes opium paucorum granorum dosi exhibitum caput gravare, somnum conciliare, doloris sensum obtundere, respirationem intercludere, hominemque dormientem vita privare, illud non modo frigidum, sed quarto recessu esse tale pronuntiaverunt. Alii ad ejus saporem amarum, acrem et causticum attendentes, illud calidum esse constituerunt; nec magis de illius virtute inter se conveniunt. Alii illud virulentiæ et narcoseos accusantes, culparunt et rejecerunt. Alii illud magni faciunt, et pluribus titulis et elogiis cumulant. Veterum Græcorum plurimi, narrante Dioscoride, illius usum vel etiam externum reformidarunt. « Raro cogimur, inquit Galenus, lib. II de Compos. medic. κατὰ τόπους (de dolore capitis agens), pharmacis ex opio uti; quum videlicet præ doloris vehementia, homo de vita periclitatur: quanquam et tunc solidæ partes ex ejus usu offendantur, adeo ut posthac correctione opus habeant. Sic ex opio collyria multis detrimento fuerunt, ita ut debilem oculum reddiderint, et visus hebetudinem induxerint: velut etiam auditus gravitatem inducunt quæcumque ad vehementem aurium dolorem ex papaveris succo sunt composita. Pharmaca enim ex papaveris succo omnia sensum stupefaciunt: et ob id sane cogimur ipsis uti, ubi nullum aliud mitigativum opem tulit. » Galenum sequuti sunt plurimi Veterum et Neotericorum; Fernelius, Matthiolus, Ruellius, Tabernæmontanus, Rhodius, Renodæus, Zacutus Lusitanus, Quercetanus, Schroderus, etc. Dioscorides tamen illius usum non adeo reformidavit. « Opium inquit, sumptum ervi magnitudine dolorem finit: concoquit, et somnum allicit: tussi atque cœliacorum valetudini auxiliatur. Verum si copiosius hauriatur, nocet, quum lethargicos efficiens interimat. Ad dolores capitis cum rosaceo oleo perfusum efficax est: aurium dolori cum amygdalino, myrrha et croco instillatur. Inflammationibus oculorum cum torrefacto ovi luteo proficit; igni sacro et vulneribus cum aceto; podagris cum lacte mulieris et croco. Somnum accersit subditum sedi pro balano. » Inter recentiores felix Platerus diu neglectum opium et, ut ait, sub scamno rejectum, in usum revocavit; quem sequutus est Franciscus Sylvius Batavus, seu De le Boé, qui dixit se nolle medicinam exercere, si careret opio: unde doctor Opiatus dictus est. Sed ut opii natura et vires melius innotescant, considerandum est quinam sint illius effectus modica dosi exhibiti, quomodo ægri a nimia dosi afficiantur, ac tandem quæ symptomata diuturniorem illius usum sequantur.

Opium vel interne usurpatur, vel externe. Externe admotum tumores

incidit, resolvit et discutit; emollit et relaxat; maturat et supparationem promovet. Diu cuti admotum illam pilis nudat; pruritum in ea excitat, eamdem nonnunquam exhulcerat et in vesiculas attollit, si recens sit, et tenerioris sit texturæ caro. Perinæo applicatum ad venerem quandoque proritat; nonnunquam exstinguit, harumce partium sensus stupefaciendo. Sæpe externe admotum soporem inducit, et dolores sedat, licet hi effectus admodum incerti sint. Capitis suturis applicatum non nunquam interimit: nervos relaxat, stuporem et paralysim inducit.

Opium intus sumitur, vel justa dosi, vel nimia. Justa dosis grana duo vel tria raro superat, licet nonnunquam ad drachmam unam et ultra extendatur. Substantia sub pilularum forma exhibetur, vel quovis liquore dissolutum. Intra breve spatium, postquam assumptum fuit, operationem suam exserit; semihoræ circiter, si dissolutum; et sesquihoræ plus minusve, si sub forma solida in ventriculum injectum fuerit.

Debita dosi exhibitum quamdam circa præcordia gratam sensationem excitat: animum ad hilaritatem promovet, sicut fit ex modica vini potatione: curas et mœstitiam removet, sæpe animum ad sua munia obeunda alacriorem ac vegetiorem reddit; unde audacia, sui fiducia, fortitudo, magnanimitas et periculorum contemptus ut plurimum sequuntur. Eam ob rem Turcæ ampla ejus dosi sese ad prælium accingunt. Sanguinis et spirituum motus efferos compescit, dolores demulcet, corpus laboribus gravatum sublevat, hæmorrhagias ab æstuante sanguine oriundas sistit: cæteras evacuationes saltem per tempus cohibet, exceptis sudoribus et insensibili transpiratione; late enim promovet: arteriarum pulsum magnum, elatum et tardum efficit, oris siccitatem affert: in cute ruborem et levem pruritum excitat: semen auget et venereum appetitum stimulat, præsertim si larga dosi hauriatur. Majorem effectum sortitur in calida et humida tempestate, et in corporibus laxioris texturæ, ut in mulieribus et infantibus.

Alii quidem sunt effectus, qui opium justa dosi sumptum frequentissime sequuntur, licet non constanter. Sic soporem sæpius inducit sed non semper; quidam enim ab assumpto opio minus dormiunt. Somnia grata ac jucunda ut plurimum provocat: vomitum et singultum sedat, quandoque excitat, sicut et spasmos, et convulsivos motus tardiorem efficit in ventriculo ciborum concoctionem: ciborum appetentiam minuit: sudores excitat: muliebrium menstruorum, et post partum suppressarum a fibrarum erethismo et convulsione purgationum fluxum nonnunquam promovet: placentæ evacuationem aliquando juvat: arenularum et calculorum expulsioni sæpe conducit: hæmorrhagias quasdam cohibet: lac nutricum auget: mammarum intumescentiam

penis erectionem, somnia venerea, et in somno seminis emissionem, cutis ruborem et pruritum, urinæ profluvium, et nonnumquam suppressionem inducit; licet illi effectus non constanter subsequantur.

Quidam vero sunt alii effectus minus frequentes; videlicet fugaces paralyses, præsertim vesicæ, balbuties, maxillæ inferioris relaxatio, sudorum suppressio, alvi solutio, aquarum hydropicorum evacuatio, ut Willis observavit, stuporis artuum a frigore externo concitati curatio, suffocationes, anxietates circa præcordia, singultus, vomitus, spasmodici motus, syncopes et lipothymiæ, et quandoque mors, quæ tamen rarissime, nec nisi in corporibus summe plethoricis, aut in corporibus summe debilitatis, et jam a longo tempore attenuatis accidit: unde illius usus post enormes hæmorrhagias aut quascumque vacuationes nimias metuendus est. E contra mira quandoque virium et vitæ recreatio in quibusdam semimortuis, ut ita dicam, et ad extrema redactis percipitur. Nonnunquam etiam opium diutius in ventriculo moratur absque effectu, humoribus nempe spissis et viscidis involutum.

Cessante narcotici operatione, hæc, ut plurimum, subsequuntur: regressus affectionum et dolorum quæ sedaverat, et sæpe graviorum quam antea, nisi beneficio sudoris aut alio modo eorum causa ab opio expulsa aut deleta fuerit; sudor, licet non semper superveniat; mictio frequens, nonnunquam alvi solutio, tristitia, et spirituum defectus, pulsus languidus ac depressus, cutis pruritus.

Nimiam opii dosim sequuntur fere iidem affectus, qui a vini ingurgitatione produci solent, scilicet animi hilaritas, risus immoderatus, artuum relaxatio et debilitas, mentis alienatio, memoriæ defectus, vertigines, oculorum caligines, corneæ laxitas, pupillæ dilatatio, balbuties, sopor, pulsus magnus et tardus, faciei rubor, maxillæ relaxatio, labiorum intumescentia, spirandi difficultas, furor, ventriculi ardor, et nonnunquam gravitas, æstus venereus, priapismus, cutis calor et pruritus, nausea, singultus, vomitus, pulsus inæqualis, modo depressus, modo elatus, convulsiones, sudores frigidi, syncopes, lipothymiæ, mors. Quæ quidem symptomata non omnes omnia aggrediuntur, neque æquali vehementia, sed alios alia plus minusve pro varia corporis constitutione, opii dosi diversa, et aliis circumstantiis.

Qui non pereunt, liberantur ut plurimum uberrimo alvi profluvio, vel sudoribus copiosis, qui opii odorem referunt, magno cutis pruritu stipatis. Equidem observandum est alvi profluvium tutius ab opii dosi nimia affectos liberare; periculosius illos ægrotare, quorum cutis laxioris est texturæ et ventriculus debilis: et ut illorum alii furiosi sunt, alii vero stupidi, ita furiosos mortem facilius declinare quam stupidos et comatosos.

Immoderatus et diuturnus opii usus procreat partium omnium relaxationem et debilitatem, incuriam, languorem, desidiam, laboris inertiam, corpus torpidum, animum stolidum et hebetem, sicut in ebriosis observare licet, illo tempore excepto quo recens injectum in ventriculum opium digerunt. Deinde ciborum inappetentiam, difficilem et tardam concoctionem, hydropem, motuum et sensuum imminutionem, corporis incurvationem, artuum tremorem, præmaturam senectutem, sanguinis acrimoniam et depravationem, frequentem micturitionem, in venerem propensionem, priapismum, atque frequentes inter dormiendum seminis emissiones.

Qui vero opio assuefacti, post diuturnum et immoderatum illius usum, illud derepente relinquunt, his afficiuntur symptomatis gravioribus vel levioribus pro diversa hominis constitutione, et plus vel minus pro longo et immoderato ejus usu; scilicet summa et intolerabili mœstitia, anxietate, languore, et spirituum defectu, quibus ægrotans dire cruciatus ad extrema ducitur, et nonnunquam ad mortem usque ipsa vita magis illi exoptatam, nisi ad opii usum redeat vel vini, cujus vis opii virtuti non est comparanda. Sæpius quoque cum illis affectionibus pristina mala ab opio palliolata et coercita, majori cum vehementia regrediuntur.

Præcipuis opii operationibus recensitis, nunc nobis liceat de ejus operandi ratione aliquid conjicere. Supra recensiti opii effectus ab insigni illius actione in sanguinem proficisci videntur. Opium autem sanguineum laticem mirum in modum dissolvit, expandit, et rariorem efficit. Inde tot phænomena diversa vel sæpe etiam contraria oriuntur. Sanguinis dissolutionem et rarefactionem arguunt pulsus magnus, elatus, mollis tamen et infrequens, facies tumidior cum rubore, calor per totum corpus diffusus, fluiditas sanguinis eorum qui opio assidue utuntur: vix enim refrigeratus concrescit. Et observarunt cruorem ex Turcarum et Indorum in præliis occisorum cadaveribus post unum aut alterum diem æque fluidum dimanare, ac si novissime fuissent enecati.

Sanguine sic expanso, arteriæ per totum corpus distenduntur; et pro diversis visceribus in quibus hæc subita fit sanguinis rarefactio, scenæ diversæ, effectus varii apparent. Statim atque sanguis per arterias cerebri permeans rarescit, arteriolæ distensæ et majus spatium occupantes nervosos canales intertextos comprimunt, plus minusve pro majori vel minori sua dilatatione. Nervos compressos minor succi nervosi e glandulis effusi copia subit, et ad partes pervenit; unde corporis functiones minus belle se habent, arteriæ tardius vibrant, licet a rarefacto sanguine plus solito distendantur: unde pulsus magnus elatus, sed minus frequens. Calor præternaturalis per totum corpus

accenditur, ex eo quod imminuto sanguinis motu circulari seu progressivo, et aucta fluiditate, motus ejus intestinus seu fermentatitius augeatur, a quo calor pendet. Ab imminuto succi nervosi ad partes affluxu, et ejusdem refluxu a partibus ad cerebrum, artuum torpor, motus et sensus imminutio subsequuntur. Somnus quoque excitatur plus minusve profundus, quo plus vel minus nervi, seu nervorum principia functionibus animalibus dicata, ab arteriis comprimuntur. Mors denique nonnunquam evenit, si ex nimia et subita arteriarum intumescentia nervosarum fibrarum cerebri major pars adeo coarctetur, ut illas postea succus nervosus permeare nequeat. Eadem prorsus ratione dolores sublevantur ab opio aut sedantur, non quod doloris causa tollatur, sed quod nervosi succi in nervos influxum inhibendo, impediat quominus irritationis sensatio a parte læsa ad nervorum principium seu animam usque perveniat.

Defectu succi nervosi seu spirituum animalium, secretiones et excretiones imminuuntur aut prorsus deficiunt : quod potissimum observare est in hepate et renibus. Idem insuper illis in visceribus accidit et in cerebro. Arteriis scilicet præter modum distensis, excretoria bilis aut urinæ vasa comprimuntur, et horumce humorum excretio sistitur. Sola post assumptum opium per cutis membranarumque poros perspiratio viget, imo vires acquirit ab eo; quandoquidem nulla sunt vasa secernentia perspirationi dicata : sed perspirationis materia per vasorum quorumlibet poros membranarum extensione dilatatos exitum sibi quærit. Sudor quoque nonnunquam supervenit ex eo quod sudoriferi meatus in extimis vasis et cute collocati, nullis sint impliciti arteriolis vasisve aliis dilatatis, quorum compressio huic evacuationi obstare queat.

Revera quædam evacuationes suppressæ nonnunquam restituuntur ab opio; si nempe illa suppressio oriatur a vehementiori nervosarum membranarum irritatione, ita ut assiduo et uberiori spirituum animalium ad partes affluxu fibræ continuo et vehementer crispentur, et convellantur. Hoc spirituum animalium affluxu ab opio cohibito vel imminuto, fibræ nervosæ relaxantur, et suppressæ evacuationes saltem per aliquod tempus restituuntur. Sic nonnunquam ab assumpto opio catharsis, diuresis, mensium et lochiorum fluxus, secundinarum ejectio, necnon calculi renalis excretio, aut aliæ promoventur evacuationes : nec dispari ratione motus spasmodici hystericorum aut hypocondriacorum ab eodem medicamento sedari solent.

Qui per longum tempus opiatis remediis utuntur, sæpe experiuntur eamdem illam dosim, quæ ad soporem inducendum initio sufficiens erat, post aliquod tempus inutilem et irritam fieri; majorem requiri, vel etiam ad somnum conciliandum quotidie ampliandam esse. Illud

autem evenit ex eo quod ex primis opii dosibus assumptis sanguis certum quemdam fluiditatis gradum adipiscatur, quem eadem dosis augere nequit. Superfluis enim sanguinis recrementis per sudores vel per transpirationem exhalatis, sanguinea moles imminuta, non amplius arterias adeo distendit, ut nervos comprimere valeat ad somnum inducendum. Nec eadem opii portio sufficit ad arterias ad æqualem amplitudinem attollendas; major opii quantitas requiritur ad sanguineam molem ulterius solvendam et rarefaciendam, et quidem magis ac magis, donec omnem fluiditatem possibilem acquisiverit: tunc enim ampliores opii doses magis ac magis crescentes non amplius somnum arcessunt.

Opio nimia dosi assumpto, et mortem gravioribus symptomatibus minitanti medentur, primo venæ sectione et emetico medicamento. Hoc non solum opii reliquiæ in ventriculo superstites rejiciuntur, sed etiam vomitus conatibus nervosæ succutiuntur membranæ, et illis succussibus spirituum ad partes affluxus inhibitus restituitur: illa vero vasa sanguinea a sanguine rariore facto ultra modum distensa vacuantur, et ad solitum diametrum reducuntur. De utroque id in primis cavendum, ut vires naturæ adhuc constent; alias pejus fortasse foret malo remedium. Deinde potionibus acidis, ex succis citri, mali aurantii, granorum ribesiorum, aceto, spiritibus vitrioli aut sulphuris: sulphurum enim expansioni obstant, illorum vim coercent, et rariorem factum sanguinem cogunt. Clysteres acriores injiciuntur, pyrethri aut euphorbii pulvisculus naribus insufflatur, sales volatiles intus sumuntur: vesicatoria, sinapismi, et epispastica medicamenta plantis pedum aut imæ cervici imposita, item cucurbitulæ, scarificationes, ustiones, punctiones et frictiones dolorificæ, feliciter adhibentur. His enim remediis membranas nervosas fortiter stimulantibus villi concutiuntur, spiritus ad partes majori copia allabuntur, partium tonus restituitur, fluida canalium renum fortius pressa, qua data porta ruunt, secretiones et excretiones restituuntur.

Veteres qui opium frigidissimum esse arbitrabantur, illud corrigere tentarunt calidis medicamentis et coagulatum sanguinem solventibus. Hinc theriaca, Mithridatium, Philonium, et aliæ opiatæ compositiones. Recentiorum vero unusquisque, prout de opio diverse sentiebat, diversas illius temperandi rationes instituit. Alii castoreo et croco ejus vim narcoticam emendant: alii aceto, succo citri, spiritu vitrioli vel sulphuris, aut similibus acidis liquoribus: alii salibus alcalicis, tum fixis, tum volatilibus: alii spiritu vini, aqua vitæ, vino, aut aliis fermentatis liquoribus: alii ipsa fermentatione: alii igne et torrefactione. Verum, quandoquidem opium non præscribitur nisi ad somnum con-

ciliandum et dolores demulcendos, frustra illam vim anodinam et somniferam corrigere vel minuere tentant. Sibimetipsi contrarii somniferum expetunt, somniferum timent; somniferum ingerunt, et illud, si possent, ejus virtute soporifera spoliarent. Nihil equidem in opio veneni reconditur præter hanc virtutem; non igitur correctione opus est. Sola purgatio a sordibus, terra, arena aut aliis inquinamentis, quibus conspurcatum ad nos solet pervenire, requiritur; nihilque ab eo reformidandum, modo justa dosi et rite exhibeatur.

Purgatur autem a sordibus, vel, ut aiunt, præparatur solutione in liquore quovis idoneo et transcolatione. Sæpe colatura servatur et exhibetur per guttas sub nomine tincturarum opii vel laudani liquidi: nonnumquam etiam liquor ad extracti solidi consistentiam exsiccatur, et sub forma pilularum vel pulveris exhibetur.

Opium vero cum aqua præparatum omnium tutissimum et efficacissimum censemus cum doctissimo Wedelio, et peritissimo chymico et medico Jacobo Le Mort. Nihil enim ex hoc menstruo pertimescendum est; et opium sic præparatum non solum heterogeneis partibus purgatur, sed etiam sua resina nonnullis medicis reformidanda spoliatur; ita ut apud Joannem Jones medicum Londinensem, Tractatu Anglico de detectis opii mysteriis, hæc tinctura Panaceæ titulo insigniatur. Revera quandoquidem constat opium non esse frigidum, nec sanguinem coagulare, ut putabant Veteres, quid opus est tot calidis aut aromaticis substantiis quibuscum consociari solet? An ad juvandam opii virtutem? Sed quæso, quid opium adjumenti recipere potest a croco, castoreo aut cæteris aromatibus quibus longe præstat, tum ad soporem inducendum, tum ad sudores movendos. Aliis quoque de causis hæc aromata in præparationibus usitatis a nonnullis admittuntur, scilicet ad virosum opii odorem emendandum, vel etiam ad illud magis extendendum, ut facilius in parvas doses distribuatur. Eamdem ob causam quoque Sydenham opium liquidum extracto sicco anteponit, quod granum unum opii solutum facilius in quindecim vel viginti guttulas dividatur, quam extractum siccum in viginti partes grani unius.

Recensitis opii præparationibus frequentius usitatis, nunc quædam monita circa illius usum exponamus.

1° Tinctura aut extractum opii cum aqueis menstruis præparata, cæteris præparationibus præstant.

2° Opii tincturæ et extracta resinosa cum spiritu vini præparata rejiciuntur. Intensiori enim vi narcotica donantur, caput gravant, sanguinem et spiritus inflammant, nonnumquam etiam ventriculi membranis inhærent; ibique gravitates, nauseas, singultus et vomitiones excitant.

3° Rejiciuntur opii præparationes cum acidis quæ ipsius vim retundunt et destruunt; neque utiliores censentur cum salibus volatilibus, quorum acrimonia somnus removetur, nisi sudores promovendi sunt; tunc enim opio opem ferunt : neque cum salibus alcali-fixis, qui urinas promovent, sed somniferam opii virtutem admodum minuunt.

4° Opium sub pilularum forma minus conducit, incertæ enim est operationis. Satius est illud sub forma boli debite cum aliis pulveribus permixtum et sufficienter extensum exhibere, vel quovis liquore saporis non ingrati dilutum : citius enim actionem suam exserit, et minus frequentes nauseas excitat.

5° Numquam in ventriculum cibis repletum ingeratur. Quapropter quatuor horarum intervallum a pastu, si solidi fuerint cibi, requiritur; et saltem duarum horarum post jusculum, ad illud propinandum. Neque etiam alimenta solida exhibeantur, nisi absoluta opii operatione; nec juscula propinanda sunt, nisi urgente necessitate, et tribus tantum horis post narcoticum exhibitum.

6° Non exhibeatur, dum fluunt menstruæ mulierum purgationes, puerperarum purgamenta, periodicæ hæmorrhagiæ, aut criticæ evacuationes : nec nisi caute post enormes evacuationes quascumque, ne spirituum defectu ægrotantes ad somnum jam proclives, in somnum diuturniorem et fortasse sempiternum inducantur, aut paralysi afficiantur.

7° Summa cum cautela exhibendum hominibus debilioris constitutionis, laxioris texturæ, longo morbo debilitatis, infantibus, mulieribus prægnantibus et senibus, illis quorum ventriculus debilior cibos difficillime concoquit, illis quoque qui summam patiuntur sanguinis plethoram, ne, a subita sanguinis expansione, vel somnus lethalis, vel hæmorrhagia superveniat; rarissime in morbis acutis et inflammatoriis præsertim, ne, simulata morbi sedatione, et medicus, et æger simul decipiantur.

8° Illius usus identidem intermittatur, ne assiduo usu prorsus irritum aut noxium evadat.

9° Tres sunt potissimum opii exhibendi indicationes, scilicet, vigiliæ nimiæ, dolores acerbi et diuturni, enormes vomitiones vel dejectiones.

10° Addit quoque Thomas Sydenham insigniores spirituum animalium ataxias : unde nonnumquam in spasmodicis nervorum affectibus et passionibus hystericis plurimum juvat.

11° Ab ea potissimum virtute pendet illa quæ in opio deprehenditur facultas quasdam evacuationes provocandi a convulsivis nervorum crispaturis suppressas. Sic idem Sydenham, Epistola ad Cole, pag. 488,

ad suppressâ hac ratione puerperarum purgamenta restituenda, aliis remediis frustra tentatis, proponit laudanum una saltem vice tentandum. « Hic, inquit, laudanum quantumlibet sua indole astringat, quum tamen spirituum perturbationem, a qua solemnis lochiorum evacuatio fuerat interrupta, compescat, quandoque plurimum juvare, et, emmenagogis nihil proficientibus, lochiorum fluxum revocare potest. Sedulo interim animadvertendum est (pergit idem auctor) quod si telo hoc semel misso scopum non attingamus, nec sequantur lochia, opium nullo modo est repetendum. »

12° Opium in quibuscumque morbis, tum chronicis, tum acutis non solum ut soporiferum, sed ut insigne alterans medicamentum a plurimis medicis prædicatur, et hoc nomine multis laudibus cumulatur. Verum quam infida sit et illusoria hæc praxis brevi experientur illi qui naturæ motus in morbis per aliquod tempus attente perpenderint. Opium enim non modo fugitivum levamen affert, symptomata tantum sedando brevi regressura, intacta morbi causa, sed etiam signa ex quibus medicus et morbum dignoscere, et indicationes suas depromere debet, spissa caligine obnubilat, alia et morbi prorsus aliena symptomata suscitat, naturæ conamina ad crisim perficiendam infirmat vel potius exstinguit, et diuturno usu morbos periculo vacuos in gravissimos et sæpe exitiales convertit. Sic soporifer ille succus fallacibus induciis ægrotanti et medico imponere solet; quandoquidem morbus est sæpe naturæ conatus ad peccantem causam superandam, et ipse dolor est nonnumquam illius conaminis sensatio, sed sæpius partis affectæ stimulatio ab humore peccante, qua natura ad hanc causam expellendam vehementer concitatur. Sane ille succus remedii nomen non meretur, qui hoc naturam orbat incitamento. Sic ex. gr. in nephriticis doloribus a calculo ureteres obstruente oriundis non inutiles censendi sunt dolores quibus æger divexatur. Renes enim, ureteres et musculi abdominis his irritationibus sollicitati modo convelluntur, modo laxantur : sic quandoque calculus conteritur, comminuitur, vel vehementer protruditur, ac tandem iteratis illis conaminibus, et medicina obstetricante, tandem in vesicam expellitur. Idem dicendum de arthriticis doloribus : humor enim in peculiaribus articulorum vasis concretus et hærens ab irritata et inflammata parte paulatim conteritur et resolvitur; ita ut tandem ex minoribus in majora vasa transvehatur, vel a calore partis per dolorem accenso blandam concipiat effervescentiam qua tenuior fit et per cutis poros perspirandi capax. Si in his opii usus noxius, quid in aliis? Frustra felicem opiaticorum medicorum praxim nobis opponunt. Attendamus aliquantisper ad eorum methodum medendi tot acribus medicamentis, spirituosis, stimulantibus, salibus

nempe volatilibus, oleis essentialibus, odoratis, et aromatibus innixam: nec difficile erit judicare vel hanc methodum ad pravos opii effectus emendandos, soporosas nempe affectiones discutiendas et torpescentem ab opio naturam excitandam, excogitatam fuisse, vel opium utiliter ab his adhibitum fuisse ad tumultus ab illegitima et ad hoc usque tempus inaudita methodo excitatos inhibendos quodammodo et refrænandos.

13° Opium cum clysteribus in intestina injectum eosdem producit effectus ac per os sumptum, imo sæpe majores; et graviora nonnumquam inducit symptomata. Quare raro in clysteribus dissolvitur: sed potius infusa vel decocta ex papaveris albi capitibus exhibentur, nec nisi cum summa cautela usurpanda sunt, et solummodo ad immoderatos et acerrimos alvi fluxus sistendos, aut in atrocissimis colicis doloribus.

14° Externe admotum dubiæ et incertæ est virtutis: quapropter rarissime ad soporem inducendum applicatur; quod quidem nec temere fieri debet. Sæpius ad odontalgiam sedandam opii granum unum aut alterum temporum arteriis applicatur, nec absque levamine. Verum Galenus monet opiata pharmaca auribus et oculis admota admodum noxia esse: visus enim hebetudinem et auris gravitatem inducunt. In vulnera quoque gangrænam sæpius inferunt.

15° Idem ferendum est judicium de papaverinis ac de opio, licet eorum vis soporifera longe remissior sit.

Ex papaveris albi partibus capita fere sola hic in usum veniunt. Matura colliguntur et exsiccata servantur. Ex his disruptis et laceratis, rejecto semine tamquam inutili, infusa et decocta præparantur sicut et syrupus, diacodium vulgo dictus. Semina vero somnifera non sunt, sed oleosa et nutrientia: ex illis olim, teste Dioscoride, panem conficiebant. Nec solum papaveris albi, sed etiam nigri semen esculentum est; siquidem scribit Matthiolus eos qui Tridentinas valles, Stiriam et superiorem Austriam incolunt, placentulis vesci cum utriusque papaveris seminibus et farina paratis, oleoque expresso in cibis continuo uti, non tamen veternosos fieri aut diuturniori somno capi. Nuperrime quoque, quum oleum olivarum, necatis perfrigida anni 1710 hieme oleis, nobis fere deficeret, oleo ex seminibus utriusque papaveris expresso in olei olivarum vicem nostrates in cibis innoxie usi fuerunt. Præterea Cl. Tournefort Genuæ observavit nobilissimas matronas et puellas semina papaveris albi saccharo obducta affatim vorare, neque in veternum incurrere. Quapropter in emulsionibus præparandis ad humorum acrimoniam demulcendam aut æstum compescendum, cum quatuor seminibus frigidis frequenter papaveris albi semen usurpatur; ex eo quoque oleum extrahitur ad usum externum in linimentis et unguentis adhibendum.

Geoffroy, *Tract. de Mater. Medic. tom. II*, *pag.* 687 *seqq.*

TABULA

RERUM QUÆ IN HOC SEXTO PLINII VOLUMINE CONTINENTUR.

FINIS SEXTI VOLUMINIS.